ΤΩΝ
ΔΙΩΝΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΩΝ
ΡΩΜΑΙΚΩΝ

~~Lei~~ 25 lei 27.XI.1973

CASSIUS DIO

ISTORIA ROMANĂ
I

Studiu introductiv
Prof. univ. DR. GH. ȘTEFAN

Traducere și note
Conf. univ. DR. A. PIATKOWSKI

Supracoperta și coperta colecției VAL MUNTEANU

STUDIU INTRODUCTIV

Traducerea lucrării lui Cassius Dio intitulată *Istoria Romană* (Ῥωμαικά sau Ῥωμαικὴ ἱστορία) reprezintă împlinirea unui vechi deziderat al cercetătorilor istoriei vechi. Aceasta era cu atît mai necesară cu cît în limba română nu există decît vechea traducere a lui Anghel Demetrescu, apărută în 1878, care cuprinde numai cărţile LXI—LXXX din vasta lucrare a istoricului antic[1].

Fără îndoială, istoria lui Cassius Dio nu se poate compara cu marile opere antice ale genului istoric. Autorul nu se ridică la nivelul unui Thucydides, deşi acesta i-a servit ca model, nici la acela al lui Caesar, Titus Livius sau Tacitus. Totuşi *Istoria Romană* este mai mult decît utilă prin informaţia bogată pe care o conţine, prin efortul pe care autorul l-a făcut de a stabili cronologia evenimentelor, prin judecăţile, uneori remarcabile, asupra împrejurărilor şi oamenilor, îndeosebi cînd descrie epoca pe care o cunoaşte din propria experienţă.

Viaţa lui Cassius Dio. Viaţa şi activitatea istoricului Cassius Dio se pot reconstitui numai în lumina datelor pe care ni le oferă autorul însuşi în opera sa. O biografie antică nu există şi, probabil, nici nu s-a scris. Era originar din oraşul Niceea, din Bitinia. Anul naşterii nu se cunoaşte cu exactitate. Învăţatul englez F. Millar[2] propune ca dată probabilă anul 163 sau 164. Cassius Dio era fiul senatorului Cassius Apronianus şi, probabil, descendent al lui Cassius Asclepiodotus. După mamă el se înrudea cu cunoscutul retor şi filozof Dio

[1] Dione Cassiu (Cocceianu), *Istori'a Romana dela Nerone pînă la Alexandru Severu* (cartea LXI—LXXX), trad. Angelu Demetrescu, Bucureşti, Typografi'a Societăţii Academice Romane, 1878, XXXV, 273 p.

[2] Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford, Clarendon Press, 1964, XIV, 239 p.

din Prusa, numit şi Chrysostomul, despre care se ştie că a fost autorul unor *Getica*, din păcate pierdute. Tatăl istoricului aparţinea deci acelei aristocraţii senatoriale de origine elenă care a servit cu lealitate imperiul roman. Astfel, Apronianus a fost proconsul al Lyciei-Pamphyliei, legat imperial al provinciei Cilicia, apoi legat al Dalmaţiei (*Istoria romană*, LXIX, 1, 3; LXXII, 7, 2).

Aparţinînd deci unei familii de frunte din Niceea, Dio s-a bucurat de avantajele unei educaţii îngrijite. A frecventat pe maeştrii de retorică ai vremii, pregătindu-se pentru cariera de jurist şi pentru viaţa publică, fapt ce se reflectă şi în opera sa, mai cu seamă în discursurile cu care ornează povestirea şi pentru care are o adevărată predilecţie.

Dar copilăria şi adolescenţa lui Dio s-au bucurat nu numai de un mediu familial prielnic dezvoltării sale ci şi de atmosfera ştiinţifică şi culturală datorită căreia, începînd din a doua jumătate a secolului I e.n., oraşele Asiei Mici, deveniseră centre ale activităţii intelectuale a imperiului. Nicomedia, în mai mică măsură şi Niceea, începe să rivalizeze din acest punct de vedere cu Alexandria Egiptului. Se poate vorbi de o adevărată renaştere a elenismului, atît pe plan economic, cît şi pe plan cultural.

Este un fenomen care ar merita, aşa cum scrie F. Millar[3], o analiză mai aprofundată. Deocamdată ni se pare că explicaţia fundamentală trebuie căutată în condiţiile de linişte şi siguranţă create în urma unificării lumii mediteraneene sub scutul puternic al Principatului, ceea ce a permis o dezvoltare paşnică şi a dus la o prosperitate nemaiîntîlnită pînă atunci. Nu este deci întîmplător că, în asemenea condiţii politice şi economice favorabile, în secolul al II-lea e.n. arta şi cultura au luat un avînt care a continuat şi în secolul următor. Ca şi în alte domenii, principalii reprezentanţi ai genului istoric sînt tot greci din răsăritul Imperiului. Appian este originar din Alexandria, dar Arrian este din Nico-

[3] Fergus Millar, *op. cit.*, p. 174.

media, iar Herodian este de origine greacă ca şi Cassius Dio.

Asupra activităţii publice a istoricului, *Istoria Romană* cuprinde date importante care au fost extrase de Ed. Schwartz[4] şi, mai recent de F. Millar[5]. Din aceste date rezultă că Dio a parcurs toate treptele carierii unui membru al clasei senatoriale (*cursus honorum*).

În adevăr, după anii copilăriei şi adolescenţei petrecuţi în patria sa, în 180 el se găsea la Roma. Între 182 şi 183 a însoţit pe tatăl său în Cilicia, iar în anii următori va fi ocupat în aparatul administrativ şi în armată funcţii obligatorii pentru un tînăr nobil care se pregăteşte pentru viaţa publică. În 189 a ocupat funcţia de *cvestor* şi a intrat în senat. Sub Pertinax (193) a fost desemnat pretor pentru anul următor (LXXIII, 12, 2). De abia unsprezece ani mai tîrziu, prin 205 sau 206 a fost *consul suffectus*. Urmează un şir de ani în care nu ştim să fi ocupat funcţii publice. Acum a găsit răgazul necesar redactării primelor 45 de cărţi ale istoriei sale.

În decembrie 214 îl găsim în suita lui Caracalla, la Nicomedia, de unde se înapoiază la Roma în anul următor, reluîndu-şi activitatea în Senat. Între anii 214 şi 218 el lucrează la *Istoria Romană*, redactînd cărţile XLV—LXXV.

Urmează un interval de mai mulţi ani de activitate de mare răspundere în Asia. În adevăr, în 218, împăratul Macrinus îl numeşte *curator ad corrigendum statum civitatum* la Pergamon şi Smyrna (LXXIX 7,4), misiune deosebit de delicată dat fiind că oraşul Pergamon era ataşat de Caracalla şi ura pe ucigaşul său, Macrinus[6]. Trei ani a rămas Dio în misiunea încredinţată. De abia în 222 pleacă în Bitinia, de unde se înapoiază apoi la Roma. În acest interval de timp a re-

[4] Ed. Schwartz, R. E., III, *Cassius Dio* 40, retipărit cu unele adaosuri şi îmbunătăţiri în *Griechische Geschichtschreiber*, Leipzig, 1957, pp. 394—450.

[5] F. Millar, *op. cit.*, p. 193.

[6] Ed. Schwartz, R. E., III, *Cassius*, p. 1684.

dactat cărţile LXXVI-LXXX ale operei sale (cărţile LXXVIII-LXXIX cuprinzînd istoria domniilor lui Caracalla şi Macrinus, iar cartea LXXX domnia lui Elagabal).

În următorii cinci ani, Dio a deţinut funcţii importante în administraţia provincială. Astfel, el a ocupat în 223 postul de proconsul al provinciei Africa, în 224—226 pe acela de legat al Dalmaţiei, iar între 226—228 pe acela de legat al Pannoniei Superior (LXXX, 1; XLIX, 36, 4).

Cariera publică a lui Cassius Dio se încheie în anul 229, cînd el a fost *consul ordinarius* împreună cu împăratul Severus Alexander (LXXX, 5). Dar chiar în acelaşi an, după o scurtă odihnă la vila sa din Capua, unde el însuşi scrie că se retrăgea ori de cîte ori treburile publice îi dădeau răgaz, între altele şi pentru a-şi afla liniştea (τοῦτο γὰρ τὸ χωρίον ἐξειλόμην τῶν τε ἄλλων ἕνεκα καὶ τῆς ἡσυχίας ὅτι μάλιστα. LXXVI, 2,1), a obţinut aprobarea împăratului de a se înapoia la Niceea. Aici şi-a petrecut el ultimii ani ai vieţii şi aici a compus sfîrşitul lucrării sale, un post-scriptum despre domnia lui Severus Alexander.

Data morţii sale nu se cunoaşte. Ea trebuie plasată între anii 230 şi 240.

Îndelungata sa activitate politică, funcţiile administrative şi militare îndeplinite cu fermitate şi inteligenţă, au dat posibilitatea lui Cassius Dio să cunoască direct evenimentele şi atmosfera din Roma ca şi din provinciile pe care le-a guvernat. De aceea valoarea documentară a acelei părţi din istoria sa care se referă la epoca dintre Commodus şi Severus Alexander este mult mai mare decît a restului operei. Însă severitatea sa faţă de disciplina trupelor din Pannonia i-a atras mînia armatei de la Dunăre şi chiar a gărzii pretoriene din Roma. În cartea LXXX, 4, Cassius Dio scrie: „pretorienii mă învinovăţesc, că am condus prea sever pe soldaţii din Pannonia" (ὅτι τῶν ἐν τῇ Παννονίᾳ στρατιωτῶν ἐγκρατῶς ἦρξα). După uciderea marelui jurist

Ulpianus, Cassius Dio, şi-a dat seama că viaţa sa la Roma era în pericol şi a preferat să se retragă în oraşul său natal.

OPERA LUI CASSIUS DIO

Contrar unor păreri mai vechi (întemeiate pe informaţia din articolul D i o n C a s s i u s, *Lexiconul bizantin Suda)* care atribuiau lui Dio mai multe lucrări, critica modernă a dovedit că nici *Persica* nici *Getica* nu-i aparţin. Prima a fost compusă de Dinon din Colophon, iar *Getica* aparţine lui Dio din Prusa (Chrysostomul), rudă după mamă a lui Cassius Dio. Ed. Schwartz este de părere că i s-ar putea atribui, eventual, *Biografia lui Arrian*[7].

Lucrarea principală a lui Cassius Dio este *Istoria Romană* (Ῥωμαικά sau Ῥωμαικὴ ἱστορία), operă de mare întindere, care trata întreaga istorie a Romei de la originile ei legendare pînă la Severi[8]. Lucrarea cuprindea 80 de cărţi, împărţite în decade (art. din Lex. Suda): (Δίων, ὁ Κάσσιος ἔγραψε Ῥωμαικὴν ἱστορίαν ἐν βιβλίοις π' διαιροῦνται δὲ κατὰ δεκάδας). Din păcate, lucrarea nu s-a păstrat în întregime. Textul original ajuns pînă la noi cuprinde integral numai cărţile XXXVI—LIV, adică istoria anilor 68—10 î.e.n. Se mai păstrează fragmente ample din cărţile LV—LX, în care sînt cuprinse evenimente dintre anii 9 î.e.n. — 46 e.n., precum şi o parte din cărţile LXXIX—LXXX referitoare la perioada dintre moartea lui Caracalla şi domnia lui Elagabal.

Pentru restaurarea textului pierdut, dispunem de rezumate întocmite în epoca bizantină după cum urmează:

1 Excerptele făcute din iniţiativa împăratului Constantin Porphyrogenetul (912—959).

[7] Ed. S c h w a r t z, R. E., III, *Cassius,* p. 1685.

[8] Pentru manuscrisele păstrate vezi monumentala lucrare a lui U. P. Boissevain, *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum Quae Supersunt,* 3 vol., 1—3 text, 4 *index historicus* (ed. Surilda) 5 *(Index Graecitatis),* ed. Nawijn, Berlin, 1895—1931, reimprimate în 1955.

2 Rezumatul cărţilor XXXVI—LXXX, întocmit în a doua jumătate a secolului al XI-lea de călugărul Ioannes Xiphilinus din Trapezunt.

3 Rezumatele lui Ioannes Zonaras din secolul al XII-lea, sub titlul Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν, care a folosit din plin istoria lui Cassius Dio.

Firește, aceste rezumate, deşi preţioase, nu pot înlocui originalul pierdut.

În ceea ce priveşte conţinutul, lucrarea lui Dio poate fi divizată în trei părţi de întindere şi valoare inegală. Prima parte cuprinde primele 50 de cărţi, în care autorul a tratat istoria perioadei regalităţii şi republicii, cu alte cuvinte 722 de ani din istoria Romei, pînă la principatul lui Augustus.

Partea a doua cuprinde istoria Principatului de la bătălia de la Actium (31 î.e.n.), considerată de Dio ca momentul politic hotărîtor al instaurării monarhiei, pînă la moartea lui Marcus Aurelius (180 e.n.).

Ultima parte cuprinde perioada dintre domniile lui Commodus şi Elagabal, perioadă care pentru Dio însemna istorie contemporană, deoarece istoricul a fost martor şi chiar a participat la evenimentele înfăţişate. Dacă s-ar fi păstrat în original, această parte din istoria lui Dio ar fi reprezentat un deosebit de important izvor primar. Dar chiar şi rezumatele ajunse pînă la noi nu sînt lipsite de valoare deoarece asupra perioadei respective, de cea mai mare însemnătate în istoria evoluţiei imperiului roman datorită faptului că este perioada trecerii la monarhia militară, informaţiile literare contemporane sînt extrem de reduse.

Definind conţinutul şi scopul operei sale, Dio arată că el urmăreşte să scrie „o istorie completă a romanilor. Cît priveşte istoria altor popoare, mă voi limita să scriu numai despre evenimentele care au contingenţă cu istoria Romei“ (Frag. B. 24). Sarcina luată nu era însă uşoară. De aceea documentarea i-a luat istoricului zece ani, iar redactarea propiu-zisă i-a cerut alţi doisprezece ani. El a studiat lucrările despre istoria Romei, atît cele greceşti cît şi cele latineşti. Dio precizează

însă, că, deşi a pus la contribuţie toate scrierile predecesorilor, el a ales numai ceea ce i s-a părut demn de interes (πάντα ὡς εἰπεῖν τὰ περὶ αὐτῶν τισι γεγραμμένα, συνέγραψα δὲ οὐ πάντα ἀλλ'ὅσα ἐξέκρινα).

Autorul n-a citat izvoarele folosite, iar critica modernă nu poate suplini totdeauna această tăcere, deoarece textele care ni s-au păstrat din *Istoria Romană* sînt fragmentare şi este greu să se procedeze prin metoda confruntării. Se poate spune că a cunoscut şi utilizat pe Titus Livius, Tacitus, Plutarh etc.

Pentru istoria perioadei Principatului, Dio mărturiseşte că datele le-a cules din izvoare fără a avea posibilitatea să le controleze îndeaproape deoarece „cele mai multe se fac acum în taină, nu în văzul tuturor“. Din această cauză s-au înregistrat tot felul de ştiri necontrolabile; „multe despre care se vorbeşte nu s-au petrecut, iar altele necunoscute (de public) s-au întîmplat cu adevărat“. Rezervele justificate ale lui Dio constituie un avertisment şi o măsură de prevedere. De abia începînd cu domnia lui Commodus, istoricul a folosit cunoaşterea directă şi personală a evenimentelor. Dio avertizează chiar pe cititor că „povestesc acestea şi cele ce urmează nu pe baza tradiţiei transmise de alţii, ci din proprie cunoaştere“. De aici rezultă şi importanţa deosebită pe care o prezintă ultima parte a operei sale. Dio pare a asigura pe cititorii săi că ei pot avea încredere în cele relatate pe baza cunoaşterii directe, pentru rest acoperindu-se de autoritatea izvoarelor.

Ordinea evenimentelor este cea folosită de scriitorii de Anale, adică cea cronologică. Povestirea este plăcută şi în general, nu prezintă dificultăţi. Un loc însemnat în opera lui Dio îl ocupă discursurile. Nu este locul să întocmim o listă a acestora. O operaţie de acest gen s-a făcut deja de către Ed. Schwartz[9]. Statisticile arată că fiecare din cărţile ajunse pînă la noi conţine cel puţin cîte un discurs. Majoritatea discursurilor se găsesc în

[9] Ed. Schwartz, R. E., p. 1717.

partea veche a *Istoriei Romane,* anume în cărţile referitoare la istoria perioadei republicane şi a epocii lui Augustus.

Se înţelege că majoritatea discursurilor sînt fictive. M. Croiset, care le priveşte mai mult din punctul de vedere al realizării artistice, le apreciază foarte sever[10]. În schimb E. Schwartz le dă o altă apreciere şi ajunge la concluzia că au fost introduse numai acolo unde tradiţia arată că au fost cu adevărat rostite: „Rezultă din această trecere în revistă că Dio avea o predilecţie specială pentru ἀμιλλαι λόγων şi, ceea ce este mai important încă, că a introdus cuvîntări numai acolo unde a găsit ştirea, conform tradiţiei, că într-adevăr astfel de cuvîntări au fost ţinute[11]". Un exemplu în acest scop îl oferă cuvîntarea atribuită lui Cicero despre amnistie (XLIV, 23—33). Cuvîntarea a fost cu adevărat rostită în şedinţa senatului din 17 martie 44, după uciderea lui Caesar, dar, după cît se pare, a rămas nepublicată. La aceasta se referă însuşi C i c e r o în *Philippica I,* 1, cînd scrie: *ieci fundamenta pacis Atheniensiumque renovavi vetus exemplum, Graecum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa* („am pus bazele păcii <civile> şi am reînnoit pilda de odinioară a atenienilor, am folosit chiar cuvîntul grec de care s-a folosit acea cetate-stat pentru potolirea discordiei")[12].

Folosirea frecventă a discursurilor în operele istorice nu constituie o particularitate a lui Cassius Dio. În această privinţă el a avut ca model operele istoricilor clasici, greci şi latini. Ele merită totuşi atenţia cercetătorului modern deoarece de multe ori reflectă sentimente, idei şi opinii ale istoricului. Astfel multe din discursurile inserate de Dio în opera sa i-au permis să-şi exprime indirect părerile personale asupra unor chestiuni deosebit de importante şi, totodată, să-şi etaleze cunoştinţele şi abilitatea dobîndite în şcolile de retorică pe care le frecventase.

[10] M. C r o i s e t, *Histoire de la Littérature grecque,* Paris, t. V.
[11] *Art. cit.* în R E, III, pp. 1718—1719.
[12] F. M i l l a r, *op. cit.,* pp. 51—52.

De aceea, cuvîntările atribuite unor personaje istorice, ca Pompeius, Caesar, Cicero, Augustus etc. au trezit interes şi au fost analizate cu atenţie de cercetătorii moderni.

Pe bună dreptate cel mai mare interes l-a trezit discursul atribuit lui Maecenas (LII, 14—41) cu privire la monarhie. Interesul se datoreşte faptului că istoricul a găsit prilejul să expună propria sa concepţie despre formele de guvernămînt[13].

După Cassius Dio (LII, 1,1) istoria Romei se împarte în trei mari perioade: „regalitatea", „democraţia" (republica) şi „dinastiile" (ταῦτα μὲν ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ταῖς τε δυναστείαις ... καὶ ἔπραξαν οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἔπαθον). „Acestea au fost faptele săvîrşite şi suferite de romani pe o durată de 752 de ani în timpul regalităţii, republicii şi sub dinastii". El defineşte Principatul instaurat de Augustus în 27 î.e.n. ca o *monarhie* propriu-zisă (ἀκριβὴς μοναρχία) LIII, 7. Dintre cele trei forme de stat, Dio consideră că cea mai bună este monarhia, deoarece democraţia (sclavagistă) se dovedise incapabilă să menţină ordinea. Se impunea deci cu necesitate preluarea puterii de către un singur om (Octavian Augustus) care să aducă pacea internă. Ideea se regăseşte şi la Tacitus (*Istoria* I, 1): *postquam bellatum apud Actium atque omnem potentiam in unum conferri pacis interfuit* ... „În fruntea statului trebuie să stea deci un conducător (βασιλεύς) care însă nu trebuie să se transforme într-un tiran (τύραννος), ci să fie un om cu însuşiri deosebite, pildă de viaţă simplă şi virtuoasă, să refuze excesul de onoruri, să nu permită a fi venerat ca un zeu, să se arate clement chiar faţă de conspiratori".

O temă analoagă este tratată într-un discurs pe care C. Iulius Caesar l-ar fi rostit în Senat în 46 î.e.n.

[13] A. J a r d é *Études critiques sur la vie et la regne de Sévère Alexandre,* Paris, 1925, pp. 26—28.

(XLIII, 15, 2; 18, 5) dar care pare fictiv. Este tema despre deosebirea dintre un *basileus* (rege) şi un *tyrannos* (despot). Conducerea unică nu trebuie concepută ca o tiranie. Un *basileus* nu trebuie să fie un despot ci un conducător, să nu recurgă la execuţii ci să se comporte ca un tată, armata să apere Senatul, nu să-i înăbuşe autoritatea, banii să se cheltuiască pentru nevoile publice, să nu fie atacaţi cei bogaţi şi să nu se pună mereu noi impozite.

Şi acest discurs reflectă idealul politic al lui Cassius Dio, ideal al clasei senatoriale căreia îi aparţine.

Idealul lui Dio este un *princeps* luminat, care să guverneze împreună şi în acord cu senatul. Pentru el, epoca cea mai fericită a Principatului instaurat de Augustus a fost epoca Antoninilor. Însă odată cu domnia lui Commodus, fiul şi urmaşul lui Marcus Aurelius, apar fenomenele decăderii. Dio a fost martor al extravaganţelor lui Commodus, împreună cu ceilalţi membri ai senatului a aplaudat, nu fără dezgust desigur, apariţia împăratului în arenă, a aplaudat de asemenea moartea violentă a tiranului. A trăit în mijlocul evenimentelor anilor 193—194 încercarea de restauraţie a lui Pertinax, ruşinea cumpărării tronului de către Didius Iulianus, amestecul armatelor în problemele guvernămîntului, intervenţia legiunilor din Pannonia în sprijinul lui Septimius Severus şi a legiunilor din Siria în sprijinul lui Pescennius Niger şi a asistat la instaurarea dinastiei Severilor. De aceea nu este de mirare că domnia lui Commodus este apreciată de Dio într-o formulă lapidară ca o trecere de la epoca de aur a Imperiului la cea de fier (ἀπὸ χρυσῆς τε βασιλείας ἐς σιδερᾶν).

Odată cu victoria lui Septimius Severus şi înscăunarea sa ca împărat, Dio a nutrit iluzia că se va reveni la regimul atît de scump istoricului, din epoca Antoninilor. De aceea la început el a adoptat o atitudine favorabilă noii dinastii. Este interesant de exemplu, că a compus şi prezentat împăratului un opuscul despre visele şi semnele care ar fi prorocit domnia dinastiei sale. În

aceeaşi perioadă a scris şi istoria evenimentelor dintre anii 193 şi 194. Mai tîrziu, însă, Cassius Dio şi-a dat seama de greşeala sa şi a trecut în opoziţie, dacă nu făţiş ostilă regimului instaurat, în orice caz rezervată. Căci Septimius Severus, în loc să-şi sprijine domnia pe autoritatea senatului (LXXIV 2,2—3) caută sprijinul armatei[14], ceea ce însemna o diminuare a prestigiului venerabilei adunări, ale cărei idei şi sentimente Dio le împărtăşea ca un roman veritabil.

Şi după această deziluzie Dio rămîne partizan al regimului monarhic. El consideră însă că puterea trebuie să fie concentrată în mîna împăratului şi a senatului. Este împotriva amestecului armatei în treburile statului şi pentru reducerea puterii prefectului gărzii pretoriene. Se pare că Dio a nutrit speranţa de a fi găsit în Severus Alexander persoana capabilă să întruchipeze pe monarhul ideal[15]. El a crezut că reformele lui Alexandru aveau să restabilească întîietatea puterii civile, dar uciderea lui Ulpian de către pretorieni, căreia împăratul nu a putut să i se opună, primejdia proprie care l-a silit să părăsească Roma pentru a-şi salva viaţa, îl vor fi convins de imposibilitatea realizării idealului său. Cert este că s-a retras din vîrtejul vieţii publice, sfîrşindu-şi o carieră îndeplinită cu demnitate, în oraşul său natal.

Personalitatea politică şi morală a lui Dio nu trezeşte interes, din cauza mediocrităţii care constituie una din caracteristicile principale ale majorităţii senatorilor contemporani. Ceea ce ar dori Dio este un imperiu civil, de tipul celui pe care a încercat să-l instituie Severus Alexander. În faţa unui Commodus şi a abuzurilor acestuia el se comportă însă la fel cu majoritatea sena-

[14] J. Bleicken, *Der politische Standpunkt Dios gegenüber der Monarchie. Die Rede des Maecenas Buch* 52,14—40, în Hermes XC, 1962, p. 465.

[15] A. Jardé, *op. cit.*, p. 97.

tului, nu-şi ascunde lipsa de curaj. Chiar cînd deplînge decăderea morală a unor împăraţi, Dio nu găseşte accentele unui Tacitus sau Titus Livius[16].

CASSIUS DIO CA IZVOR AL ISTORIEI GETO-DACILOR

Istoria lui Dio constituie unul din izvoarele cele mai importante asupra regiunilor Dunării de jos şi asupra geto-dacilor în marea încleştare cu romanii, cu atît mai mult cu cît n-a ajuns pînă la noi nici una din lucrările speciale care au avut ca obiect Dacia şi cucerirea ei. S-au pierdut şi comentariile scrise de Traian *(de bello Dacico)* şi *Getica* ale lui Criton şi cele ale lui Dio din Prusa, ca şi cărţile lui Appian despre războaiele dacice.

Cassius Dio, rămîne, aşadar, singura sursă literară mai cuprinzătoare asupra unei perioade de importanţă capitală pentru istoria Daciei, cu toate că informaţiile sale au ajuns pînă la noi numai prin intermediul excerptelor lui Xiphilinus şi Zonaras. Cucerirea Dobrogei în 29—28 î.e.n. de către M. Licinius Crassus (LI, 26, 1), luptele cu Decebal din vremea lui Domiţian (LXVII, 6—6, LXVII, 7, 1; 10—1), războaiele lui Traian care s-au încheiat cu cucerirea Daciei (LXVIII, 6, 1; 16, 3), toate acestea nu s-ar putea scrie fără textele păstrate din opera lui Dio şi care uneori pot servi de comentariu scenelor de pe columna lui Traian.

El ne-a transmis şi singurul portret literar al lui Decebal (LXVII, 6, 1): „Cel mai însemnat război de atunci al romanilor (sub Domiţian, nota noastră) a fost cel împotriva dacilor, asupra cărora, în vremea aceea, domnea Decebal (Duras, care domnise mai înainte, lăsase lui Decebal de bună voie domnia pentru că acesta era foarte priceput în planurile de război şi iscusit în înfăptuirea lor, ştiind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe duşman şi a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător, şi se pricepea să folosească

[16] Dione în *Enciclopedia Italiană*, XII, 932.

izbînda, dar şi să iasă cu bine dintr-o înfrîngere. Din această pricină multă vreme a fost un duşman de temut pentru romani". Dar iată şi portretul lui Traian, adversarul lui Decebal (LXVIII, 3): „Acesta era un om cu totul deosebit, mai ales prin dreptatea şi bărbăţia sa, precum şi prin simplitatea moravurilor sale. Avea un trup vînjos (începuse să domnească la vîrsta de patruzeci şi doi de ani) şi înfrunta toate greutăţile cot la cot cu ceilalţi: iar cu sufletul era la înălţime, deoarece nici nu se lăsa dus de îndrăzneala tinereţii, dar nici împiedicat de bătrîneţe . . .".

În cartea LXVIII, 13, 1—6, Dio descrie podul de piatră construit peste Dunăre sub conducerea arhitectului Apolodor din Damasc între anii 103—105 e.n., manifestînd o mare admiraţie pentru această lucrare: „Minunate sînt şi celelalte construcţii ale lui Traian, dar aceasta este mai presus de toate". Admirînd concepţia şi realizarea îndrăzneaţă a acelei opere, Dio adaugă: „Astăzi însă podul nu foloseşte la nimic, căci nu mai există decît stîlpii iar pe deasupra lor nu se mai poate trece . . . Lui Hadrian îi fu teamă că barbarii vor birui străjile acestuia şi vor avea trecere lesnicioasă spre Moesia; de aceea distruse partea de deasupra".

Descrierea podului de la Drobeta şi, mai ales, aceea a stării în care se găsea în timpul autorului, pare a indica o cunoaştere directă a monumentului. Este probabil că în anii 226—228, cînd a guvernat provincia Pannonia ca legat imperial, Dio a avut prilejul să viziteze podul de la Turnu-Severin şi să noteze starea în care se găsea.

Printre lucrările memorabile ale lui Traian, Dio aminteşte şi columna ridicată în forul care poartă numele cuceritorului Daciei, fără a ne fi lăsat şi o descriere a ei (LXVIII, 16, 3), ci stăruind asupra măreţiei lucrărilor forului: „căci tot locul acela fusese muntos, iar el îl săpă atît cît se înalţă columna".

Alte referinţe la evenimentele din Dacia în timpul lui Marcus Aurelius şi în timpul domniei lui Commodus se găsesc în diferite pasaje din *Istoria Romană* a lui

Dio[17], dar nici unele nu sînt de amploarea celor amintite mai sus. Merită, totuşi, să fie reţinută ştirea că guvernatorul Sabinianus: „a supus şi douăsprezece mii de daci dintre cei din vecinătate (Δακῶν τῶν προσόρων). făgăduind că le va da pămînt în Dacia noastră (ἐν τῇ Δακίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ)".

Toate acestea dovedesc importanţa lui Cassius Dio pentru istoria ţării noastre ca şi a regiunilor învecinate de la Dunărea mijlocie şi din Balcani.

În ansamblu opera lui Dio Cassius se distinge prin apreciabile calităţi de informaţie şi chiar şi literare. Lectura sa nu cere un efort deosebit şi uneori este chiar plăcută. Limba este clasică, dar povestirea monotonă, stilul sec, fără contur.

Discursurile sînt lungi, uneori artificiale, alteori însă compuse cu talent după legile retoricii. Astfel discursurile rostite cu ocazia dezbaterii legii *Gabinia* prin care se cerea acordarea de puteri discreţionare lui Pompeius pentru stîrpirea pirateriei, sînt o adevărată întrecere retorică. În timp ce Gabinius (XXXVI, 27) îşi susţine proiectul de lege cu argumente aparent dezinteresate: „Voi trebuie să hotărîţi nu ceea ce i-ar place lui Pompeius ci pentru binele Republicii" sau „Un om de bine, un adevărat patriot, este oricînd gata să se sacrifice trup şi suflet pentru binele obştesc", Catulus „pe care toată lumea îl respectă . . . ca unul care, prin faptă şi prin vorbă se dovedise totdeauna susţinătorul intereselor mulţimii", se declară împotriva acordării de puteri discreţionare pe baza principială a apărării legalităţii („acest lucru este interzis de legi") şi a experienţei (exemple: Marius, Sulla): „nu stă în firea oamenilor nici a celor tineri, nici a celor mai vîrstnici, să se supună de bună voie rînduielilor strămoşeşti, după ce s-au deprins vreme îndelungată cu gustul puterii" (XXXVI, 31). Argumentarea strînsă a remarcabilului discurs al lui Catulus,

[17] Vezi *Izvoare privind istoria României*, vol. I, pp. 698—795, Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1964.

care apără democraţia, egalitatea, uzanţele şi poziţia magistraţilor legali, se încheie printr-o concluzie irepro-şabilă: să se numească un dictator — lucru permis de lege — Pompeius sau oricare altul „cu condiţia ca autoritatea lui să nu depăşească termenul legal şi nici graniţele Italiei" (XXXVI, 34). Discursul lui Catulus este, după părerea noastră, un strălucit exemplu al calităţilor lui Dio Cassius. Fără să o spună anume, Dio aprobă poziţia apărătorului legalităţii, chiar dacă el nu este partizanul regimului democratic, şi o face cu deosebit talent.

Alte discursuri sînt în schimb introduse în mod artificial, fără a avea o funcţiune în cadrul lucrării. Aşa este cazul convorbirii dintre Cicero şi Philiskos, un adevărat excursus dialogat, care n-are o justificare din punct de vedere istoric[18].

De altfel, judecata sa asupra personalităţii lui Cicero nu este de fel favorabilă marelui orator al antichităţii. Influenţat de literatura anticiceroniană, Dio n-a putut aprecia rolul jucat de Cicero în frămîntările politice şi sociale ce avea să ducă la transformarea republicii în principat. Este clar că simpatiile istoricului se îndreaptă spre Caesar şi apoi spre Octavian. Iată cum prezintă Dio pe Caesar: „Fiind foarte echilibrat din fire, Caesar nu-şi ieşea uşor din sărite. Era obligat, aşa cum se întîmplă cînd deţii funcţii de mare răspundere, să pedepsească multă lume. Niciodată însă nu pedepsea sub imperiul mîniei şi pe moment. Niciodată nu se lăsa antrenat de furie. Pîndea cu răbdare clipa potrivită şi lovea de cele mai multe ori cînd te aşteptai mai puţin" (XXXVIII, 11).

În schimb istoricul îi reproşează lui Cicero poziţia şovăitoare între aristocraţie şi „gloată" (XXXVI, 43 şi 44) sau plăcerea lui nemăsurată de a se lăuda şi de a fi lăudat (XXXVII, 38), ceea ce, în parte, este adevărat.

[18] F. Millar, *op. cit.*, p. 51.

Trebuie să-i reproşăm lui Cassius Dio abuzul în menţionarea de minuni şi întîmplări miraculoase. Evenimentele sînt puse pe seama destinului şi a unei forţe supranaturale (τὸ δαιμόνιον) ceea ce însemnează că pentru Dio procesul istoric este iraţional.

S-a observat încă de mult că în istoria lui Cassius Dio nu întîlnim nici o menţiune asupra creştinismului, cu atît mai mult cu cît relatarea cuceririi Ierusalimului de către Pompeius (63 î.e.n.) dă prilej istoricului să prezinte o digresiune asupra religiei ebraice (XXXVII, 16, 5—17, 3). Această atitudine de ignorare nu şi-a găsit explicaţia. Faptul este cu atît mai curios, cu cît creştinismul se răspîndise destul de mult pentru a atrage atenţia conducerii imperiului, chiar dacă aceasta continua să cultive religia tradiţională păgînă.

Fără o filozofie profundă, imitator formal al lui Polybios şi mai ales al lui Thucydides, Cassius Dio este un purist, care se încadrează onorabil în proza istorică. A fost foarte apreciat în epoca bizantină[19] şi este folosit şi apreciat şi de istoriografia modernă pentru exactitatea şi chiar veracitatea sa, cel puţin în ceea ce priveşte ultima parte a lucrării, scrisă pe baza observaţiilor şi trăirii proprii.

[19] Ed. Schwartz, *art. cit.* R. E. III, p. 1720.

NOTIŢĂ

Traducerea de față a fost făcută după textul stabilit de Ursulus Philippe Boissevain, ediția 1898—1931 (în patru volume), Weidmann, Berlin, retipărită fără nici o modificare în 1962.

Pentru fragmente, multe din ele incerte sau deteriorate, am socotit necesar să consemnez corespondența cu ediția Joannes Melber, publicată la Teubner în 1895, fără a indica diferențele de lecțiune. Prin B am însemnat ediția Boissevain iar prin M ediția Melber. Nu am tradus fragmentele eliminate de Boissevain cu mențiunea: „neautentice", „incerte"; în subsolul traducerii se găsesc note cu privire la anumite opțiuni ale editorului pentru ordinea fragmentelor precum și unele observații sporadice, relative la textul lui Cassius Dio și al epitomatorilor săi, Zonares și Xifilinus.

Volumul I al ediției Boissevain conține o largă prezentare (*Praefatio* p. I-CXXV) a codexurilor consultate de editor, îndeosebi în bibliotecile italiene și la Biblioteca Națională de la Paris precum și o discuție critică a edițiilor anterioare.

Prin B I, paginația I-CXXV, notele din subsol se referă la *Praefatio* iar prin B I, însoțit de cifre arabe, la textul stabilit de editor.

La pagina CIII a *Prefeței* Boissevain precizează că din *Excerptele* făcute din *Istoria Romană* a lui Cassius Dio (*Excerpta Constantiniana; Excerpta e Florilegiis; Excerpta Anonymi* in Bekkeri Anecdotis; *Fragmenta Parisina*) a reținut numai acele pasaje care reproduceau fidel textul lui Dio și a eliminat rezumatele sau parafrazele. De asemenea, editorul insistă asupra mutărilor pe care le-a operat față de predecesorii săi în ordinea *Excerptelor* (p. CIV).

Paginile LXXXIX-CIII din *Praefatio* sînt închinate ediţiilor apărute pînă la sfîrşitul secolului trecut şi muncii filologice depuse de înaintaşi (*Scripta critica et exegetica*). Pentru numele editorilor lui Dio Cassius care apar în notele din subsol, cititorul este rugat să consulte bibliografia întocmită de editor.

În stînga paginii se vor găsi indicaţii cu privire la datarea evenimentelor. Acolo unde există controverse cu privire la plasarea fragmentului şi ca atare, la datarea faptelor despre care este vorba, divergenţele dintre editori au fost semnalate în subsol.

FRAGMENTE DIN CĂRŢILE I—XXXVI

Frag. B 1_1: Inserat între fragmentele 6_{2-3}*.

Frag. B 1_2=M 1: Am parcurs aproape în întregime diferitele lucrări care s-au scris despre istoria Romei[1]: cu toate acestea, nu am reprodus chiar tot ce am citit[2]; am preferat să mă limitez la ceea ce mi s-a părut demn de interes. Chiar dacă uneori m-am folosit de unele figuri de stil, în măsura în care subiectul se potrivea pentru asemenea înfloriturі, acest lucru nu înseamnă că buna mea credință poate fi pusă la îndoială, așa cum s-a mai întîmplat cu alți seriitori[3]. Eu unul, pe cît mi-a fost cu putință, m-am străduit în ambele direcții: să respect întocmai adevărul istoric[4] și să-l redau într-o limbă cît mai îngrijită.

Voi începe, așadar, povestirea mea, din acele vremuri din care ne-au parvenit prin tradiție primele știri sigure despre istoria acestui pămînt pe care-l locuim[5]; mă refer la țara aceasta, țara în care Roma a fost întemeiată.

Frag. B 2_{1-2}: Incerte.

Frag. B 2_3: Așezat între *frag.* 57_{21-22}**.

Frag. B 2_4=M 2_3: Dio spune cu privire la tyrrhenieni următoarele: „În această parte a lucrării mele s-ar fi cuvenit să inserez cele ce am avut de povestit despre tyrrhenieni[6]; independent de aceste știri, de cîte ori se va ivi un prilej potrivit, vor fi iarăși amintite fapte din istoria tyrrhenienilor, care n-au putut fi cuprinse în

---

* *Frag.* B 1_1 aparține excerptelor Valesiene (*Excerpta Henrici Valesii)* (Henri de Valois) 1634, (Boissevain, I, *Praefatio,* p. IX). Acest fragment, *Val.* 2, urma frag. *Val.* 1=B 6_2. A fost așezat la începutul operei lui Cassius Dio de J. Bekker.

** *Frag.* B 2_3, prin comparație cu Zonaras, *Epitome,* IX, 1, 4—5, a fost transferat de H. Haupt la începutul fragmentelor din cartea XV (evenimente din anul 216 î.e.n.). B., I, p. 219.

prezenta expunere. Asemenea adaosuri vor apărea numai în măsura în care nu vor tulbura limpezimea expunerii mele istorice. Acest principiu este mai mult decît satisfăcător şi cu privire la alte digresiuni necesare. Eu, mă voi sili să înfăţişez, pe cît îmi stă în putinţă, o istorie completă a romanilor. Cît priveşte istoria altor popoare, mă voi limita să scriu numai despre evenimentele care au legătură cu istoria Romei".

Frag. B 2_5: Inserat între fragmentele B 43_{25} şi B 45*.

Frag. B 3: Eliminat. Atribuit de editor, în concordanţă cu ediţia Dindorf, lui Pausanias, VIII, 43.

Frag. B 4_{1-3}: Incerte.

Frag. B 4_{4-15}=M 3_{3-14}: Extrase din Tzetzes, *Ad Lycophron. Alex.*, v. 1232**: La un interval de cincizeci şi cinci de ani de la trecerea lui Heracles prin Italia[7], Eneas, aşa cum am spus, după cucerirea Troiei, a sosit pe meleagurile Italiei tocmai în ţinutul latinilor. El a aruncat ancora în preajma localităţii Laurentium, care poartă numele de Troia[8], nu departe de ţărmurile fluviului Numicius, însoţit de fiul pe care-l avusese cu Creusa, Ascanius sau Ilus.

5 Aici, pe cînd cei ce-l întovărăşeau luau mese de pătrunjel verde, fie că gustau din partea mai uscată a turtelor[9], făcute din făină de grîu (căci mese la care să se aşeze nu aveau), iată că o scroafă albă a scăpat din corabie şi s-a repezit spre povîrnişul acelui munte care de atunci a primit numele de Albanus[10]. Pe muntele Albanus scroafa a fătat treizeci de purcei, (6) ceea ce însemna că, după treizeci de ani, urmaşii lui Eneas aveau să stăpînească ţinutul şi să-şi întărească dominaţia. Ţinînd seama de această prevestire, Eneas a încetat să mai cutreiere ţări şi mări şi, după ce a sacrificat scroafa, a

* Prin comparaţie cu Zonaras, *Epitome*, VIII, 18, 2 Melber a mutat acest fragment la începutul cărţii XII (anul 236 î.e.n.), B. I., p. 174.

** Am tradus textul acestor fragmente, considerate de Boissevain neautentice, pentru importanţa confruntării cu Titus Livius, I, 1 şi urm. şi Dionysios din Halicarnas, I, 30 şi urm.

început să facă pregătiri în vederea întemeierii unui oraş[11].

Dar Latinus nu s-a învoit cu Eneas. Învins în luptă, 7
i-a dat lui Eneas ca soţie pe fiica sa, Lavinia; Eneas a întemeiat o cetate care s-a chemat Lavinium[12]. Latinus şi Turnus, regele rutulilor, s-au ucis unul pe altul în cursul unei bătălii, iar Eneas a ajuns astfel la domnie; (8) la rîndul lui, Eneas a fost ucis lîngă Laurentium, într-un război purtat împotriva aceloraşi rutuli, sprijiniţi de regele tyrrhenienilor, Mezentius. Deşi soţia sa, Lavinia, era însărcinată, domnia a revenit lui Ascanius, fiul Creusei. Acesta l-a învins într-o bătălie hotărîtoare pe Mezentius, care pornise singur de astă dată împotriva latinilor, după ce refuzase să primească solia lor. Intenţia tyrrhenianului era de a supune la un tribut anual toate ţinuturile care se aflaseră sub stăpînirea lui Latinus.

Puterea latinilor crescînd neîncetat, în al treizecilea an 9
(aşa cum prezisese întîmplarea miraculoasă cu scroafa), deoarece Lavinium se dovedea neîncăpător, ei întemeiară un alt oraş: Alba Longa, adică Λευκὴ Μακρά, numită astfel în amintirea scroafei de odinioară, după care şi înălţimea din apropiere primise tot numele de Mons Albanus. Dar statuile divine aduse de la Troia se înapoiară, pentru a doua oară, singure, la Lavinium.

După moartea lui Ascanius, domnia nu a fost pre- 10
luată de fiul acestuia, Iulus, ci de Silvius, fiul lui Eneas şi al Laviniei: după alţii, tot de un Silvius, fiul lui Ascanius. Silvius a avut ca urmaş un alt Eneas: acesta l-a avut ca fiu pe Latinus, Latinus pe Capys, Capys pe Tiberinus, Tiberinus pe Amulius iar Amulius pe Aventinus[13].

Pînă acum am vorbit despre Alba şi despre albani. De 11
aici înainte începe propriu-zis istoria Romei. Aventinus a avut doi fii, pe Numitor şi pe Amulius; Numitor a fost acela care a urmat la tron dar, în urma unui complot pus la cale de Amulius, s-a văzut alungat din ţară. Amulius a avut grijă să-l omoare şi pe Egestes, fiul lui Numitor, cu prilejul unei vînători[14].

12 Cît privește pe sora lui Egestes, adică pe fiica lui Numitor, Silvia, sau Rhea Ilia, noul rege a făcut-o preoteasă a zeiței Vesta, ca să rămînă fecioară. Căci se temea de un oracol care-l prevenise că va sfîrși ucis de către copiii lui Numitor. Din această pricină îl suprimase pe Egestes, iar pe fată a silit-o să devină preoteasă a Vestei, ca să rămînă fecioară și să nu aibă urmași.

13 Totuși iată ce s-a întîmplat: pe cînd s-a dus să aducă apă dintr-o pădurice, închinată zeului Ares, Ilia a rămas însărcinată și apoi i-a născut pe Romulus și pe Remus. Fiica lui Amulius a scăpat-o pe vara sa de la pieire, prin rugăminți adresate tatălui ei; pruncii însă au fost încredințați păstorului Faustulus, soțul Larenției, cu porunca să-i arunce în apele Tibrului. Luînd copiii, soția păstorului care tocmai se întîmplase să dea naștere unui prunc mort, i-a hrănit la sîn[15].

14 Cînd au ajuns flăcăi, Romulus și Remus păzeau turme de vite pe moșiile lui Amulius.

Într-o încăierare au ucis cîțiva oameni care-l slujeau pe Numitor și, bineînțeles, de atunci încolo au fost pîndiți. Iată că Remus a fost prins, iar Romulus a alergat într-o goană la Faustulus ca să-i povestească cele ce s-au întîmplat; păstorul alergă, la rîndul său, la Numitor, căruia îi dezvălui totul. În cele din urmă, Numitor recunoscu în băieți pe copiii propriei sale fiice.

15 Cei doi tineri, în fruntea unei cete numeroase, l-au răsturnat pe Amulius și au încredințat bunicului lor, Numitor, tronul cetății Alba. Ei personal începură să clădească Roma[16].

Frag. B 5_1=M 4_1: Nu-i este dat omului să prevadă totul, nici să găsească mijlocul de a ocoli ceea ce este hărăzit să se întîmple.

Din această tînără fată s-au născut răzbunătorii crimei lui Amulius.

Frag. B 5_2: Eliminat.

753–717 î.e.n. *Frag.* B 5_3=M 4_2: Neînțelegeri grave izbucniră[17] între Romulus și Remus. În aceste vremuri de restriște ei au dovedit că anumiți oameni trec mai ușor prin cele mai

grele situații decît știu să facă față momentelor de prosperitate și fericire.

Frag. B 5_4=M 4_5: S-au convins și ei și au convins și pe alții că nici cei care se răzbună asupra altora nu obțin o satisfacție deplină, deoarece au fost provocați, nici cei care pretind de la puternicii zilei anumite bunuri răpite nu sînt în măsură să le recapete, ci de cele mai multe ori pierd și ceea ce le-a mai rămas.

Frag. B 5_{5-7}= M 4_{6-8}: Hersilia și celelalte femei, din același neam, cînd îi văzură pe romani și pe sabini așezați în linie de bătaie și gata să înceapă lupta, coborîră în fugă de pe muntele Palatin, ținîndu-și copiii în brațe, căci unii dintre pruncii așteptați se și născuseră[18]. Ele se năpustiră pe neașteptate în locul care despărțea cele două oștiri, implorînd milă prin vorbe și prin gesturi, întorcîndu-și înnebunite privirea cînd spre unii, cînd spre alții: „de ce faceți asta, părinți ai noștri? De ce răspundeți în același fel, voi, cei care acum sînteți soții noștri? pînă cînd veți duce lupta? pînă cînd ura va învrăjbi sufletele voastre? Împăcați-vă odată cu acei care
acum vă sînt gineri! Împăcați-vă și voi cu socrii voștri! 6
În numele divinului Pan[19], cruțați vlăstarele voastre; în numele lui Quirinus[20], cruțați-vă nepoții! Fie-vă milă de fiicele, de soțiile voastre! Dacă împăcare între voi nu poate fi, dacă furtuna nebuniei v-a cuprins și vă întunecă dreapta judecată, omorîți-ne mai întîi pe noi, măcelăriți acești copilași, căci noi sîntem pricina discordiei. Numai așa veți izbuti să evitați cea mai cumplită nelegiuire, aceea de a ucide pe bunicii copiilor voștri, cît și pe părinții nepoților ce-i aveți, numai cînd între voi nu va mai exista nici o legătură de familie, nici o legătură
de sînge". Odată cu aceste cuvinte ele își sfîșiară veș- 7
mintele și își dezgoliră sînii. Unele femei ating doar ușor săbiile scoase din teacă, altele însă se aruncă pline de curaj, împreună cu copiii lor, spre tăișurile goale. În fața acestei priveliști, romanii și sabinii sînt emoționați pînă la lacrimi și, după ce renunță la luptă, încep tratative chiar pe acel loc unde se aflau, adică în *Comitium*, loc astfel numit după această întîlnire.

Frag. B 5_8=M 4_9: Trib (τρίβους)[21] înseamnă o treime, a treia parte. Ostaşii lui Romulus, în număr de trei mii, aşa cum scrie Dio în prima carte a *Istoriei romane,* au fost împărţiţi în trei grupe, denumite triburi, adică trittyii, grupări pe care elinii le numesc şi *phylai.* Fiecare trib a fost împărţit în zece curii sau *phrontisterii* (cuvîntul *cura,* în limba latină, înseamnă *phrontis*)[22]. Cetăţenii, cuprinşi în organizaţia unuia şi aceluiaşi trib, se întruneau pentru a hotărî asupra treburilor de interes obştesc[23].

Frag. B 5_9=M 4_{10}. În greceşte curiile se cheamă *phratrii,* iar *phratriile* nu sînt altceva decît heterii, adică adunări frăţeşti, asociaţii, colegii, conform cu dreptul acordat fiecărui membru de a-şi exprima sau de a-şi dezvălui fără şovăire şi fără teamă gîndul. De aici şi numele de *phratores,* acordat părinţilor, rudelor, cît şi învăţătorilor care aparţin aceluiaşi trib. Se prea poate să fie vorba şi despre un derivat al cuvîntului latin *frater,* care înseamnă „frate".

Frag. B 5_{10}=M 4_{13}: Este totuşi o mare deosebire între a institui noi triburi şi a găsi nume potrivite pentru triburi deja existente.

753–716 î.e.n. *Frag.* B 5_{11}=M 4_{14}: Romulus se arăta foarte aspru faţă de Senat[24] şi se comporta ca un adevărat tiran. Locuitorilor din Veii [le-a restituit ostaticii] din propriul său îndemn, fără să consulte Senatul[25], lucru pe care de altfel îl făcea adesea. Membrii Senatului îşi exprimară făţiş nemulţumirea şi atunci Romulus, plin de obidă, printre multe alte cuvinte grele, sfîrşi prin a le spune că el îi alesese nu pentru a se lăsa condus de ei, ci pentru a le da ordine, care înţelegea să fie ascultate.

Frag. B 5_{12}=M 4_{15}: din cartea I a lui Dio: „Prin natura lui aşa-i făcut orice om. Fie dintr-o pornire de ură, uneori şi din dispreţ, nu rabdă să primească porunci din partea aceluia care îi este egal sau rudă".

Frag. B 5_{13}=M 4_{16}: . . . „<loc, situaţie> în care, cu preţul trupului şi a sufletului său îşi pusese viaţa în primejdie, pentru cauza noastră" [Romulus?]* sau [Horatius?]**

Frag. B 6_1: Incert.

715–673 î.e.n. *Frag.* B 6_2=M 5_3: Numa, în calitatea sa de sabin, locuia pe înălţimea numită Quirinal[26], dar palatul în care îşi exercita puterea de rege să afla pe Via Sacra. De asemenea, regele petrecea multă vreme în apropierea templului Vestei[27]. Cîteodată mai stătea şi pe la ţară.

Frag. B 1_1=M 1_1: Dio, afirmă: „mă străduiesc să consemnez în lucrarea mea toate faptele demne de amintit pe care le-au săvîrşit romanii atît în timp de pace, cît şi în timp de război. Dorinţa mea este ca nici romanii, nici alte neamuri să nu rămînă cu impresia că am omis vreun eveniment cu adevărat necesar să fie cunoscut".

Frag. B 6_3=M 5_4: Ştiut este că majoritatea oamenilor nu pun mare preţ pe tot ceea ce ţine de ei sau se află în preajma lor, căci indiferent despre ce ar fi vorba, oamenii nu socot acel lucru mai presus de ei. Dimpotrivă, dintr-o teamă religioasă, venerează ceea ce se află ascuns privirilor şi este străin de traiul zilnic, ca pe ceva care-i depăşeşte cu mult. Iată de ce Numa a consacrat Muzelor o incintă aparte[28].

Frag. B 6_4=M 5_6: Acestea au fost măsurile pe care le-a luat Numa.

Frag. B 6_5=M 5_7: Acelaşi istoric adaugă: romanii s-au organizat singuri de îndată ce au început să creadă în puterea divinităţii. De atunci au trăit în pace şi bună înţelegere atît între ei, cît şi faţă de triburile megieşe, în tot timpul domniei regelui Numa. Numa, întocmai ca şi Romulus, trecea în ochii supuşilor săi ca fiind înzestrat cu puteri divine. Cei care cunosc foarte amănunţit istoria sabinilor pretind că Numa s-ar fi

* Vezi supoziţia în acest sens a lui Boissevain I, p. 12, nota la fragment.

** După A. Baumgartner, acest fragment aparţine discursului ţinut de P. Horatius în favoarea fiului său, Titus Livius, I, 26, 11; B I, p. 12.

născut în aceeaşi zi în care a fost fundată Roma[29]. Şi, după cum spuneam, pe vremea domniei acestor doi regi, oraşul nu a întîrziat să devină puternic şi a căpătat o organizare foarte bună. Primul rege al Romei, cum se şi cădea pentru un oraş abia întemeiat, îi deprinsese pe cetăţeni cu arta războiului. Al doilea rege îi deprinse cu ocupaţiile paşnice, aşa încît Roma a ajuns să ducă un trai adaptat şi la vremuri de război, şi la vremuri de pace.

Frag. B 6_6: Incert.

Frag. B 6_7=M 5_9*: Dio, istoric al Romei, afirmă că „un oarecare erou Ianus, din timpurile de demult, ca preţ pentru felul cum l-a primit şi ospeţit pe Cronos, a primit darul de a cunoaşte viitorul şi trecutul. Iată pentru ce romanii îl plăsmuiesc cu două chipuri. După acest erou, ei au numit luna ianuarie şi socot că anul începe odată cu această lună“[30].

FRAGMENTE DIN CARTEA II

Frag. B 7_1=M 6_1: Din cartea II a lui Dio: „... că gloria acelora [a romanilor?] va deveni la un moment dat o piedică în calea propriei lor dezvoltări [a albanilor?]“.

Frag. 7_{2-3}=M 6_{2-3}: [Tullus şi Mettus] nu se învoiau nici unul, nici altul să-şi părăsească locurile de baştină şi amîndoi îşi susţineau cu înverşunare cauza[31].

Tullus invoca faima legată de personalitatea lui Romulus şi renumele puterii pe care o deţinea; Fufetius, vechimea Albei, metropolă a atîtor alte localităţi, printre care şi a Romei însăşi.

3 Amîndoi, plini de trufie, nu înţelegeau să dea nici un pas înapoi. Văzînd că nu se înţeleg, au renunţat să mai discute despre strămutarea populaţiei şi au luat în dezbatere supremaţia politică, căci ei vedeau bine că cele două neamuri conviețuiau fără primejdie de răzmeriţă, în deplină înţelegere, bucurîndu-se de aceleaşi

* Tipărit de editor în subsol. Autenticitate nesigură.

drepturi şi avînd aceleaşi îndatoriri. Ambele părţi se folosiră de justificările dictate de firească iubire a oamenilor faţă de semenii lor, cît şi de înclinarea pe care muritorii o au faţă de puterea asupra altora. Rînd pe rînd, fiecare dintre cei doi adversari aducea numeroase argumente, silindu-se să le dea un temei cît mai îndreptăţit: ei încercau să se convingă unul pe celălalt de necesitatea de a ceda de bunăvoie. Cu toate acestea, nici acum nu căzură la învoială şi hotărîră ca disputa să fie rezolvată pe calea armelor.

Frag. B 7_4=M 6_4: „i-a atacat, cînd aceştia nu se mai aşteptau la o nouă primejdie“[32].

Frag. B 7_5=M 6_5: Tullus avea renumele că este un om foarte priceput în meşteşugul armelor[33], dar în puterea zeilor nu credea şi nici nu le încuraja cultul pînă ce, pe vremea cînd bîntuia ciuma, a căzut şi el bolnav[34]. Cu acel prilej, s-a îngrijit cu mare tragere de inimă de cultul tuturor zeilor şi a creat un colegiu de preoţi, aşa-numiţii *salieni collini*[35].

Frag. B 8_{1-2}=M 7_{1-2}: Marcius[36] a înţeles că cei care doresc să trăiască în bună pace cu vecinii nu trebuie să se mulţumească cu respectul faţă de drepturile altuia şi că o epocă de linişte, în care capacitatea de a acţiona la timp lipseşte, nu oferă nici o siguranţă. Pe măsură ce doreşti tot mai intens liniştea, devii din ce în ce mai expus bunului plac al celor mulţi. Urmarea a fost că Marcius şi-a schimbat linia de conduită.

Năzuinţa către paşnice statorniciri, îşi dădu el singur seama, nu reprezintă o garanţie sigură, dacă nu ai la îndemînă o pregătire de război. De asemenea, simţea prea bine că desfătarea pe care o produce inactivitatea, se destramă curînd pentru cei care o caută cu orice preţ, atunci cînd nu este momentul potrivit. Aşadar, convingîndu-se că războiul constituie mijlocul cel 2 mai leal şi cel mai sigur de a pregăti cu grijă şi răspundere condiţiile favorabile păcii, după o campanie victorioasă smulse îndărat de la latini teritoriile <răpite> pe care, pe vremea cînd se abţinuse să atace, nu izbutise să le recapete prin duhul blîndeţii.

640–578 î.e.n.

Frag. B 9_{1-4}=M 8_{1-4} : Tarquinius[37], de îndată ce avea prilejul, se folosea cu dibăcie în orice împrejurare de averea, de chibzuința și de mintea sa ascuțită. Nu a fost greu să-l cîștige trup și suflet pe Marcius de partea sa. Regele îl ridică la rangul de patrician și de senator, îl numi adesea comandantul suprem al oștirilor sale, ba îi și încredință tutela copiilor și a domniei. Nici altora nu le era mai puțin drag decît regelui. De aceea, fără piedici în cale, ajunse în fruntea treburilor obștești.

Iată cum le-a dobîndit. Nu se dădea în lături de la nici un fel de trudă care reprezenta o treaptă spre putere, nu săvîrșea niciodată fapte pline de trufie, deși se afla printre fruntași. Își lua răspunderea unor lucruri
2 neplăcute, în mod public, acoperind pe alții: cînd era vorba de cules lauri, se retrăgea de bunăvoie și tot pe alții îi lăsa să-i culeagă. Nu se bucura în mod egoist de roadele nici unui succes sau o făcea într-o măsură foarte mică, sau fără ca nimeni s-o știe. Cauza oricărei izbînzi o atribuia indiferent cui mai degrabă decît sieși, iar rezultatele îmbucurătoare ale unor acțiuni fericit duse la capăt deveneau un bun comun, din care fiecare profita după nevoi. În schimb, înfrîngerile pe care le încerca uneori nu le imputa nimănui și nici nu le arunca pe umerii altcuiva.

3 Mai mult decît atîta, a știut să se facă plăcut tuturor acelora care înconjurau pe Marcius, fiecăruia măgulindu-i năzuințele, și prin fapte, și prin vorbe. Larg la pungă, gata oricînd să-l ajute pe acela care-i cerea sprijinul, niciodată nu jignea pe nimeni în acțiunile și în afirmațiile ce le făcea. Din propriul lui imbold nu arăta dușmănie față de nimeni. În schimb, dacă cineva îi făcea un serviciu, se grăbea să umfle meritele acelei persoane; cînd întîmpina ostilitate, se ferea cu mare grijă să cerceteze ce anume a provocat o asemenea atitudine sau trecea sub tăcere tot ce nu-i convenea, ca fiind de mică importanță. Departe de a căuta să se răzbune, nu înceta să-l copleșească cu binefaceri pe

detractorul său pînă cînd, în cele din urmă, acesta se declara bătut[38].

Prin acest fel de a se purta, care îi atrase profunda simpatie și a lui Marcius, și a curtenilor, îi merse faima că este un mare înțelept. Abia mai tîrziu, judecata posterității, ținînd seama de exemplul lui Tarquinius, a ajuns la concluzia că majoritatea oamenilor nu merită nici o încredere, fie din pricina înclinării spre înșelăciune a firii lor fie pentru că fumurile puterii le 4
corupe sufletul și dreapta judecată.

Frag. B 10=M 9: „toată lumea ajunsese să știe de frică".

578–534 î.e.n.

Frag. B 11_1=M 10_1: „Iar pe fratele său, deoarece nu colabora cu el, îl omorî pe ascuns, otrăvindu-l cu ajutorul soției acestuia"[39].

Frag. B 11_{2-9}= M 10_{2-9}: Tarquinius, de îndată ce își dădu seama că a sosit momentul să ia frînele puterii în mînă, fie și împotriva voinței majorității, mai întîi, îi arestă pe cei mai de seamă membri ai Senatului, apoi pe fruntașii celorlalte ordine[40]. Fără să se sfiiască, ucise public pe unii, cărora a fost cu putință să le aducă un cap de acuzare ce putea trece drept adevăr — și s-au găsit destui în această situație — pe mulți alții îi suprimă în secret, iar pe cîțiva îi exilă. Aceste măsuri nu erau determinate de faptul că victimele arătaseră mai multă prețuire față de Tullius[41] decît față de persoana 3
lui Tarquinius, nici de meritele pe care le aveau după origine, avere, distincție sufletească, nici după dovezile unui curaj strălucit sau ale unei înțelepciuni deosebite. Tarquinius i-a dat pradă morții numai din pură mîndrie sau din bănuială că este urît de acești oameni, cu care n-avea nimic în comun. Cum n-a cruțat pe alții, n-a cruțat nici pe cei mai devotați prieteni, pe aceia prin zelul cărora ajunsese la tron, încredințat că îndrăzneala de care dăduseră dovadă, dorul lor nestins de înnoiri — calități care-i neteziseră drumul spre putere — ar fi putut, la un moment dat, să fie pus și în slujba altcuiva.

4 Așa a nimicit Tarquinius pe cei mai aleși fruntași din ordinul senatorial și din ordinul ecvestru. Locurile rămase vacante nu încuviință să fie ocupate. Ferm convins că era urît de întreg poporul, intenția lui era să slăbească autoritatea celor două ordine[42], prin micșorarea numărului de membri. Cît despre Adunarea Senatului făcu tot ce i-a stat în putință s-o dizolve definitiv. Orice fel de Adunare, dar mai ales o Adunare alcătuită din oameni aleși prin vot, de multă vreme investiți cu o formă superioară a autorității publice, i se părea că reprezintă cea mai mare primejdie pentru un tiran.

5 De teamă ca grosul populației, dacă nu cumva pînă și oamenii care făceau parte din gărzile sale să nu se revolte[43], îndîrjiți cum se arătau față de schimbările aduse formei de guvernămînt (Tarquinius nu scăpa din vedere că și aceștia erau cetățeni de drept) — el nu își dădu deocamdată planurile în vileag. Dar, pentru a-și atinge ținta, lucra pe sub ascuns, cu prudență și abilitate. Nici nu a ocupat locurile devenite vacante prin numirea altora, nici nu împărțea ceva cu adevărat important puținilor membri ai Adunării Senatului, cîți mai rămăseseră. E adevărat, din cînd în cînd mai convoca Adunarea, nu însă pentru a o face părtașă la conducerea treburilor publice. Astfel de întruniri aveau un singur rost: să dovedească senatorilor cît de firavă le era Adunarea și, prin aceasta, ce mică însemnătate avea, cum nici nu era luată în seamă. Mersul obiș-
6 nuit al treburilor statului îl luase asupra sa sau uneori se consulta doar cu fiii săi; aceasta o făcea, într-o privință, cu vădită intenție, ca nici un alt cetățean să nu dobîndească o oarecare autoritate politică; se prea poate însă să fi fost stăpînit și de teama ca toate nelegiuirile pe care le săvîrșea să nu fie discutate în public.

Să ajungi pînă la rege sau să ai o întrevedere cu el era deosebit de greu. Trufia și cruzimea de care dădea dovadă, fără distincție față de toți supușii săi, ajunseseră atît de monstruoase, încît a fost poreclit *Superbus*. Între alte acte de despotism săvîrșite atît de el, cît

și de fiii săi se amintește cum, într-o zi, în plină piață, sub ochii mulțimii, au fost legați de stîlpi cîțiva cetățeni, goi, care și-au găsit moartea sub lovituri de vergi[44]. De atunci încoace, această tortură născocită de Tarquinius și-a găsit deseori aplicare.

Frag. B 11_7=M 10_7: „Îl ponegrea pe tatăl său prin tot soiul de ocări, numindu-l tiran și arătînd, în mod fățiș, că a încălcat tratatele"[45].

Frag. B 11_8 și $_9$: Eliminate.

Frag. B 11_{10}=M 10_9: Lucius Iunius[46], fiul surorii lui Tarquinius, era cuprins de groază după ce tiranul îi omorîse părintele și pe deasupra îi confiscase și averea. Pentru a scăpa cu viața, simulă nebunia. Tînărul știa foarte bine că oricine are o minte sănătoasă, mai ales dacă se întîmpla să fie și de origine ilustră, ajunge să fie bănuit de cei care exercită tirania. Odată ce a luat o astfel de hotărîre, a respectat cu strictețe jocul pe care și l-a impus și, cum toată lumea îl credea cu adevărat nebun, în derîdere i s-a dat numele de *Brutus*. În limba latină acest nume înseamnă „cu mintea rătăcită". Trimis la Delfi, împreună cu Titus și cu Aruns[47], pentru a-i distra pe drum, el spunea că va închina zeului ca ofrandă un băț, obiect care, pe cît se părea, nu prezenta nici un fel de importanță. 534–510 î.e.n.

Frag. B 11_{11}= M 10_{11}: „Apoi <Brutus> s-a dat pe față, în templul lui Apollo Pythicul".

Frag. B 11_{12}=M 10_{11}: Ofranda lui Brutus [adică bățul] deveni prilej de mare haz pentru fiii lui Tarquinius. Dar, într-o bună zi, pe cînd romanii consultau oracolul cu privire la succesiunea tronului, dornici să știe cine va urma lui Tarquinius, zeul răspunse că domnia la Roma o va dobîndi cel care va ajunge să-și sărute mai întîi mama. De îndată Brutus, căzu în genunchi, ca din întîmplare, și se grăbi să sărute pămîntul, socotindu-l drept mama tuturor oamenilor[48].

Frag. B 11_{13-20}=M 10_{12-18}: Iată cum s-a întîmplat ca Brutus să-i alunge de la domnie pe Tarquini[49]: fiii lui Tarquinius, în timpul asediului cetății Ardea, pe cînd cinau într-o seară împreună cu Collatinus și cu

Brutus, care erau rudele lor şi de aceeaşi vîrstă cu ei, ajunseră să vorbească şi despre cumînţenia soţiilor lor şi, cum fiecare era încredinţat că nevastă cuminte ca
14 a lui nu se mai găseşte, s-a ajuns la ceartă. Nevestele, din întîmplare, toate erau departe de tabăra militară. Tinerii hotărîră ca, de îndată, chiar în cursul acelei nopţi, pînă ce nevestele să nu apuce să prindă de veste, să pornească cu toţii călare, fiecare spre casa lui. Zis şi făcut. Toate femeile au fost surprinse stînd de vorbă, Lucreţia singură, soţia lui Collatinus îşi ve-
15 dea de treabă şi lucra la lînă. Cum în jurul acestei întîmplări s-a făcut multă vîlvă, Sextus a fost cuprins de dorinţa să întineze cinstea acestei femei. Se prea poate ca într-adevăr să o fi şi dorit, căci era deosebit de frumoasă; totuşi ceea ce urmărea, în primul rînd, era să-i distrugă reputaţia, nu să-i pîngărească fiinţa. Şi aşa, pîndindu-l pe Collatinus care se afla în ţinutul rutulilor, zori spre Collatia[50]. Sosind la casa lor în plină noapte şi primit fiind ca în căminul unei rude — i se aşternu masă şi culcuş.
16 La început, Sextus încercă, în fel şi chip, s-o convingă pe Lucreţia să-i cedeze. Deoarece nu izbuti, recurse la violenţă. Cum nu-i merse nici pe această cale, născoci un mijloc neobişnuit — mintea refuză să creadă aşa ceva — prin care o sili pînă la urmă să nu se mai împotrivească la propria-i umilinţă. Ameninţările că o va ucide cu pumnalul o lăsară rece pe Lucreţia, nu puse prea mare preţ nici pe ameninţarea că pe lîngă ea
17 va ucide şi un sclav de casă. Dar Lucreţia nu mai opuse nici o rezistenţă, cînd Sextus îşi dezvălui intenţia de a aşeza alături de cadavrul ei pe cel al sclavului şi de a răspîndi zvonul că i-a ucis pe amîndoi, deoarece i-a surprins cum dormeau împreună. De teamă să nu se creadă că într-adevăr aşa s-au petrecut lucrurile, a preferat să se lase în voia lui Sextus şi apoi să moară, după ce îşi va fi destăinuit mai întîi greşeala, decît să-şi curme viaţa pe dată şi să piară sub pecetea infamiei. Iată de ce Lucreţia s-a hotărît de bunăvoie să aleagă adulterul.

Abia scăpată din încercarea prin care trecuse, pre-
18 găteşte la îndemînă un pumnal sub pernă şi trimite numaidecît după soţul şi tatăl ei. Aceştia sosesc în mare grabă şi o găsesc pe Lucreţia scăldată în lacrimi. Scoţînd un geamăt adînc, ea se adresă tatălui ei astfel: „Tată drag, zise ea, îmi este mai ruşine de soţul meu decît de tine; noaptea care a trecut n-a adus nimic bun pentru mine. Sextus m-a violat, ameninţînd că mă va omorî împreună cu unul dintre sclavii mei, ca să lase impresia că m-a surprins în pat cu acel om. Această ameninţare m-a silit să cad în păcat la gîndul că voi să nu rămîneţi încredinţaţi că într-adevăr aşa s-a întîmplat, cum ticluise acel ticălos. Eu, din partea mea, sînt soţie şi voi şti ce am de făcut. Voi, dacă sînteţi cu adevărat bărbaţi — dacă vegheaţi asupra cinstei soţiilor şi a fiicelor noastre — răzbunaţi-mă. Luptaţi pentru redobîndirea libertăţii şi arătaţi tiranilor ce fel de oameni ştiţi să fiţi şi de ce fel de femeie şi-au bătut joc". Cu aceste cuvinte, fără să mai aştepte nici un răspuns, trăgînd fulgerător pumnalul de sub pernă s-a sinucis.

Frag. B 11_{20}=M 10_{19}: „alungat din pămîntul romanilor, Tarquinius şi-a încercat de nenumărate ori norocul pe la vecini".

Frag. B 12_5b*=M 11_4: „după ce a aflat aceasta, <Tarquinius> chiar de a doua zi s-a şi îndreptat spre ei. <spre locul pe care Tarquinii îl aveau în Etruria>.

FRAGMENTE DIN CARTEA III

Frag. B 12_1=M 11_1: „Orice gloată este înclinată să judece faptele după cei care le săvîrşesc şi, influenţată de părerea pe care o are despre persoana acestora, îşi formează şi părerea despre calitatea activităţii lor".

Frag. B 12_2=M 11_2: „Orice om preferă ceea ce pluteşte în vag faţă de aceea ce cunoaşte foarte bine, pe calea experienţei; căci omul îşi pune mari speranţe în

* Locul incert.

tainele necunoscutului pe care le preferă experienţelor amare".

Frag. B 12_{3}a=M 11_{3}: „Toate modificările ascund primejdii, mai cu seamă cele de ordin politic; în majoritatea cazurilor, acestea lovesc crunt pe cetăţeanul de rînd, cît şi fiinţa statului. Iată de ce oamenii întregi la minte preferă să rămînă mereu cum au fost decît să se vadă prada neputincioasă a valurilor care trec peste ei".

Frag. 12_{3}b: Intercalat între *Frag.* 11_{20} şi *Frag.* 12_{1}.

Frag. B 12_{4-7}=M 11_{5-8}: Fragmente din discuţiile purtate de L. Iunius Brutus şi solii trimişi de Tarquinius la Roma*.

Frag. B 12_{8}=M 11_{9}: „După împrejurări, oamenii au alte planuri şi alte dorinţi; totuşi, felul lor de a privi lucrurile este condiţionat de situaţia în care se află în acel moment".

Frag. B 12_{9}=M 11_{10}: „Regalitatea presupune nu numai virtuţi războinice, ci şi ştiinţă (de a fi rege), precum şi multă experienţă în relaţiile cu oamenii. Nu este cu putinţă ca cineva, lipsit de asemenea calităţi, să se comporte cu înţelepciune, dacă s-ar sui pe tron. Iată de ce mulţi monarhi, parcă ridicaţi la o înălţime pînă la care nu meritau să ajungă, nu s-au putut menţine pe culme, ci s-au prăbuşit vertiginos, tîrînd după sine şi pe supuşii lor, împreună cu toate bunurile agonisite de aceştia".

Frag. B 12_{10}=M 11_{11}: „Acţiunile viitoare ale oamenilor judecaţi-le după faptele lor din trecut, ca să nu fiţi amăgiţi de cele ce născocesc atunci cînd vin cu rugăminţi: Faptele nelegiuite sînt săvîrşite de fiecare om în deplină cunoştinţă de cauză; cuvinte potrivite este însă tare lesne de plăsmuit. Iată de ce orice individ trebuie judecat după cele ce a săvîrşit în viaţă, nu după ceea ce promite că va face.

* Cf. Zonaras, *Epitome*, VIII, 12. 1.

Frag. B 12_{11}: discuţii purtate între Brutus şi solii trimişi de Tarquinius la Roma*.

Frag. B 13_{1}: „Matroanele au ţinut doliu un an întreg[51].

Frag. B 13_{2}=M 12_{1}: Valerius, colegul de consulat al lui Brutus[52], cu toată popularitatea de care se bucura, era cît pe ce să fie victima furiei mulţimii care l-a bănuit că năzuieşte să instaureze regalitatea. Şi n-ar fi scăpat cu viaţă, dacă în mare grabă n-ar fi avut abilitatea de a potoli spiritele.

La intrarea sa în Adunarea poporului, porunci lictorilor să încline fasciile, pe care pînă atunci le purtaseră în sus, şi să scoată securile strîns legate de fascii. Luînd o atitudine de adîncă umilinţă, se înfăţişă foarte mîhnit, ba chiar şi lăcrimă. Cînd, în fine, luă cuvîntul, cu o voce firavă şi plină de teamă rosti . . .

Frag. B 13_{3}=M 13_{1}: Horatius[53], cu prilejul consacrării templului lui Jupiter a căzut la sorţi să conducă ceremonia. El şi-a îndeplinit datoria, deşi Valerius l-a anunţat că fiul său a murit; acesta a avut grijă ca ştirea să-i fie comunicată lui Horatius, chiar în timpul ceremoniei, nădăjduind că disperarea, cît şi uzanţa străbună care interzicea unui magistrat în doliu să îndeplinească o funcţie sacră, aveau să-l determine pe colegul său să-i încredinţeze lui continuarea ceremoniei[54].

Frag. B 13_{4}=M 13_{2}: Horatius nu s-a prefăcut că nu dă crezare celor ce aflase, mai ales că ştirea era întărită de un mare număr de persoane, demne de încredere. Cu toate acestea, nu a întrerupt cursul ceremoniei. El ordonă ca trupul fiului său să rămînă neîngropat[55], de parcă ar fi fost vorba de un străin (aşa ca nimic să nu lase impresia că s-ar preocupa de funeralii) şi îşi îndeplini pînă la capăt îndatoririle.

* Fragmentele 12_{1-3} a, 8,9,11 aparţin fie unui comentariu personal al lui Dio despre schimbarea formei de guvernămînt, fie convorbirilor purtate de conjuraţii care au răsturnat regalitatea. Cf. Dyonisios, A.R. IV, 72; vezi B. I, p. 35.

FRAGMENTE DIN CARTEA IV

508–501 î.e.n. *Frag.* B 14=M 14_4: După mărturia anumitor izvoare [Porsenna] i-a dăruit tinerei fete <Clelia> arme şi un cal.

Frag. B 15a=M 14_2: <Sabinii>au devastat teritoriul roman. Au pîrjolit totul în cale pînă la zidurile cetăţii[56].

Frag. B 15b=M 14_7: Cvestorilor <consulii> le-au dat diferite atribuţii, care se deosebeau mult între ele, precum şi titulaturi diverse.

500 î.e.n. *Frag.* B 16=M 15: Secretul hotărîrilor şi folosirea împrejurărilor favorabile — posibilitatea de a te consulta numai cu tine însuţi, de a nu fi nevoit să recurgi la nimeni altul şi, de fiecare dată libertatea de a fi singurul tău acuzator cu privire la cele ce s-au întîmplat într-un fel sau altul — iată tot atîtea motive care contribuie, în mare măsură, la îndreptarea unei situaţii[57].

500–495 î.e.n. *Frag.* B 17_{1-3}=M 16_{2-6} : Romanii intrară într-o perioadă cînd răscoalele se ţineau lanţ[58]. Pricina acestor tulburări era dorinţa acelora care aveau avere, manifestată sub diferite forme, ca să-şi impună dominaţia politică asupra celor mai puţini avuţi. Aceştia, la rîndul lor, în virtutea egalităţii în faţa legilor, nu voiau să cedeze cu nici un preţ. Însetaţi de libertate, cei săraci deveniseră o ameninţare pentru bunurile aflate sub stăpînirea celor bogaţi, care înţelegeau să se bucure în exclusivitate de drepturile rangului lor, chiar şi de dreptul ce-l aveau asupra persoanei (debitorului)[59].

2 Pînă la un moment dat, deoarece la nevoie se ajutaseră unii pe alţii, cele două partide se înţeleseseră oarecum; acum însă, călcînd în picioare orice legături, fără a mai face deosebire între cetăţean şi străin, ambele părţi depăşiseră măsura, luîndu-şi ca ţel suprem, unii, dobîndirea unei puteri absolute, ceilalţi, împotrivirea din toate puterile faţă de sclavia liber acceptată. Cum n-au izbutit să-şi vadă visurile împlinite, în încercările lor fie de a se apăra, fie de a da atacuri prin surprindere, şi-au făcut unii altora mult rău, aproape de neînchipuit.

Majoritatea cetăţenilor erau împărţiţi în două tabere 3
vrăjmaşe, cu excepţia zilelor grele prin care treceau în timpul neîncetatelor războaie[60] care, aproape toate, erau provocate tocmai de neînţelegerile interne. De aici înainte, numeroşi reprezentanţi ai celor mai distinse familii s-au amestecat cu tot dinadinsul în luptele de clasă. Acesta a fost punctul de plecare al unor mari necazuri, pe care romanii şi le-au provocat singuri, mult mai mari decît acelea pe care le-au avut de pătimit din partea neamurilor străine. Iată de ce mă simt îndreptăţit să afirm că romanii n-ar fi pierdut nici puterea de care s-au bucurat, nici dominaţia lor, dacă n-ar fi contribuit cu atîta zel la propria lor ruină.

Frag. B 17_4=M 16_4: Printre altele, plebeii erau indignaţi de faptul că patricienii, după ce se bucurau de sprijinul cerut, uitau de frumoasele promisiuni făcute la grea cumpănă; cînd primejdia ameninţa, făgăduiau orice dar, de îndată ce vedeau că au trecut de greu, nici nu se mai gîndeau să facă vreo concesie, oricît de mică.

Frag. B 17_5=M 16_5: Romanii îşi împărţiră armata în mai multe corpuri, ca să nu fie nevoiţi să lupte numai împotriva unui singur adversar, ci, silindu-i pe fiecare să-şi apere teritoriul, era firesc să-i şi învingă mai uşor.

494 î.e.n. 6–8 *Frag.* B 17_{6-8}=M 16_{6-8}: De îndată ce dictatorul Valerius[61] a reintrat în viaţa particulară, plebea a început din nou să se agite, şi încă atît de violent, că a zguduit pînă şi temeliile statului.

Cei înstăriţi ţineau morţiş ca stipulaţiile să fie executate la date fixe, fără să acorde nici cea mai mică amînare: astfel de pretenţii i-au dus spre ruină, şi, pe lîngă aceasta, au pierdut multe alte privilegii. Ei nu recunoşteau adevărul că sărăcia lucie constituie un rău în care coace violenţa; că desperarea, care este o urmare firească a mizeriei, mai ales cînd se răspîndeşte în mase, nu mai poate fi potolită. Iată din ce pricină 7

nu puţini dintre aceia care diriguiesc treburile politice preferă ca, de la sine înţeles, un compromis, faţă de măsurile dictate de o justiţie intransigentă. Într-adevăr, în nenumărate rînduri, justiţia absolută se clatină, lovită de însăşi natura omenească[62]; se mai întîmplă uneori să se prăbuşească pe de-a întregul. Compromisul, în schimb, dacă ajunge la o concesie oricît de mică, poate salva interese majore.

8 Nemaipomenita lipsă de omenie arătată de aristocraţi faţă de oamenii nevoiaşi a constituit principala cauză a celor mai multe dintre relele pe care a trebuit să le îndure poporul roman. În mod legal, creditorii aveau tot felul de drepturi asupra debitorilor care nu-şi respectaseră termenele; aşa, de pildă, dacă un datornic se întîmpla să fi împrumutat de la mai mulţi creditori, aceştia aveau deplina libertate să-l taie în bucăţi, potrivind bucăţile după mărimea sumei datorate, şi apoi să le împartă între ei[63]. Această dispoziţie a legii, deşi absolut reală, n-a fost totuşi niciodată pusă în vigoare. Nici nu prea văd cum s-ar fi dedat romanii la un asemenea act de cruzime, tocmai ei, care ofereau adesea azil celor dovediţi de crime, ei care acordau viaţă pînă şi condamnaţilor azvîrliţi de pe stîncile Capitoliului, dacă aceştia supravieţuiau.

Frag. B 17_{9-12}=M 16_{9-12}: Cei striviţi de povara datoriilor puseră stăpînire pe o înălţime[64] şi, sub conducerea unui oarecare Caius[65], ridicară pretenţia să-şi procure grîne din cîmpurile învecinate, de parcă ar fi fost în plin război. Era cea mai bună dovadă că legalitatea şi dreptatea se dovedeau neputincioase în faţa armelor şi a disperării. Senatorii, de teamă ca răzvrătiţii să nu ajungă la ciocniri şi mai crîncene — iar vecinii, profitînd de situaţie, să nu treacă la atac —, trimiseră o solie împuternicită să le făgăduiască tot ce inima le dorea.

10 La început, răzvrătiţii se arătară dîrji, dar, ca prin minune, spiritele se liniştiră cînd Agrippa[66], primit mai întîi cu huiduieli, îi rugă să aibă răbdare de a asculta o poveste pe care urma s-o înfăţişeze în calitate de

membru al delegaţiei. Iată ce rosti el: „s-a întîmplat odată ca membrele corpului să se revolte împotriva stomacului, sub pretext că, flămînde şi însetate, sînt silite să trudească şi să îndure tot felul de lipsuri, de parcă n-ar fi fost făcute pentru altceva decît să slujească stomacului; acesta, ferit de orice grijă, n-are altă treabă decît să se ghiftuie cu bunătăţi. Membrele hotărîră în 11
cele din urmă ca mîinile să nu mai ducă hrană spre gură iar gura să nu mai primească nimic, aşa ca stomacul, lipsit de mîncare şi de băutură, să ajungă la pieire. Cum s-a hotărît aşa s-a şi făcut. Corpul, începu încetul cu încetul să piardă din greutate; apoi, a urmat un fel de sleire a puterilor care îl duse spre sfîrşeală. Cum membrelor le mergea tot mai rău, s-au văzut silite să recunoască că stomacul este chezăşia bunei stări a întregului organism şi au început din nou să-i dea hrană". Ascultînd această pildă, mulţimea i-a înţeles tîlcul; pilda arăta că prisosul de care se bucură cei avuţi contribuie şi la înstărirea celor nevoiaşi. Plebea deveni ceva mai 12
cuminte şi se învoi să cadă la o înţelegere, după ce obţinu suspendarea plăţii dobînzilor şi suprimarea înrobirii datornicilor; acest drept a fost acordat printr-un decret al Senatului.

Frag. 17_{13}: Eliminat.

Frag. B 17_{14}=M 16_{13}: Această <înţelegere> nu părea a fi în armonie cu firea omenească; ea a fost primită cu sentimente foarte diferite, unii au acceptat-o de bunăvoie, alţii însă au protestat împotriva ei.

Cînd mai mulţi indivizi au un ţel comun şi au izbutit să-l atingă prin mijloace violente, pentru o vreme, faptul că sînt strîns uniţi printr-o înţelegere, îi îndeamnă să dezlănţuie un curaj nebunesc: dar, atunci cînd intervine dezbinarea, fiecare se prăbuşeşte, pedepsit sub pretexte diferite.

Frag. B 17_{15}= M 16_{14}: Ca urmare a disensiunilor fireşti care se ivesc în sînul majorităţii acelora care au aceleaşi însărcinări în funcţia de conducere (căci este greu să se ajungă la un acord deplin mai ales cînd e vorba de una dintre treburile publice) — autoritatea

<tribunilor> era lipsită de coeziune şi de unitate în vederi. Hotărîrile luate în comun nu dovedeau nici un folos practic, dacă unul singur dintre ei se opunea părerilor celorlalţi[67]. Cum scopul pentru care fusese creat colegiul lor era acela de a împiedica orice manifestare a violenţei, indiferent din partea cui ar fi venit, cel care se ridica împotriva unei propuneri era mai puternic decît cei care o susţineau[68].

FRAGMENTE DIN CARTEA V

Frag. B 18_1: Eliminat.

492—491 î.e.n. *Frag.* B 18_{2-12}=M 17_{1-11}: Nu este uşor să dovedeşti o deosebită capacitate în toate privinţele nici să întruneşti virtuţile pe care le implică arta războiului şi comportarea în timp de pace. Unii, care dau dovadă de o excepţională forţă fizică, au facultăţile intelectuale mai reduse; iată şi un altul, care pe tot ce pune mîna îi merge din plin şi, cu toate acestea, nu s-ar putea spune că starea lui materială este la fel de înfloritoare. Din asemenea pricini, Coriolan[69], înălţat la rangul suprem de către concetăţenii săi şi apoi doborît nu după multă vreme de aceiaşi oameni — deşi îi adusese pe volsci sub dominaţia romană —, alăturîndu-se acestora, a făcut ca patria sa să treacă prin zile deosebit de grele[70].

3 491 î.e.n. <Coriolan> a candidat la consulat dar, cum nu l-a dobîndit, s-a înfuriat grozav împotriva plebei. Această umilinţă, cît şi sentimentele ostile pe care le avea faţă de tribunii plebei, a căror putere era considerabilă, l-au făcut să-şi dea drumul gurii şi să folosească expresii violente[71], pe care alţi fruntaşi, consideraţi egalii lui Coriolan pentru meritele cîştigate pe cîmpul de luptă, nici nu s-ar fi gîndit să le rostească.

4 În vremea cînd bîntuia o foamete cumplită şi la Norba se pregătea înfiinţarea unei colonii, plebeii, cu acel prilej, îi învinuiră pe cei puternici şi bogaţi că numai din pricina lor sînt ei nevoiţi să îndure atîtea nevoi, lipsiţi de hrană cum erau şi mînaţi într-una la războaie, ca pradă aruncată dinadins în ghearele morţii nemiloase. Într-adevăr, cînd oamenii ajung să fie bănuitori unii faţă de alţii, sînt înclinaţi să privească cu ochi răi indiferent despre ce-ar fi vorba, chiar şi cele 5
ce sînt în interesul lor. Coriolan, care de altfel nutrea un adînc dispreţ faţă de plebe, deşi grîne erau aduse spre Roma de pretutindeni şi mari cantităţi de provizii fuseseră trimise gratuit de tiranii din Sicilia, nu îngădui ca alimentele să fie distribuite aşa cum cerea poporul[72]. Tribunii, a căror desfiinţare Coriolan o dorea mai presus de orice, acuzîndu-l în faţa Adunării poporului că aspiră la tiranie, izbutiră să-l condamne la exil. Strigătele de protest şi ameninţările tuturor patricienilor cîţi erau de faţă, indignaţi de îndrăzneala dovedită de plebe împotriva lor, nu ajutară la nimic.

6 491 î.e.n. Alungat din patrie, Coriolan s-a refugiat în ţinutul volscilor, deşi aici amintirea loviturilor primite din partea lui era încă vie şi volscii îl urau de moarte. Cît despre Coriolan, el îşi făcea socoteala că în urma dovezilor sale de vitejie, care-i costaseră atît de scump pe volsci, cît şi datorită mîniei ce-i clocotea în suflet împotriva concetăţenilor săi, avea să fie bine primit de foştii duşmani, în speranţa că vor putea plăti romanilor cu vîrf şi îndesat cele ce suferiseră. Iată cum se adevereşte că cel care a avut mult de îndurat din partea unor duşmani crede, în sinea sa, că aceiaşi oameni ar putea cîndva să-l copleşească cu binefaceri, dacă au bunăvoinţă şi posibilitate[73].

Frag. B 18_7=M 17_6: Coriolan era adînc indignat cînd vedea cum romanii, ameninţaţi în fiinţa statului lor, nici nu se gîndeau să părăsească teritoriile străine pe care le ocupaseră. Vestea înaintării volscilor nu produse la Roma nici cea mai mică emoţie, într-atît erau oamenii de înrăiţi unii împotriva celorlalţi. Nici măcar apropierea primejdiei nu izbutea să netezească calea unei reconcilieri[74].

Femeile, în schimb, şi anume Volumnia, soţia lui Coriolan, Veturia, mama sa, însoţite şi de alte femei care ocupau cel mai înalt rang la Roma, s-au dus în tabăra lui Coriolan, aducînd cu ele şi copiii acestuia. Totuşi ele

nu l-au putut înduplecă să înceapă tratative cu privire la litigiile teritoriale, nici să se întoarcă la Roma.

8 Coriolan, de îndată ce a fost anunţat de sosirea lor, le-a primit fără întîrziere şi le-a îngăduit să ia cuvîntul[75]. Iată cum s-a desfăşurat întrevederea. Veturia a început să vorbească în timp ce toate celelalte femei suspinau în tăcere: „De ce te miri, fiule, de ce te arăţi surprins? N-am venit doar la tine în calitate de transfuge. Patria ne-a trimis la tine, pe noi care sîntem şi vom rămîne mama, soţia şi vlăstarele tale, dacă te vei lăsa înduplecat; altfel, nu ne înfăţişăm în ochii tăi decît ca o pradă de război. Dacă nu-ţi vei stinge focul
9 mîniei, ucide-ne mai întîi pe noi. De ce la auzul acestor cuvinte îţi întorci privirea muiată în lacrimi? Nu ştii oare că noi, cele de la Roma, am avut puterea să ne înăbuşim durerea care ne sfîşia inima, ca să venim să te vedem? Cată să ne înţelegi, şi curmă ura ce-o porţi faţă de concetăţenii tăi, de prietenii tăi, faţă de templele şi mormintele de la noi de acasă. Renunţă la gîndul de a năvăli în oraş cu sentimente de adîncă vrăjmăşie, nu începe asediul patriei în care te-ai născut şi ai fost crescut, unde ai primit ilustrul nume de Coriolan. Înclină-te în faţa cuvintelor mele, fiu iubit, nu mă trimite departe de tine fără să fi fost ascultată, dacă nu vrei să mă vezi moartă, străpunsă de propria mea mînă".

10 Aşa a vorbit Veturia, iar vaietele ei se ridicau spre cer în timp ce-şi sfîşia haina şi îşi arăta sînii. Apăsîndu-şi cu mîna pîntecele dezgolit, strigă: „Priveşte, fiule, acesta este pîntecele care te-a născut, aceştia sînt sînii care te-au hrănit". La aceste cuvinte, soţia lui Coriolan, copiii, celelalte femei, încep să jelească cu toţii pînă ce l-au făcut şi pe Coriolan să ia parte la ne-
11 mărginita lor durere. Cum nu mai putea să îndure această privelişte, Coriolan îşi îmbrăţişă mama, acoperind-o cu sărutări. „Ei bine, mamă, grăi el, te voi asculta. M-ai învins. Numai ţie trebuie să-ţi înalţe toţi romanii prinos de recunoştinţă. Cît despre mine, eu nu mai pot privi în ochii acelora care mi-au plătit cu exi-

lul imensele servicii puse în slujba patriei. Fiindcă aşa doreşti, pămîntul străbun să-ţi ţină loc de fiu de aici înainte; cît despre mine, eu voi trăi departe de voi". Cînd termină cele ce avea de spus, Coriolan se ridică în picioare. Fie din teamă faţă de mulţimea volscilor 12
ce-l înconjurau, fie de ruşine faţă de concetăţeni, deoarece pornise cu război împotria lor, oricum au stat lucrurile, fapt este că el nu s-a învoit să se mai întoarcă la Roma, aşa cum i se propusese. Retras în ţinutul volscilor, acolo şi-a sfîrşit zilele, în urma unui complot sau ajungînd la adînci bătrîneţi.

Frag. B 19=M 18: Cassius[76] a fost condamnat la 485 î.e.
moarte de către romani, deşi adusese mari servicii statului. De unde se vede prea bine că nu trebuie să ai nici o încredere în mulţime: ea se arată oricînd gata să-i jertfească pe cei care au luptat pentru binele ei, ca şi pe cei care i-au pricinuit cele mai mari neajunsuri. Sub înrîurirea intereselor de moment, gloata înalţă în slăvi pe oamenii de la care se aşteaptă la foloase; după ce au cules roadele străduaniei acestora — nimic nu-i mai împiedică pe cei mulţi să pună pe foştii lor binefăcători pe aceeaşi treaptă cu cei mai înrăiţi duşmani. Iată pilda lui Cassius, cel atît de îndrăgit de plebei. Moartea lui a fost urmarea aceloraşi fapte pentru care se acoperise cu glorie; dar este evident că tragicul lui sfîrşit s-a datorat invidiei pe care o stîrnise şi nicidecum vreunei pedepse pe deplin meritate.

Frag. B 20_{1-4}=M 19_{1-3}: Cei care preluau pe rînd 484 î.e.
puterea politică[77], deoarece nu aveau cum găsi nici un alt mijloc de a ţine în frîu mulţimea, stîrneau dinadins război după război cu popoarele vecine, ca în acest fel să întoarcă gîndurile plebei de la problemele agrare ce o preocupau.

Frag. B 20_2: Eliminat.

Inimile ostaşilor fuseseră într-atît de îndîrjite de 3
amîndoi consulii, încît luptătorii se legară cu jurăminte în faţa consulilor că vor smulge victoria[78]. În avîntul ce-i stăpînea, merseră pînă acolo că îşi închipuiau că pot fi stăpîni pînă şi pe soartă.

4 Cei mai mulţi oameni au obiceiul să lupte în contra curentului fie şi în pofida propriului lor interes; de asemenea, uneori, depun eforturi peste puterile lor, numai ca să facă servicii celor care sînt oricînd gata să le primească[79].

478 î.e.n. *Frag.* B 21_{1-3}=M 20_{1-3}: Fabii, care prin obîrşia şi prin averea lor erau îndreptăţiţi să se socoată egali cu cei care deţineau cel mai înalt rang în cetate, au observat de îndată profunda descurajare care pusese stăpînire pe romani[80]. Anumiţi oameni, cînd au de făcut faţă unei situaţii deosebit de grele şi de încurcată, nu se dovedesc în stare să găsească o ieşire pentru a învinge necazurile ce-i copleşesc. Ceva mai mult, ei capitulează chiar şi în faţa celor mai neînsemnate greutăţi. Această stare de deprimare le zdruncină dincolo de orice închipuire atît judecata, cît şi încrederea în dreptatea hotărîrilor pe care sînt nevoiţi să le ia.

Urmează renunţarea la orice acţiune salutară, ca şi cum orice strădanie ar fi zadarnică. În cele din urmă, ajung să se lase în voia sorţii şi aşteaptă cu resemnare loviturile ce le sînt hărăzite.

477 î.e.n. 2 Fabiii, în număr de trei sute şase, au fost nimiciţi de etrusci. Se întîmplă adesea ca cei care au mult prea multă încredere în ei, datorită curajului ce-i însufleţeşte, să cadă victima propriei lor temerităţi; iar cei care se laudă că norocul le e statornic sînt împinşi spre prăpastie, căci prea îşi ies din minţi[81].

3 Manifestările de doliu, în public şi în familii, prin care au fost deplînşi Fabiii, au depăşit cu mult cerinţele unui doliu obişnuit pentru pierderea unui număr de cîteva sute de oameni, deşi acest număr, raportat la ordinul patricienilor, fără îndoială, că era destul de însemnat.

Ţinînd seama de preţuirea de care se bucurau Fabiii, de modul în care şi-au arătat devotamentul, oamenii aveau impresia că prin catastrofa care-i răpise din mijlocul lor îşi pierduseră şi ei înşişi puterea. Se înţelege pentru ce ziua în care şi-au găsit moartea Fabiii a fost trecută printre zilele nefaste, iar poarta prin care plecaseră la război[82] a fost blestemată, ca nici un alt conducător de oşti să nu mai iasă pe acolo. Iar Titus Menenius[83], care era cîrmuitorul oştirii romane, cînd s-a întîmplat această nenorocire, a fost mai tîrziu acuzat în faţa Adunării poporului că nu a dat la vreme Fabiilor ajutorul necesar şi că, după dezastru, a fost, la rîndul lui, învins într-o bătălie. În urma acestor învinuiri, Menenius a fost condamnat.

476 î.e.n. *Frag.* B 24_5=M 23_7: <Menenius> deoarece a rezistat pînă la sfîrşit, a fost urmărit în justiţie şi condamnat la o amendă în bani, fără ca totuşi să se hotărască pentru el pedeapsa cu moartea.

470 î.e.n. *Frag.* B 22_{1-3}=M 21_{1-3}: Patricienii, arareori îşi manifestau opoziţia pe faţă, însoţind-o de imprecaţii amare; în schimb, pe ascuns, nu se sfiau să-i ucidă adesea pe tribunii cei mai îndrăzneţi; dar asemenea crime nu i-au abătut de la datorie pe tribunii care s-au succedat, cum stavilă nu le-a fost nici jertfa celor nouă tribuni daţi odinioară pradă focului, prin voinţa poporului[84]. Mai mult chiar, pe cei care după acestea au continuat să fie aleşi tribuni ai plebei, sîngele vărsat nu i-a frînat nicidecum, ci s-au arătat şi mai îndîrjiţi încă în revendicările lor: setea de a-şi atinge ţelul a făcut ca speranţele în izbînda finală să întreacă teama provocată de nefericitul sfîrşit al celor nouă, iar moartea colegilor lor de tribunat ajunsese să fie considerată drept justificarea răzbunărilor personale; noii tribuni îşi făceau o deosebită plăcere să-şi închipuie că ei vor scăpa vii şi nevătămaţi, deşi nu aveau temei să nutrească astfel de iluzii. Această convingere a determinat pînă şi pe unii dintre patricieni, care nu se ridicaseră pe altă cale, să treacă în ordinul plebeilor. După cîte credeau ei, condiţia modestă pe care o conferea acest ordin era mult mai prielnică să le satisfacă dorinţa de a-şi însuşi puterea tribuniciană în comparaţie cu slăbiciunea falsei străluciri a rangului lor; aspiraţiile le erau susţinute de faptul că numeroşi plebei, fără întrerupere, deşi legea interzicea categoric acest lucru, obţinuseră, la

476–471 î.e.n. 2

rînd, de două, trei ori puterea tribuniciană, iar unii chiar şi de mai multe ori.

3 La această situaţie s-a ajuns numai din vina patricienilor. Ei socoteau că se întrec în isteţime prin felul cum urzeau războaie după războaie, ca astfel, puşi faţă în faţă cu primejdiile din afară, plebeii să fie siliţi să se cuminţească. Dimpotrivă însă, această situaţie ascuţea lupta de clasă. Plebeii refuzau să mai plece la război, dacă nu obţineau revendicările pe care le formulau de fiecare dată. Şi, în caz că nu obţineau chiar tot ce doreau, de se întîmpla să fie nevoie să pornească la luptă, comportarea lor pe cîmpul de bătălie lăsa mult de dorit.

Se înţelege de ce, destul de numeroşi vecini, încurajaţi mai degrabă de dezbinările interne de la Roma decît bizuindu-se pe propriile lor forţe, au încercat noi atacuri împotriva cetăţii.

458–456 î.e.n. *Frag.* B 23_{1-4}=M 22_{1-2}: Equii, după ce au cucerit Tusculum şi l-au învins pe Marcus Minucius[85], au ajuns aşa de închipuiţi, încît nu au mai crezut de cuviinţă să ţină seamă de plîngerea solilor romani cu privire la răpirea acestui teritoriu; arătînd delegaţiei romane[86] un stejar, prin intermediul comandantului lor, Claelius Gracchus, i-au poftit pe romani, dacă doresc, să se adreseze copacului.

2 458 î.e.n. Romanii, cînd au aflat că Minucius, împreună cu o parte din trupe, a fost surprins de duşmani[87] într-o vale plină de hăţişuri şi de mărăcini, au numit dictator împotriva equilor pe L. Quinctius[88], deşi acesta era un cetăţean sărac, care îşi cultiva singur micul ogor ce-l avea, de altfel unica sa proprietate. În alte privinţe, meritele lui Quinctius egalau pe acelea ale celor mai distinşi cetăţeni, iar ca prudenţă şi înţelepciune îi întrecea pe toţi. Deoarece îi plăcea să-şi bucleze părul, i s-a dat şi porecla de „Cincinnatus".

449 î.e.n. 3 Sîntem pe vremea cînd la Roma mari frămîntări sociale ameninţau fiinţa statului atît în taberele de război, cît şi în oraş. Cei care se aflau sub arme, din simplă ambiţie căutau să nu facă nimic pe placul acelora care deţineau puterea şi astfel trădau, în mod conştient, interesele publice şi private.

Cît despre patricieni, pe lîngă faptul că se bucurau de pieirea acelora care le făceau zile amare — mai căutau şi prin mijloace proprii, abil inventate, să distrugă pe cît mai mulţi dintre cei care luau parte activă la susţinerea revendicărilor plebei. De aici, se înţelege, izbucneau răscoale destul de grave.

Frag. B 23_4=M 22_{4-5}: aşezat după B 24_1.

FRAGMENTE DIN CARTEA VI

Frag. B 24_1=M 23_3: Romanii susţinuseră adesea lupte împotriva faliscilor şi fuseseră, pe rînd, învinşi şi învingători; dar în urma atîtor vicisitudini, ei au început să mai uite de datinile străbune cu privire la sacrificii, în favoarea ritualurilor altor neamuri, cu speranţa că aceste practici religioase se vor dovedi spre binele lor. Într-adevăr, aşa e făcut omul. Atunci cînd se află la grea cumpănă, este înclinat să nu mai privească cu ochi buni obiceiurile cu care s-a deprins de-o viaţă, chiar dacă este vorba de practici religioase: curiozitatea îl îndeamnă să admire ceea ce nu cunoaşte încă. Vechiul fel de trai, de vreme ce nu-l mai socoate de nici un folos pentru a-l ajutora în prezent, i se înfăţişează lipsit de orice sens şi pentru viitor. De la tot ce este străin, însă, omul aşteaptă realizarea tuturor dorinţelor ce i se nasc în suflet, numai fiindcă este vorba de ceva nou. 423 î.e.n.

Frag. B 23_4=M 22_{4-5}: Pînă la urmă, s-a ajuns la un asemenea grad de ambiţie şi la atîta funestă rivalitate, încît comandanţii militari nu îşi mai coordonau acţiunile, aşa cum se obişnuise în trecut, ci fiecare dădea ordine pe rînd, cum îl tăia capul[89]; dintr-un asemenea mod de a conduce operaţiile nu putea să rezulte nimic bun. Aşa s-au întîmplat nenumărate nenorociri, deoarece fiecare din ei avea în vedere, în primul rînd, interesul personal şi nu cel public, preferînd să asiste la un dezastru colectiv decît să-l vadă pe unul dintre colegii săi acoperit de glorie. 413–417 î.e.n.

Democraţia nu înseamnă ca absolut toţi cetăţenii să obţină ceea ce doresc, ci fiecare membru al unei comunităţi obşteşti se cuvine să primească după meritele sale.

394 î.e.n. *Frag.* B 24_2=M 23_2: În timpul asediului cetăţii faliscilor, romanii ar fi fost multă vreme ţinuţi pe loc, dacă nu s-ar fi întîmplat ceea ce voi povesti de îndată[90]. Un învăţător avea în şcoala ce-o conducea un mare număr de elevi, aparţinînd familiilor celor mai sus puse; fie dintr-un resentiment, fie din dorinţa de cîştig, acesta i-a condus pe copii afară din oraş, invocînd un pretext oarecare. În cetatea faliscilor, viaţa se desfăşura în condiţii atît de normale, că pînă şi copiii mergeau la şcoală. Învăţătorul i-a condus pe elevi în tabăra lui Camillus, spunîndu-i generalului roman că odată cu aceşti copii i-a predat, de fapt, întreaga cetate; cei asediaţi nu aveau doar să prelungească rezistenţa cînd cele mai dragi fiinţe pe care le aveau pe lume s-ar fi aflat în mîna romanilor.

Cu toate acestea, încercarea învăţătorului dădu greş. Camillus, credincios principiilor respectate de romani şi stăpînit de gîndul vremelniciei omeneşti, n-a socotit că ar fi frumos să cucerească cetatea, folosindu-se de o trădare. El a ales o altă cale. Legînd la spate mîinile trădătorului, îl dădu pe mîna copiilor cu porunca să-l întoarcă astfel legat în cetate.

După acest incident, faliscii încetară imediat orice rezistenţă. Deşi cetatea lor era anevoie de cucerit, deşi aveau rezerve îndestulătoare pentru a susţine lupta vreme îndelungată, ei s-au hotărît să cadă la o înţelegere cu generalul roman, fără ca nimeni să-i fi silit, căci şi-au închipuit că de la un astfel de om nu vor avea parte decît de minunate dovezi de prietenie, dacă fie şi în calitate de duşman a înţeles totuşi să facă dreptatea în favoarea lor.

391 î.e.n. *Frag.* B 24_4=M 23_6: Camillus, în urma acestei comportări, a fost şi mai rău privit încă de către concetăţenii săi. El a fost acuzat, de către tribuni[91], că nu s-a îngrijit să depună în tezaurul public nici o parte a

prăzii ridicate din ţinutul veientilor. Atunci, Camillus, fără să mai aştepte să fie condamnat, s-a exilat de bunăvoie.

Frag. B 24_5=M 23_7: Integrat de editor în cartea V, între *Frag.* 21_3 şi 22_1[92].

Frag. B 24_6=M 23_8: Din nefericire, pe Camillus îl pizmuiau nu numai plebeii sau aceia pe care îi supăra înaltul rang la care acesta ajunsese, ci şi cei mai apropiaţi prieteni, ba chiar şi rudele. Şi toate acestea se petreceau fără nici un ascunziş. Zadarnic se ruga Camillus, de unii, ca să-l apere prin luare de cuvînt, de alţii, ca să-l ajute printr-un vot în favoarea lui. Toţi refuzară să-i dea sprijinul pe calea votului; unii însă îi făgăduiră, chipurile, că în cazul unei condamnări vor contribui şi ei cu bani la plata amenzii care urma să i se impute. Din cauza acestei atitudini, cuprins de mînie, Camillus a înălţat o rugă către zei ca cetatea să aibă într-o zi nevoie de braţul lui. Apoi, fără să mai aştepte sentinţa, el se strămută pe teritoriul rutulilor[93].

FRAGMENTE DIN CARTEA VII

391 î.e.n. *Frag.* B 25_{1-7}=M 24_{1-8}: Iată din ce pricină au pornit gallii o expediţie împotriva romanilor. Locuitorii din Clusium[94], care avuseseră multe de suferit din partea gallilor cu prilejul unei expediţii războinice[95], au cerut sprijinul romanilor, punîndu-şi mari speranţe în ajutorul acestora, oricum ar fi fost dat. Cu toate că erau de neam înrudit, ei nu îi susţinuseră pe locuitorii din Veii, aşa că aveau tot dreptul să se aştepte la un sprijin. Romanii însă nu au găsit cu cale să voteze acordarea unui ajutor armat, ci s-au mărginit să trimită o solie la galli[96], pentru a mijloci pacea în favoarea clusienilor; tratativele de pace se purtau pentru o mică bucată de pămînt şi puţin a lipsit ca părţile să nu cadă la învoială.

Cum însă clusienii au trecut de la faza convorbirilor 2
la atacuri directe împotriva barbarilor, au atras în luptă

alături de ei și pe solii romani. Gallii, cînd au băgat de seamă prezența romanilor în liniile de bătaie vrăjmașe, s-au făcut foc. La început, au trimis la rîndul lor cîțiva soli la Roma, ca să acuze delegația romană. Apoi, cum departe de a-și primi pedeapsa cuvenită, solii romani au fost ridicați la rangul de tribuni militari[97], gallii s-au înfuriat cumplit, fiind de altfel prin însăși firea lor oameni iuți la mînie. Fără să se mai ocupe de Clusium, ei se năpustiră direct asupra Romei.

3 i.e.n. Trupele romane, trimise în întîmpinarea gallilor, n-au avut timp nici măcar să-și tragă sufletul. În aceeași zi, după un marș istovitor, soldații au fost nevoiți să susțină o luptă și au fost învinși[98]. Atacați prin surprindere de galli, îngroziți de marele număr al dușmanilor, de statura lor uriașă, pînă și de strigătele lor înfiorătoare, proferate într-o limbă cu totul necunoscută, romanii, pierzîndu-și cumpătul, au uitat de toate regulile tacticii militare pe care o învățaseră și curajul i-a părăsit. Știința militară contribuie în mod hotărîtor la menținerea curajului. Atunci cînd se alătură 4 avîntului întărește considerabil încrederea în forțele proprii; în lipsa ei însă, curajul se topește văzînd cu ochii, mult mai repede decît la luptătorii care n-au cunoștință de îndrumările tacticii. Cînd e vorba de luptători neexperimentați, se întîmplă adesea ca aceștia să învingă prin însuflețirea ce-i mînă nebunește la atac; dar altfel se petrec lucrurile cu ostașii care au învățat tactica în luptă; dacă încalcă principiile învățate, ajung să-și piardă capul și să nu mai știe pe ce lume sînt. Așa s-au petrecut lucrurile și cu romanii care au fost învinși.

Frag. B 25_5=M 24_{6-7}: Romanii, asediați în cetățuia Capitoliului, nu mai aveau nici o nădejde de scăpare, afară dacă nu s-ar fi întîmplat vreo minune. Deși se aflau într-o primejdie de moarte, ei continuau totuși să îndeplinească cu sfințenie ritualurile religioase[99]. Atunci cînd a fost nevoie ca pontificii să oficieze un sacrificiu, într-un anume loc din Roma, Fabius Caeso[100], căruia îi revenise sarcina de a oficia ceremonia, a coborît

din Capitoliu în oraș, împodobit cu toate insignele pontificale, așa cum se obișnuia. El trecu printre rîndurile dușmanilor, îndeplini cele ce avusese de gînd să facă și, chiar în cursul aceleiași zile, se întoarse la Capitoliu.

Nu am decît admirație pentru barbarii care l-au cruțat pe pontif, fie din respect față de zei, fie din respect față de calitățile lui morale. Marea mea admirație se îndreaptă însă către Caeso însuși, și aceasta din două motive: pentru că a îndrăznit să coboare singur în mijlocul dușmanilor și pentru că, deși i-ar fi stat în putință să se pună la adăpost, n-a făcut acest lucru. Fără ca nimeni să-l silească, s-a întors la Capitoliu, expunîndu-se unei primejdii evidente. El știa foarte bine că romanilor le venea deosebit de greu să părăsească ținutul, mai bine zis singura porțiune din patrie care le mai rămăsese: de asemenea, era conștient că o asemenea încercare nu avea sorți de izbîndă; chiar dacă ar fi dorit să plece, romanii n-ar fi izbutit, din cauza marelui număr al asediatorilor.

Frag. B 25_7=M 24_8: Atunci cînd Camillus a fost cu stăruință chemat să ia conducerea armatei, el nu s-a supus; condiția lui de cetățean exilat îi interzicea să accepte și Camillus nu dorea să primească comanda trupelor, încălcînd datinile strămoșești. El era un bărbat care respecta cu strictețe tradiția. Deși patria trecea printr-o primejdie de moarte, simțul datoriei l-a îndemnat să respecte prescripțiile străbune și să nu lase posterității un exemplu rău prin felul cum a încălcat datina[101].

Frag. B 26_{1-3}=M 25_{1-3}: Adunarea poporului l-a con- 384 i.e.n.
damnat pe M. Capitolinus[102]. Locuința sa a fost rasă de pe suprafața pămîntului[103], iar bunurile lui scoase la mezat: numele, cît și chipul lui, dacă se aflau înfățișate pe undeva, au fost șterse sau nimicite. Și în zilele noastre, afară de pedeapsa distrugerii casei de locuit, se iau aceleași măsuri pentru pedepsirea celor dovediți că au uneltit împotriva statului. De asemenea, s-a hotărît printr-un decret ca nici un patrician să nu mai locuiască pe înălțimea Capitoliului, pe locul unde

Marcus îşi avusese locuinţa, iar membrii familiei Manliilor interziseră ca cineva dintre ei să mai poarte prenumele de Marcus, de vreme ce aşa se numea cel condamnat.

2 Capitolinus, aşadar, fiindcă şi-a schimbat cu totul felul de comportare, a avut parte şi de o altă soartă. Desăvîrşit războinic, el n-a ştiut să se adapteze la condiţiile vieţii paşnice. Cu gîndul de a deveni tiran, a ocupat Capitoliul, pe care odinioară chiar el îl salvase. Patrician, a căzut victimă unui sclav; el, renumitul căpitan de oşti, a fost prins întocmai ca un rob şi prăvălit chiar de pe stînca de unde odinioară îi respinsese pe galli.

Frag. B 26_3=M 25_3: M. Capitolinus a fost aruncat de romani în prăpastie, din vîrful stîncii tarpeiene[104]. De aici se vede că, în cele mai multe cazuri, aproape nimic nu rămîne neclintit în mersul lucrurilor omeneşti; pînă şi cele mai fericite întîmplări duc adesea la situaţii tragice, la fel de intense prin opoziţie cu mulţumirea sufletească anterioară; asemenea prilejuri dau naştere la iluzia de perenitate în stările de mulţumire şi stîrnesc în suflet dorinţe tot mai aprige. Vine însă o vreme cînd oamenii se desmeticesc din visurile care i-au legănat şi se prăbuşesc într-o stare cu totul opusă năzuinţelor lor.

Frag. B 27: Eliminat.

381 î.e.n. *Frag.* B 28_{1-2}=M 26_{1-2}: Camillus a pornit o campanie împotriva cetăţii Tusculum[105]. Totuşi, printr-o întîmplare puţin obişnuită, tusculanii n-au păţit absolut nimic. Ca nişte oameni cu conştiinţa împăcată, ca şi cînd romanii n-aveau nici un dinte asupra lor, ci veneau în simplă calitate de prieteni la alţi prieteni sau treceau doar întîmplător prin teritoriul lor, purtînd război împotriva altora — locuitorii din Tusculum n-au schimbat nimic din obiceiurile lor zilnice şi nu au dat nici cel mai mic semn de îngrijorare. Toată lumea, cu mic şi mare, îşi vedea de îndeletnicirile obişnuite, precum şi de alte treburi, aşa cum se desfăşoară viaţa în plină pace. Nimeni nu a părăsit ţinutul, iar armata romană a fot primită în interiorul zidurilor după toate datinile ospeţiei şi cinstită aşa cum se cuvine cînd întîmpini o oaste prietenă. Iată cum s-a făcut că romanii nu numai că nu le-au pricinuit tusculanilor nici un rău, dar pînă la urmă i-au şi înscris în listele de cetăţeni[106].

Frag. B 29_{1-6}=27_{1-6}*: Tribunul militar Rufus avea 376 î.e.n.
anumite sarcini obşteşti în for. Cînd s-a întors acasă, lictorul, după un străvechi obicei, bătu tare cu fasciile în poarta casei. Soţia lui Rufus, neobişnuită pînă atunci cu un asemenea procedeu, s-a speriat şi apoi s-a mirat. Sora ei cît şi alte persoane care erau de faţă au făcut haz nespus de această întîmplare; femeia, astfel 2
desconsiderată, ca una care se dovedea neştiutoare în privinţa prerogativelor acordate magistraţilor, deoarece soţul ei deţinea acum pentru întîia dată o asemenea funcţie în aparatul de stat — s-a făcut foc, socotindu-se jignită; lucru firesc de altfel, dacă ţinem seama de îngustimea de judecată obişnuită la femei. Soţia lui Rufus nu s-a liniştit în furia ei pînă nu a răscolit oraşul. Aşa se întîmplă că pînă şi unele fapte mărunte, întîmplătoare, ajung uneori pricina unor adevărate dezastre, atunci cînd sînt amplificate de puterea urii şi a invidiei[107].

Frag. B 29_3=M 27_3: Nădejdea că va fi salvat, cînd omul trece prin zile negre, are harul să-l facă să creadă în cele mai năstruşnice închipuiri.

Frag. B 29_4=M 27_4: Cei care porneau răzmeriţele provocau veşnice schimbări în rînduiala statului. Urmarea a fost că plebeii dobîndeau în asemenea prilejuri, dacă nu fără răzvrătiri, cel puţin fără prea mare osteneală, aproape toate revendicările pentru care înainte vreme erau siliţi să ducă greul la vreme de război.

Frag. B 29_5=M 27_5: În timpul cînd la Roma aveau 368 î.e.n.
loc violente lupte între cetăţeni, Publius[108] era cît pe ce să le potolească. El a ridicat la rangul de comandant al cavaleriei pe plebeul Licinius Stolo[109]. Această alegere

* Fragment deteriorat, cu supliniri nesigure.

neobişnuită i-a supărat pe patricieni, dar le-a plăcut în aşa măsură plebeilor, încît aceştia au renunţat să
6 mai prezinte un contracandidat la alegerile consulare pentru anul următor şi îşi dădură consimţămîntul la alegerea tribunilor militari. S-ar fi putut, eventual, ca cele două partide adverse să cadă chiar la o înţelegere, în urma unor concesii reciproce, dacă n-ar fi intervenit însuşi tribunul Stolo, cu următoarele cuvinte pe care le-a adresat plebei: „nu veţi avea după ce bea, dacă nu veţi începe să mîncaţi". El a izbutit să-i convingă pe plebei să rămînă dîrji şi să-şi continue revendicările fără nici o concesie, ca şi cum era strict necesar ca toate punctele programului lor să fie realizate.

Frag. B 30_1: Considerat neautentic.

362 î.e.n. *Frag.* B 30_2=M 28_2: „Nici o altă fiinţă supusă morţii nu este mai bună sau mai puternică decît omul[110]. Nu observaţi oare că toate celelalte animale sînt aplecate spre pămînt, că ţin mereu privirea în jos, că nu fac altceva decît să-şi asigure hrana şi să-şi satisfacă instinctele erotice? Aşa a fost hărăzit de la natură. Nu-
3 mai noi, oamenii, ridicăm privirea spre înălţimi şi prin cugetare ne apropiem de sferele cereşti, numai noi nu punem preţ pe cele pămînteşti şi ne simţim alături de zei, ca unii care sîntem asemănători lor. Sîntem doar făpturi şi plăsmuiri ale zeilor, şi nu plăsmuiri din lut, ci de ordin divin. Înţelegem acum din ce motiv în pictură şi în plastică zeii sînt înfăţişaţi după chipul şi asemănarea noastră. Dacă ar fi să merg pînă la capăt cu îndrăzneala, aş spune chiar că omul nu este altceva decît încarnarea unui zeu şi că zeul nu este decît un om incorporal şi prin aceasta nemuritor.

4 Acestea sînt atributele care ne fac superiori tuturor celorlalte vieţuitoare. Nu există animal pe faţa pămîntului care să nu fie prins, deoarece noi sîntem mai iuţi decît el, care să nu fie domesticit prin forţă, capturat printr-un mijloc oarecare. Toate sînt înrobite de om. Lucrurile se petrec la fel cu zburătoarele sau cu fiinţele care trăiesc în adîncurile apelor; pe acestea din urmă le prindem şi le scoatem din străfunduri, fără

măcar să le zărim iar păsările le doborîm din înaltul cerului, fără a fi măcar în stare să le ajungem".

Frag. B 31: Eliminat.

Frag. B 32=M 29: Dio afirmă: „din această cauză, 340 î.e.n.
deşi nu obişnuiesc în general să fac digresiuni, atunci cînd l-am pomenit, am menţionat şi olimpiada. Deoarece multă lume nu cunoaşte prea sigur timpul strămutării, nu este rău ca epoca să devină ceva mai bine delimitată datorită acestui personaj"[111].

Frag. B 33=M 30: Inserat de Boissevain la istoria războiului între romani şi Pyrrhus (anul 273 î.e.n.), între *Frag.* 40_{47} şi *Frag.* 41.

Frag. B 34: Eliminat.

Frag. B 35_1=M 32: Latinii puneau asemenea condi- 340 î.e.n.
ţii şi altele de felul acesta nu fiindcă s-ar fi aşteptat să le vadă satisfăcute. Ca nimeni alţii, ei cunoşteau prea bine modul de a gîndi al romanilor. Dar abia aşteptau ocazia să găsească un pretext de nemulţumire şi să se plîngă că au fost nedreptăţiţi[112].

Frag. B 35_2=M 32_2: Din cartea VI a lui Dio: „Pentru aceasta te voi pedepsi cum se cuvine, ca să-ţi iei răsplata pentru neascultarea ta aşa cum ai obţinut şi răsplata prin care ţi se recunoştea vitejia"[113].

Frag. B 35_3: Eliminat.

Frag. B 35_4=M 32_6: Pentru tot omul era evident că ei pîndiseră cum înclină balanţa pentru a trece de partea celui mai tare[114]. Cu toate acestea, Torquatus nu le adresă cuvinte grele, ferindu-se să le dea prilej pentru noi atacuri, în împrejurările din ce în ce mai critice prin care trecea Roma, cînd războiul în Latium era în toi. El nu se arăta chiar în toate privinţele neîndurător, aşa cum se purtase, de pildă, cu fiul său. Dimpotrivă, oamenii îi lăudau comportarea cumpănită şi curajul ce-l dovedea în luptă. Şi concetăţenii, şi adversarii săi erau de acord că Torquatus ţinea în mîinile sale sorţii de izbîndă în război şi că, dacă s-ar fi aflat în fruntea latinilor, aceştia ar fi dobîndit fără doar şi poate izbînda.

339 î.e.n. *Frag.* B 35_9=M 32_7: Romanii, deşi nu-l mai puteau suferi pe Torquatus din pricina felului cum se purtase cu fiul său, ură care mergea pînă acolo că după numele lui porecliseră „manliene" faptele cele mai odioase, ură care devenise mai intensă încă după ce Torquatus îşi sărbătorise triumful fără să ţină seama de moartea fiului său sau de pierderea colegului său de consulat[115], cu toate aceste sentimente puţin favorabile, deoarece se simţeau ameninţaţi de primejdia unui nou război, nu se dădură în lături să-i propună candidatura la consulat pentru a patra oară. Torquatus refuză însă să-şi prelungească magistratura şi îşi justifică astfel abţinerea, întărind-o printr-un jurămînt: „nu cred că v-aşi mai putea vedea în ochi şi sînt sigur că nici voi nu mă veţi mai privi cu ochi buni".

Frag. B 35_5: Eliminat.

Frag. B 35_6: Eliminat.

339 î.e.n. *Frag.* B 35_{7-8}=M 32_{4-5}: Dio spune următoarele: „Admir faptul, dacă este într-adevăr autentic, că sacrificiul lui Decius[116] a hotărît soarta bătăliei şi a slăbit avîntul învingătorilor, redînd victoria celor învinşi. Cu toate acestea nu sînt în stare să înţeleg cum s-au petrecut lucrurile. Cînd recitesc povestiri despre asemenea isprăvi (şi doar ştiu că multe dintre ele au fost culese şi introduse în lucrările lor de numeroşi istorici), nu pot să nu dau crezare acestor relatări; cînd stau însă şi meditez asupra cauzelor care le-au determinat, mărturisesc că mă aflu într-o mare încurcătură. De pildă, cum ar putea crede cineva că prin sacrificiul de sine al unui singur om, o mulţime numeric atît de importantă[117] a fost determinată să facă dintr-o dată cotitura spre victorie şi în acelaşi timp spre salvarea ei? Asemenea întîmplări, unde şi cum s-au petrecut, las în grija altora să cerceteze.

Frag. B 35_9=M 32_7: Aşezat de Boissevain între *Frag.* 35_4 şi 35_5.

338 î.e.n. *Frag.* B 35_{10}=M 32_8: Romanii, după ce au ajuns la o înţelegere cu latinii, le-au acordat cetăţenia ca să se bucure de aceleaşi drepturi ca şi ei[118]. Ceea ce nu se

învoiseră să cedeze, atunci cînd latinii au ameninţat cu război, situaţie care i-a silit să facă faţă unor primejdii neasemuit de grele, acum, după victorie, acordau nesiliţi de nimeni, pe cale legală. Unii au primit cetăţenia în virtutea calităţii lor de aliat, iar alţii pentru că s-au abţinut de la orice fel de împotrivire.

Frag. B 35_{11}=M 32_9: După ce au deliberat asupra sorţii privernaţilor, romanii îi întrebară direct ce părere au despre pedeapsa ce o merită pentru comportarea lor[119]. Plini de îndrăzneală, privernaţii răspunseră că înţeleg să-şi ispăşească fapta ca nişte oameni liberi şi care doresc să rămînă liberi. La o întrebare ulterioară a consulului asupra celor ce aveau de gînd să facă de aici înainte, în cazul cînd li s-ar acorda pace, ei îşi luară angajamentul să nu mai producă tulburări, dacă condiţiile oferite vor fi acceptabile. În caz contrar, dacă li se vor pune condiţii peste putinţă de primit, ei afirmară că vor continua războiul. Plini de admiraţie faţă de curajul de care dădeau dovadă privernaţii — romanii nu numai că le acordară condiţii de pace mult mai avantajoase decît altor neamuri[120] . . . 328 î.e.n.

FRAGMENTE DIN CARTEA VIII

Frag. B 36_{1-31}=M33_{1-31}: „Luaţi aminte[121]. Pedepsele excesiv de aspre, aplicate unor astfel de oameni, nu au alt rezultat decît să-i tîrască în prăpastie, în loc să le dea posibilitatea să se îndrepte; cît despre alţii, să nu ne facem iluzii că se cuminţesc. Firea omenească nu înţelege să se abată în faţa ameninţărilor de la ceea ce îi este specific, ci fie constrînsă printr-un sentiment de teamă, fie datorită unei izbucniri temerare, eventual şi prin curajul orb pe care-l generează lipsa de experienţă, uneori chiar şi prin încrederea pe care ţi-o dă buna stare — sau din indiferent care altă cauză, aşa cum adesea se întîmplă pe neîndite în viaţa multor oameni, răsturnînd toate socotelile — firea îndeamnă la păcat. Unii oameni, ca mînaţi de instinct, merg drept spre ţintă, fără scrupule, fără nici cea mai mică grijă 325 î.e.n. 2

că vor fi pedepsiți; sînt și din aceia care calcă pînă și dreapta judecată numai să-și vadă odată împlinite arzătoarele lor dorinți.

3 Dar, atunci cînd sentimentele umanitare izvorăsc din solicitudine față de aproapele, ele dau naștere la rezultate diametral opuse; sub impresia unei iertări acordată atunci cînd trebuie, vinovații își schimbă adesea purtările și modul de a gîndi; așa se petrec lucrurile cînd acțiunile lor sînt pornite îndeosebi dintr-un nobil sentiment de curaj și nu din lașitate, din dorința de a se păstra bunul renume și nu din perversitate. Iubirea față de semeni, luminată de rațiune, posedă o forță nebănuită pentru a supune și a cumințí cugetele cu adevărat alese; celelalte, la privelișteа absolvirii de greșeală, se vor schimba de la sine; doar orice om ascultă mai bucuros de vorbă bună decît de amenințarea forței și se arată oricînd dispus să dea ascultare literei legii, nesilit de nimeni, atunci cînd asupra lui nu apasă constrîngerea. Omul este făcut să considere drept propriu lui tot ceea ce acceptă de bunăvoie, dar respinge, cu indignare, poruncile venite din afară, considerîndu-le incompatibile cu starea de libertate. De altfel,
4 apanajul marii virtuți și al marii liberalități nu constă în faptul că ai posibilitatea de a ucide — doar așa ceva se petrece adeseori, săvîrșit de ființele cele mai josnice și mai slabe, ci în puterea de a cruța pe cineva, de a-l salva; acest lucru însă nimeni dintre noi nu-l poate face împotriva voinței tale".

Frag. B 36_5=M 33_5: „Aș vrea, cu aceste cuvinte, să pun capăt argumentelor pe care le-am adus; inimioara mea se frînge, glasul mi se stinge, lacrimile mă înecă și teama îmi leagă limba în gură; dar nu știu cum să închei; durerea care mă copleșește (afară dacă nu ești dispus să lași să se întrevadă un semn de bunăvoință), nu-mi îngăduie să păstrez tăcerea; afară de aceasta, acum, cînd intervin pentru ultima oară în favoarea fiului meu, cerîndu-i viața, aceeași durere mă silește să-mi sporesc cuvîntul, așa cum se întîmplă atunci cînd înalți rugăciuni către zei".

<Papirius> întîrzia cu răspunsul, la gîndul să nu 6
aducă vreo scădere numelui și prestigiului demnității cu care fusese investit. Tocmai fiindcă era hotărît să-l cruțe pe Rullus (căci vedea bine cu cîtă rîvnă îl susținea plebea) — el amîna pe cît cu putință favoarea pe care se pregătea să i-o acorde, și se ferea să dea de bănuit că-i susține pe cei tineri[122] — ca să lase impresia că iertarea a dat-o de bunăvoie, fără să fi fost sfătuit de cineva.

Își întoarse, așadar, fața spre Adunarea poporului, aruncînd priviri furioase, ridică vocea și grăi așa: ...[123].

Frag. B 36_7=M 33_7: Atunci se așternu o liniște profundă[124]. Totuși oamenii nu erau liniștiți ci, așa cum se întîmplă în asemenea împrejurări, oftau înăbușit, gîndindu-se la soarta acuzatului și murmurau unii către alții. Nu se auzea nici o vorbă lămurită — dar era evident că mulțimea dorea scoaterea de sub acuzație a comandantului cavaleriei. Papirius, dîndu-și seama de ce se petrecea, și temîndu-se de o nouă răscoală din partea soldaților, înțelese că nu trebuie să întindă prea mult coarda, în calitatea sa de comandant suprem. Sub pretextul îndreptării soldaților nedisciplinați, severitatea sa excesivă depășise orice limită în ultimul timp[125]. Cum, în continuare, el s-a arătat mai înțelegător, a izbutit să le recîștige iarăși dragostea și devotamentul[126]. Cînd a venit vremea să dea piept cu dușmanii, oamenii s-au arătat plini de curaj și de însuflețire.

Frag. B 36_8=M 33_8: Samniții, învinși de romani, 322 i.e.n.
trimiseră o deputație la Roma și, totodată, înapoiară pe toți prizonierii de război cîți erau în mîna lor[127]. Ceva mai mult încă, ei împrăștiară bunurile care rămăseseră pe urma unui anume Papius[128], un fost fruntaș din cetatea lor, iar oasele i le risipiră. Papius, socotit drept principalul animator al războiului împotriva Romei, se grăbise între timp să-și curme singur viața.

Cu toate aceste dovezi, ei tot nu obținură pacea. Cum le mersese vestea că nu sînt de bună-credință, că nu duc tratative decît atunci cînd nevoia îi încol-

țește, și numai pentru a deruta pe învingător, samniții nu obținură nici o încurajare de împăciuire, ci, dimpotrivă, au stîrnit împotriva lor un război fără nădejde de încheiere pașnică. Romanii, cu toate că își luaseră în primire prizonierii de la samniți, le-au declarat acestora un război pe viață și pe moarte.

Frag. B 36_9: Eliminat.

Frag. B 36_{10}=M 33_9: Se întîmplă deseori ca rostul lucrurilor omenești să ofere cele mai mari surprize. Iată un bun exemplu pe care ni-l dau vremurile acelea îndepărtate.

321 î.e.n. Romanii, plini de înfumurare, au decretat că interzic primirea oricărui crainic din partea samniților, în vederea tratativelor de pace. După părerea lor, erau destul de puternici ca să-i nimicească pe samniți pînă la unul. Dar, în loc de a obține victoria, au pătimit o înfrîngere cumplită și într-atît de rușinoasă, așa cum nu mai cunoscuseră nicicînd înainte vreme[129]. Samniții, dimpotrivă, care trecuseră prin cele mai grozave clipe de îngrijorare și care priviseră respingerea tratativelor de pace drept cea mai mare calamitate, au silit întreaga armată romană să capituleze și au obligat-o să treacă pe sub jug. Iată pînă la ce umilință i-a condus soarta pe romani.

Frag. B 36_{11}=M 33_{10}: „Binefacerile își au izvorul în liberul arbitru al oamenilor și nu în lipsa de cunoaștere, în izbucnirile de mînie, în acțiunile de înșelăciune sau în orice altă înfăptuire de acest fel[130]. Ele sînt urmarea unei hotărîri spontane, a unui elan sufletesc plin de noblețe. Iată de ce se cuvine să arătăm compătimire acelora care au apucat pe căi greșite, să le deschidem ochii, să-i învățăm de bine, să le exprimăm bunele noastre sentimente, să ne silim să le acordăm cît mai multă simpatie. Și, deoarece oamenii au și părți bune, și părți rele, se cuvine să păstrăm în amintire mai degrabă tot ce este luminos în purtarea lor decît scăderile de care s-au făcut vinovați.

Frag. B 36_{12}=M 33_{11}: Toate neînțelegerile se aplanează prin binefaceri. Să zicem că cineva se lasă în

voia sentimentelor de ură; dacă în loc de loviturile așteptate se vede ajutat tocmai de acela de la care așteaptă răzbunare, își va schimba pe deplin simțămintele și se va recunoaște învins, copleșit de mărinimia adversarului. De asemenea, așa cum se petrec de obicei lucrurile între oameni învrăjbiți, care au trecut de la sentimente de prietenie la sentimente de ostilitate și se urăsc cu patimă aprinsă — tot așa se întîmplă, în cele mai multe cazuri și cu oamenii care au prilej să fie recunoscători altora. Prinosul de recunoștință se îndreaptă cu precădere spre foștii prieteni, cei cu care ai rupt cîndva relațiile.

Romanii, așadar, se arată dornici să dețină supremația în arta războiului. Pe lîngă aceasta însă, ei cinstesc virtutea și caută cu orice preț să-și păstreze bunul renume. Neîncetat rîvnesc să răsplătească într-o măsură și mai mare serviciile ce le sînt aduse.

Frag. B 36_{13}=M 33_{12}: Înainte de a ne răzbuna asupra acelora care ne-au nedreptățit, trebuie să chibzuim foarte bine. Grija noastră, atunci cînd e vorba să răspundem unei binefaceri, se cuvine însă să fie cu atît mai mare.

Frag. B 36_{14}=M 33_{13}: Fiecare om, în parte, este făcut să resimtă mult mai puternic durerea unei jigniri decît bucuria unei binefaceri. Într-adevăr, pornirea de a ne răzbuna pe cei care ne-au supărat se manifestă mult mai repede în comparație cu recunoștința pe care o datorăm binefăcătorilor noștri. Oamenii ajung să nu mai țină seamă de faima rea ce și-o creează cînd, gîndindu-se numai la interesele lor, calcă în picioare frumoasele sentimente pe care ar trebui să le arate acelora care i-au scăpat din grea cumpănă. Renunțînd la propriile lor foloase, preferă să dea frîu liber mîniei".

Îndemnat de înțelepciunea sa înnăscută și ținînd seama de experiența cîștigată odată cu bătrînețea, <Herennius> îi sfătuia să nu ia atît în considerare ceea ce aduce o desfătare trecătoare, cît ceea ce ar putea să devină cîndva prilej de durere.

Frag. B 36_{15}=M 33_{14}: După înfrîngerea pe care au suferit-o, romanii s-au îndreptat spre Capua. Locuitorii

orașului, departe de a-i jigni cu vorba sau cu fapta, le-au dăruit hrană și cai — și îi primiră de parcă ar fi fost ei învingătorii, nu învinșii[131]. Această purtare nu însemna că locuitorii Capuei, care avuseseră multe de pătimit de pe urma romanilor, ar fi dorit ca victoria să fie de partea acestora; totuși, ei nu putură rămîne de piatră în fața nenorocirilor care-i copleșeau pe foștii lor dușmani.

La Roma, cînd se răspîndi vestea celor întîmplate, oamenii se văzură puși în mare încurcătură, neștiind ce atitudine să ia: să se bucure că soldații romani scăpaseră cu viață sau să se întristeze. Chinuiți de gîndul înfiorătoarei umilinți ce o înduraseră, îndeosebi fiindcă venea din partea samniților, parcă ar fi preferat ca oamenii lor să fi pierit cu toții, pînă la unul; pe de altă parte, bunul simț le spunea că dacă un asemenea dezastru s-ar fi întîmplat aevea, ei ar fi rămas și pe viitor expuși la cele mai mari primejdii; și atunci nu se mai arătau chiar așa de supărați că armata fusese cruțată de la pieire.

320 î.e.n. *Frag.* B 36_{17}=M 33_{16}: Este de datoria tuturor oamenilor să vegheze la propria lor salvare; și acest lucru nu are în sine nimic nelegiuit. Cînd te afli în mare primejdie, îți este îngăduită orice fel de încercare de a-ți salva viața.

Frag. B 36_{18}=M 33_{17}: Orice act înfăptuit fără voia ta găsește îndurare și în fața zeilor, și în fața oamenilor.

Frag. B 36_{19}=M 33_{19}: Samniții, cînd au văzut că <romanii> nu respectă tratatele încheiate[132] și că nu manifestă nici un semn de recunoștință, s-au mîniat grozav. De datoria romanilor era să predea un mare număr de soldați. Ei însă, încălcînd jurămintele, abia de se îndurară să trimită cîțiva oameni.

Unii samniți invocau în sprijinul lor, cu glas mare, puterea cerească și, reamintind cu insistență asigurările date de romani, cereau ca prizonierii pe care îi făcuseră să le fie restituiți; mai cereau ca romanii să dovedească și prin fapte că respectă angajamentele pe care

și le-au luat odinioară și pretindeau ca să treacă goi, 29
sub aceleași furci de la care doar mila îi scăpase cîndva. Totodată, puținii soldați care le fuseseră predați, ei îi trimiseră înapoi, fie că nu socoteau de demnitatea lor să omoare niște nenorociți, care nu le greșiseră cu nimic, fie că au vrut, prin acest gest, să înfiereze lipsa de bună-credință dovedită de poporul roman și să nu-i absolve pe romani de faptele de care se făcuseră vinovați, prin vărsarea sîngelui citorva prinzonieri. Speranța lor era că printr-o astfel de purtare vor găsi mai multă înțelegere.

320–319 î.e.n. *Frag.* B 36_{21}=M 33_{21}: Dar romanii nu arătară față de samniți nici cel mai mic semn de recunoștință, cînd văzură că ostașii pe care îi predaseră au fost cruțați. Dimpotrivă, ca și cum ar fi suferit o mare calamitate, ei porniră cu toată furia un nou război. Învingători de astă dată, ei îi siliră pe samniți să treacă prin aceeași umilință la care fuseseră ei înșiși supuși. De unde se vede că, pe calea armelor, dreptatea nu se face în același fel ca atunci cînd pricina este judecată în fața Adunării poporului; victoria nu este neapărat necesar să revină aceluia care a fost nedreptățit; războiul, din nefericire, factor atotputernic, hotărăște lucrurile întotdeauna în favoarea învingătorului și răstoarnă adesea principiile justiției.

320–319 î.e.n. *Frag.* B 36_{22}=M 33_{22}: Romanii, după ce i-au învins pe samniți[133], au silit, la rîndul lor, pe prinții din război să treacă pe sub jug. Această răfuială li s-a părut de ajuns pentru a șterge urmele rușinii asemănătoare prin care trecuseră odinioară. Iată cum s-a făcut că, în cel mai scurt timp posibil, soarta s-a dovedit a fi la fel de vitregă pentru cele două noroade: ea a condamnat pe samniți să îndure același oprobriu la care ei înșiși îi supuseseră pe romani, și chiar prin mîna acelora care fuseseră adînc umiliți. Prin această întîmplare soarta a arătat oamenilor atotputernicia ei.

319 î.e.n. *Frag.* B 36_{23}=M 33_{23}: Papirius[134] a pornit cu război împotriva samniților, le-a înconjurat cetatea[135] și apoi a menținut asediul, pîndindu-le toate mișcările. În timpul

acestui asediu s-a găsit careva să-l mustre că bea prea mult vin. La această observaţie, Papirius a răspuns că el nu este beţiv din fire. Dovada cea mai bună e faptul că se scoală dis-de-dimineaţă şi că rămîne în picioare pînă noaptea tîrziu; hărţuit însă cum este zi şi noapte, fără nici un răgaz de la treburile pe care le are de săvîrşit, se înţelege de la sine că nici somnul nu-l mai fură. Pentru a putea adormi, iată de ce simte nevoia să bea vin.

Frag. B 36_{24}=M 33_{24}: Acelaşi Papirius, trecînd odată în inspecţie pe la gărzi, nu-l găsi pe comandantul prenestinilor în linia de luptă. Furia lui Papirius nu mai cunoscu margini. După ce porunci să fie chemat de faţă prenestinul, ordonă lictorului să-şi pregătească securea. Dîndu-şi seama de ce-l aşteaptă, prenestinul, cu groaza în suflet, era pe jumătate mort de frică. Papirius însă, înmuiat în faţa omului ce-şi vedea moartea cu ochii, nu mai avu curajul să-i facă nici un rău, ci se mulţumi să dea lictorului dispoziţia să taie cîteva rădăcini de arbori din apropierea cortului său, sub cuvînt că cioturile împiedicau trecerea[136].

Frag. B 36_{25}=M 33_{25}: Bunăstarea nu prea se dovedeşte statornică pentru majoritatea oamenilor; de multe ori îi împinge spre acţiuni lipsite de prudenţă.

Frag. B 36_{26}=M 33_{26}: La Roma, cetăţenii doreau să-l aleagă pe Papirius dictator, dar se temeau ca nu cumva Rullus[137] care, pe vremea cînd fusese comandant al cavaleriei avusese o gravă neînţelegere cu Papirius, să se opună la această alegere. De aceea, o delegaţie de cetăţeni se înfăţişă la Rullus, cerîndu-i să-şi calce pe inimă şi să uite de ura sa personală, în interesul obştesc. Rullus însă nu dădu nici un răspuns. Dar, cînd se lăsă noaptea, el îl numi pe Papirius dictator, aşa cum cerea tradiţia, căci din moşi strămoşi rămăsese obiceiul ca un dictator să fie numit numai în cursul nopţii. Această comportare îi atrase cele mai mari laude.

296 î.e.n. *Frag.* B 36_{27}=M 33_{27}: Appius, Caecus şi Volumnius nu se înţelegeau deloc între dînşii[138]. Într-o zi, în plină Adunare, Appius se plînse că Volumnius, care avusese numai de învăţat de la dînsul (în arta oratoriei), nu-i

arată nici o recunoştinţă, Volumnius răspunse că într-adevăr îndrumările lui Appius îi fuseseră de cel mai mare folos şi că se arată gata să recunoască acest lucru, dar că nici Appius, dacă ar sta să-l judece, nu făcuse nici un fel de progres în tainele artei militare.

Frag. B 36_{28}=M 33_{28}: În primele clipe, mulţimea se văzu pusă în încurcătură. Oamenii nu ştiau ce să facă, dacă să aibă sau nu încredere în cuvintele prezicătorului[139]. Ei nici nu voiau să spere că totul se va împlini, dar nici nu îndrăzneau să creadă că totul e o simplă născocire, căci în inimile lor pîlpîia nădejdea că vor învinge. Aşa cum se întîmplă la vremuri de restrişte şi de nesiguranţă, lumea era pradă celei mai mari îngrijorări.

Cînd însă precizările au început să se adeverească, rînd pe rînd, oamenii urmăreau cu sufletul la gură litera prorocirii, deoarece experienţa vieţii confirma spusele ghicitorului, iar acesta, încîntat, făcea tot posibilul să-şi creeze o reputaţie de savant în arta prezicerii lucrurilor necunoscute.

293 î.e.n. *Frag.* B 36_{29}=M 33_{29}: Samniţii, indignaţi de încercările prin care trecuseră şi, totodată, descurajaţi de lungul şir de înfrîngeri, se avîntară într-o serie de încercări primejdioase şi desperate, ca astfel să găsească un prilej de a învinge sau de a pieri pînă la unul. Ei chemară sub arme pe toţi bărbaţii în stare să lupte şi decretară pedeapsa cu moartea pentru oricine s-ar fi sustras de la datorie şi ar fi rămas acasă. Prin juruinţe cumplite se legară ca nici un om să nu părăsească cîmpul de bătaie şi că cel care ar fi făcut încercarea de a fugi să fie ucis pe loc.

292 î.e.n. *Frag.* B 36_{30}=M 33_{30}: Romanii, la vestea că bătălia fusese pierdută de consulul Q. Fabius, plini de mînie, îi ordonară să se reîntoarcă imediat la Roma, ca să dea socoteală[140]. Nenumărate voci acuzatoare se ridicară împotriva lui Quintus din mijlocul Adunării poporului. Consulul însă se arată mai copleşit de renumele glorios al tatălui său[141] decît de învinuirile care i se aduceau. Adunarea refuză să-i acorde cuvîntul, iar bătrînul său

părinte nu scoase nici o vorbă de justificare a greutăţilor prin care trecuse fiul său. El se mulţumi să înşire propriile sale merite[142], cît şi isprăvile renumite ale strămoşilor săi şi făgădui Adunării că, pe viitor, fiul său se va arăta demn de faima familiei al cărei vlăstar era. Aceste cuvinte, între care era amintită şi vîrsta tînărului consul, avură darul să potolească mînia mulţimii.

Frag. B 36_{31}=M 33_{32}: De îndată bătrînul Fabius îl însoţi din nou pe fiul său la luptă împotriva samniţilor, al căror curaj prinsese iarăşi aripi în urma victoriei ce-o obţinuseră. El îi învinse în chip sîngeros şi apoi le cuceri tabăra de luptă, din care ridică o mare pradă de război[143]. Romanii, însufleţiţi în urma acestei isprăvi, nu mai conteneau cu laudele. Pentru anul următor ei încredinţară din nou puterea proconsulară lui Quintus şi îl obligară să-şi alăture ca locotenent pe propriul său tată. Acesta, fără să-şi cruţe bătrîneţele, luă totul asupra lui, conducînd, în mod efectiv, campania şi împărţind ordine în dreapta şi în stînga. Amintirea izbînzilor pe care le cîştigase odinioară îi asigură devotamentul neţărmurit al trupelor aliate. Dar, ferindu-se cu grijă să lase impresia că el este sufletul campaniei, bătrînul îşi asuma doar rolul de consilier, de adjutant al fiului său, în calitatea, de locotenent, ce-i fusese oficial conferită. De o modestie exemplară, întreaga glorie a succeselor repurtate o atribuia meritelor fiului său.

291 î.e.n. *Frag.* B 36_{32}=M 33_{32}: Soldaţii care participau la campania condusă de [Iunius] şi de Postumius au început să cadă bolnavi în timp ce se aflau încă pe drum. Pe cît se părea, răul era consecinţa unor mari eforturi depuse la tăierea unei păduri. Acuzat de lipsă de grijă faţă de oameni, Postumius, luînd Senatul în derîdere chiar în această împrejurare critică, afirmă că autoritatea Senatului se întinde numai asupra cetăţenilor de rînd, dar că atîta vreme cît el mai este consul, propria sa autoritate depăşeşte pe cea a Senatului[144].

Frag. B 40_{1-2}=M 34: C. Fabricius, ale cărui calităţi nu erau cu nimic mai prejos de cele ale lui Rufinus, era în schimb un om mult mai integru[145]. Peste putinţă de a fi corupt, datorită acestei calităţi, Rufinus, nu se bucura de nici un sentiment de simpatie şi de aici izbucneau numai neînţelegeri. Cu toate acestea, la alegerile consulare a votat pentru Rufinus, pe care-l considera drept persoana cea mai potrivită pentru a face faţă tuturor problemelor ridicate de o campanie militară. Fabricius îşi călcă pe inimă şi puse interesul obştesc înaintea resentimentelor personale. Această mărinimie îi atrase preţuirea tuturor, căci se dovedise mai tare decît invidia. Dorinţa de a parveni cu orice preţ izbuteşte să dea prioritate sentimentelor de ură chiar şi în sufletele oamenilor superiori. Patriot nedezminţit, care nu căuta să se facă preţuit prin declaraţii sforăitoare, Fabricius preţuia în egală măsură tot ce contribuia la înălţarea patriei sale, fie că venea de la el, fie că venea de la un altul, fie că era vorba chiar de un adversar al lui.

Frag. B 36_{33}=M 35: „Cînd Caius Fabricius a fost întrebat de ce a cedat consulatul în favoarea duşmanului său <a lăudat> pe lîngă alte merite ale lui Rufinus ... şi a adăugat că este de preferat să fii spoliat de un concetăţean decît să fii vîndut de duşmani.

1 290 î.e.n. *Frag.* B 37_{1-2}=M 36; M 37*. Curius, cînd povestea despre înfăptuirile sale ...

La instigaţiile repetate ale tribunilor plebei (au izbucnit adeseori ciocniri între datornici şi creditori). Deocamdată, cei care erau mai slabi[146] .....

2 287 î.e.n. Cei mai cu stare, ridicînd, la rîndul lor, capul, trăgeau nădejdea că nu vor fi siliţi să se supună la nici una dintre cele două revendicări ale nevoiaşilor. În felul acesta nu-şi atrăgea decît duşmănii.

Pe cît se părea, o reformă era strict necesară, dar lucrurile se întoarseră în defavoarea ambelor grupări învrăjbite: concesiile care s-au acordat nu au izbutit să-i satisfacă pe debitori în nici o privinţă; pe de altă parte, aristocraţii, cărora le plăcea nespus să li se dea toată consideraţia cuvenită rangului lor — aşa

* Text foarte deteriorat, cu suplimiri nesigure şi lecţiuni diferite.

cum fuseseră deprinşi — s-au văzut pe punctul de a pierde pînă şi vechile lor privilegii. Şi astfel, departe ca spiritele să se potolească, această stare de lucruri se dovedi prilej pentru izbucnirea unor noi şi îndelungate rivalităţi. Nici una dintre partide nu părea dispusă să-şi modifice poziţia. Nu s-a putut ajunge la nici o înţelegere, deşi aristocraţii au consimţit, pînă la sfîrşit, la unele concesii, care drept este depăşeau cu mult cererile iniţiale ale datornicilor. Dar, cu cît sărăcimea vedea că cei bogaţi sînt mai dispuşi să facă concesii, îşi ridica şi ea tot mai mult pretenţiile, dovedind o îndrăzneală crescîndă, de parcă se sprijinea pe drepturi gata cîştigate. Cei lipsiţi de avere mai că aveau impresia că privilegiile care li se acordau într-una li se datorau ca ceva de la sine înţeles. De aceea nu se sfiau să ceară altele noi. Ceea ce dobîndiseră le slujea acum ca punct de plecare pentru alte revendicări.

283 î.e.n. *Frag.* B 38_{1-2}=M 38_{1-2}: Vrăjmaşii, de îndată ce observară apropierea celuilalt consul, începură să nu mai ţină seama de ţelul comun al expediţiei lor[147]. Fiecare nu se mai gîndea decît cum să-şi salveze viaţa, aşa cum se întîmplă de obicei într-o coaliţie care nu întruneşte soldaţi din aceeaşi regiune, care nu luptă pentru unele şi aceleaşi ţeluri, care n-are un singur şef. Cînd lucrurile merg bine, domneşte cea mai deplină înţelegere; dar, în împrejurări vitrege, fiecare vede, în primul rînd, de sine însuşi.

2 La adăpostul întunericului care se lăsa, aliaţii o rupseră la fugă, fără să-şi fi destăinuit unii altora intenţiile; după cîte li se părea, dacă ar fi rămas strîns uniţi, n-ar fi putut să-şi croiască drum şi nici n-ar fi fost în stare să-şi ascundă retragerea. În felul acesta însă, cum fiecare îşi închipuia că se furişează pe contul lui, neînsoţit de alţii, gîndeau că le va fi mai uşor să se strecoare şi, totodată, că aveau să treacă în ochii concetăţenilor lor drept cei mai iscusiţi în felul cum tocmai ei au găsit calea cea mai sigură să se pună la adăpost.

FRAGMENTE DIN CARTEA IX

283 î.e.n. *Frag.* B 39_{1-10}=M 39_{1-9}: La vestea că tarentinii, precum şi alte populaţii se pregăteau să pornească cu război împotriva lor[148], romanii îl trimiseră pe Fabricius la aliaţii lor, ca să preîntîmpine orice surpriză neplăcută din partea acestora. Aliaţii însă puseră mîna pe Fabricius[149] şi, cu ajutorul unor soli trimişi în grabă la etrusci, la umbri, la galli, izbutiră să-i atragă aproape pe toţi de partea lor, pe unii fără zăbavă, pe alţii ceva mai tîrziu.

Frag. 39_2: Eliminat.

3 Tarentinii, deşi fuseseră promotorii războiului, nu înseamnă că erau scutiţi de îngrijorare şi de frică. Romanii cunoşteau toate manevrele duse pe ascuns de tarentini. Cu toate acestea, ei nu se grăbiră să ia măsurile ce s-ar fi cuvenit împotriva acestora, prinşi cum se aflau în alte lupte[150]. Nu după multă vreme însă, fie că au socotit că sînt în stare să facă faţă situaţiei, fie că erau încredinţaţi că romanii se retrag sau că nu bănuiesc nimic, deoarece nu formulaseră nici o plîngere, tarentinii începură să-şi dea arama pe faţă şi îi siliră pe romani să treacă la fapte, împotriva voinţei lor. Se poate spune, fără a greşi, că atunci cînd toate le merg în plin, excesele devin la un moment dat, pentru anumiţi oameni, numai izvor de necazuri. Prosperitatea îi împinge spre nesăbuire (căci înţelepciunea cumpătată nu face casă bună cu trufia) şi nefericiţii păşesc pe căi greşite. Aşa s-a întîmplat şi cu cei din Tarent. După o perioadă de mare înflorire au gustat amărăciunea unor vremuri de restriştе tot atît de grele pe cît fuseseră de prosperi înainte vreme.

4 282 î.e.n. 5 Lucius Valerius[151], era comandantul unei flote romane, trimis în misiune de către romani. Romanii îl îndreptară pe Lucius spre Tarent. Locuitorii din Tarent tocmai sărbătoreau Dionysiile[152]. Cînd începură să se lase umbrele înserării, tarentinii se aflau aşezaţi

în teatrul lui Dionysos, ameţiţi de vinul băut din belşug. În mintea lor a încolţit bănuiala că Lucius se îndreaptă pe mare asupra oraşului cu intenţia de a-l ataca. Fără să mai aştepte, sub îndemnul unui sentiment de mînie sau îmboldiţi de beţie, s-au năpustit să-l întîmpine cu vrăjmăşie. Atacul tarentinilor l-a surprins pe Lucius, care nici n-a apucat să se apere, deoarece nici prin gînd nu i-a trecut că ar fi putut fi lovit. Corabia lui împreună cu alte cîteva au fost scufundate.

6 Cînd s-a aflat la Roma despre cele întîmplate, aşa cum era şi firesc, lumea a fost cuprinsă de o profundă indignare. Dar organizarea unei campanii de represalii, care să înceapă de îndată, tot nu s-a hotărît. Cu toate acestea, pentru a-i împiedica pe tarentini să devină şi mai îndrăzneţi în neobrăzarea lor, dacă ar fi fost lăsaţi cu impresia că romanii închid ochii asupra isprăvii săvîrşite — Roma a trimis o deputaţie. Tarentinii însă, departe de a-i primi pe soli aşa cum se cuvine, sau de a-i trimite înapoi cu un răspuns
7 demn cu misiunea ce-o aveau, s-au pus pe rîs şi au început să facă glume asupra persoanei şi a felului cum aceştia erau îmbrăcaţi, înainte chiar de a le acorda cuvîntul. Romanii îmbrăcaseră toga, veşmînt de rigoare în for, gîndindu-se fie la solemnitatea ocaziei, fie pentru a impune respect, ca astfel tarentinii să aibă oarecare sfială în faţa autorităţii ce-o reprezentau.

Tarentinii însă, grupuri, grupuri, încă sub impresia de veselie a sărbătorii ce o celebrau, nu încetau să îi ia în derîdere. Oameni puţin reţinuţi şi în viaţa de toate zilele, atmosfera dionysiacă îi făcea acum să piardă orice măsură. În cele din urmă, unul dintre ei, aşezîndu-se drept în faţa lui Postumius, se apleacă
8 ca să urineze şi murdări haina solului[153]. Gestul stîrni mare haz ba se mai găsiră şi unii care să-l laude, ca un lucru vrednic de admirat; împotriva romanilor mulţimea scanda, în ritm de anapeşti, tot felul de grosolănii, însoţite de bătăi din palme şi din picior.

Dintr-o dată însă se auzi vocea lui Postumius, care spuse aşa: „rîdeţi, voi, rîdeţi, cît vă mai este dat să vă veseliţi. Veţi avea timp destul să vă plîngeţi şi ochii din cap cînd veţi spăla cu sîngele vostru pata
9 care se află pe această haină". La cuvintele solului, batjocurile tarentinilor încetară; cu toate acestea ei nu făcură nici o încercare să ia vreo măsură în vederea înlăturării urgiei ce-i aştepta. Ceva mai mult chiar, deoarece i-au lăsat pe soli să plece vii şi nevătămaţi, credeau că au şi drept la recunoştinţă.
10

Meton[154] nu a putut să-i convingă pe tarentini să nu înceapă războiul cu romanii. Atunci, el ieşi din Adunare, pentru a se întoarce însă, în curînd, cu fruntea încinsă cu o cunună de flori, însoţit de cîţiva cheflii, care participau la sărbătoare şi de o flautistă. Apoi începu să cînte şi să danseze Kordaxul[155]. Cînd văzură ce se petrece, tarentinii îşi întrerupseră deliberările, începură să strige şi să aplaude, aşa cum se întîmplă de obicei în asemenea împrejurări. Meton, după ce a cerut să se facă linişte, li se adresă astfel: „deocamdată, mai putem încă să ne îmbătăm şi să petrecem la Dionysii. Dar, dacă veţi aduce la îndeplinire cele ce plănuiţi, vom cădea în robie".

Frag. B 40_{1-2}: Intercalat între *Frag.* B 36_{32} şi B 36_{33}.

Frag. B 40_{3-4}: Intercalat între B 40_5 şi B 40_6.

Frag. B 40_5=M 40_3: Despre regele Pyrrhus se spunea că a cucerit mai multe oraşe datorită elocinţii
281 i.e.n. lui Kineas decît prin propria sa lance[156]. După Plutarh, Kineas era un orator plin de forţă, singurul care merită să fie pus pe acelaşi plan cu Demostene datorită vigorii de care dădea dovadă în arta sa oratorică. Ca om luminat ce era, oratorul, în cursul întrevederilor sale cu Pyrrhus, căuta să-i atragă atenţia regelui asupra absurdităţii campaniei pe care acesta o pregătea în afara graniţelor. El se împotrivea planurilor lui Pyrrhus, dar regele era de altă părere. El îşi închipuia că vitejia sa îl îndreptăţeşte să ajungă stăpînitorul întregului pămînt. Kineas, dimpotrivă, îl

îndemna să se mulţumească cu posesiunile pe care le avea, prea destule ca să-l facă fericit. Din păcate, atracţia spre luptele duse în războaie, ambiţia de a fi primul între toţi, au fost mai puternice decît înţeleptele sfaturi ale lui Kineas şi l-au făcut pe Pyrrhus să părăsească, în chip ruşinos, pămîntul Siciliei şi al Italiei, după ce a pierdut zeci de mii de soldaţi pe toate cîmpurile de bătaie pe unde a luptat.

281 î.e.n. *Frag.* B 40_3=M 40_1: Pyrrhus, regele Epirului, a adus sub stăpînirea sa aproape întreaga Grecie, parte, printr-o purtare plină de mărinimie, parte, prin teroarea unor expediţii militare[157]. Etolienii, pe acea vreme încă foarte puternici, Filip, regele Macedoniei, cît şi dinaştii din teritoriul locuit de illirieni îl cultivau şi îi căutau prietenia.

O anumită strălucire — har de la natură —, o cultură vastă, o bogată experienţă a lucrurilor făceau din Pyrrhus un om cu mult superior altora. Iată cum atît propria sa autoritate, cît şi aceea a aliaţilor săi, considerabile, fără îndoială, au fost totuşi preţuite mai mult decît se cuvenea.

Frag. B 40_4=M 40_2: Pyrrhus, regele Epirului, se simţea deosebit de mîndru de consideraţia pe care i-o acordau alte neamuri, fiindcă îndrăznea să ţină piept romanilor. Aşa îi veni ideea că va proceda spre binele lui, dacă va acorda ajutor refugiaţilor de la curtea lui, care îi solicitau sprijinul[158] — mai ales că era vorba de greci — şi va dezlănţui un atac împotriva romanilor, sub un pretext plauzibil, înainte ca aceştia să apuce a-i face vreun rău. În alte privinţe, regele era un om deosebit de grijiuliu cu privire la buna sa reputaţie; deşi avea ochii ţintiţi pe Sicilia încă de multă vreme şi pîndea doar prilejul să pună mîna pe teritoriile supuse de romani, nu cutezase să-şi declare sentimentele de ostilitate, atîta vreme cît romanii nu-l atacaseră şi nu-i aduseseră nici un prejudiciu.

280 î.e.n. *Frag.* B 40_6=M 40_4: Pyrrhus trimise o delegaţie la Dodona, ca să consulte oracolul cu privire la soarta

expediţiei ce-o pregătea. El a primit următorul oracol: „Dacă va trece în Italia, Pyrrhus ar putea învinge pe romani (romanii l-ar putea învinge pe Pyrrhus)[159]. Regele, interpretînd fraza aşa cum îi convenea, căci nimic nu hrăneşte mai mult falsele iluzii decît propria-ţi dorinţă — nici nu mai aşteptă sosirea primăverii.

280 î.e.n. *Frag.* B 40_7=M 40_5: Rhegion ceruse o garnizoană de pază de la romani[160]. Acest corp de armată a fost pus sub comanda lui Decius. Majoritatea ostaşilor care-l alcătuiau, îmbuibaţi de bine şi trîndăvind toată ziua, căci disciplina militară era mult mai moale în acest oraş străin decît la ei acasă, s-au gîndit că ar fi bine, şi Decius le încuraja planurile, să-i omoare pe toţi fruntaşii din Rhegion şi să pună ei mîna pe oraş.

Pe acea vreme, Roma era prinsă între războiul ce-l ducea cu Tarentul şi atacurile lui Pyrrhus. Soldaţii lui Decius socoteau că în aceste împrejurări puteau să-şi facă de cap fără a risca vreo pedeapsă. Această încredere era întărită de faptul că vedeau cum Messina se afla în puterea mamertinilor, originari din Campania[161]. Mamertinii, însărcinaţi de tiranul sicilian Agathodes[162] cu paza oraşului, găsiseră cu cale să-i ucidă pe băştinaşii din Messina şi să pună ei mîna pe oraş.

Frag. B 40_9=M 40_7: Totuşi, deoarece erau puţini ca număr în comparaţie cu populaţia locală, romanii nu îndrăzniră să păşească făţiş la înfăptuirea planurilor criminale ce le aveau. Decius, după ce plăsmui nişte scrisori pe care pretindea că unii locuitori din Rhegion le-au adresat lui Pyrrhus, cu intenţia să-i predea garnizoana romană[163], adună trupele care se aflau sub comanda sa. El dădu citire scrisorilor, în faţa soldaţilor, pretinzînd că le-a interceptat, şi aţîţă spiritele cu vorbe potrivite pentru scopul ce-l urmărea. În acelaşi timp, unul dintre oamenii de încredere ai lui Decius sosi cu vestea că flota lui Pyrrhus se apropie de ţărm, pregătindu-se să intre în legătură cu trădătorii. Cîţiva soldaţi, dinainte instruiţi, umflară şi mai mult lucrurile, strigînd cît îi ţinea gura că ar

fi bine să-i atace ei mai întîi pe rhegieni, pînă nu vor cădea victimă urzelilor puse la cale. Luaţi prin surprindere, locuitorii cu greu vor putea organiza o rezistenţă.

Fără să mai zăbovească, unii se şi reped spre casele ce-i găzduiau, alţii spre locuinţele altor cetăţeni şi începu un măcel necruţător, de la care doar puţini au fost scutiţi — invitaţii lui Decius la un banchet. Dar, şi pe aceştia, Decius i-a omorît chiar cu mîna lui.

Frag. B 40_{11}=M 40_{9}: După această crimă în masă, Decius, comandantul garnizoanei romane, căută să încheie un tratat de prietenie cu mamertinii, încredinţat că aceştia îi vor fi cei mai devotaţi aliaţi, căci dovediseră aceeaşi îndrăzneală ticăloasă ca şi romanii din Rhegion. Decius ştia prea bine că majoritatea oamenilor se simt mai uniţi prin puterea de neînvins a unor legături nelegiuite, bazate pe încălcarea normelor de conduită, decît prin respectul literei legii şi a înrudirii de sînge.

Frag. B 40_{12}=M 40_{10}: Locuitorii din Rhegion nu au contenit să se plîngă de nedreptatea suferită pînă ce ucigaşii nu şi-au primit pedeapsa. Preocupaţi de interese mai importante, care necesitau o rezolvare mai grabnică, romanii nu arătau nici un zel pentru a pedepsi grozăviile comise de soldaţii lor la Rhegion[164].

Frag. B 40_{13}=M 40_{11}: Cînd aflară însă că Pyrrhus se află în drum spre Italia, romanii s-au înfricoşat. Din auzite, ştiau că el este un destoinic căpitan de oşti, că are o armată numeroasă, care trecea drept invincibilă. Aşa se întîmplă, de obicei, adaugă Dio, cînd apleci urechea la gura lumii, care face aprecieri asupra unor persoane necunoscute, ale căror merite sînt mult exagerate.

Frag. B 40_{14}=M 40_{12}: Aceia care n-au fost deprinşi de mici cu aceleaşi moravuri sau care nu au aceleaşi năzuinţe şi nici aceleaşi concepţii despre bine şi despre rău nu pot să închege legături trainice de prietenie.

Frag. B 40_{15}=M 40_{13}: Dorinţa de mărire şi neîncrederea fac casă bună la curţile tiranilor. Iată de ce aceştia nu pot să aibă nici un prieten sigur. Şi oare cum s-ar putea ca un om, veşnic supus bănuielilor şi pizmei, să-şi iubească cu adevărat prietenul? Pentru ca prietenia să fie reală şi de durată, este nevoie să ai aceleaşi obiceiuri şi să duci acelaşi fel de viaţă ca şi amicul tău, să te temi de aceleaşi pericole, să dispui de aceleaşi mijloace de a te pune la adăpost[165]. Acolo unde una dintre aceste condiţii lipseşte, nu vom găsi decît simularea sentimentelor de prieteşug; sprijinul dezinteresat care se cere de la un prieten devotat lipseşte însă.

Frag. B 40_{16}=M 40_{14}: „Ştiinţa strategiei, atunci cînd are la îndemînă suficiente mijloace pentru a fi pusă în practică, joacă un mare rol în salvarea vieţilor acelora care o posedă şi poate să-i ducă spre victorie. Valoarea ei, în sine, fără îndeplinirea acestei condiţii este nulă. Tot aşa, ori care altă ramură a ştiinţei nu are eficienţă, dacă este lipsită de străduinţa acelora care o practică şi a acelora care colaborează la reuşită"[166].

Frag. B 40_{17}: Eliminat.

Frag. B 40_{18}=M 40_{15}: După moartea lui Megacles[167], Pyrrhus îşi aruncă casca de pe cap şi bătălia luă o altă înfăţişare. Salvarea regelui, faptul că supravieţuise contrar tuturor aşteptărilor, avu darul să-i însufleţească pe soldaţii săi mai mult decît dacă l-ar fi crezut pe rege mort, chiar de la începutul luptei. 280 î.e.n.

În schimb, ceilalţi soldaţi, care îşi vedeau cu amărăciune a doua oară speranţele înşelate, se fereau să mai arate un zel zădarnic. Datorită schimbării petrecute într-o clipă, ei vedeau înaintea ochilor doar catastrofe şi nu mai îndrăzneau să spere că Pyrrhus va mai putea fi vreodată ucis.

Frag. B 40_{19}=M 40_{16}: Cu prilejul felicitărilor adresate lui Pyrrhus pentru victoria ce-o obţinuse, regele se arătă mulţumit de gloria faptei lui de arme[168].

Totuşi, adaugă el, dacă va mai repurta o victorie asemănătoare, va fi pierdut. De asemenea, se povesteşte că, plin de admiraţie pentru comportarea romanilor, deşi aceştia fuseseră învinşi, îi socotea superiori propriilor lui soldaţi. „Dacă aş fi fost regele romanilor spuse el, cu asemenea soldaţi aş fi cucerit întreaga lume“[169].

Frag. B 40_{20}: Eliminat.

Frag. B 40_{21}=M 40_{17}: Victoria lui Pyrrhus îl acoperi de glorie şi contribui la creşterea prestigiului său. Cîteva populaţii neutre s-au declarat în favoarea lui şi toţi aliaţii care se mulţumiseră să observe desfăşurarea evenimentelor îi îmbrăţişară cauza. Fără să le manifeste făţiş nemulţumire, Pyrrhus nu se dădu în lături să-şi exprime neîncrederea. Cu toate acestea, crezu de cuviinţă că e bine să se mărginească numai la cîteva observaţii asupra ezitărilor de pînă acum, de teamă să nu-i împingă spre o răzvrătire făţişă; dacă 22:18 nu le-ar fi dezvăluit ceea ce gîndea, socoti Pyrrhus, aliaţii ar fi putut să-l bănuiască că este un mare naiv, că nu a înţeles nimic din comportarea lor sau ar fi putut să presupună că le poartă ură ascunsă; de aici, pînă la dispreţ sau sentimente de ostilitate, care i-ar fi determinat să înceapă uneltiri împotriva lui, pentru a nu-i da prilej să atace el, cel dintîi, nu mai era decît un pas. Asemenea consideraţii îl determinară pe Pyrrhus să le vorbească, cu oarecare moderaţie, şi chiar să le distribuie o parte din pradă.

23:19 Pyrrhus încercă mai întîi să convingă un mare număr de soldaţi romani, care căzuseră prizonieri, să pornească alături de el împotriva patriei lor. Dar romanii refuzară să-i îndeplinească dorinţa. După aceasta, Pyrrhus născoci alte mijloace pentru a-i cîştiga pe prizonieri. El nu-i aruncă în lanţuri şi nu-i supuse la nici o caznă. Ceva mai mult încă, el intenţiona să-i elibereze fără nici o pretenţie, sperînd astfel ca prin concursul lor să cucerească Roma fără lupte.

Romanii, care pînă atunci nu mai văzuseră încă 24:20 elefanţi, au rămas descumpăniţi cînd au zărit pentru prima dată asemenea lighioane. Apoi îşi făcură socoteala că erau supuşi morţii şi că printre animale nu se află nici o specie superioară oamenilor, că dimpotrivă, toate speciile se află oricum pe o treaptă mai jos decît omul, dacă nu prin forţă, cel puţin prin inteligenţă. Şi astfel curajul le reveni încetul cu încetul[170].

Soldaţii lui Pyrrhus, epiroţi şi aliaţi la un loc, se 25:21 puseră, fără să le pese, pe jafuri, ceea ce nu-i expunea la nici un risc sau pericol.

Epiroţii, nemulţumiţi că întîmpinaseră greutăţi atît 26:22 de mari — ei, care începuseră campania cu cele mai frumoase speranţe —, prădară un ţinut care le era prieten. Prin această faptă nu făcură altceva decît să servească interesele Romei. Populaţiile italiote, care se alăturaseră lui Pyrrhus, se cuminţiră cînd văzură cum epiroţii jefuiesc, fără să ţină seamă de nimic, atît pămînturile aliate, cît şi pe cele ale duşmanilor. Iată cum s-a făcut că ei începură să deschidă ochii asupra comportării lui Pyrrhus, care nu corespundea cu făgăduielile făcute.

Pyrrhus se temea ca nu cumva să fie încercuit de 27:23 romani în locuri necunoscute lui. Cu acest prilej, aliaţii săi îşi manifestară nemulţumirea. „Numai prin aspectul ţinutului“, le spuse Pyrrhus, „îmi dau bine seama ce mare deosebire este între voi şi între romani. Pămînturile care se află sub stăpînirea lor sînt acoperite de tot soiul de culturi de arbori şi de viţă-de-vie; agricultura este în floare; în schimb, pămînturile prietenilor mei au fost atît de devastate, încît nici nu mai ştii dacă au fost sau nu vreodată locuite“[171].

Pyrrhus, în timpul retragerii sale, s-a întîlnit faţă 28:24 în faţă cu Laevinus. Cînd a văzut că armata acestuia este cu mult mai numeroasă decît înainte, a exclamat: „legiunile romane, deşi tăiate în bucăţi, renasc întocmai ca hidra!“[172] Cu toate acestea nu îndrăzni

să treacă la atac; regele se mulţumi să-şi aşeze trupele în ordine de bătaie, dar nu porni la luptă.

29 : 25 Pyrrhus, după ce a fost înştiinţat că romanii trimit o deputaţie, din care făcea parte şi Fabricius[173], cu misiunea să ducă tratative cu privire la răscumpărarea prinşilor în război, trimise înaintea romanilor o gardă, cu porunca să-i întîmpine pe soli chiar la fruntarii, ca să-i cruţe de eventuale neplăceri din partea tarentinilor. Nu după multă vreme le ieşi el însuşi în întîmpinare. După ce i-a condus în oraş şi i-a găzduit cu mare fast, i-a copleşit cu mărturii de prietenie. Pyrrhus nădăjduia în inima lui că romanii vor cere începerea unor tratative de pace şi vor cădea de acord cu toate condiţiile pe care el avea de gînd să le impună, ca unii care fuseseră învinşi.

30 : 26 Fabricius s-a mărginit să spună doar atît[174]: „Romanii ne-au trimis ca să-i însoţim pe prinşii în război şi în schimbul lor să plătim despăgubirile la care ne vom opri, după cum vom cădea la învoială". Pyrrhus se arătă foarte îngrijorat de faptul că Fabricius nu pomenea nimic despre încheierea păcii. El porunci deputaţiei romane să se retragă şi începu o consfătuire, aşa cum avea obiceiul, împreună cu consilierii săi. Primul punct pe care l-a discutat a fost schimbul de prizonieri, dar ceea ce îl interesa, în primul rînd, era problema continuării războiului şi a modului cum trebuia condus. Era oare necesar să fie azvîrlite în luptă forţe considerabile sau să se recurgă la un alt mijloc de conducere a operaţiilor?

31 : 27 . . . „sau să ne angajăm în bătălii şi în lupte al căror rezultat nu poate fi prevăzut. Aşa că, o Milon, ascultînd de cuvintele mele şi de înţelepciunea unei vorbe din bătrîni, nu te lăsa furat, indiferent în ce împrejurări de valul mîniei, ci procedează cu înţelepciune, mai ales acolo unde aceasta este la locul ei. Căci Pyrrhus ştie el foarte bine tot ceea ce are de făcut şi n-are nevoie să ia lecţii de la unii ca noi". Aşa a vorbit Kineas şi toată lumea a fost de acord cu părerea lui, mai ales că, în comparaţie cu cele ce

puteau atrage după sine părerile potrivnice, nu avea cum să aducă prejudicii şi primejdie. Acelaşi lucru îl gîndea şi Pyrrhus, care se adresă astfel solilor romani[175]: 32 : 28 „Nici înainte vreme, romani, nu am purtat de bunăvoie acest război împotriva voastră, şi parcă nici acum nu lupt cu tragere de inimă. Mai mult ca oricînd dorinţa mea fierbinte este să devin prietenul vostru; pentru a dovedi sinceritatea mea, vă înapoiez toţi prizonierii, fără despăgubiri de război şi sînt dispus să încep tratative de pace". Cu fiecare în parte dintre soli se purta cum nu se poate mai frumos ca să-i cîştige trup şi suflet de partea lui sau, cel puţin pentru a-şi asigura prietenia romanilor prin mijlocirea lor.

33 : 29 Pyrrhus se străduí să-i cîştige pe toţi solii romani şi cu Fabricius vorbi astfel, într-o convorbire particulară, „Eu, o Fabricius, nu mai simt nevoia, de azi înainte, să mă războiesc cu voi; deşi adesea v-am învins pe cîmpul de bătălie, mă căiesc că m-am lăsat convins la început de vorbele tarentinilor şi am venit încoace. Astăzi, aş fi fericit să mă număr printre prietenii întregului popor roman şi îndeosebi să mă consider prietenul tău. Văd că am de-a face cu un om distins şi admirabil. Te invit să conlucrezi cu mine la încheierea păcii şi apoi să mă urmezi acasă la mine, în Epir. Am de gînd să încep o expediţie împotriva Greciei şi mi-ai fi de mare folos în calitate de consilier şi de comandant"[176].

34 : 30 Fabricius îi răspunse[177]: „Nu am decît cuvinte de laudă pentru faptul că te căieşti de a fi pornit cu război împotriva noastră şi că doreşti pacea. Voi face tot ce-mi stă în putinţă să vă ajut ca s-o obţineţi dacă este spre folosul nostru. Am convingerea că nici prin gînd nu-ţi trece, o Pyrrhus, că eu, om integru cum afirmi tu că sînt, aş putea săvîrşi ceva împotriva intereselor patriei mele. De altfel, te sfătuiesc nici să nu încerci să-ţi iei sfetnic sau comandant de oşti dintr-o ţară cu guvernămînt democrat. Cît de-

spre mine, te asigur că așa ceva nu mă interesează și că n-aș primi nicicînd o asemenea însărcinare. Sub nici un cuvînt un sol nu se cuvine să se arate gata să primească daruri.

35:31 Și acum te întreb încă o dată: Mă socoți într-adevăr un om de bine sau nu? Dacă sînt cumva un ticălos, cum se face că mă judeci demn de darurile tale? iar dacă sînt cu desăvîrșire cinstit, de ce te mai ostenești să mă convingi să le primesc? aș vrea ca un lucru să-l lămuresc pe deplin: și eu sînt un om îndestul de avut[178]. Nu simt cîtuși de puțin nevoia să am și mai mult. Ceea ce posed îmi este prea de ajuns și nu rîvnesc la bunurile nimănui. Tu, dimpotrivă, chiar dacă te socoți putred de bogat, de fapt ești sărac lipit pămîntului. Altfel nu te-ai fi străduit să părăsești Epirul, nici toate celelalte cîte le stăpînești, pentru a trece marea spre părțile noastre, dacă ți-ar fi ajuns ceea ce ai și dacă, n-ai fi năzuit spre și mai mult.

36:32 Știut este că acel care se simte frămîntat de gîndul că n-are destul și nu se dovedește în stare să pună o stavilă lăcomiei nesățioase, acel om este doar un biet sărman. Și iată de ce. Dorește cu patimă tot ceea ce nu posedă, ca și cum i-ar fi strict necesar, ca și cum fără acel lucru nu mai poate trăi. Cît m-aș simți de mulțumit, de vreme ce spui că ești prietenul meu, să-ți împărtășesc fie și puțin din bogăția mea, avuție mult mai sigură și mai trainică decît a ta! Nimeni, crede-mă, nu o pizmuiește, nimeni nu uneltește să o răpească, nici plebea, nici vreun tiran; și, ceea ce este deosebit de însemnat, pe măsură ce posesorul ei o împărtășește cu alții, propriile lui avuturi sporesc văzînd cu ochii. Dar în ce constă oare această bogăție?

37:33 În faptul de a te simți mulțumit în mijlocul bunurilor pe care le ai, considerîndu-le prea de ajuns pentru ceea ce îți trebuie, de a te feri ca de o nenorocire să rîvnești la bunuri străine, de a nu nedreptăți pe nimeni, de a face cît mai mult bine la cît mai mulți oameni[179]. În fine, aș mai putea adăuga sute și mii de asemenea sfaturi, dacă am avea răgazul necesar.

Cît despre mine, ceea ce mi-aș dori, eu, dacă ar trebui negreșit să aleg între două posibilități de a-mi sfîrși viața în chinuri — nu încape vorbă că prefer să pier printr-o moarte violentă, decît victimă a propriei mele josnicii. Primul caz se întîmplă, în mod curent, să coincidă cu o hotărîre a sorții; al doilea, este de obicei urmarea unei întunecări a minții și a unei nerușinate pofte de cîștig. Așa că este preferabil 38:34 să cazi lovit de invidia divinității decît pradă propriei tale nemernicii. În prima eventualitate îți este învins doar corpul; în a doua îți este nimicit și sufletul.* Omul devine atunci întrucîtva propriul său călău, căci n-a știut, odată pentru totdeauna, să-și învețe sufletul să se mulțumească cu bunurile ce le are, ci i-a deschis o poftă nețărmurită pentru dobîndirea de noi și noi avuții".

Romanii s-au înfățișat cu cea mai mare însuflețire 39:35 la recrutările de oameni[180]. Fiecare, în sinea lui, socotea că, dacă n-ar fi fost prezent la datorie, ar fi contribuit la ruina patriei sale.

Iată cît de mare este puterea cuvîntului vorbit și 40:36 care-i este firea. Pînă și pe acei oameni cuvîntarea ținută de Appius[181] izbuti să-i întoarcă la simțăminte cu totul opuse acelora pe care le avuseseră. Plini de ură și de dorința de răzbunare împotriva lui Pyrrhus, ei își veniră în fire din rătăcirea în care căzuseră în urma darurilor prin care fuseseră momiți.

Frag. B 40_{41}: Eliminat.

Acel om al cărui amor propriu este umilit prin- 42:37 tr-o lovitură primită pe neașteptate scade și în puterile lui fizice.

FRAGMENTE DIN CARTEA X

Frag. 40_{43}=M 40_{38}: Pyrrhus trimise vorbă lui Decius pentru a-l preveni că nu va izbuti în cele ce-și pusese în gînd [adică, nu va fi ucis fără să fi fost mai

* Lacună în text.

întîi prins de viu]. Totodată îl amenință că după ce va cădea în mîinile lui, îl va ucide în cele mai groaznice chinuri. Consulii însă îi răspunseră că nu au neapărat nevoie de sacrificiul lui Decius și că, într-un fel oarecare, vor ști ei să-l învingă pe Pyrrhus[182].

Frag. B 40_{44}: Eliminat.

Frag. B 40_{45}=M 40_{39}: Pyrrhus nu știa pe care dintre cei doi consuli va fi nevoit să-l atace mai întîi sau dacă avea să-i atace pe amîndoi deodată[183], ceea ce îl punea în mare încurcătură. El se temea să-și împartă armata, ceva mai puțin numeroasă decît cea a adversarilor săi și nu se putea împăca cu gîndul de a asista neputincios la jafurile pe care unul dintre consuli le făcea fără să-i pese.

Frag. B 40_{46}=M 40_{40}: Pyrrhus se purta cu o deosebită asprime față de [siracuzani][184]. După părerea lui, pentru siguranța sa personală, [era mult mai în cîștig să destrame chiar din față orice încercare de complot decît să înăbușe dorințele de răzbunare]. Din această cauză, el pedepsi cu surghiunul sau condamnă la moarte un mare număr de magistrați și de cetățeni care îl invitaseră să vină la Siracusa. Acest lucru l-a făcut fie pentru că era nemulțumit să-i tot audă repetînd că el ar trebui să devină stăpînul orașului, fie din teamă să nu treacă de partea altcuiva, așa cum făcuseră atunci cînd îi acordaseră lui sprijin.

Frag. B 40_{47}: Așezat de Melber după *Frag.* B 40_{48}.

Frag. B 40_{48}=M 40_{41}: Deoarece aliații nu se arătau dispuși să susțină cu bani expediția lui Pyrrhus, acesta își îndreptă atenția spre tezaurele Persefonei, despre care mersese vestea că sînt foarte bogate[185]. După ce prădă acest tezaur, Pyrrhus îndreptă spre Tarent corăbii încărcate cu avuțiile furate; echipajul acestor corăbii, cu puține excepții, pieri însă aproape în întregime în cursul unei furtuni. Banii și ofrandele ridicate din templu au fost împrăștiate de valuri pe țărmurile mării.

Frag. B 40_{47}=M 40_{42}: Toată lumea îl admira pe Pyrrhus pentru o întîmplare pe care o voi povesti îndată: în timpul unui banchet, cîțiva tineri făcuseră tot felul de glume batjocoritoare la adresa lui Pyrrhus. Acesta ordonă mai întîi o anchetă pentru a afla cine sînt vinovații, ca aceștia să-și primească pedeapsa. Apoi, cînd tinerii îndrăzniră să-i spună în față: „Am fi vorbit și mai multe lucruri jignitoare despre tine dacă nu ne-ar fi lipsit vinul", Pyrrhus izbucni în rîs și le dădu drumul. 276—275 î.e.n.

Frag. B_{33}=M 30_1*: La vestea că romanii se pregăteau să vină cu război împotriva lor, locuitorii din Agylla[186] trimiseră o deputație la Roma, înainte ca războiul să fi fost declarat. Ei obținură pace, prin cedarea jumătății teritoriului ce-l stăpîneau.

Frag. B 41=M 41_1: Ptolemeu, regele Egiptului, proclamat Filadelful, cînd află despre înfrîngerile suferite de Pyrrhus și despre creșterea prestigiului puterii romane, trimise daruri la Roma și se arătă dispus să ajungă la o înțelegere cu romanii[187]. Aceștia, prea bucuroși să vadă cum un rege atît de prețuit le acordă atîta atenție, trimiseră și ei o ambasadă în Egipt. După ce solii romani s-au întors acasă, încărcați de daruri prețioase, se arătară gata să le depună în tezaurul public. Cu toate acestea romanii îngăduiră solilor să păstreze aceste daruri[188].

Frag. B 42=M 42: Prin aceste succese romanii ajunseră la o culme și mai mare a puterii lor fără însă să se mîndrească peste măsură. Ceva mai mult chiar, ei îl predară locuitorilor din Apollonia, colonie a Corintului în Marea Ionică, pe senatorul Quintus Fabius[189], care insultase pe cîțiva soli ai apolloniaților. Cu toate acestea apolloniații îl trimiseră pe Quintus înapoi la Roma, fără să-i fi făcut nici un rău. 266 î.e.n.

* Boissevain a așezat aici Frag. B 33, orientîndu-se după Zonaras, VIII, 6, 10 (Ed. B. vol. I, pp. 138—139).

FRAGMENTE DIN CARTEA XI

265–264 î.e.n. *Frag.* B 43_1=M 43_1: Neînţelegerile între cele două popoare, urmate de acuzaţii reciproce, izbucniseră de la sprijinul acordat Tarentului de locuitorii Cartaginei[190]. Romanii nu se puteau împăca cu acest lucru. Cît despre cartaginezi, ei erau supăraţi de faptul că Roma încheiase o alianţă cu Hieron[191]. Dar aceste nemulţumiri, mai mult sau mai puţin întemeiate, nu erau decît simple pretexte. Ambele părţi doreau să obţină mult mai mult decît mărturiseau, fără însă a îndrăzni să-şi dezvăluie intenţiile. Realitatea era departe de aparenţe.

2:2 Cartaginezii, deosebit de puternici încă din vechime, şi romanii, al căror stat se afla în plină expansiune, se priveau unii pe alţii cu suspiciune. Dorinţa de a poseda mereu tot mai mult, sădită în sufletele multor oameni, mai ales cînd toate le merg în plin şi, pe de altă parte, neîncrederea, îi împinseră spre începerea ostilităţilor. În ochii fiecăruia, cel mai sigur mijloc de a-şi pune la adăpost posesiunile era încercarea de

3:3 a năvăli în pămîntul stăpînit de adversari. De altfel, părea a fi un lucru deosebit de greu, ba chiar peste putinţă, ca două popoare puternice, mîndre, şi ce să mai lungim vorba, rivale în dobîndirea măiestriei navigaţiei pe mare, să fi consimţit la respectul reciproc al independenţei lor, îndreptîndu-şi privirile spre alte cuceriri. Dintr-o dată, o întîmplare neprevăzută provocă încălcarea tratatelor şi determină începutul războiului, cînd nimeni nu se aştepta.

4:4 În aparenţă, lupta părea că se duce pentru Messina şi Sicilia, dar, în fapt, fiecare ştia că războiul astfel pornit însemna o luptă îndîrjită pentru apărarea propriei sale patrii. Ambele părţi socoteau că Sicilia, aşezată chiar la mijloc în cîmpul operaţiilor de război, va sluji cu siguranţă învingătorilor ca bază de pornire pentru noi campanii[192].

264 î.e.n. 5:5 Caius Claudius, după ce a păşit în incinta Adunării, printre alte lucruri menite să-i cîştige simpatii,

a declarat că a sosit în vederea eliberării oraşului. Cum Roma nu era cîtuşi de puţin interesată în stăpînirea Messinei, adăugă el, de îndată ce misiunea care-i fusese încredinţată va fi îndeplinită, se va îmbarca imediat pentru a se întoarce acasă[193]. Apoi el îi invită pe cartaginezi să se retragă sau, dacă aveau cumva motive îndreptăţite, pe care doreau să le pună în lumină, să le aducă în dezbatere. Teama îi împie- 6:6
dica pe mamertini să scoată vreun cuvînt, iar cartaginezii, care puseseră mîna pe oraş prin forţă, nici nu se gîndeau să ţină seama de îndemnurile lui Claudius. Atunci, acesta spuse: „tăcerea ambelor părţi este în sine o mărturie grăitoare. Nu încape îndoială că unii se simt vinovaţi (căci altfel ar fi luat cuvîntul să se apere, dacă intenţiile lor ar fi fost curate); ceilalţi, este la fel de evident, că doresc libertatea. Le stă doar în putere, dacă-i preferă cu adevărat pe cartaginezi, să spună pe faţă acest lucru în împrejurările actuale, cînd aceştia sînt stăpînii cetăţii în care ne aflăm". Totodată, el promise mamertinilor care erau de origine italică[194] şi care îi ceruseră ajutor, sprijinul Romei.

Caius Claudius pierduse mai multe trireme şi scă- 7:7
pase cu viaţă în condiţii deosebit de grele[195]. Totuşi nici el, nici cei de la Roma nu s-au lăsat impresionaţi de această întîmplare nenorocoasă, care ar fi putut să le taie pofta de a naviga pe mare. Faptul că prima lor încercare nu fusese încununată cu succes nu i-a făcut să creadă că nici de aici înainte nu aveau putinţa să se perfecţioneze în arta navigaţiei[196]; cele întîmplate nici prin gînd nu le-a trecut să le privească drept o prevestire rea. Dimpotrivă, romanii au arătat pe mai departe un interes şi mai arzător încă faţă de luptele navale, printre alte motive şi din ambiţia de a nu părea că au renunţat, în urma unei înfrîngeri.

Hannon[197], care privea războiul drept o îndatorire 8:8
deloc uşoară, dacă începerea ostilităţilor nu ar fi fost evitată, din dorinţa de a nu părea vinovat de încălcarea tratatelor, încercă să arunce răspunderea

asupra lui Claudius. El trimise înapoi corăbiile capturate, cît şi pe prizonierii romani, îl invită pe Claudius să încheie pacea şi îl sfătui să renunţe la încercările de a se avînta pe mare. Dar Claudius nici nu vru să audă de aşa ceva. Atunci Hannon, clocotind de mînie,
9:9 se adresă romanilor prin cuvinte ameninţătoare şi pline de insolenţă. El declară că nu le va mai îngădui nici măcar să-şi spele mîinile în apa mării[198]. Nu după multă vreme pierdu însă şi dominaţia mărilor şi Messina.

10:10 Caius Claudius strînsese la o consfătuire pe mamertinii pe care îi găsise răspîndiţi în port şi le spuse următoarele: „Nu este nevoie de forţa armelor şi vă încredinţez misiunea de a face totul cum veţi crede de cuviinţă". Aceste cuvinte îi hotărîră pe mamertini să trimită după Hannon; dar generalul cartaginez refuză să coboare din citadelă. Claudius îşi pierdu atunci cumpătul şi, înfuriat, strigă: „Dacă aceşti venetici ar fi cît de puţin îndreptăţiţi în pretenţiile lor, nu încape îndoială că ar veni să discute cu mine şi nu ar mai stărui să stăpînească oraşul prin forţă".

11:11 Consulul Appius Claudius îndemnă soldaţii să nu-şi piardă curajul şi să nu se lase abătuţi în urma înfrîngerii tribunului[199]. El le aminti că victoria revine întotdeauna celor mai bine pregătiţi şi că valoarea lor ca ostaşi este cu mult superioară ştiinţei militare a vrăjmaşilor. El adăugă că nu va trece multă vreme pînă ce romanii vor ajunge să stăpînească arta navigaţiei la fel de bine ca şi cartaginezii şi că rivalii lor nu-i vor întrece nici cînd în vitejie. Într-adevăr, afirmă el, arta navigaţiei pe mare se poate uşor însuşi, dacă îţi pui tot sufletul; cît despre perfecţiune, ea se obţine prin exerciţii. Nici o lecţie însă nu este în stare să insufle curaj şi avînt acelora care nu au aceste daruri de la natură.

12:12 Libyenii, mai puţin încrezători în configuraţia terenului, însă susţinuţi de curajul ce-i însufleţea în luptă, încercaseră un atac. Dar Claudius le inspiră atîta

groază, încît a doua oară, nu mai îndrăzniră să-şi părăsească tabăra de luptă[200].

Se întîmplă adesea ca anumiţi oameni pe care prea 13:13
multă chibzuinţă îi face şovăielnici, să triumfe în acţiunile lor pentru că se păzesc de primejdii. Dimpotrivă, cei care acţionează orbeşte, cu încredere neîntemeiată, sfîrşesc tragic tocmai din cauza lipsei lor de prevedere.

Numai datorită prevederii pot fi obţinute victoriile 14:14
şi păstrate roadele obţinute. Prin temeritate nu ajungi la nimic bun. Dacă izbîndeşti din întîmplare şi pe această cale, temeritatea surpă curînd rezultatele la care ai ajuns; sau, chiar dacă le păstrează, rătăcirea care urmează acestui succes nemeritat nu duce spre nici un folos trainic şi nu-ţi mai îngăduie să te bucuri de urmările victoriei. Într-adevăr, să observăm că o îndrăzneală lipsită de luminile raţiunii este de obicei supusă unor temeri nejustificate. Dimpotrivă, raţiunea, întărită de prevedere, ajunge la hotărîri şi la speranţe, care, atunci cînd se sprijină pe o temelie solidă, nu vor dezamăgi. Ea nu îngăduie nici descurajarea, nici înfumurarea, în timp ce nepriceperea îi face pe mulţi muritori să devină plini de aroganţă, atunci cînd le merge bine, şi îi duce la umilinţă cînd nenorocul îi paşte. Lipsită de sprijin, ea se schimbă neîncetat după împrejurări.

Romanii şi cartaginezii se aflau în ajunul unei bă- 16:16
tălii pe mare[201]. Ei aveau un număr egal de corăbii şi se arătau la fel de nerăbdători să înceapă lupta. În curînd bătălia se încinse; de fiecare parte, pregătirile fuseseră făcute cu aceeaşi grijă. Fiecare spera că de această bătălie va depinde soarta războiului. Preţul victoriei urma să fie Sicilia, asupra căreia părţile beligerante îşi ţinteau ochii[202]. Lupta să dădea, de asemenea, pentru dominaţie şi pentru sclavie. În joc era străduinţa de a nu cădea în sclavie, în urma unei înfrîngeri, şi de a obţine dominaţia printr-o victorie.

Cartaginezii, vechi stăpîni ai mărilor, îi întreceau pe 17:17
romani prin măiestria vîslaşilor lor. Romanii însă erau

superiori prin vitejia şi îndrăzneala arătată de marinari. Avîntul şi curajul nebunesc de care aceştia dădeau dovadă împlineau lipsa unei pregătiri temeinice în luptele pe mare. Într-adevăr, omul care se conduce după experienţă acţionează întotdeauna cu deosebită prudenţă; el şovăie însă atunci cînd raţiunea îi impune să reflecteze. Altfel stau lucrurile cu acela care, lipsit de experienţă, nu gîndeşte la nimic, ci ascultă numai de o pornire oarbă şi se avîntă, fără să ia seama, în mijlocul luptei.

18:18 Cartaginezii, învinşi în această bătălie navală de către romani, este foarte probabil că l-ar fi condamnat la moarte pe Hannibal (deoarece toţi aceia care încredinţează o campanie militară pe seama unei armate sînt înclinaţi să-şi atribuie sieşi succesul, dar să arunce vina înfrîngerilor asupra comandanţilor. Cartaginezii, mai mult poate decît alte popoare, se arătau oricînd gata să-şi pedepsească generalii care fuseseră înfrînţi). Hannibal însă, îndată după înfrîngere, înfricoşat de ceea ce ştia, avu buna inspiraţie să întrebe autorităţile din Cartagina, lăsînd să se creadă că nimic nu era încă pierdut, dacă trebuie sau nu să continue lupta. Cum era de prevăzut, cartaginezii răspunseră că lupta trebuie dusă mai departe şi îşi arătară încrederea neclintită în superioritatea lor pe mare[203]. Atunci Hannibal le transmise următoarele, prin intermediul aceloraşi soli: „Nu am nimic pe conştiinţă, cînd i-am atacat pe romani m-am lăsat purtat de aceleaşi speranţe pe care le nutriţi şi voi înşivă. Eram pe deplin stăpînul hotărîrilor mele, dar nu şi stăpîn pe soartă".

259–257 i.e.n. *Frag.* B 43_{32}b=M 43_{19}*: Deoarece vremea rea nu contenea şi se lăsase o ceaţă groasă, <Caius Sulpicius>, cu ajutorul unor dezertori, îl surprinse pe Hannibal.

19:20 Cartaginezii, nu mai puţin preocupaţi de soarta teritoriilor proprii decît de cucerirea unor noi ţinuturi, luptau cu ardoare şi înverşunare. Ştiut este că majo-

* Fragment aşezat aici de editor prin comparaţie cu Zonaras, *Epitome*, VIII, 12, 4—5.

ritatea oamenilor îşi apără avutul cu o energie care de multe ori depăşeşte forţele lor, dar nu se arată dispuşi să se expună la primejdii, cînd este vorba să pună mîna pe bunurile altora. Acest popor, punînd în balanţă aspiraţiile lui spre cucerirea unor noi teritorii, şi ceea ce avea sub stăpînire, desfăşura în ambele direcţii străduinţa la fel de mari. Cît despre romani, după părerea lor, cel mai cuminte lucru pe care îl aveau de făcut era să ducă lupta chiar în preajma Cartaginei, să nu înfrunte primejdia apelor din jurul insulelor, ci să-i combată pe cartaginezi chiar la ei acasă. După acest plan, o eventuală înfrîngere nu-i costa nimic şi, dimpotrivă, o victorie le-ar fi adus ceva mai mult decît simple speranţe. Aşa că ei se pregătiră, dînd ascultare acestor îndemnuri şi porniră împotriva Cartaginei sub comanda lui Regulus şi a lui Lucius[204]. 20:21
Aceştia primiseră comanda în urma unor merite deosebite, care-i distingea de alţi generali. Regulus trăia într-o sărăcie atît de mare, încît din cauza stării sale materiale a ezitat să accepte comanda. Printr-un decret romanii s-au văzut nevoiţi să asigure (în lipsa lui Regulus) întreţinerea soţiei şi a copiilor acestuia pe cheltuiala statului.

21 Hamilcar îl trimise pe Hannon la consulii romani sub pretextul de a cere pacea. În realitate, căuta să cîştige timp. La sosirea lui, cîteva voci cerură să fie arestat, aşa cum şi cartaginezii îl reţinuseră pe Cornelius[205], printr-o amăgire*. „Dacă veţi face la fel ca ei, răspunse Hannon, nu veţi avea de aici înainte nici o superioritate morală asupra libyenilor". Datorită acestor măguliri, care îşi aveau tîlcul lor, nimeni nu se atinse de Hannon.

22:24 Cartaginezii, temîndu-se ca oraşul lor să nu fie cucerit, trimiseră un crainic la consulul roman[206], pentru a obţine retragerea acestuia în condiţii convenabile ambelor părţi şi pentru a ocoli deocamdată pri-

* Rîndurile care urmează sînt o întregire după Zonaras, VIII, 12, 9, B. I. p. 159.

mejdia care îi ameninţa; dar cum nu se arătau dis-
256–255 puşi să părăsească în întregime Sicilia şi Sardinia, nici să înapoieze prizonierii romani fără despăgubiri, nici să-şi răscumpere proprii lor prinşi de război, nici să înapoieze Romei toate cheltuielile de război, nici să-şi ia obligaţia de a plăti pe mai departe tribut anual, nu putură obţine nimic.

23:25 De altfel, cartaginezii găseau deosebit de grea condiţia de a nu le fi îngăduit să facă pace sau să declare război fără consimţămîntul Romei, să nu păstreze pentru propriile lor nevoi, decît o singură corabie de mari dimensiuni şi, în schimb, să fie obligaţi să cedeze Romei, ori de cîte ori li s-ar fi cerut, 50 de trireme; la toate acestea se mai adăuga obligaţia de a fi de acord şi cu alte condiţii la fel de umilitoare. Ajungînd la convingerea că un asemenea tratat îi va duce treptat spre pieire sigură, cartaginezii au preferat să continue războiul[207].

Frag. B 43_{24}: Eliminat.

Frag. B 43_{25}: Intercalat la începutul cărţii XII, după 43_{31}.

26:27 Cartaginezii, după cîte scriu izvoarele, trimiseră la
251 i.e.n. Roma o deputaţie[208] care avea diferite însărcinări, dar mai ales misiunea să trateze asupra marelui număr de prizonieri aflaţi în puterea romanilor. Ţelul urmărit de această solie era, în primul rînd, încheierea păcii în condiţii acceptabile sau, cel puţin, încheierea unui acord prin care prizonierii de război să fie înapoiaţi. Dintre membrii acestei delegaţii, după cît se spune, făcea parte şi Regulus, ales dinadins de cartaginezi din pricina înaltelor sale însuşiri morale şi a renumelui de care se bucura. După părerea lor, romanii aveau să se învoiască cu orice condiţii în nădejdea că un asemenea om se va întoarce în mijlocul lor; Cartagina, pentru a obţine pacea, se arăta gata să-i restituie Romei pe prizonierul ce-l deţinea; în cel mai rău caz, ar fi mers chiar pînă la restituirea tuturor prinşilor de război.

Pe Regulus îl puseră să jure în mod solemn că, 27:28
dacă nu va izbuti să ajungă la nici un rezultat în dubla misiune pe care o avea, să se reîntoarcă la Cartagina. După depunerea jurămîntului, Regulus primi dispoziţia să plece însoţit de ceilalţi membri ai delegaţiei. Ajuns în Italia, Regulus se comportă de parcă ar fi fost cartaginez şi nu roman: el nu-i îngădui nici măcar soţiei sale să vină şi să stea de vorbă cu el; în Roma se feri să intre, de parcă ar fi fost proscris; cînd însă Senatul se adună în afara incintei oraşului, după obiceiul stabilit atunci cînd se duceau tratative cu trimişii unei populaţii duşmane, Regulus ceru, după cîte se povesteşte, să i se îngăduie a intra în Adunare, alături de ceilalţi soli.

Frag. $43_{28–29}$: Eliminate.

Regulus nu păşi în Adunare, la invitaţia consulilor, 30
mai înainte ca acest lucru să-i fi fost îngăduit de către solii cartaginezi.

Frag. 43_{31}: Intercalat în cartea XII, între 43_{32} şi 43_{25} 32^{a} : 31 Oricare alt om, pentru a se dezvinovăţi de înfrîngerea suferită, ar fi proslăvit pe duşman[209].

FRAGMENTE DIN CARTEA XII

Frag. B 43_{32}b = M 43_{19}: Intercalat (după propunerea lui Boer) în cartea XI, între Frag. B 43_{18} şi B 43_{19}.

Frag. B 43_{32}d = M 43_{36}: Din cartea XII a lui Dio: „într-un fel oarecare s-ar fi putut să fiţi scutiţi de acest lucru".

Frag. B 43_{32}e = M 43_{37}: Din cartea XII a lui Dio: „unii dintre acei care erau într-adevăr comandanţi de valoare au murit, iar alţii au fost prinşi".

Frag. B 43_{31} = M 43_{30}*. Din cartea XI a lui Dio: „Nici pentru mine, nici pentru oricare alt om de bine nu trebuie să se sacrifice ceea ce este spre folosul întregii comunităţi"[210].

* Aşezat aici de editor, deşi fragmentul (conform ms.) aparţine cărţii XI.

Frag. B 43_{25}=M 43_{33}: După Hamilcar, cine are de gînd să îndeplinească o acţiune tainică, ar face mai bine să nu pomenească nimănui despre gîndurile sale[211]. Căci nu există om destul de stăpîn pe cugetul său ca să aibă puterea să păstreze o taină şi să o înconjure de tăcere. Dimpotrivă, cu cît îi vei recomanda mai insistent cuiva să nu dezvăluie taina, părtaşul doreşte din ce în ce mai mult să o facă cunoscută. Fiecare este convins că numai el singur a aflat acel lucru de la un altul, şi astfel taina se răspîndeşte ca fulgerul.

Frag. B 2_5=M 44_1: Ligurii locuiesc de-a lungul ţărmului mării din dreptul Tyrrheniei pînă la Alpi şi în ţinutul gallilor, aşa cum susţine Dio.

Frag. B 44: Eliminat.

230 î.e.n. *Frag.* B 45=M 44_2: Cu toate că pacea fusese încheiată cu ligurii, romanii ridicară din nou armele şi porniră iarăşi la război împotriva lor, obţinînd victoria. La început romanii aruncară vina acestei încălcări a tratatului asupra lui Claudius[212]. Cum nu voiau să-şi asume răspunderea acestei fapte, ei l-au predat pe Claudius ligurilor. Aceştia însă nu au acceptat să-l ia prizonier. Ca urmare, romanii l-au surghiunit.

235 î.e.n. *Frag.* B 46_1=M 45_1: Roma, după ce a ajuns la o înţelegere asupra sumelor de bani datorate de cartaginezi, a consimţit să reînnoiască tratatele de pace cu aceştia[213]. Cartaginezii, aflînd că la Roma pregătirile pentru un nou război erau în toi, în vreme ce ei erau siliţi să ducă lupte de apărare împotriva vecinilor lor[214], trimiseră în Italia o nouă solie, care însă nu obţinu nici un răspuns satisfăcător. Nu după multă vreme, Hannon, pe atunci în floarea vîrstei şi plin de curaj în a-şi exprima opiniile, a fost trimis la Roma. El adresă Senatului, fără ocol, diferite plîngeri, încheindu-şi astfel cuvîntarea: „dacă nu sînteţi dispuşi să menţineţi pacea atunci înapoiaţi-ne Sardinia şi Sicilia; doar nu pentru un răgaz trecător v-am cedat aceste ţinuturi — ci pentru a ne asigura o alianţă veşnică". Romanii, la auzul acestor cuvinte, nu se simţiră în

largul lor; urmarea a fost că s-au arătat ceva mai înţelegători.

. . . aceştia, pentru ca să nu fie şi ei trataţi în 2
acelaşi fel; ei tot amînaseră lucrurile, ferm hotărîţi, unii, să se bucure de roadele victoriilor din trecut, ceilalţi, să se mulţumească cu starea lor din prezent. Prin ameninţările aduse nu contribuiau cu nimic la salvarea păcii; în fond, în timpul deliberărilor, fiecare bănuind pe celălalt, rămînea pe aceeaşi poziţie. Pentru oricine era evident că acel popor care ar fi găsit o justificare pentru a-l ataca pe celălalt nu va întîrzia să pornească războiul. În majoritatea cazurilor, oamenii respectă legămîntul pe care l-au încheiat numai atîta vreme cît le convine şi pentru că, în ochii lor, faptul de a nu încălca tratatele reprezintă un mijloc sigur de a-şi spori avantajele de care se bucură.

Frag. B 47=M 48*: În timpul consulatului lui Fa- 233 î.e.n.
bius Maximus Verrucosus, romanii, şi nu daunii au înmormîntat, de vii, în mijlocul forului, un grec şi o grecoaică, un gal şi o gală, dînd urmare unui oracol care prezisese că un grec şi un gal vor deveni stăpînii Romei[215].

Frag. B 48=M 46: Ei trimiseră soli cu însărcinarea** 231 î.e.n.
să observe mişcările lui Caius Papirius, cu toate că treburile politice din Iberia nu îi priveau cîtuşi de puţin[216]. Papirius însă îi primi curtenitor şi le vorbi cum nu se poate mai frumos. Între altele, el le mărturisi că era nevoit să ducă război în Iberia, aşa ca sumele de bani pe care cartaginezii le mai datorau încă romanilor să poată fi dobîndite. Altă cale de achitare a acestor datorii, îi lămuri el, nu vedea. În faţa acestui argument solii nu mai avură nimic de obiectat.

Frag. B 49_1=M 47_1: Insula Issa[217] s-a predat de 230—229
bunăvoie romanilor. Locuitorii din insulă, care urmau î.e.n.

* Frag. din Tzetzes, în *Lycoph. Alex.*, 603. Pus de editor alături de Zonaras, VIII, 19, 9, la p. 183, *op. cit.*

** Mică lacună în text.

să treacă pentru prima dată sub dominația romană, nădăjduiau să găsească în romani niște aliați mai devotați și mai credincioși decît illirii de care începuseră să se teamă. După ce au stat bine și s-au gîndit au preferat să aleagă necunoscutul.
În fața tristeții prezentului, pe care îl suportau cu resemnare, speranța le surîdea în viitor.

2 Dorința romanilor era aceea de a-i ajuta de îndată pe locuitorii insulei Issa, care trecuseră de partea lor. Roma căuta să arate că în timp ce sprijină populațiile ce-i erau devotate, pedepsește pe ardiei[218], pentru neajunsurile pricinuite acelora care se îmbarcau la Brundisium. Ei trimiseră, așadar, o deputație la Agron, pentru a interveni în favoarea insulei Issa și a se plînge de pagubele pe care le aveau ei înșiși de suferit, fără să se știe cu nimic vinovați. Delegația romană,
3 la sosirea ei, nu-l mai găsi pe Agron; acesta se sfîrșise din viață și în urma lui domnia trecuse la un copil, numit Pinnes. Teuta, văduva lui Agron și mama vitregă a lui Pinnes, luase frînele puterii în cetatea ardieilor[219]. Obrăznicia acestei femei o făcu să uite de orice măsură în răspunsul pe care l-a dat; îmbinînd îndrăzneala înnăscută a sexului ei cu un orgoliu sălbatic, inspirat de puterea pe care o dobîndise, ea aruncă în lanțuri o parte din delegația romană, iar pe alți soli îi ucise. Vina pe care le-o imputa era sinceritatea cu care aceștia vorbiseră.

4 Acestea au fost în acea împrejurare măsurile luate de regină. Fapta ticăloasă contribui la creșterea bunei păreri ce o avea despre sine, ca și cum prin acest act de cruzime imprudentă ar fi dat dovadă de forță. N-a trecut însă multă vreme și Teuta a dezvăluit în ochii tuturor deosebita slăbiciune a unei femei care datorită îngustimii de minte devine lesne prada mîniei. Femeia se înfricoșează tot atît de repede precum își iese din fire. De îndată ce a aflat că Roma hotărîse,
5 printr-un decret, să pornească cu război împotriva ei, Teuta și-a pierdut cumpătul și a făgăduit de îndată să elibereze pe solii pe care îi ținea în captivitate. Cît

despre cei care muriseră, ca să se apere, ea pretinse că aceștia fuseseră omorîți de către tîlhari. Lăsîndu-se înduplecați de aceste lămuriri, romanii amînară pentru un timp campania proiectată împotriva ei și cerură să le fie predați asasinii. Teuta ridică din nou capul, de vreme ce primejdia nu mai bătea la ușă; ea se apucă să declare că nu va preda pe nici unul dintre ucigași și trimise trupe în Issa. Nu trecu însă multă vreme și iată pe Teuta iarăși cutremurată de spaimă, cînd află despre sosirea consulilor[220]. Atunci, 6
înăbușindu-și mîndria, ea s-a arătat gata să accepte 229 i.e.n.
toate condițiile care îi erau impuse.

Și cu toate acestea să nu ne închipuim că regina s-a cuminții cu totul. Abia plecaseră consulii pe mare spre Corcyra și Teuta, prinzînd din nou curaj, rupe din nou legăturile cu romanii și își trimite trupele spre Epidamnos <și Apollonia>. Romanii însă au izbutit să despresoare orașele din Epir și să captureze cîteva corăbii aparținînd Teutei, încărcate cu bani. Pe cît se 7
părea, Teuta era nevoită să-și plece iarăși capul. Dar romanii, după ce călătoriseră cu bine pe mare, atunci cînd au vrut să debarce, au suferit mari pierderi nu departe de colina Atyrion[221]. Teuta șovăie, cu speranța că romanii nu vor întîrzia să plece, deoarece iarna venise prin părțile locului. Dar Albinus nici gînd nu avea să părăsească ținutul și Demetrios[222] nu a mai susținut-o pe regină, fie din pricina purtării ei fără noimă, fie și din teamă față de romani. Acest exemplu a atras după sine mai multe alte defecțiuni. La vestea că era părăsită, pradă unei mari îngrijorări, Teuta a renunțat la domnie.

Frag. B 50_1=M 49_1: Un oracol dat de Sibylla îngrozea pe romani. Acest oracol le poruncea să se ferească de galli, atunci cînd fulgerul va cădea pe Capitoliu în apropierea templului lui Apollo.

Gallii[223], văzîndu-i pe romani stăpîni pe cele mai 2
avantajoase poziții, rămaseră descumpăniți; căci toți 225 i.e.n.
oamenii, după ce au obținut ceea ce doreau mai înainte vreme, se arată cu atît mai însuflețiți să ducă lucrul la

bun sfîrşit; dar în cazul unei înfrîngeri, avîntul scade considerabil. Gallii, poate mai mult decît alte popoare, urmăresc cu deosebită ardoare ţelul la care vor să ajungă şi, atunci cînd ceea ce au încercat le merge din plin, nimic nu-i mai poate face să renunţe. Dacă o piedică, oricît de neînsemnată le iese însă în cale, ei cad într-o neagră deznădejde. O încredere oarbă în puterile lor îi îndeamnă să-şi închipuie că vor obţine tot ceea
3 ce doresc, firea lor nestăpînită îi îndeamnă să împingă lucrurile pînă la ultima limită, nimic nu le poate stăpîni avîntul, nimic nu le poate tempera elanurile. Aşa se întîmplă că ei nu realizează niciodată ceva trainic, căci îndrăzneala care nu cunoaşte frîu nu poate dura prea mult. O dată doborîţi, gallii nu mai au puterea de a se reface, mai cu seamă dacă teama se adaugă la descurajare. Ei cad atunci într-un fel de nepăsare tot atît de adîncă pe cît le era odinioară îndrăzneala. Ajunge o singură clipă pentru a-i face să treacă dintr-o dată de la un exces la altul, fără ca raţiunea să le ofere un hotar la care să fie în stare să se oprească.

4 Aemilius[224], învingătorul insubrilor, a primit onorurile triumfului. În cortegiul său au fost introduşi prizonierii cei mai de seamă. Aemilius îi conduse aşa înarmaţi cum erau spre Capitoliu, aruncîndu-le în faţă tot felul de batjocuri. El a făcut acest lucru, deoarece duşmanii jurasera să nu-şi lepede platoşele mai înainte de a se fi suit pe Capitoliu[225].

Frag. B 51=M 50: Atunci cînd obiceiurile de la sărbători, consacrate prin tradiţie, nu mai erau respectate aşa cum se cuvine <în Comiţii>, ele se repetau întocmai de două sau chiar de trei ori într-o singură zi, fără ca atunci să se ţină sărbătoarea — poate chiar şi de mai multe ori — pînă cînd se ivea certitudinea că ceremonia a decurs fără greş[226].

Frag. B 52: aşezat de B. la începutul cărţii XIII.

Frag. B 33=M 51: Demetrios, mîndru că i s-a încre-
219 î.e.n. dinţat tutela lui Pinnes şi că i se acordase mîna mamei acestuia, Triteuta, după moartea Teutei, îşi atrase asupră-şi ura locuitorilor din ţinut şi începu să prade teri-

toriile învecinate. Pe cît se părea, el avea curajul să comită asemenea abuzuri, deoarece era susţinut de romani. Consulii însă, de îndată ce aflară veşti despre comportarea lui, îi porunciseră să se înfăţişeze înaintea lor[227]. Demetrios însă, departe de a le da ascultare, îi atacă pe aliaţii romanilor. Fără întîrziere consulii se îndreptară atunci pe mare spre insula Issa, unde se afla Demetrios.

FRAGMENTE DIN CARTEA XIII

Frag. B 56_2=M 48*: „Dio Cocceianus îi numeşte bebryci pe locuitorii din Gallia Narbonensis; iată ce scrie el despre ei: vechilor bebryci, denumiţi actualmente narbonezi, le aparţine regiunea munţilor Pyrinei, care desparte Spania de Gallia".

Frag. B 52_1=M 52_1: Romanii se bucurau de gloria cîştigată pe calea armelor şi trăiau într-o deplină înţelegere. În timp ce, la majoritatea oamenilor, bunastare, neumbrită de griji, dă naştere la insolenţă, iar teama exagerată duce spre delăsare, la romani lucrurile s-au petrecut cu totul altfel. Pe măsură ce le mergea tot mai bine, ei se arătau cu atît mai întregi la minte, purtîndu-se faţă de duşmani cu o mîndrie care se îmbina cu vrednicia şi faţă de concetăţeni cu o blîndeţe înnobilată de tărie sufletească; forţa pe care au dobîndit-o se datora moderaţiei, iar libertatea de acţiune şi disciplina lor exemplară ţineau de însăşi esenţa curajului. Romanii nu au îngăduit ca prosperitatea să degenereze în trufie, nici blîndeţea în laşitate; şi astfel, la romani, moderaţia înţeleaptă s-a înfăţişat drept soră bună a curajului. Ei se arătau ferm convinşi că îndrăzneala nesăbuită îşi găseşte pieirea în îndrăzneala însăşi; urmînd însă linia de conduită pe care o adoptaseră, curajul punea moderaţia la adăpost de orice risc, iar prosperitatea era consolidată de disciplină. Iată cum au trecut acoperiţi de glorie prin atîtea războaie nevoiţi

* Extras din Tzetzes, în *Lycoph. Alex.* (516). Pus de editor alături de Zonaras, *Epitome,* VIII, 21, 10.

uneori să facă față unor mari greutăți, iată cum de au izbutit să-și rînduiască în cel mai fericit chip atît propriile lor treburi interne, cît și pe cele ale aliaților lor[228].

218 î.e.n. *Frag.* B 54_{1-11}=M 52_{3-13}: Toate populațiile care locuiau dincoace de Alpi s-au declarat de partea cartaginezilor. Acest lucru nu însemna că ele preferau să se găsească sub jugul cartaginez decît sub cel roman. Dar, cum urau de moarte dominația romană, se arătau gata să primească o stăpînire pe care încă nu o cunoșteau. Fiecare dintre aceste populații a devenit, așadar, în acele împrejurări, un aliat al Cartaginei împotriva Romei. Dar Hannibal singur, ca să zicem așa, cîntărea în balanță cît ei toți la un loc[229]. Înzestrat cu o inteligență deosebită, Hannibal știa cum să-și atingă ținta prin măsuri pline de cumințenie; cu toate că hotărîrile ferme necesită de obicei lipsă de grabă, iar cele luate de îndată un spirit ager* ... Hannibal se arăta
2:4 veșnic gata să apere ceea ce punea în joc cuvîntul său. El știa să profite de prezent, fără să se înșele și domina cu autoritate viitorul. De o desăvîrșită prudență în împrejurările curente, Hannibal avea darul de a ghici fără greș care era cea mai bună cale de urmat în împrejurările neprevăzute. Datorită acestor calități, izbutea să înlăture definitiv și în cel mai scurt timp toate greutățile care se iveau. În același timp, așa cum obișnuia să cîntărească prezentul, rațiunea sa îi dezvăluia fără întîrziere cerințele viitorului. Apreciind cu aceeași cumpănire ceea ce avea la dispoziție și ceea ce
3:5 urma să se întîmple, el punea aproape întotdeauna de acord declarațiile și acțiunile sale cu evenimentele. Aceste avantaje deosebite Hannibal nu le datora în exclusivitate naturii, care îl copleșise cu daruri, ci și unei educații deosebit de alese. Conform obiceiului din patria sa, Hannibal fusese inițiat în tainele cunoștințelor răspîndite la cartaginezi; la această învățătură, el adăuga multă știință de carte preluată de la greci[230]. Ceva

* Lacună în text, completată în mod diferit de editori.

mai mult chiar, pînă la un anumit punct cunoștea pînă și arta de a citi viitorul în măruntaiele victimelor. Acestor mari însușiri intelectuale le corespundeau însu- 4:6
șiri fizice la fel de valoroase, pe care unele le avea de la natură, iar altele le-a dobîndit în urma felului de trai pe care-l ducea. Iată pentru ce Hannibal era în stare să execute cu ușurință toate însărcinările care i se dădeau. Trupul lui întrunea agilitatea și puterea fizică. El era capabil, fără nici un risc, să alerge, să rămînă nemișcat în picioare ore întregi, să mîie nebunește un armăsar. Niciodată nu s-a simțit rău după o masă prea copioasă sau în urma unui post. Se împăca și cu una, și cu alta. Oboselile îi dădeau și mai multă vigoare, veghile și mai multă putere.

Acesta era Hannibal, din punct de vedere moral și 5:7
din punct de vedere fizic. Să trecem acum la examinarea principiilor sale asupra felului cum înțelegea să rezolve problemele. Încredințat că cei mai mulți oameni nu țin seama decît de propriul lor interes, își luase drept regulă de conduită acest principiu de viață și înțelegea ca și ceilalți să se poarte întocmai față de el. De pildă, nu arareori Hannibal a izbutit în acțiuni prin mijlocirea șiretlicurilor și, dimpotrivă, rar s-a întîm- 6:8
plat să fie înșelat prin încercările altcuiva. Toți aceia care ar fi putut să devină mai puternici decît el, indiferent dacă erau străini sau concetățeni, în ochii lui treceau drept tot atîția dușmani. Fără să mai aștepte dovada faptelor, în ce privește caracterul acestora, îi urmărea cu cea mai mare înverșunare, socotindu-i vinovați de gînduri rele față de persoana lui. Pe deplin convins că este mai bine să treci tu primul la atac decît să fii atacat, avea în minte că toată lumea trebuie să se afle la picioarele lui, iar el să nu depindă de nimeni. Pentru a nu mai lungi vorba, Hannibal punea 7:9
preț pe fondul lucrurilor și nu pe faima care, eventual, ar fi putut-o stîrni un eveniment, ori de cîte ori aceste două condiții nu se aflau întrunite. Cînd avea nevoie de cineva, îl copleșea cu tot felul de cinstiri, încredințat că majoritatea oamenilor sînt înrobiți dorinței de

a parveni şi că pentru a ajunge cît mai sus se arată gata să jertfească pînă şi propriile lor interese, punîn-
8:10 du-şi chiar viaţa în primejdie. Hannibal se abţinea adesea de la cîştiguri personale şi de la cele mai dulci plăceri, numai pentru a le înlesni, în chipul cel mai generos, acelora de al căror concurs avea nevoie. În felul acesta el izbutea să-i determine pe oameni să împartă bucuros cu sine greutăţile prin care trecea. Deoarece înţelegea să se hrănească la fel cu ei, să întîmpine aceleaşi pericole, el se arăta întotdeauna gata să îndeplinească el cel dintîi ceea ce le pretindea, cu speranţa că îl vor sprijini cu abnegaţie în toate acţiunile sale, fără să ridice pretenţii, ba dimpotrivă cu nestrămurit devotament. El obţinea acest rezultat pentru că nu se mărginea să îmboldească oamenii prin cuvinte goale. Cît despre alţii, purtarea lui faţă de aceştia era deosebit de aspră şi de mîndră. Aşa se face că în vreme ce unii îi erau devotaţi trup şi suflet, alţii se temeau cumplit de persoana lui; atitudinea celor dintîi se explică prin condiţiile egale de viaţă pe care le duceau cu Hannibal, teama celorlalţi este şi ea de înţeles, din cauza orgoliului sălbatic arătat de Hannibal. Prin acest orgoliu mai cu seamă a fost Hannibal în stare să înfrîngă cerbicia celor mîndri, să-i ridice pe cei umili, să inspire ici teroare, dincolo încredere, speranţe sau desperare; şi toate acestea se întîmplau neînchipuit de repede, pretutindeni unde avea interes, pentru lucruri de cea mai mare importanţă.

10:12 Cele ce povestesc nu sînt vorbe goale. Este purul adevăr, dovedit prin fapte. Hannibal a cucerit în scurt timp o mare parte din Spania, şi de aici, trecînd prin ţinutul gallilor, de care nu era legat prin nici un tratat — ceva mai mult chiar, gallii îi erau aproape necunoscuţi — a purtat războiul pînă în Italia. El este primul general, cel puţin după cîte ştiu eu, care deşi născut în afara graniţelor europene, a străbătut Alpii însoţit de o armată, a înaintat pînă şi asupra Romei, izbutind să-i înlăture din cale aproape pe toţi aliaţii
11:13 ei, pe unii prin violenţă, pe alţii cîştigîndu-i de partea

lui[231]; şi toate aceste fapte extraordinare le-a săvîrşit absolut singur, fără să se bucure de sprijinul statului cartaginez. Căci, de la bun început, demnitarii din Cartagina nu l-au însărcinat pe Hannibal să pornească această campanie şi nici mai tîrziu el n-a primit un ajutor propriu-zis din partea lor. Cu toate acestea, în urma faptelor de arme ale lui Hannibal, Cartaginei i-a revenit numai glorie şi mari avantaje. Aşa că, de fapt, statul cartaginez a preferat să recunoască acţiunile lui Hannibal, fără însă să-l susţină în mod energic[232].

Frag. B 55_{1-10}=M 54_{1-10}: „Pacea procură avuţii şi creează condiţiile necesare păstrării lor; dimpotrivă, războiul topeşte rezervele şi ruinează tezaurul public.

Printr-o înclinare firească, omul este ispitit să-i trateze ca pe nişte sclavi pe toţi aceia care se află în puterea lui şi să facă abuz de situaţia lui privilegiată împotriva acelora care se arată gata să-l slujească ca nişte robi.

Şi voi, ca şi mine, aţi trecut doar prin aceleaşi în- 2
cercări; dar socotiţi cumva că prin blîndeţe şi omenie puteţi să vă puneţi la adăpost de primejdii? că e bine să nu ţineţi seama de tot ceea ce ne-a fost răpit prin înşelăciune sau pe faţă, prin forţă, că nu se cade să porniţi primii la atac, să plătiţi cu aceeaşi monedă sau să luaţi măsuri de apărare? Cu toate acestea, aveţi datoria de a lua în considerare faptul că dacă o asemenea atitudine generoasă este oricînd de lăudat în raporturile private, cu privire la cartaginezi ajunge să respectăm normele de omenie şi de onoare. Nu încape vorbă, faţă de concetăţeni se cuvine să acţionăm cu luare aminte, aşa cum se cade faţă de copiii aceleiaşi patrii. Dacă mai închidem uneori ochii, lucrul acesta ne priveşte personal; cînd este însă vorba de un popor duşman nouă, avem datoria să ne gîndim la securitatea noastră. Ne vom asigura salvarea nu prin încercări de a-l cruţa pe inamic, expunîndu-ne astfel la primejdii, ci sfărîmîndu-i puterea printr-o victorie decisivă.

Pe calea războiului se păstrează cuceririle şi se asi- 3
gură continuitatea însuşirii de noi teritorii; dimpotri-

vă, condiţiile de pace duc adesea la pierderea avantajelor cîştigate în timp de război, pacea în sine confundîndu-se atunci cu însăşi distrugerea".

Frag. B 55_3a: „Este ruşinos să înfăptuieşti un lucru care de la bun început ţi se pare a fi nedrept sau să-ţi schimbi părerea atunci cînd nu e cazul. A săvîrşi, fără prea multă chibzuială, ceva ce nu se cuvine, este de condamnat, dar mai de condamnat apare încercarea de a desface dintr-o dată, cu uşurinţă, ceva ce ţi-a plăcut să pui la cale".

Frag. B 55_3b: „Este de datoria acelora care trăiesc în spiritul dreptăţii şi al binelui, cît şi a acelora care răspund de treburile publice să ia mai întîi în considerare cele ce trebuie să înfăptuiască, în ce fel trebuie să aducă la îndeplinire cele hotărîte*.

4 Este deosebit de important să treci la fapte înainte de a te fi gîndit bine asupra celor ce ai de săvîrşit. Izbînzile, în cazul cînd acţionezi cu uşurinţă, vor părea a fi mai degrabă rodul unei întîmplări fericite decît acelea al unei hotărîri cuminte luate. Înfrîngerile, dimpotrivă, nu-ţi vor aduce decît învinuiri că ai fost neprevăzător, dacă din acţiunea ta n-a ieşit nimic bun. Cine de altfel nu ştie că este foarte lesne, şi oarecum la îndemîna tuturor, să-i ponegrească şi să-i acuze pe aceia care odinioară i-au fost duşmani? Dar datoria unui om care are însărcinări pe linie de stat este de a vorbi doar în interesul public, călăuzindu-se în exclusivitate după ceea ce este de folos patriei şi nu după resentimentele personale pe care le are faţă de anumiţi oameni. Nu încerca Lentulus, să ne scoţi din fire şi să ne îndemni a începe războiul, mai înainte de a ne fi dovedit că acţiunea va fi spre binele nostru. Ia seama, cu precădere, că este o mare deosebire între a discuta asupra războiului în incinta Senatului şi de a purta războiul pe cîmpurile de luptă.

* Aceste fragmente extrase dintr-un Florilegium (Cod. Paris. 1169) după părerea lui Boissevain aparţin discursului lui Fabius Maximus după căderea Saguntului, vol. I, p. 196.

Nu arareori se întîmplă ca necazurile să ducă la 6
îndreptarea oamenilor şi mulţi dau dovadă că au înţeles lecţiile primite. Ei devin mai cuminţi şi ajung să se deosebească de aceia care, cînd totul le merge bine, se arată faţă de semenii lor plini de neobrăzare. După părerea mea, a trece printr-un mare necaz reprezintă un pas însemnat spre îndreptarea omului. O asemenea încercare ne reaminteşte de glasul raţiunii şi nu ne îngăduie să ne lăsăm purtaţi de valul unei încrederi trufaşe în propriile noastre puteri. Fără îndoială, perfecţiunea înseamnă să fii, în mod firesc, înclinat spre bine, dorinţele să ţi le conduci după normele înţelepciunii şi nu după bunul plac. Dar, atunci cînd un om se întîmplă să n-aibă atîta voinţă ca singur să se diriguiască, este necesar să fie adus chiar fără voia lui pe calea cea bună. Aşadar, trebuie să considerăm ca o adevărată fericire o viaţă în care buna stare este presărată de unele încercări.

Frag. B 57_{12}=M 56_{14}: Ar fi un lucru cu totul nelalocul lui să facem mari eforturi pentru a izbîndi afară din fruntariile noastre şi departe de Roma, mai înainte de a ne fi îndreptat starea treburilor publice din interior. N-ar fi oare nesăbuit să ne preocupăm de înfrîngerea duşmanilor înainte de a aduce perfectă ordine în treburile noastre interne?

Frag. B 55_7: Trebuie să ne ferim cu mare grijă să nu pătimim şi a doua oară acelaşi necaz. Este singurul folos pe care îl putem avea de pe urma înfrîngerilor suferite. Să observăm că succesele duc uneori pe oameni spre rătăcire şi îi fac să spere, în chip uşuratic, că aşa le va merge întotdeauna. Necazurile, dimpotrivă, îi silesc prin însăşi durerea loviturilor primite să fie ceva mai prevăzători pentru viitor. E un lucru de o însemnătate covîrşitoare în faţa bunăvoinţei pe 8
care o implorăm de la zei şi în faţa stimei pe care o pretindem de la oameni să nu lăsăm impresia că noi sîntem aceia care am provocat războiul, ci că sîntem nevoiţi să ne apărăm faţă de atacurile acelora care au pornit ostilităţile[233].

9 După ce ambele opinii[234] au fost mult discutate în dezbaterea publică, romanii au ajuns la hotărîrea că este necesar să se pregătească pentru război, fără însă a-l declara şi să trimită o deputaţie la Cartagina pentru a se plînge împotriva lui Hannibal. Dacă acţiunile agresive ale acestuia n-ar fi fost aprobate, solii romani urmau să ceară trimiterea lui în judecată; dacă ar fi fost tras la răspundere, ei aveau însărcinarea să ceară ca Hannibal să fie predat romanilor. Dacă cartaginezii s-ar fi învoit la extrădare, romanii se arătau gata să menţină pacea; în caz contrar, războiul urma să fie declarat împotriva Cartaginei.

10 Cartaginezii nu dădură solilor romani un răspuns limpede. Ceva mai mult chiar, nici nu le arătară consideraţia cuvenită. Atunci, Marcus Fabius[235], petrecîndu-şi mîinile pe sub togă, le întoarse în aşa fel încît să formeze o cută şi spuse: „cartaginezi, port în mîinile mele războiul şi pacea; alegeţi fără înconjur ceea ce preferaţi". Răspunsul a fost că pentru moment nu pot să se pronunţe nici pentru pace, nici pentru război, dar că se arată gata să primească ceea ce romanii cred de cuviinţă să le lase. Şi atunci Fabius le declară război.

Frag. B 56=M 55: Romanii chemau cu insistenţă pe locuitorii din Gallia Narbonensis să lupte alături de ei. Aceştia însă răspunseră că nu fuseseră trataţi prea rău de către cartaginezi pentru a fi îndreptăţiţi să ducă un război împotriva acestora şi nici prea bine de romani pentru a le acorda sprijinul. Gallii se arătară chiar foarte supăraţi împotriva romanilor şi le amintiră că adesea ei au pricinuit mult rău confraţilor lor.

Frag. B 56_2: Aşezat de editor la începutul cărţii XIII.

FRAGMENTE DIN CARTEA XIV

218 î.e.n. *Frag.* B 57_{1-46}=M 56_{1-46}: Dio afirmă că această aşteptare, prea mult prelungită, ţinea încordată situaţia atît la Roma, cît şi la Cartagina şi că toţi se aşteptau ca războiul să reînceapă. Înclinarea de a nutri numai

speranţe frumoase duce spre tot felul de năzuinţi în sufletul tuturor oamenilor. Ea le sporeşte ardoarea şi îi îndeamnă să se încreadă cu şi mai multă tărie în izbîndă. O dispoziţie sufletească potrivnică îl face însă pe om să fie abătut, desperat şi, în acelaşi timp, îi retează orice elan pentru a întreprinde ceva nou. Stările tulburi şi nesigure seamănă adesea îndoiala în inima oamenilor; aşa s-a întîmplat şi cu iberii care au căzut atunci pradă celor mai vii îngrijorări. 2 Cea mai mare parte a unei gloate dusă la război, care nu luptă pentru apărarea unei cauze, ci doar în calitate de aliată, îşi păstrează curajul numai atîta vreme cît speră să obţină foloase, fără să se expună primejdiilor. Cînd însă ajunge în ajunul luptei, speranţele cîştigului se risipesc şi ostaşii nu mai au încredere în nici un fel de făgăduială. În închipuirea lor, oamenii îşi promiteau cît mai mult, de parcă şi pînă atunci ar fi răsturnat lumea din temelii. La prima înfrîngere iată-i că se dumiresc că lucrurile nu stau cîtuşi de puţin aşa cum le-au visat ei[236].

3 218 î.e.n. Oricît de multe provizii ar fi avut, ele s-au dovedit neîndestulătoare pentru armata lui Hannibal, atît era ea de numeroasă. El a fost sfătuit să-şi hrănească soldaţii cu leşurile duşmanilor căzuţi şi Hannibal nu s-a arătat prea supărat în faţa acestei propuneri. El se mulţumi totuşi să răspundă că n-ar fi îngăduit acest lucru de teamă ca oamenii lui să nu ajungă într-o bună zi să se mănînce între ei, atunci cînd cadavrele vrăjmaşilor le-ar fi lipsit[237].

4 Hannibal, în ajunul bătăliei, strînse la o întrunire pe soldaţii săi şi porunci ca în faţa lor să fie aduşi muntenii pe care îi făcuse prizonieri pe parcursul marşului[238]. Apoi, îi întrebă pe aceşti prinşi ce preferau, să rămînă robi, legaţi în lanţuri, să trăiască pe mai departe în condiţiile sclaviei, sau să se bată în luptă dreaptă unii cu alţii? Preţul victoriei, pentru cei rămaşi în viaţă era libertatea, fără nici o despăgubire. Toţi prizonierii se arătară gata să se bată şi după ce lupta s-a terminat, Hannibal se adresă astfel soldaţilor săi: „Ostaşi, nu este oare ruşinos ca nişte prinşi de război să

aibă curajul de a alege moartea în locul robiei, în timp ce noi nu avem atîta tărie ca să îndurăm greutăţile şi primejdiile, singura cale pentru a nu cădea sub dominaţia altor popoare sau, mai degrabă, pentru a ajunge să ne impunem noi ca cei mai puternici?"

5 „Ori cît am suferi din partea duşmanului în cazul unei înfrîngeri, dacă vom învinge la rîndul nostru, le vom plăti cu aceeaşi măsură. Să ştiţi bine că o dată învingători, noi vom dobîndi toate cîte vi le făgăduiesc; dar, dacă vom fi învinşi, nu văd cum am putea scăpa cu faţa curată, fie şi prin fugă. Căci fiecare se declară de îndată prieten cu învingătorul, chiar şi aceia care îi poartă numai ură, pe cînd învinsul nu găseşte sprijin nicăieri, nici chiar din partea alor săi"[239].

6 a. O dată ce ai fost înfrînt de anumiţi adversari este peste poate să-ţi înăbuşi un sentiment de teamă faţă de aceştia şi să-ţi recîştigi încrederea în forţele proprii[240].

6 b. Neamul gallilor este de la natură nesigur de sine, înclinat spre laşitate şi lipsit de încredere. După cum se arată oricînd gata să se încreadă în visurile ţesute din speranţe, într-o măsură şi mai mare îşi pierde curajul atunci cînd frica îl încolţeşte. Nu trebuie să ai nici o încredere în aceia care* . . ., îi va fi încredinţat şi pe ceilalţi oameni că niciodată nu va îndrăzni să năvălească în Italia[241].

7 217 î.e.n. Pretutindeni circulau zvonuri despre tot felul de arătări, unele pe cît se pare adevărate, altele închipuite[242]. Atunci cînd unii oameni devin prada unei vii îngrijorări şi li se atrage atenţia asupra unei întîmplări de curînd petrecute, sînt adesea dispuşi să-şi închipuie că în curînd se vor ivi alte arătări asemănătoare. Şi, dacă se nimereşte cumva ca una din minuni să fie privită cu o încredere oarbă, se găsesc destui care să confirme noi altele**.

8 Atunci cînd au aflat că Hannibal părăseşte drumul Romei pentru a se îndrepta spre Campania . . . amîndoi comandanţii[243] s-au pus la adăpost pentru a nu-şi mai schimba poziţia, nici de bunăvoie, nici siliţi de atacuri.

Intenţia lui Fabius era de a se pune la adăpost şi nu de a înfrunta primejdia[244]. El se ferea să pornească la luptă împotriva unor adversari încercaţi în arta războiului şi se arăta, în primul rînd, preocupat să-şi cruţe forţele, deoarece numărul cetăţenilor scăzuse îngrijorător. După socoteala lui, pierderea ostaşilor săi era mult mai gravă decît nimicirea forţelor duşmane. De asemenea, după cîte chibzuia el, cartaginezii, care erau în număr mare, aveau posibilitatea să încerce oricînd norocul războiului după o eventuală înfrîngere. Dacă el însă ar fi fost bătut, cea mai uşoară înfrîngere ar fi însemnat o pierdere peste putinţă de îndreptat. Aceste raţionamente Fabius le făcea nu atît în urma pierderilor pe care le avusese de curînd — cît determinat de amintirea dezastrelor din trecut. El repeta într-una că un popor al cărui rezervor de forţă nu s-a golit încă, este adesea în stare să rabde cu destulă uşurinţă cele mai mari nenorociri; altfel se petrec însă lucrurile cu popoarele ajunse la capătul sforţărilor ce le-au depus. Ele se prăbuşesc fie şi sub cele mai mici lovituri. Într-o zi, cînd fiul său îl sfătuia să încerce a da o bătălie şi afirma că după părerea lui pierderile nu se vor ridica la mai mult de 100 de oameni, Fabius, fără să clipească, l-a întrebat dacă este de acord să facă parte din acest număr de oameni.

9 217 î.e.n.

10

Frag. B 57_{14}=M 56_{12}: Cartaginezii, în loc să se arate gata de a-l susţine pe Hannibal prin noi ajutoare, îşi băteau joc de el fiindcă în timp ce scria acasă că totul îi merge din plin şi că păşeşte din victorie în victorie, cerea mereu sprijin în oameni şi bani. Cei din Cartagina spuneau într-una că cererile sale nu se potrivesc cu succesul pe care pretindea că l-a obţinut; că un general cu adevărat victorios trebuie să se mulţumească cu cîtă armată are la dispoziţie şi să trimită el bani în patrie, nu să tot ceară fără întrerupere.

* Lacună în text.
** Textul care urmează este foarte deteriorat.

11 : 13 „Dacă sînt expus la acuzări, învinuirile ce mi se aduc nu pot dovedi că mă arunc pripit în vîltoarea luptelor sau că expun armata la primejdii urmărind, prin pierderea oamenilor mei şi prin nimicirea duşmanului, să obţin titlul de Imperator şi onorurile triumfului. Sînt învinuit că mă mişc prea încet, că tot amîn lucrurile şi că, necontenit, sînt adînc îngrijorat de salvarea voastră"[245].

Frag. B 57_{12}: Intercalat între B 55_6 şi B 55_7.

Frag. B 57_{13}: Atribuit oratorului Demades de H. Haupt.

Frag. B 57_{14}: Intercalat între 57_{10} şi B 57_{11}.

18 : 18 Mulţimea se arată, de obicei, oricînd dispusă să-i susţină pe oamenii care încep să se înalţe; dar ea îi atacă fără cruţare pe aceia care se bucură de stima publică. Îi place să înlesnească creşterea unui renume abia format, însă să şi răstoarne o faimă care a prins rădăcini. O asemenea faimă, drept este, nu poate fi atinsă dintr-o dată, fără eforturi; în schimb, o ascensiune la care nimeni nu se aştepta îngăduie şi altora să spere că vor parveni la o asemenea culme[246].

15 : 15 Hannibal, pentru a-l cîştiga de partea sa pe Fabius, fie considerîndu-l ca prieten al Cartaginei, fie cu gîndul de a-l expune calomniilor, nu săvîrşi nici o stricăciune pe moşiile lui Fabius[247]. De aceea, cînd a fost vorba de schimbul de prizonieri între romani şi cartaginezi, cu condiţia ca acela dintre cele două popoare care ar fi avut cel mai mare număr de prizonieri să plătească o despăgubire, romanii n-au consimţit să scoată banii din tezaurul public. Atunci Fabius nu a stat pe gînduri şi, pentru a plăti suma necesară, şi-a vîndut pămînturile.

Frag. B 57_{16} = M 56_{16}: După un asemenea act de generozitate, romanii nu s-au sfiit totuşi să-i ia lui Fabius comanda supremă. Autoritatea de dictator a fost acordată şi comandantului cavaleriei. De atunci înainte, comandamentul suprem a fost concomitent încredinţat la două persoane, învestite cu drepturi egale. Fabius însă nu arătă nici un fel de nemulţumire nici

faţă de concetăţenii săi, nici faţă de Rufus. Plin de înţelegere pentru scăderile oamenilor, el se socotea un om fericit, dacă statul roman avea pe această cale să triumfe asupra duşmanilor, indiferent cine ar fi contribuit la această victorie. Ambiţia lui se confunda cu dorinţa de a asigura salvarea şi puterea Romei şi nu cu năzuinţa spre gloria lui personală. Încredinţat că meritul unui om nu se sprijină pe litera unui decret al Senatului, ci îşi are obîrşia în calităţile sufleteşti, el rămînea la fel de încredinţat că nici hotărîrile Adunării poporului nu duc spre victorie sau spre înfrîngeri, ci capacitatea sau lipsa de experienţă a comandantului suprem[248].

Frag. B 57_{17}: Rufus nici pînă atunci nu dăduse dovadă de prea mare înţelepciune; cînd însă a văzut că în urma neascultării faţă de ordinele dictatorului nu numai că nu a fost pedepsit, ci făcut egalul aceluia care deţinea comanda supremă, orgoliul lui a crescut într-atît că nu mai cunoştea margini. El făcu propunerea ca pe rînd comanda să treacă din două în două zile, sau pentru o perioadă de timp ceva mai îndelungată, cînd la un comandant, cînd la celălalt. Fabius însă se temu ca nu cumva colegul său să provoace o pierdere ireparabilă pentru stat, dacă întreaga armată i-ar fi fost încredinţată. Prin urmare nu se învoi cu nici una dintre propunerile lui Rufus şi îşi împărţi armata în aşa fel, încît el şi comandantul cavaleriei să comande corpuri diferite, cum se obişnuia de altfel între consuli[249]. O dată aceste dispoziţii luate, fiecare se stabili într-o tabără separată. Acest lucru a fost hotărît cu scopul ca toată lumea să-şi dea seama că măsurile lui Rufus erau luate de el singur şi că dictatorul nu avea nici o răspundere.

Frag. B 57_{18}: intercalat de editor între 57_{11} şi 57_{15}.

Rufus, învestit cu aceeaşi autoritate ca şi dictatorul, 19
îşi schimbă de îndată atitudinea, după ce a fost bătut de către cartaginezi[250]. Cei care nu sînt lipsiţi de bunul-simţ se cumînţesc repede cînd primesc lovituri. Rufus se dezise el însuşi de onoarea de a fi comandant su-

prem şi fiecare îl laudă din toată inima pentru această hotărîre. Departe de a i se aduce vina că o luase mult prea iute, concetăţenii săi îi lăudau atitudinea cinstită care îl făcuse să se căiască. După opinia publică, acel care alege, dintr-un bun început, calea cea mai sigură, într-o oarecare măsură, rămîne dator unei întîmplări norocoase. Laudele lor care priveau purtarea lui Rufus luau în seamă faptul că, trăgînd învăţătură de pe urma păţaniei prin care trecuse, acesta nu pregetase să se îndrepte şi să arate în ochii tuturor ce înseamnă adevărata superioritate morală şi care este deosebirea dintre virtute şi aparenţa virtuţii. Şi astfel, Fabius, prin voinţa şi chiar prin rugăminţile colegului său, a redobîndit autoritatea supremă pe care pizma şi ponegrelile concetăţenilor săi îl făcuseră să o piardă.

21 Cînd a sosit momentul să-şi depună mandatul de dictator, Fabius trimise după amîndoi consulii şi le încredinţă comanda supremă a armatei[251]. Cu multă generozitate le împărtăşi el sfaturi asupra liniei de conduită pe care erau datori să o respecte. Ca întotdeauna, Fabius punea interesele patriei sale mai presus de satisfacţia de a fi considerat drept singurul om capabil să comande; el spera că propria-i glorie era menită să sporească cu mult mai repede în urma succeselor pe care consulii aveau să le obţină, dacă i-ar fi urmat sfaturile, decît prin vîlva înfrîngerilor la care aceştia s-ar fi expus continuînd războiul, aşa cum se pricepeau. Consulii însă îl ascultară întocmai şi nu încercară nici o acţiune primejdioasă; ei au preferat să stea în expectativă decît să se expună la primejdii şi, respectînd acest principiu, rămaseră pe aceleaşi poziţii în tot timpul magistraturii lor.

216 î.e.n.

FRAGMENTE DIN CARTEA XV

Frag. B 2_3=M 56_{22}: Iapygii şi apulii populează ţărmurile Golfului Ionic. Triburile Apuliei, după Dio, sînt următoarele: peucetienii, poediculii, daunii, tarentinii şi locuitorii din Cannae. Cîmpia lui Diomede se află

în împrejurimile Apuliei Daunice. Messapia şi Iapygia s-au numit ceva mai tîrziu Sallentia şi Calabria. Argyrippa, oraşul lui Diomedes, şi-a schimbat, de asemenea, numele, fiind numit Arpi de către locuitorii din Apulia[252].

Frag. B 57_{22}=M 56_{24}: Dio spune cu privire la arta divinaţiei şi a astrologiei: „În ce mă priveşte, nu trag nici o concluzie asupra acestor preziceri sau asupra altor prevestiri asemănătoare, făcute de ghicitori. La ce foloseşte oare să anunţi dinainte un eveniment care se va întîmpla negreşit? Nimic în lume nu va putea să-i abată cursul, nici puterea omenească, nici pronia cerească. Aşadar, în acest domeniu, fiecare este liber să gîndească ceea ce crede de cuviinţă[253].

Frag. B 57_{23}= M 56_{25}: Pe acea vreme, comanda armatei o deţineau Paulus şi Terentius, oameni cu firi deosebite[254], pe care îi despărţea atît originea, cît şi deosebirile de caracter. Primul aparţinea aristocraţiei, avusese parte de o educaţie deosebit de aleasă şi de obicei prefera tot ce era lipsit de risc faţă de hotărîrile pripite; deosebit de prevăzător, în urma unei acuzaţii, care îi fusese adusă în timpul primului său comandament[255], Paulus se comporta cu prea mare prudenţă, preocupat, în primul rînd, să nu mai săvîrşească o nouă greşeală, fără să urmărească obţinerea unor succese răsunătoare. Terentius, în schimb, care era din popor şi se comporta într-un mod îndrăzneţ şi vulgar, în orice împrejurare dădea dovadă de o prostească încredere în sine, îngîmfîndu-se dinainte cu victoria pe care era sigur că o va repurta. Duşman pe faţă al patricienilor, din pricina firii blînde a colegului său, Terentius îşi luase aere de comandant suprem* ..... În urma lipsei de prevedere a lui Terentius şi a slăbiciunii de caracter a lui Paulus care îndemna spre prudenţă, dar care se arăta oricînd gata să fie de acord cu colegul său căci firea domoală nu ştie altceva

216 î.e.n

24:26

* Lacună în text.

decît să se plece în faţa firii aprige — romanii au fost învinşi[256].

Frag. B 57_{26}=M 28: În toiul încăierării, chiar şi cei mai îndrăzneţi erau mai puţin stăpîniţi de speranţa în victorie decît de teama rezultatului nesigur în luptă. Teama de înfrîngere creştea în aceeaşi măsură cu speranţele într-o victorie. Într-adevăr, oamenii lipsiţi de experienţă nu se tem de nimic, mînaţi cum sînt de un avînt inconştient; altfel stau însă lucrurile cu acei a căror încredere se bazează pe raţiune[257].

Frag. B 57_{27}: Eliminat.

216 î.e.n. *Frag.* B 57_{28}=M 30: Scipio, cînd a aflat despre intenţia mai multor tineri de a părăsi Roma, ba chiar şi Italia, deoarece aveau credinţa că patria nu va întîrzia să ajungă sub puterea cartaginezilor, le-a împiedicat planurile, năpustindu-se pe neaşteptate într-un han unde tinerii discutau asupra celor ce aveau de făcut. O dată în mijlocul lor, Scipio jură că va pune în slujba patriei atît mintea, cît şi braţul său şi îi sili pe complotişti să depună acelaşi jurămînt, ameninţînd că îl va ucide pe loc pe acela care ar fi refuzat să-i dea ascultare[258].

29:31 După aceea, revenind la sentimente de bună înţelegere, au înştiinţat consulul în scris că se aflau la adăpost; consulul[259] însă nu se grăbi să trimită la Roma scrisori sau soli. El se duse, în persoană, la Canusium, luă toate măsurile pe care le-a crezut de cuviinţă şi aşeză în împrejurimi, în măsura în care numărul forţelor armate pe care le avea cu sine îi îngăduia, garnizoane de pază. De asemenea a respins din împrejurimile oraşului Canusium cavaleria duşmană care ataca. Într-un cuvînt, fără a se descuraja, fără a fi stăpînit de frică, păstrîndu-şi calmul desăvîrşit, ca şi cum romanii n-ar fi trecut prin nici o încercare grea, prin hotărîrile pe care le-a luat şi acţiunile sale înţelepte, consulul a făcut faţă tuturor greutăţilor de moment.

30:32 Locuitorii din Nuceria[260] au capitulat, cu condiţia ca fiecare cetăţean, plecînd din oraş, să aibă dreptul să ia cu sine o haină. Hannibal, de îndată ce s-a văzut stăpîn pe Nuceria, porunci ca senatorii să fie înăbuşiţi

în încăperile lor de baie. Celorlalţi cetăţeni le îngădui, chipurile, să o ia care încotro ar fi vrut; multă lume însă a căzut victimă ucigaşilor trimişi de Hannibal chiar pe drumul de plecare. Acest act de cruzime nu i-a folosit lui Hannibal: cei care scăpaseră cu viaţă, temîndu-se să nu-i ajungă o soartă asemănătoare, au refuzat să mai ducă tratative cu generalul cartaginez şi au prelungit rezistenţa cît au putut de mult.

Marcellus se distingea prin deosebita sa vitejie prin 31:33 cumpătarea şi simţul de dreptate de care dădea dovadă[261]. El nu se arăta nici prea aspru, nici pretenţios faţă de aceia care se aflau în subordinea sa; nici măcar nu se arăta îndeajuns de exigent faţă de felul cum aceştia îşi îndeplineau datoria. Dacă se întîmpla să greşească, Marcellus îi ierta fără să pregete, îngăduitor cum era faţa de slăbiciunile omeneşti, fără măcar să se supere că sînt atît de departe de propriile sale însuşiri.

Mai mulţi locuitori din Nola[262] îi considerau pe aceia 32:34 dintre concetăţenii lor, care participaseră la bătălia de la Cannae şi apoi fuseseră eliberaţi, drept oameni care ţineau cu Hannibal. În ascuns, se temeau de ei şi intenţionau să-i condamne la moarte. Marcellus însă se împotrivi acestei propuneri. El merse pînă acolo că prizonierii de la Cannae nici măcar nu bănuiră ce primejdie îi pîndea şi le cîştigă inima în aşa măsură, încît aceştia trecură cu trup şi suflet de partea lui şi se dovediră mai tîrziu de mare folos atît patriei lor, cît şi romanilor.

Acelaşi Marcellus, încunoştinţat că un cavaler din 33:35 corpul lucanilor era nebun de îndrăgostit de o femeie, îi îngădui ostaşului, ca o răsplată pentru curajul dovedit, să aducă pe acea femeie în tabăra de luptă, lucru de altfel interzis cu stricteţe.

Hannibal se purtă cu locuitorii din Acerrae întocmai ca şi cu cei din Nuceria, după ce luase în stăpînire oraşul lor în aceleaşi condiţii. Cu singura deosebire că pe senatorii din Acerrae îi omorî nu în baie, ci aruncîndu-i în puţuri[263]. 34:36

35 : 37 Fabius încheie o convenţie cu Hannibal ca o parte din soldaţii făcuţi prizonieri în luptele precedente să fie schimbaţi om pentru om[264]; ceilalţi soldaţi urmau să fie răscumpăraţi în schimbul unei anumite sume de bani. Deoarece Senatul, care nu s-a arătat de acord cu această răscumpărare, nu a aprobat sumele necesare, pus în această situaţie critică Fabius, aşa cum am specificat, nu a stat la îndoială să-şi vîndă averea şi astfel a plătit despăgubirea cu banii pe care i-a obţinut.

Frag. B 57_{46}b=Frag. M 56_{41}: „ca nu cumva siracuzanii, respingîndu-i ajutorul <a lui Hannibal> să pună ceva la cale"[265].

Frag. B 57_{46}a: Dio afirmă următoarele în cartea XV a *Istoriei* sale romane: „ţinîndu-se seama de înalta preţuire de care se bucurau de atîta vreme cît şi de vechea prietenie ce-i lega cu Roma, era greu să se ia hotărîrea de a fi pedepsiţi; totuşi, cînd campanienii au încercat să-l acuze pe Flaccus, iar siracuzanii pe Marcellus, de îndată au fost condamnaţi chiar în Senat[266].

FRAGMENTE DIN CARTEA XVI

Frag. B 57_{36}=M 56_{42}: Romanii trimiseră o deputaţie
210 î.e.n. la Hannibal, pentru a începe tratative cu privire la schimbul de prizonieri[267]. Dar acest schimb n-a mai avut loc, cu toate că Hannibal a trimis la rîndul lui, pe Carthalon la Roma, în acelaşi scop. Romanii, neîngăduind intrarea solului cartaginez în incinta oraşului, sub pretext că este un duşman, Carthalon refuză să mai înceapă convorbirile şi, plin de mînie, plecă de îndată.

37 Eliminat.

38 Scipio, care a salvat viaţa tatălui său, grav rănit într-o bătălie[268], a fost promovat la rangul de general. El era înzestrat cu toate darurile de la natură şi avusese parte de o educaţie deosebit de aleasă. Atunci cînd împrejurările o cereau, el întrunea noblеţea sentimentelor cu aceea a expresiei. Niciodată comportarea nu-i dezminţea declaraţiile. La Scipio, valoarea celor ce gîndea şi a celor ce întreprindea nu îşi avea obîrşia, pe cît se pare, într-o mîndrie deşartă, ci provenea din calităţile unui mod de gîndire deosebit de ferm.

Aceste însuşiri, cît şi o pietate nedezminţită faţă de 39
cultul zeilor îi atrasera numirea într-o funcţie înaltă[269]. El nu lua nici o hotărîre, nici în calitate de om de stat, nici în calitate de simplu cetăţean, fără ca mai întîi să se fi urcat pe Capitoliu, unde rămînea cîtva timp într-o profundă meditaţie. În lume se răspîndise zvonul că Scipio era fiul lui Jupiter, care se apropiase de mama lui preschimbat în şarpe[270]. Acest zvon făcu pe multă lume să-şi pună cele mai frumoase speranţe în persoana lui Scipio.

Legal, Scipio încă nu obţinuse comandamentul su- 40 : 45.
prem[271]; dar, de îndată ce a sosit decretul de numire 210 î.e.n.
în această funcţie, el izbuti să cîştige dragostea întregii armate. Prima lui grijă a fost să treacă la instrucţia militară a soldaţilor care, în ultima vreme, pierduseră antrenamentul, deoarece nu mai fuseseră strîns ţinuţi. Pe de altă parte, Scipio insuflă din nou curaj oamenilor, care erau la pămînt în urma înfrîngerilor suferite. Departe de a se împăuna cu strălucitul renume de care se bucura, numai pentru a face sînge rău lui Marcius[272], aşa cum se întîmplă adesea între colegi, acestuia îi arăta o deosebită stimă, atît în cuvintele pe care i le adresa, cît şi în felul cum se purta. Scipio nu era om să ponegrească sau să înjosească pe alţii pentru a se pune pe sine însuşi într-o lumină favorabilă. Faima care-l înconjura dorea s-o menţină numai prin propriile sale merite şi tocmai această atitudine i-a cîştigat încrederea neţărmurită a soldaţilor.

Eliminat. 41

Printre oamenii lui Scipio a izbucnit o răzmeriţă[273]. 42 : 45
Atunci el le-a împărţit o mare parte din prada de 209 î.e.n.
război, dar a păstrat grosul pentru tezaurul public. Pe lîngă aceasta, el înrolă în trupele care luptau pe mare numeroşi prizonieri şi eliberă, fără pretenţii de

despăgubire, pe toţi ostaticii. Mai multe populaţii şi o sumedenie de mici dinaşti, între care Indibilis şi Mandonius, conducători ai ilergeţanilor, înduplecaţi de atîta generozitate, trecură de partea lui.

43 : 47 Iată acum felul în care Scipio a izbutit să cîştige neamul celtiberilor, populaţia cea mai numeroasă şi mai puternică din acele ţinuturi. Printre prizonieri se afla şi o tînără fată de o frumuseţe răpitoare; lumea vorbea că Scipio s-a îndrăgostit nebuneşte de această tînără, dar că, aflînd despre logodna fetei cu Allucius, una dintre căpeteniile celtiberilor, generalul roman s-a grăbit să-l cheme pe celtiber la sine ca să-i încredinţeze logodnica, împreună cu banii pe care părinţii fetei îi aduseseră pentru răscumpărarea ei. Pentru această faptă nobilă îşi atrase preţuirea celtiberilor şi a celorlalte populaţii[274].

Frag. B 57_{44}: Eliminat.

Frag. B 57_{45}: Eliminat.

Frag. B 57_{46}a=M 56_{41}: Trecut de B. la sfîrşitul cărţii precedente.

Frag. B 57_{47}: Aşezat de editor după B 57_{48}.

Frag. B 57_{48}=M 56_{48}: Scipio se arăta cu o voinţă de oţel atunci cînd se găsea în fruntea armatei, plin de blîndeţe în relaţiile zilnice, înfricoşător de aspru împotriva acelora care îi stăteau în cale şi omenos faţă de toţi aceia care îi arătau înţelegere. Aşa era Scipio. Mai mult decît atît, marele renume de care se bucuraseră tatăl şi unchiul său făcea ca orice acţiune întreprinsă de Scipio să se bucure de deplină încredere. După părerea tuturor, Scipio datora nu întîmplării gloria ce-l însoţea, ci destoiniciei moştenită din familie[275]. În împrejurările de atunci, iuţeala cu care a obţinut victoria, fuga lui Hasdrubal în inima stăpînirilor cartagineze[276], mai mult decît atît, siguranţa cu care a anunţat, fie dintr-o inspiraţie divină, fie printr-o simplă întîmplare, că în aceeaşi noapte chiar îşi va întinde cortul pe pămîntul duşmanilor, lucru care s-a şi întîmplat de altfel, toate acestea la un loc au făcut ca Scipio să fie privit de toată lumea ca un om

cu adevărat superior. Iberii i-au decernat şi titulatura de „mare rege“[277].

Frag. B 57_{47}=M 56_{50}: Dio spune aşa în cartea XVI: „Cu toţii aţi merita să fiţi condamnaţi la moarte. Dar n-am să vă ucid pe toţi. Această pedeapsă o vor primi doar aceia care se află în închisoare (şi numărul lor nu este prea mare), iar pe voi ceilalţi vă iert şi îngădui să vă întoarceţi la casele voastre“.

Frag. B 57_{49}=M 56_{52}*.

„Iată ce povestesc izvoarele despre insulele Gymnesiene. Cu toate acestea, Dio Cocceianus pretinde că ele sînt aşezate nu departe de fluviul Ebru şi de coloanele lui Hercules, în partea europeană. Grecii şi romanii le numesc, şi unii, şi alţii, Gymnesiene. Spaniolii însă le numesc *Valeriai*, sau Insulele Sănătăţii.

FRAGMENTE DIN CARTEA XVII

Frag. B 57_{50}=M 56_{53}: Masinissa, bărbat deosebit de înzestrat, întrunea pe cîmpul de operaţii viziunea sigură a strategului cu avîntul neînfricat al comandantului[278]. Cît priveşte pretinsa lui bună-credinţă, el îi lăsa în urmă nu numai pe toţi compatrioţii săi, care sînt vestiţi, în majoritatea lor, pentru perfidia de care dau dovadă — ci chiar şi pe aceia care îşi fac din perfidie un titlu de glorie[279]. 207 i.e.n

Frag. 57_{51}=M 56_{54}: Masinissa era îndrăgostit ca un nebun de Sofonisba, femeie de o rară frumuseţe[280]. Sofonisba era în floarea tinereţii şi avea un corp de proporţii perfecte. O aleasă educaţie literară, cunoştinţe profunde în arta muzicii, se îmbinau la Sofonisba cu un fel de a se purta cu oamenii plin de politeţe şi gingăşie; într-un cuvînt, avea atîta graţie, era atît de atrăgătoare, încît izbutea să farmece pe oricine, oricît de indiferent ar fi fost, de îndată ce apărea şi deschidea gura să vorbească.

---

* Extras din Tzetzes, Ad Lycophron. *Alex.* 633.

Frag. B 57_{52}: Intercalat după B 57_{60}.

Frag. B 57_{53-60} = M 56_{55-62}: (Fragmenta Parisiana).

. . . şi a vrut să se răzbune asupra lui; încă de multă vreme supus bănuielilor, acesta fugise şi se îndreptase
267 î.e.n. spre Libya[281]. Aici, cînd singur, cînd cu ajutorul romanilor, izbuti să facă mult rău lui Syphax şi cartaginezilor. Cît despre Scipio, după ce a supus, fie prin constrîngere, fie pe cale de tratative, toate ţinuturile aşezate la miazăzi de munţii Pirinei, se pregătea intens pentru a trece cu flota în Libya, aşa cum i se îngăduise; într-adevăr, în ciuda intervenţiei numeroşilor săi duşmani, Scipio avea încuviinţarea de a trece marea[282]; afară de aceasta, Scipio primise şi ordinul de a începe tratative cu Syphax. Nu încape îndoială că el ar fi săvîrşit o ispravă demnă de marile sale năzuin-
54 : 56 ţe (de pildă, ar fi cucerit Cartagina, împingînd războiul pînă în preajma întăriturilor cetăţii sau poate l-ar fi alungat pe Hannibal din Italia, aşa cum a şi făcut-o mai tîrziu), dacă duşmanii săi de la Roma, unii, roşi de invidie, alţii stăpîniţi de frică, nu ar fi născocit tot felul de piedici pe care i le-au scos în cale. Plecînd de la ideea că oamenii tineri ţintesc neîncetat spre fapte tot mai glorioase şi că succesul aprinde adesea în suflete o sete nepotolită după alte noi biruinţi — cei de la Roma ar fi socotit drept o adevărată nenorocire ca sufletul unui om tînăr, plin de mîndrie*[283].

. . . . . .

. . . . . .

55 : 57 că era util să se folosească de** . . ., nu în interesul puterii şi a renumelui de care se bucura <Scipio>, ci în interesul propriei lor libertăţi şi a siguranţei în viitor; aşa s-a făcut că l-au destituit pe Scipio din funcţia pe care o deţinea[284].

După ce, atunci cînd avuseseră nevoie, îl promovaseră în fruntea treburilor publice, aceeaşi oameni l-au

* Lacună în text.

** Mică lacună în text.

răsturnat de la putere cu rea-voinţă; acest lucru l-au făcut, deoarece faima de care se bucura Scipio li se părea că reprezintă o primejdie pentru securitatea publică. Gîndul că-i vor putea nimici pe cartaginezi folosind destoinicia lui Scipio se îndepărta tot mai mult; în schimb, principala lor preocupare era acum aceea de a nu-i îngădui să urce treptele spre tiranie. Aşadar, Scipio a fost înlocuit prin doi pretori[285] şi apoi rechemat <la Roma>. Onorurile triumfului nu i-au fost acordate sub pretext că era un simplu particular şi că nu fusese învestit cu o comandă legală. Cu toate acestea, lui Scipio i s-a îngăduit să sacrifice pe Capitoliu o sută de boi albi[286], să celebreze jocuri publice şi să candideze la viitoarele alegeri de consuli; căci alegerile de consuli pentru anul următor avuseseră tocmai de curînd loc. 56 : 58

În aceeaşi vreme[287], Sulpicius şi Attalos au pus mîna 57 : 59
pe Oreos prin trădare[288] şi pe Opunt[289] prin asediu. 207 î.e.n.
Filip, care se afla la Demetrias[290], nu a mai avut timp să dea un ajutor grabnic acestor două oraşe, deoarece etolienii apucaseră să ia în stăpînire căile de acces. El ajunse totuşi într-un tîrziu pe teatrul de operaţii. Attalos tocmai era ocupat cu împărţirea prăzii de război 58 : 60
pe care şi-o însuşise din jefuirea oraşului Opunt, în timp ce bogăţiile furate din Oreos reveniseră romanilor. Filip îl respinse fără întîrziere pe Attalos spre corăbiile sale. Cînd se văzu atacat, regele, ale cărui posesiuni erau în vremea aceasta încălcate şi prădate de Prusias, regele Bithyniei, se grăbi să se întoarcă în patria lui. Cît despre Filip, departe de a se sumeţi în urma victoriei, încercă să ajungă la o înţelegere cu romanii; ceea ce îl determina cu precădere era faptul că Ptolemeu, regele Egiptului, trimisese la Roma o de-
putăţie pentru a duce tratative. După cîteva întreve- 59 : 61
deri[291] . . . . . .

. . . Filip nu ceru pacea; dar* . . . .

* Lacună în text.

Făcu ce făcu şi îi desprinse pe etolieni de alianţa lor cu romanii, cîştigîndu-i de partea lui prin mari sume de bani. Filip, cît şi ceilalţi dinaşti, nu au mai săvîrşit nimic demn de amintit în timpul acestui an, nici în cursul anului următor, în care au fost aleşi consuli
206 î.e.n. Lucius Veturius şi Caecilius Metellus; şi, cu toate acestea, la Roma se arătaseră multe semne funeste. Se născuse un miel de ambe sexe; în faţa unei scene de teatru fusese văzut un roi de albine; doi şerpi se strecuraseră pe sub porţile templului lui Jupiter Capitolinus;
60 porţile şi altarul templului lui Neptun fuseseră scăldate în sudoare. La Antium, secerătorii observaseră cum din spice curge sînge; în altă parte a fost văzută o femeie căreia îi crescuseră coarne; în fine, trăsnetul căzuse adesea asupra multor temple[292] .....

205 î.e.n. *Frag.* B 57_{52}=M 56_{63}: Licinius Crassus[293], ţinîndu-se seama de blîndeţea caracterului său şi de marea sa bogăţie (fusese de altfel supranumit „Bogatul"), cît şi pentru faptul că deţinea funcţia de Pontifex Maximus — a fost desemnat să rămînă în Italia, fără să mai fie nevoie de consultarea sorţilor [pentru împărţirea atribuţiilor].

Frag. B 57_{61}=M 56_{64}: Apollo de la Delfi poruncise romanilor să încredinţeze pe Zeiţa Mamă celui mai preţuit om din Republica Romană pentru a o însoţi pe drumul de la Pessinunt la Roma[294]. Alegerea s-a oprit asupra lui Publius Scipio, fiul lui Cnaeus, cel care îşi găsise moartea în Spania. Această mare cinstire o datora reputaţiei de care se bucura ca om credincios şi drept. Însoţit de femei care aparţineau celor mai distinse familii din Roma, el a introdus Zeiţa în Roma şi a depus-o pe muntele Palatin.

204 î.e.n. *Frag.* B 57_{62}=M 56_{65}. Romanii, cînd au aflat despre grozăviile întîmplate la Locri[295], convinşi că aici era vorba numai de lipsa de vigilenţă a lui Scipio, s-au supărat foarte tare împotriva lui. Aşa înfuriaţi cum erau, prima lor intenţie a fost să-i ia comanda şi să îl cheme să dea seama în faţa unui tribunal. Mînia lor era cu atît mai aprigă de cînd aflaseră că Scipio trăia în-

tocmai ca un grec, că îşi luase obiceiul să-şi arunce mantia pe umeri şi că frecventa cu plăcere palestrele. Se mai zvonise că închidea ochii la jafurile pe care soldaţii săi le făceau în teritoriile prietene şi, astfel, Scipio începuse să fie bănuit că dinadins îşi tot amînă plecarea spre Cartagina, ca să deţină cît mai multă vreme comanda supremă. Ce era mai grav însă, clica de oameni de la Roma care îl urau de moarte făcea tot ceea ce îi sta în putere ca Scipio să fie rechemat la Roma. Aceste planuri nu s-au putut însă împlini din pricina iubirii pe care oamenii din popor i-o purtau lui Scipio, căci mulţimea îşi pusese toată nădejdea în această campanie.

Frag. B 57_{63-71}=M 56_{66}: . . . . . îşi stabiliră pe ascuns tabăra într-un loc ales cu grijă şi o înconjurară cu întăriturii de nuiele şi cu pari pe care îi căraseră în acest scop[296]. Abia fusese terminată această lucrare, cînd iată că un şarpe uriaş se strecoară pe ascuns pînă în lagărul de luptă, venind pe calea care ducea spre Cartagina. Această întîmplare îl făcu pe Scipio să capete o mare încredere în sine, din cauza poveştii răspîndite pe seama aceluia care îi fusese tată. El începu cu şi mai multă însufleţire să facă prăpăd în jur, atacă cîteva localităţi, iar pe unele dintre ele le 64:67
şi cuceri. Cartaginezii, care nu erau cîtuşi de puţin pregătiţi să-l întîmpine, nu au întreprins nici o acţiune de ripostă. Cu numele, Syphax le era prieten[297], în fond, păstra o strictă neutralitate. El îi tot îndemna pe cartaginezi să trateze cu Scipio, dar nu voia ca nici unul dintre cele două popoare, după ce l-ar fi învins pe celălalt, să-şi întoarcă apoi armele împotriva lui şi astfel să-l silească la supunere. Credinţa lui era că romanii şi cartaginezii, duşmani de moarte de întotdeauna, puteau totuşi să încheie o pace separată cu el. Abia apucase Scipio să-şi stabilească tabăra în acest ţinut, că Hannon, comandantul cavaleriei cartagineze (era fiul lui Hasdru- 65:68
bal Gisgon . . . . . convins de Masinissa[298], îi atacă pe romani într-un loc puţin favorabil cartaginezilor . . . . . .
. . . . . .

. . . . atunci Scipio, ascultînd de sfaturile lui Masinissa, trimise ca cercetaşi cîţiva călăreţi, iar el se aşează la pîndă într-un loc nimerit pentru [a întinde o cursă]; această alegere avea drept scop ca romanii, după o incursiune împotriva cartaginezilor, să poată simula fuga şi astfel să-i atragă pe urmele lor pe aceia
66 : 69 care i-ar fi urmărit. Ceea ce s-a întîmplat întocmai. Cartaginezii, năpustindu-se asupra romanilor, aceştia, fără să mai zăbovească o luară la fugă aşa cum erau înţeleşi; cartaginezii îi urmăreau cu înverşunare; dar iată că Masinissa, rămas la o parte cu cavaleria sa, le sări cartaginezilor în spate; Scipio, la rîndul său, ieşi din locul unde stătea ascuns şi trecu la atac asupra barbarilor care se văzură luaţi pe neaşteptate din două părţi. Mulţi cartaginezi rămaseră pe cîmpul de bătaie; mulţi alţii împreună cu însuşi Hannon au fost făcuţi prizo-
67 : 70 nieri. Cînd află despre cele ce s-au întîmplat Hasdrubal se grăbi să o ia în captivitate de mama lui Masinissa şi aşa a putut, printr-un schimb de prizonieri, să-l recapete pe Hannon. Syphax, care ştia foarte bine că Masinissa va porni cu război nu numai împotriva cartaginezilor, ci şi împotriva lui, începuse să se teamă că va rămîne fără aliaţi dacă cartaginezii, părăsiţi de sprijinul lui, ar fi fost pînă la urmă învinşi. Făcîndu-şi asemenea socoteli, găsi că e mai bine să renunţe la prietenia prefăcută ce o arăta romanilor şi să treacă deschis de partea cartaginezilor.
68 : 71 Cu toate acestea, tot nu avu curajul să lupte faţiş împotriva romanilor. Aceştia, nestingheriţi de nimeni, cutreierau acum ţinutul în lung şi în lat. Ei puseră mîna pe o pradă de război considerabilă şi luară înapoi pe prizonierii din Italia pe care Hannibal mai înainte vreme îi trimisese în Libya. Succesul îi făcu să subestimeze forţele cartagineze şi îi hotărî să încerce un atac
69 : 72 asupra Uticii[299]. Cînd primiră asemenea veste, Syphax şi Hasdrubal, din teamă pentru soarta oraşului, nu-şi putură stăpîni indignarea. Ei s-au îndreptat de îndată împotriva romanilor şi au despresurat localitatea asediată, căci romanii nu au îndrăznit să ţină piept celor

două coloane care-i atacau simultan. După aceste evenimente, romanii îşi stabiliră în acest ţinut taberele de iarnă. Hrana şi-o procurau chiar din împrejurimi sau aduceau cele necesare traiului din insulele Sicilia şi Sardinia[300]. Convoaiele de corăbii, care cărau în Italia prada cucerită de la duşmani, se întorceau aducînd alimente. În Italia, războiul purtat împotriva lui Hanni- 70 : 73
bal nu a adus nici o schimbare demnă de amintit. Publius Sempronius[301] învins de către Hannibal într-o încăierare, l-a învins pe acesta, la rîndul său. Cenzorii Livius şi Nero ordonă latinilor, care dezertaseră din rîndurile armatei romane şi fuseseră condamnaţi la procurarea unui număr îndoit de oameni, să le pună la dispoziţie registrele cu evidenţa populaţiei. Scopul ce-l urmăreau era ca şi alţi oameni să fie supuşi la un impozit vărsat statului roman. Ei stabiliră de îndată un impozit asupra sării, care pînă atunci fusese oarecum
liberă în tranzacţiile comerciale. Adevărata cauză a 71 : 74
acestei măsuri a fost răzbunarea pe care Livius a pus-o la cale împotriva concetăţenilor săi, care îl învinuiseră şi îl condamnaseră mai înainte vreme. Cu acel prilej el a căpătat porecla de *Salinator*. Livius şi Nero au devenit binecunoscuţi nu numai în urma acestor măsuri, dar şi pentru că, fiecare în parte, l-a lipsit pe celălalt de dreptul de a avea un cal pe socoteala statului şi astfel s-au văzut retrogradaţi în clasa aerariilor[302].

Frag. B 57_{72}=M 56_{75}: Scipio pusese mîna pe o cora- 203 î.e.n.
bie cartagineză[303]. Cu toate acestea, a dat drumul echipajului, fără să ia nici o măsură împotriva lui, deoarece oamenii care căzuseră prizonieri au născocit că tocmai se îndreptau spre el, însărcinaţi cu o solie. Echipajul scornise minciuna ca să scape cu viaţă. Scipio, deşi ştia prea bine acest lucru, a preferat să se comporte în aşa fel, încît să nu-şi atragă nici cea mai uşoară învinuire că a încălcat uzanţele. Syphax a făcut o nouă încercare de a-i împăca pe romani cu cartaginezii, cu condiţia ca Scipio să se retragă din Libya[304] şi Hannibal din Italia. Scipio se prefăcu că ia în consideraţie

aceste propuneri, nu fiindcă avea încredere în cuvîntul lui Syphax, ci numai pentru a-l surprinde.

Frag. B 57_{73}=M 56_{76}: Soldaţii romani, încărcaţi cu o pradă deosebit de bogată, îl aduseră în faţa lui Scipio pe Syphax luat prizonier. Atunci cînd l-a văzut în lanţuri, Scipio nu şi-a putut stăpîni durerea, amintindu-şi de buna primire de la curtea lui Syphax[305]. El medita la vremelnicia strădaniilor omeneşti care astăzi îi aduceau în faţă, într-o stare deosebit de jalnică, pe un rege care se bucurase odinioară de o putere considerabilă, a cărui prietenie el însuşi crezuse de cuviinţă că e bine să şi-o asigure. Scipio se ridică de pe scaunul lui, desprinse lanţurile captivului, îi întinse mîna şi se purtă cu el deosebit de omenos.

Frag. B 57_{74}=M 56_{77}: Cartaginezii trimiseră soli lui Scipio, oferindu-i începerea unor tratative de pace[306]. În inima lor, ferm hotărîţi să nu respecte nici una dintre condiţiile care li s-ar fi impus, ei făgăduiră tot ceea ce Scipio cerea. Fără să stea la îndoială, plătiră romanilor o mare sumă de bani[307] şi le înapoiară toţi prizonierii. Alţi deputaţi au fost între timp trimişi la Roma, pentru a perfecta încheierea tratatului de pace. Aceştia însă nu au fost primiţi de îndată, deoarece la Roma obiceiul strămoşesc nu îngăduia să se înceapă tratative de pace cu un popor ale cărui trupe se aflau încă în Italia. Ceva mai tîrziu, cînd Hannibal şi Mago s-au îmbarcat pentru a se întoarce acasă[308], romanii îngăduiră în cele din urmă solilor cartaginezi să-şi expună punctul de vedere. Dezbaterile în şedinţele de discuţie referitoare la tratatul de pace au fost deosebit de furtunoase. În cele din urmă, pacea s-a încheiat totuşi în condiţiile pe care le hotărîse Scipio.

Frag. B 57_{74}=M 56_{78}: Cartaginezii l-au atacat pe Scipio şi pe uscat, şi pe mare. Generalul roman s-a arătat indignat şi formulă plîngeri. Dar cartaginezii, departe de a răspunde aşa cum s-ar fi cuvenit, întinseră o cursă solilor romani. În momentul cînd aceştia se pregăteau de plecare au fost atacaţi şi, fără ajutorul unui vînt favorabil care le-a umflat pînzele, ar fi fost

cu siguranţă prinşi sau omorîţi[309]. Totuşi, la timpul cuvenit, solii de la Roma sosiră cu proiectul tratatului de pace. Dar, în urma celor petrecute, Scipio refuză să semneze tratatul.

Frag. B 57_{76}=M 56_{78}: (Fragment foarte deteriorat. Aşezat de Melber după frag. 86 M).

Frag. B 57_{77}=M 56_{79}: Aşezat la începutul cărţii XVIII, între frag. B 57_{86} şi B 58.

Frag. B 57_{78}=M 56_{80}: Din cartea XVII a lui Dio: „dintr-o dată s-a abătut din cursă".

Frag. B 57_{79}=M 56_{81}: Din cartea XII a lui Dio: „Aşa cum se întîmplă în general, bună starea te face să înalţi capul şi, dimpotrivă, nenorocirea te face să devii un om chibzuit. De aici, concluzia care se desprinde e aceea că teama îl cumineşte pe om, în timp ce temeritatea îl scoate din minţi. Acest adevăr s-a învederat încă o dată mai mult prin pilda dată[310].

Frag. B 57_{80}= 56_{82}: Din cartea XVII a lui Dio: „Despre ei se făcuse oarecare zarvă în popor".

Frag. B 57_{81}: Aşezat în cartea XVIII între Frag. B 58 şi Frag. B 60.

Frag. B 57_{82}=M 56_{85}: Cartaginezii trimiseră o soluie la Scipio. Iată care erau condiţiile tratatului[311]: „Cartagina va reînnapoia pe ostatici, de asemenea, va înapoia pe prizonierii de război şi pe transfugii pe care îi deţinea, fie că erau romani sau aliaţi ai Romei. Se obliga să predea toţi elefanţii şi toate corăbiile de război cu trei rînduri de rame, cu excepţia a zece corăbii. De aici înainte, Cartagina nu mai avea dreptul să posede elefanţi nici să aibă un număr mai mare de zece corăbii lungi. Toate posesiunile lui Masinissa, pe care Cartagina le ocupase, urmau să fie restituite regelui numid. Cartagina trebuia să renunţe la ţinutul şi la localităţile care fuseseră mai înainte vreme sub dominaţia acestui rege; nu-i mai era îngăduit să recruteze oameni, nici să tocmească mercenari în slujba ei. Nu avea voie, să facă nici o declaraţie de război fără consimţămîntul poporului roman".

201 î.e.r

Frag. B 59=M 56_{86}: Mulţi romani erau de părere că este de datoria lor să distrugă Cartagina. Aceasta era şi părerea consulului Cornelius[312], care repeta într-una: „Nu vom fi scutiţi de teamă atîta vreme cît acest oraş va exista".

Frag. B 57_{83-86}=M 56_{86-87}: Fragmente foarte deteriorate.

FRAGMENTE DIN CARTEA XVIII

260 î.e.n. *Frag.* B 57_{77}=M 56_{79}: Un mare număr de cetăţeni luaseră parte la campaniile de război. Adesea, oamenii fac din propria lor iniţiativă multe lucruri la care constrîngerea nu îi poate sili. Un act impus devine odios, din cauza violenţei care i se imprimă: ceea ce însă oamenii fac de voie bună, le este pe plac, deoarece au latitudinea să se mişte în deplină libertate[313].

Frag. B 58=M 57_3: . . . şi au trecut multe zile fără ca cele două armate să ajungă la o adevărată bătălie; ele se mărgineau doar la mici încăierări, la cîteva atacuri de cavalerie şi la unele ciocniri răzleţe ale soldaţilor uşor înarmaţi[314]. Romanii se arătau totuşi nerăbdători să înceapă lupta. Forţele lor erau destul de numeroase, dar hrana le era pe sponci. Din această cauză puteau fi adesea văzuţi cum se avîntau la atac pînă în imediata apro-
2:4 piere a întăriturilor macedonene. Cît despre Filip, numărul trupelor pe care le avea era mult mai mic, în comparaţie cu cel al romanilor, însă o ducea ceva mai bine cu aprovizionarea, dacă ţinem seama că se afla destul de aproape de ţara lui. Regele Macedoniei amîna bătălia decisivă, în speranţa că va măcina forţele romanilor şi fără să fie nevoit să lupte. Şi, într-adevăr, dacă ar fi ştiut să se stăpînească pînă la sfîrşit, i-ar fi nimicit cu siguranţă pe adversari. Romanii se retraseseră într-un ţinut de unde nădăjduiau să se aprovizioneze mai uşor[315]; Filip, plin de dispreţ faţă de ei, consideră că această mişcare echivala cu o retragere, făcută de oameni în-
3:5 fricoşaţi în faţa lui; el se năpusti asupra romanilor în timp ce aceştia erau ocupaţi cu nişte prădăciuni şi le

omorî cîţiva soldaţi. Cînd află despre cele întîmplate, Galba[316] ieşi ca o furtună din lagărul de luptă şi căzu pe neaşteptate asupra lui Filip, cînd acesta se aştepta mai puţin. Pierderile în rîndurile macedonenilor au fost mult mai mari decît fuseseră pierderile romanilor. Învins, ba încă şi rănit, regele Filip tot nu înţelese să se menţină pe loc. După ce obţinu un armistiţiu de cîteva zile pentru ridicarea leşurilor şi îngroparea lor, în noaptea următoare îşi ridică tabăra şi o porni la drum. Galba crezu că e mai cuminte să nu-l urmărească. 4:6
Cum era lipsit de provizii, cum nu avea nici o cunoştinţă despre configuraţia terenului şi, îndeosebi, cum nu avea idee despre resursele militare ale lui Filip, Galba, temîndu-se să nu cadă din imprudenţă într-o capcană, dacă ar fi continuat înaintarea, socoti cu cale că e mai bine să nu meargă mai departe, ci să se întoarcă spre Apollonia[317]. În acelaşi timp, Apustius[318] care cutreiera marea însoţit de rodieni şi de Attalos, izbuti să cucerească numeroase insule* . . .

. . . În ţinutul insubrilor[319] izbucniseră unele tulburări. 5:7
Un cartaginez, şi anume Hamilcar[320], după ce luptase alături de Mago, se aciuase prin părţile locului. Cît timp a stat liniştit, nimeni nu a auzit de el; cartaginezul se putea socoti mulţumit că lumea îl uitase. Dar, după izbucnirea războiului cu Macedonia, el a răsculat pe galli împotriva romanilor şi, preluînd conducerea, intră pe teritoriul ligurilor, unde izbuti să atragă o parte din populaţie pentru cauza sa. Ceva mai tîrziu, după ce au fost înfrînţi în cursul unei lupte pe care au dat-o împotriva lui Lucius Furius[321], trimiseră o deputaţie pentru a cere pacea. Ligurii au luat şi ei parte la tratative. Atunci ceilalţi** . . . . . .

Frag. B 57_8=M 57_9: [L. Furius] se socotea îndreptăţit să obţină triumful. Mai multe cuvîntări au fost rostite pentru sau împotriva acordării triumfului. Printre senatori, unii îi erau favorabili, datorită faptului că nu

* Lacună în text.
** Lacună în text.

mai puteau suferi imoralitatea lui Aurelius. Acest grup exagera victoria lui L. Furius şi invoca numeroase alte exemple. Celălalt grup, dimpotrivă, pretindea că Furius avusese intenţia să se ia la întrecere cu puterea consulului, deşi nu era învestit personal cu autoritate de comandant. În acelaşi timp, gruparea ostilă lui Furius îi cerea socoteală pentru că nu se arătase ascultător faţă de ordinele pe care le primise. Cu toate acestea, în ciuda acestei opoziţii, Furius a obţinut onorurile triumfului, ba le-a şi celebrat înainte de întoarcerea lui Aurelius la Roma[322]. De bună seamă Vermina . . . .*

Frag. B 59: Intercalat de Boissevain între frag. B. 57_{82} şi 57_{83}.

197 î.e.n. *Frag.* B 60=M 58: Filip, după ce a fost învins, trimise soli la Flaminius. Acesta, deşi ardea de dorinţa de a cuceri Macedonia, ca astfel să profite pe cît era cu putinţă de norocul care îi surîdea, consimţi totuşi să facă pace[323]. Această hotărîre era determinată de teama ca nu cumva grecii, înfumuraţi cum erau, să se răzgîndească şi, după prăbuşirea lui Filip, să rupă legăturile cu romanii. De asemenea, era stăpînit de gîndul că etolienii, pe atunci foarte mîndri că aduseseră o contribuţie atît de însemnată la victorie, să nu ajungă cei mai înverşunaţi duşmani ai Romei; pe de altă parte, Flamininus lua măsuri ca lui Antiochos să i se închidă toate posibilităţile de trecere spre Europa, pentru a veni în ajutorul lui Filip, aşa cum se anunţase.

Frag. B 61=M 63: Aşezat de B între B 63 şi B 64.

FRAGMENTE DIN CARTEA XIX

Frag. B 62_1=M 59_1: [Chalkis] nu i-a priit lui Antiochos şi generalilor săi. În această localitate unde a iernat, lipsa de activitate şi dragostea pentru o tînără fată l-au împins pe Antiochos spre o viaţă de moliciune, în vreme ce şi soldaţii lui începeau să uite de greutăţile războiului[324].

* Lacună în text.

191 î.e.n. *Frag.* B 62_2=M 59_2: Fiul lui Scipio Africanul, pe cînd se îndepărta de coastele Greciei, a fost prins de Seleucos, fiul lui Antiochos[325], care însă l-a tratat cu un deosebit respect. Adevărul era că Seleucos nu avea intenţia să-i redea tînărului libertatea în schimbul unei sume de bani, cu toate insistenţele tatălui. Departe însă de a-i face cel mai mic rău, îl îngrijea cum nu se poate bine. În cele din urmă îl trimise totuşi acasă, fără să pretindă nici o despăgubire, deşi nu obţinuse încetarea ostilităţilor.

189 î.e.n. *Frag.* B 65=M 60_1: Invidia multora se pornise împotriva sorţii fericite a familiei Scipionilor[326], ale căror merite se întemeiau atît pe obîrşia strălucită a celor doi fraţi[327], cît şi pe vrednicia lor. Cum reiese din cele spuse, amîndoi se distinseseră prin isprăvile lor de arme şi căpătaseră porecle care le sporeau faima. Nevinovăţia lor era limpede ca ziua, prin faptele pe care le-am enumerat. Pentru toată lumea ea a devenit însă şi mai evidentă în momentul cînd, cu prilejul confiscării averii lui Scipio Asiaticus, s-a constatat că bunurile acestuia nu sporiseră cu nimic. Retragerea lui Scipio Africanus la Liternum[328], unde îşi petrecu tot restul zilelor, la adăpost de teama mîrşăviilor omeneşti, contribui, de asemenea, la împrăştierea învinuirilor care le fuseseră aduse. După ce s-a văzut tîrît în faţa justiţiei, Scipio avea deplină încredere că prin viaţa sa nepătată va reuşi să triumfe pînă în cele din urmă asupra duşmanilor săi.

187 î.e.n. *Frag.* B 61=M 63: Cîţiva tineri, care îi insultaseră pe solii cartaginezi sosiţi cu o misiune la Roma, au fost trimişi la Cartagina şi predaţi acestor soli; dar cartaginezii s-au arătat mărinimoşi şi, fără să le facă nici un rău, i-au trimis îndărăt în patrie[329].

Frag. B 64=M 61: Romanii, îmbogăţiţi de prăzile pe care le capturaseră, duceau o viaţă în care întîietatea o avea forţa armelor. Văzîndu-se stăpîn peste bunurile unor populaţii supuse lor, de îndată ce au gustat plăcerile îmbelşugatei vieţi din Asia — s-au luat la întrecere în desfrîu cu localnicii şi, în curînd, călcară

în picioare demnitatea moravurilor moştenite din bătrîni. Corupţia, pornită din această parte a Asiei, nu a întîrziat să se abată şi asupra Romei[330].

Frag. B 65=M 62: Fiu al poporului, Gracchus[331] se
187 î.e.n. distingea printr-un talent oratoric deosebit de vehement; în alte privinţe însă, Gracchus nu-i semăna lui Cato. Cu toată vechea sa ură împotriva Scipionilor, s-a arătat plin de revoltă faţă de acuzaţia îndreptată împotriva acestora: el l-a apărat pe Scipio Africanus, pe acea vreme acuzat în lipsă — şi a depus toate sforţările posibile pentru ca numele acestuia să rămînă fără pată. Tot el a fost acela care a reuşit să împiedice ca Scipio Asiaticul să fie aruncat în închisoare. Aşa s-a făcut că şi Scipionii au renunţat la vechea lor antipatie faţă de Gracchus, ba chiar l-au şi introdus în familia lor; Scipio Africanus i-a dat de soţie pe propria sa fiică.

FRAGMENTE DIN CARTEA XX

Frag. B 66_1=M 65_1: Perseu spera să-i poată alunga
169 î.e.n. definitiv pe romani din Grecia[332], dar o zgîrcenie feroce, nepotrivită în împrejurările de atunci, îl făcu să-şi nemulţumească aliaţii[333] şi acest fapt atrase iarăşi după sine slăbiciunea contingentelor acelora care îi stăteau la dispoziţie. Cînd a văzut că vigoarea armatei romane dă semne de oboseală, în timp ce propria sa poziţie se întărea, regele a început să dispreţuiască ajutorul aliaţilor de parcă n-ar fi avut nevoie de sprijinul acestora: el îşi închipuia, pe cît se pare, că aliaţii erau datori să-i sară în ajutor, fără să fie plătiţi, sau poate, era sigur de victorie, prin propriile sale mijloace. Aşa că, nu mai dădu nici lui Eumenes, nici lui Genthios banii pe care îi făgăduise, fiind de părere că aceştia au destule motive personale să-i urască pe romani. Urmarea a fost că bunăvoinţa aliaţilor se răci încetul cu încetul, aşa cum s-au petrecut lucrurile şi cu tracii de altfel care, la rîndul lor, nu mai primeau solda în întregimea ei; dar iată-l pe rege căzînd din nou într-o asemenea desperare, încît s-a văzut nevoit să ceară pacea.

Într-adevăr, Perseu ceru pace de la romani; şi poate 2
pînă la urmă tot ar fi obţinut-o, dacă rhodienii, de teamă ca nu cumva Roma să nu răsufle uşurată după prăbuşirea unui vajnic duşman, n-ar fi trimis şi ei soli care să însoţească deputaţia regelui macedonean. Departe de a păstra bunăcuviinţă, aşa cum ar fi fost de aşteptat de 168 î.e.n.
la nişte solicitanţi, delegaţia insulei Rhodos se adresă la Roma Senatului pe un ton deosebit de trufaş; mai că îţi venea să crezi că ei sînt aceia care acordau pacea şi nu aceia care o cereau pentru Perseu. Rhodienii merseră pînă acolo cu obrăznicia, încît ameninţară că dacă unul dintre cele două popoare va pune piedici la încheierea păcii, ei vor lupta împotriva lui, susţinînd partea adversă. Rhodienii, de multă vreme încă nu erau priviţi cu ochi buni la Roma. Cu acel prilej, suspiciunea romanilor împotriva lor a crescut şi ei au fost cauza directă că Perseu nu a obţinut pacea[334].

Perseu se găsea într-un templu de la Samothrake cînd 3
romanii îi cerură să le extrădeze un cretan, pe nume Evandru[335], care era un credincios al regelui şi care îi fusese acestuia de mult folos în sfaturile pe care le dăduse împotriva romanilor; de pildă, prin înţelegere cu acest Evandru, Perseu îi întinsese o capcană lui Eumenes în oraşul de la Delfi. Perseu nu l-a predat pe Evandru de frică să nu destăinuiască crimele la care acesta fusese părtaş, dar îl ucise într-ascuns şi apoi lăsă să se înţeleagă că omul s-a sinucis. Prietenii regelui, îngroziţi de atîta perfidie şi cruzime, începură unul cîte unul să-l părăsească.

Perseu, fără ca nimeni să-l silească, s-a predat roma- 4
nilor şi a fost condus la Amphipolis. Paulus Aemilius nu-i făcu nici un rău şi nu îi spuse nici un cuvînt jignitor[336]. Ceva mai mult chiar, cînd Perseu înaintă spre el, Paulus Aemilius se sculă de pe scaun şi îi întinse mîna. Perseu căpătă un loc la masa generalului, ca loc de închisoare i se puse la dispoziţie întreg oraşul Amphipolis şi, în general, regele a dus o viaţă în care s-a bucurat de toată consideraţia.

Frag. B 67 = M 66: Paulus Aemilius n-a fost numai un mare general, ci şi un om de o cinste exemplară[337]. Iată dovada acestei afirmaţii: atunci cînd a fost învestit pentru a doua oară consul, el a avut la dispoziţia sa o imensă pradă de război; şi cu toate acestea a rămas atît de sărac, că la moartea lui soţia abia de îşi putu recupera zestrea. Aşa a fost firea lui şi renumite au fost faptele prin care s-a ilustrat.

2 O singură umbră pare că întunecă o viaţă neprihămită, şi anume acea zi cînd el a îngăduit soldaţilor săi să jefuiască bogăţiile populaţiilor pe care le învinsese[338]. De la natură era înzestrat cu mult farmec personal. Moderat, atunci cînd toate îi mergeau din plin, pe cîmpul de luptă se dovedea tot atît de norocos pe cît era de prevăzător; mărturie stă purtarea sa faţă de Perseu, cu totul lipsită de trufie şi de închipuire. La acestea toate se adaugă expediţia pe care a condus-o împotriva acestui rege, campanie în care nu s-a găsit niciodată într-un impas, datorită deosebitei sale prudenţe.

Frag. B 68 = M 67: Rhodienii, mai înainte vreme se
167 î.e.n. arătaseră plini de cutezanţă, de parcă ei ar fi fost aceia care îi învinseseră pe Filip şi pe Antiochos, de parcă ei erau mai presus decît romanii. Acum însă, stăpîniţi de frică, l-au chemat în Rhodos pe Popilius[339], pe acea vreme trimis cu o misiune la Antiochos, regele Syriei; în prezenţa acestuia s-au grăbit să dea un decret împotriva acelor cetăţeni care îmbrăţişaseră o atitudine de opoziţie faţă de Roma şi, ceva mai mult chiar, au supus la cazne pe toţi aceia care le-au căzut în mînă[340].

2 Rhodienii trimiteau regulat soli la Roma de cîte ori aveau nevoie să facă vreo cerere; dar, departe de a se mai comporta ca înainte vreme, se mulţumeau să pună în lumină bunele servicii pe care le aduseseră romanilor; după părerea lor, asemenea luări de cuvînt aveau darul să-i pună la adăpost împotriva oricărui resentiment. O-
3 dinioară, ei refuzaseră titlul de aliaţi ai Romei, închipuindu-şi că în calitatea lor de oameni oricînd liberi să-i părăsească pe romani, de vreme ce nu erau legaţi prin nici un jurămînt de credinţă[341] — vor apărea în ochii

acelora drept o populaţie de temut, că prestigiul lor, mai ales în acele cetăţi care se găseau în veşnic război cu Roma, nu va avea decît de cîştigat. Iată însă că situaţia se schimbase. Rhodienii, în împrejurările de faţă, se străduiau din răsputeri să obţină titlul de aliat, în speranţa că vor da dintr-o dată două lovituri: îşi vor asigura bunăvoinţa Romei şi, datorită tocmai acestui fapt, se vor bucura cu atît mai mult de consideraţie din partea altor neamuri.

Frag. B 69 = M 68: Prusias[342] a venit în persoană la
Roma. Cînd a fost introdus în palatul Senatului, regele 167 î.e.n.
s-a aplecat şi a sărutat pragul; apoi, căzînd cu faţa la pămînt înaintea senatorilor, li s-a adresat cu titulatura de „zei". Prin această atitudine umilă, a izbutit îndeosebi Prusias să mişte sufletele senatorilor romani, deşi el purtase război împotriva lui Attalos fără îngăduinţa acestora. Se mai spunea că, pînă şi la el acasă, de cîte ori primea soli de la Roma, regele avea acelaşi obicei, anume să cadă la picioarele acestora şi să se proclame libertul poporului roman; adesea regele purta chiar şi acea căciulă care este un semn distinctiv al libertăţilor.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXI

Frag. B 70 = M 69: Eliminat.

Frag. B 70_{2-3} = M 71: Aşezat de B 71_2 şi 72.

Frag. B 70_{4-9} = M 69_1: Scipio Africanul ştia să pre-
vadă cu mult timp înainte ceea ce avea de făcut sau să 149 î.e.n
găsească, pe loc, soluţia cea mai potrivită. După împrejurări, el se dovedea la fel de priceput în ambele cazuri. Cînd delibera asupra măsurilor care trebuiau luate, se arăta plin de încredere în sine, dar stătea şi se gîndea îndelung înainte de a trece la acţiune. Nu făcea niciodată greşeli, căci în mod obişnuit îşi cumpănea hotărîrile cu calm şi pricepere, ceea ce îi îngăduia să aleagă măsurile cele mai nimerite, arătîndu-se veşnic preocupat să preîntîmpine mersul nesigur al evenimentelor. Atunci
cînd era silit să treacă la acţiune, fără să fi putut în- 5:2
deajuns chibzui, aşa cum se întîmplă adesea cînd te afli

în vîltoarea războiului şi a cotiturilor neaşteptate, chiar şi atunci înţelepciunea lui domina. Obişnuit să-şi stăpînească pornirile sufletului prin concentrarea raţiunii, nu s-a văzut niciodată în situaţia de a fi luat prin surprindere în faţa neprevăzutului. Controlîndu-şi întotdeauna, în mod riguros, hotărîrile, el izbutea să treacă cu bine prin situaţiile cele mai complicate, de parcă le-ar fi cunoscut dinainte.

6:3 Plin de îndrăzneală, atunci cînd era sigur că a luat o hotărîre potrivită, înfruntînd orice primejdie, atunci cînd ştia că merge pe drumul cel bun, la fel de viguros ca şi soldaţii cei mai călîţi, Scipio era mai cu seamă demn de admirat pentru următorul fapt: cînd trecea la acţiune după ce în calitate de general luase cele mai bune măsuri pentru mersul operaţiilor, s-ar fi zis că nu face altceva decît să se supună ordinelor date de un altul.

7:4 Afară de aceste însuşiri, care îl fereau să ia măsuri pripite, el se purta atît cu străinii, cît şi cu cei mai înverşunaţi duşmani ai Romei întocmai cum s-ar fi purtat cu proprii săi concetăţeni şi prieteni, anume cu o bunăcredinţă amestecată cu severitate, care îi atrăgea însă simpatia unui mare număr de particulari şi încrederea
8:5 multor cetăţi. El era un om la care predomina raţiunea, nu se mînia fără rost şi nu dădea semne de spaimă nici în acţiunile, nici în cuvintele sale. În orice împrejurare, ştia să se comporte cu un desăvîrşit bun-simţ, ţinînd seama aşa cum se cuvenea, de schimbările care intervin în rostul lucrurilor omeneşti. Deoarece credinţa lui era că niciodată omul nu trebuie să se lase pradă disperării, el nu se abătea de la drumul drept pe care îl avea de urmat. Astfel, prevedea, cu uşurinţă, cele ce avea de făcut înainte de a trece la acţiune şi apoi nimic nu mai putea să-l întoarcă din cale.

9:10 Dintre toţi oamenii pe care îi ştim — sau cel puţin îi ştim într-o măsură mai mare decît pe alţii — singur Scipio, datorită acestor calităţi — mă refer la moderaţia sa, la felul său omenos de a se purta — nu a căzut victima invidiei celor din jurul lui şi a celorlalţi cetăţeni. Purtîndu-se cu oamenii inferiori rangului său întocmai

cum se purta şi cu aceia care îi erau egali, atent să nu întunece niciodată meritele celor din jurul lui, lăsîndu-i să treacă înainte pe aceia care îi erau superiori, Scipio a putut să învingă şi invidia, singura în stare să ducă la pierzanie pînă şi pe oamenii cei mai merituoşi.

Frag. B 71_1: Atribuit de B. lui Zonaras.

Frag. B 71_2 = M 70: Phameas care se arăta desperat cînd lua în consideraţie situaţia Cartaginei . . .[343].

Frag. B 70_{2-3} = M 71: „S-a pus întrebarea asupra vîrstei la care omul, după ce a păşit pragul de sus al adolescenţei, este apt să-şi dezvolte acele sentimente care disting un bun cetăţean[344]. Ce număr de ani trebuie să în- 148 i.e.n
trunească pentru a se face remarcat prin acţiuni demne de luat în seamă? Oamenii, cînd sînt favorizaţi atît de soartă, cît şi de natură, nu se arată ei oare, chiar de la început, plini de răspundere în felul lor de a gîndi, cît şi în acela de a acţiona? Dimpotrivă, nu-i aşa că cei care din fragedă tinereţe dau dovadă de îngustime a minţii — nici în viitor nu se vor distinge prin ascuţime, chiar dacă anii trec peste fiinţa lor? Fiecare dintre noi, pe măsură ce înaintează în vîrstă, se dovedeşte în stare să-şi desăvîrşească calităţile morale; timpul însă niciodată nu va dărui bun-simţ aceluia pe care mintea nu-l ajută, nici capacitatea de a prevedea mersul lucrurilor, aceluia lipsit de judecată. Aşadar, nu vă grăbiţi să-i descurajaţi pe tineri, proclamînd sus şi tare că sînt incapabili să ducă ceva la bun sfîrşit. Departe de aceasta, este de datoria 3:2
voastră să-i îndemnaţi să se ocupe cu toată hărnicia de sarcinile care le revin, în speranţa ca astfel să obţină, fie şi înainte de a deveni bătrîni, demnităţi şi onoruri. Pe această cale veţi face un serviciu şi bătrînilor, căci le veţi da prilejul să vadă cum răsar de pretutindeni în jurul lor numeroşi tineri, gata să le ia locul. De asemenea, ei îşi vor da seama că sînteţi hotărîţi să acordaţi oricărui cetăţean magistraturile publice şi, mai ales, înaltele comandamente din armată, fără să mai ţineţi seama de vîrstă, ci în primul rînd de meritele personale.

Frag. B 72_1 = M 72_1: Discordia dintre greci a pornit de la neînţelegerile care existau între aheeni şi lacede-

150–149 moni[345]. Aheenii, la îndemnul răspicat al strategului Diaios[346], îi acuzau pe lacedemoni că sînt pricina tuturor întîmplărilor nefericite care se abătuseră asupra lor. Romanii, e adevărat, au intervenit adesea în favoarea unei împăcări, fără însă să fi ajuns la nici un rezultat. În cele din urmă, ei trimiseră o solie în Grecia, cu scopul de a slăbi prin dezbinări unitatea ligii aheene[347]. Pretextul invocat era pretenţia ca cetăţile greceşti, care odinioară se aflaseră sub stăpînirea lui Filip, să rămînă în afara ligii aheene[348]. Din numărul acestor cetăţi făcea parte şi Corintul, oraş deosebit de înfloritor, care juca un rol de seamă în conducerea ligii aheene. Aheenii, mai că erau să-i omoare sau să-i alunge pe solii romani, dacă aceştia n-ar fi izbutit să scape cu fuga din cetăţuia Corintului, în care se aflau atunci.

2 <Aheenii,> trimiseră grabnic o solie la Roma, pentru a lămuri cele ce se întîmplaseră. Ei declarară că izbucnirea lor de mînie nu era îndreptată împotriva solilor romani, ci împotriva lacedemonilor, care îi însoţeau. Romanii, încă încurcaţi în războiul cu Cartagina[349], dîndu-şi seama că puterea lor în Macedonia era departe de a fi consolidată, nu avură încotro şi luară drept bună această lămurire. Ei trimiseră din nou o deputăţie la aheeni, cu misiunea de a-i asigura că nu aveau de ce să se teamă dacă vor sta liniştiţi; cu toate acestea, aheenii nu găsiră de cuviinţă să primească solia romană în Adunarea lor şi tot amînară întrevederea pînă la viitoarea întrunire, care trebuia să aibă loc abia după şase luni[350].

FRAGMENTE DIN CARTEA XXII

147–146 *Frag.* B 73_1 = M 75_1: Lusitanul Viriathus[351], după părerea unora, născut în păturile cele mai de jos ale poporului, dobîndi o glorie care îi duse pînă departe faima, în urma isprăvilor sale deosebite. Din simplu păstor ce era, el se făcu tîlhar şi apoi ajunse conducător de oşti. Atît de la natură, cît şi în urma unor exerciţii fizice îndelungate, era iute ca săgeata, fie că se vedea nevoit să urmărească un duşman, fie că trebuia să fugă

ca să se pună la adăpost; forţa sa uriaşă o dovedea îndeosebi în luptele corp la corp. Mulţumindu-se întotdeauna cu hrana şi băutura care se nimerea, petrecîndu-şi cea mai mare parte din viaţă sub cerul liber, fără alt aşternut decît acela pe care îl găsea în mijlocul naturii, Viriathus ajunsese să nu-i mai pese nici de căldură, nici de frig. Niciodată nu a îndurat foame sau vreo altă lipsă; el se mulţumea cu ceea ce se întîmpla să-i cadă în mînă, ca şi cum la dispoziţia lui s-ar fi găsit tot ce îşi dorea. Acestea sînt calităţile fizice pe care le avea de la natură şi pe care le dobîndise în urma unei practici îndelungate. Şi, cu toate acestea, la minte era şi mai înzestrat. Gata oricînd să ia şi să ducă la bun sfîrşit măsurile pe care împrejurările le impuneau, ştia să prevadă cu aceeaşi grijă şi ceea ce avea de făcut şi momentul cînd trebuia să treacă la acţiune; el poseda în cel mai înalt grad arta de a se preface că nu cunoaşte lucrurile cele mai evidente şi că ştie pe dinafară tot ceea ce părea a fi ascuns celorlalţi oameni. Era, totodată, generalul şi conducătorul propriilor sale acţiuni, ştiind să nu se arate niciodată prea umil, niciodată prea supărător. A ţinut atît de bine în cumpănă originea sa obscură şi înalta poziţie la care ajunsese, încît nicicînd nu a lăsat impresia că se găseşte mai prejos sau deasupra rangului ce-l ocupa. Într-un cuvînt, el nu a început războiul nici mînat de aviditatea cîştigului, nici din ambiţie pentru a-şi consolida puterea, nici dintr-un sentiment de mînie, ci numai de dragul acţiunilor războinice în sine. Iată pentru ce Viriathus a fost considerat drept un om care iubea războiul cu pasiune şi care ştia să-l ducă la bun sfîrşit cu multă pricepere.

Frag. B 74_{1-2} = M 74_{1-2}: Lui Claudius, foarte mîndru de originea sa, invidios pe colegul său de consulat, Metellus[352], îi reveni sarcina de a guverna Italia. În Italia 143 î.e.n. însă nu se găsea pe acea vreme nici un duşman împotriva căruia să fi putut începe o acţiune războinică. Dar Claudius, care dorea cu orice preţ să-şi creeze ocazia propice pentru obţinerea unui triumf, ridică împotriva Romei, printr-un atac cu nimic justificat, pe salassi, o

populație din Gallia. Cum primise sarcina să pună capăt neînțelegerii dintre acești galli și un neam învecinat care se certau pentru apa necesară la exploatarea unor mine de aur, el le pîrjoli tot teritoriul. Romanii îi trimiseră doi decemviri, însărcinați cu îndeplinirea sacrificiilor[353].

2 Claudius știa prea bine că nu repurtase nici o victorie; înfumurarea lui era însă nemărginită; fără măcar să fi apucat să ceară onorurile triumfului în Senat sau în fața Adunării poporului, pretinse o mare sumă de bani pentru cheltuielile acestei sărbători, de parcă ar fi fost gata hotărîtă; nimeni însă nu-i decernase triumful printr-un decret oficial[354].

Frag. B 75 = M 78: Așezat de B, între 78_3 și 79.

Frag. 76_{1-2} = M 75_{1-2}: Mummius[355] și Scipio Africanul aveau firi cu totul deosebite. Cumpătat, de o cinste cum
142 î.e.n. rar se întîlnește, Africanus nu accepta intervenția nimănui în atribuțiile pe care le avea; el supuse unei cercetări deosebit de aspre pe mulți senatori, pe mulți membri ai ordinului cavalerilor și un foarte mare număr dintre plebei. Mummius, dimpotrivă, avid de a-și cîștiga popularitate și dornic să treacă drept mărinimos, cruța bunul renume al tuturor și, de cîte ori avea prilejul, anula hotărîrile luate de colegul său. Mummius se obișnuise să închidă ochii cu prea mare indulgență. Iată un exemplu în acest sens. Lucullus împrumutase de la el niște statui pentru inaugurarea unui templu, pe care îl ridicase în cinstea zeiței Fortuna, după războiul din Iberia[356]. Ceremonia o dată încheiată, Lucullus uită de obligația ce-o avea să i le dea înapoi, invocînd pretextul că statuile deveniseră sfinte prin ceremonia consacrării templului. Mummius, cu acel prilej, nu manifestă nici cea mai mică nemulțumire; cu deplină nepăsare lăsă lucrurile așa cum erau, adică îngădui ca bunurile ce-i aparțineau ca pradă de război să rămînă închinate divinității Fortuna, în numele lui Lucullus.

140 î.e.n. *Frag.* B 77 = M 76: Pompeius[357] a săvîrșit diferite greșeli, care i-au atras numai dispreț; el a făcut încercarea de a schimba albia unui rîu care curgea prin ținutul numantinilor și a-i îndrepta apele spre cîmpiile roditoare

ale acestora. Încercarea a necesitat un mare volum de muncă și a costat viața mai multor soldați. Pînă la urmă, fluviul, astfel abătut din albia sa, nu aduse nici o schimbare avantajoasă pentru poziția trupelor romane și nu pricinui nici o pagubă numantinilor.

Frag. B 78_{1-3} = M 77_{1-3}: Caepio[358] nu a obținut nici o victorie asupra dușmanilor, demnă de a fi amintită; în schimb, soldații lui avură a se plînge de multe dintre hotărîrile pe care acesta le lua. Caepio s-a găsit astfel la un pas de moarte, amenințat cum era de ura soldaților săi. Om acru din fire, care găsea tot felul de pricini de gîlceavă, îndeosebi cu soldații din cavalerie, el devenise adeseori ținta unor cuvinte jignitoare și a unor observații pline de sarcasm, mai ales în cursul nopții; pe măsură ce se arăta tot mai supărat, oamenii căutau să-i provoace mînia prin noi atacuri. Modul cum era insultat nu 2
mai constituia o taină pentru nimeni, dar vinovații rămîneau mereu în umbră. Bănuielile lui Caepio se îndreptară îndeosebi asupra cavalerilor. Neștiind pe cine să învinuiască, furia lui căzu asupra tuturor; și erau doar în număr de 600. Caepio le porunci să treacă fluviul învecinat cu lagărul roman, însoțiți numai de grăjdari, și să taie lemne din pădurea care se întindea pe muntele unde Viriathus își avea corturile.

Primejdia ce-i pîndea era evidentă. Tribunii militari 3
și locotenenții îl implorau pe Caepio să nu-i trimită la moarte. Călăreții așteptară o bucată de vreme, tot sperînd că Caepio va pleca urechea la rugămințile comandanților lor; dar, văzînd că rămîne neînduplecat, ei tot nu s-au hotărît să intervină personal, pentru a-i cere să-i cruțe, lucru pe care Caepio l-ar fi dorit mai presus de orice. Preferînd moartea decît să se smerească în fața lui, toți alergară să îndeplinească ordinele primite. Cavaleria a ieșit din tabără, urmată de cavaleria aliaților și de cîțiva voluntari. Ei trecură fluviul și, după ce tăiară lemne din belșug, îngrămădiră pînă sus vreascuri în jurul cortului lui Caepio, hotărîți să-l dea pradă flăcărilor. Și generalul ar fi ars de viu, dacă n-ar fi avut cumințenia să o ia din timp la fugă.

Frag. B 75 = M 78. Popilius[359] a izbutit să-l înfricoşeze cumplit pe Viriathus. Fără să mai stea pe gînduri, lusitanianul ceru începerea unor tratative de pace, renunţînd să-şi mai încerce norocul în luptă. Romanii pretinseră să le fie puşi la dispoziţie oamenii cei mai de seamă dintre cei care îi trădaseră. Viriathus ucise pe unii dintre aceştia, din numărul cărora făcea parte şi propriul său ginere, cu toate că acesta avea sub comanda sa un corp de armată aparte de forţele aflate sub ordinele lui Viriathus. Toţi ceilalţi au fost predaţi consulului roman, care dădu poruncă să li se taie mîinile. Războiul s-ar fi terminat aici, dacă romanii n-ar fi pretins de la căpeteniа lusitană să le predea pînă şi armele: Viriathus răspunse că nici el şi nici ostaşii săi nu s-ar putea împăca cu gîndul unei asemenea umilinţe. 139 î.e.n.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXIII

Frag. B 79$_1$ = M 79$_1$: Deputăţia trimisă de numantini ajunse la Roma[360]. Solii au fost primiţi în afara incintei oraşului căci, dacă i-ar fi introdus în oraş, romanii se temeau să nu dea cumva impresia că sînt gata să ratifice convenţia de pace. Cu toate acestea, ei trimiseră solilor numantini obişnuitele daruri ale ospeţiei, pentru a nu le risipi orice nădejde în încheierea păcii. Prietenii lui Mancinus[361] au luat cuvîntul şi au explicat, pe larg, împrejurarea care i-a forţat să primească această convenţie, asupra marelui număr de soldaţi care fuseseră astfel cruţaţi şi asupra faptului că Republica romană îşi păstrase neatinse toate cuceririle în Spania. În cuvinte mişcătoare, ei îi rugară pe concetăţenii lor să judece situaţia nu conform cu prezentul, lipsit de orice ameninţare, ci, ţinînd seama de primejdia prin care trecuse armata; să se gîndească la ceea ce fusese posibil şi nu la ceea ce ar fi trebuit să fie făcut. Numantinii, la rîndul lor, vorbiră şi ei îndelung despre vechile lor legături de credinţă faţă de Roma, despre nedreptăţile care îi siliseră să înceapă războiul şi despre încălcarea legămîntului, săvîrşită de Pompeius. În cele din urmă, ei cerură să li se acorde şi o re- 136 î.e.n. 2

compensă că l-au scăpat din grea cumpănă pe Mancinus şi pe tovarăşii acestuia. Dar romanii anulară convenţia şi hotărîră ca Mancinus să fie predat locuitorilor din Numantia.

Frag. B 80: Eliminat.

Frag. B 81 = M 80: Firea irascibilă a lui Claudius l-ar fi împins adesea să comită mari greşeli dacă Quintus, colegul său, nu le-ar fi preîntîmpinat[362]. Om deosebit de întreg la minte, cu o fire cu totul opusă aceleia a lui Claudius, niciodată nu îl contrazicea şi niciodată nu îşi pierdea răbdarea. Cîteodată se mai întîmpla chiar să şi cedeze. Astfel, ajunse încetul cu încetul să-l domolească atîta de frumos, prin blîndeţea sa, pe nestăpînitul Claudius, încît acesta rareori de mai cădea în păcatul furiilor sale oarbe. 136 î.e.n.

Frag. B 82 = M 81: Furius[363] a luat ca locotenenţi pe Pompeius şi pe Metellus, cu toată ura pe care i-o purtau şi deşi aceştia nu aveau nici o simpatie unul faţă de altul. El nădăjduia să se distingă prin cîteva acţiuni de mare strălucire şi dorea, prin alegerea făcută, să aibă dovezi întemeiate şi să-i silească pe proprii săi duşmani să recunoască valoarea sa personală. 136 î.e.n.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXIV

Frag. B 83$_{1-3}$ = M 82$_{1-3}$: Tiberius Gracchus[364] a produs multe tulburări în ordinea internă a statului, cu toate că era de viţă nobilă din partea bunicului său Scipio Africanul şi în pofida unei firi demne de această origine ilustră, la care se adăugau o educaţie deosebit de aleasă şi mari calităţi sufleteşti. Totuşi, pe cît era de înzestrat şi se distingea printre semenii săi tocmai prin vigoarea calităţilor ce le avea, pe atît era de ambiţios. O dată ieşit din drumul drept, s-a văzut tîrît, poate chiar împotriva voinţei lui, în vîltoarea unor acţiuni nefaste.

Consulul nu obţinuse triumful pentru campania purtată împotriva numantinilor. Tiberius Gracchus, care negociase convenţia stabilită cu această populaţie, departe 2

de a obține o cinstire, așa cum sperase, era cît pe aci să se vadă predat în mîinile numantinilor. Abia atunci și-a dat el seama că lucrurile nu sînt întotdeauna apreciate după meritul virtuții, nici cu respect pentru adevăr, ci
3 adesea la întîmplare, fără nici o noimă. Așa s-a făcut că el a părăsit această cale prea puțin sigură, care spera să-l ducă spre glorie. Dornic să ajungă în fruntea treburilor obștești, indiferent prin ce mijloc, închipuindu-și că va parveni mai degrabă cu sprijinul plebei decît cu acela al Senatului, el se devotă trup și suflet cauzei plebeilor[365].

133 î.e.n. *Frag.* B 83_{4-6} = M 82_{4-6}: În urma unei neînțelegeri de familie, M. Octavius[366] devenise, în mod conștient, cel mai aprig dușman al lui Gracchus; din acel moment, dușmănia lor nu mai cunoscu margini. În lupta care s-a încins, fiecare dintre ei căuta, în primul rînd, să-și doboare rivalul, fără a se gîndi la interesele patriei. În nenumărate rînduri, amîndoi au comis acte de violență potrivite cu o orînduire de stat în fruntea căreia se află un tiran, nu un regim republican, și în urma acestor acțiuni au avut atîtea de pătimit, de parcă s-ar fi găsit în plin răz-
5 boi, nu în timp de pace. Cetățenii, învrăjbiți, luptau între ei fie individual, fie în grupuri subversive. Adesea se iscau bătăi însoțite de injurii, încăierări, pe care le vedeai izbucnind nu numai în diferite părți ale orașului, dar pînă și în Adunarea Senatului și în Adunarea poporului. Drept pretext pentru aceste tulburări, ei invocau legea tribuniciană[367]; în fapt, fiecare făcea tot ce-i stătea în putință pentru a nu fi călcat în picioare de partida
6 adversă. În mijlocul acestor frămîntări de ordin intern, magistrații nu-și mai îndeplineau sarcinile, iar viața normală era scoasă din făgașul ei obișnuit. Activitatea tribunalelor se suspendase, negustorii erau împiedicați să încheie și să execute contracte. Pretutindeni domneau numai dezordinea și dezorientarea; Roma rămăsese numai cu numele un mare oraș, în realitate, te aflai parcă într-o tabără de război.

Frag. 83_{7-8} = M 82_{7-8}: Tiberius Gracchus a propus mai multe legi în favoarea plebeilor, care se aflau recru-

tați în armată și transferă de la Ordinul senatorial la acela al cavalerilor dreptul de a împărți dreptatea[368]. Sub cuvînt că stabilește prin aceste măsuri oarecare ordine, nu făcu altceva decît să destrame și să întoarcă pe dos întreaga constituție[369]. Și cu toate acestea, strădania 8
sa se dovedi zadarnică. Spre sfîrșitul tribunatului său, dîndu-și seama că, din clipa în care nu se va mai găsi sub protecția magistraturii pe care o deținuse, va rămîne descoperit în fața urii năpraznice ce i-o purtau adversarii săi, el căută, cu orice preț, să se realeagă tribun pentru anul următor, introducîndu-l printre tribuni și pe fratele său. De asemenea, încercă să obțină consulatul pentru socrul său. El nu se dădu în lături de la nici o lingușire, făgădui tuturor tot ce oamenii își doreau. Adesea putea fi văzut în mijlocul mulțimii, îmbrăcat în haine de doliu și însoțit de mama și de copiii săi, întreaga familie rugîndu-se de oameni să-și plece urechea la cele ce aveau de spus[370].

Frag. B 84_{1-2} = M 83_{1-2}: Scipio Africanul era de o 129 î.e.n.
ambiție nemăsurată, care nu se potrivea cu marele sale calități. Și cu toate acestea, nici unul dintre dușmanii lui nu s-a bucurat cînd Scipio a murit[371]; dispariția lui a lă-
sat în urmă multe regrete, deși unii dintre adversari îl considerau drept o personalitate de temut. Această atitudine izvora din convingerea că Scipio fusese unul dintre oamenii cei mai devotați intereselor statului roman și că ei, personal, n-ar fi avut în nici un caz de suferit de pe urma lui. Îndată după moartea lui Scipio, autoritatea 2
ordinului patricienilor începu să scadă și cei însărcinați cu împărțirile de pămînt au putut să-și desfășoare nestingheriți activitatea de pustiire, ca să zicem așa, în lungul și latul Italiei.

O mare cantitate de pietre, căzută din cer asupra mai 131 î.e.n.
multor temple, pe urma cărora au fost și cîteva victime omenești, lacrimile statuii lui Apollo, iată, după părerea mea, tot atîtea semne sigure despre moartea lui Scipio. Da, așa este, această statuie a plîns; a plîns chiar timp

de trei zile. Romanii, după sfatul prezicătorilor, au luat hotărîrea oficială ca această statuie să fie sfărîmată în bucăţi, iar bucăţile să fie aruncate în mare.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXV

Frag. B 85_{1-3}= M 84_{1-3}: <Caius> Gracchus avea aceleaşi principii politice ca şi fratele său. Singura deosebire este că Tiberius a părăsit căile virtuţii, ademenit de ambiţie, şi ambiţia a fost aceea care l-a împins spre acţiuni nefaste. Caius, dimpotrivă, era din fire un om căruia îi plăcea să provoace tulburări şi să facă numai rău. Mai dotat ca fratele său cu talent oratoric[372] şi, prin aceasta chiar, mai perfid în ceea ce urmărea, dovedindu-se mai temerar, mai lipsit de scrupule şi mai sigur de sine decît
2 Tiberius în toate împrejurările, el a fost cel dintîi vorbitor care la întrunirile publice, cînd lua cuvîntul, se plimba de colo pînă colo şi gesticula cu braţul gol. De la el încoace nimeni nu a mai desconsiderat acest fel de a vorbi în faţa mulţimii. Posedînd o logică stringentă, o dicţiune impecabilă, care impresiona prin revărsarea fără greş a cuvintelor, Caius nu era totuşi stăpîn pe pornirile lui. Se întîmpla deseori să vorbească mai mult decît îşi pusese în gînd. De aceea, avea obiceiul să sosească însoţit de un cîntăreţ la flaut. Sunetele instrumentului conduceau şi îi modelau vocea. Dacă, cu toată această măsură, se mai întîmpla cîteodată să se abată de la tonul potrivit cu conţinutul discursului, Caius ştia cum să se oprească.

3 Acesta a fost omul care a încercat să răstoarne rînduielile în stat. Sub chipul aceluia care nu rosteşte nimic rău şi nu ia nici o măsură răuvoitoare împotriva legilor, el ajunse în curînd să aibă o mare înrîurire asupra plebei şi a cavalerilor[373]. Şi, dacă i-ar fi fost dat să trăiască ceva mai mult, cu siguranţă că ar fi ajuns să nimicească ordinul patricienilor şi instituţia Senatului. Dar puterea exagerat de mare pe care şi-o asumase l-au făcut odios

pînă şi în ochii susţinătorilor săi şi Gracchus a pierit victima propriilor sale urzeli. 121 î.e.n.

Frag. B 86: Eliminat.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXVI

Frag. B 87_{1-2}= M 85_{1-2}: Vestalele au fost acelea care au tras ponoasele şi cele mai ruşinoase consecinţe ale năpastei pe care au dezlănţuit-o. Ele au fost acelea care au provocat mari necazuri în rîndurile cetăţenilor şi au semănat discordii pe toată întinderea statului. Romanii, încredinţaţi că asemenea greşeli constituie o profanare a 114 î.e.n.
unui angajament sacru, protejat de legi, consacrat de practicile religioase, pe care teama de pedeapsă ar fi trebuit să-l facă inviolabil — îşi închipuiau că, după o asemenea întîmplare, de aici înainte puteau să se petreacă fapte oricît de ticăloase şi de nelegiuite. Indignaţi la 2
culme de cele ce se petrecuseră, ei i-au pedepsit nu numai pe aceia a căror vinovăţie a fost dovedită, ci şi pe toţi ceilalţi acuzaţi. Măsurile luate împotriva vestalelor, în ochii oamenilor au apărut nu atît ca pedeapsa cuvenită cîtorva femei, ci mai degrabă ca o urmare a mîniei divine.

Frag. B 87_{3-5}= M 85_{3-5}: Trei dintre vestale au încălcat în acelaşi timp făgăduinţa de a-şi păstra curăţenia trupească. Una dintre ele, Marcia, avea legături numai cu un singur bărbat, din ordinul cavalerilor, legături care ar fi rămas ascunse dacă cercetarea îndreptată împotriva altor vestale nu s-ar fi extins şi nu ar fi dat-o şi pe ea în vileag. Spre deosebire de Marcia, Aemilia şi Licinia aveau o sumă de amanţi, cu care trăiau pe rînd. La început, aparte una de alta, ele întreţineau în mare taină legături cu mai mulţi bărbaţi deodată, care nu ştiau nimic unul de altul. Ceva mai tîrziu, pentru a 4
închide gura tuturor acelora care bănuiau ceva despre purtarea lor ticăloasă şi care ar fi putut să le denunţe, ele începură să trăiască cu cine se nimerea, numai pentru a cumpăra tăcerea. Primii bărbaţi cu care au trăit, cînd au aflat la ce grad de josnicie coborîseră aceste femei, păstrau cea mai deplină tăcere pentru că altfel,

dacă ar fi dat frîu liber indignării lor, le era frică să nu se trădeze. Şi aşa s-a făcut că cele două femei, cînd independent una de alta, cînd împreună, ajunseseră să trăiască fie cu un singur bărbat, fie cu mai mulţi dintr-o dată. Licinia avea ca amant pe fratele Aemiliei, iar aceasta pe fratele Liciniei.

5 Toate aceste mîrşăvii au rămas multă vreme neştiute de nimeni. La această infamie participau o sumedenie de bărbaţi şi de femei, cetăţeni liberi cît şi sclavi. Şi cu toate acestea, nimeni nu a ştiut nimic pînă într-o zi, cînd un anume Manius, unul dintre primii, care fusese amant şi complice al lor, găsi cu cale să dezvăluie lucrurile. Acest denunţ l-a făcut, deoarece nu obţinuse nici libertatea, nici nimic altceva din cîte sperase el. Acest Manius s-a dovedit la fel de periculos, cînd era vorba să se cufunde în mocirla viciului, cît şi de a împrăştia clevetirea şi discordia.

112 î.e.n. *Frag.* B 88=M 86: Marcus Drusus, în urma simplului fapt că se aflase în fruntea acestei expediţii, nu avu decît de cîştigat pentru bunul său renume. În comparaţie cu înfrîngerea nefericită pe care o suferise Cato, apreciată mai mult decît s-ar fi cuvenit ca urmare a blîndeţii cu totul neobişnuite pe care Drusus o arăta faţă de soldaţi, această expediţie apăru în ochii oamenilor mai presus decît ceea ce fusese în realitate şi îi atrase lui Drusus o aureolă de glorie departe de a fi meritată[374].

Frag. B 89_{1-6}=M 87_{1-6}.

1 Iugurtha trimisese o deputăţie la Metellus[375], pentru a începe tratative de pace. Generalul roman impuse
109–108 î.e.n. mai multe condiţii, dar îşi formulă pretenţiile pe rînd, ca şi cum fiecare dintre ele era singura. În felul acesta, el obţinu ostatici, arme, elefanţi, prizonieri, precum şi predarea unor dezertori. Pe aceştia Metellus îi omorî fără iertare pînă la unul; cu toate acestea, pacea nu s-a încheiat, deoarece Iugurtha nu a acceptat să vină în tabăra romană, de frică să nu fie arestat. La încheierea tratatului, unele piedici au fost puse şi de către Marius şi Cnaeus[376].

Marius era un om cu o fire aprigă, amator de a 2
produce tulburări, incult şi necioplit. Partizan al plebeilor, deoarece se trăgea din rîndurile lor, aspiraţiile lui cele mai puternice ţinteau spre ruina patricienilor. Oricînd gata să spună ce gîndea, să promită tot ce vrei, să mintă, să-şi calce cuvîntul dat pentru cel mai neînsemnat folos, cea mai mare plăcere a lui era să-i ponegrească pe cetăţenii cu mari merite în stat şi să-i laude pe cei mai nevolnici. Să nu ne mirăm deci, că un asemenea om a fost în stare vreme îndelungată să-şi ascundă germenii perversităţii. Ceva mai mult chiar, om care nu ştia altceva decît să înşele dar era mereu sprijinit de norocul orb care nu l-a părăsit niciodată, Marius izbutise să-şi cîştige pînă şi o oarecare faimă de om virtuos.

Lui Marius nu i-a fost greu să-l ponegrească pe Me- 3
tellus care aparţinea ordinului patricienilor şi care era de pe acum încă un renumit căpitan de oşti. El, dimpotrivă, pînă atunci, un om obscur neştiut de nimeni, abia de începea să-şi croiască un drum în viaţă. Plebea era, aşadar, înclinată, pizmaşă cum se arăta, să-l înjosească pe Metellus în vreme ce făcea tot ce-i stătea în putinţă să-l ridice pe Marius. Ea se lăsa îmbătată de făgăduielile acestuia din urmă şi, mai ales, pleca urechea la zvonul că Metellus i-ar fi adresat lui Marius următoarele cuvinte atunci cînd i-a acordat un concediu în ajunul alegerilor de consuli la care Marius candida: „Să te consideri un om fericit de vei fi consul alături de fiul meu". Fiul lui Metellus era pe atunci abia un adolescent.

Gauda[377] îl ura pe Metellus, deoarece, cu toate insis- 4
tenţele sale, acesta nu s-a învoit să-i înapoieze dezertorii nici să-i trimită o garnizoană romană şi nici măcar nu i-a îngăduit să se aşeze alături de el, cinstire pe care în mod obişnuit consulii o acordau regilor şi şefilor de stat.

După capitularea Cirtei[378], regele Bocchos[379] trimise 5
soli la Marius. Mai întîi, el ceru să-i fie date posesiu- 107 î.e.n.

nile lui Iugurtha, în semn de răsplată, pentru hotărîrea sa de a fi trecut de partea romanilor. Cum această cerere nu i-a fost satisfăcută, s-a mulţumit să solicite pacea. Marius trimise pe solii lui Bocchos la Roma. În timpul acestor tratative[380], Iugurtha se retrase în inima ţinuturilor celor mai pustii ale regatului său.

6 Marius, cînd i-a primit pe solii lui Bocchos, a declarat
106 î.e.n. că nu va duce tratative cu el decît dacă Iugurtha i-ar fi fost predat. Ceea ce s-a şi întîmplat.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXVII

Frag. B 90=M 88: Locuitorii din Tolosa[381], mai înainte vreme aliaţi ai Romei, au fost momiţi de făgăduielile primite din partea cimbrilor[382]. Ei s-au răsculat şi au aruncat în lanţuri pe ostaşii garnizoanei romane. Introduşi pe neaşteptate în oraş, în timpul nopţii, prin mijlocirea partizanilor lor, romanii au pus mîna pe oraş, au prădat templele şi, mai mult decît atît, au izbutit să ia cu ei imense alte bogăţii. Tolosa, din vechime înfloritoare şi bogată, adăpostea şi acele ofrande pe care Galii le jefuiseră odinioară de la Delfi, în urma năvălirii conduse de Brennus[383]. Şi cu toate acestea, tezaurele delfice nu au mai ajuns să îmbogăţească vistieria publică a Romei căci, aproape fără excepţie, au intrat în proprietatea acelora care puseseră mîna pe ele[384]. Nu-i mai puţin adevărat că numeroşi cetăţeni au fost daţi în judecată şi traşi la răspundere pentru abuzurile săvîrşite.

Frag. B 91_{1-4}=M 89_{1-4}: Servilius a făcut mult rău
105 î.e.n. armatei, din invidie faţă de colegul lui, al cărui egal era în toate privinţele, dar care prin demnitatea sa consulară se bucura de mai multă consideraţie[385]. La moartea lui Scaurus[386], Manlius îl pofti pe
2 Servilius să vină la el. Dar acesta îi răspunse că fiecare avea datoria să supravegheze sectorul care i-a revenit. Ceva mai tîrziu, începu să se teamă ca Manlius să nu meargă de unul singur spre izbîndă, fără concursul lui. Din această cauză, pentru a nu-i da

prilej să cîştige singur faimă pe cîmpul de luptă, se răzgîndi şi se duse la acesta.

El se apropie de poziţiile colegului său, dar nu îşi aşeză tabăra în acelaşi loc şi nu ajunse la o deplină înţelegere cu Manlius în vederea conducerii operaţiilor militare. Ca să aibă posibilitatea de a-i ataca pe cimbri înaintea lui Manlius, şi astfel să culeagă singur laurii izbînzii în acest război, el îşi aşeză lagărul între barbari şi tabăra consulului. Cu toate aceste poziţii separate, armata romană, atîta vreme cît amplasarea trupelor a rămas necunoscută duşmanului, făcu o impresie atît de grozavă asupra cimbrilor, încît aceştia
3 mai că se arătau gata să ceară pace. O deputaţie a cimbrilor a fost trimisă la Manlius, ţinîndu-se seama de demnitatea cu care acesta era învestit. Servilius, foc supărat că barbarii nu i se adresaseră lui, nu a dat nici un răspuns favorabil pentru ca să se poată ajunge la o înţelegere şi puţin a lipsit să nu dea poruncă ca solii cimbrilor să fie ucişi.

Soldaţii îl siliră totuşi pe Servilius să ia un contact
4 personal cu consulul Manlius şi să se înţeleagă cu acesta asupra măsurilor cerute de împrejurări. Dar această întrevedere, departe de a restabili bunele relaţii între cei doi bărbaţi, avu darul să sporească ura ce-i dezbina. Ei s-au despărţit după ce, pierzîndu-şi în mod ruşinos cumpătul, au ajuns la ceartă şi la insulte.

Frag. B 92=M 90: Cnaeus Domitius l-a dat pe 104 î.e.n.
Scaurus în judecată[387]. După aceea, iată că un sclav al acuzatului vine la Domitius cu propunerea de a face împotriva stăpînului său nişte mărturii de o deosebită gravitate. Domitius, disprețuind importanţa acestui denunţ, îl prinse pe sclav şi îl dădu pe mîna lui Scaurus.

Frag. B 93_{1-3}=M 91_{1-3}: Publius Licinus Nerva, pretor în Sicilia[388], aflînd că sclavii erau foarte rău trataţi, sau, poate din simpla dorinţă de a se îmbogăţi (căci nu era un om mai presus de ispita banului), dădu un decret prin care chema la înfăţişare pe toţi aceia care aveau să se plîngă împotriva stăpînilor lor, îngăduindu-le să-şi spună păsurile; celor asupriţi el 2

le făgădui tot sprijinul. Ca din pămînt a răsărit o mare gloată de sclavi, din care unii pretindeau că au fost supuşi la fel de fel de nedreptăţi, iar alţii strecurau împotriva stăpînilor lor cele mai diferite învinuiri. Sclavii se arătau îmbătaţi de fericire la gîndul că a sosit clipa mult aşteptată, în care vor obţine, fără vărsări de sînge, tot ceea ce doreau. Împotriva lor, înţelegîndu-se între ei, oamenii liberi se puseră însă de acord să facă faţă atîtor pretenţii şi nu înţeleseră să cedeze cu nimic.

3 O dată alcătuite aceste două tabere, Licinius începu să se teamă ca, pe viitor, cei învinşi vor lua măsuri menite să pună în pericol ordinea publică. Răzgîndindu-se, nu a mai vrut să asculte de plîngerea nici unui sclav. El împrăştie mulţimea acestora, sub cuvînt că de aci înainte nu vor mai avea nimic de îndurat, cu speranţa că, o dată risipiţi, cei împilaţi nu vor mai fi în stare să producă nici un neajuns. Dar sclavii, cărora acum le era teamă de represaliile stăpînilor împotriva cărora depuseseră plîngeri, se înţeleg între ei, fraternizează şi încep acţiuni de jafuri.

Frag. B 93_4= 91_4: Aşezat de B. după 94_2.

Frag. B 94_{1-2}=M 92_{1-2}: Barbarii au fost învinşi şi
102 î.e.n. multe leşuri presărau cîmpul de bătălie[389]. Abia cîţiva dintre ei şi-au găsit scăpare prin fugă. Marius, pentru a-şi linişti soldaţii şi pentru a le da o satisfacţie, hotărî să le vîndă întreaga pradă de război pe un preţ de nimic. Această măsură era luată cu scopul de a nu lăsa impresia că procedează la o distribuire gratuită. Pînă atunci, Marius nu se bucurase decît de simpatia plebeilor în mijlocul cărora era născut şi care îi neteziseră drumul în viaţă. Cu acel prilej însă topi pînă şi sentimentele de ură pe care i le purtau patricienii şi se bucură de stima tuturor cetăţenilor. Alegătorii, nesiliţi de nimeni, în unanimitate, îl aleseră consul şi pentru anul următor ca să-i dea posibilitatea să ducă războiul la bun sfîrşit[390].

2 Cimbrii, cînd se văzură în afară de primejdie, au pierdut mult din avîntul lor războinic şi au devenit

nişte oameni molatici, lipsiţi de vlagă şi moralmente, şi din punct de vedere fizic. Iată care a fost cauza acestei prefaceri: cimbrii locuiau acum adăpostiţi în case, în loc să se mai culce sub cerul liber, aşa cum făceau odinioară. În locul băilor, în undele reci ale rîurilor, făceau acum băi calde[391]; se îmbuibau fără să se abţină cu aceleaşi feluri de bucate şi aceleaşi bunătăţi ca şi locuitorii ţinutului, unde se găseau, ei, care pînă atunci fuseseră obişnuiţi doar cu carne crudă; în fine, contrar obiceiului lor, acum le plăcea vinul şi căzuseră la darul beţiei. Se înţelege că, în urma unui asemenea mod de trai, forţa lor sufletească s-a sleit, iar corpurile li s-au efeminat, aşa că n-au mai putut îndura nici muncile grele, nici oboseala, nici arşiţa, nici gerurile, nici veghea.

Frag. B 93_4=M 91_4: Mamertinii erau de părere că 103 î.e.n.
nu li se va întîmpla nimic rău, dacă vor dosi în Messina tot ceea ce aveau mai de preţ[392]. Pus la curent cu această hotărîre, cilicianul Athenion[393], renumit şef de tîlhari, îi atacă pe mamertini, în vreme ce ţineau o sărbătoare publică, în cartierele mărginaşe ale oraşului. El izbuti să-i împrăştie şi ucise multă lume. Puţin a lipsit să nu pună mîna printr-un asalt pe întreg oraşul. Athenion se retrase apoi într-un fort întărit, denumit Macella, care avea fortificaţii puternice. De aici făcea numeroase incursiuni de pradă în ţinut.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXVIII

Frag. B 95_{1-3}=M 93_{1-3}: Fiul lui Metellus ceru cu 99 î.e.n.
atîta insistenţă de la toţi cetăţenii, fie pe cale publică, fie pe cale particulară, îngăduinţa ca tatăl său să se întoarcă, încît a fost supranumit *Pius,* adică „cel pios"[394].

Ura lui Furius[395] împotriva lui Metellus era provo- 2
cată de faptul că acesta, pe cînd era censor, îi luase dreptul de a poseda un cal oferit de stat.

Publius Furius a fost acuzat pentru modul cum s-a 3
comportat în timpul tribunatului său şi a fost sfîşiat în bucăţi de romani chiar pe locul unde se ţin comi-

ţiile[396]. Moartea de care a avut parte a meritat-o pe deplin, căci era un om care îndemna mereu la răscoală şi care, după ce îi susţinuse cu ardoare pe Saturninus şi pe Glaucia, a început să-i urmărească cu tot felul de învinuiri, atunci cînd a trecut în tabăra opusă. Cu toate acestea, recunosc că sfîrşitul lui a fost tragic. Moartea sa, pînă la un anumit punct, pare totuşi că a fost o pedeapsă meritată.

93–92 î.e.n. *Frag.* B 96_{1-3}=M 94_{1-3}: Aşezat după frag. B. 97_4.

Frag. B 97_{1-4}=M 95_{1-4}: O condamnare din cele mai nedrepte se abătu asupra lui Rutilius, un cetăţean de o cinste fără pată[397]. El a fost tîrît în faţa judecăţii prin manevrele cavalerilor, care îl învinuiră că a luat banii pentru Quintus Mucius şi care l-au condamnat la plata unei amenzi. Această acţiune judiciară a fost determinată de dorinţa cavalerilor de a-şi satisface ciuda pe care o aveau împotriva lui Rutilius. Într-adevăr, acesta, în repetate rînduri, pedepsise neregulile în încasarea impozitelor directe săvîrşite de cavaleri.

2 Rutilius se apără cu multă demnitate. Argumentele pe care le-a adus erau acelea ale unui om cinstit, pradă calomniilor, mult mai îndurerat de prejudiciile aduse patriei decît de propriul său necaz. Cu toate acestea, el tot a fost condamnat şi, fără nici o împotrivire, renunţă de îndată la bunurile pe care le poseda. Prin această atitudine, nedreptatea condamnării la care fusese supus apăru cu atît mai limpede. S-a văzut că averea sa era cu mult mai mică decît sumele de bani pe care acuzatorii săi îl învinuiau că şi le-a însuşit în Asia. El a dovedit că toate bunurile sale erau onorabil dobîndite, şi numai pe căi legale.

3 Rutilius a apărut, în ochii oamenilor, ca victimă a calomniei. Condamnarea lui se datora, într-o oarecare măsură, şi lui Marius, care nu vedea cu ochi buni reputaţia de care se bucura acest cetăţean exemplar. Rutilius îşi manifestă pe faţă dezaprobarea pentru cele ce se petreceau la Roma şi nu înţelese să mai trăiască în vecinătatea unui asemenea om. El se îndepărtă de Italia în mod voluntar şi se retrase în Asia unde, cîtva

timp, locui la Mytilene. Ceva mai tîrziu, cînd oraşul a avut mult de suferit în timpul războiului cu Mithridates, 4
Rutilius s-a mutat la Smyrna, unde îşi petrecu tot restul zilelor, fără să mai dorească reîntoarcerea în patrie. Deşi fusese greu lovit de sentinţa pronunţată împotriva lui, el şi-a petrecut restul vieţii în belşug, bucurîndu-se de multă stimă. Mucius, şi alături de acestea toate populaţiile şi toţi acei şefi de state care avuseseră odinioară prilejul să-l aprecieze la justa lui valoare, îl încărcară cu daruri şi Rutilius se văzu posesorul unei averi mai considerabilă încă decît cea pe care o pierduse.

Frag. B 36_{1-3}=M 94_{1-3}: Mai erau şi alte căpetenii ale partidei, care lupta pentru reforme. De cea mai multă trecere se bucurau Marcus, iar pe de altă parte Quintus[398]. Amîndoi erau lacomi de putere, de o ambiţie bolnăvicioasă şi tocmai din această pricină aveau puternice înclinaţii de a se amesteca în luptele dintre partidele învrăjbite. Din acest punct de vedere s-ar putea spune că se asemănau. Dar Drusus avea mai multă trecere decît Quintus, prin originea sa, prin averea ce-o avea şi, mai cu seamă, fiindcă se arată mînă spartă faţă de aceia care îi cereau tot felul de împrumuturi. Quintus se distingea în schimb prin multă încredere în sine, prin îndrăzneală, printr-o deosebită pricepere de a întinde capcane îndelung pregătite, prin subtilitatea şi viclenia cu care punea totul la cale. Asemănători din anumite puncte de vedere, deosebiţi din altele, într-un anume fel cei doi se întregeau unul pe altul. De aceea să nu ne mirăm că au stîrnit îndelungă vreme tulburări politice, care s-au prelungit pînă şi după moartea lor.

Drusus şi Caepio, care erau cumnaţi, au trăit la în- 3
ceput într-o strînsă prietenie. Cu timpul însă, bunele sentimente au fost înlocuite printr-o ură nemărginită, care se răsfrîngea şi asupra treburilor publice.

Frag. B 96_4: A întins o cursă pînă şi consulilor[399].

Frag. 96_5: Nu că ar fi convins pe cineva, deşi în vorbele lui se afla şi un sîmbure de adevăr[400].

FRAGMENTE DIN CARTEA XXIX

90 î.e.n. *Frag.* B 98_{1-3}=M 96_{1-3}: Lupus[401] îi bănuia pe patricienii care făceau parte din armata sa că destăinuiesc inamicului toate planurile sale. El se grăbi să-i denunţe în faţa Senatului, fără să fi avut nici o dovadă în acest sens. Prin acest pas nu făcu altceva decît să îndîrjească şi mai mult împotriva lui nişte oameni care şi aşa nutreau sentimente ostile, din cauza frămîntărilor interne de la Roma. Şi poate că ar fi izbucnit tulburări şi mai mari încă dacă nu ar fi fost observaţi şi surprinşi cîţiva marsi care, amestecîndu-se printre oamenii însărcinaţi cu aprovizionarea, pătrundeau regulat în tabăra romanilor, sub masca de aliaţi, în vreme ce luau aminte cu grijă la tot ce se spunea şi se făcea în jur, pentru a-i informa pe compatrioţii lor. Această descoperire puse capăt oricărei bănuieli răuvoitoare faţă de patricieni.

2 Marius era rudă cu Lupus dar, din gelozie şi cu speranţa că va ajunge şi la cel de al şaptelea consulat, de parcă ar fi fost singurul om în stare să ducă războiul la bun sfîrşit, începu să-l suspecteze pe Lupus. De pildă, îl îndemna să tot amîne lucrurile şi repeta neobosit că romanii nu vor ajunge să ducă lipsă de provizii, în timp ce duşmanii se vor dovedi incapabili să facă faţă pentru multă vreme unui război care se desfăşura în inima propriei lor ţări.

3 Picentinii au pus mîna pe toţi aceia care nu au înţeles să se răscoale împreună cu ei şi îi acoperiră cu insulte în faţa prietenilor lor. Au mers pînă acolo că au smuls cîtorva femei părul de pe cap, cu piele cu tot.

FRAGMENTE DIN CĂRŢILE XXX—XXXV

Frag. B 99_{1-2}=M 97_{1-2}: Mithridates nu şi-a pierdut firea în faţa solilor romani. El răspunse la toate plîngerile acestora prin diferite alte acuzări, reamintind şi de sumele însemnate de bani pe care le cheltuise în folosul statului roman, şi în special spre folosul

cîtorva generali; apoi păstră tăcere. Nicomedes a avut cu totul altă atitudine. Mîndru de alianţa sa cu Roma, avînd mare nevoie de bani, el năvăli în ţara lui Mithridates[402].

Mithridates trimise o delegaţie la Roma cu următoarea rugăminte[403]: dacă Nicomedes era într-adevăr so- 2 88 î.e.n.
cotit prieten al Romei, să fie poftit sau silit să se poarte aşa cum se cuvine sau, cel puţin, să-i fie îngăduit, dacă lucrurile stăteau altfel decît cum credea, să se răzbune el singur asupra duşmanului său. Romanii, departe de a da ascultare acestor cereri îndreptăţite, îl ameninţară cu război în caz că nu accepta să redea Cappadocia lui Ariobarzanes şi dacă nu înţelegea să trăiască în pace cu Nicomedes. Ei trimiseră spre casă delegaţia lui Mithridates chiar în aceeaşi zi şi îi interziseră să mai trimită alţi soli înainte de a fi dat ascultare poruncilor primite.

Frag. B 100=M 98: Cato[404], a cărui armată era al- 87 î.e.n.
cătuită în mare măsură din locuitori ai Romei şi din oameni slăbiţi de vîrstă, nu se bucura de nici un fel de autoritate. Într-o zi, el îşi luă îndrăzneala de a-şi certa soldaţii că nu sînt în stare să îndure oboselile şi nu vor să se arate ceva mai însufleţiţi faţă de îndeplinirea ordinelor pe care le primeau; în urma acestei admonestări, puţin a lipsit ca generalul să nu fie îngropat de viu sub o grămadă de bulgări de pămînt, care zburau asupra lui din toate părţile; şi nu încape îndoială că şi-ar fi pierdut viaţa, dacă soldaţii ar fi avut la îndemînă pietre; din fericire pentru el, cîmpia pe care se afla împreună cu oamenii lui fusese de curînd arată, şi cum se întîmplase să plouă, pămîntul era jilav; aşa s-a făcut că a scăpat cu faţa curată. Instigatorul la această răsmeriţă, un anume Caius Titius, un avocat obscur care-şi cîştiga traiul pledînd prin tribunale, dar care împingea libertatea de exprimare mult prea departe, a fost arestat, trimis sub escortă la Roma şi predat tribunilor. Aceştia nu l-au condamnat însă la nici un fel de pedeapsă.

Frag. B 101_{1-2}=M 99_{1-2}. Ascultînd de porunca lui Mithridates, toate populaţiile din Asia îi uciseră pe romanii care se găseau prin părţile locului[405]. Singuri locuitorii din Tralles s-au ferit ca ei înşişi să treacă la fapte; ei au recurs la serviciile unui mercenar, pe nume Theophilos, de neam din Paflagonia; ocolirea crimei directe, credeau ei prosteşte, avea să-i pună la adăpost de represaliile care îi aşteptau, de parcă nu era tot una dacă romanii mureau de mîna lor sau de a unui alt ucigaş.

2 Îndemnaţi de Mithridates, tracii au pîrjolit tot Epirul, cît şi ţinuturile învecinate pînă la Dodona; ei au prădat pînă şi templul lui Jupiter.

88–87 *Frag.* B 102_{1-12}=M 100_{1-12}: De îndată ce s-a văzut ales consul, Cinna ţinea, în primul rînd, să-l îndepărteze din Italia pe Sulla[406]. Motivul pe care-l invoca era primejdia pe care o reprezenta Mithridates; în realitate, el dorea mai presus de orice să se despartă de Sulla, pentru ca acesta să nu mai aibă prilejul de a pîndi din imediata apropiere mişcările lui, nici să-i stea în cale. Şi cu toate acestea, cînd stai să te gîndeşti, alegerea la consulat a lui Cinna se datora în întregime lui Sulla şi noul consul făgăduise că nu va întreprinde nimic împotriva voinţei protectorului său.

2 Războiul împotriva lui Mithridates bătea la uşă şi Sulla îşi dădea bine seama de gravitatea situaţiei. Dar cum ardea de dorinţa să se acopere de glorie în această campanie, înainte de a părăsi Roma[407], luă toate măsurile necesare ca întreaga organizare a vieţii publice să fie subordonată intereselor sale; ca succesori îi numi pe Cinna şi pe un anume Cnaeus Octavius[408], în speranţa că astfel îşi va păstra neştirbită autoritatea, şi pe timp-
3 ul cît urma să lipsească. Sulla, care ştia cît de mult era apreciat Octavius pentru caracterul lui potolit, îşi făcea iluzia că acesta nu va fi în stare să provoace vreo tulburare; în ce-l priveşte pe Cinna, cunoştea foarte bine aspectele negative ale activităţii acestuia ca cetăţean, dar se ferea să-l combată în mod deschis, căci Cinna îşi crease o oarecare platformă politică; de

altfel, Cinna nu înceta să repete într-una, ba spusele le mai şi întărea prin jurăminte, că este oricînd gata să dea ascultare dispoziţiilor primite din partea lui Sulla, indiferent despre ce ar fi fost vorba. Aşa s-a 4 întîmplat că, deşi înzestrat cu o rară putere de pătrundere a gîndurilor omeneşti, cu o capacitate extraordinară de a judeca şi de a înţelege adevărata faţă a lucrurilor — Sulla s-a lăsat totuşi înşelat în acea împrejurare şi în urma lui Roma a fost sfîşiată de un crîncen război civil[409].

Prin felul lui de a fi, Octavius nu era făcut pentru 5 vîltoarea vieţii politice[410].

Romanii, cînd şi-au dat seama că războiul civil nu 6 mai poate fi evitat, îl rechemară pe Metellus[411] la Roma, cu porunca să sară în ajutor celor de aici.

Pe vremea cînd Roma era pradă tulburărilor inter- 7 ne, Metellus a fost rechemat în Capitală, după ce primise ordinul să trateze cu samniţii, indiferent de condiţii, încheierea păcii. Samniţii erau de altfel singurii care nu se astîmpărau şi produceau stricăciuni în Campania şi în ţinuturile megieşe. Metellus nu se învoi la încheierea păcii, deoarece samniţii pretindeau dreptul de cetăţenie atît pentru ei, cît şi pentru toţi aceia care se refugiaseră pe teritoriul lor. De asemenea, nu înţelegeau să restituie nimic din prada de război pe care o capturaseră şi pretindeau ca romanii să le înapoieze prizonierii şi transfugii. În aceste condiţii, pînă şi Senatul nu înţelegea să le acorde pacea.

Cinna nici nu apucase bine să repete propunerea cu 8 privire la reîntoarcerea exilaţilor, că Marius şi ceilalţi pribegi se şi năpustiseră în Roma, prin toate porţile oraşului deodată, tîrînd după ei resturile armatei cîtă mai aveau[412]. După ce-au ferecat porţile, aşa ca nimeni să nu mai scape, au început să ucidă oameni în stînga şi în dreapta, fără nici o alegere, de parcă aveau de-a face cu o populaţie vrăjmaşă. Furia lor s-a în-
9 dreptat îndeosebi împotriva celor bogaţi, ca astfel să pună mîna pe avuţiile lor; despre ce au avut de suferit soţiile şi copiii acestora e mai bine să nu mai vor-

bim. Spectacolul care se desfăşura era acela al înrobirii unui oraş străin. Cînd au obosit să mai măcelărească oamenii, au sfîrşit prin a atîrna de tribuna [din for] capetele tăiate ale oamenilor celor mai de seamă din oraş. Această privelişte nu era întru nimic mai puţin dureroasă decît masacrul în sine, căci, fără să vrea, privitorul era năpădit de tot felul de gînduri, dar mai ales de acelea că vestita tribună rostrată, împodobită de strămoşi cu nenumărate prore duşmane, era acum pîngărită de sîngele capetelor unor cetăţeni romani . . .

10 Ca să nu mai lungim vorba, Marius era stăpînit de o sete atît de nepotolită de a vărsa sînge, că după ce a ucis mare parte dintre duşmanii săi personali, cum nu mai rămăsese nimeni a cărui moarte s-o fi dorit şi cum nu mai ştia în mijlocul iadului care se dezlănţuise împotriva cui să-şi mai îndrepte furia, dădu drept cuvînt de ordine soldaţilor săi să-i omoare pe loc pe toţi aceia spre care el nu ar fi întins mîna, atunci cînd îi ieşeau în întîmpinare. Şi astfel, dezbinările interne de la Roma ajunseseră în acel stadiu în care cetăţenii erau daţi pradă morţii fără nici o judecată, nu numai din ură, ci şi pentru simplul fapt că Marius nu le întinsese mîna! Şi deoarece se întîmpla, lucru firesc de altfel, ca în mijlocul torentului de oameni şi a dezordinei care domnea Marius însuşi să uite gestul convenţional (de altfel cum nu avea numai această grijă, chiar dacă ar fi vrut, cu toată bunăvoinţa, tot n-ar fi putut face mereu acest gest) — mulţi oameni au fost omorîţi zadarnic în urma acestei măsuri nechibzuite, fără ca lui Marius să-i pese cîtuşi de puţin de sacrificarea acestor vieţi nevinovate. Este peste putinţă să se cunoască numărul cetăţenilor care au pierit cu prilejul acelor masacre. Măcelul a durat fără întrerupere 5 zile şi 5 nopţi[413].

Şi atunci, pierzîndu-şi nădejdea că divinitatea îl va ajuta, s-a sinucis[414].

12 În timp ce romanii ţineau sacrificii în întîmpinarea
86 î.c.n. anului care începea şi în cinstea instalării noilor ma-

gistraţi, după datinile din străbuni, fiul lui Marius a omorît cu mîna lui un tribun al poporului, iar capul acestuia l-a trimis consulilor. Pe un alt tribun l-a azvîrlit din vîrful stîncii Tarpeia, caznă la care pînă atunci nici un alt tribun nu fusese încă supus. Pe doi pretori îi condamnă să fie lipsiţi de foc şi de apă[415].

Frag. B 103: Eliminat.

Frag. B 104_{1-7}=M 101_{1-7}: La sosirea lui Flaccus la Bizanţ[416], Fimbria[417], locotenentul acestuia, puse la cale o răzmeriţă împotriva lui. Fimbria era un om care se arăta gata la orice, de o îndrăzneală fără margini, lacom să-şi dobîndească faimă prin orice mijloc, clevetind pe toţi care îl întreceau ca valoare. Şi în acea împrejurare, aşadar, cum făcuse de altfel încă de la plecarea sa din Roma, simulă dezinteres pentru bani şi mult devotament pentru oamenii ce-i comanda. El izbuti astfel să-i cîştige de partea lui şi să-i stîrnească împotriva lui Flaccus. Ţinta şi-a atins-o fără nici o greutate. E adevărat că Flaccus, a cărui aviditate de 2
cîştig devenise de pomină, nu se mai mulţumea cu veniturile întîmplătoare ce-i cădeau în mînă, ci căuta să profite şi de pe urma hranei cuvenite soldaţilor. El îşi însuşea şi cea mai mare parte din prada de război, pe care o considera, de fiecare dată, ca un izvor de cîştig personal[418].

Flaccus, după ce a sosit la Bizanţ, însoţit de Fim- 3
bria, îi porunci acestuia să cantoneze afară din incinta oraşului şi pătrunse singur în oraş. Fimbria, profită de această ocazie pentru a-l învinui că a primit bani de la bizantini. El îl ponegrea repetînd într-una şi oricui că Flaccus s-ar fi apucat să ducă o viaţă de desfrîu în oraş în timp ce el şi oamenii lui rămîneau ca nişte nenorociţi în corturi, expuşi la asprimea iernii. Atunci, plini de mînie, soldaţii se năpustesc în oraş, ucid pe mai mulţi locuitori care le opun rezistenţă şi apoi năvălesc cu de-a sila în case.

Flaccus îl ameninţă pe Fimbria, în urma unei neîn- 4
ţelegeri pe care acesta o avusese cu un questor[419], că-l va trimite înapoi la Roma, fie şi împotriva voinţei

lui. Fimbria, pierzîndu-şi cumpătul, spuse cîteva cuvinte necuviincioase la adresa lui Flaccus care, pe loc, îi şi luă comanda. Silit să plece, lucru care-l costa grozav, Fimbria se duse în mijlocul soldaţilor cantonaţi în împrejurimile Bizanţului, sub cuvînt că vrea să-şi ia rămas bun — le ceru scrisori pentru cei de acasă şi se plînse asupra nedreptăţii la care fusese supus. În
5 acelaşi timp, el le aminti de tot ce făcuse pentru dînşii şi îi îndemnă să fie prudenţi. Prin aceasta lăsa să se înţeleagă că Flaccus avea numai gînduri rele împotriva lor. Cînd îşi dădu seama că vorbele lui erau sorbite de oameni, că soldaţii se arată plini de devotament faţă de el şi că îşi manifestă lipsa de încredere faţă de Flaccus, se sui pe o ridicătură de pămînt şi îi aţîţă mai tare încă, prin diferite învinuiri strecurate abil împotriva lui Flaccus. El merse pînă acolo, încît insinuă că Flaccus i-ar fi putut trăda pentru bani. Urmarea a fost că soldaţii îl alungară pe Thermus, înlocuitorul la comandă a lui Fimbria.

6 De mîna lui Fimbria au pierit mulţi cetăţeni[420], fără să fie ucişi pe drept sau în interesul Romei, ci numai datorită resentimentelor personale şi cruzimii acestuia. Iată dovadă: într-o zi, el înălţase mai mulţi stîlpi, pentru a-i lega pe acei destinaţi morţii, după ce urmau să fie crunt bătuţi cu vergile. Numărul stîlpilor s-a dovedit a fi cu mult mai mare decît acela al oamenilor condamnaţi la moarte; Fimbria, fără să stea mult pe gînduri, porunci ca unii dintre privitori să fie arestaţi şi legaţi de stîlpii rămaşi încă liberi, ca să nu se pară că pregătirea fusese zadarnică.

7 După ce a cucerit Ilionul[421], acelaşi Fimbria, a măcelărit pe toţi cetăţenii cîţi i-au căzut în mînă, fără să cruţe pe nimeni, şi apoi dădu aproape întreg oraşul pradă flăcărilor. Şi cu toate acestea, el nu cucerise oraşul în luptă dreaptă, ci în urma unei viclenii. După ce lăudase iniţiativa locuitorilor de a fi trimis o deputăţie la Sulla, el le spuse că puteau duce tratative fie cu acel comandant, cît şi cu sine, deoarece amîndoi

erau generali romani. Primit în oraş cu braţele deschise, el a săvîrşit crimele de care am pomenit.

Frag. B 105_{1-4}: Eliminat.

Frag. B 106_1: Eliminat.

Frag. B 106_2=M 102_{1-2}: Învins de către Cinna, Metellus trecu de partea lui Sulla, căruia i-a fost de mare folos[422]. Deoarece se bucura de renumele unui om pios şi drept, o mare mulţime de cetăţeni, chiar din aceia care aparţineau partidei duşmane lui Sulla, încredinţaţi că Metellus nu se alăturase lui Sulla fără chibzuinţă, ci pentru că lupta acestuia era într-adevăr mai dreaptă şi mai favorabilă intereselor statului, trecură şi ei de partea lui Sulla şi a lui Metellus. 86 î.e.n.

Frag. 2 (Melber): Atunci cînd trăznetul a căzut pe Capitoliu, cărţile cu oracolele sibylline au fost arse, împreună cu multe alte obiecte sacre.

Frag. B 107_1=M 103: Pompeius era fiul lui Strabo[423]. Plutarh l-a comparat în paralelele sale istorice cu Agesilau, regele Lacedemoniei. Cum nu putea suferi asuprirea guvernanţilor de la Roma, Pompeius se duse în Picenum fără să fi primit nici un ordin, deşi nu împlinise încă vîrsta potrivită pentru a lua toga virilă. Susţinut de buna amintire pe care tatăl său o lăsase prin părţile locului, unde odinioară avusese o comandă militară, el izbuti să-şi strîngă un corp de oaste şi astfel şi-a consolidat o putere de sine stătătoare, sperînd să se poată face remarcat prin propiile sale mijloace; totuşi, el se alătură lui Sulla[424] şi, cu toate că începuturile activităţii sale erau modeste, el nu rămase mai prejos de Sulla. Dimpotrivă, departe de aşa ceva, gloria sa creştea pe zi ce trece, cum de altfel o dovedeşte şi porecla care i s-a dat: Magnus. 83 î.e.n.

Frag. B 107_2: Este ridicol, de vreme ce el însuşi se află în Campania şi are posibilitatea să se dezvinovăţească de îndată, cu privire la insinuările care i se aduc — ca tocmai eu să primesc sarcina de a-l apăra.

Frag. B 108_{1-2}=M 104_{1-2}: Sulla îşi încredinţă armata unui comandant, care pînă atunci nu se distinsese nici în calitate de general, şi nici în alt chip[425]. Şi 82 î.e.n.

cu toate acestea, el era înconjurat de o sumedenie de oameni a căror experienţă şi pricepere nu putea fi pusă la îndoială, care îmbrăţişară cauza lui încă de la început şi a căror credinţă, pînă şi în cele mai critice împrejurări se dovedise nezdruncinată. Înainte de a fi început seria victoriilor sale, concursul acestora îi era preţios şi el ştia cum să tragă folos de pe urma serviciilor lor. Cînd însă speranţele de a stăpîni Roma, în calitate de stăpîn absolut, erau pe punctul de a se realiza, Sulla începu să-şi uite vechii prieteni şi preferă să acorde încredere unor oameni de cea mai josnică speţă, care nu se distingeau nici prin originea lor, nici prin alte merite.

2 Acest fel de a proceda a lui Sulla era determinat de credinţa că asemenea personaje se vor dovedi oricînd gata să ducă la îndeplinire toate proiectele sale, fie şi cele mai condamnabile. După socoteala ce şi-o făcea, aceşti oameni aveau să-şi arate profundă recunoştinţă fie şi pentru cea mai mică binefacere primită din partea lui, fără a îndrăzni să-şi ridice vreodată capul şi urmau să se abţină de la orice acţiune şi de la orice hotărîre care nu s-ar fi bucurat de încuviinţarea sa. Cetăţenii de treabă, din contra, în loc să consimtă să-l sprijine în funestele lui planuri, el îşi dădea seama că ar fi luat o atitudine potrivnică. Oamenii cumsecade, bănuia Sulla, aveau să ceară recompense pe măsura serviciilor aduse, să primească aceste recompense ca un drept al lor, fără să manifeste nici un fel de recunoştinţă şi lucru mai grav încă, urmau să revendice, ca şi cum ei ar fi fost adevăraţii autori, gloria tuturor acţiunilor întreprinse şi a tuturor hotărîrilor.

Frag. B 109_{1-21} = M 105: Sulla îi învinse pe samniţi[426]. Acoperit de glorie şi pînă la acea dată, renumele isprăvilor sale războinice, al cumînteniei de care dădea dovadă în hotărîri, al felului său omenos de a se purta cu cei din jur, credinţa pe care o arăta în puterea zeilor, toate la un loc, îl înălţau cu mult deasupra celorlalţi cetăţeni romani. Fiecare se arăta gata
2 să recunoască că marele său merit îi atrăsese sprijinul

zeiţei Fortuna. După această victorie însă, în personalitatea lui Sulla se petrecu o asemenea schimbare, încît aproape că nu puteai şti dacă trebuie să-i atribui aceluiaşi om activităţile lui anterioare şi acelea care au urmat[427]. După părerea mea, se adevereşte faptul că nu s-a putut adapta la situaţia extraordinară de care a avut parte. El şi-a îngăduit tot ceea ce găsise altădată rău la alţii, pe vremea cînd încă nu reprezenta nimic; şi Sulla nu se opri aici, ci trecu şi la alte acte mult mai crude. Se vede treaba că în inima lui existase de întotdeauna dorinţa de a comite asemenea fapte. Dar această dorinţă îşi făcu drum la lumina zilei numai atunci cînd Sulla s-a văzut atotputernic. Multă lume a bănuit că principala cauză a răutăţii de care dădea dovadă nu era alta decît puterea supremă la care ajunsese.

De îndată ce i-a învins pe samniţi şi a socotit că 3
operaţiile de război sînt ca şi încheiate[428] (ceea ce mai rămînea de făcut în ochii lui era cu totul lipsit de importanţă), Sulla începu dintr-o dată să-şi arate cealaltă faţă a caracterului său. Se părea că pe adevăratul Sulla îl lăsase întrucîtva în afara zidurilor, pe cîmpul de luptă, şi se arătă mai crud încă decît Cinna, decît Marius şi decît toţi cei care i-au urmat. Niciodată nu s-a purtat cu vreunul din popoarele străine împotriva cărora a mers cu război, aşa cum s-a purtat pe acea vreme cu cei din patrie. S-ar fi spus că Italia fusese supusă prin forţa armelor sale.

Chiar în aceeaşi zi, el trimise la Praeneste capetele 4
tăiate ale lui Damasippos şi a partizanilor acestuia[429], cu ordin să fie atîrnate de spînzurători şi condamnă la moarte, de parcă i-ar fi zdrobit prin luptă, pe un mare număr de cetăţeni care s-au predat de bunăvoie[430]. În ziua următoare, el convocă Senatul la o adu- 5
nare în templul zeiţei Bellona[431], ca şi cum avea de gînd să dea lămuriri asupra unora dintre măsurile pe care le luase; de asemenea, porunci ca prizonierii de război să fie aduşi în cîmpia care aparţinea statului, lăsînd impresia că voia să-i înscrie în registrele armatei. Dar fără

să pregete, el îi ucise pe toţi cu ajutorul altor trupe înarmate. Cîţiva locuitori ai Romei care, din întîmplare, se amestecaseră în rîndul prizonierilor, au avut parte de aceeaşi soartă nefericită. Adresîndu-se Senatului, Sulla rosti numai cuvinte deosebit de amare.

6 În timpul acesta, masacrul prizonierilor, ca urmare a ordinelor lui Sulla, era în toi. Cum execuţia se petrecea în apropierea templului Bellonei, un zgomot surd, vaiete prelungi, gemete, voci care se căinau ajunseră pînă la palatul Senatului. Senatorii, cu atenţia împărţită, erau pradă celei mai cumplite îngrijorări. Luînd seama la
7 nelegiuirile pe care Sulla le rostea şi le făcea, o presimţire funestă îi vestea că şi pentru ei se apropie curînd clipa de a fi loviţi fără cruţare. Momentele prin care treceau îi impresionaseră, aşadar, din două puncte de vedere — iar dorinţa de a se vedea o dată scăpaţi din situaţia înfiorătoare în care se aflau îi făcea să pizmuiască soarta acelora care erau în curs de a fi ucişi în
8 afara templului. Dar moartea senatorilor a fost amînată. Toţi ceilalţi, înjunghiaţi fără milă, au fost aruncaţi în apele Tibrului. Cruzimea lui Mithridates, care măcelărise într-o singură zi pe toţi romanii împrăştiaţi pe teritoriul Asiei, la Roma păruse de neînchipuit[432]. Şi cu toate
9 acestea, lipsa de omenie a regelui barbar nu însemna aproape nimic în comparaţie cu marele număr al victimelor ucise de Sulla şi, mai ales, în comparaţie cu felul morţii la care oamenii fuseseră supuşi.

Şi Sulla nu se opri aici. Asemenea acelor focuri care se aprind în timpul nopţii pentru a semnaliza, aceste masacre aduseră după sine altele atît la Roma, cît şi la ţară, precum şi în toate oraşele Italiei. În frunte cu Sulla, partizanii lui urmăreau, cu înverşunare, un mare număr de cetăţeni. Această ură, adevărată poate la unii, nu era decît prefăcătorie la alţii. Dorinţa lor nu era alta decît aceea ca, imitîndu-l pe Sulla în cruzime, să-i dovedească că sînt la fel cu el şi prin aceasta să-şi asigure simpatia de care se bucurau. Dacă s-ar fi arătat altfel decît patronul lor, aceşti acoliţi se temeau să nu devină suspecţi şi astfel să se expună la cine ştie ce primejdie.

Ei asasinau fără alegere pe oamenii bogaţi, cît şi pe toţi 10
aceia care li se părea că-i depăşesc prin oarecare merite. Aceştia din urmă erau victima invidiei; ceilalţi erau omorîţi numai pentru a li se lua averea. În această ultimă categorie au intrat mulţi cetăţeni care nu se alăturaseră nici unui partid şi a căror singură vină era aceea de a se fi distins prin calităţile lor morale, prin originea sau prin averea ce o aveau. Nu mai exista pentru nimeni siguranţă şi adăpost faţă de nişte oameni învestiţi cu oarecare putere în stat şi ferm hotărîţi să calce în picioare normele dreptăţii.

Iată la ce nenorociri era expusă Roma. Cine ar putea 11
fi în stare să povestească silniciile şi insultele la care au 81 i.e.n.
fost supuşi cei rămaşi în viaţă? Femeile, copiii, aparţinînd familiilor celor mai nobile şi mai cu vază din Roma, au fost în repetate rînduri trataţi întocmai ca prizonierii de război. Aceste acte de violenţă erau de-a dreptul revoltătoare. Şi, cu toate acestea, cei care nu erau direct loviţi le găseau firesti, pentru că erau întocmai ca umilinţele prin care şi ei trecuseră. Toate aceste manifestări 12
nu-l mulţumeau însă pe Sulla, care nu înţelegea să se mărginească la excese asemănătoare acelora săvîrşite de alţii. Urmarea a fost că Sulla s-a lăsat stăpînit de dorinţa sălbatică de a nu mai pune margini născocirii unor noi procedee criminale, de parcă ar fi fost un merit în această întrecere, în fruntea căreia dorea să se afle singur, neînvins de nimeni în cruzime. Şi, lucru pînă atunci nemaipomenit, publică pînă şi un registru cu numele victimelor sale[433].

În alte privinţe, nimic nu a fost schimbat faţă de ceea 13
ce se petrecuse mai înainte. Cei care nu erau trecuţi pe listă nu însemna că se aflau în afară de primejdie. Sulla trecu pe listă un mare număr de persoane în viaţă, dar avu grijă să înscrie şi numele multor victime, pentru a potoli setea de omor a călăilor acestora. Şi astfel, acest gen de proscripţii nu se deosebea cu nimic de vechea procedură dar, prin excesul de cruzime şi prin noutatea neobişnuită ce o dovedea, revolta toate inimile. Tabelele fatale erau afişate în for întocmai ca registrul senatori-

lor sau ca registrele oficiale ale armatei. Toţi cei care in-
14 trau fără întrerupere în for aveau grijă să alerge spre aceste table, pe care le citeau cu nerăbdare, în speranţa că doar vor afla vreo veste bună; unii însă vedeau numele rudelor lor trecute în lista celor proscrişi; alţii citeau propriul lor nume. La văzul acestei grozăvii, rămîneau înmărmuriţi, aşa cum se întîmplă în nenorocirile care te lovesc pe neaşteptate. Mulţi dintre aceşti nefericiţi, trădîndu-se prin emoţia ce o manifestau, au fost daţi pradă morţii.

15 Nimeni, afară de prietenii personali ai lui Sulla, nu se mai găsea în siguranţă. Dacă omul se apropia de locul unde se afla afişat registrul, era bănuit de curiozitate vinovată; dacă nu se apropia, această abţinere era luată drept o dovadă că îşi manifestă nemulţumirea. Dacă cineva citea listele sau se informa despre nume de curînd înscrise, era îndeajuns pentru a fi suspectat că umblă să afle care e situaţia sa personală sau aceea a prietenilor săi; dacă nu citea listele sau dacă nu cerea nici o infor-
16 maţie, o asemenea atitudine echivala cu crima de a fi socotit în rîndul duşmanilor lui Sulla şi a partizanilor acestora. Omul putea fi sigur că nu va scăpa de ura lor. Lacrimile, rîsul erau de îndată interpretate ca o manifestare a unei crime capitale. Mulţi cetăţeni şi-au pierdut astfel viaţa fără măcar să fi spus un cuvînt sau să fi încălcat măsurile poruncite de Sulla. Era îndeajuns că se arătau abătuţi sau că un surîs le înflorise pe buze; se ajunsese pînă acolo, încît fizionomiile oamenilor erau spionate în chipul cel mai amănunţit posibil. Nimeni, aproape, nu-şi mai îngăduia să plîngă moartea unui prieten sau să se bucure de nenorocirea unui rival. A avea o asemenea îndrăzneală echivala cu o insultă pedepsită
17 pe loc cu moartea. Pînă şi poreclele pricinuiră la multă lume mari neplăceri; căci cei care nu-i cunoşteau personal pe proscrişi luau, la întîmplare, pe cine se nimerea, adăugînd la numele acestora cognomenul proscrişilor şi, astfel, un mare număr de cetăţeni, a pierit numai pentru că au fost ridicaţi în locul altora. Este lesne de închipuit zăpăceala care domnea. Călăii, fără să mai ţină seama

de nimic, chemau cu indiferent care nume le venea în minte pe aceia pe care îi întîlneau; se înţelege că victimele protestau sus şi tare că nu acesta este numele lor.

Unii piereau fără măcar să fi ştiut că fuseseră con- 18
damnaţi la moarte; alţii în schimb, pe deplin conştienţi de ceea ce îi aştepta. Pretutindeni moartea lovea la întîmplare. Nu mai exista nici un fel de loc, nici profan, nici sacru, care să-ţi poată oferi siguranţă. Cu toate acestea, cei care erau ucişi pe loc, fără a-şi da seama de pacostea ce-i aştepta sau de îndată ce aflau că fuseseră condamnaţi — găseau cel puţin uşurare în mîngîierea că nu avuseseră de ce să tremure mai înainte. Dimpotrivă, ceilalţi, care aflaseră de nenorocirea care-i pîndea, 19
se ascundeau şi erau sortiţi să îndure cele mai mari chinuri sufleteşti. Aceştia nu îndrăzneau nici să iasă din ascunzătoarea lor, de frică să nu fie arestaţi, dar nici să se adăpostească acolo prea multă vreme, de frică să nu fie trădaţi. Mulţi oameni au fost denunţaţi chiar de către rudele lor sau de către prietenii lor cei mai apropiaţi. Ei au fost condamnaţi la moarte. Şi astfel, aşteptarea morţii frămînta nu numai pe aceia care se văzuseră înscrişi pe table, dar pe oricare alt cetăţean.

Capetele tuturor acelora care fuseseră înjunghiaţi, in- 21
diferent în care loc, erau aduse în forul roman şi atîrnate de tribuna rostrata. În jurul acestei privelişti de groază se repetau aceleaşi scene ca şi în faţa tablelor cu proscripţii.

Frag. B 110: fragmente al căror loc este nesigur.

Frag. B 111_{1-3} = M 108_{1-3}: Cretanii au trimis soli la Roma[434], cu speranţa că vor putea reînnoi vechile tra- 70 i.e.n.
tate de prietenie. De asemenea, ei credeau că li se cuvine şi drept la recunoştinţă, deoarece cruţaseră viaţa cvestorului şi a soldaţilor acestuia; romanii însă se declarară mai degrabă supăraţi de faptul că oamenii lor fuseseră făcuţi prizonieri şi nici prin gînd nu le trecea să se arate recunoscători pentru că aceştia scăpaseră cu viaţă. În răspunsul pe care l-au dat nu au păstrat nici un fel de măsură şi au pretins ca de îndată să fie restituiţi toţi prizonierii care se aflau în Creta, toţi fugarii

2 şi ostaticii[435]. Afară de aceasta, ei pretinseră să li se pună la dispoziţie o mare sumă de bani, vase de război şi cetăţenii cei mai cu vază. Apoi, fără să mai aştepte nici un fel de răspuns din partea cretanilor, au trimis fără zăbavă pe unul dintre cei doi consuli în insulă, cu poruncă să i se încredinţeze tot ceea ce ei ceruseră şi, în caz de refuz, să declare război, lucru care trebuia să se întîmple negreşit.

3 Cine poate să-şi închipuie că o populaţie care dintr-un bun început refuzase orice tratative, pe vremea cînd nu primise nici o cerere de felul acelora formulate de romani şi nu repurtase încă nici un succes, s-ar fi pretat, după o victorie, la condiţii atît de numeroase şi de grele? Nu încape vorbă că romanii prevăzuseră refuzul cretanilor şi deoarece se temeau ca nu cumva solii cretani să încerce a momi cu sume de bani pe anumite persoane, cu scopul de a împiedica expediţia, printr-un *senatus consultum* au interzis tuturor cetăţenilor să acorde celor suspectaţi împrumuturi sub orice formă.

FRAGMENTE AL CĂROR LOC NU ESTE SIGUR

Din Scholiile lui Tzetzes la *Alexandra* lui Lycophron.

Frag. B 2_1 = M 2_1: Numele de Ausonia nu aparţine propriu-zis, aşa cum afirmă Dio Cocceianus, decît ţinutului locuit de aurunci, aşezat între Campania şi Volsci, de-a lungul ţărmului mării. Cîţiva autori au presupus însă că Ausonia se întindea pînă la hotarele Latiumului. Iată de ce denumirea s-a extins asupra întregii Italii[436].

Frag. B 2_2 = M 2_2: Acolo unde în zilele noastre se găseşte [Roma] pe vremuri se întindea un ţinut numit Oinotria[437]; după distrugerea Troiei, Filoctet a întemeiat în acest ţinut o colonie. Această ştire o deţinem de la Dionysios, Dio Cocceianus şi de la toţi aceia care au scris istoria poporului roman*.

* Aceste fragmente din *Scholiile* lui *TZETZES*, sînt considerate de Boissevain fără legătură cu textul lui Cassius Dio (B. vol. II, p. 356).

Din *Florilegiul* lui Maximus Planudes:

Frag. B 110_1 = 107_3: Sforţările de a-i readuce pe calea cea dreaptă pe acei care fac intenţionat ceea ce nu se cuvine sînt inutile şi de pe urma lor nu te alegi cu nimic bun[438].

Frag. B 110_2 = M 107_1: Titlurile nu schimbă şi caracterele oamenilor, ci modul în care individul participă la treburile publice imprimă şi titlurilor o valoare corespunzătoare. Aşa se face că mulţi care se află la cîrma statului diriguiesc treburile spre binele supuşilor şi de aceea, acest fel de guvernămînt se şi numeşte „regalitate". În schimb, mulţi alţii, care se pretind „democraţi", îşi atrag pînă şi lor înşile nenumărate rele.

Frag. B 110_3 = 107_3: Întotdeauna se întîmplă ca subalternii să-şi modeleze părerile după cele ale superiorilor[439].

Frag. B 110_4 = M 107_7: Cine oare nu preferă să moară dintr-o singură lovitură şi atunci să nu sufere mai nimic, sau suferinţa să-i fie de o clipă, în locul unei boli chinuitoare? Cine oare nu se roagă să se despartă de viaţă în deplinătatea puterilor trupeşti şi sufleteşti decît să putrezească după o epuizare urmată de hidropisie sau să se istovească de foame?

Frag. B 110_5 = M 107_8: Se întîmplă cumva ca speranţele risipite să-i coste mai scump pe cei care dintr-un început nu se aşteaptă la aşa ceva? Oamenii năzuiesc într-o măsură mai mică la ţelurile pe care le socotesc îndepărtate de posibilităţile lor, ca şi cum ar fi străine de ei, dar suferă cumplit <cînd nu ating> ţelurile faţă de care s-au apropiat, ca şi cum ar fi lipsiţi de bunuri care le şi aparţin.

Din *Antologia* lui Arsenius:

Frag. B 110_6 = 107_{12}: Acelaşi a spus: „este mult mai bine să fie invidiaţi cei care prosperă dintr-un anume punct de vedere decît să fie compătimiţi în cazul cînd decad".

FRAGMENTE ATRIBUITE DE BOISSEVAIN CĂRȚII XXXVI

69 i.e.n. *Frag.* 1_a: După ce consulii au tras la sorți[440], conducerea războiului împotriva cretanilor a revenit lui Hortensius. Acesta însă nu se îndura să se despartă de Roma și de forfota tribunalelor, de la a căror tribună întuneca gloria tuturor oratorilor din acea vreme, cu excepția lui Cicero. Așa că Hortensius cedă bucuros comanda expediției colegului său de consulat și rămase mai departe la Roma. Metellus se îmbarcă pentru Creta și apoi cuceri întreg teritoriul insulei.

Frag. 1_b: În aceeași vreme, Lucius Lucullus, după ce i-a învins pe Mithridates și pe armeanul Tigranes[441], amîndoi monarhi în Asia, și i-a silit să dea înapoi în fața armatelor sale — a împresurat Tigranocerta. Barbarii îi pricinuiră multe pierderi prin tirul de săgeți și valurile de smoală clocotită pe care le turnau peste mașinile de război. Smoala este o materie bituminoasă într-atît de inflamabilă, încît consumă tot ce atinge și nu poate fi ușor stinsă cu nici un fel de lichid. Situația critică în care se găseau romanii insuflă din nou curaj lui Tigranes. El înaintă cu forțe considerabile și, pe cît se spune, a strigat în batjocură la adresa romanilor care se aflau prin părțile locului: „sînt mult prea puțini, dacă au de gînd să poarte război, și mult prea mulți, dacă au venit cu o solie". Dar bucuria nu i-a fost de lungă durată. Regele a aflat în curînd că avîntul în luptă și arta militară sînt mai presus decît numărul. El a luat-o la fugă, iar niște soldați romani, găsind tiara care-i căzuse și bentițele prin care o lega, au înmînat aceste obiecte lui Lucullus. Tigranes, de frică să nu fie prins, dacă ar fi fost recunoscut după insignele pe care le purta, le smulsese de pe cap și le aruncase departe de el[442].

CARTEA XXXVI

1 . . . Tigranes încredinţă lui Mithridates comandamentul, deoarece acesta trecuse şi prin cele mai grele, şi prin cele mai norocoase încercări ale sorţii[1]. Adesea învins, în egală măsură învingător, Mithridates tocmai din aceste motive era considerat ca un om foarte priceput în arta războiului[2]. 70—69 î.e.n. (iarna)

Ei îşi făceau cu grijă pregătirile, de parcă atunci porneau pentru prima oară la luptă[3]. La vecini, printre alţii şi la Arsakes[4], regele parţilor, deşi acesta era în duşmănie cu Tigranes din pricina unei bucăţi de pămînt pentru care se certau[5], trimiseră solii. Bucata de pămînt în litigiu au cedat-o lui Arsakes, în schimb, denunţară planurile agresive ale romanilor venind cu argumentul că aceştia — după ce-i vor fi supus pe Tigranes şi pe Mithridates, lăsaţi singuri în faţa puhoiului duşman — îşi vor întoarce pe dată armele şi împotriva lui. Învingătorul, susţineau ei, — este în mod firesc lacom de noi succese şi nu cunoaşte nici un fel de limită a ambiţiei; romanii, prin însuşi faptul că aveau sub jugul lor multe neamuri străine, nu se vor gîndi să-l cruţe tocmai pe el*.

2 Aşa procedau cei doi monarhi. Lucullus nu-l urmări totuşi pe Tigranes, ci îi lăsă destul timp să se pună la adăpost. De aici i s-a tras şi acuzaţia care a circulat atît la Roma, cît şi în alte părţi, că în mod intenţionat nu a pus capăt războiului, ca să rămînă cît mai multă vreme în funcţia de comandant[6]. Urmarea a fost că guvernarea Asiei a fost temporar încredinţată pretorilor. Ceva mai tîrziu, deoarece Lucullus a făcut din nou aceeaşi greşeală, pe cît se pare, a fost înlocuit cu consulul în funcţie în acel an[7]. 67 î.e.n.

* Pe Arsakes.

Cu toate acestea, profitînd de o răscoală împotriva armenilor pusă la cale de străinii aşezaţi la Tigranocerta[8], Lucullus cuceri oraşul. În majoritatea lor, aceşti străini erau cilicieni strămutaţi[9]. Ei au fost aceia care au introdus pe romani în timpul nopţii în oraş. De aceea, în prăpădul dezlănţuit, bunurile cilicienilor au fost cruţate. Au fost luate în captivitate şi multe soţii ale fruntaşilor armeni, dar Lucullus a vegheat să nu li se întîmple nimic rău. Printr-o astfel de măsură cîştigă de partea lui pe bărbaţii acestor femei[10].

Lucullus a încheiat alianţe cu Antiochos, regele Commagenei, ţinut syrian care se întindea de la malurile Eufratului pînă la Tauros[11], cu Alchaudonios[12], un oarecare şef de triburi arabe, precum şi cu mulţi alţi conducători care au intrat în legătură cu el şi i-au cerut pacea.

3 Aflînd de la toţi aceştia că Tigranes şi Mithridates au trimis o deputăţie la Arsakes, Lucullus se grăbi să trimită şi el la regele part pe unii dintre aliaţii săi, mesageri ai unor teribile ameninţări, în eventualitatea că Arsakes i-ar fi ajutat pe Tigranes şi pe Mithridates; solii aveau şi împuternicirea să facă promisiuni ademenitoare, dacă regele s-ar fi hotărît să treacă de partea romanilor. Arsakes, plin de obidă împotriva lui Tigranes, fără să-i bănuiască pe romani de vreo intenţie rea, trimise şi el, la rîndul său, soli lui Lucullus. Printr-un tratat oficial, Arsakes deveni prietenul şi aliatul romanilor. Ceva mai tîrziu, observîndu-l cu atenţie pe Secilius[13], sosit ca ambasador la curtea lui, Arsakes începu să bănuiască că oaspetele avea rolul de a spiona ţara şi aşezarea forţelor armate. Impresia lui era că un bărbat atît de distins prin faptele sale de arme fusese trimis în Parţia ca să culeagă informaţii, nu în virtutea înţelegerii la care se ajunsese. El se abţinu, aşadar, că dea ajutor părţilor beligerante, nu luă nici un fel de atitudine ostilă şi rămase neutru. În aparenţă, nu era dornic să-i sprijine cu trupe nici pe unii, nici pe alţii. În fapt, socoteala era că, dacă războiul va fi purtat de forţe în echilibru, securitatea lui se va întări.

Acestea au fost realizările lui Lucullus în acel an[14], cînd izbuti să aducă o mare parte din teritoriul Armeniei sub dominaţia romană.

4 În timpul consulatului lui Quintus Marcius[15] (acesta, deşi nu fusese singur ales, îşi exercita singur funcţia, căci colegul său de magistratură, Lucius Metellus, murise chiar la începutul anului iar consulul care fusese ales în locul lui încetase şi el din viaţă înainte de a fi apucat să-şi ia în primire funcţia şi fără ca nimeni altul să-i mai urmeze), Lucullus îşi începu campania de război abia spre mijlocul verii. Frigul îl împiedicase să pătrundă în teritoriul duşman în timpul primăverii. După cîteva incursiuni de pradă — făcute în scop de provocare, ca barbarii să sară în ajutor şi astfel să fie atraşi în luptă, cum ei nu dădeau nici o ripostă, Lucullus se hotărî să pornească asupra lor. 68 î.e.n.

5 Cavaleria duşmană seceră rîndurile cavaleriei romane. Dar barbarii se feriră să dea piept cu pedestraşii lui Lucullus. Ceva mai mult, de cîte ori infanteria generalului roman se apropia sub ocrotirea scuturilor, ca să-i ajute pe călăreţi, barbarii se îndepărtau. Totuşi ei nu avură cine ştie ce pierderi ci, dimpotrivă, ochind cu dibăcie pe cei care le călcau pe urme, pe mulţi îi omorau pe loc, pe numeroşi alţii îi răneau. Rănile se dovedeau grele şi anevoie de vindecat. Barbarii se foloseau de săgeţi cu două vîrfuri, dar, afară de aceasta, ştiau să le mînuiască în aşa fel încît, odată ce-şi atingeau ţinta, săgeţile, fie că rămîneau înfipte în carne, fie că erau scoase, ucideau imediat. Unul dintre cele două vîrfuri de fier, neputînd fi sucit fără ca să se rupă, era imposibil să fie extras.

6 Lucullus se găsea într-o situaţie grea. Mulţi dintre oamenii lui fuseseră răniţi, alţii mureau sau rămîneau infirmi. Totodată proviziile începuseră să lipsească. Generalul se văzu silit să se retragă şi direcţia spre care se îndreptă în mare grabă a fost aceea a oraşului Nisibis[16], oraş aşezat în sudul Mesopotamiei. Mesopotamia este numele întregului ţinut care se întinde între Tigru şi

Eufrat. În zilele noastre, orașul Nisibis aparține Imperiului roman și se bucură de drepturile unei colonii romane. Pe acea vreme, Tigranes, după ce-l răpise de la parți[17], depozitase aici tezaurele sale și multe alte bogății cîte le mai avea; toate aceste averi fuseseră date în paza fratelui său[18]. Sosit în împrejurimile orașului, Lucullus nu făcu nici o ispravă în cursul lunilor de vară, deși atacurile sale s-au ținut lanț. Orașul era apărat de ziduri duble, construite în cărămidă, de o grosime extraordinară și separate între ele printr-un șanț adînc. Împotriva acestei construcții nici mașinile de asalt[19], nici șanțurile de asediu nu aveau nici un efect. Tigranes, din aceste motive, nu socoti că era nevoie să vină în ajutorul orașului.

7 Iarna înainta cu pași repezi. Barbarii, considerîndu-se învingători, și în credința că romanii nu vor întîrzia să se îndepărteze, își slăbiră vigilența. Lucullus însă pîndea momentul potrivit. El profită de o noapte fără lună, cînd ploaia cădea în ropote și fulgerele brăzdau cerul. Cei asediați, în imposibilitate de a vedea sau de a auzi ceva părăsiră zidul exterior și șanțul median, cu excepția unui mic corp de gardă. Lucullus atacă întăritura din direcții diferite și domină fără nici o greutate partea superioară a zidului, de îndată ce luă în stăpînire posturile de veghe; masacrarea gărzilor lăsate de pază, puține ca număr, a fost un simplu joc. Apoi porunci să se umple cu pămînt o parte a șanțului, căci barbarii, odată cu retragerea lor, nimiciseră punțile de legătură. El își dădea seama că în mijlocul torentelor de ploaie, care nu mai încetau, se afla la adăpost de tirul săgeților și al aruncătoarelor de foc. După ce a străbătut șanțul, cum zidul din interior care înconjura orașul se dovedi destul de slab, fiindcă toată nădejdea era în zidul din exterior, Lucullus se văzu stăpînul orașului. El îi sili pe aceia care se refugiaseră în acropola orașului să i se supună; printre aceștia se afla și fratele lui Tigranes. Lucullus puse mîna pe o pradă bogată și își stabili aici tabăra de iarnă.

8 Așa a cucerit Lucullus orașul Nisibis, dar a pierdut în schimb cîteva porțiuni din Armenia și unele ținuturi învecinate cu Pontul. Tigranes nu dăduse nici un ajutor cetății Nisibis, socotind-o imposibil de cucerit. În schimb se îndreptă în mare grabă spre ținuturile de care am pomenit, cu gîndul să le recucerească înainte de sosirea generalului roman, ocupat cu asediul orașului Nisibis. Pe Mithridates îl trimise la el acasă, iar el, personal, se îndreptă spre propriul său regat, Armenia. Aici, îl împresură pe L. Fannius[20], care încercă să-i oprească înaintarea și asediul a durat pînă ce Lucullus, înștiințat de cele ce se petrecea, a venit în ajutorul lui Fannius.

9 În timpul acesta, Mithridates făcu o incursiune în Armenia Mică[21] și în ținuturile învecinate. Prin atacurile lui neașteptate, el nimici multe detașamente de romani care rătăceau de colo pînă colo. Pe alți romani i-a decimat chiar în cursul unei bătălii. În felul acesta se făcu curînd stăpîn peste cea mai mare parte a regiunii.

Băștinașii — însuflețiți de sentimente bune față de Mithridates, deoarece era unul de-al lor și neam de neamul lui domnise în ținut, cum romanii stîrniseră numai ură în calitatea lor de invadatori, iar guvernatorii impuși de ei se purtau deosebit de crud cu populația locală — trecură de partea lui Mithridates și, nu după multă vreme, îl învinseră pe Marcus Fabius, comandantul roman al regiunii. Tracii, care mai înainte vreme se angajaseră ca mercenari în slujba lui Mithridates, dar care acum se aflau în solda generalului roman, dădură un ajutor prețios localnicilor. Sprijin au primit și din partea sclavilor, aflați în tabăra romană.

Trimiși de Fabius ca iscoade, tracii nu i-au dat nici o informație exactă. El înainta în chip imprudent și, dintr-odată, se pomeni atacat de Mithridates, căruia acum i se alăturaseră și tracii. Romanii erau loviți din toate părțile. În această situație critică sclavii luau și ei parte activă la atac, căci regele barbar le promisese libertatea. Fabius era cît pe ce să piară, dacă Mithri-

dates, împins de neastîmpărul lui războinic, n-ar fi fost lovit de o piatră (el tot mai lupta pe cîmpul de bătălie, deşi avea peste 70 de ani); teama pentru viaţa regelui îi cuprinse pe barbari şi îi hotărî să înceteze lupta. Fabius, împreună cu cei ce-l însoţeau, izbutiră cu greu să ajungă într-un loc sigur.

10 După aceste întîmplări, Fabius, închis şi asediat în Cabira[22], a fost despresurat de către Triarius care, venind din Asia, trecea tocmai prin acest oraş, în drumul său spre Lucullus. Aflînd ce s-a petrecut, Triarius strînse toate forţele pe care le avea la îndemînă şi alcătui o armată cît se putea de numeroasă. El izbuti să-l impresioneze pe Mithridates în aşa măsură, de parcă ar fi avut la dispoziţie chiar grosul armatei romane, încît îl determină pe rege să-şi ridice lagărul înainte de a da ochii cu el.

Încurajat de acest succes, Triarius îl urmări pe Mithridates, care nu se mai oprea din fugă, pînă la Comana[23], unde repurtă chiar o victorie. Mithridates poposise de cealaltă parte a fluviului pe lîngă care înaintau romanii. Regele se hotărî să-i atace cît mai erau încă frînţi de oboseala marşului. El îi lovi din faţă, după ce avusese grijă să poruncească restului de trupe pe care le avea ca la momentul oportun să treacă peste un alt pod spre locul bătăliei. Mithridates, vreme îndelungată, avu un avantaj evident; din nefericire pentru el, podul cedînd sub greutatea oamenilor care se înghesuiau să-l treacă, l-a lipsit de ajutorul scontat şi l-a silit să-şi schimbe tactica. Iarna era destul de înaintată şi combatanţii se retraseră fiecare spre locurile lor de adăpost unde rămaseră liniştiţi.

11 Comana este o localitate care se află în ţinutul numit astăzi Cappadocia[24]. Acestei localităţi i-a mers vestea că posedă dintotdeauna statuia Artemidei din Tauron şi că adăposteşte vlăstare din neamul lui Agamemnon. Cum de au ajuns tocmai aici, cum de-au rămas n-am putut afla în mod lămurit, deşi am auzit

tot felul de versiuni. Voi spune, aşadar, unele lucruri asupra cărora am oarecare certitudine. În Cappadocia există două oraşe cu acest nume, la mică distanţă unul de celălalt, care se laudă că posedă aceleaşi vestigii ale antichităţii. Poţi asculta aceleaşi legende, ţi se arată aceleaşi obiecte şi fiecare pretinde că are nici mai mult nici mai puţin decît însăşi sabia care a aparţinut Ifigeniei[25]. Dar destul despre acest subiect.

12 În anul următor, sub consulatul lui Manius Acilius şi al lui Caius Piso[26], Mithridates s-a postat în faţa taberei lui Triarius, în vecinătatea Gaziurei[27], hărţuindu-l şi provocîndu-l în acelaşi timp la luptă. (Printre altele, chiar sub privirile romanilor, se antrena la luptă el însuşi şi impunea ostaşilor tot felul de exerciţii). Scopul urmărit era să ajungă la o ciocnire cu Triarius înaintea sosirii lui Lucullus, să-l învingă (după cîte spera) şi astfel să-şi recapete teritoriile pierdute. Dar Triarius nici nu se mişca. Atunci Mithridates trimise o mînă de oameni spre garnizoana romană de la Dadasa, loc unde romanii îşi ţineau bagajele, ca prin această manevră să-l determine pe Triarius să sară în ajutor şi astfel să înceapă o încăierare. Lucru care se şi întîmplă. Triarius, deoarece se temea de forţele lui Mithridates şi-l tot aştepta pe Lucullus, pe care-l chemase în ajutor, se ferise să se angajeze în luptă pînă în acel moment. Cînd însă află că fortul Dadasa a fost asediat, cum soldaţii săi de teamă că-şi vor pierde bunurile se tot agitau şi vociferau, ameninţînd că dacă n-au un comandant care să-i conducă vor pleca singuri în apărarea fortului — fără să mai aştepte ordinele nimănui — împotriva voinţei lui, se văzu silit să-şi părăsească lagărul. Cînd se afla în apropierea fortului, iată că barbarii trec la atac, înconjură şi-i măcelăresc pe romanii cu care s-au încăierat piept la piept; cît despre soldaţii romani care se refugiaseră pe cîmpii, neştiutori că apele fluviului fuseseră întoarse dinadins în această direcţie, au pierit sub loviturile duşmanilor, fugăriţi din toate părţile[28].

67 î.e.n.

13 Romanii ar fi fost uciși pînă la unul, dacă cineva dintre ei, simulînd că aparține trupelor auxiliare ale lui Mithridates (sub această formă, așa cum am specificat[29], Mithridates înrolase o mulțime de romani în armata lui), nu s-ar fi apropiat de rege și, sub pretext că dorește să-i spună ceva, nu l-ar fi rănit. Bineînțeles, prins pe dată, romanul a fost străpuns cu săbiile. Dar emoția barbarilor în fața atentatului a fost așa de mare, încît numeroși romani au izbutit să fugă.

Mithridates, de îndată ce rana i se vindecă, bănuind că și alți dușmani se aflau strecurați în tabăra lui, procedă la o trecere în revistă a soldaților săi, invocînd cu totul alt motiv. După ce porunci oștenilor ca fiecare să se întoarcă, fără ocol, în corturile ce le ocupau, aruncă o privire de jur împrejur și pe romanii pe care-i găsi izolați îi execută[30].

14 Între timp, iată că sosi și Lucullus. Unii erau convinși că pentru Lucullus va fi o joacă să-l învingă pe Mithridates și, peste puțin timp, să recucerească tot ceea ce romanii pierdusera. Au fost însă dezamăgiți în speranțele lor. Mithridates, care se așezase cu trupele sale pe o înălțime din vecinătatea Talaurei[31], nu-l atacă pe Lucullus; dar un alt Mithridates, sosit din Media[32], ginere al lui Tigranes, se năpusti pe neașteptate asupra romanilor, răsfirați în mici unități, și ucise o mulțime de oameni. Totodată se anunța sosirea lui Tigranes și o răscoală izbucni în sînul trupelor romane. Soldații din legiunea Valeria[33], care se bucuraseră de un lung răgaz, dar care acum fuseseră din nou înrolați — sătui de odihnă și de hrană din abundență, în urma victoriei scăpînd de sub supravegherea directă a lui Lucullus care lipsea adesea plecat în diverse călătorii — provocaseră tulburări încă de pe vremea cînd se aflau la Nisibis. Un anume Publius Clodius (unii l-au numit și Claudius[34]), mînat de ambiția înnăscută de a semăna răzmeriță, îi tot atîța la răscoală, deși sora lui era soția lui Lucullus.

Dar principala cauză a tulburărilor era faptul că oamenii și aflaseră de apropiata sosire a consulului Acilius[35], succesorul lui Lucullus, numit în locul lui din motivele pe care le-am relatat. În ochii lor, Lucullus nu mai era decît un simplu particular, față de care nu mai aveau nici un fel de considerație.

15 Aflîndu-se în această situație, Lucullus, în neputință de a dobîndi ajutorul cerut de la Marcius, consulul care-l precedase pe Acilius și care se îndrepta acum spre Cilicia, unde urma să preia guvernămîntul[36], nu mai știa ce hotărîre să ia. Ezitînd să treacă la o acțiune riscantă, dar fiindu-i teamă și să rămînă pe loc, Lucullus se îndreptă în cele din urmă împotriva lui Tigranes, cu gîndul că va reuși să-l surprindă printr-un atac fulgerător, cînd acesta se va afla după un marș extenuant, și astfel, într-un fel oarecare, să potolească spiritele în rîndurile armatei sale. De bine de rău, trupele îl urmară pînă la răscrucea de drumuri care duc spre Cappadocia; dar, cînd ajunseră aici, printr-un acord unanim, fără să sufle un cuvînt, o luară în această direcție. Cît despre Valerieni, de îndată ce aflară că fuseseră eliberați din serviciul militar de autoritățile de la Roma, părăsiră definitiv armata.

16 Să nu ne mire faptul că un general atît de capabil ca Lucullus, primul roman care a trecut dincolo de Tauros în fruntea unei armate victorioase, care a învins doi regi a căror putere nu era de disprețuit (pe care, dacă ar fi avut energia necesară să termine repede campania începută, ar fi putut să-i facă chiar prizonieri), care a pătruns pînă în inima Asiei, n-a fost în stare să-și domine oamenii în subordine. Aceștia s-au răsculat în dese rînduri și, pînă la urmă, l-au și părăsit. Pricina era că le dădea ordine peste ordine, era greu accesibil, foarte exigent în îndeplinirea riguroasă a sarcinilor și deosebit de sever în aplicarea pedepselor. Lucullus nu știa să cîștige inimile printr-o vorbă bună, să-și atragă simpatia prin bunăvoință sau

devotament, prin împărţire de onoruri şi gratificaţii, mijloace de care întotdeauna trebuie să ştii să te foloseşti cînd ai de-a face cu mulţimea, mai ales cu mulţimea înregimentată într-o tabără de război. Soldaţii lui i-au dat ascultare atîta vreme cît lucrurile au mers bine, atîta vreme cît prăzile capturate contrabalansau primejdiile înfruntate. Cînd însă sosiră zilele negre, cînd panica a luat locul speranţelor, nu-i mai arătară nici un fel de respect. Dovadă a celor ce spun este adevărul că aceiaşi soldaţi, sub ordinele lui Pompeius[37] (care a recrutat din nou oamenii aparţinînd legiunii Valeria), nici nu se mai gîndiră la răscoale. Aşa de mare deosebire este în felul de a fi al oamenilor!

17 Aceasta era situaţia în rîndurile armatei romane, Mithridates nu scăpa prilejul ca, încetul cu încetul, să recîştige teritoriul pierdut al regatului său[38]: el făcu, în continuare, mari incursiuni de pradă în Cappadocia, ţinut pe care nici Lucullus nu-l mai ocrotea, sub pretextul iminentei sosiri a lui Acilius, iar Acilius, cu atît mai puţin. Acesta din urmă dăduse la început mare zor, ca să-i răpească lui Lucullus roadele finale ale victoriei, dar, cînd află cum se desfăşoară lucrurile, în loc să vină să-i preia comanda, s-a oprit în Bithynia. Cît despre Marcius, acesta nu-i dădu nici un fel de ajutor lui Lucullus, invocînd motivul că soldaţii săi refuză să-l urmeze. Totuşi, cînd ajunse în Cilicia, primi în serviciul său pe un oarecare Menemachos, care-l abandonase pe Tigranes. În acelaşi timp el încredinţă comanda flotei lui Clodius, al cărui cumnat era: Clodius, de teama evenimentelor de la Nisibis, îl părăsise pe Lucullus. Acest Clodius a fost prins de piraţi, dar ei îi redară libertatea de frica lui Pompeius. Clodius se duse la Antiochia Syriei sub masca omului care doreşte să-i sprijine pe localnici împotriva arabilor, duşmani ai syrienilor. Şi aici aprinse diferite focare de răscoală, scăpînd ca prin minune cu viaţă în urma isprăvilor sale*.

* Lacună în text.

18 Metellus nu cruţă pe nimeni. Iubitor de putere, el îi atacă pe cretani, deşi aceştia duseseră tratative cu el[39]. Metellus nu ţinu seama de protestele lor vehemente în legătură cu tratatele încheiate şi se grăbi să le facă cît mai mult rău cu putinţă înainte de sosirea lui Pompeius. Octavius[40], care se afla în Creta fără armată (căci fusese trimis aici nu ca să poarte război, ci ca să încheie alianţe cu diferite oraşe), nu crezu de cuviinţă să ia vreo măsură. Cornelius Sissena, guvernatorul Greciei, veni în cele din urmă în Creta, cînd află ce se întîmpla pe aici, şi-l pofti pe Metellus să cruţe viaţa locuitorilor. Cu toate acestea, cum Metellus nici nu se uita la el, nici Sissena nu putu lua măsuri eficiente. 67 i.e.n.

Metellus aduse după sine jalea şi ruina, în diferite regiuni ale Cretei, şi obligă Eleuthera să plătească tribut, după ce a capturat oraşul prin trădare[41]. Oraşul era apărat printr-o întăritură de cărămidă extraordinar de solidă, pe care nimeni n-ar fi putut-o cuceri fără ajutorul unor trădători care în tot cursul nopţii nu încetară să tot îmbibe zidul cu oţet, aşa ca să-l facă friabil. După aceasta, Metellus puse mîna pe Lappa, chiar după primul asalt, deşi acest oraş era reşedinţa lui Octavius. El avu bunul-simţ să nu-i facă nici un rău lui Octavius, dar omorî pe toţi cilicienii care se aflau împreună cu el.

19 Înfuriat de acest procedeu, Octavius nu mai rămase inactiv, ci preluă comanda armatei aflate anterior sub comanda lui Sissenna (acesta din urmă murise în urma unei boli) şi sări în ajutorul celor oprimaţi. După ce amelioră situaţia acestora, se îndreptă spre Hierapytna unde se afla Aristion[42], cu care îşi uni forţele pentru a lupta mai departe. Aristion părăsise Cydonia nu de multă vreme şi pusese mîna pe Hierapytna, după ce îl învinsese pe Lucius Bassus într-o bătălie pe mare. Cîtva timp, Octavius şi Aristion se menţinură destul de bine, dar, cînd Metellus se îndreptă ameninţător spre ei, părăsiră fortul în care se aflau şi plecară cu corăbiile pe mare. Greu încercaţi de o furtună, zvîrliţi pe

mal, ei pierdură o mare parte dintre soldaţii lor. De aici încolo Metellus cuceri nestingherit întreaga insulă. Aşa fură înrobiţi cretanii, care pînă atunci se bucuraseră de deplină libertate şi care nu ştiuseră ce înseamnă să ai stăpîn străin în ţară.

Această expediţie îi aduse lui Metellus titlul de Creticus. Totuşi el nu-şi putu împodobi triumful nici cu prezenţa lui Panares, nici cu cea a lui Lasthenes[43] (care şi el era prizonierul său). Pompeius, prin ajutorul unui tribun cîştigat de partea sa, îi luase deja sub protecţia lui, susţinînd că, conform înţelegerii încheiate, aceştia doi i se închinaseră lui, şi nu lui Metellus[44].

68 î.e.n. 20 Voi povesti acum[45] ce s-a întîmplat cu privire la Pompeius.

Piraţii, la fel cu acei tîlhari care pradă pe locuitorii stabiliţi pe uscat, nu conteneau să pună la grea încercare pe navigatori[46]. Fără îndoială, nici o epocă n-a scăpat de o asemenea pacoste, nici n-ar putea să scape, atîta vreme cît firea omenească va rămîne aceeaşi[47].

Totuşi, pînă atunci — şi pe pămînt, şi pe mare —, tîlhăriile se făceau numai în anumite locuri şi numai în anotimpul călduros, de către o mînă de oameni; de cînd însă izbucniseră pretutindeni şi în aceeaşi vreme războaie care nu se mai sfîrşeau[48], multe oraşe fuseseră distruse. Asupra tuturor refugiaţilor din aceste localităţi plutea spectrul răzbunării şi nimeni nu găsea un adăpost sigur. Aşa s-a făcut că foarte mulţi s-au îndreptat spre o viaţă de ticăloşie.

Hoţiile săvîrşite pe uscat, deoarece în majoritatea lor se petreceau sub ochii oamenilor, care prindeau de veste paguba adusă în vecini — şi ca atare puteau lua fără prea multă greutate măsurile cuvenite — au fost mai uşor stîrpite. În schimb, cele de pe mare, nu mai cunoşteau stavilă.

Într-adevăr, în timp ce romanii luptau fără răgaz împotriva duşmanilor care-i hărţuiau, piraţii s-au întărit considerabil, cutreierînd marea în lung şi în lat, atrăgîndu-i de partea lor pe toţi cîţi aveau îndeletniciri comune cu ei. Ca urmare, bande de piraţi au ajuns să dea ajutor pînă şi unor populaţii întregi, în virtutea unor tratate de alianţă[49].

21 Am amintit deci isprăvile cîte le-au făcut împreună cu alţii. Cînd această cîrdăşie a luat sfîrşit, piraţii nu şi-au contenit activitatea ci, prin propriile lor forţe, au adus multe şi mari neajunsuri romanilor şi aliaţilor lor. Acum nu mai navigau grupaţi în mici unităţi; îmbarcaţi pe flote puternice, sub comanda unor generali, şi-au cîştigat pînă şi un renume strălucit. De preferinţă, ei atacau şi luau în sclavie pe navigatori (pentru navigaţie nu mai era sigur nici măcar sezonul rece; îndrăzneala de care piraţii dădeau dovadă, succesele cu care se obişnuiseră îi determinau să înfrunte, fără teamă, pînă şi în acest anotimp, pericolele mării); pe urmă şi-au îndreptat atacurile şi asupra locuitorilor din porturi. Dacă cineva îndrăznea să iasă în larg împotriva lor, învins în majoritatea cazurilor îşi găsea pieirea; dar chiar de am presupune că era învingător, tot nu putea prinde pe vreunul din piraţi, din cauza vitezei cu care aceştia navigau. Şi aşa, după puţin timp, piraţii iar se întorceau, de parcă ei ar fi fost învingătorii; unele ţinuturi le treceau prin foc şi sabie — nu numai acolo unde se aflau ogoare şi aşezări cîmpeneşti — ci chiar şi oraşe întregi; în altele în schimb, se stabileau de-a binelea, ca din aceste centre, invocînd legături de prietenie să-şi organizeze taberele de iarnă şi să-şi pregătească acţiunile de atac.

22 Cum toate le mergeau din plin, au înaintat pe uscat şi au făcut mult rău şi acelor locuitori care nu se îndeletniceau cu navigaţia pe mare. Aceste fapte afectau nu numai pe aliaţii romanilor, dar şi Italia însăşi. Convingerea că aici vor ridica prăzi mai bogate încă şi că vor semăna mai multă groază în restul lumii, dacă nici Italia nu va fi cruţată, i-a determinat să debarce în diferite puncte ale coastei italice, pînă şi la Ostia. Ei ardeau corăbiile şi prădau tot ce le ieşea în

cale. În cele din urmă, cum nu întîmpinară nici o împotrivire, făceau popasuri pe uscat şi scoteau nestingheriţi în vînzare, ca şi cum ar fi fost la ei acasă, oamenii pe care nu-i omorîseră şi prada capturată.

Raza lor de acţiune era împărţită pe sectoare (altfel ar fi fost cu neputinţă ca unii şi aceiaşi piraţi să aducă concomitent atîtea prejudicii în toate regiunile maritime).

Prietenia care-i lega era însă atît de strînsă, încît trimiteau bani şi ajutoare pînă şi piraţilor cu totul necunoscuţi lor, ca unor cunoştinţe foarte apropiate.

Un alt motiv care le sporea considerabil puterea era şi faptul că, strîns uniţi, susţineau pe aceia care arătau bunăvoinţă anumitor persoane din rîndurile lor şi, tot astfel, prădau pe aceia care ofereau motive de nemulţumire altor tovarăşi de-ai lor.

23 Puterea piraţilor ajunsese atît de impresionantă, încît războiul împotriva lor luase proporţii, nu se mai termina şi nu i se putea pune capăt prin nici un fel de măsuri sau de tratate.

Romanii nu numai că auzeau despre aceste isprăvi, ci la unele erau chiar martori oculari (din mărfurile de import nu le mai sosea nimic, iar transporturile de grîu fuseseră complet întrerupte). Cu toate acestea, atunci cînd ar fi trebuit, nu şi-au făcut griji prea mari. E adevărat că, în repetate rînduri, cînd erau zguduiţi de veştile primite[50], au trimis împotriva piraţilor flotile şi comandanţi. Aceste măsuri rămîneau însă fără rezultat. Dimpotrivă, urmarea a fost că aliaţii au avut şi mai mult de suferit. În cele din urmă, situaţia devenise extrem de critică. Abia atunci au convocat roma-
67 î.e.n. nii Adunarea[51] şi au deliberat timp de mai multe zile asupra măsurilor ce trebuiau luate. Puşi la grea încercare de primejdiile neîntrerupte, văzînd că au de susţinut un război greu şi îndelungat împotriva piraţilor şi, dîndu-şi seama că nu era posibil nici să lupte cu toţi deodată, nici să-i atace separat (căci ei se întrajutorau şi era peste putinţă să-i încolţească pretutindeni)

— romanii ajunseseră la grea cumpănă şi pierduseră aproape speranţa unei soluţii potrivite — pînă cînd, unul dintre tribunii plebei, Aulus Gabinius[52], fie pus la cale de Pompeius, fie că voia să-i fie acestuia cu orice preţ pe plac (căci n-a făcut doar acest lucru de dragul binelui obştesc, om pervers cum era) a propus să fie ales din rîndurile consularilor un comandant unic, cu puteri depline împotriva tuturor piraţilor, pe o durată de trei ani. La dispoziţia acestui general urmau să fie puse forţe considerabile şi sub ordinele sale să lupte numeroşi alţi generali. În mod direct, Gabinius nu rosti numele lui Pompeius, dar era evident că, de îndată ce mulţimea avea să audă o asemenea propunere, pe el avea să-l aleagă.

24 Ceea ce s-a şi întîmplat. Propunerea lui Gabinius a fost acceptată[53] şi pe moment toţi şi-au exprimat adeziunea faţă de Pompeius, afară de Senat. Senatorii ar fi preferat să îndure orice neajuns din partea piraţilor decît să-i acorde lui Pompeius o comandă atît de importantă. Puţin a lipsit ca Aulus Gabinius să nu fie ucis chiar în incinta Adunării. El a scăpat de moarte, fugind pe furiş. De îndată ce mulţimea a aflat despre rezoluţia Senatului s-a iscat un tumult grozav şi oamenii au năvălit în sala unde se aflau aşezaţi senatorii. Dacă aceştia nu s-ar fi retras în mare grabă, ar fi căzut victimă toţi, pînă la unul. Răspîndindu-se care încotro, s-au ascuns pe unde au putut, afară de Caius Piso, consulul (căci aceste evenimente s-au petrecut pe vremea cînd el era consul împreună cu Acilius), pe care mulţimea l-a prins şi care era cît pe ce să plătească cu viaţa opoziţia colegilor săi, dacă nu l-ar fi scăpat Gabinius[54].

După aceste evenimente, patricienii s-au cuminţit, bucuroşi să-şi păzească pielea, dar asmuţiră pe ceilalţi nouă tribuni ai plebei contra lui Gabinius. Dintre aceştia, majoritatea temîndu-se de popor, nu au ridicat nici o obiecţie. Numai Lucius Trebellius şi Lucius Roscius au îndrăznit să ia poziţie, dar n-au izbutit

nici ei să spună vreun cuvînt sau să întreprindă ceva din ceea ce făgăduiseră.

Cînd a sosit ziua fixată pentru votarea propunerii lui Gabinius, iată ce s-a întîmplat. Pompeius, ahtiat să capete comanda, sub influența propriei sale ambiții și a trecerii de care se bucura în rîndurile mulțimii, socotea că nu-i nici o onoare s-o dobîndească, însă o adevărată dezonoare să nu i se încredințeze tocmai lui. Conștient de opoziția aristocrației, plănui să lase impresia că este constrîns. De altfel, prin firea lui era înclinat să simuleze o profundă lipsă de interes față de lucrurile pe care și le dorea. În această împrejurare, mai mult ca oricînd, adoptase o asemenea tactică — ținînd seama de invidia ce ar fi provocat-o dacă, de bunăvoie, ar fi luptat pentru a dobîndi comanda. Dimpotrivă, își imagina el, numit împotriva voinței lui, s-ar fi acoperit de glorie ca unul ce era considerat comandantul cel mai capabil.

25 Ieșind în fața Adunării, luă cuvîntul și spuse: „Cetățeni, sînt fericit de cinstea ce mi-o faceți. Stă în firea lucrurilor ca toți oamenii să se mîndrească cu binefacerile primite din partea concetățenilor. În ce mă privește, deoarece adesea am fost copleșit cu onorurile decretate de voi, n-am cuvinte să-mi exprim îndeajuns bucuria față de noile dovezi de bunăvoință ce-mi arătați astăzi. Totuși, după părerea mea, nu se cuvine ca această conduită să depășească o anumită măsură — nici ca eu, în vecii vecilor, să fiu învestit cu o comandă. Chinuit am fost, încă din copilărie; iar voi, bine ați face să vă îngrijiți și de promovarea altora. Nu vă amintiți oare cîte am pătimit în războiul împotriva lui Cinna, deși eram extrem de tînăr[55]? Cîte am îndurat în Sicilia și în Africa[56], fără ca, propriu-zis, să mă număr printre efebi? Cîte primejdii am înfruntat în Spania, înainte de a avea vîrsta cerută unui senator[57]? Departe de mine gîndul că în toate aceste împrejurări m-ați întîmpinat cu ingratitudine. Afară de nenumărate alte recompense strălucite de care m-ați

socotit demn, faptul că mi-ați încredințat campania împotriva lui Sertorius, cînd nimeni altul nu voia nici nu putea s-o accepte, triumful ce mi l-ați acordat pentru această campanie, sfidînd legile în vigoare[58], mi-au adus numai lauri. Cum însă am suportat multe griji, multe primejdii, mă simt sleit fizicește și obosit sufletește. Nu faceți socoteala că sînt încă tînăr, că am cutare sau cutare vîrstă. În schimb, dacă veți calcula conștiincios cîte campanii am susținut, prin cîte primejdii am trecut, veți găsi un număr de ani mult mai mare decît vîrsta mea și astfel vă veți convinge, cu prisosință, că de aici înainte nu mai sînt în stare să înfrunt nici oboselile, nici grijile.

26 Să zicem, în aceeași ordine de idei, că s-ar găsi forță să le facem față. În acest caz, luați în considerare cîtă pizmă și cîtă ură atrag după sine astfel de misiuni. Nu încape vorbă, voi nu dați nici un fel de importanță unor asemenea manifestări (nici n-ar fi frumos să aveți preocupări de acest fel) dar, pentru mine, ele atîrnă foarte greu în balanță. Mărturisesc fățiș, nici una dintre grozăviile războiului nu mă sperie nici nu mă supără atît cît invidia și ura. Care om întreg la minte ar trăi fericit într-un cerc de invidioși? Cine oare s-ar încumeta să se dedice treburilor publice cu perspectiva, în caz de nereușită, să fie adus în fața justiției, iar dacă îi merge totul în plin, să fie expus unei furtuni de gelozie?

Din aceste cauze și din multe altele, îngăduiți-mi să trăiesc în liniște și să-mi văd de treburile mele, ca măcar de aici înainte să mă preocup de familia mea și să nu mă sting consumat de atîtea griji. Însărcinați pe altcineva cu comanda împotriva piraților. Sînt destui oameni destoinici gata să preia comanda navală, și mai tineri, și mai în vîrstă decît mine. Din acest număr aveți de unde alege, fără nici o greutate. Nu sînt doar unicul om care vă iubește sau unicul cu experiență în războaie, ci și cutare sau cutare sînt însuflețiți de aceleași sentimente și au aceeași price-

pere. Ca să nu par că favorizez îndeosebi pe cineva, mă abţin să rostesc vreun nume".

27 După acest discurs în faţa Adunării, Gabinius, luînd iarăşi cuvîntul, spuse: „Pompeius, cetăţeni romani, nu-şi dezminte eminentele-i calităţi atunci cînd nu aleargă după comandă, cînd nu se grăbeşte s-o primească, deşi i se oferă.

Nu stă în firea unui om de valoare să caute cu orice preţ puterea şi să-şi dorească tot felul de complicaţii; el are datoria să-şi asume sarcinile numai după o matură chibzuinţă, pentru a fi în stare să le ducă la bun sfîrşit, ferindu-se de a face greşeli. Temeritatea promisiunilor umflate, atunci cînd e vorba de acţiuni, degenerează într-o grabă care-i duce pe mulţi la pieire, căci ei nu aşteaptă momentul potrivit; dimpotrivă, circumspecţia, practicată chiar de la început, dacă rămîne constantă şi cînd se trece la acţiune, aduce numai foloase.

Voi trebuie să vă hotărîţi nu pentru ceea ce i-ar plăcea lui Pompeius, ci pentru binele Republicii. Comanda unei expediţii se cuvine să fie încredinţată acelora în stare să facă faţă, nu acelora care o doresc cu orice preţ. Nu încape vorbă, mulţi intră în această ultimă categorie — dar un altul de valoarea lui Pompeius nu veţi mai găsi. Aduceţi-vă numai aminte cîte şi ce fel de greutăţi am întîmpinat cînd eram în căutarea unui general care să preia comanda în războiul împotriva lui Sertorius. Amintiţi-vă că între toţi, mai tineri sau mai bătrîni, singur Pompeius părea să corespundă cerinţelor. Pe acea vreme însă nu avea vîrsta legală, nu era membru al Senatului. Cu toate acestea, noi l-am învestit cu comanda supremă în locul celor doi consuli. Din toată inima aş vrea să avem la dispoziţie cît mai numeroşi bărbaţi eminenţi, şi de-ar fi nevoie să înălţăm rugi pentru aşa ceva, le-aş înălţa; cum însă situaţia de faţă n-are a face cu ruga — cum nu ne putem bizui pe voia întîmplării —, trebuie să ne gîndim la cineva anume făcut să comande, care

posedă cunoştinţele necesare, care are o îndelungată experienţă, căruia, mai presus de toate, norocul îi surîde. Toate aceste condiţii rareori se află întrunite la un singur om. Dar, cînd se găseşte un astfel de om, aveţi datoria, în unanimitate, să-i arătaţi un devotament sincer şi să-i cereţi serviciile fie şi împotriva voinţei lui. O asemenea impunere a unei sarcini este cum nu se poate mai frumoasă şi pentru acela care obligă şi pentru cel căruia i se conferă. Cel care obligă, se salvează pe sine însuşi. Cel care primeşte, este în măsură să-şi salveze concetăţenii. Un om de bine, un adevărat patriot, este oricînd gata să se sacrifice trup şi suflet pentru binele obştesc.

28 Nu sînteţi de părere că Pompeius, care încă din fragedă tinereţe a luat parte la campanii, a comandat armate, a contribuit la mărirea puterii noastre, a scăpat din necazuri pe aliaţii noştri şi a cucerit teritorii străine — nu credeţi oare că astăzi, în plină maturitate, la vîrsta cînd omul se dovedeşte superior lui însuşi, cînd a acumulat o imensă experienţă din campaniile pe care le-a purtat, este persoana cea mai indicată să ne fie de folos? Cel pe care l-aţi ales ca general, cînd era doar un adolescent, îl veţi înlătura acum, cînd este un bărbat format? Cel căruia, simplu cavaler i-aţi încredinţat comanda unor războaie de importanţa acelora de odinioară, nu merită să-i acordaţi încrederea voastră pentru această expediţie cînd face parte din corpul Senatului? Înainte chiar de a fi fost pus efectiv la încercare l-aţi solicitat ca pe unicul sprijin pentru necazurile ce vă copleşeau. Astăzi, cînd îi cunoaşteţi foarte bine capacitatea, aveţi mai puţină încredere în el, în faţa unui impas la fel de grav? Pe vremea cînd nu avea dreptul să preia comanda l-aţi învestit cu puteri depline împotriva lui Sertorius. Acelaşi om, ezitaţi cumva să-l trimiteţi contra piraţilor, după ce a fost consul?

Cetăţeni, alegerea voastră să nu aibă altă ţintă; iar tu, Pompeius, ascultă cuvintele mele, ascultă glasul

patriei. Ea ţi-a dăruit lumina zilei, ea te-a crescut. Trebuie să te socoţi slujitorul intereselor patriei şi, pentru a le susţine, n-ai voie să dai înapoi în faţa nici unei greutăţi, în faţa nici unui pericol. Chiar de-ar fi să-ţi jertfeşti viaţa, fără a mai aştepta ceasul sortit, e de datoria ta să-l întîmpini fie şi înainte de vreme.

29 Dar am impresia că prin sfaturile ce-mi îngădui să ţi le dau devin ridicol, sfaturi adresate tocmai ţie, care în atîtea şi atîtea războaie faimoase ai dat dovadă de vitejie şi devotament faţă de patrie. Lasă-te deci înduplecat de argumentele mele şi ale concetăţenilor tăi. N-ai teamă de invidia unora. Din contra, ai toate motivele să păşeşti cu şi mai mare încredere pentru cauza ce-o slujeşti. Iubirea ce ţi-o poartă majoritatea oamenilor şi binefacerile pe care ni le vei aduce nouă, tuturor, te vor ajuta să nu iei în seamă cuvintele răuvoitoare. Dacă vrei să le faci sînge rău duşmanilor, de aceea acceptă comanda. Se vor supăra îngrozitor că, împotriva părerii lor, ai preluat comanda şi te-ai acoperit de glorie. Tu însuţi vei încununa cu un final demn de renumele tău faptele pe care le-ai săvîrşit mai înainte vreme atunci cînd ne vei scăpa de necazurile multe şi grele care ne apasă".

30 Abia de îşi termină Gabinius cuvîntarea că Trebellius şi încercă să-l contrazică; cum nu putu obţine cuvîntul, se împotrivi la votare. Gabinius, furios, amînă votul cu privire la Pompeius şi propuse un alt vot, care-l privea pe Trebellius însuşi: Primele şaptesprezece triburi care păşiră la urne declarară ilegalitatea comportării lui Trebellius şi-şi exprimară dorinţa ca acesta să nu mai fie tribun. Trebellius îşi ţinu gura cu mare greutate, cînd cel de-al 18-lea trib era gata să voteze în acelaşi sens[59]. Văzînd ce se petrece, Roscius nu mai îndrăzni să ia cuvîntul, dar, ridicînd mîna, ceru să fie aleşi doi generali, ca măcar pe această cale să-i micşoreze atotputernicia lui Pompeius. În timp ce tot gesticula, mulţimea scoase un răcnet aşa de înfiorător, încît

un corb, care zbura pe deasupra capetelor, se sperie şi căzu ca trăsnit[60]. După ivirea acestui semn, Roscius se abţinu să mai spună ceva şi chiar să mai facă semne cu mîna. Pînă atunci, Catulus[61] tăcuse. Gabinius îl îndemnă însă să ia cuvîntul. Catulus era şeful Senatului şi Gabinius era încredinţat că părerea acestuia îi va determina şi pe ceilalţi senatori să fie de acord cu grupul care-l susţinea pe Pompeius. De altfel, speranţa lui era că, trăgînd învăţăminte din cele petrecute cu tribunii, Catulus îi va sprijini propunerea. Cuvîntul îi fu, aşadar, acordat lui Catulus şi pentru că toată lumea îl respecta şi pentru că îl considerau un om de bine, care prin faptă şi prin vorbă se dovedise întotdeauna un susţinător al intereselor mulţimii. Iată cuvîntarea pe care o rosti:

31 „Cetăţeni romani, devotamentul meu fără margini pentru cauza poporului nu-i pentru nimeni o taină. Dacă aşa stau lucrurile, datoria mea este să expun fără înfloriturі, cu deplină libertate de gîndire, cele ce sînt conştient că este util pentru Republică. Voi se cuvine să ascultaţi cu luare aminte şi apoi să deliberaţi. Dacă veţi vocifera nu vă veţi alege cu nici un sfat util, deşi l-aţi fi putut primi. Dimpotrivă, de veţi fi atenţi la cele ce am de spus, veţi descoperi singuri, fără greş, cea mai sigură cale de urmat.

Mai întîi de toate, afirm cu tărie că nu trebuie să încredinţaţi unui singur om puteri discreţionare, fără nici o întrerupere în timp. Acest lucru este interzis de legi; transpus în realitate, s-a dovedit şi mai periculos încă.

Nimic n-a întărit mai mult poziţia lui Marius, ca să zicem aşa, decît faptul că într-un foarte scurt răstimp a fost învestit cu comanda unor războaie atît de importante şi ales de şase ori consul, în decurs de numai cîţiva ani[62]. Sulla, la rîndul lui, s-a bucurat de mare trecere, fiindcă, neîncetat, ani în şir, a comandat armata, apoi a fost numit dictator şi în cele din urmă consul[63]. Nu stă în firea oamenilor[64], nici a celor tineri, nici a

celor mai vîrstnici, să se supună de bunăvoie rînduielilor strămoşeşti, după ce s-au deprins vreme îndelungată cu gustul puterii.

32 Dacă vorbesc aşa — departe de mine intenţia de a aduce vreo învinuire lui Pompeius. Totuşi numirea acestuia nu reprezintă nici un avantaj pentru voi şi pe deasupra este şi ilegală. Într-adevăr, dacă o asemenea numire aduce numai cinste celor socotiţi demni de ea — virtual, s-ar cuveni să fie obţinută de oricine are dreptul să aspire la aşa ceva (doar asta este adevărata democraţie); şi dacă atrage după sine multă strădanie, toate persoanele în cauză au obligaţia să-i împărtăşească greutăţile, în condiţii identice (ceea ce înseamnă adevărata egalitate). Mai mult încă, puşi într-o asemenea situaţie, mulţi cetăţeni ajung să capete practica treburilor politice şi, din experienţă, alegerea oamenilor care merită încredere pentru indiferent ce misiuni, este astfel înlesnită. Aşa cum vi se propune vouă să votaţi, nu obţineţi decît subţierea inevitabilă a rîndurilor celor pregătiţi pentru viaţa politică, cît şi a celor demni să se afle în primele rînduri.

Din această cauză, în primul rînd, aţi dus lipsă de un general în războiul împotriva lui Sertorius[65], pentru că înainte vreme aţi folosit prea mult pe unii şi aceiaşi oameni. În concluzie, deşi Pompeius merită din toate punctele de vedere să fie învestit cu comanda expediţiei contra piraţilor — datorită faptului că ar fi numit împotriva uzanţelor legale şi împotriva celor dovedite de practica vieţii — nici voi, nici el nu se cuvine să procedaţi după cum s-a propus.

33 Iată cele ce-am avut de spus cu precădere. În al doilea rînd, adaug că de vreme ce consulii şi pretorii, cît şi locţiitorii lor nu obţin magistraturile civile şi comanda militară decît conform prescripţiilor legale, nu vă şade frumos să treceţi cu vederea aceste norme instituind o nouă magistratură, care, la drept vorbind, nici nu vă foloseşte la nimic. La ce bun să mai alegeţi magistraţi

anuali, dacă nu le solicitaţi serviciile cînd e nevoie, ca în cazul de faţă? Îmi închipui că ei sînt aleşi, nu ca să se plimbe gătiţi cu toga tivită cu purpură, nici ca bucurîndu-se de titlul magistraturii, în fond, să nu aibă nici o autoritate. Cum să nu vă expuneţi urii acestor oameni, cît şi a tuturor acelora care năzuiesc să ia parte activă la treburile publice, dacă distrugeţi magistraturile strămoşeşti, dacă nu mai încredinţaţi nici o misiune celor aleşi pe căi legale, ci vă pregătiţi să-i acordaţi unui simplu cetăţean o comandă extraordinară, aşa cum n-a mai fost vreodată?

34 Dacă este neapărat nevoie să se creeze o altă magistratură pe lîngă magistraturile anuale — există într-adevăr un străvechi exemplu, mă refer la dictatură — e bine să precizăm că părinţii noştri n-au numit niciodată un dictator, cu atribuţiile pe care le implică această funcţie, pentru toate sectoarele vieţii publice şi nici pe o durată mai lungă de şase luni. Prin urmare, dacă credeţi necesară instituirea unei magistraturi extraordinare, aveţi, aşadar, posibilitatea să numiţi un dictator fără să călcaţi litera legii şi fără să vă manifestaţi disprețul faţă de interesele statului. Persoana aleasă poate fi Pompeius sau oricare altul, cu condiţia ca autoritatea lui să nu depăşească termenul legal şi nici graniţele Italiei. Ştiţi prea bine cu cîtă strictețe părinţii noştri au respectat această regulă. Nu se pomeneşte de vreun dictator ales în alte condiţii, afară de unul singur, trimis în Sicilia, care de fapt n-a apucat să ia nici o măsură.[66]

De altfel, Italia nu simte necesitatea unui atare magistrat, iar voi n-am impresia că aţi răbda, să nu mai vorbesc de autoritatea în sine, dar nici măcar numele dictatorului. Dovadă supărarea voastră împotriva dictaturii lui Sulla. Cum s-ar împăca oare această atitudine cu instituirea unei magistraturi extraordinare care s-ar prelungi pe un timp de trei ani şi sub jurisdicţia căreia ar intra toată lumea, ca să zic aşa, şi cei din Italia, şi cei din afara Italiei? Cîte grozăvii au avut de

pătimit orașele de pe urma unei astfel de forme de guvernămînt și cîte tulburări au provocat în rîndurile populației noastre cei mînați de setea nelegiuită de a deține puterea, ca să nu mai vorbesc despre nenumăratele nenorociri pe care singuri și le-au atras asupra propriilor lor capete — le cunoașteți prea bine cu toții.

35 Așadar, am să părăsesc această temă. Cine nu știe oare că nu-i un punct de onoare și nici un lucru avantajos ca toate atribuțiile în stat să fie înmănuncheate de o singură persoană și ca un singur om să decidă, fie el oricît de eminent, în calitate de stăpîn absolut, de toate bunurile pe care le posedăm? Onorurile supreme, puterea excesivă de a lua orice măsuri, sucesc capul și corup pînă și pe cei mai desăvîrșiți. Sînt de părere că trebuie să luați în considerație și faptul că nici măcar nu este cu putință ca un singur bărbat să comande întreg teatrul de război maritim și să conducă cu succes toate operațiile. Este necesar, dacă veți acționa conform cerințelor, să duceți pe mai multe planuri lupta împotriva piraților, așa ca să nu li se mai dea ocazia să se facă nevăzuți regrupîndu-se sau găsindu-și refugiul la populațiile neangajate. Un singur conducător, indiferent cine ar fi el, n-ar putea face față situației oricum ar încerca. Cum ar putea, într-adevăr, lupta în același interval de timp în Italia, în Cilicia, în Egipt, în Syria, în Grecia, în Iberia, în Marea Ionică și în regiunea insulelor? Prin urmare, iată că sînteți nevoiți să folosiți un mare număr de soldați și de generali în această acțiune, ca să rezulte, într-adevăr, un succes deplin.

36 S-ar putea să mi se facă următoarea obiecție. În eventualitatea cînd veți încredința comanda supremă unui singur general, acesta va avea la dispoziția sa mai mulți amirali și generali. Dar n-ar fi oare mult mai just și mai cu folos — aș răspunde eu la rîndul meu — ca cei care ar urma să lupte sub comanda aceluia să fie împuterniciți de către voi cu privire la această campanie și tot de către voi să fie învestiți cu autoritate de-

plină? Ce piedică vedeți în cale? În acest caz vor fi și mai preocupați de felul cum decurg operațiile, prin simplul fapt că fiecăruia i s-a încredințat o anumită sarcină. Nimeni nu va putea să impute altuia propria sa neglijență. De aici va rezulta și o emulație sporită, de vreme ce fiecare se bucură de o autoritate deplină și va dobîndi laurii faptelor pe care le va săvîrși. În caz contrariu, cine oare, aflîndu-se în subordinea altcuiva, s-ar mai purta în același fel? Cine credeți că se va mai arăta gata să îndeplinească, fără să murmure, indiferent ce ordin, cînd gloria victoriei nu-i va reveni lui, ci celuilalt?

Nu, nu e cu putință ca unul singur să conducă în același timp un război așa de extins. Însuși Gabinius a recunoscut acest lucru, cînd a crezut potrivit ca celui învestit prin vot cu puterea supremă să-i fie acordate numeroase ajutoare. Mai rămîne de examinat sub ce titlu vor servi aceștia, în calitate de comandanți sau de locotenenți? aleși de întreg poporul, cu drepturile unui comandant cu puteri depline sau numiți direct de Pompeius, stînd la dispoziția acestuia?

Cele ce spun eu, sub orice aspect le-ați lua în considerare și chiar cu privire la pirați în sine, sînt mai apropiate de litera legii. Fiecare dintre voi se cade s-o recunoască. Afară de aceasta, luați aminte și la primejdia ce implică dizolvarea tuturor celorlalte magistraturi cu prilejul campaniei împotriva piraților, fără a îngădui prelungirea vreuneia dintre ele nici în Italia, nici în ținuturile supuse nouă, pe această durată de timp*.

* Lacună în text. Pasajul care lipsește poate totuși fi reconstituit după Xilhilinus, I, 1: „un oarecare Catulus, din rîndul aristocrației a vorbit în fața Adunării poporului: dacă Pompeius, trimis ca general în această expediție, nu se va dovedi corespunzător, așa cum se întîmplă adesea în multe campanii, în cele maritime inclusiv, pe cine altul veți găsi de cuviință să-l trimiteți în locul lui, pentru a îndeplini cele necesare? „Pe tine", strigă mulțimea într-un singur glas, de parcă ar fi fost instigată de cineva. Și astfel Pompeius a dobîndit comanda supremă asupra mării, a insulelor și a continentului pe o profunzime de patru sute de stadii de la țărmul mării".

37 . . . i se încredinţă guvernarea Italiei, cu titlul de proconsul, pe o durată de 3 ani; în subordinea lui au fost numiţi cincisprezece locotenenţi şi, printr-un decret, i s-a îngăduit să dispună de toate navele, de toate resursele băneşti şi de oricîte forţe armate va crede de cuviinţă[67].

Senatul, în ciuda voinţei lui, sancţionă şi adoptă aceste măsuri, urmate de multe altele care s-au ivit pe parcurs, impuse de mersul evenimentelor. Un moment critic a fost acela cînd Piso nu a admis cererea locotenenţilor lui Pompeius care-i pretindeau să recruteze oameni în provincia pe care o guverna el, Gallia Narbonensis. Mulţimea s-a înfuriat straşnic şi era cît pe ce să-l alunge pe Piso din postul ce-l avea, dacă n-ar fi intervenit Pompeius în favoarea sa. Cît despre Pompeius, după ce s-a pregătit cu grijă, aşa cum o cerea situaţia şi în lumina perspectivei ce-o avea, a străbătut toate porţiunile maritime bîntuite de piraţi, fie personal, fie prin mijlocirea locotenenţilor săi, izbutind să readucă liniştea în majoritatea locurilor, chiar în cursul acelui an[68]. El a pus în mişcare o mare parte din aparatul trupelor maritime, cît şi din acela al trupelor terestre, aşa încît nu i se putea rezista nici pe mare nici pe uscat. Totodată, el se arătă plin de omenie pentru piraţii care înţelegeau să i se predea. Printr-o astfel de metodă izbuti să atragă de partea lui un mare număr de piraţi. Aceşti oameni, inferiori ca forţă şi convingîndu-se de mărinimia lui, se grăbeau care mai de care să i se pună la dispoziţie. Printre altele, el se îngrijea de soarta lor şi, ca aceştia să nu mai fie iarăşi constrînşi de sărăcie la fapte rele, le dărui ţinuturi de locuit, acolo unde observa terenuri neocupate, ba chiar şi aşezări orăşeneşti, unde se simţea nevoia de populaţie. În felul acesta au fost populate diferite oraşe, printre care şi acela care a primit numele de Pompeiopolis. Această localitate se află în Cilicia, lîngă malul mării şi anterior fusese complet distrusă de Tigranes. Vechiul ei nume era Soloi[69].

38 Acestea sînt întîmplările petrecute sub consulatul lui Acilius şi al lui Piso[70]. Afară de evenimentele menţionate, cei doi consuli au luat iniţiativa să propună o lege împotriva celor dovediţi de nereguli la alegerea magistraţilor. Proiectul prevedea interdicţia de a exercita magistraturi, de a lua parte la dezbaterile Senatului, ba chiar şi aplicarea unei amenzi în bani. După ce puterea tribuniciană îşi recăpătase importanţa de odinioară şi mulţi dintre cei şterşi de cenzori din listele electorale se străduiau în fel şi chip să-şi recapete demnitatea de senator,[71] tot felul de grupări şi de intrigi se ţeseau în jurul fiecărei magistraturi. Consulii au prezentat acest proiect nu ca un protest împotriva acestor practici. (Ei înşişi fuseseră aleşi în urma unor sforării complicate, ba Piso, învinuit de măsluire, a scăpat de proces numai prin intervenţia cîtorva prieteni). În realitate, ei fuseseră constrînşi de Senat. Iată cum s-au petrecut lucrurile: un anume Caius Cornelius, tribun al plebei, a încercat să instituie cele mai severe pedepse cu privire la falsificarea alegerilor şi Adunarea s-a arătat favorabilă propunerii[72]. Senatul, conştient că exagerarea în aplicarea pedepselor are un oarecare efect moral, prin ameninţările prevăzute de lege, dar că, pe de altă parte, nu se vor găsi acuzatori şi nici jurii dispuse să voteze condamnarea celor aduşi pe banca de acuzare, tocmai din cauza caracterului excesiv al acestor pedepse, că, dimpotrivă, moderaţia antrenează pe mulţi să formuleze acuzări şi nu abate de la calea cea dreaptă sentinţele date de un complet de judecată, porunci să se aducă unele amendamente legii lui Caius Cornelius, iar consulilor să o prezinte astfel modificată.

67 i.e.n.

39 Comiţiile fuseseră deja anunţate şi faptul implica interdicţia promulgării vreunei legi înainte de întrunirea acestora. În acest interval de timp, cei care vînau magistraturile s-au dedat la tot felul de mîrşăvii. S-a ajuns pînă şi la crimă. Din această cauză, Senatul a hotărît ca legea să treacă fie şi înaintea convocării Adunării. Consulilor li se acordă o gardă personală. Foc de

supărat împotriva acestor hotărîri, Cornelius formulă un alt proiect, care interzicea senatorilor să confere cuiva o magistratură cerută în afara prescripţiilor legale sau să aibă dreptul de vot în problemele rezervate în exclusivitate Comiţiilor. Această regulă fusese din cea mai mare vechime întărită de litera legii dar, în realitate, nu se mai bucura de nici un credit.

Propunerea lui Cornelius provocă un mare tumult. Ea întîmpină o vie rezistenţă din partea coaliţiei senatoriale, dar mai ales din partea lui Piso. Mulţimea îi făcu bucăţi fasciile şi încercă să-l sfîşie şi pe el. În faţa acestei revărsări de ură, Cornelius, fără a mai aştepta votul, dizolvă Adunarea. Ulterior, el adăugă la legea sa un amendament care prevedea ca Senatul să discute, în prealabil, toate proiectele de lege, iar Adunarea să aibă însărcinarea de a le ratifica.

40 Acesta a fost conţinutul legii propuse de Cornelius, căreia îi urmă o alta, formulată în următorii termeni. Toţi pretorii afişau în public principiile după care urmau să împartă dreptatea; totuşi ei nu publicau integral formulele stabilite cu privire la contracte, nici nu afişau o dată pentru totdeauna asemenea edicte, nici nu ţineau seama la cele scrise — ci adesea le schimbau conţinutul —, aşa cum se petrec de obicei lucrurile în asemenea ocazii, mînaţi de simpatie sau de ură faţă de anumite persoane. Cornelius propuse atunci o lege, în virtutea căreia pretorii, de îndată ce intrau în funcţie aveau datoria să proclame normativele de care se vor folosi în activitatea lor. De la acestea nu se îngăduiau abateri. Pe scurt, pe acea vreme, romanii se arătau într-atît de preocupaţi de înăbuşirea oricăror manifestări de corupţie încît stabiliseră pedepse aspre pentru cei dovediţi de corupţie şi premii pentru acuzatorii lor. Aşa, de pildă, deşi Caius Carbo nu era decît un simplu tribun al plebei, a fost distins cu onorurile consulare, pentru că l-a acuzat pe Marcus Cotta,[73] care-l destituise pe cvestorul Publius Oppius sub învinuirea de a fi luat mită şi de a fi suspect că a complotat împotriva intereselor de stat — în timp ce Cotta însuşi se îmbogăţise pe spinarea bitinienilor; ceva mai tîrziu, cum Carbo a preluat guvernarea Bithyniei şi n-a săvîrşit cu nimic mai puţine abuzuri decît Cotta — a fost acuzat, la rîndul lui, de fiul acestuia din urmă şi condamnat. Căci pentru unii e mult mai lesne a ponegri pe alţii decît să-şi vadă de păcatele lor. Sînt însă numaidecît gata să facă şi ei tot ceea ce li se pare că merită să fie pedepsit la aproapele lor; aşa încît din faptul că îi condamnă pe alţii în gura mare nu poţi avea vreo chezăşie că urăsc faptele acestora.

41 Lucius Lucullus ajunsese la sfîrşitul preturei sale urbane. Numit apoi guvernator al Sardiniei, nu acceptă denumirea care i se oferise; simţea o adevărată repulsie pentru această funcţie, deoarece majoritatea guvernatorilor din provincii avuseseră o comportare cu totul nesănătoasă. El era de o mare blîndeţe şi această calitate o dovedi în mod strălucit. La porunca lui Acilius să i se sfarme scaunul de pretor, sub pretextul că nu s-a ridicat în picioare cînd l-a văzut trecînd pe la faţa locului, Lucullus nu s-a lăsat pradă mîniei, ci a continuat să judece, rămînînd în picioare. Alături de el rămăseseră în picioare şi colegii lui, în semn de solidarizare cu el.

42 Roscius[74] veni între timp cu un nou proiect de lege, iar C. Manilius,[75] care şi el era tribun al plebei, propuse, la rîndul lui, o altă lege. Proiectul lui Roscius se referea la separarea distinctă a locurilor ocupate de cavaleri în teatre, faţă de restul muritorilor. Propunerea îi atrase elogii. În schimb, puţin a lipsit ca Manilius să nu fie pedepsit pentru propunerea sa. În ultima zi a anului, cînd se lăsa înserarea, în fruntea unui pumn de oameni adunaţi din mulţime şi instruiţi de el, aduse un proiect de lege, care prevedea dreptul de vot, alături de stăpînii care-i eliberaseră, pentru liberţi. A doua zi — era prima zi a lunii şi totodată prima zi de consulat a lui L. Tullius şi Aemilius Lepidus — Senatul, informat de ce se petrecuse, îi respinse legea de îndată[76]. În-

66 i.e.n.

spăimîntat, deoarece plebea se arăta cumplit de mîniată, Manilius atribui mai întîi lui Crassus şi altor cîţiva ideea acestui proiect; cum nimeni nu-l credea, începu să-l linguşească pe Pompeius, cu toată împotrivirea acestuia, în bună parte şi pentru că socotea că Gabinius se bucura de mare trecere pe lîngă Pompeius. În consecinţă, manevră să i se încredinţeze lui Pompeius războiul împotriva lui Tigranes şi Mithridates concomitent cu guvernămîntul Bithyniei şi al Ciliciei[77].

43 Atunci, profunda nemulţumire şi opoziţia aristocraţiei izbucniră pe faţă, printre alte cauze şi pentru faptul că cei doi consuli, Marcius şi Acilius fuseseră demişi înainte de termenul magistraturii lor. Plebea, deşi puţin mai înainte vreme trimisese magistraţi însărcinaţi cu organizarea regiunilor cucerite — unde, după cîte scria Lucullus, operaţiile de război fuseseră terminate — nu întîrzie să voteze şi legea Manilia, îndeosebi în urma instigaţiei lui Caesar şi a lui M. Cicero[78]. Aceştia au sprijinit legea nu din convingere că ea aduce vreun folos statului, nici din dorinţa de a fi pe placul lui Pompeius, ci pur şi simplu fiindcă îşi dădeau seama că tot avea să treacă. Caesar avea interesul să cultive plebea, deoarece vedea bine că este mult mai puternică decît Senatul. În acelaşi timp se gîndea să pregătească terenul pentru a obţine şi el, într-o bună zi, un decret asemănător cu cel votat în favoarea lui Pompeius. La mijloc era şi calculul că pe măsură ce Pompeius va acumula mai multă ură şi mai multă invidie împotriva lui, în urma onorurilor ce i se acordau, plebea se va dezgusta cu atît mai repede de el. Cicero, la rîndul lui, năzuia să guverneze statul şi căuta să dovedească atît plebei, cît şi aristocraţiei că va spori considerabil puterea acelora la care se va alătura. El înclina cînd într-o parte, cînd în alta, făcînd pe rînd jocul celor două facţiuni, ca să fie solicitat şi de unii, şi de alţii. Aşa, de pildă, deşi declarase că alege partida aristocraţilor şi că, în consecinţă, preferă să fie edil şi nu tribun, în ultimul moment trecu de partea gloatei lipsită de virtuţi.

44 După aceasta, deoarece Manilius fusese dat în judecată de aristocraţi[79] şi împricinatul căuta pe orice cale amînarea judecăţii pentru un timp oarecare, Cicero, care îi punea tot felul de beţe în roate — el era pretor şi deţinea funcţia de preşedinte al completului de judecată — abia de consimţi să-i amîne procesul pentru a doua zi, sub pretextul că se aflau la sfîrşitul anului. Mulţimea însă manifestă o mare nemulţumire şi Cicero, constrîns acum de tribuni, se duse la Comiţii unde tună şi fulgeră împotriva Senatului şi făgădui că-l va sprijini pe Manilius.

Felul cum s-a comportat în această împrejurare îi atrase blamarea şi fu numit transfug[80]. Un tumult spontan din sînul asistenţei a împiedicat întrunirea completului de judecată.

Publius Paetus şi Cornelius Sulla,[81] nepot de soră al marelui Sulla, consuli designaţi, deoarece fuseseră dovediţi de crima corupţiei, au pus la cale uciderea denunţătorilor lor, L. Cotta şi L. Torquatus; ura lor era sporită şi de faptul că aceştia din urmă fuseseră aleşi consuli în locul lor[82]. La acest proiect au fost asociaţi şi alţi cîţiva, printre care Cn. Piso şi Lucius Catilina, bărbat plin de îndrăzneală (şi el candidase pentru consulat şi din acest motiv mocnea în suflet o puternică ură). Cu toate acestea nu izbutiră să facă nimic, căci complotul a fost dezvăluit şi Senatul acordă consulilor Cotta şi Torquatus o gardă personală[83]. Se pare că se pregătea şi un decret împotriva celor bănuiţi, dacă nu s-ar fi opus un tribun al plebei. Cum Piso, în această împrejurare, a continuat să aibă o atitudine de sfidare, Adunarea Senatului, de teamă ca Piso să nu provoace ceva tulburări, îl trimise grabnic în Spania, sub pretextul înăbuşirii unei răscoale. Aici a şi fost înjunghiat de localnici, nemulţumiţi în urma unor nedreptăţi[84].

45 Mai întîi, Pompeius se pregătea de plecare spre insula Creta ca să-l întîlnească pe Metellus[85]. Cînd află despre decretele care fuseseră date, Pompeius făcu pe supăratul, aşa cum o mai făcuse şi altă dată, şi îşi acu- 67–66 i.e.n.

ză adversarii că îi ridică mereu piedici în cale, pîndindu-i orice mişcare; în realitate, se bucura nespus de adoptarea acestor decrete. De atunci încolo însă, chiar dacă mai rămăseseră unele lucruri nerezolvate, nu mai acordă nici o importanţă Cretei, nici anumitor situaţii critice din largul mărilor, ci îşi îndreptă toată atenţia spre războiul împotriva barbarilor. Deocamdată, ca şi cînd ar fi avut de gînd să pună la încercare intenţiile lui Mithridates, îl trimise pe Metrophanes să-i ducă regelui un mesaj de prietenie.

Deşi Mithridates nu dădu atunci nici un semn că este dispus să ţină seama de oferta lui Pompeius (căci Arsakes, regele parţilor tocmai murise şi Mithridates nutrea speranţa să-l atragă de partea sa pe Phraates, urmaşul lui la tron[86]) de îndată ce află că Pompeius i-o luase înainte şi că îşi asigurase alianţa lui Phraates în aceleaşi condiţii dorite şi de el, convingîndu-l pe tînărul rege să năvălească în acea parte a Armeniei, aflată sub stăpînirea lui Tigranes, se sperie şi trimise numaidecît o delegaţie la Pompeius, ca să încheie o convenţie. Acesta, cerîndu-i să depună armele şi să-i înapoieze pe transfugi, Mithridates nu mai avu prilej să chibzuiască; la vestea acestor condiţii, cei care se aflau în tabăra regelui din Pont, atît transfugii (aceştia erau în număr mare), de frică să nu fie predaţi, cît şi barbarii — de frică să nu fie siliţi să lupte fără transfugi — se revoltară. N-ar fi fost de mirare ca Mithridates să fi păţit cine ştie ce din partea lor, dacă n-ar fi izbutit, cu mare greutate, să-i ţină pe oameni în frîu, sub pretextul că el trimisese deputaţia nu ca să ducă tratative, ci ca să iscodească pregătirile romanilor.

46 Pompeius, pus în faţa necesităţii de a începe lupta, îşi luă toate măsurile necesare şi rechemă sub arme legiunile valeriene. El se afla deja în Galatia, cînd Lucullus, venind în întîmpinarea sa, îl asigură că războiul fusese dus la bun sfîrşit şi că o nouă expediţie era cu totul de prisos[87]. Tocmai de aceea, trimişii Senatului cu însărcinarea de a stabili organizarea administrativă a

provinciei cucerite se şi aflau de faţă. Cum Lucullus nu izbuti să-l convingă să se retragă, îşi pierdu firea şi începu să-l insulte pe Pompeius, reproşîndu-i, printre altele, că se amestecă în toate şi că nu se mai satură de războaie şi de a fi comandant. Pompeius, fără a-i păsa cîtuşi de puţin de părerile lui Lucullus, interzise oricui să se supună ordinelor rivalului[88] său şi se îndreptă împotriva lui Mithridates în marşuri forţate, zorind să-l atace pe rege cît mai repede cu putinţă.

47 Mithridates ale cărui trupe erau mai puţin numeroase decît acelea ale lui Pompeius îl evită cîtva timp. Tactica lui era să pîrjolească ţinutul pe unde trecea Pompeius, îl plimba de colo pînă colo şi făcea tot posibilul să-l lipsească de hrană.

Dar, în momentul cînd Pompeius năvăli în Armenia[89], ca să se aprovizioneze, cu gîndul să o cucerească în lipsa unei apărări organizate, regele se înfricoşă în faţa unei invazii pe care nu o mai putea împiedica. De aceea, intră şi el, la rîndul lui, în Armenia şi ocupă o poziţie defensivă, pe o colină cu întărituri naturale, unde-şi aşteptă liniştit adversarul împreună cu toată armata sa. El nutrea speranţa să-i distrugă pe romani prin foamete în vreme ce lui proviziile îi soseau de pretutindeni, deoarece se afla într-un ţinut pe care-l subjugase. La picioarele înălţimii pe care o ocupa se vedea o cîmpie întinsă, loc unde Mithridates trimitea mereu pe unii din călăreţii săi să facă razii. El maltrata pe cei care îi cădeau în mreajă şi, afară de aceasta, primea la sine pe transfugii care se iveau.

Pompeius nu avu curajul, în aceste condiţii, să-l atace pe Mithridates şi pe oamenii săi. El îşi mută tabăra în altă parte, într-un ţinut înconjurat de păduri, unde îşi făcea socoteala că avea să fie mai greu hărţuit de cavaleria şi de arcaşii duşmani; apoi întinse lui Mithridates o cursă — aşezînd într-un loc potrivit cîţiva soldaţi de ai săi în timp ce el, personal, cu alţi cîţiva oşteni, provocă o încăierare în cîmp deschis în faţa taberei duşmanilor; atrăgîndu-i pe urmele sale încotro

voia, măcelări o bună parte dintre ei. Însufleţit de acest succes, Pompeius trimise alţi oameni în diferite direcţii ale ţinutului ca să caute merinde.

48 Mithridates, cînd îşi dădu seama că Pompeius se aprovizionează fără a mai fi ameninţat de vreo primejdie, că a pus mîna pe Anaïtis,[90] provincie a Armeniei închinată unei divinităţi cu acest nume, numai cu sprijinul cîtorva soldaţi, că în urma acestor succese i se alăturau tot mai numeroşi partizani, pînă şi soldaţii lui Marcius,[91] se sperie de-a binelea şi nu-şi mai prelungi şederea în acel ţinut. Fără să mai întîrzie, la adăpostul întunericului, se îndreptă în marşuri de noapte spre Armenia lui Tigranes. Pompeius îl urmărea pas cu pas, dornic să angajeze lupta; cu toate acestea nu se încumeta să treacă la atac nici în timpul zilei (căci barbarii nu ieşeau afară din tabără), nici în timpul nopţii (căci se temea de locurile care nu-i erau cunoscute). El aşteptă pînă ajunseră la graniţă. Aici, înştiinţat că duşmanii aveau de gînd să scape, luînd-o la fugă, se văzu silit să dea o bătălie în plină noapte. Odată ce luă această hotărîre, el se îndepărtă cel dintîi, pe furiş, cînd barbarii se aflau în popasul de la prînz, şi o apucă pe drumul pe care ei urmau să se îndrepte. Întîmplarea făcu să pătrundă într-un defileu străjuit de înălţimi. După ce-şi sui soldaţii pe acestea şi-i aşteptă pe barbari — cînd aceştia se angajară în defileu fără teamă şi fără a lua vreo măsură de apărare, deoarece pînă atunci nu păţiseră nimic, încredinţaţi şi acum că se află la adăpost de orice primejdie în înaintarea lor, ba chiar sperînd că romanii vor renunţa la urmărirea lor —, Pompeius le căzu dintr-o dată în spate, în plină beznă; ei nu aveau nici un fel de lumină şi nici o stea nu strălucea pe firmament.

49 Iată desfăşurarea acestei bătălii[92]; mai întîi, la un semnal dat, toate trompetele sunară atacul dintr-o dată. Apoi, soldaţii şi mulţimea oamenilor care însoţeau armata romană scoaseră laolaltă un strigăt de răz-

boi. Soldaţii îşi izbeau cu putere lăncile de paveze, iar restul băteau cu pietre în vasele şi uneltele de aramă. Sunetele se răsfrîngeau şi se prelungeau în văgăunile munţilor, stîrnind o panică de nedescris. Barbarii, surprinşi în miez de noapte şi în acea pustietate de zgomotele care izbucniseră pe neaşteptate, s-au speriat aşa de tare, de parcă fuseseră loviţi de o năpastă dumnezeiască. În acele clipe, romanii, din toate punctele cîte le ocupau pe înălţimi, zvîrlind cu bolovani, cu lănci şi cu suliţi, răneau fără greş pe cei din mulţimea îngrămădită şi îi aduseră pe duşmani într-o situaţie extrem de critică. Aceştia nu erau echipaţi pentru luptă, ci pentru marş; de-a valma, bărbaţi şi femei amestecaţi printre cai, cămile şi tot felul de bagaje, unii călare, alţii suiţi fără nici o ordine în căruţe acoperite cu coviltir sau în mari căruţe de transport, unii deja răniţi, iar alţii aşteptîndu-se să fie, se înghesuiau aflîndu-şi astfel mai curînd sfîrşitul, deoarece se împiedicau unii pe alţii. Iată ce au avut de suferit atîta vreme cît erau atacaţi de la distanţă.

Cînd însă romanii, nemaiavînd la îndemînă cu ce să-i atace de departe, se năpustiră asupra lor, cei care se aflau la capetele convoiului au fost decimaţi. Era de ajuns o singură lovitură ca să-i ucidă, fiindcă majoritatea nu purtau arme. În acelaşi timp, spre centrul coloanei, lumea se călca în picioare, căci toţi fugeau spre mijloc sub imperiul groazei care domnea de jur împrejur. Astfel nenorociţii piereau într-una, strivindu-se şi chinuindu-se unii pe alţii, fără nici o posibilitate să se apere şi nici să întreprindă vreo acţiune împotriva duşmanilor. Deoarece cei mai mulţi erau călăreţi şi arcaşi, în beznă nu puteau zări absolut nimic şi nici nu puteau încerca vreo manevră în defileul strîmt în care se aflau. În cele din urmă, luna se arătă pe cer. Unii se bucurară, sperînd că la lumina ei, oricum, ar mai fi în stare să apere pe cîte cineva. Şi poate, într-adevăr, ar fi tras un folos oarecare, dacă romanii, care atacau din spate, nu le-ar fi dat şi mai mult de furcă, căzînd asupra lor cînd dintr-o parte, cînd dintr-alta, înşelîndu-le astfel

atît privirea, cît şi direcţia braţului. Cum romanii erau mulţi la număr şi toţi împreună proiectau umbre uriaşe în adîncimea defileului, deşi nu ajungeau încă să-i atace direct, apropierea lor înşela. Barbarii loveau în gol, orbeşte, ca şi cum atacatorii ar fi fost chiar lîngă ei, dar erau răniţi cînd se avîntau împotriva unor umbre pe care nu le nimereau. Aşa s-a făcut că mulţi dintre ei au fost ucişi, iar alţii nu mai puţin numeroşi au fost prinşi; nu-i mai puţin adevărat că grupuri compacte au fugit, printre care şi Mithridates[93].

50 Regele, în această împrejurare, se îndreptă spre Tigranes. Înainte trimise totuşi o deputaţie, dar nu găsi o atitudine mai prietenoasă din partea lui Tigranes. Acesta bănuia că revolta fiului său, numit tot Tigranes, împotriva lui fusese pusă la cale în urma îndemnurilor bunicului .....*, adică a lui Mithridates. Aşa că, departe de a-i acorda ospitalitate, Tigranes îi prinse pe trimişii lui Mithridates şi-i aruncă în lanţuri[94]. Dezamăgit în speranţele ce şi le făurise regele, îşi întoarse
66 i.e.n. paşii spre Colchida şi de aici înaintă pe uscat spre Palus-Maeotis şi spre Bosfor, pe unii cîştigîndu-i de partea sa, pe alţii constrîngîndu-i cu forţa. El puse stăpînire pe acest ţinut şi-l înspăimîntă aşa de cumplit pe Machares, fiul său, care era aici rege şi care îmbrăţişase cauza romanilor, încît acesta nici nu îndrăzni să se înfăţişeze în ochii tatălui său. Pe Machares îl omorî cu ajutorul oamenilor din suita lui, cărora le făgădui imunitate şi sume de bani[95].

Între timp Pompeius trimisese trupe pe urmele fugarului, dar Mithridates o luase înainte şi trecuse de albia rîului Phasis. Generalul roman puse temeliile unui oraş în ţinutul în care obţinuse victoria, destinat răniţilor şi soldaţilor slăbiţi de vîrstă şi de luptă. Mulţi dintre locuitorii din împrejurimi s-au alăturat celor colonizaţi de bunăvoie şi urmaşii lor se află aici pînă azi încă.

* Lacună în text.

Numele oraşului este Nicopolis şi face parte din provincia Cappadocia[96]. Acestea au fost faptele de arme ale lui Pompeius.

51 Tigranes, fiul lui Tigranes, luînd cu sine cîţiva dintre fruntaşii cărora nu le era pe plac domnia bătrînului, s-a refugiat la Phraates. Cum acesta nu prea ştia ce hotărîre să ia din cauza tratatelor care-l obligau faţă de Pompeius, Tigranes îl convinse să năvălească în Armenia. Ei înaintară pînă la Artaxata, supunînd tot ţinutul care se întindea în faţa lor şi atacară chiar şi oraşul. Bătrînul Tigranes, înfricoşat de înaintarea lor, se adăposti în munţi. Cum asediul părea de durată, din acest motiv Phraates trecu o parte din armata sa sub comanda tînărului Tigranes şi se întoarse acasă. Tigranes tatăl, profitînd de ocazie, se întoarse împotriva fiului său lăsat singur şi-l învinse. Acesta, luînd-o la fugă, se îndreptă mai întîi spre bunicul său, Mithridates, dar cînd află că bătrînul, învins, era în poziţia unuia care are el mai degrabă nevoie de ajutor decît să fie în măsură să-i ajute pe alţii — se abătu spre poziţiile romanilor şi, slujindu-i lui Pompeius drept călăuză, porni împotriva Armeniei şi a tatălui său.

52 La vestea înaintării duşmanilor, cu groaza în suflet, Tigranes trimise un crainic lui Pompeius şi îi dădu pe mînă pe solii lui Mithridates. Dar, opoziţia fiului său îl împiedică să obţină condiţii acceptabile.

Pe de altă parte, Pompeius, după ce trecu peste Araxes se apropie de zidurile Artaxatei, cu toată intervenţia lui Tigranes. Acesta, constrîns de împrejurări, i-a predat oraşul şi, nesilit de nimeni, se duse în tabăra învingătorului; totuşi, ca să-i stîrnească respectul şi mila în acelaşi timp, se îngriji ca înfăţişarea sa să ţină pe cît se putea calea de mijloc, amintind de importanţa rangului ce-l deţinuse, dar şi de prezenta sa decădere. Aşadar, îşi dezbrăcă tunica cu dungi albe şi mantaua muiată în purpură, dar păstră tiara şi bentiţa de care se prindea.

Pompeius trimise înaintea lor un lictor cu însărcinarea să-l invite să se dea jos de pe cal. Tigranes, după obiceiul locului, se pregătea să intre călare în lagărul întărit al romanilor. Cînd îşi făcu intrarea pe jos, cînd îşi depuse diadema, smulgînd-o de pe frunte şi se prosternă la picioarele lui Pompeius, generalul roman în faţa acestui trist spectacol se înduioşă, se îndreptă cu hotărîre spre el, îl ridică de la pămînt şi, punîndu-i la loc tiara pe frunte, îl pofti să se aşeze alături de el. Pompeius încerca să-l consoleze, spunîndu-i printre altele, că nu-şi pierduse stăpînirea asupra Armeniei, ci, dimpotrivă, cîştigase prietenia romanilor. Cu aceste cuvinte, Pompeius i-a insuflat curaj, mai ales că l-a poftit şi la cină.

53 Fiul lui Tigranes, aşezat de cealaltă parte a lui Pompeius, nu crezu de cuviinţă să se scoale în picioare în faţa tatălui său şi nu-i arătă nici un fel de interes. Invitat şi el la masă, nu luă parte la banchet. Această atitudine îi atrase îndeosebi ura lui Pompeius.

A doua zi, după ce ascultă mărturiile amîndurora, Pompeius îi dădu înapoi lui Tigranes tatăl toate ţinuturile pe care acesta le primise moştenire de la strămoşii săi. Cît priveşte teritoriile pe care izbutise să le cucerească în urmă (între altele, diverse părţi din Cappadocia şi Syria, Fenicia şi Sophena, ţinut învecinat cu Armenia, care alcătuiau laolaltă o întindere remarcabilă), i le luă pe toate. În plus, pretinse o indemnizaţie băneasca[97] şi nu-i acordă lui Tigranes fiul decît Sophena. (Aici se găseau însă tezaurele tronului.) Tînărul ceru cu vehemenţă să-i fie atribuite lui; cum aşteptările îi fură dezamăgite (căci Pompeius nu avea altă posibilitate ca să-şi procure sumele pentru care se înţelesese) Tigranes, foc de supărat, se hotărî să fugă.

Prevenit, Pompeius luă măsuri ca Tigranes să fie supravegheat cu strictete şi trimise ordine gardienilor tezaurului să încredinţeze toate averile numai lui Tigranes tatăl. Aceştia refuzară însă, sub pretext că porunca se cuvenea dată de tînărul Tigranes căruia,

argumentau ei, îi fusese deja acordată suveranitatea. Pompeius neavînd încotro, îl trimise la fortificaţia care adăpostea tezaurul. Cum porţile continuau să rămînă închise în faţa noului suveran, acesta se apropie pe cît se putea şi porunci, deşi împotriva voinţei lui, să fie lăsat să treacă. Dar gardienii nici de astă dată nu dădeau semne de ascultare, declarînd că tînărul nu transmite această dispoziţie din proprie iniţiativă, ci constrîns. Pompeius îşi ieşi atunci din fire şi-l închise pe Tigranes. Şi astfel bătrînul puse mîna pe averi.

Pompeius, după ce-şi împărţi armata în trei corpuri, îşi stabili tabăra de iarnă în ţinutul Anaïtis, lîngă malurile fluviului Kyrnos[98]. De la Tigranes tatăl primise un mare număr de daruri şi sume de bani mult mai importante decît fusese înţelegerea. Iată motivul principal care l-a determinat să-l treacă pe Tigranes după scurt timp pe lista prietenilor şi aliaţilor poporului roman, iar pe fiul lui să-l trimită la Roma sub escortă.

54 Cu toate acestea nu-i fu dat să petreacă iarna în liniştе. 66 î.e.n. (iarna)

Oroises, regele albanilor care locuiesc la nord de Kyrnos, dornic întrucîtva să fie pe placul lui Tigranes cel tînăr, căruia îi era prieten, dar mai ales din teamă ca nu cumva romanii să năvălească în Albania, îşi făcu socoteala că n-ar fi stricat să le cadă în spate, pe neaşteptate, în anotimpul iernii, într-o perioadă cînd romanii erau răsfiraţi în tabere separate. În speranţa de a înfăptui ceva spre folosul lui, îşi puse trupele în mişcare în ajunul Saturnaliilor[99].

El însuşi se îndreptă împotriva lui Metellus Celer care-l avea în seamă pe Tigranes; concomitent, trimise cîteva detaşamente împotriva lui Pompeius, iar altele împotriva lui Lucius Flaccus, guvernatorul celei de a treia părţi a provinciei, aşa că romanii încolţiţi de pretutindeni să nu-şi mai poată acorda ajutor unii altora. Cu toate aceste încercări, nu făcu nici o ispravă.

Metellus Celer îl respinse cu vigoare, iar Flaccus în imposibilitate de a salva îngrăditura taberei din cauza

perimetrului excesiv de larg, săpă o altă tranşee în incinta primei întăriturii. Lăsîndu-i pe duşmani să creadă că este înfricoşat, îi momi să depăşească şanţul exterior. Apoi, cînd se aşteptau mai puţin, năvăli asupra lor şi pe mulţi îi măcelări chiar în cursul încăierării, iar pe mulţi alţii pe cînd o luaseră la fugă.

Între timp, Pompeius, pus la curent cu încercarea barbarilor de a-şi îndrepta atacul împotriva celor care nu se aflau sub comanda lui, se întoarse fulgerător spre vrăjmaşii care înaintau cu gîndul să-l lovească, îi risipi şi, fără să mai aştepte, aşa nepregătit cum era, căută să-l ajungă din urmă pe Oroises. Totuşi nu-l mai putu prinde. Respins de Celer şi aflînd veşti despre înfrîngerea celorlalţi oameni ai săi, Oroises o luase deja la fugă. Pompeius nimici însă numeroşi albani pe care-i surprinsese în clipa cînd încercau să treacă înapoi Kyrnosul. Din acest moment, la insistenţa celor care scăpaseră cu viaţa, se arătă dispus să încheie un tratat de pace. Adevărul este că Pompeius ardea de nerăbdare să pustiască, la rîndul lui, ţara albanilor. Din pricina anotimpului friguros, amînă însă expediţia.

66—65 î.e.n. Acestea au fost faptele săvîrşite de Pompeius[100].

CARTEA XXXVII

1 În anul următor, sub consulatul lui L. Cotta şi L. Torquatus, Pompeius se războiu cu albanii şi cu iberii. El se văzu nevoit să pornească mai întîi asupra 65 î.e.n
acestora din urmă, cu toate că intenţia lui era alta[1].

Artokes, regele iberilor (ei locuiesc pe ambele maluri ale rîului Kyrnos[2] şi ţinutul lor se învecinează de-o parte cu Albania iar de cealaltă cu Armenia), temîndu-se ca Pompeius să nu se îndrepte împotriva lui, îi trimise o solie, sub pretext că-i oferă prietenia sa. Între timp lua măsuri să-l atace pe neaşteptate, după ce îi va fi cîştigat astfel încrederea. Prevenit despre aceste uneltiri, Pompeius năvăli în teritoriul stăpînit de Artokes înainte ca regele să fie cu totul gata şi să apuce să ocupe defileul extrem de anevoios care duce spre inima ţării. Pompeius şi înaintase pînă spre oraşul numit Acropolis[3], fără ca Artokes să fi aflat ceva despre prezenţa lui. Localitatea se află chiar la picioarele cheilor de unde ....*, lanţurile Caucazului se desfac în dreapta şi în stînga; ea devenise o fortificaţie destinată pazei trecătorilor. Artokes, cuprins de panică, nu mai avu răgazul necesar să-şi termine pregătirile. După ce a trecut fluviul, a dat foc podului. Oamenii din fortăreaţă, învinşi cu prilejul asediului şi în lupta care a urmat, se predară. Pompeius, de îndată ce se văzu stăpîn peste trecători, instituí o gardă pentru paza acestora şi, de aici, pornind mai departe, izbuti să aducă sub stăpînirea lui tot ţinutul de dincoace de fluviu.

2 Cînd tocmai se pregătea să traverseze, la rîndul lui, Kyrnosul, iată că Artokes îi trimite soli cu o cerere

---

* Mică lacună, pe care Reiske a întregit-o astfel după Strabon, XI, 499: „pe o parte curge Kyrnos, iar de alta se desfac lanţurile Caucazului".

de pace, însoțită de făgăduiala că va reconstrui podul și că îi va procura provizii. Ambele oferte fuseseră făcute în speranța că va dobîndi pacea. Totuși cînd se lămuri că Pompeius trecuse deja albia fluviului, se înfricoșă și se retrase spre fluviul Peloros, o altă apă al cărei curs îi străbătea regatul. Pe acela a cărui trecere i-ar fi stat la îndemînă s-o împiedice la timp îl atrăgea acum pe urma pașilor săi.

Pompeius, luînd în considerație situația, îl urmări fără preget și, de îndată ce-l ajunse, îl învinse. În înaintarea sa fulgerătoare, mai înainte ca arcașii iberi să fi avut timp să-și desfășoare măiestria, el angajă lupta cu trupele dușmane, risipindu-le într-o clipă. După această înfrîngere, Artokes trecu dincolo de Peloros, dădu pradă focului și puntea de prin părțile locului, iar apoi fugi mai departe încă. Din oamenii săi, unii au pierit în cursul bătăliei, alții, pe cînd încercau să treacă pe jos albia fluviului. Numeroși oșteni, răspîndindu-se prin păduri, timp de cîteva zile nu mai conteniră să arunce cu săgeți din vîrful arborilor care erau foarte înalți. Dar în cele din urmă, cum romanii tăiau arborii, au murit și ei.

În felul acesta Artokes, se văzu nevoit să trimită din nou soli la Pompeius. De astă dată delegația aducea și daruri[4]. Pompeius le acceptă cu intenția că speranța tratativelor îl va determina pe rege să nu se mai retragă, dar nu se arătă de acord să încheie pacea, decît cu condiția ca Artokes să-i încredințeze pe proprii săi copii ca ostateci. Regele se tot codea, pînă cînd romanii traversară și rîul Peloros, lesne de trecut în timpul verii, fără ca de altfel să întîmpine nici cea mai mică rezistență. Abia atunci își trimise Artokes copiii în lagărul lui Pompeius și numai după aceea obținu pacea.

3 La cîtva timp după aceste evenimente, Pompeius, încunoștințat că fluviul Phasis nu se află departe[5], după ce-și făcu socoteala că de-a lungul albiei lui ar putea coborî spre Colchida și că de aici îi este deschisă calea Bosforului, adică urmărirea lui Mithridates, porni la drum așa cum plănuise. El străbătu Colchida și ținuturile li-

mitrofe, cînd folosindu-se de duhul blîndeții, cînd vîrînd groaza în oameni. Pe cînd se afla în Colchida, dîndu-și seama că drumul ce-l avea de făcut pe uscat străbătea ținuturi locuite de numeroase populații necunoscute și războinice, dar că drumul pe mare se dovedea a fi și mai greu, atît din pricina lipsei de porturi, cît și din pricina băștinașilor, ordonă flotei să se alinieze în fața lui Mithridates ca să-i observe mișcările și să-l împiedice să părăsească rada portului, cu o direcție necunoscută. În al doilea rînd, el urmărea să nu-i dea regelui nici o posibilitate de aprovizionare cu grîne.

Pompeius se întoarse apoi împotriva albanilor, nu însă pe drumul cel mai scurt, ci reluînd calea Armeniei[5], cu gîndul ca și prin această manevră să le surprindă necredința față de tratate. El trecu fluviul Kyrnos pe jos, pe acolo pe unde era vad în timpul verii, poruncind cavaleriei să traverseze prima în amonte, convoiului de transport, în linia a doua iar pedestrașilor în linia a treia, pentru ca forța maximă a curentului să se spargă în bariera vie alcătuită de trupurile cailor. Dacă vreun animal de povară se întîmpla să fie tîrît de șuvoi, nimerea în lanțul soldaților care mergeau în josul apei și, datorită atenției lor, nu era dus mai departe.

De aici Pompeius se îndreptă spre Cambyses[6], fără să fi întîmpinat nici o neplăcere din partea dușmanilor. Dar avu mult de suferit de pe urma arșiței și ca urmare, de pe urma setei. Alături de el pătimea toată armata, deși majoritatea drumului îl făceau noaptea. Călăuzele, alese dintre băștinași, nu le arătau drumul cel mai lesnicios. Nici măcar fluviul nu se dovedea de vreun folos. Apa, mult prea rece, băută fără întrerupere, îmbolnăvi un mare număr de soldați. Cum nici aici nu întîmpină nici un fel de împotrivire, își urmară drumul spre rîul Abas[7], cărînd cu sine numai apa. Restul îl dobîndeau prin bunăvoința locuitorilor din ținut, așa că romanii nu făcură prădăciuni prin ținut.

4 După traversarea fluviului se zvoni că Oroises se apropie. Atunci Pompeius, dornic de a-l atrage în luptă

înainte de a-i da prilej să prindă de veste numărul de trupe care îl însoțeau, ca nu cumva regele să se retragă, cînd ar fi aflat cîți oameni avea, așeză în frunte cavaleria, dîndu-i anumite instrucțiuni, care să fie executate întocmai. În dosul călăreților îi rîndui pe pedestrași, cu un genunchi la pămînt, ascunși după scuturi, cu poruncă strașnică să nu facă nici o mișcare. Așa că Oroises, de îndată ce a fost informat de prezența romanilor, se și grăbi să angajeze lupta. În urma dispozițiilor luate — regele, subestimînd forța cavaleriei romane pe care n-o știa acoperită de alte trupe, o și atacă. Călăreții romani, fără a depune o rezistență îndelungată, o luară dinadins la fugă, iar Oroises îi urmări cu toată ardoarea. Atunci pedestrașii, ridicîndu-se dintr-o dată în picioare și desfăcîndu-și rîndurile, asigurară retragerea oamenilor lor prin mijlocul dispozitivului de luptă ce-l formau. În același timp, ei învăluiră din flanc numeroși dușmani care se avîntaseră fără prea multă chibzuială în urmărirea cavaleriei, ținîndu-le piept vitejește.

Toți cei încercuiți pieriră sub loviturile pedestrimii; cît despre ceilalți, rămași în afara cercului închis, cavaleria le căzu în spate după ce-i depășî și prin dreapta și prin stînga. În această bătălie a fost măcelărit un mare număr de dușmani atît de către infanteria romană, cît și de către cavalerie. Alți albani au fost arși de vii în pădurea în care se refugiaseră, în timp ce romanii strigau într-una — Io, Saturnalia, Saturnalia, în amintirea atacului îndreptat odinioară împotriva lor[8].

5 După aceste isprăvi, Pompeius cutreieră tot ținutul și acordă pace albanilor; de asemenea, la cererea lor, intră în legături de prietenie și cu alte populații care locuiesc de-a lungul lanțului Caucaz, pînă la Marea Caspică, acolo unde se termină acest șir de munți care începe din regiunile Pontului[9]. Și Phraates, dornic să-și reînnoiască alianța, trimise o solie la Pompeius[10]. Pe măsură ce vedea cum Pompeius înaintează, cum generalii din subordinea sa[11] izbutiseră să cucerească restul Armeniei și regiunile învecinate ale Pontului, că Gabinius, tre-

cînd Eufratul, atinsese malurile Tigrului — frica i se strecură în suflet și începu să se gîndească la confirmarea tratatului ce-l lega de Pompeius. Totuși, el nu izbuti să dobîndească ascultare.

Pompeius, plin de încredere în izbînzile dobîndite, care-i deschideau frumoase perspective în viitor, nici nu-l băga în seamă. El se adresă cu multă trufie solilor lui Phraates și pretinse să-i fie cedată țara Gordyenei, pentru care Phraates se certa cu Tigranes. Deoarece solii n-au știut ce să-i răspundă — ca unii care n-aveau nici un fel de instrucțiuni cu privire la Gordyena — Pompeius îi scrise cîteva rînduri lui Phraates și, fără să mai aștepte o nouă solie, trimise de îndată pe Afranius în Gordyena; după ce o luă în stăpînire, fără nici o împotrivire, o dărui lui Tigranes. Afranius, în drumul său spre Syria, traversă Mesopotamia, încălcînd convențiile cu regele parților. El se rătăci și avu de suferit chinuri cumplite din pricina anotimpului rece și a lipsei de hrană. Fără doar și poate ar fi pierit cu soldații lui cu tot, dacă n-ar fi fost primit și îndrumat de carrheeni[12], colonie macedoneană stabilită în acel ținut. Iar Pompeius . . .*

6 Ca urmare a puterii ce-o deținea, așa s-a comportat Pompeius față de Phraates, demonstrînd foarte clar amatorilor de glorie că totul depinde de soarta armelor și că învingătorul în luptă devine, în mod necesar, și legiuitor al propriei sale voințe. Mai mult încă. El își bătu joc de titulatura lui Phraates cu care acesta se făleа față de toate celelalte neamuri și chiar față de romani. Romanii, de altfel, folosiseră întotdeauna această titulatură, cînd i se adresau. El era numit „regele regilor", dar Pompeius, în scrisorile ce-i trimise, tăie cuvîntul „regilor" și i se adresă numai cu titlul de „rege". Lucrul era cu atît mai grav cu cît Pompeius cu prilejul triumfului ce i s-a acordat mai tîrziu la Roma, contrar uzanțelor în vigoare, a dat acest titlu de „regele regilor" lui Tigranes, luat în captivitate.

* Mică lacună în text.

Evident, Phraates, deşi îi era teamă de Pompeius şi căuta să-l cultive, s-a supărat foc din acest motiv, de parcă ar fi fost lipsit de domnie. El îi trimise o solie şi îi înşiră toate nedreptăţile la care fusese supus, interzicîndu-i totodată să mai treacă Eufratul.

64 î.e.n. Pompeius îi răspunse fără nici o moderaţie. Atunci Phraates, în primăvara anului cînd au fost aleşi consuli L. Caesar şi C. Figulus, porni cu război împotriva lui Tigranes, însoţit de fiul acestuia care îi era ginere. Învins în luptă, soarta războiului se întoarse apoi în favoarea sa, Tigranes, chemîndu-l repede în ajutorul său pe Pompeius, care se afla în Siria, Phraates trimise iarăşi o ambasadă la comandantul suprem al romanilor, îi aduse o mulţime de acuzaţii şi lăsă să se înţeleagă că avea multe de spus şi cu privire la romani. Pînă la urmă Pompeius fu încercat de fiorul ruşinii şi al fricii.

7 Aşadar, el nu se mai grăbi să-i dea ajutor lui Tigranes şi nici nu mai întreprinse o altă acţiune duşmănoasă împotriva lui Phraates, sub cuvînt că n-a fost însărcinat cu conducerea unei atare expediţii şi că Mithridates, din punct de vedere militar, constituia încă o primejdie serioasă. El repeta mereu că-i ajung cele înfăptuite şi că se ferea să compromită bunele rezultate, din dorinţa nesăbuită de a face mereu mai mult, aşa cum s-a întîmplat lui Lucullus. În realitate, consideraţiile sale filozofice de acest fel, pe care le tot debita pe atunci, ca de pildă, că este primejdios să visezi la tot mai multe cîştiguri, că este nedrept să năzuieşti la bunul altuia, nu trădau decît regretul că vulpea nu putea ajunge la struguri. Temîndu-se de forţele regelui part, de vremelnicia lucrurilor omeneşti, Pompeius nu se mai angajă într-o nouă campanie[13], deşi mulţi îl îmboldeau la aceasta, şi se prefăcu că ignorează capetele de acuzare aduse de rege. Fără măcar să încerce să le combată, anunţă că, de vreme ce Phraates şi Tigranes aveau un anume litigiu de frontieră, el va institui o comisie de trei, care urma să hotărască. Într-adevăr, se ţinu de cuvînt şi trimise comisia. Cei doi regi acceptară ca membrii comisiei să le

fie arbitri în fapt şi, astfel, lichidară toate diferendele ce-i dezbinau. Tigranes era furios, fiindcă nu obţinuse nici un ajutor, iar Phraates era stăpînit de gîndul că nu-i rău ca regele Armeniei să se menţină pe tron, aşa ca odată şi odată, dacă ar fi avut nevoie, să-l cîştige ca aliat împotriva romanilor. Amîndoi ştiau foarte bine că, indiferent care din ei doi l-ar fi învins pe celălalt, ar fi făcut jocul romanilor, căzîndu-le lesne în plasă. Iată deci motivele care i-au dus la reconciliere.

65—64 î.e.n. (iarna) Pompeius îşi petrecu iarna la Aspis[14], aduse sub ascultarea sa diferite triburi încă rebele şi puse mîna pe fortăreaţa Symphorion, prin trădarea Stratonicei[15]. Aceasta era una dintre soţiile lui Mithridates, purtîndu-i nemărginită ură soţului ei care o părăsise. Ea trimise gărzile afară din fortăreaţă, pentru a procura hrană şi între timp îi primi pe romani, deşi fiul ei se împotrivea din răsputeri . . .*

65 î.e.n. (aprilie) 8 Acesta n-a fost unicul motiv care-i atrase elogii lui Caesar în timpul cît a fost edil. El a fost lăudat şi pentru că a celebrat cu mare pompă jocurile romane[16] şi sărbătoarea Cybelei[17], precum şi pentru organizarea unor extraordinar de impresionante jocuri de gladiatori, în memoria tatălui său. Cheltuielile necesare au fost suportate, în parte, de Caesar împreună cu colegul său de ma-

* Lacună în text. Lacuna se completează prin textul corespunzător din Xiphilinos.

„La întoarcerea sa din Armenia, Pompeius împăcă pe regii şi pe şefii care i se adresau, le rezolvă anumite neînţelegeri, întări pe unii în domnie, altora le mări posesiunile, restrînse şi micşoră puterea acelora care depăşiseră limita, restabili ordinea în Coele-Syria şi în Fenicia, nu de multă vreme scăpate de sub jugul regilor, dar oprimate în schimb de arabi şi de Tigranes. Antiochos îndrăzni să le revendice, însă nu le obţinu. Aceste două ţări fură reunite într-o singură provincie; ele primiră o legislaţie proprie şi aici a fost stabilită administraţia romană[18]“.

gistratură, Marcus Bibulus, în parte, din propria sa avere[19]. El desfăşură un lux aşa de orbitor cu prilejul acestor din urmă serbări, încît faima sa personală se extinse şi la cele pe care le organizase împreună cu Bibulus. Pînă la urmă Caesar trecea drept unicul susţinător al cheltuielilor, iar Bibulus, glumind, zicea că i s-a întîmplat acelaşi lucru ca lui Pollux: un singur templu comun le era închinat atît lui Pollux, cît şi lui Castor, totuşi lăcaşul sfînt purta numele lui Castor!

9 Aceste manifestări plăceau foarte mult romanilor. Dar unele minuni îi umplură în schimb de groază. Pe Capitoliu, mai multe statui înfăţişînd bărbaţi de stat, precum şi alte chipuri de zei, printre care şi cel al lui Jupiter, înălţat pe o coloană, au fost topite de focul fulgerului; un tablou cu lupoaica care-i hrănea pe Romulus şi Remus a căzut de pe piedestal; literele gravate pe coloanele care purtau textele de legi au fost mîzgălite şi şterse. Cu scopul de a descoperi orice conjuraţie care i-ar fi tulburat, romanii au împlinit toate jertfele la care au fost îndemnaţi de auguri şi au votat înălţarea unei statui şi mai grandioase încă, în cinstea lui Jupiter, întoarsă cu faţa spre răsărit în direcţia forului.

Iată ce s-a întîmplat în acel an[20]; censorii care nu erau de aceeaşi părere cu privire la locuitorii din nordul Eridanului (unul înclina pentru acordarea dreptului de cetăţenie, celălalt nu) n-au luat absolut nici o măsură, iar în cele din urmă s-au şi dezis de magistratură. Din această cauză, succesorii lor, în anul următor, n-au făcut nici ei nimic, împiedicaţi în activitatea ce ar fi trebuit s-o desfăşoare de tribunii plebei, care nu doreau să se întocmească o evidenţă a senatorilor, de frică să nu fie expulzaţi din Senat.

În acest timp, la propunerea unui anume Caius Papius, tribun al plebei, toţi străinii care locuiau la Roma, cu excepţia locuitorilor acelui ţinut care acum poartă numele de Italia, au fost alungaţi din oraş sub pretext că numărul lor era prea mare şi că nu păreau persoane potrivite să convieţuiască cu romanii[21].

10 Anul următor, sub consulatul lui Figulus şi al lui Caesar[22], s-au întîmplat puţine evenimente, demne totuşi de amintit, deoarece scot în evidenţă latura neprevăzută a lucrurilor omeneşti. Cel care-l ucisese pe Lucretius din ordinul lui Sulla, cît şi un altul, care omorîse numeroşi proscrişi, victime ale aceluiaşi Sulla, au fost puşi sub acuzare şi pedepsiţi pentru crimele comise. Principalul promotor al acestei acţiuni a fost Iulius Caesar[23]. Aşa se face că schimbările politice nimicesc adesea pe mai marii de odinioară. Condamnarea celor doi s-a dovedit a fi împotriva aşteptărilor opiniei publice, cum s-a întîmplat şi cu punerea în libertate a lui Catilina, dat în judecată pentru aceleaşi motive[24]. Căci şi Catilina omorîse o mulţime de proscrişi. Această hotărîre l-a îndîrjit în ticăloşie şi, pînă la urmă l-a dus la pieire. 64 î.e.n.

Într-adevăr, pe vremea consulatului lui M. Cicero şi al lui C. Antonius, atunci cînd Mithridates nu mai reprezenta nici un pericol pentru romani, ba încă s-a şi sinucis, Catilina a încercat să aducă modificări constituţiei[25].

El a instigat în acest scop pe aliaţi şi a înspăimîntat Roma cu ameninţarea unui război teribil. Iată cum s-au petrecut ambele evenimente.

11 Mithridates, cu puternica sa personalitate, nu se lăsă copleşit de nenorociri; datorită mai curînd unei voinţe de nezdruncinat decît forţelor fizice ce-l părăseau — el plănuia, ţinînd seamă şi de faptul că Pompeius se afla în Syria, să se îndrepte spre Istru, prin ţara sciţilor şi de aici încolo să organizeze o invazie spre Italia[26]. Om prin natura sa născut pentru încercări spectaculoase, care trecuse prin multe, şi bune şi rele, era de părere că putea întreprinde şi spera orice, oricît de îndrăzneţ ar fi fost planul. De altfel, chiar dacă s-ar fi înşelat în aşteptări, prefera să se prăbuşească cu sufletul senin, printre ruinele tronului său, decît să-şi ducă viaţa în umilinţă şi lipsă de faimă, după ce i se luase domnia.

Din aceste visuri bătrînul rege îşi procura energii nebănuite. Pe măsură ce era doborît fiziceşte şi corpul i se

ofilea, resursele intelectuale dovedeau o neobişnuită vioiciune — aşa încît slăbiciunea trupească era înlocuită de ascuţimea minţii.

Cu toate acestea, foştii lui aliaţi, văzînd puterea Romei în plină creştere, iar pe cea a lui Mithridates scăzînd într-una, îşi schimbară poziţia. (Pe lîngă alte calamităţi, cel mai teribil cutremur de pămînt din cîte s-a întîmplat vreodată în acele regiuni, îi distruse multe oraşe), în armată izbucniră nemulţumiri şi cîţiva dintre fiii săi fură răpiţi şi duşi la Pompeius[27].

12 În aceste împrejurări, Mithridates pe unii începu să-i urască şi îi pedepsi cu moartea, iar pe alţii, în furia sa oarbă, se grăbi să-i condamne fără nici o dovadă, pe simplă bănuială. Nu mai avea încredere în nimeni şi, ceva mai mult încă, din cîţi copii îi mai rămăseseră, ros de îndoieli, pe cîţiva porunci să fie înjunghiaţi.

Martor la aceste atrocităţi, Pharnakes, unul dintre fiii săi[28], şi din teamă faţă de taică-său şi mînat de speranţa că romanii îi vor încredinţa lui domnia (era deja ajuns la vîrsta bărbăţiei) urzi un complot împotriva lui Mithridates. Gîndurile lui fură descoperite (căci toate acţiunile lui erau supravegheate cu atenţie şi făţiş şi pe ascuns) şi tînărul ar fi păţit-o pe loc dacă gărzile bătrînului ar mai fi avut vreo licărire de devotament pentru stăpînul lor. Aşa cum stăteau lucrurile, Mithridates, foarte abil în toate problemele guvernării unui stat, nu ştia totuşi că nici armele, nici mulţimea supuşilor — dacă dragostea nu le-a fost cîştigată — nu slujesc nimănui la nimic. Dimpotrivă, cu cît numărul lor e mai mare, iar ei nu dau dovezi de credinţă, devin şi mai mult de temut pentru monarhul absolut.

Aşadar Pharnakes, alături de cei dinainte cîştigaţi de partea sa, şi asociindu-i şi pe cei trimişi de tatăl său ca să-l prindă (el îi momise şi pe aceştia cu cea mai mare uşurinţă), se îndreptă întins împotriva tatălui său.

Cînd bătrînul care stătea la Panticapeea[29] află ce se petrece, trimise cîţiva soldaţi în întîmpinarea fiului său, cu făgăduiala că el însuşi îi va urma. Dar Pharnakes,

fără nici o osteneală, îi corupse şi pe aceştia, ca unii care nici ei nu-l iubeau pe Mithridates. El cuceri Panticapeea şi-l ucise pe tatăl său în palatul unde se refugiase.

13 Mithridates încercă să se sinucidă. După ce administră otravă soţiilor sale şi copiilor cîţi îi mai avea încă, el bău restul de otravă. Cu toate acestea nu izbuti să-şi curme viaţa nici cu ajutorul otrăvii, nici cu propria-i mînă care ţinea sabia. Otrava, deşi mortală, nu l-a afectat, căci Mithridates se imunizase printr-o cură intensă de contraotravă pe care o lua zilnic. Cît priveşte lovitura de sabie, ea dădu greş datorită mîinii slăbite de vîrstă şi de vitregia împrejurărilor, pe deasupra, şi de efectul otrăvii, atîta cît va fi fost. Cum nu putea să-şi dea sfîrşitul după cîte încercase — şi se părea că agonia i se prelungeşte prea mult — cei pe care-i trimisese împotriva fiului său se năpustiră asupra lui şi-i grăbiră pieirea, străpungîndu-l cu săbiile şi cu lăncile[30].

Prin urmare, Mithridates, care a cunoscut toate capriciile sorţii şi culmile ei, n-a avut parte nici de un sfîrşit obişnuit; el şi-a dorit moartea, împotriva voinţei lui; a încercat în fel şi chip să se sinucidă, şi n-a izbutit; a căutat să-şi curme viaţa şi prin otravă, şi prin tăişul săbiei, şi a fost asasinat de duşmanii săi.

14 Pharnakes, după ce îmbălsămă rămăşiţele pămînteşti ale tatălui său, le trimise lui Pompeius, ca dovadă a celor întîmplate. În acelaşi timp, declară că stă la dispoziţia lui Pompeius, el personal, cît şi regatul său.

Pompeius avu mărinimia să nu insulte cadavrul lui Mithridates, ci porunci să fie îngropat în locul de odihnă al strămoşilor regelui. Plecînd de la ideea că duşmănia s-a destrămat odată cu sufletul regelui, n-a mai luat nici o măsură de răzbunare zadarnică împotriva leşului. Pînă la urmă dărui totuşi domnia Bosforului lui Pharnakes ca răsplată pentru paricidul comis şi îl trecu pe lista prietenilor săi şi a aliaţilor Romei[31].

La moartea lui Mithridates, toată întinderea regatului său a fost cucerită, cu puţine excepţii. Garnizoanele care

încă mai ocupau cîteva locuri întărite în afara granițelor Bosforului nu se supuseră imediat, dar nu fiindcă plănuiau să i se împotrivească lui Pompeius, ci din teama să nu fie trase la răspundere, dacă s-ar fi găsit cineva care să le sustragă tezaurele încredințate lor, înaintea sosirii generalului roman. Ele tot amînau să se predea în intenția de a încredința toate bogățiile în mîinile lui Pompeius.

15 Cînd aceste ținuturi au fost definitiv pacificate și Phraates își vedea de treabă, după ce ordinea s-a restabilit în Syria și în Fenicia, Pompeius s-a îndreptat spre Aretas[32]. Acesta domnea peste arabii acum supuși de romani, a căror țară se întinde pînă spre Marea Roșie. Mai înainte vreme, el pricinuise multe neplăceri Syriei și în urma agresiunilor sale fusese învins în luptă de către romanii care săriseră în ajutorul ei. Cu toate acestea, dinastul arab nu-și întrerupea atacurile. Așadar, Pompeius porni o campanie împotriva lui și a vecinilor ce-l susțineau, îi învinse fără nici o dificultate și lăsă în urma sa garnizoane de pază. De aici, în mare grabă, se îndreptă spre Syria-Palestina, țară ai cărei locuitori pustiiseră Fenicia. Syria-Palestina era guvernată de doi frați, Hyrcanos și Aristobul[33], care se certau între ei pentru demnitatea de mare preot al zeului lor, nu se știe prea bine cine este acest zeu. În orice caz, ei confundă acest sacerdoțiu cu regalitatea. Neînțelegerile lor semănaseră răzmeriță printre cetățeni. Pompeius temină repede cu Hyrcanos, fără nici o luptă, deoarece acesta nu avea forțe suficiente la dispoziția sa. Cît privește pe Aristobul, închis într-o fortăreață, fără nici o posibilitate de ieșire, Pompeius îl sili să ducă convorbiri. Mai tîrziu, cum Aristobul nu se decidea să-i predea nici sumele de bani, nici garnizoana, așa cum promisese în urma unei întrevederi, Pompeius îl luă prizonier. De aici înainte cucerirea teritoriului syrian[34], cît mai rămăsese nu s-a mai dovedit anevoioasă. Dar Pompeius întîmpină mari greutăți cu asediul Ierusalimului.

16 Primit în oraș de partizanii lui Hyrcanos, Pompeius s-a făcut stăpîn peste cartierele locuite, fără nici o împotrivire. Dar regiunea în care se afla templul, controlată de forțele potrivnice, i-a dat mult de lucru. Templul era situat pe o înălțime[35] și întărit de jur împrejur cu ziduri groase.

Dacă apărătorii ar fi depus aceeași rezistență în fiecare zi, Pompeius n-ar fi putut cuceri templul. Cum însă ei întrerupeau orice fel de activitate în timpul zilelor denumite ale lui Saturn — abținîndu-se cu strictețe să încalce legea — au oferit romanilor prilejul ca în acest răstimp să le avarieze dispozitivele de apărare.

Romanii, observînd periodicitatea acestei practici, nu forțau nici cînd atacurile în celelalte zile ale săptămînii; dar de îndată ce veneau la rînd zilele cu pricina, împingeau asaltul cu toată puterea. Și așa au cucerit ei templul în una din zilele lui Saturn[36], fără ca apărătorii să depună nici cea mai mică rezistență.

Toate tezaurele au fost prădate, puterea regală trecută pe seama lui Hyrcanos, iar Aristobul luat prizonier. 63 î.e.n. (octombrie)

Acestea au fost evenimentele din Palestina. Așa se numea din vechime întreaga regiune locuită care se întinde de la hotarele Feniciei pînă spre Egipt, de-a lungul coastelor Mării Mediterane.

Totuși ea a dobîndit și o altă denumire. Țara se numește Iudeea, iar locuitorii iudei.

17 N-am idee cum cei din Palestina au început să-și confere acest din urmă nume, dar observ că el se extinde și la alți oameni, care au adoptat practicile lor de viață, chiar dacă nu sînt de același neam cu ei. Secta lor a prins rădăcini și printre romani. Deși a suferit numeroase opreliști, s-a dezvoltat totuși atît de mult, încît și-a cucerit dreptul de a trăi în deplină libertate, după legile ce le respectă.

Ei se deosebesc de ceilalți oameni prin toate manifestările felului lor de viață, ca să zic așa, dar mai ales prin faptul că nu onorează pe nici unul dintre zeii altor neamuri. Ei nu recunosc decît o singură divinitate, pe

care o adoră cu patimă. Niciodată n-au avut nici un fel de statuie la Ierusalim. Ei au credința că acest zeu nu comunică prin viu grai și că este invizibil; cultul religios îl practică însă cu o fervoare nemaiîntîlnită. Acestui zeu i-au înălțat un templu de mari dimensiuni, foarte frumos, care nu-i nici acoperit, nici închis. Tot lui i-au închinat ziua lui Saturn. În ziua de sărbătoare îndeplinesc felurite rituri, care nu sînt respectate decît de ei, și nu se apucă de nici un lucru greu de făcut. În ce privește detaliile, ca de pildă, cine este acest zeu, care este originea practicilor de cult, cum se face că împrăștie o asemenea teamă — ele au fost relatate de mulți alți scriitori[37] și nu au contingență directă cu obiectul istoriei noastre.

18 Obiceiul de a stabili modul în care se succed zilele în raport cu cele șapte stele, denumite planete, provine de la egipteni. Desigur, el există actualmente la toate popoarele, dar părerea mea este că nu se ridică la o epocă prea îndepărtată.

Vechii greci, cel puțin după cîte știu eu, n-aveau nici idee de așa ceva. Cum în vremurile noastre a fost adoptat pretutindeni și chiar de către romani, ba încă cu pretenția că reprezintă un obicei strămoșesc, am intenția să expun, pe scurt, în ce chip și după care reguli s-a împămîntenit.

Am aflat două explicații, de altfel nu greu de înțeles, care fiecare în parte se bazează pe o anumită teorie.

Dacă am apropia armonia care rezultă din sistemul cvartelor, pînă astăzi încă recunoscut ca primordial în muzică, de sistemul acelor astre, de care depinde întreaga ordine în cosmos — ținînd seama de așezarea orbitei pe care evoluează fiecare planetă — și, începînd cu orbita cea mai excentrică, adică cea consacrată lui Saturn, apoi, sărind peste cele două orbite care urmează, am reține numele zeului căruia îi este închinată cea de-a patra orbită; dacă, trecînd și mai departe, am depăși din nou două orbite și am ajunge la a șaptea; și dacă, trecîndu-le în revistă și pe cele care au mai rămas, după același procedeu, am acorda succesiv zilelor numele zeului care le patronează, am descoperi că toate aceste zile se află față de ordinea cosmică într-un raport echivalent cu cel al cvartelor în muzică[38].

19 Aceasta este, după cîte se spune, prima explicație. Iată și pe cealaltă. Numărați ceasurile zilei și ale nopții, începînd cu primul ceas. Atribuiți acea primă oră lui Saturn, următoarea lui Jupiter, pe a treia lui Marte, pe a patra lui Helios, pe a cincea Afroditei, pe a șasea lui Hermes, pe a șaptea Lunii, respectînd ordinea orbitelor planetare, așa cum a fost ea fixată de egipteni. Repetați operația. După ce veți fi parcurs toate cele douăzeci și patru ore ale zilei, vă veți convinge că prima oră a zilei următoare revine lui Helios (Soarele). Dacă aplicați același procedeu și următoarelor douăzeci și patru de ore, după sistemul indicat, veți ajunge să atribuiți Lunii prima oră a celei de a treia zi. Dacă extindeți procedeul și la celelalte zile cîte au mai rămas, fiecare zi va reveni zeului căruia îi aparține.

Acestea sînt explicațiile cu privire la instituirea zilelor săptămînii.

20 Pompeius, după ce termină și această expediție, se reîntoarse în Pont. El cuceri locurile întărite și se îndreptă spre Asia[39], iar de aici spre Grecia pentru a reveni în Italia.

Învingător în multe lupte, el a învins pe calea armelor un mare număr de șefi de state și de regi, iar pe alții i-a cîștigat ca aliați prin tratative[40]. A întemeiat opt colonii, a anexat mai multe regiuni limitrofe și a asigurat romanilor numeroase venituri. Tot el a fost acela care a stabilit legi proprii și forme superioare de constituție pentru majoritatea neamurilor care locuiesc continentul Asiei și care pe acea vreme se aflau sub dominația romană[41]. Pînă și astăzi, ele păstrează instituțiile stabilite de Pompeius.

Nu încape îndoială, toate aceste realizări sînt grandioase, și nimeni dintre romani, înaintea lui, n-a dus la

bun sfîrşit ceva asemănător. Totuşi ele ar putea fi eventual atribuite şi norocului, cît şi meritului tovarăşilor săi de arme. Acum însă voi preciza în ce constă meritul lui suprem şi pentru ce are dreptul de a fi admirat mai presus de oricine. Deţinînd o putere uriaşă şi pe mare, şi pe uscat — posesor al unor bogăţii considerabile, pe care le dobîndise de la prizonieri, prieten intim al unui mare număr de şefi de stat şi capete încoronate — bizuindu-se pe simpatia aproape a tuturor popoarelor supuse autorităţii sale, pe care le cîştigase prin binefaceri pornite din bunăvoinţă — ar fi putut, dacă le-ar fi cerut concursul, să domine Italia şi să concentreze în mîna sa toată puterea Romei. Cei mai mulţi l-ar fi acceptat de bunăvoia lor, iar alţii, chiar dacă i s-ar fi împotrivit, datorită slăbiciunii lor, pînă la urmă tot ar fi cedat. Pompeius nu a vrut însă să urmeze această cale, ci, de îndată ce a debarcat la Brundisium, a dat drumul la vatră tuturor trupelor, din propriul său imbold, fără nici un decret votat de Senat sau de Adunarea poporului. Nici măcar nu s-a gîndit să le folosească, pentru a se făli la triumful pe care l-a celebrat. Deoarece era conştient cîtă ură atrăseseră acţiunile lui Marius şi a lui Sulla, nu voia să inspire concetăţenilor săi teama că vor avea asemenea neajunsuri de suferit nici măcar pentru cîteva zile.

21 Pompeius nu-şi luă nici un cognomen, cu toate că faptele sale i-ar fi dat dreptul să-şi ia chiar mai multe. Printr-un decret special i-a fost acordat triumful, precizez marele triumf, deşi după datina strămoşească nu-i îngăduit să se atribuie cuiva triumful, dacă nu e însoţit de cei împreună cu care a împărţit victoriile; şi încă Pompeius nu acceptă să se celebreze decît un singur triumf pentru toate războaiele pe care le purtase. În cortegiu a înfăţişat pe lîngă o mulţime de trofee bogat ornate, amintiri ale fiecărei fapte de arme, pe cele mici inclusiv, fie ele cît de neînsemnate. Dintre toate se distingea un trofeu uriaş, extraordinar de frumos împodobit, pe care se afla o inscripţie referitoare la importanţa

mondială a lui Pompeius. Totuşi acesta nu-şi adăugă un alt cognomen şi se mulţumi cu acela de „Magnus" pe care-l obţinuse înaintea campaniilor din Răsărit. El nu a manifestat tendinţa de a profita de onoruri deosebite. Numai o singură dată s-a folosit de drepturile ce-i fuseseră acordate prin decret, în absenţa lui; ele contau în libertatea de a asista încoronat cu laur la toate serbările publice, înfăşurat în mantie de general, iar la jocurile ecvestre cu mantia triumfală[42].

Caesar, în pofida voinţei lui Cato[43], se lupta mai mult ca oricînd pentru atribuirea acestor distincţii lui Pompeius.

22 Ceva mai înainte am vorbit despre caracterul lui Iulius Caesar. El îşi crea treptat o platformă politică, ducînd un dublu joc: dornic, în realitate, să-l răstoarne pe Pompeius, făcea tot ce putea să-i cîştige bunăvoinţa, cu scopul de a-şi atrage simpatia maselor şi a-şi întări propria-i poziţie.

Cît despre Cato, membru al familiei Porcia, îşi lua ca model de viaţă pe Cato cel Bătrîn, cu deosebirea că el arăta un interes mult mai pronunţat faţă de cultura greacă. Întregul său devotament se îndrepta spre interesele poporului roman şi niciodată nu admira o personalitate anumită. Toată dragostea şi-o revărsa faţă de patrie. Ura din toată inima pe oricine se ridica de-asupra nivelului obişnuit şi devenea suspect că aspiră la monarhie; cu aceeaşi tărie iubea poporul, iubire amestecată cu milă pentru slăbiciunea acestuia. De aceea, ca nimeni altul, îi susţinea cu pasiune interesele, luptînd pentru deplina libertate a ceea ce era drept, chiar dacă se expunea la primejdii. Toate acestea le făcea nu din ambiţia pentru putere, nici ca să-şi cîştige faimă şi renume, ci din dorinţa unui trai independent, în care tirania n-avea ce căuta. Acesta era omul care pe acea vreme participa pentru prima oară la treburile politice. El se împotrivi votării decretului în favoarea lui Pompeius, nu fiindcă ar fi avut ceva personal împotriva lui, ci numai fiindcă nu se încadra în prescripţiile legale.

23 Acestea au fost onorurile acordate lui Pompeius în timpul absenței sale. La întoarcere nu i s-a mai acordat un alt triumf. Cu toate acestea, dacă ar fi cerut, romanii ar fi adăugat și altele la cele precedente, căci de multe ori s-a întîmplat ca ei să împartă unor comandanți, fie și de o importanță mult mai mică decît cea a lui Pompeius, onoruri numeroase și exagerate. Adevărul este că au făcut acest lucru împotriva voinței lor. Pompeius știa foarte bine că cinstirile date de popor prea puternicilor zilei nasc adesea bănuiala constrîngerii din partea celor interesați, chiar dacă au fost conferite cu deplină libertate de voință, și că ele nu aduc nici o glorie celor care le-au primit deoarece, departe de a fi considerate drept un omagiu, lasă impresia că au fost smulse prin presiuni și decernate nu din bunăvoință, ci din lingușire. De aceea, el nu îngădui nimănui să mai facă propuneri în acest sens, argumentînd că este mult mai bine să se procedeze în acest fel decît să fie pus în situația de a refuza prevederile decretelor. Într-o asemenea atitudine, pe lîngă un sentiment de ură față de autoritatea celor care votează decretele, se adaugă trufia și insolența omului care nu acceptă distincții din partea celor mai sus decît el sau cel puțin egalilor lui. Dimpotrivă, socotea Pompeius, cine se abține să alerge după onoruri, se dovedește un adevărat democrat și în vorbe, și în fapte, ocolind fățărnicia.

Așadar, Pompeius, după ce a dobîndit aproape toate magistraturile și comenzile militare pe care le-a deținut prin încălcarea datinei străbune, n-a mai acceptat nici una dintre cinstirile fără de folos pentru nimeni, pentru el personal cu atît mai puțin, care i-ar fi atras numai invidie și ură, inclusiv din partea acelora care le-au decretat. Desigur însă, toate acestea s-au petrecut cîtăva vreme mai tîrziu[44].

24 În cursul aceluiași an[45], în lunile care au mai rămas, romanii nu mai avură de susținut nici un război, așa încît, după o lungă întrerupere, își organizară „oracolul prosperității" după zborul păsărilor. Este vorba de

un gen de divinație care are drept scop de a cerceta bunăvoința divinității cu privire la atitudinea ce-o avea față de rugile înălțate pentru prosperitate. Cu alte cuvinte, o rugă de acest fel, făcută direct, fără o informare în prealabil, era considerată drept o impietate.

O asemenea informare avea loc în fiecare an, în ziua cînd nici o armată nu era plecată în campanie de război, nu înfrunta nici un vrăjmaș și nici nu purta lupte. Din aceste motive, în timpul cînd primejdiile urmau una după alta, îndeosebi pe vremea războaielor civile, nu se mai ținea. Afară de faptul că romanilor le-ar fi venit foarte greu să găsească măcar o singură zi lipsită de toate implicațiile războiului civil, ar fi fost și foarte nepotrivit să se intereseze de prosperitatea lor în momentele în care, nesiliți de nimeni, își făceau unii altora nespuse necazuri, izvorîte din neînțelegerile interne, și se pregăteau să semene în jur numai nenorocire, indiferent dacă erau învinși sau învingători.

25 Iată că, în fine, în acel an s-a putut ține acea divinație după zborul păsărilor, dar rezultatul a fost îndoielnic[46]. Mai multe păsări nu-și luară zborul în partea în care trebuia și oracolul a fost repetat. S-au ivit și alte semne nefaste: de mai multe ori a fulgerat din cer senin, a avut loc un teribil cutremur de pămînt, stafii s-au arătat în numeroase locuri și limbi de foc s-au ridicat spre cer în partea Apusului. Tot omul, fie el cît de modest, era capabil să înțeleagă sensul acestor sinistre prevestiri[47].

Tribunii poporului îl adoptară în numărul lor pe consulul Antonius, care, în privința caracterului, se potrivea foarte bine cu ei. Apoi, unul dintre tribuni[48] îngădui candidatura la magistraturi urmașilor acelor cetățeni exilați odinioară de Sulla; altul acordă lui Publius Paetus și lui Cornelius Sylla, condamnați împreună pentru luare de mită, dreptul de a reveni în Senat și de a ocupa funcții publice[49]. Un al treilea propuse abolirea datoriilor, iar altul, împărțirea pămînturilor atît în Italia, cît și în teritoriile ocupate de romani[50]. Dar toate

aceste proiecte au fost demascate şi oprite la timp de Cicero şi de partizanii săi, înainte de a fi apucat să fie puse în practică.

26 Titus Labienus îl dădu în judecată pe C. Rabirius[51] pentru asasinarea lui Saturninus şi astfel a pricinuit mari tulburări.

Saturninus era mort de peste treizeci şi şase de ani, iar consulii din vremea aceea fuseseră însărcinaţi printr-un decret al Senatului să poarte război împotriva lui. Acţiunea lui Labienus punea în discuţie autoritatea decretelor senatoriale şi de aici rezulta o adevărată zdruncinare a ordinii de stat.

Rabirius nu-şi recunoştea nicidecum crima, ci o nega cu înverşunare. Tribunii plebei făceau însă tot ce le stătea în putinţă să nimicească cu desăvîrşire puterea şi renumele Senatului şi să-şi asigure o deplină libertate de acţiune. În fond, faptul de a cere socoteală în legătură cu hotărîrea Senatului şi despre fapte întîmplate cu atîţia ani în urmă echivala cu o invitaţie făţişă la abuzuri asemănătoare şi la instituirea unor piedici în calea pedepselor meritate.

Se înţelege că Senatul privea drept o adevărată fărădelege pieirea unui membru al său, un om care nu greşise cu nimic, peste toate şi foarte înaintat în vîrstă; dar indignarea devenea cu atît mai vie la gîndul că primul organ reprezentativ al Republicii devenise ţinta unor atacuri neîntrerupte şi că guvernarea alunecă în mîinile acelora care aparţineau păturii de jos.

27 Această afacere judiciară a dat naştere în sînul ambelor partide la serioase frămîntări şi la certuri înverşunate. Unii se împotriveau ca procesul să fie adus în faţa unui tribunal, alţii cereau înscrierea lui pe rol. Triumfă această ultimă părere, prin influenţa lui Iulius Caesar şi a altor cîtorva cetăţeni. Mai rămînea să se cadă la înţelegere asupra procedurii judiciare. Judecător era însuşi C. Iulius Caesar împreună cu fratele lui, Lucius Caesar. Nu era vorba de o crimă obişnuită, ci Rabirius era învinuit de crima de *perduellio*[52].

Cei doi emiseră o sentinţă de condamnare, deşi nu fuseseră aleşi în această magistratură de către popor, după datină, ci numiţi de pretor, fără ca acesta să aibă un atare drept.

Rabirius făcu apel, dar cu siguranţă că n-ar fi scăpat nici în instanţa din Adunarea poporului[53], dacă n-ar fi intervenit Metellus Celer[54], pe acea vreme augur şi pretor. Văzînd că nu se putea impune în faţa mulţimii, că oamenii nici măcar n-aveau impresia că sentinţa a fost dată ilegal, Metellus a luat-o la fugă spre Ianiculum, înainte de începerea votului, şi acolo desfăşură stindardul militar. Din acel moment, Adunarea poporului nu mai are voie să delibereze.

28 Iată legenda cu privire la acest stindard. În vechime, Roma era înconjurată de numeroşi duşmani. Romanii, de teamă ca nu cumva în timpul dezbaterilor din comiţiile centuriate, care se întruneau pe coline, să se găsească răuvoitori care să atace oraşul şi să cucerească Ianiculum, au hotărît ca nu toate centuriile să ia parte la vot, ci ca unele dintre ele, înarmate, să păzească cu rîndul acea înălţime. Cît timp dura întrunirea comiţiilor, Ianiculum era păzit. Cînd adunarea era pe punctul de a se termina, stindardul era dat jos şi gărzile se retrăgeau. Nu era voie să se ţină nici un fel de dezbateri publice fără ca înălţimea Ianiculum să nu fie păzită. Acest lucru se întîmpla numai pe vremea cînd pe coline se adunau Comiţiile centuriate, căci locul de adunare se afla în afara incintei oraşului, şi toţi bărbaţii care purtau arme se presupunea că au datoria să participe la Comiţii. Obiceiul este şi astăzi încă respectat din consideraţie pentru datină.

Aşadar, prin intervenţia lui Metellus, Adunarea a fost dizolvată după înălţarea stindardului şi Rabirius salvat. Labienus ar fi avut posibilitatea să-l cheme din nou în faţa justiţiei, dar n-a mai făcut-o.

29 Cît despre Catilina, iată cum şi din ce pricini a pierit[55].

Deoarece Catilina nu încetase să lupte pe orice căi pentru obţinerea consulatului — şi făcea tot ce-i sta în putinţă ca să-şi ajungă scopul — Senatul, influenţat îndeosebi de Cicero, votă un decret prin care se adăugau pedepselor drastice pentru corupţie încă zece ani de exil[56].

Catilina, conştient că acest decret era îndreptat împotriva lui, purul adevăr de altfel, după ce şi-a alăturat o mînă de oameni[57], a încercat să-l asasineze pe Cicero şi pe alţi cîţiva fruntaşi chiar în incinta Comiţiilor, cu scopul de a fi numit pe loc consul. Totuşi el nu a izbutit.

Cicero, prevenit la timp despre complot[58], dezvălui Senatului cum stau lucrurile şi-l copleşi pe Catilina cu acuzaţii[59]. Cum însă nu i-a putut convinge pe senatori să voteze vreuna dintre măsurile pe care le credea necesare (căci dezvăluirile ce le făcuse nu păreau verosimile şi Cicero era bănuit că din ură personală calomnia pe acuzaţi), a fost cuprins de spaimă.

Deoarece îşi dădea seama că-l adusese la exasperare pe Catilina, nu mai îndrăzni să se ducă la Adunarea poporului fără să ia o măsură de apărare, aşa cum obişnuia s-o facă, ci mergea întodeauna însoţit de prieteni siguri, gata să-i sară în ajutor dacă s-ar fi ivit vreo primejdie. Ca o precauţie suplimentară îmbrăcase sub haină o platoşă pe care dinadins o tot lăsa să se vadă, cu dublul scop de a-şi asigura viaţa şi de a-i compromite pe acuzaţi. Toate la un loc, împreună cu zvonul că viaţa consulului era ameninţată, au stîrnit indignarea publică. Conjuraţii, temîndu-se de acest curent de opinii, au încetat orice activitate.

30 În aceste împrejurări, după ultimele alegeri la consulat de la care fusese înlăturat, Catilina începu de astă dată să unelteaască pe faţă nu împotriva lui Cicero şi a partizanilor săi, ci împotriva întregii ordini de stat[60]. El adună în jurul său pe cei mai răi oameni din

Roma, pe cei veşnic amatori de schimbări politice, precum şi un mare număr de aliaţi, promiţîndu-le ceea ce avea darul să-i atragă cel mai mult, abolirea datoriilor şi reforma agrară[61]. El îi obligă pe cei mai cu vază şi mai cu influenţă dintre complicii săi (în numărul cărora se afla şi consulul Antonius[62]) să se lege prin jurăminte nelegiuite. După ce sacrifică un tînăr sclav, şi jură pe măruntaiele scoase din pîntecele lui, acelaşi lucru îl făcură şi ceilalţi[63].

Principalii săi susţinători în raza oraşului Roma erau consulul Antonius şi Lentulus Publius, acesta din urmă izgonit din rîndurile Senatului după ce fusese consul şi, care, deocamdată, era numai pretor, cu scopul de a fi reprimit în Senat. Pe de altă parte, la Faesulae, unde se adunase grosul conjuraţilor, figura principală era Caius Manlius, om foarte priceput în meseria armelor (fost centurion în armata lui Sulla, dar care-şi risipise toată averea în cheltuieli nebuneşti). Cum tot avutul odinioară agonisit, şi era vorba de o sumă considerabilă, îl pierduse din nechibzuinţă, Manlius[64] spera să-şi refacă averea prin mijloace asemănătoare.

31 În vremea acestor pregătiri, Cicero a fost încunoştiinţat, mai întîi, de cele ce se petreceau la Roma, prin nişte scrisori al căror autor rămînea anonim, încredinţate lui Crassus şi altor cîţiva aristocraţi[65]. După această mărturie s-a decretat starea de asediu şi s-au hotărît cercetări pentru descoperirea provocatorilor. Ceva mai tîrziu s-a aflat şi de existenţa taberei din Etruria[66]. Printr-un al doilea decret, consulii au fost însărcinaţi, după uzanţa legală, să aibă grijă de apărarea Romei şi a statului roman. Decretul era întărit prin formula solemnă *caveant consules ne quid Res Publica detrimenti caperet*[67]. Aceste măsuri, precum şi corpurile de gardă aşezate pretutindeni au avut rezultatul să împiedice orice tentativă de răscoală la Roma, aşa că Cicero era considerat drept un calom-

niator. Noroc că ştirile sosite din Etruria confirmau adevărul acuzaţiei şi Catilina fu învinuit de complot împotriva statului[68].

32 Catilina, ca şi cum n-avea nimic pe conştiinţă, primi mai întîi acuzaţia cu fruntea sus, plin de încredere în sine. El se pregăti pentru a apărea în faţa judecăţii şi-i propuse lui Cicero să-l supravegheze personal, ca să fie scos de sub bănuiala că ar plănui să fugă. Cicero, neacceptînd să-l ia sub supravegherea lui — Catilina, ca să împrăştie temerile legate de conjuraţia ce-o punea la cale, petrecu cîtăva vreme, nesilit de nimeni, în casa pretorului Metellus[69], cu gîndul ca în acest timp să-şi consolideze situaţia cu ajutorul conjuraţilor care se aflau la Roma. Dar, cum sprijin nu venea de nicăieri (Antonius, înfricoşat, se arăta plin de ezitare, iar Lentulus nu mai depunea nici un fel de zel), Catilina îi preveni pe toţi să se întîlnească noaptea, într-o casă oarecare[70]. Fără ca Metellus să ştie ceva, Catilina se duce la întrunire, unde îşi certă acoliţii pentru nevrednicia şi laşitatea lor. Apoi, înşirînd primejdiile la care se expuneau dacă vina le-ar fi fost dovedită, precum şi avantajele izbînzii, le insuflă un asemenea curaj şi o asemenea ardoare, încît doi dintre ei[71] se şi oferiră să meargă acasă la Cicero, în zorii zilei, şi să-l ucidă pe loc.

33 Şi acest complot a fost totuşi descoperit la timp. Cicero avea o mare influenţă. Cu multă lume era foarte prieten, în calitatea sa de avocat care le susţinuse interesele, altora le inspira teamă, aşa că nu-i nici o mirare că s-au găsit destui care să alerge să-l anunţe cum stau lucrurile[72]. Senatul, printr-un decret, îi porunci lui Catilina să părăsească Roma. Catilina, care atîta aştepta, părăsi capitala sub acest pretext[73] şi, ducîndu-se la Faesulae[74], începu un război pe faţă, luîndu-şi titlul şi insignele de consul[75]. În această calitate, luă comanda trupelor adunate de Manlius. Între timp, recruta de partea lui noi partizani, la început, din

rîndurile oamenilor liberi, apoi şi dintre sclavi. Ca urmare, romanii îl declarară duşman public[76] şi-l însărcinară pe consulul Antonius să pornească împotriva lui, neştiind că Antonius era unul dintre conjuraţi[77]. La Roma se adoptă haina de doliu.

Din pricina evoluţiei evenimentelor, Cicero se hotărî să rămînă în Capitală. Prin tragere la sorţi lui îi revenise proconsulatul Macedoniei. El însă nu se duse nici în Macedonia (proconsulatul l-a cedat fostului său coleg de consulat, pentru a nu-şi întrerupe activitatea de avocat, pe care o profesa cu pasiune)[78], nici în Gallia, provincie mai apropiată, pe care o acceptase în schimb, împiedicat de cele ce se întîmplau. Preferă să-şi asume răspunderea apărării Romei şi-l trimise pe Metellus[79] în Gallia, ca nu cumva Catilina să pună mîna pe provincie.

34 Rămînerea lui Cicero la Roma s-a dovedit foarte nimerită, căci Lentulus prin înţelegere cu o parte din conjuraţi şi cu o delegaţie a allobrogilor venită la Roma cu o misiune specială, pe care o cîştigase de partea sa, se pregătea să incendieze anumite cartiere şi să comită cîteva crime[80] .....* Cicero, după ce-i captură pe solii trimişi la Catilina şi le confiscă scrisorile[81], îi conduse în Senat unde, dîndu-le asigurarea că nu vor păţi nimic, dezvălui întreaga urzeală a conspiraţiei[82]. Lentulus, în consecinţă, a fost silit de către Senat să-şi dea demisia din demnitatea de pretor şi apoi a fost pus sub pază, împreună cu alte persoane ridicate odată cu el[83]. Între timp începură cercetări pentru descoperirea celorlalţi conjuraţi. Alături de Senat, aceste măsuri au fost aprobate şi de Comiţii, mai ales că s-a întîmplat ca statuia lui Jupiter să fie din nou aşezată în Capitoliu, întocmai cum recomandaseră augurii — şi anume cu faţa spre răsărit şi spre for — tocmai cu prilejul acestei adunări, pe cînd lumea ascul-

* Lacună în text.

ta discursul lui Cicero despre cele întîmplate[84]. Deoarece augurii preziseseră descoperirea unui complot cu prilejul înălțării statuii și cum repunerea statuii la locul ei coincidea cu dezvăluirile recente, oamenii preamăreau puterea divinității și se arătau tot mai furioși împotriva celor acuzați[85].

35 Se răspîndise zvonul că și Crassus făcea parte din numărul conjuraților[86]. Aceasta s-a întîmplat în urma mărturisirilor unuia dintre arestați[87], dar nu multă lume i-a dat crezare. Unii refuzau, din capul locului, să-l bănuiască pe Crassus capabil de așa ceva; alții, presupuneau că înșiși acuzații născociseră această calomnie, ca să-și asigure oarecare ajutor din partea lui Crassus, om cu o reală influență politică. Chiar dacă unele persoane au bănuit adevărul, s-au ferit să-și exprime părerea. Cazul ar fi dus la pieirea unui bărbat situat printre fruntașii Romei și ar fi dat naștere la tulburări civile mai mari încă decît cele din trecut. Pînă la sfîrșit nimeni nu mai comenta nimic.

Cu toate acestea, o mulțime de oameni, și liberi, și sclavi[88], unii de frică, alții din sentimente de milă față de Lentulus și de complicii săi, făceau pregătiri să-i răpească pe toți și în acest fel să-i scape de la moarte. Cicero, prevenit la timp, așează în cursul nopții o gardă pe Capitoliu și în For. Apoi, cum în zorii zilei primi cele mai frumoase încurajări din partea divinității, cu prilejul unui sacrificiu celebrat de vestale chiar la el acasă[89], pentru bună starea poporului — flacăra s-a ridicat mult peste măsura obișnuită —, el ordonă cetățenilor să depună jurămînt în fața pretorilor și să se înroleze în armată, în caz de nevoie. El, personal, între timp, convocă Senatul și, atît prin derută, cît și prin amenințări, încercă să-i convingă pe senatori să voteze condamnarea cu pedeapsa capitală a celor ținuți sub arest[90].

36 Părerile erau împărțite și puțin a lipsit ca acuzații să nu fie achitați. Caesar, deși toți cîți votaseră

înaintea lui se pronunțaseră pentru pedeapsa cu moartea[91], opină pentru pedeapsa cu închisoare, ispășită de fiecare în parte în alt oraș, și pentru confiscarea bunurilor, cu condiția ca propunerea unei amnistii să nu se pună niciodată pentru ei. Evadarea unuia dintre ei — propunea Caesar — urma să determine trecerea de drept în rîndul dușmanilor patriei a cetății din care condamnatul a fugit.

Această părere a fost adoptată de toți cîți s-au succedat la vot după cuvîntarea lui Caesar, pînă îi veni rîndul și lui Cato[92]. Ba chiar și unii care votaseră mai înainte își schimbaseră părerea. Cato însă se pronunță pentru pedeapsa cu moartea și părerea lui fu urmată de acei care nu votaseră încă[93]. Propunerea lui Cato întrunind majoritatea, acuzații au fost executați[94]. Cu ocazia execuției s-a votat hotărîrea de a se aduce sacrificii și a se înălța rugi de mulțumire, lucru fără precedent pînă atunci. Cercetările fură extinse și la alte persoane denunțate. Cîțiva cetățeni, asupra cărora plutea bănuiala că ar fi avut de gînd să intre în relații cu conjurația, se dezvinovățiră.

Aceste anchete cădeau în sarcina consulilor. Pe senatorul Aulus Fulvius îl ucise însă chiar tatăl său[95] și nu a fost singurul — după cîte se spune —, bătrînul prevalîndu-se de autoritatea sa familială. Numeroși alți părinți, și mă refer nu numai la cei de rang consular, ci și la simpli cetățeni, și-au ucis, la rîndul lor, propriii copii.

37 Acestea sînt evenimentele petrecute în acel an[96]. Să menționăm și faptul că, în urma unei propuneri a lui Labienus[97], susținut de Caesar, comițiile au hotărît să preia din nou alegerea pontificilor, infirmînd o lege de pe vremea lui Sulla și repunînd în vigoare legea lui Domitius. Caesar, după moartea lui Metellus poreclit „cel Pios", dorea să obțină el sacerdoțiul, deși era încă tînăr și nu fusese pretor. Speranțele lui se bazau pe simpatia plebei, printre altele, și pentru că-l susținuse pe Labienus împotriva lui Rabirius și pentru că nu votase moartea lui Lentulus. Iată că pla-

nurile lui Caesar fură încununate cu succes şi se văzu ales mare pontif, deşi în competiţie cu el au fost mulţi alţi contracandidaţi, printre care cel mai de seamă era Catulus. Nimeni nu se arăta mai repede gata decît Caesar să cultive şi să linguşească pe indiferent cine s-ar fi găsit; el niciodată nu se dădea în lături să pronunţe un discurs sau chiar să treacă la fapte pentru a obţine ceea ce urmărea. Puţin îi păsa de o umilinţă trecătoare, care în schimb îi asigura puterea pentru mai tîrziu. Intenţiile lui erau de a da iluzia întîietăţii celor pe care încerca să-i domine[98].

38 Aşa şi-a cîştigat Caesar masele largi de partea lui, întărîtate în schimb împotriva lui Cicero, care condamnase la moarte cetăţeni romani. După ce-şi manifestă în diferite ocazii oprobriul, plebea, în cele din urmă, îl împiedică pe Cicero să ia cuvîntul în ultima zi a consulatului ce-l exercitase, cînd, dornic să se dezvinovăţească şi să enumere faptele săvîrşite în timpul acestei magistraturi încercă să vorbească (drept e că lui Cicero grozav îi plăcea şi să fie lăudat de alţii, dar şi să se laude singur).

La instigaţia lui Metellus Nepos[99], unul dintre tribuni, plebea nu-i îngădui lui Cicero să rostească altceva decît jurămîntul. Cicero însă, cum nu voia să se dea bătut, adăugă pe lîngă jurămînt şi cîteva cuvinte despre activitatea sa ca salvator al patriei, ceea ce avu ca efect creşterea valului de ură împotriva lui.

62 i.e.n. 39 Catilina a fost nimicit la începutul anului[100] în care consulatul l-au deţinut Iunius Silanus şi Lucius Licinius. Deşi dispunea de forţe însemnate[101], el tot tărăgănase lucrurile, aşteptînd să vadă ce se va întîmpla cu Lentulus; Cicero şi acoliţii săi, odată suprimaţi, calea i-ar fi fost mult netezită. După ce află despre executarea lui Lentulus, şi-şi dădu seama că numeroşi partizani îl părăsiseră în urma acestei sentinţe, iată că prezenţa lui Antonius şi a lui Metellus Celer în faţa localităţii Faesulae, acum asediată, nu-i

mai îngăduia nici o ieşire[102]. Catilina se vedea nevoit să rişte o ciocnire. (Cum cei doi generali se aflau în tabere separate), el se îndreptă spre cea a lui Antonius, deşi ca rang acesta era superior lui Metellus şi avea la dispoziţia sa trupe mai numeroase. Motivul alegerii lui Catilina era speranţa că Antonius, faţă de un tovarăş de conspiraţie, va pierde cu bună ştiinţă lupta[103]. Acesta însă, bănuind gîndurile lui Catilina, cum nu-i mai era devotat, căci îl ştia lipsit de orice sprijin (majoritatea oamenilor îşi modelează sentimentele de ură sau de prietenie după gradul de putere al altora sau după interesele lor personale), pe de altă parte, de teamă ca nu cumva fostul lui prieten, văzîndu-l cum lupta cu ardoare împotriva conjuraţilor, să-i adreseze vorbe de ocară sau să rostească cuvinte care nicicînd nu trebuiau auzite, se prefăcu bolnav şi încredinţă conducerea luptei lui Marcus Petreius[104].

40 Şi Petreius angajă lupta[105]; dar nu-l nimici pe Catilina şi pe cei 3 000 de oameni, care luptau alături de el cu un curaj nebun, decît după ce fură vărsate valuri de sînge. Nici unul dintre aceştia nu-şi părăsi locul şi toţi căzură pe cîmpul de bătaie. Pînă şi învingătorii deplînseră trista soartă a statului care pierduse atîţia oameni de valoare; deşi pedeapsa era justă, cei ucişi făceau din păcate parte din rîndurile cetăţenilor şi ale aliaţilor.

Antonius trimise la Roma capul lui Catilina, dovadă de netăgăduit a morţii fostului conspirator, cu scopul ca temerile să fie definitiv risipite. Această victorie îi aduse titlul de imperator, deşi numărul duşmanilor ucişi nu atingea cifra prescrisă de lege[106].

Au fost hotărîte sacrificii publice şi romanii îşi schimbară hainele de doliu, ca şi cum se simţeau în afara oricărui pericol.

41 Cu toate acestea, aliaţii[107], care trecuseră de partea lui Catilina şi care scăpaseră cu viaţă, departe de a se potoli, se agitau într-una de teama represaliilor. Pre-

torii trimiști împotriva lor în diferite regiuni, deși aliații erau răsfirați pe o mare întindere, izbutiră să le prevină atacurile și să-i pedepsească.

Alți conjurați, din cei care se ascunseseră, fură descoperiți și dați pe mîna justiției, în urma denunțului lui Lucius Vettius, un cavaler care luase și el parte la conjurație[108]. Acum însă Vettius, pentru a-și scăpa pielea, denunța pe rînd pe foștii săi tovarăși.

Vettius, după ce dezvăluise deja numele cîtorva persoane, consemnîndu-le în scris pe o tăbliță, s-a hotărît ceva mai tîrziu să prelungească lista. Senatorii însă, bănuind că nu este sincer, nu-i mai înmînară tăblița ca să nu mai aibă, eventual, prilejul de a șterge unele nume, ci îi porunciră să rostească cu glas tare numele acelora pe care pretindea că i-a omis. De rușine și de teamă, Vettius, pus într-o asemenea situație, n-a mai făcut multe alte denunțuri.

Datorită secretului păstrat deocamdată asupra persoanelor denunțate, cît și faptului că unii fuseseră cuprinși de panică, chiar fără a avea temei, Roma și aliații erau pradă unor mari tulburări. Se mai găseau și din aceia care lăsau să se înțeleagă că-i știu ei pe cei vinovați. În fine, Senatul dădu un decret prin care publica numele persoanelor denunțate. De aici înainte, cei care scăpaseră de acuzare se liniștiră, iar cei învinuiți fură dați în judecată și condamnați. Dintre aceștia din urmă unii se găseau la Roma, alții au fost condamnați în lipsă.

42 Acestea au fost faptele lui Catilina și așa s-a sfîrșit el. Faima de care s-a bucurat Cicero și discursurile pe care le-a pronunțat împotriva lui Catilina îi aduseră un renume mai mare decît s-ar fi cuvenit în realitate. Puțin a lipsit ca Cicero să nu fie dat în judecată aproape imediat după execuția lui Lentulus și a celorlalți conjurați. Această acuzare, îndreptată de formă împotriva lui Cicero, ținteа, în fapt, Senatul, pe care Metellus Nepos îl ataca mereu în Adunarea poporului, cu neobosită înverșunare. Teza lui Metellus

era că Senatul n-avea dreptul să condamne la moarte nici un cetățean, fără consimțămîntul Adunării[109]. Cicero, în acea perioadă, nu păți încă nimic, căci Senatul asigurase impunitatea tuturor celor care luaseră parte activă la înăbușirea conspirației și, pe lîngă aceasta, avusese grijă să declare că va fi considerat ca dușman și ca trădător de patrie oricine ar îndrăzni să învinuiască un cetățean din categoria mai sus amintită. Așa că Nepos, intimidat, nu mai continuă agitația.

43 În procesul conjurației lui Catilina, Senatul se dovedi învingător. Tot Senatul avu ultimul cuvînt și într-o altă împrejurare. Nepos propusese ca Pompeius (care se afla încă în Asia), împreună cu armata care-l însoțea, să fie rechemat în țară, sub pretextul restabilirii ordinii[110]. Adevărul era că el spera, prin intermediul lui Pompeius, general privit cu ochi buni de plebe, să-și întărească propria-i poziție în vîrtejul tulbure al evenimentelor. Dar Senatul i-a respins propunerea. 62 î.e.n. (decembrie)

Mai întîi, tribunii plebei Cato și Quintus Minucius întrerupseră lectura proiectului prezentat de Nepos, prin proteste violente. Apoi, merseră pînă acolo că-l înșfăcară pe cel însărcinat cu citirea actului, iar în momentul cînd Nepos luase el însuși manuscrisul pentru a-l citi, i-l smulseră din mînă[111]. Nepos, desperat, tot mai încercă să rostească cîteva cuvinte, dar cei doi îi astupară gura. De îndată se formară două tabere — fiecare din adversari susținut fiind de partizanii săi — și începu o bătaie cruntă, cu ciomege, cu pietre și chiar cu săbii. Senatorii se întruniră în aceeași zi la sediul lor, luară haina de doliu și dădură orașul în paza consulilor prin formula solemnă: *caveant consules ne quid Res Publica detrimenti caperet.*

Nepos, înspăimîntat de întorsătura lucrurilor, fugi din mijlocul Adunării fără să mai aștepte și, după ce depuse un act de acuzare împotriva Senatului, plecă

47 Allobrogii făceau dese incursiuni de jaf în Gallia Narbonensis. C. Pomptinus, guvernatorul acestei provincii[126], trimise împotriva lor pe locotenenții săi. El însuși, așezîndu-și tabăra într-un loc întărit, anume ales, supraveghea operațiile ca în orice moment să le poată fi de folos sau cu un sfat, sau la nevoie, chiar cu o mînă de ajutor. Manlius Lentinus se îndreptă cu trupele sale spre Ventia* și stîrni o asemenea panică, încît majoritatea locuitorilor fugiră din oraș, iar cei care au mai rămas trimiseră o solie ca să ceară pace. În timpul acesta, țăranii din împrejurimi alergară în ajutorul cetății asediate și, căzînd pe neașteptate în spatele romanilor, îi siliră să ridice asediul. Totuși, oamenii lui Lentinus cutreierau fără teamă împrejurimile Ventiei, pînă cînd își făcu apariția Catugnatus, șeful militar al întregii populații, însoțit de alți cîțiva șefi din regiunea fluviului Iser, care veneau în ajutorul neamului lor. Lentinus nu se încumetă să-i oprească cînd îi observă cum trec apa cu un mare număr de bărci, de teamă să nu-și strîngă rîndurile, văzîndu-i pe romani așezați în ordine de bătaie. El preferă să se ascundă într-o pădurice care acoperă înălțimile de pe malul fluviului, de unde întinse allobrogilor o cursă. Pe măsură ce aceștia traversau fluviul, el îi ataca și îi nimicea. Făcu însă greșeala să urmărească cîțiva fugari și căzu chiar în mijlocul cetei conduse de Catugnatus. Lentinus ar fi pierit cu siguranță dacă, dintr-o dată, n-ar fi izbucnit o furtună violentă care i-a împiedicat pe barbari să continue urmărirea.

48 După această ciocnire, Catugnatus se retrase spre inima țării în mare grabă. Lentinus profită de ocazie și făcu o nouă expediție. De astă dată izbuti să cucerească orașul întărit, lîngă zidurile căruia era s-o pățească.

* Textul corupt.

62 î.e.n. (iarna)

Lucius Marius și Servius Galba trecură albia Ronului și prădară ținutul allobrogilor[127]. Ei își împinseră înaintarea pînă la orașul Solonium și cuceriră fortăreața, care domina localitatea, după ce învinseră în luptă pe apărătorii ei. Apoi dădură foc la cîteva cartiere mărginașe, cu case de lemn. Sosirea neprevăzută a lui Catugnatus îi împiedică să cucerească restul orașului. Primind vestea acestei încurcături, Pomptinus se îndreptă, în mare grabă, cu toate forțele sale, împotriva șefului allobrog, îl împresură, luă ca prizonieri mulți oameni, dar Catugnatus îi scăpă printre degete. În continuare, cucerirea întregului ținut s-a încheiat fără nici o dificultate.

49 În acest timp, Pompeius s-a înapoiat în Italia[128] și dădu dispoziții să fie aleși consuli Lucius Afranius și Metellus Celer[129]. El spera, dar speranțele lui s-au dovedit zadarnice, să se bucure de sprijinul lor, pentru cele ce avea de gînd să înfăptuiască. Printre altele, avea intenția fermă să distribuie anumite loturi de pămînt soldaților care luptaseră sub ordinele lui și să obțină ratificarea tuturor actelor sale. Nimic din cele ce a cerut nu i-a fost acordat de îndată.

Aristocrații, care încă dinainte vreme nu erau de acord cu linia lui politică[130], se opuseră ca propunerile lui Pompeius să fie prezentate spre votare. Dintre cei doi consuli, Afranius (priceput mai degrabă la dans decît la treburile politice) nu i-a fost de nici un ajutor efectiv. Metellus, plin de mînie față de Pompeius, fostul lui cumnat, căci acesta îi repudiase sora[131], deși din căsătorie rezultaseră copii, îi combătu cu înverșunare toate proiectele. Rămînea Lucius Lucullus, pe care Pompeius îl tratase cu multă aroganță cînd s-au întîlnit în Galatia[132]. Lucullus îi făcea fățiș tot felul de greutăți, silindu-l să supună Senatului spre ratificare fiecare din actele sale în parte, și nu în bloc, așa cum ar fi dorit Pompeius. El susținea că nu este drept să se acorde cu ochii închiși ratificarea tuturor dispozițiilor luate de Pompeius, de parcă ar fi fost vorba de un

monarh, fără ca nimeni dintre senatori să nu cunoască în ce constau ele. Deoarece Pompeius îi anulase cîteva înfăptuiri, Lucullus socotea de cuviinţă ca Senatul să cîntărească realizările fiecăruia dintre ei, iar la urmă să ratifice pe acelea care l-ar fi satisfăcut. Cato, Metellus, toţi ceilalţi din partida lor îl susţineau din răsputeri pe Lucullus.

50 Tribunul plebei[133], care prezenta propunerea cu privire la distribuirile de pămînt către foştii soldaţi ai lui Pompeius, adăugă proiectului de lege o clauză: toţi cetăţenii, nu numai soldaţii, să primească anumite loturi. Acest adaos avea ca scop să înlesnească acceptarea proiectului şi să netezească calea ratificării actelor săvîrşite de Pompeius. Metellus se opuse la toate încercările tribunului cu aşa înverşunare, încît a fost aruncat în închisoare; Metellus însă, pînă şi aici ţinea cu orice preţ să întrunească Senatul. Dar tribunul cu pricina, al cărui nume era Lucius Flavius, îşi aşeză scaunul tribunician în faţa porţii închisorii şi, stînd pe scaun, împiedica pe oricine să intre. Pus în această situaţie, Metellus ordonă să se spargă zidul închisorii, ca senatorii să poată pătrunde pînă la el, şi se pregăti să-şi petreacă noaptea acolo. Aflînd ce se petrecea, Pompeius încercă un sentiment de ruşine amestecat şi cu teamă, ca nu cumva plebea să se supere. El dădu imediat dispoziţie lui Flavius să se îndepărteze, sub pretext că Metellus însuşi îl rugase să facă acest lucru. Nimeni însă nu-l crezu. Felul de a gîndi al lui Metellus era prea binecunoscut; el refuzase doar propunerea celorlalţi tribuni care se oferiseră să-l elibereze.

Flavius nu se lăsă însă şi din nou îl ameninţă pe Metellus, declarînd că nu-i va îngădui să plece în provincia care-i fusese atribuită prin sorţi, dacă nu se va învoi la votarea legii pe care el, Flavius, o înfăţişa Senatului. Metellus neclintit, fără să-i pese, rămase la Roma în continuare.

Pompeius, deoarece îşi dădu seama că din cauza lui Metellus şi a celorlalţi duşmani ce-i avea nu va ajunge

la nici un rezultat, se plîngea că este victima geloziei lor şi că va dezvălui în faţa Adunării poporului cum stau lucrurile. Dar teama că se va expune la un alt impas, mai ruşinos însă, îl determină să renunţe la intervenţia sa. Dîndu-şi seama că nu mai însemna nimic în arena vieţii politice, că nu-i mai rămăsese decît renumele şi invidia puterii sale de odinioară, de fapt opinii de nici un folos — el se căi amarnic că-şi concediase trupele şi că se predase, fără chibzuinţă, în mîinile duşmanilor săi.

51 Clodius, pentru a se răzbuna pe aristocraţii care-i înscenaseră procesul, dorea să ajungă în rîndul tribunilor. Prin intermediul cîtorva tribuni, cîştigaţi de partea lui, el pretindea că şi aristocraţii de sînge să fie admişi la tribunal. Cum nu ajunse la nici un rezultat, renunţă oficial la rangul său de noblеţe a sîngelui şi, intrînd în clasa plebeilor, luă parte activă la lupta politică pe care aceştia o duceau în virtutea drepturilor lor[134]. El ceru imediat tribunatul, dar opoziţia lui Metellus îl împiedică să-l obţină. Metellus era rudă cu el, dar îi dezaproba linia de conduită şi aduse împotriva lui Clodius argumentul că renunţarea la rangul său nu fusese făcută conform datinii strămoşeşti. În mod legal, ea nu se putea îndeplini decît în virtutea unei legi votate de Comiţiile Curiate.

Aşa s-au petrecut lucrurile cu Clodius. Pe de altă parte, deoarece concesiile vămilor apăsau greu pe umerii Romei şi a întregii Italii, legea care le-a abolit a fost primită cu entuziasm de toată lumea. Totuşi Senatul, nutrind sentimente de ură împotriva pretorului care propusese legea (nimeni altul decît Metellus Nepos), căuta să-i şteargă numele din textul legii şi să-l înlocuiască cu un altul. Ceea ce nu s-a întîmplat. Dar nu era o taină pentru nimeni că nici măcar binefacerile nu sînt primite cu inima deschisă, dacă vin din partea unor oameni care nu se bucură de preţuire.

În aceeaşi perioadă, Faustus, fiul lui Sulla, organiză o luptă de gladiatori în memoria tatălui său, oferi o

masă copioasă plebei, precum şi băi însoţite de obişnuitele masaje cu ulei[135]. Acestea sînt evenimentele petrecute la Roma.

52 Caesar, după ce termenul preturii sale expiră, a fost numit guvernator al Lusitaniei[136]. El ar fi putut, fără mare osteneală, să stîrpească toate bandele de piraţi care mişunau prin regiune, dar nici nu se gîndi s-o facă.

Avid de glorie, grăbindu-se să-l ajungă din urmă pe Pompeius şi pe mai marii zilei, Caesar nu medita la fapte puţin importante; dacă s-ar fi distins în timpul acestui guvernămînt ar fi sperat să fie ales de îndată consul, prilej pentru el de a arăta lumii că este capabil de lucruri extraordinare.

Această ambiţie era întărită de faptul că pe vremea cînd fusese cvestor la Gades, visase că s-a împreunat cu propria-i mamă, vis tălmăcit de ghicitori că va ajunge la o mare putere[137]. De asemenea, cînd, întîmplător, a văzut la Gades într-un templu închinat lui Heracles o statuie care-l înfăţişa pe Alexandru, a început să geamă şi să verse lacrimi, pentru că el nu înfăptuise încă o ispravă de mari proporţii[138]. Sub imboldul acestor frămîntări sufleteşti, el se îndreptă spre muntele Herminium[139] deşi, cum am specificat, avea toate condiţiile ca să se bucure de linişte şi pace; ajuns aici, porunci localnicilor să se mute în cîmpie, sub pretextul că erau nişte tîlhari care se adăposteau pe înălţimile abrupte ale muntelui. În realitate, Caesar ştia foarte bine că muntenii nu se vor supune ordinelor şi că de aici avea să înceapă un război. Ceea ce s-a şi întîmplat. Muntenii puseră mîna pe arme şi după lupta care s-a dat, Caesar îi supuse. Unele triburi vecine, temîndu-se ca Caesar să nu se năpustească şi asupra lor, îşi strămutară copiii, femeile şi bunurile mai de preţ peste fluviul Dorion.

Caesar profită de ocazie şi le cuceri aşezările, ca ceva mai tîrziu să înceapă chiar unele încăierări cu cei ce-l atacau. Băştinaşii împingeau înaintea lor turme,

cu gîndul ca să-i atace pe romani, cînd aceştia vor fi împrăştiaţi în goana după vite. Caesar evită însă cursa ce i se întinsese şi, căzînd asupra grosului armatei duşmane, o învinse.

53 În acest timp, înştiinţat fiind că locuitorii de pe muntele Herminium s-au răsculat şi că intenţionează să-l surprindă pe drumul de întoarcere, o luă pe un alt drum, îi atacă prin surprindere şi îi bătu din nou, apoi porni în urmărirea lor spre ţărmul oceanului. Fugarii părăsiră ţărmul şi trecură într-o insulă[140]. Caesar (care nu avea la dispoziţie bărci) fu nevoit să rămînă pe continent. El porunci să se construiască plute din bîrne şi trimise în insulă o parte a armatei sale. În felul acesta pierdu numeroşi oameni. Comandantul detaşamentului, trimis în misiune, nimeri pe o fîşie de pămînt care se întindea în faţa insulei. El se grăbi să-şi debarce soldaţii, convins că-şi va putea continua drumul pe jos, dar calculul se dovedi greşit. Forţa refluxului îl smulse din mijlocul soldaţilor săi, care rămaseră singuri, în timp ce el era purtat spre larg. Aceştia, după ce s-au apărat vitejeşte, au căzut cu toţii la datorie, cu excepţia lui Publius Scaetius. Singurul supravieţuitor, încolţit de duşmani, fără scut şi acoperit de răni, găsi totuşi suficiente forţe să se arunce în apă şi să se salveze înot. Iată ce s-a întîmplat în acea împrejurare. Mai tîrziu, Caesar porunci să i se trimită corăbii de la Gades şi trecu cu toată armata în insulă, unde fără nici o osteneală supuse pe răsculaţii, pe jumătate morţi de foame.

De aici se îndreptă spre Brigantium[141], oraş al Calleciei[142], fără a se îndepărta de coastă. Cei de prin părţile locului nu mai văzuseră niciodată o flotă. Apariţia corăbiilor lui Caesar, care sfărîmau valurile cu mare zgomot, îi înspăimîntară cumplit şi supunerea lor a fost făcută cu mare uşurinţă.

54 După această campanie[143], convins că acum avea o platformă solidă pentru a dobîndi consulatul, nici

nu-l mai aşteptă pe succesorul său la guvernămînt şi se grăbi să se întoarcă la Roma ca să apuce alegerile de consuli[144]. Ei îşi făceau socoteala că şi-ar putea prezenta candidatura fie şi înainte de a primi triumful, deoarece asemenea festivităţi se ţineau înainte de comiţii. De altfel, datorită opoziţiei lui Cato, nici nu obţinu triumful[145]. Renunţînd să-l mai ceară, Caesar spera că, o dată ales consul, va avea un cîmp mult mai întins şi mai fructuos de acţiune şi că-şi va aranja un triumf fastuos.

Afară de prevestirile pe care le-am menţionat şi de care Caesar făcea mare caz, în grajdurile sale se născu un mînz care avea copitele anterioare crăpate în două. Acest cal îl purta cu mare plăcere pe Caesar, dar nu răbda pe nimeni altul în spatele lui[146]. Caesar, legănat de cele mai frumoase iluzii în legătură cu apariţia unui asemenea animal, părăsi de bunăvoie ideea triumfului.

De îndată ce sosi la Roma, îşi puse candidatura la consulat şi cuceri în aşa măsură inimile tuturor cetăţenilor şi în primul rînd, simpatia lui Pompeius şi a lui Crassus, încît îi cîştigă pe amîndoi de partea intereselor sale. Aceştia erau încă învrăjbiţi şi susţinuţi, în duşmănia ce şi-o purtau reciproc, de puternice grupări politice. Cum afla unul de proiectele celuilalt făcea tot ce-i stătea în putere să le destrame. Şi iată că Caesar a fost ales consul în unanimitate. Acest succes dovedeşte în cel mai înalt grad abilitatea lui Caesar, care a ştiut să se folosească atît de bine de momentul oportun şi să-şi atragă cu atîta tact sprijinul celor doi, încît el a izbutit să pregătească terenul unei apropieri între Crassus şi Pompeius, cu toată vrajba ce-i dezbina.

55 Dar Caesar nu se mulţumi cu ce cîştigase. Reconcilierea între Crassus şi Pompeius o făcuse nu pentru că dorea să-i vadă pe cei doi în relaţii de prietenie, ci pentru că-i considera cele mai puternice personalităţi ale zilei, apoi el ştia prea bine că nu va ajunge la nici un rezultat spectaculos fără ajutorul lor conjugat sau

al fiecăruia în parte. Dacă s-ar fi asociat în jocul ce-l ducea numai cu unul dintre ei doi, indiferent cu care, celălalt negreşit i-ar fi devenit duşman de moarte. Bunul-simţ îi spunea că într-o asemenea situaţie ar fi avut mai mult de pierdut decît de cîştigat. Pe de altă parte, convingerea lui era că toţi oamenii depun mult mai mult zel pentru a pune beţe în roate duşmanilor decît pentru a sări în ajutorul prietenilor şi asta datorită nu numai faptului că mînia şi ura hrănesc cu mai multă vigoare elanurile omeneşti în comparaţie cu orice alt sentiment de prietenie; să observăm şi adevărul că cel care acţionează în propriul său interes, comparativ cu cel care acţionează în interesul altuia, nu încearcă nici aceeaşi satisfacţie în caz de reuşită, nici aceeaşi supărare, dacă urmează dezamăgirea.

De asemenea, pentru Caesar nu era o taină felul cum oamenii sînt îndemnaţi din fire să-şi pună piedici în cale şi să oprească ascensiunea semenilor. Puţini sînt aceia care ajută pe un altul să se ridice. Toate acestea se întîmplă din diferite motive, dar în primul rînd fiindcă acela care-şi împiedică aproapele să se înalţe satisface, în acelaşi timp, şi sentimentele altora, şi propriile sale sentimente. Dimpotrivă, cel care contribuie la înălţarea cuiva, nu-şi atrage decît antipatii şi îşi creează greutăţi.

56 Iată, prin urmare, pentru ce Caesar a căutat atunci să cîştige cu orice preţ simpatia celor doi oameni de stat şi apoi s-a străduit să-i împace. El era convins că niciodată n-ar fi ajuns la putere fără concursul celor doi, nici dacă ar fi contravenit intereselor unuia, nici intereselor celuilalt. Teamă nu avea că reconcilierea pentru care lucra le-ar fi sporit influenţa în aşa măsură încît el să rămînă în umbră. Era doar perfect conştient că susţinut de simpatia lui Crassus şi a lui Pompeius va deveni, de îndată, mai puternic decît ceilalţi, pentru ca ulterior să-i întreacă şi pe ei, prin înlesnirile ce i le-ar fi făcut fiecare în parte. Lucrurile aşa s-au şi în-

tîmplat. Cu aceste gînduri, Caesar a mediat înţelegerea între cei doi şi le-a cîştigat încrederea.

Cît despre Pompeius şi Crassus, imediat după ce-au reluat contactul, au căzut de acord asupra punctelor litigioase, fiecare din motive personale[147]. La această comunitate de interese l-au asociat şi pe Caesar.

Pompeius nu era atît de puternic pe cît sperase să devină; el îl vedea pe Crassus bucurîndu-se de o mare influenţă şi asista la ascensiunea lui Caesar. Teama îl cuprinse să nu fie complet înlăturat de ei din arena publică şi îşi făcea iluzia că înţelegerea între el şi ceilalţi doi, fie şi de moment, îi va îngădui să-şi recapete vechiul rang în urma concursului ce l-ar fi căpătat.

Crassus, la rîndul lui, îşi făcea socoteala că nobleţea familiei şi averea ce-o avea îi dădeau dreptul la întîietate. Cum era mult inferior lui Pompeius şi îşi dădea seama că în viitor Caesar va juca un mare rol, intenţia lui era să provoace o divergenţă de vederi între aceştia doi, aşa ca nici unul dintre ei să nu-l întreacă. În lupta care s-ar fi dat de pe poziţii egale, el prevedea pentru sine nu numai avantaje de pe urma prieteniei lor, ci şi obţinerea unor onoruri mult mai mari decît cele de care s-ar fi bucurat ei. Adevărat este că, în ambiţia ce-l rodea, Crassus nu urmărea calea succesului politic nici în Senat nici în Adunarea poporului. El nu urmărea decît creşterea propriei sale puteri, pentru care însă făcea tot ce era în stare. Ca să-şi atingă scopul, cultiva deopotrivă şi Senatul şi Adunarea, şi căuta să evite orice motiv de ură din partea ambelor corpuri. În măsura în care se străduia, pe rînd, să cultive cînd interesele Senatului, cînd pe cele ale Adunării, încerca să treacă drept autorul unei realizări dorite, sau, dimpotrivă, căuta să se scuture de orice răspundere în situaţiile nefericite.

57 În acest fel şi din aceste motive, cei trei au încheiat o alianţă de prietenie. Ei şi-au întărit legămîntul

prin jurăminte de credinţă şi au împărţit între ei sectoarele vieţii publice. De aici înainte ei îşi făcură concesii reciproce şi obţinură unul de la celălalt tot ce-şi doreau. Înţelegerea pentru rezolvarea momentană a treburilor publice a fost deplină.

După ce au căzut de acord, partidele[148] care-i susţineau i-au urmat întocmai. Sub conducerea lor, în toate hotărîrile luate, fiecare facţiune acţiona după pofta inimii, fără nici un impediment.

Urme de om întreg la minte nu se mai vedeau decît în comportamentul lui Cato şi a acelora care, eventual, voiau să treacă drept emulii săi. Căci printre cei care pe acea vreme se ocupau de politică nimeni, cu excepţia lui Cato, nu mai era animat de sentimente de cinste şi dezinteres[149]. E adevărat, se mai găseau şi unii cărora le era ruşine de ceea ce se petrecea, iar cîţiva, care încercau să pară că-l întrec pe Cato, luară parte activă la treburile publice şi, în unele împrejurări, se arătară întrucîtva în stare să-l ajungă. Dar perseverenţa lor a fost de scurtă durată, căci străduinţa pe care o depuseseră nu izvora din virtute înnăscută, ci din simplă oportunitate.

58 Iată starea la care ajunseseră lucrurile la Roma în urma alianţei celor trei, înţelegere pe care o ascundeau pe cît le sta în putinţă[150].

Nimic nu se făcea decît de comun acord, dar ei simulau existenţa unei opoziţii, ca să nu-şi dea pe faţă cîrdăşia cît timp aparenţele mai puteau fi salvate şi măsurile necesare nu erau încă definitivate. Totuşi manevrele lor nu puteau scăpa ochiului divinităţii, care a dezvăluit chiar atunci, pînă şi celor mai săraci cu duhul, la ce aveau să se aştepte din partea unor astfel de stăpînitori.

O furtună teribilă se abătu dintr-o dată asupra Romei şi a împrejurimilor, cu o violenţă aşa cumplită, încît numeroşi arbori fură dezrădăcinaţi şi multe case dărîmate. Vasele ancorate pe Tibru, fie la Roma, fie

spre gurile fluviului, au fost acoperite de valuri, iar podul de lemn smuls din loc. Aceeaşi soartă a avut-o şi teatrul din lemn, ridicat pentru celebrarea anumitor jocuri. Mulţi şi-au pierdut viaţa în acest cataclism, considerat drept imaginea încercărilor grele care-i aşteptau pe romani şi pe mare, şi pe uscat.

CARTEA XXXVIII

1 În anul următor,[1] Caesar se străduí să cîştige de 59 î.e.n.
partea sa toate păturile plebei, ca apoi să le poată ţine încă şi mai strîns în mîna sa. Cu toate acestea, dornic să pară că face jocul aristocraţiei, ca să nu-şi atragă asupră-şi ura patricienilor, afirma adesea că nu va prezenta nici un proiect de lege care să contravină intereselor lor. Într-adevăr, el redactase o propunere cu privire la reforma agrară[2], care interesa cele mai largi mase de cetăţeni — însă în termeni atît de abili, încît nici cel mai mic paragraf nu putea fi atacat; pe de altă parte, prefăcut cum era, lăsa să se înţeleagă că nici nu gîndea să prezinte această propunere fără consimţămîntul aristocraţilor.

Nimeni nu avu nimic de spus împotriva lui Caesar referitor la acest proiect. Numărul plebei urbane crescuse peste măsură şi de aici izvorau majoritatea mişcărilor de revoltă. Caesar îndrepta tot acest surplus de populaţie spre muncile cîmpului şi agricultură, îngrijindu-se de repopularea unor numeroase regiuni din Italia acum lăsate în paragină. Legea asigura un trai îndestulat acelora care purtaseră pe umerii lor greutăţile războiului, precum şi tuturor celorlalţi cetăţeni; prevederile ei nu numai că nu aduceau nici un prejudiciu finanţelor publice sau averilor particulare ale aristocraţilor, dar contribuiau, în mare măsură, la întărirea prestigiului, şi a puterii multora dintre ei. Caesar propunea împărţirea întregului *ager publicus*, cu excepţia Campaniei, căci după părerea lui, un pămînt atîta de fertil se cuvenea să fie rezervat pentru stat[3]. De asemenea, el a recomandat ca în timpul negocierilor asupra pămîntului pasibil să fie împărţit, nimeni să nu fie silit să vîndă în contra voinţei lui, nici la preţul fixat de bunul plac al celor însărcinaţi cu aplicarea reformei;

terenurile urmau să fie luate numai de la cei care se învoiau să le cedeze şi evaluate după preţurile hotărîte în registrele de cens. El pretindea că tezaurul are încă destul de mulţi bani în urma prăzii pe care o luase Pompeius şi venituri frumoase din impozitele şi taxele mai dinainte stabilite; aceste sume, procurate prin truda cetăţenilor, cu pericolul vieţii lor, se cuveneau cheltuite numai şi numai pentru ei.

Caesar se feri să numească un număr mic de membri în comisiile constituite pentru reforma agrară, ca să nu se pară că reforma se află în mîna unei oligarhii, şi nu-i alese dintre aceia care erau ţinta anumitor acuzări, ca nu cumva vreunul dintre ei să provoace nemulţumiri. Mai întîi, s-a oprit la un număr de 20 de persoane, cu gîndul de a da posibilitate cît mai multor cetăţeni să participe la această acţiune de încredere[4]. Apoi, a numit oameni deosebit de valoroşi[5], dar el, personal, nu intră în aceste comisii. De altfel, acest lucru îl declarase cu tărie încă mai dinainte, cu scopul de a face ştiut că nici un paragraf al legii nu slujea intereselor sale personale.

După spusele lui, el se mărginea numai la a concepe şi la a pune în aplicare reforma. Totuşi, era vizibil că prin această conduită căuta să nu-l supere pe Pompeius, pe Crassus şi pe mulţi alţii.

2 Propunerii lui Caesar nu i se putea găsi nici un cusur şi nimeni nu îndrăzni să deschidă gura să spună ceva împotriva lui. Proiectul a fost prezentat Senatului. Caesar, adresîndu-se nominal fiecărui senator, i-a întrebat pe rînd dacă au vreo obiecţie de făcut în vederea modificărilor sau chiar a retragerii totale a proiectului. În general, aproape fără excepţie, toţi aristocraţii care nu erau partizanii înţelegerii la nivel înalt[6], se arătau nemulţumiţi. Şi, ceea ce-i amăra mai mult ca orice, era felul impecabil în care Caesar redactase proiectul. Nu i se putea aduce nici o obiecţie, iar legea, îşi dădeau bine seama, avea să apese greu pe umerii lor. Aristocraţii îl bănuiau pe Caesar, şi acesta era într-adevăr scopul ce-l urmărea, că face tot ce-i stă în putere să atragă plebea de partea lui, să o despartă de interesele lor şi astfel să-şi cîştige pretutindeni renume şi putere. Aşa că nimeni nu i se opuse, dar nici nu fu susţinut prin viu grai. Deocamdată, o asemenea atitudine îndoielnică ajungea opozanţilor; ei îi promiteau mereu lui Caesar că vor trece la examinarea prealabilă a legii ce o propunea, dar nu luau nici o măsură în acest sens. În schimb, născoceau tot felul de amînări şi de întîrzieri, venind cu explicaţii năstruşnice.

3 Cît despre M. Cato, om cumpătat la minte şi duşman al schimbărilor periculoase[7], însă lipsit cu desăvîrşire de darul de a convinge — cu care nu era înzestrat şi pe care nici nu-l cultivase prin exerciţii de şcoală — chiar dacă în mod direct n-a făcut obiecţii împotriva proiectului prezentat de Caesar, exprima totuşi opinii generale asupra stării de lucruri atunci actuale, mulţumitoare după părerea lui, căreia nu vedea de ce este necesar să i se aducă lărgiri.

Cînd Caesar auzi aşa ceva, dădu dispoziţii ca M. Cato să fie scos cu forţa din localul Senatului şi tîrît la închisoare. Cato nu depuse nici o rezistenţă şi, urmat de un număr destul de impresionant de colegi, se lăsă dus la închisoare. Marcus Petreius, unul din cei care-l urmau pe Cato, la observaţia lui Caesar că şedinţa Senatului nu s-a isprăvit încă, răspunse: „prefer să stau la închisoare cu M. Cato decît în Senat alături de tine". Caesar, descumpănit, îl eliberă pe Cato şi dizolvă Adunarea Senatului, după ce în prealabil rosti doar atît: „am crezut că este bine să supun judecăţii şi arbitrajului vostru această lege, ca să aveţi posibilitatea, dacă ceva nu vă convine, să faceţi amendamentele necesare înainte ca legea să ajungă în Comiţii; deoarece vă arătaţi răuvoitori, şi nu vreţi să deliberaţi asupra proiectului înfăţişat, Adunarea poporului va hotărî singură"[8].

4 De aici înainte Caesar, în restul timpului cît a mai fost consul, nu se mai adresă niciodată Senatului[9]. El prezenta în exclusivitate, numai Adunării poporului toate propunerile pe care le avea de făcut. Cum dorea să aibă de partea sa măcar pe unii aristocraţi, care să-l susţină în faţa Adunării — în fond, el spera într-o schimbare de atitudine din partea aristocraţilor şi în ivirea unor sentimente de teamă a acestora faţă de plebe — îşi începu sondajele cu propriul său coleg[10], şi-l întrebă dacă dezaprobă sau nu legea. Acesta, mărginindu-se să-i răspundă că nu va tolera nici un fel de reformă pe durata consulatului său, Caesar începu să-l roage şi-i îndemnă pe reprezentanţii plebei să se alăture insistenţelor lui, promiţîndu-le că vor avea legea, dacă colegul său îşi va da consimţămîntul. M. Bibulus însă, cu voce tare, rosti răspicat: „nu veţi avea legea în cursul acestui an, chiar dacă voinţa voastră este unanimă". Cu aceste cuvinte el se îndepărtă.

După această amară experienţă, Caesar nu mai ceru părerea nici unui alt magistrat, de teamă să nu se mai găsească vreunul care să-l contrazică. Dar apelă la Pompeius şi la Crassus, cu toate că oficial nu îndeplineau nici o funcţie publică, invitîndu-i să-şi exprime şi ei părerea asupra proiectului. Acest lucru nu însemna că Caesar era străin de atitudinea celor doi (doar toate erau puse la cale de comun acord), dar intenţia lui era să contribuie la ridicarea prestigiului lor, prin faptul că-i consulta în public, deşi ei nu deţineau nici o magistratură. În al doilea rînd, urmărea să-i impresioneze puternic pe toţi ceilalţi, demonstrînd că fruntaşi recunoscuţi ai vieţii politice din acea vreme, oameni care se bucurau de cea mai mare trecere în toate păturile sociale, erau de comun acord cu el. În fine, şi pe această cale încerca să cîştige simpatia poporului, venind cu o dovadă palpabilă că revendicările sale nu erau nici absurde, nici nedrepte, de vreme ce pînă şi personaje de importanţa lui Crassus şi Pompeius le socoteau demne de a fi luate în consideraţie şi de a fi lăudate.

5 Pompeius găsi că e un moment potrivit de a lua cuvîntul: „Cetăţeni — spuse el — eu nu sînt singurul care îmi exprim aprobarea faţă de prevederile legii. În spatele meu se află întreg Senatul care acum cîtva timp în urmă a votat distribuiri de loturi nu numai soldaţilor care au luptat alături de mine, ci şi acelora de sub comanda lui Metellus[11]. Atunci însă împărţirile de pămînt au fost judicios amînate, ţinîndu-se seama de starea precară a finanţelor publice. Altfel stau lucrurile astăzi. Datorită mie, tezaurul public este plin de bani care se cuvin înapoiaţi acelora cărora li s-a promis pămînt cît şi acelora care merită să culeagă roadele străduinţelor comune".

După acest preambul, Pompeius examină conţinutul proiectului paragraf cu paragraf şi le aprobă pe toate, spre marea satisfacţie a reprezentanţilor plebei.

Caesar profită de împrejurare şi-l întrebă pe Pompeius dacă-l va susţine cu aceeaşi însufleţire şi faţă de atacurile adversarilor legii. Plebea a fost, la rîndul ei, îndemnată să-i solicite sprijinul, ceea ce s-a întîmplat numaidecît. Pompeius, mîndru că şi consulul şi plebea îi cer sprijinul, cu toate că nu avea nici o demnitate publică, printre multe altele strecură şi un elogiu la adresa propriilor sale înfăptuiri, în termeni deosebit de solemni, şi la urmă încheie astfel: „dacă cineva va îndrăzni să ridice sabia, eu îmi voi lua scutul". Aceste cuvinte rostite de Pompeius găsiră un ecou favorabil la Crassus. Urmarea a fost că pînă şi cei care nu se arătau încîntaţi de conţinutul legii .....*, cînd au văzut că proiectul se bucură de sprijinul unor oameni eminenţi — care pe Caesar nu-l iubeau deloc, după cîte se credea — (căci înţelegerea între cei trei nu fusese încă oficial declarată) — n-au mai zis nimic şi se grăbiră să-şi dea consimţămîntul pentru adoptarea legii.

6 Cu toate acestea, M. Bibulus tot nu ceda. Atrăgînd de partea lui trei tribuni ai plebei, se opuse formalită-

* Lacună în text.

ţilor necesare votării. Cînd nu mai avu ce inventa pentru a obţine o nouă prelungire, anunţă că va proceda zilnic la consultarea jertfelor, pînă la sfîrşitul anului. În zilele dedicate jertfelor, conform datinei, Adunările poporului nu se puteau ţine.

Caesar, fără să-i pese de aceste ameninţări, fixă o zi anume pentru votarea legii şi mulţimea se grăbi să ocupe Forul în timpul nopţii. Bibulus, la rîndul lui, se îndreptă spre For, însoţit de cei pe care-i putuse strînge în jurul lui, în direcţia templului Dioscurilor, de pe treptele căruia Caesar vorbea mulţimii. În parte din respect, în parte fiindcă au crezut că Bibulus nu se va arăta potrivnic intereselor plebei, lumea îi făcu loc să treacă. Ajuns în capul treptelor, cînd încercă să ia cuvîntul împotriva legii, se văzu dintr-o dată îmbrîncit pe scări în jos, iar fasciile care-l însoţeau fură rupte în bucăţi. Cîţiva participanţi la Adunare şi tribunii plebei se aleseseră cu lovituri şi răni. Aşa a fost promulgată legea.

Bibulus, în loc să se mulţumească că a scăpat cu viaţă, într-o şedinţă ţinută a doua zi în Senat făcu încă o încercare de a abroga legea, fără însă a ajunge la vreun rezultat. Nimeni nu mai crîcni sub impresia valului de entuziasm al poporului. El se întoarse acasă şi niciodată pînă la sfîrşitul magistraturii sale nu mai participă la manifestările vieţii publice. Închis în locuinţa sa, de cîte ori Caesar se pregătea să ia o nouă măsură, îi trimitea vorbă prin persoanele în subordine că el ţine jertfele augurale şi că tot ce se hotărăşte în timpul acestei ceremonii are un caracter de impietate[12]. Revoltat, un tribun al plebei, Publius Vatinius, încercă să-l închidă. Colegii săi se opuseră însă şi Vatinius nu mai insistă.

Calea politică era pentru Bibulus definitiv închisă. Tribunii, care se declaraseră de partea lui, nici nu mai luară parte la nici o acţiune politică.

7 Metellus Celer, Cato, şi un mare admirator al lui Cato, care-l imita, M. Favonius[13], refuzaseră cu înver-

şunare pînă la aceste evenimente să depună jurămîntul faţă de lege. Practica depunerii jurămîntului o dată stabilită, aşa cum am specificat, a fost uneori respectată şi în împrejurări în care nu-şi avea locul.

Acest grup, Metellus îndeosebi, care pretindea că se trage din Numidicus[14], declara sus şi tare că niciodată nu-şi va da consimţămîntul la adoptarea legii. Dar, ……* în ziua cînd erau gata să tragă consecinţele refuzului lor, se răzgîndiră şi depuseră jurămîntul. Lipsa lor de consecvenţă se explică fie prin acea slăbiciune omenească, care adesea ne împinge la promisiuni şi la ameninţări deşarte, fie prin faptul că şi-au dat seama că pedepsirea lor s-ar fi dovedit cu totul zadarnică, republica neavînd nimic de cîştigat în urma dîrzeniei ce-o arătau[15].

Legea lui Caesar a fost în cele din urmă adoptată. Afară de prevederile legii, teritoriul Campaniei a fost dăruit familiilor care aveau trei sau mai mulţi copii. În acest fel şi Capua a devenit atunci, pentru prima oară, colonie romană[16]. Prin aceste măsuri Caesar şi-a cîştigat plebea, iar pe cavaleri i-a atras de partea sa, acordîndu-le ca remiză o treime din totalitatea taxelor şi a vămilor percepute de stat. Cavalerii erau aceia care îndeplineau această sarcină de percepere a taxelor şi, în repetate rînduri, ei ceruseră de la Senat să li se dea şi lor o cotă-parte[17], dar niciodată nu obţinuseră nimic, Cato împreună cu alţi senatori, nici nu voiau să audă de aşa ceva.

După ce a izbutit să-şi asigure simpatia ordinului cavalerilor fără nici o opoziţie — Caesar se grăbi să ratifice, în bloc, toate actele lui Pompeius[18]. Nimeni nu mai ridică obiecţii, inclusiv Lucullus. În continuare, fără a mai întîmpina piedici, Caesar a promulgat multe alte legi. Nici chiar Cato nu mai ducea o campanie deschisă împotriva lui, deşi în timpul preturii pe care a exercitat-o nu mult timp după aceea[19], Cato se ferea

* Mică lacună în text.

cu strășnicie să pomenească nominal legile instituite de Caesar, cunoscute drept *leges Iuliae*. În chip mai mult decît ridicol, cînd își forma completele de judecată trăgînd pe membrii juriului la sorți, conform prescripțiilor legilor iuliane, Cato evita să pronunțe numele legilor. Cum aceste legi sînt foarte numeroase și n-au un raport direct cu expunerea noastră istorică, nu mă voi ocupa de ele.

8 Pretorul Quintus Fufius Calenus, observînd că nu există nici o posibilitate de a recunoaște ponderea voturilor, mai ales cînd se iscau discuții aprinse (fiecare curie pretindea că toate hotărîrile pozitive se datorează votului ei, iar cele negative voturilor altor curii), propuse o lege, ca fiecare curie să voteze separat[20]. Țelul acestei legi nu era acela de a cunoaște părerea fiecărui om în parte, lucru de altfel imposibil, fiindcă votul era secret, ci poziția adoptată de fiecare curie. De altfel, Caesar singur înfățișa și susținea proiectele de lege, într-un cuvînt, reglementa toate treburile statului de parcă ar fi fost unica autoritate în drept. De aici și gluma care circula cu privire la Bibulus. Trecînd sub tăcere numele lui Bibulus, fie în viu grai, fie în scris, unele persoane, ca și cum ar fi existat doi Caesari, se exprimau astfel: „sub consulatul lui Caius și al lui Iulius Caesar"[21].

Interesele sale personale Caesar le rezolva prin intermediul altora, arătînd o deosebită grijă să nu stîrnească bănuiala că acționează în favoarea sa; și astfel izbutea să îndeplinească și mai lesne ceea ce-și punea în gînd. El declara că nu urmărește nimic pentru sine și lăsa să se înțeleagă că este foarte satisfăcut cu situația la care ajunsese. Se găseau însă destui alții care, sub scuza necesității și a folosului obștesc, prezentau Adunării poporului spre ratificare, și nu numai Adunării, ci chiar și Senatului, orice proiect de lege pe placul lui Caesar.

Adunarea îi acordă comandamentul suprem al Illiriei[22] și al Galliei Cisalpine pe o durată de cinci ani,

punîndu-i la dispoziție trei legiuni. Senatul, la rîndul lui, îi încredință Gallia Transalpină și o legiune suplimentară.

9 Caesar, deoarece Aulus Gabinius urma să-i ia locul de consul, se temea ca Pompeius să nu uneltească ceva în lipsa sa. Ca să evite surprizele, recurse la alianțe de familie cu Pompeius și cu celălalt viitor consul, Lucius Piso; lui Pompeius îi acordă mîna fiicei sale, deși o promisese altcuiva, iar el luă în căsătorie pe fiica lui Piso[23]. În felul acesta își asigura toate punctele vulnerabile. Cicero și Lucullus, nemulțumiți de întorsătura lucrurilor, încercară să-i asasineze pe Caesar și pe Pompeius prin intermediul lui L. Vettius[24]. Tentativa dădu greș și puțin a lipsit ca acesta să nu piară el însuși. Vettius, denunțat și arestat înainte de a fi întreprins ceva, a mărturisit cine se află în spatele lui. Dacă acuzatul nu ar fi pronunțat și numele lui M. Bibulus, amestecat, chipurile, și el în complot, Cicero și Lucullus ar fi pățit-o rău de tot. Așa cum stăteau lucrurile, deoarece Vettius era învinuit că voia să se răzbune pe Bibulus, adică tocmai pe omul care dezvăluise lui Pompeius toată urzeala complotului, a fost bănuit că nu spune adevărul nici despre ceilalți, și că a fost întrebuințat ca simplu instrument pentru calomnierea fruntașilor partidei adverse. Despre toate acestea părerile erau foarte împărțite. Fapt e că nu s-a descoperit nimic sigur. Tîrît ca să dea seama în fața Adunării poporului, Vettius nu-i numi decît pe cei mai sus amintiți. El fu azvîrlit în închisoare, unde, nu după mult timp, a fost omorît fără multă zarvă. 59 î.e.n.

10 Cicero, după aceste întîmplări, suspectat pe drept cuvînt de Caesar și Pompeius, le întări bănuielile prin pledoaria ținută în apărarea lui Antonius[25]. Acesta, în timpul guvernămîntului său din Macedonia, se purtase ca un mizerabil, atît față de provinciali, cît și față de populațiile anexe, și, la rîndul lui, nu fusese nicide-

59 î.e.n. (martie) cum cruțat. După ce a devastat teritoriul dardanilor și al vecinilor acestora, n-a mai avut tăria să dea piept cu barbarii care l-au contraatacat. Simulînd interes pentru jefuirea altor regiuni, se retrase pe furiș, însoțit de cavalerie. În realitate, el o rupsese la fugă. Dardanii încercuiră trupele de pedestrași, le alungară apoi cu multă vigoare din ținut și, bineînțeles, le luară înapoi toată prada. În același chip se purtă Antonius și cu aliații Romei din Mysia*. El a fost învins de către sciții-bastarni în apropierea orașului Istria, triburi scite sosite în ajutorul mysilor, și s-a retras în mare grabă[26].

Totuși, nu acestea au fost motivele pentru care a fost dat în judecată. Învinuit că a participat la conjurația lui Catilina, i s-au făcut imputări suplimentare în legătură cu faptele sale din Macedonia și din Mysia. Întîmplarea a făcut, așadar, să nu i se dovedească vina pentru crimele ce-l aduseseră în fața instanței, ci să fie pedepsit pentru alte ticăloșii, străine de textul inițial al acuzării. Așa s-a terminat pentru Antonius procesul în care a fost implicat. Cicero, care-și luase obligația să-l apere, căci fusese colegul lui de consulat, în pledoaria sa îl atacă violent pe Caesar pe seama căruia punea darea în judecată. Pledoaria lui Cicero alunecă uneori chiar și spre insultă.

11 Nu încape îndoială că Caesar a fost foarte afectat de cuvintele lui Cicero, cum de altfel era și firesc să fie. Cu toate acestea, deși era consul, nu întreprinse nici o acțiune jignitoare față de Cicero, nici cu vorba, nici cu fapta. El spunea că deseori se întîmplă ca oamenii să împroaște dinadins cu noroi pe cei care se află mai sus decît ei, ca să le provoace riposta, în speranța că vor trece în ochii semenilor drept egalii și confrații celor mari, dacă, la rîndul lor, vor deveni ținta insultelor acestora. Caesar nu socotea de demnitatea lui să fie sarcastic cu indiferent cine l-ar fi provocat. Era o atitudine de la care nu se abătea niciodată cînd avea de-a

* Lecțiunea Boissevain: Mysia: Moesia.

face cu persoane care-l insultau. Cum își dădea seama că Cicero urmărea poate mai puțin să-l jignească pe el personal decît să audă din gura lui injurii asemănătoare, în calitatea sa de om dornic să pară pe aceeași treaptă cu Caesar, nu-i dădu nici o importanță și nu relevă nimic din cele ce spunea. Dimpotrivă, îi lăsă deplină libertate de a-l batjocori pe el și de a se lăuda pe sine cît o pofti. Nu înseamnă că Caesar îl disprețuia profund pe Cicero. Fiind foarte echilibrat din fire, Caesar nu-și ieșea ușor din sărite. De datoria lui era, cum se întîmplă cînd cineva deține funcții de așa mare răspundere, să pedepsească multă lume. Niciodată însă nu pedepsea sub imperiul mîniei și pe moment. Niciodată nu se lăsa tîrît de furie. Pîndea cu răbdare clipa potrivită și lovea de cele mai multe ori cînd te așteptai mai puțin. De asemenea, lua măsuri să salveze aparențele, adică să nu pară că se răzbună pe cineva, ci că rînduiește toate fără nici un fel de patimă, spre binele lui personal. Se știa că împărțea pedepsele din senin, cînd nici nu te gîndeai ce te paște. Pe de o parte, cu astfel de metode, își cruța reputația și își făcea reclamă că el nu acționează împins de demonul mîniei. Se gîndea însă și la posibilitatea ca nu cumva cel vizat, îndemnat de presimțiri, să-și ia contramăsurile necesare sau să încerce să-i facă lui vreun rău, înainte de a fi pățit-o. Cît despre cele întîmplate în trecut — de ele nu-i păsa decît în măsura în care îl afectau. Ghidîndu-se după acest principiu Caesar iertă pe mulți care îi aduseseră grave ofense sau le dădu doar pedepse de formă, încredințat că nu-i vor mai face nici un rău în viitor. În schimb, în interesul securității sale personale, pe mulți îi pedepsea chiar dincolo de cerințele legale, pretinzînd că.....* și că prin asprimea pedepselor se punea la adăpost pentru viitor.

12 Respectînd astfel de principii, Caesar se abținu să ia măsuri drastice. Dar, simțind dorința lui Clodius

* Două lacune întregite cu mici variante în note.

de a-şi manifesta recunoştinţa faţă de el, fiindcă nu-l urmărise cu prilejul adulterului[27], încercă să-l folosească în taină împotriva lui Cicero. Mai întîi, îi dădu concursul în noua sa încercare de a fi înscris în ordinul plebeilor şi, pentru ca transferul să aibă un aspect legal, ceru sprijinul lui Pompeius[28]. Apoi manevră în aşa fel, ca Clodius să fie numit de îndată tribun al plebei. Clodius a fost acela care nu a îngăduit lui Bibulus să ia cuvîntul cînd acesta din urmă, la sfîrşitul consulatului său, a venit în For şi se pregătea, odată cu jurămîntul obişnuit, să ţină un discurs în faţa poporului despre situaţia politică. În acelaşi timp, tot Clodius punea la cale prăbuşirea lui Cicero. Cum însă îşi dădea seama că nu este uşor să distrugi un om cu mare influenţă în treburile statului, care îşi crease o faimă solidă datorită marelui său talent oratoric, începu o campanie de pregătire a terenului nu numai în rîndurile plebei, ci şi printre senatori şi cavaleri, care arătau o deosebită consideraţie faţă de Cicero. Gîndul lui Clodius era că-l va răsturna mai uşor pe Cicero în acest fel, căci trecerea de care se bucura oratorul se baza mai mult pe sentimente de teamă decît de simpatie. Într-adevăr, discursurile lui iritau multe susceptibilităţi şi, cei cărora le aduceau servicii, se grăbeau mai puţin să-l susţină în comparaţie cu acţiunile răuvoitoare a celor ce-l ponegreau. Afară de faptul că majoritatea oamenilor sînt mai lesne înclinaţi să poarte ură neîmpăcată celor ce le-au făcut un rău decît să arate recunoştinţă binefăcătorilor, să nu mai vorbim de atitudinea clienţilor care se socot achitaţi faţă de apărătorii lor, dacă au plătit onorariul, dar nu se lasă pînă nu se răzbună într-un fel oarecare pe adversarii lor.

Cicero avea darul să-şi facă duşmani de moarte prin veşnicele sale pretenţii că este mai presus chiar decît cei mai eminenţi cetăţeni, făcînd abuz de o mare libertate de expresie în toate împrejurările. O asemenea atitudine era urmarea tendinţei lui exagerate de a-şi crea faima că înţelege şi că exprimă lucrurile ca nimeni altul, că este un om desăvîrşit. Iată, aşadar, tot atîtea motive care-l făceau insuportabil şi odios. Peste toate, se lăuda în gura mare, nu socotea pe nimeni deopotrivă cu el: în discursurile pe care le ţinea, cît şi în viaţa de toate zilele, dispreţuia pe toată lumea, considerîndu-se un om deosebit faţă de semenii săi. Consecinţa a fost că şi-a atras gelozie şi ură pînă şi din partea acelora care-l preţuiau[29].

13 Clodius, îmboldit de speranţa că-l va nimici repede pe Cicero dacă va şti cum să-şi facă favorabil Senatul, să se facă plăcut cavalerilor şi plebei, propuse din nou distribuţii gratuite de grîne. Aceste propuneri de a se împărţi măsuri de grîu celor lipsiţi de mijloace el le-a făcut după intrarea în funcţie a consulilor Gabinius şi Piso. O altă măsură pe care o luă a fost aceea a reînfiinţării vechilor asociaţii denumite în latineşte *collegia*, care fuseseră suspendate pentru un timp oarecare[30]. El interzise censorilor să şteargă numele vreunui cetăţean de pe lista unei anumite magistraturi sau să-l degradeze din drepturile civile, afară dacă persoana în cauză ar fi fost condamnată pe baza unei judecăţi, la care au asistat ambii censori.

Momind plebea prin atare propuneri, Clodius prezentă încă un proiect de lege, despre care trebuie să vorbesc în detaliu, aşa ca să fie pe înţelesul celor mai mulţi cititori.

Prezicerile publice, cum am specificat, se făceau, ţinîndu-se seama de semnele cereşti şi de alte felurite semne, dar cele mai importante rămîneau acele preziceri formulate după semnele cereşti[31]. De pildă, în timp ce consultarea altor auspicii putea fi deseori repetată şi cerută pentru indiferent ce acţiune, semnele cereşti se luau numai o singură dată, însă zilnic. Particularitatea acestei ultime practici augurale era următoarea: chiar dacă favoriza numai în parte faptele asupra cărora se cerea avizul, acestea erau integral aduse la îndeplinire, fără ca pentru fiecare dintre ele să mai fie nevoie de un alt aviz, iar dacă le interzicea parţial, se renunţa la tot. Consultarea semnelor cereşti avea însă

puterea de a opri, în chip absolut, operaţiile de votare în Adunarea poporului. Raportate la votul Adunării, aceste prevestiri erau socotite drept voinţa zeilor, fie că aveau un conţinut favorabil, fie că nu. Nu ştiu cum să explic obîrşia obiceiului de a se interzice votarea în zilele luării de augurii. Mă mărginesc să reproduc, cele ce am auzit, şi anume că mulţi amatori de a pune piedici propunerilor de legi[32] sau numirilor de magistraţi, anunţau din timp hotărîrea că vor cerceta oracolele cerului tocmai în ziua cu pricina, aşa încît Comiţiile nu puteau ratifica nici o hotărîre.

Clodius, temîndu-se că se va recurge la o amînare provocată de acest motiv şi la o tărăgănare a judecăţii, în cazul cînd Cicero ar fi fost dat în judecată, propuse o altă lege, care prevedea că nici un magistrat n-are voie să cerceteze semnele cereşti în zilele în care Adunarea poporului avea datoria să treacă la vot[33].

14 Cam acestea au fost urzelile puse la cale de Clodius împotriva lui Cicero. Fiind la curent cu ceea ce se petrecea, Cicero asmuţi împotriva lui Clodius pe tribunul Lucius Ninnius Quadratus, cu gîndul de a strica toate socotelile rivalului său. Lui Clodius îi fu teamă ca nu cumva această manevră să provoace tumult şi amînări. De aceea, îl derută pe Cicero şi îl înşelă, promiţîndu-i că nu va aduce nici o acuzare împotriva lui, dacă acesta nu va ridica obiecţii împotriva propunerilor de legi care urmau să fie înfăţişate în Adunare. Dar, de îndată ce Ninnius şi Cicero se liniştiră, Clodius izbuti să treacă prin Adunare legile pe care le pregătise şi, după aceea porni atacul asupra lui Cicero. Oratorul, oricît de prudent se credea, căzu în cursa întinsă de Clodius, dacă într-adevăr Clodius se cuvine pomenit aici, şi nu Caesar şi acoliţii săi. De altfel, următoarea lege propusă de Clodius îndată după aceste ciocniri de opinii, nu părea că îl priveşte direct pe Cicero[34], în sensul unei răzbunări (numele lui Cicero nici nu figura), ci pe toţi aceia care trimiseseră la moarte un cetăţean fără avizul Adunării poporului, sau care aveau de gînd să trimită. Dar în fond, legea fusese redactată tocmai pentru a-l lovi pe Cicero. Ea se extindea şi asupra întregului Senat care-i însărcinase pe consuli cu veghea asupra întregii Rome. Pe baza acestei hotărîri foştii consuli îşi îngăduiseră să ia măsuri de felul acelora pe care le ataca legea şi, să nu uităm că, în urma unui atare decret al Senatului, fuseseră executaţi Lentulus şi ceilalţi conjuraţi[35]. Cicero, care-i acuzase direct, care depusese împotriva lor repetate plîngeri[36], care determinase votarea decretului, care, în sfîrşit, fusese principalul instrument al pieirii lor prin mîna călăului, răspundea acum singur de vina tuturor sau de cea mai mare parte din ea. El respinse însă cu mare indignare atacurile lui Clodius. Părăsind haina de senator şi adoptînd-o pe cea de cavaler, cutreiera diverse cartiere ale Romei şi bătea zi şi noapte la uşile tuturor acelora care aveau oarecare trecere — nu numai a prietenilor, ci şi a adversarilor — insistînd mai ales pe lîngă Caesar şi Pompeius, care nu-şi dezvăluiseră încă ura împotriva lui.

15 Pompeius şi Caesar, ferindu-se să dea de bănuit că ei sînt aceia care l-au asmuţit pe Clodius şi că sînt de acord cu legile redactate de tribun, născociră unele subterfugii, verosimile în ochii lui Cicero, la adăpostul cărora păreau a fi în afară de cauză. Caesar, îl sfătuia pe orator să se retragă, ca nu cumva să păţească ceva rău, rămînînd la Roma. Ca sfatul său să capete aparenţa mărinimiei, îi făgădui lui Cicero că-l va lua cu sine în cadrul comandamentului ce-l deţinea, dîndu-i astfel posibilitatea să se sustragă atacurilor lui Clodius în mod onorabil, nu ca un acuzat, ci cu fruntea sus, învestit cu o comandă militară[37]. Pompeius, dimpotrivă, îl abătea pe Cicero de la gîndul de a părăsi Roma, numind, fără ocol, plecarea proiectată „o fugă ruşinoasă"; el lăsă să se înţeleagă că Caesar, datorită sentimentelor de ură pe care le avea faţă de orator, nu putea să-i dea un sfat cuminte. Părerea lui era că Cicero trebuia să rămînă la Roma, să ţină piept prin forţa cuvîntului atacurilor adresate atît lui personal cît şi Senatului, să se răzbune de îndată pe Clodius. Pompeius argumenta că tribunul nu

va izbuti să-şi pună planurile în aplicare atîta vreme cît Cicero va fi în Capitală şi îl va înfrunta cu curaj; în plus, lăsa să se înţeleagă că acesta îşi va primi curînd pedeapsa cuvenită şi că el, personal, îi va acorda lui Cicero tot sprijinul său în această privinţă.

Caesar şi Pompeius spuneau asemenea lucruri nu fiindcă erau de păreri diferite, ci pentru a-l deruta pe Cicero, fără ca acesta să observe. Cicero urmă sfaturile lui Pompeius, deoarece n-avea nici o umbră de îndoială în legătură cu onestitatea lui şi îşi punea cele mai mari speranţe în ajutorul promis. În adevăr, majoritatea cetăţenilor îl apreciau şi îl stimau pe Pompeius, întrucît apărase pe multă lume cînd se aflase la grea cumpănă, pe unii scăpîndu-i de urmărirea judecătorească, iar pe alţii chiar din ghearele acuzatorilor ce-i urmăreau. Pînă şi Clodius, care odinioară se înrudise cu Pompeius[38], care slujise mult timp în armată sub ordinele acestuia, părea că nu va avea îndrăzneala de a săvîrşi nimic împotriva voinţei fostului său comandant. Cicero, în consecinţă, se aştepta ca Aulus Gabinius să se declare deschis de partea lui Pompeius, al cărui prieten intim era, iar Lucius Piso să procedeze la fel, om blînd cum se dovedea şi rudă de sînge cu Caesar.

16 Însufleţit de astfel de gînduri, Cicero nutrea cele mai frumoase nădejdi că va învinge. Aşa era el: prindea dintr-o dată curaj fără a avea motive prea solide şi în schimb tremura de frică, lipsit de luminile raţiunii. Mai mult încă, din teama să nu pară că pleacă din capitală mînat de un sentiment de vinovăţie, îi mulţumi într-un fel oarecare lui Caesar şi ascultă de sfaturile lui Pompeius. Astfel amăgit, acţiona de parcă era sigur că-i va doborî pe duşmani.

Afară de cele ce-am povestit, cavalerii, întrunindu-se pe Capitoliu, trimiseră delegaţii la consuli şi în Senat, care să susţină cauza lui Cicero. În rîndul delegaţilor, afară de cavaleri, se aflau şi senatorii Q. Hortensius şi C. Curio[39]. Ninnius, în toate devotat lui Cicero, îndemna pe plebei să-şi schimbe hainele cu haine de doliu, ca în

timpul calamităţilor publice. Mulţi dintre senatori le urmară exemplul. Ei au renunţat la portul cernit mai înainte de a fi primit un vot de blam din partea consulilor[40].

Duşmanii lui Cicero se dovedeau totuşi din ce în ce mai puternici. Aşa, de pildă, Clodius nu-i îngădui lui Ninnius să-i apere interesele lui Cicero în faţa Adunării, iar Gabinius interzise accesul cavalerilor în Senat. Cînd unul dintre cavaleri a îndrăznit să insiste pe un ton de ocară, Gabinius i-a luat cetăţenia romană. Cît despre Hortensius şi Curio, pe aceştia îi dădu în judecată sub acuzarea că au luat parte la întrunirea cavalerilor şi că au fost membri ai delegaţiei de cavaleri. Clodius îi aduse în plină Adunare a poporului şi îi pedepsi prin bătaia cu vergi, executată de oameni anume puşi, ca astfel să ispăşească participarea lor la delegaţie.

După aceste evenimente, Piso, deşi părea plin de bunăvoinţă faţă de Cicero, cînd şi-a dat seama că nu mai există nici o scăpare, îl sfătui să-şi salveze viaţa prin fugă. Cum Cicero s-a supărat la auzul acestor cuvinte, Piso, de îndată ce puterile l-au ajutat, (căci majoritatea timpului era bolnav), s-a înfăţişat în Senat. Clodius informîndu-se despre părerea consulului asupra legii, Piso a răspuns: „nu-mi place nici un lucru crud, nici unul inuman". Gabinius, întrebat şi el ce gîndeşte despre lege, nu se mărgini să tacă asupra lui Cicero, ci acuză cu vehemenţă pe cavaleri şi pe Senat.

17 Caesar ieşise deja însoţit de armată afară din Roma, iar Clodius, care ţinea morţiş ca şi Caesar să participe la votarea legii pe care o redactase, convocă Adunarea dincolo de incinta Romei. Caesar nu-şi dădu totuşi consimţămîntul pentru pedepsele cu efect retroactiv, propuse de lege, deşi înfieră ca ilegale măsurile luate odinioară în legătură cu Lentulus. El adăugă că cele ce gîndea despre întîmplările din trecut erau unanim cunoscute (căci el votase pentru varianta lăsării în viaţă a acuzaţilor) şi că nu mai vedea rostul unei asemenea legi privitoare la

fapte de mult consumate. Aceasta a fost poziţia lui Caesar.

Crassus, prin intermediul fiului său, oferi un oarecare sprijin lui Cicero, dar el, personal, susţinea cauza plebei.

Rămînea Pompeius care-i promitea mereu ajutor. Dar, invocînd felurite pretexte, plecînd dinadins în diferite călătorii, nici Pompeius nu-i luă apărarea.

Dîndu-şi, în fine, seama de cum stau lucrurile, Cicero, înfricoşat, a încercat din nou să ridice armele. Pînă şi pe Pompeius îl ocăra în public. Cato şi Hortensius îl împiedicară însă să întreprindă ceva, de teamă să nu provoace un nou război civil. Atunci Cicero, împotriva voinţei sale, copleşit de ruşine, defăimat, plecă din Roma, ca şi cum conştiinţa vinovăţiei îl determina să se exileze nesilit de nimeni. Înainte de a lua calea pribegiei, se sui pe Capitoliu şi depuse în templu o mică statuie a Atenei, pe care o numi „Protectoarea"[41]. Direcţia în care se îndrepta era Sicilia. Odinioară fusese aici guvernator[42] şi îşi făcea mari iluzii că va fi primit cu onorurile cuvenite de către localităţile din insulă, de particulari şi de însuşi pretorul roman.

Nici nu apucă bine să plece că legea propusă de Clodius a şi fost sancţionată, fără ca nimeni să se opună: dimpotrivă, alături de entuziasmul manifestat de anumite categorii de cetăţeni, toţi cei care treceau drept susţinători fervenţi ai lui Cicero, de îndată ce oratorul nu a fost de faţă, şi-au dat şi ei consimţămîntul.

Averea lui Cicero a fost confiscată, iar casa în care locuia, aşa cum se întîmplă în cazul unui duşman, rasă de pe suprafaţa pămîntului. Terenul pe care se ridica a fost consacrat unui templu al Libertăţii. Împotriva lui Cicero s-a emis un decret oficial de exil şi Sicilia i-a fost interzisă ca loc de refugiu[43]. Cicero a fost obligat să plece la o distanţă de peste 3 750 de stadii de Roma. Un alt decret prevedea că dacă s-ar arăta dincoace de această limită, atît el cît şi persoanele care l-ar adăposti sînt pasibile de condamnare la moarte.

18 Cicero se văzu nevoit să plece în Macedonia unde trăia într-o profundă descurajare. Aici se întîlni cu un oarecare Philiskos[44], pe care-l cunoscuse cîndva la Atena, şi pe care simpla întîmplare i l-a scos în cale. „Nu te ruşinezi", îi spuse acesta, „o, Cicero, să te tot văicăreşti şi să te comporţi ca o femeie? Nu mi-aşi fi închipuit niciodată că ai o fire atît de slabă, tu care ai o instruire aşa de vastă şi de variată, tu care, în calitate de avocat, ai susţinut cauza atîtor oameni". Cicero îi răspunse: „O, Philiskos, nu este acelaşi lucru să vorbeşti despre alţii vrute şi nevrute, şi să fii propriul tău sfătuitor; cele spuse privitor la alţii, dacă sînt întocmite într-un spirit de dreptate şi de logică, se conformează în cea mai mare măsură împrejurării; cînd însă suferinţa îţi răvăşeşte sufletul, acesta se tulbură, se întunecă şi nu mai e în stare să găsească o soluţie potrivită. Iată pentru ce s-a spus aşa de frumos că este mult mai uşor să mîngîi pe alţii, decît să te întăreşti pe tine însuţi în durerea care te încearcă". „Ceea ce spui, reluă Philiskos, este omenesc. Cu toate acestea n-aş fi crezut ca tocmai tu, Cicero, înzestrat cu o simţire atît de aleasă, cu o minte aşa de luminată, să te arăţi cu totul dezarmat în faţa întîmplărilor nefericite care-i pot lovi pe oameni. N-aş fi bănuit că în faţa unei lovituri, fie chiar neaşteptată, să te găsesc aşa de zdrobit[45]. În starea în care te afli, aş putea să-ţi fiu de un oarecare ajutor, stînd de vorbă cu tine asupra modalităţilor care ţi-ar aduce o oarecare uşurare. Aşa cum cei care se încarcă cu poverile duse de alţii le uşurează acestora truda, şi eu aş putea să te ajut să suporţi mai bărbăteşte suferinţa care te apasă. Lucrul acesta îmi este cu atît mai lesnicios, deoarece ştiu foarte bine că nu-mi iau nici cel mai mic risc. Sper că vei înţelege la justa lor valoare bunele mele intenţii de a te consola. Dacă n-ai avea nevoie de un sprijin moral, nu încape îndoială că această conversaţie n-ar avea nici un rost. Dar, în aceste momente te afli într-o situaţie asemănătoare cu cele prin care au trecut şi Hippocrates[46], şi Demokedes[47], sau ori-

care alt doctor eminent, deoarece ești atins de o boală gravă, care necesită o intervenție străină pentru a fi învinsă".

19 „Prea bine, zise atunci Cicero; dacă cuvintele tale vor avea darul să risipească negurile ce-mi întunecă cugetul, să-mi readucă lumina de odinioară, iată, sînt gata să te ascult. Așa cum există leacuri pentru sănătate, așa e și cu puterea argumentelor: sînt foarte variate și efectul lor este întotdeauna altul. N-ar fi deci de mirare ca tu să-mi redai echilibrul necesar prin unele sfaturi înțelepte, deși eu am strălucit în Senat, în Adunarea poporului, în tribunale". „— Haidem așadar, zise Philiskos, deoarece ești dispus să mă asculți, să examinăm mai întîi dacă poziția ta actuală este într-adevăr așa de rea cum pare. Abia apoi ne vom consulta asupra remediului potrivit. Eu, mai întîi de toate, văd că ești bine sănătos, într-o perfectă condiție fizică, ceea ce constituie cel mai mare bun dăruit omului de la natură. Mai mult încă, posezi tot ceea ce este necesar ca să trăiești pe picioarele tale, așa ca să nu fii amenințat nici de foame, nici de sete, nici de frig: nu te afli sub teroarea spectrului sărăciei, și, pot afirma cu tărie că acesta este al doilea bun acordat omului de natură. Căci atunci cînd cineva se bucură de o bună constituție fizică și este în stare fără griji prea mari să facă față necesităților zilnice, se bucură de tot ceea ce este necesar ca să fie mulțumit.

20 „— Toate acestea, ripostă Cicero, nu sînt de nici un folos cînd sufletul este ros de supărări și de griji. Chinurile sufletești procură mult mai multă frămîntare decît desfătarea adusă de plăcerile trupului. Iată cazul meu. Adînc rănit din punct de vedere moral, nu pun nici un preț pe sănătate, nici pe faptul că am din belșug tot ceea ce-mi trebuie ca să trăiesc. Prea multe pierderi am suferit". „— Și asta te necăjește? reluă Philiskos. Dacă într-o bună zi ai să vezi că n-ai ce mînca și îmbrăca, ai avea deplină dreptate să te amărăști după cele ce ai

pierdut. Dacă însă ai din belșug cele ce-ți trebuie, la ce bun să-ți mai faci sînge rău? Nu-ți ajunge ceea ce ai, dorești mai mult încă? Tot ce depășește strictul necesar este de prisos; este perfect egal dacă-l ai sau dacă îți lipsește. Cum și mai înainte vreme nu te foloseai direct decît de cele ce-ți erau absolut necesare, închipuiește-ți, pur și simplu, că n-ai fi avut atunci cele de care nu te foloseai sau că posezi, astăzi, bunuri de care n-ai neapărat nevoie. Majoritatea acestor bunuri nu erau o moștenire părintească, așa încît să pui un preț deosebit pe ele. Le-ai cîștigat singur prin iscusința limbii tale și prin discursurile care constituie pricina că le-ai pierdut. N-ai de ce să fii abătut. Tu le-ai cîștigat, tu le-ai pierdut. Ca exemplu, îți dau pe armatorii care nu se lasă pradă desperării cînd suferă pierderi foarte grele. Îmi închipui că ei își fac următoarea judecată „marea ne-a dat aceste bogății, marea ni le-a luat".

21 „Dar destul am vorbit despre asemenea lucruri. După părerea mea, pentru fericirea omenească este de ajuns să ai cele necesare și să nu duci lipsă de nici unul dintre lucrurile de care corpul are nevoie. Socot că tot ce prisosește atrage după sine și grijile, și încurcăturile, și invidiile. Deoarece ai spus că nu există desfătare legată de bucuriile trupului, dacă bucuriile sufletului nu-și aduc și ele contribuțiile lor, sînt de acord cu această afirmație. Ea este adevărată. Într-adevăr, este imposibil ca trupul să nu se resimtă de pe urma suferințelor sufletului. Cu toate acestea, eu găsesc că este mult mai lesne să-ți recapeți echilibrul sufletesc decît pe acela al sănătății trupești. Să ne gîndim că trupul, plămădit din carne și din sînge, cuprinde în sine mii de primejdii ascunse și are mare nevoie de ajutorul divinității. Sufletul, care este de esență divină, poate indiscutabil mai ușor să fie modelat și îndrumat așa cum vrem noi.

Să vedem, deci, împreună, ce-ți lipsește din bunurile sufletului și dacă într-adevăr ceva rău s-a alăturat în așa fel de ființa ta, încît să nu-i putem șterge urmele.

22 Mai întîi de toate în tine văd pe cel mai cuminte om din lume. Mărturie stau desele tale intervenţii încununate cu succes în faţa Senatului şi a Adunării poporului, intervenţii prin care ai dat întotdeauna un sfat bun. Adesea ai dat şi particularilor un ajutor eficace prin darul elocinţei tale. Te consider, apoi, şi un om foarte drept. Pretutindeni te-ai zbătut plin de însufleţire pentru patrie, cît şi pentru prietenii tăi, ca să-i scapi din ghearele acelora care le întindeau curse. Şi chiar aceste calamităţi, care acum s-au abătut asupra ta, nu te-au lovit din altă cauză decît fiindcă o viaţă întreagă ţi-ai pus forţa cuvîntului şi a realizărilor numai în interesul legilor şi al statului. Să amintesc şi faptul că eşti un om deosebit de temperat. Acest lucru îl dovedeşte însuşi felul tău de viaţă, căci nu e posibil ca cineva, înrobit plăcerilor trupului să fie mereu prezent în viaţa publică şi să ia parte activă la dezbaterile din For, dovedind tuturor prin activitatea din timpul zilei cît a stat să lucreze noaptea. Judecîndu-te după aceste aspecte, mi-aş îngădui să spun că eşti şi un om foarte curajos, tu care ai demonstrat că te bucuri de o admirabilă vigoare a gîndirii, o extraordinară forţă a convingerii. Lovit fără să te aştepţi, adînc zdruncinat fără să o fi meritat, am impresia că tu însuţi te-ai descurajat, că ai pierdut ceva din energia ce-o aveai. Dar energia o vei recăpăta în curînd. Cu marile calităţi pe care le ai, atîta vreme cît eşti întreg la corp şi la minte, nu văd ce motiv ai avea să-ţi pierzi firea şi să te amărăşti".

23 La aceste cuvinte ale lui Philiskos, Cicero răspunse: „Nu crezi oare că exilul şi degradarea din drepturile cetăţeneşti constituie o mare nenorocire? Dar faptul de a nu avea putinţa să trăieşti la tine acasă, să fii împreună cu prietenii tăi, să-ţi petreci în schimb viaţa pe meleaguri străine, alungat cu atîta răutate din hotarele patriei, rătăcind de colo pînă colo cu titlul de exilat, cum ţi se pare? Bine este să ajungi de rîsul duşmanilor, să fii ruşinea familiei? „— Cîtuşi de puţin", răspunse Philiskos". Toţi sîntem constituiţi din două părţi distincte, sufletul şi corpul. Amîndouă aceste părţi sînt înzestrate de la natură cu anumite bunuri şi anumite rele. Dacă la un moment dat observăm că ceva nu merge, trebuie să ne închipuim în mod logic că acolo e buba, că se petrece ceva dăunător; dacă totul se află în perfectă regulă, e un mare cîştig. Şi acest avantaj îl ai tu acum. Toate cîte le-ai înşirat, degradarea civică, sau altele de acelaşi gen, atrag după sine ruşinea şi nenorocirea numai raportate la convenţii şi opinii. Ele nu ating cu nimic integritatea trupului sau a sufletului. Poţi oare să-mi aminteşti de vreun corp care s-a îmbolnăvit sau chiar a pierit, de vreun suflet care să fi devenit mai nedrept, mai ignorant, în urma degradării din drepturi, a exilului sau a altor pedepse de soiul acesta? Eu unul nu văd aşa ceva. Cauza principală trebuie căutată în adevărul că natura nu-i cu nimic implicată. Tot aşa se poate susţine că nici dreptul de a fi cetăţean, nici viaţa în patria ta nu sînt bunuri prin natura lor; valoarea lor depinde de gradul în care fiecare dintre noi face sau nu caz de ele.

Noţiunile de onoare şi dezonoare sînt departe de a fi aceleaşi la toţi oamenii. Unele lucruri, ponegrite în anumite ţări, sînt lăudate în altele: ceea ce se răsplăteşte pe alocuri, se pedepseşte în alte părţi. În fine, şi pe drept cuvînt, sînt şi dintre aceia care nu admit sub nici o formă nici numele, nici realitatea degradării despre care vorbeai. Ceea ce nu ţine direct de natura umană sînt de părere că nu-i priveşte cu nimic. Şi dacă este adevărat că ar fi perfect ridicol, pe baza unei judecăţi sau a unui decret să-l proclami bolnav pe cutare, sau infirm pe cutare, tot aşa se cuvine să priveşti şi noţiunea de dezonoare.

24 Aşa trebuie luat în considerare şi exilul, după cîte cred eu. Nu este de fapt altceva decît o îndepărtare de locurile natale însoţită de căderea din drepturile civile. Dacă, în sine, această degradare nu reprezintă un rău, atunci ea nu poate conferi nici exilului o nuanţă peiorativă. Cum foarte multă lume călătoreşte, unii din plă-

cere, alţii din nevoie, lipsind vreme îndelungată de acasă — ba sînt şi din aceia care-şi petrec toată viaţa cutreierînd lumea în lung şi în lat, de parcă veşnic sînt mînaţi din urmă — şi pentru asta nu se socotesc deloc persecutaţi — n-are nici o importanţă dacă omul pleacă de bunăvoie sau contrar voinţei lui. Omul, care fără voia lui dobîndeşte prin exerciţii o mare forţă fizică, nu-i cu nimic inferior aceluia care o dobîndeşte în mod deliberat; tot aşa cel care străbate mările împotriva voinţei lui, nu înseamnă că trage foloase mai mici decît acela care face acelaşi lucru din propriul lui îndemn. De altfel, nici nu văd cum un om înţelept şi-ar lua riscul să facă ceva, în pofida voinţei lui. Iar dacă deosebirea dintre fericire şi nefericire constă în aceea că noi facem cu plăcere tot ceea ce dorim, şi cu mare caznă cele de care fugim, leacul nu este greu de găsit. Într-adevăr, dacă sîntem în stare să suportăm, prin puterea voinţei, toate încercările trimise de soartă, fără să ne lăsăm abătuţi, rezultă de la sine că nu mai poate fi vorba de lucruri care se întîmplă fără acordul nostru. Astfel, după o prea înţeleaptă vorbă bătrînească, nu trebuie să năzuim spre împlinirea visurilor noastre, ci să dorim cele ce se întîmplă oarecum în mod necesar. Căci nu avem libertatea de a ne alege cutare sau cutare fel de viaţă, nici nu ne aparţinem nouă înşine. Dimpotrivă, ne este dat să trăim aşa cum ne este hărăzit şi după cum hotărăşte demonul destinat să ne toarcă firul vieţii. Toate acestea sînt aşa cum sînt, indiferent dacă ne plac sau nu.

25 Dar s-ar putea să nu te descurajeze nici căderea din drepturi, nici exilul, ci mai degrabă faptul că ai fost înjosit şi alungat fără să fi făcut nici un rău patriei tale, dimpotrivă, după ce i-ai adus servicii de nepreţuit. În acest caz, să rămîi încredinţat că de vreme ce destinul ţi-a trimis o încercare atît de grea, nimic nu poate fi mai nobil, mai frumos, decît suferinţa unui inocent. Ai chibzuit şi ai adus la înfăptuire tot ce se cuvenea să faci pentru concetăţenii tăi, şi asta nu în calitate de particular, ci în calitate de consul, nu agitîndu-te pe căi private, ci folosind din plin autoritatea decretelor senatoriale, nu în interesul vreunui partid, ci pentru binele obştesc. Diferiţi oameni, abuzînd de putere sau cu gîndul ca să-ţi facă rău, au urzit tot soiul de ticăloşii împotriva ta. Ei ar trebui să fie aceia care să sufere şi să se întristeze pe urma nedreptăţii ce au săvîrşit; cît despre tine, este şi frumos, şi necesar să suporţi cu fruntea sus ceea ce demonul tău a crezut de cuviinţă să-ţi hărăzească.

Sînt adînc convins că n-ai fi preferat să conlucrezi cu Catilina, să fii un conjurat alături de Lentulus, să fi îndemnat lumea la tot soiul de nelegiuiri funeste pentru patria ta, să nu fi făcut nimic din cîte ţi-a ordonat ea să faci[48], numai ca să rămîi acasă la tine, după ce ai năpăstuit-o. Cu conştiinţa împăcată, ai fi ales exilul. Aşadar, dacă ţii la bunul tău renume, trebuie să te consideri prea fericit că ai fost exilat fără nici o pată, decît să fi rămas la Roma, cu cugetul încărcat. Ca să nu mai lungesc vorba, oprobriul nu cade asupra celor exilaţi pe nedrept, ci asupra acelora care au pronunţat sentinţa de exil, încălcînd dreptatea.

26 De altfel, sînt informat că n-ai plecat din Roma silit de cineva, sau în urma unei condamnări, ci de bunăvoie, deoarece îţi venea greu să conviețuieşti alături de oameni pe care n-ai izbutit să-i faci mai buni, dar alături de care nici nu puteai răbda să-ţi distrugi cariera. Iată deci, că nu tu ţi-ai părăsit patria, ci i-ai părăsit pe cei care urzeau ticăloşii împotriva ei. După părerea mea, înstrăinaţi, înfieraţi de dispreţ, sînt aceia care au alungat din inima lor orice sentiment de omenie. Cît despre tine, cinstea ta rămîne neîntinată, eşti prin urmare un om fericit; n-ai devenit fără rost sclavul nimănui, ai la dispoziţie toate cîte îţi sînt trebuincioase, fie că preferi să trăieşti în Sicilia, în Macedonia sau indiferent în care altă parte a lumii. Pentru starea noastră de fericire sau de nefericire n-are nici o importanţă faptul că trăim aici sau în altă parte; mai degrabă cred că fiecare din noi posedă capacitatea spirituală de a-şi găsi o patrie, de a-şi făuri fericirea oricînd şi oriunde s-ar afla. Pen-

tru că au înțeles acest lucru, Camillus s-a simțit mulțumit în timpul petrecut la Ardea[49], iar Scipio, gîndind la fel, a primit cu seninătate exilul lui de la Liternum[50]. Să-i mai amintesc oare pe Aristides și pe Themistocles, pe care exilul i-a făcut celebri? Dar Anni<us> . . .* dar Solon, care s-a înstrăinat din propria lui voință, timp de zece ani? Așadar, ferește-te să consideri drept o calamitate un lucru care, prin natura lui, nu-ți vatămă nici corpul, nici sufletul, și încetează să te plîngi mereu de loviturile sorții. Așa cum ți-am spus, nu ne este dat să alegem noi felul nostru de viață, după cum voim noi; sîntem nevoiți să ne supunem încercărilor pe care Divinitatea crede cu cale să ni le trimită. Dacă voința ne ajută să înțelegem esența acestei necesități, nu sîntem robii suferinței; lipsiți de acest ajutor, nu vom putea scăpa de nici una dintre durerile pe care ni le rezervă destinul și ne vom expune la cea mai teribilă nefericire din toate cîte există — supărările zadarnice. Dovada cea mai bună, în acest sens este exemplul acelor oameni care suportă fără văicăreli loviturile cele mai grele, convingîndu-se că nu li s-a întîmplat nimic rău; dimpotrivă, cei sensibili la cele mai neînsemnate încercări consideră că ei sînt ținta tuturor relelor care se pot întîmpla cuiva. Mai există și o altă categorie de oameni care, simțindu-se nefericiți cînd n-au de ce, sau invers, mulțumiți cînd toate le ies pe dos, reușesc să înredințeze lumea din jur că le merge așa cum vor ei să pară.

27 Dacă ai să meditezi la cele ce vorbesc, încearcă să nu te mai impresionezi momentele prin care treci și să nu-ți mai pese dacă afli că cei care te-au exilat o duc bine. Nu uita cît de departe, cît de efemere sînt izbînzile omenești! Cu cît cineva se înalță mai sus, purtat pe aripile norocului acela se va destrăma cu mult mai ușor, întocmai unei adieri de vînt, mai ales pe vremurile acestea tulburi. Aflîndu-ne în plin haos și instabilitate, ne deosebim prea puțin sau deloc, de oamenii a căror viață este amenințată de furtună. Împinși de valuri cînd în sus, cînd în jos, cînd într-o parte, cînd în alta, cea mai ușoară neatenție ne face să ne afundăm în abis. Ca să nu mai pomenesc de Drusus[51], de Scipio, de frații Gracchi, de mulți alții, îți amintești că moartea lui Camillus, vestitul exilat, a fost mai frumoasă, după această întîmplare, chiar decît aceea a lui Manlius Capitolinus[52]? Și nu-ți aduci oare aminte că Aristide, după exilul lui, a întunecat pînă și faima lui Themistocles? Tu, la rîndul tău, trebuie să nutrești cu fermitate speranța că vei fi rechemat în patrie (căci n-ai fost doar alungat pentru o acțiune nedreaptă și, după cîte sînt informat, aud că înșiși cei care te-au îndepărtat te vor căuta, că toată lumea te va regreta). În altă ordine de idei, chiar dacă situația ta de acum se va prelungi, nu trebuie, cu nici un preț, să te lași pradă desperării.

28 Dacă ai să-mi urmezi sfaturile, te vei simți mult mai liniștit, cînd îți vei alege ca domiciliu un loc retras, la malul mării, departe de calea bătută de mulțime; acolo ai putea să-ți petreci timpul ocupîndu-te cu agricultura și cu compozițiile literare, așa cum au făcut la vremea lor, atît Xenofon, cît și Thucydides[53]. Această viață, însoțită de satisfacția preocupărilor filozofice, procură calmul cel mai desăvîrșit, convine oricui și se potrivește cel mai bine cu oricare formă de guvernămînt. Iată deci că și exilul poate fecunda răgazul. De vrei să devii într-adevăr nemuritor, după pilda înaintașilor amintiți, caută de-i imită. Ai cu tine din belșug tot ceea ce este necesar ca să fii pus la adăpostul grijii zilei de mîine, nu mai ai nevoie de nici un alt fel de glorie. Ai fost pînă și consul, dacă această demnitate prețuiește așa de mult în ochii tăi, iar cei care au fost de două, de trei ori, de patru ori consuli n-au avut mai mult de cîștigat față de tine, decît doar o cifră lipsită de conținut, care nu le folosește la nimic, nici în timpul vieții, nici după

* Textul corupt. Se poate presupune și Αννι <βαç>, Hannibal. B. I, p. 448.

moarte. Îmi închipui că nu ţi-ar plăcea să fii mai degrabă Corvinus[54] sau Marius, fost de şase ori consul[55], decît să fii Cicero. Văd că nu rîvneşti la un proconsulat, de vreme ce ai refuzat să preiei guvernămîntul care ţi s-a oferit, nu te-au interesat cîştigurile care se pot stoarce şi ai rămas rece faţă de o demnitate vremelnică, dar expusă calomniilor tuturor acelora care se ocupă cu asemenea treburi[56].

Am evocat toate aceste amintiri nu fiindcă le consider strict necesare fericirii tale, ci pentru că ai fost destulă vreme amestecat în vîltoarea treburilor politice, atunci cînd a fost nevoie. Acum, după ce ai cunoscut, din proprie experienţă, diferite feluri de trai, ai posibilitatea să alegi şi să continui ceea ce îţi convine, sau, dimpotrivă, să respingi şi să eviţi ceea ce nu accepţi. Scurtă este doar viaţa noastră; tu nu trebuie să te simţi dator s-o consacri în întregime intereselor altora. Păstrează ceva şi pentru tine însuţi. Gîndeşte-te numai ce distanţă separă liniştea faţă de agitaţie, calmul faţă de zarva vocilor omeneşti, libertatea faţă de sclavie, securitatea faţă de primejdii, şi nu vei întîrzia să năzuieşti la o viaţă în felul aceleia la care te îndemn. Abia atunci îţi vei regăsi fericirea, iar numele tău va continua să rămînă slăvit şi în timpul cît vei mai trăi, ducînd o asemenea viaţă, şi după ce-ţi vei da sfîrşitul.

29 Dacă intenţia de a te reîntoarce este mai puternică decît orice, dacă te roade ambiţia de a te afla în primele rînduri ale conducerii politice, n-aş vrea să spun nimic care să te jignească. Dar, cînd privesc starea de lucruri actuală şi totodată mă gîndesc la cuvîntul tău muşcător, cînd văd cîţi adversari ai, deosebit de puternici, tare mi-e teamă că, într-o bună zi, ai s-o păţeşti din nou. Atunci, dacă te vei afla iarăşi în exil, te vei căi amarnic; iar dacă vei primi cumva o lovitură cumplită, n-ai să mai ai putinţa nici măcar să te căieşti. Nu este oare un lucru hidos, pătat de ruşine, ca cineva să fie decapitat şi capul să i se expună în For[57]? Să devină batjocura oricui, fie el bărbat sau femeie? Nu mă lua în nume de rău, ca pe unul care-ţi prezic lucruri rele, ia mai repede seama la vorbele mele ca la un fel de prevestire trimisă de voinţa divină. Nu-ţi face nici un fel de iluzii că ai cîţiva prieteni printre mai marii zilei. Cei care trec drept amicii tăi nu-ţi vor fi de nici un ajutor împotriva uneltirilor puse la cale de duşmani. Acest lucru l-ai încercat doar destul. Cei care iubesc puterea calcă totul în picioare, cînd este vorba să-şi atingă scopurile. Ceva mai mult chiar, adesea, printr-o uluitoare schimbare de atitudine, tratează în aşa fel pe cei mai buni prieteni şi pe rudele lor apropiate, de parcă ar fi cei mai aprigi duşmani[58].

30 Această conversaţie uşură mult suferinţa lui Cicero. De altfel, el nici nu a stat multă vreme în exil[58], ci a fost rechemat chiar de Pompeius, care contribuise mai mult ca oricine la alungarea lui din Roma[59]. Pricina acestui reviriment era faptul că Tigranes cel tînăr, care era încă închis şi dat în paza lui Lucius Flavius[60], fusese răpit şi pus în libertate de Clodius, mituit cu bani grei. Pe Pompeius şi pe Gabinius, care au protestat cu vehemenţă, Clodius îi acoperi cu injurii, ceva mai mult chiar, lovi şi răni pe unii dintre însoţitorii lor, rupse fasciile consulare şi, după ce confiscă averea consulului[61], o închină unui templu. Pompeius, scos din sărite de atîta obrăznicie, mai ales că Clodius folosea chiar împotriva lui puterea pe care el personal a redase tribunilor, se hotărî să-l recheme pe Cicero şi începu să-i netezească drumul întoarcerii prin intermediul lui Ninnius[62]. Acesta profită la un moment dat de absenţa lui Clodius din Senat şi prezentă o propunere în favoarea lui Cicero[63]. Se găsi însă un tribun care să combată propunerea şi atunci Ninnius, declarîndu-şi intenţia de a împărtăşi propunerea şi Adunării poporului, o afişă în public. Prin aceasta devenea adversarul pe viaţă şi pe moarte al lui Clodius. Aşa începură certuri şi lupte sîngeroase între cele două facţiuni. Dar, înainte de a se fi ajuns la această fază, Clodius, ca să-şi croiască drum cît mai repede cît şi din

dorința de a-l înlătura din cale pe Cato[64] și de a se răzbuna pe Ptolemeu[65], încă stăpîn pe insula Cipru — fiindcă nu-l răscumpărase din mîna piraților[66], — confiscă insula în numele poporului roman și îl însărcină pe Cato, împotriva voinței acestuia, să organizeze guvernarea insulei. Acestea au fost evenimentele petrecute la Roma.

31 Cît despre Caesar, zadarnic căuta dușmani în Gallia. Oamenii își vedeau pretutindeni de treburile lor. Totuși, Caesar căuta mereu pricină de gîlceavă. Cînd se ivi cea dintîi ocazie să pornească un război, Caesar se pricepu de minune să provoace și un al doilea și astfel, conform dorinței lui arzătoare, pîrjolul războiului se
58 î.e.n. întinse și generalul roman merse din succes în succes[67].

Neamul helveților[68], care crescuse peste măsură și a căror țară nu mai ajungea pentru puzderia de oameni ce-o adăpostea, nu era dispus să trimită prisosul de populație într-o colonie. Ei se temeau ca nu cumva împrăștierea forțelor să înlesnească planurile de atac ale acelora cărora odinioară ei le făcuseră rău.

După ce hotărîră să-și părăsească vetrele[69], ca să se stabilească într-un ținut mai întins și mai fertil, ei dădură foc tuturor așezărilor rurale și orășenești, așa ca nimeni să nu-și părăsească locurile de baștină cu dor în suflet. Helveții își alăturară și alte neamuri care aveau aceleași necazuri ca și ei. Conducătorul întregii coloane care își începu marșul era Orgetorix. Intenția lor era să traverseze Ronul și să se așeze undeva pe la poalele Alpilor. Dar Caesar a tăiat podul[70] peste care urmau să treacă și luă tot felul de măsuri în vederea opririi înaintării lor. Helveții îi trimiseră o deputație ca să-i ceară liberă trecere și făgăduiră că nu vor aduce nici o stricăciune pe teritoriul controlat de romani. Caesar, care nu avea nici o încredere în cuvîntul lor, nu se arăta dispus să le acorde permisiunea cerută. Cum însă nu era gata cu pregătirile ce le făcea, răspunse că va delibera asupra pretențiilor lor cu ofițerii aflați în subordinea sa și că le va da răspunsul într-o zi anumită. Le lăsă chiar și speranța că

s-ar putea să le permită traversarea. Între timp însă întărea punctele cheie prin șanțuri și turnuri, așa că, în fapt, Helveții nu mai aveau nici o posibilitate de trecere.

32 Barbarii așteptară o bucată de vreme, dar, cum nu li s-a dat nici un răspuns, în ziua hotărîtă, ei se puseră în mișcare. Mai întîi, se scurseră prin ținutul allobrogilor[71], așa cum proiectaseră de la început. Cînd convoaiele se izbiră de întăriturile ridicate[72], ele cotiră spre ținutul sequanilor[73], trecură pe aici, trecură și pe la haedui[74] — care dealtfel le dădură liberă trecere, cu condiția să nu facă stricăciuni[75]. Dar helveții nu-și respectară cuvîntul dat, ci prădară ogoarele ambelor neamuri. Sequanii și haeduii trimiseră atunci o solie la Caesar, cu rugămintea să le vină în ajutor și să nu privească nepăsător la ruina lor. Cererile făcute nu prea se potriveau cu atitudinea ce-o avuseseră; cu toate acestea obținură ceea ce doreau, Caesar, de teamă ca helveții să nu apuce direcția Tolosei[76], preferă să-i atace alături de sequani și haedui, decît să se vadă nevoit să facă față atacurilor celor trei neamuri reunite, lucru care, evident, urma să se întîmple. El izbi așadar pe helveții care traversau rîul Arar[77] și le nimici ultimele detașamente, chiar în momentul cînd încercau și ele să treacă. Cît despre cei care ajunseseră la o oarecare distanță, atacul fulgerător al lui Caesar și vestea pieirii tovarășilor de drum îi impresionă în așa măsură încît se hotărîră să ducă tratative în schimbul dobîndirii unui loc de așezare.

33 Cu toate acestea, helveții nu izbutiră să ajungă la o înțelegere. Deoarece Caesar le ceruse oameni ca zălog, ei s-au înfuriat, nu atîta fiindcă nu prezentau încredere, ci fiindcă socoteau nedemn să dea ostateci indiferent cui.

Urmarea a fost că tratativele s-au rupt[78]. Ei înaintară ceva mai departe și, într-o luptă dată între cavaleria lor și cavaleria lui Caesar, care depășise infanteria, ba chiar și ariergărzile lor, au fost învingători. Plini de curaj după acest succes, încredin-

ţaţi că Caesar o luase la fugă, deoarece fusese învins şi că din lipsă de alimente, fusese nevoit să se abată spre un oraş afară din drum[79], îşi întrerupseră înaintarea şi se luară pe urmele generalului roman. Caesar, observînd manevra şi temîndu-se de impetuozitatea şi de marele număr al helveţilor, se sui în grabă pe o colină împreună cu trupele sale de pedestraşi şi-i lăsă numai pe călăreţi să înfrunte primejdia atacului barbarilor, pînă ce el îşi va fi luat măsurile necesare pe un teren potrivit. Helveţii îi siliră iarăşi pe călăreţii romani să se retragă, ceea ce îi îmboldi să se avînte cu mai mult curaj spre înălţimea ocupată de Caesar. Acesta însă se năpusti dintr-o dată asupra lor şi, cum era firesc să se întîmple, cînd atacul este dat din vîrful unui deal, în rînduri bine strînse, împotriva unui inamic răsfirat în cîmpie, îi respinse cu cea mai mare uşurinţă. Ei o luară la goană, dar alţii, dintre aceia care nu intraseră încă în luptă (din cauza numărului şi a zelului ce-i anima, nu toţi helveţii participaseră concomitent la bătălie), se încăierară pe neaşteptate cu ariergarda romanilor care-i fugărea. Aceşti helveţi produseră o oarecare dezordine şi atîta tot. Caesar ordonă cavaleriei să-i urmărească pe fugari, înaintă în persoană în fruntea trupelor sale împotriva inamicului şi îl învinse. Apoi, urmări ambele aripi ale armatei duşmane care se refugiase în preajma căruţelor. Suiţi pe căruţe, barbarii se apărau cu îndîrjire, dar Caesar îi înfrînse pentru a doua oară. După această păţanie, helveţii se împărţiră în două tabere: unii duseră tratative cu Caesar, căzură la învoială şi se reîntoarseră în locurile de unde plecaseră. Aici îşi refăcură oraşele şi îşi reluară cursul normal al vieţii[80]. Altă parte, care refuzase să depună armele, se îndreptă în mare grabă spre Rin, mînaţi de speranţa că vor fi şi ei în stare să ajungă în vechile lor aşezări. Cum erau şi puţini, şi slăbiţi de înfrîngerile suferite, aliaţii romanilor al căror ţinut au fost nevoiţi să-l traverseze, îi nimiciră cu uşurinţă. Aşa s-a încheiat cea dintîi campanie militară a lui Caesar în Gallia.

34 După acest început, departe de a se potoli, Caesar urmărea două ţeluri: aducerea la îndeplinire a propriilor sale planuri, satisfacerea pretenţiilor aliaţilor săi[81].

Sequanii şi haeduii, observînd ambiţia ce-l rodea, cît şi faptul că mersul evenimentelor se potrivea cu năzuinţele lui de cucerire, căutară să se pună bine cu Caesar şi totodată să se răzbune pe vecinii lor, celţii[82]. Aceştia trecuseră odinioară albia Rinului şi se făcuseră stăpîni peste o porţiune din teritoriul lor; pe sequani şi pe haedui îi obligaseră să le plătească tribut după ce, în prealabil, luaseră ostateci. Ajutorul solicitat a fost lesne obţinut (căci ei cereau un lucru la care şi Caesar ţinea foarte mult).

Peste aceste triburi celtice domnea Ariovistus, care primise de la romani confirmarea titlului de „rege"[83]. El fusese înscris pe lista prietenilor şi aliaţilor Romei chiar de către Caesar, pe cînd era consul. Faţă de renumele pe care-l aştepta de la campaniile sale războinice şi faţă de puterea pe care urma s-o dobîndească, asemenea obligaţii nu însemnau totuşi nimic în ochii lui Caesar. Un singur lucru pîndea Caesar: prilejul, din partea regelui barbar, ca să aprindă un conflict, aşa ca să nu se spună că el a fost acela care a pus la cale atacul. Cu acest gînd, îl pofti pe Ariovistus să vină la o întrevedere, sub pretext că are ceva de discutat cu el. Deoarece regele nu se supuse, ba chiar se şi exprimă astfel: „dacă Caesar are să-mi spună ceva, să poftească el la mine. Nu sînt cu nimic inferior lui şi cel care are nevoie de un altul, este de datoria lui să vină să-l caute pe cel de la care aşteaptă un serviciu"[84], Caesar s-a înfuriat cumplit, ca şi cum tot poporul roman fusese adînc jignit prin aceste cuvinte ce-l priveau direct. De îndată îl obligă să dea îndărăt ostatecii ce-i avea de la aliaţii romanilor, îi interzise să mai calce pe teritoriul lor şi să le mai pretindă trupe de ajutor. Prin aceste pretenţii Caesar căuta mai puţin să-l intimideze pe Ariovistus cît să-i provoace mînia, în speranţa că de aici se va ivi şi scînteia ce-o aştepta,

ca să poată începe vaste operaţii de război, îndreptăţite în ochii lumii. Lucrurile aşa s-au şi întîmplat. Ariovistus, indignat de ordinele primite, răspunse pe un ton încărcat de ameninţări. Caesar, fără să mai prelungească convorbirile, ocupă îndată Vesontio, oraş al sequanilor[85], fără ca cineva să se aştepte la o astfel de hotărîre.

35 În acest timp, descurajarea pusese stăpînire pe soldaţii romani. În tabăra lor se răspîndise vestea că Ariovistus face intense pregătiri de război, că numeroşi alţi celţi, care deja trecuseră Rinul ca să-i vină în ajutor, se organizau în vederea unui atac neprevăzut. Alte cete se grupau chiar pe malul fluviului. Statura deosebit de înaltă a adversarilor, mulţimea lor, curajul de care dădeau dovadă, isprăvile pe care le făceau neînfricaţi, la tot pasul, băgaseră o groază aşa de mare în romani, încît oamenii erau convinşi că vor avea să lupte nu împotriva unor semeni ai lor, ci cu niscai fiare sălbatice. Se auzeau proteste tot mai dese că sînt duşi la un război nedrept, care nu se făcea prin hotărîrea Senatului, ci numai din bunul plac al lui Caesar.

De la proteste trecură la ameninţări că-l vor părăsi pe Caesar dacă nu-şi schimbă gîndurile.

Pus la curent cu starea de spirit a trupelor sale, Caesar nu crezu de cuviinţă să ţină o cuvîntare în faţa tuturor soldaţilor. Aceasta din două motive. Nu i se păru potrivit să vorbească despre un atare subiect unui mare număr de oameni; era foarte probabil ca vorbele lui să ajungă repede la urechea duşmanilor. Apoi, se temea să nu stîrnească o reacţie defavorabilă şi astfel să provoace tulburări sau vreun act necugetat. Preferă deci să-i convoace pe tribunii militari[86] şi pe ofiţerii din subordinea acestora[87], cărora le vorbi astfel:[88]

36 „Nu sînt de părere, dragi prieteni, că o discuţie referitoare la interesele noastre personale şi alta, privind interesele Statului, trebuie să aibă acelaşi caracter. Şi nici nu văd identitatea dintre ţelul urmărit de

fiecare dintre noi în parte şi acela spre care tind cerinţele colective. Ca particulari, e de ajuns să săvîrşim numai acţiuni cu bun simţ, lipsite de orice risc; ca popor, trebuie să avem, în primul rînd în vedere maximum de folos ce se poate obţine şi apoi să trecem la fapte.

În treburile noastre particulare e bine să fim activi. Siguranţa zilei de mîine este condiţionată de felul cum ştim să ne comportăm. Nu-i mai puţin adevărat că un om neîntreprinzător este, în genere, considerat la adăpost de surprizele neplăcute. Nu acelaşi lucru se întîmplă în viaţa publică. Un stat, mai ales cînd deţine supremaţia, s-ar nărui de îndată dacă n-ar întreprinde mereu ceva nou. Această rînduială nu a fost stabilită de oameni, ci este o lege a naturii[89]. A fost, este şi va fi aşa cît îi lumea lume. Deoarece nu putem schimba nimic, nimănui dintre noi nu-i este îngăduit, în situaţia în care ne găsim, să pună ceea ce i-ar plăcea lui personal, siguranţa persoanei sale fizice, mai presus de ceea ce este onorabil şi folositor pentru toţi romanii la un loc. Printre sarcinile care trebuie să vă preocupe îndeosebi, se află una centrală. Trebuie să ţineţi seama că noi, în număr atît de impresionant, cu capacitatea de luptă pe care o avem, am venit pe aceste meleaguri aducînd mari forţe militare şi considerabile sume de bani, nu ca să ne distrăm şi să nu facem nimic. Scopul pe care ni l-am propus este să instituim un guvernămînt de ordin superior în ţinuturile supuse, să asigurăm liniştea la acele populaţii care au încheiat tratate de alianţă cu noi, să-i pedepsim pe aceia care ar încerca să le încalce moşia şi, în sfîrşit, să ridicăm autoritatea noastră pe o treaptă superioară. Dacă nu sîntem animaţi de asemenea gînduri, de ce am mai început oare această campanie? De ce n-am rămas la vetrele noastre, cu preocupările noastre mărunte? Nu încape îndoială, ar fi fost mult mai bine să nu mai fi pornit această expediţie decît să trădăm ţelurile noastre, după ce am fost însărcinaţi să le aducem la bun sfîrşit. Dacă totuşi ne aflăm aici, unii, e adevărat, constrînşi de rigorile legii pentru a împlini porunca patriei, dar cei mai

mulţi de bunăvoia noastră, conştienţi de foloasele care decurg din operaţiile de război, cum am putea noi, oare, cu fruntea sus, cu conştiinţa împăcată, să înşelăm încrederea nu numai a celor care ne-au trimis la luptă, dar şi propriile noastre speranţe? Nu există cetăţean particular a cărui prosperitate să persiste, cînd statul este ameninţat să se năruie. Din contră, prosperitatea statului uşurează toate necazurile, chiar şi durerile fiecăruia dintre noi.

37 Aceste cuvinte, dragi tovarăşi şi prieteni, nu vă sînt adresate vouă, celor de faţă. Voi cunoaşteţi prea bine adevărul spuselor mele, nu mai aveţi nevoie să fiţi pătrunşi de sensul lor. Ştiu că nu le priviţi cu uşurinţă, aşa că nu este necesar să vă îndemn să treceţi la fapte. Dar, fiindcă sînt informat că unii soldaţi răspîndesc zvonul că eu am întreprins un război nesancţionat de o hotărîre a Senatului, că ei îi zădăresc şi pe alţii la revoltă, am ţinut să spun cele ce-aţi auzit ca să vă întăresc în dragostea fierbinte ce-o purtaţi patriei şi să vă îndemn să reamintiţi soldaţilor care le este datoria. Repetate mereu de voi, în cursul unor conversaţii particulare, ascultate adesea, vorbele mele vor avea un răsunet mult mai mare dacă oamenii le-ar afla direct de la mine, cu prilejul unei singure cuvîntări.

Spuneţi-le aşadar, că strămoşii noştri au făurit un stat atît de impunător nu lîncezind pe lîngă casă, lăsîndu-se greu să meargă la război, fugind de recrutări şi căutînd să-şi petreacă viaţa în linişte şi pace. Ei au fost doar aceia care au îndrăznit să ia fără ezitare toate marile hotărîri, ei au dat piept, bărbăteşte, cu orice greutate le-a stat în cale, riscîndu-şi întotdeauna avutul pentru binele comun, de parcă n-ar fi fost al lor; şi tot ei au fost aceia care, fără a sta mult pe gînduri, au cucerit teritoriile vecine, de parcă luptau pentru dobîndirea unui bun propriu. Fericirea nu o înţelegeau altfel decît sub forma datoriei împlinite; nenorocirea nu o vedeau decît în inactivitate, chiar

atunci cînd aveau toate motivele să se bucure de linişte. Printr-un asemenea mod de viaţă obştească, înaintaşii noştri, aşa puţini la număr cum erau în acele vremuri de demult, îngrădiţi în teritoriul unui oraş, decît care alt stat mai mic nici nu era la început, au învins pe latini, au repurtat victorii asupra sabinilor, au supus pe etrusci, pe volsci, pe opici, pe lucanieni şi pe samniţi, au încheiat, în fine, cucerirea tuturor ţinuturilor aşezate dincoace de Alpi şi au respins atacurile tuturor duşmanilor care porneau să le invadeze teritoriul.

38 Generaţia următoare, cît şi generaţiile părinţilor noştri, dornice să nu se arate mai prejos, nu s-au mulţumit cu situaţia ce-o aveau şi nu s-au mărginit la ceea ce au primit ca moştenire; considerînd nepăsarea drept drumul cel mai sigur spre pieire, iar truda grea, drept chezăşia succesului asigurat, temîndu-se, pe de altă parte, ca nu cumva bunurile dobîndite să se distrugă de la sine şi să se risipească, încercînd un sentiment de ruşine dacă n-ar mai fi adăugat şi ei ceva la atîta pămînt cît primiseră de la înaintaşi, s-au străduit din răsputeri să cucerească teritorii cît mai multe şi cît mai întinse. La ce-ar mai folosi să enumăr pe rînd Sardinia, Sicilia, Macedonia, Illyria, Grecia, Asia de lîngă Ionia, Bithynia, Iberia şi Africa? Nu încape vorbă că mulţi bani ar fi intrat pe mîna lor, dăruiţi de cartaginezi, numai ca navele romane să nu-şi debarce oamenii pe ţărmurile Africii; Filip şi Perseu cîţi bani n-ar fi împins şi ei, numai să fie cruţaţi de puterea armelor noastre; Antiochos, fiii lui, nepoţii lui, i-ar fi acoperit de avuţii numai ca să fi rămas în Europa. Dar strămoşii noştri din acele vremuri de demult n-au preferat niciînd gloriei şi măreţiei statului lor un guvernămînt lipsit de renume, o bună stare lipsită de temeri. Acelaşi lucru se poate afirma şi despre cei mai vîrstnici decît noi, care sînt încă în viaţă. Deoarece au fost pe deplin conştienţi că prin modul lor de a înţelege viaţa, pot nu numai cîştiga bunuri, ci le pot şi păstra, au consolidat posesiunea teritoriilor pe care le aveau şi au

adăugat multe alte noi cuceriri. Nu mai are rost, cu acest prilej, să menționez pe rînd Creta, Pontul, Ciprul, Iberia și Albania, din Asia, cele două Syrii, Armenia Superioară și cea Inferioară, Arabia, Palestina, tot atîtea ținuturi ale căror denumiri odinioară nici nu le știam prea bine, iar astăzi sînt în parte supuse dominației noastre, în parte dăruite ca răsplată, așa că obținem de pe urma lor venituri, trupe, cinstiri, alianțe.

39 Voi, care aveți asemenea pilde în fața ochilor, nu coborîți valoarea realizărilor înfăptuite de părinții voștri, nu lăsați să vă scape o putere atît de bine consolidată. Hotărîrile pe care sîntem datori să le luăm nu trebuie să se asemene cu ceea ce vor să facă alții, care nu posedă teritoriile pe care le avem noi. Acestor neamuri le ajunge să trăiască într-o dulce nepăsare; sînt oricînd gata să-și plece fruntea în fața altora, numai să n-aibă nimic de suferit. Pentru noi, dimpotrivă, este strict necesar să îndurăm orice greutate, să susținem mereu greul în războaie, să ne apărăm fericirea de acum, fie și cu prețul vieții noastre. Această fericire, cîți n-o invidiază? Tot ce depășește obișnuitul, stîrnește nu numai rivalitatea, ci și invidia[90], de aici se naște acel etern război dus de oamenii care se simt în inferioritate într-o privință față de aceia care îi întrec. Așadar, sau n-ar fi trebuit, dintr-un bun început, să ne deosebim cu nimic de restul oamenirii; sau, devreme ce am atins acest grad de superioritate și am cucerit atîtea ținuturi, devreme ce destinul a hotărît că nouă ne este scris să domnim, cu deplină autoritate, peste alte neamuri, sau să fim pur și simplu desființați (căci acelora cărora le-a fost dat să-și creeze un asemenea renume și să ajungă la un asemenea grad de putere, așa cum am ajuns noi, le este peste putință să reintre în obișnuit, fără a se supune unor mari primejdii), nu avem altă cale de ales decît să ne supunem destinului.

Deoarece de la sine putere destinul s-a arătat binevoitor față de strămoșii noștri, deoarece și acum continuă să ni se arate favorabil, să ne ferim de a-l supăra. Dacă lucrurile stau astfel, să nu aruncăm armele departe de noi, să nu ne spargem rîndurile, să nu rămînem cu brațele încrucișate în fața vetrelor noastre, să nu rătăcim fără rost pe la aliații noștri. Dimpotrivă, să fim veșnic cu arma în mînă (numai așa pacea poate fi salvată), să ne călim în arta militară înfruntînd primejdii (numai așa nu vom fi siliți să ne războim în vecii vecilor), să venim în ajutorul acelora care solicită ajutorul nostru fără să invocăm pretexte mincinoase (în felul acesta vom avea mult mai mulți aliați), să nu cedăm cu nimic pretențiilor acelor dușmani care mereu sînt gata să ne atace (este singurul mijloc ca nimeni să nu mai îndrăznească să ne facă rău).

40 Să ne închipuim că un zeu ne-ar garanta că nimeni nu va nutri gînduri dușmănoase față de noi, chiar dacă nu ne-am comporta așa cum preconizez, că ne vom bucura mereu de roadele tuturor agoniselilor noastre, chiar și în acest caz ar fi rușinos să pretindem că e bine să trăim cu brațele încrucișate; cel puțin oamenii care nu înțeleg să-și facă datoria, ar avea atunci la dispoziție o scuză minunată. Dar cum toți cei care au agonisit sînt în mod fatal expuși intrigilor urzite de numeroși dușmani, este de datoria lor să prevină cursele răuvoitoare care li se întind. Căci, cei care stau liniștiți la ei acasă, riscă să piardă și ce au[91]. Alții, în schimb, care îndrăznesc să poarte războiul în hotarele altora, bazîndu-se pe belșugul ce le stă la îndemînă, își păzesc și bunurile lor. Nimeni care tremură pentru propriul lui avut nu-și rotește ochii după avutul altuia. Teama pentru soarta posesiunilor sale îl împiedică să mai acționeze în vederea achiziționării unor lucruri care nu-i aparțin. De ce să ne ascundem și să spunem că nu-i nevoie să fim veșnic cuceritori? Nu vă aduceți aminte oare, și din spusele bătrînilor, și din propria voastră experiență, că printre

populaţiile Italiei n-a existat una măcar care să nu fi încercat să ne atace patria[92]? S-au potolit numai atunci cînd strămoşii noştri au intrat cu război la ei în ţară. Aşa s-a întîmplat şi cu epiroţii, pînă ce am intrat în Grecia, cu Filip, care proiecta să organizeze o expediţie împotriva Italiei şi care a renunţat la planurile sale numai atunci cînd i-am luat-o înainte şi i-am invadat ţara: cu Perseus, cu Antiochos, cu Mithridates — pînă în ziua cînd le-am plătit cu aceeaşi monedă ca şi celorlalţi. Mai e nevoie să dau şi alte exemple? Iată, de pildă, cartaginezii. Înainte vreme — mă refer la timpul cînd nu le-am făcut nici un rău la ei în Africa — treceau adesea în Italia şi prădau ţinuturile, prădau oraşele şi puţin a lipsit să nu ne cucerească chiar şi capitala. Pe urmă, cînd au început să fie încolţiţi la ei acasă, au evacuat cu totul teritoriul nostru. Cam aceleaşi lucruri s-ar putea spune despre galli şi despre celţi. Atîta vreme cît romanii s-au mulţumit să rămînă la sud de Alpi, în repetate rînduri au trecut munţii şi au pricinuit pagube în multe regiuni italice[93]. Cînd însă noi ne-am încumetat să păşim cu arma în mînă dincolo de bariera Alpilor şi războiul i-a încercuit ne-am şi văzut stăpînii unei bucăţi rupte din trupul ţării lor[94]. Dar de atunci încoace n-am mai fost martorii decît ai unui singur război, purtat de galli în Italia.

Deoarece aşa stau lucrurile, cînd cineva va spune că noi nu trebuie să ne războim, în realitate nu va susţine altceva decît că nu trebuie să fim bogaţi, că nu trebuie să guvernăm peste alţii, într-un cuvînt, că nu trebuie să fim oameni liberi, nici romani. Desigur, dacă cineva v-ar înşira astfel de lucruri, am convingerea că nu aţi admite spusele lui, ba chiar că l-aţi ucide pe loc. Aceasta să fie, dragi tovarăşi, atitudinea voastră faţă de cei care ţin asemenea discursuri, al căror conţinut îl puteţi aprecia nu prin cuvinte, ci prin fapte. Acestea să vă fie şi simţămintele. Nimeni, bănuiesc, nu va îndrăzni să le combată.

41 Dacă cineva este înclinat să judece că pentru un asemenea război, care n-a fost discutat în Senat, nici votat în Adunarea poporului, zelul nostru se cuvine să fie mult mai scăzut, să se gîndească la faptul că din toate războaiele pe care am fost obligaţi să le susţinem în trecut, la diferite intervale, unele au fost într-adevăr purtate după o pregătire prealabilă şi după o declaraţie de război, dar altele, după împrejurări. Din această cauză, atunci cînd izbucnesc conflicte în plină pace, în timp ce noi ne vedem de treburi pe la casele noastre, sau cînd un război începe în urma plîngerilor formulate de o deputaţie, este strict necesar ca Senatul să delibereze asupra evenimentelor, consulii şi pretorii să fie însărcinaţi cu conducerea unei expediţii, în fine, trupele să pornească organizat pe frontul de luptă. Altfel, stau însă lucrurile dacă un război izbucneşte după ce noi am părăsit de cîtva timp ţara noastră, după ce am început o campanie militară. În acest caz nu mai este vreme de stat la gînduri.

Trebuie să luăm măsurile necesare înainte ca primejdia să se fi întins, iar în locul deliberărilor şi a decretelor sancţionate în Comiţii, se impune necesitatea imediată.

De ce credeţi oare că poporul v-a trimis aici? sau de ce m-a trimis pe mine, îndată ce s-a terminat consulatul meu, învestindu-mă cu comanda supremă pe timp de cinci ani, lucru fără precedent pînă acum? Mi-au fost încredinţate patru legiuni. Nu oare fiindcă a socotit că noi trebuie neapărat să ne războim? Nu cred că s-a gîndit să ne trimită aici ca să ne hrănim bine, fără a face nimic, nici ca să cutreierăm oraşele şi ţinuturile aliate nouă, aducîndu-le prin prezenţa noastră mai mult rău decît chiar duşmanii lor. (Nimeni n-ar cuteza să susţină un asemenea lucru). Noi am fost trimişi ca să apărăm ceea ce ne aparţine, ca să pîrjolim teritoriul inamic, ca să ne dovedim demni de faptul că aparţinem unei armate mari, pentru care statul a făcut însemnate cheltuieli.

Acestea sînt motivele pentru care și expediția de față, și toate celelalte cîte vor mai urma, ne-au fost date ca sarcină și ne-au fost încredințate. Senatul și Adunarea au procedat foarte cuminte cînd ne-au dat dezlegare să hotărîm noi împotriva căror populații trebuie să fie dus războiul și n-au decis dinainte printr-un decret, începerea lui. Aflîndu-se la o distanță așa de mare de noi, ei n-ar fi putut aprecia cu exactitate care anume sînt nevoile aliaților noștri, cum de altfel n-ar fi putut adopta nici măsurile necesare de luptă împotriva unor dușmani care sînt preveniți și bine pregătiți să ne înfrunte. Noi, din contra, avem posibilitatea să judecăm și să apreciem șansele războiului, să ne întoarcem pe moment armele împotriva dușmanilor prinși cu intenții rele; noi nu vom purta un război fără noimă, fără motive serioase și fără prudența necesară.

42 Dacă cineva dintre voi îmi reproșează: „Ce grozăvie va fi făcut Ariovistus ca să-l considerăm vrășmașul nostru din prieten și aliat ce ne era"? — să se gîndească la atît, că noi trebuie să ne apărăm nu numai împotriva acțiunilor propriu-zise, ci și împotriva intențiilor nutrite de aceia care se pregătesc să ne facă rău. Este de datoria noastră să tăiem din rădăcini creșterea necontenită a puterii lor, înainte de a ajunge să ne facă vreun rău și să nu așteptăm agresiunea în liniște, ca abia pe urmă să ne răzbunăm. Nu încape îndoială că Ariovistus este dușmanul nostru cel mai aprig. Cum ar fi putut mai bine să se descopere decît prin felul cum s-a purtat? L-am rugat, prietenește, să vină să mă vadă, ca împreună să ne consultăm asupra treburilor curente. N-a venit, nici n-a dat semne că dorește să vină. Oare am fost eu nedrept, am dat eu dovadă de violență, de trufie cînd l-am poftit ca pe un prieten și un aliat? Ce să mai zic atunci de obrăznicia și de insolența lui nemaipomenită, el, care nici n-a binevoit să vină? Purtarea lui dovedește una din două, sau că a bănuit că noi avem de gînd să-i

facem un rău, sau că nici nu ne-a luat în seamă. Dacă în inimă i-au încolțit bănuieli, este mai mult decît evident că s-a trădat singur cu privire la planurile criminale pe care le avea. Nimeni, care n-a pătimit ceva rău de pe urma noastră nu poate fi bănuitor, și bănuiala nu se naște într-o cugetare dreaptă și cinstită. Altfel stau lucrurile cu acei care și-au făcut dinainte socotelile cum să-i nedreptățească pe alții. Ei sînt oricînd gata să-și întoarcă bănuielile față de aceștia din urmă îndemnați de conștiința vinovăției lor. Dacă Ariovistus nu umblă cumva pe asemenea căi, atunci înseamnă că ne-a disprețuit și că ne-a rănit prin cuvinte grele. La ce trebuie atunci să ne așteptăm de la el cînd va trece la fapte? Cel care a făcut paradă de un orgoliu atît de sălbatic cînd nu avea nimic de cîștigat, nu dovedește oare pe deplin că de mult a renunțat să mai respecte dreptatea, să se comporte conform cu justiția? Dar Ariovistus nu s-a mulțumit cu atît. Mi-a mai poruncit să mă duc eu la el, dacă aveam ceva să-i cer.

43 Nu judecați o asemenea propunere drept lipsită de importanță. Este o dovadă zdrobitoare pentru modul lui de a gîndi. Hai să zicem că pentru faptul de a fi refuzat să vină încoace s-ar mai putea găsi scuza comodității, a unei sănătăți șubrede, chiar și a fricii. Dar, ceea ce nu poate fi nicidecum trecut cu vederea este îndrăzneala de a mă fi chemat pe mine să mă duc la el. Este evident că n-a făcut aceasta din alt motiv decît ca să ne arate că n-are intenția să asculte de ordinele noastre, ba ceva mai mult chiar, că se pregătește să ne dea el ordine. Și atunci, nu înseamnă oare că a ajuns la culmea insolenței și a insultelor? Un proconsul al romanilor cheamă la el pe cineva și acel cineva nu vine; și se găsește, după cum vedeți, un allobrog[95] oarecare, care poruncește unui proconsul roman să vină la el! Să nu considerați drept un lucru de nimic, lipsit de importanță, această atitudine a lui Ariovistus față de mine, Caesar, nici modul în care

m-a chemat să mă duc la el, eu, Caesar. Nu am fost eu acela care l-am invitat la mine, ci un proconsul, fasciile, rangul pe care-l am, întreaga tabără militară. Şi dacă privim altfel lucrurile, nu eu am fost cel chemat, ci toate cîte le-am enumerat. În calitate de particular n-am absolut nimic de-a face cu Ariovistus. Tot ce-am spus, tot ce-am făcut, a fost numai în interesul statului; răspunsurile mai mult decît jignitoare pe care le-am primit le consider adresate tot statului[96].

44 Aşa încît, cine va persista să-l mai considere pe Ariovistus în numărul prietenilor şi al aliaţilor noştri, nu va ajunge la alt rezultat decît să ni-l înfăţişeze drept un om care merită pe deplin ura noastră. Mă veţi întreba, de ce? Pentru că, la adăpostul numelui de prieten, de aliat, a îndrăznit un lucru pe care nu l-ar fi făcut nicicînd cineva din tabăra celor mai aprigi duşmani, mă refer la duşmanii declaraţi. În această lumină, alianţa prin care s-a legat faţă de noi îmi pare un simplu paravan, ca să ne poată face, fără grijă, cît mai mult rău.

Odinioară, cînd am încheiat cu el tratate de alianţă, n-am procedat astfel ca să devenim ţinta batjocurii şi a curselor pe care ni le întinde astăzi; şi nici acum noi nu sîntem aceia care avem de gînd să încălcăm tratatele. Noi, aşa cum se cuvine faţă de un om care este încă prietenul şi aliatul nostru, i-am trimis o solie; rezultatele le vedeţi cu ochii voştri. După cum atunci, cînd se străduia să fie în bune relaţii cu noi, se aştepta la răsplata bunelor lui intenţii, pe care de altfel a şi obţinut-o, tot aşa, acum, cînd se comportă tocmai pe dos decît obişnuia, nu merită altceva decît să fie socotit în rîndul duşmanilor.

Să nu vă mire că tocmai eu sînt acela care aici, în împrejurările actuale, vorbesc astfel, eu care altădată l-am susţinut de cîteva ori pe Ariovistus în Adunarea Senatului şi în Adunarea poporului. Şi atunci, şi acum, mă conduc după unul şi acelaşi principiu; căci eu nu sînt un om care să mă schimb. Care este acest princi-

piu? Că se cuvine să-i cinstim şi să-i răsplătim pe prietenii credincioşi şi buni; iar pe duşmanii perfizi trebuie să-i acoperim cu dispreţ şi să-i pedepsim. Nu eu, ci Ariovistus este cel care s-a schimbat, el este aliatul care n-a respectat cu cinste şi aşa cum trebuie avantajele dobîndite din partea noastră. Nimeni, bănuiesc, nu va protesta asupra dreptului deplin ce-l avem de a porni cu război împotriva lui.

45 Ariovistus nu-i de neînvins, nici măcar greu de învins. Lucrul acesta îl puteţi observa din experienţa pe care o avem despre alte neamuri înrudite cu el, pe care le-am bătut în nenumărate rînduri mai înainte vreme, ba încă şi acum de curînd, fără nici un fel de greutate. Puteţi deduce acest lucru şi din cîte am aflat despre situaţia în care se află. Afară de faptul că nu are o armată regulată, recrutată la el în ţară, pusă pe picior de război, deocamdată pentru că nu se aştepta la ceva rău, este cu desăvîrşire nepregătit. Şi nici unul dintre vecinii lui nu se arată bucuros să-i sară în ajutor, oricîte făgăduieli ar face el. Cine oare s-ar încumeta să se războiască cu noi, trecînd de partea lui Ariovistus, fără să nu se aştepte la drastica noastră ripostă? Cum să nu prefere alianţa noastră, faţă de legăturile cu el, perspectivă care le-ar da posibilitatea să sfarăme lanţurile tiraniei învecinate cu ei, chiar să şi primească din partea noastră o bucată din teritoriul lui Ariovistus? Dar să presupunem că unii i-ar susţine cauza. Tot n-ar avea nici o superioritate faţă de noi. Ca să nu mai adaug multe altele, numărul nostru, vîrsta, experienţa noastră, faptele noastre de arme — cine nu ştie oare că sîntem acoperiţi de arme din cap pînă în picioare? Duşmanii, în schimb, sînt în întregime goi. Noi ne luptăm raţional, în ordine desăvîrşită; ei, dimpotrivă, se luptă de-a valma, aşa cum îi împinge furia. Nu vă temeţi nici de avîntul lor, nici de statura lor înaltă, nici de urletele lor. Vocea omenească n-a omorît niciodată pe nimeni, iar corpurile lor nu văd de ce ar fi în stare să facă mai mult decît

ale noastre. Au tot două mîini, ca şi noi, în schimb ei vor fi mult mai expuşi primejdiilor: sînt înalţi şi goi. Cît despre avîntul lor în luptă, la început nemăsurat şi neorientat, nu durează decît prea puţin.

46 Vorbesc unor oameni care au experienţa necesară; mă adresez doar vouă, care aţi învins şi pe alţi duşmani asemănători acestora. Sînt convins că nu aveţi impresia că vă duc cu vorba. Din amintirea isprăvilor trecute să vă făuriţi cea mai puternică speranţă în viitoarele victorii. De altfel, un mare număr de triburi de galli, care seamănă destul de mult cu germanii, vor lupta alături de noi. Aşa încît, dacă într-adevăr aceste triburi au ceva fioros în felul lor de a se comporta, vom profita şi noi de acest avantaj în măsura în care va profita şi inamicul.

Meditaţi bine la sensul cuvintelor mele şi transmiteţi-l mai departe şi la alţii. Chiar dacă unii din voi au o părere diferită de a mea, eu tot voi continua războiul şi nu voi dezerta de la postul pe care mi l-a încredinţat patria. Pot face faţă situaţiei numai cu legiunea a X-a[97]. Sînt pe deplin convins că dacă va fi nevoie, oamenii ar trece şi prin foc, alergînd plini de avînt la atac, fie şi în pielea goală. Cît despre voi cei-lalţi, n-aveţi decît să plecaţi pe calea cea mai scurtă. N-am nevoie să vă tot pierdeţi vremea pe aici, consumînd bunurile statului, împăunîndu-vă cu roadele trudei altora şi însuşindu-vă, pe nedrept, prada dobîndită de alţii".

47 După ce Caesar îşi termină cuvîntarea, nu numai că nimeni nu îndrăzni să riposteze, deşi unii aveau păreri diametral opuse, ci dimpotrivă, toţi se grăbiră să se arate de acord. Cei mai zeloşi se dovedeau tocmai aceia bănuiţi de Caesar că ar fi răspîndit zvonurile despre care le vorbise[98].

Pe soldaţi îi aduse la sentimente mai bune fără nici o greutate : unii, erau plini de însufleţire în urma cuvintelor de preţuire ce le rostise Caesar despre

ei, iar alţii se arătau gata să se întreacă în vitejie cu primii. Caesar relevase meritele deosebite ale legiunii a X-a, deoarece această legiune îşi manifestase întotdeauna devotamentul faţă de el. Astfel erau denumite legiunile de cetăţeni, după numărul prin care fuseseră înscrise pe listele de recrutare ale armatei. Acest obicei dăinuie pînă în zilele noastre, cînd ele şi-au păstrat aceeaşi denumire ca în vremurile de demult.

Caesar, după ce a îmbărbătat trupele, nu a stat cu braţele încrucişate ci, de teamă ca nu cumva aşteptarea să scadă iarăşi ardoarea oamenilor, ridicîndu-şi tabăra, porni pe dată cu toate forţele sale împotriva lui Ariovistus, pe care îl sperie aşa de tare prin sosirea sa neprevăzută[99], încît îl sili să înceapă negocieri în vederea încheierii păcii[100]. Cu toate acestea nu ajunseră la nici o înţelegere, căci Caesar avea pretenţia să hotărască singur, iar Ariovistus nu înţelegea să cedeze nimic.

Războiul izbucni, aşadar, şi toată lumea era în expectativă, nu numai părţile interesate, ci şi aliaţii şi duşmanii fiecăruia. Părerea generală era că foarte curînd avea să se dea o mare bătălie şi că cei care vor fi învingători pentru o dată, vor fi stăpîni peste tot ce rămînea. Barbarii aveau superioritatea numărului şi a staturii; romanii pe aceea a experienţei şi armamentului. Cît priveşte temeritatea extraordinară a celţilor, forţa lor nemaipomenită de atac, susţinută de un curaj nebunesc — aceste însuşiri erau contracarate de chibzuinţa matură a lui Caesar. Aşadar, din aceste motive, ambele armate, oarecum echilibrate ca putere de luptă, aveau cele mai bune speranţe care le hrăneau avîntul.

48 Liniile duşmane se găseau deja faţă în faţă cînd soţiile barbarilor, după ce au consultat oracolele, îşi opriră bărbaţii să înceapă lupta înainte de apariţia lunii noi. Ariovistus, (care avea un mare respect pentru părerile lor, cînd dădeau oracole), nu atacă imediat pe romani cu grosul forţelor sale, deşi romanii

nu-i lăsau răgaz. El trimise la luptă numai călăreţii, împreună cu corpul de infanterie aferent lor, şi produse pierderi serioase în rîndurile duşmanilor. De aici încolo, plin de dispreţ pentru inamic, făcu o tentativă de a cuceri o înălţime care domina tranşeele romanilor şi, pînă în cele din urmă, puse stăpînire pe ea. Romanii nu se lăsară şi, la rîndul lor, cuceriră şi ei o altă înălţime. Cu toate că Caesar îşi menţinu trupele pînă la amiază în afara lagărului, gata de luptă, Ariovistus se abţinu să angajeze bătălia. Cînd însă, în faptul serii, romanii începură să se retragă, Ariovistus căzu ca un fulger asupra lor şi puţin a lipsit să nu le cucerească chiar întăritura ce-i adăpostea.

Îmbătat de această izbîndă, Ariovistus nu mai ţinu seamă de prezicerile femeieşti[101]. Chiar de a doua zi, cum romanii apărură din nou în perfectă ordine de bătaie, aşa cum făceau zilnic de altfel, îi întîmpină cu toate forţele.

49 Romanii, văzîndu-i pe celţi cum ieşeau din corturile lor şi se pregăteau să înainteze, nu stătură nici ei în nemişcare, ci se grăbiră să le iasă în cale, pentru a nu-i lăsa să-şi strîngă rîndurile. Prin atacul ce-l dezlănţuiră scoţînd mari strigăte, ei reuşiră să-i împiedice pe celţi să-şi azvîrle suliţele, metodă de luptă în care aceştia aveau cea mai mare încredere. Se ajunse astfel la o apropiere atît de mare între oştiri, încît celţii, puşi în imposibilitate să se folosească de suliţele lor, sau măcar de săbiile cu tăişul lung, se îngrămădeau tot mai mult, luptau mai degrabă prin volumul corpurilor decît cu armele, făcînd mari sforţări fie să-l respingă pe atacant, fie să-l dea peste cap pe cel care rezista. Mulţi dintre ei, cînd s-au văzut lipsiţi pînă şi de săbiile scurte, luptau înainte cu mîinile şi cu dinţii[102] trăgînd de adversarii lor, muşcîndu-i sălbatic şi rupîndu-i în bucăţi, lucru care nu era prea greu, căci îi depăşeau considerabil, prin mărimea trupului. Totuşi, încleştîndu-se în felul acesta, nu făceau goluri prea mari în rîndurile romanilor care, în această

bătălie corp la corp, egalau uriaşa putere a barbarilor prin armele ce le purtau şi prin arta lor militară.

După o luptă îndelungată, dusă în acest fel, romanii se văzură în sfîrşit învingători. Săbiile lor scurte, mai mici decît cele ale gallilor, cu vîrful de oţel, le fură de cel mai mare folos. De altfel, deprinşi să înfrunte cu tenacitate oboseala, ei au rezistat mai bine decît barbarii neputincioşi să facă faţă atacului lor atît de impetuos. Iată motivul principal pentru care au fost înfrînţi.

Cu toate acestea, celţii nu întoarseră spatele ca s-o ia la fugă. Poate nu fiindcă n-au vrut să fugă, ci pentru că n-au mai putut, cu totul dezorientaţi cum erau şi la capătul puterilor. Strîngîndu-se în grupuri de cîte 300 de oameni, fie că erau mai mulţi, fie mai puţini, îşi făcură o carapace invulnerabilă din scuturi şi, stînd drept în picioare, nu puteau fi nici atacaţi, din cauza carapacei în care erau perfect închişi, dar nu puteau nici ei să se mişte, împiedicaţi de înghesuiala în care erau nevoiţi să rămînă[103]. Aşa că nu făcură nici o ispravă, dar nici nu avură nimic de suferit.

50 Romanii, văzînd că barbarii nu înaintează spre ei, dar că nici nu o iau la fugă, ci rămîn în nemişcare, stînd pe loc asemenea unor turnuri înalte, se dezbărară mai întîi de suliţe, care acum nu le mai erau de nici un folos. Apoi, cum din imediată apropiere nu puteau lupta cu săbiile, dar nici nu erau în stare să atingă capetele barbarilor — de altfel singura parte a corpului lor expusă la lovituri, deoarece aceştia luptau cu capul gol — îşi aruncară scuturile. Avîntîndu-se la atac asupra celţilor, unii, venind în goană, alţii, urmîndu-i îndeaproape, săreau pur şi simplu peste scuturile duşmane şi loveau unde se nimerea. Mulţi duşmani căzeau de îndată, căci o singură lovitură era îndeajuns ca să-i doboare. Mulţi alţii mureau însă chiar înainte de a cădea, căci erau aşa de striviţi unii într-alţii, încît tot se mai ţineau în picioare chiar după ce muriseră. Acesta a fost sfîrşitul celor mai mulţi pedestraşi barbari care

pieriră împreună cu femeile şi cu copiii lor. Bărbaţii au fost ucişi pe cîmpul de luptă, iar familiile lor lîngă căruţele la care se refugiaseră.

Ariovistus părăsi imediat cîmpul de bătălie, însoţit de călăreţi şi se îndreptă fără să mai piardă timpul spre Rin. Romanii îl urmăriră o bucată de vreme, dar nu putură să-l ajungă din urmă. El scăpă trecînd apa pe o plută[104]. Cît despre războinicii care-l însoţeau, mulţi dintre ei căzură victimă romanilor, în timp ce încercau să intre în apa fluviului, iar alţii fură înghiţiţi de valurile învolburate.

CARTEA XXXIX

1 Astfel a fost dus pînă la capăt acest război. După evenimentele menţionate, la sfîrşitul acelei ierni, în timpul căreia şi-au început consulatul Cornelius Spinther şi Metellus Nepos[1], romanii s-au văzut nevoiţi să susţină şi un al treilea război.

Belgii, care constituie o populaţie mixtă, formată din încrucişarea multor neamuri, locuiau pe malurile Rinului şi se întindeau spre oceanul care scaldă ţărmurile Brittaniei[2]. Mai înainte vreme unii dintre ei erau legaţi cu romanii prin tratate de alianţă; altora însă nici nu le păsa de prezenţa romanilor. Cînd au văzut succesele dobîndite de Caesar, de teamă ca generalul roman să nu-şi întoarcă armele şi împotriva lor, au ajuns la o înţelegere generală, din care lipsea doar neamul remilor. Ei se legară prin jurăminte solemne şi hotărîră în unanimitate să înceapă războiul. În fruntea lor, ca şef suprem, a fost ales Adra .

2 Caesar, aflînd de la remi[3] cele ce se petreceau, împînzi ţinutul acestora cu garnizoane de pază, îşi stabili lagărul în apropierea fluviului Auxunos şi, totodată, îşi adună trupele pe care le supuse la exerciţii militare.

În ciuda unor atacuri repetate în ţinutul remilor[4], Caesar nu îndrăzni totuşi să ia iniţiativa împotriva belgilor. Aşteptarea a durat pînă cînd aceştia, care-l disprețuiau ca pe un laş, făcură tentativa de a cuceri podul care unea malurile rîului şi atacară convoaiele de provizii trimise de aliaţii lui Caesar pe această cale.

---

*Boissevain adoptă lecţiunea Ἀδράν; Melber, Γάλθαν.

Înştiinţat din vreme de transfugi, Caesar trimise împotriva belgilor, încă din timpul nopţii, trupe de infanterie şi escadroane de cavalerie. Soldaţii romani, căzînd prin surprindere asupra barbarilor, făcură un mare măcel.

Urmarea a fost că toţi belgii se grăbiră chiar în cursul nopţii următoare să se întoarcă în ţinuturile lor, mai ales că primiseră şi vestea despre o călcare de hotar din partea haeduilor. Caesar ştia ce se petrece dar, cum nu cunoştea locurile, socoti mai cuminte să nu-i urmărească. Cînd se lumină de ziuă, în fruntea trupelor sale de cavalerie luă un prim contact cu inamicul, după ce avusese grijă să poruncească infanteriei să-l urmeze îndeaproape. Belgii primiră atacul cu bărbăţie căci, după cîte li s-a părut, Caesar lupta numai cu trupele de călăreţi; acesta îi hărţui fără întrerupere pînă la sosirea infanteriei. Cînd în cele din urmă avu la îndemînă tot dispozitivul său de luptă, îi învălui din toate părţile, ucise o mare parte dintre ei, iar pe supravieţuitori îi acceptă ca aliaţi. După acest început, Caesar supuse toate celelalte triburi, pe unele fără luptă, pe altele războindu-se cu ele.

3 Nervii[5] care nu erau în stare să se apere, lăsară de bună voie în mîinile lui Caesar regiunile de şes şi se refugiară pe înălţimile muntoase, acoperite cu păduri dese . . . . .* De aici se năpustiră apoi pe neaşteptate asupra romanilor; în partea unde se afla Caesar fură alungaţi şi puşi pe fugă; Dar, cum izbutiră să-şi deschidă drum prin mai toate punctele întărite ale lagărului, se văzură curînd stăpîni pe poziţiile ocupate de romani. La această veste, Caesar, care se îndepărtase simţitor de lagăr pe urmele fugarilor, făcu calea întoarsă şi căzu într-un iureş asupra barbarilor ocupaţi cu prădarea bunurilor din incinta întăriturii. Făcînd o mişcare de învăluire, Caesar ucise o mare parte dintre duşmani. După această operaţie, supunerea celorlalţi nervi nu mai prezenta nici o greutate.

* Mică lacună în text.

4 Între timp, atuaticii[6], vecini ai nervilor, din acelaşi neam şi cu acelaşi fel de a fi ca şi cimbrii, se puseseră în mişcare pentru a veni în ajutorul nervilor; cînd aflară că aceştia fuseseră înfrînţi, se întoarseră la ei acasă, părăsindu-şi pe rînd toate aşezările, afară de una singură, care era puternic întărită. Aici se hotărîseră ei să reziste. Caesar atacă fortul, dar încercările lui fură respinse timp de mai multe zile. Această situaţie s-a prelungit pînă cînd Caesar a crezut de cuviinţă să pună în funcţie maşinile de război. Atîta vreme cît barbarii au privit la romanii care tăiau butucii de lemn şi îi potriveau în aşa fel ca să alcătuiască maşinile de asediu, ei, care nu aveau idee de ce se petrece, făceau un haz nespus. Cînd însă sosi vremea terminării muncilor de asamblare şi în jurul maşinilor au fost aduşi de pretutindeni soldaţi greu înarmaţi, barbarii rămaseseră muţi de uimire, căci niciodată pînă atunci nu mai văzuseră aşa ceva. De îndată trimiseră o solie la Caesar, însoţită de provizii pentru soldaţii romani şi, ceva mai mult încă, aruncară o parte dintre armele lor de pe zidul întăriturii.

Dar, de îndată ce observară că în jurul maşinilor de asediu s-a ivit un gol, că romanii considerîndu-se învingători se arătau plini de încredere în cuvîntul dat, fură încercaţi de părere de rău. Prinzînd din nou curaj, făcură o incursiune în timpul nopţii, cu speranţa de a-i surprinde pe asediatori şi a-i tăia în bucăţi. Caesar însă veghea cu grijă la tot ce se putea întîmpla. Barbarii se izbiră de străjile care asigurau paza şi străduinţa lor se dovedi zadarnică. Nimeni din cei care scăpaseră cu viaţă nu obţinu iertarea, ci toţi fură vînduţi ca sclavi.

5 După înfrîngerea atuaticilor, numeroase alte populaţii au ajuns sub dominaţia romanilor, unele supuse de Caesar însuşi, altele de subalternii săi[7]. Cum anotimpul rece se apropia, Caesar se retrase în taberele de iarnă.

La vestea acestor izbînzi ale lui Caesar, romanii se minunară, cînd auziră despre cucerirea teritoriului atîtor neamuri al căror nume, înainte vreme, nici nu le

ştiau prea bine. Printr-un decret, ei hotărîră ca timp de cincisprezece zile să se aducă zeilor jertfe[8] de mulţumire în cinstea acestor victorii, lucru fără precedent pînă atunci.

Cam în aceeaşi vreme, Servius Galba, unul dintre locotenenţii lui Caesar, pînă cînd vremea nu s-a stricat şi dispozitivul de luptă era încă pe picior de război — cuceri triburile veragrilor care locuiesc lîngă lacul Lemmanus şi ocupă teritoriul dintre hotarele allobrogilor şi poalele munţilor Alpi[9]. Împotriva unora folosi forţa, cu alţii căzu la înţelegere. Galba socoti că nu este rău să-şi petreacă vremea în acel ţinut. Cum însă majoritatea soldaţilor săi se risipiseră, unii plecînd la vatră, deoarece se aflau nu departe de Italia, alţii plecînd de capul lor, băştinaşii profitară de ocazie pentru a-l ataca pe Galba, cînd acesta se aştepta mai puţin. În faţa acestei situaţii fără ieşire, Galba recurse la o soluţie dictată de desperare: năvălind dintr-o dată pe poarta lagărului de iarnă, îndrăzneală care-i încremeni de uimire pe asediatorii strînşi roată în jurul lui, îşi deschise drum prin mijlocul lor şi ajunse pînă la o colină înaltă. Cînd se văzu în siguranţă, plăti aşa cum se cuvine trădarea barbarilor şi apoi îi înrobi. Dar nici nu mai iernă în acel ţinut, ci îşi strămută tabăra în ţinutul allobrogilor. Acestea au fost evenimentele care s-au petrecut în Gallia.

6 În timpul acesta, Pompeius pregătea sistematic rechemarea lui Cicero, printr-un decret oficial[10]. Cel pe care-l trimisese în exil cu concursul lui Clodius, acum îl readucea ca sprijin tocmai împotriva aceluiaşi Clodius. Aşa se întîmplă uneori în viaţă. Nu trebuie mult ca schimbarea să pună stăpînire pe cugetul omenesc. Cutare sau cutare pe care-i socotim oameni de bine sau, dimpotrivă, oameni în stare să ne facă rău, se dovedesc a fi tocmai contrariul de ceea ce credeam.

Pompeius a fost susţinut în acţiunea sa de numeroşi pretori şi tribuni ai plebei, printre care se număra şi Titus Annius Milo. Aceştia au înfăţişat Adunării poporu-

lui propunerea de rechemare. Consulul Spinther[11], în parte ca să fie pe placul lui Pompeius, în parte din ură personală faţă de Clodius — acelaşi sentiment îl determinase odinioară să voteze împotriva lui Clodius în procesul de adulter în care acesta fusese implicat —, se alătură şi el lui Pompeius, din dorinţa de răzbunare.

Se găsiră destui alţii, deţinători ai unor magistraturi de frunte, care să treacă în tabăra lui Clodius. Amintesc, în primul rînd, pe pretorul Appius Claudius, fratele lui Clodius, şi pe consulul Nepos. Acesta din urmă nu-l putea suferi pe Cicero, faţă de care avea o puternică antipatie personală.

7 Aşa s-a întîmplat ca Milo şi Clodius —, mai ales că fiecare era susţinut de către unul dintre cei doi consuli — să provoace conflicte mai grave încă decît cele din trecut, în timp ce masele învrăjbite se împărţeau între cei doi adversari.

Multe ciocniri violente avuseseră loc şi mai înainte, cînd, în momentul votării întoarcerii lui Cicero[12], Clodius încunoştiinţat că Adunarea era cîştigată în favoarea exilatului, luă cu sine pe gladiatorii pe care fratele său îi pregătise să participe la jocurile funebre, în cinstea rudei lor, Marcus, şi năvăli în incinta Adunării[13]. Aici a rănit şi a ucis un mare număr de persoane. Firesc, decretul n-a putut fi votat, iar Clodius, însoţit de gladiatori, ca de o gardă, răspîndea teroarea pe unde apărea. El cerea cu insistenţă edilitatea, în nădejdea că dacă ar fi obţinut-o, ar fi scăpat de acuzarea de încălcare a ordinii publice prin violenţă. Într-adevăr, Milo înscrisese numele lui pe o listă de acuzare pe care nu o prezentase încă, deoarece cvestorii care aveau datoria de a trage la sorţi numele juriilor nu fuseseră aleşi. Nepos, pe de altă parte, interzisese cu stricteţe pretorului să pună pe rol orice fel de acuzare mai înainte de alegerea judecătorilor. După datină, edilii trebuiau aleşi înaintea cvestorilor şi, în felul acesta, acuzarea împotriva lui Clodius se amîna la infinit.

8 Milo, în lupta sa pentru demascarea acestor tertipuri, produse multe tulburări[14]. În cele din urmă, izbuti şi el să strîngă cîţiva gladiatori în jurul său, precum şi cîţiva partizani devotaţi cauzei sale. Adesea se întîmpla ca Milo să se încaiere cu oamenii lui Clodius. Întreg oraşul, cum s-ar spune, deveni martor la nenumărate măceluri. Nepos, înfricoşat în cele din urmă de atitudinea colegului său de consulat, de atitudinea lui Pompeius şi a altor cetăţeni de prim rang, trecu în tabăra adversă. Şi astfel Senatul, în urma propunerii lui Spinther, îl rechemă pe Cicero printr-un decret oficial[15]. Adunarea Poporului aprobă, la rîndul ei, hotărîrea Senatului, la propunerea celor doi consuli. Clodius se pronunţă hotărît împotriva propunerii lor, dar Milo îl combătu cu atîta înverşunare, încît Clodius nu mai îndrăzni să treacă la o acţiune violentă. Legea se bucură de sprijinul lui Pompeius şi a mai multor altora, care astfel obţinură o strălucită victorie asupra adversarilor lor.

57 î.e.n. (august)

9 Cicero se reîntoarse deci la Roma[16]. Cu consimţămîntul consulilor, el exprimă mulţumiri Senatului în curie iar Adunării poporului în for[17]. Uitată era acum orice ură faţă de Pompeius, în legătură cu exilul îndurat. Cicero se împăcă cu Pompeius şi folosi cel dintîi prilej ca să-şi arate recunoştinţa. Roma era bîntuită de o foamete cumplită şi gloatele se năpustiră într-un teatru[18] construit aşa cum mai erau încă făcute teatrele pe acea vreme, pentru a adăposti jocuri publice[19]; de aici, ajungînd pînă la Capitoliu, unde senatorii se aflau întruniţi în şedinţă de lucru, cînd ameninţau că au de gînd să-i sfîşie în bucăţi, cînd că îi vor arde de vii cu templu cu tot[20]. Cicero convinse Senatul de necesitatea ca Pompeius să fie însărcinat cu procurarea mijloacelor de trai. În acest scop urma să i se încredinţeze puterea proconsulară, atît în Italia, cît şi în afara graniţelor ei, pe timp de cinci ani. Astfel, cu prilejul legii care-l investea cu puteri depline pentru procurarea de grîne, întocmai ca pe

vremea piraţilor, Pompeius se şi vedea pe punctul de a fi iarăşi stăpînul întregii lumi aflate pe acea vreme sub dominaţia romană[21].

10 Nu încape îndoială că Caesar şi Crassus îl urau pe Cicero. Cu toate acestea, de îndată ce aflară iminenta lui reîntoarcere, au arătat oarecare zel în favoarea demersurilor făcute pentru Cicero. Să nu uităm că Caesar manifestase bunăvoinţă pentru exilat şi în timpul absenţei acestuia. Dar Cicero nu le aduse nici un fel de mulţumiri. El era perfect conştient că atitudinea celor doi nu izvora dintr-o opinie sinceră şi îi considera drept principalii autori ai exilului său. Totuşi, el nu îndrăzni să întreprindă nimic făţiş împotriva lor — deoarece prea de curînd culesese roadele unei mult exagerate libertăţi de exprimare. Pe ascuns, alcătui totuşi un memoriu al cărui titlu avea pretenţia să reprezinte o justificare a politicii pe care o dusese. În această lucrare[22] strînse laolaltă nenumărate acuzări grave, atît împotriva lui Caesar şi Crassus, cît şi împotriva altora. Temîndu-se ca nu cumva memoriul să fie publicat în cursul vieţii sale, îl pecetlui şi îl încredinţă libertului său[23], căruia îi porunci să nu-l citească şi nici să-l răspîndească mai înainte de sfîrşitul său.

11 Cicero îşi încropi din nou averea pierdută. El îşi redobîndi toate bunurile, pînă şi locul pe care-i fusese clădită casa, deşi terenul fusese închinat zeiţei Libertatea[24]; încercările de intimidare făcute de Clodius, care invoca mînia zeilor, nu avură nici un rezultat. Cicero, la rîndul lui, atacă prevederile legii curiate[25] în virtutea căreia Clodius trecuse din ordinul senatorial în acela al plebeilor. El demonstra că această lege nu fusese ratificată în perioada îngrădită prin datinile străbune şi nega valabilitatea întregului tribunat al lui Clodius în timpul căruia se dăduse hotărîrea cu privire la casa sa. Cicero susţinea cu argumente puternice că de vreme ce strămutarea lui Clodius, în ordinul plebeilor, fusese făcută printr-o violare a legii, nu există nici posibilitatea să se

considere drept legale măsurile luate în timpul tribunatului acestuia. Astfel, el îi convinse pe pontifi să-i restituie terenul, ca şi cînd asupra casei nu se abătuseră niciodată blestemul şi nenorocirea. În plus, Cicero obţinu şi fondurile necesare reconstrucţiei locuinţei, precum şi alte daune care-i slujiră să acopere pierderile suferite.

12 După aceste întîmplări, la Roma izbucniră noi tulburări, provocate, de astă dată, de regele Ptolemeu. Ca să-şi întărească tronul şi ca să dobîndească titlul de prieten şi aliat, Ptolemeu împărţise în dreapta şi în stînga printre notabilii de la Roma mari sume de bani, în parte, ridicate din propriul său tezaur, în parte împrumutate. Aceşti bani el îi storcea prin silnicii de la poporul egiptean. Din această pricină, oamenii nu mai puteau să-l sufere; la acest motiv de nemulţumire se adăuga faptul că el refuza să ceară Ciprul îndărăt de la romani sau, aşa cum îi pretindeau supuşii săi, să rupă prietenia cu romanii. Cum nu izbuti să potolească spiritele celor revoltaţi, nici să-i ţină în frîu, căci nu avea un corp de mercenari la dispoziţia sa, fugi din Egipt şi se duse la Roma[26], unde-şi acuză supuşii că l-ar fi izgonit din domnie. Aici obţinu făgăduiala să fie readus în Egipt cu ajutorul lui Spinther, căruia îi fusese atribuit proconsulatul Ciliciei[27].

13 În timpul acesta, locuitorii Alexandriei, neştiind că regele se îmbarcase pentru Italia, ci socotindu-l mort, dădură tronul fiicei sale, Berenice. Cînd aflară adevărul, trimiseră la Roma o deputăţie de o sută de persoane, pentru a se dezvinovăţi de acuzaţiile regelui şi a dezvălui, la rîndul lor, toate ticăloşiile pe care acesta le înfăptuise. Ptolemeu, care se afla încă la Roma, prevenit la timp de sosirea delegaţiei, îi întinse tot felul de curse înainte de a ajunge aici, trimiţînd oameni de încredere în toate părţile. Aşa s-a făcut că majoritatea deputaţilor a pierit, aflîndu-se încă pe drum. Din cîţi au mai rămas, unii căzură victime chiar la Roma. Dintre cei care au scăpat cu viaţă, pe unii Ptolemeu îi îngrozi cu crimele

de la care nu se dădea înapoi, pe alţii îi cumpără cu bani, aşa că îi determină să renunţe la demersurile pe care trebuiau să le facă pe lîngă magistraţii romani şi pentru care fuseseră trimişi. De asemenea, le interzise orice aluzie la aceia care fuseseră ucişi.

14 Totuşi această întîmplare făcu atîta vîlvă, încît, la interpelarea lui M. Favonius, Senatul îşi exprimă cea mai vie indignare pentru faptul că mai mulţi deputaţi trimişi de un popor aliat pieriseră prin moarte violentă, cît şi în legătură cu zvonurile privitoare la vinovăţia unui număr destul de impresionant de romani, care nu se dădeau nici acum în lături de la mrejele corupţiei.

Pentru a se face lumină Dion, şeful delegaţiei, care avusese norocul să scape de la pieire, a fost chemat în faţa Senatului ca să depună mărturie. Dar Ptolemeu avea încă atîta putere prin aurul ce-l mînuia, încît nici un Dion nu se mai înfăţişă în Senat şi, atîta vreme cît regele rămase la Roma, nimeni nu mai pomeni o vorbă despre asasinarea delegaţilor. Ceva mai mult încă, după cîtva timp, Dion căzu şi el victimă unei curse perfide, iar împotriva lui Ptolemeu nu se ridică nici un fel de acuzare. Printre altele, regele era oaspetele lui Pompeius, care-i deschisese casa şi care-i acorda un sprijin foare puternic.

E adevărat că, după cîtăva vreme, numeroşi cetăţeni, dintre cei amestecaţi în această afacere, au fost chemaţi în faţa justiţiei, dar puţini suferiră condamnări. Numărul acelora care primiseră mită era însă cu mult mai mare, dar frica pentru propria lor piele îi făcea să fie solidari şi să se susţină unii pe alţii.

15 Iată ce sînt oamenii în stare să facă din lăcomie de bani. Divinitatea, de altfel, chiar la începutul anului următor, lovind cu trăznetul statuia lui Jupiter, înălţată pe muntele Albanus, întîrzie prin acest semn reîntoarcerea pe tron a lui Ptolemeu. La consultarea cărţilor sibylline se găsi scris următorul paragraf: „Dacă regele Egiptului va veni cu intenţia de a cere un oarecare aju-

tor, să nu refuzaţi a-i arăta prietenie. Să nu-i puneţi însă la dispoziţie nici un fel de forţă armată. Altfel, veţi fi expuşi la grele încercări şi la primejdii".

După consultarea cărţilor sibylline, romanii, uimiţi de felul cum s-a potrivit slova cărţii cu întîmplările petrecute, au anulat toate decretele cu privire la ajutorul acordat lui Ptolemeu în urma intervenţiei convingătoare a tribunului Caius Cato.

Acesta a fost conţinutul oracolului sibyllin. Cato îl răspîndi în public, deşi fără un decret special din partea Senatului nu era îngăduit să se difuzeze nici unul dintre oracolele sibylline. Iată deci cum s-au petrecut lucrurile. De îndată ce sensul oracolului, ca de obicei, a fost dezvăluit în cercul senatorilor, Cato, care se temea că oracolul va fi ţinut ascuns, îi obligă pe pontifi să apară în faţa mulţimii şi de aici, înainte ca Senatul să fi luat o hotărîre, îi sili să citească cu glas tare textul consultat. Iar plebea, pe măsură ce îşi dădea seama că se petrece un lucru ilegal, îşi dubla insistenţele.

16 Răspunsul cărţilor sibylline a fost tradus şi publicat în limba latină. Au urmat dezbateri aprige: unii se gîndeau ca Spinther să primească însărcinarea de a-l readuce pe Ptolemeu în Egipt pe cale paşnică, fără armată; alţii, propuneau ca acest lucru să-l facă însuşi Pompeius, însoţit de doi lictori; regele, de altfel, cînd aflase despre conţinutul oracolului, printr-o scrisoare oficială căreia îi dăduse citire tribunul Aulus Plautius, îşi exprimase dorinţa în acest sens. Senatul însă, de teamă ca nu cumva o asemenea misiune să sporească prestigiul lui Pompeius, se opuse acestui proiect, invocînd motivul că Pompeius avea sarcina de a se ocupa de problema aprovizionării.

56 î.e.n. Acestea au fost evenimentele petrecute în timpul consulatului lui L. Philippus şi al lui Cn. Marcellinus[28]. La vestea acestei hotărîri, Ptolemeu, dîndu-şi seama că orice cale de întoarcere îi era închisă, se retrase la Efes şi aici trăi în preajma marelui templu al zeiţei Artemis.

17 În anul precedent iată că s-a mai întîmplat un fapt divers, din viaţa particularilor, care are totuşi o anumită contingenţă cu expunerea noastră istorică. Legea oprea cu stricteţe ca două persoane din aceeaşi familie să fie concomitent investite cu acelaşi sacerdoţiu. Consulul Spinther ţinea totuşi cu orice preţ ca fiul său, Cornelius Spinther, să intre şi el în colegiul augurilor. Cum exista precedentul lui Faustus, fiul lui Sulla, care aparţinea ginţii Cornelia şi care fusese ilegal admis în acest colegiu, Spinther, printr-o *adoptio*, îşi mută şi el fiul în ginta lui Manlius Torquatus. Şi astfel, în aparenţă, litera legii era respectată, dar în fapt încălcată.

18 După aceste întîmplări Clodius, de îndată ce se văzu ales edil în timpul consulatului lui Philippus şi Marcellinus (el fusese ales edil, cu sprijinul unor partizani, ca să scape de o urmărire judiciară) depuse împotriva lui Milo o acuzare, fiindcă acesta strînsese o ceată de gladiatori, imputîndu-i fapte pe care le săvîrşise el însuşi, adică tocmai ceea ce îi atrăsese acuzarea despre care vorbeam. Clodius nu-şi făcea iluzii că prin acţiunea sa îl va distruge pe Milo, care avea susţinători puternici, între alţii pe Cicero şi pe Pompeius; găsise însă un pretext potrivit ca să-l atace pe Milo şi să-i insulte şi pe cei care-l susţineau. 56 î.e.n.

19 Printre alte mijloace, iată ce-a mai născocit Clodius ca să-şi irite adversarii; el se înţelese cu oamenii săi de încredere ca ori de cîte ori va întreba cu glas tare în adunări: „Cine a putut face sau spune aşa ceva", ei să răspundă în cor: „Pompeius". Dintr-o dată numai ce îl auzeai întrebîndu-i, fie în parte, fie luîndu-i pe toţi la şir, fără să aibă aerul că pomeneşte de Pompeius — despre toate defectele fizice sau de altă natură pe care le avea Pompeius. Pe moment, corul acoliţilor săi, secondat de alţii, care făceau ecou, aşa cum se întîmplă cu prilejul unor asemenea farse, răspundea: „Pompeius", iar de aici porneau apoi tot soiul de batjocuri.

Pompeius nu avea tăria să se prefacă nepăsător, dar nici nu se înjosea să țină piept, răspunzîndu-i pe același ton. În schimb, se înfuria îngrozitor, fără să se dovedească în stare să dea riposta cuvenită.

În aparență, toate aceste mîrșăvii țînteau persoana lui Milo, dar în fapt, Pompeius era acela în jurul căruia plasa se strîngea și care nici măcar nu avea cum să se apere. Clodius, ca să-și consolideze cît mai mult situația, nu admise ca legea curiată să fie propusă[29]. Și atîta vreme cît această lege nu era înfățișată, nu era nici îngăduit să se aducă în dezbatere publică litigii de oarecare importanță, nici să se intenteze vreun proces.

20 Pînă la această fază a conflictului[30], Milo slujise drept țintă oamenilor lui Clodius, ca să provoace scandaluri și crime. Dar acum se produseră diferite minuni: pe muntele Albanus[31], un mic chivot al Herei, așezat cu fața spre răsărit pe o masă, se întoarse singur cu fața spre apus; o stea luminoasă brăzdă cerul de la sud spre nord; un lup pătrunse în oraș, un cutremur avu loc, mai mulți cetățeni fură loviți de trăznete, un bubuit îngrozitor se auzi sub pămînt în cîmpia latină.

Ghicitorii, care încercau să prevină urmările acestor semne funeste, spuneau că o divinitate se mîniase cumplit împotriva locuitorilor Romei, deoarece aceștia își construiseră locuințe particulare pe locuri sacre sau pe locuri impure pentru un asemenea scop. Clodius, care atîta aștepta, nu scăpă acest prilej pentru a-l ataca pe Cicero. El îl hărțuia în fel și chip cu privire la reconstrucția casei sale făcute pe un teren care fusese închinat Libertății. Într-o zi merse chiar la fața locului, cu intenția de a dărîma locuința din temelii. Noroc însă că Milo interveni și Clodius nu-și putut înfăptui planul.

21 Cicero, plin de mînie, își pierdu firea de parcă locuința i-ar fi fost cu adevărat dărîmată. El îl acuza cu vehemență pe Clodius și, în cele din urmă, strîngînd în juru-i pe Milo și pe alți cîțiva tribuni ai plebei, se

sui pe Capitoliu și înlătură coloanele pe care Clodius le ridicase aici cu prilejul exilului la care el, Cicero, fusese condamnat. Clodius însă alergă în grabă, însoțit de fratele său, Caius, care era pretor, și i le smulse îndărăt. Ceva mai tîrziu, Cicero prinse un moment prielnic cînd Clodius nu era de față, se sui din nou pe Capitoliu, înlătură iarăși coloanele, și de astă dată le duse la el acasă.

De aici înainte nu mai exista nimic care să-i oprească în dușmănia de moarte ce și-o arătau unul altuia. Se insultau cu cele mai grele cuvinte, se calomniau reciproc cît puteau mai mult, nu se abțineau de la cele mai josnice mijloace de ponegrire. Cicero pretindea că tribunatul îi fusese dat lui Clodius prin încălcarea legilor și că toate actele sale, făcute în calitate de tribun, erau nule și neavenite; Clodius, la rîndul lui, amintea că exilul lui Cicero fusese pe deplin îndreptățit și că reîntoarcerea sa reprezenta o violare a legalității.

22 În timp ce lupta continua între cei doi și lucrurile evoluau în detrimentul partidei lui Clodius, M. Cato s-a reîntors la Roma[32], unde prezența lui a echilibrat situația.

Cato, vechi dușman al lui Cicero, se temea ca nu cumva actele guvernării sale în Cipru să fie anulate, deoarece fusese trimis aici tocmai de Clodius, care era tribun al plebei. De aceea, el îl susținea cu ardoare pe Clodius.

Cato făcea mare caz de felul cum guvernase Ciprul și ținea mai presus de orice ca măsurile pe care le luase să fie recunoscute în mod oficial. Ptolemeu, care fusese stăpînul Ciprului[33], de îndată ce luă cunoștință de decretele Senatului, se otrăvi. El nu îndrăzni să înfrunte cu armele puterea Romei, dar nici nu putu să îndure umilința de a fi lipsit de domnie. Cipriotii nu-l primiseră rău pe Cato. Ei își închipuiau că în locul stării de robie în care se aflau, vor deveni prietenii și aliații Romei.

Adevărul e că, în perioada cît a fost guvernatorul insulei[34], Cato nu a avut prin ce să se distingă. Dar el s-a dovedit un foarte bun gospodar. În evidența sa se aflau mulți sclavi și multe comori din fondurile regale și el a dat socoteală pînă la ultimul ban, fără a stîrni nici cea mai mică acuzare, păstrîndu-și renumele neîntinat.

După părerea lui, meritele sale erau tot atît de mari ca și acelea ale unui general victorios pe cîmpul de luptă. Căci, în mijlocul corupției care domnea, disprețul față de bogății i se părea mai de valoare decît înfrîngerea dușmanilor.

23 Cato a fost, așadar, socotit demn să i se acorde triumful și consulii propuseră Senatului să-i încredințeze pretura, deși în mod legal nu avea încă dreptul la această magistratură. Totuși el nu a fost ales pretor, căci tocmai el a fost cel dintîi care s-a opus la această numire. În urma acestui refuz, bunul lui renume a crescut cu atît mai mult. Clodius, care fusese acela ce-l trimisese în Cipru pe Cato, încercă să dea numele de *clodieni* sclavilor aduși din insulă. Dar Clodius nu ajunse la nici un rezultat căci întîmpină categorica opoziție a lui Cato. Sclavii căpătară numele de *ciprioți,* deși circulase și propunerea să fie numiți *porcieni.* Cato a respins totuși și această sugestie.

Iritat de continua opoziție a lui Cato, Clodius începu să cîrtească împotriva administrației acestuia în Cipru și să-i ceară socoteala hotărîrilor ce le luase. Pe Cato nu putea în nici un caz să-l dovedească vinovat, dar, din nefericire, scriptele justificative ale guvernării acestuia pieriseră aproape în întregime în cursul unui naufragiu[35]. Impresia lui Clodius era că întîmplarea îi sporea sorții de izbîndă, mai ales că, pe la spate, era susținut și de Caesar, cu toate că acesta nu se afla la Roma. După cum afirmă unii istorici, Caesar i-a trimis lui Clodius și diferite scrisori, care conțineau acuzări formale împotriva lui Cato. Printre altele — mai umbla zvonul — lui Cato i se reproșa și faptul că-i îndemnase personal pe consuli să-i acorde lui pretura, ca apoi să se prefacă că renunță de bunăvoie la această magistratură, pentru a nu lăsa impresia că n-a izbutit s-o dobîndească.

24 Pe vremea incidentelor dintre Clodius și Cato, Pompeius avu unele neplăceri cu ocazia distribuirii de grîne[36]. Un mare număr de cetățeni își eliberaseră sclavii, în speranța că aceștia vor lua și ei parte ca beneficiari la distribuții. Dar Pompeius se gîndi că n-ar fi rău să-i înscrie pe liberți într-un trib separat, pentru a pune ordine desăvîrșită în felul cum împărțea grînele. Această măsură a luat-o destul de lesne, datorită prudenței de care dădea dovadă și belșugului de grîne de care dispunea. Atunci însă cînd solicită consulatul[37], întîmpină destule greutăți și își atrase unele critici. Purtarea lui Clodius față de sine îl supăra profund, dar, mai presus de orice, îl afecta faptul de a fi privit de sus de anumiți cetățeni pe care înalta sa poziție și speranțele ce le nutrea îl îndrituiau să-i considere mult inferiori lui. De asemenea, nu rămînea nepăsător nici la insultele ce i se aduceau. După părerea lui, pentru meritele ce le avea, s-ar fi cuvenit să se bucure de stima publică înaintea tuturor, chiar dacă ar fi rămas un simplu particular. Cîteodată, mai trecea însă cu vederea acestei insulte; pe moment se irita foarte tare, cînd auzea că este vorbit de rău dar, după un timp, nu mai ținea seama de bîrfeli, atunci cînd medita la superioritatea lui morală în comparație cu scăderile de caracter ale dușmanilor săi.

25 Creșterea prestigiului lui Caesar, decretul dat de Adunarea Poporului care, plină de entuziasm pentru înfăptuirile lui Caesar, hotărîse să trimită la el o delegație alcătuită din zece senatori, ca și cum Gallia era de pe acum gata cucerită, marile speranțe la care Adunarea se simțea îndreptățită din partea lui Caesar, căruia îi acordase sume foarte mari de bani prin decrete speciale — toate acestea răneau adînc mîndria lui Pom-

peius. El încercă să-i convingă pe consuli să nu dea de îndată citire scrisorilor lui Caesar, ci să le țină secrete cît mai mult timp posibil, pînă cînd gloria faptelor de arme ale rivalului său și-ar fi făcut singură drum spre lumină; Pompeius pretinse chiar să se trimită un succesor în locul lui Caesar înainte de termenul fixat. El era ros de o ambiție atît de nemărginită, încît încerca să minimalizeze, ba chiar să și steargă, dacă ar fi putut, pînă și acele realizări ale lui Caesar la care își dăduse personal concursul. Rămas oarecum în umbră, suporta cu greu să-și vadă rivalul încununat cu laurii victoriei și nu se sfia să interpeleze Adunarea că pe el începe să-l uite, pentru a arăta, în schimb, lui Caesar un devotament nemărginit.

Printre altele, ceea ce-l durea nespus pe Pompeius era constatarea că cei din Adunare făceau mare caz de anumite avantaje nu de mult obținute, de parcă, prin comparație cu prezentul, înainte vreme pentru plebe nu se făcuse absolut nimic; că în toate împrejurările, chiar dacă era vorba de ceva mai puțin important în comparație cu trecutul, se simțeau atrași spre tot ce ținea de ultima oră, mînați de un fel de dezgust pentru faptul obișnuit, veșnic în goană după senzațional; în fine, că dintr-un sentiment de invidie simțeau o bucurie răutăcioasă să-i răstoarne pe acei cu o reputație bine stabilită ca dimpotrivă, îmboldiți de speranțe, să promoveze personalități în curs de afirmare.

26 Profund nemulțumit de ce se petrecea, Pompeius, neputînd să ajungă la nici un rezultat prin intermediul consulilor și văzînd influența lui Caesar în continuă creștere, în dauna prestigiului său — nu s-a resemnat așa ușor. El era de părere că două sînt cauzele care distrug pînă și cele mai trainice prietenii: teama și invidia; că aceste sentimente sînt inevitabile pentru oamenii care rîvnesc deopotrivă la glorie și la putere. Atîta vreme cît balanța nu înclină, totul merge de minune; cînd însă unii capătă întîietate, atunci, cei rămași în urmă sînt chinuiți de pizmă și ajung la

sentimente de ură față de cel mai tare. Pe de altă parte, aceia care se simt stăpîni pe situație, privesc de sus pe ceilalți și devin plini de o îngîmfare obraznică.

Iată cum foștii prieteni ajung de la cele mai nobile sentimente la disensiuni și la lupte, unul, indignat cînd constată situația de inferioritate în care se află, celălalt, ametit de prea multă înfumurare.

Cu aceste gînduri, Pompeius se pregătea de luptă împotriva lui Caesar și, cum își dădea bine seama că fără sprijin nu va izbuti să-l doboare, se legă și mai strîns de Crassus, în speranța că își va atinge scopul.

27 Așa s-a ajuns la o înțelegere între Pompeius și Crassus. Totuși, cei doi își dădeau bine seama că nu vor putea face nimic dacă vor rămîne simpli particulari. Dacă ar fi obținut consulatul, această magistratură le-ar fi slujit drept platformă pentru a contracara actele politice ale lui Caesar, a diminua influența acestuia și, ceva mai mult chiar, cum erau doi contra unul, ei sperau să-l și doboare.

În această situație, ei renunțară de a se mai preface că nu vor accepta niciînd consulatul, în cazul cînd unul dintre prieteni s-ar gîndi să îl ofere, și începură o campanie fățișă de propagandă în favoarea lor, cu toate că mai înainte vreme se străduiseră să-l obțină pentru alții. Dar, cum această campanie au început-o în afara termenelor legal prevăzute, cum era evident că diferite persoane și consulii înșiși (Marcellinus avea încă o putere considerabilă) urmau să se opună la această alegere, prin intermediul lui Caius Cato și al altor susținători au obținut suspendarea alegerilor de consuli în acel an[38]. Prin crearea vremelnică a unui interregn, ei sperau să poată candida la alegerile consulare și să fie aleși în chipul cel mai legal posibil.

28 Toate acestea se petreceau, în aparență, sub masca celor mai diferite pretexte, lăsate pe seama unor oameni de paie; în fapt, Pompeius și Crassus acționau

din umbră. Ei nici nu se mai sfiau să-şi dovedească sentimentele ostile faţă de aceia care li se opuneau. Cu prilejul unei ciocniri, Senatul, plin de indignare, ridică şedinţa. Numai aşa s-a putut obţine o potolire a spiritelor. Cînd scene asemănătoare s-au mai repetat, Senatul a hotărît ca membrii săi să adopte haina de doliu, aşa cum se obişnuia în timpul calamităţilor publice. Marcus Cato, care luase cuvîntul împotriva acestei măsuri, dar fără succes, încercă să iasă din incintă . . .*. Intenţia lui era ca în felul acesta să nu se ajungă la nici un rezultat; după datină, dacă unul singur dintre senatori lipsea de la locul lui, votul nu se putea ţine. Ceilalţi tribuni, însă, aţinîndu-i calea, îl împiedicară să iasă şi astfel decretul propus a fost votat. În continuare s-a luat şi hotărîrea ca membrii Senatului să nu mai asiste la jocurile publice în curs de desfăşurare. Cato a combătut şi această propunere. Atunci, părăsind în masă incinta Senatului, senatorii nu mai reveniră decît după ce şi-au schimbat haina, ca astfel să-l intimideze pe Cato. Cum dîrzenia lui Cato nu slăbea, senatorii coborîră cu toţii în for. Cortegiului i se alătură o mare mulţime, care manifesta o profundă desnădejde. Marcellinus ţinu atunci o cuvîntare, în care deplînse starea de lucruri actuală; lumea lăcrima şi ofta — aşa că nimeni nu mai îndrăzni să mai adauge ceva. După această ieşire din clădire, senatorii se reîntoarseră la locurile lor, ferm hotărîţi să-şi abată mînia asupra celor vinovaţi de aceste tulburări.

29 Între timp Clodius trecuse iarăşi în tabăra lui Pompeius. El sprijinea din nou interesele acestuia, trăgînd speranţa că de va pune cu nădejde umărul la îndeplinirea planurilor fostului său rival, îl va îndupleca după voie.

Clodius îşi făcu apariţia în plină Adunare a poporului cu haina sa obişnuită, fără să-i pese de decretul

* Lacună în text.

care hotărîse schimbarea veşmîntului şi luă cuvîntul împotriva lui Marcellinus şi a acelora care-l susţineau.

Această purtare indignă la culme Senatul. Clodius, părăsind atunci Adunarea chiar la mijlocul cuvîntării ce-o ţinea, se grăbi să intre în Senat. Şi puţin a lipsit să nu fie sfîşiat în bucăţi. Senatorii se năpustiră asupra lui ca să-l împiedice să intre, iar cavalerii îl înconjurară. Nu încape vorbă că ar fi căzut victima furiei lor, dacă n-ar fi strigat din răsputeri şi n-ar fi chemat poporul în ajutor. Gloata alergă în grabă, cu torţe aprinse în mînă, ameninţînd că va da foc Senatului cu palat cu tot, dacă Clodius ar fi păţit ceva rău. Numai aşa a scăpat Clodius de moarte, ca prin urechile acului.

30 Pompeius, cîtuşi de puţin emoţionat de aceste incidente, intră semeţ în Senat, cu vădita intenţie de a-i împiedica pe senatori să voteze decretul pe care se pregăteau să-l ratifice. Şi într-adevăr izbuti să-i împiedice.

Ceva mai tîrziu, Marcellinus, întrebîndu-l în public dacă nu e o minciună zvonul că doreşte consulatul, cu speranţa că Pompeius nu va îndrăzni să-şi mărturisească faţiş candidatura — acesta răspunse: „n-am nevoie de consulat, dacă iau în considerare pe cetăţenii cumsecade — dar s-au ivit cerinţe imperioase ca să-l obţin eu, datorită tulburărilor provocate de răzvrătiţi".

Pompeius încerca deci să-şi impună candidatura fără să se mai ascundă. Crassus, căruia îi fusese pusă aceeaşi întrebare, nici nu confirmă, nici nu dezminţi zvonul, ci, după vechiul lui obicei, alese calea de mijloc, spunînd că va acţiona conform intereselor binelui obştesc.

Marcellinus şi mulţi alţii, temîndu-se de urzelile şi de opoziţia celor doi, nu mai călcară în Senat. Cum numărul de senatori cerut de lege pentru ratificarea decretului cu privire la alegerile de magistraţi nu s-a putut întruni — nu s-a putut lua nici o hotărîre în această privinţă şi anul s-a sfîrşit[39], fără a se ajunge la rezolvarea crizei. Totuşi Senatul nu renunţă la haina

de doliu, nu luă parte la jocurile publice şi nici la banchetul festiv de pe Capitoliu, oferit cu prilejul sărbătoririi lui Jupiter. De asemenea nu se duse nici la munţele Albanus, unde se ţineau pentru a doua oară sărbătorile latine, din cauza unor greşeli de procedură rituală. Lunile cîte mai rămăseseră pînă la alegerile consulare Senatul le petrecu de parcă era ţinut în robie — fără a avea libertatea să numească magistraţi nici să mai îndeplinească vreun act politic.

55 î.e.n. 31 Pompeius şi Crassus au fost apoi aleşi consuli în condiţiile favorabile ale unui interregn. Nici unul dintre contracandidaţi nu mai încercă să se opună. Singur L. Domitius îşi dădu osteneala şi îşi făcu iluzii pînă la ultima zi; dar, pornind seara, de acasă de la el, spre locul unde se ţineau comiţiile, cum sclavul care-i lumina calea a fost înjunghiat sub privirea lui îngrozită, L. Domitius socoti că e mai cuminte să nu meargă mai departe. Nimeni nu s-a mai găsit să facă vreo obiecţie la numirea celor doi. Ceva mai mult, P. Crassus, fiul lui Marcus, care servea sub ordinele lui Caesar, sosi la Roma însoţit de un detaşament de soldaţi, pentru a asigura succesul alegerilor[40]. Se înţelege de la sine că Pompeius şi Crassus au fost aleşi consuli fără nici o greutate.

32 După ce şi-au însuşit prin astfel de metode autoritatea supremă, au trecut la împărţirea celorlalte magistraturi. Ei le-au încredinţat oamenilor de nădejde din preajma lor[41] şi astfel l-au împiedicat pe M. Cato să se aleagă pretor. Bănuiau ei, şi pe drept cuvînt, că o dată ales pretor, Cato nu va încuviinţa măsurile ce aveau de gînd să le ia. Acesta era şi motivul pentru care nu voiau ca el să aibă la îndemînă puterea legală, prin care să-i poată combate.

Alegerile de pretori se desfăşurară totuşi, în linişte, deoarece Cato nu înţelegea să recurgă la violenţă. În schimb, cele pentru edilii curuli decurseră în mijlocul unor încăierări sîngeroase. Pompeius a fost chiar stropit

cu şiroaie de sînge[42]. Crassus şi el izbutiră însă, pînă la urmă, să impună pentru edilitatea curulă şi pentru toate celelalte magistraturi, alese prin votul Adunării poporului, persoanele care le erau devotate. Tot ei au fost aceia care au prezidat comiţiile. Apoi îi cîştigară de partea lor pe ceilalţi edili şi majoritatea tribunilor plebei. Numai doi tribuni, Caius Ateius Capito şi Publius Aquilius Gallus, nu s-au înţeles niciodată cu consulii.

33 Cînd alegerile de magistraţi s-au terminat, Pompeius şi Crassus trecură la realizarea planurilor lor. Ei se abţinură însă să pomenească ceva despre proiectele ce le aveau. Nici în Senat, nici în Adunarea poporului nu se suflă o vorbă despre ele; cei doi simulau că nu mai aveau nici o altă pretenţie. Dar tribunul plebei, C. Trebonius, veni de îndată cu propunerea ca unuia dintre consuli să-i fie încredinţată, pentru o guvernare de cinci ani, Siria şi ţinuturile limitrofe, iar celuilalt consul Spania, regiune unde nu de mult izbucniseră mişcări[43]. În continuare, el mai propunea să li se acorde dreptul de a recruta orice număr de soldaţi vor crede ei de cuviinţă — atît printre cetăţeni, cît şi printre aliaţi — alături de libertatea de a declara război sau a încheia pace cu cine vor voi.

Propunerea lui Trebonius a fost, în general, primită cu ostilitate, mai cu seamă de către prietenii lui Caesar. Lumea îşi dădea bine seama că dacă Pompeius şi Crassus îşi vor atinge ţelurile urmărite, Caesar era ameninţat să-şi piardă în curînd comandamentul ce-l avea. Mai mulţi dintre partizanii lui Caesar se înţeleseră, aşadar, între ei, să se opună viitoarelor decrete; consulii însă, temîndu-se că nu-şi vor atinge ţelurile, îi liniştiră prin făgăduiala că vor prelungi şi comandamentul lui Caesar pe timp de trei ani. Acesta este adevărul. Ei nu se grăbiră însă să aducă o propunere în acest sens în Adunarea poporului mai înainte ca propria lor poziţie să fi fost pe deplin consolidată[44]. Partizanii lui Caesar, astfel molcomiţi, nu mai ridicară

nici o obiecţie, iar grosul oamenilor care se ocupau de politică, paralizaţi de frica pentru securitatea lor personală, îşi ţinură gura, mulţumiţi că au scăpat cu viaţă.

34 Cato şi Favonius[45] însă, bucurîndu-se de sprijinul prietenilor lor şi de acela acordat de doi tribuni ai plebei[46], se împotriveau sistematic tuturor actelor săvîrşite de consuli. Cum erau însă puţini, împotriva unei majorităţi zdrobitoare, oricît de îndrăzneţe ar fi fost luările lor de cuvînt, ele se dovedeau zadarnice. Aşa, de pildă, Favonius, după ce a obţinut de la Trebonius doar o singură oră pentru a ţine o cuvîntare de protest faţă de propunerea făcută de acesta, o risipi prosteşte în văicăreli deşarte asupra puţinului timp ce-i fusese acordat. Cato, care obţinuse două ore pentru a vorbi în faţa Adunării, după un vechi obicei al său, începu cu o lungă diatribă împotriva stării de lucruri atunci actuală şi împotriva organizării statului roman, cheltuindu-şi astfel şi el timpul acordat fără să mai apuce a intra în problemele de fond. Acest mod de a ţine o cuvîntare nu însemna că oratorul n-avea nimic de spus. Dar Cato spera să lase impresia că mai are ceva de adăugat în clipa cînd Trebonius i-ar fi poruncit să tacă şi, prin această întrerupere, să aibă motiv în plus să denunţe felul de a se purta al lui Trebonius, Cato era pe deplin conştient de faptul că nu va fi în stare să-i determine pe cei din Adunare să voteze cele ce dorea el, chiar dacă ar fi vorbit o zi întreagă. Cu toate acestea, nici nu se gîndi să-şi întrerupă cuvîntul în momentul cînd primi dispoziţia să-şi încheie expunerea. Alungat, tîrît chiar cu forţa afară din incinta Senatului, el nu se dădu bătut şi intră îndărăt. Cum nu înţelegea să se potolească, pînă la urmă s-a dat ordin să fie dus la închisoare.

55 î.e.n. (martie)

35 Aşa s-a desfăşurat acea zi memorabilă. Nici consulii, nici tribunii plebei nu găsiră prilej să se înscrie la cuvînt. În toate adunările comiţiilor, în care erau

aduse în discuţie chestiuni de interes obştesc, se obişnuia să se dea cu prioritate cuvîntul cetăţenilor particulari înaintea magistraţilor. Prin acest procedeu se urmărea ca nici un membru al Adunării, sub influenţa opiniilor unei personalităţi marcante, să nu fie ispitit să renunţe la propria lui părere. Celui înscris la cuvînt i se asigura astfel cele mai bune condiţii de a-şi exprima părerile.

Gallus[47], fiindu-i teamă ca în ziua următoare să nu fie şi el înlăturat din for de către cineva anume pus, sau să nu i se întîmple chiar ceva mai rău, se strecură de cu seară în incinta Senatului unde şi înnoptă. Acest lucru l-a făcut fie că în Senat se credea mai la adăpost, fie ca să poată, încă din faptul zilei, să se ducă în Adunarea poporului. Trebonius însă avu grijă să ferece toate uşile palatului senatorial şi astfel îl sili pe Gallus să rămînă înăuntru toată noaptea şi o mare parte din ziua următoare. Alţi oameni în slujba lui Pompeius şi a lui Crassus năpădiră în timpul nopţii în locul unde se ţinea Adunarea, îndepărtîndu-l pe Ateius, pe Cato şi pe Favonius.

Cu toate acestea, Favonius şi Ninnius[48] tot izbutiră să pătrundă pe ascuns. Cato şi Ateius, suiţi pe spinarea celor care-i înconjurau, strigau cît îi lua gura, astfel cocoţaţi, că ar fi bine să se consulte semnele cereşti. Prin aceste îndemnuri ei încercau să împrăştie mulţimea şi să atragă atenţia. Au fost însă ruşinos alungaţi, atît unul cît şi celălalt de către străjerii din garda tribunilor plebei, care răniră, ba chiar uciseră cîţiva partizani ai opozanţilor.

36 Propunerea de lege a lui Trebonius a trecut în cele din urmă. Mulţimea se şi îndepărta din locul Adunării, cînd Ateius îl aduse de faţă pe Gallus, acoperit de sînge, căci, grav rănit, fusese alungat din Senat cu lovituri şi îl arătă celor care mai erau încă de faţă. El stîrni o profundă tulburare prin cuvinte potrivite situaţiei.

La vestea celor ce se petreceau, consulii, aflați la pîndă prin împrejurimi, alergară în mare grabă și, cum erau însoțiți de o mînă de oameni destul de numeroasă, răspîndiră groaza în jurul lor. Pe dată ei și convocară Adunarea. Profitînd de acest prilej neașteptat, aduseră spre votare și propunerile privitoare la Caesar[49]. Cei care se apuseseră de la bun început unor asemenea proiecte de legi vrură să se opună și acuma. Cu toate acestea nu ajunseră la nici un rezultat.

37 După ratificarea legii, consulii propuseră pedepse deosebit de aspre împotriva celor dovediți că au luat mită, de parcă ei se dovediseră mai puțin vinovați cînd puseseră mîna pe consulat, e drept, nu prin bani, ci prin violență. De asemenea, ei făcură încercarea de a pune stavilă cheltuielilor pentru lux, care ajunseseră la proporții înspăimîntătoare, deși ei, personal, nu se abțineau de la nici una dintre cele mai rafinate și decadente forme ale unei vieți îndestulate. Această contradicție flagrantă determină căderea proiectului propus. Hortensius[50], căruia îi plăcea mai mult ca orice să cheltuiască din plin, reuși să-i convingă pe consuli să-și retragă propunerea. El schiță un tablou al măreției Romei, lăudă mărinimia consulilor în viața lor familială, cît și liberalitatea ce-o arătau față de toată lumea și, în sprijinul argumentării sale, dădu ca exemplu tocmai felul lor de trai.

Consulii, sensibili la această demascare, de teamă să nu pară că plini de invidie impun altora opreliști pe care ei înșiși nu le respectă, renunțară de bunăvoie la proiectul cu pricina[51].

38 Chiar în cursul aceleiași zile, Pompeius inaugură teatrul de care pînă astăzi încă sîntem atît de mîndri. Cu acest prilej dădu o reprezentație de muzică și jocuri atletice[52]. La hipodrom avură, de asemenea, loc curse de cai și o mare vînătoare de animale sălbatice din cele mai diferite specii. Au fost omorîți 500 de lei în decurs de cinci zile, iar 18 elefanți luptară împotriva unor vînători greu înarmați. Dintre acești elefanți unii au fost uciși pe loc, alții muriră numai după cîtva timp; s-a întîmplat și ca unii să scape cu viață, prin voința poporului, lucru la care Pompeius nu se aștepta. Acoperiți de răni, acești elefanți încetaseră să mai lupte. Ei se învîrteau în jurul arenei, ridicînd trompele spre cer și scoteau niște răgete atît de înfiorătoare, că s-ar fi zis că nu răcneau la întîmplare, ci că invocau în acest chip jurămintele prin care fuseseră momiți să iasă din Libya și cereau prin tînguirile lor dreapta răzbunare a zeilor. Se spune, într-adevăr, că acești elefanți n-au fost suiți pe corăbii decît după ce însoțitorii, care aveau însărcinarea să-i aducă, depuseseră jurămîntul că animalele nu aveau să pățească nimic rău. Nu știu însă dacă povestea este adevărată sau dacă altfel s-au petrecut lucrurile. Se mai spune că elefanții pricep limba fiecărei țări unde s-au născut și că au înțelegere pentru fenomenele cerești. De pildă, cînd e lună nouă, chiar înainte ca luna să apară, turmele de elefanți se îndreaptă spre o apă limpede și se purifică. Cel puțin așa am auzit eu că se întîmplă. Am mai aflat și faptul că acest teatru nu a fost făcut de Pompeius, ci de libertul său, un oarecare Demetrios, din banii pe care îi strînsese cît fusese în campanii sub comanda lui Pompeius. De aici se deduce că, pe bună dreptate, Demetrios a dat acestui edificiu numele lui Pompeius, ca să nu i se aducă învinuirea că el, simplu libert, se îmbogățise astfel, încît a putut suporta o așa de mare cheltuială[53].

39 Prin aceste măsuri, Pompeius și-a cîștigat multe simpatii printre oamenii din popor, dar a stîrnit și multe nemulțumiri în urma înrolărilor pe care le-a făcut împreună cu Crassus, în vederea aducerii la îndeplinire a decretelor de lege.

Mulțimea începea să se căiască și să-i ridice în slăvi pe Cato și pe prietenii săi. Această stare de spirit, cît și faptul că unii tribuni ai plebei, urmărind să atace recentele hotărîri, depuseseră o plîngere împotriva loco-

tenenţilor lui Pompeius şi ai lui Crassus, vizîndu-i astfel direct pe consuli, îi împiedică pe aceştia să recurgă la acte de violenţă. Dar, împreună cu partizanii lor din Senat, consulii crezură de cuviinţă să îmbrace haine de doliu.

Curînd însă, mutîndu-şi gîndul, fără nici o explicaţie, părăsiră doliul. Cum tribunii plebei[54] tot mai încercau să întrerupă recrutările şi să anuleze decretele cu privire la expediţiile puse la cale, Pompeius nu manifestă nici un fel de supărare. Fără să piardă vremea, el îi şi trimisese deja pe locţiitorii săi acolo unde era nevoie, în timp ce el însuşi nu se clintea din Roma, sub cuvînt că era nevoit să rămînă în Capitală, printre altele şi din cauza treburilor urgente pe care le avea în legătură cu distribuţia de grîne. În acest fel conducea cu mînă fermă, prin intermediul oamenilor săi de încredere, evenimentele din Spania, în timp ce el, personal, supraveghea tot ce se întîmpla la Roma şi în Italia.

Crassus, care nu avea la îndemînă nici unul dintre cele două mijloace folosite de Pompeius, se îndreptă spre forţa pe care o conferă armele. Tribunii plebei, dîndu-şi seama că libertatea lor de a lua cuvîntul, fără sprijin armat, era cu totul neputincioasă în a-l opri pe Crassus să facă ce voia, încetară să-l mai demaşte; în schimb, ei îl copleşiră cu tot felul de blesteme nepotrivite, de parcă aceste blesteme n-ar fi atins, deşi adresate lui Crassus, însăşi ordinea de stat. Aşa, de pildă, cînd Crassus s-a îndreptat spre Capitoliu, conform obiceiului străbun, ca să înalţe rugi zeilor pentru izbînda expediţiei sale, tribunii pomeniră de auspicii sinistre şi de semne funeste; cînd a fost să plece din Roma, a părăsit oraşul sub cele mai grozave urări de rele din partea tribunilor[55]. Ateius a făcut pînă şi încercarea de a-l trimite la închisoare; dar ceilalţi tribuni se împotriviră. De aici se iscă o luptă care îi dădu lui Crassus răgazul să iasă din pomoerium. Nu după multă vreme însă îşi pierdu viaţa, fie din simplă întîmplare, fie ajuns de blestemele lor[56].

40 Sub consulatul lui Marcellinus şi al lui Philippus, 56 î.e.n.
Caesar începu o campanie împotriva veneţilor care locuiesc pe malurile oceanului[57]. Vina acestora era că făcuseră prizonieri cîţiva soldaţi romani trimişi pe teritoriul lor ca să aducă grîne[58]. După acest incident, veneţii reţinură şi pe solii trimişi să readucă pe soldaţii prizonieri. Speranţa lor era să obţină, în schimbul prizonierilor, pe ostatecii care se aflau în mîna romanilor. Dar Caesar nici nu se gîndi să-i dea înapoi. El trimise unităţi militare în toate părţile, unele, cu dispoziţia să pîrjolească ogoarele populaţiilor care îi susţinuseră pe veneţi. Scopul era să-i împiedice pe localnici să se ajutoreze unii pe alţii. Pe altele, le trimise să-i supravegheze pe aceia care încheiaseră tratate de alianţă cu romanii, ca nu cumva să izbucnească şi pe la ei mişcări de răscoală. El însuşi plecă împotriva veneţilor după ce, în prealabil, a construit pe uscat un anume tip de bărci — despre care se zicea că ar fi foarte potrivit să reziste fluxului şi refluxului. Aceste ambarcaţii au fost coborîte spre mare pe apele fluviului Ligros[59] şi Caesar pierdu astfel aproape toată vara, fără să ajungă la vreun rezultat.

Cetăţile veneţilor, ridicate pe vîrfuri stîncoase, înconjurate de prăpăstii, erau peste putinţă să fie asediate; oceanul, care scălda aproape toate stîncile pe care erau clădite aceste aşezări, datorită fluxului şi refluxului făcea cu neputinţă organizarea unui atac fie pe uscat fie pe mare, atît în momentul retragerii mării, cît şi în acela al năvalei năpraznice a valurilor.

Caesar stătu la grea cumpănă pînă în ziua cînd Decimus Brutus[60] a sosit din Marea Mediterană, însoţit de corăbii uşoare. Drept este că Caesar era de părere că nu va ajunge la un rezultat pozitiv nici măcar cu ajutorul acestor corăbii. Barbarii însă, datorită desconsiderării pe care au arătat-o faţă de micimea şi şubrezenia acestor corăbii, au fost pînă în cele din urmă înfrînţi.

41 Vasele romanilor erau ambarcaţii uşoare, anume construite pentru navigaţia rapidă, aşa cum cere tactica noastră de a naviga. Cele ale barbarilor, adesea supuse unor îndelungi popasuri pe uscat în timpul refluxului, nevoite totodată să reziste forţei valurilor care înaintează şi se retrag, întreceau cu mult în mărimea şi în grosimea pereţilor pe acelea ale romanilor. Iată din ce pricină veneţii, care niciodată pînă atunci nu avuseseră prilejul să lupte împotriva unui asemenea tip de corăbii, la vederea lor încercară un sentiment de profund dispreţ faţă de un asemenea tip de construcţie. Fără să mai aştepte, ei porniră pe mare la atac, în vreme ce corăbiile romane se aflau încă ancorate, în speranţa de a le agăţa fără nici o greutate, cu harpoanele. Navele lor erau împinse de un vînt deosebit de puternic. Pînzele acestor nave erau făcute din piele, aşa ca să poată primi din plin întreaga forţă a palelor de vînt[61].

42 Brutus, pînă cînd vîntul nu s-a potolit, nu a cutezat să înainteze împotriva veneţilor, atît din pricina numărului şi mărimii vaselor acestora, cît şi de teama vîntului care împingea cu toată tăria corăbiile duşmane. Nu este exclus ca el să fi evitat şi o cursă. Tocmai se pregătea să-şi abandoneze corăbiile şi să înceapă pregătirile defensive pe uscat, cînd vîntul încetă dintr-o dată să mai bată şi valurile se liniştiră. Corăbiile barbare, departe de a mai înainta cu aceeaşi iuţeală prin simpla manevră a ramelor, fiind excesiv de grele, rămaseră oarecum imobilizate. Brutus, prinzînd atunci curaj, se năpusti asupra duşmanilor şi făcu prăpăd în rîndurile lor, fără să ştie ce e teama. Cînd îi înconjura, cînd trecea drept prin mijlocul liniilor lor, cînd ataca ici, cînd se retrăgea colo; manevra cum credea el că e mai bine şi în măsura în care socotea necesar; puteai să vezi o încăierare între mai multe corăbii romane şi o singură corabie barbară, o luptă între un număr egal de corăbii, o alta în care numărul corăbiilor romane era mai mic faţă de cel al adversarilor.

Indiferent de împrejurare, Brutus lupta plin de avînt, simţindu-se în deplină siguranţă. Acolo unde îşi dădea seama că are superioritate, întetea atacul. Pe unele corăbii le sfărîma şi le scufunda, pe altele îşi suia oamenii la atac din mai multe părţi deodată. Urma o luptă corp la corp, care se termina printr-un adevărat măcel. Dacă, în alte puncte ale bătăliei navale, romanii erau gata să cedeze, el ordona o uşoară retragere. Oricum făcea, superioritatea în luptă era mereu de partea lui[62].

43 Veneţii, care nu aveau la îndemînă săgeţi şi nici nu se înarmaseră dinainte cu pietre, ca unii care credeau că nu vor întîlni un adversar astfel înarmat, izbuteau într-un fel oarecare să respingă primul val de atacatori, dar se dovedeau cu totul neputincioşi împotriva acelora care se aflau la o distanţă oricît de mică. Ei erau răniţi sau ucişi fără să fie în stare să se apere. Vasele lor erau prefăcute în ţăndări de izbiturile puternice ale corăbiilor romane sau mistuite de flăcări. Unele dintre ele, părăsite de echipaj, au fost legate de corăbiile romane şi duse în remorcă. În faţa celor ce se petreceau, din oamenii care aparţineau flotei venete, atîţia cîţi mai scăpaseră cu viaţă, unii s-au sinucis, pentru a nu fi prinşi de vii, iar alţii s-au aruncat în valurile mării ca să-şi găsească moartea înghiţiţi de adîncuri; alţii au încercat să se caţere pe corăbiile romane, ca în felul acesta, sau în oricare alt chip, să piară sub loviturile romanilor. Veneţii nu erau cu nimic mai prejos decît romanii în privinţa bravurii şi a îndrăznelii. Dar, trădaţi de imobilitatea corăbiilor, au avut de suferit chinuri neînchipuite. Romanii, de teamă ca nu cumva să se ridice din nou un vînt favorabil care să împingă flota venetă, aruncau, de departe, în direcţia lor, nişte prăjini lungi, prevăzute cu tăişuri de coasă, care tăiau odgoanele şi sfîşiau pînzele[63]. Veneţii, astfel nevoiţi să lupte corp la corp pe propriile lor vase cu romanii, care se mişcau în voie pe mare, au pierit aproape toţi cu prilejul acestei bătălii; cîţi au supravieţuit, au fost făcuţi prizonieri. Caesar trecu prin sabie pe fruntaşi, iar pe ceilalţi îi vîndu ca sclavi.

44 După această expediție, Caesar își întoarse armele împotriva morinilor și menapilor[64], vecinii veneților. Speranța lui era să-i subjuge, cu ușurință, în urma răspîndirii veștilor despre succesul ce-l repurtase anterior. Totuși, izbînda lui n-a fost decît parțială. Aceste neamuri nu aveau așezări orășenești, ci trăiau în colibe. Ei transportară în desișul codrilor avutul lor mai de preț și pricinuiră detașamentelor de romani care-i atacau, mult mai mult rău decît ce au avut ei înșiși de suferit. Caesar făcu încercarea de a pătrunde în interiorul muntos al țării, doborînd copacii. Pînă la urmă însă, descurajat de mărimea arborilor și de apropierea iernii, bătu în retragere[65].

45 În timp ce se afla încă în Veneția, trimise pe locțiitorul său Q. Titurius Sabinus în ținutul unellilor pe care-l conducea Viridovix[66].

La început, Sabinus a fost nespus de impresionat de numărul lor nesfîrșit[67]. El se socotea prea fericit, dacă s-ar fi dovedit în stare să-și scape măcar lagărul. Cu vremea însă, își dădu seama că numai temerile sale îi făceau pe unelli să fie așa de îndrăzneți, că de fapt ei nu erau așa de periculoși pe cît păreau. Adevărul este că majoritatea barbarilor folosesc în amenințările lor tot soiul de mijloace ca să stîrnească groază, însă aceste procedee sînt simple înșelăciuni. Așa că, încetul cu încetul, Sabinus prinse iarăși curaj. Cu toate acestea, el nu cuteză să-și încerce puterile într-o încăierare la cîmp deschis. Numărul mare al barbarilor îl reținea să treacă la acțiune dar, fără să vrea, îi provocă în chip imprudent și ei năvăliră asupra întăriturii în care se afla, așezată pe o înălțime.

Dar, într-o zi, pe înserate, trimise la unelli, sub chipul unui dezertor, pe un aliat care vorbea bine limba lor, cu misiunea să-i înștiințeze că Caesar ar fi suferit o înfrîngere. Unellii se lăsară convinși cu cea mai mare ușurință, căci tocmai se îmbuibaseră cu mîncare și băutură, și, fără să mai stea pe gînduri, porniră în graba mare împotriva romanilor, de parcă se temeau să nu le scape din mînă. Nu trebuia, după cîte spuneau ei, să supraviețuiască nimeni, nici măcar preotul purtător de torță. Cărînd sau tîrînd după ei ruguri și butuci de lemn pentru a-i arde pe romani — iată-i năvălind spre înălțimea unde Sabinus își așezase tabăra. Ei suiau repede la deal, fără a întîmpina nici o rezistență. Sabinus nu mișca. Abia cînd cea mai mare parte a barbarilor ajunseră în zona unde puteau fi loviți, Sabinus se năpusti asupra lor, dezlănțuind prin surprindere atacul din toate părțile deodată. În primele rînduri ale barbarilor se răspîndi panica; oamenii care înaintaseră prea mult erau azvîrliți peste cap din vîrful muntelui. În dezordinea care s-a stîrnit, barbarii se răsturnau unii peste alții cît și peste lemnele pe care le căraseră. Sabinus profită de împrejurare și îi măcelări fără milă[68]. Nimeni dintre aceștia, dar nici alții, nu mai îndrăzniră să se măsoare cu romanii; într-adevăr gallii, care în toate se dovedesc lipsiți de cumpătare și de chibzuință, nu știu să-și frîneze nici avîntul, dar nici frica. Ei trec de la o extremă la alta; cînd te aștepți mai puțin, își manifestă cînd lașitatea, cînd îndrăzneala nebună[69].

46 Cam în aceleași zile, Publius Crassus, fiul lui Marcus Crassus, cuceri aproape întreg teritoriul Aquitaniei[70]. Populația care locuiește acest ținut este gallică și s-a întins de-a lungul lanțului Pirineilor de la ținuturile mărginașe ale Celticei pînă la ocean[71]. Crassus începu o campanie de război împotriva lor, învinse pe sotiați[72], într-o luptă, și le cuceri așezarea după un asediu. El pierdu doar cîțiva oameni pe care dușmanii îi asasinară prin înșelăciune, în cursul unor tratative. După ce s-a răzbunat cumplit pentru această trădare, iată că sosi și vestea despre adunările de trupe ale altor galli, care de astă dată aveau pe lîngă ei soldați iberieni de-ai lui Sertorius[73], cu ajutorul cărora învățaseră să lupte după principiile artei militare, părăsind întrucîtva tactica năvalei impetuoase. Ei urmăreau ca prin lipsa de alimente să-i sileacă, în scurt timp, pe romani să pără-

seasca ţinutul. Crassus se prefăcu că îi este teamă de ei şi, deşi s-a lăsat copleşit de dispreţul lor, tot nu a izbutit să-i determine să angajeze lupta. Dar, în clipa în care barbarii nu mai aveau nici o frică de romani, el căzu ca un trăznet asupra lor, atunci cînd aceştia se aşteptau mai puţin. El le atacă lagărul, însă în direcţia în care îşi îndreptă atacul nu ajunse la nici un rezultat. Barbarii făcură, la rîndul lor, o ieşire spectaculoasă şi se apărară foarte bine. Cum ei îşi concentraseră forţele pe cîmpul de luptă, Crassus trimise un detaşament de soldaţi spre o altă porţiune a lagărului lor, lipsită de apărare. Romanii cuceriră această zonă şi astfel îşi deschiseră drum prin spatele acelora care erau prinşi în luptă. În felul acesta, barbarii au fost nimiciţi pînă la unul; alte triburi, care nu luaseră parte la lupte, cu unele excepţii, se înţeleseră cu romanii fără să mai depună împotrivire[74]. Iată, aşadar, principalele evenimente din această vară.

47 În timp ce romanii iernau, găzduiţi de nişte populaţii prietene — tencterii şi usipeţii — unele neamuri germanice, gonite în parte din sălaşurile lor de suebi, în parte, chemate chiar de galli, trecură Rinul şi năvăliră în ţinutul treverilor, unde dădură de tabăra lui Caesar[75]. Intimidaţi de această prezenţă, îi trimiseră deputaţi pentru a trata cu el şi pentru a-i cere să le repartizeze un ţinut de locuit; dacă aşa ceva nu era cu putinţă, ei cereau dreptul de a-şi cuceri singuri un loc de aşezare. Cum n-au obţinut nimic din cele ce-au cerut, la început făgăduiră, nesiliţi de nimeni[76], să se întoarcă la ei acasă. Pentru aceasta cerură doar un răgaz. Mai pe urmă, însă, cînd bărbaţii tineri din triburile lor observară că Caesar nu îndreptase în direcţia lor decît un mic număr de călăreţi, ei începură să se îndoiască de puterea combativă a romanilor şi se căiră de făgăduielile făcute. În consecinţă, îşi întrerupseră pregătirile de întoarcere, pricinuiră pierderi în rîndurile călăreţilor care nu se aşteptau la un atac şi, împăunîndu-se cu succesul lor, aleseră calea războiului.

48 Cei mai vîrstnici îi certară şi se duseră la Caesar în contra voinţei tineretului. Vina o dădură pe cîţiva oameni şi îl rugară pe Caesar să fie milostiv şi să-i ierte pe toţi. Caesar îi ţinu pe lîngă el, lăsîndu-i să creadă că în curînd le va da un răspuns. Dar în timpul acesta se îndreptă împotriva acelora rămaşi în corturi şi îi surprinse în chiar cursul odihnei de amiază, cînd se aşteptau mai puţin, deoarece ambasada lor se afla încă la Caesar[77]. Căzînd pe neaşteptate asupra lor, ucise un mare număr de pedestraşi, care nici măcar nu apucaseră să pună mîna pe arme şi care alergau de-a valma spre căruţe, amestecîndu-se cu femeile şi copiii[78]. Cavaleria barbarilor nu mai era însă de faţă. La vestea celor întîmplate, ea se şi îndreptase spre locurile de baştină, fără să mai piardă vremea şi ajunsese în ţinutul sugambrilor. Printr-o delegaţie, Caesar pretinse de la sugambri să-i predea cavaleria refugiată pe teritoriul lor[79]. Adevărul e că nici nu se gîndea că o va dobîndi. Populaţiile care locuiesc dincolo de Rin nu se temeau de romani în aşa măsură ca să se grăbească să le dea ascultare. Pentru Caesar, totul nu era decît un pretext ca să treacă fluviul, lucru pe care-l dorea din toată inima, căci o asemenea ispravă pînă la el nu mai înfăptuise încă nici un general roman. Pe de altă parte, el spera să-i ţină pe celţi[80] departe de graniţele Galliei, prin invazia de intimidare ce-o pregătea pe teritoriul lor.

Cum era de aşteptat, cavaleria nu-i fu predată. Ubii, vecinii sugambrilor pe care-i duşmăneau, îl invitară pe Caesar să-şi instaleze tabăra în ţinutul lor. Caesar, după ce construi un pod peste Rin, traversă fluviul[81]. Dar la sosirea lui, sugambrii se retraseră pe înălţimile întărite, iar suebii se şi adunau pentru a le veni în ajutor. În faţa acestei situaţii, Caesar făcu cale întoarsă, fără să fi stat nici douăzeci de zile pe teritoriul de dincolo de Rin[82].

49 Rinul izvorăşte din Alpii celtici, ceva mai sus de Retia. El îşi îndreaptă cursul spre Occident, lăsînd în

dreapta sa Gallia şi pe locuitorii ei, iar la stînga pe celţi[83]. Apoi îşi varsă apele în ocean. Iată graniţă naturală care separă aceste neamuri de cînd şi-au luat denumiri diferite. În timpurile mai de demult, locuitorii ambelor maluri ale Rinului nu purtau decît un singur nume: celţii.

50 Caesar este primul roman care a traversat Rinul şi care a pătruns în Britannia, sub consulatul lui Pompeius şi al lui Crassus. Cea mai scurtă distanţă între această regiune şi ţărmul bélgian, în dreptul căruia locuiesc morinii, este de 450 de stadii. Britannia se prelungeşte în largul mării, se întinde în faţa coastelor Galliei şi, în mare măsură, în faţa coastelor Iberiei. Vechii greci şi vechii romani nu aveau cunoştinţă despre existenţa ei. Ceva mai tîrziu, oamenii şi-au pus întrebarea dacă este vorba de o insulă sau de o peninsulă. Ambele opinii au fost susţinute de diferiţi scriitori care, în fond, nu ştiau nici ei nimic sigur, căci nu vizitaseră personal regiunea şi nu primiseră nici o informaţie exactă de la băştinaşi. Fiecare a scris, sprijinindu-se pe diferite mărturii strînse după cît îi ajutase timpul liber şi gradul lor de învăţătură. În urmă, mai întîi sub propretura lui Agricola[84], iar în zilele noastre sub domnia lui Severus[85], s-a dovedit, în mod lămurit, că e vorba de o insulă.

51 Caesar, după ce a pacificat restul Galliei şi a supus pe morini[86], fu cuprins de dorinţa de a trece în Britannia. Traversarea, care implica transportul infanteriei, decurse în cele mai bune condiţii; dar debarcarea nu s-a făcut la locul cel mai potrivit. Britannii, înştiinţaţi despre expediţia lui Caesar, ocupaseră dinainte toate punctele coastei îndreptate spre continent, unde s-ar fi putut uşor debarca.

Caesar, după ce ocoli cu flota un promontoriu care înainta adînc în mare, s-a îndreptat în altă direcţie. Aici, el reuşi să-i înfrîngă pe barbarii care îl atacau în

momentul cînd tocmai debarca pe un banc de nisip şi rămase stăpîn pe situaţie mai înainte ca grosul trupelor britannice să vină în ajutor. Ulterior, Caesar respinse şi atacul noilor detaşamente care-l atacau. Totuşi, din rîndurile barbarilor n-au murit decît cîţiva oameni. Cum luptau numai suiţi pe care de război sau călări, au putut fără nici o greutate să scape de urmărirea romanilor, a căror cavalerie nu sosise încă. Speriaţi de zvonurile care tot veneau de pe continent cu privire la romani şi, mai presus de orice, de faptul că aceştia îndrăzniseră să treacă marea şi să debarce cu succes în ţara lor, au cerut pace de la Caesar, prin bunăvoinţa unei delegaţii de morini, cu care trăiau în relaţii de prietenie. Atunci Caesar le pretinse ostatici, pe care britannii se învoiră să-i dea.

52 În acest timp, cum în urma unei furtuni romanii au avut de suferit mari pagube, atît în rîndul corăbiilor pe care le aveau, cît şi în cele ale flotei pe care o aşteptau, britannii se răzgîndiră. Adevărat este că ei n-au atacat pe romani faţiş, căci tabăra romană era strașnic păzită, dar, după ce au primit cu braţele deschise cîţiva soldaţi romani trimişi să achiziţioneze provizii ca într-un teritoriu prieten, i-au măcelărit pe toţi, afară doar de un mic număr pe care Caesar a mai apucat să-l salveze. După această ispravă, atacară pînă şi întăritura taberei; departe însă de a fi învingători, o păţiră rău de tot. Cu toate acestea, tratativele nu au fost reluate decît după ce britannii suferiră alte cîteva înfrîngeri.

Caesar nu se arăta dispus să înceapă tratativele de pace. Cum însă anotimpul rece se apropia şi cum nu avea la dispoziţie suficiente trupe pentru a continua operaţiile şi în timpul iernii, ţinînd seama şi de faptul că forţele care urmau să vină avuseseră mult de suferit, că galii profitaseră de absenţa lui pentru a începe mişcări de eliberare, de voie de nevoie, acceptă întrevederile după ce, în prealabil, a cerut un număr sporit de ostatici. Totuşi el nu primi decît foarte puţini[87].

53 Caesar trecu din nou pe continent şi potoli spiritele răsculate. Din Britannia, drept cîştig pentru sine şi pentru statul roman, nu aducea altceva decît amintirea gloriei de a fi făcut o expediţie pe acele meleaguri. De realizările sale în insulă Caesar se arăta însă foarte mîndru şi romanii de acasă îl ridicau în slăvi. Lumea îşi exprima mulţumirea văzînd că ţinuturi mai înainte vreme cu totul necunoscute erau, în sfîrşit, cunoscute, că romanii călcaseră pe un pămînt despre care pînă atunci nu se ştia nimic. Fiecare confunda visele de viitor cu realitatea însăşi şi toate succesele la care sperau le considerau drept gata obţinute. Cu acest prilej au fost închinate zeilor douăzeci de zile de mulţumiri, aduse în cadrul unor ceremonii publice[88].

54 Tocmai în acest timp au izbucnit mari răscoale în Iberia, ceea ce a determinat Senatul să atribuie această provincie lui Pompeius. Unele populaţii s-au ridicat cu mic şi mare sub conducerea vacceilor. Deoarece această mişcare a fost pregătită în pripă, iberii au fost înfrînţi într-o bătălie de către Metellus Nepos. Ulterior, Nepos a fost, la rîndul lui, atacat de iberi şi învins, pe cînd se afla la asediul cetăţii Clunia[89]. Răsculaţii izbutiră chiar să pună mîna pe acest oraş, dar fură bătuţi într-un alt sector al cetăţii. Această înfrîngere nu atrase imediata lor capitulare. Ei erau mult mai numeroşi decît ocupanţii şi Metellus, în sinea lui, se socoti prea fericit să fie lăsat în pace, fără ameninţarea vreunei primejdii iminente.

55 î.e.n. 55 În aceeaşi perioadă, Ptolemeu a fost readus în Egipt, unde îşi recăpătă toate drepturile, în ciuda decretelor care prevedeau să nu se acorde nici un ajutor şi a amintirii, încă deosebit de triste despre acţiunile de corupţie de care regele se făcuse vinovat[90]. Totul a fost pus la cale de Ptolemeu şi de Gabinius. Influenţa persoanelor care aveau puterea în mînă şi farmecul bogăţiilor fără sfîrşit erau aşa de mari încît, sfidînd decre-

tele senatoriale şi pe cele ale Adunării poporului, Pompeius îi porunci, în scris, lui Gabinius, pe atunci guvernator în Siria, să-l repună pe Ptolemeu în drepturile sale[91]. Începînd o campanie războinică, Gabinius izbuti să-l readucă în Egipt, împotriva voinţei majorităţii şi fără să ţină seama de oracolele sibylline[92]. Pompeius nu urmărea altceva decît să-i facă pe plac lui Ptolemeu, dar Gabinius se lăsase cumpărat cu bani. Mai tîrziu, cînd a fost acuzat de luare de mită, a scăpat de condamnare numai datorită lui Pompeius şi a aurului ce-l avea.

Starea tulbure de la Roma era de aşa natură, încît unii magistraţi şi judecători, care primiseră de la Gabinius[93] doar sume relativ mici din fondurile uriaşe cu care acesta fusese mituit, nu mai ţinură nici ei seama de ce se cuvine şi de ce nu, şi, ulterior, învăţară şi pe alţii să înfăptuiască tot felul de incorectitudini pentru bani. Ei demonstrau că prin dare de mită te poţi uşor sustrage pedepsei. Aşa a scăpat Gabinius cu faţa curată în acea împrejurare. După cîtăva vreme însă, tot a fost adus în faţa justiţiei, în urma unor alte acuzaţii, dar mai ales pentru vina că delapidase din provincia pe care o guvernase peste o sută de milioane de drahme. De astă dată n-a mai scăpat, ci a fost condamnat. Şi iată cum Gabinius s-a văzut pus într-o situaţie paradoxală. El, care fusese absolvit de pedeapsă în cursul primei judecăţi, datorită banilor ce-i avea, a fost condamnat, la a doua judecată, tocmai din pricina acestor bani pentru care fusese anchetat prima oară. Acelaşi lucru se poate afirma şi despre Pompeius, care, deşi nu era de faţă, îl scăpase prima dată pe Gabinius prin mijlocirea prietenilor săi; a doua oară, cînd se găsea într-un cartier mărginaş al Romei, şi, ca să zic aşa, se afla alături de Gabinius pe băncile acuzării, nu a mai putut să-i fie de nici un folos.

56 Iată cum s-au petrecut lucrurile. Gabinius a făcut atîta rău în Syria, încît localnicii au avut mult mai mult de suferit de pe urma lui în comparaţie cu răul

pricinuit de piraţi, care pe atunci ajunseseră în culmea puterii lor.

Gabinius însă, considerînd neînsemnate cîştigurile necurate dobîndite în urma jafurilor ce le făcuse, după o adîncă chibzuinţă, pregăti mai întîi o expediţie războinică împotriva parţilor, momit de bogăţiile lor.

După moartea lui Phraates, prin mîna criminală a copiilor săi[94], Orodes preluă domnia şi îl izgoni pe fratele său Mithridates, din ţinutul Mediei, peste care acesta era stăpîn. Mithridates îşi găsi adăpost la Gabinius, pe care-l convinse să-i ajute să reintre în Media. Cînd însă Ptolemeu, proaspăt sosit cu scrisorile de recomandare ale lui Pompeius îi făgădui că îl va umple cu bani atît pe el, cît şi pe soldaţii din armata lui, că va achita parte din sume pe loc, parte după ce va fi readus în Egipt, Gabinius renunţă la expediţia din Partia şi se îndreptă spre Egipt, încălcînd legea care nu îngăduia guvernatorilor să iasă din graniţele provinciilor pe care le aveau în seamă sau să înceapă un război din propria lor iniţiativă. Să nu se uite că atît poporul roman, cît şi Sibylla interziseseră readucerea lui Ptolemeu pe tronul Egiptului. Dar, în măsura în care toate aceste oprelişti aveau mai multă greutate, Gabinius ridica şi el pretenţiile băneşti.

El îl lăsă în Syria, cu o mînă de soldaţi, pe fiul său Sisenna, băiat încă tînăr, expunînd astfel şi mai tare prădăciunilor întreprinse de piraţi provincia care-i fusese încredinţată. Apoi se îndreptă spre Palestina, unde-l făcu prizonier pe Aristobul, care-i aţîţa pe iudei la tot felul de răscoale[95], după ce izbutise să fugă de la Roma. Pe Aristobul îl trimise la Pompeius, iudeilor le impuse plata unui tribut şi, după aceste isprăvi, intră, în fine, în Egipt.

57 În Egipt domnea regina Berenice[96], care nu se arătă prea primitoare pentru musafirul nepoftit, deşi se temea de romani. Ea îl adusese la curtea ei pe un oarecare Seleucos[97] care pretindea că se trage din acel neam regesc atotputernic odinioară în Syria; cu acest venetic regina se căsătorise şi acum îl asociase la tron, cît şi la conducerea războiului ce începuse. Cînd însă se lămuri că soţul ei nu era bun la nimic, îl asasină. Locul lui Seleucos a fost curînd preluat de Archelaos, fiul acelui Archelaos care trecuse de partea lui Sulla, om de mare valoare, care-şi petrecea viaţa în Syria[98].

Gabinius ar fi putut înăbuşi primejdia de la bun început, căci el îl ţinuse arestat pe Archelaos, pe care-l suspecta de multă vreme; în fapt, prizonierul nu putea nici cum să-i provoace nici un fel de supărări. Cu toate acestea, Gabinius, temîndu-se să nu apară micşorat în ochii lui Ptolemeu, în raport cu banii pe care regele îi oferea, ca unul care nu a întreprins nimic, pe de altă parte, mînat şi de speranţa că va stoarce încă şi mai mulţi bani, dacă se va ţine seama de puternica personalitate şi de reputaţia lui Archelaos, pînă la urmă, nesilit de nimeni îl eliberase pe Archelaos, lăsîndu-se să se creadă că a evadat, după ce, în prealabil, luase mari sume de bani şi de la acesta.

58 Gabinius a înaintat fără nici un incident pînă la Pelusion[99]. De aici a pătruns mai departe, după ce-şi împărţi armata în două corpuri şi, chiar în aceeaşi zi, îi şi învinse pe egiptenii care căutau să-l înfrunte. În continuare obţinu încă două victorii, una pe Nil, într-o bătălie navală, iar alta pe uscat[100].

Locuitorii oraşului Alexandria sînt foarte înclinaţi să-şi arate îndrăzneala şi să spună tot ce le trece prin cap; cînd însă e vorba de război şi de asprimea lui, numai gura e de ei.Totuşi, în numeroasele şi sîngeroasele răscoale care izbucnesc pe acolo, nu se dau în lături de la omoruri şi, în lupta fratricidă ce-i dezbină pe moment, nu pun nici un preţ pe viaţă. Preferă să piară luptînd, de parcă o asemenea moarte ar fi cel mai preţios bun din lume.

După ce i-a învins pe alexandrini şi printre mulţi alţii l-a ucis şi pe Archelaos — Gabinius se văzu dintr-odată stăpînul Egiptului pe care-l încredinţă lui Ptolemeu. Acesta, deoarece avea mare nevoie de bani, îşi

condamne pe Gabinius cît mai aspru, fără a ţine seama de nici o circumstanţă atenuantă.

62 Cînd situaţia părea deosebit de critică, iată că sosiră la Roma banii trimişi de Gabinius, aşa că acesta, la adăpostul sumelor ce le vărsase, nu avu nimic de suferit nici în timpul absenţei sale din Capitală şi nici atunci cînd se întoarse. Dar Gabinius se simţea nespus de ruşinat şi conştiinţa sa îl chinuia aşa de rău, încît îşi amîna într-una întoarcerea în Italia. El intră în Roma, noaptea, pe furiş, şi nu îndrăzni zile întregi să păşească pragul casei sale[103]. Capetele de acuzare însă se îngrămădeau şi acuzatorii se arătau a fi numeroşi. Prima învinuire, care era şi cea mai gravă, se referea la repunerea pe tron a lui Ptolemeu. Gabinius a fost deci chemat la judecată. Plebea, cu mic şi mare, se scurse, fără întrerupere, spre locul de judecată şi de mai multe ori se arătă gata să-l sfîşie pe Gabinius în bucăţi[104]. Întîmplarea făcea ca Pompeius să nu fie atunci de faţă, iar Cicero îl acuza cu toată înverşunarea de care era capabil. Cu toată această dramatică desfăşurare a procesului, Gabinius a fost achitat. El, dîndu-şi seama de gravitatea faptelor pentru care era judecat, a dat bani în stînga şi în dreapta, fără să se uite, iar Pompeius şi Caesar, pe altă linie, continuînd să-l susţină, au dus o campanie în favoarea lui, răspîndind zvonul că Sibylla pomenise de o cu totul altă împrejurare şi de un alt rege, nu de Ptolemeu. Ceea ce triumvirii repetau cu deosebită insistenţă era observaţia că în cărţile sibylline nu se afla nici o aluzie la pedeapsa unor fapte ca acelea de care era învinuit Gabinius.

63 Puţin a lipsit ca plebea dezlănţuită să nu-i ucidă şi pe judecători. Aceştia abia scăpară cu fuga. După aceea, Adunarea luă în consideraţie celelalte capete de acuzare care i se aduceau lui Gabinius şi făcu ce făcu pentru ca fostul guvernator să fie cel puţin condamnat pe baza acestor învinuiri.

Noii judecători, traşi la sorţi pentru viitoarea judecată, temîndu-se de mînia poporului, şi cum nici nu primiseră prea mare lucru din partea lui Gabinius (acesta, urmărit acum în justiţie pentru lucruri de mai puţină importanţă şi contînd pe un succes şi în această ocazie, nu cheltuise cine ştie ce), l-au condamnat, deşi Pompeius se afla în preajmă, iar Cicero îi era acum apărător![105]. Într-adevăr, cu prilejul primului proces, Pompeius fusese silit să plece din Roma, ca să facă faţă aprovizionărilor cu grîne, căci din cauza revărsărilor Tibrului, o marte parte dintre rezerve fuseseră distruse. Dacă ar fi ţinut cu orice preţ, ar fi putut însă reveni la Roma, deoarece se afla încă în graniţele Italiei. Dar atunci, el nu s-a întors decît după ce sentinţa a fost dată; cînd s-a ţinut al doilea proces, Pompeius nu a depăşit cartierele mărginaşe ale Romei înainte de a afla rezultatul. În Adunarea poporului, convocată de el în afara pomoeriumului — căci Pompeius avînd funcţia de proconsul nu mai avea dreptul să intre în Roma —, a pledat cu multă căldură cauza lui Gabinius şi a dat citire unor scrisori, referitoare la Gabinius, pe care le primise de la Caesar. Pledoaria şi-a încheiat-o cu rugămintea ca Gabinius să fie achitat. Pe Cicero îl împiedică să-şi mai continue învinuirile, ba îl şi determină să preia partea apărării, ceea ce, natural, îi atrase oratorului porecla de „transfug" şi critici foarte vii. Dar, nimic din toate acestea nu-i ajutară lui Gabinius. A fost condamnat la exil, aşa cum am arătat. Ceva mai tîrziu, datorită lui Caesar, s-a reîntors însă la Roma.

64 În aceeaşi vreme a decedat şi soţia lui Pompeius, dînd naştere unei fetiţe. De îndată ce elogiul funebru a fost pronunţat în for, fie la instigaţia prietenilor lui Caesar şi ai lui Pompeius, fie pur şi simplu ca să le fie acestora pe plac, cîţiva cetăţeni au răpit rămăşiţele pămînteşti ale Iuliei[106] şi le-au înmormîntat în cîmpul lui Marte, deşi Domitius s-a împotrivit din răsputeri, spunînd, printre altele, că faptul de a îngropa pe cine-

va într-un loc sacru, fără un decret special, constituie un sacrilegiu.

65 Tot în același timp Caius Pomptinus a primit triumful pentru faptele sale de arme din Gallia[107]. Pînă la primirea triumfului, a așteptat în afara pomoeriumului. Cum nimeni nu se gîndise să i-l acorde, nici nu l-ar fi obținut vreodată dacă nu l-ar fi sprijinit Servius Galba, care luase și el parte la această expediție și se nimerise să fie pretor. Pe ascuns, în faptul zilei, Galba smulse votul necesar de la cîțiva cetățeni, cu toate că legea interzicea aspru orice dezbatere publică în Adunarea poporului, înainte de prima oră. Acesta a fost motivul pentru care cîțiva tribuni, care nu fuseseră de față la ședința Adunării, au căutat să provoace incidente chiar în timpul desfășurării triumfului. S-a ajuns chiar pînă la pierderi de vieți omenești.

CARTEA XL

1 Acestea sînt evenimentele care s-au petrecut în cel de-al 700-lea an de la fundarea Romei. 54 î.e.n.

În Gallia, pe vremea cînd L. Domitius şi Cl. Appius[1] erau încă consuli, Caesar, odată cu alte pregătiri militare a poruncit să se construiască nave de mărime mijlocie, care depăşeau corăbiile uşoare de cursă lungă ale romanilor, dar inferioare ca dimensiuni faţă de corăbiile de transport indigene. Aceste nave erau destinate unei navigaţii rapide, puteau înfrunta forţa valurilor şi rămîne pe uscat fără să sufere stricăciuni.

De îndată ce sosi anotimpul favorabil navigaţiei, Caesar trecu din nou în Britannia — invocînd faptul că britannii nu-i trimiseseră toţi ostatecii pe care-i promiseseră[2], deoarece bănuiau că Caesar, care plecase de la ei din ţară fără să fi făcut vreo ispravă, nu avea să mai treacă marea nici cînd. În realitate, o dorinţă nestăvilită îl îmboldea să cucerească insula. Chiar dacă n-ar fi recurs la motivul ce-l invoca, oricum, ar fi găsit un alt pretext.

Debarcarea s-a făcut în acelaşi loc, ca şi mai înainte; nimeni nu mai îndrăzni să-i opună rezistenţă faţă de marele număr de corăbii de care era însoţit[3]. Se adăuga şi faptul că Caesar pusese concomitent stăpînire pe diferite puncte strategice şi nu întîrzie să-şi întărească poziţia în golful unde îşi avea ancorată flota.

2 Acestea sînt aşadar motivele pentru care barbarii nu-l putură împiedica pe Caesar să traverseze marea şi să debarce pe teritoriul lor. Acum însă aveau de ce să se teamă, mai strașnic ca înainte vreme, deoarece vedeau bine că Caesar a venit cu o armată mult mai numeroasă. Ei îşi transportară tot ce aveau mai de preţ, nu prea departe, într-un ţinut acoperit cu păduri dese şi hăţişuri. După aceste măsuri de siguranţă au tăiat trun-

chiurile arborilor din împrejurimi şi, îngrămădindu-le rînduit unele peste altele, au înălţat o împrejmuire întărită. Cînd au fost gata, au început să atace patrulele romane.

Ceva mai tîrziu, deşi învinşi într-o bătălie la cîmp deschis, au izbutit pînă la urmă să-i momească pe romani şi să-i aducă pe nesimţite în imediata apropiere a lagărului lor întărit. Cînd le veni la îndemînă, făcură prăpăd printre romani.

A urmat o furtună puternică care a provocat mari distrugeri în rîndurile corăbiilor romane. Britannii, încurajaţi, au chemat numaidecît în ajutorul lor triburi aliate şi au organizat un asalt împotriva locului de staţionare al flotei romane. În fruntea lor l-au ales pe Casivellaunus, cel mai puternic şef din insulă[4]. Romanii le ieşiră în întîmpinare şi, la început, îşi cam pierdură cumpătul cînd se produse prima ciocnire de care războinice. În curînd însă, ei îşi deschiseră rîndurile pentru a lăsa liberă trecere carelor de luptă, loviră în coastă pe duşmanii care înaintau în goană pe lîngă ei şi lupta îşi recăpătă echilibrul.

3 Combatanţii rămaseseră fiecare pe propriile lor poziţii. Cu prilejul unei noi ciocniri, pedestraşii barbari se arătară superiori, dar cavaleria lor a fost bătută şi britannii se văzură nevoiţi să se retragă spre Tamisa. Ei stăviliră trecerea fluviului prin piloni, unii vizibili, alţii ascunşi sub apă, şi apoi îşi întocmiră un lagăr de popas. După ce Caesar îi sili printr-un atac dus cu deosebită violenţă să-şi părăsească întăritura improvizată din piloni, îi alungă şi din lagărul unde încă mai rezistau, în timp ce alţi ostaşi romani respingeau pe barbarii care se avîntaseră asupra locului de staţionare al flotei. Cu groaza în suflet, barbarii încetară lupta şi obţinură pacea. El îşi luară obligaţia să dea ostateci şi să plătească un tribut anual[5].

4 După această expediţie, Caesar părăsi definitiv insula şi nu lăsă aici nici un corp de armată. Mulţumit

cu cele ce realizase, Caesar era de părere că ar fi fost inutil să-şi expună oamenii la rigorile frigului într-un ţinut cu totul necunoscut. Cît despre el personal, îşi dădea seama de imprudenţa ce ar fi comis-o dacă ar mai fi lipsit mult timp din Gallia. Năzuinţa pentru rezultate cît mai spectaculoase se temea să nu-l aducă la pierderea celor deja obţinute.

Prevederile lui se dovediră pe deplin îndreptăţite. Abia îşi îndreptase paşii spre Italia, cu gîndul să-şi petreacă iarna în patrie, cînd gallii şi începură frămîntări care anunţau vremuri grele, cu toată prezenţa numeroaselor garnizoane romane presărate în ţara lor. Unele triburi se ridicară chiar făţiş la luptă. Dacă Caesar ar fi rămas în Britannia şi dacă aceste tulburări ar fi izbucnit în timpul iernii — întreaga Gallie ar fi fost cuprinsă de flacăra răscoalei.

5 Începutul acestui război a fost făcut de eburoni. Conducătorul lor se numea Ambiorix[6]. Ei repetau într-una că pricina răscoalei se datora stăpînirii nedorite a romanilor, comandaţi de locotenenţii lui Caesar, Sabinus şi L. Cotta. Adevărul e că eburonii simţeau un profund dispreţ pentru romani, nu-i socoteau în stare să se apere singuri şi nu-şi închipuiau că Caesar va lua contramăsurile necesare fără să mai piardă o clipă. Pe romani ei îi loviră prin surprindere, cu gîndul că le vor cuceri tabăra de război de îndată dar, cînd îşi dădură seama că s-au înşelat, încercară anumite tertipuri. Ambiorix, după ce întinse cu grijă tot felul de curse în locurile care se potriveau cel mai bine pentru aşa ceva — se duce spre lagărul romanilor, precedat de un crainic. El se jură că războiul nu l-a început el, cu voia lui, şi adăugă că se căieşte amarnic de cele întîmplate. Pe romani îi sfătui să se ferească de ceilalţi eburoni care nu mai voiau să asculte de ordinele lui şi care urmau să dea în cursul nopţii un atac general asupra lagărului. Părerea lui era că ar fi fost mai cuminte ca romanii să părăsească Eburonia, unde, pretindea el, dacă ar fi rămas în continuare, erau expuşi la mari pericole, şi să se

strămute cît mai curînd posibil în regiunea învecinată locului de iernare al tovarăşilor lor de luptă.

6 La auzul acestor cuvinte, romanii se lăsară înduplecaţi (între altele, ei credeau că Ambiorix, care în repetate rînduri se bucurase de dovezi de bunăvoinţă din partea lui Caesar, dorea să-şi dovedească recunoştinţa) şi, strîngîndu-şi în mare grabă bagajele, spre seară, o porniră în marş. Cînd însă au căzut în mîna celor ce-i pîndeau, au suferit pierderi extrem de grele. Cotta, şi împreună cu el mulţi soldaţi, au rămas pe cîmpul de luptă. Cît despre Sabinus, Ambiorix trimise să-l cheme spre el, simulînd că are de gînd să-l scape. Sabinus nu fusese de faţă la măcelul tovarăşilor săi şi, pe cît se pare, îşi mai păstra încă încrederea în şeful gall. Dar Ambiorix, prinzîndu-l, l-a despuiat de arme şi de haine, apoi l-a străpuns cu lăncile, în timp ce, printre altele, îi spunea în batjocură: „nişte neispraviţi ca voi, cum de vă trece prin minte să ne comandaţi pe noi, oameni de aşa valoare?"

Iată, prin urmare, ce au pătimit aceşti romani. Cei care au mai rămas în viaţă s-au năpustit îndărăt spre întăritură, adică acolo de unde ieşiseră la drum. Cum barbarii îi hărţuiră şi aici, provocîndu-i la luptă, deoarece nici nu puteau să se apere, dar nici să scape prin fugă — s-au omorît unii pe alţii[7].

7 După acest incident sîngeros, s-au răsculat şi alte triburi vecine, între alţii şi nervii, deşi Q. Cicero, fratele lui Marcus şi locotenentul lui Caesar îşi aşezase tabăra de iarnă chiar în ţinutul lor.

Ambiorix primi pe răsculaţi în armata ce-o comanda şi îl atacă de îndată pe Cicero. Lupta a decurs fără avantaje de o parte şi de alta. Ambiorix s-a ales doar cu cîţiva prizonieri, prinşi de vii. Atunci a încercat să-l înşele şi pe Cicero, într-un fel oarecare. Cum încercarea lui a dat greş, a organizat un asediu în jurul taberei romane şi, bizuindu-se pe sutele de braţe pe care le avea la dispoziţie, pe experienţa cîştigată în cursul luptelor

cu romanii, pe unele informaţii smulse de la prizonierii romani, interogaţi unul cîte unul, îi închise în curînd pe cei asediaţi în mijlocul unui cerc de valuri de pămînt şi de tranşee.

S-au încins mai multe bătălii, aşa cum e firesc să se întîmple într-o asemenea împrejurare. Din tabăra barbarilor au pierit mult mai mulţi, căci şi ei erau mult mai numeroşi. Cu toate acestea, puhoiul armatei lor părea nesfîrşit; pierderile în oameni parcă nici nu se simţeau. Romanii, în schimb, care şi aşa nu erau în număr mare, şi se împuţinau pe zi ce trecea, au fost încercuiţi cu destulă uşurinţă.

8 Ei se aflau în pragul primejdiei să fie luaţi prizonieri. Cei valizi, nu mai pridideau să vindece rănile celor căzuţi, din lipsa celor necesare, iar hrana era pe terminate, căci fuseseră asediaţi cînd se aşteptau mai puţin. Nici un semn nu arăta că ai lor au de gînd să le vină în ajutor, deşi multe detaşamente de romani se aflau destul de aproape, cazate în taberele de iarnă. Barbarii, care păzeau su străşnicie toate căile de acces, prindeau pe toţi cei trimişi spre lagărul asediat şi îi omorau chiar sub ochii îngroziţi ai celor încercuiţi.

În cele din urmă, un nervian care avea cele mai bune sentimente pentru romani[8], în urma binefacerilor de care se bucurase, şi care întîmplător se afla şi el în lagărul asediat împreună cu Cicero, îi propuse acestuia să trimită ca sol pe unul din sclavii lui. Îmbrăcat în chip de gall, vorbind limba băştinaşilor, acest sclav a putut să se strecoare printre duşmani, luat drept unul de-ai lor, şi după aceea să se îndepărteze.

9 Primind veşti despre cele întîmplate, Caesar care nu apucase să intre în Italia, ci se afla încă pe drum, făcu în mare grabă cale întoarsă, luînd cu sine pe toţi soldaţii pe care îi întîlnea în taberele de iarnă din locurile pe unde trecea. De teamă ca nu cumva Cicero, neştiutor de ajutorul care sosea, să nu păţească ceva rău sau să cadă la o înţelegere, trimise înainte un călă-

reț. Caesar nu avea încredere în omul de casă al nervianului, deși avusese prilejul să-i pună la încercare buna credință. Prudența îl îndemna totuși să țină seama de sentimentele firești ale gallului față de compatrioții săi, stare de spirit care putea duce la un adevărat dezastru pentru romani. De aceea a preferat să trimită un călăreț, ales din mijlocul trupelor aliate, care cunoștea limba și pe care-l îmbrăcă în costumul gall. Ca nu cumva acest mesager, fie de bună voia lui, fie silit, să dezvăluie ceva din veștile pe care le ducea, Caesar nu-i încredință nimic verbal, ci toate cîte a dorit să ajungă pînă la Cicero l-a ticluit într-o scrisoare în limba greacă. Prevăzînd cazul în care scrisoarea ar fi putut cădea în mîinile dușmanilor, ea tot nu le-ar fi spus nimic, căci literele grecești erau pe acea vreme complet necunoscute barbarilor. De altfel, Caesar avea obiceiul ca ori de cîte ori trimitea mesaje secrete, să înlocuiască literele care formau cuvintele cu a patra literă corespunzătoare în șirul alfabetului. În felul acesta nu chiar oricine putea lua cunoștință de conținut[9].

Călărețul trimis, se îndreptă spre lagărul roman asediat. Cum i-a fost peste putință să stabilească legătura cu tabăra, a legat mesajul de o lance și, prefăcîndu-se că-i ochește pe dușmani, o aruncă cu toată puterea spre un anumit turn unde lancea rămase înfiptă. Astfel înștiințat despre înaintarea lui Caesar, Cicero prinse curaj și făcu față situației cu și mai multă însuflețire[10].

10 Multă vreme barbarii n-au știut nimic despre ajutorul care sosea. Caesar, ca să-i ia cît mai pe neașteptate, înainta numai noaptea, iar ziua se adăpostea prin locuri cît mai ferite. Dar mai tîrziu, bucuria manifestată de cei asediați părîndu-li-se suspectă, barbarii trimiseră iscoade în toate părțile și astfel aflară că Caesar se apropie pe zi ce trece. Atunci ei hotărîră să-i iasă în întîmpinare cu gîndul să-l atace prin surprindere[11]. Prevenit la timp de intențiile lor, Caesar poposi peste noapte în locul unde se afla, dar în zorii zilei, după ce mai întîi ocupase o înălțime destul de abruptă, își stabili tabăra aici, pe o poziție pe cît s-a putut de îngustă, ca să dea impresia că este însoțit numai de puțini soldați, că se simte extenuat de greutatea drumului și că se teme de atacurile barbarilor. Prin aceste șiretlicuri el spera să-i atragă pe dușmani spre locul înalt unde se afla, ceea ce s-a și întîmplat.

Barbarii plini de dispreț pentru Caesar, care luase astfel de măsuri, se avîntară la atac pe coastele colinei, dar fură atît de crunt loviți, încît renunțară să mai reziste[12].

11 Ambiorix și toți ceilalți care i se alăturaseră fură astfel subjugați. Să nu ne închipuim însă că sentimentele lor s-au schimbat în bine față de romani. Treverii, temîndu-se de ce-i aștepta, căci Caesar chema la sine pe rînd pe toți șefii de triburi și pedepsele nu întîrziau, s-au răsculat din nou, la îndemnul lui Indutiomar. Ei atraseră în mișcarea lor și alte triburi, care aveau aceleași temeri. Ținta expediției pe care au organizat-o era lagărul lui Titus Labienus, instalat în ținutul remilor. Dar în timp ce se îndreptau spre remi, romanii îi atacară pe negîndite și îi nimiciră.

Acestea sînt evenimentele care s-au petrecut în Gallia[13]. Caesar rămase acolo peste iarnă ca să poată restabili liniștea printr-o severitate sporită.

12 La rîndul lui și Crassus aspira să treacă la o acțiune care i-ar fi adus faimă și cîștig[14]. Oricît ar fi căutat, în Syria nu vedea nimic corespunzător cu năzuințele lui[15]. Syrienii stăteau foarte liniștiți, iar vecinii lor, care mai înainte vreme le încălcau fruntariile, intimidați de dominația romană, nu mai organizau nici o invazie. Atunci Crassus se hotărî să înceapă o campanie împotriva parților, deși nu avea nici un motiv să se plîngă de purtarea lor și nici nu era autorizat prin vreun decret senatorial să pornească acest război[16]. El însă tot auzise că perșii sînt nespus de bogați și își închipuia că-l va învinge lesne pe Orodes, de curînd suit pe tron[17]. Așa că trecu Eufratul și înaintă adînc în ținutul

54 î.e.n.

Mesopotamiei, lăsînd în urma sa numai jale şi ruine. Cum expediţia era cu totul neaşteptată pentru barbari, aceştia nu avuseseră timp să ia nici un fel de măsuri de apărare. Nu e deci de mirare că Talymenos[18] Silakeş[19], pe acea vreme satrap al Mesopotamiei, a fost învins lîngă Ichniae, un fort astfel numit, într-o luptă la care a participat doar o mînă de călăreţi. Acoperit de răni, Talymenos se îndepărtă, ducînd el însuşi regelui part vestea despre expediţia lui Crassus.

13 În scurtă vreme Crassus se văzu stăpînul unor locuri întărite cu garnizoane şi a unor aşezări orăşeneşti, în majoritatea lor greceşti, printre care se afla şi oraşul Nicephorium. Printre locuitorii acestor aşezări se aflau mulţi coloni aparţinînd macedonenilor şi grecilor (aceştia din urmă luptaseră odinioară alături de macedoneni), care suportau cu greu stăpînirea parţă. Făcîndu-şi mari speranţe, ei trecură cu dragă inimă de partea romanilor, în ochii lor mai iubitori de cultura greacă. Locuitorii din Zenodotium fură însă singurii care făcură excepţie. După ce au invitat în cetatea lor cîţiva soldaţi romani, dîndu-le a înţelege că au de gînd să se supună, cît îi văzură înăuntrul zidurilor, puseră mîna pe ei şi îi omorîră. Din această pricină oraşul lor a fost ras de pe faţa pămîntului[20]. A fost de altfel singurul act de cruzime[21] săvîrşit de Crassus în urma celor ce se petrecuseră, lipsit de urmări neplăcute pentru el.

Cu ceva mai multă energie Crassus ar fi putut să cucerească şi celelalte localităţi întărite de dincolo de Tigru, dacă şi-ar fi continuat neobosit atacurile şi ar fi profitat cum trebuie de zăpăceala generală care pusese stăpînire pe barbari. De asemenea, ar fi trebuit să-şi stabilească aici taberele de iarnă şi să supravegheze ţinutul prin garnizoane puternice şi numeroase[22]. El însă, mulţumindu-se cu cele ce dobîndise în cursul fulgerătoarei sale campanii nu s-a mai îngrijit nici de paza acestor localităţi cucerite, nici de a altora. Plictisit de cît stătuse în Mesopotamia, şi dornic să se întoarcă la

viaţa fără de griji din Syria, Crassus a oferit parţilor cea mai bună ocazie să ia măsurile de apărare necesare şi să pricinuiască mari pierderi în rîndul soldaţilor romani lăsaţi la ei în ţară.

Aşa a început războiul între parţi şi romani. 54 i.e.n. (toamna)

14 Parţii locuiesc la răsărit de Tigru, împînzind ţinutul cu cetăţi întărite şi cu forturi militare. Pe aici se află şi unele oraşe, cum ar fi, de pildă, Ktesiphon, reşedinţa regească.

Originea lor se pierde în negura vremurilor şi ei sînt cunoscuţi ca unii dintre cei mai vechi barbari. Tot parţi se numeau şi pe vremea existenţei regatului persan. Pe acea vreme însă nu ocupau decît un teritoriu restrîns pe care autoritatea lor nu-l depăşea. După destrămarea regatului persan şi înflorirea puterii macedonene, în perioada cînd urmaşii lui Alexandru, certîndu-se între ei, îmbucătăţiră moştenirea, ca să-şi croiască fiecare în parte un regat propriu, un anume Arsakes, izbuti să ridice din nou faima numelui Partiei[23]. După numele acestui rege succesorii săi s-au numit arsacizi. Favorizaţi de soartă, ei cuceriră regiunile învecinate şi transformară Mesopotamia într-o satrapie. În cele din urmă, această dinastie şi-a creat o faimă şi o putere atît de mare încît începînd chiar din acele vremuri îndepărtate, reprezentanţii ei putură să-i înfrunte pe romani. Şi în zilele noastre încă ei sînt socotiţi drept nişte adversari de temut. Nu-i mai puţin adevărat că, deşi sînt oameni de valoare în arta războiului, renumele întrece totuşi posibilităţile lor reale. Această faimă se datoreşte în primul rînd faptului că n-au fost niciodată înrobiţi de romani, chiar dacă ei personal n-au izbutit să cucerească nimic de la romani, ba uneori au mai şi pierdut unele din posesiunile aflate sub stăpînirea lor. Pînă astăzi încă, dacă trebuie să ne înfrunte în luptă, fac faţă situaţiei în mod onorabil.

15 S-au scris multe lucrări despre neamul, ţara de baştină, particularităţile şi moravurile parţilor. Aşadar,

n-am de gînd să mai repet toate acestea. În ce privește însă armele și felul lor de a lupta, cîteva lămuriri sînt necesare.

O discuție în această direcție se află aici la locul ei, deoarece vom ajunge la unele amănunte asupra modului în care ei mînuiesc armele.

Nu se folosesc de nici un fel de scut, ci luptă călări, înarmați cu arcuri sau cu lănci. Adesea, călăreții sînt apărați prin scuturi protectoare. Au puțini pedestrași și aceștia nu sînt recrutați decît din rîndul oamenilor mai puțin viguroși.

Cu toate acestea și pedestrimea este înarmată cu arcuri. Din cea mai fragedă vîrstă încă, parții sînt învățați cu exercițiile militare. Acest gen de exercițiu, care prevede mînuirea arcului și a lăncii este înlesnit de clima și de configurația geografică a țării[24].

Ținutul, cît vezi cu ochii, este o cîmpie întinsă, foarte potrivită pentru pășuni și pentru cursele de cai. Așa că atunci cînd pornesc la război, pleacă însoțiți de herghelii întregi, ca să poată schimba caii după cum e nevoie, să se năpustească ca un fulger din mari depărtări asupra dușmanului, sau, dimpotrivă, să fugă de rup pămîntul. Atmosfera în care trăiesc este teribil de uscată, lipsită complet de umiditate. De aceea, tirul cu arcul este foarte favorizat, afară dacă ne găsim în plină iarnă[25]. Este deci lesne de înțeles pentru ce parții nu pornesc niciodată iarna la război. În restul anului ei sînt greu de învins la ei acasă sau în regiunile cu un climat asemănător. Suportă destul de bine, din obișnuință, razele arzătoare ale soarelui. De asemenea, au găsit tot felul de mijloace pentru a ocoli marea lipsă de apă și dificultățile de aprovizionare cu apă. Din aceste particularități ale climei și-au creat o adevărată armă pentru a-i respinge pe invadatori.

Li s-a mai întîmplat să cunoască succese în luptă sau în incursiunile de pradă și în afara granițelor teritoriului lor, adică dincolo de Eufrat. Dar, cînd se găsesc într-o regiune mult mai deosebită față de solul lor natal și de clima de la ei de acasă, cînd n-au asigurată hrana și

plata soldei — nu sînt în stare să susțină un război vreme îndelungată, nici cu egală vigoare.

Cam acestea ar fi, așadar, moravurile specifice vieții militare a parților.

16 După ce Crassus a pătruns în Mesopotamia, așa cum am spus mai sus, Orodes îi trimise o deputație în Syria, pentru a se plînge de urmările invaziei și a se informa cu privire la motivele care l-au împins să înceapă războiul. Totodată, îl trimise pe Surena[26], însoțit de un corp de oaste, spre localitățile căzute în puterea romanilor sau care trecuseră de partea lor. El se pregătea să pornească personal în fruntea unei armate spre Armenia, regat care aparținuse odinioară lui Tigranes. Scopul pe care-l urmărea era ca Artabazes, fiul defunctului rege, ajuns acum pe tron, îngrijorat de soarta propriei sale țări, să nu se gîndească cumva să vină în ajutorul romanilor. Răspunsul lui Crassus a fost că îl va pune la curent pe Orodes cu pricinile războiului atunci cînd va ajunge la Seleucia. Acest oraș se află în Mesopotamia, și cea mai mare parte a locuitorilor de aici sînt greci[27]. La auzul unor asemenea cuvinte, un part, pocnind cu degetele mîinii drepte în palma mîinii stîngi, îi spuse: „mai degrabă vor crește peri, colea, în palmă, decît ai să ajungi tu la Seleucia![28] . . . . . * 53 î.e.n.

17 În iarna în care Cnaeus Calvinus și Valerius Messala au luat în primire consulatul, la Roma s-au petrecut numeroase fapte neobișnuite. Au apărut bufnițe și lupi; cîini cu înfățișare fioroasă rătăceau de colo pînă colo. Unele statui s-au acoperit cu broboane de sudoare, iar altele au fost trăsnite. Alegerile de magistrați, în parte din cauza rivalităților obișnuite, dar în primul rînd din cauza opreliștilor ivite după consultarea zborului păsărilor și a semnelor cerești, nu s-au putut ține decît cu mare greutate, abia în cea de a șaptea lună a anului[29]. Prea lămurit nu reieșea la ce se refereau 54—53 î.e.n.

* Mică lacună.

aceste opreliști, căci la Roma frămîntările civile se țineau lanț, în Gallia localnicii iarăși se ridicaseră la luptă și peste toate, romanii se treziseră angajați într-un război cu parții, fără să știe nici ei cum. Dar semnele care l-au însoțit pe Crassus cînd a trecut Eufratul la Zeugma[30] (acesta era numele dat după expediția lui Alexandru, vadului pe unde a trecut Crassus) au fost foarte clare și ușor de înțeles.

18 S-a dat numele de „*Vultur*" unui mic templu în care se înalță un vultur de aur. Fiecare legiune recrutată după normele în vigoare posedă un asemenea chivot; niciodată chivotul nu părăsește tabăra de iarnă a unei legiuni, decît odată cu plecarea tuturor trupelor. Un singur om poartă chivotul, fixat în vîrful unei lănci foarte lungi, terminată prin alt vîrf ascuțit, așa ca lancea să poată fi înfiptă în pămînt. Unul din acești vulturi n-a vrut cu nici un chip să treacă atunci Eufratul alături de Crassus, ci lancea a rămas puternic împlîntată în pămînt, de parcă acolo fusese țintuită. Ca s-o smulgă a fost nevoie de mai mulți soldați, care se strînseră roată în jurul lăncii și care se opinteau din răsputeri. Smuls din pămînt, vulturul i-a urmat cu multă împotrivire. Afară de aceasta, la bătaia unui vînt puternic unul din acele stindarde uriașe, care amintesc de o pînză de corabie și pe care stă scris cu mari litere roșii, de culoarea purpurii, numele armatei și al generalului de care aparține, a fost răsturnat de pe un pod înalt în apele fluviului. Crassus dădu atunci porunca ca toate drapelele de asemenea dimensiuni să fie tăiate, așa încît, devenind mai scurte, să fie mai ușor de mînuit; dar prin aceasta n-a făcut decît să sporească numărul semnelor funeste.

Soldații, în timpul cînd treceau fluviul, au fost învăluiți într-o ceață pînă la pămînt, încît nu mai vedeau unde călcau și se ciocneau unii de alții. Pămîntul dușman, înainte de a pune piciorul pe celălalt țărm, nici nu l-au putut zări. Chiar și trecerea fluviului s-a făcut cu multă greutate, ca și intrarea pe teritoriul inamic, de

altfel. În acele momente s-a stîrnit un vînt cumplit, fulgerele brăzdau cerul și podul a cedat sub greutatea oamenilor, înainte de a-l fi trecut cu toții.

Aceste întîmplări erau atît de lămurite în semnificația lor că pînă și cei mai neștiutori și nepricepuți au înțeles ce vor ele să arate. Soldații își dădeau bine seama că au pornit-o cu stîngul și că nu aveau să se mai întoarcă pe la vetrele lor. Panica și o adîncă tulburare pusese stăpînire de tot lagărul roman.

19 Atunci Crassus, adresîndu-se oamenilor săi, ca să-i încurajeze le vorbi așa: „Soldați, să nu vă fie teamă de întîmplarea cu podul; nu trebuie să bănuiți de aici că vă așteaptă zile grele. Sub prestare de jurămînt, mă leg în fața voastră că am luat măsuri să vă aduc îndărăt în Italia, străbătînd Armenia[31]. Prin aceste cuvinte Crassus ar fi izbutit poate să învioreze spiritele cînd, fără să-și dea seama, adăugă cu voce tare: „Aveți toată încrederea. Nici unul din voi nu se va mai întoarce de aici la el acasă". La auzul acestor vorbe soldații socotiră greșeala făcută de Crassus drept o prevestire nu mai puțin gravă, și căzură într-o descurajare mai profundă încă. În zadar a tot încercat Crassus să-i îmbărbăteze, ponegrind lașitatea barbarilor și proslăvind virtuțile romane. Distribuții de bani și făgăduielile unor recompense în daruri n-au ajutat la nimic. Cu toate acestea oamenii îl urmau. Unul n-a ripostat cu vorba sau cu fapta. Se prea poate că au făcut-o din respect pentru disciplină, dar se poate să fi fost și așa de abătuți, încît nici nu se mai simțeau în stare să ia sau să îndeplinească o hotărîre salvatoare. Toate acțiunile lor purtau pecetea unei profunde demoralizări și a unei mari oboseli, de parcă o anume divinitate îi și condamnase dinainte la moarte.

20 Cele mai cumplite lovituri le avură de suferit din partea Osroenului Augarus[32]. Aliat cu romanii după războiul cu Pompeius, Augarus abia așteptase clipa potrivită în care să îmbrățișeze cauza barbarilor. Același

lucru l-a făcut şi arabul Alchaudonios[33], mereu gata să treacă de partea celui mai puternic. Cel puţin, acesta din urmă nu s-a sfiit să ia poziţie pe faţă şi astfel romanilor nu le-a fost greu să ştie ce aveau de făcut. Augarus, dimpotrivă, animat de cele mai bune sentimente faţă de parţi, simula că este prietenul lui Crassus, nu se uita la cheltuielile pretinse de generalul roman şi ajunse astfel să-i cunoască toate planurile, pe care se grăbea să le transmită în tabăra parţilor. Dacă cumva Crassus lua o hotărîre cuminte, Augarus îl sfătuia să n-o urmeze; dacă lua o hotărîre nepotrivită, îl îmboldea să meargă înainte. În cele din urmă iată ce făcu: Crassus se tot gîndea să se îndrepte spre Seleucia, însoţit de toată armata şi de proviziile pe care le avea, ca să ajungă acolo fără nici un risc, mergînd de-a lungul Eufratului şi, la nevoie, să navigheze chiar pe apa fluviului. Cu ajutorul celor din Seleucia, pe care credea că-i va atrage uşor de partea lui, pentru că erau greci, Crassus spera să ajungă fără prea mari dificultăţi la Ctesiphon; dar Augarus, îl făcu să renunţe la acest plan, demonstrîndu-i că drumul va fi foarte lung şi îl determină să angajeze o luptă cu Surena care, pretindea Augarus, se afla pe aproape şi avea cu sine puţini oameni.

21 După ce a luat aceste măsuri pentru a pregăti distrugerea lui Crassus şi a asigura succesul lui Surena, Augarus, care cu şeful part se întîlnea destul de des, chipurile, ca să-l tragă de limbă — îi ademeni pe romanii care nu bănuiau nimic, ci erau încredinţaţi că merg spre o victorie sigură, să-şi părăsească lagărul întărit. Dar cînd încăierarea a început, îi lovi şi el cu trupele ce le avea[34].

53 î.e.n. (primăvara) Iată cum s-au petrecut lucrurile: parţii, după ce şi-au ascuns grosul trupelor lor — lucru care nu era greu de făcut într-un teritoriu cu dealuri şi păduri — au ieşit la luptă în întîmpinarea romanilor. De îndată ce-i zări, Crassus, nu Crassus generalul, ci fiul său, care venise din Gallia ca să lupte împreună cu tatăl său[35] — se şi

avîntă în fruntea cavaleriei ca să-i lovească. Lăsîndu-se înşelat de micul număr de oameni ce-l vedea — Crassus, subestimînd forţele duşmanului — se luă pe urmele acelora care dinadins întorseseră spatele şi acum fugeau. Crassus se şi vedea învingător. El se îndepărtă în mod imprudent de trupele de pedestraşi şi, cînd ajunse la o anumită distanţă, se trezi înconjurat. Din această cursă nu mai scăpă cu viaţă.

22 După cele întîmplate, pedestraşii romani nu s-au împrăştiat ci au luptat mai departe împotriva parţilor, cu un curaj nebun, pentru a răzbuna moartea lui Crassus. Cu toate acestea, n-au ajuns la un rezultat pe măsura eforturilor depuse, fie din pricina numărului covîrşitor al barbarilor şi tacticii lor de a lupta, fie mai probabil din cauza nenumăratelor capcane pe care Augarus le tot întindea. Cînd voiau să formeze „broasca ţestoasă", pentru a se apăra prin strîngerea cît mai deasă a rîndurilor împotriva săgeţilor duşmane, iată că lăncierii parţi năvăleau cu toată puterea împotriva lor, pe unii îi prăvăleau la pămînt iar pe alţii reuşeau să-i împrăştie; dacă înaintau şiruri, şiruri, ca să evite şocul, asupra lor se revărsa o ploaie de săgeţi.

Mulţi romani, paralizaţi de groază, piereau numai în urma puternicului atac al lăncierilor; mulţi alţii erau nimiciţi de cleştele de netrecut al cavaleriei duşmane. Unii erau culcaţi la pămînt prin izbituri de lance sau chiar străpunşi şi apoi tîrîţi în goana calului. Săgeţile şi suliţele zburau fără încetare în aer şi cădeau dintr-odată peste capetele oamenilor, aşa că pe mulţi sau îi răneau mortal, sau îi scoteau din luptă. Se mai întîmpla că-i nimereau drept în ochi sau pătrundeau prin golurile lăsate de armele de apărare şi îi loveau fie la mîini, fie în oricare altă parte a corpului. Nici să respire nu mai puteau. Nu exista nici un mijloc de adăpostire şi oamenii erau expuşi, neputincioşi cum se adevereau, unor lovituri necontenite. Cînd încercau să se ferească de o lovitură de lance, se expuneau să primească alte cîteva zeci; acelaşi lucru se întîmpla şi

cînd încercau să-şi smulgă săgeţile înfipte în carne. Nici nu mai ştiau pe ce lume trăiesc, ce să facă, dacă era mai bine să se mişte sau să stea nemişcaţi. Căci mişcarea nu le asigura securitatea mai mult decît nemişcarea — şi nemişcarea le aducea pieire ca şi mişcarea. De altfel, inamicul nici nu le dădea răgaz să se mişte, iar rămînerea pe loc îi expunea să devină o ţintă şi mai lesnicioasă încă.

23 Iată ce pătimiră romanii în lupta de la om la om împotriva unor inamici care-i atacau deschis, căci Augarus nu şi-a aruncat de la început oamenii în vîltoare. Dar, cînd şi el trecu la atac, osroenii, aşezaţi în spatele romanilor care nu aveau cum să-i vadă, loviră cu nădejde, împlîntîndu-şi armele în carne printre golurile lăsate de armuri. Se înţelege că victimele lor au fost şi mai numeroase încă decît cele ale parţilor. Siliţi să-şi întoarcă frontul spre osroeni, ca să-i aibă în faţă, din spate romanii erau acum striviţi de parţi; şi lupta se desfăşura în continuare cu întoarceri cînd într-o parte, cînd în alta. Situaţia aceasta neobişnuită produse o dezordine din ce în ce mai accentuată în rîndurile romanilor, mai ales că ei se vedeau obligaţi, concomitent cu aceste veşnice schimbări de front, să-şi îndrepte într-una privirile spre direcţia de unde veneau în zbor suliţele şi săgeţile. Nefericiţii se izbeau, fără să vrea, de săbiile propriilor lor tovarăşi de arme şi astfel mulţi s-au omorît unii pe alţii. În cele din urmă, înghesuiţi pe un spaţiu extrem de restrîns, s-au văzut nevoiţi — cum duşmanii care-i încolţiseră nu mai încetau să arunce ploaie armele ucigătoare asupra lor — să-şi apere părţile expuse ale trupului la adăpostul scuturilor celor ce stăteau strîns lipiţi de ei. De mişcat însă nimeni nu se mai putea mişca. Nici măcar să stea bine în picioare nu mai erau în stare din cauza mormanelor de morţi, şi cei care cădeau, se rostogoleau peste cadavre.

Căldura şi setea — căci era toiul verii şi atacul fusese dat chiar la amiază — îmbinate cu norii de praf pe care barbarii îi stîrneau dinadins, cu copitele cailor pe

care-i mînau într-una în jurul celor încercuiţi, aduceau atîta suferinţă supravieţuitorilor, că mulţi din ei au căzut morţi, chiar fără să fi fost răniţi.

24 Nu încape îndoială că ar fi pierit cu toţii, pînă la unul, dacă lăncile parţilor nu s-ar fi îndoit sau nu s-ar fi spart, dacă corzile de la arcuri n-ar fi plesnit sub efortul neîntrerupt la care fuseseră supuse, dacă săgeţile şi suliţele uşoare nu s-ar fi terminat, iar săbiile nu s-ar fi tocit. Dar, norocul cel mai mare a fost că duşmanii înşişi au obosit după atîta măcel.

Aşadar, cînd noaptea s-a lăsat, parţii s-au retras, îndepărtîndu-se repede pe caii lor iuţi, căci aveau de făcut cale lungă. Niciodată ei nu-şi aşează lagărul în apropierea inamicului, fie el cît de slab, deoarece parţii nu folosesc niciodată sistemul de apărare prin şanţuri şi valuri. În eventualitatea unui atac de noapte, ei nu sînt în stare să dea nici un fel de ripostă; într-un asemenea caz, călăreţii şi arcaşii lor sînt deopotrivă de neputincioşi[36].

Cu toate acestea, parţii nu au luat captiv nici un soldat roman în viaţă. Văzîndu-i de departe pe romani cum stăteau încă drepţi cu armele în mînă — fără să le arunce la pămînt, fără să încerce să fugă — ei au crezut că adversarii lor au încă destulă forţă şi nu se mai încumetară să-i atace.

25 În felul acesta Crassus, împreună cu oamenii cîţi mai erau în stare să-l urmeze, se retrase la Carrhae, unde primiţi de romanii care se aflau înăuntru, se văzură în fine în siguranţă.

Dar mulţi dintre răniţii care nu mai puteau umbla în starea jalnică în care se aflau şi pentru care nu se găsea nici un fel de mijloc de transport, nici persoane care să-i susţină (căci fiecare se grăbea, bucuros să-şi pună viaţa la adăpost), rămaseră pe loc[37]. Dintre aceştia unii s-au prăpădit în urma rănilor primite, alţii s-au sinucis, alţii au fost făcuţi prizonieri în cursul zilei următoare. Din rîndurile prizonierilor numeroşi oameni au murit pe

drum, părăsiţi de puteri, numeroşi alţii şi-au dat sufletul ceva mai tîrziu deoarece nu primiseră la timp îngrijirile necesare.

Profund descurajat, Crassus nu se mai credea la adăpost de primejdii nici în oraşul Carrhae. Dorinţa lui era să plece cît mai repede şi de aici. Cum nu avea posibilitatea să părăsească localitatea în timpul zilei, fără să fie zărit de inamic, a încercat să fugă într-o noapte. Dar a fost trădat de lumina lunii; tocmai atunci era luna plină şi coloanele de soldaţi ale lui Crassus au fost reperate. Romanii au aşteptat, aşadar, pînă la sosirea nopţilor fără lună şi abia atunci s-au aşternut la drum. Mergînd însă în beznă, fără torţe, printr-un ţinut cu totul necunoscut, şi încă un teritoriu duşman, pe jumătate morţi de frică, au ajuns să se rătăcească unii de alţii. Cîteva grupuri, cînd s-a făcut ziuă, au fost prinse şi nimicite de inamic; altele au ajuns la liman, în Syria, sub conducerea cvestorului Cassius Longinus[38]; altele, împreună cu însuşi Crassus, s-au suit pe înălţimile muntoase. Intenţia lor era ca de-a lungul lanţului de munţi să poată ajunge în Armenia.

53 î.e.n. (sfîrşitul lunii mai)

26 La vestea despre drumul ales de romani, Surena, deşi se temea ca romanii să nu pornească din nou cu război împotriva parţilor, în cazul cînd ar fi izbutit să scape, nu socoti totuşi că e cuminte să-i atace pe înălţimile unde şarjele de cavalerie nu erau posibile. De altfel, romanii fiind soldaţi greu înarmaţi, dacă ar fi pornit lupta din vîrful înălţimilor, Surena îşi dădea bine seama că avantajul urma să fie de partea lor; se mai gîndea că desperarea le-ar fi putut, eventual, insufla un fel de nebunie şi, ca atare, o încăierare se dovedea riscantă.

El trimise la romani o solie, cu propuneri de pace, pe care o oferea cu condiţia ca întreg teritoriul de dincoace de Eufrat să fie evacuat de trupele romane. Crassus, fără să bănuiască nimic rău, se încrezu în vorbele lui Surena. Într-o stare jalnică, ros de temeri, extrem de

abătut în urma loviturilor primite, care-l priveau atît personal cît şi în calitate de reprezentat al statului roman, văzîndu-şi oamenii că se codesc în faţa unui drum lung şi obositor, că le e frică de Orodes, Crassus nu se mai simţea capabil să ia măsurile de rigoare şi declară că este gata să înceapă tratativele. Dar Surena nu s-a arătat dispus să ducă convorbirile prin intermediari ci, îşi exprimă dorinţa să discute personal cu Crassus, cu gîndul ascuns să-l prindă, cînd generalul roman va veni însoţit doar de o gardă.

S-a hotărît ca ambele părţi să se întîlnească pe un loc neutru, însoţite de un număr egal de oameni. Crassus a coborît spre cîmpie şi, ca să ajungă mai repede la locul de întîlnire, Surena i-a trimis un cal, chipurile, în dar.

27 Cum Crassus îşi tot amîna plecarea şi ezita să ia o hotărîre, barbarii se repeziră la el, îl înşfăcară şi îl suiră pe cal cu forţa. Romanii, la văzul celor ce se petreceau, traseră îndărăt pe generalul lor şi astfel se ajunse la o încăierare. Cîtăva vreme victoria rămase nesigură. Apoi, cînd alte detaşamente de barbari veniră în sprijinul oamenilor lor, aceştia au reuşit să iasă învingători. Şi era firesc să se întîmple aşa. Barbarii din cîmpie, gata pregătiţi pentru lovitura pusă la cale, au luat-o înaintea romanilor care se aflau sus pe înălţimi.

În această bătălie căzură destui oameni, printre care şi Crassus, fie înjunghiat chiar de unul din oamenii lui, ca să nu fie prins de viu, fie ucis de parţi, după ce fusese grav rănit. Aşa s-a săvîrşit Crassus din viaţă. După cîte se povesteşte, parţii i-au turnat pe gură aur topit, insultîndu-i amarnic cadavrul. Adevărul e că, deşi putred de bogat, o lăcomie nestinsă de bani îi stăpînea sufletul în aşa măsură, încît el îi căina şi îi privea drept săraci pe aceia care nu erau în stare, din veniturile lor, să hrănească o legiune. Grosul armatei romane ajunse cu mare greutate peste crestele munţilor,

pînă în teritoriu amic; parte nu a putut totuşi să scape şi a căzut în mîinile duşmanilor[39].

52 î.e.n. 28 Parţii, pe acea vreme, nu îndrăzniră să depăşească linia Eufratului. Ei se mulţumiră să ia din nou în posesiunea lor întreg teritoriul de dincoace de fluviu.

Ceva mai tîrziu, au năvălit în Syria[40], dar nu cu forţe considerabile, de parcă provincia n-ar fi avut nici comandant, nici apărare militară. Cum nu erau mulţi, Cassius îi respinse cu uşurinţă[41]. Lui Cassius, pe vremea cînd romanii ajunseseră la Carrhae, soldaţii plini de obidă împotriva lui Crassus îi oferiseră încă de pe atunci comanda supremă. Copleşit de nenorociri, Crassus însuşi se învoise la acest transfer. Cassius însă nu acceptase. Dar acum, pentru a salva situaţia de moment şi pentru a asigura viitorul se văzuse nevoit să preia guvernămîntul Syriei.

Barbarii, departe de a renunţa, s-au întors din nou cu trupe mult mai numeroase. Cu numele, expediţia era condusă de fiul lui Orodes, Pacorus, încă un copil[42]; în fapt, adevăratul comandant militar era Osakes.

Parţii şi-au croit drum pînă spre Antiochia, luînd în stăpînire tot ce le ieşea în cale. Ei erau însufleţiţi de speranţa de a cuceri tot restul Syriei, ştiind foarte bine că romanii nu aveau destule forţe pentru a face faţă unui atac; cît despre populaţia băştinaşă, care ura dominaţia străină, aceasta înclina mai departe pentru ei, alcătuită cum era din vecini, cu aceleaşi deprinderi şi acelaşi fel de trai.

51 î.e.n. 29 Pe Antiochia însă n-au putut pune mîna. Cassius i-a respins cu toată vigoarea, iar ei nu erau în stare să organizeze un asediu aşa cum se cuvine. Atunci s-au îndreptat spre Antigonia. Dar nici aici nu îndrăzniră şi nici nu putură pătrunde în cartierele mărginaşe, protejate de perdele dese de arbori. În faţa acestei piedici, parţii s-au gîndit să taie copacii şi astfel să treacă fără teamă şi primejdii la asaltul oraşului, lipsit de jur împrejur de apărarea sa naturală. Cum nu făcură nici o ispravă,

căci tăierea pădurii cerea eforturi uriaşe iar ei îşi pierdeau vremea de pomană, cum Cassius, pe de altă parte, ataca mereu detaşamentele desprinse de grosul armatei — se văzură nevoiţi să plece şi de aici, pentru a-şi încerca norocul în altă parte.

Profitînd de ocazie, Cassius le-a întins tot felul de curse pe drumul pe care-l urmau. Aşa de pildă, li s-a arătat însoţit doar de o mică escortă şi i-a ademenit să-l urmărească. Făcînd apoi o mişcare de învăluire, a omorît o mulţime de parţi, printre care şi pe Osakes. După moartea comandantului lor militar, Pacorus părăsi Syria şi niciodată de atunci încoace parţii n-au mai încălcat hotarele acestei provincii.

30 Abia plecase regele part cînd Bibulus[43] sosi în Syria în calitate de proconsul, deşi un decret interzicea pretorilor şi consulilor să preia imediat promagistraturile în provinciile mărginaşe. Înainte de cinci ani nu era îngăduit să dobîndeşti o asemenea promagistratură. Acest decret avea ca scop să prevină eventualele tulburări provocate de aceia care se certau pentru obţinerea promagistraturilor.

Bibulus reuşi să menţină pacea în regiunile supuse romanilor şi să provoace disensiuni interne în rîndul parţilor. El atrase de partea lui pe un satrap numit Ordonapates, care-l ura de moarte pe Orodes; prin tot felul de trimişi, îl convinse pe Ordonapates să-l proclame rege pe Pacorus şi alături de el, să pornească împotriva lui Orodes.

Aşa s-a sfîrşit, sub consulatul lui Marcus Marcellus şi al lui Sulpicius Rufus, războiul între romani şi parţi, după ce ţinuse timp de 4 ani[44]. 51 î.e.n.

54–53 î.e.n. (iarna) 31 În acest răstimp Caesar a supus pe calea armelor acele regiuni ale Galliei care se ridicaseră iarăşi la luptă. El personal a repurtat destul de multe victorii, altele le-a cîştigat cu ajutorul locotenenţilor săi. Eu, nu voi aminti decît pe cele mai renumite[45]. Ambiorix, cîştigînd de partea sa pe treveri încă mîniaţi de moartea lui In-

dutiomar, alătură armatei pe care o avea un număr destul de mare de triburi de treveri și, pe lîngă acestea, angajă în solda sa mercenari celți[46].

Labienus, hotărît să-l atace înainte de sosirea mercenarilor celți, a făcut o incursiune pe teritoriul treverilor[47]. Deoarece treverii, în așteptarea ajutorului celt, n-au luat nici o măsură de apărare, ci stăteau foarte liniștiți pe celălalt mal al unei ape care-i despărțea de romani, Labienus, după ce-și strînse ostașii, le vorbi în așa fel de parcă avea intenția să-i descurajeze pe ai săi și, dimpotrivă, să inspire numai încredere dușmanului. De datoria lor era — spuse Labienus — să se retragă către tabăra lui Caesar, la loc sigur, înainte de sosirea celților. Aceste îndemnuri au fost urmate, fără zăbavă, de semnalul care ordona strîngerea corturilor; romanii au plecat imediat și, ceea ce Labienus prevăzuse că se va întîmpla s-a petrecut întocmai. Barbarii, care auziseră tot ce rostise comandantul roman, căci îl pîndeau îndeaproape și, Labienus știind prea bine acest lucru, dinadins vorbise foarte clar, s-au lăsat păcăliți[48]. Ei crezură că într-adevăr Labienus este cuprins de teamă și că fuga lui nu este simulată. Așa că ei se grăbiră să traverseze rîul și se luară pe urmele romanilor, plini de însuflețire, fiecare cît putea mai repede să alerge. Dar iată că Labienus se năpusti asupra lor, așa răsfirați cum erau și după ce-i lovi cu toată puterea pe cei din primele rînduri, îi întoarse din cale cu ușurință și pe aceia care veneau în urmă, goniți de însăși fuga tovarășilor lor de arme. Barbarii fugeau care încotro, împiedicîndu-se unii în alții împinși din spate în direcția rîului. Mulți din ei căzură sub loviturile romanilor.

53 i.e.n. 32 Deși mulți alții scăpaseră prin fugă, Caesar nu-și făcu nici o grijă de soarta lor. În schimb, își dădu multă osteneală ca să-l găsească și să-l urmărească pe Ambiorix, care se deplasa cînd ici, cînd colo, provocînd mari pierderi trupelor romane.

Fiindcă nu a putut nici cum să-l prindă, Caesar a inițiat o expediție de represalii împotriva celților, ca

unii care se arătaseră gata să vină în ajutorul treverilor. Dar această încercare n-a dus atunci la nici un rezultat. Temîndu-se de suebi, Caesar s-a văzut silit să se întoarcă cît mai repede cu putință. Cel puțin, astfel și-a cîștigat faima de a fi trecut o doua oară Rinul. El a desfăcut numai partea de pod care atingea teritoriul barbarilor și, lîngă pod, a ridicat un turn de pază, ca să demonstreze intenția de a traversa Rinul cît mai des[49]. Apoi, înciudat pentru că Ambiorix îi scăpase printre degete, îngădui oricui va voi, să prade teritoriul peste care acesta oblăduia, cu toate că pe aici nu se mai ivise nici o mișcare de răzvrătire împotriva stăpînirii romane. El dădu chiar o proclamație în acest sens, așa ca să se adune cît mai multă lume, dornică de pradă. Mulți galli și mulți sugambri profitară de această ocazie și se aruncară plini de lăcomie asupra prăzii. Sugambrii nu se mulțumiră să jefuiască doar așezările supușilor lui Ambiorix, ci îi atacară și pe romani. Pîndindu-i cînd aceștia ieșiseră cu toții din tabăra lor pentru a-și procura grîne, ei le ocupară tabăra prin surprindere[50]. Cînd romanii, preveniți de ce se întîmplă, alergară în mare grabă să-și apere avutul, sugambrii uciseră numeroși oameni din rîndurile lor. După această ispravă, înspăimîntați la gîndul a ceea ce-i aștepta din partea lui Caesar, se întoarseră cît putură mai repede la ei acasă. Iar Caesar, din cauza iernii care se apropia și a tulburărilor de la Roma, nu a putut să se răzbune pentru nici una din nelegiurile lor. Caesar își trimise soldații în taberele de iarnă iar el se îndreptă spre Italia, pretextînd că face acest lucru ca să vegheze asupra Galliei cisalpine dar, în realitate, pentru a fi mai aproape de Roma și a veghea asupra lucrurilor care se petreceau acolo[51].

52 i.e.n. 33 Tocmai atunci însă noi răscoale se iviră printre triburile gallilor. Arvernii, sub conducerea lui Vercingetorix, s-au ridicat la luptă și i-au omorît pe toți romanii cîți îi găsiră prin țara lor. Apoi se îndreptară spre aliații romanilor, dar se purtară plini de prietenie

față de cei care se arătau gata să li se alăture: celorlalți însă le făcură mult rău[52].

Cînd află despre toate acestea Caesar se întoarse în Gallia. El îi surprinse pe arverni în curs de a încălca și a jefui teritoriul biturigilor; dar Caesar nu-i putu ajuta pe biturigi, căci nu avea cu sine întregul efectiv al trupelor sale. În schimb, el intră în ținutul arvernilor și astfel îi sili să se întoarcă la ei acasă.

Dar, deoarece nu se simțea destul de tare să le țină piept, plecă mai înainte de sosirea lor[53].

34 Cînd văzură cum stau lucrurile, arvernii năvăliră din nou în ținutul biturigilor, puseră mîna pe orașul acestora Avaricum și se menținură vreme îndelungată în această așezare[54]. Ceva mai tîrziu ei au fost asediați de romani. Dar incinta era greu accesibilă, așa cum se înfățișa apărată dintr-o parte de mlaștini, cu neputință de trecut iar de cealaltă înconjurată de un rîu cu unde foarte repezi. Barbarii, de altfel puzderie, au respins cu ușurință asalturile romanilor și, pornind la rîndul lor numeroase contraatacuri afară din oraș, produseră mari pierderi trupelor care îi asediau. Ei sfîrșiră prin a da foc tuturor locurilor din împrejurimi, nu numai ogoarelor și satelor, dar pînă și așezărilor orășenești care li se păreau că ar putea fi de un oarecare folos romanilor. Dacă aliații acestora, aflați ceva mai departe, le trimiteau provizii, arvernii prădau convoaiele; așa că pînă la urmă romanii, care, după toate aparențele erau asediatorii orașului, sufereau toate neajunsurile hărăzite unor oameni asediați.

La un moment dat, înaintea unui asalt pregătit asupra unei laturi a orașului, o ploaie torențială însoțită de un vînt puternic — căci iarna nu mai contenea — goni primele valuri de asediatori care se refugiară în corturile lor. Vremea rea îi sili pe barbari să se întoarcă și ei pe la casele lor. De îndată ce barbarii s-au îndepărtat de la creneluri, romanii profitară de ocazie și dădură un nou asalt asupra zidurilor lipsite de apărare — cînd nimeni nu se aștepta. Fără ca dușmanii

să-și dea seama de prezența lor, ei și apucaseră să cucerească un turn de pază și apoi, restul orașului a fost lesne de cucerit. Romanii prădară toate cartierele orașului și, în furia lor oarbă, cînd își aduceau aminte cît ținuse asediul și cîte rele înduraseră — trecură prin tăișul sabiei pe toți locuitorii. 52 i.e.n. (aprilie)

35 După această victorie, Caesar se îndreptă cu trupele sale spre ținutul arvernilor[55]. Cum însă arvernii localnici știau că vor veni zile grele — ei ocupaseră dinainte și fortificaseră toate podurile pe unde Caesar ar fi putut să treacă. Caesar se văzu pus în încurcătură. El cutreieră mult timp malul opus al fluviului, în speranța că va găsi pînă la urmă un vad potrivit, unde apa să poată fi trecută cu piciorul. Ajuns în fine la o perdea de păduri cu umbră deasă, ordonă celei mai mari părți din armată să plece mai departe împreună cu poverile, dîndu-i poruncă să înainteze într-un șir cît se poate de răsfirat, așa ca dușmanul să rămînă cu impresia că deplasarea era făcută de întreg efectivul. El, împreună cu oamenii cei mai viguroși, rămase la adăpost de priviri, în desișul pădurii. Cu ajutorul acestor soldați a tăiat copaci și a construit lotci, mijlocul cel mai simplu de a trece fluviul.

În timpul acestei operații barbarii își îndreptau toată atenția spre trupele romane care o luaseră înainte și în mijlocul cărora bănuiau ei, se află și Caesar. În timpul nopții însă Caesar rechemă spre el pe cei care se îndepărtaseră și, după ce îi trecu și pe ei peste apă, cuceri întreg teritoriul arvern. Oamenii fugiră cu toții spre Gergovia, unde căraseră și ceea ce aveau mai de preț. Pentru cucerirea acestui oraș Caesar a cheltuit zadarnic multă energie.

36 Cetățuia orașului se afla pe o colină abruptă și pe deasupra, era înconjurată de ziduri groase[56]. Barbarii ocupaseră cu puternice posturi de pază toate înălțimile din jur, așa încît era la latitudinea lor sau să rămînă pe loc, în deplină siguranță, sau să coboare în

cîmpie unde aveau toate şansele să obţină avantaj.

Într-adevăr, Caesar, care nu avusese de ales din lipsa înălţimilor oricît de mici, fusese nevoit să-şi aşeze tabăra într-o cîmpie. El nu era aşadar în stare să prevadă nici una din mişcările inamicului. În schimb, barbarii, de pe înălţimile unde erau postaţi, observau direct orice mişcare din tabăra militară a lui Caesar şi, în consecinţă, alegeau momentele cele mai potrivite pentru atac. Dacă se întîmpla ca ai lor să se avînte prea mult, se opreau imediat şi numaidecît intrau din nou la adăpostul locurilor întărite. Romanii, faţă de aceste înlesniri ale barbarilor, nu puteau să se apropie în nici un chip de forturile lor, decît dacă depăşeau linia pînă la care ajungea tirul praştiilor şi al arcurilor cu săgeţi.

Caesar, deoarece timpul se scurgea fără folos, după numeroase încercări de atac ale înălţimii pe care se afla cetăţuia întărită a duşmanilor, izbuti în cele din urmă să cucerească o parte din colină, ba chiar să şi o fortifice cu ziduri, ceea ce, desigur, i-ar fi îngăduit ca de aici să pornească mai uşor atacul asupra restului[57]. Cum însă operaţiile generale de asalt se dovediră infructuoase şi Caesar pierdu mulţi ostaşi[58], îşi dădu seama că cei asediaţi nu puteau fi înfrînţi.

În acest timp, în ţinutul haeduilor izbucniră tulburări. După plecarea lui Caesar în direcţia haeduilor[59], cei lăsaţi la asediul Gergoviei avură şi mai multe neajunsuri de îndurat. Atunci Caesar ordonă ridicarea asediului.

37 La început haeduii îşi respectaseră angajamentele şi trimiseseră regulat ajutoare lui Caesar. Dar mai tîrziu, înşelaţi de diferite căpetenii, printre care şi Litaviccus, au pornit şi ei la război, deşi împotriva voinţei lor[60]. Litaviccus, deoarece n-avea alt mijloc de convingere pentru a-i îndemna să se răscoale, manevră în aşa fel ca să-i fie lui încredinţate acele unităţi de luptă pe care haeduii le trimiteau către Caesar, în baza tratatelor de ajutor. El porni la drum cu multă tragere de inimă, de

parcă aceasta i-ar fi fost cu adevărat misiunea. Dar, în prealabil, avusese grijă să trimită înainte călăreţi; unora dintre aceştia le poruncise să se întoarcă şi să răspîndească zvonul că oamenii trimişi odată cu ei, cît şi haeduii care se şi găseau pe lîngă romani, fuseseră atacaţi pe neaşteptate şi ucişi. El izbuti astfel să stîrnească indignarea ostaşilor, pronunţînd în faţa lor un discurs înflăcărat, potrivit veştilor anunţate. Aşa s-a şi ajuns la revolta acestor soldaţi care, la rîndul lor, convinseră şi pe alţii să li se alăture.

Caesar, de îndată ce află cum stau lucrurile, trimise în lagărul haeduilor pe fraţii lor care se aflau pe lîngă el şi despre care se zicea că au fost ucişi. Toată lumea putea să-i vadă vii şi nevătămaţi. Pe urmele acestora venea însă şi el, escortat de cavalerie. Haeduii îşi schimbară gîndurile, se căiră şi ajunseră iarăşi la bună înţelegere cu romanii.

38 După noi înfrîngeri sub zidurile Gergoviei, în timpul absenţei lui Caesar, romanii se hotărîră să părăsească definitiv asediul.

Cei care organizaseră răscoala şi se dovediseră tot mai nesăţioşi să provoace mereu alte tulburări, începură să se teamă şi, fără să se astîmpere . . .*, puseră la cale alte provocări. La această veste, acei dintre haedui care luptau înregimentaţi în trupele lui Caesar, i-au cerut voie să se înapoieze în ţinuturile lor, promiţînd că vor restabili pe deplin ordinea. Eliberaţi din serviciu pe acest motiv, ei s-au îndreptat spre Noviodunum unde romanii păstrau tezaurul, proviziile de grîne şi mulţi ostateci. Aici, cu ajutorul neprecupeţit al băştinaşilor, au surprins pe soldaţii din garnizoană pe care i-au nimicit, apoi au pus mîna pe tot ce au găsit. Oraşul, punct strategic important, l-au dat pradă flăcărilor ca romanii să nu-şi mai poată crea aici o bază de acţiune în viitoarele lor operaţii de război. Apoi chemară la luptă şi pe celelalte triburi de haedui[61].

* Mică lacună în text.

Prima încercare a lui Caesar a fost să pornească pe dată împotriva haeduilor. Dar, împiedicat de creşterea apelor Ligros-ului[62], n-a putut să-şi realizeze planul şi atunci, s-a îndreptat spre lingoni, unde nu s-ar putea spune că i-a mers mai bine. Labienus în schimb, după ce izbuti să-i învingă pe barbarii care-i stînjeneau libera trecere pe mal, cuceri o insulă de pe Sena. Pentru ca încercarea lui să fie încununată cu succes, el traversă apele fluviului în mai multe puncte deodată, şi în aval, şi în amonte, aşa ca să nu poată fi oprit de un contraatac, dacă ar fi trecut numai într-un singur loc.

39 Înainte de această operaţie, Vercingetorix, subestimînd forţele lui Caesar în urma celor cîteva înfrîngeri pe care generalul roman le suferise, începu o campanie împotriva allobrogilor. În ţinutul sequanilor iată însă că se lovi tocmai de Caesar, care se grăbea să vină în ajutorul allobrogilor. Gallii îl încercuiră pe generalul roman. Cu toate acestea ei nu ajunseră să-i facă nici un rău ci, dimpotrivă, îi provocară pe romani să-şi desfăşoare toată măiestria lor militară şi astfel, Vercingetorix, care-i făcuse pe romani să se îndoiască că vor mai scăpa cu viaţă, se văzu pus în inferioritate din cauza încrederii prea mari ce-o avusese în numărul trupelor sale[63]. Celţii, care luptau alături de romani[64], contribuiră şi ei la eşecul comandantului gall. În iureşul asaltului, prin curajul lor nebunesc susţinut de statura lor de uriaşi, ei rupseră lanţul ce-i încercuia. Această întorsătură favorabilă nu slăbi avîntul lui Caesar. El îi constrînse pe barbari să se refugieze la Alesia[65] unde, la rîndul lui, îi împresură şi începu un îndelungat asediu.

40 Înainte ca lucrările de încercuire să se termine, Vercingetorix porunci mai întîi cavaleriei sale să părăsească locul, deoarece nu avea cu ce hrăni caii. Intenţia lui era ca prin ajutorul acestor călăreţi, care se întorceau fiecare la vatră, să capete merinde şi ajutoare. Cum călăreţii întîrziau să revină şi mîncarea începuse să lipsească, el evacuă treptat din oraş copiii, femeile şi pe toţi

cîţi se dovedeau neputincioşi să participe la apărarea oraşului. Vercingetorix, îşi făcea iluzii că această gloată va fi cruţată de asediatori, după ce romanii vor fi prădat tot avutul ce-l cărau cu ei sau, îşi făcea poate socoteala, că cei rămaşi, hrănindu-se cu porţiile de mîncare disponibile, vor rezista vreme mai îndelungată. Dar în această privinţă s-a înşelat. Caesar, n-avea nici el provizii îndestulătoare, aşa că nici vorbă nu era să-i mai hrănească şi pe alţii. Deoarece era convins că lipsa de alimente va spori îngrijorător odată cu sosirea celor evacuaţi din tabăra duşmană, care urmau să fie primiţi pînă la ultimul om de acei de un neam cu ei, i-a respins în bloc. Această mulţime de oameni, prinsă aşadar între oraşul asediat şi tabăra romană, neprimită de nimeni, a pierit în chipul cel mai jalnic. Tocmai atunci iată că îşi făcură apariţia cavaleria şi trupele auxiliare care fuseseră chemate în ajutor[66], dar ele au fost înfrînte într-o luptă de cavalerie la care au luat parte şi celţii . . .*, care-i sprijineau pe romani. După această bătălie, pe cînd încercară în cursul nopţii să pătrundă spre zidurile cetăţii, străbătînd centura întăriturilor, suferiră o grea lovitură. Romanii săpaseră pe porţiunile unde cavaleria ar fi putut avea acces, şanţuri ascunse vederii, pe care le-au presărat cu pari ascuţiţi, înfipţi în pămînt. Terenul era însă perfect nivelat, aşa că nu se deosebea cu nimic faţă de ce era în jur. Oamenii şi caii s-au prăvălit de-a valma în aceste şanţuri, unde şi-au găsit un sfîrşit tragic, fără să fi băgat de seamă primejdia[67]. Cu toate acestea, gallii nu se predară mai înainte de a fi cunoscut iarăşi năpasta înfrîngerii, într-o bătălie în toată regula, care s-a dat chiar sub zidurile cetăţii. La această înfruntare au participat şi cei închişi în oraş şi cei care-l părăsiseră[68].

41 După dezastru, Vercingetorix ar fi putut să fugă, căci nu fusese nici prins, nici rănit. Dar, sperînd că în virtutea prieteniei de odinioară Caesar tot avea să-l ierte,

* Lacună în text.

se duse direct la Caesar, fără să-l mai vestească printr-un crainic. Caesar stătea pe jilțul său înălțat pe o estradă cînd, dintr-odată, șeful gall își făcu apariția în fața sa, stîrnind și oarecare emoție în rîndurile asistenței. Vercingetorix avea o statură falnică și, așa înarmat cum era, părea deosebit de impunător. Se făcu o liniște mormîntală. Fostul prieten al lui Caesar căzu în genunchi în fața acestuia și, fără să spună un cuvînt, îi implora iertarea strîngîndu-i mîinile. Acest spectacol stîrni mila celor din jur care-și aminteau de cît noroc avusese parte Vercingetorix, în comparație cu starea atît de jalnică în care se afla acum[69]. Dar Caesar, contrar așteptărilor, îi reproșă tocmai faptul de a fi mizat pe vechea lor prietenie pentru a-și cîștiga viața. Opunînd recenta lui comportare față de sentimentele ce-i unea odinioară, Caesar scoase în evidență, fără cruțare, tocmai latura odioasă a nedreptății pe care șeful gall o săvîrșise. Sub imperiul mîniei, Caesar nu-l compătimi în acele momente grele — ci porunci să fie de îndată aruncat în lanțuri. Mai tîrziu, după ce Vercingetorix i-a împodobit carul triumfal, a poruncit să fie ucis.

52—51 i.e.n.

42 Dar toate acestea s-au întîmplat mult mai tîrziu. În perioada despre care vorbim[70], Caesar a ajuns la o înțelegere pe calea tratativelor cu unele neamuri din Gallia iar pe altele le-a înrobit prin lupte.

Belgii, care locuiau ținuturi învecinate cu gallii și-au ales drept căpetenie pe un oarecare Commius, de neam atrebat[71]. Ei au rezistat în fața lui Caesar vreme îndelungată. De două ori, în angajamente de cavalerie, au luptat cu romanii de la egal la egal; a treia oară însă, într-o luptă de infanterie, după ce la început nu se știa cine va învinge, fură nevoiți să cedeze și să fugă, deoarece cavaleria romană îi lovi pe la spate cînd nu se așteptau. Cei care mai rămăseseră în lagăr plecară și ei în timpul nopții; după ce traversară o pădure în care își lăsaseră doar căruțele — acest lucru l-au făcut în speranța că dușmanii care le veneau pe urme vor întîrzia în fața obstacolului întîlnit și în fața flăcărilor — se

grăbiră să ajungă cît mai iute la loc sigur. Totuși, speranțele le-au fost deșarte. Romanii, de îndată ce-au prins de veste despre fuga belgilor, i-au urmărit fără preget. Cînd au dat de vîlvătaia din pădure, au stins incendiul, în parte, turnînd apă, în parte tăind copacii. Unii soldați, fără să țină seama de nimic, se avîntară prin mijlocul flăcărilor și îi ajunseră repede din urmă pe fugari. Dintre belgi căzură mulți oameni pe cîmpul de luptă[72].

43 După această înfrîngere s-au găsit și alte neamuri care să înceapă tratative cu Caesar[73]. Atrebatul a scăpat cu fuga, dar nu s-a potolit nicidecum ci, încerca mereu să-l prindă în capcană pe Labienus. Învins însă și el într-o luptă, s-a lăsat înduplecat să meargă pe calea convorbirilor. Din întîmplare, a fost rănit de un roman înainte de a se fi ajuns la o înțelegere. Cum își pierduse încrederea în respectarea tratatelor de pace, Commius fugi din nou și iarăși deveni pentru romani un dușman de temut. Această situație a durat pînă cînd șeful gall își dădu seama de realitate. El izbuti să obțină garantarea deplinei securități pentru cei care-l însoțeau precum și pentru toți oamenii de sub ordinele sale. După unii autori[74], pentru el personal obținu dreptul de a nu se arăta niciodată în fața unui roman.

Așa s-a ajuns la convenția de pace cu acest neam; și alți galli au fost în continuare supuși, fie că acceptau jugul roman de bună voie, fie că au fost constrînși prin lupte. Caesar, folosind metode felurite, și anume impunerea de garnizoane și aplicarea de pedepse, cereri de mari sume de bani, fixarea unor tributuri anuale, pe unii îi domoli, frîngîndu-le cerbicia, iar pe alții îi îmblînzi.

Acestea au fost evenimentele petrecute în timpul consulatului lui Lucius Paulus și Caius Marcellus.

44 Caesar, după terminarea cuceririi Galliei și expirarea mandatului de comandant suprem care i se încredințase[75], ar fi trebuit să părăsească Gallia și să se reîntoarcă la Roma[76]. El ajunsese la capătul misiunii sale, iar războiul încetase. Așadar, Caesar nu mai avea la în- 50 i.e.n.

demînă nici un motiv plauzibil pentru a menţine pe picior de război armata ce-o comanda şi a refuza să redevină un simplu particular.

În vremea aceasta Roma era agitată de tulburări grave. Crassus murise între timp, iar Pompeius, redevenit puternic, căci fusese de trei ori consul şi îşi prelungise guvernarea Iberiei pe încă cinci ani, nu-i mai arăta lui Caesar nici o simpatie. Copilul care reprezenta singura legătură de prietenie ce-i mai lega, se stinsese şi el din viaţă[77] ...* În sufletul lui Caesar încolţea pe drept cuvînt temerea ca nu cumva, lipsit de armată, să ajungă pe mîna lui Pompeius şi a altor duşmani. În consecinţă, el nu-şi licenţie armata.

53 î.e.n.

45 Tot în aceşti ani tulburările interne se ţineau lanţ la Roma, mai ales în sînul comiţiilor care alegeau magistraţii. Cu mare greutate Calvinus şi Messala au fost în cele din urmă aleşi consuli, abia în cea de-a şaptea lună a anului[78]. Alegerile nu s-ar fi ţinut nici atunci, dacă Q. Pompeius Rufus n-ar fi fost întemniţat în urma unui ordin al Senatului, deşi era nepotul lui Sulla şi tribun al plebei. Aceeaşi pedeapsă a fost prevăzută pentru indiferent cine ar mai fi avut intenţia să aducă prejudicii statutului. Pompeius a fost însărcinat cu apărarea statului împotriva acestor răuvoitori. Într-adevăr, se mai întîmpla uneori ca păsările să întrerupă activitatea Comiţiilor, cînd nu binevoiau să apară în ochii interregilor; dar, de cele mai multe ori piedicile veneau din partea tribunilor care, amestecîndu-se într-una în treburile publice din capitală, ajunseseră să orînduiască pînă şi jocurile publice în locul pretorilor. Ei erau principalul obstacol în calea alegerilor de magistraţi. Pentru aceasta a fost Rufus aruncat în închisoare. Mai tîrziu, acelaşi Rufus, găsind un motiv oarecare, în realitate, mînat de dorinţa de a-l face părtaş la dezonoarea ce-o suferise, l-a închis în aceeaşi temniţă, unde fusese el aruncat şi pe edilul Favonius.

* Mică lacună.

Toţi tribunii plebei născoceau cele mai felurite pretexte pentru a împiedica alegerile de consuli şi propuneau alegerea unor tribuni militari în locul consulilor, aşa ca guvernămîntul ţării să fie încredinţat, precum odinioară, unui număr cît mai mare de magistraţi. Cum nu găseau ascultare la nimeni, repetau mereu că s-ar cuveni să-l aleagă dictator pe Pompeius. Formulînd mereu această pretenţie, au amînat alegerile de consuli pentru multă vreme.

Pompeius nu se afla la Roma şi, dintre cei prezenţi, nimeni n-ar fi îndrăznit să voteze în favoarea unei asemenea propuneri, căci toţi urau de moarte dictatura din pricina cruzimii de odinioară a lui Sulla, dar nici să nu-l aleagă n-ar fi cutezat, dacă propunerea s-ar fi pus cumva la vot, timoraţi cum erau de persoana lui Pompeius.

46 În cele din urmă Pompeius, întors într-un tîrziu la Roma, nu acceptă dictatura ce i se oferea şi se îngriji de pregătirea alegerilor consulare. Cu toate acestea, în urma tulburărilor provocate de asasinatele politice, consulii în funcţie nu stabiliră cine să le fie succesori. Ei renunţaseră să mai poarte haine de senator şi convocară Adunarea Senatului îmbrăcaţi în simpla haină de cavaler, aşa cum se cuvenea la un mare doliu public. Cu acest prilej s-a votat un decret conform căruia nimeni, după ce va fi îndeplinit funcţia de pretor sau de consul, nu mai putea fi numit timp de cinci ani, în funcţia de proconsul sau de propretor. Prin această măsură, care întîrzia intrarea imediată în funcţia de promagistrat, ei încercau să pună o frînă goanei după obţinerea de magistraturi, căci lipsa de orice măsură şi nebunia puseseră stăpînire pe candidaţi. Adevărul este că lupta electorală devenise un fel de competiţie strînsă, pentru care se cheltuiau sume uriaşe de bani; de cele mai multe ori ea lua din nefericire înfăţişarea unor adevărate ciocniri, aşa de cumplite uneori, că pînă şi consulul Calvinus a fost rănit într-o bună zi. Nu s-au putut ţine alegeri nici pentru consuli, nici pentru pretori, nici pentru prefectul ora-

53 î.e.n.

şului şi, astfel, Roma s-a văzut complet lipsită de magistraţi în primele luni ale anului[79].

47 În această stare excepţională, viaţa nu mai avea un curs normal şi tîrgul care se ţine din nouă în nouă zile, a căzut chiar în ziua de 1 ianuarie; această coincidenţă nu a fost socotită o simplă întîmplare ci o prevestire sinistră, care umplu sufletele de groază. La aceasta s-au adăugat şi alte semne menite să sporească frica: o bufniţă a fost văzută şi apoi prinsă în oraş, o statuie s-a acoperit cu broboane de sudoare timp de trei zile, o stea strălucitoare a brăzdat cerul dinspre miazăzi spre soare-răsare; trăsnetele au căzut în nenumărate rînduri, însoţite de o ploaie de bulgări, de pietre, de scoici şi de sînge, care pluteau prin văzduh.

După părerea mea, şi acel decret votat la sfîrşitul anului precedent cu privire la Serapis şi la Isis, n-a fost altceva decît tot un fel de prevestire, cu nimic mai puţin importantă decît altele. Senatul hotărîse ca lăcaşurile de închinare, ridicate în cinstea acestor divinităţi de unele persoane particulare, să fie dărîmate. Multă vreme Serapis şi Isis nu au fost recunoscuţi drept zeităţi şi, cînd în fine cultul lor a triumfat şi a reuşit să fie oficial recunoscut, templele ridicate în cinstea lor au fost clădite numai afară din pomoerium.

48 Cît timp Roma a trecut prin această perioadă de dezordini, nimeni nu mai ţinea cîrma statului; crime se întîmplau aproape zilnic iar Comiţiile nu se dovedeau în stare să aleagă magistraţi, cu toată străduania candidaţilor de a obţine magistraturile, pentru care nu cruţau nici bani, nici vieţi omeneşti.

Milo, şi el candidat la consulat, întîlnindu-se cu Clodius pe Via Appia, îl răni doar uşor şi apoi, temîndu-se să nu fie victima răzbunării rivalului său, în urma celor întîmplate, l-a ucis[80]. După cîte credea el, deoarece i-a eliberat de îndată pe toţi sclavii părtaşi la crimă, avea să scape mai uşor de învinuirea uciderii unui om, care acum nu mai exista, decît de învinuirea că l-a rănit,

dacă Clodius ar fi supravieţuit. Vestea celor petrecute pe Via Appia s-a răspîndit la Roma abia spre seară, stîrnind o mare consternare. Ea a constituit punctul de plecare al unui adevărat război civil şi a unor ticăloşii neînchipuite, săvîrşite de ambele partide. Cetăţenii care stăteau în rezervă, cu toată antipatia ce-o aveau pentru Clodius, şi-au manifestat mînia dintr-un sentiment de omenie cît şi din dorinaţa de a scăpa şi de Milo cu acest prilej.

49 Rufus şi Titus Munatius Plancus, tribuni ai plebei, au profitat de această stare de spirit pentru a ascuţi şi mai mult discordiile.

Dis-de-dimineaţă, ei duseră în For cadavrul lui Clodius, îl aşezară pe tribuna de unde se ţineau cuvîntările şi îl arătară mulţimii, însoţindu-şi acţiunea de cuvinte potrivite cu împrejurarea şi de gemete adînci. Poporul, profund mişcat de cele ce vedea şi auzea, nu mai ţinu seama de nimic ce-i sfînt; după ce şi-a arătat lipsa de respect faţă de toate obiceiurile strămoşeşti cu privire la înmormîntări, puţin a lipsit să nu dea foc întregului oraş. Rămăşiţele pămînteşti ale lui Clodius au fost răpite şi transferate în Curie, unde li s-au adus onoruri deosebite. Apoi, oamenii au înălţat din scaunele senatorilor un rug, au aşezat pe rug cadavrul şi i-au dat foc chiar în incinta palatului. Şi toate astea s-au întîmplat nu dintr-o pornire nebunească, aşa cum se petrece uneori cînd gloata este apucată de furii, ci în urma unor deliberări făcute cu deplin sînge rece.

După nouă zile, clădirea Senatului tot mai fumega încă. Plebea organiză un banchet funebru chiar în For şi pe urmă a încercat să dea pradă flăcărilor şi casa lui Milo. Casa scăpă totuşi de incendiu datorită ajutorului dat de un mare număr de cetăţeni care săriseră la timp.

Milo, înspăimîntat la gîndul urmărilor crimei ce-o înfăptuise, pînă atunci se ţinuse ascuns, vegheat nu numai de simpli cetăţeni, ci şi de cavaleri şi chiar şi de cîţiva senatori. După grozăviile întîmplate, se crezu îndreptăţit să spere că mînia Senatului se va abate spre

nelegiuirea săvîrşită de partidul advers. Şi într-adevăr, chiar în seara acelei zile, Senatul se întruni în şedinţă extraordinară pentru a delibera asupra hotărîrilor pe care trebuia să le ia. Un interrege a fost numit şi, printr-un decret special, Milo, tribunii plebei şi însuşi Pompeius, au fost însărcinaţi să preia paza statului şi să asigure ordinea. Milo îndrăzni abia atunci să-şi facă apariţia şi ceru consulatul cu aceeaşi, dacă nu cu şi mai mare nerușinare.

50 De aici se iscară alte noi lupte şi crime. Senatul se văzu nevoit să dea decretul despre care am vorbit mai sus[81]. Pompeius a fost rechemat de urgenţă la Roma unde i s-a dat mînă liberă să facă noi recrutări de trupe. În timpul acesta Senatul a îmbrăcat haina de doliu.

Pompeius nu a întîrziat să sosească. Atunci Senatul se întruni sub paza gărzilor, afară din pomoerium, nu departe de teatrul care poartă numele lui Pompeius. S-a hotărît ca osemintele lui Clodius să fie strînse, iar Faustus, fiul lui Sulla, a fost însărcinat cu înălţarea palatului senatorial, care nu era altul decît Curia Hostilia, reconstruită odinioară de însuşi Sulla. Din acest motiv fiul lui Sulla a primit o însărcinare asemănătoare. S-a mai hotărît ca după restaurare, Curia să poarte numele lui Sylla.

În timp ce la Roma magistraturile erau în aer, în aşteptarea alegerilor, unii cereau sus şi tare ca Pompeius să fie numit dictator; alţii cereau numirea lui Caesar în funcţia de consul — personaj mult preţuit de concetăţenii săi pentru faptele sale de arme; printr-un decret, se şi hotărîse ţinerea de sacrificii publice timp de şaizeci de zile, în cinstea victoriilor lui[82].

Senatorii, dar mai cu seamă Bibulus[83], care era cel dintîi dator să-şi spună cuvîntul, se temeau de ambele formule propuse în vederea rezolvării crizei. Atunci, ca să preîntîmpine o hotărîre pripită din partea plebei, Senatul conferi consulatul lui Pompeius încercînd să evite proclamarea dictaturii. Şi Pompeius a fost ales singur consul, pentru a nu-l avea drept coleg de consu-

lat pe Caesar. Era vorba despre o alegere cu totul neobişnuită, care pînă atunci nu mai fusese adoptată pentru nimeni. Şi cu toate acestea, senatorii o socoteau potrivită[84]. Pompeius încerca mai puţin decît Caesar să-şi atragă simpatia plebei şi Senatul îşi închipuia că va izbuti să-l desprindă cu totul de interesele partidului democrat şi să-l cîştige de partea lui. Ceea ce s-a şi întîmplat. Plin de mîndrie pentru această nouă şi neobişnuită dovadă de încredere, Pompeius nu mai propuse nici un proiect de lege menit să atragă interesul mulţimii, ci se limită să îndeplinească cu strictețe tot ce era pe placul Senatului.

51 De altfel, avu bunul simţ să nu primească singur consulatul. Pe deplin mulţumit de cinstea deosebită care i se făcea, Pompeius a ştiut să înlăture invidia pe care ar fi putut-o stîrni. Pe de altă parte, din teamă ca locul odată rămas liber să nu fie acordat lui Caesar, prin voinţa armatei şi a plebei care-l adorau, cît şi din calcul, ca să nu se pară că Caesar a fost dat uitării şi de aici să rezulte resentimente prea justificate, Pompeius, prin mijlocirea tribunilor orîndui lucrurile în aşa fel ca Caesar, deşi deocamdată absent, să aibă totuşi dreptul să ceară consulatul de îndată ce ar fi putut-o face, în mod legal. Pînă la acest termen el îşi alese în mod provizoriu drept coleg de consulat pe Q. Scipio, propriul său socru, cu toate că acesta se afla sub acuzarea că ar fi luat mită. Acest Scipio era fiul lui Nasica. Intrat printr-un legat testamentar în familia lui Metellus cel Pios, al cărui prenume îl adoptase, el şi-a căsătorit fiica cu Pompeius[85], care-l numi consul şi îl scăpă totodată de acuzaţia formulată împotriva lui.

52 De altfel, foarte multă lume se găsea pusă sub acuzare de luare de mită, şi acest lucru se petrecea îndeosebi după ce tribunalele fuseseră ceva mai bine organizate prin legislaţia dată de Pompeius.

Căci Pompeius a fost acela care, printr-un decret special, a indicat toate persoanele din numărul cărora

trebuiau să fie trași la sorți judecătorii; de asemenea, tot el a limitat numărul apărătorilor care puteau susține interesele fiecărei părți — și aceasta cu scopul ca judecătorii să nu mai fie tulburați și derutați prin numărul excesiv al pledanților; el a fixat două ore pentru susținerea acuzărilor și trei ore pentru pledoariile în favoarea acuzatului.

Unul din prejudiciile cele mai grave aduse justiției era libertatea dată acuzaților să fie apărați de oratori care își transformau pledoariile în elogii. În acest chip, foarte mulți oameni aduși în fața tribunalului scăpau numai datorită influenței personajelor de vază care-i lăudau. Pompeius îndreptă acest rău decretînd că pe viitor nu mai era îngăduit să se facă sub nici o formă elogiul vreunui acuzat.

Aceste hotărîri cît și multe altele au fost aplicate în mod egal la toate tribunalele, fără distincție. În ce privește mituirea în materie de alegeri de magistrați, el numi ca acuzatori, oferindu-le un premiu însemnat, tocmai pe aceia care fuseseră prinși și condamnați pentru o asemenea crimă. Așa de pildă, oricine demasca două persoane vinovate, dovedind că au săvîrșit un delict la fel de mare cu cel comis de acuzator, eventual, chiar și ceva mai mic, sau demasca pe altcineva mult mai vinovat, obținea achitarea de pedeapsa ce-l lovise[86].

53 Ca urmare, nenumărați cetățeni au fost puși sub acuzarea dării și luării de mită, printre alții și Plautius Hypsaeus, contracandidat la alegerile consulare la care se prezentaseră Milo și Scipio. Deși toți trei fuseseră suspectați de aceeași vină, Hypsaeus a fost singurul condamnat. Scipio, tîrît în fața tribunalului de doi acuzatori, n-a mai fost judecat, în urma intervenției lui Pompeius. Pentru Milo, nici n-a mai fost nevoie să se apere, căci era strivit de greutatea celeilalte acuzații, pentru omucidere. Într-adevăr, învinuit de asasinarea lui Clodius, el a fost condamnat, fiindcă în situația în care se afla n-a mai putut face uz de violență. Pompeius presărase tot orașul cu gărzi și el însuși se duse

la tribunal însoțit de o puternică escortă. Cum tot s-au mai găsit unii care să protesteze vehement împotriva acestor măsuri, Pompeius a ordonat soldaților să-i alunge din for, lovindu-i cu latul sabiei. Totuși, departe de a se astîmpăra, aceștia strigau tot felul de batjocuri, de parcă fuseseră loviți doar în glumă. Pînă la urmă cîțiva au fost răniți iar alții chiar uciși.

54 Judecătorii au putut ține ședința în liniște și, cu acest prilej mai mulți cetățeni au fost condamnați pentru delicte diferite. Milo, și alături de el și alții, au fost condamnați pentru uciderea lui Clodius, deși Milo l-a avut pe Cicero ca apărător[87]. Cînd a dat cu ochii de Pompeius, înconjurat de soldații care ocupau tribunalul, contrar uzanțelor obișnuite, acest celebru orator s-a emoționat și a fost cuprins de spaimă în așa măsură că nu mai era în stare să pronunțe nici un cuvînt din discursul pe care-l avea gata pregătit. De-abia izbuti să îngăime cîteva cuvinte dezlînate, că se și grăbi să încheie, fericit că a terminat. Cît despre discursul care a ajuns pînă la noi și care trece drept cel rostit pentru Milo în acea împrejurare, Cicero l-a compus mai tîrziu și pe îndelete, după ce-și venise în fire din emoția prin care trecuse. Se povestește, între altele, că Milo, pe cînd se afla în exil, primind într-o bună zi din partea lui Cicero discursul frumos redactat, i-a răspuns următoarele: ce fericire pentru el, Milo, că Cicero n-a vorbit toate acestea în fața tribunalului! Dacă ar fi fost apărat cu atîta măiestrie, mai mult ca sigur că n-ar fi avut prilejul să mănînce roșioare atît de gustoase la Marsilia!

52 î.e.n. (aprilie)

Acest răspuns l-a scris nu fiindcă nu mai putea de bine unde se afla — adesea doar făcuse îndrăznețe încercări de a reveni la Roma — ci ca să-l ia în derîdere pe Cicero. Acesta, care se dovedise incapabil să găsească argumente majore în pledoaria sa la momentul oportun, compunea ulterior cu deosebită grijă tot felul de discursuri inutile, pe care i le trimitea lui Milo ca și cum îi mai puteau fi de vreun folos.

55 Aşadar Milo a fost condamnat în împrejurările amintite. Rufus şi Plancus au fost şi ei condamnaţi de îndată ce au ajuns la sfîrşitul magistraturii lor şi, împreună cu ei mulţi alţii, pentru incendierea palatului senatorial[88]. În zadar Pompeius şi-a arătat simpatia faţă de Plancus, coborîndu-se pînă acolo că a trimis tribunalului un memoriu care cuprindea un elogiu şi o cerere de îndurare pentru acuzat; M. Cato, care trebuia să facă parte din juriu, declară că el nu se va pleca în faţa unui om care aduce elogii unui acuzat, călcînd în picioare propria-i legislaţie. Dar Cato nu-şi putu da votul. Plancus, ştiind prea bine că se va pronunţa împotriva lui, nu-l acceptă în juriu. Într-adevăr, conform legilor lui Pompeius[89], atît acuzatorul cît şi acuzatul aveau dreptul să recuze de pe lista completului de judecată care avea să hotărască soarta procesului numele a cinci persoane. Cu toate acestea, Plancus tot a fost condamnat de restul juriului. După sentinţa dată împotriva lui Rufus, judecătorilor nu li s-a părut drept să-l achite pe Plancus, adus în faţa lor exact sub aceleaşi învinuiri. Şi însuşi faptul că-l vedeau pe Pompeius cum se agita în favoarea acuzatului, i-a fost defavorabil acestuia. Judecătorii au vrut să-i dovedească lui Pompeius că pot să-l înfrunte — că nu merită să fie consideraţi slugile lui mai degrabă decît oameni care împart dreptatea. De altfel, Cicero nu s-a arătat cu nimic mai abil în acuzările pe care le-a formulat faţă de Plancus în comparaţie cu modul cum a luat apărarea lui Milo. Privelişte tribunalului era doar aceeaşi; în ambele cazuri punctele de vedere şi actele lui Pompeius îi erau ostile şi, prin atitudinea care a avut-o, n-a făcut decît să-l întărîte pe Pompeius împotriva lui în cel mai înalt grad.

56 Pompeius, concomitent cu reorganizarea tribunalelor, a repus în vigoare şi legea care-i obliga pe candidaţii la una din magistraturile publice să se înfăţişeze negreşit în faţa Comiţiilor. În virtutea acestei legi nici

un absent nu putea fi ales. Această lege aproape că fusese dată uitării. De asemenea, întări acel *senatus-consultum*, dat de multă vreme, conform căruia toţi aceia care împliniseră funcţia de magistrat la Roma nu aveau voie, mai înainte de cinci ani, să ocupe o promagistratură în provincii[90]. Dar, după sancţionarea acestor decrete, nu i-a fost cîtuşi de puţin ruşine să accepte fără zăbavă guvernămîntul Iberiei pe timp de cinci ani şi să-i îngăduie lui Caesar, absent din Roma, şi a cărui prieteni erau profund nemulţumiţi cu prevederile legii electorale, să ceară consulatul[91]. Avusese doar grijă să adauge hotărîrii Senatului un paragraf în virtutea căruia cei absenţi aveau totuşi dreptul să candideze dacă erau autorizaţi nominal şi în mod oficial. Bineînţeles, acest paragraf echivala cu anularea conţinutului hotărîrii; cei care se bucurau de trecere aveau oricum să obţină o asemenea aprobare. Acestea au fost actele săvîrşite de Pompeius în timpul consulatului său.

57 Cît despre Scipio, el nu propuse nici o lege şi abrogă legea făcută de Clodius cu privire la censori[92]. Părerea generală era că prin acest act Scipio s-a străduit să fie pe placul acestor magistraţi, deoarece le reda puterea pe care o avuseseră odinioară. În realitate lucrurile au dus la un rezultat cu totul opus.

În ordinul cavalerilor, cît şi în cel al senatorilor, se aflau o mulţime de pierde-vară; totuşi, atîta vreme cît censorilor nu le era îngăduit să şteargă din liste numele nimănui, cu excepţia persoanelor puse sub acuzare sau condamnate, acestor magistraţi nu li se putea aduce vina că asemenea oameni continuau să figureze pe liste. Cînd în cele din urmă autoritatea de care se bucurau odinioară le-a fost redată, în virtutea căreia aveau dreptul să deschidă ei înşişi o anchetă cu privire la viaţa dusă de fiecare cetăţean în parte, censorii n-au avut suficient curaj să înfrunte tot felul de neplăceri, dar nici n-au vrut să se expună la critica îndreptăţită de a nu fi şters de pe liste numele celor nedemni să mai rămînă.

Urmarea a fost că nici un om întreg la minte nu a mai candidat pentru censură.

Iată deci cum a fost promulgat decretul consular cu privire la censori.

58 Cato nu dorea pentru sine nici o funcţie publică, dar observa ascensiunea lui Caesar şi a lui Pompeius, care depăşea orice prevedere a constituţiei romane. După cum bănuia, cei doi sau urmăreau să pună mîna împreună pe putere sau, în cazul unei disensiuni, aveau să provoace o răscoală de mari proporţii, în urma căreia învingătorul ar fi putut prelua nestingherit frînele puterii. Aşadar, intenţia lui era să-i răstoarne înainte ca aceştia să ajungă la duşmănie făţişă. De aceea ceru şi el consulatul, numai pentru a avea posibilitatea de a-i combate, deoarece îşi dădea seama că nu va dispune de nici o trecere dacă va rămîne simplu cetăţean[93]. Gîndurile cu care plecase au fost însă ghicite de partizanii lui Caesar şi ai lui Pompeius, şi Cato nu a fost ales.
51 î.e.n. În schimb, au fost aleşi M. Marcellus, un excelent jurisconsult şi Sulpicius Rufus, un orator strălucit[94]. Unul din motivele acestei opţiuni s-a datorat şi faptului că noii consuli nu cheltuiseră bani cu propaganda electorală, nici nu întrebuinţaseră mijloace violente, ci îşi atrăseseră simpatia cultivînd pe cine trebuia şi depunînd multe stăruinţe. Cato, contrar uzanţelor, nu intrase cu nimeni în legătură şi de atunci încolo nici nu mai candidă vreodată la consulat, susţinînd că datoria unui bun cetăţean era să nu fugă de îndeplinirea sarcinilor publice, cînd este solicitat, dar nici să alerge după ele, încălcînd măsura bunei cuviinţe.

59 Marcellus, care aparţinea clicii lui Pompeius, de îndată ce îşi luă funcţia în primire, a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să-l distrugă pe Caesar. Printre alte multe măsuri duşmănoase, el înfăţişă o *rogatio* în care propunea să fie altcineva trimis în locul lui Caesar, înainte de termenul fixat prin lege. Propunerea a fost combătută de Sulpicius şi de alţi cîţiva tribuni ai plebei care doreau să se menţină în graţiile lui Caesar. Sulpicius avea toate motivele să fie de acord cu atitudinea tribunilor, mai ales că observase rumoarea stîrnită în Adunarea Poporului cînd a fost vorba să fie demis din funcţie un magistrat în funcţiune care nu greşise cu nimic[95].

Aflînd cum decurg lucrurile, Pompeius, care plecase din Roma anunţînd că se îndreaptă spre Iberia, împreună cu armata ce-o avea, (dar care, în realitate, nu părăsise teritoriul Italiei, ci îi însărcinase pe locotenenţii săi cu toate treburile acelei provincii în scopul de a pîndi îndeaproape ce se petrece la Roma) simulă că nu este cîtuşi de puţin de părere ca lui Caesar să-i fie luată comanda. Această linie de conduită era însă dublată de măsuri febrile ca Caesar să fie silit să-şi depună armele şi să reintre în viaţa particulară, cînd va fi ajuns la termenul comandei ce-o avea, termen nu prea îndelungat, deoarece comanda lui Caesar expira în cursul anului viitor. Animat de asemenea intenţii, Pompeius îl numi în funcţia de consul pe Caius Marcellus[96], văr cu Marcus, poate chiar fratele acestuia (circulă ambele versiuni), deoarece era un duşman al lui Caesar, cu toată rudenia ce-i lega prin soţia lui Caius. În numărul tribunilor plebei avu grijă să fie ales Caius Curio, de asemenea un vechi duşman al lui Caesar[97].

60 Nu încape îndoială că Caesar nu se putea deprinde cu gîndul să treacă în viaţa particulară după ce se bucurase de o putere nemărginită, care durase vreme atît de îndelungată. De altfel, se şi temea să nu ajungă pe mîna duşmanilor săi. Urmarea a fost că el făcea pregătiri intense pentru a-şi prelungi comanda, în ciuda duşmanilor săi; recrută noi contingente, strînse fonduri băneşti, fabrică arme şi încercă prin toate mijloacele să-şi cîştige simpatii în cercuri cît mai largi. Ceva mai mult. Din dorinţa de a părea în ochii concetăţenilor săi că ştie într-un fel oarecare; chiar în Roma, să cîştige inimile oamenilor, nu să întrebuinţeze doar vio-

lenţa — se hotărî să ajungă la o înţelegere cu Caius Curio. Acesta făcea parte din familia Curionilor, era un om deosebit de ascuţit la minte, cu un rar talent de vorbitor, şi cu mare trecere în faţa mulţimii, darnic cînd prin cheltuielile ce le făcea conta să dobîndească anumite foloase personale sau să fie de folos altcuiva. Caesar îl atrase de partea sa prin mirajul unor perspective promiţătoare, după ce-i plăti toate datoriile, ajunse la o sumă fabuloasă în urma cheltuielilor excesive făcute în stînga şi în dreapta[98]. Caesar nu se uita la bani cînd avea un interes arzător, convins că din investiţiile făcute aveau să curgă pe viitor mai mulţi încă. El avea obiceiul să promită adesea sume mari, din care nici nu se gîndea să plătească ceva; de asemenea încerca să cultive nu numai pe oamenii liberi, ci şi pe sclavii care aveau un oarecare ascendent asupra stăpînilor lor. Prin astfel de metode îşi asigură concursul unui mare număr de cavaleri şi senatori.

61 Curio trecu deci de partea lui Caesar, dar socoti că nu e prudent să-şi dezvăluie dintr-odată schimbarea poziţiei sale politice.

Aştepta cu răbdare primul prilej potrivit pentru a lăsa impresia că nu face acest lucru de bună voie, ci forţat de împrejurări. De altfel îşi mai făcea şi calculul că un timp îndelungat petrecut în calitate de prieten în cercurile ostile lui Caesar, îi va îngădui să pătrundă cît mai adînc în tainele urzelilor ce se ţeseau împotriva noului său protector. Aşadar, el se prefăcu multă vreme şi, ca să nu dea de bănuit că trecuse în tabăra adversă şi că nu se mai află în fruntea acelora ale căror sentimente şi discursuri se dovedeau în totul potrivnice lui Caesar — luă cuvîntul împotriva lui Caesar, chiar de la începutul tribunatului său, şi făcu numeroase propuneri din cele mai ciudate. Printre aceste propuneri unele se dovedeau a fi îndreptate împotriva Senatului şi a membrilor săi marcanţi, persoane devotate trup şi suflet lui Pompeius. Gîndul şi speranţa că vreunul din

proiectele de legi propuse va fi adoptat — erau însă departe de Curio. Scopul ce-l urmărea era ca după căderea lor în serie, (şi s-a străduit doar să înfăţişeze destule), să profite de această situaţie, să treacă nestingherit de partea adversă[99].

62 Curio lăsa deci timpul să se scurgă cînd sub un pretext, cînd sub altul, pentru ca nici una din propunerile pe care le tot aducea în Adunare să nu fie acceptată. Atunci simulă indignarea şi ceru să se acorde intercalarea unui interval de o lună pentru revenirile necesare în favoarea votării proiectelor pe care le depusese. O asemenea intercalare era posibilă cînd împrejurările o îngăduiau, dar, deocamdată nu era cazul să fie acordată, şi Curio, în calitatea sa de pontif, ştia foarte bine acest lucru. Cu toate acestea, el nu se lăsă şi repetă, mereu că intercalarea este strict necesară, insistînd cu tenacitate, cel puţin în aparenţă, pe lîngă colegii săi de pontificat. În cele din urmă, cum nu a izbutit să-i convingă şi să-şi impună punctul de vedere (căruia nici nu-i dorea sorţi de izbîndă), nu mai îngădui să treacă nici un alt proiect de lege. De aici înainte, îmbrăţişînd făţiş cauza lui Caesar, după ce multă vreme dovedise opiniei publice că nu este în stare să ia nici o măsură potrivnică intereselor acestuia, începu să aducă din nou tot felul de propuneri irealizabile în faţa Adunării. Una din aceste propuneri, susţinută cu deosebită vehemenţă, prevedea ca toţi cei care aveau armele în mînă să le depună şi trupele să fie trimise la vatră sau, după o altă variantă, pretindea ca Caesar, odată lipsit de forţele armate ce le avea, să nu fie lăsat descoperit în faţa adversarilor săi, a căror putere militară încă nu era cu nimic ştirbită. În discursurile pe care le ţinea, el înfăţişa această teză nu cu scopul ca Caesar să se plece, ci fiindcă ştia prea bine că Pompeius nu se va supune niciodată unor asemenea hotărîri. Caesar, avea însă oricînd la îndemînă un excelent pretext pentru a nu-şi licenţia trupele[100].

63 Pompeius, cînd văzu că toate căile îi sînt închise, încetă să se mai prefacă şi trecu la acţiuni violente. Atît cu vorba cît şi cu fapta se arătă acum, fără sfială, cel mai aprig duşman al lui Caesar. Totuşi nu ajunse la nici un rezultat. Caesar avea numeroşi susţinători, printre alţii pe Lucius Paullus[101], pe acea vreme consul împreună cu Marcellus, şi pe Lucius Piso, socrul său. Censorii din acea vreme erau Appius Claudius şi Piso, care fusese numit împotriva voinţei lui. Acesta din urmă îi era binevoitor lui Caesar, în virtutea legăturilor lor de rudenie, dar Appius nu-i era favorabil şi înclina mai degrabă spre Pompeius. Fără voia lui s-a dovedit însă de cel mai mare folos intereselor lui Caesar. Ştergînd din listele ordinelor respective un mare număr de cavaleri şi de senatori, fără aprobarea colegului său, îi determină pe toţi aceştia să-şi îndrepte simpatiile spre tabăra lui Caesar. Piso, care nu voia să aibă nici o bătaie de cap, şi care menaja pe mulţi dacă le cunoştea sentimentele de prietenie faţă de ginerele său, nu şterse din liste numele nimănui. Cu toate acestea nu făcu nici o dificultate colegului său care elimina din ordinul senatorial pe toţi liberţii şi pe alţi numeroşi cetăţeni aparţinînd familiilor celor mai ilustre. Printre aceştia se afla şi istoricul Sallustius Crispus; Curio se văzu şi el ameninţat să fie dat afară din Senat, dar a fost salvat de Piso, cu sprijinul lui Paullus, care-i era rudă.

64 Datorită intervenţiei lui Piso şi a lui Paullus, Appius nu a şters numele lui Curio din listele senatoriale, dar îşi exprimă sus şi tare, chiar în incinta Senatului, părerea pe care o avea despre el. Curio, manifestă o indignare atît de vehementă, că îşi smulse hainele de pe el. Marcellus îl puse atunci sub pază, cu speranţa că Senatul va lua o hotărîre severă cu privire la persoana lui Curio şi, indirect, împotriva lui Caesar.

Deocamdată, propuse să fie adus în discuţia Senatului. La început Curio se opuse unei asemenea dezbateri, apoi, dîndu-şi seama că printre senatorii atunci de faţă

unii erau favorabili politicii lui Caesar, iar alţii se temeau de el şi încă grozav, se răzgîndi şi acceptă dezbaterea, mulţumindu-se să rostească doar atît: „am conştiinţa împăcată, fac tot ce este mai cuminte şi mai de folos pentru patrie. Mă încredinţez vouă, trup şi suflet, să faceţi cu mine tot ce credeţi de cuviinţă".

Marcellus îşi formulase actul de acuzare în aşa fel, încît era mai mult ca sigur de condamnarea lui Curio. Cînd însă s-a văzut în situaţia penibilă de a asista la achitarea lui Curio, absolvit cu majoritate de voturi, a făcut un lucru nemaipomenit; năpustindu-se afară din incinta Senatului, se duse direct la Pompeius, care se afla într-o suburbie a Romei şi, fără să fie împuternicit prin nici un decret, ci numai pe baza propriei sale autorităţi, îi încredinţă lui Pompeius paza oraşului şi două legiuni de cetăţeni. Soldaţii, gata adunaţi în acest scop, îi şi stăteau la dispoziţie.

65 Mai înainte vreme, Pompeius, pe cînd era încă în bune relaţii cu Caesar, îi cedase acestuia una din legiunile recrutate pentru sine. Din întîmplare, Pompeius nu era în acel moment însărcinat cu conducerea unui război, iar Caesar avea mare nevoie de soldaţi. Cînd a intervenit ruptura între ei, Pompeius, dornic să-şi recapete legiunea şi pe deasupra să-l lipsească pe Caesar de o altă legiune, născoci pretextul că Bibulus are nevoie de soldaţi în campania împotriva parţilor. Ca să nu aibă loc noi recrutări de oameni, motiva el — căci cererea era urgentă şi romanii aveau un număr îndestulător de legiuni — a determinat Senatul să dea un decret care prevedea că fiecare din ei, adică atît el cît şi Caesar, erau datori să trimită cîte o legiune lui Bibulus. Pompeius nu trimise însă nici una din legiunile pe care le avea şi dădu dispoziţii celor însărcinaţi cu executarea prevederilor decretului să ceară restituirea acelei legiuni, pe care odinioară o cedase lui Caesar. Astfel, în mod formal, ambii generali dădeau din efectivele lor o legiune; în fapt, Caesar singur renunţa la două legiuni.

Desigur, Caesar ştia foarte bine cum stau lucrurile, totuşi el s-a înclinat în faţa hotărîrii Senatului[102], ca să nu fie acuzat de indisciplină. Afară de asta, avea acum cel mai bun pretext să înroleze sub steagurile sale mult mai mulţi soldaţi decît numărul acelora pe care-i cedase[103].

66 Aceste două legiuni, în aparenţă, erau hărăzite să întărească contingentele romane în războiul împotriva parţilor. Cum însă Bibulus nu ridica pretenţia ca ele să-i fie trimise, căci efectiv nu avea nevoie de întăriri, Marcellus, căruia încă dinainte vreme îi era frică ca ele să nu fie iarăşi îndreptate spre Caesar, susţinu ca legiunile să rămînă în Italia, şi, cum am spus, manevră în aşa fel ca ele să fie puse la dispoziţia lui Pompeius. Toate aceste evenimente se petreceau spre sfîrşitul anului şi nu se puteau prelungi prea mult timp, deoarece nimic nu fusese întărit printr-un decret senatorial, aprobat ulterior de Adunare.

Marcellus luă cu sine în drum spre Pompeius pe Cornelius Lentulus şi pe Caius Claudius, consuli designaţi pentru anul viitor şi îi determină să-şi dea consimţămîntul la măsurile pe care le preconizase. Pe acea vreme, magistraţii designaţi pentru anumite funcţii se bucurau încă de dreptul de a da edicte şi de a îndeplini anumite acte care intrau în competenţa viitoarei lor magistraturi, chiar înainte de a intra în funcţie. Lentulus şi Claudius[104] socotiră că pot îndeplini dorinţa lui Marcellus, iar Pompeius, om deosebit de sever în respectarea oricărei legalităţi, se grăbi să preia legiunile cu cea mai mare plăcere deoarece ducea lipsă de soldaţi, fără să-şi facă nici un fel de mustrare de conştiinţă şi fără să se întrebe nici de la cine, nici prin ce mijloace le capătă. Cu toate acestea pămîntul nu s-a răsturnat, cum cineva ar avea tot dreptul să creadă, dacă ar ţine seama de fapta nemaipomenită care s-a petrecut. Mulţumindu-se să-şi manifeste doar duşmănia faţă de Caesar, cei doi consuli nu-şi mai exercitară prin nici un alt edict autoritatea ci dimpotrivă, îi oferiră lui Caesar cel

mai nimerit motiv să-şi păstreze legiunile pe care le avea în subordine.

În faţa Adunării, Curio se grăbi să acuze cu mare violenţă conduita consulilor şi a lui Pompeius. Cum ajunsese la capătul magistraturii sale, fără să mai aştepte, se îndreptă spre Caesar.

CARTEA XLI

1 Iată deci cum a acționat Curio în acea împrejurare[1]. Ceva mai tîrziu, primind de la Caesar scrisori cu însărcinarea de a le aduce la cunoștința Senatului, s-a întors la Roma chiar în ziua Calendelor cînd Cornelius Lentulus și C. Claudius au luat în primire consulatul[2]. El însă nu a încredințat consulilor documentele mai înainte ca ei să fi intrat în Senat, de teamă să nu le dosească, dacă le-ar fi primit în afara incintei. Cu toate aceste măsuri de precauție, cei doi consuli, care nici gînd nu aveau să dea citire scrisorilor, șovăiră vreme îndelungată și nu le dădură citire în public decît după ce au fost constrînși de către tribunii Q. Cassius Longinus și Marcus Antonius. Acesta din urmă, în schimbul serviciilor pe care le-a făcut cu acel prilej lui Caesar, avea să se bucure pe viitor de mari avantaje și să urce treptele celor mai înalte demnități. 49 î.e.n.

În scrisorile pe care le adresase Senatului, Caesar amintea toate serviciile pe care le făcuse statului roman și se apăra împotriva acuzațiilor care i se aduceau. El făgăduia să-și elibereze legiunile și să renunțe la comandament, cu condiția ca Pompeius să procedeze la fel. Caesar argumenta că atîta vreme cît Pompeius va păstra încă puterea armată, nu este drept ca el să fie silit să-și depună armele; această cedare ar fi echivalat cu o capitulare în fața dușmanilor săi.

2 Votarea acestor cereri nu s-a făcut nominal, cum venea rîndul senatorilor, ci trecîndu-se cînd într-o parte, cînd în alta a Senatului, de parcă rușinea sau teama ar fi constituit piedici serioase în calea liberei exprimări a opiniilor[3].

Nimeni nu și-a dat votul în favoarea propunerii ca Pompeius, care se afla însoțit de trupele sale în suburbiile Romei, să renunțe la forțele armate pe care le

avea; toată lumea, în schimb, cu excepţia unui anume M. Caelius şi a lui Curio, omul de legătură al lui Caesar, a votat pentru formula prin care Caesar era obligat să renunţe la legiunile de sub comanda sa. Despre tribuni este inutil să mai pomenesc. Aceştia, avînd deplină libertate să se arate de acord sau nu cu indiferent ce decret era prezentat spre aprobare, nu se credeau datori să ia o anumită poziţie.

Şi Senatul dădu într-adevăr un decret conform cu rezultatul votării. Dar Antonius şi Longinus[4] nu îngăduiră ratificarea decretului nici în acea zi, nici în ziua următoare.

3 Printre senatori domnea indignarea. Ei votară obligativitatea hainei de doliu, dar cei doi tribuni se opuseră şi la ratificarea acestui din urmă decret. Cu toată împotrivirea lor, decretul a fost totuşi sancţionat şi pus în aplicare.

Toţi senatorii ieşiră de îndată din Curie şi se întoarseră numai după ce-şi schimbară haina. În continuarea dezbaterilor a fost adusă problema pedepsei care trebuia dată lui Longinus şi lui Antonius. Cînd au văzut întorsătura pe care o iau lucrurile, la început, cei doi au protestat vehement, apoi, cuprinşi de panică, mai ales că Lentulus îi îndemnase să plece discret, înainte ca rezultatul votării să fie cunoscut, au ţinut discursuri nesfîrşite şi au depus o moţiune. După ce şi-au expus punctul de vedere, au plecat la Caesar, însoţiţi de Curio şi de Caelius, fără să le pese că numele lor fuseseră şterse din registrele evidenţei senatorilor.

Acestea au fost hotărîrile luate de Senat. Consulii şi ceilalţi magistraţi au fost însărcinaţi, conform obiceiului, să vegheze asupra siguranţei Romei. Ceva mai tîrziu, Senatul s-a mutat afară din pomoerium, unde se afla Pompeius, şi îi aduse la cunoştinţă că în oraş domneşte dezordinea. Lui Pompeius îi fură încredinţate noi trupe şi alte sume de bani. Printr-un nou decret s-a hotărît ca Caesar să predea succesorilor săi comanda

ce-o deţinea şi să-şi licenţieze oamenii înainte chiar de ziua ce-i fusese fixată[5]. În caz contrar, urma să fie considerat duşman public şi trădător de patrie[6].

4 La primirea acestor veşti, Caesar înaintă pînă la Ariminium[7], depăşind prima dată graniţa teritoriilor pe care le avea sub guvernarea sa.

Într-o mare adunare a soldaţilor săi, el îi invită pe Curio şi pe toţi cîţi veniseră împreună cu acesta să ia cuvîntul şi să povestească ce s-a întîmplat. După relatarea faptelor, Caesar continuă să-şi îndîrjească oamenii, ţinînd el însuşi un discurs potrivit cu circumstanţele. Apoi, ridică tabăra şi se îndreptă direct spre Roma; în drumul său, el îşi alătură toate cetăţile întîlnite, fără să întîmpine nici o rezistenţă. Dintre garnizoanele locale, unele, mult prea slabe ca să încerce o împotrivire, părăsiseră oraşele care le erau încredinţate spre pază; altele, trecură fără şovăire de partea lui Caesar[8].

Pompeius, informat de ce se petrecea şi pus la curent cu toate planurile lui Caesar prin mijlocirea lui Labienus[9], începu să se teamă. Labienus, care părăsise între timp partida lui Caesar, trecuse în tabăra lui Pompeius, căruia îi dezvăluia toate secretele lui Caesar. Desigur, avem tot dreptul să ne mirăm că a făcut aşa ceva un om ca Labienus, odinioară veşnic încărcat cu cele mai mari onoruri de către Caesar, pînă la punctul că i se încredinţa comanda supremă asupra tuturor legiunilor de dincolo de Alpi ori de cîte ori Caesar era nevoit să plece în Italia. Cauza unei asemenea comportări trebuie căutată în faptul că Labienus, putred de bogat şi acoperit de glorie, începuse să ducă un fel de viaţă care depăşea cu mult rangul ce-l avea. Caesar, care vedea bine că acesta ţinea să pară egalul lui, nu-i mai arăta aceeaşi simpatie. Aşadar, Labienus nu s-a putut împăca cu această schimbare de atitudine şi, totodată, temîndu-se să n-o păţească, a trecut de partea cealaltă.

5 Pompeius, ţinînd seama de dezvăluirile făcute de Labienus cu privire la Caesar, cum nu avea încă la dis-

poziţie un efectiv militar suficient pregătit şi cum îşi dădea seama că la Roma izbucnirea unui război civil nu era privită cu ochi favorabili nici măcar în cercul propriilor săi partizani (care nu puteau uita faptele săvîrşite de Marius şi de Sulla), ci, dimpotrivă, că lumea abia aştepta să răsufle uşurată, îşi schimbă tactica.

El trimise la Caesar o delegaţie formată din Lucius Caesar, ruda acestuia, şi pretorul L. Roscius, care se oferiseră de bunăvoie pentru această misiune. Scopul urmărit de Pompeius era să obţină un oarecare răgaz în faţa înaintării năvalnice a lui Caesar; după aceea, rămînea de văzut dacă mai putea să ajungă la tratative duse în condiţii moderate. Răspunsul lui Caesar a fost identic cu conţinutul scrisorilor trimise. În plus, el se arăta oricînd gata să înceapă convorbirile cu Pompeius. Acest răspuns n-a găsit totuşi ecou favorabil în rîndurile majorităţii, care se temea de încheierea unei înţelegeri bipartite în detrimentul intereselor ei. Dar solii, înălţîndu-l în slăvi pe Caesar, dădură asigurări că nimeni nu va avea nimic de suferit din partea acestuia şi făgăduiră că Caesar îşi va libera pe dată legiunile. Lumea încercă un mare sentiment de bucurie. Aceeaşi deputaţie a fost trimisă înapoi la Caesar, ca mijlocitoare a rugăminţilor generale, exprimate sus şi tare, ca să obţină depunerea simultană a armelor din partea ambilor generali[10].

6 Lui Pompeius o asemenea situaţie îi inspira temeri. El ştia prea bine că dacă lucrurile ar fi ajuns în dezbaterea Adunării poporului, Caesar ar fi cîştigat lupta în mod strălucit.

De aceea se îndreptă spre Campania[11], înaintea întoarcerii solilor, cu nădejdea că de aici va avea posibilitatea să conducă mai uşor operaţiile de război. El ordonă Senatului, cît şi acelora care erau în funcţii de magistraţi, să-l urmeze fără excepţie. În prealabil, a dat un decret prin care asigura imunitate acelora care părăseau Roma şi a declarat că oricine va găsi de cuviinţă să rămînă în oraş va fi considerat drept partizanul duş-

manilor care luptau împotriva lui şi a Senatului. De asemenea, printr-un alt decret a hotărît să ia cu sine tezaurul public, cît şi ofrandele de preţ pe care le adăposteau templele oraşului. Nădejdea lui era ca datorită acestor fonduri să poată strînge cît de mulţi soldaţi. Aproape toate oraşele Italiei îi arătau un neţărmurit devotament. Cînd, ceva mai înainte, se răspîndise vestea că Pompeius este grav bolnav, pretutindeni s-au înălţat rugi şi s-au ţinut sacrificii publice pentru însănătoşirea lui. Nimeni n-ar putea tăgădui să nu era vorba de o strălucită dovadă de iubire. Cui altuia i s-au mai acordat prin decret public asemenea cinstiri, afară de aceia care mai tîrziu aveau să fie învestiţi cu dictatura? Cu toate acestea nu era deloc sigur că din teamă faţă de unul mai puternic încă, oraşele nu l-ar fi părăsit pe moment.

Aşa cum am spus, s-a decretat ridicarea tezaurului şi a ofrandelor sacre; pînă la urmă n-au fost însă mişcate din loc nici tezaurul, nici ofrandele. Între timp oamenii au aflat că Caesar nu dăduse solilor nici o asigurare că doreşte pacea, că, dimpotrivă, îi mustrase aspru, ca unii care răspîndiseră zvonuri mincinoase pe seama sa. Se mai spunea că soldaţii ce-l înconjurau erau numeroşi şi plini de îndrăzneală, gata să treacă la orice acţiune răufăcătoare. Aşa se întîmplă întotdeauna în asemenea împrejurări, cînd zvonurile alarmante exagerează faptele. Partizanii lui Pompeius, cu groaza în suflete, se grăbiră care mai de care să părăsească Roma, fără să mai fi apucat să pună mîna pe ceva[12].

7 Din această cauză, plecarea lor spre ţărmul mării s-a petrecut într-o atmosferă de mare tulburare şi dezordine. Mulţimea care ieşea pe porţile Romei, alcătuită din majoritatea fruntaşilor Senatului şi a ordinului cavalerilor, la care se adăugau şi fruntaşii plebei, dădea impresia că pleacă la război. În realitate, se aflau exact în situaţia celor duşi în captivitate. Constrînşi să-şi părăsească patria şi interesele lor personale de la Roma, să aleagă traiul pe alte meleaguri decît cele unde au

văzut lumina zilei, inima le era sfîşiată de durere. Cei care plecau luînd cu ei toată casa, ştiau prea bine că în urma lor lăsau templele, locuinţa, pămîntul strămoşesc, care curînd avea să încapă pe mîna duşmanilor; cum intenţiile lui Pompeius nu mai erau un secret pentru nimeni, îşi dădeau seama că, în cazul cel mai bun, erau sortiţi să-şi petreacă restul vieţii în Macedonia sau în Tracia. Alţii, care îşi lăsau la Roma soţiile şi copiii, precum şi tot ce aveau mai de preţ pe lume, se părea că mai aveau încă o licărire de speranţă că odată şi odată îşi vor revedea patria; în realitate, plecarea lor era mult mai dureroasă decît a celorlalţi. Siliţi să se despartă de fiinţele cele mai dragi pe lume, ei erau supuşi unei duble lovituri din partea unei sorţi deosebit de crude. Într-adevăr, lăsîndu-şi familiile la dispoziţia celor mai aprigi duşmani ai lor, riscau s-o pătească, dacă purtarea lor în luptă ar fi dat de bănuit; pe de altă parte, dacă ar fi luptat cu toată ardoarea, cei de acasă erau ameninţaţi să piară. Mai mult decît atît. Riscau să piardă atît prietenia lui Pompeius, cît şi pe aceea a lui Caesar, să-şi atragă, în schimb, duşmănia ambilor şefi. Caesar nu putea să-i ierte, deoarece nu rămăseseră la Roma; Pompeius nu le putea trece cu vederea că nu-i luaseră cu sine pe toţi membrii familiei. Aşa încît, descumpăniţi, neştiind ce hotărîre să ia, ce să-şi dorească, încotro să-şi îndrepte privirile, despărţiţi trupeşte de tot ce aveau mai scump, din punct de vedere moral erau sfîşiaţi de griji şi aduşi într-o stare deplorabilă.

8 Aceasta era starea de spirit a acelora care părăseau Roma. Cei decişi să rămînă pe loc încercau chinuri sufleteşti de o altă natură, dar la fel de dureroase. Despărţiţi de toţi cei cărora le aparţineau prin legături firesti, lipsiţi de protecţia celor în drept şi în neputinţă de a se apăra singuri, erau expuşi grozăviilor războiului. Sortiţi să ajungă la bunul plac al aceluia care urma să devină stăpînul oraşului, spectrul abuzurilor şi al crimelor le trecea necontenit prin faţa ochilor.

Unii, cumplit de mîniaţi pe rudele care-i părăseau, îi blestemau să ajungă să trăiască zilele negre de care lor le era groază; alţii, înţelegători în faţa necesităţii, tremurau de teamă ca nu cumva blestemele să se împlinească.

Restul populaţiei, chiar dacă nu avea nici o legătură directă de rudenie cu cei care plecau, nu putea rămîne indiferentă faţă de ce se întîmpla. Fiecare avea un vecin, fiecare un prieten, destinat să ajungă la mari depărtări. După presimţirea lor, toţi aceştia urmau să fie constrînşi la fel de fel de fapte nedemne şi pîndiţi de cele mai cumplite suferinţe. Totuşi, se înţelege de la sine, ceea ce jeleau mai cu foc era propria lor soartă. Cînd vedeau că toţi, fără excepţie, magistraţii, Senatul, cei care jucau un anumit rol public, abandonează patria şi îi lasă fără căpătîi (nici măcar nu se ştia dacă un singur reprezentant al autorităţilor va rămîne la Roma), trăgeau firesţe concluzia că oraşul este ameninţat de nenumărate şi cumplite primejdii, dacă oameni cu atîta vază în viaţa publică se pregăteau să fugă. Lipsiţi de magistraţi, lipsiţi de tovarăşii lor de arme, aveau impresia că se află în situaţia orfanilor şi a văduvelor. În cap nu le umbla decît gîndul cum aveau să se răzbune şi să jefuiască cei care vor intra mai întîi ca învingători în Roma. Închipuirea lor era hrănită de amintirea suferinţelor din trecut, trăite aevea de unii, aflate din povestirile celor mai vîrstnici de către alţii; în mintea tuturor reînviau zilele din vremea lui Marius şi ale lui Sulla. Nimeni nu se aştepta la blîndeţe din partea lui Caesar, dimpotrivă, oamenii se pregăteau sufleteşte să îndure suferinţe şi mai multe, şi mai grele, deoarece cea mai mare parte a armatei lui era alcătuită din barbari.

9 Toată lumea era deci prada celor mai cumplite îngrijorări şi nimeni, afară de partizanii declaraţi ai lui Caesar, nu-şi făcea iluzii în faţa primejdiei; dar pînă şi caesarienii nu se simţeau la largul lor şi nu îndrăzneau să ia nici o hotărîre, din pricina schimbă-

rilor pe care împrejurările de moment le aduc în caracterul oamenilor.

Nu este uşor de închipuit cîtă tulburare, cîtă jale a însoţit plecarea consulilor şi a celorlalţi cetăţeni care-i urmau pe drumul pribegiei. În tot cursul nopţii, oamenii adunîndu-şi lucrurile cu înfrigurare, alergau de colo pînă colo făcînd larmă pe uliţele Romei. Cînd s-au ivit zorile, pretutindeni nu auzeai decît vaiete de milă pentru soarta celor nevoiţi să plece. Înghesuindu-se în jurul templelor, oamenii înălţau rugi şi îi implorau pe zei, sărutau pămîntul pe care călcau, evocau pericolele din care scăpaseră de atîtea ori. Ei deplîngeau năpasta care-i silea să-şi părăsească patria, lucru nemaipomenit pînă în acea vreme. Alte manifestări de jale se petreceau şi la porţile oraşului. Iată un grup în care cei ce se despărţeau se îmbrăţişau unii pe alţii, îmbrăţişau pînă şi zidurile porţii, de parcă ar fi fost ultimul rămas bun; alţii jeleau propria lor soartă şi adresau calde urări de bine celor care plecau. Majoritatea se credeau trădaţi şi nu mai conteneau cu blestemele. Toţi locuitorii Romei, şi cei care rămîneau pe loc, se găseau aici cu soţiile şi copiii lor. În fine, venea momentul plecării din oraş. Unii erau petrecuţi pînă dincolo de porţi, alţii întîrziau, reţinuţi încă de prietenii lor, cîţiva, strîns îmbrăţişaţi, nu se îndurau să se despartă.

Cei care nu părăseau oraşul însoţiră pînă la o mare distanţă pe cei care plecau, exprimîndu-şi durerea prin strigăte şi suspine. Ei îi implorau în numele zeilor, fie să-i ia şi pe ei, fie să se hotărască să rămînă acasă. Fiecare despărţire era prilej de vaiete sfîşietoare, de lacrimi care nu mai secau. În tristele împrejurări în care se aflau, nu se întrevedea nici o speranţă pentru un viitor mai bun. Toţi, şi cei care rămîneau la Roma, şi cei care se pregăteau de plecare, se aşteptau la şi mai multe necazuri. Dacă cineva ar fi privit această scenă, şi-ar fi putut imagina că asista la desfacerea unei populaţii şi a unui stat în două părţi distincte:

una, pornind pe calea pribegiei, alta, abandonată şi destinată să fie pradă cuceritorului.

Aşa a părăsit Pompeius Roma[13], urmat de un mare număr de senatori. Doar cîţiva au mai rămas în Capitală, fiindcă erau de acord cu programul politic al lui Caesar sau fiindcă aparţineau cercurilor neutre. Pompeius zorea recrutările din efectivele militare ale oraşelor, pretindea bani şi trimitea garnizoane în punctele slab întărite[14].

10 De îndată ce a aflat despre mişcările lui Pompeius, Caesar nu s-a îndreptat spre Roma. El îşi dădea seama că oraşul reprezenta preţul victoriei şi repeta într-una că nu vine cu armele împotriva Capitalei, pe care nu o socotea cîtuşi de puţin un oraş duşman, ci împotriva acelora care se ridicaseră la luptă. Pe tot teritoriul Italiei Caesar răspîndi manifeste prin care îl invita stăruitor pe Pompeius să supună diferendele lor în faţa unui tribunal şi îndemna populaţia, prin tot felul de făgăduieli, să aibă încredere în el şi să stea liniştită acolo unde se află. Deoarece oraşul Corfinium, aflat sub comanda lui Lucius Domitius nu trecuse de partea sa, Caesar s-a dus în persoană spre Corfinium. După ce-i zdrobi, într-o scurtă încăierare, pe cei cîţiva oşteni care-i ieşiseră în întîmpinare[15], împresură oraşul care adăpostea grosul trupelor duşmane. Pompeius pierdu orice nădejde de a-şi mai organiza rezistenţa în Italia, cînd văzu Corfinium înconjurat de armata lui Caesar şi că toate celelalte oraşe înclină în favoarea acestuia. El se hotărî să treacă spre Macedonia, Grecia şi Asia, unde conta mult pe trezirea amintirilor despre faptele sale din acele regiuni şi pe prietenia populaţiilor şi a dinaştilor locali. Iberia, în întregime, îi era de asemenea devotată. Dar acolo nu putea ajunge uşor, deoarece Caesar era stăpîn peste ţinuturile galilor. De altfel, îşi făcea socoteala că, dacă s-ar îmbarca, nimeni n-ar fi avut curajul să-l urmărească, din cauza lipsei de corăbii şi a timpului defavorabil, căci iarna bătea deja la uşă. Peste mare, credea el, va avea posibili-

tatea să adune în deplină liniște și mulți bani și multă armată, atît de la neamurile care se aflau sub dominația romană cît și de la aliați.

11 Cu aceste planuri în gînd, Pompeius se îndreptă spre Brundisium și îi porunci lui Domitius să renunțe la apărarea orașului Corfinium și să-l urmeze. Domitius avea însemnate forțe militare sub comanda sa și Pompeius, dacă insista asupra ajutorului ce i-l cerea, însemna că își punea mari speranțe în sprijinul oamenilor lui Domitius. Într-adevăr, acesta știuse întotdeauna să cîștige inimile soldaților săi, iar cei din subordinea lui îi erau foarte atașați, deoarece se așteptau la împărțiri de pămînt din terenurile nesfîrșite[16] pe care Domitius le dobîndise pe vremea dictaturii lui Sulla, al cărui partizan fusese.

Domitius se arătă gata să-l asculte pe Pompeius și începu pregătirile necesare ca să iasă din oraș. Totuși cei care se aflau împreună cu el, cînd au fost puși la curent cu proiectele comandantului lor, au început să dea înapoi și să se teamă ca plecarea lor să nu fie considerată drept o fugă. Pînă la urmă, trecură de partea lui Caesar și în timpul războiului au luptat alături de acesta. Domitius și cu el cei cîțiva senatori care nu-l părăsiseră au fost viu blamați pentru atitudinea lor potrivnică dar, cu toate acestea, Caesar îi lăsă să plece și ei se grăbiră să-l ajungă din urmă pe Pompeius[17].

12 Caesar avea tot interesul ca prima ciocnire între el și Pompeius să aibă loc înainte de îmbarcarea acestuia, pentru ca să-i zdrobească definitiv trupele chiar pe teritoriul Italiei, adică să-l prindă în timpul cît se mai afla încă la Brundisium. Cum vasele de transport nu pridideau să ducă pe toată lumea, Pompeius trimisese înainte pe cei doi consuli, împreună cu alți fruntași, ca să nu le dea prilejul să-și schimbe gîndurile atîta vreme cît se mai aflau încă pe teritoriul italic[18].

Dîndu-și seama că un atac asupra portului nu avea sorți de succes, Caesar îl invită pe Pompeius la începerea unor tratative și îi oferi să reia legăturile de prietenie și să încheie pace[19]. Pompeius însă se mărgini să răspundă că va împărtăși consulilor propunerile lui Caesar, deoarece ei erau aceia care decretaseră interzicerea de a duce tratative cu un cetățean răzvrătit împotriva patriei. Atunci Caesar atacă Brundisium. Pompeius, așteptînd întoarcerea flotei, îi respinse atacurile timp de cîteva zile, răgaz de care profită ca să ridice ziduri de întărituri și baricade pe căile de acces către port, în vederea asigurării momentului cînd urma să plece el însuși pe mare.

Îmbarcarea a avut loc noaptea și Pompeius a izbutit să ajungă fără nici un incident în Macedonia[20]. Imediat după plecarea sa, Caesar cuceri Brundisium și captură două corăbii încărcate pînă la refuz cu soldați.

13 Așa a părăsit Pompeius Roma și Italia. Toate hotărîrile, toate acțiunile sale erau tocmai contrariul conduitei sale anterioare din vremea cînd se reîntorcea din Asia în patrie. În consecință, și soarta de care a avut parte, și felul cum a fost privit de contemporani au fost la antipodul celor precedente. Prima sa grijă, cînd odinioară a debarcat la Brundisium fusese să-și concedieze legiunile, pentru ca să nu rănească susceptibilitățile concetățenilor săi; dimpotrivă, cu acest prilej, ducea cu sine afară din granițele italice, prin același port, alte legiuni, destinate să lupte împotriva patriei. El fusese omul care adusese la Roma bogățiile barbarilor; acum, căra de aici pe alte meleaguri tot ce putuse lua cu sine și, cum nu avea de așteptat nici un fel de sprijin de la cei de acasă, își făcea tot felul de planuri să ceară ajutor de la neamuri străine, înrobite altădată de el, pe care acum se arăta gata să le ia ca aliate împotriva propriei sale patrii. Pentru a-și asigura acțiunile și autoritatea, acorda mult mai multă încredere acestor străini[21] decît acelora de la care nu avusese parte decît de bine. Iată din ce motive, în locul aureolei de glorie pe care

o dobîndise în vestitele sale campanii, se îndepărta de pămîntul strămoşesc sub acuzaţia, mai mult decît umilitoare, că plecarea lui era dictată de frica ce-o avea în faţa lui Caesar. În locul renumelui ce şi-l făurise în calitate de general, care a întins hotarele patriei, Pompeius ajunsese acum omul cel mai defăimat, în urma hotărîrii sale de a-şi părăsi ţara.

14 Chiar de îndată ce a sosit la Dyrrachium[22], a şi fost prevenit, prin unele semne, că războiul nu va avea un sfîrşit fericit pentru el. În timpul traversării, trăznetele i-au ucis cîţiva soldaţi, iar pînze de păianjeni au învăluit stindardele; la debarcare, şerpi se tîrîră în urma lui şi şterseră urmele de paşi pe care el le lăsase. Acestea sînt întîmplările care s-au săvîrşit în faţa lui Pompeius. Dar, în cursul aceluiaşi an, cît şi puţin timp mai înainte s-au mai întîmplat şi altele, pe tot cuprinsul oraşului Roma. Pricina trebuie căutată în faptul că, în timpul războaielor civile statul este sfîşiat din toate părţile deodată. Iată şi alte pilde: la Roma, în plin oraş, au putut fi văzuţi lupi şi bufniţe, destul de des; pămîntul a fost zguduit de cutremure necontenite, însoţite de mugete; flăcări s-au văzut brăzdînd cerul de la apus spre răsărit; alte incendii au mistuit templele, cu precădere pe cel al lui Quirinus; s-a produs o eclipsă totală de soare; trăznetele au deteriorat sceptrul lui Jupiter, scutul şi casca zeului Marte, aşezate pe Capitoliu, cît şi tablele pe care erau gravate legi; multe animale au dat naştere la fiinţe monstruoase; la cunoştinţa publică au fost aduse unele oracole trecute în seama Sibyllei; mai multe persoane, peste care s-a pogorît un duh divin, au făcut adesea profeţii. La Roma nu a fost ales nici un prefect cu ocazia sărbătorilor latine, aşa cum cerea datina; după unii autori, toate măsurile, care de obicei cad în sarcina acestui magistrat, au fost date pe seama pretorilor; alţi autori însă pretind că toate acestea s-au întîmplat în anul următor; după părerea mea, situaţia s-a repetat doi ani la rînd. În acel an a murit şi Perperna[23], care, după cum am

specificat, a fost censor împreună cu Philippus. El a fost unul dintre ultimii înscrişi în ordinul senatorial, în virtutea calităţii de censor. Şi acest fapt părea că anunţă ceva neobişnuit.

Toată lumea era neliniştită de aceste minuni şi pe drept cuvînt. Cu toate acestea, fiecare spera şi gîndea în sinea sa că toate relele se vor abate asupra partidei adverse, aşa că nu s-au adus nici un fel de jertfe.

15 Caesar n-a încercat să traverseze marea spre Macedonia, deoarece nu avea corăbii la dispoziţie şi nici nu era liniştit cu privire la soarta Italiei. Teama lui era ca nu cumva comandanţii de sub ordinele lui Pompeius să se întoarcă din Iberia şi să ocupe Italia. El lăsă Brundisium sub paza unei garnizoane militare, ca să asigure portul împotriva ameninţării unui atac venit din partea acelora care-l însoţiseră dincolo pe Pompeius şi se îndreptă spre Roma[24]. În faţa Senatului, întrunit afară din pomoerium prin grija lui Antonius şi a lui Longinus (aceştia, alungaţi odinioară din Senat, îl convocaseră cu acest prilej), Caesar ţinu un discurs lung şi plin de bun-simţ[25]. Intenţia lui era să cîştige bunăvoinţa Senatului pentru prezent şi să inspire numai asigurări de bine pentru viitor. Cum îşi dădea seama că desfăşurarea lucrurilor nu era tocmai pe placul senatorilor şi că aceştia priveau cu un ochi bănuitor marele număr de soldaţi ce-l însoţeau, el încercă să le cîştige încrederea şi să-i domolească, într-un fel oarecare, numai să nu i se facă greutăţi pînă la terminarea războiului. Aşadar, nici nu acuză, nici nu ameninţă pe nimeni, dar deschise o largă paranteză, în care presără cuvinte amare şi invective la adresa cetăţenilor dornici de război civil. Caesar îşi încheie cuvîntarea cu propunerea ca pe dată să fie trimisă o solie la consuli şi la Pompeius, pentru a cere pacea şi bună înţelegere[26].

16 După ce a vorbit în acelaşi sens şi poporului, care se adunase şi el afară din pomoerium, a dispus

să se aducă grîne din insule[27] şi a făgăduit că va face o distribuţie de 75 de drahme fiecărui cetăţean[28]. Prin aceste măsuri el spera să-şi atragă plebea. Dar oamenii din popor îşi ziceau că acei care izbutesc să-şi vadă cu ochii visurile mult dorite, una gîndesc şi alta fac; cînd abia încep să pună lucrurile la cale, îmbie cu cele mai ademenitoare făgăduieli pe eventualii lor oponenţi; cînd au atins ceea ce şi-au propus, uită cu desăvîrşire de frumoasele cuvinte de altădată şi îşi întorc armele tocmai împotriva acelora care şi-au dat toată silinţa să-i ajute. Mulţimea îi avea mereu în minte pe Marius şi pe Sulla care, după ce-au ţinut numeroase cuvîntări cu un conţinut umanitar, plin de noblеţe, au comis crime înfiorătoare. Oamenii nu erau atît de mărginiţi, încît să nu înţeleagă unde avea să ducă poziţia lui Caesar şi, la vederea cohortelor armate, care mişunau prin toate cartierele Romei, nu puteau căpăta nici curaj, nici încredere în vorbele pe care le ascultaseră.

Mereu dominată de teama care o apăsase şi în trecut, plebea era plină de suspiciuni faţă de Caesar. Această stare de spirit era întărită de faptul că solii desemnaţi pentru a purta dincolo de mare convorbiri în vederea încheierii păcii, deşi fuseseră aleşi, nu plecaseră încă. Mai mult decît atît: Caesar, cînd socrul său, Piso, i-a vorbit într-o zi despre acest lucru, s-a supărat foc.

17 Caesar n-a dăruit pe loc poporului sumele pe care le-a promis ci, dimpotrivă, a pretins şi pentru întreţinerea armatei, care inspira atîta groază, întreg depozitul de bani care se afla în tezaur. Peste toate, ca şi cînd Republica intrase într-o perioadă de prosperitate — ţinuta obligatorie a fost aceea care se poartă în timp de pace; căci oamenii nu ajunseseră încă să-şi schimbe portul.

Un tribun al plebei, Lucius Metellus, s-a opus ridicării fondurilor din tezaurul public[29]. Dar intervenţia lui nu avu nici un efect. Atunci Metellus se duse în persoană spre clădirea tezaurului public şi aici se aşeză

de-a curmezişul porţilor. Soldaţii însă, cărora puţin le păsa de prezenţa tribunului în faţa clădirii, cum de altfel nu acordaseră nici cea mai mică atenţie libertăţii cu care acesta îşi exprimase opiniile, au spart frumos încuietoarea (căci cheia se afla la consuli, care avuseseră naivitatea să creadă că o cheie nu poate fi înlocuită în mîinile unor anumiţi oameni, printr-un topor) şi au ridicat toţi banii[30]. De altfel, aşa cum am specificat în nenumărate rînduri, toate aspectele vieţii publice — şi decretele, şi actele publice — se petreceau în aparenţă în acelaşi spirit, adică sub înfăţişarea egalităţii de drepturi (Antonius era acela care punea la cale majoritatea treburilor). În realitate, era vorba de procedee despotice. Atît Caesar, cît şi Pompeius numeau fiecare, în parte, pe adversarii lor „duşmani ai patriei" şi repetau că nu duc războiul cu alt scop decît în interesul general. Sub masca iubirii de patrie nu luptau decît pentru consolidarea puterii personale, în timp ce amîndoi contribuiau la ruina republicii.

18 Astfel s-a comportat Caesar în acea vreme. După aceea, el cuceri fără nici o luptă Sardinia şi Sicilia, deoarece guvernatorii respectivi le părăsiseră[31]. Pe Aristobul l-a trimis înapoi acasă la el în Palestina, cu scopul de a pune la cale o mişcare locală împotriva lui Pompeius[32]. El îngădui acelora care se trăgeau din cetăţenii proscrişi de Sulla să se prezinte la alegerile de magistraţi şi organiză viaţa publică la Roma, cît şi în restul Italiei, cît mai corespunzător intereselor sale în acele împrejurări; Roma şi teritoriul Italiei le încredinţă lui Antonius. El însă se îndreptă spre Iberia[33], care-l sprijinea cu multă ardoare pe Pompeius şi îi dădea motive să se teamă că şi Galliile îi vor urma pilda.

În acest timp, Cicero, împreună cu alţi cîţiva senatori, fără să fi dat măcar ochii cu Caesar, s-au declarat făţiş din partea lui Pompeius, care, li se părea lor, mergea pe calea cea dreaptă şi avea să iasă învingător din luptă. Consulii, înainte de a se îmbarca şi

Pompeius însuşi, în calitate de proconsul, le poruncise tuturor să-i urmeze la Thessalonic, argumentînd că Roma se află în puterea duşmanilor şi că ei, în calitate de membri legali ai Senatului, sînt singurii reprezentanţi autorizaţi ai puterii de stat, oriunde s-ar fi aflat. Acestora li s-au alăturat, pentru aceleaşi considerente, mulţi alţi senatori şi cavaleri, unii mai devreme, alţii mai tîrziu; acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu oraşele care încă nu fuseseră cucerite prin armele lui Caesar.

19 Dintre toţi locuitorii Galliei, singuri massalioţii nu îmbrăţişară cauza lui Caesar şi nu se declarară pentru el. Massalia nu-şi deschise porţile în faţa oştirii lui[34]. Răspunsul pe care massalioţii l-au trimis lui Caesar este demn să rămînă în amintirea posterităţii. Ei au recunoscut că sînt aliaţii poporului roman şi că n-au nimic de împărţit nici cu Caesar, nici cu Pompeius, faţă de care nutresc aceleaşi sentimente de prietenie. Nefiind rostul lor să judece cum stau lucrurile, era inutil, după părerea lor, să-şi asume obligaţia de a afla care din cei doi este adevăratul vinovat. Dacă vreunul dintre ei şi-ar fi exprimat dorinţa să intre în oraşul lor, în calitate de prieten, fără trupe înarmate, ar fi fost binevenit. Porţile rămîneau însă închise şi pentru unul, şi pentru celălalt, dacă veneau cu gîndul de a cuceri cetatea prin război.

Asediaţi de trupele lui Caesar, massalioţii îl respinseră şi, chiar după aceea, rezistară vitejeşte vreme îndelungată atacurilor conduse de Trebonius şi de Decimus Brutus[35], care continuau asediul. Caesar, cîtva timp, condusese personal atacurile împotriva Massaliei, pe care credea că o va cuceri destul de repede. Atitudinea Massaliei i se părea o jignire directă, după ce se făcuse stăpîn peste Roma fără nici o împotrivire. Cum locuitorii se ţineau dîrji, s-a văzut nevoit să plece în grabă în direcţia Iberiei şi asediul oraşului îl lăsă pe seama altora.

20 Înaintea lui, în Iberia, Caesar îl trimisese pe C. Fabius[36]; temîndu-se însă că acesta să nu fie învins, dacă ar fi fost lipsit de ajutorul său, Caesar se îndreptă cît mai grabnic într-acolo, însoţit de forţe armate.

Guvernămîntul din jurul Ebrului îl deţineau pe acea vreme Afranius şi Petreius[37] care, după ce împărţiseră corpuri de gardă pentru paza trecătorilor, îşi concentraseră grosul trupelor la Ilerda[38], unde aşteptau să dea piept cu atacatorii. Ei căzură pe neaşteptate asupra lui Fabius care, prin surprindere izbutise să treacă de gărzile instalate în Pirinei şi acum traversa rîul Sicoris; cu acest prilej au ucis mulţi oameni rămaşi în urmă. Podul peste care trebuiau să treacă trupele lui Fabius se prăbuşise şi această întîmplare îi ajută foarte mult pe Afranius şi Petreius. Caesar însă îşi făcu în curînd apariţia pentru a veni în ajutorul alor săi. El trecu fluviul peste un alt pod, îi provocă la luptă, dar cei doi nu îndrăzniră timp de mai multe zile să accepte bătălia. Ei îşi aşezară taberele în faţa cesarienilor şi-şi menţineau poziţiile fără să întreprindă ceva. Această atitudine îl făcu pe Caesar să-şi închipuie că poate risca un atac asupra unui punct fortificat, care se afla plasat între taberele vrăjmaşe şi Ilerda, în speranţa că astfel le va tăia putinţa de retragere spre oraşul întărit. Afranius, şi oamenii lui, dîndu-şi seama de intenţiile lui Caesar, se grăbiră să ocupe dinainte acea poziţie, respinseră valurile asediatorilor şi îi puseră pe fugă. În timpul urmăririi, oamenii lui Afranius avură de suferit atacurile cesarienilor care ieşiseră din lagărul lor şi se avîntaseră la luptă, prefăcîndu-se că cedează presiunii acestora, Afranius îi atrase într-un loc favorabil lui şi ucise un număr şi mai mare de adversari decît în încleştarea precedentă. Încurajat de acest succes, el hărţui detaşamentele duşmane răspîndite prin sate după alimente şi le produse multe pierderi. Unii soldaţi ai lui Caesar tocmai izbutiseră să treacă peste fluviu, în vremea cînd Afranius mergea din biruinţă în biruinţă şi, cum podul peste care traversaseră apa a

fost rupt în bucăţi de violenţa unei furtuni, Afranius, care la rîndul lui trecuse apa peste un alt pod din imediata apropiere a oraşului, îi măcelări pînă la ultimul om, fără ca nimeni să le poată veni în ajutor.

21 În urma unei asemenea întorsături a lucrurilor, Caesar s-a văzut pus într-o situaţie extrem de critică. Nici unul dintre aliaţii săi nu putea să-i dea ajutor, deoarece duşmanii pîndeau traficul şi opreau în cale pe oricine s-ar fi apropiat, în vreme ce lipsa de alimente se făcu greu simţită, căci Caesar suferise o serie de eşecuri într-o ţară străină[39].

Cînd veştile despre cum decurgea campania din Iberia sosiră la Roma, unii cetăţeni părăsiră cauza lui Caesar, făcîndu-şi socoteala că acesta nu va mai rezista multă vreme. Ei se pripiră să treacă de partea lui Pompeius[40]. Alţii, în schimb, oameni din diferite pături sociale, şi chiar senatori, s-au îndreptat spre Caesar. Dacă locuitorii Massaliei, de altfel neîntrecuţi navigatori, n-ar fi fost înfrînţi de Brutus în bătălia navală care s-a dat atunci — cu tot ajutorul primit din partea lui Domitius — şi dacă massalioţii n-ar fi fost complet izolaţi între zidurile cetăţii lor, în care s-au închis — nimic n-ar fi stăvilit dezastrul definitiv al armatelor lui Caesar. Victoria lui Brutus s-a datorat mărimii corăbiilor pe care le avea la dispoziţie şi forţei fizice a oamenilor din trupele îmbarcate[41]. Ştirea despre această izbîndă, dinadins umflată pînă să ajungă la iberi, a avut efectul dorit. Numeroase triburi locale au fost aşa de viu impresionate, încît au optat pentru Caesar. Odată cu această întorsătură, alimentele începuseră să curgă din belşug, Caesar reuşi să construiască poduri, produse mari goluri în rîndurile adversarilor şi, cînd întîmplător i-a surprins răsfiraţi în cîmpie, se năpusti asupra lor şi ucise un mare număr de soldaţi.

22 Afranius, descurajat de felul cum se desfăşurau lucrurile şi văzînd că Ilerda nu-i oferea nici siguranţa adăpostului, nici aprovizionarea necesară pentru un

asediu mai îndelungat, hotărî să se retragă spre malurile Ebrului şi oraşele din acea regiune. El îşi ridică tabăra şi porni la drum noaptea, fie cu gîndul să treacă neobservat, fie pentru a-l depăşi pe inamic. Caesar cunoştea însă toate mişcările lui. Cu toate acestea nu-l urmări de îndată; un marş în plină noapte, printr-un ţinut cu totul străin oamenilor săi, dar în schimb familiar soldaţilor duşmani, i se părea a fi o imprudenţă. Cînd însă se lumină de ziuă, prin marşuri forţate îi ajunse din urmă pe pompeieni, care abia se aflau la jumătatea drumului ce-l aveau de parcurs. Încă de departe Caesar îşi dispuse trupele în aşa fel, încît să-i înconjure dintr-o dată din toate părţile. Numărul superior de oameni ce-l avea şi conformaţia terenului, în care se deschidea o vale, era în avantajul lui. Totuşi Caesar nu se decidea să înceapă bătălia. Teama ca nu cumva pompeienii, văzîndu-se încolţiţi fără scăpare, să treacă la acţiuni cum numai disperarea le poate provoca, îl determină să mai aştepte. Pe de altă parte, el spera să-i silească să se predea fără să mai fie nevoie de luptă, ceea ce s-a şi întîmplat. După ce pompeienii au încercat, în diverse puncte, să-şi deschidă drum, dar nu au izbutit pe nicăieri, s-au predat, cu condiţia să fie cruţaţi de orice pedeapsă şi să nu fie obligaţi să lupte alături de Caesar împotriva lui Pompeius. Oamenii erau epuizaţi, în urma unui marş extenuant, şi, peste toate, nu luaseră cu ei nici alimente, căci îşi închipuiseră că marşul ce-l aveau de făcut nu avea să ţină mai mult de o zi. Îi mai chinuia şi lipsa de apă, într-un ţinut în care izvoarele sînt extrem de rare[42].

23 Caesar a respectat, în mod riguros, ambele condiţii ale capitulării. El nu a condamnat la moarte pe nimeni din cei capturaţi în acest război, deşi soldaţii lui Afranius profitaseră de ocazia unui armistiţiu în timpul căruia au omorît prin surprindere cîţiva dintre oamenii lui Caesar — şi nu a silit pe nimeni să lupte împotriva lui Pompeius. Dimpotrivă, el dădu libertate acelora care deţineau un anume rang, iar pe alţii îi în-

duplecă să treacă de bunăvoie de partea lui, oferindu-le bani şi onoruri. O asemenea purtare a contribuit considerabil la creşterea prestigiului şi succeselor militare ale lui Caesar[43]. În primul rînd, el s-a bucurat de concursul tuturor oraşelor din Iberia şi a garnizoanelor care se găseau în aceste localităţi. Trupe de ocupaţie se aflau în Baetica[44] şi, afară de aceste contingente, Marcus Terentius Varro[45], locotenentul lui Pompeius, avea sub comanda sa numeroase alte corpuri de armată.

24 Caesar le înglobă în armata sa şi luă toate măsurile de cuviinţă. Apoi, înaintă pînă la Gades, fără să producă stricăciuni; în schimb, pretutindeni pretindea contribuţii băneşti excesiv de mari.

El împărţi diverse demnităţi, atît în numele său, cît şi în cel al statului roman şi acordă tuturor locuitorilor din Gades titlul de cetăţean roman, mai tîrziu întărit printr-o hotărîre a Adunării poporului. El le acordă acest drept în amintirea visului pe care-l avusese în acest oraş, pe vremea cînd era cvestor, atunci cînd i s-a părut că se împreună cu propria sa mamă. Să ne amintim că după acest vis, aşa cum am relatat, în sufletul lui Caesar a încolţit speranţa că va deveni unicul stăpîn al ţării[46]. După aceste înfăptuiri încredinţă guvernarea populaţiei locale lui Cassius Longinus, deoarece acesta era familiarizat cu problemele iberice încă din timpul cînd fusese cvestor sub guvernămîntul lui Pompeius. Apoi el plecă pe mare la Tarraco[47]. De aici îşi continuă drumul pe uscat, traversînd Pirineii. În această regiune nu a înălţat nici un trofeu, deoarece ştia că Pompeius fusese viu criticat pentru o asemenea faptă. El se mulţumi să ridice un mare altar din pietre necioplite, nu departe de locul unde străjuiau trofeele lui Pompeius.

25 Concomitent cu aceste evenimente, massalioţii primiră încă cîteva corăbii din partea lui Pompeius şi, în loc să se astîmpere, încercară o nouă aventură. Dar, cum era de bănuit, au fost pentru a doua oară înfrînţi.

Cu toate acestea, dîrzenia rezistenţei lor nu dădea semne de slăbire, deşi aflaseră că Caesar pusese mîna pe toată Iberia. Ei continuau să respingă cu vigoare toate atacurile romane. În timpul unui armistiţiu, cerut sub pretextul pregătirilor de capitulare în momentul sosirii lui Caesar, ei îl scoaseră în taină pe Domitius din oraşul asediat, iar pe soldaţii romani, care-i atacaseră pe neaşteptate în timpul nopţii, profitînd de suspendarea ostilităţilor, îi învăţară minte în aşa fel, încît aceştia n-au mai îndrăznit să organizeze nici o altă acţiune de atac. De îndată ce în ţinut îşi făcu apariţia Caesar, ei capitulară necondiţionat. Caesar le captură armele, corăbiile şi banii. Mai tîrziu, le luă absolut tot ce aveau, afară de numele libertăţii, deoarece şi Pompeius declarase liberă odinioară Phoceea, metropola Massaliei[48].

26 La Placentia, cîţiva soldaţi organizară o rebeliune împotriva lui Caesar, declarînd că oboseala fizică excesivă îi împiedică să-l însoţească mai departe[49]. Realitatea era că Caesar nu le îngăduia să facă prădăciuni şi nu trecea cu vederea actele de indisciplină. În capul lor, aceşti soldaţi erau convinşi că pot obţine tot ce vor de la Caesar care, îşi închipuiau ei, nu se putea dispensa de serviciile lor[50]. Dar Caesar nu le făcu pe plac, ci îi chemă la o întrunire; ca măsură de siguranţă, el convocă în jurul soldaţilor răsculaţi şi restul trupelor. Această măsură avea însă şi un alt scop, şi anume ca soldaţii, ascultînd spusele sale şi văzînd pedepsele ce-i aşteptau pe vinovaţi — să nu mai gîndească la încălcarea îndatoririlor ce le reveneau.

27 Iată discursul lui Caesar: „Soldaţi, li se adresă el, dorinţa mea cea mai fierbinte este aceea de a fi iubit de voi, totuşi nu cu preţul complicităţii mele la greşelile ce le săvîrşiţi. Voi îmi sînteţi deosebit de dragi şi, întocmai unui tată pentru copiii săi, aş vrea să vă ştiu teferi, fără griji materiale, acoperiţi de glorie. Să nu credeţi însă că cel care iubeşte trebuie negreşit să îngăduie celor dragi libertatea de a săvîrşi lucruri care nu se

cuvin, care atrag după sine, în chip inevitabil, primejdii şi dezonoarea. Dimpotrivă, are datoria să-i înveţe de bine şi să-i abată de la căile greşite şi prin sfaturi, şi prin pedepse. Veţi recunoaşte cît adevăr se află în vorbele mele, cînd nu veţi socoti drept utile numai avantajele de moment, ci acel folos care reprezintă o valoare eternă; cînd partea nobilă a fiinţei voastre nu va fi pusă în slujba satisfacerii pornirilor pătimaşe, ci pentru dominarea lor. Căci este lucru ruşinos să nu te abţii de la acele desfătări după care urmează căinţa. Şi este ceva cumplit ca după înfrîngerea inamicului pe cîmpul de luptă, tu să te laşi în voia unor nechibzuite plăceri.

28 De ce vă vorbesc astfel? Deoarece voi, care aveţi de toate şi chiar mai mult decît vă trebuie — am de gînd să vorbesc deschis, fără să trec nimic cu vederea — care primiţi solda integrală şi la timp, care găsiţi pretutindeni la dispoziţie hrană din belşug, fără să fiţi obligaţi să îndurați oboseala lipsită de glorie sau primejdia inutilă — voi, care sînteţi mereu răsplătiţi cu deosebită generozitate pentru faptele voastre de arme, iar pentru greşeli aproape niciodată pedepsiţi, văd că vă arătaţi oameni de rea-credinţă, veşnic nemulţumiţi. Aceste dojeni nu se adresează chiar tuturor, fără deosebire. Ele privesc numai pe acei a căror lăcomie de a pune mîna pe cît mai mult se răsfrînge şi asupra celorlalţi. Cei mai mulţi dintre voi îndeplinesc poruncile mele cu deosebită atenţie şi bunăvoinţă, rămînînd credincioşi datinilor strămoşeşti. Iată adevăratul izvor al izbînzilor prin care aţi dobîndit o ţară cu hotare atît de întinse, bogăţie, faimă. Totuşi o mînă de oameni aruncă asupra noastră, a tuturor, umbra ruşinii şi a defăimării. Deşi îi ştim încă dinainte pe degete cine sînt şi de ce sînt în stare — căci nici una dintre doleanţele voastre nu îmi este străină — m-am făcut că nu văd nimic, cu speranţa că se vor îndrepta dacă le-aşi fi lăsat impresia că greşelile lor nu mi-au fost aduse la cunoştinţă, că nu vor întinde peste măsură coarda, de frică să nu fie pedepsiţi şi pentru faptele faţă de care închisesem ochii. Dar, fiindcă au depăşit orice limită, de parcă tot ce le trece prin minte le este îngăduit pe lumea asta, deoarece n-au fost pedepsiţi pe dată, fiindcă încearcă să-i împingă spre revoltă şi pe alţii, care nu s-au făcut cu nimic vinovaţi, iată-mă nevoit de a găsi un leac racilelor şi de a mă întoarce cu mînie către cei vinovaţi.

29 Nici un fel de organizaţie obştească nu are sorţi de izbîndă şi de durată dacă nu se dovedeşte capabilă să curme răul din rădăcină. Se întîmplă acelaşi proces ca în corpul omenesc: partea bolnavă, dacă nu este tratată aşa cum se cuvine, îmbolnăveşte şi restul organelor sănătoase. În cadrele armatei fenomenul este identic. Rebelii, atunci cînd simt că sînt tari pe situaţie, devin tot mai îndrăzneţi şi propagă defecţiunea şi în rîndul soldaţilor credincioşi, strecurîndu-le în suflet îndoiala că vor mai căpăta vreodată răsplata meritată pentru purtarea lor leală. Şi este dovedit lucru că acolo unde îşi croieşte drum îndrăzneala obraznică, acolo, în mod necesar, scade şi capacitatea de a judeca drept; iar acolo unde nedreptatea rămîne nepedepsită, cumînţenia rămîne şi ea nerăsplătită. Într-adevăr, la ce bun să mai năzuiţi spre o activitate lăudabilă, dacă cei ticăloşi scapă nepedepsiţi? Şi vă veţi întreba: în ce chip vor fi acordate distincţiile la care aveţi dreptul, dacă aceştia nu vor căpăta pedeapsa ce li se cuvine? Nu ştiţi oare că atunci cînd oamenii sînt eliberaţi de orice temeri că vor fi judecaţi sau, dimpotrivă, sînt lipsiţi de speranţa recunoaşterii meritelor, n-avem parte să ne bucurăm de nimic bun, ci întîmpinăm mii şi mii de necazuri? Aşadar, dacă într-adevăr cultivaţi virtutea — să-i urîţi pe cei vinovaţi ca pe nişte duşmani. Nu natura, ci moravurile şi felul de a se purta hotărnicesc prietenia de duşmănie; dacă sînt de calitate, ele constituie un punct de atracţie fie şi pentru străini, dacă se dovedesc inferioare, înstrăinează pînă şi pe părinţii noştri.

30 Căutați singuri să vă apărați cauza. În mod fatal, din pricina acestora, cu toții sîntem rău văzuți, chiar dacă n-am avea nimic să ne reproșăm. Cine aude vorbindu-se de marele nostru număr de oameni și de felul cum ne comportăm în ținuturile prin care trecem, extinde asupra noastră a tuturor învinuirile care se cuvin numai unora. Iată cum, fără a fi asociați la excesele lor, sîntem părtași, pe picior de egalitate, la acuzațiile pentru care sînt răspunzători. Cine oare nu ar fierbe de mînie cînd ar auzi că noi, care purtăm numele de romani, ne purtăm ca niște celți?[51] Cine ar rămîne nepăsător la spectacolul devastării Italiei, așa cum s-au petrecut lucrurile în Britannia? Nu este oare ceva de neînchipuit, ca, în timp ce cruțăm bunurile gallilor subjugați în război, să trecem prin foc și sabie, așa cum ar face-o epiroții, cartaginezii, cimbrii, ținuturi așezate dincoace de Alpi? Și nu-i oare o adevărată rușine să ne mîndrim și să repetăm într-una că noi, cei dintîi dintre romani care am trecut dincolo de Rin și am traversat oceanul, tot noi sîntem aceia care prădăm hotarele țării noastre, scăpate de urgia năvălirilor dușmane? că în locul laudelor n-am cules decît hulă, că în locul cinstirilor ne apasă rușinea cea grea, că în locul cîștigurilor am adus numai pagube și, în sfîrșit, că ne așteaptă pedeapsa în schimbul recompenselor binemeritate?

31 Să nu vă credeți mai grozavi decît concetățenii voștri care au rămas acasă, numai fiindcă vă aflați în stare de război. Și voi, și ei sînteți romani. Ca și voi, altădată au luptat și ei pe front și vor mai lupta. Dacă aveți armele în mînă, credeți cumva că vă este îngăduit să faceți tot felul de rele? Legile sînt doar mai puternice decît voi și, în orice caz, va veni pentru fiecare acea zi în care va fi dator să depună armele. Să nu vă semețiți nici că sînteți așa de mulți. Mult mai numeroși, în comparație cu trupele voastre, sînt aceia care au de suferit. Ce-ați zice oare dacă aceștia s-ar coaliza cu toții împotriva voastră? Și așa vor face, n-aveți grijă, dacă veți continua să vă purtați ca pînă acum. Dacă

ați învins neamuri barbare, acest lucru nu înseamnă că trebuie să-i priviți de sus pe semenii voștri, asupra cărora nu aveți nici un fel de superioritate, nici ca familie, nici ca educație, nici din punctul de vedere al culturii sau al gusturilor rafinate. Dimpotrivă, este de datoria și în interesul vostru să nu folosiți violența împotriva nimănui, să nu încălcați drepturile nimănui. Procurați-vă cele necesare apelînd numai la bunăvoința oamenilor și nu urmăriți altfel de răsplată, pentru vitejia voastră, afară de cea care este dată din toată inima.

32 Pe lîngă cele ce am spus, și pe lîngă cele ce s-ar mai putea adăuga încă, dacă m-aș lăsa furat de subiect, trebuie totuși neapărat să vă atrag atenția că rostul nostru pe aceste meleaguri unde ne aflăm este acela de a sări în ajutorul patriei amenințate, pe care trebuie s-o apărăm de răufăcătorii care-o pîndesc. Dacă nu s-ar fi ivit nici o amenințare, noi n-am fi intrat pe teritoriul Italiei cu armele în mînă (căci legile opresc o asemenea încălcare), nici n-am fi părăsit la jumătate de drum campaniile victorioase pe care le-am purtat în țara celților sau în cea a britannilor, atunci cînd am fi putut să le ducem pînă la capăt. Așadar, nu este oare cu totul nepotrivit ca noi, cei care am sosit aici pentru a pedepsi fapte nelegiuite, tocmai noi să ne arătăm în ochii populației locale ca niște hoarde nu mai puțin dornice de jaf? Și nu este oare trist să-i vedem pe oamenii noștri sosiți aici pentru a da cu adevărat ajutor patriei, cum silesc patria să-și caute alți aliați, numai pentru a scăpa de prezența noastră?

După părerea mea, eu sînt cu mult mai îndreptățit în lupta pe care o duc decît Pompeius; de aceea, l-am invitat în nenumărate rînduri să se supună unei judecăți publice. Cum conștiința atitudinii lui vinovate l-a împiedicat să se învoiască la tratative pe cale pașnică, speranța mea este că întreg poporul roman, toți aliații, fără deosebire, se vor ralia la cauza mea. Dacă însă ne vom purta întocmai ca adversarii noștri, n-am să mai

pot aduce nici un argument în favoarea noastră, nici să formulez o învinuire împotriva lor. Cea dintîi datorie a noastră este aceea de a ţine seama de dreptate. Numai cu sprijinul ei, puterea armelor poate să spere orice. Fără dreptate nimic nu este solid, chiar dacă iniţial au fost obţinute unele succese trecătoare.

33 Natura a făcut ca aşa să fie rînduiala. Cei mai mulţi dintre voi ştiu acest lucru şi de aceea voi vă îndepliniţi sarcinile fără să fie nevoie de constrîngere. Din aceleaşi motive v-am şi convocat aici ca să fiţi martori oculari ai cuvîntării pe care o ţin şi a măsurilor pe care le iau. Voi n-aveţi nimic de-a face cu soldaţii indisciplinaţi, şi pentru această conduită vă atrageţi numai laude. Cu toate acestea, vedeţi bine cum o mînă de oameni, nepedepsiţi la timp pentru nenumăratele lor nelegiuiri, îndrăznesc să ne ameninţe. Nu sînt eu acela care să trec uşor cu vederea indisciplina faţă de comandant şi nici nu sînt de părere că rezultă ceva bun atunci cînd oamenii în subordine manifestă tendinţa să-şi domine comandanţii. Puneţi-vă simpla întrebare ce ordine mai poate exista în acea casă, în care membrii mai tineri ai familiei îi dispreţuiesc pe cei bătrîni? sau în acele şcoli unde elevii n-ar ţine seama de sfaturile profesorilor? cum ar mai putea oare bolnavii să-şi recapete sănătatea, dacă n-ar urma în totul prescripţiile medicilor? ce siguranţă ar mai avea pasagerii îmbarcaţi pe corăbii, dacă marinarii n-ar asculta de ordinele cîrmacilor?

De la natură există două legi strict necesare pentru bunul mers al omenirii: unii oameni sînt făcuţi pentru a comanda, iar alţii pentru a asculta. Fără aceste rînduieli nimic nu poate dăinui, fie şi pentru un timp cît de scurt[52].

Datoria aceluia care se află în frunte este de a cugeta la obligaţiile pe care le are şi a le traduce în fapte, datoria aceluia care este în subordine stă în supunere necondiţionată şi ducerea la bun sfîrşit a ordinelor date.

Aceasta este cu precădere calea care duce la triumful înţelepciunii asupra nechibzuinţei şi la acela al cunoaşterii asupra neştiinţei.

34 Deoarece aşa stau lucrurile, niciodată constrîngerea nu m-a determinat să fac concesii soldaţilor răzvrătiţi; niciodată violenţa nu va izbuti să mă clintească din loc. La ce atunci mai sînt descendentul lui Iulus şi al lui Eneas? De ce mi-au fost încredinţate, pe rînd, pretura şi consulatul? Pentru ce, unii dintre voi m-au urmat, părăsindu-şi locurile natale, iar pe alţii i-am chemat la datorie ceva mai tîrziu? La ce bun să fiu învestit, pe un timp atît de îndelungat, cu puterea proconsulară, dacă trebuie să mă arăt sclavul fiecăruia dintre voi şi să mă dau învins în faţa oricăror pretenţii tocmai aici, în Italia, în imediata apropiere a Romei, eu, cel sub a cărui comandă aţi cucerit Gallia şi aţi înfrînt cerbicia britannilor? Vedeţi oare vreun motiv pentru care să-mi pierd cumpătul, să-mi fie teamă? Poate doar ca unul dintre voi să mă ucidă. Dacă acesta este cumva gîndul vostru al tuturor, prefer să mor, decît să distrug respectul cuvenit instituţiei de comandant şi să întinez sentimentul cuvenit rangului ce-l deţin. Moartea unui om ucis mişeleşte reprezintă o consecinţă mult mai puţin gravă pentru un stat decît deprinderea soldaţilor de a-şi impune voinţa faţă de comandantul lor şi de a lua în mîinile lor autoritatea legilor.

35 N-am ajuns pînă acolo încît să fiu ameninţat cu moartea de vreunul dintre cei răzvrătiţi. Sînt mai mult decît sigur că, pe moment, aţi fi sărit cu toţii să-l sfîrtecaţi în bucăţi. Dar aceşti oameni refuză să mai lupte, sub pretext că sînt morţi de oboseală şi ei îşi depun armele, motivînd istovirea fizică. Cum sînt foarte dîrji în hotărîrea lor, dacă nu vor dobîndi de la mine ceea ce pretind, îi şi văd dezertînd de la datorie şi trecînd în tabăra adversă, pentru a-l sluji pe Pompeius. Aşa cel puţin lasă unii să se înţeleagă. Cine oare n-ar fi prea bucuros să scape de asemenea oameni? Şi cine oare nu

i-ar dori lui Pompeius, din toată inima, să aibă parte doar de soldaţi de teapa acestora, care niciodată nu se mulţumesc cu ce le dai, care nu se supun dispoziţiilor primite, declarîndu-se nişte bătrîni amărîţi, cînd ei sînt în floarea vîrstei, cu puterile sleite, cînd sînt în plină vigoare, socotindu-se demni să se fălească cu titlul de stăpînii comandanţilor ce-i au şi să-i tiranizeze pe aceia care-i conduc? În ce mă priveşte, aş prefera de mii de ori să ajung la o înţelegere cu Pompeius, indiferent în ce condiţii, să mă supun la orice decît să fiu nevoit a săvîrşi ceva potrivnic faţă de principiile mele, faţă de felul de a gîndi al strămoşilor mei. Oare nu ştiţi că nu-mi doresc puterea absolută, că nu sînt lacom să strîng averi peste averi, că n-am un anume ţel la care trebuie să ajung cu orice preţ, prin orice jertfe, aşa ca să mă folosesc de minciună, de false mărturii de dragoste, de linguşiri? N-aveţi decît să părăsiţi campania, dacă nu vă place, voi, cei cărora nici nu ştiu ce nume să vă mai dau. Nu veţi pleca totuşi, aşa cum vreţi şi cum vă făliţi voi, ci aşa cum este în interesul republicii şi al meu".

După ce-şi termină cuvîntarea, Caesar a tras la sorţi numele acelora destinaţi să fie pedepsiţi cu moartea şi, pe cei mai îndîrjiţi dintre ei, îi şi execută. De altfel, sorţii fuseseră dinainte potriviţi ca să iasă tocmai numele hotărîte. Cît despre ceilalţi, îi eliberă de sub arme, ca pe nişte oameni de care nu mai avea nevoie. Ceva mai tîrziu însă, cum dovedeau sinceră căinţă pentru purtarea lor, Caesar i-a reprimit din nou sub ordinele sale.

36 Chiar în timpul cît Caesar se afla încă pe drum, M. Aemilius Lepidus, acela care avea să devină ulterior unul dintre triumviri (pe acea vreme era numai pretor), sfătui poporul să-l aleagă pe Caesar dictator şi se grăbi să-i confere el însuşi această demnitate, încălcînd datinile străbune[53]. Caesar luă dictatura în primire de îndată ce intră la Roma. Cu toate acestea se abţinu să ia măsuri drastice. Departe de aşa ceva, el

îngădui tuturor exilaţilor să se reîntoarcă la Roma, cu excepţia lui Milo şi îi numi pe magistraţii care urmau să intre în funcţie în anul următor[54]; cei care-şi părăsiseră funcţiile nu fuseseră înlocuiţi de nimeni în anul în curs şi, cum Roma nu mai avea nici un edil, tribunii plebei primiseră însărcinarea să gireze edilatul. Caesar a înlocuit şi pe foştii pontifi (care între timp muriseră), fără a mai ţine seama de toate prescripţiile datinilor. De asemenea a acordat dreptul de cetăţenie gallilor din Gallia cisalpină, ţinut care se întinde la nord de fluviul Pad, deoarece aceştia aparţinuseră teritoriilor aflate sub comanda sa.

Cînd a terminat de luat aceste măsuri[55], a renunţat la titlul de dictator, dar, în realitate, a păstrat neştirbită autoritatea dictatorială. Afară de faptul că avea la dispoziţie întreaga putere armată, îşi însuşi în parte şi puterea legitimă civilă, pe care i-au conferit-o acei membri ai Senatului, care nu părăsiseră Capitala. În acest fel, Caesar ajunsese să ia orice măsuri credea de cuviinţă, fără nici o teamă.

37 De îndată ce obţinu dictatura, Caesar duse la bun sfîrşit o reformă de mari proporţii, devenită strict necesară. Creditorii care, în urma atîtor tulburări interne şi războaie aveau nevoie de mari sume de bani, foloseau faţă de datornicii lor mijloacele cele mai crude. Aceştia, din pricina aceloraşi împrejurări, se aflau în majoritatea cazurilor în absolută imposibilitate de a-şi achita datoriile, chiar dacă ar fi arătat toată bunăvoinţa. Nici nu aveau cui să mai vîndă ceva, nici nu era uşor să împrumute alte sume de bani. Datorită unei asemenea situaţii, creditori şi debitori căutau să se înşele unii pe alţii, recurgeau la cele mai josnice şiretlicuri, aşa că exista temerea prea îndreptăţită ca racila unor asemenea practici să nu mai poată fi oprită. Adevărat este că unii tribuni ai plebei încercaseră să stăvilească răul, fixînd dobînzile la un procentaj moderat. Dar, cu toate aceste măsuri, datoriile erau departe de a se stinge. Chiar dacă debitorii renunţau la

bunurile ipotecate, creditorii pretindeau sumele împrumutate în bani lichizi. Caesar a îndreptat lucrurile și pentru unii și pentru alții, pe cît i-a stat în putință. El a dat hotărîrea ca bunurile ipotecate să fie evaluate la justa lor valoare și, în cazul unor contestații, să se instituie o comisie de arbitri[56].

38 Cum umblau zvonuri că destul de mulți cetățeni, putrezi de bogați, își ascundeau fondurile bănești, Caesar interzise posesiunea unei sume care să depășească 15 000 de drahme, fie în argint, fie în aur, dar căuta să nu treacă în ochii lumii drept autorul acestei legi. De aceea, preferă să dea de înțeles că el s-a mărginit să repună în vigoare o veche lege de odinioară. Scopul urmărit era de a-i face pe debitori să mai plătească cîte ceva, iar pe cei care dădeau bani cu împrumut să înceapă acordarea de noi credite acelora care aveau nevoie; sau, se prea poate că Caesar voia să-i silească astfel pe bogătași să-și declare averea și căuta pe orice căi să nu lase în seama nimănui mari sume bănești, care să servească la alimentarea răscoalei în timpul absențelor sale. Mulțimea, entuziasmată de aceste măsuri, a cerut ca să li se asigure o recompensă materială acelor sclavi care și-ar fi denunțat stăpînii cu acest prilej. Dar Caesar nu acceptă ca o asemenea clauză să fie trecută în textul legii, ba ceva mai mult chiar, jură, pe propriul său cap, că nu va acorda niciodată încredere delațiunilor făcute de sclavi împotriva stăpînilor.

39 După ce a luat aceste măsuri și a ridicat toate ofrandele sacre din templele Romei, cît și din Capitoliu[57] inclusiv, Caesar, spre sfîrșitul anului, plecă spre Brundisium, înainte de a lua în primire consulatul, magistratura pentru care fusese ales.

În timp ce-și făcea pregătirile necesare pentru război, un uliu lăsă să-i cadă din cioc o ramură de laur asupra capului unei persoane din cercul lui Caesar. După această întîmplare, în timpul unui sacrificiu închinat

zeiței Fortuna, taurul scăpă de loviturile de cuțit, ieși din Roma și, ajuns în preajma unei bălți, o trecu înot. Aceste prevestiri întăriră încrederea lui Caesar și el zori plecarea, mai ales că ghicitorii îi prevesteau moartea, dacă ar fi rămas la Roma și, dimpotrivă, asigurarea vieții și victorie, dacă ar fi traversat marea. De-abia ieșise el din Roma că iată-i și pe copiii Capitalei gata împărțiți în două tabere, fără să-i învețe nimeni: unii erau „pompeienii" iar ceilalți „cesarienii". Într-un simulacru de bătaie fără arme, „cesarienii" au ieșit victorioși.

40 Pe cînd aceste evenimente se petreceau la Roma și în Iberia, M. Octavius și L. Scribonius Libo, îmbarcați pe vasele credincioase lui Pompeius, l-au alungat din Dalmația, unde se afla, pe acea vreme, pe Publius Cornelius Dolabella, rămas credincios cauzei lui Caesar. După aceasta, ei izbutiră să-l blocheze într-o mică insulă pe C. Antonius, care avusese intenția să vină în ajutorul lui Dolabella. Aici, părăsit de localnici, pe jumătate mort de foame, Antonius a fost făcut prizonier împreună cu aproape tot efectivul ce-l avea, afară de un număr mic de soldați, care apucaseră să treacă pe continent. Alți soldați, îmbarcați pe plute, în momentul cînd erau să fie făcuți prizonieri, s-au sinucis.

41 Curio a ocupat Sicilia fără nici o luptă[58]. Cato, care era guvernatorul Siciliei, lipsit de forțele militare necesare pentru apărarea insulei, n-a vrut să expună zadarnic orașele la primejdia distrugerii. Fără să mai aștepte, el se îndreptă spre locul unde se afla Pompeius. Curio însă, după ce a trecut marea și a ajuns în Africa, și-a găsit acolo pieirea[59].

Cînd a aflat că o flotă sub comanda lui Curio se apropie de coasta Africii, L. Caesar[60] a părăsit orașul Aspis[61], unde se afla din întîmplare, iar Attius Varus[62], care pe atunci deținea guvernarea Africii, a fost învins de Curio și a pierdut mulți soldați și numeroase orașe. În schimb Iuba, fiul lui Hiempsal și rege al Nu-

midiei[63], devotat cauzei lui Pompeius, pe care o considera cauza dreaptă a poporului şi a Senatului roman, duşman personal al lui Curio, atît din acest motiv, cît şi pentru că acesta, pe cînd era tribun, încercase să-i ia domnia şi să-i confişte proprietăţile, a luptat împotriva locotenentului lui Caesar cu toată înverşunarea. Iuba nici n-a mai aşteptat ca cesarienii să fi pătruns în inima regatului său, ci în timpul asediului început de Curio împotriva Uticii se grăbi să-l atace, ferindu-se să angajeze în luptă toate efectivele militare pe care le avea, de teamă ca nu cumva Curio, prevenit de sosirea sa să nu se îmbarce şi să plece pe mare. Dorinţa arzătoare a regelui era în mai mică măsură să-l alunge pe Curio din ţinut, cît să se răzbune pentru umilinţele îndurate. Împotriva generalului roman nu trimise decît puţini oameni şi îl lăsă să creadă, prin zvonuri false, că el, personal, se află în altă direcţie, departe de locul pe unde înainta armata lui Curio. De fapt îi urmărea pe romani pas cu pas şi speranţele nu i-au fost dezamăgite.

42 Curio, ca măsură preventivă, de îndată ce a aflat că Iuba se pregăteşte să-l atace, s-a retras în lagărul său de lîngă ţărmul mării. Într-adevăr intenţia lui era să se îmbarce pe corăbii şi să părăsească definitiv Africa, în cazul cînd ar fi trebuit să facă faţă unor atacuri violente. Ulterior însă, la vestea că duşmanii care se apropie sînt puţini la număr şi că Iuba nu-i însoţea, îşi recăpătă încrederea; el ridică tabăra de îndată ce s-a lăsat noaptea şi, îngrijorat ca numizii să nu-i scape, porni la atac de parcă mergea la o victorie sigură. Curajul îi spori mai mult încă după ce întîmplarea făcu să întîlnească cîteva patrule ale lui Iuba, care adormiseră pe drum şi pe care le nimici.

Apoi, cînd se izbi de grosul armatei numide, care ieşise la apropierea zorilor din tabăra unde se adăpostise peste noapte, nu mai aşteptă nici o clipă, ci trecu de îndată la luptă, deşi oamenii săi erau osteniţi în urma marşului ce-l făcuseră, cît şi din lipsă de somn[64]. Bar-

barii ţineau piept fără să cedeze şi, pe cînd victoria era nesigură, iată că îşi făcu apariţia şi Iuba. Surpriza acestei prezenţe, marele număr de barbari pe care regele îi arunca în luptă au hotărît soarta bătăliei. Curio şi-a găsit sfîrşitul pe cîmpul de luptă, alături de majoritatea oamenilor săi[65]. Pe ceilalţi Iuba îi urmări pînă la întăriturile pe care le părăsiseră şi de aici îi sili să se baricadeze pe corăbii. În vălmăşagul încăierării, numidul puse mîna pe mari sume de bani şi făcu prăpăd printre romani. Cei mai mulţi dintre aceia care izbutiseră să fugă şi-au găsit şi ei moartea; unii, cînd au dat să se urce pe corăbii, de atîta înghesuială s-au răsturnat şi au căzut în apă; alţii au umplut corăbiile pînă la refuz şi astfel au provocat scufundarea lor. S-au mai găsit şi din aceia care, în disperare de cauză, temîndu-se să nu aibă aceeaşi soartă cu cei care pieriseră, s-au refugiat spre Varus, în speranţa că vor scăpa cu viaţă. Dar de la Varus nu găsiră îndurare[66].

Iuba, pretextînd că el era acela care-i învinsese, i-a executat aproape pe toţi, cu puţine excepţii.

Aşa s-a sfîrşit Curio, unul dintre ce mai devotaţi susţinători ai cauzei lui Caesar, de la care aştepta o deosebită recompensă în urma campaniei întreprinse.

Iuba, în schimb, s-a bucurat de mari cinstiri din partea lui Pompeius şi a senatorilor refugiaţi în Macedonia. A primit pînă şi titlul de rege. Caesar însă şi restul Senatului rămas la Roma îl declarară duşman public şi, îl învinuiră de crimă de război. Ei acordară titulatura de rege lui Bocchus şi lui Bogud[67], duşmanii lui Pompeius.

43 În anul următor, contrar prescripţiilor legale, romanii avură un dublu număr de magistraţi. De asemenea, s-a dat o bătălie de cea mai mare importanţă[68]. 48 i.e.n.

La Roma au fost aleşi consuli Caesar şi P. Servilius[69]. S-au ţinut şi alegerile pentru pretori şi pentru toţi ceilalţi magistraţi, aşa cum prevedeau legile. Cei din Thessalonic nu au luat însă asemenea măsuri. Cu toate acestea, aşa cum afirmă unii istoriografi, aici se aflau

aproximativ două sute de senatori, însoţiţi de ambii consuli; ei consacraseră un anumit loc pentru sacrificiile augurale, aşa ca totul să aibă înfăţişare cît mai oficială. S-ar fi spus că acolo, la Thessalonic, alături de Senat se afla şi Adunarea Poporului, ba chiar şi întreaga Romă. Ceea ce i-a împiedicat pe refugiaţi să ţină alegeri pentru magistraţi era faptul că magistraţii supremi, adică consulii, nu dăduseră nici o lege care să fie ratificată de comiţii. Aşa că se mulţumiră să menţină în funcţii pe foştii demnitari, schimbîndu-le doar titulatura. Unii au primit titlul de proconsuli, alţii, pe acela de propretori, de procvestori şi aşa mai departe. Respectul pe care-l purtau pentru obiceiurile strămoşeşti era atît de mare încît, deşi ridicaseră armele împotriva patriei şi o părăsiseră, se fereau pe cît era cu putinţă să încalce litera legii, chiar atunci cînd era vorba de hotărîri strict necesare, impuse de împrejurări.

Adevărul este că ambele grupuri ostile guvernau numai cu numele. În realitate, Caesar şi Pompeius, care, de ochii lumii, îşi luaseră unul titlul de consul, iar celălalt de proconsul, conform uzanţelor legale, făceau nu numai ce le îngăduia titulatura ce-o purtau, ci absolut tot ce voiau.

44 Aşa stînd lucrurile, guvernarea statului era ruptă în două. Pompeius ierna la Thessalonic şi nu s-a îngrijit să organizeze o pază riguroasă a coastelor. Nici nu-i trecea prin gînd că Caesar s-a şi reîntors în Italia din Iberia. De altfel, chiar dacă l-ar fi ştiut la Roma, n-ar fi bănuit că, în plină iarnă, Caesar va avea curajul să traverseze Marea Ionică.

Caesar se afla la Brundisium[70] aşteptînd semne de împrimăvărare. Cînd însă i-au sosit veşti despre plecarea lui Pompeius de pe coasta de vest şi că Epirul, care se afla chiar în faţă, pe malul opus, a rămas doar cu puţine puncte de pază, nu lăsă să-i scape prilejul de a începe războiul şi profită de primul vînt favorabil. El se îmbarcă, aşadar, în toiul iernii[71], cu o parte a trupelor pe care le avea, căci corăbiile nu-i ajungeau pentru transportul tuturor şi, scăpînd de vigilenţa lui M. Bibulus[72], care avea însărcinarea să supravegheze apele mării, izbuti să debarce la promontoriul care poartă numele de Acrokeraunia[73]. Aceasta este o limbă de pămînt din teritoriul epirot, la intrarea în Golful Ionic. O dată ajuns în Epir, înainte de a se fi răspîndit ştirea că el se pregătea să se îmbarce, se grăbi să trimită înapoi la Brundisium corăbiile, ca să-i aducă şi pe ceilalţi. Pe drumul de întoarcere, Bibulus produse însă flotei cesariene pierderi şi captură cîteva corăbii pe care le remorcă la vasele sale. După această întîmplare, Caesar îşi dădu seama că în propria lui traversare avusese parte mai degrabă de noroc decît de izbîndă şi că hotărîrea de a trece marea nu fusese tocmai cuminte.

45 În aşteptarea sosirii restului trupelor sale, Caesar cuceri Oricum, Apollonia precum şi alte localităţi din Epir, părăsite de garnizoanele lui Pompeius. Apollonia, colonie a Corintului, a fost întemeiată într-un loc minunat, o poziţie admirabilă în raport cu uscatul, cu ţărmul mării, cît şi cu văile rîurilor. Un lucru m-a uimit mai presus de orice, şi anume vîlvătaia de foc care ţîşneşte din pămînt aproape de fluviul Aous. Focul nu se întinde în ţinuturile învecinate şi nici nu pîrjoleşte ogorul care-l nutreşte. Nici măcar nu-l usucă. În imediata apropiere poţi vedea cum înverzeşte iarba şi cresc arbori. Odată cu căderile abundente de ploaie, para focului se înteţeşte şi creşte în înălţime. Din această cauză, locul poartă numele de Nymphaion; aici s-a instituit şi un oracol, care este astfel consultat: se ia tămîie şi se rosteşte păsul care te doare, apoi tămîia descîntată se aruncă în foc; dacă ceea ce-ţi doreşti se va împlini — focul mistuie tămîia; de se întîmplă ca tămîia să se împrăştie afară din cercul limbilor de foc, flacăra izbucneşte în direcţia ei, o ajunge şi o consumă. Dimpotrivă, dacă îţi este hărăzit ca dorinţa să nu ţi se împlinească, tămîia nu se apropie nicicum de vîlvătaie, nici chiar atunci cînd ajunge în mijlocul flăcărilor. Focul se retrage şi se îndepărtează. Aceste fenomene se

petrec întocmai în ambele cazuri, indiferent de ceea ce dorești să afli, cu excepția morții și a căsătoriei, evenimente cu privire la care nimănui nu-i este îngăduit să întrebe oracolul cînd vor avea loc. Aceasta este înfățișarea și felul de a consulta oracolul de la Nymphaion.

46 Antonius, care avea obligația de a însoți trupele rămase la Brundisium, întîrzia să intervină[74]; pe de altă parte, din pricina timpului rău și a vigilenței lui Bibulus, nici o veste nu mai sosea din Italia. În mintea lui Caesar încolți bănuiala că cei de dincolo de mare ezită și că stau în expectativă, așa cum se petrec lucrurile în mod curent în timpul războaielor civile. De aceea, fără a mai sta pe gînduri, luă hotărîrea să se îmbarce singur pentru Italia. El se sui pe o mică corabie, sub un nume oarecare, pretinzînd că este în misiune comandată de Caesar. Deși bătea un vînt puternic, el îl sili pe cîrmaci să ridice ancora cu orice risc. Cînd ajunseră în larg, vîntul bătea în rafale; furia valurilor dezlănțuite îi înspăimîntă așa de tare, că pilotul sub nici un cuvînt nu mai avu curajul să meargă mai departe. Fără să mai țină seama de împotrivirea călătorului, el se pregătea de întoarcere, cînd Caesar îi dezvălui cine este, de parcă prin acest gest ar fi potolit însăși stihia. „Îndrăznește" se adresă el cîrmaciului, „îl conduci doar pe Caesar". Atîta încredere avea în el însuși și asemenea speranțe, cine știe cum concepute sau simplu rezultat al unei prevestiri oarecare încît, pînă și în pofida realităților, păstra o neclintită siguranță că nu avea să i se întîmple nimic rău. Cu toate acestea, el nu izbuti să traverseze marea ci, după zadarnice încercări, se văzu silit să se întoarcă[75].

47 După această aventură își stabili tabăra lîngă Apsos[76], chiar în fața taberei lui Pompeius. Acesta, de îndată ce fusese înștiințat despre sosirea lui Caesar, s-a îndreptat și el în mare grabă spre Apollonia, cu o parte a trupelor sale, nădăjduind că va termina repede și degrabă războiul, înainte ca Antonius să apuce a-i aduce

lui Caesar ajutorul mult așteptat. Caesar îi veni în întîmpinare pînă la albia fluviului Apsos, încredințat că avea suficiente trupe pentru a se măsura cu inamicul care-l provoca; cînd însă își dădu seama de inferioritatea lui numerică, avîntul îi scăzu. Totuși, ca să nu lase impresia că frica îl îndeamnă să se oprească, sau că el este acela care provoacă lupta, propuse adversarilor organizarea unor întrevederi, pentru a cîștiga timp. Pompeius înțelese însă ce urmărea Caesar și decise să-l atace cît se putea de repede. În urma acestei hotărîri, pompeienii au încercat să treacă fluviul Apsos, dar podul a cedat sub greutatea trupelor. Cele cîteva detașamente care se și aflau pe malul opus s-au văzut, dintr-o dată, desprinse de grosul armatei și nimicite. Pompeius, adînc descurajat chiar de la prima încercare de a da piept cu cesarienii, renunță să reia atacurile. Cum între timp sosise și Antonius, descurajarea cedă locul fricii, și Pompeius își mută tabăra spre Dyrrachium.

48 Atîta timp cît Bibulus a mai fost încă în viață, Antonius nu îndrăznise să părăsească portul Brundisium, așa de bine era păzită ieșirea din port. După ce însă Bibulus și-a dat sfîrșitul, în urma extenuării fizice la care fusese nevoit să se supună, iar comanda supremă a flotei trecu în mîinile lui Libo[77], Antonius, care n-avea nici o prețuire pentru capacitatea militară a acestui nou comandant, ieși în largul mării, ferm decis să-și croiască drum, fie și prin forță. Silit totuși să se întoarcă din cale, îl respinse pe Libo, care ataca cu mult curaj, și, cînd acesta la rîndu-i încercă să coboare pe uscat, Antonius nu-i mai îngădui să se apropie de nici un punct de pe coastă. Libo — văzîndu-se lipsit de posibilitatea de a ancora și de a se aproviziona cu apă — căci mica insulă din fața portului, singurul loc în care, eventual, și-ar fi găsit adăpost, era un pămînt sterp și lipsit de rădă, se îndepărtă, în speranța că va găsi în altă parte ceea ce căuta, adică un port și izvoare. Calea lui Antonius se găsea astfel liberă[78]. Libo, deși ar fi vrut să-i atace pe cesarieni cînd se aflau în larg, nu mai avu timp

să le facă nici un rău. Iscîndu-se o furtună cumplită, timpul nefavorabil împiedică acţiunea lui Libo şi, peste toate, pricinui mari pierderi ambelor flote.

49 Pompeius, după ce soldaţii săi scăpară de primejdia întîlnirii cu Caesar, se îndreptă, aşa cum am menţionat, spre Dyrrachium. Caesar îl urmărea pas cu pas, plin de încredere în forţele lui; acum, în urma ajutorului primit, trupele ce le avea la dispoziţie depăşeau numeric pe ale adversarului.

Dyrrachium este un oraş aşezat pe un teritoriu care odinioară aparţinuse illirilor parthini şi care acum, ca şi altă dată, ţine de Macedonia. Se bănuieşte că Dyrrachium ar fi vechiul Epidamnos, fundat de corcyrieni. Indiferent dacă este vorba sau nu de Epidamnos, poziţia sa este excepţională.

Scriitorii care au dezbătut problema originii oraşului pun în legătură întemeierea şi numele aşezării cu un erou numit Dyrrachos. Alţii pretind că numele „Dyrrachium" a fost dat ţinutului de către romani, din cauza accesului extrem de dificil pînă la creasta stîncoasă. Numele „Epidamnos", care tradus în limba latină are înţelesul de „pagubă", li s-a părut un nume de rău augur pentru corăbiile care urmau să ancoreze pe acele ţărmuri.

50 Pompeius, după ce s-a refugiat spre acest Dyrrachium, şi-a aşezat tabăra în afara incintei oraşului şi l-a înconjurat cu şanţuri adînci şi întărituri puternice. Caesar, îşi aşeză şi el tabăra chiar în faţa lui Pompeius şi îl şi atacă, gîndindu-se că, în scurt timp, datorită marelui număr de soldaţi pe care îi avea, va izbuti să pună mîna pe centura de întărituri. Deoarece se văzu respins, încercă să înconjure şi el tabăra duşmană printr-o serie de fortificaţii[79]. În timpul acestor lucrări, Pompeius, la rîndul său, ridică alte palisade şi ziduri în unele puncte strategice, iar în altele săpă şanţuri; în plus, el înălţă turnuri pe coline unde aşeză pichete de pază. Pînă la urmă, perimetrul acestui sistem de apărare deveni imens, peste putinţă de străbătut de către trupele inamice, chiar

dacă ele ar fi fost victorioase. Cu toate acestea, în cursul lucrărilor avură loc mai multe ciocniri, dar de mică importanţă. Victoria era cînd de-o parte, cînd de alta şi ambele armate avură un număr egal de morţi. Caesar, într-o noapte, pătrunse pînă aproape de Dyrrachium, crezînd că oraşul îi va fi predat prin trădare, căci încercase să corupă gărzile. El pătrunse adînc în teritoriul îngust care se afla între mlaştini şi ţărmul mării, cînd, dintr-o dată, se trezi atacat de o mulţime de soldaţi care îi barau drumul, în timp ce mulţi alţii, sosiţi în bărci, îl surprinseră pe la spate. Caesar pierdu un mare număr de ostaşi şi puţin a lipsit să nu piară şi el însuşi[80].

În urma acestei norocoase întîmplări, Pompeius prinse curaj şi pîndi un moment prielnic din timpul nopţii ca să atace, la rîndul lui, întăriturile ridicate de Caesar, de jur împrejur. Îndreptîndu-şi fulgerător atacul spre poziţiile cesariene, el făcu prăpăd în rîndul ostaşilor care-şi aveau corturile aşezate în acea zonă.

51 Caesar, după această întorsătură a lucrurilor, cum ducea şi mare lipsă de alimente, căci tot ţinutul din împrejurimi îi era ostil, fie că era vorba de locuitorii de pe ţărmul mării, fie de cei din interior — situaţie care şi determinase unele dezertări — se temu ca vecinătatea prelungită cu lagărul lui Pompeius să nu se transforme într-un dezastru sau ca la un moment dat să nu se trezească singur, părăsit de toţi. El porunci ca toate întăriturile pe care le ridicase să fie dărîmate şi apoi ordonă şi distrugerea tuturor liniilor de apărare care-l separau de Pompeius. Fără să mai aştepte, îşi ridică de îndată tabăra şi plecă spre Thessalia[81]. În timpul cît a durat asediul localităţii Dyrrachium, Lucius Cassius Longinus şi Cn. Domitius Calvinus au fost trimişi de Caesar în Macedonia şi în Thessalia[82]. Scipio, cu concursul şefului trac Sadalas[83], îl învinse în Thessalia pe Longinus într-o bătălie crîncenă[84], iar Calvinus fu alungat din Macedonia de către Faustus[85]; totuşi, cum locrienii şi etolienii i s-au alăturat, Calvinus a izbutit să intre în Thessalia, însoţit de aliaţii săi. În diferitele

lupte care s-au dat s-a văzut prins în cleşte de trupele lui Scipio şi, la rîndul lui, i-a întins şi el o cursă lui Scipio, obţinînd victoria. Rezultatul a fost că diferite oraşe ale Thessaliei trecură de partea lui[86].

Iată de ce Caesar se îndrepta cît mai grabnic spre Thessalia — sperînd să-şi împlinească lipsurile în aprovizionare şi astfel să poată continua lupta. Nimeni totuşi nu-l primi cu braţele deschise, căci vestea înfrîngerii lui se răspîndise ca fulgerul. Nevoit, contrar planurilor ce le avea, să renunţe la ajutorul pe care spera să-l obţină din partea unor localităţi, se îndepărtă din preajma lor şi îşi aruncă forţele împotriva oraşului Gomphi[87], mică localitate a Thessaliei, unde, după ce cuceri oraşul, ucise un mare număr de localnici şi îngădui să fie jefuite toate casele. Era un exemplu teribil, menit să împrăştie frica în tot ţinutul. Lecţia a prins, căci la scurt interval de timp, Metropolis, alt orăşel thessalian, nici n-a mai încercat să-i reziste şi s-a predat fără luptă. Caesar nu s-a atins de nici unul dintre locuitorii Metropolisului, ceea ce a determinat pe mulţi alţii să treacă de partea lui, după ce au putut compara soarta celor două localităţi. Norocul îi surîdea iarăşi şi soarta armelor îi deveni iarăşi favorabilă.

52 Pompeius nu l-a urmărit pe Caesar. Acesta se îndepărtase dintr-o dată de tabăra lui Pompeius, în plină noapte, şi traversase rîul Genusos în mare grabă[88]. Pe deplin încredinţat că obţinuse victoria finală în războiul civil, Pompeius îşi luă titlul de imperator[89], dar nu se lăudă cu succesul obţinut nici nu-şi împodobi fasciile cu lauri; îi venea doar greu să-şi manifeste bucuria faţă de o victorie care echivala cu înfrîngerea concetăţenilor săi. Acelaşi motiv l-a determinat să nu se îmbarce pentru Italia şi să nu trimită în patrie pe alţii, deşi i-ar fi venit foarte uşor să ocupe tot teritoriul italic. Flota de care dispunea era foarte puternică, întrunind cinci sute de corăbii uşoare, aşa că ar fi putut debarca concomitent în toate punctele vulnerabile. De altfel, în Italia cugetele nu erau ostile cauzei lui Pompeius şi chiar

dacă ar fi fost, fie şi în cel mai înalt grad, nu existau forţe suficiente să i se opună. Cea mai vie dorinţă a lui Pompeius era însă aceea de a nu lăsa impresia că lupta pentru ocuparea Italiei şi se ferea să insufle panică în rîndurile cetăţenilor care se aflau pe acea vreme la Roma. Din această cauză nu făcu nici o încercare de reîntoarcere în Italia şi nu trimise o înştiinţare oficială autorităţilor de la Roma despre izbînzile sale. În schimb, pornind pe urmele lui Caesar, ajunse în Thessalia.

53 Cantonate în tabere care stăteau faţă în faţă, priveliştea oferită de cele două oştiri lăsa impresia că războiul este în toi; cu toate acestea, nimeni nu făcea uz de arme, de parcă ostaşii erau în plină pace[90]. Ambii comandanţi ezitau să înceapă lupta, împiedicaţi de spectrul primejdiei ce-i pîndea, neobişnuită chiar pentru ei, de norii sumbri care întunecau viitorul, de nesiguranţa izbînzii, în fine, de o anumită ruşine de a porunci să se bată între ei oameni care erau de acelaşi sînge şi din acelaşi neam. În această vreme, Caesar şi Pompeius schimbară cîteva solii pentru reluarea legăturilor de prietenie[91] şi unii oameni se agăţară de speranţa deşartă că poate tot se va ajunge pînă la urmă la o înţelegere.

În mod evident, o asemenea împăcare nu era însă posibilă. Caesar şi Pompeius năzuiau amîndoi la puterea totală; amîndoi erau roşi de o ambiţie înnăscută iar practica vieţii îi zădărise unul împotriva celuilalt pînă la un punct de unde nu mai exista întoarcere (unii oameni nu se pot nicicum împăca cu gîndul de a fi inferiori ca situaţie celor egali cu ei sau faţă de neamuri); nu se întrevedea nicidecum că sînt dispuşi să-şi facă vreo concesie, fiecare fiind dominat de ideea că victoria îi va reveni lui; şi nici nu aveau încredere că după o eventuală reconciliere, adversarul va renunţa la încercarea de a-şi consolida puterea, că nu va mai ridica din nou valurile războiului civil, cu scopul de a deveni unicul stăpîn.

54 Doar într-o singură privinţă exista o deosebire esenţială între Pompeius şi Caesar; primul, nu voia pentru nimic în lume să se mulţumească cu rangul al doilea, iar Caesar ardea de dorinţa de a fi primul în toate. Pompeius se străduia să obţină onoruri date de bunăvoie, să comande unor oameni care să-i accepte bucuros poruncile, să fie iubit de cei din subordinea sa. Caesar, dimpotrivă, nu se preocupa dacă ordinele lui sînt bine primite sau nu, de ura stîrnită în sufletele acelora al căror comandant era, de faptul că singur îşi cucerea cinstirile la care aspira. De altfel, în mod necesar, amîndoi săvîrşeau aceleaşi acţiuni, prin care nădăjduiau să ajungă la orice ţel şi-ar fi propus; căci, pentru a atinge scopul dorit, fiecăruia îi era peste putinţă să ocolească războiul civil, să evite angajarea trupelor barbare împotriva celor de acelaşi sînge ca ei, să renunţe la despuierea oamenilor, pe căi ilegale, de cît mai mulţi bani şi ceva mai mult, să ucidă, fără judecată, un mare număr de prieteni dragi.

Chiar dacă punctul de plecare al patimilor ce-i răvăşeau era diferit, se vedeau nevoiţi să recurgă la mijloace identice, pentru a satisface asemenea porniri. Se înţelege de ce nu şi-au făcut nici un fel de concesie unul celuilalt, invocînd tot soiul de justificări, aşa că, pînă la urmă, ciocnirea armată nu a putut fi evitată.

55 Bătălia care s-a dat a fost pe viaţă şi pe moarte, cum alta nu s-a mai pomenit. Caesar şi Pompeius erau consideraţi drept comandanţii cei mai pricepuţi în arta războiului, drept cei mai renumiţi şefi militari nu numai printre romani, ci şi în ochii tuturor cîţi vor fi trăit pe acea vreme. Deprinşi cu meseria armelor încă de copii, războiul fusese însăşi viaţa lor. Amîndoi îşi dovediseră capacitatea prin fapte de arme care-i acoperiseră de glorie. Înzestraţi cu neasemuită vitejie, avînd parte, e drept, şi de mult noroc, ei erau la fel de potriviţi pentru a aspira la postul de comandant suprem şi de a repurta victorii. Caesar avea sub comanda sa, ca forţe armate, legiuni alcătuite în majoritate din cetă-

ţeni, reprezentanţi autentici ai puterii romane, cohorte de italioţi, de iberi, de galli, recrutaţi din toate regiunile Galliei, cît şi oamenii cei mai dîrji la luptă, proveniţi din insulele pe care le cucerise; Pompeius avea alături de sine numeroşi senatori, cavaleri[92] şi trupele pe care le recrutase el însuşi. Afară de aceasta, el izbutise să strîngă sub drapelele sale numeroase unităţi militare din celelalte provincii supuse de Roma, cît şi contingente trimise de populaţiile şi de monarhii aliaţi. Cu excepţia lui Pharnakes şi a lui Orodes (pe acesta din urmă, deşi socotit în rîndul duşmanilor, de atunci de cînd îi omorîse pe cei doi Crassus, încercase totuşi să-l atragă de partea sa), toţi ceilalţi dinaşti, care avuseseră odinioară a face cu el, indiferent din ce pricină, îi trimiseră ajutoare sau le comandau ei înşişi. Regele Parthiei îi făgăduise să-l ajute cu trupe dacă, în schimb, ar fi obţinut provincia Syriei. Cum oferta nu i-a fost luată în seamă, nici el nu trimise ajutoarele promise[93].

Pompeius avea superioritatea numerică, dar această superioritate era egalată, de partea cealaltă, de vitejia neîntrecută a soldaţilor lui Caesar. Aşa că înfruntarea avea loc în condiţii oarecum echilibrate, sorţii de izbîndă şi pericolele fiind aceleaşi, pentru amîndoi.

56 Din motivele mai sus expuse, cît şi datorită scopului pentru care se ducea războiul, această bătălie a rămas faimoasă între toate. Preţul pentru care se făceau atîtea sacrificii era însăşi Roma, împreună cu stăpînirile romane, de pe atunci întinse şi deosebit de puternice. Pentru toată lumea era evident că toate posesiunile Romei aveau să fie înrobite de învingători.

Dar, alături de acest ţel suprem, Pompeius şi Caesar evocau în minte şi strălucitele lor victorii din trecut; Pompeius, pe cea din Africa şi pe cea asupra lui Sertorius, pe cea asupra lui Mithridates, pe cele asupra lui Tigranes, curăţirea mărilor de flagelul piraţilor; Caesar, supunerea Galliei, a Iberiei, victoriile din bazinul Rinului, cele din Britannia. Credinţa că la mijloc e vorba de însuşi prestigiul lor de comandanţi de oşti,

ambiția fiecăruia în parte de a depăși gloria celuilalt, totul îi îndemna să meargă pînă la capăt. Într-adevăr, așa stau lucrurile. Nu numai bunurile materiale ale celor învinși sporesc pe cele ale învingătorului, dar în asemenea ocazii și gloria celui înfrînt se adaugă la cea a învingătorului. Așadar, cu cît adversarul este mai sus pus și mai puternic, cu atît mai mult se înalță și faima aceluia care l-a doborît.

57 Conștienți de răspunderea ce le revenea, fiecare din cei doi comandanți adresară soldaților lungi cuvîntări asemănătoare, înșirînd cam tot ce se cuvine spus în asemenea împrejurări despre primejdia care amenință în prezent și despre cea care plutește în viitor. Din aceeași obîrșie, numindu-se unul pe celălalt „tiran", iar fiecare pe sine însuși „eliberator", era firesc ca cei doi rivali să nu aibă nimic deosebit de adăugat. După cîte spuneau ei, de partea cealaltă pîndea moartea; dincoace se afla siguranța; de asemenea, erau puse în contrast robia captivului de război cu starea celui stăpîn pe propria-i soartă, posibilitatea de a avea totul sau cea de a pierde totul, suferințele cumplite, cu libertatea de a comite cele mai mari grozăvii[94].

După aceste îndemnuri la vitejie, adresate cetățenilor romani, și după ce au răscolit cugetele supușilor și aliaților Romei prin făgăduieli pentru o soartă mai bună sau, dimpotrivă, prin dezvăluirea unui viitor sumbru, cei doi comandanți au poruncit unor oameni din același neam, soldați care dormiseră în aceleași corturi, care mîncaseră la aceleași mese și care se aflau sub obligația acelorași legăminte, să pășească la luptă. Dar, la ce bun să ne mai înduioșăm de soarta altora, cînd ei înșiși, aflîndu-se în aceleași condiții ca și ceilalți, uniți în plus prin nenumărate întrevederi și confidențe, prin participarea comună la o sumedenie de acte publice, printr-o alianță de familie chiar, oameni care au iubit același vlăstar din sîngele lor, unul în calitate de tată, iar celălalt de bunic, se pregăteau să se înfrunte, fără a ține seamă de nimic?

Aceste legături de rudenie, create de natură, ei le destrămau, le sfărîmau, le rupeau, numai din ambiția fără margini de a deveni atotputernici. Din pricina lor, Roma s-a văzut silită să înfrunte un mare pericol și totodată să-i facă față, să fie înfrîntă, chiar dacă ar fi repurtat victoria!

58 Pentru o asemenea bătălie cele două oștiri au fost puse față în față. Totuși, lupta nu s-a pornit de îndată. Așa cum se petrec lucrurile cu oameni legați de aceeași glie strămoșească, plecați de la aceleași vetre, mînuind arme asemănătoare și avînd aceleași formații de luptă, soldații din ambele tabere zăboveau să înceapă bătălia, zăboveau să-și curme unii altora firul vieții. Și într-o parte și în cealaltă domnea liniște adîncă, semn al unei profunde descurajări. Nimeni nu pășea la atac, nimeni nu făcea nici cel mai mic gest. Toți stăteau nemișcați, cu ochii înfipți în pămînt, de parcă erau neînsuflețiți[95]. Caesar și Pompeius, temîndu-se ca această mult prea îndelungată tăcere să nu ducă la o și mai mare scădere a curajului, poate chiar la o împăcare generală, porunciră cu mare grabă trîmbițașilor să sune atacul și soldaților să scoată strigătele de război. Ambele porunci au fost executate, dar avîntul pentru luptă nu s-a născut așa ușor[96], dacă ținem seama că sunetele trîmbițașilor, care umpleau văzduhul, răsunau întocmai, că îndemnurile la luptă erau făcute în aceeași limbă. Cele ce auzeau ostașii erau o mărturie mai vie încă despre originea lor comună și despre legăturile de sînge ce-i uneau. Iată de ce au curs și lacrimi, s-au auzit și gemete de jale.

59 Într-un tîrziu, lupta a fost începută de trupele auxiliare, iar romanii s-au încăierat, la rîndul lor, parcă scoși din minți, numai în urma pildei date de străini. Grozăvia măcelului era mai mică pentru aceia care luptau de departe: ei nu știau pe cine nimeresc, lovind cu săgețile, cu sulițele, cu pietrele din praștii. Dar distanța la care se aflau pedestrașii și călăreții îi punea într-o situație îngrozitoare, deoarece aceștia se aflau în ime-

diată apropiere unii de alţii şi îşi puteau adresa chiar cuvîntul. Ei îşi recunoşteau şi totodată îşi răneau adversarii, îi strigau pe nume şi îi ucideau, aveau atîtea amintiri comune, de acasă de la ei[97], şi îi despuiau de arme pe cei căzuţi. Iată cele ce au săvîrşit şi au îndurat romanii şi italioţii care luptau alături de ei, ori de cîte ori întîlneau oameni de-ai lor, din tabăra adversă; mulţi muribunzi încredinţară tot felul de mesaje pentru familiile lor chiar acelora care-i loviseră. Cît despre soldaţii aparţinînd neamurilor supuse de romani, aceştia luptau plini de zel, fără a cruţa vieţile omeneşti; aşa cum îşi apăraseră odinioară propria lor libertate, cu egală ardoare luptau acum pentru înrobirea romanilor, îmboldiţi de dorinţa să-i vadă şi pe aceştia robi, cot la cot cu ei, deoarece prea fuseseră umiliţi în toate privinţele.

60 Bătălia a fost de proporţii gigantice, cu situaţii şi peripeţii ieşite din comun, din pricina împrejurărilor pe care le-am amintit şi mai ales din cauza numărului participanţilor şi a varietăţii pregătirilor strategice.

Cît vedeai cu ochii, întinderea cîmpiei era înţesată cu grupuri de legionari, de călăreţi, de arcaşi, de prăştieri care, pretutindeni, se luptau cînd cu oşteni la fel înarmaţi cu ei, cînd de-a valma, fără să mai ţină seama de armamentul adversarilor. Pompeienii excelau prin trupele lor de cavalerie şi de arcaşi. De aceea, tactica lor era de a închide într-un cerc cît mai larg un anumit grup de duşmani, asupra căruia năvăleau impetuos; după ce semănau moarte şi panică, se retrăgeau; apoi, fără a-i lăsa nici măcar să răsufle, îi atacau iarăşi, lovindu-i cînd ici, cînd colo. Cesarienii au luat măsurile necesare, desfăşurîndu-şi larg liniile şi întîmpinînd mereu din faţă pe atacanţi. La rîndul lor au organizat şi ei contraatacuri, împinse înainte cu un curaj demn de admirat, cărora le căzu victimă oamenii şi caii din tabăra lui Pompeius. Pentru ca aceste contraatacuri să-şi atingă ţelul, cesarienii au combinat trupe de infanterie uşoară cu detaşamente de călăreţi. Astfel de angajamente în

luptă nu erau unice, aşa cum am spus, ci puteau fi observate concomitent, în diverse puncte ale cîmpului de bătaie. Aşa că unii luptau de departe, iar alţii corp la corp; unii dădeau lovituri, alţii le primeau, unii fugeau, alţii îi urmăreau. Simultan se desfăşurau mai multe bătălii de infanterie şi de cavalerie, ale căror faze erau atît de spectaculare, încît depăşesc orice imaginaţie. Cel care izbutise să-l fugărească pe un altul, iată-l şi pe el fugărit; cel care abia scăpase cu viaţă, iată-l acum trecînd dezlănţuit la atac; cel care abia rănise un adversar, cade rănit, iar un altul, doborît la pămînt, îşi ucide adversarul care acum o clipă încă stătea în picioare. Mulţi oameni şi-au găsit moartea fără să fie răniţi, mulţi alţii, înainte de a expira, îşi adunau puterile pentru a mai da încă lovituri mortale. Unii se bucurau de roadele victoriei şi chiuiau de fericire; alţii erau copleşiţi de durere, pe care o exprimau prin îndelungi vaiete. Strigătele şi gemetele umpleau văzduhul şi din această cauză se producea o profundă tulburare[98]. Cuvintele strigate de străini şi neînţelese, datorită graiului necunoscut în care erau rostite, făceau o adîncă impresie asupra luptătorilor; totuşi această impresie era şi mai puternică pentru cei care se înţelegeau între ei. Afară de propriile lor suferinţe, erau doar martorii oculari ai suferinţelor îndurate de cei apropiaţi lor, asistînd la nişte chinuri sfîşietoare.

61 În cele din urmă, după ce ambele tabere au luptat cu şanse egale, pierderile în oameni răniţi şi în morţi fiind la fel de mari, Pompeius s-a văzut înfrînt[99]. Trupele lui, alcătuite în mare parte din asiatici, s-au dovedit mai puţin deprinse cu arta războiului. Lucrurile s-au petrecut întocmai cum fuseseră şi prevestirile dinainte de luptă. În tabăra pompeienilor au căzut trăznete iar o pară de foc, care a strălucit în aer deasupra fortificaţiilor cesariene, s-a stins cînd a ajuns în dreptul oamenilor lui Pompeius; pe stindardele lui Pompeius, purtate în luptă, s-au lipit roiuri de albine; multe ani-

male, destinate jertfelor, au fugit înainte de a fi sacrificate pe altar.

Vestea despre bătălia dintre Caesar şi Pompeius s-a răspîndit în acelaşi chip şi printre ceilalţi oameni. Chiar în ziua în care s-a dat lupta[100], în multe locuri, au putut fi percepute zgomotele produse de ciocnirea a două armate şi clinchet de arme. La Pergamon de pildă, sunetul tobelor şi al cymbalelor, care se ridica din templul lui Dionysos s-a împrăştiat în tot oraşul; la Tralles[101], în templul zeiţei Nike, a răsărit un palmier, iar statuia zeiţei s-a răsucit singură, pînă a ajuns cu faţa în dreptul statuii lui Caesar, deşi anterior fusese aşezată pieziş. În Syria s-au ivit doi tineri care vesteau rezultatul bătăliei. Apoi s-au făcut nevăzuţi. În regiunea Padului, care acum ţine de Italia, dar pe acea vreme era încă un teritoriu celt, un stol de păsări nu s-a mulţumit să vestească bătălia, ci, ca să zic aşa, au indicat însuşi felul în care se desfăşura. Un oarecare Caius Cornelius[102] a urmărit toate fazele bătăliei după semnele zborului lor şi le-a tălmăcit întocmai cum au fost, celor care erau de faţă.

Acestea au fost miracolele care s-au întîmplat chiar în ziua bătăliei, în ordinea în care le-am expus. Natural, ele n-au fost crezute dintr-o dată. După ce însă rezultatul bătăliei a fost cunoscut de toată lumea, ele au stîrnit o mirare profundă.

62 Dintre pompeieni, cei care au scăpat cu viaţă, parte au fugit care încotro, alţii au trecut de partea învingătorului. Caesar pe oamenii înregimentaţi în trupele lui Pompeius i-a înscris în propriile sale unităţi militare, fără să manifeste nici cel mai mic resentiment faţă de ei. Dintre senatori şi cavaleri i-a condamnat la moarte doar pe aceia pe care îi mai iertase o dată, atunci cînd aceştia se aflaseră în puterea lui. N-a făcut excepţie decît pentru cîteva persoane, la intervenţiile călduroase ale prietenilor săi, căci le îngăduise, fiecăruia în parte, se ceară cruţarea vieţii unui singur pompeian. Pe toţi ceilalţi care luaseră pentru prima oară armele

împotriva lui i-a cruţat. „Aceştia, justifica Caesar, n-au greşit cu nimic. Ei au luptat pentru cauza lui Pompeius, care le era prieten, n-aveau faţă de mine absolut nici o obligaţie".

Caesar a adoptat aceeaşi conduită şi faţă de monarhii şi populaţiile care-l sprijiniseră pe Pompeius. El i-a iertat pe toţi, aducînd argumentul că-i cunoştea prea puţin sau de loc, în timp ce de la Pompeius nu avuseseră parte decît de foloase şi de binefaceri. El îi lăudă cu toată convingerea, comparîndu-i cu alţii, care-l părăsiseră pe Pompeius cînd acesta s-a aflat la grea cumpănă, deşi odinioară se bucuraseră şi ei de sprijinul acestuia. Caesar nutrea speranţa ascunsă că asemenea aliaţi i-ar putea fi şi lui de folos într-o bună zi. Despre ceilalţi, cu tot zelul lor de a-i cîştiga favoarea, bănuia că la momentul oportun nu l-ar fi cruţat nici pe el, aşa cum nu fuseseră leali nici faţă de aliatul lor actual.

63 Dovada celor ce spun o fac tracul Sadalas şi galatul Deiotarus[103]. Amîndoi au fost lăsaţi în viaţă, deşi luaseră parte la luptă. Acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu Tarcondimotus, care stăpînea o parte a Ciliciei şi care dăduse un ajutor însemnat flotei lui Pompeius. Dar la ce-ar mai folosi să-i înşir pe toţi cei cărora Caesar le-a acordat îndurare, mulţumindu-se să le ia numai sume de bani, deşi luptaseră ca aliaţi alături de Pompeius. Nu le-a făcut nici un rău, nu le-a luat nimic din cele ce stăpîneau. A respectat toate avantajele de mare importanţă pe care Pompeius le acordase odinioară acestor monarhi, cît şi pe cele mai recente.

A dat într-adevăr lui Ariobarzanes, regele Cappadociei, o parte din Armenia, care fusese acordată lui Deiotarus, dar, prin această hotărîre, nu l-a păgubit cu nimic pe Deiotarus, ci, dimpotrivă, i-a făcut un bine. Ţara pe care o stăpînea Deiotarus şi-a păstrat integritatea teritorială. În schimb, Armenia, al cărei teritoriu fusese în întregime cucerit de Pharnakes[104], a fost împărţită între Ariobarzanes şi Deiotarus. Aşa şi-a dovedit Caesar generozitatea faţă de aceştia doi.

În ce-l privește pe Pharnakes, care striga sus și tare că el nu-l ajutase cu nimic pe Pompeius și credea că pe această cale avea să dobîndească iertare pentru conduita sa, Caesar nu-i arătă nici o îndurare. Ceva mai mult chiar, îi aminti cu asprime că s-a purtat ca un om rău și nelegiuit față de acela care îi făcuse numai bine.

Chiar după bătălie, Caesar a arătat aceeași omenie și aceeași mărinimie față de cei care ridicaseră armele împotriva lui. N-a luat în seamă și nici n-a poruncit să fie transcrisă arhiva secretă care a fost găsită în cuferele lui Pompeius. Aici se aflau documente prin care anumite personalități își exprimau bunele lor sentimente față de Pompeius și ura ce-o purtau lui Caesar. A dat poruncă să fie arsă fără zăbavă, ca să nu se vadă silit, din cauza lor, să ia măsurile drastice care se impuneau. O asemenea generozitate este de ajuns pentru a face și mai odios complotul urzit împotriva sa. Iar cele ce le spun nu le spun fără rost, ci mai ales pentru că M. Brutus Caepio, care atunci fusese luat prizonier, și totuși cruțat de Caesar, tocmai el a fost acela care avea să-l asasineze.

CARTEA XLII

1 Așa s-a desfășurat bătălia de la Pharsalus și, din momentul în care s-a isprăvit, Pompeius se lăsă pradă desnădejdii, fără să mai fie în stare să ia măsurile de cuviință. El nu mai ținu seamă nici de propria sa valoare, nici de numărul soldaților pe care îi mai avea încă la dispoziție, nici de întorsăturile neprevăzute pe care le aduce soarta celor prăbușiți, cînd le dă prilej să-și ridice din nou fruntea — mai ales că pînă atunci se comportase întotdeauna cu o deosebită fermitate sufletească, iar în fața încercărilor oricît de grele nu se dăduse niciciînd bătut. Iată cum îmi explic eu pricina acelei schimbări. În bătăliile dinainte vreme, atunci cînd forțele lui Pompeius se înfruntaseră cu dușmani egali ca număr, se prea poate ca el să nu fi fost mereu convins că va fi neapărat victorios; dar, cîntărind cu grijă posibilitățile dușmanului, cît și propriile sale perspective, atîta vreme cît era cu capul limpede și nici o teamă nu i se strecura în suflet, Pompeius nu scăpa din vedere nici un mijloc potrivit pentru a îndrepta situația. În felul acesta, niciodată pînă atunci nu se văzuse silit să cedeze și se dovedea în stare, fără prea multă strădanie, să-și încerce din nou norocul pe cîmpul de bătălie. La Pharsalus însă, încredințat de la început că este mult superior lui Caesar, nu a luat nici o măsură de prevedere. De pildă, el nu și-a ales pentru tabăra sa locul cel mai potrivit și n-a pregătit nici un fel de plan de retragere în cazul unei înfrîngeri. Ar fi putut să tot amîne bătălia și prin această tactică să învingă fără măcar să fi dat lupta (noi forțe militare îi soseau aproape zilnic și apoi avea din abundență tot ceea ce îi era necesar, căci se afla într-un ținut ai cărui locuitori îi erau aproape toți devotați; să nu uităm că avea sub comanda sa și flota cea mai numeroasă). Cu toate acestea, el a fost acela care a dat

semnalul începerii luptei[1], fie din propria sa inițiativă, de parcă ar fi fost sigur de victorie, fie îndemnat de sfetnicii care îl înconjurau. Tocmai de aceea, de îndată ce s-a văzut înfrînt, a căzut într-o neagră descurajare și s-a arătat cu totul incapabil să ia hotărîrile potrivite cu situația și să reînceapă lupta, însuflețit de speranța succesului[2]. Într-adevăr, atunci cînd este lovit în chip neprevăzut, contrar tuturor așteptărilor, omul simte că i se strînge inima și că i se întunecă mintea; el ajunge să judece strîmb și cu lipsă de discernămînt asupra măsurilor la care trebuie să hotărască; în adevăr, judecățile cuminți niciodată nu merg mînă în mînă cu spaima. Dacă ele dintru început pun stăpînire pe sufletul cuiva, știu cum să oprească spaima hîdă; dar dacă se nimerește ca aceasta să-i ia înainte, nu mai au nici o putere.

2 Și iată cum Pompeius, pentru că nu se gîndise la nimic din toate acestea, s-a găsit descoperit și fără apărare față de vitregia sorții. Dacă ar fi fost ceva mai prevăzător, se prea poate că ar mai fi avut încă putința de a se reface în scurtă vreme. Un mare număr dintre soldații săi scăpaseră cu viață; în alte regiuni, la dispoziția lui se aflau strînse numeroase unități de luptă și, lucrul de căpetenie, poseda multe bogății și domina mările. În fine, cu toată nenorocirea ce-l lovise, orașele din Thessalia și cele din Asia îi rămăseseră încă credincioase. Dar, ca și cum nădejdile în care își pusese o desăvîrșită încredere s-ar fi năruit dintr-o dată, Pompeius, sub lovitura fulgerătoare a spaimei, își pierdu capul, renunță la toate resursele pe care le avea și se grăbi să-și părăsească întăriturile pentru a se refugia, însoțit de o mică escortă, spre Larisa[3]. Nici măcar nu intră să poposească în acest oraș, cu toate insistențele deosebite ale larisenilor. El se temea să nu-i expună răzbunării și tocmai el a fost acela care, după ce și-a luat proviziile necesare, îi îndemnă să treacă de partea învingătorului. Apoi se îndreptă spre țărmul mării și

se îmbarcă pe un mic vas în direcția Lesbosului, unde se găseau soția sa, Cornelia, și fiul său Sextus[4]. El își luă cu sine familia și, fără să se mai oprească la Mytilene, se îndreptă pe mare direct spre Egipt[5], cu speranța de a obține acolo sprijin de la Ptolemeu[6], regele care guverna pe atunci Egiptul. Acest rege, fiul acelui Ptolemeu căruia el îi restituise tronul prin mijlocirea lui Gabinius, trimisese înaintea lui Pompeius, în semn de recunoștință, cîteva corăbii destinate să-l ocrotească[7]. Am auzit că Pompeius s-ar fi gîndit și la posibilitatea de a se retrage în regatul parților; dar acestei versiuni nu pot să-i dau crezare căci parții, de atunci, de cînd Crassus pornise cu război împotriva lor, nutreau pentru toți romanii, și pentru Pompeius îndeosebi, din cauza înrudirii sale cu Crassus, o ură feroce; ei aruncaseră în închisoare, cu tot rangul de senator ce-l avea, pe trimisul lui Pompeius, care venise să le solicite ajutor. Iar Pompeius, în nenorocirea ce-l copleșea, sînt sigur că nu s-ar fi înjosit să se înfățișeze în chip de suplicant unui dușman neîndurător, de la care atunci cînd toate îi mergeau în plin nu obținuse nici un sprijin[8].

3 Din motivele pe care le-am expus, Pompeius alese calea Egiptului. După ce a navigat de-a lungul coastelor pînă în dreptul Ciliciei, el se îndreptă spre Pelusion, unde își avea tabăra Ptolemeu, învrăjbit cu sora sa Cleopatra[9]. Aici el aruncă ancora și trimise cîțiva soli la rege, pentru a-i aminti de binefacerile de care odinioară Ptolemeu, tatăl lui, se bucurase din partea sa. El îi ceru îngăduința de a debarca, punînd anumite condiții, în termeni fără echivoc; căci Pompeius nu îndrăznea să debarce fără să fi obținut, în prealabil, garanții asupra securității persoanei sale. Ptolemeu nu a dat el însuși răspunsul (deoarece era încă un copil); dar, mai mulți egipteni de la curte și L. Septimius, un roman, care odinioară slujise în armată sub conducerea lui Pompeius[10] și venise în Egipt împreună cu Gabinius, unde fusese lăsat drept comandant al unei garni-

zoane romane puse în slujba regelui, l-au întîmpinat pe Pompeius, simulînd că vin cu gînduri de prietenie. Aceştia urziră însă împotriva vieţii lui Pompeius un complot nelegiuit, care abătu urgia divină atît asupra capetelor lor, cît şi asupra întregului Egipt. Nu după multă vreme, ei au căzut pradă morţii, iar egiptenii au ajuns mai întîi sub jugul Cleopatrei, lucru de care se fereau ca de foc, şi apoi au fost supuşi de romani, trecînd în rîndul posesiunilor Romei.

4 Septimius, Achillas, şeful gărzilor militare, cît şi ceilalţi egipteni care îi însoţeau pe Pompeius, declarară că sînt gata să-l primească cu braţele deschise, aşa că Pompeius, înşelat de răspunsul lor, să le cadă fără nici o împotrivire în gheare[11]. Ca primă măsură, el îi trimiseră îndărăt la Pompeius solia cu misiunea de a-l asigura de bunele sentimente cu care avea să fie primit; apoi, îmbarcîndu-se pe nişte luntre, s-au îndreptat spre Pompeius; după ce l-au copleşit cu fel de fel de mărturii de credinţă, îl invitară să ia loc alături de ei, pretextînd că vasul cu care venise era mult prea mare pentru a se putea apropia de ţărmul în faţa căruia se aflau bancuri de nisip. Ei adăugară că Ptolemeu abia aştepta să-l vadă, plin de nerăbdare. Luat astfel pe neaşteptate, Pompeius, cu toate protestele acelora care se aflau pe corabie împreună cu el, se încrezu în cuvîntul lor şi coborî de pe vas, spunînd doar aceste versuri: „Oricine intră la tiran în casă ajunge sclavul lui, chiar dacă-i liber“[12]. În apropierea ţărmului, Septimius şi complicii săi, temîndu-se ca nu cumva Pompeius, dacă ar fi ajuns la Ptolemeu, să nu fie salvat de rege sau de romanii care-l însoţeau, sau chiar de acei egipteni care îi erau foarte recunoscători, l-au ucis înainte de a ajunge pe uscat, fără ca el să fi scos o vorbă sau vreun geamăt; căci, de îndată ce s-a văzut prins în cursă, Pompeius îşi dădu seama că nu mai avea cum să se apere, că nu exista cale de scăpare şi atunci îşi acoperi faţa cu mantaua[13].

5 Acesta a fost sfîrşitul lui Pompeius, cel care a primit cognomenul de Magnus[14]; o asemenea moarte dezvăluie slăbiciunea şi absurdul destinelor omeneşti. Tocmai el, a cărui prudenţă era fără greş, el care ştiuse întotdeauna să se ferească de ceea ce îi putea dăuna — a căzut într-o capcană; tocmai el, care din cea mai fragedă vîrstă, a repurtat atîtea victorii uimitoare în Africa, în Asia, în Europa, pe uscat şi pe mare, s-a văzut înfrînt la vîrsta de 58 de ani, într-un chip de neconceput; el, care adusese linişte pe toată întinderea mării supuse dominaţiei romane — şi-a găsit moartea tocmai în undele acestei mări; el, care pe vremuri, după cîte se spune, avea nu mai puţin de 1 000 de corăbii sub ordinele sale, a pierit pe o mică luntre, în apropierea coastelor egiptene, victimă oarecum a lui Ptolemeu, pe al cărui tată îl readusese în ţară şi îl suise iarăşi pe tron. Iar tînărul rege, pe care soldaţii romani, lăsaţi de Gabinius în numele lui Pompeius, îl ocroteau încă împotriva revărsărilor de ură ale egiptenilor, care nu puteau uita fărădelegile tatălui, părea că şi-a pătat mîinile cu sîngele lui Pompeius tocmai din aceste două motive. Considerat cîndva drept cel mai puternic dintre romani şi supranumit „Agamemnon“, Pompeius a fost înjunghiat ca ultimul dintre egipteni, în apropierea muntelui Casion, chiar în aceeaşi zi în care altă dată primise onorurile triumfului după ce îl învinsese pe Mithridates şi îi nimicise pe piraţi[15]. Ce stranie soartă! În acea zi, între toate strălucită, a avut de îndurat chinuri sufleteşti de neînchipuit. Prevenit de un oracol să se ferească de toţi cetăţenii care ar fi purtat numele de „Cassius“, în fapt, nu a avut de ce să se apere împotriva uneltirilor unui om cu acest nume, dar i-a fost dat să moară şi a fost îngropat în vecinătatea muntelui Casion. Dintre aceia care îl însoţeau pe mare, unii au fost de îndată luaţi prizonieri; alţii însă au reuşit să scape cu fuga. Printre aceştia din urmă s-au numărat atît soţia, cît şi fiul său[16], soţia sa, mai tîrziu, s-a retras la Roma, unde a trăit fără să i se întîmple nici un neajuns; Sextus însă se duse în

Africa, unde îl întîlni pe fratele său Cnaeus. Prin aceste prenume se distingeau unul de celălalt, deoarece amîndoi purtau numele de Pompeius.

6 Caesar, după bătălia de la Pharsalus, puse ordine în treburile urgente şi apoi însărcină pe unii dintre locotenenţii săi să cucerească şi să organizeze Grecia şi ţinuturile învecinate[17]. El însă plecă în urmărirea lui Pompeius şi înaintă în mare grabă pînă la hotarele Asiei, pentru a-i da de urmă. Aici se opri din drum, deoarece nimeni nu ştia să-i spună încotro pornise Pompeius pe mare[18]. Totul însă îi merse din plin: pe cînd traversa Helespontul, într-o mică corabie de transport, se văzu înconjurat de corăbiile flotei lui Pompeius, care se afla sub comanda lui L. Cassius[19]. Caesar, departe de a păţi ceva neplăcut, l-a intimidat aşa de tare pe Cassius şi pe tovarăşii săi de arme, încît aceştia i s-au supus. A urmat luarea în stăpînire, fără ca nimeni să se împotrivească, a celorlalte ţinuturi din Asia, unde Caesar restabili peste tot ordinea[20]; şi prin aceste locuri el pretinse sume de bani, aşa cum am mai spus, dar nu făcu nimănui vreun rău ci, pe cît i-a stat în putinţă, a căutat să mulţumească pe toată lumea. Aşa, de pildă, el îndepărtă din Asia pe publicani[21], care se purtau cum nu se poate mai hain cu populaţia locală şi, în locul lor, hotărî darea unei contribuţii fixe în diferitele sectoare ale impozitelor publice.

7 Între timp, aflînd că Pompeius se îndrepta pe mare spre Egipt, de teamă ca acesta să nu-şi redobîndească puterea, dacă ar fi izbutit să pună mîna pe Egipt înaintea lui, plecă şi el, cu cea mai mare iuţeală, spre Africa; dar pe Pompeius nu-l mai găsi în viaţă. Atunci, însoţit doar de o mînă de soldaţi, depăşindu-i cu mult pe toţi cei cu care venise, se îndreptă spre Alexandria[22], mai înainte ca Ptolemeu să se fi reîntors de la Pelusion. Deoarece locuitorii din Alexandria erau foarte neliniştiţi la vestea morţii lui Pompeius, Caesar nu îndrăzni să debarce de îndată. El aşteptă în larg,

îmbarcat pe corabia sa, pînă ce avu în faţa ochilor capul şi inelul lui Pompeius pe care Ptolemeu i le-a trimis[23]. Abia atunci căpătă încredere şi se apropie de coastă. Mulţimea alexandrinilor se arătă însă plină de vrăjmăşie faţă de lictorii lui Caesar şi acesta se socoti prea mulţumit să-şi găsească un adăpost în palatul regelui. Cîţiva dintre oamenii lui au fost atacaţi şi li s-au smuls armele; ceilalţi, speriaţi de aceste manifestări ostile, au părăsit portul, aşteptînd ca toate navele romane să arunce ancora[24].

8 Caesar, cînd văzu capul lui Pompeius, începu să plîngă şi să geamă, chemîndu-l cu numele de „cetăţean" şi de „ginere", în timp ce evoca pe rînd serviciile pe care şi le făcuseră reciproc unul altuia odinioară. Departe de a-şi arăta recunoştinţa faţă de asasinii lui Pompeius, el îi ocărî pentru ticăloasa lor faptă şi porunci ca să se facă pregătiri în vederea împodobirii, înfrumuseţării şi a înmormîntării capului lui Pompeius. Pentru această măsură, Caesar şi-a atras numai laude; dar s-a făcut şi de rîs prin prefăcuta sa durere. Într-adevăr, mistuit încă de la început de setea nesfîrşită pentru putere, Caesar nu făcuse altceva decît să-l urmărească neîncetat pe Pompeius cu o ură neclintită, ca pe un rival în stare să-i smulgă întîietatea, el care nu scăpase nimic din vedere pentru a-l pierde pe fostul său ginere, care nu pusese la cale acest război decît cu scopul ca să ajungă, prin moartea lui Pompeius, la rangul suprem, care nu alergase în grabă spre Egipt decît pentru a-l răpune, dacă l-ar mai fi găsit încă în viaţă, tocmai el se găsea acum să simuleze regretul şi căuta să se arate în ochii lumii că este indignat de crima săvîrşită[25].

9 Caesar, convins că după dispariţia din viaţă a lui Pompeius nu mai avea alt duşman, îşi petrecea timpul în Egipt ocupat cu strîngerea de venituri[26] şi cu judecarea neînţelegerilor dintre Ptolemeu şi Cleopatra. Dar, tocmai în această vreme, alte noi războaie se urzeau îm-

potriva lui. Egiptul se mişca, iar Pharnakes[27], de îndată ce i-a venit vestea că războiul izbucnise între Pompeius şi Caesar, găsi că a sosit clipa potrivită pentru a recăpăta posesiunile tatălui său. (El spera că lupta dintre cei doi mari se va prelungi şi că romanii îşi vor măcina forţele în războaie fratricide). Aşa că el îşi continua cu îndîrjire planurile concepute, odată ce se hotărîse la răscoală, încurajat şi de faptul că-l ştia pe Caesar destul de departe. Pînă la sosirea lui Caesar, el izbuti să cucerească mai multe ţinuturi. În acelaşi timp, Cato, Scipio şi toţi aceia care erau devotaţi pentru una şi aceeaşi cauză, reînviară în Africa războiul civil şi cel cu populaţii străine[28].

10 Iată cum s-au petrecut lucrurile. Cato, lăsat de Pompeius la Dyrrachium, pentru a păndi orice încercare de traversare a mării dinspre Italia, cît şi cu scopul de a-i supraveghea pe parthini[29] şi a înăbuşi orice mişcare ostilă în ţinutul lor, mai întîi, purtase o campanie împotriva acestei populaţii; după înfrîngerea lui Pompeius, el părăsi însă Epirul, se îndreptă spre Corcyra, însoţit de partizanii săi politici şi aici adună rămăşiţele legiunilor care scăpaseră din dezastrul de la Pharsalus, cît şi pe toţi cei cîţi mai rămăseseră credincioşi partidei lui Pompeius. Cicero, împreună cu alţi senatori, s-au grăbit să se întoarcă la Roma. Cei mai mulţi senatori l-au urmat totuşi pe Cato. În fruntea acestora se aflau Labienus şi Afranius, care nu mai sperau nimic bun de la Caesar, primul, deoarece îl părăsise ca transfug, cel de al doilea, deoarece, după ce obţinuse o dată îndurare de la Caesar[30], pornise iarăşi cu armele împotriva acestuia. Recunoscîndu-l pe Cato drept comandant, ei începură războiul.

11 La acest grup a aderat şi Octavius[31]. După ce cutreierase Marea Ionică şi îl prinsese pe C. Antonius[32], Octavius cucerise mai multe ţinuturi. Cu toate acestea, el n-a putut lua în stăpînire oraşul Salona, deşi l-a asediat vreme îndelungată. Locuitorii Salonei, cu ajutorul

lui Gabinius, l-au respins cu multă vigoare. Spre sfîrşitul asediului, ei au îndrăznit să treacă chiar şi la un atac în afara zidurilor, femeile luptînd cot la cot cu bărbaţii, cu care prilej s-au distins printr-o acţiune puţin obişnuită. Femeile, cu părul răvăşit, în haină de doliu, ţinînd în mînă făclii, aparţii de groază, se năpustiră în miezul nopţii asupra taberei asediatorilor, înspăimîntară de moarte posturile înaintate — de parcă ar fi năvălit furiile — şi, toate împreună, purtară flacăra pînă la mijlocul întăriturii romane, năvălind de pretutindeni. Bărbaţii, care le veneau pe urme, omorau în dreapta şi în stînga pe romanii zăpăciţi în faţa celor ce se petreceau sau cufundaţi în somn adînc. Salonitanii rămaseră stăpîni pe tabăra romană, cît şi pe locul unde se afla ancorată corabia lui Octavius; şi, cu toate acestea, ei tot nu au răsuflat uşuraţi. Octavius, care le scăpase printre degete, adună iarăşi noi forţe, îi învinse şi reîncepu asediul[33]. În timpul acestor lupte, Gabinius a decedat în urma unei boli. Profitînd de situaţie, Octavius luă în stăpînire tot ţărmul care se întinde de-a lungul acestor ţinuturi, coborî pe uscat şi provocă mari stricăciuni; acestea s-au întîmplat pînă în momentul cînd s-a dat bătălia de la Pharsalus. Atunci, soldaţii pe care-i avea în subordine, refuzînd să lupte, au trecut de partea trupelor trimise de la Brundisium. Părăsit şi de aliaţii săi, Octavius s-a retras în insula Corcyra.

12 Cn. Pompeius s-a îndreptat, la început, spre diferite localităţi, însoţit de flota egipteană[34]. Printre altele, a făcut cîteva incursiuni în Epir şi puţin a lipsit să nu cucerească Oricum[35]. Marcus Acilius[36], însărcinat cu apărarea acestui oraş, închisese intrarea în port cu ajutorul unor vase umplute cu pietre. De asemenea, el ridicase turnuri de apărare, de fiecare latură a portului, atît pe uscat, cît şi pe corăbiile de transport. Cnaeus, folosindu-se de înotători pe sub apă, a risipit pietrele aşezate în vasele care barau intrarea în port şi, cînd aceste corăbii au fost uşurate de povară, el le-a tras în larg. Astfel, accesul în port a fost deschis. Apoi,

Pompeius îşi debarcă soldaţii pe ambele cheiuri ale intrării în port, izbuti să pătrundă şi dădu foc tuturor vaselor lui Acilius, cît şi unei porţiuni însemnate din oraş.

Şi nu încape îndoială că ar fi cucerit tot oraşul, dacă n-ar fi fost grav rănit, fapt care îi înspăimîntă pe egipteni. Aceştia au crezut că Cnaeus nu mai are multe zile de trăit. Cînd s-a vindecat, nu a mai întreprins nici o acţiune împotriva oraşului Oricum, ci fără să se astîmpere, umbla după jafuri. El îşi încercă norocul şi împotriva portului Brundisium. Încercarea s-a dovedit zadarnică, aşa cum fuseseră şi multe altele mai înainte. Iată acţiunile lui Cnaeus din acea vreme. Totuşi, după înfrîngerea tatălui său, cînd egiptenii s-au întors în ţara lor de îndată ce au aflat evenimentele întîmplate, Cnaeus, nemaiavînd încotro, s-a alipit partidei conduse de Cato.

13 Pilda acestuia a fost urmată şi de Caius Cassius[37], care răvăşise cea mai mare parte a Siciliei şi a Italiei prin atacurile ce le pornise şi în care obţinuse numeroase victorii atît pe mare, cît şi pe uscat. Mulţi alţii s-au refugiat pe lîngă Cato, în semn de omagiu pentru superioritatea calităţilor morale ale acestuia. Pe toţi cîţi se îndreptaseră spre el, Cato îi primi în rîndurile armatei sale ca să-i fie tovarăşi de luptă sau sfetnici. Apoi, el se îndreptă spre Pelopones, cu gîndul de a-l cuceri, căci nu aflase încă despre moartea lui Pompeius. Cato şi susţinătorii lui au izbutit să cucerească oraşul Patrai, unde Petreius[38] şi Faustus[39], ginerele lui Pompeius, cît şi mulţi alţii, li s-au alăturat; dar atunci cînd C. Fufius Calenus[40] a început o campanie împotriva lor, găsiră cu cale că e mai bine să plece de acolo şi se îndreptară spre Cyrene, unde îi ajunse din urmă vestea despre moartea lui Pompeius. Această ştire a zdruncinat buna înţelegere de pînă atunci. Cato, care nu putea să îndure să-l vadă pe Caesar atotputernic, cît şi alţii, care nu mai nădăjduiau să mai capete îndurare de la acesta, s-au îndreptat pe mare spre Africa, împreună cu trupele pe care le aveau. Aici, unindu-se cu forţele lui Scipio, s-au pus de acord în privinţa felului cum să-l combată pe Caesar. Cu toate acestea, majoritatea membrilor acestui grup s-a risipit. Şi astfel, despărţiţi de prietenii lor, fiecare mergea încotro îl purtau paşii. Unii dintre ei, şi în numărul acestora a fost şi Cassius, s-au dus ţintă la Caesar, care le asigură imunitate personală.

14 Calenus fusese trimis în Grecia de către Caesar încă înainte de bătălia de la Pharsalus[41]. Acesta a izbutit să cucerească mai multe localităţi[42], precum şi portul Pireu, care nu era întărit. Cît despre Atena, deşi a produs mari stricăciuni pe teritoriul din jurul oraşului, nu a putut-o cuceri înainte de înfrîngerea lui Pompeius. După această cotitură a lucrurilor, atenienii s-au supus de bunăvoie lui Caesar, care nu le-a arătat nici un fel de duşmănie şi nu s-a răzbunat asupra lor. Caesar s-a mărginit să le spună că, deşi în culpă, scăpaseră numai datorită morţilor ce-i aveau. Prin aceste cuvinte el lăsa să se înţeleagă că Atena era cruţată în semn de omagiu adus faimei şi vitejiei strămoşilor celor de azi. După aceasta Atena, şi alături de Atena cea mai mare parte a Greciei, s-au grăbit să înceapă tratative cu Caesar; numai locuitorii din Megara i-au mai rezistat; ei nu au fost supuşi decît mult mai tîrziu, parte prin asediu, parte prin trădare. Urmarea a fost că aproape toţi locuitorii din Megara au fost trecuţi prin foc şi sabie, iar puţinii cîţi au mai scăpat cu viaţă au fost vînduţi ca sclavi. Calenus a luat această măsură deosebit de aspră, pentru a arăta tuturor grecilor că megarienii au fost pedepsiţi aşa cum meritau; totuşi, de teamă ca acest oraş să nu dispară de pe faţa pămîntului, pe supravieţuitori i-a vîndut rudelor lor, pe un preţ de nimic, aşa ca aceştia să-şi poată răscumpăra libertatea. După zdrobirea rezistenţei de la Megara, el se îndreptă cu trupele sale spre Patrai, localitate pe

care a cucerit-o fără nici o luptă, numai prin spaima pe care a inspirat-o lui Cato, cît și celor care îl însoțeau pe Cato[43].

15 În vremea cînd s-au petrecut aceste evenimente despre care am vorbit, Iberia, deși în aparență fusese pacificată, începuse din nou să se răscoale în urma purtării neomenoase față de localnici, arătată de Q. Longinus[44]. Cîțiva oameni s-au înțeles, la început, între dînșii ca să-l asasineze. Longinus, rănit, scăpă din mîna lor și de atunci s-a dovedit și mai pornit împotriva lor. În fața acestor dovezi de cruzime sporită, numeroși locuitori din Cordova, la care s-au adăugat și mulți veterani care slujiseră sub ordinele lui Pompeius s-au ridicat la luptă și au ales comandant pe cvestorul M. Marcellus Aeserninus, care totuși nu a trecut de partea lor cu deplină sinceritate. Cu gîndul veșnic la nesiguranța zilei de mîine și la urmări, totdeauna supuse sorților, M. Marcellus ezita să se declare pentru o partidă sau pentru cealaltă, păstrînd calea de mijloc atît în discursurile cît și în acțiunile sale, așa ca să pară devotat și unuia, și celuilalt, după cum victoria ar fi înclinat de partea lui Caesar sau a lui Pompeius. Astfel și-a atras simpatia lui Pompeius, prin buna primire pe care a făcut-o tuturor soldaților care treceau în rîndurile lui, cît și prin faptul că a luptat împotriva lui Longinus, care pretindea că îl susține pe Caesar; dar, atunci cînd Longinus provoca oamenii la răscoală, a cîștigat și simpatia lui Caesar, primind în rîndul trupelor sale soldați cărora le ocrotea viața, sub cuvînt că îi cruța pentru cauza lui Caesar; de asemenea, a împiedicat ca Caesar să fie nevoit să înceapă un nou război; în fine, să amintim și modul cum a dat poruncă soldaților să șteargă numele lui Pompeius, pe care aceștia îl scrijeliseră pe scuturile lor[45].

Prin această manevră, Marcellus spera să scoată în evidență, pe lîngă Pompeius, că luptase pentru el, iar pe lîngă Caesar că nu luase decît în aparență armele împotriva lui. El își închipuia că atribuindu-și o

parte din meritele învingătorului și lăsînd pe seama necesității sau învinuind pe alții de tot ce era potrivnic, va putea să scape cu fața curată.

16 Așadar, deși ar fi putut, dacă ținem seama de numărul soldaților pe care îi avea la dispoziție, să-l distrugă pe Longinus, el se abținu de la acest pas și, împingînd lucrurile numai pînă la o demonstrație de forțe și la o pregătire preliminară pentru cele ce avea de gînd să facă, lăsă pe seama altora tot ceea ce era riscant.

Credincios acestui sistem, indiferent dacă era învins sau dacă repurta vreun succes, Marcellus avea oricînd latitudinea să susțină că a făcut sau că nu a făcut cutare lucru, că anumite acțiuni se datorează inițiativei altora, nu a lui personal. El o duse așa într-una, pînă cînd victoria a revenit lui Caesar. Acesta, înfuriat de purtarea lui Marcellus, la început l-a surghiunit; ceva mai tîrziu însă, Marcellus reveni în patrie, unde s-a văzut onorat cu cele mai mari distincții. Cît despre Longinus, copleșit de acuzațiile depuse împotriva sa de o delegație de iberici, a fost înlăturat din guvernămîntul pe care-l deținea și a fost asasinat la gura Ebrului, atunci cînd se întorcea spre casă[46]. Acestea au fost cele mai de seamă întîmplări din afara granițelor Italiei.

17 La Roma, cîtă vreme situația lui Caesar și a lui Pompeius era îndoielnică, cînd totul se afla încă în aer — lumea se întrecea să înalțe rugi pentru victoria lui Caesar de teama armelor purtate de soldații acestuia cît și de frica ce-o inspira Servilius, colegul de consulat al lui Caesar[47]; în public, nu vedeai decît bucurie cînd soseau vești despre izbînzile lui Caesar; în schimb, la auzul vreunei înfrîngeri a cezarienilor, jalea nu mai contenea. Aceste sentimente, adevărate poate la unii, erau, cu siguranță, simulate la alții; pretutindeni spionii erau numai ochi și urechi la ce se făcea și la ce se spunea; așa că cei mai prefăcuți din toți erau tocmai cei care țineau cu Pompeius și-l urau de moarte pe Caesar.

La sosirea noutăților, atît unii, cît și ceilalți, așa cum bătea vîntul pentru interesele lor, erau la pămînt sau, din contra, ridicau fruntea plini de curaj. Și cum adesea se întîmpla ca zvonurile care se încrucișau în aceeași zi, ba încă și în același ceas, să se bată cap în cap, oamenii treceau prin cele mai diverse stări sufletești. Cînd îi vedeai veseli, cînd întristați, iar sentimentul spaimei lua de îndată locul încrederii în viitor.

18 Cînd cei de la Roma au fost anunțați că la Pharsalus s-a dat o mare bătălie, lumea mai că n-a vrut să creadă. Caesar nu trimisese nici o înștiințare oficială. El s-a ferit să-și manifeste public bucuria după o asemenea victorie și, din aceeași pricină, nici n-a celebrat-o printr-un triumf. Izbînda lui Caesar aproape că părea de necrezut din pricina marilor pregătiri care fuseseră făcute de ambele părți și a speranțelor care însuflețeau ambele partide. Cînd orice îndoială s-a destrămat, statuile lui Pompeius, cît și cele ale lui Sulla care împodobeau tribuna din for au dispărut fără urmă; mai departe de atît nu s-a mers însă. Mulți nu au fost de acord nici cu această măsură. Alții, în schimb, de teamă ca nu cumva Pompeius să redevină cîndva atotputernicul zilei, erau de părere că înlăturarea acestor statui era de ajuns ca să-l satisfacă pe Caesar; nu lipseau nici prevederile că Pompeius, dacă ar mai fi avut prilejul, și-ar fi revărsat ura năpraznică asupra acelora care luaseră asemenea hotărîri. Cînd Pompeius s-a sfîrșit din viață, oamenii au refuzat mai întîi să creadă această veste — s-au deprins greu cu gîndul dispariției sale — și aceasta, abia atunci cînd a fost expus tuturor privirilor inelul cu pecetea lui Pompeius. (Pe piatra acestui inel erau săpate trei trofee — întocmai ca pe piatra inelului lui Sulla).

19 După ce s-a știut că Pompeius nu mai trăiește, Caesar a fost ridicat în slăvi, iar memoria lui Pompeius înnegrită în chipul cel mai josnic. Lumea nu mai

știa ce să mai născocească în cinstea lui Caesar, copleșit de tot felul de onoruri[48]. În rîndurile patricienilor s-a încins o adevărată dispută, într-atît căutau să se întreacă unii pe alții, prin dovezile de lingușire pe care le aduceau. La fel s-au desfășurat lucrurile și cu prilejul votărilor. Toți, fără excepție, prin strigăte și prin gesturi, ca și cum Caesar ar fi fost de față și i-ar fi putut vedea, toți căutau care mai de care să-și manifeste zelul ce-i însuflețea pentru cauza lui Caesar. În mintea lor mijea nădejdea unei răsplăți, de parcă aceste dovezi de apreciere le aduceau de bunăvoie, de dragul lui Caesar, nu siliți de nevoie, fiecare visînd la altceva: unul la o magistratură, altul la un sacerdoțiu, un al treilea la o răsplată în bani. N-am să mai vorbesc de acele onoruri care se mai acordaseră pînă atunci și altora, ca de pildă statui, coroane, dreptul la proedrie și cîte altele de acest fel; nici la multe altele acordate acum pentru prima oară și care nici măcar nu au fost acceptate de Caesar. Îmi este teamă să nu-mi plictisesc cititorii, dacă le-aș înșira pe toate. Voi respecta acest principiu și mai tîrziu, cu atît mai îndreptățit dacă ținem seama că numărul și ingeniozitatea acestor semne de cinstire întreceau orice închipuire, pe măsură ce vremea își depăna firul. Mă voi mulțumi să le înșir doar pe acelea a căror particularitate era unanim recunoscută.

20 Lui Caesar i s-a dat mînă liberă să ia orice hotărîre ar fi dorit cu privire la partizanii lui Pompeius (acest lucru nu însemna că Caesar nu și-ar fi luat cu de la sine putere acest drept — ca să fim drepți, îl și luase —, dar ca să aibă o justificare oarecum legală). Motivînd gravitatea evenimentelor din Africa, romanii l-au proclamat pe Caesar stăpîn absolut asupra deciziei de a face război sau de a încheia pace cu toate neamurile de pe pămînt, fără excepție. Pentru aceasta nu avea nevoie nici de aprobarea Adunării poporului, nici de aceea a Senatului. În fapt, posibilitatea de a lua orice hotărîre ar fi dorit, Caesar o avea încă dinainte,

căci el era acela care dispunea de trupele cele mai numeroase. Toate războaiele pe care le purtase pînă atunci, în majoritatea lor fuseseră hotărîte de el personal. Cu toate acestea, romanii care ţineau la tradiţie şi doreau să rămînă cu iluzia că autoritatea statului şi independenţa erau încă respectate i-au acordat, prin decrete speciale, toate aceste drepturi şi încă multe altele, pe care Caesar şi le-ar fi arogat şi fără să-i întrebe. Caesar primi, aşadar, puterea consulară pe timp de cinci ani, fără întrerupere[49], a fost numit dictator nu pentru o perioadă de şase luni, ci pentru un an întreg, iar el îşi mai atribui şi puterea tribuniciană, ca să zicem aşa, pentru toată viaţa. El a fost autorizat să ia loc pe banca tribuniciană şi să participe la toate actele tribunilor, lucru neîngăduit pînă atunci. Toate comiţiile, cu excepţia comiţiilor plebee, au fost puse sub controlul lui. Acesta este şi motivul pentru care întrunirea comiţiilor, mereu amînată pînă la sosirea lui Caesar, nu s-a putut ţine înainte de sfîrşitul anului[50]. Provinciile supuse stăpînirii romane fuseseră deja repartizate consulilor prin tragere la sorţi; printr-un decret special, Caesar a fost totuşi autorizat de Senat să facă repartiţia provinciilor cuvenite pretorilor, fără consultarea sorţilor; căci se revenise la solicitarea consulilor şi pretorilor, deşi înainte vreme fusese luată o hotărîre contrară[51]. S-a mai adoptat şi o alta, e adevărat, în conformitate cu datina, dar care, în acele vremuri de restrişte, avea să semene numai ură şi invidie; un decret stabili ca lui Caesar să-i fie acordate onorurile triumfului, cu prilejul războiului împotriva lui Iuba şi a romanilor care trecuseră de partea regelui, ca şi cum Caesar terminase victorios această campanie. În realitate, pe acea vreme, Caesar nici nu ştia dacă acest război va avea loc sau nu[52].

21 Acestea au fost hotărîrile decretate şi sancţionate de Senat. Caesar, care pe atunci nu păşise încă pe teritoriul Italiei, primi de îndată dictatura şi îl numi comandant al cavaleriei pe Antonius, care pînă atunci

nu fusese încă pretor[53]. Consulul[54], neavînd încotro, îşi dădu aprobarea cu toate protestele vehemente ale augurilor, care repetau într-una că nimeni nu avea dreptul să deţină funcţia de comandant al cavaleriei mai mult de şase luni. Nimeni însă nu luă în seamă aceste proteste, care stîrniră pînă şi rîsul, căci după ce-l proclamaseră pe Caesar dictator, fără să ţină seama de nici o datină străbună, augurii se arătau acum atît de scrupuloşi cu privire la comanda cavaleriei.

22 Marcus Caelius[55] a fost condamnat la moarte, deoarece a încălcat hotărîrile lui Caesar referitoare la reglementarea datoriilor[56], de parcă Caesar ar fi fost învins şi dispărut din viaţă. În felul acesta, Caelius provocase mari tulburări la Roma şi în Campania. Caelius fusese unul dintre cei mai devotaţi partizani ai lui Caesar şi acesta, pentru credinţa ce i-o arătase, îl numise pretor; Caelius însă grozav de supărat că nu fusese făcut pretor urban, cît şi pentru faptul că Trebonius, colegul său, nu prin tragere la sorţi, (aşa cum era obiceiul), ci prin voinţa lui Caesar, fusese preferat pentru funcţia de pretor urban, i se opuse acestuia în toate, îl împiedică să-şi împlinească, aşa cum se cuvine, atribuţiile magistraturii pe care o deţinea şi nu-i îngădui să împartă dreptate, respectînd legislaţia caesariană. Ceva mai mult, chiar printr-o proclamaţie, el făgădui debitorilor că îi va susţine împotriva creditorilor şi că va înapoia chiriaşilor preţul sumelor pe care le datorau proprietarilor[57]. Se înţelege că prin asemenea agitaţii strînse în jurul lui o mare mulţime de oameni, cu care porni împotriva lui Trebonius. Şi poate că l-ar fi şi omorît, dacă acesta n-ar fi izbutit să-şi schimbe haina şi să scape, amestecîndu-se în mulţime. După ce a dat greş în această încercare, Caelius, cu de la sine putere, a propus o lege care suprima chiriile şi anula datoriile[58].

23 Servilius, văzînd ce se petrecea, chemă la sine o trupă de soldaţi care întîmplător se îndreptau spre

Gallia şi, cu ajutorul acestora, alcătui un corp de gardă al Senatului pe care îl convocă şi în faţa căruia ţinu o dare de seamă asupra situaţiei. Cu acel prilej nu s-a dat nici un *senatus-consultum*, deoarece tribunii s-au opus; dar hotărîrea Senatului a fost notată în scris şi Servilius a ordonat lictorilor săi ca tăbliţele cu proclamaţia lui Caelius să fie înlăturate[59]. Caelius îi respinse pe lictori cu forţa şi provoacă o încăierare în jurul consulului însuşi. Senatul, înconjurat de garda ce-l apăra, se întruni atunci din nou şi printr-un decret, despre a cărui formulă am mai pomenit în repetate rînduri, l-a însărcinat pe consul să vegheze la securitatea Romei. Împuternicit cu acest decret, Servilius îi interzise lui Caelius să-şi mai exercite funcţia de pretor, însărcină pe un alt pretor cu toate funcţiile acestuia, îl alungă din Senat — după ce l-a smuls de la tribună, în momentul cînd acesta striga din răsputeri — şi apoi sfărămă în bucăţi scaunul curul pe care-l deţinea.

24 Fiecare dintre aceste insulte îl umpleau pe Caelius de mînie neputincioasă. Dar, de teamă să nu fie pedepsit (căci nu avea destui susţinători la Roma pentru a-l înfrunta pe consul), el hotărî să se retragă în Campania, unde se afla Milo, care nu înceta să provoace tulburări. Milo, unicul dintre exilaţi care nu fusese rechemat la Roma de Caesar[60], pătrunsese în Italia şi izbutise să strîngă în jurul lui o ceată de oameni nevoiaşi care n-aveau ce mînca sau care aveau crime pe conştiinţă. Aici Milo se ţinea numai de rele şi atacă, pe rînd, mai multe oraşe, între altele şi Capua. Caelius, aşadar, hotărî să plece cît mai repede spre Milo pentru ca, împreună cu acesta, să facă zile amare lui Caesar cît mai mult cu putinţă. Cum din Roma nu putea ieşi în văzul tuturor (deoarece era pus sub supraveghere), dar nici pe ascuns nu îndrăznea să părăsească oraşul din diferite alte motive, în primul rînd pentru că spera să se descurce mult mai repede în cele ce urmărea cu titlul şi cu insignele de pretor, Caelius se duse la

consul, îl rugă să-l ierte şi îi declară că dorea să se îndrepte spre tabăra lui Caesar. Dar Servilius nu se lăsă păcălit; cu toate acestea se învoi la rugăminţile lui Caelius, deoarece acesta insista şi pomenea într-una de numele lui Caesar, pretinzînd că era nerăbdător să se dezvinovăţească. Servilius îi impuse însă pe drum prezenţa unui tribun al poporului, care primise însărcinarea de a înăbuşi orice mişcare pe care Caelius ar fi putut-o provoca.

25 Cînd au sosit în Campania, Milo, care nu făcuse nici o ispravă sub zidurile Capuei, se refugiase pe colinele Tiphatine[61]. La vestea insuccesului lui Milo, Caelius nu a îndrăznit să meargă mai departe, iar tribunul plebei, bănuind ceva necurat, decise să-l întoarcă din drum spre Roma. Servilius, cînd a aflat de cele întîmplate, declară război împotriva lui Milo în plin Senat şi îi porunci lui Caelius să se oprească cu trupele la marginea Romei, de teamă să nu provoace tulburări în oraş; dar, ţinînd seama de calitatea de pretor pe care Caelius o mai avea încă, nu crezu de cuviinţă să-l supună unei atente supravegheri. Profitînd de acest fapt Caelius a fugit şi s-a îndreptat spre Milo în marş forţat. Şi nu încape îndoială că ar fi provocat cine ştie ce necazuri, dacă l-ar mai fi găsit pe Milo în viaţă. Acesta însă, alungat din Campania, fusese ucis în Apulia[62]. În faţa acestei situaţii, Caelius se duse în Bruttium, sperînd să-i aţîţe la răscoală pe localnici dar, înainte de a fi apucat să realizeze o acţiune de oarecare amploare, a pierit, şi el, sub loviturile partizanilor lui Caesar, care s-au unit împotriva lui. Aşa s-a sfîrşit din viaţă atît Milo, cît şi Caelius.

26 Să nu ne închipuim însă că liniştea a revenit la Roma. Aici s-au săvîrşit multe alte fapte îngrozitoare, aşa cum anunţaseră, în cursul timpului, diferite miracole. Cîteva dintre aceste întîmplări neobişnuite s-au petrecut chiar la sfîrşitul acelui an. Un roi de albine s-a aşezat în Capitoliu, lîngă o statuie a lui Heracles,

tocmai în momentul cînd erau celebrate sacrificiile în cinstea zeiței Isis; ghicitorii repetară atunci din nou porunca de a fi distruse toate templele acestei divinități, cît și templele lui Serapis[63]. Cu prilejul lucrărilor de dărîmare, din greșeală, a fost dărîmat și un templu al Bellonei[64], unde s-au găsit vase pline cu carne de om. În anul următor a avut loc un violent cutremur de pămînt, a apărut o bufniță, iar trăznetul a căzut pe Capitoliu, pe templul zeiței Fortuna a poporului, în grădinile lui Caesar, unde a și omorît un cal de mare preț. Templul zeiței Fortuna și-a deschis porțile de la sine. Afară de aceasta, dintr-o brutărie a început să curgă sînge, care a luat-o în direcția unui alt templu al Fortunei, în cinstea căreia lăcașul fusese înălțat, pentru ca tot omul să țină neîncetat seama și de prezent, și de trecut, să-și controleze mereu purtarea și să nu uite niciclnd ceea ce a fost în viață, la început, și ceea ce a ajuns; dar această divinitate a fost chemată în latinește cu un nume greu de tălmăcit în limba greacă[65]. Cîțiva copii s-au născut cu mîna stîngă alipită de craniu. Și celelalte prevestiri erau deosebit de îngrijorătoare; aceasta însă, după interpretarea ghicitorilor, părea că prevestește o răscoală a sărăcimii împotriva celor avuți, iar poporul a interpretat, în același sens, tîlcul acestui oracol.

27 Toate aceste semne rele, trimise de divinitate, au tulburat profund inimile oamenilor. Înfățișarea tristă și neobișnuită a Romei de la acest început de ianuarie[66], priveliște care s-a prelungit încă multă vreme, nu făcea decît să sporească îngrijorarea. La Roma nu fuseseră aleși nici consulii, nici pretorii[67]; Singur Antonius, prin haina pe care o purta (toga tivită cu purpură), prin lictorii care-l însoțeau (nu avea însă decît 6) și prin dreptul de a convoca Senatul amintea întrucîtva de imaginea unei guvernări democratice. Dar sabia cu care era încins, marele număr de soldați care alcătuiau o escortă în jurul lui, și mai ales faptele care se petreceau (căci furtișagurile, violurile și crimele se țineau

lanț), toate la un loc împrumutau administrației, în fruntea căreia se găsea, caracterul unei guvernări monarhice. Romanii nu erau abătuți numai pentru situația din prezent: personalitatea lui Caesar, de care se temeau tot mai mult, îi lăsa să întrevadă alte necazuri și mai mari în viitor. Socoteala era simplă: dacă comandantul cavaleriei nu părăsea sabia nici măcar în timpul jocurilor publice (Antonius celebra asemenea jocuri destul de des, pe cheltuiala lui Caesar, iar tribunii plebei organizau și ei, din cînd în cînd, jocuri, acoperind cheltuielile din fondurile lor) la ce trebuia să se aștepte oare poporul din partea dictatorului însuși? E adevărat, oamenii își aminteau că Caesar se dovedise iertător, chiar față de majoritatea acelora care ridicaseră armele împotriva lui. Dar se ținea seama și de faptul că oamenii nu se comportă la fel cînd aspiră să ajungă la putere și cînd s-au văzut stăpîni pe situație. Lumea se aștepta la aceeași schimbare și din partea lui Caesar.

28 Romanii erau destul de triști și de cîte ori aveau putința s-o facă în deplină siguranță își încredințau unii altora păsurile care îi rodeau; căci pe acea vreme nu puteai să ai încredere și să vorbești deschis cu orișicine. Mulți au fost denunțați chiar de aceia care se dădeau drept prietenii lor cei mai dragi, ba chiar și de către rude — care le răstălmăceau spusele sau care mergeau pînă acolo că ticluiau tot soiul de minciuni. Alții, în schimb, se simțeau cu atît mai nefericiți, cu cît nu aveau îndrăzneala de a se plînge, nici pe aceea de a împărtăși cuiva durerea ce-i frămînta, nici posibilitatea de a-și descărca sufletul. Un schimb liber de vederi cu cei loviți de aceleași neajunsuri mai ușura cîteodată povara care apăsa pe sufletele oamenilor; atunci cînd aveai putința să te spovedești fără teamă unui semen de al tău și să mai afli și tu cîte ceva din suferințele acestuia, parcă răsuflai mai lesne. Totuși lipsa de încredere față de aceia care se arătau nepăsători, cînd omul era nevoit să-și sugrume durerea — ardea inima și mai aprig prin aceea că acesta nu numai că nu îndrăznea să dea în vileag

gîndurile cele mai tainice, dar nici să-şi găsească liniştea. Şi afară de constrîngerea de a-ţi înăbuşi tristeţea, trebuia să lauzi, să admiri, să participi la toate sărbătorile şi sacrificiile, să te arăţi plin de voie bună. Iată care era pe atunci starea de lucruri la Roma.

29 Dar, ca şi cum locuitorilor din Roma nu le era îndeajuns felul neomenos al purtării lui Antonius[68], Lucius Trebellius şi Publius Cornelius Dolabella[69], tribuni ai plebei, au stîrnit alte nemulţumiri prin răscoala pusă de ei la cale. Acesta din urmă îi susţinea pe debitori, în numărul cărora se afla el însuşi, şi părăsise ordinul patricienilor trecînd în acela al plebeilor, numai pentru a obţine tribunatul. Trebellius, dimpotrivă, pretindea că este apărătorul intereselor patriciene; dar, întocmai ca şi colegul său de tribunat, publica decret după decret şi făcea să curgă valuri de sînge. Este de nedescris cîtă dezordine s-a iscat. Pretutindeni, pe străzile Romei, nu vedeai decît cete înarmate; deşi Senatul nu îngăduise ca în viaţa publică să intervină vreo schimbare pînă la reîntoarcerea lui Caesar — şi în pofida poruncii lui Antonius, care interzisese particularilor portul de arme în oraş (departe de a ţine seama de aceste ordine, cei care participau la excese nu se mărgineau la atacurile reciproce, ci au trecut şi la manifestări ostile împotriva Senatului, ba chiar şi împotriva lui Antonius). Astfel, pe nesimţite, s-a alcătuit un al treilea partid, şi anume acela al lui Antonius şi al Senatului. Pentru ca Antonius, în aparenţă, să aibă aprobarea Senatului de a purta arme şi de a face uz de puterea lor, lucru, pe care, în fapt, Antonius şi-l îngăduia de multă vreme, a fost în mod oficial autorizat să aibă la dispoziţie un corp de armată în interiorul Romei şi să vegheze la siguranţa oraşului, împreună cu ceilalţi tribuni. În felul acesta, Antonius decidea după bunul lui plac, la adăpostul unei hotărîri legale. Dolabella şi Trebellius erau socotiţi ca nişte infractori la această lege; datorită însă îndrăznelii lor lipsită de scrupule, cît şi mijloacelor de care dispuneau,

au ajuns să ducă între ei un adevărat război şi s-au încumetat să-l înfrunte şi pe Antonius, de parcă ei erau împuterniciţii Senatului[70].

30 În acest timp, Antonius, aflînd că legiunile trimise înapoi în Italia de către Caesar, după bătălia de la Pharsalus, sub cuvînt că în curînd urma să vină şi el însuşi nu se comportau aşa cum trebuie, se temu ca ostaşii acestor legiuni să nu pună la cale vreo răscoală. La Roma încredinţă puterea lui Lucius Caesar[71], pe care îl numi guvernatorul oraşului, deşi comandantul cavaleriei nu avusese niciînd dreptul să facă o asemenea numire, iar el porni în mare grabă spre soldaţii care îi provocau griji. Tribunii plebei, în fruntea unor partide care se sfîşiau între ele, nu ţineau seama de prezenţa lui Lucius, din pricina bătrîneţii acestuia; ei îşi făcură mult rău unii altora, precum şi unor cetăţeni străini de interesele lor, pînă cînd a sosit vestea că Caesar terminase cu organizarea treburilor în Egipt şi că se întoarce la Roma. În tot timpul acesta, ei stîrniseră neîncetat gîlceavă, cu gîndul că Caesar nu avea să se mai întoarcă vreodată sau că fusese într-adevăr ucis de către egipteni, aşa cum se zvonise. Cînd au aflat că Caesar se înapoiază la Roma, pentru o bucată de vreme, s-au mai potolit. Cum Caesar însă, înainte de a reveni la Roma, a pornit o expediţie împotriva lui Pharnakes, ei îşi reîncepură fărădelegile.

31 Antonius nu putea nicidecum să-i stăpînească. Văzînd că plebea nu se arăta de acord cu măsurile pe care el le lua împotriva lui Dolabella, a căutat mai întîi să-l cîştige pe acesta de partea lui şi a îndreptat diferite acuzaţii împotriva lui Trebellius, mai ales învinuirea de a recruta soldaţi în favoarea cauzei lui. Apoi, cînd şi-a dat seama că mulţimea nu are nici o simpatie faţă de Trebellius şi că-l susţine, în primul rînd, pe Dolabella, Antonius resimţi o profundă nemulţumire şi îşi schimbă tactica. El a luat această hotărîre deoarece nu împărtăşea alături de Dolabella fa-

voarea şi popularitatea de care acesta se bucura în rîndurile plebei, în vreme ce toate plîngerile Senatului se revărsau doar asupra lui. În aparenţă, el păstra o atitudine imparţială faţă de cei doi tribuni, dar în realitate începu să susţină pe ascuns interesele lui Trebellius, ajutîndu-l prin diferite mijloace. Printre altele, i-a îngăduit să-şi recruteze soldaţi. De aici încolo, Antonius nu a mai jucat alt rol decît pe acela de a asista şi de a dirija din umbră lupta care se dădea. Dolabella şi Trebellius se înfruntau, alegînd în plin oraş locurile cele mai potrivite pentru atacurile pe care le puneau la cale. Crimele şi incendiile erau atît de numeroase, încît vestalele s-au văzut nevoite, la un moment dat, să pună la adăpost obiectele sfinte din templul lor.

32 Senatul însărcină iarăşi în mod oficial pe comandantul cavaleriei să vegheze cu şi mai multă strictеţe la paza Romei; tot oraşul, în urma acestui decret, a fost împînzit cu patrule militare, dar calmul tot n-a putut fi restabilit. Dolabella, care pierduse nădejdea de a mai obţine vreodată iertare de la Caesar, nu-şi dorea altceva decît un sfîrşit legat de o faptă sîngeroasă, cu speranţa ca măcar astfel numele său să devină nemuritor. Există din nefericire şi astfel de oameni, care visează să ajungă la glorie fie şi pe calea crimei.

În acest scop, Dolabella scoase din minţi mulţimea şi făgădui că, la o anumită dată, va face propunerea cu privire la anularea datoriilor şi a legii chiriilor. La această veste, gloata închise căile de acces spre for, ridică ici şi colo turnuri de lemn şi, ameninţătoare, se arăta gata să se repeadă la oricine ar fi îndrăznit să facă opoziţie acestor proiecte de lege.

Atunci Antonius, în zorii zilei, coborî de pe Capitoliu însoţit de multă armată şi făcu praf tăbliţele pe care se aflau înscrise cele două proiecte de lege; apoi, cum lumea continua încă să manifesteze ostil, împrăştie mulţimea, prăvălind în gol din vîrful stîncii Capitoliului cîţiva îndărătnici.

33 Cu toate acestea, revolta nu a putut fi uşor înăbuşită. Pe măsură ce nemulţumiţii vedeau cum tot mai mult li se răresc rîndurile[72], supravieţuitorii îndemnau şi mai vîrtos la răscoală, ferm încredinţaţi că Caesar se afla prins în cleştele unui război de mare amploare şi greu de cîştigat. Aceşti oameni nu s-au potolit decît atunci cînd l-au văzut pe Caesar în carne şi oase, apărînd dintr-o dată în mijlocul lor; chiar şi atunci, liniştea a fost restabilită cu mari dificultăţi. Cei care participaseră la mişcări se aşteptau să fie victimele unor represalii crunte (în tot oraşul nu mai era vorba de altceva decît de soarta răsculaţilor şi fiecare îşi dădea cu părerea despre ce-l aşteaptă pe cutare sau pe cutare). Caesar însă, şi în această împrejurare, se comportă aşa cum îi era obiceiul: mulţumit că lucrurile se liniştiseră şi că viaţa îşi reluase cursul normal, nu-şi mai dădu osteneala să se preocupe de cele întîmplate în trecut, îi iertă pe toţi, ba încă mai acordă şi ceva onoruri, printre alţii cinstindu-l în mod deosebit pe Dolabella. Faţă de Dolabella avea o anumită datorie de recunoştinţă şi a crezut de cuviinţă că nu e bine să uite acest lucru. Faptele de care Dolabella se făcuse vinovat, în ultimul timp, nu l-au determinat pe Caesar să subestimeze meritele din trecut ale acestui om; dimpotrivă, împrospătînd amintirea acestor merite, Caesar l-a iertat şi, în afara cinstirilor pe care i le-a acordat de îndată, ceva mai tîrziu l-a numit şi consul, deşi Dolabella nu trecuse prin ierarhia legală şi nu deţinuse rangul de pretor.

34 Acestea au fost întîmplările de la Roma în absenţa lui Caesar. El nu s-a înapoiat în capitală imediat după moartea lui Pompeius, ci abia ceva mai tîrziu. Iată care a fost pricina acestor întîrzieri. Egiptenii, secătuiţi de contribuţiile băneşti pe care Caesar le-a impus, şi nemulţumiţi de faptul că nu arăta nici un respect tradiţiilor religioase din această ţară (ştiut este că egiptenii sînt poporul cel mai superstiţios de pe pămînt şi că adesea pe la ei izbucnesc războaiele

religioase; căci nu au toţi acelaşi cult şi adoră la culme divinităţi rivale între ele), se temeau, afară de aceste pricini de supărare, să nu ajungă pe mîna Cleopatrei, care avea o mare influenţă asupra lui Caesar. Se înţelege că de aici au izbucnit mişcări împotriva romanilor.

Pînă la un moment dat, Cleopatra comunicase cu Caesar, cu privire la neînţelegerile pe care le avea cu fratele ei, prin mijlocirea unor intermediari; de îndată însă ce află unele amănunte despre firea lui Caesar, căruia îi plăceau foarte mult femeile şi care avusese multe legături în viaţă, fără să scape nici un prilej, Cleopatra îi trimise un sol pentru a se plînge că a fost trădată de prietenii ei, însoţind plîngerea de rugămintea ca Caesar să-i dea ascultare, pentru a se dezvinovăţi personal. Pe acea vreme, Cleopatra, femeie nemaipomenit de frumoasă, era la vîrsta primei tinereţi; ea avea o voce cultivată şi prin vraja cuvîntului ei ştia să-i cîştige pe toţi cîţi ajungeau în preajma ei; încîntătoare ca înfăţişare, încîntătoare cînd vorbea, Cleopatra era în stare să cucerească pînă şi inimile cele mai nepăsătoare, cît şi pe cele îmbătrînite de scurgerea anilor. Ea şi-a făcut socoteala că o întîlnire cu Caesar ar fi putut fi hotărîtoare pentru viitorul ei şi, bineînţeles, se bizuia pe frumuseţe, principala ei armă. Ea i-a cerut, aşadar, să fie primită şi, cînd a obţinut încuviinţarea, s-a străduit din răsputeri să apară în ochii lui Caesar prin găteala şi prin înfăţişarea ei drept o femeie impunătoare, totodată demnă de a fi luată în seamă. După ce şi-a făcut cu grijă pregătirile, a pătruns în oraş în timpul nopţii, fără ştirea lui Ptolemeu, şi s-a dus fără ocol drept la palat. (Cleopatra pe acea vreme nu locuia în Alexandria[73]).

35 Caesar, după ce a văzut-o şi i-a dat ascultare, a fost de îndată înrobit de farmecul ei. Dis-de-dimineaţă trimise după Ptolemeu şi încercă să-i împace pe cei doi; după întrevederea cu Cleopatra, Caesar nu mai era decît susţinătorul cauzei aceleia pe care altădată se pre-

gătea s-o judece. Nu este deci de mirare că băieţandrul, faţă de această întorsătură şi la vederea neaşteptată a surorii sale în palat, şi-a pierdut firea şi s-a năpustit pe stradă, în mijlocul mulţimii, strigînd cît îl ţinea gura că fusese trădat. El sfîrşi prin a-şi smulge diadema de pe frunte şi a o arunca pe jos. Această manifestare de mînie a stîrnit mare scandal. Soldaţii lui Caesar au izbutit să-l readucă pe Ptolemeu în interiorul palatului regal; egiptenii însă au rămas profund impresionaţi de cele ce se petreceau. Cu mic şi mare au alergat atît din direcţia uscatului, cît şi din direcţia coastei spre palat şi, ar fi pus cu siguranţă mîna de îndată pe reşedinţa regală (căci romanii, care îi socoteau drept o populaţie prietenă, nu se aflau în număr îndestulător ca să le facă faţă), dacă Caesar, oarecum îngrijorat, nu le-ar fi ieşit înainte şi nu ar fi făgăduit — aşezat într-un loc unde era la adăpost de orice primejdie — că va face tot ceea ce vor. Apoi Caesar se îndreptă spre Adunarea publică, unde se aşeză alături de Ptolemeu şi de Cleopatra; el citi cu glas tare testamentul tatălui lor, în care stătea scris că cei doi copii, conform obiceiului egiptean, aveau datoria să se căsătorească şi să domnească împreună, bucurîndu-se de tutela protectoare a Romei. În continuare, Caesar adăugă că lui, în calitate de dictator, pe deplin împuternicit din partea poporului roman, îi revenea sarcina să aibă grijă de soarta celor doi copii şi de îndeplinirea voinţei părintelui lor. Aşadar, el dărui coroana Egiptului celor doi, iar insula Cipru a fost trecută în seama Arsinoei şi a lui Ptolemeu cel tînăr[74], care erau sora şi fratele noilor monarhi. Pe acea vreme, Caesar era într-atît de stăpînit de teamă încît, departe de a se gîndi să ştirbească ceva din drepturile egiptenilor, el se învoi să le acorde pînă şi anumite privilegii care le aparţinuseră din totdeauna[75].

36 Şi, pentru o bucată de vreme, tulburările s-au potolit. Ele însă au reînceput în curînd şi s-a ajuns pînă la starea de război. Pothinus, ministrul finanţelor lui

Ptolemeu (el era un eunuc şi fusese principalul instigator la revolta egiptenilor), temîndu-se să nu fie pînă la urmă pedepsit, a trimis în ascuns un sol la Achillas[76], care se mai găsea încă în împrejurimile Pelusionului, şi a izbutit să-l atragă de partea sa, prin intimidare îndulcită cu făgăduieli ademenitoare. După aceasta, căută să-şi apropie pe aceia care posedau arme; căci egiptenii socoteau, în unanimitate, ca un fapt nedemn pentru ei să fie cîrmuiţi de o femeie, bănuind, pe drept cuvînt, că Caesar împărţise domnia între frate şi soră numai pentru a restabili liniştea, dar că, odată cu scurgerea timpului, avea să treacă toată puterea numai pe seama Cleopatrei. De altfel, se bizuiau pe faptul că vor fi în stare să înfrunte trupele pe care Caesar le avea atunci în jurul lui şi se grăbiră să se îndrepte spre Alexandria[77].

37 Cînd a aflat de această răscoală, Caesar, temîndu-se de numărul mare şi de îndrăzneala asediatorilor, a trimis soli la Achillas pentru a-l îndemna, nu în numele său personal, ci în acela al regelui Ptolemeu, să nu întreprindă nici o acţiune ostilă împotriva Alexandriei. Dar Achillas a înţeles că ordinul nu venea din partea tînărului rege, ci din partea lui Caesar; departe de a-i da ascultare, el avu un sentiment de dispreţ pentru Caesar, pe care îl socotea cuprins de frică; după ce îşi strînse soldaţii, le ţinu un lung discurs în favoarea lui Ptolemeu, rostind şi multe lucruri neplăcute împotriva lui Caesar şi a Cleopatrei. În cele din urmă aţîţă trupele sale împotriva trimişilor lui Caesar, deşi aceştia erau egipteni[78], îndemnîndu-şi soldaţii să-şi mînjească mîinile în sîngele lor, aşa că după o asemenea încălcare a tratativelor, războiul să nu mai poată fi înlăturat. Caesar, de îndată ce a aflat de aceste fapte, a rechemat pe soldaţii care se aflau în Syria[79] şi a înconjurat cu şanţuri şi cu parapete prelungite pînă la marginea mării palatul regal şi clădirile învecinate.

38 Între timp iată că soseşte Achillas cu un corp de oaste, la care se alăturaseră şi romanii lăsaţi odinioară de Gabinius în Egipt[80], sub ordinele lui Septimius, pentru a-l apăra pe Ptolemeu. Îndelungata lor vieţuire în Egipt aproape că îi dusese la o totală adaptare la felul de viaţă al localnicilor. De îndată, majoritatea locuitorilor din Alexandria s-au declarat pentru Achillas şi acesta a pus stăpînire pe poziţiile cele mai avantajoase. Zi şi noapte luptele se ţineau lanţ şi întreg oraşul devenise scena unui imens incendiu, care a produs mari pagube şi a mistuit arsenalul maritim, antrepozitele pentru grîne şi bibliotecile, în care se aflau, după cîte se spune, multe cărţi de o valoare nepreţuită[81]. Achillas era stăpîn pe uscat, cu excepţia locurilor pe care Caesar le fortificase, iar Caesar era stăpîn pe apele mării, afară doar de rada portului. Caesar a cîştigat o luptă navală, iar egiptenii, de teamă ca Caesar să nu pătrundă în apele portului, au blocat intrarea în port, lăsînd doar un îngust culoar de trecere. În faţa acestei situaţii, Caesar a închis complet accesul portului, scufundînd în apă corăbii de transport încărcate cu pietre, aşa ca alexandrinii, chiar dacă ar fi vrut să forţeze ieşirea, să nu-şi poată deschide drum prin nici o latură. După această măsură, lui Caesar i-a fost mai lesne să-şi procure hrana de care avea nevoie şi să-şi facă provizii de apă dulce; căci Achillas tăindu-i conductele de apă, îi lipsise pe romani de apa care venea din interiorul continentului[82].

39 În timpul acestor evenimente, un eunuc, numit Ganymedes, a condus-o pe ascuns la egipteni pe Arsinoe, care nu fusese îndeajuns de bine păzită, Arsinoe a fost proclamată regină şi egiptenii au continuat războiul cu şi mai multă îndîrjire, deoarece în fruntea lor se găsea acum o descendentă din neamul Ptolemeilor[83]. Caesar l-a asasinat pe Pothinus[84], de frică să nu-l răpească pe Ptolemeu şi, fără să se ascundă, îl puse pe tînărul monarh sub o strictă supraveghere. În urma acestei atitudini, furia egiptenilor a crescut şi mai mult; deoarece

forţele acestora creşteau pe zi ce trece, iar din Syria nu sosea nici un soldat, Caesar făcu o încercare de împăciuire. El l-a suit pe Ptolemeu într-un loc înălţat, de unde vocea tînărului putea fi auzită pînă departe şi îl îndemnă să declare că a fost bine tratat şi că nu era nevoie, pentru cauza lui, să se facă război. Totodată, Caesar îi pofti pe egipteni să înceapă tratative, iar el se oferi să joace rolul de intermediar. Dacă tînărul rege ar fi vorbit astfel cu de la sine putere, i-ar fi convins, poate, pe egipteni să se liniştească; dar, în împrejurările de atunci, egiptenii au bănuit că totul nu era decît o urzeală a lui Caesar şi nu se învoiră să înceapă tratativele.

40 Timpul trecea şi iată că printre partizanii reginei Arsinoe au izbucnit certuri violente. Ganymedes, sub cuvînt că Achillas avea de gînd să predea lui Caesar flota, a convins pe regină să-l omoare. După moartea lui Achillas, Ganymedes căpătă comanda supremă a armatei şi strînse într-o singură unitate navală toate vasele care se găseau pe fluviul Nil şi pe lac. De asemenea, el a construit o nouă serie de corăbii, pe care, laolaltă cu primele, le-a dus în largul mării, prin mijlocirea unor canale săpate pe un ţărm. El căzu pe neaşteptate în spatele romanilor, arse cîteva din corăbiile lor de transport şi agăţă alte corăbii pe care le trase spre tabăra egipteană. Apoi s-a îngrijit de curăţirea trecerii spre port, pe care a şi ocupat-o cu propria lui flotă. De aici producea multe neajunsuri romanilor. Caesar însă, pîndind un moment favorabil, cînd egiptenii îmbătaţi de succesul pe care îl obţinuseră nu stăteau de veghe, pătrunse pe neaşteptate în port, dădu pradă focului destul de multe dintre corăbiile lor, debarcă la Pharos şi ucise pe mulţi dintre localnici. Cînd au băgat de seamă ce se întîmplă, egiptenii, care se găseau pe ţărm, au sărit în ajutorul locuitorilor din insulă, folosindu-se de punţi[85]. La rîndul lor, ei au ucis un mare număr de romani, iar pe ceilalţi i-au respins spre corăbiile cu care veniseră. În fuga lor, romanii în-

cercau, într-o totală dezordine, să se urce pe corăbii şi, cum se înghesuiau unii în alţii, destul de mulţi au căzut în mare. Din numărul acestora a făcut parte însuşi Caesar. Şi cu siguranţă că Caesar ar fi pierit în chipul cel mai jalnic, înghiţit de valuri — tîrît cum era la fund de greutatea hainelor şi hărţuit de loviturile egiptenilor, care îl ocheau cu precădere (deoarece l-au recunoscut după mantia sa de purpură), dacă n-ar fi avut prezenţa de spirit să-şi smulgă mantia; apoi a izbutit să se salveze înot şi, în cele din urmă, s-a suit pe o mică barcă. Aşa a scăpat Caesar de la moarte, fără măcar să fi udat numeroasele documente pe care le-a ţinut în mîna stîngă, ferindu-le de apa mării toată vremea cît a înotat[86]. Egiptenii s-au mulţumit să scoată din apă mantia lui Caesar[87]. Această piesă, ei au atîrnat-o de trofeul pe care l-au ridicat în cinstea retragerii romanilor, de parcă l-ar fi prins pe însuşi Caesar.

Între timp, trupele pe care Caesar le chemase din Syria se apropiau pe zi ce trecea[88]. Egiptenii luară măsuri de pază în toate punctele coastei unde romanii ar fi putut aborda şi, într-adevăr, le pricinuiră multe pierderi. Caesar veni pe cît putu în ajutorul trupelor romane care au debarcat pe coastele Libyiei; dar în zona gurilor Nilului, egiptenii îi înşelau pe romani prin semnale luminoase, ca şi cum ar fi fost de ai lor, şi astfel ei prindeau mereu un mare număr de prizonieri. Trupele sosite din Syria nu au mai îndrăznit să se îndrepte în această direcţie pînă cînd Tiberius Claudius Nero[89] pătrunse în apele fluviului, îi bătu pe egipteni şi asigură oamenilor săi posibilitatea unei debarcări fără primejdie.

41 În timpul acestor evenimente, Mithridates din Pergam (acesta era cognomenul său) a încercat să pătrundă şi el pe una dintre gurile Nilului, în apropiere de Pelusion. Egiptenii însă închiseseră intrarea acelei guri cu ajutorul corăbiilor lor. În faţa acestei situaţii, regele, în timpul nopţii, se îndreptă spre canal, unde îşi transportă şi corăbiile (căci spre mare nu avea ieşire); el pă-

trunse în apele Nilului prin acest canal. După această manevră a atacat pe neașteptate, atît din direcția mării, cît și din cea a fluviului, trupele însărcinate cu paza gurii de la Pelusion, reușì să forțeze barajul și atacă Pelusionul cu forțele sale de uscat, cît și cu cele maritime. În felul acesta, Mithridates s-a văzut stăpîn pe oraș. De aici, el înaintă spre Alexandria, cînd află că un oarecare Dioscorides îi iese în întîmpinare. Mithridates întinse o capcană în care Dioscorides căzu și își pierdu viața[90].

42 Cu toate aceste vești îngrijorătoare, egiptenii tot nu renunțară la război. Nemulțumiți să fie guvernați de un eunuc și de o femeie, ei își închipuiau că dacă Ptolemeu ar fi luat cîrma statului, ar fi putut să înfrunte mai ușor dominația romană. Cum însă nu puteau să-l răpească pe tînărul rege, care era păzit cu strășnicie, ei se prefăcură că nu mai sînt în stare să îndure povara atîtor nenorociri care îi copleșiseră și că doresc pacea. Așadar, au trimis la Caesar o deputație însărcinată să înceapă tratative și să obțină eliberarea lui Ptolemeu, ca în acest fel să aibă posibilitatea de a se sfătui direct cu regele referitor la condițiile în care urmau să se desfășoare tratativele. Caesar, care era informat asupra timidității excesive a alexandrinilor, cît și asupra instabilității caracterului lor, dîndu-și seama că ajunseseră la capătul puterilor după atîtea grele încercări, a fost într-adevăr convins că cererile lor erau sincere. De altfel, chiar dacă demersul lor n-ar fi fost altceva decît o manevră menită să-l înșele, Caesar tot nu voia să fie socotit ca o piedică în calea încheierii păcii. Așa că el acceptă cererea lor și îl trimise pe Ptolemeu în mijlocul alor săi. El știa foarte bine, ținînd seama de tinerețea regelui și de lipsa sa de experiență, că egiptenii nu vor găsi în rege nici un sprijin; în același timp — el tot mai spera că va ajunge să trateze cu ei în sensul condițiilor pe care le doreau sau, în caz contrar, că va avea, în sfîrșit, un temei mai îndreptățit

de a continua războiul și de a-i supune pe egipteni pentru a-i da pe mîna Cleopatrei sub un pretext plauzibil. Lui Caesar nici prin minte nu-i trecea că ar putea fi învins de egipteni, datorită îndeosebi întăririlor pe care le primise[91].

43 Egiptenii, de îndată ce l-au primit îndărăt pe tînărul lor rege, n-au mai avut nici un gînd să continue tratativele pentru încheierea păcii. Ei începură, fără întîrziere, o campanie împotriva lui Mithridates, însuflețiți de nădejdea că vor merge din succes în succes, acum cînd aveau de partea lor numele și un vlăstar din neamul lui Ptolemeu. Pe Mithridates l-au surprins în apropierea lacului[92], într-o poziție nefavorabilă, aflîndu-se între fluviu și un loc mlăștinos. Caesar nu se luă pe urmele egiptenilor, de teamă să nu cadă într-o cursă. Ridicînd ancora, lăsă să se creadă că se îndreaptă spre una dintre gurile Nilului; apoi aprinse numeroase lumini pe fiecare corabie, ca să dea impresia că se îndreaptă în acest sens. Dar, după ce a navigat cîtăva vreme în această direcție, dădu ordin ca luminile să fie stinse și făcu cale întoarsă. El navigă în jurul orașului, coborî în peninsula legată de țărmul Lybiei și, după ce debarcă aici trupe, înconjură bălțile[93]. În zorii zilei se năpusti fără ca nimeni să se aștepte asupra egiptenilor și îi îngrozi în așa măsură încît, nemaiavînd încotro, aceștia cerură pacea. Caesar le respinse însă cererea, îi învinse după o luptă înverșunată și măcelări mulți oameni. Unii dintre egipteni au încercat în mare grabă să scape, traversînd apele Nilului; printre aceștia se afla și Ptolemeu[94]. Încercarea nu a izbutit și toți s-au înecat în Nil.

44 Iată, așadar, cum a cucerit Caesar țara Egiptului. Și cu toate acestea, el s-a ferit s-o transforme într-un ținut supus romanilor. El a încredințat Cleopatrei domnia, pentru ea de fapt și purtase acest război. Dar, de teamă că egiptenii, văzîndu-se cîrmuiți de o femeie, să nu înceapă noi tulburări și ca romanii să nu se arate

nemulţumiţi de situaţia creată în Egipt şi de legătura pe care el o avea cu Cleopatra — a căsătorit-o pe Cleopatra cu celălalt frate al ei[95] şi a împărţit domnia între cei doi, cel puţin de ochii lumii. În realitate, Cleopatra singură avea să dispună de întreaga putere în stat. Soţul ei nu era decît un biet copil şi Cleopatra, datorită trecerii de care se bucura pe lîngă Caesar, era atotputernică. Astfel, în aparenţă, ea era soţia legitimă a fratelui ei şi împărţea domnia cu acesta. Adevărul era că ea singură avea deplină putere, iar cu Caesar întreţinea legături făţişe.

45 Şi poate l-ar fi reţinut şi mai multă vreme încă în Egipt sau poate că ea însăşi n-ar fi ezitat să se îmbarce şi să plece la Roma cu Caesar, dacă Pharnakes, care l-a silit pe Caesar să părăsească Egiptul[96], n-ar fi fost o piedică în calea plecării lui Caesar spre Italia. Acesta era fiul lui Mithridates Eupator şi domnea, aşa cum am spus mai sus, în Bosforul cimmeric[97]. Dornic să recucerească toate posesiunile de odinioară ale tatălui său, Pharnakes luase armele pe vremea cînd Caesar şi Pompeius luptau unul împotriva celuilalt. Apoi, în timp ce romanii erau sfîşiaţi de luptele civile şi chiar şi ceva mai tîrziu, cînd erau ocupaţi cu războiul din Egipt, succesorul lui Mithridates, în lipsa lui Deiotaros[98], a cucerit fără nici o rezistenţă întreaga Colchidă şi Armenia. Sub dominaţia lui au căzut şi unele oraşe din Cappadocia şi din Pont — care fuseseră trecute în cuprinsul provinciei Bithynia[99].

46 Tot timpul în care Mithridates săvîrşea aceste isprăvi, Caesar nu a întreprins nimic, căci situaţia în Egipt nu ajunsese încă la o soluţie satisfăcătoare, iar Caesar spera să-l poată înfrînge pe Mithridates cu ajutorul locotenenţilor săi. El l-a însărcinat, aşadar, pe Cn. Domitius Calvinus cu conducerea războiului împotriva lui Pharnakes şi îi încredinţă acestui general comanda Asiei şi a trupelor care se aflau acolo. Domitius, după ce s-a alăturat forţelor armate pe care le

avea Deiotaros şi Ariobarzanes[100], s-a îndreptat, de îndată, împotriva lui Pharnakes, care se afla la Nicopolis[101] (oraş pe care îl cucerise). Pharnakes, speriat de apropierea lui Domitius, s-a grăbit să-i trimită o solie pentru a-i cere un răgaz. Calvinus însă, socotindu-l drept un adversar puţin primejdios, refuză să ducă tratative, îl atacă, dar a fost învins[102]. După această înfrîngere, cum nu avea oameni îndeajuns pentru a face faţă situaţiei, cum şi iarna se apropia, găsi că e mai cuminte să se întoarcă în Asia. Pharnakes, în schimb, îngîmfîndu-se cu victoria obţinută, continuă să supună dominaţiei sale şi celelalte ţinuturi ale Pontului[103] şi cuceri oraşul Amisos, care depusese o îndelungată rezistenţă. El a jefuit oraşul fără cruţare şi a ucis pe toţi adulţii care depăşiseră vîrsta adolescenţei. Apoi se îndreptă în mare grabă spre Bithynia şi Asia, nutrind aceleaşi speranţe ca şi tatăl său. Între timp, a primit vestea că Asandros, omul său de încredere[104] pe care îl însărcinase cu guvernarea Bosforului, îl trădase. La primirea acestor ştiri, el se opri din înaintare. Într-adevăr, chiar de la primele zvonuri că Pharnakes s-a îndepărtat de hotarele patriei, Asandros a dat semnalul revoltei, făcîndu-şi socoteala că, chiar dacă lui Pharnakes totul i-ar merge din plin pentru moment, pe viitor tot nu avea se scape nepedepsit. De altfel, el spera că se va pune bine cu romanii şi că va obţine de la ei domnia în Bosfor.

47 Cînd auzi despre revolta din Bosfor, Pharnakes se îndreptă împotriva uzurpatorului, zadarnic însă, căci, aflînd despre sosirea lui Caesar, care se îndrepta spre Armenia[105], s-a văzut nevoit să se întoarcă din drum şi să-l întîmpine pe Caesar în împrejurimile oraşului Zela[106]. După moartea lui Ptolemeu şi înfrîngerea lui Domitius, Caesar şi-a dat seama că nu era nici potrivit, nici de folos pentru el să mai adăsteze pe meleagurile egiptene. Aşa că a părăsit Egiptul şi s-a îndreptat, în mare grabă, spre Armenia. Pharnakes, îngrozit, temîndu-se mai de grabă de iuţeala atacurilor lui Caesar

decît de numărul ostaşilor de care acesta era însoţit, se grăbi să trimită numeroase solii înainte ca Caesar să se fi apropiat şi imploră pacea, pentru a scăpa deocamdată, sub indiferent ce condiţie. Cererea lui, în vederea obţinerii păcii, se sprijinea îndeosebi pe argumentul că odinioară el nu-l ajutase pe Pompeius[107]. Cum ştia că Caesar se arăta grăbit să se întoarcă în Italia şi în Africa, îşi făcea iluzia că îl va determina, în chip abil, pe Caesar să primească începerea tratativelor, iar după plecarea acestuia, credea că nu va mai întîmpina nici o greutate pentru reînceperea războiului. Caesar, care bănuise intenţiile regelui, a primit cu toată curtenia solia lui Pharnakes prima şi a doua oară, cu gîndul să-l surprindă abia în momentul cînd, încredinţat că tratativele sînt pe calea cea bună, ar fi slăbit vigilenţa. Dar, cu prilejul sosirii unei a treia delegaţii, Caesar, între altele, îl învinui pe Pharnakes tocmai pentru faptul că îl părăsise pe Pompeius, binefăcătorul lui; apoi, fără să mai zăbovească, dezlănţui atacul chiar în aceeaşi zi, abia sosit de pe drum cum era. E drept că la un moment dat Caesar s-a văzut pus în primejdie în urma atacurilor cavaleriei barbare şi a detaşamentelor de care, înarmate cu coase; în curînd însă legionarii îi asigurară victoria[108]. Înfrînt, Pharnakes a fugit spre coasta mării şi aici a încercat prin lupte să-şi croiască drum spre Bosfor. Asandros însă l-a împiedicat şi pînă la urmă l-a şi ucis.

48 Această victorie nu a fost de mare prestigiu. Totuşi, succesul de la Zela l-a bucurat nespus pe Caesar, mai mult poate decît oricare altul, deoarece în aceeaşi zi şi în acelaşi ceas în care s-a izbit cu duşmanul l-a şi văzut, l-a şi atacat, şi l-a şi învins[109]. Prada de război a fost totuşi considerabilă. Caesar a înţeles s-o distribuie în întregime soldaţilor care luaseră parte la luptă şi, pe locurile unde biruise, a ridicat un trofeu, pentru că tot aici şi Mithridates ridicase odinioară un trofeu, în amintirea victoriei sale asupra lui Triarius[110]. Caesar n-a îndrăznit totuşi să distrugă monumentul regelui bar-

bar, consacrat zeilor războiului; îl lăsă însă în umbră şi, într-o oarecare măsură, l-a şi dărîmat, atunci cînd a ridicat propriul său trofeu în imediată apropiere.

După bătălia de la Zela, Caesar a recucerit toate ţinuturile pe care Pharnakes le răpise de la romani şi de la aliaţii acestora. El a făcut o nouă distribuţie a teritoriilor în folosul acelor monarhi care fuseseră păgubiţi prin pierderea lor, cu excepţia unei părţi din Armenia, pe care a atribuit-o lui Ariobarzanes. Ca răsplată, el a eliberat pe locuitorii din Amisos care îşi cîştigaseră independenţa cu preţul sîngelui lor şi dărui lui Mithridates din Pergamon guvernarea unei tetrarhii în Galatia[111], cu titlul de rege. În afară de aceasta, el l-a însărcinat pe Mithridates cu conducerea războiului împotriva lui Asandros, de la care a poruncit să fie smulsă domnia Bosforului, după ce acesta va fi fost zdrobit în luptă, pentru a-i pedepsi perfidia cu care se purtase faţă de prietenul său.

49 După ce a luat aceste hotărîri, Caesar l-a însărcinat pe Domitius să pună ordine în cele ce mai erau de făcut, iar el se îndreptă spre Bithynia. De aici, în etape succesive, s-a îndreptat pe mare, spre Grecia şi apoi spre Italia, ridicînd de peste tot sume de bani considerabile, sub tot felul de pretexte, aşa cum făcuse şi mai înainte vreme[112]. Aceste impuneri le făcea invocînd uneori motivul că banii fuseseră făgăduiţi lui Pompeius; altădată, pretindea noi sume de bani, născocind fel de fel de învinuiri. De la Tyr a ridicat toate ofrandele sacre închinate lui Hercules, sub cuvînt că oraşul îi primise, pe cînd fugeau, pe Pompeius, pe soţia şi pe fiul acestuia[113]. Ca omagiu pentru victoria din Asia, el a primit nenumărate coroane de aur de la dinaştii şi regii din regiunile pe unde trecea. Să nu credem că Caesar se purta astfel din perversitate, ci numai pentru că era foarte cheltuitor[114] şi se vedea silit să fie din ce în ce mai mult, pentru întreţinerea legiunilor sale, pentru triumfurile şi sărbătorile la care se pregătea să strălucească.

Ca să spun totul pe scurt, Caesar era veşnic în goană după bani, pentru că, după părerea lui, singure aceste două lucruri procură, păstrează şi sporesc puterea: soldaţii şi banii, iar ele se condiţionează reciproc. Într-adevăr, soldatul preferă să rămînă înrolat în armată, datorită, în primul rînd, abundenţei în aprovizionare: iar proviziile, se pot procura numai pe calea armelor; dacă una dintre aceste două condiţii nu este îndeplinită, cealaltă nu mai are nici o valoare. Iată ce gîndea Caesar cu privire la această dilemă, care l-a preocupat întotdeauna şi asupra căreia discuta mereu.

50 El se îndreptă spre Italia, nu însă prin Africa, deşi şi acolo războiul continua să fie întreţinut împotriva lui[115]. El aflase că la Roma izbucniseră tulburări serioase şi s-a temut ca răul să nu mai poată fi stîrpit odată cu trecerea vremii. Ajuns în patrie, aşa cum am spus, nu a făcut nimănui nici un rău, dar şi aici şi-a procurat mari sume de bani, fie pretinzîndu-le sub formă de donaţii, coroane, statui sau indiferent ce fel de alte ofrande, fie pe cale de împrumuturi, pe care le lua nu numai de la persoane particulare, ci şi de la comunităţile orăşeneşti. Cînd nu mai avea nici un pretext plauzibil de a stoarce bani de la oameni — impunerilor pe care le făcea le dădea titlul de împrumut. De altfel, nu se sfia să le pretindă cu aceeaşi asprime ca şi cînd ar fi fost vorba de nişte sume datorate. De înapoiat aceşti bani nici gînd nu avea, repetînd, fără încetare, că el îşi cheltuise toată averea părintească pentru binele obştesc şi că acum se vedea nevoit să contracteze împrumuturi. Din acest motiv, cu toate insistenţele din partea Adunării poporului, el nu se învoi la anularea datoriilor, justificînd acest refuz prin faptul că el, personal, era dator vîndut. Pentru toată lumea era limpede, ca bună ziua, că abuza de puterea ce-o avea pentru a-şi însuşi bunurile altora. În urma acestei comportări, el şi-a atras ura tuturor, pînă şi a prietenilor lui, căci aceştia cumpăraseră, uneori, cu mult peste valoarea lor, bunuri confiscate de Caesar, cu speranţa că le vor fi atribuite aceste achiziţii pînă la urmă pe degeaba, iar acum Caesar îi silea să-şi plătească datoriile pînă la ultimul ban.

51 Caesar se arăta nepăsător în faţa tuturor acestor manifestări de nemulţumire. Cu toate acestea, el făcu anumite încercări de a-şi atrage simpatia fiecărei clase de cetăţeni în parte, prin acordarea unor anumite privilegii. De pildă, el scuti masele să mai plătească dobînzile datorate la împrumuturi pe timpul de după începutul războiului împotriva lui Pompeius; de asemenea, suspendă plata chiriei pe un an, în caz că suma nu depăşea 500 de drahme. Ceva mai mult chiar, dădu ordin să se procedeze la o revalorificare a bunurilor imobiliare legal ipotecate, pentru care trebuiau să se plătească, dobînzi, conform valorii lor actuale, căci, din cauza marelui număr de bunuri confiscate, aceste proprietăţi fuseseră scoase la mezat pe preţuri de nimic. Prin asemenea măsuri cîştigă mulţimea de partea lui[116]. În ce priveşte pe partizanii săi şi pe aceia care luptaseră alături de el, senatorilor le atribui diferite funcţii sacerdotale şi magistraturi, pentru sfîrşitul anului în curs sau pentru anul viitor şi, (pentru a-şi dovedi recunoştinţa faţă de un număr cît mai mare de prieteni, pentru anul următor, a numit nu mai puţin de 10 pretori şi a mărit numărul preoţilor cu mult peste limitele îngăduite de legi. În vederea acestui spor, a mai adăugat cîte un membru la colegiul pontifilor, la colegiul augurilor, din care făcea şi el parte, şi la acela al quindecemvirilor[117]. Aceste remanieri au avut loc, cu toate că Caesar nu-şi ascundea intenţia de a reuni toate colegiile de preoţi într-un singur corp comun, pus sub controlul său, aşa cum de altfel suna şi un decret al Senatului). Pe cavalerii care se aflau sub ordinele sale în armată, pe centurioni şi pe toţi cei care deţineau grade inferioare, ştiu să-i cîştige prin diferite alte favoruri, înlesnind intrarea mai multora dintre ei în Senat, în locul acelor senatori care pieriseră ucişi.

52 Cea mai mare cauză de îngrijorare venea însă din partea legiunilor[118]. Soldaţii, care speraseră să obţină mult în urma campaniilor purtate, şi care dobîndiseră nu numai mai puţin decît meritau, dar mai puţin poate decît se aşteptau, au început să ridice glasuri nemulţumite. Majoritatea trupelor lui Caesar se aflau masate în Campania, de unde trebuiau să se îmbarce cu Caesar pentru Africa. Puţin a lipsit ca ostaşii să nu-l sfîşie de viu pe Sallustius[119] (care fusese numit pretor, cu scopul de a căpăta dreptul să intre ulterior în Senat). Abia scăpat din mîinile lor, Sallustius alergă la Roma drept la Caesar, pentru a-i aduce la cunoştinţă cele întîmplate. Soldaţii, în număr destul de impresionant, s-au luat pe urmele fugarului; ei săvîrşiră o mulţime de nelegiuiri pe unde treceau, fără să cruţe pe nimeni în calea lor, omorînd chiar şi doi senatori. Caesar, de îndată ce a aflat că răzvrătiţii se apropie, s-a gîndit mai întîi să trimită împotriva lor garda pretoriană. De teamă însă ca pretorienii să nu se alăture şi ei răzmeriţei, se abţinu să ia măsuri pînă ce răzvrătiţii au ajuns la marginile oraşului. Abia atunci Caesar trimise înaintea lor crainici, cu însărcinarea să-i întrebe care le sînt dorinţele şi pentru ce au venit. Soldaţii[120] au răspuns că vor să vorbească numai cu Caesar în persoană. Ei au primit îngăduinţa să intre în Roma, după ce îşi vor fi depus armele, cu excepţia săbiilor. (Căci obiceiul era ca sabia să se poarte şi pe străzile oraşului. După toată probabilitatea, soldaţii, în acea împrejurare, nici n-ar fi consimţit să-şi lepede săbiile).

53 Soldaţii vorbiră îndelung despre oboselile pe care le-au îndurat despre pericolele pe care le-au înfruntat şi amintiră, cu insistenţă de răsplăţile la care speraseră şi la care se simţeau îndreptăţiţi. Ultima lor pretenţie era aceea de a fi eliberaţi din serviciul militar şi, asupra acestui ultim punct, ei au insistat cu osebire; această cerere nu o făceau dintr-o dorinţă sinceră de a reintra în viaţa particulară (nici nu se gîndeau la aşa ceva, învăţaţi cum erau încă de multă vreme să se îmbogăţească din prada de război), ci numai pentru a-l intimida pe Caesar şi a obţine de la el tot ce doreau, închipuindu-şi că fără ei nu va putea pleca în campania din Africa, care trebuia fără greş începută. Caesar, ocolind răspunsul la toate aceste pretenţii ale lor, se mulţumi să le spună doar atît: „Aveţi toată dreptatea cetăţeni, sînteţi istoviţi de atîtea oboseli, iar trupurile voastre sînt acoperite de răni". Şi de îndată îi eliberă din armată, ca şi cum nu mai avea nevoie de serviciile lor, promiţînd recompense integrale pentru aceia care fuseseră în slujba sa în tot timpul legal prevăzut. Soldaţii rămaseră cu gura căscată în faţa acestor cuvinte, mai ales cînd auziră că Caesar îi numise „cetăţeni" şi nu „soldaţi". Abătuţi, temîndu-se ca Caesar să nu ia cine ştie ce măsuri severe împotriva lor, ei întoarseră foaia, începură să-l roage şi să se dezvinovăţească în chip şi fel, făgăduind că vor rămîne de bunăvoie sub drapelele lui şi că vor încheia singuri acest război. Cînd au ajuns aici, unul dintre ofiţeri, mişcat de situaţia în care singuri se puseseră, fie din compătimire faţă de soldaţi, fie pentru a se arăta pe placul lui Caesar, a luat cuvîntul şi a insistat în favoarea ostaşilor, adresîndu-i lui Caesar multe rugăminţi la care Caesar răspunse: „înţeleg să vă eliberez din serviciul militar pe toţi cîţi sînteţi de faţă, cît şi pe toţi aceia care au atins limita de vîrstă legală a serviciului militar, deoarece nu mai am nevoie de serviciile voastre. Am să vă distribui soldele cuvenite, deşi vă arătaţi reaua voinţă de a mai lupta alături de mine, cînd încă mai sînteţi oameni viguroşi, în stare să duceţi mai departe greutăţile unui război. Nu vreau ca cineva să poată spune că eu m-am arătat meschin şi nerecunoscător faţă de voi, după ce m-aţi slujit în timpuri de grea cumpănă"[121].

54 După aceste cuvinte pline de viclenie (căci Caesar avea neapărată nevoie de aceşti soldaţi mult încercaţi), el le distribui loturi de pămînt tăiate din ogorul public[122] sau din propriile lui moşii şi îi trimise pe care încotro, despărţindu-i pe unii de alţii prin mari distan-

ţe, ca astfel să nu mai dea prilej de teamă vecinilor şi să nu mai caute să se ridice împotriva ordinii publice, aşa cum ar fi putut-o face, dacă s-ar fi găsit cu toţii strînşi într-un singur loc. Cît despre sumele de bani care le erau datorate şi pe care Caesar le promisese cu dărnicie, ca să zicem aşa, după fiecare din acţiunile lor, el îi anunţă că parte dintre aceşti bani urma să le fie plătiţi pe loc, iar restul, foarte curînd, împreună cu dobînzile cuvenite. La auzul acestor făgăduieli, cerbicia soldaţilor s-a topit în aşa măsură, încît n-au mai dat nici cel mai mic semn de revoltă şi s-au arătat plini de recunoştinţă. „Aţi primit de la mine", continuă Caesar, tot ceea ce vi se cuvenea şi, de aci înainte, nu voi sili pe nimeni să rămînă în cadrele armatei. Dacă totuşi, printre voi se mai găsesc unii care se arată dornici de a mă urma, pe aceia îi voi primi cu cea mai mare plăcere". La auzul acestor cuvinte, soldaţii beţi de fericire, fără excepţie, cerură să slujească din nou sub ordinele lui Caesar.

55 Dintre aceşti turbulenţi, Caesar îi alese de-o parte pe aceia care păreau oameni mai aşezaţi şi potriviţi pentru cultura pămîntului, iar pe ceilalţi îi reţinu în cadrele armatei; el a procedat întocmai şi pentru restul armatei. A dus cu sine în afara graniţelor Italiei pe cei mai îndrăzneţi, pe aceia care i se păreau în stare să facă mult rău, ca nu cumva să provoace tulburări, dacă i-ar fi lăsat în ţară. Pe toţi aceştia i-a nimicit în Africa fără nici o mustrare de conştiinţă, cînd sub un anumit motiv, cînd sub un altul. Moartea acestor soldaţi reprezenta pentru Caesar un cîştig dublu: pe de o parte, scăpa de ei, iar pe de alta, prin acest sacrificiu rărea rîndurile duşmanilor ce-i avea. Caesar era cel mai omenos dintre oameni, gata oricînd să facă pe plac oricui şi îndeosebi soldaţilor; dar în sufletul lui păstra o ură adîncă pentru toţi acei care nu-şi îndeplineau datoria, pedepsindu-i foarte aspru. Iată cu ce s-a îndeletnicit Caesar, în cursul acestui an, în timpul căruia a fost,

pentru a doua oară, învestit, în mod legal, cu puterea dictatorială, şi la sfîrşitul căruia Calenus şi Vatinius, aleşi consuli, nu au funcţionat decît doar cu numele.

56 Caesar a trecut apoi în Africa, deşi era încă toiul iernii şi acolo a căzut pe neaşteptate asupra inamicului şi a obţinut o serie de victorii importante. Într-adevăr, în toate campaniile sale războinice, Caesar obţinea succese datorite în primul rînd iuţelii cu care ataca şi faptului că ştia să-l ia pe adversar prin surprindere[123]. Dacă am lua în considerare calităţile prin care Caesar a depăşit într-o măsură atît de impresionantă pe ceilalţi generali contemporani cu el, nu vom găsi nimic altceva care să-l releve în mod deosebit decît acest mod de a da atacul. Încă de mai înainte vreme, Africa nu trecea drept un ţinut care să facă parte din sfera favorabilă lui Caesar; dar după moartea lui Curio[124], Africa s-a declarat făţiş împotriva politicii lui Caesar. Atotputernici aici erau Varus şi Iuba[125]. Ceva mai mult chiar, aşa cum am menţionat, tot aici se refugiaseră Cato şi Scipio, însoţiţi de partizanii lor[126]. Toţi aceştia au făcut front comun pentru a lupta împotriva lui Caesar, au luat toate măsurile de cuviinţă pentru a se apăra pe continentul african şi au îndreptat mai multe atacuri maritime împotriva ţărmurilor siciliene şi ale Sardiniei, împiedicînd desfăşurarea normală a vieţii în oraşe; adesea răpeau corăbii, procurîndu-şi astfel arme, îndeosebi fierul de care aveau mare nevoie. În sfîrşit, pe vremea cînd îşi vedeau liniştiţi de treburi, fără teamă de a fi atacaţi de o armată trimisă împotriva lor, iar Caesar era încă reţinut în Egipt sau la Roma, pregătirile pe care le făceau şi planurile lor de viitor au căpătat o asemenea amploare, încît l-au trimis pe Pompeius[127] în Iberia. Ei aflaseră că pe acolo începuseră mişcări populare şi, încredinţaţi că localnicii se vor grăbi să-l primească cu braţele deschise pe fiul marelui Pompeius, au luat anumite măsuri, de parcă tînărul Pompeius avea să fie în curînd stăpîn în Iberia, de

unde, credeau ei, drumul spre Roma îi era ca şi deschis. Cît despre ei înşişi se şi vedeau plutind cu pînzele întinse spre Italia, în timp ce Pompeius s-ar fi aflat în drum spre Roma.

57 Îndeplinirea acestui proiect a fost totuşi amînată, mai întîi, deoarece Varus şi Scipio aveau amîndoi pretenţia de a lua comanda supremă. Varus invoca motivul că el avusese cel dintîi comanda în ţinut încă de multă vreme şi că Iuba, mîndru de victoria sa, era de părere că acea izbîndă îi dă dreptul la întîietate. Scipio şi Cato, care, de fapt se aflau în fruntea celor refugiaţi în Africa, primul, datorită înaltei funcţii pe care o deţinea, celălalt, datorită deosebitei sale înţelepciuni, s-au înţeles între ei, i-au convins şi pe ceilalţi să se alăture hotărîrii lor şi apoi i-au determinat pe toţi să acorde autoritatea supremă lui Scipio. Cato ar fi putut să împartă această autoritate cu Scipio sau chiar să o preia singur, dar el a refuzat această demnitate. Dintr-un punct de vedere, o asemenea rînduială i se părea periculoasă în împrejurările de atunci. Pe de altă parte, prin poziţia sa politică, era inferior lui Scipio, şi Cato ştia foarte bine cît de mult trage în cumpănă la război ca şeful să fie învestit cu putere supremă asupra tuturor celorlalţi, pe o cale strict legală. Iată din ce motiv Cato i-a cedat lui Scipio de bunăvoie puterea şi, ceva mai mult chiar, a pus sub comanda acestuia trupele pe care le adusese cu sine. Dar, deoarece el fusese acela care salvase Utica, oraş bănuit de a întreţine legături cu Caesar şi care se aflase cîndva la un pas de a fi distrus de partida adversă — Cato a primit însărcinarea să păzească oraşul şi să supravegheze apele teritoriale, precum şi coastele învecinate. Scipio a fost învestit cu o putere absolută asupra celeilalte părţi a armatei. Numele său, dacă ar fi fost şi numai atît, era de ajuns să inspire cea mai mare încredere tuturor partizanilor săi, care, nu ştiu după ce impresie ciudată, îşi închipuiau că un Scipio este peste putinţă să fie înfrînt pe pămîntul Africii.

58 Caesar cunoştea situaţia foarte bine[128]. Dîndu-şi seama, de altfel, că şi cei care slujeau sub ordinele lui aveau aceeaşi convingere şi că resimţeau aceeaşi teamă, el a luat cu sine pe un oarecare din neamul Scipionilor, numit tot Scipio (cu cognomenul de Salatton)[129] şi se îndreptă pe mare spre Hadrumetum (deoarece Utica era păzită cu mare grijă). Favorizat de anotimpul rece, Caesar a trecut marea fără ca inamicul să prindă de veste şi să-l poată întîmpina. În momentul cînd a debarcat, i s-a întîmplat un accident care părea să fie o prevestire sinistră, trimisă de zei, dar Caesar a ştiut cum să răstălmăcească întîmplarea în folosul lui. S-a nimerit ca la coborîrea de pe corabie să se împiedice şi să cadă la pămînt. Soldaţii care-l însoţeau, văzîndu-l căzut pe jos, s-au descurajat şi au început să strige, exprimîndu-şi astfel zgomotos nemulţumirea. Caesar, departe însă de a-şi pierde cumpătul, a întins palma deasupra pămîntului, ca şi cum într-adins ar fi căzut cu faţa la pămînt, îl acoperi cu sărutări şi strigă cu voce tare: „Africa, te ţin în mîinile mele“[130]. Apoi a atacat Hadrumetum, însă a fost respins[131]. Văzîndu-se silit să părăsească pînă şi tabăra în care cantonase, el s-a îndreptat spre un alt oraş, numit Ruspina, unde de astă dată a fost bine primit[132]. Aici îşi stabili tabăra de iarnă şi îşi făcu cartierul general pentru viitoarele operaţii. Iată care au fost isprăvile lui Caesar din acea vreme.

CARTEA XLIII

1 În anul următor Caesar a fost totodată dictator și consul[1], deținînd ambele magistraturi pentru a treia oară la rînd, avîndu-l drept coleg pe Lepidus[2], pentru amîndouă magistraturile. După ce a fost proclamat pentru prima oară dictator de către Lepidus, Caesar de îndată ce acesta a ajuns la sfîrșitul preturii pe care o deținea, l-a trimis în Hispania citerior. Cînd Lepidus s-a întors, i-au fost acordate onorurile triumfului fără ca să fi fost învingător sau să fi luptat împotriva vreunui dușman, sub simplul pretext că asistase la operațiile conduse de Longinus și de Marcellus[3]. Așadar, cu prilejul acelui triumf, adevărul este că Lepidus nu a putut înfățișa publicului spectator altceva decît banii smulși cu silnicie de la aliați. Caesar, după ce l-a copleșit astfel cu cinstiri de felul celor pomenite, l-a ales și coleg pentru cele două magistraturi de care răspundea. 46 î.e.n.

2 Cei doi abia intraseră în funcție, cînd anumite semne umplură de groază pe locuitorii Romei. Un lup a fost văzut pe străzile orașului; s-a născut un purcel asemenea unui elefant, în afară de forma picioarelor. În Africa, Petreius și Labienus, care băgaseră de seamă că Caesar părăsise tabăra[4] pentru a căuta hrană în satele învecinate și că trupele sale de cavalerie nu-și reveniseră încă pe deplin după obositoarea călătorie pe mare, asmuțiră cete de numizi împotriva pedestrimei lui Caesar. Prin acest atac ei au produs o mare neorînduială în ordinea pedestrașilor cesarieni, omorînd în cursul primei ciocniri mulți oameni; și, poate ar fi izbutit să măcelărească și restul armatei, care se refugiase pe o înălțime, dacă ei înșiși nu ar fi fost grav răniți[5]. Caesar, în urma acestei întîmplări, a rămas foarte viu impresionat. La gîndul că fusese bătut de o mînă de oameni, ținînd seama și de apropiata sosire a lui Iuba[6] și a lui Scipio, care

așa cum se anunțase veneau cu toate forțele lor, Caesar se găsea în cea mai mare încurcătură și nu știa ce hotărîre să ia. Într-adevăr, el nu se simțea încă în stare să înfrunte inamicul, cu sorți de izbîndă. Pe de altă parte, își dădea seama de greutatea pe care ar fi întîmpinat-o dacă ar fi rămas pe loc, deoarece, chiar dacă dușmanii s-ar fi abținut să-l atace, nu avea proviziile necesare — cît și de imposibilitatea unei retrageri, prins în clește cum se afla între coastele maritime și interiorul țării.

Așa că Caesar se simțea profund descurajat.

3 În aceste împrejurări, un anume P. Sittius[7], dacă aici se cuvine să citățm numele acestuia și să nu vorbim despre o intervenție divină, veni în ajutorul lui Caesar și astfel îi asigură victoria. Sittius, alungat odinioară din Italia, strînsese cîțiva exilați ca și el și trecuse în Mauretania. Aici, în fruntea unei cete de oameni, în calitate de general al lui Bocchus, a încercat să dea o mînă de ajutor lui Caesar, fără să fi primit niciodată vreo binefacere din partea acestuia și fără măcar să fi fost cunoscut de Caesar, pentru a-l ajuta să ducă la bun sfîrșit războiul început și a ieși din situația critică în care se afla. Adevărat este că Sittius n-a alergat de îndată în ajutorul lui Caesar; el auzise că pozițiile lui Caesar erau foarte departe și, de altfel, își făcuse socoteala că (mica forță pe care el o avea la dispoziție), nu-i va putea fi de prea mare folos. Dar, surprinzîndu-l pe Iuba în momentul cînd regele își părăsea țara în fruntea războinicilor lui, el năvăli în Numidia pe care o devastă și de aici trecu în Getulia, care se afla de asemenea sub stăpînirea acestui monarh. Intervenția lui Sittius l-a determinat pe Iuba să renunțe la expediția începută, să se oprească în mijlocul drumului și să se întoarcă împreună cu grosul armatei sale, din care doar o parte a fost trimisă ca să-l susțină pe Scipio. Este dovada cea mai bună că dacă numidul ar fi izbutit să realizeze joncțiunea cu trupele lui Scipio[8], Caesar n-ar fi putut susține atacurile lor combinate. Și cu toate acestea Caesar tot nu a îndrăznit să înceapă de îndată lupta

cu Scipio, deși acesta rămăsese singur. În efectivul de război al lui Scipio se aflau printre altele și elefanți care, din pricina felului cum erau învățați să lupte și, mai mult poate, din cauza dezordinii pe care o stîrneau în rîndurile cavaleriei[9], îi inspirau temeri întemeiate.

4 Așadar, mulțumindu-se să-și apere tabăra de război pe cît putea de bine, Caesar trimise în Italia după alți soldați și elefanți, nu pentru că își promitea să facă cine știe ce ispravă prin adăugarea acestor noi contingente (care nici măcar nu erau numeroase), ci cu scopul să-și deprindă caii cu înfățișarea și sunetul vocii elefanților ca astfel să nu se mai sperie de elefanții dușmanilor.

În acest timp, getulii împreună cu alte triburi dintre populațiile învecinate, au trecut în tabăra lui Caesar, în parte, datorită chiar getulilor, deoarece ceilalți auziseră că au fost încărcați cu onoruri; în parte însă datorită și amintirii lui Marius, deoarece Caesar era rudă cu acesta[10]. Pe cînd Caesar își cîștiga noi aliați, iată că în cele din urmă sosiră și cei din Italia, e drept, cu mare greutate, după o traversare destul de înceată și plină de primejdii, din cauza timpului nefavorabil și a patrulelor dușmane. Caesar, atunci, nu mai rămase în expectativă ci, din contră, se grăbi să dea bătălia, pentru a putea să zdrobească forțele lui Scipio înainte de sosirea lui Iuba[11]. Înaintînd către Scipio în direcția orașului Uzitta[12], de-a lungul crestei unei coline de unde domina în același timp atît orașul cît și tabăra inamică, el se stabili aici, după ce i-a alungat în prealabil de pe înălțimi pe cei care ocupau colina. În continuare, din vîrful acestui deal îl urmări pe Scipio, care avusese îndrăzneala să-l atace și, cu ajutorul cavaleriei pe care o conducea el însuși provocă mari pierderi în rîndurile soldaților lui Scipio. Caesar izbuti astfel să pună stăpînire pe acest ținut unde ridică întărituri; apoi, după ce a cucerit de la Labienus o altă colină, așezată de cealaltă parte a orașului, ocupă și acel sector pe care de asemenea l-a fortificat temeinic. Scipio, de teamă să nu fie nimicit de forțele lui Caesar, nu mai avea curajul să dea piept cu el și îl chemă pe

Iuba în ajutorul lui. Cum Iuba nu dădea nici semn de viaţă, Scipio îi făgădui că îi va ceda toate posesiunile romane din Africa. Momit de această făgăduială, Iuba trimise noi trupe împotriva lui Sittius iar el însuşi se îndreptă iarăşi împotriva lui Caesar.

5 În timpul acestor tratative, Caesar a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să-l determine pe Scipio să primească lupta. Deoarece nu a izbutit, începu să facă propagandă printre soldaţii lui Scipio în favoarea păcii şi să împrăştie pretutindeni manifeste prin care făgăduia băştinaşilor că va veghea asupra neatîrnării posesiunilor lor şi că ei vor putea pleca în deplină libertate; romanilor le asigura impunitatea, recompense, precum şi multe alte avantaje care era de datoria lui să le acorde celor care luptau alături de el. Prin acest mijloc Caesar reuşi să cîştige un număr destul de mare de soldaţi[13]. Scipio, la rîndul lui, încercă şi el să răspîndească foi scrise şi cuvinte promiţătoare în rîndurile duşmanilor, cu speranţa că unii soldaţi vor trece poate, de partea lui; cu toate acestea nu a putut clinti pe nimeni. Insuccesul lui Scipio nu însemna că nu s-ar fi găsit unii dornici să-i îmbrăţişeze cauza, dacă el s-ar fi priceput să facă vreo făgăduială asemănătoare cu cele ale lui Caesar; dar în loc să le vorbească de recompense, el îi chema pe ostaşi la luptă, îndemnîndu-i, cînd aşa ceva nu se potrivea, la eliberarea poporului şi a Senatului roman. Şi astfel, cum Scipio prefera să scoată în evidenţă noblеţea cauzei pentru care lupta, făcînd apel la raţiune, în detrimentul unor măsuri mai nimerite cu împrejurările atunci actuale, nu a atras pe nimeni de partea lui.

6 Atîta vreme cît Scipio a fost singur în tabăra sa, aşa s-au desfăşurat lucrurile; situaţia însă s-a schimbat odată cu sosirea lui Iuba[14]. Amîndoi începură să provoace şi să hărţuiască trupele duşmane care acum nu mai voiau ele să primească lupta. Cavaleria lor a făcut mult rău patrulelor cesariene care se îndepărtau de lagăr. Caesar

părea că nu este dispus să înceapă lupta decît împotriva voinţei lui[15]. Cu toate acestea, împiedică sistematic lucrările de încercuire începute de inamic, mulţumindu-se să atace convoaiele care transportau merinde şi să aducă fără întrerupere alte noi trupe din Italia. Cînd întăririle au ajuns în cele din urmă pe pămînt african, destul de tîrziu şi cu mari greutăţi (căci ele nu erau strînse la un loc şi nici nu puteau să se regrupeze decît încetul cu încetul, lipsa de corăbii necesare unui transport masiv dovedindu-se un mare neajuns), cînd, aşadar, aceste întăriri au ajuns în sfîrşit, Caesar, simţindu-se tare pe situaţie prinse din nou curaj şi ducîndu-şi oastea în afara zidurilor şi a şanţurilor de apărare o aşeză în linie de bătaie. Duşmanii, cînd au observat această manevră, s-au aşezat şi ei în formaţie de luptă, fără ca totuşi să înceapă bătălia. Această manevră s-a repetat timp de mai multe zile; dar, afară de unele scurte încăierări între cele două corpuri de cavalerie, nu a avut loc nici o acţiune prea însemnată.

7 Caesar, gîndindu-se că nu va fi în stare, din cauza poziţiei pe care o ocupau, să-i silească pe inamici să înceapă lupta fără voia lor, se îndreptă spre Thapsus pentru a forţa bătălia în cazul cînd duşmanii ar fi sărit în ajutorul acestui oraş pe care avea de gînd să-l ocupe dacă nimeni nu-i venea în apărare. Oraşul Thapsus este aşezat pe un fel de peninsulă, mărginită pe o latură de apele mării iar de cealaltă de mlaştini[16]. Mijlocul este alcătuit dintr-un istm îngust, la rîndul lui mlăştinos, în aşa fel că pe ambele părţi, dar numai pe o cale extrem de îngustă, poţi să ajungi pînă la oraş dacă mergi de-a lungul falezelor fie prin dreapta fie prin stînga mlaştinilor. Caesar, după ce a înaintat spre oraş prin aceste înguste căi de acces, a ridicat aici întăriturі şi a ales acest loc drept cantonament. Locuitorii nu i-au pricinuit nici un neajuns (dat fiind că nu erau în stare să organizeze o apărare); Scipio însă, împreună cu Iuba, punînd stăpînire pe istm de ambele părţi unde limba de pămînt

se unește cu continentul[17], au încercat să taie ieșirea lui Caesar săpînd tranșee și înălțînd lucrări de apărare pe ambele laturi.

8 În timp ce erau preocupați cu aceste lucrări, care înaintau considerabil pe zi ce trecea (căci pentru a zori pe cît se putea executarea acestor fortificații ei își așezaseră rînduri rînduri elefanții în acele puncte în care zidul de întăritură încă neterminat ar mai fi putut oferi un loc de trecere pentru dușman, iar tot restul armatei nu făcea altceva decît să lucreze cu spor), Caesar atacă fulgerător trupele care se aflau sub comanda lui Scipio și, după ce a împrăștiat de la distanță șirurile de elefanți prin lovituri de pietre aruncate cu praștii și prin săgeți[18], le urmări pe cînd se retrăgeau. Năpustindu-se apoi asupra oamenilor folosiți la lucrările de întărire, cînd aceștia se așteptau mai puțin, îi și puse pe fugă; după aceea, năvălind de-a valma cu fugarii înșiși în tabăra lor, o cuceri fără ca nimeni să-și fi dat prea bine seama de ce se întîmplă. Iuba, în fața acestei priveliști, a fost atît de emoționat, atît de zguduit, încît nu mai avu îndrăzneala să întîmpine nici picior de dușman, nici măcar să se gîndească la măsurile necesare de pază pentru propria lui tabără[19]. Reîntors la el acasă după o fugă rușinoasă, cum nimeni nu mai voia să-l reprimească, îndeosebi pentru că și mai înainte vreme Sittius împrăștiase trupele numide care îl atacaseră, regele înțelegînd că nu mai avea nici o nădejde de scăpare, se luptă corp la corp cu Petreius care și acesta, la rîndul lui nu mai avea speranță să fie iertat și astfel, au pierit amîndoi, ucigîndu-se unul pe altul.

9 Îndată după fuga lui Iuba, Caesar puse mîna pe lucrările de fortificații și făcu prăpăd în rîndurile tuturor acelora care îi ieșeau în cale, fără să-i pese de nimeni, nici măcar de aceia care se predau. Începînd cu această victorie, Caesar cuceri rînd pe rînd și alte centre populate, fără nici o împotrivire. După cucerirea Numidiei, a transformat-o în provincie romană și în fruntea pro-

vinciei nou create l-a adus pe Sallustius[20], cu titlul de guvernator, în realitate însă pentru a o jefui și a o pedepsi. Sallustius a săvîrșit în Africa corupții și furturi. Pînă la urmă a fost chemat să dea seama în fața justiției, acoperindu-se de rușine și de infamie, deoarece tocmai el, care în lucrările sale a urmărit prin numeroase și amare diatribe pe cîțiva care s-au făcut vinovați de a se fi îmbogățit pe spinarea provinciei în care se aflau în calitate de guvernatori n-a pus în concordanță purtarea sa cu discursurile pe care le-a compus. De aici se trage că, deși a fost iertat de către Caesar, el singur, în compoziția operei sale istorice și-a gravat propriul lui portret, întocmai ca pe un monument[21]. Iată deci cum s-au desfășurat lucrurile. Acele populații ale Libyei, care sînt învecinate cu Cartagina, în acea porțiune pe care noi o numim Africa, au fost integrate într-un teritoriu denumit *Vechea Provincie*, deoarece ele fuseseră supuse mai demult; Numidia, de curînd cucerită, a căpătat numele de *Provincia Nouă*. Cît despre Scipio, el a scăpat cu fuga de pe cîmpul de bătaie și, întîlnind din întîmplare o mică corabie, a plecat pe mare spre Iberia pentru a se întîlni cu Pompeius[22]; aruncat însă de valuri pe coastele Mauretaniei, de teamă să nu cadă în mîinile lui Sittius, s-a sinucis[23].

10 Cato, la început, se pregătea împreună cu numeroși alți fugari care alergau spre el de pretutindeni să preia conducerea directă a operațiilor și să-l respingă pe Caesar prin orice mijloc. Dar locuitorii din Utica, care nu avuseseră înainte vreme nici un sentiment de ostilitate față de Caesar și care vedeau acum că Caesar este învingător, au refuzat să-i dea ascultare. Senatorii și cavalerii cîți se găseau de față se temeau să nu fie prinși și arestați de localnici. De aceea, gîndul lor era numai la fugă. Cato s-a hotărît atunci să nu mai lupte împotriva lui Caesar (de altfel nici nu era în stare să-i țină piept) dar nici să i se alăture — nu fiindcă s-ar fi temut de soarta ce-l aștepta, (știa doar bine că Caesar, în interesul reputației sale de om iertător, s-ar fi grăbit

să-l absolve de orice vină) — dar iubea mai presus de orice libertatea, nu voia să-şi plece fruntea în faţa nimănui şi socotea că moartea este un lucru mult mai uşor de îndurat decît clemenţa lui Caesar. După ce i-a reunit pe acei dintre concetăţeni care se mai aflau încă la Utica, şi după ce i-a întrebat pe fiecare în parte ce gînduri avea de scăpare, le îngădui să plece dîndu-le cele necesare pentru drum, iar fiului său îi porunci să se ducă la Caesar. „De ce nu faci şi tu acelaşi lucru tată?" îl întrebă tînărul. — „Deoarece eu, răspunse Cato, crescut în libertate de acţiune şi de gîndire, nu mai pot acum, ajuns la bătrîneţe, să mă deprind a trăi ca un sclav, printr-o răsturnare a tuturor principiilor mele de viaţă; tu însă, născut şi crescut într-o asemenea orînduire politică, pentru tine este chiar bine să te alături divinităţii în grija căreia soarta te-a dat".

11 După ce a luat aceste măsuri şi a făcut în faţa locuitorilor din Utica o dare de seamă asupra modului cum a guvernat, după ce le-a încredinţat sumele de bani care aparţineau administraţiei publice precum şi toate celelalte bunuri pe care le avusese în seamă în calitate de guvernator, Cato a hotărît să-şi pună capăt zilelor încă înainte de sosirea lui Caesar. În timpul zilei[24] nu a făcut nici o încercare de sinucidere (fiul lui, cît şi ceilalţi tovarăşi îl păzeau cu străşnicie); dar cînd s-a lăsat înserarea, strecură, fără ca nimeni să observe, un pumnal sub căpătîiul unde dormea şi ceru cartea lui Platon *Despre suflet*, fie că prin această dorinţă a vrut să nu dea nimic de bănuit acelora care îl înconjurau, şi anume că nutreşte gînduri de moarte, fie că prin această lectură voia să-şi uşureze întrucîtva sfîrşitul. Cînd a terminat de citit cartea, iar noaptea era cam la jumătate, trase pumnalul din teacă şi, prin lovitura cu care îşi spinteca pîntecele, ar fi murit de îndată prin pierderea abundentă a sîngelui dacă nu ar fi căzut din pat şi dacă prin acest zgomot, nu i-ar fi deşteptat pe aceia care se culcaseră în preajma lui. Într-o clipă fiul său şi cîţiva alţi credincioşi, alergînd spre el, îi aşezară intestinele la loc şi îi dădură toate îngrijirile medicale necesare. Apoi ei îndepărtară pumnalul şi închiseră uşile ca să-i dea răgaz să se odihnească (nimeni într-adevăr nu credea că mai este în primejdie); Cato însă îşi smulse feşele, redeschise rana în mod brutal, înfigîndu-şi mîna în pîntece şi astfel şi-a dat sufletul[25].

Dintre toţi oamenii timpului său Cato a fost cel mai credincios apărător al principiilor democratice, cel mai energic şi mai tenace om în sentimentele pe care le-a avut. Chiar şi după moartea sa el s-a bucurat de un renume deosebit, care i-a atras şi porecla de Cato din Utica, şi aceasta din două motive: deoarece s-a sfîrşit în Utica şi pentru că, în cinstea lui, i s-a făcut o înmormîntare pe cheltuiala publică.

12 Cît despre Caesar, el a declarat că resimte o adevărată mînie împotriva lui Cato deoarece i-a răpit gloria de a-l fi scăpat cu viaţă[26]. De altfel, după obiceiul lui, îl iertă pe fiul lui Cato şi pe majoritatea acelora care se aflaseră în preajma lui Cato; unii dintre aceştia s-au alăturat lui Caesar de îndată, alţii, ceva mai tîrziu, toţi însă de bună voie, cei din urmă cu speranţa că timpul a mai şters ceva din mînia lui Caesar; pînă la urmă obţinură şi ei îndurare. Numai Afranius şi Faustus nu au venit la Caesar de bunăvoia lor, (ştiind prea bine că pentru ei nu a mai rămas altceva decît moartea); în fuga lor spre Mauritania au fost însă prinşi de către Sittius. Caesar i-a condamnat la moarte, fără să-i mai judece, în calitatea lor de prizonieri de război. În ce-l priveşte pe Lucius Caesar[27], deşi era rudă cu Caesar şi cu toate că s-a înfăţişat în calitate de suplicant, fără ca nimeni să-l silească, ţinînd seama că Lucius nu încetase în tot timpul absenţei lui să lupte împotriva politicii pe care o ducea, Caesar îi porunci mai întîi să-şi întocmească apărarea pe temeiuri juridice, ca să lase impresia că nu-l va condamna fără un simulacru de judecată; apoi, ezitînd

totuşi să pronunţe el însuşi condamnarea la moarte, opri deocamdată cursul cercetărilor şi, ceva mai tîrziu, l-a omorît, pe furiş.

13 Într-adevăr acesta era obiceiul lui Caesar. Cînd printre cei din preajma sa se aflau unii pe care îi simţea nesiguri, alegea una din următoarele două căi: sau, fără nici o remuşcare, îi lăsa să cadă sub loviturile duşmanilor lor personali sau, în toiul bătăliilor lua măsuri ca aceştia să fie ucişi în cursele întinse chiar de proprii lor tovarăşi. Metoda lui era de a nu se răzbuna făţiş asupra acelora care îi făcuseră vreun rău, aşa cum am mai menţionat de altfel; adversarilor cărora nu le putea găsi o vină de importanţă capitală, le ticluia sfîrşitul în taină, cu toate că arsese fără să le citească toate documentele pe care le-a găsit în arhiva lui Scipio şi cu toate că el personal cruţase viaţa multora dintre aceia care luaseră armele împotriva lui, unora, pentru faptul că erau personalităţi cu vază, altora, de hatîrul prietenilor pe care îi aveau; căci, aşa cum s-a spus, el a îngăduit partizanilor şi tovarăşilor săi de luptă să-i ceară îndurare, fiecare în parte, pentru viaţa unui proscris. Nu încape îndoială că el l-ar fi salvat pe Cato; căci admiraţia lui Caesar pentru Cato era atît de mare încît, atunci cînd Cicero a scris ceva mai tîrziu elogiul pentru Cato, Caesar, departe de a se supăra, deşi Cicero însuşi se număra printre duşmanii săi, s-a mulţumit să scrie un tratat pe care l-a intitulat *Anti-Cato*.

14 Caesar, după ce a luat aceste măsuri şi după ce, pe dată, şi chiar înainte de a trece în Italia, a scutit de serviciul militar pe acei dintre soldaţii săi care erau prea înaintaţi în vîrstă, ca nu cumva să mai stîrnească cine ştie ce noi tulburări, s-a îngrijit să încheie cît mai repede, toate treburile africane în măsura în care putea s-o facă şi apoi, cu toate forţele sale navale, s-a îndreptat spre Sardinia[28]. De aici el trimise în Iberia un corp de oaste sub comanda lui

Caius Didius, iar el însuşi plecă la Roma[29], mîndru de faima strălucită a isprăvilor sale războinice. Aici izbînda îi era dinainte încă preamărită prin cîteva decrete ale Senatului. Senatul hotărîse să se ţină jertfe timp de 40 de zile în cinstea victoriei sale; i s-a îngăduit apoi să aibă la dispoziţie cai de culoare albă cu prilejul sărbătorilor triumfului care îi fusese mai de mult acordat; să fie însoţit nu numai de lictorii la care avea drept, dar şi de aceia pe care îi avusese în timpul primei sale dictaturi cît şi de cei care îl urmaseră, în timpul celei de a doua dictaturi. Pentru trei ani a fost numit prefect al moravurilor[30] (căci acesta a fost numele dat acestei magistraturi, ca şi cum titlul de censor n-ar mai fi fost demn de el) cît şi de dictator pentru următorii zece ani, fără întrerupere[31]. Ceva mai mult, printr-un decret i s-a dat dreptul să se aşeze în Adunarea Senatului pe un scaun curul, alături de consuli; să-şi exprime părerile înaintea tuturor; la toate jocurile ţinute în circ el să fie acela care să dea semnalul de începere; ca magistraturile cît şi toate celelalte onoruri care mai înainte vreme erau acordate de Adunarea poporului, să treacă în sarcina lui. De asemenea, s-a mai hotărît ca unul din carele de război ale lui Caesar să fie aşezat pe Capitoliu în faţa statuii lui Jupiter, iar el însuşi să fie înfăţişat printr-un chip de bronz, stînd în picioare pe întinsul pămîntului; o inscripţie săpată pe monument urma să-l glorifice ca pe un semizeu; pe Capitoliu s-a hotărît ca numele lui Caesar să fie săpat în piatră în locul aceluia al lui Catulus, ca şi cum acest templu, pentru a cărui construcţie Caesar încercase odinioară să-i ceară lui Catulus socoteală în faţa justiţiei, ar fi fost terminat de către el[32]. M-am mărginit să menţionez aceste onoruri, nu pentru că ele ar fi fost singurele care au fost votate (alături de acestea au fost înfăţişate numeroase alte propuneri, care, evident au fost şi ele promulgate ci pentru că Caesar a refuzat pe toate celelalte şi nu le-a acceptat decît pe acestea.

15 Toate aceste decrete erau deja în vigoare cînd Caesar a sosit la Roma. Aici, dîndu-şi seama că cetăţenii se temeau de puterile pe care le acumulase, că aveau îndoieli cu privire la mărinimia ce-o arătase şi că în consecinţă, se aşteptau la nenumărate alte năpăstuiri asemănătoare acelora prin care trecuseră înainte vreme, că onorurile exagerate care îi fuseseră acordate nu erau altceva decît un mijloc de a ocoli primejdia presimţită — adică porneau din simplă linguşire şi nu dintr-un sentiment de sinceră apreciere — el căuta să liniştească spiritele şi insuflă încredere prin acest discurs pe care l-a ţinut în Senat: „nimeni dintre voi, senatori, să nu se aştepte din partea mea la un cuvînt sau la un gest jignitor, pentru că m-am întors victorios şi acum, fără să fiu obligat să răspund în faţa nimănui, pot să spun tot ceea ce îmi trece prin minte sau să fac, în deplină libertate, tot ceea ce doresc. Nu, nu aşa stau lucrurile. Dacă Marius, Cinna şi Sulla, precum şi toţi ceilalţi, ca să zic aşa, care au avut cîndva norocul să-şi zdrobească adversarii au dat dovadă, o dată victorioşi şi stăpîni pe situaţia la care doreau să ajungă, de o conduită diametral opusă promisiunilor şi comportării lor anterioare — după ce în prealabil au izbutit prin acţiunile lor politice să atragă nu puţini cetăţeni, ţinînd discursuri şi săvîrşind numeroase acte de umanitate, în scopul de a-i cîştiga drept prieteni sau, cel puţin, de a nu-i avea de duşmani — acesta nu este un motiv ca oamenii să-şi închipuie că şi eu, la rîndul meu, voi proceda la fel. Într-adevăr, după cum odinioară, în relaţiile pe care le-am avut cu voi nu m-am comportat altfel, schimbîndu-mi firea mea obişnuită pentru a da frîu liber astăzi, cînd am această posibilitate, unei îndrăzneli care cu nimic nu-mi mai poate periclita situaţia, nici mai tîrziu nu mi-am ieşit din fire şi n-am fost orbit de numeroasele mele izbînzi, aşa încît să mă transform în tiranul vostru (căci, oamenii despre care am vorbit, după părerea mea au fost victimele acestor două slăbiciuni, sau, cel puţin ale uneia dintre ele); cred că aţi ajuns în sfîrşit să pricepeţi că felul meu de a fi este acela pe care îl cunoaşteţi din experienţă (mai este oare nevoie să revin asupra tuturor acţiunilor mele şi să vă plictisesc, făcîndu-mi eu însumi propriul meu elogiu?). Mă voi feri să nemulţumesc soarta care îmi surîde; cu cît m-am bucurat mai mult de favoarea ei în trecut, cu atît voi căuta să acţionez mai prudent pe viitor. În străduinţa mea de a ajunge destul de puternic şi destul de sus ca să-i pot pedepsi cum se cuvine pe toţi aceia care au luptat împotriva mea şi să înăbuş cu asprime manevrele acelora care au trecut de partea adversă — n-am urmărit alt scop decît acela de a putea, la adăpost de primejdii, să mă înfăţişez într-o lumină cît mai bună şi să mă bucur în deplină mulţumire de succesele pe care le-am obţinut.

16 De altfel, pentru un bărbat nu ar fi nici frumos, nici drept dacă s-ar dovedi că săvîrşeşte, la rîndul lui, aceleaşi fapte pe care el le condamnă la adversarii săi. Cît despre mine n-aş vrea, după ce m-am purtat întocmai cu predecesorii mei, imitîndu-le faptele, să mă deosebesc de ei numai prin simpla strălucire a unei izbînzi totale. Cine, în adevăr, are în primul rînd datoria să facă celorlalţi oameni cît mai mult bine, şi aceasta cît mai des cu putinţă, decît acela care are în mînă puterea supremă? Şi cine oare trebuie să se ferească mai mult ca oricine să comită greşeli, decît acela care are deplină autoritate? Cine, în sfîrşit, trebuie să se folosească cu cea mai mare precauţie de darurile pe care le-a primit de la zei, decît acela care a fost copleşit de divinitate cu cele mai înalte favoruri? De datoria cui este să administreze cu cea mai mare chibzuinţă bunurile care îi stau la dispoziţie, dacă nu a aceluia care are avutul cel mai mare şi care tremură ca nu cumva să-l piardă? Buna stare rămîne în picioare numai atîta vreme cît este însoţită de înţelepciune; iar puterea de a face tot ce doreşti, cînd îşi cunoaşte limitele, păstrează ceea ce a cucerit; care să fie oare cel mai important privilegiu pe care nu-l au nicicum cei care se bucură

de o prosperitate lipsită de căldura virtuții? După părerea mea, acela de a obține satisfacția, atîta cît trăiești, să fii iubit fără prefăcătorie și, după moarte, lăudat pe bună dreptate. Dimpotrivă, acela care a abuzat fără margini de puterea pe care o deține, nu are parte nici de bunăvoință sinceră, nici de siguranță adevărată. Poate doar să fie copleșit de lingușiri mincinoase, în timp ce pe ascuns este ținta tuturor calomniilor* ... căci această autoritate face ca toată lumea, dar mai ales cei din preajmă să devină bănuitori și încolțiți de frică.

17 Dinadins v-am vorbit în acest spirit al moralei. Doresc să fiți bine lămuriți că la mine nu e vorba nici de o ostentație găunoasă, nici de o inspirație întîmplătoare, de moment; eu obișnuiesc să gîndesc și să rostesc doar acele lucruri pe care încă de la bun început le-am cîntărit cu grijă și știu că se potrivesc cu poziția mea și că sînt spre folosul meu. Din această cauză ați face bine să aveți încredere în mine nu numai pentru prezent, ci, însuflețiți de cele mai frumoase speranțe și pentru viitor; să vă faceți socoteala că, de-aș fi fost un prefăcut în purtarea mea de odinioară, astăzi încă, aș fi avut putința să vă arăt ceea ce sînt în stare să fac, fără nici o amînare. Dar nici în trecut modul meu de a gîndi nu a fost altul, așa cum dovadă pentru această afirmație sînt însăși acțiunile mele, și nici acum, vedeți bine, nu fac altceva decît să mă străduiesc să păstrez o linie de conduită cît mai moderată cu putință; vă jur pe Jupiter, dar nu pe Jupiter atotputernicul, ci pe acel Jupiter care întinde asupra voastră o mînă protectoare, nu tind să devin tiranul vostru, ci conducătorul vostru; în legătură cu toate cîte vor trebui făcute în interesul tuturor voi fi consul și dictator, dar mă voi comporta ca un simplu cetățean particular, dacă este vorba să fac rău cuiva. Căci, după

* Lacună în text.

părerea mea, a vorbi despre un asemenea subiect este un lucru aproape rușinos. Cum oare m-aș încumeta eu să condamn la moarte pe cineva dintre voi, dacă nu are nici o vină față de mine, tocmai eu care departe de a da pieirii pe cineva dintre aceia care au trecut de partea dușmanului meu — cu toate că știam prea bine că unii s-au grăbit să facă totul împotriva mea, numai pentru a-și arăta zelul față de dușmanii mei — am acordat iertare tuturor acelora ce n-au fost decît o singură dată în rîndurile adversarilor mei și am grațiat pînă și un mare număr dintre aceia care au luptat de două ori împotriva mea? Cum aș putea să păstrez în inimă sentimente de ură împotriva cuiva cînd, după cum bine știți, refuzînd să citesc și chiar să copiez documentele găsite în arhiva secretă a lui Pompeius și a lui Scipio, le-am ars de îndată pe toate? Cel mai bun lucru pe care îl avem de făcut, Senatori, este acela de a ne uni cu hotărîre forțele, dînd uitării toate cîte s-au petrecut cîndva, ca o urmare necesară a unei intervenții divine. Să începem așadar să ne iubim unii pe alții, cu inima curată, de parcă acum am fi primit cetățenia romană. Doresc, în ce vă privește, să nutriți pentru mine simțămintele datorate unui părinte, bucurîndu-vă astfel de roadele prevederii și solicitudinii mele, fără să aveți de ce a vă teme. Cît despre mine, de datoria mea este să veghez asupra voastră, așa cum veghezi asupra copiilor tăi, dorind din tot cugetul ca toate actele voastre să fie întotdeauna conforme cu justiția, închizînd ochii, ca la ceva de neevitat, în fața slăbiciunilor —, împărtășind oamenilor merituoși onorurile care li se cuvin și îndreptînd, pe cît este omenește cu putință, pe cei care își manifestă răutatea.

18 Soldații mei, nu mai mult decît persoana mea nu se cuvine să vă inspire teamă. Nu trebuie să vedeți în ei decît paznicii propriei mele autorități cît și a autorității voastre. Am mai mult decît un singur motiv ca să-i reții încă sub arme. Dar, întreținerea acestei armate va fi făcută nu împotriva intereselor voastre, ci în

folosul vostru. Soldaţii se vor mulţumi cu ceea ce li se va da şi îşi vor arăta recunoştinţa pentru cele ce primesc. Se va spune, poate, că banii ridicaţi în ultima vreme depăşesc sumele obişnuite. Acest lucru era însă necesar pentru ca acele elemente care au tulburat ordinea publică să ajungă să înţeleagă situaţia de fapt şi; totodată, pentru ca cei care obţinuseră victoria, datorită împărţirii unor raţii de hrană îndestulătoare, să nu alunece şi ei pe calea nemulţumirilor care duc la răscoală. Nici un ban din aceste sume, credeţi-mă vă rog, nu a fost cheltuit în folosul meu personal; departe de aşa ceva, în folosul vostru mi-am risipit toată averea şi, pe lîngă aceasta, am cheltuit mari sume de bani luate cu împrumut şi dobîndă. Unele din aceste fonduri, ştiţi bine, au fost cheltuite pentru necesităţile războiului; altele, au fost puse deoparte pentru necesităţile voastre, pentru a sluji înfrumuseţării oraşului şi nevoilor de administraţie. Vedeţi dar că eu sînt acela asupra căruia cade umbra neplăcută a cheltuirii acestor contribuţii; voi, voi nu veţi face altceva decît să vă bucuraţi cu toţii laolaltă de foloasele care decurg atît pentru serviciul militar cît şi pentru alte aspecte din viaţa publică; în fiecare clipă avem încă nevoie de corpuri de armată, deoarece, fără acest sprijin, cînd locuieşti într-un oraş cum este Roma şi cînd posezi un imperiu atît de întins, nu este posibil să trăieşti în siguranţă. Abundenţa fondurilor băneşti şi un număr ridicat de soldaţi devin în aceste împrejurări principala pîrghie a siguranţei noastre. Aşadar, nimeni dintre voi să nu bănuiască că am intenţia să provoc noi supărări oamenilor avuţi, sau să stabilesc noi dări; cele cîte sînt în vigoare îmi vor ajunge şi voi depune toate eforturile să fiu bogat, împreună cu voi toţi, decît să mă văd pus în situaţia de a răpi pe nedrept, indiferent cui, din bogăţiile pe care le posedă". Caesar, prin aceste cuvinte pe care le-a rostit mai întîi în Adunarea Senatului, şi apoi în Adunarea Poporului[33], nu începe vorbă că a ridicat o piatră de pe sufletele oa-

menilor, dar, cu toate acestea tot nu a putut să liniştească pe deplin spiritele agitate înainte de a fi dovedit, prin fapte, că se ţine de cuvînt.

19 A urmat o mare desfăşurare de serbări grandioase, aşa cum se cuvenea pentru victorii atît de numeroase şi de însemnate. Caesar şi-a celebrat triumful asupra gallilor, Egiptului, asupra lui Pharnakes şi asupra lui Iuba, triumf pe care l-a împărţit în patru, adică în patru zile diferite[34]. Fastul care s-a desfăşurat a încîntat ochii spectatorilor; dar egipteana Arsinoe (căci şi ea a fost dusă în mijlocul captivilor[35]), mulţimea lictorilor, trofeele luate de la cetăţenii căzuţi pe pămîntul african, purtate cu prilejul acelui triumf, au provocat un sentiment de adîncă durere. Într-adevăr, numărul lictorilor, un număr cum pînă atunci nimeni nu mai văzuse încă întrunit cu ocazia triumfurilor, a stîrnit o tulburare în care se strecura şi îngrijorarea. Pe de altă parte, Arsinoe, femeie care odinioară avusese rangul de regină şi care acum putea fi văzută cum mergea în lanţuri, lucru fără precedent pînă atunci la Roma, stîrnea multă compătimire şi oferea romanilor un pretext ca să-şi deplîngă propriile lor nenorociri. Pînă la urmă, Arsinoei i s-a dat drumul, ţinîndu-se seama de fratele şi de sora ei; toţi ceilalţi prizonieri însă, printre care şi Vercingetorix, au fost executaţi[36].

20 Faptele pe care le-am povestit nu erau pe placul multora; şi cu toate acestea lumea le privea cu destul sînge rece cînd lua în considerare mulţimea cuceririlor lui Caesar şi măreţia isprăvilor sale de arme. Nu mai puţin însăşi admiraţia pentru persoana lui Caesar avea o mare pondere în viaţa publică, îndeosebi datorită îngăduinţei cu care trecea cu vederea libertăţile prea mari de critică în rîndurile ostaşilor săi. Soldaţii aveau obiceiul să copleşească cu tot felul de aluzii muşcătoare pe aceia cărora Caesar le mijlocise intrarea în Senat[37]; şi, printre alte scăderi de care se făcuse vinovat, soldaţii nu-i iertau mai ales iubirea pentru Cleo-

patra şi popasul de la curtea lui Nicomedes, regele Bithyniei, în preajma căruia petrecuse zile frumoase în tinereţe. Pe aceştia doi soldaţii nu încetau să-i batjocorească, ajungînd pînă să şi spună: „Caesar a cucerit pe galli, dar Nicomedes l-a cucerit pe Caesar"[38]. În fine, după toate aceste ironii, cîntate în cor, soldaţii obişnuiau să strige chiar în faţa lui Caesar: „Dacă ai să faci numai bine în jurul tău, îţi vei primi pedeapsa; dacă vei face numai rele, vei ajunge rege". Prin aceste cuvinte ei lăsau să se înţeleagă că, dacă Caesar ar fi redat poporului libertatea, lucru pe care ei îl socoteau a fi drept, ar fi trebuit să fie judecat pentru toate încălcările de pînă atunci ale legalităţii; pedeapsa ar fi urmat să vină în curînd; dacă însă ar fi păstrat în mîinile sale puterea, comportare potrivită pentru un om nedrept, Caesar putea să se considere singurul stăpînitor al statului roman.

Caesar nu era prea supărat cînd îi auzea vorbind astfel, ba chiar se şi bucura mult de această libertate de exprimare cu privire la propria lui persoană, căci dovedea încrederea că o asemenea îndrăzneală nu va provoca resentimente din partea comandantului suprem. Excepţie făceau acele glume în care lui Caesar i se aducea aminte de legătura sa cu Nicomedes; cînd auzea asemenea aluzii, Caesar se supăra grozav şi nu îşi ascundea mînia; el încerca să se apere, începea chiar să se jure, ceea ce stîrnea hazul tuturor.

21 Chiar din prima zi cînd şi-a sărbătorit triumful, s-a ivit un semn nefavorabil pentru Caesar: oiştea carului său triumfal s-a rupt drept în faţa templului zeiţei Fortuna ridicat de Lucullus, aşa că Caesar s-a văzut nevoit să facă restul drumului pe care îl mai avea de împlinit, suit pe un alt car[39]. El a urcat în genunchi treptele Capitoliului, fără să acorde nici o atenţie carului de război aşezat în cinstea sa în faţa statuii lui Jupiter, nici imaginii pămîntului aşezat la picioarele sale, nici inscripţiei gravată pe această imagine. Ceva mai tîrziu, Caesar a avut grijă să şteargă

titulatura de semi-zeu. În acest fel şi-a sărbătorit el triumful. Cu acel prilej a oferit poporului ospeţe nemaipomenit de îmbelşugate, a făcut o distribuţie generoasă de grîne la care a adăugat şi raţii de untdelemn[40]. Mulţimii care a participat la această distribuţie i-a acordat, de cap de om, cîte 75 de drahme făgăduite încă dinainte vreme, suplimentate cu o sumă de încă 25 de drahme. Soldaţii au căpătat cîte 5 000 de drahme de fiecare om[41]. Şi Caesar nu s-a mărginit la această mărinimie deosebită; personal a vegheat ca totul să se desfăşoare în cea mai perfectă ordine. Aşa de pildă, cum numărul acelora care aveau dreptul la raţia de grîne creştea mereu, fără să se mai oprească, nu în virtutea drepturilor meritate, ci ca urmare a obişnuitelor dispute interne, Caesar procedă la o revizie severă a listelor şi şterse aproximativ jumătate din numele înscrise.

22 Celelalte zile în care şi-a sărbătorit triumful s-au petrecut conform datinilor obişnuite. În ultima zi, după cină, a venit în Forul care-i purta numele încălţat cu sandale şi purtînd pe cap o cunună împletită din fel de fel de flori. De aici a fost transportat acasă la el, înconjurat ca să zic aşa, de aproape toată plebea Romei, care îl urma în convoi, precum şi de un mare număr de elefanţi purtători de facle. Căci Caesar construise un For, care îi purta numele, piaţă mai frumoasă încă decît Forul Roman; măreţia acestui din urmă For a crescut însă în aşa măsură, încît cu vremea a fost denumit Marele For[42]. Caesar aşadar, după ce a terminat construcţia Forului său precum şi pe cea a templului zeiţei Venus[43], divinitate de care lega obîrşia neamului său, nu a întîrziat să inaugureze aceste două monumente şi, cu acest prilej, a organizat numeroase jocuri de toate felurile, într-un teatru de lemn special ridicat pentru ca aici să fie date spectacole de vînătoare — denumit amfiteatru — deoarece băncile erau aşezate de jur împrejur şi teatrul nu avea scenă[44]. Imediat după această inaugurare, în cinstea fiicei sale[45] a

oferit un spectacol cu animale sălbatice, care au fost ucise, precum şi lupte de gladiatori.

Dacă aş încerca să înşir toate aceste manifestări ar însemna să cad în păcatul unei povestiri depărtată, poate, de adevărul istoric; căci, aşa cum se întîmplă de obicei, se exagerează mult asupra unor asemenea lucruri. Aşadar, voi trece sub tăcere descrierea acestei mari serbări, aşa cum am să fac de altfel şi cu altele asemănătoare care i-au urmat, cu excepţia acelora care s-ar putea să ni se pară că este neapărat necesar să le menţionez.

23 Am să vorbesc despre acel animal numit girafă, deoarece abia atunci a fost adus pentru prima oară la Roma şi prezentat publicului în cursul unui spectacol. Acest animal seamănă în toate privinţele cu o cămilă, sub rezerva că membrele sale sînt disproporţionate. Partea dindărăt a corpului aproape că atinge pămîntul; dar, începînd cu crupa, corpul începe să se înalţe treptat, în aşa fel încît pare că se ridică bucată cu bucată; apoi, înălţîndu-şi corpul pe membrele anterioare, girafa îşi lungeşte gîtul la o înălţime extraordinară care îi este proprie. Pielea o are tărcată ca aceea a panterei, particularitate de unde i se trage şi numele, alcătuit din cuvîntul „cămilă" şi din cuvîntul „panteră"[46]. Aşa arată o girafă. Afară de prezentarea acestui animal, Caesar a poruncit ca în For să lupte o singură pereche, după un străvechi obicei; de asemenea, în arena circului a dat ordin să lupte, dar într-un număr sporit, perechi de oameni, fie călăreţi, fie luptători obişnuiţi, cît şi cete în neorînduială, cu singura condiţie ca să lupte de la egal la egal. Între altele, au fost şi două cete care s-au luptat între ele suite pe un număr de 40 de elefanţi. La urmă a avut loc şi un spectacol care înfăţişa o luptă navală, nu însă în apa mării sau pe apele unui lac, ci chiar pe pămînt. Într-un bazin, săpat în mijlocul cîmpului lui Marte, s-a introdus apă şi s-au adus corăbii[47]. În toate aceste jocuri, luptătorii erau prinşii în război sau condamnaţii la moarte; printre aceştia s-au strecurat şi cîţiva cavaleri şi, ca să nu mai vorbesc despre alţii, la lupte a participat şi fiul unui om care fusese pretor. Pînă şi un senator, Fulvius Sentinus a vrut să ia parte la luptele de gladiatori, dar Caesar s-a opus. El a cerut senatorilor să se abţină de a mai repeta acest gest; cît despre cavaleri, lor le îngădui să ia parte la lupte. Fiii patricienilor au dat şi ei, după o veche tradiţie, o reprezentaţie în care apăreau călări, denumită „ca la Troia" iar alţi tineri, aparţinînd aceluiaşi ordin, s-au întrecut şi ei în alergări la cursele de care[48].

24 Dacă Caesar s-a văzut ţintă a numeroase acuzaţii pentru marele număr al oamenilor care fuseseră măcelăriţi în timpul jocurilor căci lumea spunea că nu s-a mai săturat de sînge şi că acum doreşte să înfăţişeze şi poporului aspecte din propriile sale încercări — acest lucru nu a însemnat încă nimic faţă de acuzaţiile care i s-au adus că a cheltuit nebuneşte pentru montarea tuturor acestor spectacole; ceea ce a stîrnit împotriva lui un val de violente invective, a fost mai ales faptul că toţi aceşti bani erau, în cea mai mare parte, strînşi prin mijloace abuzive, prin încălcarea normelor legale, şi fuseseră cheltuiţi pentru un asemenea scop. Un singur amănunt al luxului orbitor desfăşurat cu acel prilej va fi de ajuns pentru a ne oferi o idee despre rest. Ca nici unul dintre spectatori să nu fie stînjenit de razele soarelui, după cîte mărturisesc anumiţi istorici, Caesar a poruncit ca deasupra capetelor să fie întinse pînze de mătase[49]. Această ţesătură este un produs al rafinamentului barbarilor şi de la aceştia s-a răspîndit şi în ţinuturile noastre, ceva mai tîrziu, gustul pentru excesul de lux, care a dus la efeminarea atîtor cetăţeni.

De voie de nevoie, ceilalţi cetăţeni, excluşi de la asemenea atenţii, au păstrat tăcere asupra acestor cheltuieli nebuneşti. Soldaţii însă s-au răzvrătit, nu fiindcă le-ar fi păsat de cheltuielile nesăbuite, ci pentru că nu primiseră şi ei sumele de bani distribuite cetăţenilor. Răzmeriţa nu încetă decît atunci cînd Caesar apăru pe

neașteptate în mijlocul lor și, după ce puse personal mîna pe unul dintre răsculați, îl duse direct la execuție. Acesta a fost pedepsit cu moartea pentru pricina pe care am menționat-o; alți doi oameni însă, afară de soldatul executat au fost înjunghiați în chip de victime duse la sacrificiu. Din ce cauză, drept să spun, nu știu (faptul nu s-a întîmplat, nici în virtutea unui oracol sibyllin, nici ca urmare a unui oracol analog); aceștia din urmă au fost sacrificați de către pontifi și de către marele preot al lui Marte, pe cîmpul lui Marte, iar capetele lor au fost expuse în preajma templului acestui zeu[50].

25 Deși prins în vîltoarea unor asemenea griji, Caesar, a înfățișat spre votare mai multe legi. Eu nu voi menționa decît acele măsuri care merită cu osebire să fie amintite și voi trece cu vederea multe altele. Caesar, încredință împărțirea dreptății și ordinului senatorial și aceluia al cavalerilor, cu scopul ca dreptatea să fie întotdeauna împărțită cu precădere de către lotul cel mai cinstit al cetățenilor[51]; adevărat este că înainte vreme s-au mai găsit și unii plebei care făceau parte din completele de judecată. Cheltuielile făcute de cei care posedau oarecare avere deveniseră excesiv de mari în urma nevoilor crescînde de lux, și Caesar nu se mulțumi să le tempereze prin litera unei legi; el le gîtui în mod silnic prin măsuri concrete[52]. Roma, pe acea vreme, ducea o grozavă lipsă de populație din cauza marelui număr de cetățeni care își pierduseră viața (așa cum o dovedea atît censul cît și simpla observație) dacă aruncai o privire în jur. Caesar s-a ocupat și de ținerea unui recensămînt, precum și de alte activități care țineau de autoritatea censorială[53]. Între altele, a stabilit premii pentru familiile cu mulți copii. Deoarece el însuși deținuse timp de mai mulți ani în șir guvernămîntul Galliilor și, îndeplinind această magistratură resimțise o deosebită plăcere de a se înălța spre puterea supremă, timp în care găsise și mijlocul de a spori forțele pe care le pregătea — limită printr-o

lege la un an durata preturii și la doi ani deținerea consecutivă a consulatului[54]. Nimeni, sub nici un pretext, nu avea voie să-și prelungească magistratura.

26 Acestea au fost legile pe care el le-a stabilit. Afară de activitatea legislativă, pentru că zilele anilor nu erau mereu egale ca număr (durata lunilor se stabilea în raport cu ciclurile lunii) Caesar a stabilit actualul sistem de a număra zilele unui an intercalînd 67 de zile, necesare pentru restabilirea concordanței[55]. După anumiți autori, numărul zilelor intercalate a fost mai mare, dar iată care este adevărul. Această reformă el a conceput-o în vremea cît a stat la Alexandria, cu singura deosebire că alexandrinii includ 30 de zile în lunile lor, și adaugă 5 zile la fiecare 5 ani, în vreme ce Caesar a împărțit aceste 5 zile pe o durată de 7 luni, și a suprimat alte două zile din durata unei singure luni. Cît despre acea zi care apare în plus la fiecare 5 ani[56], în urma adăugării celor patru sferturi ale zilei, tot Caesar a fost acela care a introdus-o în uz; în felul acesta, cu foarte mici decalări, anotimpurile nu mai sînt în contradicție cu numărul zilelor și astfel, în răstimp de 1061 de ani, nu se simte nevoia decît a unei singure zile suplimentare[57].

27 Aceste reforme cît și toate celelalte pe care plănuia să le introducă în viața publică, nu erau numai rodul propriilor sale concepții și meditații; el nu lua aceste măsuri decît după ce obținea încuviințarea fruntașilor Senatului, cîteodată chiar a plenului senatorial. Acest fel de a proceda, mai mult poate decît orice altceva, cu toate că unele din legile promulgate aveau un caracter oarecum aspru, l-a ajutat mult pe Caesar să se bucure de sprijinul Senatului. Pentru această activitate a primit chiar și elogii; dar, reîntoarcerea la Roma a unui mare număr de oameni care fuseseră surghiuniți prin sentințe date de tribunale, cu sprijinul direct al tribunilor plebei[58], îngăduința de a trăi în Italia, acordată unor oameni condamnați pentru dare de mită cu

prilejul alegerilor ca magistraţi, reintegrarea în Senat a unor cetăţeni decăzuţi din drepturile lor — au dat naştere la fel de fel de interpretări. Mai presus de orice, Caesar şi-a atras blamul public pentru legătura pe care o întreţinea mai departe cu Cleopatra, lucru care nu se mai întîmpla în Egipt (cînd se afla departe de casă, lumea auzise doar vorbe despre această iubire) — ci chiar în inima Romei. Cleopatra în adevăr, venise la Roma împreună cu soţul ei şi fuseseră găzduiţi chiar în palatul lui Caesar; amîndouă aceste măsuri i-au atras o reputaţie din cele mai proaste. Caesar însă, fără să-i pese de nimeni şi de nimic, merse pînă acolo încît a înscris numele Cleopatrei şi pe al soţului ei în rîndul prietenilor şi aliaţilor poporului roman[59].

28 Deşi era atît de preocupat, Caesar nu a neglijat niciodată să privească cu un ochi foarte atent toate mişcările lui Pompeius în Iberia[60]; dar, deoarece credea că Pompeius va fi un adversar lesne de învins, ca primă măsură s-a mărginit să trimită flota din Sardinia împotriva lui[61]; apoi îndreptă spre Iberia legiunile pe care le recrutase în acest scop, cu intenţia să lase pe seama altora sarcina de a termina acest război. Cînd însă îşi dădu seama că Pompeius avea mari succese şi că locţiitorii trimişi împotriva acestuia erau incapabili de a-i ţine piept, el se hotărî să plece în persoană, după ce conducerea la Roma a încredinţat-o lui Lepidus şi altor 8 prefecţi ai oraşului — după informaţiile cîtorva istorici — sau la 6 prefecţi, după o părere ceva mai răspîndită[62].

29 În Iberia, într-adevăr, unde comanda o deţineau Longinus şi Marcellus, legiunile care se răsculaseră precum şi alte cîteva localităţi rebele, s-au potolit doar la cîteva zile după încetarea din viaţă a lui Longinus şi preluarea comandei de către Trebonius[63]. Mai tîrziu însă, de teamă să nu fie pedepsite de către Caesar, ele au trimis pe sub ascuns la Scipio o deputăţie însărcinată

să trateze asupra situaţiei lor. Între alţii, Scipio trimise către aceste legiuni pe Cn. Pompeius. Acesta atacă insulele Baleare pe care le cuceri fără nici o împotrivire, cu excepţia insulei Ebusa[64], pe care a pus stăpînire cu multă greutate. În Baleare a fost ţinut în loc de o boală, împreună cu trupele ce-l însoţeau. În vreme ce era silit să-şi petreacă timpul aici, soldaţii din Iberia, care auziseră că Scipio a murit şi că Didius[65] înaintează împotriva lor cu o flotă, temîndu-se să nu fie nimiciţi înainte de sosirea lui Pompeius, nu-l mai aşteptară. Alegîndu-şi drept conducători pe Titus Quintus Scapula şi pe Quintus Apronius, amîndoi din ordinul equestru, l-au alungat pe Trebonius şi au aprins răscoala în toată regiunea Boetică.

30 În timpul acesta Pompeius, însănătoşindu-se, plecă pe mare spre ţărmul opus[66] şi aici luă în stăpînire cîteva localităţi care i s-au supus de bunăvoie de la început (împovărate cum erau de jafurile guvernatorilor pe care îi aveau, în parte şi pentru că puneau în Pompeius mari speranţe, în amintirea tatălui lui. Aşa că aceste oraşe s-au grăbit să-l primească cu braţele deschise). Pompeius însă s-a văzut nevoit să asedieze Cartagena[67], care nu s-a arătat dispusă să intre cu el în tratative. La această veste, Scapula şi oamenii lui au venit în lagărul lui Pompeius, i-au conferit comanda supremă, s-au arătat ascultători faţă de ordinele sale şi, plini de devotament, ei au luat parte cu multă însufleţire la succesele acestuia de parcă ar fi fost propriile lor izbînzi şi la necazurile lui Pompeius, de parcă ar fi fost propriile lor necazuri, încît, din aceste două motive, adică pentru a obţine şi ei succese şi a scăpa de necazuri, au făcut tot ce le-a stat în putere ca să-şi valorifice calităţile. Pompeius, cum se întîmplă de obicei cu aceia care deţin comanda în astfel de împrejurări, dar mai ales pentru că o parte din allobrogii pe care Iuba îi înrolase în războiul împotriva lui Curio[68] şi care îi fuseseră încredinţaţi de acest monarh o lua-

seră la fugă, prin toate cuvintele şi acţiunile sale se străduia din răsputeri să păstreze afecţiunea oştenilor care îi rămăsese credincioşi. Aşa s-a făcut că devotamentul acelora care îl înconjurau creştea pe zi ce trece şi chiar un număr destul de ridicat de oameni din partida vrăjmaşe lui Caesar, în special aceia care slujiseră sub steagurile lui Afranius, au trecut în rîndurile lui. Dintre combatanţii din Africa — Sextus, fratele său, Varus şi Labienus — precum şi mulţi alţii au venit să se alăture forţelor lui Pompeius, însoţiţi de o flotă[69]. În acel moment, Pompeius, mîndru de numărul considerabil şi de însufleţirea armatei pe care o avea sub comanda lui, traversa Iberia fără frică şi lua în stăpînire, cu voie sau fără voie oraş după oraş, dînd impresia că este şi mai puternic încă decît fusese vreodată propriul său tată[70].

31 În Iberia Caesar avea ca locotenenţi pe C. Fabius Maximus şi pe Q. Pedius; aceştia, dîndu-şi seama că nu sînt destul de puternici pentru a face faţă campaniei, se ţineau în expectativă[71] şi îl implorau pe Caesar să vină cît mai repede. Iată ce s-a petrecut pînă la această dată. Dar atunci cînd au sosit cîţiva dintre cei pe care Caesar îi zorise înaintea lui şi cînd toată lumea credea că Caesar însuşi avea să-şi facă în curînd apariţia, Pompeius, speriat, pierzînd nădejdea că va mai fi cîndva în stare să ocupe întreaga Iberie, nu mai aşteptă eventualitatea unei înfrîngeri pentru a-şi schimba planurile. Fără să mai fi încercat nici un fel de atac împotriva inamicului, el s-a retras în Baetica. De îndată, toată regiunea de coastă s-a grăbit să-l părăsească. Varus a fost învins de către Didius într-o luptă navală în împrejurimile localităţii Cartaia. Dacă n-ar fi avut prevederea, după ce s-a refugiat pe uscat înaintea tuturor, să blocheze intrarea în port prin lanţuri de ancore legate între ele, baraj de care s-au izbit primele valuri de urmăritori întocmai ca de un dig, s-ar fi terminat cu întreaga flotă pompeiană. Toată această porţiune a continentului iberic, cu excepţia oraşului Ulia, era aliată cu Pompeius; Ulia refuzase să-i acorde sprijinul şi, în consecinţă era asediată.

32 Tocmai atunci iată că sosi şi Caesar, însoţit de foarte puţine trupe[72], cu totul pe neaşteptate, fără ştirea pompeienilor şi chiar fără ştirea propriilor lor soldaţi. Ce se întîmplase? Caesar călătorise cu o iuţeală atît de mare, încît nici oamenii lui şi nici duşmanii nu au putut avea nici un fel de veste despre sosirea lui în Iberia. Apariţia lui Caesar a stîrnit multă vîlvă. El spera ca prin această iuţeală de fulger şi, poate, prin simpla sa prezenţă, să-l impresioneze pe Pompeius şi să-l determine să ridice asediul. Adevărul era că grosul trupelor sale abia acum soseau din urmă. Dar Pompeius, convins că un om nu este altceva decît tot o fiinţă omenească, de altfel, avînd şi deplină încredere în propriile sale forţe, departe de a se intimida de sosirea lui Caesar, continuă liniştit asediul oraşului şi ţinea mai departe în mînă controlul tuturor căilor de acces. Caesar lăsă la Ulia un detaşament alcătuit din soldaţii care luptaseră tot aici şi mai înainte vreme, iar el se îndreptă spre Corduba[73], nădăjduind să cucerească oraşul prin trădare şi mai ales, pentru că aştepta mereu ca panica să-l determine pînă în cele din urmă pe Pompeius să părăsească Ulia. Lucru care s-a şi întîmplat. Pompeius, mai întîi, după ce lăsase în faţa oraşului Ulia o parte din forţele sale armate, se dusese la Corduba, fortificase acest oraş şi aici încredinţase fratelui său Sextus, paza Cordubei. Toate acestea le-a făcut fără ca Caesar să se aştepte la sosirea lor. Apoi, dîndu-şi seama de neputinţa de a face vreun progres la asediul Uliei, (cîţiva dintre oamenii lui profitînd de căderea unui turn de apărare prăbuşit nu în urma loviturilor date de asediatori, ci sub povara prea mare a apărătorilor pătrunseseră în oraş, fără însă să facă nici o ispravă) — Caesar, în acest timp, se apropiase de localitatea asediată şi sub ocrotirea nopţii izbutise să-i înşele vigilenţa şi să introducă ajutoare în cetate — Pompeius a hotărît să părăsească în mod definitiv ase-

diul Uliei. Caesar se reîntorsese la Corduba şi începuse aici operaţii de asediu. Aşa că Pompeius se îndreptă şi el în mare grabă spre Corduba, cu toate efectivele sale, acţiune care s-a dovedit a nu fi zadarnică. Caesar, aflînd din vreme despre intenţiile lui Pompeius se şi retrăsese; afară de aceasta Caesar nu se simţea bine şi, ceva mai tîrziu, cînd s-a restabilit şi cînd a fost în stare să reia comanda trupelor care l-au urmat mereu îndeaproape, s-a văzut silit să ducă o campanie de iarnă; soldaţii lui care dormeau în corturi zdrenţuite sufereau neînchipuit de mult şi duceau lipsă de alimente[74].

46 î.e.n. (ianuarie)

33 Pe acea vreme Caesar era dictator şi abia ceva mai tîrziu spre sfîrşitul anului, a fost ales consul într-o adunare a poporului, special convocată în acest scop de către Lepidus, comandantul cavaleriei[75]; în acel an Lepidus comanda cavaleria căci profitase de funcţia sa de consul pentru a-şi atribui el singur acest titlu, contrar obiceiului strămoşesc. Caesar, aşadar, silit să ducă o campanie de iarnă, cum am menţionat, se feri să mai atace Corduba (care era puternic apărată)[76]. Dar, cînd a aflat că Attegua[77] are depozite abundente de grîu, el îşi îndreptă eforturile spre cucerirea acestui oraş, cu toate că localitatea era întărită, cu speranţa ca prin numărul însemnat al soldaţilor săi şi prin groaza pe care o semăna prin atacul său neaşteptat, locuitorii îi vor preda oraşul. În scurt timp Caesar înconjură Attegua cu lucrări de asediu şi cu un şanţ. Pompeius, avînd încredere în fortificaţia naturală a localităţii şi crezînd că Caesar, din cauza anotimpului friguros, nu se va dovedi în stare să-şi prelungească asediul, a ezitat să-şi expună proprii lui soldaţi la rigorile frigului; în primul moment el nu a luat cu seriozitate măsurile necesare apărării. Abia ceva mai tîrziu, după ce localitatea fusese deja încercuită cu lucrări de asediu şi se afla în mîna lui Caesar, Pompeius alergă în ajutor, alarmat de situaţie. Atacînd pe neaşteptate posturile înaintate într-o noapte cu o ceaţă pînă la pămînt, omorî mulţi oa-

meni. Deoarece cei asediaţi nu aveau un conducător, el le trimise pe Munatius Flaccus.

34 Iată cum a izbutit Flaccus să pătrundă în oraş. Singur, în plină noapte, ca şi cum ar fi fost însărcinat de Caesar să facă un rond, ceru cîtorva dintre străji parola. Apoi, după ce a aflat parola (căci nimeni nu-l cunoştea, şi, singur cum era, nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că putea să încerce o asemenea acţiune fără să fi fost însoţit de un prieten) părăsi gărzile şi, îndreptîndu-se spre un alt loc al întăriturii, se întîlni cu alte gărzi; la rîndul lui, Flaccus dădu parola. Apoi, simulînd că doreşte să intre în oraş pentru a-i trăda pe locuitori, pătrunse înăuntru cu consimţămîntul şi sub escorta gărzilor cesariene. Cu toate acestea Flaccus nu a făcut nici o ispravă. Între alte incidente, asediaţii, după ce au aruncat torţe aprinse asupra maşinilor de război şi a fascinelor[78] romane, nu le-au provocat nici o pierdere simţitoare; dimpotrivă, surprinşi ei înşişi de un vînt puternic care începu să bată în sens opus, s-au văzut siliţi să se retragă cu pierderi simţitoare. Multe case au fost mistuite de flăcări, iar oamenii cădeau pe străzi ucişi în număr considerabil sub loviturile pietrelor şi a săgeţilor aruncate de inamic, deoarece fumul nu le îngăduia să vadă înaintea ochilor. Această întîmplare nefericită, faptul că teritoriul cetăţii fusese devastat, că o bucată din zidul de întărire se prăbuşise datorită ivirii unei surpări, acestea toate la un loc au provocat neînţelegeri în rîndurile celor asediaţi. Flaccus, cel dintîi, ca să-şi asigure iertarea atît pentru sine cît şi pentru oamenii lui, se grăbi să trimită un crainic la Caesar. Dar, pentru că nu s-a învoit să-şi predea armele, el nu obţinu aceea ce dorea; după această primă încercare, locuitorii oraşului trimiseră şi ei o deputaţie şi acceptară condiţiile care le-au fost impuse[79].

35 După cucerirea acestui oraş, celelalte populaţii din jur, începură şi ele la rîndul lor să se agite; mulţi îi trimiseră lui Caesar soli, rugîndu-l să-i primească în

rîndurile partizanilor săi; mulţi alţii îl primiră cu toată bunăvoinţa, fie pe el personal, fie pe locotenenţii lui, de îndată ce aceştia se înfăţişau. Pus în faţa acestei situaţii, Pompeius, nemaiştiind ce să facă, a început să rătăcească de colo pînă colo prin ţinut[80], apoi, de teamă ca lipsa de iniţiativă să nu-i răpească şi puţinii soldaţi ce-i mai avea, s-a hotărît să-şi încerce norocul într-o bătălie de front, deşi zeii îi prevesteau fără tăgadă înfrîngerea. Statuile zeilor, acoperite de sudoare, un zgomot de oşti care se ciocneau între ele, naşterea unor animale monstruoase, în număr impresionant de mare, făclii luminoase care puteau fi văzute pe cer trecînd de la răsărit spre apus (şi toate aceste minuni se întîmplau pe atunci numai în Iberia), erau tot atîtea semne rele care, adevărat e, nu anunţau în mod sigur căreia din cele două părţi se adresau prevestirile funeste. Totuşi, vulturii legiunilor lui Pompeius, bătînd din aripi şi scăpînd, unii dintre ei, fulgerele de aur pe care le ţineau strîns în gheare, aruncau în mod evident sorţii nenorocului spre Pompeius şi apoi zburau în direcţia taberei lui Caesar. Pompeius nu luă seama aşa cum s-ar fi cuvenit la aceste înştiinţări venite din partea divinităţii şi o luptă hotărî, în sfîrşit, soarta războiului.

36 Cele două armate numărau în rîndurile lor, afară de cetăţeni şi de aliaţi, mulţi indigeni şi mauri: Bocchus îi trimisese lui Pompeius pe fiii săi; Bogud, în persoană, se afla în armata lui Caesar[81]. Şi cu toate acestea lupta care s-a dat[82] nu se poate spune că a fost o înfruntare între străini — ci s-a petrecut întocmai unei încăierări între romani. Soldaţii lui Caesar, plini de încredere în numărul şi în experienţa lor şi, mai presus de orice, în prezenţa comandantului lor, erau nerăbdători să termine o dată cu războiul şi cu greutăţile lui. Pompeienii în schimb, inferiori din acest punct de vedere adversarilor lor erau totuşi însufleţiţi de gîndul că pentru ei nu mai există scăpare decît dacă ar fi cîştigat bătălia; de aceea se arătau şi ei plini de ardoare.

Majoritatea lor, să nu uităm, fuseseră capturaţi împreună cu Afranius şi cu Varo. După ce obţinuseră de la Caesar iertarea, fuseseră repartizaţi lui Longinus, dar îl părăsiseră şi pe acesta. Aşadar, aceşti oameni nu aveau cum să mai aştepte îngăduinţă după o înfrîngere, şi, în consecinţă, se vedeau siliţi să nu asculte decît de glasul desperării lor, adică, cu alte cuvinte, nu mai aveau altceva de făcut decît să se comporte cu bravură în acea împrejurare, sau să moară.

Nu este deci de mirare că, atunci cînd a început lupta, s-au bătut cu un curaj nebunesc; soldaţii nu mai aveau de ce să se sfiiască unii de ceilalţi după ce se întîlniseră atît de des pe poziţii duşmane şi, prin urmare, nu mai aveau nevoie de nici un fel de îndemn la luptă[83].

37 În toiul bătăliei, trupele aliate auxiliare, care aparţineau ambelor armate, au încetat lupta şi, întorcînd spatele, au luat-o la fugă. În schimb, legiunile romane, luptînd cu dîrzenie corp la corp, au prelungit multă vreme încă această înfruntare. Nimeni nu dădea înapoi; fiecare rămînînd pe locul lui, ucidea, cădea sub lovituri, de parcă fiecare în parte ar fi putut fi pentru tovarăşii de luptă pricina victoriei sau a înfrîngerii. Aşa s-a întîmplat că soldaţii romani nici nu mai erau preocupaţi să ia seama în ce fel luptau aliaţii lor; ei desfăşurau minuni de vitejie ca şi cum asupra lor singuri apăsa sarcina războiului. Nu se auzea nici un strigăt de luptă, nici un geamăt; dar şi de o parte, şi de alta zburau fără întrerupere aceste cuvinte: „loveşte! omoară!" şi de cele mai multe ori braţul apuca să întreacă îndemnul. Caesar şi Pompeius, amîndoi călări, observau desfăşurarea luptei din vîrful unor înălţimi. Nici unul nici celălalt nu aveau, pentru moment, motive ca să piardă nădejdea; dar, sfîşiaţi sufleteşte între teamă şi încredere, ei erau prada celor mai grozave emoţii. Atunci cînd sorţii izbînzii treceau de la o tabără la alta, privirea lor suferea îngrozitor, deoarece, se înţelege, ei doreau să vadă numai succese şi se temeau să nu se întîmple un dezastru; desigur, sufereau

și sufletește, pentru că neîncetat înălțau rugi pentru victorie și pentru înfrîngere în același timp, își recăpătau curajul și se speriau. Multă vreme nu au putut îndura această situație; sărind de pe cai, intrară în luptă — în așa măsură ardeau de dorința să ia ei înșiși parte la greutatea și la primejdia încăierării[84]. Ei au preferat să-și expună viața decît să mai sufere acea încordare teribilă a spiritului. Fiecare în parte nădăjduia să încline balanța victoriei pentru soldații lui, atunci cînd s-ar fi găsit pe cîmpul de luptă alături de ei. Poate că voiau, cine știe oare, să piară și ei alături de oamenii lor, dacă ar fi pierdut bătălia.

38 Așadar, Caesar și Pompeius luptau ei înșiși împreună cu oamenii lor; dar prezența celor doi comandanți tot nu aduse o schimbare decisivă pentru soarta uneia sau a celeilalte armate. Cînd soldații au văzut pe comandanții lor înfruntînd primejdiile, s-au pornit să lupte cu și mai mare înverșunare, disprețuind moartea și dorind cu egal avînt pierzania inamicului. Așa s-a făcut că nici unii nici ceilalți nu au luat-o la fugă; și, cum în îndîrjirea lor erau la fel de pregătiți pentru orice s-ar fi întîmplat — și trupurile lor căpătară forțe egale. Și poate că ar fi căzut cu toții pe cîmpul de luptă, sau, la căderea nopții, s-ar fi despărțit fără ca victoria să fi înclinat într-o parte sau în alta, dacă Bogud, care se afla în afara liniilor de bătaie, nu s-ar fi aruncat asupra taberei lui Pompeius și dacă Labienus, care observase atacul, nu și-ar fi părăsit poziția, pentru a se întoarce împotriva lui Bogud. Pompeienii, crezînd că Labienus fuge, își pierdură curajul. Abia mai tîrziu își dădură ei seama de ce s-a petrecut; cu toate acestea, nu au mai putut să se regrupeze. Unii s-au refugiat în oraș, alții, la adăpostul întăriturilor; mai erau și din aceia care continuau să respingă cu înverșunare pe asediatori și nu au căzut decît străpunși din toate părțile de sulițele și săgețile care îi copleșeau. Ei apărară pînă la ultima suflare zidul de întărîtură care nu a putut fi cucerit decît după ce apărătorii au căzut cu

toții în cursul încăierărilor pe care erau nevoiți să le susțină[85]. Pierderile în rîndurile romanilor, în ambele tabere, au fost atît de mari în general, încît, nemaiștiind cum să blocheze ieșirea din oraș pentru a împiedica trecerea acelora care ar fi vrut să părăsească locul la adăpostul nopții, s-au ridicat de jur împrejur parapete din cadavre.

39 Caesar, văzîndu-se stăpîn pe situație, a pus mîna de îndată pe orașul Corduba[86], căci Sextus se grăbise să plece de aici înainte de sosirea lui Caesar, iar locuitorii orașului, cu toate că sclavii care fuseseră eliberați în scopul apărării Cordubei opuneau încă rezistență[87], s-au supus lui Caesar. Acesta a dat ordin să fie înjunghiați de îndată toți cei găsiți cu arme în mînă, iar restul populației să fie vîndută ca sclavi[88]. Aceleași măsuri le-a luat și față de locuitorii orașului Hispalis[89] care, la început păreau că sînt dispuși să primească de bunăvoie o garnizoană cesariană. Hispalienii însă, după ce au nimicit pe toți soldații pe care îi primiseră în cetate, nu s-au mai ferit și au trecut la luptă fățișă. Așadar, Caesar înaintă împotriva lor și, organizînd un asediu nu prea susținut, îi lăsă să întrevadă posibilitatea de a scăpa din oraș; urmărind un anumit scop, Caesar le îngăduia să iasă cîteodată din zidurile de întărîtură ale orașului ca astfel să-i surprindă în mici ambuscade și să-i macine treptat. În acest fel a izbutit să cucerească orașul după ce, încetul cu încetul, l-a depopulat. După aceasta, el a pus mîna și pe Munda, precum și pe multe alte orașe[90]; unele din ele au fost cucerite, împotriva voinței lor și numai după o dîrză rezistență; altele în schimb n-au depus nici un fel de împotrivire. Din aceste orașe Caesar a ridicat mari contribuții bănești, fără măcar să respecte darurile consacrate la Gades lui Hercule. El a micșorat întinderea teritorială a unora din aceste cetăți și a sporit tributul datorat de altele. În acest fel s-a comportat cu cei care luptaseră împotriva lui. Cît despre localitățile care îi arătaseră o cît de mică bunăvoință, le-a dăruit pămînturi și dreptul de

imunitate, pe alocuri chiar şi dreptul de cetăţenie, iar altora pînă şi dreptul de a se intitula colonie romană[91]. Cu toate acestea, nu acordă pe degeaba asemenea semne de recunoştinţă. Iată care a fost comportarea lui Caesar.

40 Pompeius, fugind aşa cum se întîmplă cînd soarta îi este cuiva potrivnică, se îndreptă întîi spre ţărmul mării, cu intenţia să se folosească de flota pe care o avea ancorată la Carteia. Dar, aflînd că flota îl şi trădase şi că trecuse de partea învingătorului, el se sui pe o mică barcă cu care spera să se poată salva. Pe cînd se afla în această barcă, a fost rănit. Pierzîndu-şi curajul, s-a întors la mal şi, în fruntea unei cete de partizani reuniţi în acest loc, el s-a îndreptat spre interiorul continentului. Aici a fost surprins de Caesennius Lento şi a pierit într-o pădurice unde se refugiase[92]. Didius, care nu ştia de această întîmplare, şi cutreiera ţinutul pentru a-l întîlni pe Pompeius pe care dorea să-l învingă, a întîmpinat alte cete de soldaţi duşmani şi a căzut la rîndul lui în luptă[93].

41 Nu încape îndoială că şi Caesar ar fi preferat să cadă în aceste locuri, sub loviturile duşmanilor care mai depuneau încă rezistenţă, în plină glorie militară, decît să fie asasinat mişeleşte, lucru care s-a întîmplat curînd după aceste evenimente, în patrie, în plin Senat, prin mîna celor mai intimi prieteni ai săi.

Războiul din Iberia, într-adevăr, a fost ultimul lui mare succes şi această victorie, ultima pe care a repurtat-o, deşi Caesar avea cele mai frumoase nădejdi de viitor[94]. El ajunsese să creadă că nu există încercare, oricît de grea, căreia el să nu-i poată face faţă, mai ales atunci cînd, între alte semne, un palmier care creştea pe cîmpul de luptă dăduse un ram nou, îndată după victoria lui Caesar. Nu vreau să susţin că acest ram nu era o prevestire; dar semnul nu era pentru el, ci pentru Octavius, nepotul surorii sale[95]. Acest Octavius slujea pe atunci sub ordinele lui Caesar şi, datorită trudei şi pericolelor la care se expusese unchiul

lui, era sortit să se bucure de o mare strălucire. Caesar însă, neştiind acest lucru şi sperînd pentru sine însuşi ca viitorul să-i rezerve alte fapte de mare renume, continua să se poarte cu o totală lipsă de moderaţie; şi, ca şi cum ar fi fost un nemuritor, depăşi orice limită a orgoliului.

42 El nu s-a mulţumit — deşi, în fapt nu învinsese nici un neam străin, ci făcuse să piară mii de cetăţeni romani — să-şi sărbătorească singur triumful şi să organizeze, de parcă pentru toată lumea curgea numai lapte şi miere, un mare ospăţ la care invită plebea[96]; el îngădui şi lui Fabius şi lui Quintus[97], care nu erau altceva decît locotenenţii lui şi care, personal, nu repurtaseră nici un fel de victorie, să participe direct la această sărbătorire. Aceştia doi au stîrnit rîsul lumii; s-a mai adăugat şi faptul că, pentru a-şi înfăţişa isprăvile de arme, ei s-au folosit, în loc de fildeş aşa cum se obişnuia, de nişte chipuri cioplite în lemn şi de alte obiecte specifice fastului triumfal, făcute tot din lemn. Cu toate acestea au avut loc nu mai puţin de trei triumfuri şi de trei cortegii de sărbătoare, consacrate cu cea mai mare strălucire posibilă de către romani pentru victorii obţinute asupra lor înşişi[98]; afară de aceasta, suplicaţiile către zei s-au prelungit timp de 50 de zile. Măreţia sărbătorilor în cinstea zeiţei Pales[99] a fost sporită prin introducerea unor jocuri de circ, instituite pentru totdeauna, nu pentru a onora aniversarea fundării Romei, ci în cinstea victoriei lui Caesar, despre care sosiseră ştiri la Roma tocmai în ajunul acestei sărbători, cînd se lăsa înserarea[100].

43 Iată ce a făcut Caesar pentru Roma; cît despre el, conform unui decret al Senatului, apărea la toate reprezentaţiile unde se dădeau jocuri îmbrăcat cu toga pe care o purtase cu ocazia triumfului şi se arăta, oricînd şi pretutindeni, împodobit cu o cunună de lauri. El pretexta, e adevărat, că această coroană de lauri îi mai ascunde din chelie[101]. Cu toate acestea lumea cle-

vetea că deşi om în vîrstă, ţinea încă să fie bărbat frumos. Lui Caesar îi plăcea să poarte în orice împrejurare o togă amplă cu multe cute şi, cîteodată, pe măsură ce a înaintat în vîrstă, încălţăminte cu talpă înaltă, de culoare roşie, aşa cum purtaseră odinioară foştii regi ai Albei, din care Caesar pretindea să se tragă prin Iulus[102]. El era total devotat zeiţei Venus şi căuta să convingă pe toată lumea că de la zeiţă deţinea floarea vîrstei. Pe inelul său purta gravat chipul lui Venus, şi de multe ori s-a întîmplat ca în cursul celor mai mari primejdii să dea numele acestei divinităţi drept cuvînt de ordine[103]. În fapt, tocmai felul în care îşi purta haina îi inspirase lui Sulla întemeiate bănuieli — încît aproape că se hotărîse să-l suprime pe Caesar. Sulla a răspuns astfel acelora care au intervenit în favoarea lui: „Îl iert, de hatîrul vostru; voi însă, luaţi bine seama la ce este în stare un tînăr care nu-şi încinge strîns mijlocul[104]". Cicero, printre alţii, nu a înţeles nici el acest avertisment; dar, cînd s-a văzut înşelat în aşteptări, a declarat: „Niciodată nu m-aş fi aşteptat ca Pompeius să fie învins de un om care nu poartă o centură bine strînsă". Am notat şi eu toate acestea pentru a face o digresiune, cu gîndul ca nimeni să nu rămînă neinformat despre ce se spunea despre Caesar.

44 Cu ocazia acelei victorii Senatul a promulgat decretele despre care am vorbit. Afară de aceasta a acordat lui Caesar titulatura de „eliberator", pe care a înscris-o în Faste şi a hotărît, tot printr-un decret, ridicarea unui templu în cinstea zeiţei Libertatea, pe cheltuiala publică. Titlul de *imperator*, nu numai cu vechiul lui înţeles, aşa cum de nenumărate ori atît alţii cît şi el însuşi îl primiseră în urma unui război, sau cu acel înţeles care i se conferea atunci cînd era decernat unor anumiţi cetăţeni investiţi cu autoritatea supremă în stat sau cu indiferent care alt comandament, ci cu înţelesul pe care îl posedă astăzi acest titlu, atribuit acelora care se succed la cîrma statului, i-a fost atunci pentru întîia oară acordat lui Caesar în calitate de nume prim, ba

chiar şi în calitate de nume propriu[105]. Excesul de lingusire a mers pînă acolo, încît s-a hotărît că atît copiii cît şi descendenţii lui să fie tot aşa numiţi în viitor, deşi Caesar nu avea copii şi era de pe acum om în vîrstă[106]. Conform cu aceste hotărîri, titlul de *imperator* a fost transmis ulterior tuturor celorlalţi împăraţi, ca o desemnare specială a suveranităţii lor, alături de numele lui Caesar. Şi cu toate acestea, vechea semnificaţie a titlului nu a fost desfiinţată: ambele semnificaţii au continuat să dăinuiască una alături de cealaltă. Aceasta este motivul pentru care titlul poate fi acordat şi pentru a doua oară împăraţilor atunci cînd au cîştigat o victorie de asemenea prestigiu. Împăraţii, îşi iau acest nume, într-adevăr, pentru o singură dată, adăugîndu-l la cele precedente şi îl aşază în fruntea titulaturii lor. Dar, cei care l-au dobîndit în urma meritelor deosebite pe cîmpul de luptă, îşi iau acest titlu cu vechiul lui înţeles, ceea ce duce la situaţia că ei pot fi numiţi de două ori, de trei ori, ba chiar şi de mai multe ori „*imperator*"[107] aşa după cum se iveşte prilejul. Acestea au fost distincţiile acordate lui Caesar după victoria din Spania. Pe cheltuiala statului, i s-au mai acordat atunci, afară de aceste onoruri şi o casă de locuit[108]; de asemenea a mai dobîndit şi următoarele privilegii: o suplicaţie extraordinară, pentru fiecare nouă victorie pe care, eventual, ar fi cîştigat-o, cu ocazia cărora s-a hotărît să se ţină şi sacrificii publice; dreptul de a nu avea un coleg la comanda supremă a armatei şi de a nu avea pe nimeni părtaş la indiferent oricare din acţiunile sale.

45 Toate aceste cinstiri, oricît de umflate şi de neobişnuite vor fi fost ele, nu erau totuşi în complet dezacord cu guvernămîntul republican. Dar, alături de acestea, au mai fost decretate şi altele care însemnau a-l proclama pe Caesar şef suprem al statului faţă de toţi cei care aveau anumite răspunderi. Au fost lăsate la bunul plac al lui Caesar toate magistraturile, pînă şi acelea care se atribuiau numai în Comiţiile tribute; a

fost numit consul pe o perioadă de zece ani, tot aşa cum înainte vreme fusese numit dictator; printr-un decret, Senatul a hotărît ca Caesar singur să dispună de armată şi ca tot singur să administreze finanţele statului[109], în aşa fel încît nimeni să nu aibă dreptul de a se amesteca în problemele apărării militare sau ale finanţelor, fără îngăduinţa lui Caesar. Deocamdată, printr-un decret de acelaşi fel, statuia lui Caesar făcută în fildeş şi, mai tîrziu, carul lui de triumf în întregime, urmau să fie aduse, cu ocazia jocurilor din circ, printre statuile zeilor. În templul lui Quirinus, în cinstea lui Caesar a fost ridicată şi o altă statuie, cu această inscripţie: „Zeului Invincibil". O altă statuie a fost înălţată şi pe Capitoliu, în vecinătatea statuilor care înfăţişau pe regii Romei[110]. Nu pot să nu mă minunez de jocul întîmplării: aceste statui erau în număr de opt (şapte reprezentau pe regi iar a opta, pe acel Brutus care i-a răsturnat de la putere pe Tarquini). Statuia lui Caesar s-a nimerit să fie aşezată tocmai alături de chipul lui Brutus, fapt care, mai mult decît orice, nu încape îndoială, l-a determinat pe Marcus Brutus să conspire împotriva lui Caesar.

46 Aceste distincţii acordate lui Caesar după victoria din Spania (şi nu am de gînd să le înşir pe toate aici, menţionez doar cîteva, care mi se par demne de a fi amintite) nu au fost acordate împreună, ci fiecare în parte, după cum se ivea ocazia, una odată, alta altădată. Caesar se folosi pe moment de unele dintre aceste privilegii, iar de altele ceva mai tîrziu; au fost însă şi cîteva la care a renunţat de bunăvoie. Ca să dau un exemplu, a luat în primire demnitatea de consul fără întîrziere şi încă înainte de a fi intrat în Roma; dar, în loc s-o păstreze pentru sine pînă la terminarea termenului legal, de îndată ce s-a văzut la Roma a abdicat pentru a preda această sarcină lui Q. Fabius şi lui C. Trebonius. Cum Fabius s-a întîmplat să se săvîrşească din viaţă în ultima zi a consulatului său, Caesar a numit de îndată în locul acestuia un alt consul, şi

anume pe C. Caninius Rebilus, fie şi pentru puţinele ore cîte mai rămăseseră[111]. Prima abatere de la obiceiul împămîntenit a fost faptul că un cetăţean nu a mai deţinut această magistratură pentru întreaga perioadă a anului, nici măcar pînă la sfîrşitul anului, ci a fost eliberat din funcţie, deşi se găsea încă în viaţă, fără să fi fost de nimeni silit, nici de instituţiile publice, nici în urma unei acuzaţii, şi că în locul acestuia a fost numit altcineva. A doua încălcare a fost faptul că Caesar l-a numit consul pe Caninius care nici nu a început bine să-şi exercite magistratura, cînd a şi părăsit-o. Ceea ce îl făcu pe Cicero să spună în batjocură că noul consul dăduse dovadă de atîta curaj şi de atîta grijă în funcţia pe care o avea încît, pe toată durata ei nu-şi luase nici o clipă de odihnă. Începînd de la această epocă, consulii, cu excepţia cîtorva persoane, nu au mai ajuns să-şi îndeplinească magistratura pe toată durata anului. După cum aveau noroc, unii au rămas în funcţie ceva mai mult, alţii ceva mai puţin, pe o durată de cîteva luni sau chiar de cîteva zile; căci şi acuma[112] nimeni nu-şi mai îndeplineşte funcţia de consul în tovărăşia unui coleg, nici pe timp de un an încheiat, nici, cum se întîmplă în cele mai multe cazuri, vreme de mai mult de două luni. De altfel, consulii nu mai au nici un fel de prerogativă unul faţă de celălalt; s-ar putea menţiona doar acea prerogativă care le acordă dreptul de a da numele anilor, privilegiu rezervat consulilor în funcţie la începutul fiecărui an. De aici înainte mă voi mărgini să-i citez doar pe acei consuli al căror nume este necesar pentru comentarea unor anumite evenimente. În ce priveşte indicaţiile cronologice în succesiunea evenimentelor, voi continua să pomenesc consulii care se aflau în funcţie la începutul anului, chiar dacă nu au avut nici un fel de amestec în evenimentele care s-au petrecut.

47 Astfel s-a procedat cu funcţia de consul. Ceilalţi magistraţi, măcar în aparenţă, au fost încă aleşi în Comiţiile tributе[113] şi în Comiţiile centuriate[114], conform

obiceiurilor străbune de la Roma, (Caesar nu a acceptat să-i numească direct), dar, în realitate, ei erau desemnaţi de către Caesar şi trimişi în provincii fără să se mai fi procedat la o tragere la sorţi. Numărul celorlalţi magistraţi a rămas acelaşi ca mai înainte, cu două excepţii; au fost numiţi 14 pretori şi 40 de cvestori. Caesar, care făcuse multora numeroase făgăduieli, n-a putut să le onoreze pe altă cale şi, din acest motiv, a luat hotărîrea să mărească numărul acestor magistraţi. În plus, el a introdus în rîndurile senatorilor o mulţime de persoane care nu fuseseră altceva pînă atunci decît simpli soldaţi sau fii de liberţi. Aşa că Senatul s-a văzut la un moment dat ridicat pînă la un număr de 900 de membri[115]. În Ordinul patricienilor a integrat de asemenea pe mulţi cetăţeni care deţinuseră funcţia de consul sau exercitaseră oricare altă magistratură. Unii dintre aceştia, dovediţi că luaseră mită şi daţi în vileag, au fost scoşi de sub orice acuzaţie de Caesar[116]. O asemenea indulgenţă a atras pînă şi asupra lui învinuirea că primeşte mită. Iată un fapt care pare să confirme acest zvon: proprietăţi ale statului, fie profane, fie aparţinînd templelor* au fost scoase la mezat şi majoritatea vîndute. Caesar a făcut şi multe acte de generozitate ilegale, dăruind bani, dăruind pămînturi pe care le împărţea din loturile despre care am vorbit. Un oarecare L. Basillus, deşi era pretor, nu a dobîndit guvernarea nici unei provincii; în compensare, a primit totuşi o mare sumă de bani şi astfel a stîrnit multă vîlvă. Afară de aceasta, Basillus a ajuns mai tîrziu din nou în gura lumii deoarece, insultat fiind de Caesar pe vremea cît era pretor, s-a lăsat să moară de foame.

Toate aceste măsuri luate de Caesar erau pe placul acelora care le primeau sau se aşteptau să le primească; acestor oameni faţă de rîvna neobosită pe care o arătau pentru sporirea averii lor personale le păsa prea puţin de interesul public; ceilalţi cetăţeni răbdau situaţia strîngînd din dinţi şi nu conteneau cu critica

* Lacună în text.

atunci cînd aveau prilej să se întîlnească unii cu alţii; dacă puteau, adică dacă se simţeau în siguranţă, dădeau frîu liber cuvîntului; alţii răspîndeau chiar tot felul de pamflete anonime.

48 Acestea au fost evenimentele din cursul anului[117]. În ce priveşte visteria publică, în fruntea ei au fost numiţi doi prefecţi urbani, deoarece nu fusese ales nici un cvestor; căci, aşa cum şi înainte vreme se mai întîmplase cîteodată, tot aşa şi pe atunci, în timpul absenţei lui Caesar prefecţii au fost însărcinaţi împreună cu Lepidus, comandantul cavaleriei, să gireze toate treburile de la Roma[118]. Ei au fost învinuiţi şi alături de ei şi comandantul cavaleriei, că s-au folosit de lictori, de togă şi de scaunul curul, insigne rezervate magistraturilor superioare; totuşi, au fost scoşi de sub acuzare, deoarece o anumită lege, pe care ei au invocat-o, acorda dreptul ca toţi cei care primiseră puterea din mîna unui dictator să se folosească de aceste insigne. Administrarea visteriei publice care, de la această dată, din pricinile pe care le-am făcut cunoscute, a fost luată din atribuţiile cvestorilor, nu le-a mai fost niciodată restituită; pînă la urmă ea a fost atribuită foştilor pretori. Finanţele publice au fost aşadar administrate de către doi prefecţi urbani[119], din care unul a dat, pe cheltuiala lui Caesar, jocurile în cinstea lui Apollo. Edilii plebei au celebrat jocurile în cinstea Marii Zeiţe[120], împuterniciţi printr-un Senatus Consultum. Un prefect urban, numit special pentru sărbătorile latine[121], a numit el însuşi la rîndul lui pe un altul în ziua următoare, şi acesta, la rîndul lui pe altcineva; lucru fără precedent pînă atunci — şi care nici nu s-a mai întîmplat de atunci încoace. Acestea au fost principalele întîmplări din acea vreme.

49 În anul următor[122], an în care Caesar a fost în acelaşi timp dictator pentru a cincea oară, împreună cu Lepidus, în calitate de comandant al cavaleriei, şi consul, de asemenea pentru a cincea oară, avîndu-l pe Anto-

nius drept coleg de consulat, au fost numiți în funcție nu mai puțin de 16 pretori (și acest număr s-a menținut timp de mai mulți ani). Tribuna de la care se țineau cuvîntări, așezată mai înainte vreme în mijlocul Forului[123], a fost transportată la locul unde se află și astăzi încă iar busturile lui Sulla și Pompeius au fost din nou ridicate în preajma ei[124]. Caesar a fost mult lăudat pentru această măsură cît și pentru faptul că i-a îngăduit lui Antonius să se bucure de faima desăvîrșirii acestei lucrări și să-și înscrie numele pe monument. Afară de aceasta, Caesar a pus fundamentul unui teatru pe care dorea să-l ridice după pilda dată de Pompeius; dar nu a mai apucat să-l termine[125]. Augustus, care l-a desăvîrșit în anii următori, a închinat acest teatru lui M. Marcellus, fiul surorii sale. Caesar, a fost aspru criticat pentru că, atunci cînd au fost dărîmate casele și templele așezate în porțiunea viitorului teatru, a aruncat în foc statuile zeilor care, cu puține excepții, erau aproape toate de lemn și pentru că și-a însușit banii numeroaselor tezaure care se găseau grupate aici.

50 Aceasta a fost comportarea lui Caesar și acestea au fost legile pe care el le-a adus. Să amintim că tot el a lărgit pomoeriumul[126]. Prin astfel de măsuri, cît și prin multe altele, dorea, pe cît se pare să-l imite pe Sulla; cu toate acestea, deoarece a știut să-i cruțe pe aceia dintre dușmanii lui care mai trăiau încă, acordîndu-le tuturor iertarea în condiții egale și asemănătoare, acordîndu-le pînă și anumite cinstiri, înzestrînd femei din familia acelora care pieriseră și dăruind copiilor lor porțiuni din domeniul public, Caesar a dovedit că înfierează din toată inima cruzimea lui Sulla și prin aceasta și-a creat o mare faimă nu numai cu privire la vitejia de care a dat dovadă, ci și pentru mărinimia sa, deși, de obicei, este destul de greu pentru unul și același om să strălucească atît în timp de război cît și în timp de pace. Caesar se arăta mîndru de toate aceste acțiuni ale sale cît și de faptul că ridicase din temelii Cartagina și Corintul. Într-adevăr, dacă în interiorul cît și în exte-

riorul Italiei el reclădise cîteva orașe și înălțase alte cîteva noi așezări, și înaintea lui se mai găsiseră alții care făcuseră întocmai; Corintul în schimb, cît și Cartagina, orașe străvechi, mărețe, celebre odinioară, care fuseseră nimicite, au obținut și ele de la Caesar dreptul să se intituleze colonii romane și să primească locuitori. Ceva mai mult chiar, Caesar cinsti aceste așezări îngăduindu-le să-și reia vechile lor denumiri, iertă trecutul de tristă amintire al vechilor locuitori din aceste orașe, fără ca ura neîmpăcată a acestora să-l determine la resentimente față de locuri care în sine nu aveau nici un fel de vină față de romani. Așadar, aceste orașe, distruse odinioară în același timp[127], renășteau acum laolaltă și erau sortite să redevină înfloritoare.

51 În timp ce Caesar era ocupat cu aceste măsuri, romanii, pînă la ultimul om, începură cu toții să dorească răzbunarea înfrîngerii lui Crassus și a acelora care pieriseră împreună cu el. Și, mai mult ca oricînd, ei se arătau însuflețiți de speranța de a-i supune pe parți. Conducerea războiului, printr-un acord unanim, a fost încredințată lui Caesar în mod oficial și, în vederea acestei expediții, s-au făcut pregătiri uriașe. Între alte măsuri luate cu scopul ca Caesar să aibă sub ordinele sale cît mai mulți oameni de încredere și ca Orașul pe vremea cît el urma să lipsească să nu fie lipsit de magistrați nici expus unor certuri interne, dacă ar fi fost lăsat să-și aleagă singur anumiți magistrați — s-a găsit soluția ca magistrații să fie numiți pe timp de trei ani, (durata presupusă ca necesară pentru încheierea expediției); dar cu toate acestea nu toți magistrații au fost direct numiți. După normele în vigoare Caesar avea dreptul să numească jumătate din numărul de magistrați (în vederea acestor numiri fusese autorizat de către o lege); în realitate tot el îi numea pe toți. Pentru primul an au fost numiți ca și mai înainte 40 de cvestori și atunci, pentru întîia oară, au fost instituiți 2 edili patricieni și 4 edili plebei[128]; cei doi edili patricieni poartă titlul de edili ai zeiței Ceres și această instituție dăinu-

ieşte de atunci şi pînă în zilele noastre. Au fost desemnaţi şi 16 pretori; consemnez înfiinţarea acestui colegiu nu din alt motiv (căci acest număr de pretori existase doar şi înainte vreme) ci numai fiindcă în numărul pretorilor de atunci se afla ales şi P. Ventidius. Acesta, aşa cum am specificat mai sus, se trăgea dintr-o veche familie din Picenum; în războiul cu aliaţii, în care a luptat împotriva romanilor, a fost făcut prizonier de către Pompeius Strabo[129] şi a participat, împovărat de lanţuri, în cortegiul triumfului acestuia; ulterior, după ce i s-a redat libertatea, a fost admis în Senat şi, cu acel prilej de care ne ocupăm, numit pretor de către Caesar. Steaua norocoasă a lui Ventidius s-a urcat treptat aşa de sus, încît el a fost acela care i-a învins pe parţi şi a obţinut triumful. În felul acesta magistraţii care trebuiau la rîndul lor să intre în funcţie anul următor, au fost desemnaţi cu toţii. Pentru anul al doilea, au fost numiţi numai consulii şi tribunii, dar puţin a lipsit să nu fie desemnat cine ştie ce magistrat şi pentru cel de-al treilea an. Caesar primise însărcinarea să exercite el însuşi dictatura în timpul acestor doi ani. El şi-a arogat dreptul de a numi doi comandanţi ai cavaleriei, unul, la libera alegere şi pe Octavius, cu toate că acesta din urmă nu era pe acea vreme decît un adolescent[130]. Pentru anul în curs, adică pentru anul în care se petreceau aceste evenimente, Caesar îl numi pe Dolabella consul în locul lui, cu toate că Antonius avea dreptul să rămînă în această funcţie pînă la sfîrşitul anului, şi încredinţă lui Lepidus guvernămîntul Galliei Narbonensis şi al Hispaniei citerioare, cu scopul ca cei doi comandanţi ai cavaleriei, de curînd numiţi în locul unuia singur să-şi preia fiecare, în parte, sarcina încredinţată. Căci, aşa cum s-a mai spus, Caesar se socotea dator să răsplătească serviciile aduse şi înţelegea să-şi arate recunoştinţa faţă de mulţi prin acest mijloc cît şi prin distribuţia de sacerdoţii[131], adăugînd cîte un membru la colegiul quindecemvirilor[132] şi alţi trei membri colegiului septemvirilor.

CARTEA XLIV

1 Acestea au fost măsurile luate de Caesar în ajunul expediției sale împotriva parților; cum însă un vînt de nebunie funestă, iscat din invidie pentru înalta treaptă la care ajunsese Caesar și din ură față de onorurile puțin obișnuite de care se bucura cuprinsese dintr-o dată pe mulți, sub numele nou inventat de „gloria sacrilegiului", Caesar a fost asasinat prin încălcarea legalității. Legile votate de el au fost răsturnate, noi răscoale și noi războaie civile s-au urzit iarăși printre romani, după un răstimp în care se bucurară de bună înțelegere. Conspiratorii se lăudau că prin suprimarea lui Caesar au eliberat poporul, în realitate însă nu au fost altceva decît niște oameni nelegiuiți, care au dat pradă luptelor între facțiuni[1] statul, abia însănătoșit în urma unei administrații bine orînduite.

2 Constituția într-un guvernămînt republican poartă un nume care impune tuturor [democrația] și pretinde datorită egalității în fața legilor, că asigură tuturora și egalitatea în drepturi. Faptele dovedesc însă că realitățile nu se potrivesc cîtuși de puțin cu denumirea. Dimpotrivă, cuvîntul „monarhie" supără auzul; și cu toate acestea este forma de guvernămînt care asigură cetățenilor cele mai mari foloase. Într-adevăr, este mai ușor să găsești un singur om de bine decît mai mulți. Dacă ultima din aceste două condiții pare greu de înfăptuit, să mărturisim deschis că cealaltă este, de fapt, peste putință de împlinit; căci virtutea nu este un bun aparținînd mulțimilor. Dacă, așadar, se întîmplă ca un om rău să dețină puterea în mînă, este preferabil ca în fruntea treburilor obștești să rămînă el singur și să nu fie înlocuit printr-un număr sporit de bărbați asemenea lui, cum o dovedesc faptele din istoria grecilor, a barbarilor și a

romanilor înşişi. Nu încape îndoială că, atît pentru oraşe cît şi pentru particulari, pe vremea regalităţii foloasele au fost mai mari şi mai numeroase încă decît pe vremea republicii.

În timpul unei monarhii dezastrele se întîmplă mai greu decît sub un guvernămînt popular. Dacă totuşi, o democraţie a înflorit în unele părţi ale lumii, ea n-a durat decît puţin timp, cu alte cuvinte, atîta vreme cît n-a ajuns la adevărată maturitate şi n-a avut forţă îndestulătoare, aşa ca buna stare să dea naştere la violenţe, iar ambiţia la rivalităţi. Roma însăşi, la gradul de înflorire la care ajunsese, Roma care comanda părţii celei mai luminate şi mai întinse din lumea cunoscută, care cucerise numeroase populaţii cu moravuri atît de diverse, care cuprindea pe teritoriul ei tezaure multe şi nepreţuite, care se distingea, în viaţa publică cît şi în cea particulară prin fapte deosebite şi prin fel de fel de isprăvi, pînă şi această Romă nu s-a dovedit în stare să păstreze măsura în timpul unui guvernămînt republican; uitînd de ceea ce înseamnă măsura, Roma s-a dovedit şi mai puţin încă în stare să păstreze buna înţelegere între oameni. Aşadar, dacă Marcus Brutus şi Caius Cassius[2] ar fi meditat la toate acestea, niciodată nu ar fi asasinat pe conducătorul şi pe tutorele Romei şi nu ar fi devenit, pentru ei înşişi ca şi pentru toţi contemporanii lor, pricina unor nesfîrşite nenorociri.

3 Iată, de altfel, cum s-au petrecut lucrurile şi care a fost motivarea dată pentru uciderea lui Caesar; căci invidia l-a doborît nu ca pe un om cu totul nevinovat — deşi se cuvine să ţinem seama de rolul jucat de senatori, care l-au împins cu tot dinadinsul pe Caesar spre aceste noi şi exagerate onoruri, care l-au făcut să se creadă atît de mult, pentru ca apoi să aibă prilej să-l învinuiască şi să-l ponegrească, sub cuvînt că acceptase aceste distincţii cu neasemuită plăcere şi că devenea pe zi ce trece tot mai plin de sine însuşi. Nu încape îndoială, Caesar a făcut o greşeală atunci cînd a primit unele din aceste decrete votate în cinstea sa, închipuindu-şi că era

cu adevărat considerat demn de ele. Dar, cea mai mare greşeală aparţine, de fapt, acelora care după ce i-au acordat de la început asemenea onoruri, ca şi cum le-ar fi meritat pe deplin, l-au expus apoi blamului public prin decretele votate împotriva lui[3].

Adevărul este că Caesar nu avea cum să le respingă chiar pe toate, de teamă să nu pară că le dispreţuieşte. Primindu-le, în schimb, nu putea să se pună la adăpost de primejdiile ce-l pîndeau; căci onorurile şi laudele exagerate îl scot din minţi pînă şi pe omul cel mai cuminte, mai cu seamă dacă aceste onoruri par meritate.

4 Iată care au mai fost, în continuarea acelora pe care le-am înşirat pînă acum[4], felul şi natura distincţiilor acordate lui Caesar. Eu le voi menţiona în acest capitol o singură dată, cu toate că ele nu au fost nici propuse, nici votate toate laolaltă. Mai întîi, s-a hotărît ca Caesar să deţină întotdeauna primul rang în stat; că are dreptul că se arate în public fie şi în oraş, îmbrăcat cu haina triumfală; că poate să se aşeze pe scaunul curul oriunde doreşte, nu însă şi la jocurile publice, la care îi era îngăduit să ia loc pe banca rezervată tribunilor, printre tribunii în funcţie; i s-a îngăduit, de asemenea, să dedice spoliile opime în templul lui Jupiter Feretrianul[5], de parcă ar fi ucis chiar el cu mîna lui un general duşman, să adauge întotdeauna frunze de lauri împletite la fasciile lictorilor săi şi, la reîntoarcerea de pe muntele Albanus, după sărbătorile Latine, să intre călare în Roma. Afară de aceasta i s-a acordat numele de părintele patriei şi acest titlu a fost gravat pe monede[6]. Printr-un decret s-a hotărît ca ziua sa de naştere să fie sărbătorită prin sacrificii ţinute pe cheltuiala publică; s-a dat şi decretul ca statui înfăţişîndu-l pe Caesar să fie înălţate în toate oraşele şi în toate templele din Roma; în cinstea lui au fost ridicate două statui pe tribuna din For de unde se ţineau cuvîntările, una din statui înfăţişîndu-l drept salvatorul vieţilor concetăţenilor săi, iar cealaltă ca eliberatorul unui oraş asediat. Atît una cît şi cealaltă erau împodobite cu acea coroană acordată de lege pen-

tru asemenea înfăptuiri. S-a mai hotărît ca în cinstea Noii Concordii să se clădească un templu[7], prin care să se imortalizeze amintirea păcii instaurate la Roma de către Caesar şi ca aici, în fiecare an, să se celebreze jocuri publice.

5 După ce a primit toate aceste onoruri, Caesar a fost însărcinat cu asanarea bălţilor Pontine[8], cu străpungerea istmului din Pelopones precum şi cu construirea unui nou local pentru Senat, căci Curia Hostilia fusese distrusă după restaurarea ei[9] sub pretext că aici se cuvenea înălţat un templu în cinstea zeiţei Fortuna, templu pe care l-a terminat Lepidus în timpul cît era comandant al cavaleriei. În realitate, dărîmarea vechii Curii s-a făcut pentru ca numele lui Sulla să nu mai fie păstrat nici măcar pe frontispiciul acestui edificiu[10] şi ca o nouă curie să fie construită, căreia urma să i se dea numele de Iulia. Tot aşa, luna în care s-a născut Caesar a fost denumită iulie[11] şi unul din triburi, prin tragere la sorţi, s-a hotărît să devină tribul iulian. Printr-un alt decret, i s-a acordat lui Caesar dreptul de a fi censor pe viaţă, fără a avea nici un coleg, precum şi dreptul de a se bucura de privilegile acordate tribunilor plebei, adică de faptul că acela care i-ar fi adus vreun prejudiciu cu fapta sau cu vorba, să fie învinuit de sacrilegiu şi expus blamului public. Fiul lui Caesar, dacă i s-ar fi născut un fiu, sau dacă ar fi adoptat pe cineva, urma să fie numit mare pontif.

6 Cum Caesar se arăta măgulit de toate aceste onoruri[12] i s-au mai pus la dispoziţie un tron aurit[13], o togă asemănătoare acelora pe care odinioară, în vremurile de demult, le purtau regii, precum şi o gardă alcătuită din cavaleri şi din senatori[14]; mai mult chiar, s-a mai hotărît ca pentru buna stare a sănătăţii lui Caesar să se ţină rugăciuni publice în fiecare an, ca oamenii să depună jurăminte pe norocul lui Caesar şi ca toate actele sale viitoare să fie ratificate. În cinstea lui s-au mai instituit, de parcă ar fi fost vorba de un semizeu[15], săr-

bători care se ţineau la cinci ani o dată, un al treilea colegiu de preoţi, însărcinaţi să celebreze Lupercaliile, care a primit numele de colegiul preoţilor iulieni[16]; în mod permanent la luptele de gladiatori, fie la Roma, fie în Italia, s-a instituit o zi special consacrată lui Caesar. Şi cum el a acceptat cu aceeaşi vădită plăcere noile semne de cinstire, printr-un decret i s-a dat şi încuviinţarea să asiste la reprezentaţiile teatrale aşezat pe un jilţ aurit, să poarte o coroană de aur împodobită cu pietre scumpe, aidoma cu cele care împodobesc statuile zeilor, şi ca unul din carele lui Caesar să fie adus în circurile unde se ţineau alergări de cai. În cele din urmă a fost proclamat pe faţă Jupiter Iulius şi s-a decretat ca în cinstea lui Caesar şi a mărinimiei de care a dat dovadă să se ridice un templu, înconjurat cu o incintă sacră, în care ar urma să oficieze Antonius, oarecum în calitate de flamen dialis[17].

7 Cu toate acestea (lucru care pune într-o lumină aparte ceea ce urmăreau linguşitorii lui Caesar) în vreme ce i se acordau toate aceste distincţii extraordinare, senatorii au îngăduit ca în incinta pomoeriului să se construiască un mormînt pentru Caesar[18]; de asemenea, ei au săpat textul tuturor acestor decrete, privitoare la cinstirile cu care îl copleşiseră, cu litere de aur pe plăci de argint şi aceste plăci au fost aşezate la picioarele lui Jupiter Capitolinus. Prin acest gest ei arătau lui Caesar într-un chip cum nu se poate mai limpede că nu era altceva decît un muritor: la început ei i-au acordat toate aceste privilegii cu gîndul că Caesar se va comporta cu moderaţie; apoi, păşind mai departe, cînd au început să-şi dea seama că decretele lor îi făceau plăcere (cu excepţia cîtorva, Caesar le-a primit pe toate) au început să îngrămădească în onoarea lui cinstiri care de care mai exagerate. Unele dintre acestea erau date dintr-un exces de linguşire, altele însă numai din dorinţa de a-şi bate joc de el. S-au mai găsit unii care au mers pînă acolo cu îndrăzneala încît i-au îngăduit lui Caesar să aibă legături cu orice femeie ar fi dorit[19]; căci pe acea vreme

încă, deşi trecuse de 50 de ani, Caesar continua să întreţină legături cu mai multe femei deodată. Alţii însă, şi numărul acestora era predominant, acţionau astfel numai ca să atragă cît mai repede asupra lui Caesar invidia şi ura, cu scopul de a-i grăbi prăbuşirea. Lucru care s-a şi întîmplat în adevăr, deşi toate aceste cinstiri l-au făcut pe Caesar să creadă că oamenii care le-au decretat în favoarea lui, departe de a conspira vreodată împotriva demnităţii pe care o reprezenta, vor împiedica şi pe oricine altul să treacă la asemenea fapte. Din acelaşi motiv Caesar a încetat să mai umble însoţit de gărzi. Căci, sub cuvînt că nu are pentru ce să mai accepte instituirea unei gărzi de senatori şi de cavaleri, el a desfiinţat pînă şi garda care îl păzea mai înainte vreme[20].

8 Cele mai numeroase şi mai importante dintre aceste decrete fuseseră date în aceeaşi zi[21] (votate cu o majoritate zdrobitoare deşi, Cassius[22] şi alţi cîţiva senatori s-au abţinut de la vot. Această atitudine a făcut mare vîlvă în jurul lor, fără ca totuşi să li se întîmple vreun rău; blîndeţea lui Caesar nu reieşea decît şi mai mult în evidenţă); senatorii, s-au grăbit apoi să vină *in corpore* pentru a-l întîlni pe Caesar în pronaosul templului zeiţei Venus, unde dictatorul stătea aşezat pe un scaun, pentru a-i face cunoscute decretele votate de ei (toate aceste dezbateri avuseseră loc în absenţa lui Caesar, ca decretele să nu pară că au fost date prin constrîngere, ci că au fost supuse aprobării Senatului de bunăvoie). Caesar, fie orbit într-adins de zei, fie peste măsură de bucuros, i-a primit fără să se ridice în picioare şi, prin această atitudine, a provocat indignarea tuturor, nu numai a senatorilor ci şi a celorlalţi cetăţeni, aşa încît asasinii au avut la îndemînă un pretext foarte bine venit pentru a-şi justifica conspiraţia[23]. Una lume, a pretins după aceea, pentru a-l dezvinovăţi, că Caesar suferea de o diaree care nu-i dădea răgaz şi că acesta a fost motivul pentru care a rămas aşezat, de frică să nu păţească ceva. Totuşi, această scuză n-a putut convinge, deoarece Caesar, care s-a ridicat puţin timp după ce primise de-

legaţia senatorială, s-a întors acasă pe jos; departe de a se lăsa convinşi, detractorii lui Caesar l-au bănuit de a fi peste măsură de orgolios şi au început să-l urască ca pe un om excesiv de mîndru, tocmai pe el a cărui trufie ei înşişi au încurajat-o prin onoruri lipsite de orice măsură. După această întîmplare, atunci cînd Caesar a primit să fie numit dictator pe viaţă, bănuielile nu au făcut decît să se înteţească.

9 Caesar se afla în această situaţie cînd cei care conspirau împotriva lui, fără a mai ezita, trecură la fapte. Cu scopul de a-l face cît mai odios pînă şi în ochii celor mai devotaţi prieteni, printre alte mijloace pe care le-au întrebuinţat pentru a-l denigra ei au început să-l salute cu titlul de „rege" şi să-l numească astfel şi în cursul conversaţiilor lor. Cum Caesar refuzase acest titlu şi adresase chiar unele mustrări acelora care îl numeau astfel, fără ca totuşi să dea într-adevăr de înţeles că nu se împăca nicicum cu această titulatură, ei au încins în taină cu o diademă[24] una din statuile lui Caesar, aşezată pe tribuna de unde se ţineau discursurile. Tribunii plebei C. Epidius Marullus şi C. Caesetius Flavius smulseră această diademă şi Caesar s-a arătat foarte supărat, deşi tribunii, departe de a rosti cuvinte lipsite de respect la adresa lui, dimpotrivă l-au lăudat faţă de mulţime că Caesar nu simte nevoia unor distincţii de acest fel. Deocamdată, cu toată ciuda pe care o resimţea, Caesar a ştiut să se stăpînească[25].

10 După aceea însă, pe cînd se întorcea călare de la muntele Albanus, deoarece tot s-au mai găsit unii care l-au numit „rege", deşi Caesar le-a răspuns că el nu este un „rege" ci doar Caesar[26], aceiaşi tribuni chemară în judecată pe cetăţeanul care cel dintîi îl numise astfel pe Caesar. Cînd a văzut cum se desfăşoară lucrurile, Caesar nu şi-a mai stăpînit mînia şi a dat frîu liber indignării sale, plîngîndu-se că tribunii îndeamnă la răscoală împotriva lui. Caesar s-a abţinut pentru moment să ia măsuri aspre împotriva lor; cum însă tribunii au formulat ulte-

44. î.e.n. (ianuarie)

rior în scris o plîngere către Adunarea Poporului că ei nu se mai bucură de libertate deplină, nici de siguranţă pentru a lua cuvîntul în interesul public, Caesar, profund îndurerat, i-a convocat în faţa Senatului unde i-a copleşit cu tot felul de acuzaţii, cerînd ca o hotărîre să fie luată cu privire la atitudinea acestor tribuni. Şi cu toate acestea, el nu a opinat pentru pedeapsa cu moartea, deşi cîţiva senatori s-au pronunţat pentru această pedeapsă. Dar, destituindu-i din funcţie prin intermediul lui Helvius Cinna[27], unul dintre colegii lor, îi înlătură din Senat. Cei doi însă se arătau bucuroşi de aceasta sau cel puţin s-au prefăcut că sînt, deoarece de aici înainte pretindeau ei, nu mai aveau de înfruntat nici un pericol dacă şi-ar fi exprimat părerile fără oprelişte; odată eliberaţi din funcţiile publice, aveau deplina libertate să privească desfăşurarea evenimentelor ca dintr-un loc adăpostit. Cît despre Caesar, opinia publică l-a criticat pentru faptul că, în loc să se arate supărat, aşa cum ar fi trebuit pe cei care îi dădeau titlul de rege, închisese ochii asupra vinovăţiei acestora, acuzînd în schimb atitudinea tribunilor.

11 La puţin timp după aceste evenimente s-a petrecut şi un alt incident care dovedea şi mai limpede că Caesar respingea doar cu vorba acest titlu, dar că în realitate ardea de dorinţa să-l capete. Cu prilejul sărbătorii Lupercaliilor[28], cînd se ţin alergările la care participă tineri goi, Caesar, după ce a intrat în basilică[29] şi s-a aşezat în tribuna vorbitorilor pe jilţul său aurit, îmbrăcat cu toga regală şi strălucind sub podoaba cununii sale de aur, Antonius, însoţit de ceilalţi pontifici, îl salută cu titlul de rege şi îl încinse cu diadema, grăind astfel: „Acest dar ţi-l face poporul prin mijlocirea mea". Caesar a răspuns că singur Jupiter este regele romanilor, şi a trimis zeului diadema, la Capitoliu[30]. Cu toate acestea, în loc să-şi manifeste mînia, a dat ordin să se treacă în actele publice că el a refuzat domnia pe care poporul i-a oferit-o prin mijlocirea consulului. Aşa s-a ivit bănuiala asupra unei înţelegeri secrete între Caesar şi Antonius. Caesar a fost învinuit că năzuieşte spre acest titlu dar că în acelaşi timp, încearcă să însceneze un act de violenţă în urma căruia să fie silit să accepte titlul. Acest lucru nu a avut ca rezultat decît să atragă asupra lui o ură şi mai aprigă. Cîţiva cetăţeni, în urma curentului de opinie creat împotriva lui Caesar, au găsit prilejul necesar de a propune în Comiţii, pentru alegerile de consul, pe tribunii destituiţi. Aceştia mergeau adesea acasă la Marcus Brutus[31] şi la alţi cetăţeni cunoscuţi ca oameni cu multă tragere de inimă ca să-i convingă de necesitatea unei acţiuni împotriva lui Caesar şi, afară de aceasta, îi îndemnau chiar şi în public.

12 Ei afişau numeroase inscripţii în care, făcînd abuz de faptul că numele lui Brutus era identic cu acela al faimosului Brutus care îi răsturnase pe Tarquini, proclamau neadevărul că este unul din descendenţii acestuia. Se ştie că, acel Brutus ucisese încă de tineri pe cei doi fii pe care îi avea, unicii de altfel, şi nu lăsase nici un fel de urmaş[32]. Aceasta era povestea plăsmuită care trecea din gură în gură, pentru ca astfel Brutus, obligat de această rudenie închipuită să fie împins la fapte asemănătoare cu cele ale presupusului său străbun. Numai ce auzeai strigăte care îl chemau pe nume: Brutus! Brutus[33]! după care urma: „avem nevoie de un Brutus". În sfîrşit, pe statuia bătrînului Brutus putea fi citită această inscripţie: „ O dacă ai fi trăit!" iar pe tribunalul unde Marcus lua loc (căci acesta era pe atunci pretor şi se dă numele de „tribunal" acelui loc unde se află sediul magistratului care împarte dreptatea), au aruncat mesaje cu aceste cuvinte: „dormi, Brutus" şi „tu nu eşti Brutus".

13 În urma acestor imbolduri, Brutus, care de altfel încă de la început luptase împotriva lui Caesar, a început să se hotărască la organizarea unui complot, deşi din partea dictatorului nu avusese parte decît de binefaceri. Să nu uităm că el era nepotul şi ginerele lui Cato, poreclit, aşa cum am menţionat, Cato din Utica[34].

Dintre toate femeile din acea vreme se spune că singură Porcia soţia lui Brutus, a fost iniţiată în taina complotului[35]. Porcia, văzîndu-l pe soţul ei adîncit în gîndurile ce-l frămîntau, l-a întrebat de ce este atît de absent şi, cum nu a primit nici un răspuns, soţia a presupus că el se fereşte de ea din pricina slăbiciunii ei fizice, de teamă ca torturile să nu-i smulgă împotriva voinţei ei vreo mărturie. Şi atunci cuteză o faptă neobişnuită. Pe ascuns, îşi făcu singură o rană înfiorătoare la coapsă, pentru a încerca dacă este în stare să reziste la cazne. Apoi, după ce şi-a învins durerea, fără să mai ia în seamă rana, se duse la soţul ei şi îi vorbi astfel: „Brutus, zise ea, deşi ştiu bine că eşti încredinţat despre tăria mea sufletească, mai ştiu că totuşi nu ai încredere în tăria trupului meu; te-ai purtat aşa cum ar fi făcut orice bărbat; eu însă, eu am descoperit că şi trupul meu este în stare să nu vorbească". Rostind aceste cuvinte ea îi arătă rana din coapsă şi, după ce îl lămuri asupra pricinii pentru care se schingiuise, spuse în continuare: „Şi acum, îl îndemnă ea, spune-mi, fără să te mai fereşti, tot ce ai pe suflet; nici focul, nici bicele şi nici fiarele înroşite în foc nu mă vor face să vorbesc; nu sînt într-atît de femeie pe cît mă crezi. Dacă însă nici acum nu îmi acorzi încrederea, pentru mine este mai bine să mor decît să mai trăiesc. Nimeni de acum înainte să nu mă mai socoată drept fiica lui Cato şi soţia lui Brutus".

14 La auzul acestor cuvinte Brutus îşi admiră soţia şi o puse la curent cu cele ce gîndea; în urma acestei destăinuiri, el însuşi se simţi mai întărit în planurile sale şi îi dezvălui totul. După aceea atrase de partea lui pe cumnatul său, Caius Cassius, soţul surorii sale, care, de asemenea îşi datora viaţa lui Caesar. Mai mult chiar, Cassius fusese înălţat la funcţia de praetor[36]. Cei doi începură cu vremea să reunească în jurul lor şi pe alţi cetăţeni care le împărtăşeau simţămintele. Şi numărul conjuraţilor s-a dovedit a fi destul de mare[37]. Nu am de ce să citez numele tuturor, căci ar fi să fac o

înşirare fără rost; totuşi, Trebonius[38], Decimus Brutus, care era supranumit Iunius, cît şi Albinus, nu pot fi trecuţi sub tăcere. Toţi aceştia făceau parte din numărul acelora care primiseră numeroase semne de bunăvoinţă din partea lui Caesar, Decimus Brutus fusese chiar desemnat consul pentru anul următor şi numit guvernator al Galliei Citerioare, ceea ce nu l-a împiedicat să conspire împotriva lui Caesar[39].

15 Şi puţin a lipsit ca să nu fie daţi în vileag din două motive: din pricina marelui număr al persoanelor implicate în complot (cu toate că Caesar nu pleca urechea la destăinuirile referitoare la comploturi, ba chiar pedepsea cu cea mai mare asprime pe aceia care îndrăzneau să-i deschidă ochii), cît şi din cauză că ei au avut unele ezitări. Într-adevăr, stima pe care o aveau încă pentru personalitatea lui Caesar cît şi frica de a nu fi striviţi de ceilalţi cetăţeni care îl înconjurau în permanenţă pe Caesar, deşi el nu mai avea nici un fel de gardă în jurul său, îi îndemnau să tot amîne lucrurile. Se înţelege că această întîrziere putea să ducă la descoperirea proiectelor lor şi să atragă după sine moartea conjuraţilor. Lucru care s-ar fi întîmplat negreşit, dacă n-ar fi fost siliţi, aproape împotriva voinţei lor, să treacă la fapte; un zvon, adevărat sau mincinos, aşa cum se întîmplă de multe ori, răspîndise ştirea că pontificii denumiţi quindecemviri ar fi publicat un oracol al Sibyllei după care parţii nu ar fi putut niciînd fi înfrînţi de altcineva decît de un rege[40]. Prin urmare, era de datoria acestor sacerdoţi să propună ca titlul de rege să-i fie acordat lui Caesar. Conspiratorii, încredinţaţi de temeinicia acestui zvon şi deoarece magistraţii (din numărul cărora făceau parte atît Brutus cît şi Cassius), obligaţi să voteze o propunere de o asemenea importanţă, nu ar fi fost în prealabil autorizaţi să-şi exprime părerea, dar nici n-ar fi putut păstra tăcere, conjuraţii, repet, s-au grăbit să-şi îndeplinească planurile înainte ca o propunere de acest fel să fie adusă în dezbatere.

16 Aşadar, ei au hotărît să-l atace pe Caesar în plin Senat[41]. După socoteala lor, Caesar, care într-un asemenea loc nu avea de ce să se teamă putea fi astfel mai uşor surprins. De asemenea, îşi dădeau seama că şi pentru ei înşişi va fi mai lesne de introdus pumnalele în Senat fără nici un pericol, dacă le-ar fi ascuns în tecile de piele în locul stiletelor. Ceilalţi senatori, luaţi pe neaşteptate n-aveau posibilitatea să-l apere pe dictator, dezarmaţi cum erau. Şi, de altfel, chiar dacă cineva ar fi îndrăznit să-i sară în ajutor, ei îşi puneau nădejdea în corpul de gladiatori pe care aveau de gînd să-i aşeze din vreme în teatrul lui Pompeius în număr mare, sub pretext că aceştia urmau să dea un spectacol de lupte. Căci în acel teatru, într-o încăpere a peristilului, trebuia să se ţină atunci şedinţa Senatului[42]. Cînd sosi ziua fatală, ei se întruniră dis de dimineaţă în Curie şi îl poftiră pe Caesar să vină şi el.

17 Complotul a fost adus la cunoştinţa lui Caesar de către prezicători dar i-a fost anunţat şi de visurile rele. În noaptea precedentă atentatului, soţiei lui Caesar[43] i s-a părut că locuinţa lor se năruie, că soţul ei fusese rănit de cîţiva cetăţeni şi că găsise scăpare în braţele ei. Caesar, la rîndul lui, avu şi el o viziune în care apărea suit pe crestele norilor, atingînd mîna lui Jupiter. S-au mai ivit şi alte numeroase semne asupra cărora nu exista nici o îndoială: scuturile zeului Marte care, conform unui obicei din străbuni, se aflau în păstrarea lui Caesar, în calitate de mare pontif, au zăngănit prelung în faptul nopţii; uşile de la camera în care dormea s-au deschis de la sine. Victimele pe care le-a sacrificat ca jertfe aduse pentru a împăca aceste semne rele nu i-au vestit, nici ele, nimic bun; păsările care slujesc de obicei la luarea de auspicii, îl îndemnau la rîndul lor să nu-şi părăsească casa. Întîmplarea petrecută cu jilţul aurit a fost considerată de asemenea, după asasinat, tot ca o prevestire sinistră. Într-adevăr, cum Caesar întîrziase, lictorul scosese afară din încă-

perea Adunării acest jilţ, crezînd că nu va mai fi nevoie de el.

18 Pe cînd Caesar întîrzia, reţinut de aceste semne nefaste, conjuraţii, de teamă ca nu cumva o amînare (căci se răspîndise zvonul că în acea zi Caesar avea intenţia să rămînă la el acasă), să ducă la destrămarea complotului şi ca, pe urmă, ei înşişi să fie descoperiţi, trimit acasă la Caesar pe Decimus Brutus — acesta se bucura de faima că este cel mai bun prieten al dictatorului — pentru a-l hotărî să vină. Brutus, după ce a spulberat toate argumentele pe care le aducea Caesar, adăugînd că Senatul dorea negreşit să-l vadă, l-a hotărît să iasă[44]. Tocmai atunci statuia lui Caesar, aşezată în vestibulul casei, s-a prăbuşit singură de pe piedestal şi s-a spart în bucăţi. Dar Caesar nu ţinu seama nici de această ultimă prevestire (căci destinul hotărîse să pună capăt vieţii lui chiar în acea zi) şi nici nu vru să dea ascultare unui oarecare cetăţean venit să-i denunţe conspiraţia; nu şi-a dat nici măcar osteneala să citească un sul care îi fusese înmînat de acest om, pe care sul se aflau scrise cu de-amănuntul pregătirile complotului, gîndind că era vorba despre o treabă care putea să mai aştepte. Pe scurt, Caesar avea aşa de mare încredere în soarta lui încît, adresîndu-se acelui prezicător care altădată îl sfătuise să se ferească de acea zi, îi spuse cu ironie: „Ce ne facem cu prezicerile tale? Nu vezi că ziua despre care aveai atîtea temeri a sosit şi că eu trăiesc încă?“ La care, după cîte se spune, prezicătorul s-a mulţumit să răspundă doar atît: „A sosit, dar n-a trecut“[45].

19 După ce Caesar a intrat, în sfîrşit, în Senat, Trebonius l-a reţinut pe Antonius afară. Conjuraţii îşi făcuseră planul să-l ucidă atît pe Antonius cît şi pe Lepidus. Dar, de teamă ca numărul victimelor atentatului să nu le atragă învinuirea că năzuiesc spre puterea supremă şi nu spre eliberarea Romei de tiranie, aşa cum pretindeau ei că fac asasinîndu-l pe Caesar,

s-au răzgîndit şi au hotărît ca Antonius nici măcar să nu fie de faţă la omor[46]; cît despre Lepidus, acesta plecase în fruntea unei expediţii militare şi se afla în afara incintei oraşului. Aşadar, Trebonius îl ţinea de vorbă pe Antonius; toţi ceilalţi, în acest timp, înconjurîndu-l în mare număr pe Caesar (de care puteai oricînd să te apropii şi să-i vorbeşti cu cea mai mare uşurinţă) începură, unii, să discute cu el, iar alţii să-i adreseze anumite rugăminţi[47], aşa încît să spulbere orice urmă de bănuială din partea dictatorului. Apoi, cînd a sosit clipa hotărîtă, unul din conjuraţi[48] înaintă spre Caesar, ca şi cum avea de gînd să-i mulţumească pentru o binefacere şi, smulgîndu-i toga de pe umăr dădu astfel şi celorlalţi complici semnalul convenit. Aceştia năpustindu-se cu toţii deodată din toate părţile asupra lui Caesar, îl străpunseră cu lovituri de pumnal; numărul mare al acelora care îl copleşeau îl împiedică pe Caesar să spună sau să facă ceva. Învăluindu-se în togă, a fost doborît de nenumărate lovituri[49]. Aceasta este versiunea cea mai verosimilă deşi unii istorici adaugă că atunci cînd l-a văzut pe Brutus care îl lovea cu sete, ar fi strigat: „Pînă şi tu, fiul meu!".

20 S-a iscat o zarvă de nedescris atît printre cei care se aflau înăuntrul Senatului cît şi printre acei care erau afară, lucru de înţeles din cauza neprevăzutului acestui atentat şi, deoarece nimeni nu ştia cine sînt ucigaşii, cîţi erau la număr şi ce gînduri aveau. Toată lumea se credea în primejdie. Pierzîndu-şi cumpătul, oamenii au început să fugă care încotro, răspîndind panica şi în rîndurile acelora care se nimereau să le iasă în cale. De la cei care fugeau nu se putea înţelege nimic limpede, se auzeau doar strigăte de acest fel: „fugi, încuie-te; fugi, încuie-te". Ceilalţi cetăţeni culegeau pe rînd ecourile acestor strigăte şi le repetau, unul ici, altul dincolo, umplînd oraşul de vaiete şi jale. Oamenii se năpusteau în ateliere sau în case pentru a se ascunde, deşi ucigaşii alergaseră în For şi se străduiau să dea de înţeles poporului atît prin gesturi

cît şi prin strigăte că nu au de ce să se teamă. Acest lucru îl proclamau cu voce puternică şi nu încetau să invoce mereu numele lui Cicero[50]. Cu toate acestea, gloata nu era dispusă să se încreadă în adevărul cuvintelor lor şi nu dădea semne că se linişteşte. Abia mai tîrziu, şi numai cu mare greutate, cînd oamenii s-au convins că nimeni nu este ucis sau arestat, încrederea a revenit şi lumea începu să se liniştească[51].

21 După ce poporul s-a întrunit în Adunare, ucigaşii au vorbit timp îndelungat împotriva lui Caesar cît şi în favoarea unui guvernămînt democratic. Ei îi îndemnară pe cetăţeni să capete încredere şi să nu se teamă de nimic rău. Ei nu-l omorîseră pe Caesar după cîte au declarat în faţa Adunării, pentru a pune mîna pe putere sau pentru cine ştie ce interese personale, ci cu scopul ca cetăţenii romani liberi, dînd ascultare numai legilor, să se poată bucura de aici înainte de o guvernare dreaptă. Aceste cuvinte, precum şi altele asemănătoare au avut darul să potolească poporul, mai ales cînd lumea s-a lămurit că nimeni nu păţeşte nimic. Cu toate acestea, oricum stăteau lucrurile, de teamă să nu li se întindă şi lor o capcană, conjuraţii s-au suit pe Capitoliu, de parcă aveau de gînd să înalţe rugăciuni zeilor şi aici petrecură o zi şi o noapte. Spre seară, cîţiva dintre fruntaşii oraşului care nu participaseră la complot, cînd şi-au dat seama că ucigaşii erau ridicaţi în slăvi, le-a venit în gînd că ar fi bine să se bucure şi ei de faima faptului îndeplinit şi de unele recompense care, după cîte bănuiau, urmau să răsplătească crima comisă[52]. Aşa că s-au grăbit să se alăture la grupul conspiratorilor. Ei au avut totuşi parte de răsplata cuvenită întocmai cum li se cuvenea, căci toate li s-au întîmplat pe dos. N-au obţinut nici un fel de renume (de altfel realitatea era că nici nu participaseră la complot) dar, în schimb, au avut parte de toate primejdiile care i-au pîndit pe adevăraţii făptaşi, de parcă ar fi luat şi ei parte la conspiraţie.

22 Dolabella, văzînd cum stau lucrurile, crezu de cuviinţă să treacă la acţiune[53]. El preluă cu forţa funcţia de consul, care nu-i aparţinea încă şi, după o scurtă cuvîntare adresată poporului asupra împrejurărilor atunci actuale, se sui pe Capitoliu. Lucrurile se aflau în acest stadiu cînd Lepidus, pus la curent cu cele petrecute, ocupă Forul cu trupele sale în timpul nopţii şi, în dimineaţa următoare, se adresă şi el poporului într-o cuvîntare în care îi înfiera pe asasini. Antonius, la rîndu-i, îndată după moartea lui Caesar fugise şi îşi aruncase toga de consul ca să nu fie recunoscut, şi în tot cursul nopţii stătuse ascuns. Totuşi, cînd a aflat că ucigaşii se află pe Capitoliu, iar Lepidus în For, întruni Senatul în templul zeiţei Ceres şi propuse ca situaţia nou creată să fie adusă în discuţie[54]. Cuvîntul a fost luat de diferiţi senatori, fiecare exprimîndu-şi părerea personală. Iată cuvîntarea lui Cicero[55], prin care a izbutit să-i convingă pe toţi senatorii:

23 „Părerea mea este că într-o discuţie publică, nimeni nu trebuie să ţină seama nici de simpatii şi nici de simţăminte de ură, ci fiecare trebuie să pună în lumină ceea ce crede că este spre binele obştesc. Ar fi, într-adevăr, nepotrivit din partea noastră să pretindem de la pretori şi de la consuli să-şi diriguiască toate acţiunile lor după dreapta judecată şi, dacă se abat uneori de la această cale, să-i tragem la răspundere pînă şi asupra acelor întîmplări care sînt în mîna soartei, ca în schimb, într-o dezbatere publică, cînd ne vedem stăpîni absoluţi pe părerile noastre, să jertfim intereselor particulare tot ceea ce este folositor poporului. Din această pricină, senatori, întotdeauna am crezut că este de datoria mea să vă dau sfaturi sincere şi drepte, îndeosebi în împrejurările de astăzi, cînd, fără să ne mai preocupăm de nimic altceva, condiţia esenţială este să rămînem uniţi. Numai astfel vom putea asigura salvarea noastră şi vom izbuti să strîngem în jurul nostru şi pe alţii. Dimpotrivă, dacă vom căuta

să cercetăm totul cu amănunţime, teamă mi-e că din nefericire nu vom ajunge la nici un capăt; dar nu vreau ca la începutul acestei cuvîntări să pronunţ cuvinte grele.

24 Înainte vreme — şi această stare de lucruri nu a dăinuit puţin timp — cei care aveau armele în mînă erau totodată, cum adesea se întîmplă, şi stăpînii statului; aşa se făcea că ei erau acei care hotărau ce subiecte să fie dezbătute în Adunarea Senatului şi nu voi, care aveaţi datoria să examinaţi cele ce ei trebuiau să aducă la îndeplinire. În clipa de faţă, ca să zicem aşa, lucrurile s-au întors în aşa fel, încît orice hotărîre care se cuvine luată este în puterea voastră; depinde numai de voi să restauraţi concordia şi, odată cu ea, libertatea, sau să provocaţi iarăşi neînţelegeri şi noi lupte civile care vor avea drept rezultat ridicarea unui alt stăpîn. La hotărîrile pe care le veţi vota astăzi se vor supune şi toţi ceilalţi. Deoarece aceasta este situaţia, cel puţin, după părerea mea, afirm că este de datoria noastră să renunţăm la duşmăniile şi la rivalităţile noastre sau cum vreţi să le numiţi, şi să ne întoarcem la pacea de odinioară, la prietenie şi la bună înţelegere. Gîndul nostru să-l aţintim, dacă nu avem alt ţel înaintea ochilor, spre acele timpuri în care, bucurîndu-ne de o astfel de guvernare, am cucerit ţări, bogăţii, glorie şi ne-am cîştigat aliaţi; de atunci însă, de cînd ne-am lăsat pradă patimilor, pricinuindu-ne atîtea necazuri unii altora, starea noastră, în loc să se îmbunătăţească s-a înrăutăţit din ce în ce mai mult. În ce mă priveşte, sînt departe de a crede că există alt mijloc de salvare în împrejurările de astăzi, decît acela de a lua de îndată, şi aceasta cît mai repede cu putinţă, o hotărîre salutară. Altfel nu vom mai putea nicicînd îndrepta lucrurile.

25 Pentru a vă da seama de adevărul cuvintelor mele, luaţi seama la stările actuale şi comparaţi-le cu ceea ce a fost odinioară. Nu vedeţi oare ce se întîmplă?

Nu vedeţi că poporul este din nou împărţit în facţiuni şi în tabere vrăjmaşe? Unii au trecut de partea cutăruia, ceilalţi de partea altuia. Iată-i că alcătuiesc de pe acum două popoare şi două tabere aparte. Unii s-au grăbit să ocupe Capitoliul[56], de-ai zice că se tem de năvala gallilor; în acest timp, ceilalţi, întruniţi în For[57], se pregătesc să-i asedieze, de parcă ar fi cartaginezi şi nu romani. N-aţi auzit oare că pe vremuri, în repetate rînduri, cînd neînţelegerile interne i-au determinat pe unii cetăţeni să ocupe Aventinul şi Capitoliul — unii au ocupat pînă şi muntele Sacru — de fiecare dată cînd s-au dus tratative, fie de la egal la egal, fie cu mici concesii reciproce, ei s-au împăcat pînă în cele din urmă şi au încetat pe dată să-şi poarte ură unii altora? În vremurile care au urmat numai aşa au putut cu toţii laolaltă, datorită păcii şi bunei înţelegeri, să ducă la bun sfîrşit prin eforturi comune războaie numeroase şi de mare importanţă. În schimb, de fiecare dată cînd au ajuns la crime şi măceluri, unii mînaţi de dorinţa de a se răzbuna pe drept faţă de aceia care ei cei dintîi le pricinuiseră neajunsuri, iar alţii, din simpla ambiţie ca să nu aibă pe nimeni de-asupra capului lor — niciodată nu a rezultat ceva bun pentru popor. Să mai fie oare într-adevăr nevoie să-mi irosesc timpul evocînd amintiri, în faţa unor oameni care cunosc faptele cel puţin tot atît de bine ca şi mine, despre Valerius[58], Horatius, Saturninus, Glaucia şi Gracchi? Cînd aveţi aşadar asemenea pilde nu în istoria altor popoare, ci în propria noastră istorie, nu mai staţi la îndoială să imitaţi exemplul unora şi să vă feriţi de cel dat de alţii[59]. Şi, deoarece înseşi evenimentele au dovedit, prin experienţele pe care le-aţi trăit, care este dezlegarea greutăţilor asupra cărora deliberaţi, străduiţi-vă să nu vedeţi în cuvîntarea mea o înşirare de vorbe goale, ci luaţi în considerare numai cele ce sînt folositoare binelui obştesc, ca şi cum ar fi fost încă de pe acum traduse în realitate. Nu vă pripiţi cu uşurinţă spre speranţe deşarte, fără să fi chibzuit înainte; aveţi datoria să

consolidaţi previziunile voastre pe o credinţă absolut sigură.

26 Aşadar, pildele luate din istoria poporului nostru şi de la străbuni vă îndreptăţesc să adoptaţi această cuminte hotărîre despre care am vorbit. Tocmai din acest motiv n-am vrut să folosesc exemple luate din istoria altor popoare, deşi în această privinţă aş putea să citez cu miile. Mă voi mărgini, cu toate acestea, la un singur exemplu, şi anume la acela al celui mai înţelept şi mai vechi oraş, al unui oraş de la care străbunii noştri nu s-au sfiit să-şi însuşească anumite legi. Socot că ar fi o adevărată ruşine pentru noi, dacă, ţinînd seama de superioritatea puterii şi a inteligenţei noastre asupra atenienilor, am fi depăşiţi de către ei în înţelepciunea hotărîrilor pe care avem datoria să le luăm. Atenienii, după ce au fost învinşi odinioară în război de către lacedemonieni, şi au avut de suferit tirania unor cetăţeni atotputernici[60], ca urmare a neînţelegerilor civile (povestesc un lucru pe care cu toţii îl ştiţi prea bine), n-au scăpat de nenorocirile care îi copleşeau decît atunci cînd au luat hotărîrea, prin făgăduieli solemne făcute de ambele părţi, că vor încerca să dea uitării multele şi îngrozitoarele rele care se abătuseră asupra lor, că niciodată de aici înainte nu vor trage pe cineva la răspundere şi că nu vor păstra ură împotriva cuiva[61]. Prin această înţeleaptă hotărîre, atenienii, nu numai că au scăpat de tiranie şi de neînţelegerile interne, dar, ceva mai mult chiar, au izbutit să recîştige prosperitatea. După ce şi-au redobîndit independenţa au refăcut imperiul pe care îl deţineau asupra elenilor şi, în cele din urmă, s-au văzut adesea destul de puternici ca să-i salveze sau să-i piardă după voie pe înşişi lacedemoni cît şi pe tebani. Cu toate acestea, dacă acei care au pus stăpînire pe Phyle şi au coborît la Pireu[62], şi-ar fi manifestat dorinţa de răzbunare asupra locuitorilor oraşului pentru nedreptatea la care fuseseră supuşi, poate ar fi făcut un lucru justificat, dar, totodată ar fi pricinuit

şi ar fi suferit ei înşişi nesfîrşite nenorociri; căci, aşa cum obţinuseră victoria, împotriva oricărei speranţe, tot aşa s-ar fi putut, la rîndul lor, să fie şi ei înfrînţi[63].

27 În asemenea împrejurări nimic nu rămîne statornic: apoi, dacă un om are puterea în mînă, aceasta nu înseamnă numaidecît că va obţine şi izbînda. Dimpotrivă, mulţi luptători plini de încredere au suferit înfrîngeri, iar mulţi alţii, care au căutat să se răzbune s-au nenorocit pe ei înşişi. Oamenii depăşiţi în anumite împrejurări, nu înseamnă numaidecît că sînt şi doborîţi fără nădejde, numai pentru că sînt expuşi la nedreptăţi; şi nici despre cei care se află în fruntea altora datorită puterii lor nu se poate spune că sînt asiguraţi împotriva oricărui risc pentru simplul fapt că se bucură de această superioritate. Şi unii şi alţii sînt supuşi în mod egal neprevăzutului ascuns în lucrurile omeneşti, cît şi schimbărilor aduse de soartă[64]. Oamenii văd adesea cum balanţa înclină nu către speranţele frumoase pe care le nutresc, ci spre partea neprevăzută pe care mersul lucrurilor omeneşti şi norocul o împinge în prim plan. De unde rezultă că din aceste motive cît şi din pornirea spre răzbunare (căci omul care a suferit sau care crede că a suferit o nedreptate este ispitit să îndrăznească mai mult decît poate să înfăptuiască), mulţi oameni se hotărăsc să înfrunte primejdii care le depăşesc puterile, însufleţiţi de speranţa că vor învinge, sau cel puţin că nu vor muri fără să fi fost răzbunaţi; învingători în unele ţeluri urmărite, învinşi în altele, rînd pe rînd obţinînd victorii asupra altora sau, la rîndul lor, suferind înfrîngeri, îi vezi pe unii cu totul distruşi în timp ce alţii nici măcar nu bagă în seamă că au repurtat, cum se zice, o victorie cadmeeană[65]. Cu vremea, cînd în urma unei asemenea victorii oamenii constată că nu s-au ales cu nimic, ajung să recunoască că au urmat o cale greşită.

28 Adevărul acestor considerente l-aţi constatat voi înşivă prin experienţă. Luaţi seama la ce spun: Marius

a fost stăpîn pe situaţie cîtva timp în perioada răzvrătirilor interne; apoi, după ce a fost răsturnat şi a strîns un corp de oaste, ştiţi prea bine cele ce a săvîrşit. Tot aşa a procedat şi Sylla, (pentru a nu-l mai cita nici pe Cinna[66], nici pe Carbo[67] şi nici pe ceilalţi care s-au ridicat între Marius şi Sylla): după ce a fost la început atotputernic, s-a văzut şi el înfrînt; apoi, după ce a preluat din nou puterea supremă în mîinile sale, nu există act de cruzime pe care să nu-l fi săvîrşit. După care Lepidus[68], pretextînd că doreşte să răzbune excesele acestora, în fruntea unei cete de partizani a semănat teroarea aproape în întreaga Italie. Cînd, în sfîrşit am scăpat şi de el, cred că vă aduceţi aminte de numeroasele şi feluritele neajunsuri pe care le-am avut de suferit din partea lui Sertorius şi a tovarăşilor care-l însoţeau după ce a dezertat. Dar Pompeius, dar Caesar însuşi — pentru a nu mai aminti nici de Catilina şi nici de Clodius — n-au luat ei oare mai întîi armele unul împotriva celuilalt, deşi erau rude, şi apoi, n-au răspîndit ei în chip şi fel necazuri fără sfîrşit, nu numai în oraşul nostru şi în restul Italiei, ci, ca să zic aşa, în întreaga lume? După moartea lui Pompeius şi pieirea atîtor cetăţeni, vă întreb, venit-a cumva liniştea? De unde oare vă rog? Sîntem departe de aşa ceva. Singură Africa ştie, şi apoi Iberia, care este numărul adevărat al celor căzuţi şi de o parte şi de alta. Ei, şi? Cel puţin, după atîtea sacrificii, ne bucurăm cumva de pace? Ce fel de pace, cînd Caesar însuşi zace neînsufleţit, întins aci de faţă, cînd Capitoliul este ocupat, cînd în For se aude zăngănit de arme şi întreg oraşul este cutremurat de teamă!

29 Aşa se întîmplă totdeauna cînd anumiţi cetăţeni încep să provoace răzmeriţe şi caută apoi fără tihnă să înăbuşe violenţa prin violenţă, cînd, în loc să-şi restrîngă răzbunarea în limitele echităţii şi a umanităţii, nu ascultă decît de vocea patimilor şi de atotputernicia susţinută de forţa armelor. Într-o asemenea împrejurare se iveşte în mod necesar un şir neîn-

trerupt de rele, păşim într-o perioadă în care calamităţile urmează una după alta şi, în mod fatal, se condiţionează reciproc. Într-adevăr, atunci cînd cuiva toate îi merg din plin, omul profită cu aroganţă de aceste favoruri ale soartei şi nu se gîndeşte să pună frîu abuzurilor pe care le comite; cînd este crunt lovit, datorită mîniei pe care o aprinde o stare de nefericire, omul, dacă prăbuşirea lui nu este imediată, se vede stăpînit de dorinţa de a se răzbuna pe acela care l-a nedreptăţit, pînă cînd se împlineşte răfuiala. Restul mulţimii, deşi se află în afara acestei înfruntări, fie din simţăminte de milă faţă de cel care a fost înfrînt, fie din ciudă faţă de cel ajuns la putere, temîndu-se să nu aibă aceeaşi soartă ca cel dintîi şi, totodată în speranţa că este în stare să săvîrşească aceleaşi isprăvi ca şi învingătorul, nu se poate stăpîni să nu sară în ajutorul oprimaţilor. Şi iată cum, pînă şi acea parte neangajată a corpului cetăţenesc se vede amestecată în luptele civile, cum rînduri de cetăţeni sub pretext că doresc să-i răzbune pe cei mai slabi, cad victimă de parcă ar fi un lucru legitim şi periodic, însuşi răului pe care încearcă să-l curme. Aşa se face că toţi aceştia, cînd le sună ceasul, sînt sortiţi pierzaniei şi, pe urmele lor, trag pe diferite căi în prăpastie întreg statul.

30 Nu vedeţi oare de cîtă vreme ne irosim puterile războindu-ne fără răgaz între noi, cîte şi ce fel de rele am avut de suferit în acest răstimp şi, lucru încă mai groaznic, cîte rele am făcut noi înşine? Cine oare ar fi în stare să numere cîţi bani am ridicat cu silnicie de la aliaţi, sau cîte bogăţii au fost răpite în chip nelegiuit de la altarele zeilor, scoase chiar din patrimoniul nostru, de unde am avut şi de unde nu[69]? Cîţi bani am cheltuit noi oare unii împotriva celorlalţi? Dar cine ar fi în stare să citeze numărul acelora care au pierit, şi nu mă refer, în general, la alţi oameni (căci nimeni nu va putea şti vreodată numărul acestora), ci la ordinul cavalerilor şi al senatorilor? Dintre toţi aceştia, se prea poate ca măcar unul, în războaiele noastre cu popu-

laţiile străine, să se fi dovedit cîndva în stare, fie viu, fie sacrificîndu-şi viaţa, să salveze integritatea statului roman. Cîţi Curtius, Decius, Fabius, Gracchi, Marcellus, Scipioni nu au pierit oare — nu pe Jupiter! — pentru a-i respinge pe samniţi, pe latini, pe iberi sau pe cartaginezi, ci pentru a muri fără glorie, alături de adversarii lor? Dar cei care au căzut cu arma în mînă, oricît de trist ar fi acest lucru, sînt cei mai puţin demni de plîns. La luptă ei au plecat de bunăvoia lor — dacă cumva cuvîntul „de bunăvoie" poate fi aplicat la oameni îmboldiţi de teamă — şi au întîmpinat, e adevărat, o moarte nedreaptă, dar bărbătească; ei au căzut într-o luptă în care se înfruntau forţe egale, însufleţiţi de speranţa de a scăpa şi de a învinge, loviţi înainte de a apuca să se dezmeticească. Dar cei care în casele lor, pe străzi, în For, în plin Senat şi pînă şi pe Capitoliu, — şi nu mă refer aici numai la bărbaţi, ci şi la femei, nu numai la oamenii în floarea vîrstei, ci şi la bătrîni şi copii, — şi-au pierdut viaţa în chipul cel mai jalnic, victime nevinovate ale violenţei, cum putem oare să le deplîngem îndeajuns trista lor soartă? Cu toate acestea, calamităţile care s-au abătut asupra noastră, atît de numeroase şi atît de mari cum niciodată toţi duşmanii noştri adunaţi la un loc nu ne-au făcut să suferim ceva asemănător, cum noi înşine nu i-am făcut pe ei să sufere, după ce i-am stîrnit pe rînd, unii împotriva celorlalţi, nu numai că nu resimţim tristeţe şi nu încercăm prin sforţări generoase, să le punem capăt, dar iată că ne bucurăm de tot ce s-a întîmplat, dăm serbări grandioase, acordăm numele de binefăcători acelora care le-au săvîrşit. În ce mă priveşte, îmi închipui că această viaţă pe care am dus-o în ultima vreme nu mai este o viaţă de oameni, ci de fiare care se sfîşie între ele.

31 Dar de ce oare să ne mai tînguim asupra trecutului? Căci n-am fi în stare să dregem ceea ce s-a întîmplat; să ne gîndim mai degrabă la viitor. În acest scop am evocat aceste amintiri, nu pentru a

reaminti nenorocirile noastre comune care nicicînd n-ar fi trebuit să se petreacă. Intenţia mea este aceea de a vă determina să trageţi concluzii şi să încercaţi să mai salvaţi ceea ce a rămas. În adevăr, singurul folos de pe urma nenorocirilor este străduinţa de a ocoli greşelile asemănătoare. Acest lucru vă stă încă la îndemînă să-l săvîrşiţi, acum mai ales, cîtă vreme răul e abia la început; deocamdată, la răscoală nu au luat parte decît relativ puţini cetăţeni, iar cei care s-au ridicat la luptă, pînă în prezent nu au fost nici învingători, nici învinşi; speranţa succesului sau mînia răzbunătoare nu i-a determinat încă să se avînte fără chibzuinţă în primejdie, împotriva interesului lor. Acest rezultat atît de important, sînt sigur că puteţi să-l obţineţi fără să fiţi nevoiţi să vă obosiţi, fără nici un risc, fără să cheltuiţi bani sau să provocaţi vărsări de sînge, ci numai printr-un simplu decret, destinat să aducă amnistia ofenselor reciproce.

32 Dacă anumite greşeli au fost săvîrşite, nu este acum momentul oportun nici să iniţiem o cercetare asupra lor, nici să acuzăm, nici să pedepsim. În momentul de faţă nu este vorba de un proces pe care-l judecaţi, aşa ca să fiţi nevoiţi a căuta soluţia justă. În dezbatere este adusă reglementarea treburilor publice pentru a se găsi soluţia cea mai bună. Dar nu vom ajunge la acest scop decît dacă vom închide ochii asupra anumitor fapte, aşa cum obişnuim să procedăm cu copiii noştri. Departe de a le cere cu rigurozitate socoteala despre tot ce fac[70], ne vedem nevoiţi să trecem mai uşor asupra multor lucruri; căci nu este bine, pentru greşeli care nu sînt prea grave, să-l pedepsim fără milă pe cel vinovat, ci mult mai potrivit este să-i trezim conştiinţa cu blîndeţe şi înţelegere. Şi în încercarea prin care trecem, noi, care sîntem nu numai cu numele, ci şi în fapt părinţii comuni ai întregului popor, să ne ferim să păşim spre o examinare prea aprofundată a situaţiei, de frică să nu pierim împreună cu toţii. Căci, dacă, pe de o parte, împotriva

lui Caesar pot fi formulate multe învinuiri, aşa ca moartea lui să apară ca o răzbunare dreaptă, pe de alta, şi împotriva asasinilor lui pot fi îndreptate suficiente acuzaţii care ne-ar da dreptul în mod legal, să-i pedepsim aşa cum se cuvine. Toate acestea ar fi însă fapte săvîrşite de oameni care doresc să reaprindă vîlvătaia războiului civil, în timp ce acei ale căror deliberări sînt cîrmuite de înţelepciune, au datoria nu să-şi facă rău lor înşişi, aplicînd întocmai litera legii, ci luînd seama la propria lor supravieţuire, prin măsuri îngăduitoare. Şi astfel, cele ce s-au petrecut, cred că e bine să fie considerate întocmai ca urmările unei grindini sau ale unui uragan, şi este mai cuminte să fie date uitării. Trăiţi de aici înainte, cel puţin, bucurîndu-vă de bună înţelegere, încercînd să vă cunoaşteţi unii pe alţii întrucît sînteţi vlăstare ale aceloraşi triburi, concetăţeni şi rude.

33 Şi, ca nimeni să nu-şi închipuie că doresc să fiu pe placul ucigaşilor lui Caesar, că vorbesc în favoarea lor, cerînd să nu fie pedepsiţi, deoarece altădată m-am aflat de partea lui Pompeius, nu vă voi spune decît un singur lucru; toţi, presupun, ştiţi prea bine, fără umbră de îndoială, că simţămintele mele de prietenie sau de duşmănie n-au fost niciodată inspirate, faţă de nimeni, din motive strict personale; că, departe de aşa ceva, singur interesul public, grija faţă de libertatea publică şi de restaurarea concordiei, au fost unica mea regulă de conduită, indiferent dacă pe unii i-am urît, iar pe alţii i-am îmbrăţişat. Iată pentru ce voi trece asupra multor lucruri pe care le mai aveam de spus şi nu voi mai rosti decît puţine cuvinte. Sînt atît de departe de o asemenea purtare, de orice alt interes afară de salvarea statului încît, după părerea mea, este necesar să se acorde conspiratorilor nu numai impunitatea pentru toate faptele săvîrşite împotriva legilor, fapte pe care le-au comis cu atîta îndrăzneală împotriva lui Caesar, ci, să respectăm pînă şi onorurile, funcţiile şi darurile[71] pe care le-au primit de la victima lor, cu

toate că în acest complot sînt multe lucruri cu care nu pot fi de acord. Eu unul nu aş fi sfătuit pe nimeni la un asemenea act sau la o hotărîre de acest fel. Dar, pentru că ceea ce s-a făcut nu mai poate fi îndreptat, opinia mea este că potrivit ar fi să renunţaţi la orice cercetare amănunţită cu privire la atentat. De ce, într-adevăr, pentru că anumiţi oameni mai păstrează încă ceea ce au primit pe nedrept şi fără să fi meritat, pentru ce, vă întreb, să provocaţi un prejudiciu tot atît de mare ca avantajul pe care l-aţi avea dacă, stînd liniştiţi, n-aţi da nici un motiv de teamă şi de tulburare celor ce deţin puterea? De altfel, cuvintele mele, deocamdată se referă numai la măsurile care sînt acum urgente; cînd lucrurile se vor linişti, vom vedea noi ce mai avem de făcut".

34 Prin acest discurs, Cicero a convins Senatul să decreteze ca nimeni să nu impute cuiva fapte din trecut. Pe cînd se petreceau toate acestea, ucigaşii, la rîndul lor, promiteau şi ei soldaţilor că nici una din hotărîrile luate de Caesar nu va fi clintită. Deoarece îşi dădeau seama că soldaţii erau foarte nemulţumiţi, din teamă că vor fi lipsiţi de darurile făgăduite de Caesar, ei s-au grăbit, chiar înainte ca Senatul să fi adoptat vreo rezoluţie, să cîştige armata de partea lor. Iată pentru ce, strîngîndu-i într-un loc, de unde vocea lor putea fi auzită, pe toţi aceia care se găseau la poalele colinei Capitoliului, le-au adresat cuvinte potrivite cu împrejurarea, iar în For au împrăştiat manifeste prin care îşi luau obligaţia să nu lipsească pe nimeni de nimic, să nu facă nimănui nici un rău şi să ratifice toate actele lui Caesar. Ei îi îndemnau pe ostaşi la bună înţelegere între dînşii, luîndu-şi obligaţia, prin jurăminte solemne, să se ţină de cuvînt faţă de tot ceea ce făgăduiseră. De îndată ce rezoluţia Senatului a fost proclamată, soldaţii încetară să mai dea ascultare ordinelor lui Lepidus, iar conjuraţii nu mai avură nici o sfială faţă de persoana acestuia; la îndemnul lui Antonius, mai ales, şi împotriva dorinţei lui Lepidus, ei au început să se potolească şi să revină la intenţii paşnice. Lepidus, în adevăr, sub pretextul răzbunării lui Caesar, era dornic să provoace instigaţii şi, cum deţinea o importantă comandă militară, speranţa lui era să urmeze lui Caesar la puterea de dictator şi astfel să ajungă să deţină o autoritate egală cu aceea a predecesorului său. Iată pentru ce îndemna soldaţii la război. Antonius, care observa cu atenţie manevrele lui Lepidus, dar care personal nu avea la dispoziţie nici un fel de forţă armată, nu a îndrăznit deocamdată să tulbure ordinea. Pentru a împiedica însă un eventual succes al lui Lepidus, l-a convins să se lase înduplecat faţă de voinţa majorităţii. Înţelegerea s-a încheiat deci în condiţiile hotărîte. Cu toate acestea, cei care se aflau baricadaţi pe Capitoliu n-au coborît mai înainte de a fi primit garanţie pe fiii lui Lepidus şi ai lui Antonius, în chip de ostateci[72]. Pentru a-şi asigura viaţa, Brutus s-a retras în casa lui Lepidus, (cu care era rudă), iar Cassius în locuinţa lui Antonius. Pe cînd cinau împreună, cum este şi firesc la o asemenea ocazie, printre alte crîmpeie de conversaţie Antonius l-a întrebat pe Cassius: „Nu cumva ai şi acum un pumnal ascuns la subţioară" — „Ba da, răspunse Cassius, şi încă unul foarte lung, dacă şi tu năzuieşti să devii tiran".

35 Iată, deci, cum s-au desfăşurat atunci lucrurile; nu s-a petrecut nici o violenţă şi nimeni nu se aştepta să urmeze ceva rău. Mulţimea era oarecum bucuroasă că a scăpat de dominaţia lui Caesar, unii chiar înclinau pentru ideea ca trupul lui Caesar să fie azvîrlit fără a fi înmormîntat[73]; cît despre conjuraţi, văzînd că nu au motive de temere prinseră curaj şi începură să-şi dea numele de „eliberatori ai patriei" şi de „tiranoctoni". Mai tîrziu însă, cînd testamentul lui Caesar a fost citit în public şi mulţimea a aflat că Caesar îl adoptase pe Octavius, căruia îi hărăzise ca tutori pe Antonius, pe Decimus şi pe alţi cîţiva dintre ucigaşi, că îi instituise pe aceştia moştenitori legali ai averii sale, în cazul cînd Octavius nu ar fi ajuns să intre în posesia ei, ceva mai mult chiar, că lăsase între alte legate oraşului Ro-

ma grădinile pe care le avea de-a lungul Tibrului, în sfîrşit, că dăduse dispoziţii ca fiecare cetăţean să primească suma de treizeci de drahme, după cîte a consemnat în scris Octavius însuşi, — sau şaptezeci şi cinci, după informaţia altor istorici[74] — mulţimea începu să se agite[75]. Antonius contribui la creşterea mîniei poporului strămutînd în mijlocul Forului, fără să chibzuiască prea mult, cadavrul lui Caesar. După ce a expus trupul neînsufleţit tuturor privirilor, aşa însîngerat cum era, cu rănile încă deschise[76], el pronunţă o cuvîntare extraordinar de frumoasă, strălucitoare, dar care nu se potrivea cîtuşi de puţin cu hotărîrile mai înainte luate. Iată, cu aproximaţie, care a fost conţinutul discursului lui Antonius[77].

36 „Cetăţeni, dacă Caesar ar fi murit ca un simplu cetăţean particular şi dacă eu însumi n-aş fi deţinut o magistratură[78] mărturisesc că nu vedeam nevoia să ţin un discurs amplu sau să expun în amănunt tot ceea ce a săvîrşit Caesar. M-aş fi mulţumit să rostesc cîteva cuvinte despre naşterea, educaţia şi felul său de a se comporta, evocînd amintirea tuturor actelor sale săvîrşite în calitate de cetăţean, pentru binele obştesc, ca să nu-i plictisesc pe aceia care nu au nici o legătură directă cu el. Dar, deoarece atunci cînd a pierit, Caesar deţinea în stat magistratura supremă, iar eu sînt acela care veneam imediat după el, îmi revine dubla sarcină — aceea de a pronunţa un discurs, atît în calitate de moştenitor trecut în testament, cît şi în calitate de magistrat. De datoria mea este să nu trec cu vederea nimic din cele ce se cuvin spuse, ci să evoc toată activitatea lui Caesar pe care poporul sînt sigur că ar ridica-o în slavă, într-un singur glas dacă, într-adevăr, ar putea să aibă o singură gură. Sînt pe deplin conştient că este deosebit de greu să mă apropii de cele ce acum vă frămîntă cugetul, că nu este deloc uşor să pătrund sensul adînc al unor fapte atît de însemnate. Într-adevăr, ce discurs ar putea fi vreodată la înălţimea unor acţiuni atît de strălucite ca cele ale lui Caesar? Cît despre voi, datorită

exigenţei voastre sporite în urma unor fapte pe care le cunoaşteţi prea bine, îmi dau seama că nu veţi fi indulgenţi în judecată. Dacă discursul meu ar fi fost ţinut în faţa unor oameni care nu l-au cunoscut pe Caesar, ar fi fost mai uşor pentru mine, folosindu-mă de cuvinte umflate, să-i conving despre măreţia faptelor pe care le-a săvîrşit. Pentru voi însă, care cunoaşteţi cu de-amănuntul întreaga activitate a lui Caesar, tot ceea ce voi rosti eu va apărea în mod necesar mai prejos de acţiunile îndeplinite de el. Dacă m-aş adresa unor străini, care numai din pură invidie ar refuza să dea crezare cuvintelor mele, sînt convins că tocmai din această cauză ar putea ei găsi că am vorbit prea mult; cînd însă este vorba despre interesul binevoitor cu care vă îndreptaţi atenţia spre ceea ce spun, mintea devine negreşit avidă să ştie cît mai mult; întrucît voi, mai mult decît oricare alţii, aţi avut parte de roadele virtuţilor lui Caesar, îmi dau seama că simţiţi acum nevoia să ascultaţi elogiul acestor calităţi, nu dintr-un sentiment meschin, ca şi cînd faptul petrecut nu vă priveşte cu nimic, ci cu o dispoziţie sufletească favorabilă, ca atunci cînd o anumită întîmplare are loc chiar în cercul familiei voastre. Aşadar, voi face tot ce îmi va sta în putinţă ca să îndeplinesc dorinţele voastre, profund încredinţat că nu veţi ţine seama de darul meu de vorbitor şi nici de subiectul pe care-l dezvolt, ci de faptul că străduinţa mea sinceră va înlocui eventualele lipsuri ale discursului pe care-l voi pronunţa.

37 Voi vorbi mai întîi despre originea lui Caesar, nu fiindcă este una din cele mai ilustre, deşi fără îndoială pentru calităţile morale ale unui om, nu este de puţină importanţă să te naşti la întîmplare sau să te tragi dintr-o familie cu o veche tradiţie. Cei care se trag din părinţi umili, sînt în stare, prin deprinderi, să-şi dovedească marile însuşiri morale, dar, tot aşa de bine, pot să-şi trădeze obîrşia prin anumite vicii pe care le au de la natură. Deosebirea este că aceia care au primit din tată în fiu, din cele mai vechi timpuri, germenii

calităţilor morale, sînt în mod necesar înzestraţi şi cu o virtute înnăscută şi durabilă. De bună seamă ceea ce laud acum mai presus de orice la personalitatea lui Caesar, nu este faptul că descinde prin părinţii săi dintr-un lung şir de oameni iluştri şi că, prin strămoşii lui cei mai îndepărtaţi, se trage din neamul regilor şi al zeilor. Ţin mai întîi să amintesc că el este părintele întregii Rome (căci, în adevăr, cei din care coboară el n-au fost alţii decît tocmai ctitorii oraşului nostru). Nu mult mai tîrziu după ce strămoşii lui au fost socotiţi de opinia publică, datorită virtuţii lor, drept vlăstare divine — Caesar nu numai că nu a dezminţit această părere, ci a şi întărit-o, şi încă în mare măsură. Dacă, înainte vreme, se mai găsea cîte cineva să se îndoiască că Eneas a fost sau nu fiul zeiţei Afrodita, astăzi nimeni să nu mai şovăie să recunoască acest adevăr. Odinioară, fără să merite această cinstire, mulţi oameni au fost numiţi vlăstare ale zeilor. Însă despre Caesar, nimeni nu s-ar încumeta să spună că zeii nu i-au fost strămoşi. În adevăr, atît Eneas cît şi alţi coborîtori din acest străbun, au domnit ca regi, Caesar însă are o netăgăduită superioritate faţă de ei deoarece, deşi aceştia au fost odinioară stăpîni peste Lavinium şi Alba, Caesar n-a primit să domnească asupra Romei; dacă ei au pus temeliile oraşului nostru, el l-a înălţat la o asemenea putere încît, — ca să nu mai vorbim despre alte acţiuni pe care le-a săvîrşit, amintesc doar de înfiinţarea de colonii, mai mari ca întindere decît chiar acele oraşe peste care străbunii lui au domnit.

38 Iată ce-am avut de spus cu privire la originea lui Caesar. Educaţia şi instrucţiunea pe care le-a primit corespund întocmai cu nobila sa obîrşie. Ce dovadă mai bună poate fi adusă decît aceea a faptelor care se impun de la sine? Cel care în mod evident a posedat un corp în stare să biruie cele mai anevoioase sarcini, precum şi un suflet călit, oricînd gata să facă faţă tuturor cerinţelor, fie că era vorba de opere din timp de pace, fie din timp de război, cum să nu impună convingerea

că o asemenea personalitate primise totodată şi cea mai bună educaţie? Fără îndoială, este greu cînd se întîmplă să fii deosebit de chipeş, să-i şi întreci pe ceilalţi în vigoare; este de asemenea greu, cînd eşti deosebit de puternic trupeşte, să ajungi şi cel mai înţelept şi cel mai destoinic; dar, neîndoielnic, lucrul cel mai greu este ca acelaşi om să se dovedească superior nu numai cînd ia cuvîntul, dar şi atunci cînd trece la fapte. Cît despre Caesar — vorbesc doar în faţa unor oameni care l-au cunoscut personal, aşa că acum nu mai încape nici un fel de minciună; în caz contrar, aş fi numaidecît dovedit de rea credinţă; nici nu e loc pentru umflarea lucrurilor, ceea ce ar echivala cu un rezultat potrivnic faţă de ceea ce îmi propun. Dacă aş face aşa ceva eu însumi aş da pe drept de bănuit că plăsmuiesc minciuni linguşitoare şi probabil aş apărea în ochii voştri ca un rău voitor care intenţionează să micşoreze virtutea lui Caesar faţă de părerile pe care voi le aveţi despre el. Orice discurs pronunţat cu privire la un asemenea subiect, oricît de puţin s-ar împleti cu minciuna, n-ar putea contribui la ilustrarea numelui aceluia la care se referă, şi ar conţine în sine propria sa negare; conştiinţa ascultătorilor, care nu se împacă cu ficţiunea, este atrasă spre lumina adevărului. Mulţumindu-se fără întîrziere cu simplul adevăr, află totodată ceea ce un om ar fi trebuit să fie în viaţă şi, comparînd realitatea cu idealul, descoperă tocmai ce a lipsit persoanei elogiate. Voi afirma deci cu toată tăria că Caesar era în acelaşi timp un om de o deosebită rezistenţă fizică cît şi un spirit perfect echilibrat. El era un om înzestrat de la natură cu o forţă surprinzătoare şi poseda întinse cunoştinţe în multe domenii pe care le stăpînea cu desăvîrşire. Iată pentru ce, pe cît se pare, se dovedea în stare să ia hotărîrile necesare cu cea mai mare iuţeală, să le argumenteze în chip deosebit de convingător, să conceapă şi să-şi îndeplinească totdeauna planurile cu cea mai mare prudenţă. Niciodată, în adevăr, neprevăzutul nu l-a surprins nepregătit; niciodată tainele viitorului nu rămîneau nedezlegate în faţa spiritului său pătrunzător.

Presimțind totdeauna evenimentele, chiar înainte de a se fi întîmplat, Caesar era oricînd pregătit sufletește să întîmpine tot ceea ce se poate întîmpla unui muritor. Cu multă abilitate știa să descopere ceea ce era tăinuit și să lase impresia că nu are cunoștință despre lucrurile cele mai evidente; și tot așa de bine se prefăcea că știe totul dar că închide în tainițele gîndirii sale ceea ce cunoștea prea bine; el știa să profite de momentele favorabile acțiunii și să dea oricînd seama de hotărîrile luate; în sfîrșit, putea îndeplini și duce la bun capătîi toate proiectele lui, fie în ansamblul lor, fie în cele mai mici detalii.

39 Dovada acestei afirmații poate fi ușor adusă dacă ne gîndim cît era de chibzuit în economiile pe care le făcea și cît de cuminte în cheltuieli, cînd era vorba de propria sa avere; el căuta cu stricteță să-și asigure în permanență o avere îndestulătoare, dar era deosebit de generos în cheltuieli atunci cînd împrejurările o cereau. El și-a iubit din toată inima rudele, dar înlătura cu energie pe aceia care își mînjiseră mîinile cu sînge. Se ferea să disprețuiască pe cineva din neamul lui dacă acesta se afla în nenorocire, sau să-l invidieze dacă acestuia toate îi mergeau din plin; el a sporit, pe cît i-a stat în putință, bunurile acelora din această categorie și a adus tot felul de servicii celorlalți, dînd în dar, unora bani, celorlalți pămînturi, cinstindu-i, pe unii prin acordarea de sacerdoții, pe ceilalți prin numiri în funcții de magistrați. Față de prietenii personali și de ceilalți care i se adresau direct lui, Caesar avea o comportare admirabilă, nu le arăta nici un fel de dispreț, nu manifesta nici o atitudine jignitoare, dovedindu-se la fel de binevoitor față de toată lumea. El obișnuia să răsplătească însutit pe cei care îi făcuseră cîndva un serviciu și știa cum să atragă de partea lui și pe ceilalți prin tot felul de binefaceri. Niciodată n-a privit cu gelozie pe cei care se ilustrau, niciodată n-a căutat să micșoreze meritele celor care se înălțau. Dimpotrivă, ca și cum comportarea sa mărinimoasă l-ar fi înălțat pe el per-

sonal, sporindu-i puterea și strălucirea, Caesar resimțea o adevărată bucurie să ridice pe cît mai mulți oameni pînă la rangul pe care îl deținea el însuși. Așa se purta față de toți cîți îi erau prieteni și se aflau în preajma lui. Nu s-a arătat nici crud, nici neîndurător față de dușmanii săi. Mulți din cei care l-au jignit adînc cînd era doar un simplu cetățean particular n-au fost cu nimic pedepsiți; mulți alții chiar dintre cei care au ridicat armele împotriva lui, au obținut iertare; unii au fost chiar și cinstiți cu felurite onoruri și funcții publice. Prin însăși firea sa Caesar era făcut pentru a urma drumul virtuții. Nu numai că nu puteai găsi la el nici umbră de răutate, dar nici n-ar fi fost în stare să-i bănuiască pe alții de asemenea simțăminte.

40 Deoarece în cuvîntarea mea am ajuns pînă la acest punct, voi începe acum să vorbesc despre acțiunile sale în calitate de om de stat. Dacă și-ar fi trăit viața fără nici o bătaie de cap, se prea poate ca înaltele sale virtuți să nu fi avut cum să iasă la lumină. Dar de îndată ce s-a înălțat pînă la culmea puterii și a devenit cel mai mare dintre toți oamenii cîți au trăit nu numai în veacul lui, ci și dintre toți aceia cîți au fost vreodată investiți cu o anumită autoritate publică, s-a aflat în situația să-și pună cît mai mult în lumină aceste însușiri. Puterea absolută a contribuit să-i ducă spre rătăcire pe aproape toți cei cu care îl comparăm pe Caesar. El, în schimb, a strălucit cu și mai mare intensitate. Atunci cînd a pornit la acțiuni pe măsura valorii cu care era înzestrat, s-a dovedit la înălțimea acestei valori și, singur dintre toți oamenii, după ce și-a cucerit o putere atît de înaltă în urma distinselor sale însușiri ca om, a știut s-o păzească de suflul calomniei și să n-o vestejească. Voi trece cu vederea strălucitul renume pe care și l-a cîștigat în campaniile sale militare, mărinimia sa fără seamăn arătată în toate însărcinările pe care le-a îndeplinit pe rînd, deși ele singure sînt atît de însemnate, că ar și prisosi, pentru a releva meritele

altcuiva. În comparație însă cu opera strălucită care a urmat, dacă aș intra în asemenea amănunte aș lăsa poate impresia că mă opresc la aspecte minore. Mă voi mărgini, așadar, să vorbesc despre acele înfăptuiri pe care le-a săvîrșit atunci cînd s-a aflat în fruntea voastră a tuturor, fără să le înșir, nici să le comentez amănunțit, căci timpul necesar mi-ar lipsi și sînt sigur că n-aș face altceva decît să vă obosesc atenția, vouă care îi cunoașteți îndeajuns activitatea.

41 Acest mare om de stat, la începutul activității sale, pe cînd era pretor în Iberia, dîndu-și seama că provincia nu respecta jurămintele de credință față de Roma, nu i-a îngăduit, ca în numele unei păci mincinoase, să devină un adversar de neînvins. În loc să-și petreacă în deplină tihnă timpul rezervat magistraturii pe care o deținea, Caesar a preferat să se ostenească pentru interesul obștesc și, cum ibericii nu dădeau nici un semn de bunăvoință pentru îndreptarea situației, el i-a constrîns să-și vadă din nou de datoria lor; așa că a depășit cu mult gloria acelora care s-au ilustrat în luptele împotriva acestui popor, mai ales dacă ținem seama de faptul că este mai greu să păstrezi decît să cucerești un teritoriu și mai de folos să te arăți în stare de a tăia orice posibilitate de noi răzvrătiri, decît să îngenunchezi de la început neamuri străine, atunci cînd forțele dușmanului sînt încă neatinse. Pentru această comportare voi i-ați acordat triumful printr-un decret și i s-a dat voie să candideze de îndată la alegerile de consuli. De aici a reieșit îndeosebi faptul că Caesar n-a întreprins războiul cu Iberia și nu s-a pregătit pentru celelalte fapte de arme din pură ambiție, nici pentru a pune în evidență meritele sale personale. Renunțînd la triumf din pricina urgenței evenimentelor cărora trebuia să le facă față, recunoscător față de voi pentru cinstirea cu care l-ați prețuit și pe care o găsea deajuns pentru gloria sa, el a trecut, așadar, mai departe la exercițiul consulatului[79].

42 Rînduielile pe care le-a desăvîrșit pe timpul acestei magistraturi exercitate la Roma, ar fi fără număr dacă aș sta să le înșir. Cum, însă, a fost trimis să lupte împotriva gallilor imediat după expirarea consulatului său, v-aș ruga să luați mai degrabă în considerație numeroasele și marile sale realizări în acest ținut îndepărtat. Departe de a constitui o povară pentru aliați, el le-a sărit în ajutor; căci împotriva lor nu avea nici o bănuială, mai ales cînd a văzut că erau atacați pe nedrept. Au fost supuși toți dușmanii, atît cei care locuiau în ținuturile învecinate cu teritoriul aliaților noștri cît și toți ceilalți care locuiau pe întinsul Galliei. De o parte un teritoriu căruia nu i se cunosc marginile, dincolo, orașe fără număr, ale căror nume nici măcar nu le cunoaștem, au fost adăugate puterii noastre. Și toate aceste rezultate el le-a obținut fără să fi primit din partea noastră nici trupe îndestulătoare, nici bani de ajuns de mulți[80], cu o iuțeală atît de fulgerătoare încît a fost învingător înainte ca cineva dintre noi să fi aflat cum se desfășoară operațiile de război. Apoi a pus la baza operii sale a temelie atît de trainică, încît ne-a deschis drumul spre cucerirea Germaniei și a Britanniei. Astăzi, iată înlănțuită această Gallie care revărsase împotriva noastră pe ambroni și pe cimbri și care este un ținut cultivat peste tot, întocmai ca și Italia. Nu numai apele Ronului sînt brăzdate de corăbiile noastre sau cele ale fluviului Araris, ci și cele ale Moesei, ale fluviului Ligros, ale însuși Rinului, ba chiar și valurile Oceanului. Locuri despre care nu știam că există, nici măcar din auzite, astăzi sînt aduse sub stăpînirea noastră. El a fost acela care prin măreția sa de suflet, prin curajul lui neînfrînt a făcut ca aceste ținuturi, înainte vreme cu totul necunoscute, să devină accesibile, iar cursuri de ape niciodată explorate să fie astăzi navigabile.

43 Dacă nu s-ar fi găsit unii care să-l pizmuiască sau, mai bine spus, să ne pizmuiască pe noi, dacă aceștia n-ar fi stîrnit răscoale și nu l-ar fi silit să se reîn-

toarcă la Roma înainte de vremea cuvenită, ar fi izbutit cu siguranţă să cucerească întreaga Britannie cu insulele din împrejurimi, întreaga Celtică[81] pînă la marea Nordului, aşa că azi am fi avut drept graniţe ale teritoriului nostru nu pămînturi şi aşezări omeneşti, ci văzduhul şi marea care înconjură pămîntul. Iată pentru ce, cînd v-aţi dat seama de grandioasele lui proiecte de realizările lui, de steaua norocoasă care-l însoţea, i-aţi prelungit puterile de comandant pentru o perioadă mai îndelungată. Un astfel de privilegiu nu a fost acordat nimănui încă de cînd există statul roman. Mă refer la acea putere de proconsul pe care i-aţi încredinţat-o timp de opt ani în şir. Atît era de neclintită convingerea că numai în interesul vostru făcuse el toate aceste cuceriri, atît eraţi de străini de bănuiala că înalta situaţie la care ajunsese ar fi putut constitui cîndva o ameninţare pentru liniştea voastră. Cu toţii eraţi însufleţiţi de speranţa că el are să adăsteze cît mai multă vreme pe acele meleaguri îndepărtate; dar cei care considerau treburile de stat nu ca un drept aparţinînd tuturor cetăţenilor, ci, ca un fel de proprietate particulară, aceştia nu i-au îngăduit nici lui să-şi desăvîrşească cuceririle, nici vouă să deveniţi stăpînii tuturor acestor regiuni. Dimpotrivă, profitînd de faptul că Caesar lupta departe de ţară, au îndrăznit să săvîrşească tot felul de nelegiuiri. Astfel s-a ajuns că la un moment dat aţi fost nevoiţi să-l chemaţi pe Caesar în ajutor.

44 Din această pricină, părăsind planurile de cucerire pe care le făcuse, a venit cît mai repede în ajutorul vostru şi a eliberat întreaga Italie de primejdiile care-i întunecau cerul; apoi, a redobîndit Iberia care se înstrăinase de noi; cît despre Pompeius, pe care l-a văzut părăsindu-şi patria şi pregătindu-se să întemeieze un regat propriu în Macedonia, gata de a transporta acolo bunurile voastre, gata de a înarma împotriva voastră popoarele care vă erau supuse, folosindu-se de banii voştri împotriva voastră, Caesar, prin deputăţii trimise atît în numele său personal cît şi în numele pu-

terii de stat[82], a încercat mai întîi să-l convingă să renunţe la proiectele sale şi să-şi schimbe atitudinea, oferindu-i cele mai solemne garanţii, dacă Pompeius ar fi acceptat să reintre în legalitate, în condiţii absolut egale cu acelea pe care el însuşi îşi luase obligaţia să le respecte. Cum n-a putut în nici un chip să realizeze ceea ce îşi propusese şi cum Pompeius, după ce a călcat în picioare toate legăturile care-l uneau de Caesar, pînă şi pe cele de rudenie, a sfîrşit prin a lua armele împotriva voastră, Caesar, astfel nevoit să înceapă războiul civil, a plecat pe mare împotriva lui, în plină iarnă. Mai este oare nevoie să amintesc de cîtă îndrăzneală a dat dovadă, de curajul nestăvilit desfăşurat în cursul primelor încleştări cu Pompeius, deşi acesta avea sub stăpînirea sa toate ţinuturile învecinate? Şi totuşi Caesar l-a învins, luptînd cu neînfricată vitejie, deşi armata lui era mult mai puţin numeroasă. Dacă am fi dispuşi să analizăm pe rînd toate acţiunile lui Caesar, am putea dovedi că Pompeius, cel mai mult slăvit, nu era decît un copil. În aşa măsură a fost depăşit de Caesar în toate acţiunile militare.

45 Dar voi renunţa să mai vorbesc despre aceste întîmplări. Caesar însuşi nu s-a împăunat niciodată cu asemenea fapte, căci nu le privea cu ochi buni, ci le socotea ca un rezultat al necesităţii dureroase. Dar chiar atunci cînd divinitatea a hotărît soarta bătăliei în spiritul dreptăţii fără greş, a ucis oare Caesar pe cineva dintre prinşii de război care pentru prima oară se aflau în puterea sa? Pe cine oare n-a cinstit Caesar, acordîndu-i o anumită distincţie, şi nu mă refer numai la senatori sau la cavaleri şi nici chiar la corpul nostru cetăţenesc, ci gîndul mă poartă spre aliaţi şi spre populaţiile supuse nouă. Nici unul dintre aceştia n-a fost condamnat la moarte, n-a fost pus sub acuzare, fie el particular, rege, popor sau cetate. Unii au trecut hotărît de partea lui Caesar, alţii au obţinut o imunitate care le păstra întreaga demnitate, aşa că toată lumea a avut pe atunci putinţa să-şi plîngă morţii. El a dat dovadă de

o mărinimie atît de nemărginită, încît a acordat elogii pînă şi celor care-l susţinuseră pe Pompeius, le-a îngăduit să păstreze în continuare tot ce primiseră de la binefăcătorul lor, însă i-a urmărit cu ură pe Pharnakes şi pe Orodes[83], care nu l-au ajutat pe Pompeius deşi îi fuseseră prieteni. Iată din ce pricină îndeosebi, la puţin timp după aceasta, a pornit cu război împotriva celui dintîi şi se pregătea să-l atace pe celălalt. Nu încape îndoială că ar fi cruţat viaţa lui Pompeius dacă l-ar fi prins de viu. Cea mai bună dovadă în acest sens este faptul că nu l-a urmărit de îndată, ci i-a lăsat destul răgaz ca să fugă, că vestea morţii lui Pompeius l-a tulburat adînc şi că, departe de a lăuda fapta asasinilor, Caesar la rîndul lui i-a ucis pe toţi, nu după multă vreme[84], şi l-a omorît pe însuşi Ptolemeu, căci, deşi regele era numai un copilandru, îngăduise asasinarea binefăcătorului său[85].

46 După aceste evenimente ar fi de prisos să mai vorbesc în ce fel a trecut Caesar la organizarea Egiptului şi ce sume de bani ne-a adus de acolo, să evoc împrejurările cînd a pornit împotriva lui Pharnakes[86] care stăpînea teritorii destul de întinse din Pont şi din Armenia. În momentul cînd s-a anunţat că Caesar îşi începe expediţia, a şi putut fi văzut pe cîmpul de luptă. Chiar în aceeaşi zi Caesar a dat bătălia şi a fost învingător[87]. Prin aceste acţiuni a dat dovada de netăgăduit că atîta vreme cît a stat la Alexandria, calităţile lui n-au suferit nici o scădere şi că nu preferinţa pentru o viaţă de plăceri l-a reţinut acolo[88]. Cum vă puteţi altfel explica că el a săvîrşit aşa de uşor toate acele fapte de arme, dacă n-ar fi pus în joc matura lui capacitate de gîndire, curajul lui puţin obişnuit, calităţi nedezmînţite vreme îndelungată? Atunci cînd Pharnakes a fugit, Caesar s-a pregătit de îndată să pornească o altă expediţie împotriva regelui parţilor. Cum însă aici izbucniseră din nou răscoale, a fost obligat să revină la Roma împotriva voinţei lui, şi a reuşit să restabilească liniştea cu pricepere şi calm. Nimeni n-ar

fi zis că oraşul fusese mai înainte pradă unor profunde tulburări. N-a condamnat pe nimeni la moarte, nici n-a trimis pe nimeni în exil; de asemenea, nici o persoană n-a fost decăzută din drepturile civile în vîrtejul acelor evenimente. Lucrul acesta nu înseamnă că mulţi oameni n-ar fi meritat pe deplin să-şi primească pedeapsa, dar Caesar socotea ca o adevărată datorie să-i nimicească fără cruţare pe duşmani, dar să-i ierte pe cetăţeni, fie ei cît de vinovaţi. Iată pentru ce lupta el cu atîta dispreţ de moarte împotriva străinilor dar îi ierta de pedeapsă pînă şi pe acei cetăţeni care îndemnau pe alţii la răscoală, datorită profundei sale iubiri faţă de oameni, cu toate că aceştia prin faptele lor ulterioare s-au arătat adesea nedemni de mărinimia lui Caesar. Nici în Africa[89], nici în Iberia[90] nu s-a abătut de la această conduită. El a redat libertatea tuturor prizonierilor, afară de cei care fuseseră iertaţi odinioară. Căci a-i cruţa într-una pe cei care în repetate rînduri urziseră pierzania sa, ar fi trecut în ochii săi drept adevărată nebunie, iar nu un semn de comportare umană; în schimb, iertarea acordată unora care greşiseră pentru întîia dată, faptul că nu le păstra pentru vecie o ură nestrămutată şi, ceva mai mult chiar, împărţirea anumitor onoruri, precum şi ruptura definitivă cu aceştia, în cazul cînd persistau în greşelile lor, însemnau pentru Caesar conduita unui om adevărat. Totuşi, de ce fac o asemenea afirmaţie? El a lăsat în viaţă pînă şi un mare număr de oameni din această ultimă categorie, îngăduind fiecăruia dintre prietenii şi tovarăşii săi de luptă, care au repurtat victorii alături de sine, să salveze viaţa unui singur prins de război.

47 Toate acestea el le-a făcut dintr-o firească bunătate sufletească şi nu din prefăcătorie sau din poftă de cîştig, motive care au insuflat multor altora anumite acte de umanitate. Cea mai puternică dovadă despre adevărul cuvintelor mele este caracterul său echitabil care l-a condus pretutindeni şi în toate împrejurările.

Niciodată mînia nu l-a făcut să-şi piardă cumpătul, niciodată buna stare nu l-a corupt. Puterea suverană de care dispunea nu i-a schimbat caracterul, iar deplina libertate de a lua orice măsură ar fi vrut nu l-a pervertit. Şi, cu toate acestea, este neînchipuit de greu, cînd te vezi prins în vîltoarea unor îndatoriri atît de importante, care urmează neîntrerupt unele după altele, parte terminate, parte în curs de rezolvare, parte constituind chiar motive de mare îngrijorare, să rămîi mereu la fel de bun şi să te abţii de la măsuri aspre, riguroase, luate cu scopul, dacă nu pentru a te răzbuna, cel puţin pentru a te apăra faţă de ceea ce îţi poate aduce viitorul. Iată destule mărturii cu privire la marea sa bunătate. Căci Caesar era în mod atît de vădit un vlăstar al zeilor, încît el ştia un singur lucru şi anume să-i scape de la moarte pe aceia care puteau fi salvaţi. La aceasta se adăuga şi încercările lui de a-i scăpa de la pedeapsă pe cei care ridicaseră armele împotriva lui, chiar şi atunci cînd ameninţarea venea din altă parte, precum şi grabnica repunere în drepturi a tuturor acelora care mai înainte vreme fuseseră loviţi de nenorociri. El a acordat impunitate tuturor celor care au luptat alături de Lepidus şi Sertorius, a cruţat vieţile tuturor acelora care scăpaseră de la proscripţiile lui Sulla şi, ceva mai tîrziu, le dădu şi dreptul de a se întoarce din exil[91], mai mult chiar, el a acordat anumite onoruri şi funcţii publice fiilor acelor cetăţeni care fuseseră victimele lui Sulla. În sfîrşit, lucru mai important poate decît oricare altul, a făcut scrum toată corespondenţa secretă care se afla în arhiva lui Scipio şi în cea a lui Pompeius[92], fără să fi citit nici să fi păstrat o singură scrisoare, de teamă să nu înlesnească cuiva un mijloc de a pune la cale acţiuni răuvoitoare. Aceste măsuri nu le-a luat numai cu vorba, ci le-a şi respectat în adevăr, aşa cum dovedesc faptele. Din cauza acelor scrisori nu numai că nimeni n-a avut nimic de pătimit, dar nici măcar n-au existat motive de temere. Iată cum se face că nimeni nu-i cunoaşte pe aceia care au profitat de atîta generozitate, în afară, bineînţeles de însişi autorii scri-

sorilor. Dar, ceea ce este cu totul neobişnuit, ceea ce nu poate avea termen de comparaţie, este faptul că unii au fost iertaţi pentru necredinţa lor chiar înaite de a se fi aflat în pericol şi că el însuşi, care i-a scăpat din primejdie, nu-i cunoştea pe cei pe care îi iertase.

48 Aceste măsuri, cît şi celelalte legi şi reforme concepute de Caesar[93], importante prin ele însile dar de mică valoare dacă le judecăm în comparaţie cu cele amintite, pe care nu este nevoie să le evoc în amănunt, au făcut ca Caesar să fie iubit de voi întocmai ca un părinte, apreciat ca un binefăcător, încărcat de onoruri aşa cum nimeni n-a mai fost vreodată;[94] se înţelege că în cugetul vostru s-a născut dorinţa de a-i încredinţa lui Caesar pentru totdeauna cîrmuirea Romei şi a întregului stat roman[95], fără a se mai ivi controverse cu privire la tilurile care i-au fost atribuite toate laolaltă, omagiu inferior de altfel marilor sale merite[96]. Acest lucru s-a hotărît cu scopul ca ceea ce lipsea fiecărei magistraturi în parte, spre desăvîrşirea cinstirii rangului ce-l reprezenta şi a libertăţii de acţiune, aşa cum dinainte era statornicit, să se împlinească acum în chip armonios, prin îmbinarea tuturor magistraturilor la un loc. Cu acest scop a fost numit şi Mare Pontifice, pentru a împăca voinţa zeilor[97]. Consul, pentru a ne mulţumi pe noi[98], *Imperator*, pentru a fi pe placul soldaţilor[99], Dictator, ca să-i ţină în frîu pe duşmani[100]. Dar la ce bun toată această înşiruire cînd, pe scurt, voi singuri l-aţi numit Părinte al Patriei?[101] pentru a nu mai fi silit să citez şi celelalte denumiri cu care l-aţi onorat.

49 Şi acum, acest părinte, acest Mare Pontifice, acest cetăţean a cărui viaţă era inviolabilă[102], acest semizeu, acest zeu[103], iată că a murit. A murit, vai mie, nu răpit de o boală nemiloasă, nu veştejit de bătrîneţe, nu lovit într-un război purtat în afara graniţelor, nu răpit, din întîmplare, printr-o minune dumnezeiască[104], ci aici, chiar în incinta zidurilor cetăţii noastre, înşelat în buna lui credinţă, tocmai el care a condus cu atîta încrede-

re o expediție pînă în Britannia;[105] a căzut în urma unei curse care i s-a întins în inima orașului lui, el care-i mărise suprafața, lărgind pomoeriul[106]; a fost asasinat cu pumnalele în Curie, el, care clădise un nou lăcaș pentru Senat, în numele său[107]; lipsit de arme, el, vestitul războinic; fără apărare, el, care a adus pacea între oameni; în fața tribunalelor de unde se împarte dreptatea, el, judecătorul; sub privirile magistraților, el, care era un magistrat; a căzut sub loviturile unor cetățeni, el pe care nici un dușman nu l-a putut răpune, chiar cînd a căzut în valurile mării[108]; sub loviturile prietenilor săi, el, care îi iertase în repetate rînduri. La ce a fost bună mărinimia ta, o Caesar? La ce ți-a slujit inviolabilitatea sacră[109] sau legile? Tocmai tu, tu care ai formulat mai multe legi pentru a împiedica fărădelegile puse la cale de oamenii care se urăsc între ei, tocmai tu ai fost asasinat într-un chip atît de groaznic de prietenii tăi. Iată că acum zaci aici, în acest For, străpuns de lovituri de pumnal, în Forul pe care adesea l-ai străbătut încununat cu coroana cuvenită acelora care își sărbătoresc triumful. Ai fost aruncat, cu corpul sfîrtecat de răni, la picioarele acestei tribune, de unde de atîtea ori te-ai adresat poporului. O, ce durere, de ce mi-a fost dat să văd părul tău alb muiat în sînge! O, togă sfîșiată în bucăți, pe care a-i îmbrăcat-o numai, pe cît se pare, pentru a fi înjunghiat în falduriile ei"![110].

50 Pe cînd Antonius rostea acest discurs, mulțimea, a început să se agite, să se mînie și, în cele din urmă, oamenii, înflăcărîndu-se, au alergat să-i caute pe asasini și începură să aducă și celorlalți senatori diferite învinuiri, unora, că au fost părtași la crimă, altora, că au îngăduit asasinarea omului în cinstea căruia Adunarea Poporului decretase să se țină rugăciuni publice în fiecare an, pe a cărui Sănătate și Noroc juraseră adesea și a cărui persoană hotărîseră să fie inviolabilă, întocmai ca persoanele tribunilor[111].

După ce cadavrul lui Caesar a fost ridicat pe brațe, unii voiau să-l transporte în edificiul unde fusese asasinat, iar alții în Capitoliu, pentru a fi ars. Cum însă soldații s-au opus, de teamă ca teatrul și templele din jur să nu cadă și ele pradă flăcărilor, trupul a fost așezat de îndată pe un rug ridicat chiar în mijlocul Forului. Și cu toate acestea este mai mult ca sigur că unele edificii din preajmă tot ar fi fost incendiate, dacă soldații nu s-ar fi împotrivit și dacă consulii n-ar fi aruncat de pe vîrful stîncos al Capitoliului pe cîțiva răzvrătiți[112]. Să nu ne închipuim însă că tulburările izbucnite s-au potolit în urma acestor măsuri. Mulțimea aleargă spre locuințele asasinilor și, printre alții care le-a ieșit în cale, au sfîșiat în bucăți, fără nici o vină, pe Helvius Cinna, tribun al plebei[113]. Cinna, în adevăr, nu numai că nu luase parte la conspirația împotriva lui Caesar, ci dimpotrivă, era unul din oamenii care-l iubeau în mod deosebit. Greșeala a provenit de la o confuzie de nume cu pretorul Cornelius Cinna, care luase efectiv parte la complotul împotriva lui Caesar.

51 După aceasta, deoarece consulii au interzis portul armelor, cu excepția soldaților, crimele au luat sfîrșit. Un altar a fost apoi ridicat pe acel loc unde se aflase rugul funebru[114] (căci oasele lui Caesar fuseseră ridicate de către liberții lui și depuse în monumentul funerar al străbunilor lui) cu intenția ca pe acest altar să fie sacrificate victime și să se țină sacrificii în cinstea lui Caesar divinizat. Consulii însă dărîmară altarul și au pedepsit pe cei care au protestat energic împotriva acestui act. Ei au votat o lege prin care dictatura era abolită, adăugînd blesteme și amenințînd cu pedeapsa cu moartea pe oricine ar mai fi făcut o propunere în acest sens sau o încercare de a numi un dictator și ceva mai mult chiar, s-a instituit un premiu public pentru capul unui asemenea instigator. Consulii luau aceste măsuri pentru viitor, de parcă grozăvia faptelor constă în cuvinte și nu în puterea armelor, în intențiile fie-

cărui om, în însăşi acele circumstanţe care fac ca denumirile atribuite acelei puteri în timpul căreia se petrec asemenea acţiuni să devină nesuferite. Prima măsură, pe care s-au grăbit s-o ia, a fost aceea de a-i trimite în colonii pe toţi cei cărora Caesar le distribuise pămînt, de teamă ca să nu provoace noi răscoale. Apoi îngăduiră ca aceia dintre ucigaşi, care fuseseră desemnaţi prin tragere la sorţi să administreze provincii, să plece spre provinciile pe care le aveau în seamă[115]. Pe ceilalţi ucigaşi i-au îndepărtat din Roma sub diferite alte pretexte. Cu toate acestea, cîţiva dintre cei care luaseră parte la conspiraţie au fost onoraţi cu titlul de „binefăcători" ai patriei.

52 Acesta a fost sfîrşitul lui Caesar. Deoarece a fost ucis chiar în Curia clădită de Pompeius, la picioarele unei statui a lui Pompeius care fusese ridicată în acel loc, Caesar a apărut drept victima răzbunării, mai ales dacă ţinem seama că atunci au căzut ploi torenţiale, însoţite de tunete care nu se mai sfîrşeau. În zgomotul de nedescris care s-a stîrnit cu acel prilej s-a petrecut un lucru care merită să fie amintit. Un anume Caius Casca, tribun al plebei, care văzuse cum Cinna căzuse pradă furiei mulţimii în urma asemănării numelui său cu numele pretorului, s-a temut să nu fie şi el ucis, deoarece printre ucigaşi se afla şi un coleg al său, anume Publius Servilius Casca. El a afişat declaraţii pentru a lămuri lumea asupra potrivirii de nume, dar şi asupra diferenţelor de simţăminte. Nici unul din cei doi nu a avut nimic de suferit. Servilius era păzit de o gardă puternică, iar Caius şi-a dobîndit o orecare faimă, fapt care a făcut ca numele lui să rămînă în amintirea posterităţii.

53 Iată evenimentele întîmplate atît în rîndurile plebei cît şi în cercul celor susţinuţi de consuli. Antonius, care în primul moment se împotrivise ca Dolabella să preia consulatul, sub pretext că acesta nu avea încă

drept la magistratura supremă, s-a hotărît, de teama unei răscoale, să-l adopte drept coleg[116]. Dar, cînd apele tulburi s-au mai liniştit şi cînd el însuşi a fost însărcinat cu examinarea actelor lui Caesar şi aducerea la îndeplinire a tuturor hotărîrilor acestuia, Antonius îşi pierdu atitudinea cumpănită. De îndată ce s-a văzut stăpîn pe hîrtiile răposatului, a şters fără ezitare multe dispoziţii testamentare şi a înserat multe altele, contrare hotărîrilor lui Caesar, chiar şi cîteva legi[117]. Ceva mai mult, a luat de la unii şi a trecut pe seama altora sume de bani şi atribuiri de magistraturi, pretinzînd că se conformă prescripţiilor lui Caesar. De aici înainte, folosindu-se în continuare de acest mijloc, a săvîrşit tot felul de abuzuri, storcînd nenumărate contribuţii de la persoane particulare, populaţii şi regi. Vindea unora teritorii, altora libertatea, altora dreptul de cetăţenie, multor altora imunitatea; cu toate că, la început, Senatul decretase că nu va fi ridicată nici o stelă testamentară, sub cuvînt că aceasta era voinţa lui Caesar (toate actele de natura dispoziţiilor lăsate de Caesar se gravau pe plăci de aramă), ceva mai tîrziu însă, pentru că Antonius stăruia să se ridice o asemenea stelă, susţinînd că Caesar proiectase multe alte măsuri strict necesare, Senatul a hotărît ca fruntaşii oraşului să decidă de comun acord în această privinţă. Antonius însă nu-şi făcea griji în faţa acestor hotărîri şi, socotindu-l pe Octavius un biet tinerel fără nici o experienţă a treburilor publice, copleşit de povara unei moşteniri atît de greu de administrat, nu resimţea pentru acesta decît un fel de dispreţ[118]. În schimb el însuşi, ca şi cum ar fi fost moştenitorul nu numai al averii, ci şi al puterii lui Caesar, lua singur diferite hotărîri, după bunul lui plac. Pe lîngă altele, el îngădui întoarcerea unor cetăţeni din exil. Deoarece Lepidus se bucura încă de multă trecere şi îi inspira destulă teamă, Antonius îşi căsători fiica cu fiul acestuia[119] şi mînui lucrurile în aşa fel încît Lepidus să fie numit Pontifex Maximus, luîndu-i astfel orice putinţă de a-i controla acţiunile. Pentru a

îndeplini cît mai lesne acest plan, trecu din nou dreptul de alegere a Pontificelui Suprem de la Adunarea Poporului la colegiile de preoți, și, fără să fi îndeplinit nici una sau măcar cîteva din prescripțiile legale, îl numi pe Lepidus Mare Pontifice[120], deși i-ar fi stat în putere să ia pentru el acest sacerdoțiu.

COMENTARIU

FRAGMENTE DIN CARŢILE I—XXXVI

[1] În LXXII, 23 Cassius Dio mărturiseşte că a închinat 10 ani din viaţă muncii de documentare necesară redactării *Istoriei romane*. Lucrările cercetate includeau Annalele celor mai vechi istorici ai Romei, precum şi marile istorii despre creşterea puterii romane. *Istoria romană*, redactată după criteriul analistic, se opreşte la anul 229, în ajunul morţii lui Severus Alexander (235). Cassius Dio a consacrat alţi 12 ani redactării imensei sale opere, care însuma 80 de cărţi; despre izvoarele consultate de Dio, vezi *Studiul introductiv*.

[2] Asupra modului cum alternează expunerea lui Dio între convenţia analistică şi relatarea unor serii de evenimente istorice, vezi Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford, Clarendon Press, 1964, pp. 39 şi 56. Într-adevăr, partea fabuloasă a *Istoriei romane*, ca să luăm un singur exemplu, este tratată de autor rezumativ şi nu după criteriul analistic, adoptat în expunerea istorică de mai tîrziu. Cassius Dio s-a limitat îndeosebi la consultarea izvoarelor scrise fără să omită *Fastele* consulare (*Fasti Consulares*), cărţile *Lintee* (*Libri Lintei*), cărţile pontificilor (*Libri pontificum*), *Actele* Adunării poporului şi ale Senatului (*Acta* şi *Comentarii*); istoricul a luat uneori în considerare şi monumentele epigrafice, numismatice sau, în general, mărturiile provenite pe altă cale decît cea a tradiţiei orale şi scrise. Fergus Millar, *op. cit.*, pp. 36—37.

[3] Aluzie la criticile aduse istoricilor retori. Vezi, între altele, critica lui Polybios cu privire la Timaios, *Istoria*, XII, 4—6.

[4] Despre modul cum a înţeles să redea adevărul istoric Cassius Dio a lăsat diferite mărturii, scrise într-un spirit de profundă onestitate; a) nu a putut afla întregul adevăr istoric; b) i-a lipsit documentarea; c) nu a avut la dispoziţie timp suficient pentru documentare (în această privinţă vezi LIII, 19; LXXV, 7 şi LXXX, 1); d) a cunoscut personal adevărul istoric, a fost mar-

tor ocular (LXXII, 4, 7, 18 etc.) Despre veridicitatea istoriei lui Dio, *Studiul introductiv*, p . .

[5] Această parte a istoriei romane, denumită cu un termen convențional Ἀρχαιολογία (partea veche), este mult mai pe larg tratată în opera predecesorului lui Cassius Dio, Dionysios din Halicarnas, (secolul I î.e.n.), intitulată Ῥωμαικὴ Ἀρχαιολογία *(Istoria veche a Romei)*. Despre modul cum a folosit Dio izvoarele romane pentru partea de istorie veche a Romei vezi amănunte la E. Schwartz, *Grieschische Geschichtschreiber*, Köehler și Amelang, Leipzig, 1959, p. 406, unde Schwartz reia tezele publicate în articolul său, *Cassius*, din RE vol. III, nr. 40, p. 1692. „Expunerea privitoare la perioada regalității (cărțile I—II) a luptei între plebei și patricieni și a cuceririi Italiei, pînă la expediția lui Pyrrhus (cărțile III—VIII) este în toate privințele independentă de istoria lui Titus Livius cît și de cea a lui Dionysios; ea trădează, mai degrabă, o compilație după tradiția analistică, care, dacă ar fi să judecăm, se apropie mai degrabă de Dionysios. Dio merge alături de Dionysios împotriva lui Livius". Cu toate acestea, în statistica care urmează (pp. 1692—1696) Schwartz semnalează numeroase apropieri între Cassius Dio și Titus Livius, detalii care uneori lipsesc la Dionysios.

[6] Cf. Titus Livius, I, 2 și urm.: thyrrenienii = etrusci. Despre etrusci vezi Titus Livius *De la fundarea Romei*, Editura Științifică, București, vol. 1, 1959, p. 521 nota 19; în general despre originea și civilizația etruscă, Raymond Bloch, *Etruscii*, trad. de N. Lascu, București, 1966; despre numele etruscilor, p. 52 și urm.

[7] Dionysios din Halicarnas, *Antiquitates Romanae*, I, 31, susține că arcadianul Evandru a sosit în Latium cu „61 ani înaintea lui Eneas". Așadar trecerea lui Heracles prin Italia s-a întîmplat cu 5 ani mai tirziu față de colonizarea arcadiană. Spre deosebire de Vergilius, *Eneida*, VIII, Titus Livius, urmat de Dio, face din Eneas un contemporan al nepotului lui Evandru, numit Latinus, regele „aborigenilor" (populația băștinașă din Latium). Heracles trecea prin Italia după ce îl ucisese în Vestul îndepărtat pe monstrul Geryon. Legenda luptei lui Heracles cu acest mon-

stru, ființă cu trei corpuri, este foarte răspîndită în poezia greacă din secolele VII—VI î.e.n., precum și pe figurația vaselor arhaice.

[8] Cf. Dionysios, A.R., I, 53; Titus Livius, I, 1, transmite amănuntul că numele de „Troia" l-a purtat și localitatea înființată de colonii asiatici pe țărmul de est al Italiei, unde a debarcat Antenor, prieten credincios al lui Eneas, originar din Paflagonia. Antenor conducea o ceată de eneți (heneți).

[9] Aceeași variantă, ceva mai explicit redată, la Dionysios, A.R., I, 55: „ca prin minune, din pămînt au țîșnit izvoare și Eneas a înălțat rugi de mulțumire; apoi, cînd oamenii s-au așezat să mănînce, pe locul unde luau prînzul, în fața multora s-au așternut straturi de pătrunjel verde, care parcă înlocuiau mesele ce lipseau; după o altă poveste, troienii au mîncat turte, făcute din făină de grîu, preferînd o hrană deosebit de curată". Iată antecedentele legendei; un oracol, provenit de la Dodona, îl înștiințase pe Eneas să se oprească în acel loc în care „mese" se vor așterne în fața oamenilor înfometați; oamenii le vor mînca îndestulîndu-se. Aici era, așadar, locul viitoarei colonii pe care Eneas avea de gînd s-o înființeze. Tzetzes, *Schol. ad Lycoph. Alex.*, v. 1250.

[10] Albanus: după culoarea scroafei. Această înălțime, de aproximativ 1 000 de m, astăzi Monte Cavo, se află în partea de sud a Romei. Pe muntele Albanus s-a instituit cultul lui Jupiter Latiaris, în cinstea căruia se țineau sărbătorile latine *(Feriae Latinae)* la începutul lunii aprilie.

[11] Acest episod lipsește din povestirea lui Titus Livius, cît și din aceea a lui Dionysios din Halicarnas.

[12] Cf. Titus Livius, I, 1. Locul vechiului Lavinium este actualmente identificat cu ruinele de pe colina de la Pratica.

[13] Titus Livius, I, 3, este mai circumspect în stabilirea descendenței lui Eneas. Cf. Appian, *Istoria Romei*, I, 2 și Dionysios, A.R., I, 71, care dau o genealogie a neamului lui Eneas, într-o formă și mai complicată. La Appian *op. cit.*, între Aventinus și Numitor se află intercalat Proca.

[14] În genealogia neamului lui Eneas, care se află la Ovidius, *Fast.*, IV. v. 54—56, Egestes este înlocuit cu Lausus:

Lausus și Ilia au fost ai lui Numitor fii.

Lausus de-a unchiului spadă-i ucis; lui Marte-i fu dragă
Ilia; fiii lor sînt gemenii Rem şi Quirin.
(trad. rom. I. Florescu şi Tr. Costa)

15 Această poveste care era cîntată în cîntece epice populare (ἐν τοῖς πατρίοις ὕμνοις) Dionysios, A.R., I, 79, 11 o regăsim, cu unele mici schimbări, la Titus Livius, la Appian şi la Plutarh în *Viaţa lui Romulus* şi notele respective în ed. cit.

16 Roma, după unele informaţii din antichitate, a fost întemeiată în primul an al celei de a VII-a olimpiadă (între alţii, Cicero, *De Rep.*, II, 10), adică în anul 751 î.e.n. Data tradiţională a întemeierii Romei este însă anul 754/753, luna aprilie.

17 După E. Bekker, acest fragment se referă la neînţelegerile dintre cenini, crustumini, antemnaţi şi sabini. Titus Livius, I, 10.

18 Acest fragment reprezintă un episod din faimoasa poveste a răpirii sabinelor, relatată de Titus Livius în capitolele 9, 10 şi 13 din cartea I a *Istoriei* sale. Hersilia era soţia lui Romulus. Sabinii, populaţia care ocupa înălţimea Quirinalului şi era condusă de „regele" T. Tatius se afla grupată, în majoritatea ei, în localitatea Cures. *Curis,-is,* = „lance" este un nume de origine sabină: *quiris,* Isidor., *Orat.* IX, 1, 84.

19 Pan = Faunus (această divinitate rustică a fost asimilată în Italia şi cu arcadianul Evandru). Referitor la cultul lui Faunus vezi Dionysios, A.R., V. 16.

20 Dionysios, A.R., II, 48, ne informează că Quirinus, străveche divinitate sabină, nu este altul decît zeul războiului, corespunzător cu divinitatea greacă Enyalios, zeu care îl precede sau se confundă cu Ares. Dionysios nu este însă sigur dacă această divinitate romană poate sau nu să fie asimilată lui Ares. După moartea sa, Romulus a fost confundat cu Quirinus. Quirinus era uneori şi Ianus, vechea divinitate romană cu două feţe (a păcii şi a războiului).

21 Cuvîntul latin *tribus,-us,* umbric *trifu,* gen. *trifor,* are o etimologie incertă. A. Ernout şi A. Meillet. *Dictionnaire Étimolog. de la langue latine,* Histoire des mots, Paris, Klincksiek, 1959, p. 702. Corespondentul grec al cuvîntului latin *tribus* este

φυλή. Cuvîntul latin *curia* are, de asemenea, o etimologie incertă. Etimologia *cura: curia* reprezintă un simplu calambur.

22 Cf. Plutarh, *Romulus,* XX: „fiecare trib avea zece fratrii". *Fratria* = *curia.* Aşadar, organizarea primitivă a Romei se baza pe unirea politică, religioasă, militară şi economică a 30 de fratrii (curii) vezi Titus Livius, *De la fundarea Romei,* vol. I., notele 56 şi 58 la cartea I, în ed. cit. Vezi şi N. I. Barbu şi colectiv, *Istoria literaturii latine,* Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1964, p. 32.

23 Plutarh, *op. cit.,* precizează că cele trei triburi primitive ale romanilor se numeau Ramnes, Tities şi Luceres. Despre organizarea politică a Romei primitive, vezi Titus Livius, I, sfîrşitul capitolului 13. Titus Livius mărturiseşte că nu cunoaşte etimologia cuvîntului Luceres. Ramnes reprezenta elementul latin, Tities cel sabin iar Luceres, după toată probabilitatea, elementul etrusc. Vezi Titus Livius, *op. cit.* notele 34 şi 57 la cartea I, în ed. cit., R. Bloch, *Etruscii,* ed. cit., la nota 6, pp. 93—94.

24 Cf. Dionysios, A.R., XI, 56. Dionysios susţine că Senatul roman era constituit din şefii celor 300 de ginţi, grupate în 30 de curii, care, la rîndul lor, alcătuiau triburile. Iniţial, pe vremea lui Romulus, adică înainte de integrarea triburilor sabine şi etrusce, Senatul număra doar 100 de membri. Ulterior, numărul senatorilor a variat, crescînd chiar pînă la 900—1000 în secolul I î.e.n. Vezi nota 115 la cartea LXIII.

25 Dionysios, *op. cit.,* susţine că restituirea ostaticilor, despre care este vorba în textul lui Dio, a determinat complotul căruia Romulus i-a căzut victimă. Despre războiul cu Veii, cetate care se află la nord de Roma şi care făcea parte din confederaţia etruscă, vezi Titus Livius, I, 15. În capitolul următor, Titus Livius povesteşte desfăşurarea complotului împotriva lui Romulus sub forma unui miracol: Romulus se înalţă spre cer, ridicat de vîrtejurile unei furtuni. Totuşi, în acelaşi capitol 15, Titus Livius precizează: „Romulus se împăca mai bine cu mulţimea decît cu senatorii". Fragmentul următor, B 5_{12} pare că se referă la neînţelegerile care au urmat între senatori după moartea lui Romulus. Cf. Titus Livius, I, 17, 1—4.

[26] Roma nu a contenit să-şi întindă dominaţia în Latium, în urma unor războaie purtate pe rînd cu sabinii, equii şi volscii Vezi harta de la finele volumului. Cetăţenii oraşului, lărgit cu participarea sabinilor, purtau numele de *quirites* (vezi mai sus, nota 18). După moartea lui Romulus, la un interval de un an *(un interregnum)* a fost ales *rex*, adică şef al ginţilor reunite, un sabin, Numa Pompilius. Vezi Plutarh, *Numa*, XIV şi Dionysios, A.R. II, 50, despre integrarea sabinilor şi II, 58, despre alegerea lui Numa (Νουμᾶς). Dionysios precizează că numele era accentuat pe ultima silabă.

[27] Referitor la domnia lui Numa şi reformele sale vezi primele capitole din biografia *Numa* a lui Plutarh, îndeosebi capitolul VIII şi XIV, în care este vorba de construcţia palatului regal în apropierea templului zeiţei Vesta (Hestia). Cf. Titus Livius, 19—21.

[28] Plutarh, *Numa*, VIII; cf. Titus Livius, I, 21.

[29] Plutarh, *op. cit.*, III.

[30] *Ibidem*, cap. XVIII şi XIX; cu privire la instituirea calendarului la romani cf. Macrobius, *Saturnalia*, 13. trad. de Gh. Tohăneanu. Editura Academiei, Bucureşti, 1964. Vezi şi Titus Livius, *op. cit.*, nota 76 la cartea I. Urmînd tradiţia romană, Plutarh îl înfăţişează pe Ianus, regele păstor, drept un conducător care a renunţat la viaţa rustică şi a păşit spre viaţa orăşenească. În acest caz, după Plutarh, cele două feţe ale lui Ianus reprezintă viaţa rustică şi cea orăşenească. Vezi mai sus, nota 20.

[31] Tullus Hostilius, succesorul lui Numa, era nepotul lui Hostius Hostilius, latinul care, cu preţul vieţii sale, a apărat Palatinul de atacurile sabine. Vezi Titus Livius, I, 12. Mettus Fufetius, dictatorul Albei-Longa după moartea regelui alban C. Cluilius, a încercat prin convorbiri cu Tullus să aplaneze diferendul izbucnit între Roma şi Alba. Despre această dispută şi despre hotărîrea cu privire la fuziunea celor două cetăţi vezi Titus Livius, I, 22—23 şi Zonaras *Epitome*, VII, 6, 1.

[32] Frag. B 7_4 se referă la episodul final din lupta între Horaţi şi Curiaţi. Titus Livius, I. 25, cf. Zonaras, *Epitome*, VII, 6, 3—5.

[33] Aceeaşi bună părere despre talentul militar al lui Tullus Hostilius este exprimată şi de Cicero, *De Rep.*, II, 17. Cf. Vergilius, *Eneida* VI, v. 812 şi urm.

[34] Vezi Plutarh, *Numa*, XXII. Sursa acestei informaţii este Titus Livius, I, 31.

[35] Predecesorul lui Tullus Hostilius, regele Numa, instituise în cinstea zeului *Mars Gradivus* colegiul preoţilor salieni, care activa pe muntele Palatin. De aici, şi atributul de *salieni palatini*. Colegiul de preoţi instituit de Tullus, în timpul unui război cu sabinii (după Dionysios, A.R., XI, 70) sau cu locuitorii din Fidenae (după Titus Livius, I, 27), se numeau *salieni agonali* sau *collini* (*Collinus*, numele înălţimii pe care se afla aşezat templul acestui nou colegiu).

[36] Ancus Marcius (sau Martius), nepot al lui Numa Pompilius, a fost ales rege de către Comiţiile întrunite, după moartea lui Tullus Hostilius. Titus Livius, I, 32 şi urm.; Dionysios, A.R., III, 37. Despre campaniile purtate de acest rege, vezi Titus Livius şi Dionysios din Halicarnas, *op. cit.*

[37] L. Tarquinius Priscus era de origine etruscă. Cu privire la etimologia numelui lui Tarquinius, R. Bloch, *Etruscii*, p. 52; despre personalitatea acestui „lucumon", pp. 94—95. Asociat la domnie de către Ancus Marcius (Titus Livius, I, 34), el a înlăturat de la alegerile pentru desemnarea viitorului şef al ginţilor pe fiii lui Ancus Marcius şi a izbutit să se aleagă „*rex*" după Numa Pompilius, care era de origine sabină. Tarquinius a fost al doilea „*rex*" străin care a ocupat această funcţie la Roma. Observaţia la Titus Livius, I. 35.

[38] Acest pasaj are o sursă comună cu Dionysios, A.R., III, 48.

[39] În acest fragment este vorba despre L. Tarquinius Superbus, ultimul rege al Romei. Cf. Titus Livius, *op. cit.* vol. I. ed. cit. I, 49, pp. 74—75. Vezi şi Dionysios, A.R., IV, 41, precum şi *Epitomele* lui Zonaras, VII, 10. 2.

[40] Cf. Titus Livius I, 39. După asasinarea lui Servius Tullius, Tarquinius se proclamase „rege", fără să fie ales de Adunarea poporului.

41 Servius Tullius „regele" care îl precedase pe Lucius Tarquinius Superbus, deşi de origine umilă, a fost ales şef al statului roman, prin voinţa lui Tarquinius Priscus şi a soţiei acestuia, Tanaquil, Titus Livius, I, 41. Despre Servius Tullius (Mastarna?), R. Bloch, *Etruscii, loc. cit.* la nota 37.

42 Prin opreliştea promovării cetăţenilor în ordinele superioare.

43 Cu privire la instituirea gărzilor regale, alcătuite din băştinaşi şi din mercenari, Dionysios, A.R., IV, 41. Cf. acest pasaj cu Herodot, I, 99, instituirea gărzilor la curtea „regelui" med Deiokes.

44 *Ibidem.*

45 L. Sextus Tarquinius, fiul regelui, printr-o înşelătorie, izbuteşte să devină stăpîn la Gabii. Zonaras, *Epitome*, VII, 10, 6—7.

46 Lucius Iunius Brutus, fiul Tarquiniei. Despre acest tînăr care şi-a salvat viaţa, prefăcîndu-se sărac cu duhul, vezi Titus Livius, I, cap. 56.

47 Doi din fiii lui Lucius Tarquinius Superbus şi ai Tulliei, fiica fostului rege Servius Tullius, asasinat de perechea domnitoare.

48 Anecdota este povestită întocmai de Titus Livius, I, 5—6.

49 Şi povestea care urmează se află aproape identic relatată la Titus Livius, I. 57—58., Dionysios, A.R., IV, 64 şi urm.; Diodor, *Biblioth.* X, 20—21.

50 Collatia fusese un teritoriu sabin, cucerit de Tarquinius Priscus; comanda militară a Collatiei a deţinut-o mai întîi Egerius, nepotul lui Tarquinius. Tarquinius Collatinus, fiul lui Egerius, era, aşadar, rudă cu Sextus, fiul lui Tarquinius Superbus.

51 Frag. B 13_1 se referă la moartea vitejească a lui L. Iunius Brutus, căzut în luptele împotriva Tarquinilor. Cf. Titus Livius, II, 6.

52 După alungarea Tarquinilor (509 î.e.n.), prima pereche de consuli aleşi în republica romană a fost alcătuită din L. Iunius Brutus şi Tarquinius Collatinus, înlocuit ulterior prin Publius Valerius Publicola. Vezi Plutarh, *Publicola*, cap. VII. Discursul la care se referă Dio, rostit de consulul Valerius

Publicola, lipseşte din această parte a extraselor. O idee despre conţinutul acestui discurs ne putem face însă citindu-l pe Titus Livius, II, 7—8, care dă şi o explicaţie asupra modului cum i s-a atribuit lui Valerius cognomenul de *Publicola* sau *Poplicola.*

53 Este vorba despre M. Horatius Pulvillus. Vezi Titus Livius, II, 8 şi Tacitus, *Istorii*, III, 72. M. Horatius a devenit colegul de consulat al lui Valerius, după moartea lui Iunius Brutus.

54 Titus Livius prezintă altfel lucrurile; vezi II, 8.

55 Cf. Plutarh, *Valerius Publicola*, XIV: „cîtuşi de puţin tulburat, Horatius rosti doar atît: „aruncaţi leşul unde vreţi, eu nu mă voi preocupa de funeralii".

56 Fragmentul se referă la invazia sabinilor din anul 503 î.e.n. Cf. Zonaras, *Epitome*, 13, 9.

57 Frag. B 16=Zonaras, *Epitome*, VII, 13, 13, instituirea dictaturii la Roma, în anul 500 î.e.n. (în timpul unui război cu latinii). Primul dictator la Roma a fost Titus Marcius.

58 Asupra disensiunilor interne din Republica romană, condusă de consuli, ca urmare a gravei crize economice prin care treceau păturile de cetăţeni neînstăriţi, Cf. Titus Livius, II, 23 şi urm. şi Dionysios, A.R., V. 63. Despre această problemă, Karl Marx, *Forme premergătoare producţiei capitaliste.* E.P.L.P. Bucureşti, 1956, p. 21 şi urm.

59 Despre legea celor XII Table, care, alături de alte dispoziţii reglementa raporturile dintre creditori şi debitori, vezi Aulus Gellius, *Nopţile atice*, XX, 1, 1—19, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966. Cu privire la afirmaţia lui Cassius Dio despre lipsa de omenie a păturilor avute, vom alege din textul lui Gellius un singur exemplu: „Lucius Varatius era un om necinstit şi fără suflet. El îşi făcea o adevărată plăcere din a da palme peste obraji oamenilor liberi. În urma sa mergea un sclav cu o pungă plină de bani; îndată ce stăpînul pălmuia pe cineva, poruncea sclavului să plătească pe dată aceluia cîte 25 de aşi, conform legii celor XII Table", Aulus Gellius, *op. cit.*, 13. Pentru alte amănunte asupra

relațiilor între datornici și debitori, vezi Aulus Gellius, *op. cit.* pp. 41—49.

[60] Aluzie la luptele concomitent duse cu volscii, sabinii și equii. Titus Livius, II, 30—31 și Dionysios, A.R., VI, 42, privitor la organizarea armatei romane și la persoanele care au preluat conducerea operațiilor de război.

[61] Despre Marcus Valerius, fiul lui Volesus, descendent al lui Valerius Publicola, Titus Livius, II, 30—31., și Dionysios, A.R., VI, 39—40. Ales dictator, Marcus Valerius a făcut față situației extrem de critice care se crease pentru Roma, atît pe plan intern, cît și extern. Zonaras, VII, 14, 3—4 în *Epitome*, a păstrat în parte, caracterizarea lui Dio asupra lui Valerius.

[62] Ecou al opoziției fundamentale între νόμος (convenție) și φύσις (natură), formulată de sofistica secolului al V-lea î.e.n. In comentariile sale istorice, Dio face adesea apel la această opoziție. Acest pasaj din Dio a fost copiat aproape integral de Zonaras, *op. cit.*

[63] Despre acest drept barbar al creditorilor din vechea Romă vezi și Aulus Gellius, ***Nopțile atice***, XX, 1, 49: „Voi cita înseși cuvintele legii, ca să nu crezi că mă sperii cumva de asprele ei cuvinte: „în a treia zi de tîrg să fie tăiat în bucăți și împărțit datornicul. Dacă unul dintre debitori a luat mai mult sau mai puțin decît i se cuvenea, să nu se considere fraudă", *ed. cit.*, p. 499. Vezi și K. Marx, *op. cit.*, la nota 58, p. 38.

[64] *Mons Sacer* (Muntele Sacru). Titus Livius, II, 32; Plutarh, *Coriolan*, VI; Dionysios, A.R., VI, 45.

[65] Caius Sicinius Belutus, Titus Livius, II, 33 și Dionysios, A.R., VII, 33. Plebeii rebeli au putut ieși din Roma sub pretextul unei expediții împotriva equilor.

[66] Menenius Agrippa [Lanatus]. Fabula povestită de Agrippa (vezi și Titus Livius, *op. cit.;* Dionysios, A.R., VII, 83—90, Plutarh, *Coriolan* VI) aparține fondului esopic.

[67] Despre crearea tribunatului *(tribunicia potestas)* vezi Titus Livius, II, 33 și Dionysios, A.R., VII, 8—9. Spre

deosebire de Titus Livius, care atestă alegerea a doi tribuni ai plebei, C. Licinius și L. Albinus, cu dreptul ca aceștia să-și aleagă la rîndul lor încă trei colegi (printre primii trei tribuni cooptați s-a aflat și Sicinius, conducătorul răscoalei), Dionysios susține că de la început a fost înființat un colegiu de 5 tribuni (în a patra zi înainte de idele lui decembrie). De versiunea lui Titus Livius se apropie însă și Plutarh, *Coriolan*, VI, așa că putem trage concluzia că inițial au fost creați doi tribuni ai plebei, cărora în curînd li s-au adăugat încă trei, pentru ca mai tîrziu numărul lor să se fixeze la 10. Data înființării puterii tribuniciene se află la Pomponius, *De orig. iurum.*, II, 20: anul al XVII-lea de la alungarea regilor, adică 488 î.e.n. De fapt, data este discutată, variind între anul 494, admis de tradiție, și anul 449, cînd tribunatul capătă înfățișarea sub care e cunoscut în istorie.

[68] O frază aproape asemănătoare, care trădează un izvor comun, se află la Dionysios, A.R., X, 31.

[69] Caius Marcius Coriolanus. După o altă tradiție, Quintus Martius Coriolanus. Cognomenul „Coriolanus" l-a dobîndit în urma cuceririi cetății Corioli, în Latium. Despre războiul cu volscii și despre atitudinea lui Coriolan față de răsplata care i se oferea, vezi Plutarh, *Coriolan*, VIII—X.

[70] Aluzie la exilul lui Coriolan, obținut de tribunii plebei.

[71] Vezi conținutul discursului ținut de Coriolan împotriva plebei la Titus Livius I, 34.

[72] Titus Livius, I, 34.

[73] Cf. Plutarh, *Coriolan*, XVI; XXIII.

[74] Cf. Titus Livius, II, 35 și urm. Plutarh, *Coriolan*, XXX. Litigiul teritorial pomenit aici se ivise cu privire la un ținut al volscilor ocupat de romani. Printr-un decret al Senatului, Coriolan dobîndise dreptul să se întoarcă la Roma.

[75] Povestea care urmează se află în *Istoriile romane* ale lui Titus Livius, Dionysios din Halicarnas, în biografia lui Plutarh, *Coriolan* etc. Cu privire la sfîrșitul lui Coriolan, Titus Livius (II, 40) citează mai multe variante, printre care și pe aceea a lui Fabius Pictor, urmată și de Dio.

[76] Spurius Cassius Vecellinus, fost consul alături de Opiter Verginius, care deținea calitatea de comandant al cavaleriei *(magister equitum)*, a adus o prețioasă contribuție la obținerea victoriei romane asupra sabinilor (spre anul 500 î.e.n.) Titus Livius, II, 18. Ales pentru a doua oară consul, alături de Postumius Cominius (în 494 î.e.n., anul secesiunii plebei), a luptat împotriva volscilor și a încheiat un tratat de alianță cu latinii. Al treilea consulat al lui Spurius Cassius (anul 487—486), alături de Proclus Verginius, coincide cu inițierea unor însemnate distribuiri de pămînt în beneficiul cetățenilor latini și romani. Reforma agrară propusă de Spurius Cassius nu s-a bucurat însă de sprijinul colegului său de consulat, Titus Livius, II, 41. Patricienii au pus la cale un proces politic împotriva lui Cassius care, la expirarea mandatului său de consul, a fost judecat și condamnat la moarte (485 î.e.n.). Spurius Cassius a fost una dintre primele victime ale opoziției pe care ordinul patricienilor a arătat-o de-a lungul veacurilor față de reformele politice și economice în favoarea plebei. Vezi și Dionysios, A.R., VIII, 69 și 82.

[77] Consulii, magistrații supremi în republica romană.

[78] Acest paragraf se referă la luptele purtate de romani împotriva locuitorilor din Veii și împotriva etruscilor în anul 480 î.e.n. Cf. Titus Livius, II, 45. Soldații romani erau îmboldiți la luptă de consulii M. Fabius și Cn. Manlius. Cf. Zonaras, *Epitome*, VII, 17, 2.

[79] Pe cît se pare, Dio se referă aici la acțiunea lui Caeso Fabius de a mijloci o împăcare între patricieni și plebei. Cf. Titus Livius, II. 48.

[80] Romanii erau descurajați de faptul că nu izbuteau să pună capăt războiului purtat cu cetatea Veii (anul 478 î.e.n.). Consulul Caeso Fabius a oferit Senatului roman să facă față situației prin introducerea în luptă a tuturor membrilor „familiei" sale, *gens Fabia*, care-și luau obligația de a duce operațiile de război, pe cheltuiala lor, Titus Livius, II, 48—50.

[81] Parafrază după un cunoscut pasaj din Titus Livius, II, 50.

[82] Poarta *Carmentalis* (numită astfel după Carmenta, mama „regelui" Evandru) se afla în partea de sud a Capitoliului. După pieirea Fabiilor, poarta s-a numit și *Scelerata*. Ovidiu în *Faste*, II, vers. 194 și urm., a imortalizat sacrificiul Fabiilor. În versurile 201—204, poetul amintește astfel de plecarea Fabiilor:

„Drumul mai scurt e prin bolta din dreapta porții Carmenta,
Dar să nu treci pe aici, oricine ai fi, e semn rău.
Zice-se că pe aici au ieșit, cei trei sute de Fabii:
Poarta de vină nu e: dar e de rău augur".

(Trad. I. Florescu și Tr. Costa)

Despre dezastrul în care a pierit gens Fabia, în preajma rîului Cremera, afluent al Tibrului, vezi Titus Livius, II, 49—50, Dionysios, A.R., IX, 19—22, precum și Florus, I, 13.

[83] Titus Menenius, fiul lui Menenius Agrippa, consul alături de C. Horatius, cînd s-a întîmplat catastrofa în care au pierit Fabiii, deținea comanda trupelor romane însărcinate cu operațiile de război împotriva etruscilor. Menenius nu a putut împiedica înaintarea etruscilor chemați de veienți să-i nimicească pe Fabii. Ulterior, a fost tras la răspundere de tribunii plebei și condamnat la o amendă de 2 000 deași. Titus Livius, II, 52. Nu multă vreme după procesul care l-a tîrît în fața Adunării poporului, Titus Menenius a murit. Cf. Dionysios A.R., IX, 23.

[84] În Frag. B 22_1 este vorba despre unele aspecte ale luptei de clasă între patricieni și plebei, care s-au desfășurat în răstimpul petrecut între pieirea Fabiilor (477 î.e.n.) și alegerea lui L. Quinctius Cincinnatus în calitate de dictator (455 î.e.n.). Spre deosebire de Titus Livius, care vorbea de moartea unui singur tribun, Cassius Dio ridică numărul tribunilor căzuți în urma uneltirilor patriciene la nouă. Acești tribuni, pe cît reiese din Dio, au fost condamnați să fie arși de vii.

[85] Cf. Titus Livius, III, 25 și Dionysios X, 22. Aceste evenimente se petrec între anii 458 și 456 î.e.n. La Titus Livius, prenumele lui Marcus Minucius Augurinus consulul învins de equi, este Lucius, nu Marcus. Același prenume la Diodor, XI, 8 și la Dionysios, A.R., X, 22 și urm.

[86] Numele membrilor acestei delegații îl cunoșteam din Titus Livius, III, 25: Q. Fabius, P. Volumnius și A. Postumius.

[87] Adică de către equi. Titus Livius, III, 26. Colegul de consulat al lui Minucius, C. Nautius, lupta între timp împotriva sabinilor.

[88] L. Quinctius (sau Quintius) Cincinnatus a fost ales dictator al Romei pentru a pune capăt războiului cu Equii (455 î.e.n.) Cf. Titus Livius, III, 26—29 și Dionysios, A.R., X, 23—24.

[89] Acest fragment se referă, după toată probabilitatea, la neînțelegerile iscate între tribunii militari, cu putere consulară, (instituție politică creată în 444 î.e.n.) Lucius Sergius Fidenas, Marcus Papirius Mugillanus și Caius Servilius, cu prilejul pregătirii unei campanii de apărare împotriva labicanilor și a equilor, Titus Livius, IV, 45. Anii 418—417 î.e.n.

[90] Episodul care urmează face parte dintr-o serie de întîmplări legate de asediul cetății faliscilor de către Marcus Furius Camillus, cînd acesta a fost reales pentru a patra oară tribun militar (394 î.e.n.). Vezi Titus Livius, V, 27—28; Dionysios, A. R., XIII, 2; Plutarh, Camillus, X și Florus, *Epitome*, I, 12.

[91] Cf. Titus Livius, V, 25. În acest fragment este vorba despre tribunii plebei și nu despre tribunii militari.

[92] Deoarece B. suplinește <Menenius> și nu <Camillus>.

[93] M. Furius Camillus a fost chemat la judecată să dea seama pentru capturile de război luate din cetatea Veii. Cel care l-a adus în fața tribunalului a fost tribunul plebei L. Appuleius (în anul 391 î.e.n.). Titus Livius, V, 32; Dionysios, A. R., XIII, 56, Plutarh, *Camillus*, XII și XIII. În cap. XIII, Plutarh specifică și la ce amendă a fost condamnat Camillus.

[94] Clusium (Chiusi) era unul dintre cele douăsprezece orașe ale confederației etrusce, situat în Umbria, la sud de Perugia. Despre atacul gallilor senoni asupra cetății Clusium, vezi Titus Livius, V, 33—34, capitolele care cuprind și o sumedenie de alte amănunte asupra invaziilor gallice în Italia, de-a lungul veacurilor, preluate, în parte, de Titus Livius de la Polybios.

[95] Data acestor incursiuni gallice spre sud o cunoaștem din Appian *Istoria Romei*, IV, 2 și din Plutarh, *Camillus*, XVI—XVII, anul 391 î.e.n.

[96] Solia era condusă de fiii lui Marcus Fabius Ambustus, Titus Livius, V, 35.

[97] *Ibidem*, 36.

[98] Trupele romane au fost învinse de galli lîngă rîul Allia, un afluent al Tibrului. Titus Livius, V, 37 și Plutarh, *Camillus*, XVIII—XIX, 340 și urm. Despre invazia gallilor în Italia (391—390 î.e.n.) vezi, în general, și povestirea lui Diodor din Sicilia, *Biblioth.*, XIV, 113 și urm.

[99] Textul din Titus Livius, V, 46, 2 lămurește acest fragment. Este vorba despre o ceremonie religioasă pe care ginta Fabia avea obligația sacră s-o îndeplinească anual pe muntele Quirinal.

[100] La Titus Livius, V, 46, și la Appian, *Istoria romană*, IV, 6, numele acestui pontif este Fabius Dorso, nu Fabius Caeso.

[101] Camillus, în anul 390 î.e.n., după procesul ce-i fusese intentat de L. Appuleius (vezi mai sus, nota 93) se afla în exil la Ardea. Despre refuzul lui Camillus de a se întoarce la Roma, vezi Plutarh, *Camillus*, XXIV.

[102] Marcus Manlius Capitolinus este faimosul apărător al Capitoliului în timpul asedierii Romei de către galli (390 î.e.n.). Partizan înfocat al revendicărilor plebei, care cerea noi împărțiri de pămînt și abolirea legii cu privire la drepturile debitorilor asupra datornicilor, reglementate prin cele XII Table, Manlius Capitolinus era dușmănit de partida aristocraților în fruntea căreia se afla din nou Camillus, revenit între timp din exil. În anul 383 î.e.n., Capitolinus a pornit o acțiune energică în favoarea plebei. Vezi Titus Livius *De la fundarea Romei*, VI, 11, pp. 23—24. Ulterior, în anul 384 î.e.n., Manlius Capitolinus a fost judecat pe baza învinuirii de complot împotriva statului și ucis, pe cît se pare, prin bătăi cu vergile. Despre sfîrșitul lui Capitolinus vezi Titus Livius, ed. cit., vol. II, notele 47, 51 și 53 la cartea VI. În fragmentul următor, Dio

povestește moartea lui Capitolinus, într-o manieră antitetică, specifică retorismului grec tîrziu.

Despre rivalitatea dintre Capitolinus și Camillus, vezi îndeosebi P l u t a r h, *Camillus*, XXXVI.

103 Cicero, în discursul său, *De Domo Sua*, XXXVIII, enumeră toate cazurile cunoscute în istoria romană, cînd locuința unui partizan al plebei a fost rasă de pe suprafața pămîntului. Despre împrejurările în care a fost dărîmată casa lui Cicero, vezi mai departe XXXVIII, 17.

104 Stînca Capitoliului era astfel numită după Tarpeia, fiica lui Spurius Tarpeius, comandantul citadelei din Roma, pe vremea lui Romulus. Tarpeia a predat citadela sabinilor, comandați de Titus Tatius, primindu-și apoi chiar de la sabini pedeapsa cuvenită trădătorilor T i t u s L i v i u s, I, 11. Despre execuții asemănătoare, T i t u s L i v i u s, VI, 20.

105 Cf. P l u t a r h, *Camillus*, XXXVIII. Războiul împotriva tusculanilor (381 î.e.n.) fusese decretat în urma sprijinului acordat volscilor de către locuitorii din Tusculum. T i t u s L i v i u s, VI, 25. Pasajul din Dio este inspirat din Titus Livius sau are la bază o sursă comună cu Titus Livius.

106 După T i t u s L i v i u s, VI, 26 acordarea cetățeniei romane locuitorilor din Tusculum s-a desfășurat în condiții deosebit de dramatice.

107 În acest fragment deteriorat, tradus de noi după întregirile propuse de Boissevain, este povestit un incident relatat și de Titus Livius, în VI, 34. Anecdota se referă la atmosfera de pregătire politică a faimoaselor legi *Liciniae-Sextiae* (377—376 î.e.n.). Cele două surori, despre care este vorba în fragment, sînt fiicele lui Marcus Fabius Ambustus, căsătorite respectiv cu Servius Sulpicius Rufus și Caius Licinius Stolo. La Titus Livius lucrurile sînt altfel expuse: nu soția lui Rufus s-a speriat cînd lictorul a bătut la poartă, ci sora ei, soția lui Licinius Stolo. Mîndria rănită a acestei femei, susține anecdota, a determinat pe tatăl ei, un Fabius de origine patriciană, cît și pe soțul ei, Licinius Stolo, de obîrșie plebeu, să ducă o acțiune energică pentru promovarea plebeilor pînă la rangul de consuli.

Din cele trei reforme propuse de C. Licinius Stolo, ales tribun al plebei, împreună cu colegul său de tribunat, Lucius Sextius, prima reformă viza admiterea unui plebeu la rangul de consul, a doua fixa la 500 iugere (126 hectare) întinderea de pămînt pe care avea dreptul s-o stăpînească un cetățean roman, iar a treia reglementa plata datoriilor și mărimea dobînzilor. Legile *Liciniae-Sextiae* au întîmpinat, cum era și de așteptat, opoziția înverșunată a patricienilor. Au trebuit să treacă peste 10 ani pînă cînd, după nesfîrșite deliberări și concesii reciproce, proiectele de legi prezentate de Licinius Stolo și de Lucius Sextius au fost în sfîrșit votate. Aceste legi sînt semnificative din punctul de vedere al evoluției politice și economice a Republicii Romane: anumiți patricieni (în anecdotă, Fabiii) au simțit necesitatea unei alianțe cu păturile în ascensiune din ordinul plebeilor.

108 Publius Manlius Capitolinus, dictatorul care a urmat după renunțarea la această sarcină a lui M. Furius Camillus (368 î.e.n.). Vezi T i t u s L i v i u s, VI, 38, 39. Publius, contrar lui Camillus, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru aplanarea conflictelor stîrnite de lupta de clasă și pentru promovarea drepturilor politice ale plebei.

109 Este vorba chiar de tribunul plebei C. Licinius Stolo, care deținea pentru prima oară funcția nou creată de comandant al cavaleriei *(magister equitum)*, în anul 366 î.e.n. Cf. T i t u s L i v i u s, VI, 39, și P l u t a r h, *Camillus*, XXIX; cu privire la opoziția față de realegerea tribunilor militari, vezi T i t u s L i v i u s, VI, 35.

110 Fragmentul aparține unui discurs ținut în anul 362 î.e.n., de către tînărul patrician Marcus Curtius. Acesta a înțeles să se sacrifice pe sine pentru a împlini un oracol care prezicea că urmările catastrofale ale unui cutremur nu vor dispărea pînă cînd un om nu va fi înghițit de pămînt ca victimă expiatorie. Anecdota, la T i t u s L i v i u s, VII, 6 este povestită foarte pe scurt. În schimb, Dio a profitat de ocazie pentru a compune un lung discurs cu caracter moral.

111 Nu se știe la cine se referă acest pasaj. B. I. p. 90, prin comparație cu T i t u s L i v i u s, III, 3, 6, propune numele

lui Alexandru, regele Epirului, care a debarcat în Italia (377 î.e.n.).

112 Pe cît se pare, e vorba de un fragment care se referă la un discurs ţinut de solii latini în Senatul roman, înainte ca latinii să fi fost definitiv înfrînţi. Cf. Titus Livius, VIII, 5.

113 În luptele dintre romani şi latini, fiul consulului Manlius Torquatus, Titus Manlius, a ucis într-o luptă corp la corp pe comandantul cavaleriei, latinul Pontius (după Zonaras, *Epitome*, VII, 26, 3—4) fără a avea, în prealabil, încuviinţarea tatălui său. Manlius îi decernă lui Titus cununa învingătorului şi apoi, pentru a da un exemplu drastic, prin care pedepsea indisciplina, îi reteză capul. Întîmplarea este povestită de Titus Livius, VIII, 7. La Titus Livius numele latinului învins de Titus Manlius este Geminus Metius.

114 Textul se referă, probabil, la locuitorii din Lanuvium şi eventual la sabini. Cf. Titus Livius, VIII, 11. Sabinii, în timpul războaielor dintre Roma şi latini, au avut o atitudine ambiguă.

115 Consulul Publius Decius Mus, care şi-a jertfit viaţa pentru izbînda romanilor în luptele cu latinii (339 î.e.n.), dînd ascultare unui oracol. Titus Livius, VIII, 9.

116 Vezi nota precedentă.

117 Armata romană, care se aflase sub comanda lui Decius.

118 Sfîrşitul războiului cu latinii a avut loc în anul 338 î.e.n. Acest război între Roma şi latini, de la mijlocul veacului al IV-lea, este pe larg povestit de Titus Livius, la începutul cărţii VIII din opera sa. Amănunte asupra acestui război se găsesc şi în unele fragmente din *Istoria veche a Romei* a lui Dionysios din Halicarnas, aparţinînd cărţii XIV.

Teritoriul Latiului şi al Capuei a fost confiscat de Roma şi distribuit plebei. Aceeaşi soartă au avut-o şi fostele posesiuni din Campania ale cetăţilor Privernum şi Falernum. Războiul cu latinii a izbucnit însă din nou după mai bine de zece ani, în timpul consulatului lui Lucius Furius Camillus şi Caius Maenius (anul 326 î.e.n.). Aceşti consuli au izbutit să zdrobească ultimele rezistenţe. Despre condiţiile de pace care au urmat, vezi Titus Livius, VIII, 12.

119 Roma a purtat împotriva privernaţilor două războaie: unul în anul 354 î.e.n., Titus Livius, VII, 16; celălalt în 326 î.e.n. Titus Livius, VII, 19—21; spre deosebire de Titus Livius, urmat de Cassius Dio, Dionysios din Halicarnas, A. R. Frag. XIV, 23, raportează răspunsul privernaţilor după primul din aceste două războaie.

120 Dreptul de cetăţenie pentru privernaţi a fost cerut de consulul C. Plautius, vezi Titus Livius, VIII, 20—21.

121 Acest discurs, compus de Cassius Dio, este atribuit lui Marcus Fabius Ambustus, tatăl lui Quintus Fabius Rullianus (sau Rullus), care a luat cuvîntul în apărarea fiului său. Rullianus, în calitate de *magister equitum*, îi atacase pe samniţi împotriva dispoziţiilor date de dictatorul L. Papirius Cursor (anul 325 î.e.n.). Vezi Titus Livius, VIII, 30—36 (îndeosebi cap. 35). Acum era tras la răspundere şi dat în judecată.

122 Întregire după Boissevain. Textul în acest pasaj este foarte deteriorat.

123 Cf. Titus Livius, VIII, 34, discursul lui L. Papirius: „El, L. Papirius, nu va întreprinde nimic destinat să micşoreze drepturile şi prerogativele acestei puteri" (adică: a dictaturii).

124 La sfîrşitul discursului ţinut de dictatorul L. Papirius.

125 Papirius avusese mari neplăceri din partea soldaţilor în timpul războiului cu sabinii, pe care le curmase prin autoritatea sa de dictator, Titus Livius, VIII, 36.

126 „Papirius, vechi şi încercat comandant, şi-a dat numaidecît seama unde e racila şi ce stavilă era în calea biruinţei. Se convinse că singura soluţie e să-şi îmblînzească pornirile firii sale şi să-şi potolească asprimea printr-o purtare mai prietenoasă". Titus Livius, VIII, 36. Corespondenţa dintre Titus Livius şi Cassius Dio este evidentă.

127 Cf. Titus Livius, VIII, 38. Evenimentele se petrec în anul 322 î.e.n. sub consulatul lui Q. Fabius Rullianus (fostul co-

mandant al cavaleriei romane, în timpul dictaturii lui L. Papirius, vezi mai sus, nota 121), și al lui Lucius Fulvius Curius. Pe acea vreme dictatura o deținea Aulus Cornelius Arvina, iar comanda cavaleriei Marcus Fabius Ambustus, tatăl consulului.

128 Brutulus Papius, Titus Livius, VIII, 39; la Zonaras *Epitome,* VII, 26, 10: Rutulus.

129 Este vorba despre vestita înfrîngere suferită de romani în anul 321 î.e.n. la Furcile Caudine, Titus Livius, IX, 1—11.

130 Acest fragment, precum și cele care urmează conțin pasaje dintr-un discurs pus de Cassius Dio pe seama lui Herennius Pontius, tatăl comandantului suprem al samniților, C. Pontius, care încercase să ajungă la o înțelegere cu Roma. Titus Livius, IX, 1.

131 Cf. Titus Livius, IX, 6 despre evenimentele posterioare bătăliei de la Caudium.

132 După dezastrul de la Furcile Caudine, romanii și-au luat anumite obligații față de samniți *(sponsio),* dar nu au încheiat un tratat de pace, ratificat de Senat, lucru pe care Titus Livius îl subliniază cu tărie, IX, 5.

133 *Ibidem,* 15, Titus Livius își exprimă lipsa de siguranță asupra persoanelor care au dobîndit victoria finală asupra samniților în anul 320/319 î.e.n.

134 Același L. Papirius Cursor, menționat la nota 121.

135 Luceria; despre bătălia de la Luceria vezi Titus Livius, IX, 14—15.

136 Fragmentele B 36_{23-24} concordă cu povestirea lui Titus Livius, IX, 16.

137 Rullus, același cu personajul menționat la nota 121. Sîntem în anul 310 î.e.n., cînd Q. Fabius Rullianus conducea operații de război în Etruria. El deținea consulatul pentru a doua oară, împreună cu C. Marcus Rutilus. Titus Livius, IX, 37—30, îndeosebi cap. 38.

138 După Titus Livius, X, 19, neînțelegerile dintre consulii anului 297—296 Appius Claudius Caecus și L. Volumnius izbucniseră de la necesitatea ca Roma să facă față dușmanilor pe două fronturi. Volumnius avea comanda trupelor care luptau în Samnium, iar Appius Claudius comanda trupele din Etruria.

139 Prezicătorul despre care este vorba în acest fragment era un etrusc, numit Manius. Prezicerile lui se refereau la soarta războiului cu samniții. Pasajul poate fi înțeles numai comparat cu povestirea lui Zonaras, *Epitome,* VIII, 1, 4—5. Cf. Titus Livius, X, 31.

140 Cf. Titus Livius, X, 38.

141 Aceste evenimente din anul 292 î.e.n., care țin tot de seria războaielor cu samniții de la începutul secolului III î.e.n. au fost povestite și de Titus Livius, *Epitome,* XI, Cf. Valerius Maximus, V, 7, 1. În acest pasaj este vorba despre Quintus Fabius Gurges, fiul fostului consul Quintus Fabius Rullianus (sau Rutilianus). În 292, Gurges era consul împreună cu D. Iunius Brutus Scaeva. Tradiția nu specifică în ce împrejurare a fost învins de samniți.

142 Q. Fabius Rullianus, printre alte demnități pe care le deținuse, fusese de cinci ori consul.

143 Zonaras, *Epitome,* VIII, 14, adaugă că Quintus Fabius Rullianus a profitat de această victorie, pentru a face unele împărțiri de pămînt soldaților care luptaseră sub ordinele fiului său.

144 Fragmentul se referă la campania condusă împotriva samniților de L. Postumius Megellus, consul în 291 î.e.n., alături de un alt Iunius Brutus decît consulul din 292. Atitudinea lui Postumius față de Senat este amintită și de Dionysios, A.R., XVI, 4, 16. Articolul *Iunius (Brutus),* în R E., XIX, p. 1020, nr. 56 și articolul *Postumius Megellus,* în R E., XXII, 1. pp. 928—929.

145 C. Fabricius Luscinus, alături de Manius Curius Dentatus, era unul dintre șefii de frunte ai mișcării favorabile revendicărilor plebei. Contracandidatul său din anul 291 î.e.n. (sau 278 î.e.n.?) pentru alegerile consulare, Publius Cornelius Rufinus, era, după caracterizarea lui Cicero, *De Oratore,* II, 66: „Avar, lacom de bani, dar și neîntrecut comandant militar". Cf. Velleius Paterculus, II, 17, 2. Despre cinstea exemplară a lui C. Fabricius, Plutarh, *Pyrrhus,* XX; Aulus Gellius,

Noptile atice, IV, 8, pomeneşte, la rîndul lui, despre competiţia pentru consulat între Fabricius şi Rufinus. Ales consul pentru anul 290 î.e.n., Rufinus a adus o contribuţie esenţială la încheierea războaielor între Roma şi samniţi, alături de colegul său de consulat, Manius Curius Dentatus. Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, II, 9, 3.

146 Cf. Titus Livius, *Perioch.* XI, 10, 1: „Plebea, sub povara grea a datoriilor, după îndelungate şi îngrijorătoare răscoale, a făcut, în cele din urmă, secesiune pe muntele Ianiculum, de unde a fost readusă de către dictatorul Q. Hortensius". Aceste masive tulburări de la Roma, provocate de datoriile contractate de plebei, coincid cu începerea războiului cu Tarentul, adică cu anul 285—284 î.e.n. Zonaras, *Epitome*, VIII, 2, 1 ajută la întregirea şi înţelegerea acestui fragment deteriorat.

147 În anul 283 î.e.n., sub consulatul lui P. Cornelius Dolabella şi a lui Domitius Calvinus, Roma a fost nevoită să se apere împotriva unei coaliţii vrăjmaşe în fruntea căreia se aflau lucanii, bruttii, estruscii şi galiii senoni. Polybios, II, 19—20 povesteşte înfrîngerea coaliţiei duşmane Romei, lîngă lacul Vadimon, în bazinul Tibrului. Pacea s-a încheiat abia în anul 280 î.e.n. Vezi Polybios, *Istorii*, II, 20. Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966. Cf. Titus Livius, *Perioch.* XII şi Appian, *Istoria Romei* (Samn.), frag. VI.

148 Războiul dintre Roma şi tarentini a fost declanşat în urma ajutorului pe care Roma l-a acordat cetăţii greceşti din sudul Italiei, Thurii (între anii 285 şi 282). În Italia de Sud (Magna Graecia) Tarentul înţelegea să deţină supremaţia şi nu îngăduia vaselor romane să depăşească capul Lacinium. Thurii fusese asediat de lucanii şi bruttii, cu care Roma se afla în război. Vezi mai sus, nota precedentă. Titus Livius, *Perioch.*, XI; Dionysios, A.R., XIX, 13, 2.

149 Vezi mai sus, notele 145 şi 147. Această misiune diplomatică a lui C. Fabricius Luscinus a avut loc în anul 284 sau 283 î.e.n.

150 Adică în luptele împotriva coaliţiei menţionate la nota 147.

151 Din Zonaras, *Epitome*, VIII, 2, 4, = (frag. 39,4) aflăm că spre Tarent s-a îndreptat navarhul Lucius Valerius, cu misiunea

de a face o vizită „amicală" (φίλιαν τὴν χώραν ἡγούμενος); în realitate, triremele care-l însoţeau pe Lucius demonstrau că era vorba de o acţiune de intimidare.

152 Asupra felului cum înţelegeau tarentinii să sărbătorească Dionysiile, vezi Athenaios, *Banchetul sofiştilor*, IV, 166.

153 Acest incident este povestit atît de Appian, *Istoria romană*, XII, 7 cît şi de Dionysios A. R., XVII, 7—8. Cf. Florus, *Epitome*, I, 18. Numele tarentinului care şi-a bătut joc de solul roman Postumius era Philonidas.

154 Insistenţele tarentinului Meton pentru înlăturarea războiului cu Roma au fost zadarnice. Dionysios din Halicarnas, A. R., *Frag.* XVII, 13, adaugă că intervenţia lui Meton a fost făcută atunci cînd tarentinii se pregăteau să-l cheme pe Pyrrhus în ajutor.

155 Dans licenţios care se dansa la sărbătorile în cinstea lui Dionysos.

156 Aceeaşi informaţie despre retorul thessalian Kineas, aflat în slujba lui Pyrrhus, se află şi la Plutarh, *Pyrrhus*, XIV, Plutarh, *Vieţi paralele*, vol. III, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 26. Prin elocinţa sa plină de darul convingerii, Kineas, după cîte pretinde Plutarh, a izbutit să extindă dominaţia lui Pyrrhus, fără nici o luptă asupra mai multor oraşe. Referitor la sfaturile înţelepte date de Kineas lui Pyrrhus, Plutarh, *Pyrrhus*, XIV.

157 Cassius Dio se referă la campaniile militare purtate de Pyrrhus în Grecia în anii 289 şi 288 (luptele împotriva lui Demetrios Poliorcetul) *Pyrrhus*, VII şi X—XI.

158 Adică tarentinii. Iustin, *Epitome*, XVIII, 1 precizează că la insistenţele tarentinilor se adăugau cele ale samniţilor şi ale lucanilor.

159 Dubla interpretare a răspunsului dat lui Pyrrhus de oracolul din Dodona se bazează pe modul cum poate fi tradusă o construcţie specifică limbii greceşti; propoziţia completivă redată printr-un acuzativ cu infinitiv.

160 Cf. Polybios I, 7: „Căci pe vremea cînd Pyrrhus trecea în Italia locuitorii din Rhegion, înspăimîntaţi de invazia lui şi temîndu-se şi de cartaginezi, care stăpîneau marea, ceruseră romanilor pază şi ajutor. Aceştia veniră sub conducerea lui Decius Campanus, în număr de 4000 şi cîtăva vreme păziră oraşul cu credinţă etc." Cf. Titus Livius, *Epitome*, XII; Appian, *Istoria romană*, III, 9; Diodor, *Biblioth.* XXII, 1.

161 Mamertinii: populaţie oscă; acest nume are la bază cuvîntul osc *Mamers* = Mars (*Mauors*). Oraşul Messina se află în colţul de nord-est al Siciliei, lîngă strîmtoarea cu acelaşi nume. Numele grec al oraşului era Zancle. Cf. Diodor, *Bibliotheca*, XXI, 18: „Mamertinii s-au numit astfel după zeul Ares (Marte), deoarece în limba pe care o vorbesc ei zeul este denumit Mamertos".

162 Agathocles, tiranul Siracuzei, a cucerit Messina aproximativ între anii 315 şi 312 î.e.n. Garnizoana oscă din Campania, adusă de Agathocles pentru paza Messinei, s-a instalat în Sicilia, spre anul 285 î.e.n. Convenţia era ca după moartea tiranului sicilian — mamertinii să părăsească oraşul. Diodor, *Biblioth.*, XIX. 65 şi urm.

163 Aceeaşi informaţie la Appian, *Istoria romană*, III, 9.

164 Cf. Polybios, I, 7: „Romanii erau foarte nemulţumiţi de această ispravă, dar nu puteau face nimic pentru că erau încurcaţi în războaiele amintite mai sus. Însă îndată ce avură mînă liberă încercuiră pe acei oameni şi aşa cum am spus mai sus, asediară Rhegion. După ce îi învinseră în luptă, uciseră chiar în timpul luării oraşului pe cea mai mare parte dintre trădători . . .; mai mult de 300 îi prinseră de vii şi îi trimiseră la Roma; generalii au fost duşi în for, unde au fost biciuiţi şi decapitaţi cu securea, potrivit obiceiului romanilor". Cf. Titus Livius, XXVIII, 28 şi Appian, *op. cit.* Aceste evenimente s-au petrecut la zece ani după capturarea oraşului Rhegion prin trădare, deci în 270 î.e.n. Decius s-a sinucis în închisoare.

165 Ecou din discursul lui Catilina către conjuraţi, întocmit de Sallustius în *Conjuraţia lui Catilina*, XIX, 3—4.

166 Acest fragment, comparat cu textul din Plutarh, *Pyrrhus*, X, pare că aparţine unui discurs ţinut de C. Fabricius Luscinus, fostul consul din 282 î.e.n.

167 Megacles era un bun prieten al lui Pyrrhus; în cursul primului angajament dintre epiroţi şi romanii conduşi de consulul P. Valerius Laevinus, Megacles a acceptat să-şi schimbe hainele cu cele ale regelui, deoarece viaţa lui Pyrrhus se afla în primejdie. Lupta s-a dat între Heraclea Siritidei şi Pandosia, în sudul Italiei, în anul 280 î.e.n. Asupra acestei bătălii vezi Plutarh, *Pyrrhus*, XVII şi Dionysios, A. R., Frag. XVIII.

168 Cf. Plutarh, *Pyrrhus*, XVII şi Diodor, *Biblioth.*, XXII, 6.

169 Cuvinte raportate şi de epitomatorul Florus, I, 18. Observaţia lui Pyrrhus că „după o victorie asemănătoare va fi pierdut" a fost făcută în anul 279 î.e.n., după bătălia de la Ausculum. Vezi Plutarh, *Pyrrhus*, XXI.

170 *Ibidem.* Cu prilejul celei de a doua bătălii între romani şi Pyrrhus, care a avut loc la Ausculum, în Apulia (279 î.e.n.), romanii nu s-au mai speriat ca prima oară la vederea elefanţilor; Caius Minucius, care aparţinea legiunii a IV-a romane, a reuşit chiar să ucidă un elefant.

171 Pyrrhus a rămas uimit de modul cum romanii au devastat teritoriul samnit după înfrîngerea din 290 î.e.n.

172 Plutarh, *Pyrrhus*, XIX, atribuie aceste cuvinte lui Kineas, nu lui Pyrrhus. Appian însă, *Istoria romană*, III, 10, este de acord cu Cassius Dio. Despre consulul Publius Valerius Laevinus vezi Plutarh, *Pyrrhus*, XVI—XVIII şi Dionysios, A.R., XVIII, 17—18.

173 Ceva mai multe detalii despre persoanele care făceau parte din delegaţia trimisă de Roma la Tarent găsim la Dionysios, A.R., XVIII, 18, 5 şi XIX, 13, 1; delegaţia era compusă din C. Fabricius Luscinus, Quintus Aemilius Papius (sau Papus) şi Publius Cornelius Dolabella. Appian, *Istoria romană*, X, 14.

174 Cele ce urmează pot fi confruntate cu rezumatul lui Zonaras, VIII, 4, 4—6. Unul dintre consilierii lui Pyrrhus, Milo, s-a

opus cu vehemență propunerilor făcute de romani, în timp ce, dimpotrivă, Kineas l-a sfătuit pe rege să le accepte.

175 Discursul adresat de Pyrrhus solilor romani în anul 279 î.e.n. este redactat într-un mod diferit de Dionysios, A.R., XVIII, 13, 7. După Dionysios, Pyrrhus i-a mustrat pe solii romani pentru că nu acceptau condițiile de pace propuse de el: „Rău faceți, romani, că nu acceptați să fim pe viitor prieteni etc.".

176 Despre străduințele lui Pyrrhus de a-l cîștiga de partea sa pe solul roman Caius Fabricius, vezi Plutarh, *Pyrrhus*, XX. Din Dionysios, A.R., XVIII, 9 nu reiese că Pyrrhus, în mod perfid, aruncă vina expediției împotriva romanilor pe umerii tarentinilor. În schimb, tot el certifică propunerile pe care Pyrrhus le-a făcut lui Fabricius.

177 Cf. felul cum relatează Dionysios, A.R., XVIII, 11—26 răspunsul lui Fabricius, cît și Appian, *Istoria romană*, III, 10, 4.

178 Appian *op cit.*, III, 10, 4, atribuie cuvinte mai pline de simțire lui Fabricius: „Prețuiesc cu mult mai mult sărăcia mea decît toate bogățiile regești de care spaima nu se desparte".

179 Dio compune acest pasaj conform regulilor respectate în discursul moral de retorii greci. Influența ideilor lui Hesiod și Solon despre tiranie străbate peste veacuri. F. Millar, *op. cit.*, p. 80.

180 Vezi Plutarh, *Pyrrhus*, XIX, și Appian, *op. cit.*, III, 10, 3.

181 Este vorba despre cuvîntarea ținută în Senatul roman de către Appius Claudius Caecus, cu prilejul sosirii la Roma a lui Kineas, în calitate de împuternicit al lui Pyrrhus. Datorită elocinței retorului grec, cît și darurilor bogate distribuite pe sub mînă, senatorii romani erau pe jumătate convinși despre avantajele unei înțelegeri cu regele Epirului. Discursul pronunțat de bătrînul Appius Claudius, condus în Adunare de fiii și nepoții săi, a avut darul să-i trezească la realitate. Contrar lui Dio, Plutarh susține că darurile lui Pyrrhus nu au fost acceptate de romani.

182 Acest fragment deteriorat, care se referă la bătălia de la Ausculum (anul 279 î.e.n.), a fost tradus, ținîndu-se seama de întregirile lui Boissevain. Este vorba despre P. Decius Mus, fiul acelui Decius Mus care a fost colegul de consulat al lui Q. Tatius Maximus Rullus. Cf. Zonaras, VIII, 5, 1—3. Acest Decius, urmînd exemplul bunicului (Zonaras, VII, 26, 7—8) și a tatălui său (Zonaras, VIII, 1, 6), dorea să-și sacrifice viața pentru cauza romanilor.

183 După toate probabilitățile, în acest fragment este vorba despre consulii P. Cornelius Rufinus și C. Iunius, care duceau acțiuni paralele împotriva lui Pyrrhus, unul în Samnium, celălalt în Lucania și Bruttium (anul 278 î.e.n.). Acest lucru reiese din Zonaras, VIII, 6, 2—3.

184 Această întregire, cît și cea care urmează sînt inspirate după textul lui Zonaras, *op. cit.* Chemat la Siracuza în 277, de către Thoinon și de Sostratos, ca să lupte împotriva cartaginezilor, Pyrrhus a cucerit orașul și apoi, considerîndu-l trădător, l-a ucis pe Thoinon; Sostratos abia a scăpat cu viață, izbutind să fugă. Plutarh, *Pyrrhus*, XXIII.

185 Despre jefuirea de către Pyrrhus a templului sicilian al Persefonei, înălțat la Locroi Epizephyrioi, cf. Appian, *Istoria romană*, III, 12, 1—2. Acest eveniment s-a întîmplat după bătălia navală între Pyrrhus și cartaginezi, deci în 276/275 î.e.n., cînd Pyrrhus s-a văzut nevoit să părăsească Sicilia. Cf. Titus Livius, XXIX, 18 și Diodor, *Biblioth.*, XXVII, 4.

186 Agylla, numele grec al orașului Caere. Strabon, *Geografia*, V, (152): „Se crede că Agylla nu este altă localitate decît vechiul Caere, colonie a pelasgilor sosiți din Thessalia".

187 Ptolemeu Filadelful a domnit între anii 283 și 246 î.e.n. După anul 275, Ptolemeu a acordat totuși concursul său lui Pyrrhus, în luptele pe care acesta le-a susținut împotriva adversarului lui Ptolemeu, Antigonos Gonatas.

188 Cf. Valerius Maximus, IV, 3, de unde aflăm și numele solilor romani trimiși în Egipt. Din delegație făcea parte și Quintus Fabius Gurges. Despre acest Fabius, vezi mai sus, nota 135.

189 *Ibidem.* Alături de numele lui Quintus Fabius, trebuie adăugat și cel al lui Cn. Apronius.

190 Începînd cu cartea XI a *Istoriei* sale, Cassius Dio povestește desfășurarea războaielor punice (începînd din anul 264 î.e.n.); în XXI, cap. 10 a *Istoriei* lui Titus Livius, Hannon înfierează ajutorul acordat de Cartagina Tarentului împotriva Romei.

191 Tiranul care preluase frînele puterii la Siracuza, după plecarea lui Pyrrhus (275 î.e.n.).

192 Evenimentele la care se referă aici Dio sînt menționate de Polybios în *Istorii,* I, 8—11. Sub amenințarea Siracuzei, unde puterea fusese preluată de Hieron al II-lea, mamertinii, care stăpîneau Messina, au cerut sprijin atît la Roma, cît și la Cartagina. În timp ce la Roma se duceau discuții asupra ajutorului cerut, cartaginezii intrară, pe neașteptate, în Messina. Împotriva cartaginezilor, care au ocupat Messina, a fost trimis consulul Appius Claudius Caudex; acesta, la rîndul său, l-a delegat pe Caius Claudius, care era tribun militar, să ia un prim contact cu fruntașii din Messina, pentru a lămuri cum stau lucrurile. Pasajul care urmează este povestit aproape întocmai de Zonaras, *Epitome,* VIII, 8, 6—9.

193 Prudent, C. Claudius (vezi nota precedentă), își lăsase mica flotă cu care venise în apele cetății Rhegion.

194 Oscă. Vezi mai sus, nota 61.

195 După Zonaras, *op. cit.,* pierderile lui C. Claudius fuseseră în parte provocate de cartaginezii care l-au pîndit pe roman pe drumul de întoarcere, în parte, în urma unei furtuni.

196 În prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n., romanii erau departe de a stăpîni meșteșugul navigației, în care cartaginezii excelau.

197 Generalul cartaginez, care avusese ideea să pună mîna pe Messina (269—268 î.e.n.), atunci cînd mamertinii au solicitat sprijinul Cartaginei. Sfîrșitul acestui Hannon, povestit de Polybios, I, 11 a fost tragic. După înfrîngerea suferită, Hannon a fost răstignit pe cruce de către propriii săi concetățeni.

198 Cf. Diodor, *Biblioth.,* XXIII, 2.

199 Caius Claudius, care era tribun al unei legiuni (în gr. χιλίαρχος) Circumstanțele în care a avut loc această înfrîngere a romanilor nu sînt clare. În luptele care s-au dat între romani și cartaginezi pentru Messina, Hieron a trecut de partea Cartaginei. Polybios, I, 11—12. După alungarea cartaginezilor din Messina, Hieron s-a grăbit să se întoarcă la Siracuza.

200 Fragmentul se referă la luptele începute între Appius Claudius și cartaginezi pentru stăpînirea strîmtorii Messina. Cf. Zonaras, VIII, 9, 4—9, Libyenii = cartaginezi.

201 Vezi Polybios, I, 20—21 despre pregătirile flotei romane în vederea luptelor navale cu Cartagina. Flota romană a fost pusă sub comanda lui Cnaeus Cornelius Asina, care, chiar de la prima ciocnire cu cartaginezii, a fost făcut prizonier. Cf. Diodor, *Biblioth.,* XXIII, 10.

202 După ce Cn. Cornelius Asina a căzut prizonier, comanda flotei romane a fost preluată de către Caius Duilius; fără să se descurajeze de primele insuccese, acesta i-a atacat pe cartaginezii comandați de Hannibal, în regiunea Mylae (Milazzo), pe coasta de nord a Siciliei. Aici, C. Duilius obținu o victorie de mare prestigiu (260 î.e.n.), pe care a imortalizat-o prin ridicarea unei coloane împodobite cu ciocurile corăbiilor capturate de la cartaginezi *(Columna rostrata).* Această coloană, cîntată de Silius Italicus în *Silvae,* VI, purta și o inscripție, prin care Duilius amintea faptele sale de vitejie. Vezi și Polybios, I, 23.

203 Cf. Plutarh, *Pyrrhus,* XXIII.

204 Marcus Atilius Regulus și Lucius Manlius Vulso, consuli în anul 257 î.e.n. Cf. Polybios, I, 26.

205 Cn. Cornelius Asina. Vezi nota 201. Cf. pasajul asemănător la Zonaras, VIII, 12, 9; Vezi și Valerius Maximus, VI, 6 și Florus, II, 2.

206 Adică la M. Atilius Regulus care, în anul 256 se afla în preajma Cartaginei. După Polybios, I, 31, lucrurile s-au petrecut invers. Regulus a fost acela care a făcut propuneri de pace cartaginezilor.

207 Aceste condiții nu sînt menționate pe larg de Polybios în I. 31, așa cum procedează Dio. Nu este exclus ca Dio să fi

confundat aceste condiţii de pace cu acelea impuse cartaginezilor în anul 241 î.e.n., de către consulul C. Lutatius Catulus, după bătălia de la insulele Aegate.

208 Misiunea cartagineză, trimisă la Roma, s-a îndreptat spre Italia, după bătălia de la Panormos (Palermo), cîştigată în 251 î.e.n. de L. Caecilius Metellus, Polybios, I, 40.

209 Despre nobila comportare a lui Regulus, aşa cum a fost comentată de Dio, putem să ne facem o idee citind rezumatul lui Zonaras, VIII, 15, 1—6.

210 Fragmente dintr-un discurs al lui Regulus adresat Senatului în 251 î.e.n. (=Zonaras, *Epitome*, VIII, 15, 4), cînd fusese trimis de cartaginezi la Roma, în misiune specială. Frag. B 43_{32}e se referă la comandanţii cartaginezi.

211 Aluzie la intenţiile mercenarilor din Lilybaeum (actualul Marsala) de a preda oraşul în mîna romanilor sau la acelea ale lui Hamilcar de a ocupa muntele Erix. Vezi Polybios, I, 42—43 şi Diodor, *Biblioth.*, XXIV, 7, unde citim şi o caracterizare a lui Hamilcar Barca.

212 Claudius Glicias, locotenentul consulului Varus, care a încheiat un tratat defavorabil Romei. După Zonaras, VIII, 18, 8—9 nu însă cu ligurii, ci cu corsicanii (în anul 236 î.e.n.). Textul este incert. Ştim totuşi că ligurii, corsicanii şi sarzii au fost îndemnaţi laolaltă de cartaginezi să părăsească alianţa cu Roma.

213 În anul 235 î.e.n. Cf. Zonaras, VIII, 18, 8—9; sfîrşitul primului război punic a fost, în parte, consecinţa epuizării resurselor financiare pe care războiul le impunea ambelor puteri beligerante, dar şi consecinţa marilor greutăţi de ordin intern, prin care treceau atît Roma, cît şi Cartagina.

214 Vezi Polybios, I, 66—68.

215 În anul 233. Un sacrificiu asemănător este semnalat de Titus Livius, după bătălia de la Cannae, XXII, 57.

216 În anul 231 î.e.n., cartaginezii au trimis o misiune în Spania, cu ordinul de a observa mişcările lui Caius Papirius Maso. Ca şi încercările de a-i desprinde pe liguri, pe corsicani şi pe sarzi de interesele romane (semnalate în nota 212) şi acest amestec în

treburile romane din Spania se încadrează în perioada de pregătire a celui de-al doilea război punic.

217 Insula Issa (azi Lissa sau Lis) se află în Marea Adriatică, în faţa coastei dalmate, la nord de Corcyra. Descrierea insulei la Zonaras, VIII, 19, 3.

218 Ardiei: populaţie illirică, pe coasta dalmată a Mării Adriatice, în dreptul insulei Issa. Manuscrisele redau în chip diferit acest nume: *Sardiei*, *Sarsiaiei*, *Vardaiei* etc. La Titus Livius, XXVII, 30, 13 *arrhidei*. Despre aceste lecţiuni, vezi Boisse-vain, *op. cit.* vol. 1, p. 180.

219 Despre împrejurările morţii regelui illir Agron (230 î.e.n.) şi preluarea puterii de către Teuta, vezi Polybios, II, 4. În continuare, Polybios, (cap. 8) citează numele solilor romani trimişi la Teuta: Caius Coruncanius şi Lucius Coruncanius. Cel mai tînăr dintre cei doi fraţi a fost ucis. Cf. Appian, *Istoria romană, (Răzb. Illyr.)* VII. Expunerea lui Appian prezintă unele deosebiri faţă de cea a lui Cassius Dio, deoarece Appian susţine că regina a trimis o delegaţie la Roma pentru a propune înapoierea, sub unele condiţii, a solilor romani rămaşi în viaţă. Cît despre victime, ea susţinea că solii romani au fost atacaţi fără ştirea ei de către piraţi.

220 Cn. Fulvius Centumalus şi L. Postumius Albinus, consuli în anul 229 î.e.n.

221 [Andetrion], suplineşte E. Gros.

222 Demetrios din Pharos, fruntaş illir din ţinutul ardieilor, care ulterior a devenit tutorele lui Pinnes şi soţul Triteutei, mama noului rege. Vezi mai departe, *Frag.*, B. 55. Sîntem în anul 228 î.e.n. Cf. Polybios, II, 11—12 şi Zonaras, VIII, 19, 5—7.

223 Din Zonaras, *Epitome*, VIII, 19, 15, aflăm că în acest fragment este vorba despre gallii cisalpini, îndeosebi despre neamul gal al insubrilor, care au început o acţiune războinică împotriva Romei, în anul 225 î.e.n. Cf. Polybios, II, 14—35, care relatează pe larg războiul gallic-roman de la sfîrşitul veacului al III-lea î.e.n.

224 Lucius Aemilius Barbula, învingătorul gallilor cisalpini (printre care și insubrii) în bătălia de la Talamon, în anul 225 î.e.n.

225 Cf. Florus, *Epitome*, II, 4, care citează numele lui Britumarus printre fruntașii galli, prezenți în cortegiul triumfal al lui L. Aemilius.

226 Acest fragment se referă la acțiunea de reinstaurare a ceremoniilor religioase antice, care în secolul al III-lea î.e.n. începuseră să cadă în desuetudine.

227 Consulii Paulus Aemilius și Marcus Livius. Defecțiunea lui Demetrios din Pharos s-a petrecut în anul 219 î.e.n. Vezi Zonaras, VIII, 20, 10—13 și Polybios, III, 16 și urm.; Appian, *Istoria romană (Illyr.)*, VIII, leagă defecțiunea lui Demetrios de împrejurările deosebit de grele cărora romanii trebuiau să le facă față concomitent, în luptele împotriva gallilor.

228 *Frag.* B. 52 = M 52 conține o caracterizare a puterii de luptă a romanilor în ajunul celui de al doilea război punic.

229 *Frag.* B. 54_{1}—$_{8}$=M 52_{3}—$_{13}$ după părerea lui Boissevain, *op. cit.*, vol. I, p. 191, conține o largă prezentare a personalității lui Hannibal, intercalată de Dio în cursul povestirii *Istoriei romane*, după asediul Saguntului (218). Această prezentare făcută de Dio se cuvine comparată cu portretul literar al lui Hannibal din Titus Livius, *De la fundarea Romei*, XXI, 4 și cu biografia *Hannibal*, de Cornelius Nepos.

230 Cornelius Nepos, *Hannibal*, XIII, vorbește despre unele lucrări memorialiste ale lui Hannibal, scrise în limba greacă.

231 Cf. Appian, *Istoria romană*, VII, 38.

232 Așa cum reiese din acest fragment, Dio, spre deosebire de Titus Livius, a admirat fără rezerve personalitatea lui Hannibal. Polybios însă, în IX, 22, menționează cruzimea deosebită a generalului cartaginez, care, cum era și firesc, nu a găsit aprobare în cercurile cartagineze.

233 *Frag.* B. 55_{1}—$_{8}$: conține un discurs pe care un înalt personaj roman îl rostește cu prilejul dezbaterilor din Senatul roman (217?) referitor la hotărîrile ce trebuiau luate de Roma după căderea

Saguntului (218). Cf. Zonaras, *Epitome*, VIII, 22, 1—2. Printre personalitățile care au luat parte la aceste dezbateri se aflau atît L. Cornelius Lentulus, cît și Q. Fabius Maximus. Polybios, III, 20, neagă totuși că asemenea dezbateri au avut loc în Senatul roman.

234 Dacă ținem seama de Zonaras, VIII, 22, 1—2, 4 (vezi Boissevain, I, p. 198) se pare că în acest fragment Dio se referă la opiniile formulate de Lentulus și de Quintus Fabius. A prevalat părerea lui Q. Fabius, care opina pentru întîrzierea declarației de război, Cf. Titus Livius, XXI, 16—17. Ca și Polybios, nici Titus Livius nu pomenește nimic asupra dezbaterilor din Senatul roman cu privire la reînceperea ostilităților cu Cartagina (217? î.e.n.).

235 La Titus Livius, XXI, 18, Quintus Fabius. Amănunte despre solia romană trimisă la Cartagina în 218 î.e.n. se găsesc și la Zonaras, VIII, 5—7. În Adunarea cartagineză, după sosirea solilor romani, Hasdrubal a pledat pentru război, a cărui conducere a cerut-o pentru fiul său, Hannibal; Hannon, susținut de fruntașii cartaginezi mai vîrstnici, a opinat pentru menținerea păcii. Titus Livius, XXI, 16—17, citează numele tuturor romanilor care au făcut parte din delegație. Expunerea lui Titus Livius este mult mai dramatică decît cea a lui Dio.

236 Aceste considerații se referă la atmosfera premergătoare celui de al doilea război punic și mai ales la starea de spirit a aliaților și a mercenarilor.

237 Aluzie la groaznica întîmplare de la sfîrșitul primului război punic, cînd mercenarii cartaginezi s-au devorat între ei, vezi Polybios, I, 85. Despre lipsa de alimente pe care a întîmpinat-o Hannibal, cînd a trecut Alpii în Italia, vezi Polybios, IX, 24. Tot din Polybios aflăm că cel care a dat un asemenea sfat lui Hannibal se numea Hannibal Monomachus.

238 Cf. Zonaras, VIII, 23, 8 și Titus Livius, XXI, 42, unde găsim o admirabilă descriere a desfășurării luptelor între munteni care doreau cu prețul vieții să-și recapete libertatea.

239 Acest fragment aparține, probabil, aceluiași discurs ținut de Hannibal (frag. B. 57_{4}) în fața ostașilor, pe care-i conducea

spre Italia. Vezi reproducerea acestui discurs la Titus Livius, XXI, 43.

240 După Boissevain, și acest fragment aparține discursului de îmbărbătare ținut de Hannibal, în ajunul invaziei spre Italia. Nu este însă exclus ca el să constituie un crîmpei din discursul similar ținut de Scipio, acel discurs pomenit de Titus Livius, XXI, 40, 5—8, și de Polybios, III, 64, 3—8.

241 Frag. B. 56_6b pus de Boissevain în legătură cu Titus Livius, XXII, 1, se referă la faptul că gallii se arătau mereu gata să-i trădeze pe aceia alături de care luptau. Comparat cu Zonaras, VIII, 24, 2, este posibil ca acest pasaj din Dio să se refere la trădarea gallilor senoni care, în timpul nopții, l-au părăsit pe P. Cornelius Scipio în plină campanie împotriva cartaginezilor.

242 Despre aceste prodigii vezi și Titus Livius, XXII, 1.

243 Am tradus acest fragment, foarte deteriorat, ghidîndu-mă după Zonaras, *Epitome,* VIII, 25, 12. Cei doi comandanți care aveau datoria să facă față atacurilor lui Hannibal în Campania erau unul, Q. Fabius Maximus ales dictator (sau, mai corect, prodictator, după Titus Livius, XXII, 31) după dezastrul de la lacul Trasimenus și celălalt (dacă întregirea δικτάτορες în loc de δικτάτορα este corectă, conform lui Polybios, III, 103, 4 δικτάτορες δύο) Marcus Minicius Rufus, comandantul cavaleriei. Quintus Fabius Maximus Verrucosus este învingătorul ligurilor din anul 233 î.e.n. Vezi mai sus, nota 215.

244 Datorită acestei tactici de luptă, adoptată de Q. Fabius, el a primit cognomenul de Cunctator. De altfel, dacă ar fi să credem mărturia lui Titus Livius, XXII, 12, această tactică militară a fost apreciată de Hannibal însuși.

245 Acest fragment, atribuit de Boissevain lui Dio, aparține unui discurs ținut de Q. Fabius în Senat, pentru a lămuri motivele care l-au determinat să adopte tactica „întîrzierii".

246 Frag. B. 57_{18} este pus de Boissevain în legătură cu proiectul de lege adus în fața Senatului roman de M. Terentius Varro ca dictatura să fie împărțită între Q. Fabius și comandantul cavaleriei, M. Minucius Rufus. Cf. Titus Livius, XXII, 25, 10, și urm.: *Rogatio de aequando magistri equitum et dictatoris iure.*

247 Aceeași informație la Titus Livius, XXII, 23.

248 Cf. Titus Livius, XXII, 26, „Fabius fu pe deplin încredințat că, în pofida acestei egalizări în ierarhie, totuși, o dată cu aceasta, lui Minucius Rufus nu i s-a hărăzit și arta de a fi comandant deopotrivă cu el și, de aceea, se întoarse la oștirea sa, fără să-și simtă înfrîntă cerbicia sufletului său nici în fața concetățenilor săi, nici în a dușmanilor".

249 Cf. Polybios, III, 103.

250 Titus Livius, XXII, 31, face observația că, în fapt, Q. Fabius era numai *prodictator* (vezi mai sus, nota 243), deoarece fusese numit în această funcție printr-un decret al Adunării poporului. M. Minucius Rufus era pe punctul de a fi învins de Hannibal în Samnium, la nord de Luceria, aproape de Gereonium (anul 217 î.e.n.), dacă Q. Fabius n-ar fi intervenit la timp. Despre desfășurarea luptei între Rufus și Hannibal, despre intervenția oportună a lui Fabius, vezi Polybios, III, 104—105 și Titus Livius, XXII, 28—29; 32.

251 Consulii Cn. Servilius Geminus și M. Atilius Regulus. Luptele din regiunea Gereonium sînt pe larg descrise la Polybios, în III, 104—105 și de Titus Livius, în XXII, 28—29, 32. Izvorul folosit de amîndoi istoricii pentru evenimentele din ajunul bătăliei de la Cannae este Fabius Pictor, izvor, de la sine înțeles, favorabil lui Q. Fabius. Pentru aceste evenimente poate fi consultată și biografia lui Plutarh, Q. Fabius Maximus. Plutarh *Vieți paralele,* cap. IX—XV, vol. I, *ed. cit.*, pp. 435—440.

252 Acest fragment a fost așezat în fruntea cărții XV de către H. Haupt, în urma unei colaționări cu textul lui Zonaras, *Epitome,* IX, 1, 4—5. Fragmentul conține o descriere, din punct de vedere etnic, a sudului Italiei, viitorul teatru de război împotriva lui Hannibal. Argyrippa: etimologic, localitatea „cailor albi ca argintul" este vechiul nume al orașului Arpi (care nu trebuie confundat cu orașul Arpium, din ținutul volscilor, patria lui Cicero). Legenda întemeierii acestui oraș a fost pusă

în legătură cu „întoarcerea" lui Diomede din războiul troian. Legenda a fost cîntată de poetul liric Ibycos, originar din Calabria. Vezi harta de la finele volumului și N. I. Barbu și *colectiv, Istoria literaturii latine*, pp. 29—31.

253 Frag. B 57_{22} se referă la semnele prevestitoare despre dezastrul suferit de legiunile romane la Cannae. Cf. Titus Livius, XXII, 36, și Zonaras, IX, 6.

254 L. Aemilius Paulus și M. Terentius Varro, consuli în anul 216 î.e.n. Primul era reprezentantul forțelor conservatoare de la Roma; meritele lui erau legate de victoria asupra illyrilor, din 219 î.e.n. Vezi mai sus, *Frag.* B 53 și nota 227. M. Terentius Varro, după Titus Livius, XXII, 25, 18, fiul unui măcelar, își crease o solidă platformă electorală, prin violentele sale atacuri la adresa politicii retrograde a patricienilor.

255 După înfrîngerea illyrilor, L. Aemilius Paulus a împărțit triumful cu colegul său de consulat M. Livius Salinator. A fost însă acuzat de oamenii care luptaseră sub comanda sa că nu a făcut o dreaptă distribuire a prăzii de război. Referitor la procesul lui Aemilius Paulus, vezi Titus Livius, XXII, 35.

256 În bătălia de la Cannae (216 î.e.n.) în bazinul fluviului Aufidus (Ofanto). În această bătălie au căzut pe cîmpul de luptă consulul Aemilius Paulus și proconsulii Cn. Servilius și Atilius Regulus. Varro a reușit să se refugieze la Venusia.

257 Mic fragment care aparține descrierii bătăliei de la Cannae.

258 Cf. Titus Livius, XXII, 52—53, care povestește aceeași întîmplare petrecută în casa unde fusese găzduit M. Caecilius Metellus împreună cu un grup de prieteni. P. Cornelius Scipio (poreclit mai tîrziu Africanul), fiul lui Publius Scipio, care luptase în Spania (Zonaras IX, 2, 1—2), după bătălia de la Cannae s-a refugiat la Canusium, unde a întîlnit grupul de tineri despre care este vorba în text. Aici a reușit să strîngă rîndurile și să insufle din nou curaj tinerilor săi confrați de arme.

259 M. Terentius Varro, care supraviețuise bătăliei de la Cannae.

260 Localitate la sud de Capua. Despre acțiunile lui Hannibal, în anul 216, în regiunea orașului Capua, care trecuse fățiș

de partea lui Hannibal, vezi Zonaras, *Epitome*, IX, 2, 10. Titus Livius, XXII, 15, însă relatează altfel faptele.

261 Pretorul M. Claudius Marcellus, ulterior consul, a jucat un mare rol în îndreptarea situației după bătălia de la Cannae. Vezi biografia *Marcellus* de Plutarh.

262 Ca și Nuceria, Nola se află în Campania, la sud de Cannae. După bătălia de la Cannae, Nola a fost apărată de Marcellus și astfel această localitate nu a căzut în mîna lui Hannibal.

263 Ettore Pais, *Histoire Romaine*, Collect. Glotz, III, 1: *Des origines à l'achèvement de la conquête*, p. 296, noat 156, vede în Frag. B. 57_{30} și B. 57_{34}, ecouri ale unei tradiții nefavorabile lui Hannibal. Cf. Appian, *Istoria romană*, VIII, 63.

264 După părerea lui Boissevain, acest fragment se referă la evenimentele petrecute în anul 216 î.e.n., nu la cele din 210 î.e.n. Vezi mai sus, Frag. B. 57_{15} și nota 247.

265 Fragmentul aparține povestirii despre faza finală din asediul Siracuzei de către M. Marcellus. Cf. Zonaras, IX, 6, 11—14.

266 După cucerirea Siracuzei și a Capuei, localnicii, în virtutea vechilor legături de prietenie cu Roma, au încercat să-i acuze de abuz de putere pe cuceritori. Zonaras, *op. cit.*

267 Dimpotrivă, Polybios, VI, 58, urmat de Titus Livius, XXII, 58, 7, susține că, în anul 210, romanii nu au făcut nici un fel de demers pentru schimburile de prizonieri. Adevărul istoric este însă, probabil, de partea izvorului urmat de Cassius Dio.

268 Tînărul P. Cornelius Scipio, abia în vîrstă de 18 ani, a salvat viața tatălui său P. Scipio, în Spania, Polybios, X, 2—3.

269 Cf. Zonaras, IX, 7, 3—4.

270 Cf. Titus Livius, XXVI, 19.

271 Comanda supremă asupra trupelor romane care luptau în Spania, în anul 210 î.e.n.

[272] Lucius Marcius care, înainte de sosirea în Spania a lui Claudius Nero, izbutise să restabilească situaţia deosebit de critică prin care treceau romanii; vezi Titus Livius, XXVI, 20.

[273] Relativ la această răscoală (în anul 209 î.e.n.), Zonaras, *Epitome*, IX, 8, 4 şi Titus Livius, XXVI, 48.

[274] Zonaras, *op. cit.* 4—5. Cf. Polybios, X, 19. Anecdota a fost mult comentată în literatura latină. De pildă, Silius Italicus, *Silvae*, XV, v. 268 şi urm.; Aulus Gellius, *Noptile atice*, VI, 8.

[275] Aceeaşi observaţie la Titus Livius, XXVI, 41.

[276] Cf. Titus Livius XXVII, 18.

[277] Acest detaliu este menţionat şi de Polybios, X, 38.

[278] Despre personalitatea lui Masinissa, cf. caracterizarea lui Appian, *Istoria romană*, VIII, 106. Asupra relaţiilor dintre Roma şi regele numid Masinissa ni s-au păstrat numeroase detalii la Polybios, în cărţile XIV, 3, 8; XV, 4, 3—4; V, 12—12 etc.; XXI, 9, 7; XXII, 4, 2; XXXII, 2; XXXVII, 3; la Titus Livius, XXVIII, 35; XXIX, 29—34 şi XXX, 1—17. De asemenea, la Diodor, *Biblioth.*, XXXII, 17.

[279] Cf. Sallustius, *Iugurtha*, XLVI, LVI, LXI, LXVI etc. Despre dubiile lui Scipio asupra lui Syphax şi Masinissa, vezi Titus Livius, XXVIII, 44, „apoi regii Syphax şi Masinissa, pe a căror încredere în aşa fel mă voi bizui, încît să fiu pe deplin la adăpost de orice perfidie".

[280] Despre iubirea nefericită a lui Masinissa pentru Sophonisba, fosta soţie a lui Syphax (şi fiica lui Hasdrubal) vezi povestirea dramatică a lui Titus Livius, XXX, 12—15.

[281] Masinissa, nerăbdător să se răzbune pe Hasdrubal, care acordase mîna fostei sale logodnice, Sophonisba, lui Syphax, Appian, *Istoria romană*, VI, 27 şi VIII, 11. Despre motivele politice care l-au determinat pe Masinissa să treacă de partea romanilor, vezi însă T. Livius, XXVIII, 16.

[282] Sîntem în anul 207 î.e.n. Deşi nu fusese încă consul, la mai puţin de 24 de ani, P. Cornelius Scipio se pregătea să treacă în Africa, pentru a-i ataca pe cartaginezi la ei acasă, după ce

primise comanda supremă a armatei romane din Spania. El a întîmpinat o vie opoziţie din partea multor fruntaşi romani, printre care, în primul rînd, pe aceea a fostului consul Q. Fabius Maximus. Vezi Plutarh, *Fabius Maximus*, XXV. La Titus Livius, XXVIII, 40—42, se găseşte un lung discurs, atribuit de istoric lui Q. Fabius, cu prilejul dezbaterilor din Senat asupra oportunităţii unei debarcări în Africa. Scipio a primit pînă în cele din urmă autorizaţia de a trece în Africa (în 205 î.e.n.), iar colegul său de consulat, P. Licinius Crassus a căpătat comanda operaţiilor în Bruttium, împotriva lui Hannibal. Plutarh înfierează atitudinea lui Q. Fabius.

[283] Cf. la Titus Livius, XXVIII, răspunsul plin de demnitate şi mîndrie făcut în Senat de Scipio la obiecţiile ridicate de Q. Fabius faţă de campania africană.

[284] Acest pasaj grav deteriorat poate fi explicat numai prin comparaţie cu sfîrşitul discursului lui Q. Fabius Maximus, Titus Livius, XXVIII, 42: „eu socot că P. Cornelius a fost ales consul pentru republică şi pentru noi, nu pentru sine personal, iar oştirile au fost înrolate pentru apărarea oraşului şi a Italiei nu pentru ca să le treacă consulii la capătul pămîntului, dintr-o semeţie aidoma regilor". Vezi şi nota 173 de la cartea XXVIII.

[285] In Spania, în locul lui Scipio au fost numiţi ca propretori L. Cornelius Lentulus şi L. Manlius Acidinus, Titus Livius, XXVIII, 38. Învestit cu putere de proconsul, Scipio deţinuse de fapt înaintea acestor doi o comandă extraordinară, căci pînă atunci nu fusese încă consul.

[286] Aşa cum promisese că va face, pe cînd se găsea încă în Spania. Titus Livius, XXVIII, 38.

[287] Sub consulatul lui C. Claudius Nero şi M. Livius Salinator, adică în anul 207. Acest fragment se referă la un episod din războiul dus de romani, la sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n., împotriva regelui Filip al Macedoniei. Episodul este relatat pe larg şi de Titus Livius, XXVIII, 5—7; Cf. Polybios, X, 43.

288 Oreos, vechea Histiaia, se află în nordul insulei Eubeea. Orașul a fost predat romanilor de către Plator, omul de încredere a lui Filip. În Oreos a intrat Publius Sulpicius.

289 Opuntos, oraș din Locrida, în Grecia centrală, a fost cucerit de regele Attalos, credinciosul acolit al romanilor.

290 Demetrias (azi Goriţa), oraș situat la golful Pagasai, este o ctitorie a lui Demetrios Poliorcetul, datînd din anul 290 î.e.n.

291 Aceste evenimente sînt povestite întocmai de Titus Livius, XXVIII, 7.

292 În cursul anului 206 î.e.n.

293 P. Licinius Crassus, colegul de consulat al lui P. Cornelius Scipio în 205 î.e.n.; vezi mai sus, nota 282. Cf. Zonaras, IX, 11, 6.

294 Cf. Titus Livius, XXIX, 10, în legătură cu oracolul delfic referitor la alungarea cartaginezilor din Italia, cît și Appian, *Istoria romană*, VII, 56. Episodul a fost cîntat de Ovidius în *Faste*, IV, 215 și urm. În acest fragment este vorba despre P. Cornelius Scipio Nasica. Întîmplarea este redată, pe scurt, de Cassius Dio, probabil după un abreviator. Scipio Nasica nu a fost, de fapt, niciodată în Frigia, la Pessinunt, pentru a o aduce pe Zeița Mamă a frigienilor (o piatră, care localnicii pretindeau că era un meteorit); în fruntea acestei delegații au fost numiți fostul consul M. Valerius Laesinus și pretorul M. Caecilius Metellus. Scipio a preluat piatra abia la Ostia și a însoțit-o pînă la Roma, unde a fost depusă în templul victoriei. Vezi Titus Livius XXIX, 10.

295 Titus Livius, XXIX, 16—22 și Appian, *op. cit.*, VII, 55, povestesc despre ororile comise de romanii comandați de către Q. Pleminius la Locri Epizephyrioi din Sicilia, localitate mai înainte vreme aflată sub dominația cartagineză. Ca și Pyrrhus odinioară (vezi mai sus, Frag. B 40_{48}) Q. Pleminius, locțiitorul lui Scipio, a jefuit și el, la rîndul său, bogatul templu al Persephonei. Pentru crimele sale Pleminius a fost pedepsit cu moartea. Cf. Diodor, *Biblioth.*, XXVII, 4.

296 Fragment care se referă la debarcarea romanilor în Africa, în anul 205, sub comanda lui C. Cornelius Scipio. Despre condițiile în care s-a făcut debarcarea, Titus Livius, XXIX, 25—28; Appian, VIII, 13.

297 Foarte de curînd Syphax, fostul prieten al romanilor luase în căsătorie pe frumoasa Sophonisba, fiica lui Hasdrubal. Titus Livius, XXIX, 23.

298 La vestea debarcării lui Scipio, cartaginezii și Syphax îi propuseră lui Masinissa o alianță. Masinissa, care nu credea în sinceritatea lor, îi trădă și trecu de partea romanilor. Cursa pe care a întins-o lui Hannon, aproape de Utica, s-a soldat pentru cartaginezi cu pierderea a peste 5 000 de oameni. Appian, *Istoria romană*, VIII, 13—14.

299 Povestit de Titus Livius, în XXIX, 35 și de Appian, în *Istoria romană*, VIII, 16—25. Syphax a încercat să medieze pacea între cartaginezi și romani și cu prilejul acestui asediu.

300 *Ibidem.*

301 Publius Sempronius, consul în 204 î.e.n. împreună cu Marcus Cornelius. Vezi Titus Livius, XXIX, 36, relativ la încăierările fără nici un rezultat ale lui Sempronius cu trupele lui Hannibal.

302 Despre activitatea cenzorilor M. Livius și C. Claudius Nero (anul 204 î.e.n.) vezi Titus Livius, XXIX, 37. Pasajul din Dio este identic cu cel din Titus Livius. *Aerarius:* „meșter bronzar". Cuvîntul are aici un sens politic: „cetățean neînscris în listele triburilor", „străin domiciliat la Roma". În ambele cazuri aceste persoane erau neimpozabile.

303 Frag. B. 57_{72} a fost așezat de Boissevain după Frag. 57_{71} conform cu succesiunea faptelor în narațiunea prescurtată a lui Zonaras, IX, 12.

304 În această parte a *Istoriei* sale, Dio, urmînd izvorul din care s-a inspirat, nu întrebuințează pentru Africa alt nume decît acela de „Libya".

[305] Cu prilejul încercării de a încheia o alianţă cu Syphax, pe vremea cînd se afla încă în Spania. Vezi Titus Livius, XXVIII, 17—18. Primit cu toată cinstea care i se cuvenea, Scipio a avut surpriza să-l întîlnească la curtea lui Syphax şi pe Hasdrubal, adversarul cartaginez împotriva căruia lupta. Cf. Polybios, XVI, 23, deşi istoricul grec nu pomeneşte nimic despre felul cum a fost tratat Syphax de către Scipio; Appian, *Istoria romană*, VIII, 27. În acest fragment, Dio a urmat acelaşi izvor ca şi Titus Livius, XXX, 13.

[306] Condiţiile formulate de Scipio pentru încheierea păcii se află expuse, cu unele diferenţe de detalii, la Titus Livius, XXX, 16 şi la Appian, *Istoria romană*, VIII, 30—32.

[307] Informaţiile despre această sumă de bani diferă; acest lucru este recunoscut de însuşi Titus Livius, XXX, 13. Ele variază de la suma uriaşă de 5 000 talanţi argint pînă la 1 600 talanţi argint (Appian, *op. cit.*, VIII, 30—32).

[308] Mago, fratele lui Hannibal, a murit pe drumul de întoarcere spre Cartagina, în urma unei răni grave; desperarea lui Hannibal, în faţa ordinului de a părăsi Italia, nu a cunoscut margini. Titus Livius, XXX, 20.

[309] Despre acest atac, care a avut loc în timpul armistiţiului, înaintea întoarcerii soliei cartagineze de la Roma, Titus Livius, XXX, 25. În acest pasaj, după toată probabilitatea, Titus Livius îl urmează pe Polybios, XV, 2.

[310] Frag. B. 57_{79}, editorul presupune că se referă la căsătoria lui Masinissa, după căderea Cirtei. Cf. Titus Livius, XXX, 12, 19.

[311] Conţinutul tratatului de pace, încheiat după bătălia de la Zama, între romani şi cartaginezi, îl cunoaştem din trei surse diferite: Polybios, XV, 18; Titus Livius, XXX, 37 şi Appian, *Istoria romană*, VIII, 54. Dio aminteşte numai de condiţiile principale.

[312] Cn. Cornelius Lentulus, care fusese ales consul alături de P. Aelius Paetus, „ardea de dorinţa", specifică Titus Livius, XXX, 40, „de a desfiinţa statul cartaginez şi a se acoperi de glorie".

[313] Locul unde trebuie inserat acest fragment nu este sigur. După cît se pare, el se referă la recrutările de trupe făcute de romani, în vederea pregătirii războiului cu Macedonia, imediat după încheierea celui de al doilea război cu cartaginezii. Titus Livius, XXXI, 1.

[314] Acest fragment se referă la începutul campaniilor romane în Macedonia. Conţinutul fragmentului, pentru a fi înţeles, trebuie pus în legătură cu naraţiunea lui Zonaras, *Epitome*, IX, 15, 1—3 şi cu Titus Livius, XXX, 5 şi urm. Despre pregătirea războiului între Roma şi Macedonia din anul 200/199 vezi şi Titus Livius, XXXI, 34—36, precum şi Diodor, *Biblioth.*, XXVIII, 7.

[315] În sudul Macedoniei, la vest de Epir.

[316] P. Sulpicius Galba, fost consul în 207, acum pentru a doua oară consul, comandantul suprem al armatei de uscat a romanilor în Macedonia (200 î.e.n.).

[317] Aceste episoade ale luptelor din sudul Macedoniei au fost rezumate, după Dio, şi de Zonaras, în IX, 5.

[318] Legatul Lucius Apustius, plecînd în fruntea flotei romane din insula Corcyra (anul 200/119), a înconjurat capul Maleea şi s-a întîlnit cu flota lui Attalos, în apele promontoriului Skylaion. Titus Livius, XXXI, 44. Ulterior, comanda flotei romane a fost preluată de T. Quinctius Flamininus. La apropierea flotei romane de Pireu, Atena care fusese ocupată de Filip, manifestă fără nici o reţinere sentimentele sale de ură faţă de rege. Flota romană, susţinută de Attalos, a desfăşurat operaţii de luptă în regiunea insulelor din preajma Eubeei, Titus Livius, XXXI, 44—45. Unele dintre aceste operaţii au fost încununate de succes, altele însă nu.

[319] Populaţia gallică din regiunea Liguriei. Alături de insubri la răscoală s-au asociat şi alte două neamuri gallice, cenomanii şi boii. Aceste mişcări din anul 200/199 au fost determinate de veştile primite de galli asupra începutului războiului cu Macedonia. Titus Livius, XXXI, 10—11. După ce au trecut Padul, gallii au înaintat pînă la Cremona.

[320] Acest Hamilcar era un comandant cartaginez lăsat în regiune de Hasdrubal (după Titus Livius, *op. cit.*), nu de Mago. Despre ajutorul dat de Hasdrubal lui Hannibal, atunci cînd a ridicat o ceată de 8 000 de liguri, vezi Titus Livius, XXVII, 39.

[321] Lucius Furius Purpurio, pretorul roman care se afla în împrejurimile Cremonei, cu un efectiv de 5 000 de oameni; la rîndul lui Lucius Furius a cerut grabnic ajutor la Roma. Împotriva gallilor a fost trimis spre nord consulul Caius Aurelius, care s-a îndreptat spre Ariminium, Titus Livius, *op. cit.*

[322] Despre disputa dintre Lucius Furius, care obținuse o strălucită victorie împotriva gallilor, descrisă de Titus Livius, *op. cit.* XXI, și Caius Aurelius, vezi același, XXXI, 48—49.

[323] După bătălia de la Kynoskephalai (în anul 196 î.e.n.) Titus Quinctius Flamininus îi acordă lui Filip un răgaz de 2 săptămîni, timp necesar pentru fixarea condițiilor de pace. Polybios, XXVIII, 19 și Titus Livius, XXXIII, 12. Discursul pronunțat de către Flamininus cu prilejul consultărilor pe care le-a avut cu fruntașii ligii etoliene constituie un adevărat model de abilitate diplomatică. Discursul, în liniile lui generale, ne-a fost păstrat de Polybios, *op. cit.* cap. 20, de Titus Livius, *op. cit.*, 12 și de Appian, *Istoria romană*, IX, 7. În urma acestor consultări, lui Filip i s-au acordat patru luni pentru a lua hotărîrile de cuviință. Pacea a fost acceptată; condițiile acestei faimoase păci din primăvara anului 196 î.e.n. prevedeau eliberarea Greciei de sub dominația macedoneană. Conținutul tratatului poate fi citit la Titus Livius, XXXIII, 30 (probabil, preluat după Polybios). Despre relațiile între T. Quinctius Flamininus și greci, cea mai bună caracterizare la Plutarh, *T. Quinctius Flamininus*, îndeosebi cap. XI.

[324] Frag. B. 62_1 se referă la un episod de la începutul războiului, purtat de Antiochos al III-lea, regele Syriei, împotriva romanilor. Iarna anului 192 î.e.n. regele a petrecut-o la Chalkis. La curtea lui Antiochos se afla refugiat Hannibal. El fusese acela care-l îndemnase pe rege la organizarea expediției împotriva Romei. Un prim obiectiv în această campanie era cucerirea

Greciei, Titus Livius, XXXVI, 11, Diodor, *Biblioth.*, XXIX, 2 și Appian, *Istoria romană* (Syriaca) XVI.

[325] Textul este aici deteriorat. Cuvintele „Seleucos, fiul lui Antiochos", sînt acceptate de editor, deși ele nu figurează decît într-un singur manuscris. Despre nedumeririle care au existat încă din antichitate asupra timpului și a împrejurărilor, cînd fiul adoptiv al lui Scipio Africanul, L. Scipio Aemilianus a căzut în mîna Seleucizilor, vezi Titus Livius, XXXVII, cap. 34. Episodul este amintit atît de Diodor, XXIX, 8, cît și de Appian, *Ist. Syr.*, XXX. Înapoierea fiului adoptiv al lui Scipio Africanul de fapt, fiul lui Paulus Aemilius, a fost ulterior tendențios interpretată cu prilejul procesului intentat Scipionilor, în anul 189, ca o dovadă în sensul unor legături între Scipio și Antiochos. Titus Livius, XXXVIII, 51. Pacea între romani și Antiochos a fost încheiată abia după bătălia de la Magnesia (în Asia, lîngă Sipylos), în toamna anului 190 î.e.n. Titus Livius, XXVIII, 58.

[326] Frag. B. 63 și frag. B. 65 reprezintă extrase din capitolele cărții a XIX-a a *Istoriei romane* a lui Cassius Dio, în care sînt relatate aspecte din procesul intentat Scipionilor, în anul 189, de către implacabilul lor dușman, M. Porcius Cato. Desfășurarea acestui proces a fost povestită pe larg de către Titus Livius, XXXVIII, 50—60; Cf. Appian, *Ist. Syr.*, 40—41 și Plutarh, *Cato cel Bătrîn*, XV. Dintre autorii tîrzii merită să fie menționat Aulus Gellius, *Nopțile atice*, IV, 18. Izvorul urmat de Titus Livius pentru procesul Scipionilor a fost Valerius Antias, completat cu relatările lui Claudius Quadrigarius.

[327] Publius Cornelius Scipio, supranumit Africanus, învingătorul de la Zama și Lucius Cornelius Scipio, supranumit Asiaticus, în urma campaniei purtate împotriva lui Antiochos al III-lea.

[328] Liternum, oraș în Campania, unde Scipio avea o vilă.

[329] Episodul, care datează din anul 187, este povestit și de către Titus Livius, XXXVIII, 42 care citează și numele acestor tineri.

[330] Aluzie la schimbarea modului de viață de la Roma, combătută cu înverșunare de M. Porcius Cato. Moralistul, care este Titus

Livius, scrisese exact aceleași lucruri ca și Cassius Dio: „într-adevăr, obîrșia dezmățului a venit de la străini, fiind adus de ostașii romani din Asia". Titus Livius, XXXIX, 6.

331 Tiberius Sempronius Gracchus, ca și Porcius Cato, era un „homo novus", adică un om ridicat din rezervoarele nesecate de valori ale plebei, care s-a distins prin marile sale calități de om și printr-un deosebit talent oratoric. El aparținea familiei plebee Sempronia, una dintre cele mai vechi și mai ilustre „familii" de la Roma. A fost de două ori consul și o dată censor; a fost cinstit de două ori cu triumful după învingerea celtiberilor și a sarzilor. Spre deosebire de Cato, care a rămas viața întreagă un implacabil dușman al aristocrației, Tiberius Gracchus a intrat în familia Scipionilor căsătorindu-se cu Cornelia, fiica lui Scipio Africanul.

332 În ultima campanie pe care a organizat-o împotriva Romei (169—168 î.e.n.). După moartea lui Filip, succesor la tronul Macedoniei a fost fiul său, Perseu; celălalt fiu al lui Filip, Demetrios, prieten al romanilor, a fost asasinat, chiar de tatăl său, la îndemnul lui Perseu. Evenimentele posterioare morții lui Filip și începutul celui de al doilea război între Roma și Macedonia (171—168 î.e.n.) sînt povestite, după Cassius Dio, de Zonaras, IX, 22, 1—10.

Amănunte asupra desfășurării acestui război se găsesc la Polybios în cărțile XXII, 22; XXVII, 1, 4, 5, 7—8; XXVIII, 8 și urm.; XXIX, 1—3, 5, 7; XXX, 6 și urm. etc.; Titus Livius, în cărțile XLII—XLV; Plutarh, biografia *Paulus Aemilius;* Appian, *Ist. Maced.*, IX, 1—4; X; XIII—XIV; XVI—XVII; *Ist. Illyr.*, IX; Diodor, *Biblioth.*, în cărțile XXIX, 25, 30, 33; XXX, 1, 4—5, 7, 9—11; XIX, 21, 23; XXXI, 89.

333 Cei mai siguri aliați ai lui Perseu, în campania din 168 î.e.n., erau odrysii lui Cotys; despre legăturile diplomatice dintre regele trac și Perseu, vezi Titus Livius, XLII, 6, 7. Eumenes, regele Pergamului, care denunțase Romei intențiile războinice ale Macedoniei în anul 172 î.e.n., cît și Genthios, rege illir, care luptase, la începutul campaniei, alături de romani, erau aliați pe care regele îi cîștigase (sau căuta să-i cîștige) de partea sa cu prețul unor făgăduieli ademenitoare (Titus Livius,

XLIV, 24—25, cu privire la Eumenes și XLIV, 26—27, cu privire la Genthios; Cf. Polybios, XXVIII, 8, 3, și XXIX, 4, 8; 6, 2; Appian, *Ist. Maced.* XVI—XVII; Diodor, *Biblioth.*, XXX, 9), pe care apoi nu le respecta din pricina zgîrceniei sale. El a licențiat, de asemenea, un mare număr de mercenari galli, pentru a nu plăti sumele de bani datorate.

334 Despre aroganta atitudine a rhodienilor cu prilejul încercărilor de a media pacea între Perseu și Roma *(superbia Rhodiorum)* vezi Cato, *Frag.* 95 (Ed. Peter), la Aulus Gellius, N. A. III, 50. Această încercare de mediație a avut loc în primăvara anului 168. Cassius Dio, ca și Titus Livius, XLIV, 14, 8, 5 urmează un izvor favorabil tradiției romane, care justifică măsurile ulterioare luate de Roma împotriva Rhodosului. Polybios, XXVIII, 2, 16 prezintă însă în altă lumină încercările rhodienilor de a media pacea.

335 Cretanul Evandru era omul de încredere al lui Perseu; el a fost acela care organizase la Delfi un atentat împotriva regelui Eumenes, cînd acesta se întorcea de la Roma (172 î.e.n.), unde îi denunțase pe macedoneni. Polybios, XXVII, 7, 2; Titus Livius, XLII, 11 și 16; XLV, 5.

336 Regele Perseu, după bătălia de la Pydna (168 î.e.n.), părăsit de toți credincioșii săi în urma uciderii lui Evandru, a căutat să se refugieze la aliatul său, regele odrys Cotys. El a încercat să plece pe furiș din insula Samotrake, dar nu a izbutit. Perseu s-a predat lui Cn. Octavius comandantul flotei romane din Mediterana, care, la rîndul lui, l-a predat comandantului suprem, adică lui L. Aemilius Paulus. Despre felul cum a fost primit Perseu la Amphipolis de către Paulus Aemilius, cf. Plutarh, *Paulus Aemilius,* XXVI—XXVII și Diodor, *Biblioth.*, XXX, 23.

337 Despre personalitatea lui Paulus Aemilius, învingătorul lui Perseu și al etolienilor în 168, vezi biografia lui Plutarh, *Paulus Aemilius,* III și V. Aceeași informație despre probitatea lui Paulus Aemilius se află și la Polybios, XXVIII, 18. Cf. Sextus Aurelius Victor, *De viris illustribus,* LVI.

338 Aluzie la jafurile barbare pe care romanii le-au făcut în Epir. Titus Livius, XLV, 34 și Plutarh, *Paulus Aemilius,*

XXIX. Cu acel prilej, în Epir au fost complet distruse numeroase localităţi.

339 Caius Popilius, împuternicitul Romei, ca să curme conflictul între Antiochos, regele Syriei şi Egipt. Popilius în drumul său spre Orient, înainte de a ajunge la Alexandria, s-a oprit pentru 5 zile la Rhodos. Polybios, XXIX, 2 şi Titus Livius, XLV, 10—12.

340 Cf. Polybios, XXIX, 7, 14.

341 Cu aproximativ 140 de ani în urmă, Roma şi insula Rhodos încheiaseră un tratat de prietenie fără obligaţia de ajutor reciproc în caz de război. Polybios, XXX, 5, 6. După înfrîngerea lui Perseu, cînd partida promacedoneană din Rhodos nu mai avea nici un cuvînt de spus, partida proromană a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să cîştige bunăvoinţa Romei, Titus Livius, XLV, 20—24 şi Diodor, *Biblioth.*, XXXI, 5.

342 Prusias al II-lea, regele Bithyniei, era cumnatul lui Perseu. Prusias s-a arătat însă devotat cauzei Romei. După bătălia de la Pydna, în toamna anului 167 a venit în persoană la Roma pentru a ponegri cu viu grai comportarea rivalului său, Eumenes, regele Pergamului. Polybios, XXX, 19; Titus Livius, XLV, 44 şi urm.; Diodor, *Biblioth.*, XXXI, 15.

343 Acest mic fragment se referă la un fapt povestit şi de Appian în *Istoria romană*, VIII, 108: Phameas era cognomenul lui Himilcon, comandantul cavaleriei cartagineze, care, spre sfîrşitul celui de al treilea război cu cartaginezii a trecut de partea romanilor. Ulterior, Phameas l-a însoţit pe Scipio la Roma, pe vremea consulatului lui L. Calpurnius Piso.

344 Cu privire la Frag. B. 70_{2-8} există o controversă între comentatori: nu se ştie dacă acest fragment se referă la Publius Scipio Africanus (anul 211, înainte de a fi fost numit comandant suprem în Spania) sau la Publius Cornelius Scipio Aemilianus, fiul lui Paulus Aemilius (înfiat de Africanus). Dacă ţinem seama de Appian, *Istoria romană*, VIII, 112, nu este exclus ca acest fragment din *Istoria romană* a lui Cassius Dio să aparţină unui discurs ţinut în favoarea lui Scipio Aemilianus (care candida la consulat în anul 148 î.e.n.) de un tribun al plebei.

345 După înfrîngerea Macedoniei, în anul 168 î.e.n., Liga etoliană era ca şi desfiinţată, iar şefii ei, parte ucişi, parte duşi în captivitate la Roma. Singură Liga aheeană mai reprezenta încă o forţă redutabilă, pe care romanii doreau să o distrugă. Pretextul le-a fost prilejuit de neînţelegerile care domneau între Liga aheeană şi Liga spartană. Despre evenimentele din Grecia, posterioare plecării lui Paulus Aemilius, vezi rezumatele lui Zonaras, *Epitome*, IX, 31, 1—2 şi Iustin, *Epitome*, XXXIV, 1. Războiul purtat în 148 î.e.n. între Roma şi Liga aheeană a însemnat preludiul prăbuşirii definitive a Greciei.

346 Diaios din Megalopolis, ales strateg în anul 150—149 î.e.n.; cf. Pausanias, VII, 12 şi Titus Livius, *Perioch.*, LII. Numele strategului apare diferit redat în izvoarele care-l pomenesc.

347 Iustin, *Epitome*, XXXIV, 1; solia romană era condusă de Lucius Aurelius Orestes.

348 Vezi *Pausanias*, VII, 13, 6.

349 În cel de-al treilea război cu Cartagina.

350 Polybios, XXXVIII, 7, 2; 9; cf. Iustin, *Epitome*, XXXIV, 1, 8 şi *Pausanias*, VII, 14, 2 şi urm. Comportarea grecilor faţă de solia romană este comentată şi de Zonaras, în rezumatul pe care-l face după Dio, IX, 31, 2 şi urm.

351 În anul 147 î.e.n., cînd Roma era încă prinsă în cleştele războaielor cu Cartagina şi cu Macedonia, în Spania, păstorul Viriathus, în fruntea unei cete de rebeli din Lusitania, a dus o luptă eroică împotriva asupritorului roman, frumos povestită de Appian, *Istoria romană (Iberica)* VI, 60—74. Cf. la Diodor, XXXIII, 7, 2; 21—22 un alt portret literar al lui Viriathus.

352 Appius Claudius Pulcher şi Q. Caecilius Metellus, supranumit Macedonicus, în urma victoriilor sale din Macedonia în anul 148 î.e.n., consuli în anul 143 î.e.n. Metellus a condus campania împotriva celtiberilor meridionali între 143 şi 141.

353 Asupra rostului trimiterii unui cuplu de decemviri însărcinaţi cu îndeplinirea unui sacrificiu pe teritoriul gallilor, ori de cîte ori Roma s-ar fi aflat în război cu gallii, vezi Iulius Ob-

sequens, *De Prodigiis*, LXXX; astfel de sacrificii se ţineau ca urmare a unei porunci din cărţile sybilline.

354 Despre supărările pe care le-a avut Claudius Pulcher cu prilejul acestui triumf nemeritat, vezi Valerius Maximus, V, 4, 6.

355 Lucius Mummius, consulul din 146, care lăsase o tristă amintire în Grecia, prin felul cum a jefuit comorile de artă ale Corintului şi a altor localităţi din Grecia, este în acest fragment comparat cu P. Cornelius Scipio Aemilianus (supranumit ca şi tatăl său adoptiv tot Africanus) învingătorul Cartaginei.

356 În anul 154 î.e.n., diferite populaţii ale Celtiberiei s-au ridicat la luptă împotriva romanilor. Răscoala a fost înăbuşită în sînge abia în 151, de către consulul Lucius Lucullus.

357 În acest fragment este vorba de consulul Quintus Pompeius Aulus, care preluase în anul 144 î.e.n. de la Q. Caecilius Metellus comanda armatei romane din regiunea **Hispaniei Citerior.** El a fost înfrînt în operaţiile războinice pe care le-a purtat în jurul cetăţilor Numantia şi Termantia (Appian, *Istoria romană*, VI, 76—79) şi spre sfîrşitul anului 140 a început tratative de pace cu numantinii, pe care ulterior nu le-a recunoscut. Despre nemulţumirile care au izbucnit cu acest prilej, la Roma, vezi mai departe, frag. B. 79.

358 Q. Servilius Caepio, consul în 140 şi proconsul în Hispania în 139, fratele lui Q. Fabius Maximus Servilianus, a obţinut pe cale de intrigă aprobarea Senatului roman, pentru destrămarea înţelegerii între lusitani şi Roma, mijlocită cu un an înainte de fratele său, proconsulul Fabius Maximus. Appian, *Istoria romană (Iber.)* VI, 69—78. Sosind la Numantia, după înfrîngerea lui Quintus Pompeius, Caepio a izbutit prin trădare, în anul 139, să-l ucidă pe eroul naţional Viriathus, care lupta din nou cu succes împotriva Romei, începînd din anul 143 î.e.n. Cum reiese din frag. B 75, Dio urmează altă tradiţie: Viriathus ar fi fost ucis de Popilius Laenas, consulul din 139, şi nu de Caepio. Aceeaşi tradiţie la Florus, I, *Epitome*, 33, 17.

359 Marcus Popilius Laenas, succesorul lui Q. Pompeius Aulus, în primăvara anului 139 î.e.n. Appian, *Istoria romană*, VI, 79. Vezi notele 357 şi 358.

360 La sosirea lui Marcus Popilius Laenas în Hispania, negocierile de pace cu numantinii, începute de Pompeius, erau foarte avansate. Pompeius a refuzat totuşi să le recunoască. După o discuţie violentă cu succesorul său, acesta a hotărît ca atît Pompieus, cît şi numantinii să meargă şi să dea seama în faţa Senatului roman. Deşi dreptatea numantinilor era evidentă, Senatul a refuzat să ratifice pacea.

361 C. Hostilius Mancinus, consul în 137 î.e.n., care a perfectat cu numantinii tratatul început de Pompeius, în urma unei situaţii deosebit de critice în care s-a aflat (a fost încercuit împreună cu 20 000 de oameni). Appian, *Istoria romană (Iber.)*, VI, 75—78; Plutarh, *Tib. Gracchus*, V—VII; Florus, *Epitome*, II, 18. În urma precedentei lor experienţe cu Quintus Pompeius, numantinii nu au acceptat să perfecteze tratatul decît dacă primeau girul cvestorului Tiberius Gracchus, fiul fostului consul Tiberius Sempronius Gracchus, care odinioară administrase Hispania cu multă probitate. Cu toate că au obţinut garanţia lui Tiberius, Senatul roman nici acum nu a acceptat condiţiile păcii. În dezbaterile de la Roma, Mancinus a fost mult mai corect decît predecesorul său, Quintus Pompeius, recunoscînd făţiş înfrîngerea suferită. Cicero, în *De Offic.*, III, 30 face o paralelă între comportarea celor doi generali romani care au luptat pe rînd sub zidurile Numantiei. Despre predarea lui Mancinus şi nobila atitudine a numantinilor, vezi Plutarh, *Tib. Gracchus*, VII, şi Velleius Paterculus II, 1. Tiberius Gracchus, implicat şi el în acest proces a fost achitat.

362 Appius Claudius Pulcher, censor în anul 136 î.e.n., împreună cu Quintus Fulvius Nobilior în R E (IV), *Claudius* (295).

363 P. Furius Philus care şi-a ales ca însoţitori în Hispania, în calitate de legaţi, pe Q. Caecilius Metellus şi pe Q. Pompeius Aulus (anul 136 î.e.n.), bărbaţi consulari, dar care se urau de moarte. *Valerius Maximus*, III, 7, 5. Vezi mai sus, nota 357.

364 Fiu al lui Tiberius Sempronius Gracchus, fost de două ori consul, şi al Corneliei, fiica lui P. Scipio Africanus, Tiberius Gracchus era ginerele lui Appius Claudius şi cumnat cu cel de al doilea Africanus. Vezi mai sus, Frag. 65_1. Despre legăturile familiei

Sempronia cu familia Scipionilor. J. Carcopino, *Autour des Gracques*, Les Belles Lettres, 1928, cap. *La mariage de Cornélie*, pp. 47—81.

365 Incontestabil, spre deosebire de izvorul urmat de Appian şi de Plutarh, Cassius Dio a urmat o tradiţie nefavorabilă reformelor Gracchilor. Despre procesul lui Tiberius Gracchus, în urma convenţiei cu Numantia, vezi mai sus, nota 361, iar despre începuturile activităţii sale politice, Appian, *Răzb. civile*, I, 7—10.

366 M. Octavius Caecina era colegul de tribunat al lui Tiberius. Nu avem alte informaţii asupra personalităţii acestui tribun. Plutarh, *Tib. Gracchus*, X, specifică însă că Octavius şi Tiberius fuseseră, la început, buni prieteni. Tiberius a obţinut demiterea lui Octavius din tribunatul plebei, Appian, *Răzb. civile*, 1, 12.

367 Despre legea agrară propusă de Tiberius, care a stîrnit proteste violente din partea patricienilor, vezi Appian, *Răzb. civile*, XII şi Plutarh, *Tib. Gracc.* VII—XII. Reforma agrară propusă de Tiberius Gracchus, în anul 133 î.e.n., prima reformă de mare însemnătate după legile Liciniae-Sextiae (vezi mai sus, nota 107), afecta, în primul rînd, vastele domenii care aparţineau statului roman (*ager publicus*), intrate sub diferite pretexte, mai mult sau mai puţin legale, în stăpînirea optimaţilor. Sarcina reformei agrare revenea unei comisii triumvirale, ai cărei membri trebuiau să fie aleşi în fiecare an sau, după interpretarea lui J. Carcopino, *op. cit.* cap. *Les triumvirs de la Le Sempronia et l'histoire de Gracquesy*, p. 128—149, să preia această funcţie alternativ.

368 Despre celelalte legi în favoarea plebei şi a ordinului cavalerilor propuse de Tiberius Gracchus, vezi Plutarh, *Tib. Gracchus*, XVI. Printre altele, Gracchus propusese limitarea în timp a serviciului militar şi dreptul de apel în faţa tribunalelor.

369 Dio continuă, în mod consecvent, să prezinte într-o lumină defavorabilă activitatea Gracchilor.

370 Cf. Appian, *Răzb. civile*, I, 14.

371 Moartea lui Scipio Aemilianus (supranumit Africanus), survenită în primăvara anului 129, a stîrnit multe comentarii la Roma. La instigaţia aliaţilor, învingătorul de la Cartagina şi de la Numantia luase o poziţie net duşmănoasă faţă de activitatea triumvirilor. Deoarece moartea lui Scipio s-a petrecut în ajunul unui mare discurs, pe care acesta se pregătea să-l ţină în Adunarea poporului, pentru a ataca proiectul de lege al lui Tib. Gracchus, s-a presupus că Scipio a fost asasinat. Discuţia la J. Carcopino, *op. cit.*, cap. *La Mort de Scipion Emilien*, pp. 83—123.

372 Şi în acest fragment, Dio continuă să-i denigreze pe Gracchi, dar menţionează totuşi marele talent oratoric cu care era înzestrat Caius. Portretul lui Caius Gracchus, zugrăvit de Plutarh în biografia *Caius Gracchus*, cap. I—II, îl prezintă pe tribun într-o lumină cu totul diferită; în capitolul al II-lea, Plutarh face o paralelă între Tiberius şi Caius.

373 Ales tribun în anul 123 î.e.n., Caius a propus numeroase legi în favoarea plebei (în primul rînd, o *lex frumentaria*, care prevedea distribuiri gratuite de grîne populaţiei lipsite de mijloace), în favoarea cavalerilor, cărora le acorda numeroase concesii în domeniul strîngerii de taxe şi impozite (îndeosebi în provincia Asia) şi în domeniul jurisdicţiei. Legea prin care Gracchus se pregătea să acorde cetăţenia tuturor aliaţilor nu a mai apucat să o prezinte, deoarece a fost asasinat în 121 î.e.n.

Despre activitatea lui C. Gracchus, ca tribun, afară de biografia lui Plutarh, vezi şi Titus Livius, *Perioch.* LX; Sallustius, *De Bell. Iugurth.* XXVII; Florus, III, 11, 13, 16—17; Velleius Paterculus II, 6. Relativ la condiţiile în care a fost asasinat: Plutarh, *Caius Gracchus*, XVIII; Appian, *Răzb. civile*, I, 26.

374 În acest fragment este vorba despre o expediţie în ţinutul scordiscilor în anul 112, condusă M. Livius Drusus (fost tribun în 122) şi de M. Porcius Cato. Titus Livius, *Perioch.* LXIII.

375 Q. Caecilius Metellus, însărcinat de Senat în anul 109 să termine războiul cu Iugurtha. Sallustius, *Iugurth.* LXI—LXII, cu privire la tratativele de încheiere a păcii.

[376] Caius Marius, şeful Partidului popular de la Roma. Despre Cnaeus nu se ştie cine este (eventual, cvestorul Cn. Octavius care a adus solda trupelor romane din Africa, S a l l u s t i u s, *Iugurth.* CIV, în anul 107 î.e.n.). Marius îl înlocuise pe Metellus la comanda trupelor din Africa.

[377] Gauda, fiul lui Mastanabal şi frate bun cu Iugurtha. Marius, spre deosebire de Metellus, l-a atras pe Gauda de partea sa, făgăduindu-i domnia întregului regat numid. S a l l u s t i u s, *Iugurtha*, LXV.

[378] Cirta era oraşul de reşedinţă al regilor numizi. Oraşul se află la vest de Cartagina, nu departe de coastă.

[379] Bocchos, regele Mauretaniei, care l-a predat romanilor pe Iugurtha prin trădare. După încheierea războiului din Africa o parte din Numidia a fost alipită la Mauretania (anul 106 î.e.n.) S a l l u s t i u s, *Iugurth.* CII; CXIII, T i t u s L i v i u s, *Perioch.*, LXVI.

[380] Marius l-a însărcinat pe L. Cornelius Sulla, pe acea vreme în armata din Africa să înceapă tratativele cu Bocchos.

[381] Actuala Toulouse, din sudul Franţei (Gallia Narbonensis).

[382] Cimbrii împreună cu teutonii au devastat pentru prima oară Gallia în anul 110 î.e.n.; în 107 au pătruns din nou în Gallia Narbonensis, de unde s-au retras în 106, pentru a reveni în 105.

În cursul acestor incursiuni succesive, cimbrii i-au învins pe romani în repetate rînduri. În 105, datorită neînţelegerilor dintre consulul Cn. Manlius Maximus şi proconsulul Q. Servilius Caepio, hoardele de invadatori au înfrînt sever pe romani la Arausio, actualul Orange (6 octombrie, 105 î.e.n.).

[383] La începutul secolului al III-a î.e.n., în urma unor mari frămîntări de triburi din Europa centrală, unele triburi celtice au fost împinse spre Balcani şi spre porţile Bosforului. În anul 279 î.e.n., după pustiirea Macedoniei, cetele de sub comanda lui Brennus năvălesc spre interiorul Greciei şi ajung pînă la Delfi. Datorită lui Pausanias, X, 23, 14, cunoaştem precis data acestei invazii, care a fost oprită în înaintarea ei de o coaliţie greacă; iarna anului 279 î.e.n.; din Strabon, IV (188), aflăm, în continuare, că, după ce au fost risipiţi de coaliţia greacă, unii dintre celţii care luaseră parte la jefuirea tezaurelor de la Delfi,

s-au îndreptat spre Apus, pripăşindu-se tocmai în regiunea Tolosei. „Aurul tolosian" (adică aurul prădat de celţi de la Delfi şi depus la Tolosa) avea renumele că aduce pieirea acelor care se atingeau de el. A u l u s G e l l i u s, *Nopţile atice*, II, 9.

[384] Tolosa a fost cucerită şi jefuită în anul 106, de către consulul Q. Servilius Caepio. J u s t i n, *Epitome*, XXXII. Acesta era fiul lui Q. Servilius Caepio, consul în 140. Vezi nota 358.

[385] Lui Q. Servilius Caepio i se prelungise comanda militară în luptele împotriva cimbrilor şi pentru anul 105. El avea acum funcţia de proconsul. Noul consul, Cn. Manlius Maximus, deţinea o comandă superioară faţă de Caepio, datorită rangului ce avea.

[386] Numele acestui Scaurus, care a căzut în luptele precedente dezastrului final de la Arausio, îl cunoaştem din Paulus Orosius, V, 15: M. Aurelius Scaurus. El era un „vir consularis".

[387] În acest fragment este vorba despre cearta între M. Aemilius Scaurus şi Cn. Domitius, viitorul consul, pe acea vreme tribun al plebei (anul 104 î.e.n.) Cn. Domitius a căutat să se răzbune pe Scaurus, care nu-l admisese în colegiul augurilor, formulînd împotriva acestuia o acuzaţie tot pe tema unor îndatoriri de religie (neglijarea sacrificiilor de la Lanuvium, ţinute în cinstea penaţilor). Despre acest proces vezi C i c e r o, *Pro rege Deiotaro*, XI, şi *Pro Aemilio Scauro*, I şi III (cu privire la părintele clientului său).

[388] Acest fragment face parte din acea secţiune a *Istoriei* lui Dio care se referă la războaiele servile din Sicilia, cunoscute din povestirea lui D i o d o r, *Biblioth.*, cărţile XXXV şi XXXVI. Spre deosebire de Dio, Diodor a sesizat admirabil esenţa luptei sclavilor din Sicilia, neomeneşte exploataţi de stăpînii lor.

Publius Licinius Nerva era pretor în Sicilia, în anul 104 î.e.n. În baza unui decret al Senatului, Licinius Nerva dăduse mari speranţe sclavilor sicilieni care trăiau în cele mai grele condiţii de exploatare că situaţia lor se va îndrepta. Această acţiune, care urma după primul război servil (134—132 î.e.n.), cînd coaliţia sclavilor sicilieni condusă de syrianul Eunus fusese înecată în sînge (D i o d o r, *Biblioth.* XXIV, 2) a provocat din nou reacţiunea stăpînilor de sclavi, care s-au opus aplicării decretului. De astă dată sclavii s-au regrupat sub conducerea unui sclav nu-

mit Salvius, ales „rege", sub numele de Tryphon (Diodor, XXXVI, 4). Revolta s-a extins îndeosebi în partea de vest a Siciliei, în regiunea oraşelor Segesta şi Lilybaeum. Din această regiune s-a ridicat şi un alt şef din rîndurile sclavilor, deosebit de valoros, Athenion (al cărui nume apare în Frag. B. 93_4). Conţinutul Frag. B. 93_{1-3} este identic cu acela al cap. 3 din *Biblioth.*, lui Diodor, cartea XXXVI.

389 În bătălia de la Aquae Sextiae (AIX-en-Provence), Marius, pentru a patra oară consul (în anul 102), i-a zdrobit pe teutonii care încercau să pătrundă în Italia de nord, prin pasurile din Alpii occidentali. În anul următor, reales pentru a cincea oară consul, Marius a întîmpinat pe cimbrii care pătrunseseră în Italia prin Alpii Orientali, nimicindu-i la Campi Raudii, nu departe de confluenţa Sesiei cu Padul (anul 101 î.e.n.). Despre această bătălie este vorba în Frag. B. 94_{1-2}.

390 În legătură cu faima de care s-a bucurat Marius, după bătălia de la Raudii, vezi Titus Livius, *Perioch.*, LXVIII şi Plutarh, *Marius*, XXVII. Cu toate acestea, spre deosebire de Dio, Titus Livius, *Perioch.* LIX şi Plutarh, *Marius*, XXVIII, sînt de acord că cel de al şaselea consulat (pentru anul 100 î.e.n.), Marius nu l-a mai obţinut cu consensul unanim, cum s-au petrecut lucrurile pentru consulatul din 101. După Plutarh, care a folosit ca izvor pentru acest capitol o biografie a lui Marius scrisă de P. Rutilius Rufus (despre acest personaj vezi mai jos, nota 397), Marius nu s-a dat în lături de la mijloace necinstite pentru a dobîndi din nou consulatul; de acord cu Dio este doar Velleius Paterculus, II, 12.

391 Aceeaşi observaţie se află şi în LIII, 30.

392 Pe vremea celui de al doilea război cu sclavii din Sicilia, Messina nu fusese încă atinsă de furia răscoalei.

393 După operaţiile conduse fără prea mult succes împotriva coaliţiei sclavilor sicilieni de către Lucius Licinius Lucullus, în cursul cărora Tryphon căzuse asediat la Triocala, comanda războiului împotriva sclavilor a fost încredinţată lui C. Servilius; şi acesta a fost învins, la rîndul lui, de cetele răsculate comandate acum de Athenion. Athenion şi oamenii pe care îi dusese la luptă împotriva romanilor au fost doborîţi abia în anul 101, de către

Manius Aquilius, colegul de consulat a lui Marius. Asupra sfîrşitului plin de demnitate al sclavilor supravieţuitori, care au fost duşi la Roma, vezi Diodor, *Biblioth.*, XXXVI, 10 şi Florus, *Epitome*, III, 19.

394 Quintus Caecilius Metellus, fost consul în 109 şi censor în 102 (supranumit Numidicus), făcea parte din rîndurile celor mai aprigi duşmani ai reformelor în favoarea plebei. În 102, pentru a-şi manifesta opoziţia faţă de proiectele de lege depuse de tribunii plebei, C. Servilius Glaucia şi L. Apuleius Saturninus, Metellus a plecat în exil. Glaucia şi Saturninus reînnoiau propunerile de odinioară ale lui Caius Gracchus cu privire la o *Lex frumentaria* şi la distribuiri de pămînt în favoarea veteranilor.

Despre pietatea filială a tînărului Metellus (supranumit din această cauză *Pius*), Appian, *Răzb. civile*, I, 33 şi Plutarh, *Marius*, XXVIII.

395 Publius Furius, tribun al plebei, a fost eliminat din rîndurile cavalerilor de către Metellus (în calitatea sa de censor, vezi nota precedentă) deoarece era fiul unui libert.

396 Moartea lui P. Furius este povestită de Appian *Răzb. civile* I, 33.

397 P. Rutilius Rufus, legatul pretorului Quintus Mucius Scaevola, a guvernat, în mod lăudabil, provincia Asia, în anul 96 î.e.n. Rutilius şi-a atras ura cavalerilor publicani pe care i-a împiedicat să jefuiască provincia după bunul lor plac. Cavalerii, în urma legii Sempronia, obţinuseră concesia strîngerii taxelor şi a impozitelor, pe care o practicau în mod abuziv. Vezi Titus Livius, *Perioch.*, LXX; Cicero, *De Oratore*, I, 53—54 şi *Brutus*, XXI. De asemenea, Valerius Maximus, VI, 4 şi Orosius, V, 17. Procesul lui Rutilius Rufus a avut loc în anul 93 î.e.n.

398 În acest fragment este vorba despre M. Livius Drusus şi despre Q. Servilius Caepio, şefii mişcării populare după moartea lui Glaucia şi Saturninus. M. Livius Drusus, tribun al plebei în 122, deşi originar din una dintre cele mai vechi familii patriciene ale Romei, reintrase în rîndurile tribunilor plebei (91 î.e.n.) şi acum lupta pentru o alianţă între patricieni şi plebe, în defavoarea ordinului cavalerilor. Măsurile pe care le-a propus aveau un ca-

racter revoluţionar. Drusus a propus ca jurisdicţia să treacă din nou pe seama Senatului; tot el a fost acela care a militat pentru înfiinţarea unor colonii agrare în Italia, pentru distribuirile gratuite de grîne, cît şi pentru acordarea dreptului de cetăţenie tuturor italicilor. Livius Drusus a fost asasinat pe neaşteptate, chiar în casa lui, pe cînd primea obişnuiţii clienţi. Vezi Appian, *Răzb. civile*, I, XXXV—XXXVI şi Diodor, *Biblioth.*, XXVII, 10, 1. O caracterizare a activităţii acestui tribun se află şi la Tacitus, *Annales*, III, 27.

399 Boissevain presupune că în acest fragment este vorba despre M. Livius Drusus, acuzat în Senat că a întins o cursă consulilor în funcţiune.

400 Acest fragment se referă, eventual, la un discurs ţinut de M. Livius Drusus care, pentru a se dezvinovăţi, îi acuză pe italici de a fi uneltit pierzania consulilor.

401 Începînd cu cartea XXIX, Dio tratează despre evenimentele din timpul aşa-numitului război social, adică al „aliaţilor" (sau războiul cu marsii) a cărui principală cauză, aşa cum indică Appian, *Răzb. civile*, I, XXXIV, a fost înverşunarea cu care Senatul roman a respins propunerea lui Drusus de a se acorda cetăţenia romană şi altor populaţii din Italia.

Consulul Publius Rutilius Lupus, despre care este vorba în acest fragment, deţinea în acest război, comanda trupelor romane din ţinutul marsilor. Vezi Appian, *Răzb. civile*, I, 40. Rutilius a căzut în timpul luptelor cu marsii. Appian, *op. cit.*, 43.

La acest război au participat aproape toate regiunile din Italia centrală şi meridională. Războiul s-a încheiat după multă vărsare de sînge în anul 89 î.e.n., cînd prin legile Iulia şi Plautia-Papiria dreptul de cetăţenie romană a fost acordat aproape tuturor italicilor. Cauza acestui succes repurtat de aliaţi trebuie totuşi căutată în afara graniţelor Italiei: Mithridates, regele Pontului, care întreţinuse legături intense cu aliaţii răsculaţi, se pregătea să înceapă un război nimicitor împotriva Romei.

402 Pentru a înţelege cuprinsul acestui fragment este necesar să fie consultat textul din Appian, *Răz. Mithridat.*, X—XI; Cf. Iustin, *Epitome*, XXXVIII, 1—3. Conflictul dintre Roma şi Mithridates al VI-lea, supranumit Eupator, a izbucnit de la

pretenţiile romane de a recunoaşte ca regi pe Ariobarzanes în Cappadocia şi pe Nicomedes al III-lea, nepotul lui Prusias, în Bithynia.

403 Appian, *Răzb. Mithridat.*, XII, vorbeşte de un singur sol al lui Mithridates, Pelopidas, care nu a fost trimis la Roma, ci la comandanţii romani menţionaţi în nota precedentă.

404 Lucius Porcius Cato, fiul lui Marcus (consul în 89 alături de Pompeius Strabon), unul dintre comandanţii care au luptat împotriva etruscilor şi a marsilor în timpul războiului cu aliaţii. Cato a căzut pe cîmpul de lupte de lîngă malurile lacului Fucinus, Velleius Paterculus, II, 13 şi Appian, *Răzb. civile*, I, 50, menţionează, de asemenea, moartea acestui Cato. Orosius, V, 18, pretinde că ar fi fost ucis de fiul lui Marius. Informaţia lui Cassius Dio despre lipsa de autoritate a acestui consul este unică.

405 Acest măcel al romanilor din Asia, executat din ordinul lui Mithridates al VI-lea Eupator, în anul 88 î.e.n., a îngrozit lumea contemporană şi a stîrnit o profundă indignare. Detalii la Appian, *Răzb. Mithrid.*, XXIII, asupra aspectelor pe care le-a avut măcelul în diferite regiuni ale Asiei. După Plutarh, *Sulla*, XXIV, cu acest prilej au pierit peste 150 000 de oameni. Între Roma şi Mithridates conflictul izbucnit era acum pe viaţă şi pe moarte. Între alţii, răzbunare pentru fapta lui Mithridates a cerut şi Cicero în *Pro Lege Manilia*, III.

406 În anul 88 pentru anul 87 î.e.n. au fost aleşi consuli doi oameni care se duşmăneau, deoarece se aflau pe poziţii politice antagoniste: L. Cornelius Cinna şi L. Cornelius Sulla. Cu privire la asigurările de credinţă ale lui Cinna faţă de Sulla, vezi Plutarh, *Sulla*, X.

407 În primăvara anului 87 î.e.n., însoţit cu un corp de oaste, alcătuit din 300 000 de oameni. Plutarh, *Sulla*, X.

408 Despre Cn. Octavius, fost pretor în 90 î.e.n., vezi Appian, *Răzb. civile*, I, 64; 68—71; Plutarh, *Marius*, XLII; Titus Livius, *Perioch.*, LXXIX; Cicero, *Brutus*, XLVII. În anul 86, Octavius a fost ales consul împreună cu Cinna.

409 Activitatea politică a lui L. Cornelius Cinna, după plecarea lui Sulla în Grecia, s-a concentrat asupra promulgării legii propuse de tribunul Sulpicius (vezi Appian, *Răz. civile,* I, 55—56), cu privire la drepturile depline de cetățenie ale noilor înscriși în listele cetățenești. Agitația dusă de Cinna în favoarea latinilor și a aliaților a provocat un adevărat război civil, povestit de Appian, în *Răzb. civile,* I, 65—75. În cursul acestor lupte, consulul Cn. Octavius a fost ucis. Se cuvine menționată larga participare a maselor de sclavi la acest război civil.

410 Aceeași caracterizare și la Plutarh, *Marius,* XLII.

411 C. Caecilius Metellus Pius care lupta în anul 87—86 împotriva sabinilor. Între Appian, *Răzb. civile,* I, 68 și Frag. B. 102_{6-7}, există o asemănare izbitoare, care trădează folosirea unui izvor comun. Despre acest Metellus, vezi nota 394.

412 Despre faimoasa „reîntoarcere" a lui Marius la Roma care a costat mii de vieți omenești, vezi Appian, *Răzb. civile,* I, 70—74 și Plutarh, *Marius,* XLIII.

413 Frag. B. 102_{8-10} are un conținut foarte apropiat (prescurtat însă) de capitolele XLIII—XLIV din biografia lui Plutarh, *Marius,* cf. și Paulus Orosius, V, 19.

414 L. Cornelius Merula, *Flamen Dialis* (mare preot al lui Jupiter) Merula s-a sinucis, tăindu-și vinele. Appian, *Răzb. civile,* I, 74.

415 Pentru anul 86 î.e.n., L. Cornelius Cinna și C. Marius s-au ales cu de la sine putere consuli, fără consultarea comițiilor. Pentru Marius s-a împlinit astfel profeția celor șapte pui de vulturi, el devenind consul pentru a șaptea oară. La un interval de numai 17 zile, după ce a intrat în noua sa funcție, Caius Marius, om în vîrstă, a murit în urma unei pneumonii. Vezi Appian, *Răzb. civile,* I, 74, 75 și Plutarh, *Marius,* XLV, Plutarh, în acest capitol, spre deosebire de Dio, atribuie aceste fapte lui Cato însuși.

416 L. Valerius Flaccus, colegul de consulat al lui L. Cornelius Cinna din anul 86 î.e.n., după moartea lui Marius, a fost trimis în Orient ca înlocuitor al lui Sulla, care încă din cursul anului 87 fusese demis din funcția de consul de Partidul popularilor.

Plutarh, *Sulla,* XX. Sulla risca astfel să fie prins în clește între armata lui Mithridates și cea a lui Flaccus. Forțînd situația, Sulla a izbutit la 1 martie 86 să cucerească Atena și apoi să bată armata lui Mithridates în regiunea Beoției.

417 C. Flavius Fimbria, locotenentul lui Flaccus, caracterizat de Appian drept un om josnic, *Răzb. Mithrid.,* LI—LIII; vezi și Titus Livius, *Perioch.* LXXXII. Cicero îl numește pe Fimbria omul cel mai descreierat, care a trăit vreodată la Roma, *Pro Roscio,* XII.

418 După Appian, *op. cit.,* LI, Valerius Flaccus era de o meschinărie care mergea pînă la absurd. Fixarea lui Cinna asupra persoanei înlocuitorului lui Sulla s-a dovedit nefericită, căci soldații lui Flaccus au trecut în masă de partea lui Sulla.

419 Pentru un cantonament într-un han, Appian, *op. cit.,* LII.

420 În cursul războiului civil, stîrnit de Cinna și de Marius.

421 Fimbria fusese înlocuit la comandă prin Thermus, așa cum menționează și Dio în Frag. B. 104_5. Ura lui Fimbria împotriva lui Flaccus nu mai cunoștea margini. La Nicomedia, în Bithynia, Flaccus a fost urmărit de Fimbria și ucis. După această crimă, Fimbria a continuat în Asia operațiile împotriva lui Mithridates și a repurtat unele succese. În cursul acestor operații, Fimbria s-a răzbunat sălbatic pe locuitorii Ilionului care ceruseră ocrotire de la Sulla împotriva lui. Anul 85 î.e.n., Appian, *op. cit.* Sub amenințarea lui Fimbria, Sulla a preferat să încheie pace cu Mithridates (la Dardanos, în 85 î.e.n.); văzîndu-se izolat, Fimbria s-a sinucis, iar soldații săi au trecut de partea lui Sulla.

422 Vezi mai sus, nota 411.

423 Despre originea lui Pompeius, vezi primele capitole din biografia lui Plutarh, *Pompeius* și Appian, *Răzb. civile,* I, 35—50.

424 După Q. Caecilius Metellus, Cn. Pompeius s-a alăturat și el trupelor lui Sulla, care debarcase în Italia (în anul 83 î.e.n.) și a luptat cu mult succes pentru cauza acestuia. Appian, *Răzb. civile,* I, 80 și Plutarh, *Pompeius,* VI—VIII—XII. Încălcînd uzanțele, Sulla a decernat lui Pompeius, care abia împlinise 23 de ani, titlul de *Imperator.*

[425] În Frag. B. 108_{1-2} este vorba de asediul cetății Praeneste, condus de către Sulla, loc în care se refugiase tînărul Marius, fiul lui Caius Marius (anul 82 î.e.n.). Sulla a încredințat conducerea asediului ulterior lui Quintus Lucretius Ofella, care pînă atunci nu se distinsese prin nici o faptă de arme, Appian, *Răzb. civile*, I, 88. Sulla se îndreptă spre Roma, dar, ceva mai tîrziu, reveni la Praeneste, oraș cucerit între timp de Ofella, unde continuă pedepsirea localnicilor prin nenumărate omoruri. Appian, *op. cit.* I, 94; Plutarh, *Sulla* XXVIII; Velleius Paterculus, II, 26 și Florus, III, 21.

Ofella era un trădător, care înainte vreme luptase în rîndurile armatei lui Marius. A fost omorît de Sulla (în anul 80), cînd a pretins să i se acorde ca răsplată consulatul pentru victoria de la Praeneste. Appian, *op. cit.*, 101 și Plutarh, *Sulla*, XXXIII.

[426] Dintre toți „aliații" Romei, ridicați la luptă de Cinna și de Marius împotriva Romei patriciene, care se opunea cu înverșunare la acordarea drepturilor de cetățenie pentru toți italicii, samniții au luptat cu cel mai mare avînt, reeditînd isprăvile de odinioară ale strămoșilor lor. Sulla i-a zdrobit lîngă Porta Collina, Appian, *op. cit.*, 103; Plutarh, *Sulla*, XXIX; Velleius Paterculus, II, 27 și Florus, III, 21. Samniții luptau sub comanda lui Telesinus, un om de valoare, dușman neîmpăcat al regimului politic de la Roma. Telesinus a fost comparat de Velleius Paterculus (II, 27) cu Hannibal.

[427] Aceeași observație și la Velleius Paterculus, 17 (repetată în cap. 25).

[428] În anul 80 î.e.n.

[429] Damasippus era pretor la Roma; el venise în ajutorul tînărului Marius, asediat la Praeneste de Lucretius Ofella. Vezi mai sus, nota 425 și Appian, *Răzb. civile*, I, 92. La rîndul lui, luptînd în rîndurile partizanilor lui Marius, Damasippus ucisese mulți oameni de vază ai Romei, printre alții pe marele pontif Mucius Scaevola și pe Papirius Carbo, fratele consulului. Appian, *op. cit.*, 88 și Velleius Paterculus, II, 27.

[430] Numărul acestora variază de la autor la autor, deoarece unii istorici au adăugat la numărul cetățenilor romani și un mare număr de samniți. Titus Livius, *Periocb.*, LXXXVIII, 8 000 de oameni; Florus, *Epitome.*, III, 121, 4 000 de oameni etc.

[431] Templul Bellonei se afla în afara incintei orașului Roma.

[432] Vezi mai sus, nota 405 la Frag. B. 101_{1-2}.

[433] Un *album* (registre) de felul aceluia în care erau înscrise numele senatorilor. Cf. Appian, *Răzb. civile*, I, 95.

[434] Războiul dintre Creta și Roma a început în urma sprijinului pe care Creta l-a acordat lui Mithridates Eupator, precum și cetelor de pirați care bîntuiau în Mediterana. Appian, *Istoria romană*, V, 6. Împotriva cretanilor a fost trimis Marcus Antonius, tatăl viitorului triumvir, care însă nu a obținut nici un succes (în derîdere a fost numit Creticus); în urma înfrîngerii lui M. Antonius, cretanii au trimis la Roma solia despre care este vorba în acest fragment.

[435] Cassius Dio nu menționează pretenția Romei de a i se preda pe Lasthenes, șeful cretan care îl învinsese pe M. Antonius. Vezi însă nota 43, la cartea XXXVI și Appian, *op. cit.*

[436] Eroul eponim al Ausoniei era Auson, fiul lui Ulisse. Servius la *Eneida*, III, 171; v. 447. Prin sinecdocă, numele de Ausonia a fost dat întregii Italii. Verg. *Eneida*, X, 54; Ovidius *Fast.*, IV, 290.

Vezi harta Italiei primitive și N. I. Barbu și colectiv. *Istoria literaturii latine*, pp. 29—31.

[437] Cf. Dionysios A.R., I, 11—13, eroul eponim al Oinotriei era un grec din Arcadia (în Pelopones), Oinotros, fiul lui Lycaon. Oinotria se întindea inițial în dreptul golfului de Tarent.

Cuvîntul *Roma* din text este o suplinire a lui Boissevain în loc de „Roma" a fost propus mult mai verosimil, cuvîntul „Chonia", regiunea din sud-vestul Italiei, care mai tîrziu avea să se numească Lucania și Bruttii.

[438] Fragment clasificat de Boissevain în rîndul fragmentelor autentice (după criterii de stil).

[439] Fragmente considerate autentice. Editorul presupune că făceau parte din discursul lui Maecenas către Augustus, discurs al cărui început s-a pierdut, cartea LII, cap. 14.

440 Consulii anului 69 î.e.n., Q. Hortensius şi Q. Caecilius Metellus au tras la sorţi pentru desemnarea conducătorului expediţiei de represalii împotriva Cretei. Vezi nota 39 la cartea XXXVI, în care Boissevain a inserat două fragmente (în ordine cronologică) din povestirea lui Dio asupra expediţiei în Creta, condusă de Metellus. Q. Hortensius este binecunoscutul orator.

441 Anii 72—71 î.e.n. Vezi nota 2 la cartea XXXVI.

442 Despre cucerirea Tigranocertei şi cucerirea oraşului vezi notele 2 şi 8 la cartea XXXVI.

Critica izvoarelor din *Fragmente* la *E. Schwartz*, art. *Cassius* din R.E., III, 1897, pp. 1691—1696.

CARTEA XXXVI

1 Cartea a XXXVI-a deschide seria cărţilor păstrate integral din *Istoria romană* a lui Cassius Dio (adică cărţile XXXVI—LIV). Primele 19 cap. sînt constituite din alăturarea a două fragmente care, după părerea celui mai autorizat editor al *Istoriei* lui Dio, U. Ph. Boissevain, au aparţinut cărţii a XXXVI-a. Integrarea acestor două fragmente, care încep respectiv prin cuvintele: ...καὶ ὅτι ἰσχυρᾷ τῇ τύχῃ (cap. 1—17) şi . . . φείδεται δυναστείας τε ἐρῶν (cap. 18) în corpul cărţii a XXXVI-a, cît şi ordinea în care ele se succed, se bazează pe studiul unui manuscris aflat la Vatican, *Codex vaticanus* 144 (A), datat din anul 1439. În alte ediţii decît cea a lui J. Melber, folosită de noi, paralel cu cea a lui Boissevain, aceste fragmente lipsesc sau sînt inversate. J. Melber, în stabilirea textului cărţii a XXXVI-a a urmat propunerile lui Boissevain.

Cartea a XXXVI-a începe cu descrierea evenimentelor care au avut loc între anii 69 şi 67 î.e.n. şi anume luptele purtate de Lucullus în Orient, marcate printr-un puternic reviriment al forţelor locale, expediţia lui Metellus în Creta şi războiul condus de Pompeius, împotriva piraţilor. Povestirea lui Dio este adesea sumară, incompletă, dar conţine şi unele analize interesante.

2 Mithridates, regele Pontului, era un vechi adversar al romanilor. Primul război mithridatic (87—86 î.e.n.), în care Sulla, a izbutit să-l învingă pe Mithridates atît pe frontul din Grecia cît şi în Asia Mică, s-a soldat cu pacea de la Dardanos, în Asia Mică (85 î.e.n.), în favoarea Romei. (Vezi nota 421 la *Fragmente*).

La un interval de 11 ani, profitînd de tulburările interne din Italia, Mithridates invada Bithynia, regat lăsat moştenire Romei de către defunctul său rege, Nicomedes, precum şi provincia romană, Asia. Adversarul lui Mithridates, generalul roman Lucius Licinius Lucullus a condus cu atîta tact operaţiile de război începute în primăvara anului 74 î.e.n. încît, în anul 72,

izbuti să-l înfrîngă pe regele Pontului într-o bătălie decisivă. Mithridates se văzu nevoit să se refugieze în Armenia, la ginerele său, regele Tigranes.

Paralel cu aceste acţiuni din Pont, în anul 72 î.e.n. a avut loc şi campania dusă de fratele lui Licinius, M. Terentius Varro Lucullus, pe coasta Pontului Stîng. Cu acel prilej au fost supuse de romani coloniile greceşti de pe coasta Scythiei, Apollonia, Bizone, Callatis, Tomis, Histria, Eutropius, VI, 10. Cei doi Luculli au sărbătorit în comun triumful.

Despre campania din Tracia, vezi nota 26 la cartea XXXVII şi bibliografia aferentă.

Tigranes, regele Armeniei, îşi consolidase în mod remarcabil situaţia în Asia Anterioară. Fruntariile Armeniei se învecinau cu teritoriile controlate de romani. Datorită slăbiciunii parţilor, începînd din anul 95 î.e.n. Tigranes le răpise pe rînd Sophena, Gordyena, Mygdonia, precum şi alte regiuni. În 83 î.e.n. profitînd de dezmembrarea regatului seleucid, regele Armeniei îşi întinsese puterea spre ţărmurile Mediteranei, integrînd în statul ce-l conducea şi porţiuni însemnate din Syria şi din Cilicia.

Noua capitală a acestei Armenii mult lărgită, Tigranocerta, a fost întemeiată în 78 î.e.n. Plutarh, *Lucullus*, XXV. Aşezată aproape de Tigru, nu departe de oraşul Nisibis, Tigranocerta înlocuia vechea capitală de pe Araxes, Artaxata, marcînd prin această strămutare întinderea puterii armene spre Vest.

Principalele izvoare asupra războaielor dintre Mithridates, Tigranes şi Roma, care îngăduie să întregim şi să corectăm uneori relatarea lui Dio sînt următoarele: biografiile lui Plutarh, *Sulla, Lucullus* şi *Pompeius;* Appian, *Războaiele cu Mithridates* şi unele capitole din *Războaiele civile;* Titus Livius, *Periochae,* C şi CI; Cicero, *De imperio Cn. Pompeii.*

[3] În iarna anilor 70—69, data primelor evenimente descrise de Dio în cartea a XXXVI-a, Lucullus făcea pregătiri intense de invazie a Armeniei, care-l adăpostea pe Mithridates. În consecinţă, Mithridates şi Tigranes luau contramăsurile necesare.

[4] Ca şi *Candaules* la lydieni, *Arsakes* echivala cu înţelesul de „rege". La origine era numele unui conducător local care ridicase

Parţia (despre parţi vezi nota 23 la cartea XL) pe culmi nebănuite, după dezmembrarea regatului lui Alexandru cel Mare. În XL, 14, se află o explicaţie dată de Dio în acest sens. Numele monarhului despre care este vorba aici, era Sintrikos (Appian, *Răzb. Mithrid.,* CIV.), tatăl viitorului rege Phraates. Ceilalţi vecini la care face aluzie textul erau arabii, bithynii, galaţii, cilicii, paphlagonii etc.

[5] După cît reiese din cap. 6 al acestei cărţi, ţinutul pentru care se certau Tigranes şi Sintrikos era sudul Mesopotamiei, unde se afla oraşul Nisibis. Vezi şi nota 17 la această carte.

[6] Despre duşmăniile stîrnite la Roma de Lucullus, cf. Velleius Paterculus, II, 83 şi Plutarh, *Lucull.,* XXXIII. L. Licinius Lucullus era prin excelenţă, reprezentantul aristocraţiei romane şi al intereselor ei.

[7] Înlocuitorul lui Lucullus era unul dintre consulii anului 67 î.e.n., Manius Acilius Glabrio, căruia, printr-o măsură extraordinară luată de Senat, i se încredinţase guvernămîntul unui teritoriu alcătuit din Bithynia şi din Pont. Anul 67 î.e.n. Sallustius, *Istoria,* V, 13. (F.H.R.). Vezi mai departe cap. 14 la această carte.

Dio face aici o aluzie la intenţiile lui Lucullus din anul 67 de a invada teritoriul parţilor. Expediţiile purtate de Lucullus în anii 68—67 nu se mai bucurau de aprobarea Senatului, care avea singur dreptul de a decide asupra păcii şi a războiului. Cu sprijinul cavalerilor, nemulţumiţi cu politica lui Lucullus de îngrădire a jafurilor făcute la adăpostul concesiunilor ce le aveau în materie de impozite şi taxe — Pompeius reuşi să determine Senatul să retragă comanda supremă lui Lucullus, principalul susţinător al măsurilor luate împotriva ordinului equestru.

[8] Cucerirea Tigranocertei a avut loc în vara anului 69 î.e.n. Sallustius, *Istoria,* IV, 61, 65 (F.H.R.). Appian, *Răzb. Mithrid.,* XXXIV şi Plutarh, *Lucull.* XIX, XXVI—XXIX.

[9] După Plutarh, *op. cit.,* XXIX, înfiinţarea Tigranocertei se făcuse prin strămutarea unor locuitori din diferite regiuni ale Asiei: Cilicia, Asiria, Cappadocia etc. Printre aceştia se găseau şi numeroşi greci. Ei au fost aceia care l-au ajutat pe Lucullus

să pătrundă în oraș. Drept recunoștință, acesta le-a îngăduit să se întoarcă în orașele lor de baștină.

10 Lacună în text.

11 Vezi XLIX, 22.

12 Vezi XL, 20 pasaj în care Dio observă că Alchaudonios se arăta întotdeauna gata să treacă de partea celui mai puternic. Numele acestui șef arab revine și în XLVII, 27. Despre relațiile dintre romani și arabi pe acea vreme, Plutarh, *Lucull.* XXIX.

13 Numele corect al acestui ambasador roman la curtea regelui part îl citim în Plutarh, *Lucull.*, XXV: *Sextilius.*

14 Anii 69—68 î.e.n.

15 Quintus Marcius Rex, ales consul alături de Lucius Caecilius Metellus pentru anul 68 î.e.n. În cap. 4 și 5 din această carte Dio omite să precizeze că Lucullus, înainte de a cuceri Nisibis, a făcut o tentativă neizbutită de a cuceri Artaxata (vara anului 68). Despre această campanie vezi Sallustius, *Istoria,* IV, 69 (F.H.R.); Cicero, *op. cit.*, IX, 24; Appian, *Răzb. Mithrid.*, LXXXVII și Plutarh, *Lucull.*, XXX—XXXII.

16 Nisibis era principala așezare orășenească din Mygdonia. Grecii numeau acest oraș Antiochia Mygdoniei. Sallustius, *op. cit.*, 79—80; Plutarh, *Lucull.*, XXXII și XXXIV. Despre Nisibis vezi și Strabon, *Geografia,* XVI, 747.

17 Disputa pentru acest teritoriu constituia cauza unor aprige neînțelegeri între parți și armeni. Vezi cap. 1 al acestei cărți.

18 Numele fratelui lui Tigranes era Guras. Plutarh, *Lucull.*, XXXII.

19 Așa numiții „berbeci", mașini de război care dărîmau zidurile întărite.

20 Din Appian, *Răzb. Mithrid.*, LXVIII aflăm că tocmai acest L. Fannius îl sfătuise pe Mithridates, în timpul celui de al doilea război purtat de regele Pontului împotriva Romei, să se

alieze cu Sertorius. Mithridates, în urma acestei alianțe, spera să i se atribuie teritorii întinse în Asia Mică.

21 Prin Armenia Mică se înțelege regiunea din vestul lacului Van; aici se găsesc izvoarele Eufratului și o bună parte din bazinul Superior al fluviului. Armenia Mică fusese integrată în regatul Pontului.

22 Cabira (Niksar) este descrisă de Strabon în *Geografia,* XII, 556. În această localitate Mithridates își construise un palat întărit. Ulterior, Pompeius a dat acestei localități, așezată în inima Pontului, pe fluviul Lykos, numele de Diospolis.

Appian, *Răzb. Mithrid.*, LXXXVII—XC dă o altă versiune asupra evenimentelor povestite de Dio în cap. 9 și 10 ale acestei cărți. Despre asediul și cucerirea orașului Nisibis, de către Lucullus, Appian nu pomenește nimic, deși Plutarh *Lucull.*, XXXII și urm., confirmă știrea.

23 Comana Pontului (Gumenek), așezată pe valea rîului Iris.

24 Alături de Cappadocia, Cassius Dio ar fi trebuit să adauge și atributul *Pontica.* Este vorba de partea nordică a Cappadociei vechi, care se întindea pînă la Marea Neagră; partea sudică a Cappadociei era numită de romani *Cappadocia Maior* sau *Cappadocia ad Taurum.* Comana se mîndrea că posedă cultul zeiței Artemis din Taurida (Chersonesul Tauric), unde slujise ca preoteasă fiica lui Agamemnon, Ifigenia. Legenda Ifigeniei în Taurida a fost dramatizată de Euripide.

După versiunea Appian, *op. cit.*, la nota 22, aceste evenimente au avut loc *înainte* ca regele Pontului să fi năvălit în Armenia Mică, iar ciocnirile cu Fabius și cu Triarius, pe drumul de întoarcere al lui Mithridates spre Pont, deci posterior cuceririi Tigranocertei.

25 Alături de Comana Pontului exista, într-adevăr, și o Comana a Cappadociei. În ambele localități se aflau puternice comunități religioase, în proprietatea cărora intrau imense întinderi de pămînt. Divinitatea adorată în Cappadocia era o zeiță a fecundității, asimilată cu Artemis.

26 Anul 67 î.e.n., cînd au fost aleși consulii Manius Acilius Glabrio și C. Calpurnius Piso.

[27] Localitate în apropierea Zelei, în vestul Armeniei Mici menţionată de Strabon, *Geografia*, XII, 547. Din cauza lipsei de apă, Gaziura nu mai era locuită pe vremea lui Strabon.

[28] Appian, *op. cit.*, LXXXIX, pretinde, contrar lui Dio, că Triarius a făcut o imprudenţă, pe care a plătit-o scump.

[29] Pasajul în care Cassius Dio dă această informaţie nu ni s-a păstrat. Trei ani mai tîrziu, în 64 î.e.n., trecînd pe lîngă Zela, Pompeius a înhumat oasele soldaţilor romani, încă presărate pe cîmpul bătăliei. Plutarh, *Pompeius*, XXXIX, 1—2.

[30] Detaliile date de Appian, *op. cit.*, la nota 22 sînt mult mai bogate.

[31] Localitate la est de Cabira. Mithridates îşi păstra aici unul dintre tezaurele sale care mai tîrziu a căzut în mîna lui Pompeius. Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCV.

[32] Din partea de nord a Mediei, aşa-zisa Medie Atropatena, astfel denumită după satrapul Atropates. Această parte a Mediei fusese cucerită de parţi.

[33] De la Plutarh, *Lucull.*, XXIV, aflăm că soldaţii din această legiune fuseseră odinioară convinşi de Flavius Fimbria să-l ucidă pe L. Valerius Flaccus, care luptase concomitent cu Sulla împotriva lui Mithridates. Vezi nota 2 la această carte şi notele 416—412 la *Fragmente*.

[34] Viitorul tribun, afiliat grupării lui Caesar, Clodius a provocat ulterior la Roma marile tulburări povestite de Dio în cartea XXXVIII.

[35] Vezi cap. 2 al acestei cărţi şi nota 7.

[36] Vezi nota 15 la această carte. Marcius Rex, consul în 68, urma să preia guvernămîntul Ciliciei şi al provinciei romane Asia chiar în ultimele luni ale consulatului său, înainte de expirarea termenului magistraturii ce-o îndeplinea.

[37] Vezi mai departe cap. 29 al acestei cărţi. Plutarh îl descrie pe Lucullus cu aceleaşi trăsături de caracter.

[38] În legătură cu aceste evenimente vezi povestirea lui Appian, *Răzb. Mithrid.* XC şi urm.

[39] Fragmentul care cuprinde cap. 18 şi 19 din această carte conţine povestirea cuceririi insulei Creta de către Q. Caecilius Metellus, fostul consul în 69 î.e.n. Ordinea acestui fragment în cuprinsul cărţii a XXXVI-a nu este sigură. Evenimentele se petrec în timpul consulatului lui Q. Marcius Rex, deci în anul 68 î.e.n. şi se prelungesc pînă în vara anului 67, după promulgarea rogaţiei Gabinia. Despre motivele războiului dintre Creta şi romani vezi Appian, *Istoria romană*, V, 6 (Excerptum XXX *De legationibus* şi nota 434 la *Fragmente*).

[40] L. Octavius (Sisenna?) era locotenentul lui Pompeius, F. Miltner, *Pompeius*, R.E., vol. XXI (2) p. 2097. În anul 68 Pompeius fusese învestit cu puteri supreme în războiul împotriva piraţilor. Cum insula Creta intra în sfera atribuită lui Pompeius, acesta încerca să împiedice cucerirea Cretei de către Metellus, unul dintre aprigii săi duşmani. În virtutea legii Gabinia (vezi mai departe cap. 37 la această carte) Pompeius pretindea lui Metellus să predea conducerea operaţiilor locotenentului său, L. Octavius.

[41] Strabon, *Geografia*, VIII, 375 pomeneşte de o localitate Ἐλευθέραι din Creta, pe care o deosebeşte de o altă localitate, cu nume asemănător, în Beotia. În *Lexiconul* lui Ştefan din Bizanţ, printre localităţile Cretei este menţionată Ἐλευθέρνα . Nu este exclus ca Dio să fi făcut o confuzie.

[42] Aristion, filozof epicureu din Atena, Appian, *Răzb. Mithrid.*, XXVIII. Între anii 88 şi 87 a luptat alături de Archelaos, locţiitorul lui Mithridates pe frontul grec, împotriva romanilor. După căderea Atenei în mîna lui Sulla (martie 86), a fost ucis de acesta. Appian, *Răzb. Mithrid.*, XXXVIII, Plutarh, *Sulla*, XIV.

[43] Datorită opoziţiei lui Pompeius, Q. Metellus îşi sărbători triumful numai la trei ani după aceste evenimente, deci în 64 î.e.n. Panares şi Lasthenes erau şefii piraţilor cretani care, cu cîţiva ani mai înainte (71 î.e.n.), atacaţi de M. Antonius, tatăl viitorului triumvir, impuseseră Romei condiţii de pace nesatisfăcătoare şi ceruseră ostatici. Prins de piraţii cretani, M. Antonius a murit în Creta. Florus, *Epitome*, I, 42 şi Cicero, *Verr*, II, 3 (213).

[44] Lacună în text, care nu îngăduie decît o inserare prezumtivă a acestui fragment înainte de capitolul 20.

[45] Odată cu acest capitol al cărţii XXXVI din *Istoria romană* începe povestirea lui Cassius Dio despre războiul lui Pompeius cu piraţii (anul 67 î.e.n.). Această povestire, presărată de lungi discursuri întocmite după regulile artei retorice, este mai puţin completă şi mai puţin conştiincios făcută decît partea corespunzătoare din Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCII—XCVI; alt izvor în care se găsesc amănunte instructive asupra desfăşurării operaţiilor conduse de Pompeius împotriva piraţilor este şi biografia lui Plutarh, *Pompeius*, XXIV—XXVIII. Unele informaţii utile şi la Cicero, primele capitole din *De imp. Cn. Pompeii*.

[46] Cassius Dio omite să precizeze că, iniţial, leagănul pirateriei care infestase Marea Neagră şi Marea Mediterană, era Cilicia. Puterea piraţilor se extinsese foarte repede. Peste 400 de aşezări urbane se aflau în mîna lor, iar flota ce-o aveau depăşea 1 000 de corăbii. Numeroşi oameni fără căpătîi din Syiria, Cipru, Pamfilia, Pont etc. au venit să îngroaşe rîndurile piraţilor. N-a existat zonă a Mediteranei care să nu fi fost periclitată de atacurile piratereşti. Această situaţie critică afecta, în primul rînd, aprovizionarea cu grîne a Romei. Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCII.

[47] În această frază găsim un ecou din opera lui Thucydides care în nenumărate rînduri aminteşte despre reacţiile identice ale firii omeneşti. Relativ la influenţa gîndirii lui Thucydides asupra lui Cassius Dio la sfîrşitul veacului trecut s-au scris două studii importante: E. Litsch, *De Cassio Dione imitatore Thucydidis*, Diss. Freiburg, 1893 şi E. Kyhnitzsch, *De contionibus quas Cassius Dio historiae suae intexuit cum Thucydideis comparatis*, Diss. Leipzig, 1894. Vezi şi E. Schwartz, R.E., III, articolul *Cassius*, p. 1690.

[48] Aluzie la evenimentele din a doua jumătate a secolului al II-lea şi prima jumătate a secolului I î.e.n. cînd Roma îşi consolida situaţia în Orient şi orînduirea sclavagistă de tip „clasic" trecea printr-o gravă criză.

[49] E vorba, între altele, despre alianţa dintre regele Pontului Mithridates al VI Eupator şi membri ai rezistenţei cretane care practicau pirateria. Plutarh, *Pompeius*, XXIV. Această alianţă se încadra în vastul plan conceput de Mithridates pentru organizarea unei contraofensive împotriva Romei. Vezi mai departe nota 27 la cartea XXXVII.

[50] Lupta organizată împotriva piraţilor începuse, de fapt, în anul 78 î.e.n. odată cu campania dusă împotriva lor de P. Servilius Vatia Isauricus, guvernatorul Ciliciei. Ea continuase cu campania nefericit terminată condusă de M. Antonius, tatăl viitorului triumvir (anul 71 î.e.n.). Florus, *op. cit.*, la nota 43.

[51] În textul grec cuvîntul *Adunare* lipseşte. Cînd vorbeşte despre „întrunirea" cetăţenilor romani Dio se referă atît la Comiţiile centuriate cît şi la cele tribute, fără să facă distincţia necesară. Deobicei se referă la Comiţiile tribute, echivalente cu fostele *concilia plebis*. Vezi nota 113 la cartea XLIII. Importanţa puterii tribunilor plebei, respectiv a comiţiilor tribute, a fost restabilită în anul 70, de către Pompeius (pe acea vreme consul), care dorea să folosească dreptul de veto şi cel de a depune proiecte de legi prin intermediul oamenilor săi. Privitor la constituirea comiţiilor la Roma, vezi Appian, *Războaiele civile*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957, nota 143 la cartea I.

[52] Aulus Gabinius, consul în 58 î.e.n., viitorul guvernator al Syriei în anii 56—55 î.e.n. (vezi mai departe, XXXIX, 55 şi urm.), era omul de încredere al lui Pompeius, strecurat în rîndul tribunilor plebei. Ulterior, în multiplele procese care i-au fost intentate pentru tot felul de fapte necinstite, în primul rînd pentru jefuirea fără scrupule a syrienilor, Pompeius i-a luat apărarea. Despre Gabinius vezi şi Plutarh, *Pompeius*, XXV, 3, şi XLVIII, 4.

[53] Vezi Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCIV şi Plutarh, *Pompeius*, XXV, şi XLVIII, 4. Detaliile despre prevederile acestui proiect de lege, devenit *lex Gabinia*, sînt mai numeroase la Appian. Nimeni pînă la Pompeius nu fusese încă învestit cu un *imperium* de o atare importanţă.

[54] Şedinţele Senatului roman se ţineau, în mod obişnuit, în Curia Hostilia, în imediata apropiere a Forului şi a coloanei rostrate. Incinta templului lui Iupiter Capitolinus era folosită numai pentru şedinţele extraordinare, cum erau, de pildă, cele ţinute cu prilejul anului nou sau cele în care se luau hotărîri cu privire la război şi pace. După *rogatio Gabinia,* consulul C. Calpurnius Piso a ţinut o cuvîntare virulentă împotriva lui Pompeius. Plutarh, *Pompeius,* XXV, 4. Alături de colegul său de consulat, Manius Acilius Glabrio, Piso trecea drept unul dintre cele mai conservatoare spirite ale vremii, combătînd făţiş propunerile Partidului democrat.

[55] Aluzie la evenimentele din timpul războiului civil dintre Marius şi Sulla. Vezi Appian, *Răzb. civile,* I. 67. După moartea lui Marius, la începutul anului 86, în cursul anului 85 a fost ucis şi L. Cornelius Cinna, care deţinea funcţia de consul.

[56] *Ibidem.* Vezi Appian, *Răzb. civile,* ed. cit., I, 80: „Cînd s-a sfîrşit războiul civil, Sulla a trimis pe Pompeius în Libya pentru ca să-i izgonească pe prietenii lui Carbo şi pentru a-l readuce la domnie pe Hiempsal, care fusese izgonit de numizi. În urma acestui fapt Sulla îi îngădui lui Pompeius să serbeze triumful împotriva numizilor, deşi era încă tînăr şi făcea parte din ordinul cavalerilor".

[57] Adică înainte de 30 de ani. După ce în 78 î.e.n., alături de Q. Lutatius Catulus, Pompeius izbutise să înfrîngă încercările lui M. Aemilius Lepidus şi ale lui M. Junius Brutus de a pune mîna pe putere la Roma, în 77 el fusese trimis în Spania, împotriva lui Sertorius, pe baza unui *imperium proconsulare* nelimitat în timp. Vezi Plutarh, *Sertorius,* XVIII şi *Pompeius,* XVIII; Sallustius, *Istoria,* II, 98, 5 (F.H.R.) şi Titus Livius, *Perioch,* XCI. Despre Sertorius vezi mai jos, nota 65.

[58] Desfăşurarea operaţiilor conduse de Pompeius împotriva lui Sertorius este povestită de Appian în *Răzb. civile,* I, 108—115 şi de Plutarh în biografia lui Sertorius.

[59] Tehnica votării în Roma republicană, atît în comiţiile centuriate, cît şi în cele tribute, se desfăşura în felul următor: prin sorţi se desemna prima centurie sau primul trib care trecea la

vot. Ca o propunere de lege să fie adoptată, era necesar să întrunească jumătate plus unul din numărul total al centuriilor sau al triburilor. În cazul de faţă, deoarece votau triburile (35 la număr), odată cu votul celui de-al 18-lea trib însemna că propunerea lui Gabinius a trecut.

Pentru adoptarea proiectelor de legi nu se ţinea seama de majoritatea voturilor individuale, care eventual, putea să nu fie de acord cu proiectele prezentate. Deoarece componenţa numerică a triburilor la Roma varia, o asemenea majoritate în cadrul triburilor opozante nu era exclusă.

[60] Ca şi Appian, ca şi alţi istorici ai epocii, Cassius Dio nu ocoleşte menţionarea „miracolelor". Este vorba despre un procedeu obişnuit în istoriografia retorică, menită să impresioneze, deseori folosit de Dio în cursul expunerii sale istorice.

[61] Bătrînul senator Q. Lutatius Catulus, fost consul în 78, alături de M. Aemilius Lepidus; contrar lui Calpurnius Piso, a desfăşurat o opoziţie calmă şi raţională împotriva legii Gabinia. Cicero, *De imp. Cn. Pompeii,* XVII, 51 şi XIX, 56.

[62] Caius Marius, şeful grupării „popularilor", din Roma, care era alcătuită din vîrfurile plebei şi din pături largi de cavaleri, a fost ales de şase ori la rînd consul între anii 106 şi 100. Despre a şaptea alegere a lui Marius, în calitate de consul, căreia i-a supravieţuit cîteva zile, vezi nota 415 la *Fragmente.*

[63] L. Cornelius Sulla şi-a început cariera politică în calitate de cvestor al lui Marius, pe vremea primului consulat al acestuia. În 103 s-a distins în luptele împotriva cimbrilor şi ulterior, în cursul războiului cu „aliaţii" *(socii)* (90—89 î.e.n.), conflict provocat de instigaţiile grupării „popularilor" *(populares)* pentru promovarea unor legi agrare şi înfiinţarea de noi colonii.

Cu toate că textul lui Dio spune formal despre Sulla că „a fost numit dictator şi apoi consul" — lucrurile nu stau aşa. Consul în anul 88 î.e.n, din însărcinarea Senatului roman, Sulla a condus primul război împotriva lui Mithridates (vezi nota 2 la prezenta carte). Deposedat însă de comanda abia obţinută, în urma intrigilor lui Marius, care aţîţa continuu plebea şi cavalerii împotriva patricienilor, Sulla a intrat în Roma, în fruntea trupelor sale şi a instituit o dictatură militară tempo-

rară, care marchează începutul primului război civil de la Roma. Pentru Orient Sulla s-a îmbarcat abia în primăvara anului 87. După pacea de la Dardanos (85 î.e.n.), întors la Roma, Sulla a fost nevoit să lupte din nou cu partizanii lui Marius, pe care i-a învins definitiv abia în 79 î.e.n. În acest răstimp, el a fost numit de către Senat *dictator legibus scribundis et reipublicae constituendae*, funcţie care i-a dat prilejul să promulge nenumărate legi în favoarea ordinului senatorial.

64 Vezi nota 47 la această carte.

65 General roman, membru al grupării „popularilor" de la Roma; în anul 79, Sertorius a încercat să preia puterea supremă în Spania, bizuindu-se pe nemulţumirile din Lusitania împotriva romanilor. Revolta lui Sertorius, care ducea tratative cu cel mai înverşunat duşman al Romei, Mithridates al VI-lea Eupator, regele Pontului, a fost înăbuşită de Pompeius, în anii 78—74 î.e.n., cu destulă greutate.

66 Acest dictator a fost A. Atilius Calatinus care s-a distins, alături de Cn. Cornelius Scipio Asina, în războaiele de cucerire ale Siciliei, 254 î.e.n. şi anii următori. În 249 a fost numit dictator *(primus dictator extra Italiam exercitum auxit)*, T i t u s L i v i u s, *Perioch*, XIX, dar nu a mai avut ocazia să exercite această funcţie.

67 Cassius Dio fixează la 15 numărul locţiitorilor care urmau să servească sub ordinele lui Pompeius. P l u t a r h, *Pompeius*, XXV, este de acord cu această cifră, pentru ca în capitolul imediat următor, adică XXVI, să vorbească despre 25 de locotenenţi şi despre 2 cvestori. A p p i a n, *Răzb. Mithrid.* XCIV, citează, de la început, 25 de locţiitori. Lucrurile, probabil, s-au desfăşurat astfel. Cu prilejul primului său proiect de lege, Gabinius propusese 15 locţiitori, ca apoi, în faţa valului de entuziasm prin care propunerea a fost acceptată de Adunare, să ridice numărul la 25. Opoziţia senatorială era astfel zdrobită. Prin *rogatio Gabinia*, devenită apoi *lex Gabinia*, lui Pompeius i se mai acordau 500 de corăbii, 20 de legiuni, care includeau 120 000 de pedestraşi şi 50 000 de călăreţi (după A p p i a n, *Răzb. Mithrid.*, numai 4 000 de călăreţi), precum şi dreptul de a face, la nevoie, noi recrutări.

Rogatio Gabinia însemna, aşa cum a analizat conţinutul ei Catulus, în discursul pe care i-l atribuie Dio, o adevărată revoluţie, prin măsurile extraordinare pe care le preconiza. *Imperium* îi era acordat lui Pompeius pe o durată de trei ani. Sub puterea acestui promagistrat extraordinar intrau toate mările din bazinul Mediteranei, din est pînă la Coloanele lui Hercule; pe o întindere de 70 km de la ţărm, toate ţărmurile Mediteranei, cele italice inclusiv, intrau sub jurisdicţia aceluiaşi promagistrat, care avea dreptul să ia orice măsuri va crede de cuviinţă, dreptul de a-şi numi singur legaţii, dreptul de a recruta oameni şi de a dispune de resursele financiare ale regiunilor. Pentru prima oară în istoria Republicii romane se încalcă regula puterii separării magistraturilor civile de puterea militară, mai corect spus, de dictatura militară.

Puterea extraordinară încredinţată lui Pompeius prin *lex Gabinia* reprezenta prefigurarea viitoarei dictaturi asumată mai întîi de C. Iulius Caesar şi apoi de Octavian.

68 Despre modul sistematic şi bine ordonat în care Pompeius a organizat lupta împotriva piraţilor, împărţind pe sectoare întreaga mare Mediterană, vezi A p p i a n, *Răzb. Mithrid.*, XCV, şi P l u t a r h, *Pompeius*, XXVI. Appian citează conştiincios numele tuturor generalilor care l-au secundat pe Pompeius, în această grea întreprindere, terminată în primăvara anului 67 î.e.n. prin distrugerea defintivă a cuiburilor de piraţi din Cilicia, A p p i a n, *op. cit.*, XCVI şi P l u t a r h, *Pompeius*, XXVII. Pentru ansamblul operaţiilor, C i c e r o, *De imp. Cn. Pompeii* cap. X—XII.

69 Modul umanitar în care Pompeius s-a purtat cu piraţii, pe care, în bună parte, i-a colonizat în unele oraşe ruinate ale Ciliciei (afară de Soloi, în Adana, Mallos, Epiphania etc.), i-a transportat în regiuni cu populaţie mai puţin densă din Grecia şi din Italia, unde treptat, ocupîndu-se cu agricultura, au devenit ţărani paşnici, a fost foarte apreciat în antichitate. Afară de izvoarele citate, vezi F l o r u s, *Epitome*, I, 41, (15).

70 Adică în anul 67 î.e.n., pe vremea consulatului lui M'. Acilius Glabrio şi C. Calpurnius Piso.

71 În lupta acerbă care se dădea între patricieni *(optimates)* şi gruparea „popularilor" *(populares)*, în jurul anilor 70—65 i.e.n.,

aristocrația pierdea mereu teren. Insurecțiile armate ale lui Lepidus, Sertorius și Spartacus contribuiseră, la rîndul lor, la o sensibilă scădere a prestigiului oligarhiei aristocrate, datorită greutății cu care fuseseră înăbușite și controverselor ideologice pe care le stîrniseră.

Alături de o serie de avantaje și concesii în favoarea cavalerilor și a plebei, în anul 70 î.e.n., *tribunicia potestas*, mult slăbită de Sulla (Velleius Paterculus, II, 30; Appian, *Răzb. civile*, I, 100) fusese restaurată în vechea ei formă, printr-o lege promulgată sub primul consulat al lui Pompeius și Crassus *(lex Pompeia-Licinia)*. Vezi Cicero, *Brutus*, LXII, 223; *Verr.*, I, 15, 45 și Titus Livius, *Perioch.*, XCVII. Dreptul de *intercessio* tribuniciană era din nou extins la problemele de ordin politic.

[72] Acest capitol relatează greutățile întîmpinate de tribunul C. Cornelius pentru promulgarea proiectului său de lege privitor la pedepsirea corupției în alegerile de magistrați *(rogatio Cornelia de ambitu)*. Conform unei înțelegeri ulterioare între consuli, Senat și cel care o formulase, proiectul a trecut pînă în cele din urmă sub forma unei *lex Calpurnia de ambitu*, după introducerea unor amendamente propuse anterior de consulul C. Calpurnius Piso. Sub numele lui Cornelius *(lex Cornelia)*, a trecut însă o altă lege, care viza aplicarea practică a legilor în vigoare. Activitatea legislativă dusă de C. Cornelius a fost, în realitate, mult mai complexă. Amănunte asupra legilor *Corneliae* se găsesc la Asconius, autorul unui bogat comentariu despre activitatea legislativă și juridică din vremea lui Cicero (ediția Orelli). Vezi și V. Macdonald, *The Tribunate of Cornelius*. Cl. Quart., XXII, 1929, pp. 196—209.

[73] Marcus Aurelius Cotta, fost consul în 74, alături de L. Licinius Lucullus în războiul cu Mithridates; lui Cotta i se încredințaseră operațiile de război prin care romanii încercau să salveze Bithynia, ținut de curînd lăsat moștenire romanilor de către defunctul rege Nicomedes.

[74] L. Roscius Otho, același tribun menționat alături de L. Trebellius, la cap. 24 al acestei cărți. Titus Livius, *Perioch*, XCIX, Velleius Paterculus II, 32; Cicero, *Pro Murena*, XIX. Roscius în 67 î.e.n. a repus în vigoare o lege abrogată odinioară de Sulla, referitoare la dreptul cavalerilor

romani de a ocupa anumite locuri la teatre (primele 14 rînduri după cele ocupate de senatori). Legea a primit numele de *Lex Roscia theatralis* și viza în mod direct pe Lucullus, care știrbise multe dintre drepturile cavalerilor publicani.

[75] C. Manilius Crispus, prin proiectul său de lege prezentat în ultima zi a anului 67 î.e.n., promova politica de luptă activă, dusă de Gabinius, împotriva oligarhiei senatoriale. Amănunte suplimentare la Asconius, *Shol. in Pro Milone*, (Orelli, p. 46).
Asupra izvoarelor folosite de Dio cu privire la *lex Manilia*, E. Schwartz, R. E. III, *Cassius*, p. 1609.

[76] Respingerea s-a bazat pe faptul că Manilius nu a respectat în depunerea legii intervalul legal de 17 zile *(trinundinum)*, obligatoriu între depunerea proiectului de lege și discuția în Adunare, Asconius, *Shol. in Cornelian.* (Orelli) pp. 66—67.

[77] Prin *rogatio Manilia*, împuternicirea *(imperium)* cu totul neobișnuită pe care o deținuse Pompeius, în cursul războiului cu pirații (anul 67) se prelungea pe o perioadă nelimitată; atribuțiile pe care le avusese erau și mai mult sporite. Regiunile Cilicia-Asia și Bithynia-Pont, atribuite de Senat foștilor consuli, pe 68 și 67 Marcius Rex și Acilius Glabrio, intrau și ele în sfera puterii absolute a lui Pompeius.

Rogatio Manilia, în istoria luptelor dintre Senat și coaliția cavaleri-plebe, reprezintă un reflex al insuccesolor lui Lucullus în Orient. Plutarh, *Lucull.*, XXXV, 9; Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCVII; Titus Livius, *Perioch.*, C.

[78] Poziția lui C. Iulius Caesar și a lui M. Tullius Cicero este bine analizată de Dio în cele ce urmează. Mathias Gelzer, Art. *M. Tullius Cicero* din RE XIII/2, p. 856. Discursul pe care l-a ținut Cicero cu acest prilej, *De imperio Cn. Pompeii*, cînd trăda cauza senatorială, uitînd sprijinul pe care-l acordase altă dată Senatului, era un ditiramb la adresa lui Pompeius. Singur Catulus a rămas consecvent pe poziția adoptată de la început. *De imp. Cn. Pompeii*, XX. 60. Principalul argument adus de Cicero în favoarea proiectului de lege prezentat de Manilius era scăderea mai mult decît îngrijorătoare a veniturilor publice, în urma sistării încasărilor din Orient (taxe și impozite strînse de publicani).

Cînd Pompeius, ceva mai tîrziu, a aflat rezultatul favorabil al demersurilor lui Manilius, a jucat din nou comedia supărării, aşa cum a făcut-o şi cu prilejul învestiturii sale împotriva piraţilor. Vezi mai departe cap. 45 la această carte şi Plutarh, *Pompeius*, XXX, 5.

[79] Din cauza proiectului de lege privitor la liberţi; vezi cap. 42 la această carte. Vezi şi nota 76.

[80] În acelaşi sens, cartea XXXIX, 64 şi cartea XLVI, 3. Cf. Macrobius, *Saturn.*, II, 3 şi Pseudo-Sallust., *In Ciceronem*, III; „... altfel gîndeşti despre Republică cînd stai în picioare [adică la tribună] şi altfel cînd stai jos [adică pe băncile Senatului]; pe aceştia, [pe senatori] îi vorbeşti de rău, pe ceilalţi [plebea] îi urăşti; cu cea mai mare uşurinţă treci cînd de o parte, cînd de alta *(tranfuga leuissime)* şi nu te mai bucuri nicăieri de nici un fel de încredere".

[81] Publius Autronius Paetus şi Publius Cornelius Sulla, consuli designaţi în 66 pentru anul 65. Ambii erau candidaţii Partidului democrat, deşi Sulla nu era nimeni altul decît nepotul fostului dictator.

[82] În virtutea legii *Calpurnia de ambitu* (vezi nota 72 la această carte), L. Aurelius Cotta şi L. Manilius Torquatus au obţinut în noiembrie 66 răsturnarea consulilor designaţi, condamnarea lor şi, ceva mai mult încă, însuşi locul deţinut de cei acuzaţi. Cicero, *De Finib.* II, 19, face însă precizarea că nu L. Torquatus a devenit consul, ci tatăl acestuia.

[83] E vorba despre ceea ce Sallustius numeşte „prima conjuraţie a lui Catilina". Şters din listele candidaţilor la consulat pentru anul 65, în urma intentării unui proces pentru luare de mită, L. Sergius Catilina, care aparţinea uneia dintre cele mai vechi familii aristocrate din Roma, trecuse acum de partea „popularilor". Din motive băneşti, susţinut fiind de Crassus, o opţiune identică pentru *populares* o făcuse şi Cn. Calpurnius Piso.

Complotul fusese hotărît pentru 1 ianuarie 65 şi urma să aibă loc chiar în Capitoliu. Asupra desfăşurării fazelor complotului vezi Sallustius, *Catilina*, XVIII; Titus Livius, *Perioch*, CI; Cicero, *In Cat.* I, 6; Cicero, *Pro Murena*, XXV; Appian, *Răzb. civile*, IV, 54; Suetonius, *Caesar*,

IX, Suetonius pretinde, şi probabil acesta este adevărul, că şi Caesar a fost oarecum implicat în primul complot al lui Catilina. Tot la Suetonius putem citi şi unele date cu privire la izvoarele latine care pomenesc despre „prima conjuraţie".

[84] Despre împrejurările morţii lui Piso, vezi Sallustius, *Catilina*, XIX, (2—5).

[85] Vezi cap. 18 şi 19, precum şi notele 39 şi 40 la această carte.

[86] Vezi nota 4 la această carte. Noul rege al parţilor, Phraates al III-lea Theos, a dus o politică de mare suplete faţă de romani, izbutind să-şi salveze statul asupra căruia domnea. Despre tratativele cu Pompeius Titus Livius, *Perioch.*, C, Appian, *Răzb. Mithrid.*, CVI.

[87] Cassius Dio, în acest capitol, redă foarte pe scurt evenimente de o amploare ceva mai însemnată. Pompeius, alături de cele două legiuni valeriene, a mai chemat sub arme alte patru legiuni, resp. pe cele din Bithynia şi din Cilicia; de asemenea, el a înrolat şi oameni rămaşi din cele trei legiuni care luptaseră sub comanda lui Lucullus, cît şi legiunile pe care el, personal, le avusese în cursul războiului cu piraţii. Efectivele lui se ridicau la peste 60 000 de oameni, din care 3 000 erau călări; Mithridates nu dispunea decît de aproximativ 30 000 de oameni. Plutarh, *Lucull.*, XXXVI şi *Pompeius*, XXXI, 3—6.

Între Lucullus şi Pompeius au avut loc două întrevederi. Prima a decurs în condiţii bune. A doua însă, în faţa pretenţiilor lui Lucullus de a lua cu sine legiunile pe care le avusese sub ordine, s-a soldat cu o ruptură între Lucullus şi Pompeius, care a persistat vreme îndelungată, chiar şi după întoarcerea lui Pompeius la Roma. Vezi cartea XXXVII, cap. 48. Locul întîlnirii celor doi generali a fost Danala, în Galatia, în ţinutul trocmilor. Strabon, *Geografia*, XII, (527).

[88] În virtutea împuternicirilor pe care Pompeius le avea pe baza legilor Gabinia şi Manilia.

[89] E vorba despre Armenia Mare, aflată sub puterea lui Tigranes, împotriva căruia se ridicase propriul său fiu, Tigranes cel tînăr, căsătorit cu fiica lui Phraates al III-lea. Vezi şi Appian, *Răzb. Mithrid., loc. cit.* La Appian, cap. XCVIII — C din

Răzb. Mithrid., evenimentele povestite de Dio (cap. 47—49) sînt diferit relatate.

[90] Anaïtis era o divinitate feminină a fecundității al cărei cult s-a răspîndit în Armenia venind de la Babilon. Vezi Strabon, *Geografia*, XI (512), (532). Despre cultul acestei divinități în Pont și în Cappadocia, XII, (559); XV (733). Anaïtis a fost asimilată cu divinitatea locală.

[91] Soldații lui Q. Marcius Rex, numit anterior promulgării legii Manilia guvernator al regiunilor din Bithynia și Pont. Vezi nota 77 la această carte.

[92] Despre desfășurarea acestei bătălii nocturne cf. Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCIX—C și Titus Livius., *Perioch.*, C. După Appian, bătălia propriu-zisă s-a desfășurat abia în zorii zilei.

[93] Mithridates a izbutit să ajungă la Sinora (sau Sinoria), actualul Baiburt?, localitate așezată între Pont și Armenia Mare. Appian în *Răzb. Mithrid.*, CI—CII, povestește mult mai detaliat decît Dio peripețiile marșului lui Mithridates spre Colchida. Vezi și Plutarh, *Pompeius*, XXXII.

[94] Plutarh, *Pompeius*, XXXII—XXXIII adaugă că Tigranes a instituit și un premiu de 100 de talanți pentru cine i-ar fi adus capul socrului său. Aceeași informație se găsește la Velleius Paterculus, II, 37, (2).

[95] Mithridates a ajuns la Dioscurias (Iskuria) din Colchida, localitate nu departe de țărmul mării (toamna anului 66). După Appian, *op. cit.* CII, Machares s-a sinucis pentru a nu cădea în mîna tatălui său. Cf. și Strabon, *Geografia*, XI, (496).

[96] După Appian, *op. cit.*, CIV—CV, întemeierea Nicopolei a avut loc mai tîrziu, abia după lichidarea neînțelegerilor între cei doi Tigranes, povestită de Dio în cap. următor. Cf. Strabon, XII (555).

[97] O indemnizație enormă: 6 000 de talanți. Vezi Plutarh, *Pompeius*, Strabon *op cit.* la nota 95. La Appian, *op. cit.*, CIV, CV se află și amănunte despre suplimentele acordate de Tigranes armatei romane.

[98] După o altă lecțiune Kyros (Kura), fluviu în regiunea muntoasă a Georgiei. Kyrosul se varsă în Marea Caspică.

[99] Adică la 17 dec. 66 î.e.n. Despre sărbătoarea Saturnaliilor la romani, vezi Macrobius, *Saturnalia*, I, 10.

[100] Plutarh, *Pompeius*, XXXIII—XXXIV; Appian, *Răzb. Mithrid.*, CV și Titus Livius, *Perioch.*, CL. Povestirea lui Plutarh completează pe cea a lui Dio. Appian de obicei corect în ce privește cronologia evenimentelor, pune expedițiile lui Pompeius împotriva albanilor și a iberilor *înainte* de intervenția acestuia în neînțelegerile care îi dezbinau pe cei doi Tigranes. Primele cinci capitole din cartea XXXVII sînt o continuare directă a cărții XXXVI.

CARTEA XXXVII

[1] Vezi nota 100 la cartea XXXVI. Primele capitole din această carte continuă direct cartea XXXVI. Pentru campania lui Pompeius împotriva iberilor știrile lui Dio se completează cu Plutarh, *Pompeius*, XXXIV—XXXVI și Appian, *Răzb. Mithrid.*, CIII—CIV și CXVII.

[2] Vezi nota 98 la cartea XXXVI. Iberii locuiau spre vest de albani, adică ocupau malurile cursului superior al Kyrnosului (sau Kyrosului).

[3] Acropolis = „cetatea de pe vîrf". Se poate ca Dio să fi tradus direct în limba greacă un nume din limba ibero-caucaziană, care însemna *oppidum* „cetatea de pe înălțime". După Strabon, *Geografia*, XI, 501, această localitate era Harmozike (nu departe de Tbilisi sau chiar Tbilisi).

Ptolemaios, *Geografia*, V, 330, pomenește de Harmapolis, în această regiune, iar Plinius, *Naturalis Historia*, VI, 11, de Harmastis, oraș care domina uriașele chei ale Caucazului.

[4] Un pat, o masă și un tron de aur, Plutarh, *Pompeius*, XXXIV, 3. Cf. Strabon, *Geografia*, XI, 501.

[5] În toamna anului 65 î.e.n. La gura Phasisului, însărcinat cu paza flotei romane din Pont, rămăsese Servilius, un legat al lui Pompeius.

[6] Plinius, *Nat. Hist* VI, 13: „Cassius şi Albanus sînt fluviile care, după ce străbat Albania, se varsă în mare; pe acolo curge şi fluviul Cambyses, care izvorăşte de pe culmile munţilor".

[7] Rîu din regiune, afluent al Kyrnosului. Identificat de M. Gelzer, *Pompeius*, Münchcn, 1949, p. 99, cu Alazonios (Alasan).

[8] Vezi cartea XXXVI, cap. 54 şi nota 99 al această carte. În această bătălie, Pompeius l-a ucis chiar cu mîna lui pe Cosis, fratele regelui, Plutarh, *Pompeius*, XXXV.
În povestirile lui Plutarh şi Appian, *Răzb. Mithrid.* CIII, despre această bătălie este amintită şi legenda despre amazoane care, pretindea Pompeius, pentru a-şi spori faima, participaseră, şi ele, la luptă alături de albani.

[9] Înaintarea lui Pompeius spre Marea Caspică s-a dovedit deosebit de anevoioasă. La trei zile depărtare de ţărmul Mării Caspice, Pompeius a renunţat să mai înainteze şi a coborît spre regatul Pontului. După ce în Colchida evocase amintirea Dioscurilor, a argonauţilor şi a lui Prometeu, Pompeius, în urma expediţiei spre ţinuturile caspice, nu a ezitat să se compare cu însuşi Alexandru. Plutarh, Appian, Strabon *op. cit.* şi Appian, *Răzb. Mithrid.*, CXVII (despre triumful de la Roma al lui Pompeius).

[10] Pompeius, după întoarcerea sa din regiunea Caucazului, a sosit la Amisos, în Pont, pe ţărmul de sud al Mării Negre. Aici a întrunit 12 „regi" localnici, pentru a discuta situaţia creată în urma fugii lui Mithridates. Phraates însă nu i-a trimis decît o scrisoare, fapt care l-a supărat pe Pompeius. Vezi Plutarh, *Pompeius*, XXXVI—XXXIX; Cf. şi Titus Livius, *Perioch.*, C şi CI.

[11] Q. Metellus Celer, L. Valerius Flaccus şi L. Afranius.

[12] Carrhae, oraş în Mesopotamia înfiinţat de macedoneni, unde s-a refugiat şi Crassus, înaintea dezastrului definitiv al legiunilor în fruntea cărora se afla. Vezi XL, 25.

[13] Vezi Plutarh, *Pompeius*, XXXVIII—XXXIX. Aici Cassius Dio anticipează, amintind de evenimente care s-au petrecut ceva mai tîrziu, abia în cursul anilor 64—63.

[14] Informaţie incertă. Iarna anilor 65—64 Pompeius şi-a petrecut-o, după toate probabilităţile, la Amisos în Pont, unde, aşa cum am specificat la nota 10 la această carte, a dus o vie activitate diplomatică. Se poate însă ca anterior cuceririi fortului Symphorion Pompeius să se fi oprit la Aspis (Armenia Mică). Cf Appian, *Răzb. Mithrid.*, CV; Plutarh, *Pompeius*, XXXVI.

[15] Drama petrecută la Symphorion, una din fortăreţele Pontului este povestită mult mai pe larg de Appian, *Răzb. Mithrid.* CVII. La Symphorion Mithridates avea unul dintre cele mai bogate tezaure ale ţării. Stratonice a predat fortăreaţa lui Pompeius, cu condiţia ca fiul ei, Xiphares, să fie cruţat. Stratonice nu ştia că între timp Xiphares izbutise să-l ajungă din urmă pe tatăl său. Mithridates, cînd a aflat despre trădarea Stratonicei, îi omorî fiul şi cadavrul îl lăsă neînmormîntat.

O altă dramă s-a petrecut aproape concomitent la Sinoria, în Armenia Mică, unde Drypetina, una dintre fiicele lui Mythridates a fost ucisă de eunucul Menophilos, care o avea în pază, ca să nu cadă în mîinile romanilor. Plutarh, *Pompeius*, XXXVII, 1—3.

[16] Povestirea lui Dio despre campaniile lui Pompeius în Orient va fi reluată odată cu cap. 11 din această carte. Lacuna care a întrerupt povestirea lui Dio poate fi completată cu ştirile corespunzătoare din Plutarh, biografia lui Pompeius, XXXVIII—XXXIX, Appian, *Răzb. Mithrid.* CVI—CIV, Strabon, *Geografia*, XII, 3—5 şi, pe alocuri, Titus Livius, *Periochae*, CI.

[17] Toamna anului 66, primăvara anului 65; „jocurile romane" (ludi romani) erau instituite în cinstea lui Jupiter, a Junonei şi a Minervei. Ele durau trei zile, în cursul lunii septembrie. Istoricul acestor jocuri poate fi găsit în RE, Supplem. Band V, pp. 616—618, articolul lui Habel.

[18] *Ludi Megalenses* (τὰ μεγαλήσια)jocuri în cinstea Cybelei, Magna Mater), marea divinitate orientală, transportată sub înfăţişarea unui meteorit de la Pessinunt la Roma. Aceste jocuri, care se celebrau în luna aprilie, fuseseră instituite la sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n. (204 î.e.n.). Despre transportarea acestei divinităţi la Roma, vezi nota 285 la *Fragmente, Istoricul jocurilor, Ibidem*, p. 626.

[19] Despre cît era de risipitor Caesar pe cînd era edil, vezi Appian, *Răzb. civile,* V, 1; Plutarh, *Caesar,* V; Suetonius, *Caesar,* X. Aceste cheltuieli extraordinare erau menite să ridice prestigiul Partidului democrat. Ele au fost viu blamate de Q. Catulus, în Senat.

[20] M. Licinius Crassus şi Q. Lutatius Catulus, censori în 65. Crassus era unul dintre şefii grupării „popularilor", iar Catulus era cel mai aprig reprezentant al aristocraţiei reacţionare. În 65, Crassus a prezentat un proiect de lege cu privire la înscrierea în bloc a „locuitorilor din vadul Eridanului", adică a transpadanilor (insubrii, cenomanii, orobienii ş.a.) în listele cetăţenilor romani. În faţa opoziţiei crîncene a lui Catulus, cît şi din cauza tulburărilor care au urmat, ambii cenzori au fost siliţi să-şi părăsească magistraturile. Dintre succesorii lor, în funcţia de cenzor nu este cunoscut decît L. Aurelius Cotta, Plutarh, *Crassus,* XXX; *Cicero* XXVII, 1; Cicero, *De domo sua ad Pontifices,* XXXII, 8.

[21] Este vorba despre faimoasa *lex Papia.* Cîştigat de Senat, C. Papius a prezentat un proiect de lege care încălca principiile politice ale „popularilor" *(populares)* de la Roma. Caesar, a cărui trăsătură dominantă de caracter era stăpînirea de sine, nu a luat măsuri imediate pentru combaterea legii Papia, bine primită de plebea urbană, deşi era pentru acordarea cetăţeniei romane transpadanilor (consideraţi ca locuitori în afara Italiei). El şi-a rezervat pentru mai tîrziu dreptul de a interveni într-o problemă prin a cărei rezolvare nădăjduia să-şi sporească popularitatea. Vezi, în continuare, cartea XLI, 36. Cf. Cicero, *De offic.,* III, 11; *Pro Archia,* cap. 5.

[22] Anul 64. Consulatul pentru 64 fusese obţinut în vara anului 65 de C. Marius Figulus şi L. Iulius Caesar. Acesta din urmă, unchiul viitorului triumvir M. Antonius, era rudă cu C. Iulius Caesar.

[23] Este vorba de o manevră politică a lui Caesar, dusă în ajunul alegerilor consulare. Pentru a da o lovitură „optimaţilor", Caesar, invocînd legea privitoare la crime *(de sicariis),* a adus în faţa tribunalului pe cei mai compromişi partizani ai lui Sulla, ucigaşi binecunoscuţi, care dobîndiseră totuşi de la fostul dictator

imunitatea personală. Printre aceştia se număra şi L. Bellienus, care-l ucisese printr-o lovitură de pumnal pe Lucretius Ofella. Titus Livius, *Perioch.,* LXXXIX. Cu acel prilej, Caesar însuşi era *iudex quaestionis.* El a obţinut condamnarea acuzaţilor. Suetonius, *Caesar,* XI.

[24] L. Sergius Catilina îl omorîse, pe vremea lui Sulla, pe M. Marius Gratidianus, al cărui cap îl plimbase apoi pe străzile oraşului pentru a se lăuda cu ceea ce înfăptuise. Asconius, la Cicero, *In toga candida,* Edit. Orelli, p. 90.

[25] Anticipare a evenimentelor din 63.

[26] Cf. Florus, *Epit,* III, 5; Appian, *Răzb. Mithrid.,* 109; Plutarh, *Pompeius* XLI, 2; Strabon, *Geografia,* XII, 11, 3. Despre relaţiile lui Mithridates cu cetăţile pontice şi populaţiile din bazinul dunărean vezi *Istoria României,* vol. I, Editura Academiei, 1960, pp. 198—200. Lupta împotriva înaintării romane în bazinul dunărean era organizată de însuşi regele Pontului. Guvernatorul Macedoniei, Marcus Terentius Varro Lucullus primise după anii 74—73 însărcinarea de a cuceri cetăţile pontice din vest, tocmai pentru a slăbi autoritatea locală a regelui din Pont. În această privinţă vezi Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja,* în *La Dobroudja,* Academia Română, Bucureşti, 1938, pp. 94—97; D. M. Pippidi, capitolul *Sec. I e.n. de la Mithridates la Burebista,* în D. M. Pippidi şi D. Berciu, *Geţi şi greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană,* Editura Academiei R.S.R., 1965, pp. 269—280. În acest capitol, D. M. Pippidi, prezentînd fragmentul tratatului încheiat între Roma şi Callatis (CIL I² 2676), scrie următoarele: „. . . ajungem deci la concluzia că ne găsim înaintea unui acord încheiat cu Callatis la capătul campaniilor balcanice ale lui M. Terentius Varro Lucullus, iar acest rezultat ne îndreptăţeşte să ne întrebăm dacă — în cadrul aceloraşi măsuri, dictate de aceeaşi preocupare — romanii s-au mulţumit să-şi aşeze o singură cetate dintre coloniile greceşti vest-pontice sau, urmărind să anihileze influenţa lui Mithridates în aceste regiuni şi să pregătească viitorul, n-au căutat să-şi asigure puncte de sprijin pentru o expansiune viitoare, înglobînd în tagma aliaţilor lor *toate* cetăţile în chestiune, prin tratate asemănătoare celui care-l semnau cu Cal-

latis? Răspunsul nu ni se pare îndoielnic, măcar că, în aşteptarea unor irecuzabile dovezi textuale, confirmarea acestei ipoteze nu poate fi găsită decît în analiza evenimentelor şi într-o vagă indicaţie a lui Cassius Dio, de care ne ocupăm mai departe" (adică Cassius Dio, XXXVIII, 10).

[27] Phanagoria a fost eliberată de sub stăpînirea garnizoanei lăsate aici de Mithridates, de către Castor din Rhodos. Appian, *Răzb. Mithrid.*, CVIII. Un alt contingent însărcinat cu escortarea fiicelor lui Mithridates, făgăduite în căsătorie unor dinaşti locali, a predat prinţesele în mîna lui Pompeius (iarna 64—63).

[28] Pharnakes era ultimul fiu rămas alături de tatăl său. Alţi patru fii ai lui Mithridates, şi anume Artaphernes, Darius, Xerxes, Coxathres se predaseră lui Castor care, la rîndul lui, îi predase lui Pompeius. Appian, *op. cit.*; Alţi fii ai regelui Pontului, aşa cum reiese din textul lui Dio, fuseseră ucişi de tatăl lor. Appian, *Răzb. Mithrid.* CX, precizează că Pharnakes era fiul cel mai drag lui Mithridates şi că a scăpat cu viaţă numai în urma intervenţiei lui Metrophanes (sau Menophanes, omul de încredere al regelui).

[29] Este actualul Kerci.

[30] După Appian, *Răzb. Mithrid.*, cap. CIX—CXII unde găsim, probabil, versiunea cea mai aproape de adevăr despre moartea lui Mithridates, regele s-a rugat de un gal, Bituitus, care făcea parte din garda sa personală, să-l străpungă cu pumnalul. Abia după moartea lui, cadavrul i-a fost străpuns de pumnalele oamenilor trimişi de Pharnakes.

[31] După versiunea lui Appian, cînd a primit vestea morţii lui Mithridates, Pompeius se afla la Sinope, în Pont (în acest caz Pompeius încheiase campania din Iudeea), după versiunea lui Plutarh, *Pompeius*, XLI, 4, la Petra, în Transiordania; Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, XIV, 53—54 plasează scena la Iericho, în Palestina. Ştirea lui Dio, referitoare la acordarea Bosforului cimmerian lui Pharnakes, concordă însă cu textul lui Appian, *Răzb. Mithrid.*, XIII. La Sinope se aflau mormintele strămoşilor lui Mithridates. Appian adaugă că oraşul Phanagoria a rămas independent, ca răsplată pentru atitudinea sa ostilă faţă de Mithridates. Tot în textul citat din

Răzb. Mihtrid. se află un interesant portret literar al lui Mithridates, care la Dio lipseşte.

[32] Aretas al III-lea era monarhul nabatenilor care locuiau în Petra, principalul centru orăşenesc din Arabia nabateană. De aici triburile arabe controlau trecerea caravanelor care urmau drumul dintre Egipt şi malurile Golfului Persic. Pompeius ar fi dorit ca publicanii romani să controleze traficul atît de intens de pe acest drum spre Indii. După Plutarh, *Pompeius* XLI, 4, vestea morţii lui Mithridates l-a determinat pe Pompeius să întrerupă campania pe care se pregătea s-o înceapă împotriva lui Arates. Appian, *Răzb. Mithrid.* CVI aşază această expediţie *anterior* morţii lui Mithridates. De altfel, aşa cum am semnalat în nota precedentă, Plutarh diferă de Appian în privinţa locului unde se afla Pompeius, cînd a primit vestea morţii lui Mitridates, cît şi asupra evenimentelor.

Despre Aretas, vezi şi Flavius Joseph., *Ant. Iud.*, XIV, 2 şi 79—85; *Răzb. Iud.*, I, 6 şi 157; Florus, *Epitome*; I, 40, 29. Cf. Appian, *Syriaca*, 51. Aretas a luat parte activă la războiul fratricid între Hyrcanos şi Aristobul.

[33] Hyrcanos şi Aristobul aparţineau familiei domnitoare a Asmoneilor. Puternica partidă religioasă a fariseilor încerca să-i înlăture pe Asmonei de la domnie şi să înlocuiască regalitatea printr-un regim sacerdotal. În lupta dintre Hyrcanos şi Aristobul, Pompeius l-a preferat pe cel dintîi. Pe Aristobul, care avusese imprudenţa să încerce să-l mituiască, Pompeius l-a reţinut prizonier înaintea asediului final asupra Ierusalimului. Flavius Joseph., *Ant. Iud.*, XIV, 34 şi urm.; 55—57.

[34] Recte palestinian.

[35] Templul lui Iehova se găsea pe muntele Moria, în vestul Ierusalimului.

[36] Ziua de sîmbătă, Saturn este divinitatea romană echivalentă cu Cronos. În textul grec: Κρόνος. Despre pierderile suferite de iudei, Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, XIV, 61—62 şi Tacitus, *Istorii*, V, 9, 1.

[37] În primul rînd de Flavius Josephus, în lucrarea *Despre vechimea poporului iudeu.*

[38] Cassius Dio reproduce, probabil, vechi teorii pitagoreice (prelucrate de Platon şi de neoplatonicieni), conform cărora zilele săptămînii sînt stabilite în raport cu distanţa orbitelor planetelor şi cvartele cuprinse în gama muzicală de opt note. Nu este exclus ca Dio să se refere în acest capitol la unul dintre fragmentele operei pierdute a lui Pitagora, intitulată *Despre Natură* (Περὶ φύσεως).

[39] Spre Asia Mică.

[40] Cf. Velleius Paterculus, II, 40: „După ce a cucerit Media, Albania, Iberia şi-a îndreptat armele spre acele populaţii care locuiesc pe ţărmul drept şi ţărmul cel mai îndepărtat al Pontului, adică spre colchi, henochi . . .; victorios asupra tuturor, Pompeius s-a reîntors apoi în Italia". În acest capitol Dio tratează, foarte pe scurt, bilanţul realizărilor lui Pompeius în Asia. După încheierea activităţii sale de cucerire a ţinuturilor altădată dominate de Pont, de Armenia sau de Parţia, Pompeius a stabilit un adevărat statut politic al Asiei, care s-a dovedit hotărîtor pentru viitoarea evoluţie a relaţiilor politice şi economice între romani şi Orient (în anul 63 î.e.n.).

[41] Începînd din anul 133 î.e.n., Roma şi-a extins pe rînd autoritatea asupra unor ţinuturi din Asia Mică: mai întîi asupra regiunilor incluse în provincia care a primit numele de Asia şi apoi asupra Ciliciei. Pompeius a lărgit considerabil hotarele Ciliciei, rotunjindu-le cu teritorii din Frigia, Lycaonia şi Pamfilia (patru ani mai tîrziu, acestei Cilicii lărgite i s-a alăturat şi insula Cipru) şi a înfiinţat trei provincii noi: Creta, a cărei administraţie era comună cu aceea a Cyrenaicei; Bithynia, în care a fost integrată o bună parte a Pontului, pînă la fluviul Halys; Syria, provincie prelungită pînă spre Gaza. De asemenea, unele state asiatice s-au bucurat de „protectoratul roman" în raport cu atitudinea dinaştilor respectivi faţă de Roma.

În activitatea sa deosebit de abilă, dusă cu scopul de a stabili un echilibru politic între statele asiatice şi provinciile romane nou create, Pompeius a stabilit un regim de autonomie pentru multe cetăţi greceşti, cum ar fi Phanagoria (Taman), de pildă, şi a înfiinţat noi oraşe printre care cele mai importante sînt Nicopolis, care înlocuia Dasteira, colonie mixtă greco-romană (vezi nota 96 la cartea XXXVI), Diospolis, ceva mai la nord

de Nicopolis, pe teritoriul Cabirei; Neapolis şi Magnopolis (Eupatoria) în Pont; Pompeiopolis (actualul Taş-Küprü) în Paflagonia; Mazaca, în Cappadocia etc.

Sumele de bani ridicate de Pompeius şi trimise la Roma în urma victoriilor sale au fost enorme. După informaţiile lui Plutarh, *Pompeius*, XLV şi urm. şi Appian, *Răzb. Mithrid.*, 116, tezaurul public de la Roma a primit o sumă de aproximativ 500 de milioane de sesterţi, iar soldaţilor le-au fost distribuite 384 de milioane de sesterţi. Clasa cavalerilor, atît de nemulţumită de activitatea lui Lucullus, în Asia, avea, în sfîrşit, cîmp liber de acţiune pentru strîngerea impozitelor şi a taxelor vamale.

În 63 î.e.n. Pompeius a atins culmea gloriei şi a puterii. Cu toate acestea la Roma, situaţia lui politică, prin maşinaţiile duse de Caesar în absenţa lui Pompeius, era departe de a fi satisfăcătoare. Acest lucru va reieşi în evidenţă din expunerea ulterioară a lui Dio.

[42] Despre triumful lui Pompeius, vezi capitolele corespunzătoare din Appian, *Răzb. Mithrid* şi Plutarh, *Pompeius;* onorurile extraordinare de care Pompeius avea dreptul să se bucure la serbările publice i-au fost conferite în urma unei propuneri prezentate de tribunii plebei T. Ampius şi T. Labienus. Velleius Paterculus, II, 40, 4.

[43] Este vorba despre M. Porcius Cato (Cato cel Tînăr) care, deoarece a murit la Utica, apărînd libertăţile republicane, a primit cognomenul de Uticensis. La Velleius Paterculus, II, 35, portretul lui Marcus Porcius Cato.

[44] Consulatul pentru anul 63 î.e.n. fusese obţinut de C. Antonius Hybrida şi de M. Tullius Cicero. Întoarcerea lui Pompeius era privită cu multă circumspecţie de Senatul zguduit de recentele evenimente din timpul conjuraţiei lui Catilina şi dornic să contracareze loviturile abile ale cavalerilor, care avuseseră mult de cîştigat în urma campaniilor lui Pompeius.

[45] Adică în anul 63.

[46] O aluzie la această *divinatio auguralis,* din anul 63, se află la Cicero, în *De Divinat.*, I, 47.

[47] Vezi nota 60 la cartea XXXVI.

[48] Numele acestui tribun era L. Caecilius, autorul unei legi despre corupţie *(de ambitu)*.

[49] Vezi XXXVI, 44 şi notele 81 şi 82 la această carte.

[50] Este vorba despre *rogatio Servilia*, prezentată la 10 decembrie 64, de către tribunul P. Servilius Rullus, ale cărei prevederi le cunoaştem din cele trei discursuri ale lui Cicero *De lege agraria*, ţinute în cursul lunii ianuarie 63. Inspirată de Caesar, *rogatio Servilia* prevedea vaste împărţiri de pămînt din *ager publicus* tuturor cetăţenilor săraci, începînd cu plebea urbană. În continuare, tribunul propunea înfiinţarea de colonii şi instituirea unui colegiu decemviral, care urma să fie însărcinat cu traducerea în viaţă a prevederilor legii. *Rogatio Servilia* a căzut chiar în cursul lunii ianuarie 63.

[51] Procesul lui C. Rabirius a avut loc în primăvara anului 63. Acuzatorul, tribunul T. Attius Labienus, unul dintre devotaţii lui Caesar, se referea la fapte petrecute în anul 101 î.e.n., adică la uciderea lui L. Apuleus Saturninus şi a lui C. Servilius Glaucia în timpul războiului civil (pe atunci tribuni ai plebei), care propuseseră legi agrare. Vezi A p p i a n, *Răzb. civile*, I, 28—33 şi F l o r u s, *Epitome*, III, 17. Declaraţi „duşmani ai poporului", cei doi tribuni au fost executaţi în baza unui *senatus consultum ultimum*. Atacîndu-l pe Rabirius, Caesar ataca, în fond, autoritatea Senatului. Era a doua lovitură gravă, dar extrem de abilă, pe care Caesar o îndrepta împotriva Senatului.

[52] *Perduellio (crimen perduellionis)* era o acuzare de înaltă trădare. Discursul lui Cicero pronunţat în favoarea lui C. Rabirius poartă titlul *Pro C. Rabirio perduellionis reo*.

[53] Comiţiile centuriale (παρὰ τῷ δήμῳ).

[54] Q. Metellus Celer, fratele lui Q. Metellus Nepos, care luptase alături de Pompeius în Asia. În calitatea sa de pretor, Metellus, a prezidat comiţiile, deoarece C. Antonius, unul dintre consuli era absent, iar celălalt consul, M. Cicero, pledant în favoarea acuzatului. După toate probabilităţile, Caesar era de acord cu soluţia dată în acest proces care, de fapt, nu era decît o manevră demonstrativă împotriva Senatului.

[55] Povestirea lui Cassius Dio despre conjuraţia lui Catilina este incompletă. Uneori, evenimentele sînt expuse prea pe scurt şi au nevoie de lămuriri suplimentare. Capitolul 29 relatează evenimentele de la sfîrşitul anului 63 î.e.n., anterioare alegerilor consulare pentru 62. Cf. E u t r o p i u s, VI, 15, Catilina se prezenta la alegeri pentru a treia oară. Contracandidaţii săi erau jurisconsultul Servius Sulpicius, Licinius Murena, fost locotenent al lui Pompeius în Orient şi Iunius Silanus, un fost edil. Despre izvoarele folosite de Dio cu privire la conjuraţia lui Catilina, vezi E. S c h w a r t z, *Griechische Geschichtschreiber*, ed. cit., p. 426 şi art. din RE, III, *Cassius*, p. 1706.

[56] În urma atitudinii ameninţătoare a lui Catilina şi a ştirilor alarmante pe care le-a primit, Cicero s-a văzut nevoit să amîne comiţiile centuriate întrunite pentru alegerile consulare. Între timp el s-a străduit să-i hotărască pe tribuni să adopte o *lex Tullia de ambitu*, care agrava prescripţiile legii Calpurnia (vezi XXXVI, 38 şi nota 72 la această carte). Data cînd a avut loc amînarea comiţiilor şi data cînd ulterior comiţiile s-au întrunit sînt controversate (septembrie sau octombrie 63). Vezi C i c e r o, *Pro Murena*, XXIII, (40—47); XXV; XXXII, (67); XLI, (89) şi etc. Despre aceste evenimente, K a r l B ü c h n e r, *Cicero, Vier Reden gegen Catilina*, în *Drei Essays*, Ph. Reclam, Stuttgart, 1970, p. 5 şi urm.

[57] Această „mînă de oameni" era alcătuită din persoane aparţinînd aristocraţiei senatoriale, care fiecare, în parte, cunoscuse amărăciunea înfrîngerii sau ruina. Printre conjuraţi se numărau P. Cornelius Sulla şi P. Autronius Paetus (v. mai sus nota 49), L. Cassius Longinus, un veşnic candidat la magistraturile curule; Q. Curius, senator şters din listele senatoriale; C. Cornelius Cethegus, L. Calpurnius Bestia, care trecuse din ordinul senatorial în cel al plebei, P. Cornelius Lentulus, fostul consul din 71, dat afară din Senat în 70, acum în curs de reabilitare (el deţinea funcţia de praetor; vezi mai departe, cap. 30 din această carte). Despre toţi aceştia se găsesc numeroase amănunte în *Conjuraţia lui Catilina* a lui S a l l u s t i u s. Alături de aceşti patricieni se mai aflau numeroşi cavaleri interesaţi în reformele făgăduite de Catilina, precum şi un mare nu-

măr de plebei, în special veterani care luptaseră alături de Sulla.

[58] Prin Fulvia, amanta lui Q. Curius. După Sallustius, *Catilina,* XXIII, 5 şi XXVI, 3, Fulvia îl înştiinţa pe Cicero despre hotărîrile lui Catilina încă din cursul anului 62, adică înainte de perioada cînd Cicero a exercitat consulatul.

[59] În ziua cînd s-au ţinut comiţiile consulare din toamna anului 63; pentru anul 62 au fost aleşi consuli contracandidaţii lui Catilina, D. Iunius Silanus şi L. Licinius Murena. În această zi memorabilă, Catilina s-a înfăţişat în Adunare însoţit de Autronius şi de Lentulus. În urma lor venea o gloată ameninţătoare, alcătuită din gladiatori, veterani, oameni fără căpătîi, înarmaţi cu săbii şi pumnale. Cicero, *Pro Murena,* XXIV, XXVI. După o altă interpretare, dezvăluirile lui Cicero nu au coincis cu alegerile consulare, ci s-au petrecut în Senat, cîteva zile mai tîrziu, chiar în ziua cînd s-a născut Augustus. Această interpretare se bazează pe informaţiile din Suetonius, *Augustus,* XCIV şi Aullus Gelius, N.A., XV, 7, 3.

[60] Cf. Sallustius, *Catilina,* XXVII.

[61] „Atunci Catilina a făgăduit abolirea datoriilor, proscrierea celor bogaţi, posturi de magistraţi, de sacerdoţi, jafuri, în fine toate cîte pot aduce după sine războiul şi bunul plac al învingătorilor", Sallustius, *Catilina,* XXI.

[62] Colegul de consulat al lui Cicero, C. Antonius Hybrida.

[63] Dio este singurul izvor care dă această ştire. După Sallustius „umbla zvonul" că jurămîntul conjuraţilor era însoţit de împărţirea unor cupe în care vinul era amestecat cu sînge omenesc. Catilina, XXII, 2.

[64] Locuia chiar la Faesulae. Sallustius, *Catilina,* XXIV, 2. După toate probabilităţile, cu prilejul alegerilor consulare, Manlius se găsea la Roma.

[65] Plutarh, *Cicero* XV; *Crassus,* XIII. Plutarh dă unele detalii despre conţinutul acestor scrisori. Crassus şi Caesar se folosiseră de Lucius Sergius Catilina ca de o unealtă pentru a submina autoritatea Senatului. Nici Crassus, unul dintre cei mai bogaţi oameni din Roma, nici Caesar, care urmărea inflexibil

propriul său drum spre consulat, nu susţineau, în fapt, programul revoluţionar al lui Catilina. În împrejurările de atunci, acest program le servea doar ca platformă electorală. Cicero a dezvăluit Senatului conţinutul acestor scrisori într-o şedinţă ţinută la 21 oct. 63, provocînd o mare panică în rîndurile senatorilor.

[66] Afară de această tabără, locotenenţii lui Catilina, un „oarecare" Septimius din Camerina şi C. Iulius se aflau în fruntea unor cete răzvrătite din Picenum (în estul Umbriei) şi din Apulia. Sallustius, *Catilina,* XXVII, 1. Cel care a prezentat Senatului în chip oficial veştile primite din Etruria a fost L. Saenius. Manlius îşi începuse acţiunea în ziua de 27 oct., zi în care, în principiu, trebuia să înceapă şi acţiunea lui Catilina la Roma, aşa cum se anunţase în scrisorile anonime.

[67] Cf. Sallustius, *Catilina,* XXVII, XXIX, 2; istoricul roman pune *înaintea* acestor evenimente de la sfîrşitul lui octombrie încercarea lui Catilina de a-l ucide pe Cicero, cu ajutorul lui L. Vargunteius şi al lui C. Cornelius. Vezi, mai jos, notele 70 şi 71. Dimpotrivă, Dio, în cap. 32 din această carte, aşază întîlnirea din casa lui Porcius *după* dezvăluirea pregătirilor criminale puse la cale de Catilina. Versiunea lui Dio este probabil cea corectă. În ziua imediat următoare, Cicero a pronunţat prima Catilinară.

[68] Cf. Sallustius, *Catilina,* XXVII, 1. Printr-un decret al Senatului Q. Marcius Rex, fostul consul din 68, a fost trimis spre Faesulae, iar Q. Metellus Creticus, spre Apulia. Pretorii Q. Pompeius Rufus şi Q. Metellus Celer au primit ordinul să recruteze trupe la Capua şi în Picenum. Afară de aceasta, Senatul a promis mari sume de bani pentru orice om liber sau sclav care ar fi făcut dezvăluiri în legătură cu conjuraţia. Sallustius, *Catilina,* XXX, 5—7; Cicero, *In Catilinam,* I, 1—2; II, 12; III, 12 etc. Dio Cassius prea concis, nu precizează dacă aceste hotărîri au fost luate în cursul unei singure şedinţe a Senatului sau în şedinţe succesive. L. Sergius Catilina a fost între timp direct acuzat de complot împotriva statului *(de violentia)* de către L. Aemilius Paullus; această acuzare a fost pusă la cale de Cicero, în baza unei *lex Plau-*

tia de vi. O acuzaţie similară a fost adusă şi împotriva lui Cethegus.

69 Pretorul Q. Metellus Celer îi refuzase azilul. Vezi însă Cicero, *In Catilinam,* I, 8, de unde aflăm că, pînă la urmă, Catilina s-a adăpostit în casa unui prieten, care făcea parte din conjuraţie, M. Metellus. Dio face aici o confuzie între Metelli. Acest M. Metellus este un personaj necunoscut. În timpul cînd s-a aflat sub aşa-zisa pază a acestui Metellus, Catilina a încercat să pună mîna, prin intermediul oamenilor săi, pe Praeneste. Cicero, *In Catilinam,* I, 8.

70 În noaptea de la 6 spre 7 noiembrie, în casa lui M. Porcius Laeca.

71 Senatorul L. Vargunteius şi cavalerul C. Cornelius. Cînd aceşti conjuraţi s-au înfăţişat a doua zi, 8 noiembrie, la casa lui Cicero, au găsit casa închisă şi păzită de gărzile consulare. Informaţiile obţinute de Cicero prin Fulvia funcţionaseră şi de data aceasta fără greş.

72 Dio, în mod curios, nu pomeneşte nimic despre prima Catilinară pe care Cicero a ţinut-o în faţa Senatului, adunat în ziua de 8 noiembrie, în templul lui Jupiter Stator. Această cuvîntare, caracterizată de Sallustius drept *oratio luculenta ac utilis* (un discurs extraordinar şi folositor), *Catilina,* XXXI, 6, reprezintă una dintre capodoperele oratoriei politice latine din secolul I î.e.n. Discursul a fost publicat de Cicero, trei ani mai tîrziu, adică în 60.

73 În seara aceleiaşi zile, Catilina părăsi Roma, dar nu în urma unui decret al Senatului, aşa cum poate ar fi dorit Cicero. Consulul, învestit doar de două săptămîni cu putere dictatorială, îşi aducea bine aminte de procesul intentat de Caesar lui Rabirius (vezi mai sus, cap. 26) şi căuta să evite o situaţie asemănătoare. În consecinţă nu a luat nici o măsură concretă împotriva lui Catilina.

Înainte de a pleca din Roma, Catilina a avut o întrevedere cu Cethegus, Lentulus şi alţi oameni de încredere, cărora le-a dat anumite dispoziţii. Sallustius, *Catilina,* XXXII. Simulînd nevinovăţia calomniată, Catilina a lăsat pe soţia sa, Orestilla, în paza bătrînului Catulus, fostul consul şi şeful Se-

natului în acel moment. De asemenea, el a trimis unor persoane marcante scrisori în care se dezvinovăţea. În aceste scrisori, Catilina anunţa că se îndreaptă spre Marsilia (Sallustius, *Catilina,* XXXIV), unde va aştepta în linişte să se facă dreptate. Opinia publică era împărţită. În ziua de 1 noiembrie Cicero a ţinut a doua Catilinară în faţa comiţiilor, pentru a spulbera afirmaţiile mincinoase ale lui Catilina.

74 Înainte de a ajunge la Faesulae, Catilina a făcut un ocol în Umbria spre Arretium (Arezzo) unde, cu ajutorul lui C. Flaminius Flamma, a înarmat coloni militari şi ţărani. Luînd cu sine această trupă, s-a grăbit să ajungă în tabăra lui Manlius (mijlocul lui noiembrie 63). Sallustius, *Catilina,* XXXVI.

75 Cf. Appian, *Răzb. civile,* II, 3.

76 Într-o şedinţă a Senatului, ţinută la mijlocul lunii noiembrie 63, sub preşedenţia lui Cicero.

77 C. Antonius a plecat din Roma împotriva lui Catilina, în ultimele zile ale lunii noiembrie 63. Sallustius, *Catilina,* XXXVI, 3.

78 Realitatea este că această „cedare" nu era altceva decît o manevră politică pentru a-l cîştiga pe C. Antonius de partea sa.

79 Pe fostul pretor, Q. Metellus. Cicero n-a acceptat proconsulatul Galliei cum pretinde Dio; după refuzul său oficial, provincia a fost încredinţată nu mai puţin oficial lui Metellus, printr-un decret al Senatului. Cf. Plutarh, *Cicero,* XVI; Sallustius, *Catilina,* XXX, XLII; Cicero, *In Catilina,* II, 3, 12 etc.

80 Este vorba despre amestecul delegaţiei allobrogilor, populaţie din Gallia Narbonensis, în conjuraţia lui Catilina. Veniţi la Roma, să-l reclame pe consulul desemnat L. Murena, pentru modul ilegal în care acesta stîrnesese la ei acasă impozitele şi taxele, allobrogii n-au găsit ascultare. Foarte de curînd, Cicero pledase pentru Murena, învinuit că i-ar fi mituit pe alegători cu prilejul alegerilor consulare. Dezorientaţi, delegaţii allobrogi au căzut în plasa conjuraţilor rămaşi la Roma, care, prin intermediul lui Lentulus, le promiteau satisfacerea revendicărilor formulate, dacă allobrogii s-ar fi angajat să-l ajute pe Catilina,

care avea nevoie de trupe de cavalerie. Vezi Plutarh, *Cicero*, XVIII—XIX și Appian, *Răzb. civile*, II, 4.

[81] Allobrogii au cerut sfatul lui Q. Fabius Sanga, patronul lor de la Roma. Prin Fabius, Cicero a luat cunoștință de tratativele duse; el a fost acela care, din umbră, i-a îndemnat pe allobrogi, prin Sanga, să încheie cu reprezentanții conjurației un pact scris; întărit cu pecețile personale ale lui Cethegus și Lentulus, care au căzut în cursă, pactul a ajuns în mîna lui Cicero, în urma arestării delegației allobroge, în noaptea de 2 spre 3 decembrie, cînd gallii se grăbeau spre casă pe o cale lăturalnică (prin podul Milvius care ducea spre Etruria). Sallustius, *Catilina*, XLV.

[82] O dată intrat în posesiunea unor documente compromițătoare, în dimineața zilei de 3 decembrie, Cicero i-a convocat la el acasă pe Lentulus, pe Cethegus, pe Statilius și pe alții, de unde, fără să le spună un cuvînt, îi conduse sub escortă la templul Concordiei. Aici între timp fusese convocat Senatul. O percheziție amănunțită, făcută la domiciliul celor acuzați, a contribuit la creșterea dovezilor de vinovăție pe care, cu talentul său deosebit, Cicero le-a expus pe rînd, pentru fiecare acuzat în parte, în fața Senatului consternat. O comisie senatorială a înregistrat mărturisirile acuzaților, consemnate apoi într-un proces-verbal. Legăturile lor cu mișcarea lui Catilina erau demascate, dar Cicero nu a putut smulge nici o mărturie cu privire la proiectele de incendiere a Romei și de crime puse la cale împotriva fruntașilor politici, printre care se număra și el. Sallustius, *Catilina*, XLVII; Cicero, *In Catilinam*, IV, 3; Appian, *Răzb. civile*, II, 5.

[83] Provizoriu, acuzații declarați *hostes publici*, întocmai ca și cei care ridicaseră armele la Faesulae, au căpătat domiciliu obligatoriu în casele unor fruntași ai Senatului: Lentulus la Spinther, Cethegus la Q. Cornificius; Statilius la Iulius Caesar; Gabinius la Crassus etc. Sallustius, *Catilina*, XLVII, 4.

[84] Dio nu pomenește nimic despre acel *senatus consultum* prin care Senatul roman a mulțumit lui Cicero pentru dezvăluirea faptelor puse la cale de acuzați. Imediat după încheierea furtunoasei ședințe senatoriale, deși se însera, Cicero a convocat

comițiile tribute în for, unde a ținut al treilea discurs împotriva lui Catilina. În a treia Catilinară, Cicero a insistat asupra primejdiei care amenința Roma, deși în această privință nu avea nici o dovadă concretă și nu a putut smulge nici o mărturie. Cicero, *In Catilinam*, 3—6; IV, 3—5; Plutarh, *Cicero*, XXIII, 2; Appian, *Răzb. civile*, II, 7.

[85] Vezi cap. 9 la această carte și Cicero, *In Catilinam*, III, 8, 18—19.

[86] Crassus a pretins că acest zvon a fost răspîndit chiar de Cicero. Vezi Sallustius, *Catilina*, XLVIII. Acest capitol se încheie cu următoarele cuvinte: „eu însumi l-am auzit mai tîrziu pe Crassus, spunînd-o pe față, că această calomnie așa de grozavă nu îi fusese pusă în spinare de nimeni altul decît de Cicero".

[87] Un oarecare L. Tarquinius, Sallustius, *Catilina*, XLVIII, 3.

[88] Această participare activă a maselor de sclavi alături de plebe, la viața politică a statului roman, este un simptom caracteristic pentru stadiul atins de evoluția orînduirii sclavagiste în Italia. Conștiința politică a sclavilor se manifestase în dese rînduri cu prilejul răscoalelor din trecut (*bella servilia*). În pragul instalării dictaturii militare, sclavii nu mai erau un factor neglijabil și, așa cum rezultă din încercările lui Catilina de a-și apropia masele de sclavi, promițîndu-le în schimb libertatea — sclavii erau solicitați la acțiuni politice importante îndreptate împotriva vîrfurilor celor mai reacționare ale păturii stăpînilor de sclavi. Vezi Appian, *Răzb. civile*, II, 5.

[89] Este vorba despre un sacrificiu celebrat în cinstea zeității Bona Mater (Damia). Bărbații nu aveau acces la această ceremonie. Cicero a profitat de împrejurare pentru a petrece noaptea spre 4 decembrie în Capitoliu, păzit de o puternică gardă militară. Plutarh, *Cicero*, XIX, 2.

[90] Adunările Senatului au continuat în zilele de 4 și 5 decembrie. În ședința din 5 decembrie, Cicero a întrebat, în mod oficial, Senatul, ale cărui rînduri se subțiaseră între timp (lipseau Piso, Clodius, Gabinius etc. (Ambrosius, Schol. *In Cat.*, IV, Ed. Orelli, p. 370) ce hotărîre înțelegea să ia cu privire la acuzație.

91 Printre alţii, şi consulul designat, Decimus Iulius Silanus, care a fost primul personaj consultat de Cicero asupra părerii ce o are. Plutarh, *Cicero*, XX. Afirmaţia că Caesar a fost cel dintîi senator care a emis o altă propunere cu privire la pedepsirea acuzaţilor nu este exactă. Ştim din Appian, *Răzb. civile*, II, 5—6, că lucrurile nu au fost aşa; opinia pentru lăsarea în viaţă a acuzaţilor a fost mai întîi formulată de Tiberius Claudius Nero, căruia i s-au raliat mulţi alţi senatori, printre care şi celălalt consul designat, L. Murena, precum şi Q. Lutatius Catulus, decanul de vîrstă al Senatului. Caesar a întărit numai această propunere, în calitatea sa de pretor designat. Ceva mai tîrziu (vezi XXXVIII, 17), Caesar şi-a făcut un titlu de glorie din această atitudine. Teza sa susţinea că nu se poate aplica o pedeapsă care nu intră în prevederile legislaţiei romane şi că execuţia acuzaţilor ar fi putut reprezenta un precedent periculos. Discursul lui Caesar este reprodus de Sallustius, *Catilina*, LI.

92 Opinia lui Caesar era pe punctul de a triumfa. Pînă şi L. Quintus Cicero, fratele consulului i se alăturase. Cicero a pronunţat atunci a patra Catilinară, discurs lipsit de vlagă şi ţinută, pe care ulterior l-a remaniat. Sallustius nu pomeneşte nimic despre acest discurs, iar Plutarh dă în rezumat o versiune diferită faţă de textul lui Cicero. După Cicero a luat cuvîntul Cato.

93 Aluzie la consulul designat Silanus.

94 Principalii acuzaţi, Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius şi Ceparius, au fost executaţi prin strangulare după ce, în prealabil, fuseseră mutaţi în cea mai groaznică închisoare a Romei, Mamertina, carceră săpată în stînca Capitoliului. Aici se afla o subterană umedă (*Tullianum*, de la vechiul cuvînt latin *tullius*=izvor), destinată condamnaţilor la moarte, care slujea şi ca loc de execuţie. În acest *Tullianum* fusese odinioară executat Iugurtha şi tot aici peste cîţiva ani va fi executat şi Vercingetorix. Sallustius, *Catilina*, IV, Plutarh, *Cicero*, XXII.

Cicero, prin votul Senatului, se credea pus la adăpost de orice neplăceri. Lucrurile însă nu s-au dovedit aşa. Vezi mai departe, cartea XXXVIII, 14. Cel care cîştigase acum partida era Caesar, nu Cicero.

95 Dio reproduce foarte p… lerius Maximus, V, … îl ajunsese din ur… Înainte de a-l … „eu nu te-ar… triva patriei, c…

96 Adică în anul 63 î.…

97 T. Attius Labienus, t… Caesar, alături de care v… fost acela care a intentat … tor C. Rabirius. Vezi capitolu…

98 **Dio se întoarce în timp** la even… povestite în capitolele anterioare. Con… P. Servilius Vatia Isauricus, generalul … împotriva piraţilor (vezi nota 50 la cartea … Q. Lutatius Catulus, Caesar a jucat o carte pe … strălucit. Cf. Plutarh, *Caesar*, VII şi Sueto… *sar*, XIII.

99 Q. Metellus Nepos, fostul locotenent al lui Pompeius, int… rîndurile tribunilor plebei în decembrie 63. Nepos pregătea … toarcerea lui Pompeius. Caesar şi L. Calpurnius Bestia erau în spatele lui Nepos. Despre felul cum Cicero a modificat formula jurămîntului, vezi Cicero, *Ad. Fam.*, V, 2.

100 În a doua jumătate a lunii ianuarie 62.

101 Informaţia nu este exactă. Catilina, care juca rolul de consul, abia dacă a putut strînge 20 000 de oameni, repartizaţi în două legiuni. În trupele lui Catilina intraseră mulţi coloni din Etruria, profund nemulţumiţi de politica agrară dusă de Roma.

102 Q. Metellus Celer îl încolţise pe Catilina venind din nord, din Gallia Cisalpină, unde recrutase 3 legiuni, iar fostul consul, C. Antonius, îi bara drumul spre Roma. Sallustius, *Catilina*, VII.

103 Incapacitatea militară a lui Antonius era unanim recunoscută. Metellus, în schimb, era unul dintre şefii militari care lupta-

seră sub ordinele lui Pompeius în Asia, unde dobîndise o faimă binemeritată.

104 Un senator cu rang pretorian, era cunoscut ca un om cu mari merite militare. Sallustius, *Catilina,* LIX, 6.

105 Lupta s-a dat în regiunea oraşului Pistoria (Pistoia). Din cei 20 000 de oameni, pe care-i avusese Catilina cu cîteva zile mai înainte, nu mai rămăseseră decît 3 000.

106 Appian, *Răzb. civile,* II, 44 şi Diodor, XXXVI, 14, nu sînt de acord cu cifra de 3 000, ei dau, respectiv, cifrele de 10 000 şi 6 000 de oameni.

107 În greceşte σύμμαχοι *(socii).* „Aliaţi" era numele dat în mod oficial la Roma italicilor.

108 Cf. Suetonius, *Caesar* XVII, şi Cicero, *Ad. Attic.,* II, 24.

109 Vezi mai sus, nota 99. Portretul tribunului Q. Metellus Nepos, la Cicero, *Ad. Fam.,* V, 2.

110 Această propunere, susţinută de Caesar şi de Lucius Calpurnius Bestia a fost făcută în plină criză politică, în ziua de 2 decembrie 62. În noaptea de 2 spre 3 decembrie, tribunul Metellus strînsese în for gladiatori şi sclavi, cu scopul de a intimida Senatul. Plutarh, *Cicero,* XXIII, *Cato Minor,* XXVI.

111 La instigaţia lui M. Porcius Cato, care, pentru a da o contralovitură, a determinat Senatul să voteze abolirea limitelor impuse de legea *Terentia Cassia,* cu privire la distribuţiile de grîne. Era vorba de o măsură demagogică, pentru a contracara acţiunile Partidului democrat, în fruntea căruia se afla mereu prezent C. Iulius Caesar. Cicero *In Verr.,* II, 20 şi III, 70. Plutarh, *Caesar,* VIII şi *Cato Minor,* XXVI, 1.

112 În calitatea sa de tribun al plebei. Cf. Cicero *Ad. Fam.,* V, 2, 8 şi Plutarh, *Cato Minor,* XXVII—XXIX.

113 Cassius Dio omite să precizeze că Caesar, care îl susţinuse făţiş pe Metellus Nepos, fusese demis din funcţia de pretor în care intrase pe ziua de 1 ianuarie. Contrar lui Metellus Nepos, Caesar s-a prefăcut că se înclină în faţa hotărîrii Senatului şi, după cîteva zile a fost reintegrat în magistratura pe care

o deţinea. Totul nu era
publică cu privire la
Cicero şi Plu
Caesar, XVI.

114 Chiar în zi
ţiei lui Nepo
calitate de preto
a-şi fi însuşit sume
plului lui Jupiter Cap
fuseseră date în seama lu
nată celui mai bătrîn dintre
Ad. Attic.; II, 24 şi Sueton

115 Ceva mai tîrziu (în anul 46), Sena
Catulus să dispară de pe frontispiciul
lui lui Catulus a fost înscris numele lu
Vezi mai departe, XLIII, 14.

116 M. Pupius Calpurnius Piso, consul în 61, ală
lerius Messala. Cf. Cicero, *Ad. Attic.,* I, 1
doi consuli, dintre care primul era omul lui Pompeius,
moarte.

117 Această întîmplare petrecută cu prilejul sărbătorii zeiţei Bo
Mater *(Damia),* vezi mai sus nota 89, se află povestită pe
larg la Plutarh, *Caesar,* IX—X; Cicero, XXVIII;
Titus Livius, *Perioch.* CIII. Sărbătorile *Damia* se celebrau în luna decembrie, de către femei căsătorite, dar numai în casa unui magistrat învestit cu *imperium* (consulul sau pretorul). Soţia lui Caesar, Pompeia (a doua soţie) era o nepoată a lui Sulla.

118 Cassius Dio omite să adauge că P. Clodius a fost totuşi chemat în Curie, să dea socoteală în faţa senatorilor, la cererea lui Q. Cornificius. Senatul era mulţumit să se iste un scandal în jurul numelui celui mai temut opozant al său, C. Iulius Caesar. Sărbătorile ţinute s-au anulat şi o anchetă oficială s-a deschis asupra cazului din casa marelui pontifice. Cu acest prilej, Caesar s-a văzut nevoit s-o repudieze pe Pompeia. Cu tot amestecul lui Cicero în defavoarea lui Clodius (vezi Cicero,

Ad. Attic., I, 13, 14 și 16) acesta a fost achitat în luna mai. 61. Vezi mai jos, cap. 46.

119 Cf. Plutarh, *Caesar*, X, 4 și Suetonius, *Caesar*, LXXIV.

120 Adică în cursul anului 62 î.e.n.

121 Vezi XXXVI, 14.

122 Clodia, soția lui Q. Metellus Celer, acuzată public de Cicero pentru o asemenea crimă. Vezi *De Responso Harusp.*, XVIII.

123 Cf. Plutarh, *Cicero*, XXIX și Cicero, *Ad. Attic.*, I, 15, 3.

124 Vezi, în această privință, *Aulus Gellius*, N. A., III, 18. Înscrierea se făcea pe baza unei legi speciale, *lex Ovinia*.

125 Edil curul era L. Domitius Achenobarbus.

126 Vezi Titus Livius, *Perioch.*, CIII.

127 Aceste evenimente se petreceau încă în cursul anului 62, după bătălia de la Pistoria, în care a căzut Catilina.

128 Pompeius s-a întors în Italia în decembrie 62. Plutarh, *Pompeius*, XLIII și Velleius Paterculus, II, 40, 3. El a debarcat la Brundisium. Drumul spre Italia Pompeius l-a presărat cu etape lungi și recreative în insulele Lesbos și Rhodos, la Efes și la Atena, unde în cinstea sa s-au dat mari serbări și s-au organizat concursuri literare, conferințe de sofiști celebri, jocuri care întruneau mii de persoane. La Efes, Pompeius, după o mare paradă militară, a împărțit trupelor ce-l însoțeau uriașa sumă de 384 milioane de sesterți. Vezi Plutarh, *Pompeius*, XLII și XLV; Appian, *Răzb. Mithrid.* 116; Plinius, *Nat. Hist.*, VII, 112 și XXXVII, 16.

129 Pentru anul 60.

130 Încă din cursul anului 62, Pompeius avusese ocazia să constate unele semne îngrijorătoare, Cato se împotrivise cu vehemență onorurilor propuse în cinstea lui Pompeius, de către tribunii T. Ampius și T. Labienus (vezi mai sus, cap. 21 și nota 42), iar Q. Metellus, cel care în luna mai a anului 62 primise triumful în urma campaniei din Creta, era dușmanul cel mai aprig al lui Pompeius.

131 Mucia, a treia soție a lui Pompe[illegible] Caesar telli, Celer și Nepos. Ea a fost [illegible] î.e.n. inte de sosirea acestuia în Italia, [illegible] ar cu purtarea ei scandaloasă. Pompeius, dup[illegible]doi Me- II, 44, cercat să încheie o alianță matrimoni[illegible]us îna- LVIII, pentru a-și consolida relațiile destul despre avea cu ordinul senatorilor. Această [illegible] înrefuzată. Vezi Cicero, *Ad. Attic.*, I[illegible]to, V, 2, 6. [illegible]le

132 Vezi XXXVI, 46 și nota 88 la XXXVI, [illegible] XXXVI.

133 Titus Lucius Flavius. Proiectul de lege a [illegible] Flavius în ianuarie 60. Redactată de Pompeius, (despre care avem numeroase amănunte în *Scriso* I a *Scrisorilor către Atticus*), compusă de Cicero să menajeze interesele Senatului.

134 De origine patriciană, Clodius nu putea deveni trib[illegible] decît dacă ar fi fost adoptat de un plebeu. Ca ado[illegible] legală, trebuia să fie ratificată în una dintre adunările[illegible] Cu toate acestea, cum aflăm de la Cicero, *Ad Attic.*, 4, tribunul care a propus adopția, C. Herennius, a prezentat rerea lui Clodius în comițiile tribute, nu în cele curiate, pe care, în calitatea sa de tribun, nu avea dreptul să le convoace. Clodius (care cu acel prilej cerea doar o *transitio ad plebem*) nu a izbutit să treacă în ordinul plebeilor decît un an mai tîrziu, cînd a fost adoptat de un oarecare P. Fonteius (prin *adrogatio* de astă dată), care putea să-i fie fiu. Cf. Cicero, *De domo sua ad Pontific.*, XIII; XV—XVI; XXIX. Caesar consul, Pompeius augur și Crassus pontifice, au înlesnit această adopție. Vezi Jules Girard, *Manuel de Droit Romain*, 1929, p. 186, și Jean Gaudemet *Institutions de l'Antiquité*, Sirey, 1967, p. 312 și p. 485, în special despre rolul comițiilor curiate în perioada republicană, nota 4.

135 Acestea erau obligații lăsate de Sulla fiului său, pe cale testamentară. Cicero, *Oratio pro P. Cornelio Sulla*, XIX.

136 De fapt, nu al Lusitaniei, ci al Hispaniei Ulterior (Spania de dincolo de Ebru), Plutarh, *Caesar*, XI; Suetonius,

Caesar, VII şi XVIII. Caesar a fost propretor în Spania în anul 61—60. Propretura n-a putut-o obţine decît cu ajutorul financiar al lui Crassus, care i-a acordat un împrumut substanţial pentru potolirea pretenţiilor creditorilor săi, care nu-i dădeau voie să părăsească Roma.

137 Caesar îndeplinise funcţia minoră de cvestor în Spania cu 8 ani în urmă. Despre visul de la Cadix, vezi Suetonius, *Caesar*, VII. Simbolic, mama reprezenta patria. Cf. Plutarh, *Caesar*, XXXII.

138 Plutarh, *Caesar*, XXXI, urmează o altă tradiţie. Caesar a citit o povestire despre Alexandru şi atunci a avut criza pe care o pomeneşte şi Dio.

139 Sierra Estrella.

140 Insula Berlenga.

141 Astăzi, la Corogne.

142 Galicia. În Plinius, *Nat. Hist.*, IV, 34: Galacia.

143 Despre campania lui Caesar în Hispania Ulterior (Spania de dincolo de Ebru) vezi şi Appian, *Răzb. civile*, II, 8, 27—28. Despre ceea ce a cîştigat Caesar în materie de prestigiu, Velleius Paterculus, II, 43, 4 iar din punct de vedere material, Suetonius, *Caesar*, LIV. Caesar s-a întors la Roma, în primăvara anului 60.

144 Alegerile de consuli pentru anul viitor se ţineau vara, de obicei în luna august.

145 Vezi Plutarh, *Caesar*, XIII care menţionează imposibilitatea, din punct de vedere legal, de a cere în acelaşi timp un triumf şi consulatul. Candidatul la consulat trebuia negreşit să se afle în încinta Romei, iar Caesar, în calitate de petiţionar la triumf, nu avea dreptul să intre în Roma, cînd a sosit ziua Comiţiilor consulare. El ceru totuşi îngăduinţa Senatului să candideze în absenţă, deşi nu împlinise încă vîrsta legală (41 de ani). Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 18. În urma opoziţiei lui Cato, Caesar renunţă la triumf, intră în Roma şi se înscrise în ultimul moment pe listele de candidaţi.

146 Acelaşi lucru îl spune Plinius, *Nat. Hist.*; VIII, 42, despre Bucefal, calul lui Alexandru.

147 Ca şi cu 10 ani în urmă pe vremea consulatului lor comun, Pompeius şi Crassus învrăjbiţi şi urîndu-se reciproc, (vezi Appian, *Răzb. civile*, I, 121; II, 9; Plutarh, Crassus, XII; Pompeius, XXII), au ajuns la concluzia că e mai bine să se cruţe. Aşa s-a încheiat la Lucca acea înţelegere tripartită, pusă la cale de Caesar, cunoscută sub numele de „primul triumvirat" (luna iulie 60 î.e.n.). Plutarh, urmînd pe Cicero de altfel, explică foarte bine echilibrul de forţe politice ale anului 60 în biografia lui *Crassus*, VII. Aristocraţia senatorială, care se credea victorioasă după înăbuşirea complotului lui Catilina, s-a văzut dintr-o dată ţinta atacurilor lui Caesar (Plutarh, *Caesar*, XIV), susţinut în mod tacit de Pompeius şi de Crassus. Manevrele senatorilor cu scopul de a contracara puterea crescîndă a lui Caesar, care în acţiunile sale se bucura de sprijinul plebei, s-au dovedit neputincioase. Colegul de consulat al lui Caesar, C. Calpurnius Bibulus, reprezentant al partidei senatoriale a fost complet anihilat de uriaşa personalitate a lui Caesar. Din întîmplare, acelaşi Bibulus fusese colegul lui Caesar şi în timpul magistraturii de edil. Vezi cap. 8 la această carte.

148 În greceşte τὰ ἑταιρικά, (subînţeles συστηματα) vezi mai sus cap. 54: καὶ τὰς ἑταιρίας ἔχοντε =„susţinuţi de partide puternice". Este vorba despre asociaţiile denumite *sodalicia* sau *Collegia sodalicia* (de la cuvintele lat. *sodalitas*, *sodalicium*, cu caracter politic, care au provocat mari tulburări în perioada de la sfîrşitul Republicii Romane. Vezi mai departe şi cartea XXXVIII, cap. 13 şi nota 30 la această carte. Relativ la *collegia sodalicia* Kornemann, RE, IV (1900), art. *Collegia*, col. 390—391.

149 În acest pasaj, sentimentele proaristocratice ale lui Cassius Dio sînt exprimate făţiş.

150 Încheiată în secret, după toată probabilitatea în cursul anului 60, înţelegerea între Crassus, Pompeius şi Caesar nu a fost dată în vileag decît în cursul anului 59. Niciodată acest triumvirat nu a căpătat o confirmare oficială. Vezi Cicero, *Ad. Attic.* II, 1, 6 şi Appian *Răzb. civile*, II, 9.

CARTEA XXXVIII

[1] Anul 59 î.e.n.

[2] Alături de alte proiecte de legi, depuse la începutul consulatului său, Caesar a înfăţişat Senatului în martie 59 şi proiectul unei legi agrare (care avea ulterior să devină *lex Iulia agraria*) prin care spera să-şi atragă simpatia maselor largi, în special pe aceea a foştilor veterani ai lui Pompeius. În acest proiect, care cuprindea multe prevederi utile, semnalate de Cassius Dio, Caesar relua unele măsuri din programul de reforme economice şi politice întocmit de fraţii Gracchi. Printre altele, el propunea ca viitorii beneficiari ai reformei agrare să nu fie autorizaţi a-şi înstrăina loturile decît după o perioadă de 20 de ani. Appian, *Răzb. civile*, III, 2 (5). Dreptul de a se bucura de prevederile legii Iulia urmau să-l capete nu numai veteranii, ci şi surplusul plebei urbane, lipsită de mijloace de trai. Cf. Plutarh, *Caesar*, XIV.

[3] Interesele majore ale patricienilor în domeniul agriculturii erau legate tocmai de pămînturile fertile din *Ager Campanus*. Caesar a crezut că este mai cuminte să se abţină de la includerea acestui teritoriu în prevederile proiectului său. De la împărţirile de pămînt, prevăzute de proiectul de lege, era exclus şi teritoriul Etruriei. Cicero, *Ad. Fam.*, XIII, 4, 2.

Cu patru ani mai înainte, la începutul anului 63, *rogatio Servilia*, care fusese înaintată spre ratificare de către P. Servilius Rullus, întîmpinase o vie opoziţie tocmai pentru că prevedea împărţirea teritoriului campan. Vezi cartea XXXVII, cap. 25 şi nota 50 la această carte. În spatele proiectului de lege înaintat de Servilius se aflase odinioară tot Caesar, care acum dorea să ocolească obiecţiile aduse unui proiect de lege lipsit, pe acea vreme, de perspectivele reale. Ulterior, parte din teritoriul campan a fost totuşi împărţit familiilor cu numeroşi copii, în afară de prevederile legii. Vezi mai departe cap. 7 şi nota 16.

[4] Cicero a refuzat să facă parte din această comisie. Vezi *Ad Attic.*, IX, 2. În schimb, Pompeius, precum şi M. Valerius Messala, un binecunoscut adversar al lui Caesar, au făcut parte dintre membrii ei.

[5] Pentru a ilustra afirmaţia lui Dio se cuvine să semnalăm participarea la lucrările acestei comisii a lui Cn. Tremellius Scrofa, expert în problemele agrare, *Varro, De Agricultura*, II, 1.

[6] Încheiată în anul precedent, între Caesar, Pompeius şi Crassus.

[7] În limba greacă νεοχμῷ ἀρεσκόμενος, traduce expresia latinească *amator rerum novarum*, „iubitor de răscoale, de mişcări politice". Opoziţia lui Cato faţă de legea agrară a lui Caesar este relatată de Aulus Gellius în povestirea tribunului Capito Ateius, *Noctes Atticae*, IV, 10.

[8] Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 10. Despre legea agrară propusă de Caesar, în anul 59, informaţii se află şi la Plutarh, biografiile *Cato Minor*, XXXVII şi *Pompeius*, XLVII, precum şi la Suetoniu s, *Caesar*, XX, izvor pe cît se pare, urmat direct de Dio.

[9] Appian, *op. cit.*

[10] Adică M. Calpurnius Bibulus, prieten personal la lui M. Cato şi fruntaş al partidului aristocrat.

[11] Vezi XXXVII, 49 şi nota 131 la această carte; cap. 50 şi nota 133, la această carte.

[12] Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 11.

[13] Referitor la acest grup din opoziţie, vezi Plutarh, *Caesar*, XXI.

[14] Textul în acest loc este incert. Dacă traducerea după lecţiunea lui Boissevain este corectă (în greceşte ἄλλοι τε καὶ ὁ Μέτελλος «ὁ ἐς τὸν Νουμιδικόν»), înseamnă că Dio se referă aici la Q. Caecilius Metellus, consulul din 109 î.e.n., supranumit Numidicus.

[15] Cf. Plutarh, *Cato Minor*, XXXII şi urm.

[16] Această măsură privitoare la *Ager Campanus* contravenea propunerii iniţiale a lui Caesar, cu privire la legea sa agrară. Introducerea unui paragraf referitor la Campania, în textul legii agrare Iulia, echivala cu o replică usturătoare dată opoziţiei aristocrate. Teritoriul Campaniei se afla sub dominaţia romană de mai bine de un secol, dar nu fusese încă colonizat de Roma, deşi în această privinţă încercările nu au lipsit. După

votarea legii agrare a lui Caesar, în Campania au fost colonizate aproximativ 20 000 de familii, care posedau 3 copii. Velleius Paterculus, II, 44 și Cicero, *In Rullum*, Oratio II, 33—34.

[17] Vezi *Comentariul* la *Fragmente*, nota 366 privitoare la reformele propuse de Caius Gracchus. Programul politic al lui C. Gracchus prevedea și însemnate concesii acordate publicanilor.

[18] Despre nemulțumirile încercate de Pompeius cînd s-a întors din Asia, vezi mai sus XXXVII, 49 și 50.

[19] Cato a fost pretor în anul 54 î.e.n., Plutarh, *Cato Minor*, XLIV.

[20] Prin cuvîntul „curia" a fost tradus cuvîntul grec τὸ γένος, care are aici un sens politic general: acela de „corp cetățenesc". Bănuiesc că Dio se referă aici, în general, la tehnica votării, atît în comițiile centuriate, cît și în cele tribute, care țineа seama de voturile colectivelor cetățenești, nu de voturile individuale. Vezi nota 51 la cartea XXXVI. Jean Gaudemet, *op. cit.*, pp. 274—275.

[21] Informația a fost preluată de Dio de la Suetonius, *Caesar*, XX.

[22] Cassius Dio omite în acest capitol să menționeze importanța *rogației Vatinia* din aprilie 59, prin care lui Caesar i se atribuia pe o durată excepțională, de cinci ani, comanda supremă atît în Illiria cît și în Gallia, cu dreptul de a-și numi singur legații și de a înființa colonii romane în teritoriile cucerite. La dispoziția lui Caesar erau puse deocamdată trei legiuni, însă „imperatorul" avea dreptul să facă noi recrutări. Sprijinită de Crassus și Pompeius (după înțelegerea de la Lucca) *rogatio Vatinia* a devenit *lex Vatinia*. Caesar și-a îndreptat însă eforturile spre vest, adică spre cucerirea Galliei, amînînd pentru mai tîrziu o eventuală expediție în bazinul Dunării inferioare unde, deocamdată, Burebista (sau tatăl acestui rege?) nu mai reprezenta un pericol imediat. J. Carcopino, *Jules César*[2] (1965) pp. 134 și urm.; *Istoria României*, vol. I, pp. 286—287; vezi nota 94 la cartea XLIII.

[23] Pe Calpurnia, fiica lui L. Calpurnius Piso, pe care Caesar a avut-o ca soție legitimă pînă la moartea sa, în martie 44 î.e.n. Dubla căsătorie a lui Pompeius cu Iulia și a lui Caesar cu Calpurnia a avut loc la 1 mai 59. Velleius Paterculus, II, 44, 5; Appian, *Răzb. civile*, II, 13; Plutarh, *Pompeius*, XLVIII, 3 și *Caesar*, XIV, 3.

[24] Despre acest pretins complot al lui L. Vettius, care a avut loc la sfîrșitul lui septembrie 59, părerile istoricilor vechi erau împărțite. Este de ajuns să comparăm textul lui Cassius Dio cu cel al lui Appian, *Răzb. civile*, II, 12, pentru a ne da seama de deosebiri. La Appian, Vettius apare în plin For, ținînd în mînă un pumnal; el strigă că a fost trimis de Bibulus, de Cicero și de Cato, pentru a-l asasina pe Caesar. Declarațiile pe care ulterior Vettius le-a făcut în fața Senatului, demască însă un impostor. Multă lume bănuia că Vettius (care în 62 îl învinuise pe Caesar de participare la conjurația lui Catilina, vezi mai sus, XXXVII, 41) avea acum o înțelegere tainică cu Caesar, pentru a-i denigra pe adversarii acestuia. Vezi Cicero, *Ad Attic.*, II, 24. Aruncat în închisoare, Vettius a fost ulterior ucis fără judecată.

[25] Este vorba despre pledoaria ținută de Cicero în favoarea lui Caius Antonius Hybrida, fostul său coleg de consulat în 63 și fost proconsul în Macedonia în 61. Să ne amintim că proconsulatul Macedoniei îi fusese cedat lui C. Antonius de însuși Cicero. Vezi XXXVII, 33. Acest discurs judiciar al lui Cicero nu ni s-a păstrat.

[26] Despre încercarea dezastruos terminată a lui C. Antonius Hybrida, de a reprima revolta cetăților elenice din Dobrogea în anul 61 î.e.n. (la un interval de 11 ani după expediția lui M. Terentius Varro Lucullus) vezi *Istoria României*, vol. I, p. 286 și p. 477. V. Pârvan a fost primul istoric român care a ridicat problema intervenției directe a lui Burebista în alungarea lui C. Antonius de pe teritoriul dobrogean. *Getica, O protoistorie a Daciei*, Acad. Rom., Mem. secț. istorice, S. III, București 1926, pp. 77—78.

În această privință vezi și R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în vol. cit. la nota 26 la cartea XXXVII, p. 97—98; Idem, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968,

pp. 26—27; D. M. Pippidi, *Sec. I î.e.n. de la Mithridates la Burebista*, în vol. cit., *Contribuţii la istoria veche a României*, pp. 281—282.

În aceste studii „revolta" oraşelor pontice împotriva contribuţiilor la care erau impuse de romani, susţinute de triburi bastarne şi gete, este explicată ca o reacţie comună a grecilor şi băştinaşilor bastarni şi geţi, împotriva asupririi romane. Hadrian Daicoviciu, în *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, Editura Dacia, 1972, pp. 37—38, nota 120 îşi exprimă însă convingerea că aceste triburi denumite de Dio „sciţii bastarni" nu puteau avea nici o legătură cu triburile conduse de Burebista. Cf. p. 69—70. Campania pontică a lui Burebista este datată de H. Daicoviciu, după o indicaţie a lui Dio Chrysostomus (XXXVI, 4) între 55 şi 50 î.e.n. Unul dintre acuzatorii lui Antonius a fost tînărul Marcus Caelius Rufus. Cicero, *Pro Caelio Rufo* XXXI. Cf. T. Livius, *Perioch.*, CIII. În urma acestui proces, C. Antonius s-a exilat la Cephallenia (Corfu).

[27] Vezi XXXVII, 45 şi nota 119 la această carte.

[28] Transferul lui Clodius în ordinul plebeilor a avut loc în aceeaşi zi cu procesul intentat lui C. Antonius Hybrida. Despre adopţiunea lui Clodius, vezi nota 134, la cartea XXXVII.

[29] Începînd cu Asinius Pollio, care s-a arătat ostil lui Cicero, în literatura istorică din timpul Imperiului roman. curentul anticiceronian se accentuează tot mai mult, tendinţă manifestă şi la Cassius Dio. Despre acest curent anticiceronian, *Th. Zielinski, Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, Leipzig, Berlin, 1912 pp. 280 şi urm.; E. Gabba, *Note sulla polemica anticiceroniana di Asinio Pollione*, Rivista di Studi Italiani, 69, 1957; Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio*, p. 46 şi urm.

[30] *Collegia* (sodalicia) asociaţiile politice din Roma, (cu o bază religioasă), care deveniseră o adevărată forţă, fuseseră suprimate în anul 68, în timpul consulatului lui L. Caecilius Metellus şi a lui Q. Marcius Rex, reprezentanţi de frunte ai oligarhiei senatoriale. Vezi Cicero, *In Pisonem*, IV şi *Pro Sestio*, XV şi XXV. În capitolul citat din *In Pisonem*, Cicero precizează că, în afara vechilor grupări politice, în anul 58 au luat fiinţă şi alte cîteva noi asociaţii. Reînfiinţarea *collegiilor*, alături de legea privitoare la distribuţiile de grîne, a contribuit la creşterea simpatiei de care se bucura partidul „popularilor" (*populares*). Printr-un *Senatus-Consultum* din cursul anului 56, ele au fost din nou interzise şi apoi desfiinţate în anul 55 prin *lex Licinia de sodalicus*. Kornemann, articolul *Collegia* din RE, IV, (1900), pp. 390—391. Vezi şi XXXVII, nota 148.

[31] În această privinţă vezi Titus Livius, XXXVII, 24—25.

[32] Procedeu folosit, între alţii, şi de colegul de consulat al lui Caesar, M. Bibulus. Vezi mai sus cap. 6 la această carte.

[33] Legea lui Clodius abroga dispoziţiile legilor Aelia şi Fufia, prin care votul Adunării depindea de rezultatele comunicate de augur după consultarea semnelor „divine". Informaţia la Cicero, *In Pisonem*, discutată la nota 30. Vezi J. Carcopino, *Jules César*, ed. cit., pp. 158 şi urm. şi nota 72 la cap. II, unde este pusă în discuţie o problemă de cronologie asupra acestei legi.

[34] Această observaţie făcută de Dio, pare să fie traducerea directă a cuvintelor lui Velleius Paterculus, II, 45: „P. Clodius . . ., în timpul tribunatului său, a înfăţişat un proiect de lege care prevedea că oricine suprimase viaţa unui cetăţean roman, fără ca acesta să fi fost legal condamnat, era pasibil de a fi trimis în exil. Prin aceste cuvinte, chiar dacă Cicero nu era nominal citat, era, în fapt, singura persoană vizată". Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 15 şi Plutarh, *Cicero*, XXII.

[35] Vezi mai sus XXXVII, 31 şi nota 67 la această carte.

[36] În special în *Catilinara* a IV-a.

[37] Cicero, *Ad Attic.*, II, 18: „Sînt poftit de Caesar cu multă eleganţă să iau parte la campania pe care acesta o conduce, în calitate de locotenent al său". Contrar afirmaţiilor lui Dio (după cît se pare, în capitolele în care povesteşte exilul lui Cicero din anul 58, Dio s-a inspirat direct din mărturiile lăsate de Cicero însuşi), Plutarh, susţine că Cicero a fost acela care l-a implorat pe Caesar să-l ia cu sine în Gallia, Cicero, cap. 29—30.

[38] Pompeius fusese căsătorit cu sora lui Metellus Celer, rudă cu Clodius. Vezi XXXVI, 49 şi 51 precum şi notele 131 şi 134 la această carte.

[39] Informația despre intervenția lui Hortensius și Curio se află doar la Dio. Ea lipsește din povestirile lui Plutarh *(Cicero)* și A p p i a n, *Răzb. civile,* II, 14.

[40] Cf. P l u t a r h, *op. cit.,* XXX și A p p i a n, *op. cit.,* 15 care amplifică amănuntele despre deznădejdea lui Cicero. Acesta umbla neras, în haine cernite, implorînd mila publică. Clodius, urmărindu-l cu înverșunare, poruncea uneori acoliților săi să arunce cu pietre și cu noroi după Cicero, deși în jurul oratorului se strînsese o gardă destul de puternică de partizani ai acestuia, care-l apărau.

[41] Această statuetă, pe care Cicero o avea de multă vreme în casa sa, era un obiect mult îndrăgit de orator. P l u t a r h, *op. cit.* și C i c e r o, *De domo sua,* LVII; *Ad Attic.,* VII, 3. *Ad Fam.,* XII, 25. Depunerea statuetei a fost făcută în luna aprilie 58.

[42] În anul 75 î.e.n. Am tradus prin „guvernator" cuvîntul grec προστάτης. În realitate, Cicero nu a fost decît propretor, la Lilybaion, în vestul Siciliei. Tot el a susținut cauza sicilienilor în procesul intentat de aceștia împotriva lui Verres.

[43] Această interzicere venea din partea lui C. Vergilius, guvernatorul de pe acea vreme al Siciliei. Profund abătut, Cicero s-a văzut nevoit să se îndrepte spre Brundisium și de aici să se îmbarce pentru Dyrrachium. P l u t a r h, *Cicero,* XXXI. De la Dyrrachium Cicero plecă mai departe în Epir, la Thessalonic, unde ajunse spre sfîrșitul lunii mai. P l u t a r h, *op. cit.,* Cicero, *Ad Attic.,* III, 7. Aici a rămas 5 luni, timp în care multe s-au schimbat la Roma. Pompeius s-a hotărît, în vremea aceasta, să-l recheme pe Cicero, pentru a-l folosi în lupta sa împotriva lui Caesar. Vezi, mai departe, XXXIX, 6. În general, pentru relațiile dintre Cicero și Caesar util de consultat J. K l a s s, *Cicero und Caesar, Ein Beitrag zur Aufhellung ihrer gegenseitige Beziehungen,* Dissert. Gissen., Historische Studien, 354, Berlin, 1939.

[44] Personajul Philiskos, introdus de Cassius Dio în cartea XXXVIII a *Istoriei* sale este un personaj fictiv. Dialogul dintre Cicero și Philiskos, imaginat de Dio, nu are nici o justificare din punct de vedere istoric. Cel mult constituie o anticipare relativă la întoarcerea lui Cicero din exil, povestită de Dio în XXXIX, 8—9. Din punct de vedere filozofic însă, acest dialog certifică intensele lecturi ale lui Dio din opera lui Cicero și o profundă cunoaștere a stării de spirit prin care trecuse Cicero în perioada exilului. În compoziția acestui discurs, de tipul obișnuitelor *Consolationes,* adresate unui exilat (în grecește asemenea compoziții purtau titlul de περὶ φυγῆς), se găsesc numeroase ecouri din scrisorile către Atticus, spicuite îndeosebi din cartea a III-a. Dio a folosit, așadar, un material autentic ciceronian, cînd a compus această *Consolatio.* Cf. pasajul asemănător scris de P l u t a r h în biografia Cicero, XXXII.

Se cuvine adăugat că discursul lui Phyliskos, conține și multe speculații filozofice contemporane, de origine stoică. După o informație a lui P h y l o s t r a t o s, *Vitae Sophistarum,* II, 30, acest Philiskos a fost un retor care a trăit la Atena, pe vremea lui Dio. Vezi articolul *Philiskos,* în RE., XIX, 2 (10), pp. 2387—2388. Despre acest Philiskos mai vezi și articolul lui F. M i l l a r, *Some Speeches in Cassius Dio* în „Museum Helveticum", nr. 18, 1961, pp. 11—22 și *A Study of Cassius Dio, ed. cit.,* p. 50; de asemenea Karl Büchner, *M. Tullius Cicero* în RE. 13A, 1939, pp. 1267—1269.

[45] Cf. *Ad Attic.,* III, 3; 8, 2—4; III, 10; 12; 15.

[46] Celebrul medic grec din secolul al V-lea, fondatorul școlii medicale din Cos, cu orientare materialistă.

[47] Demokedes din Crotona, medic grec care a trăit spre sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n., ajuns în robie la perși, laolaltă cu prizonierii greci luați de satrapul persan Oroites de la Polycrates, tiranul din Samos, Demokedes a devenit ceva mai tîrziu medicul de curte al regelui Darius. Printr-o stratagemă, el a izbutit totuși să se reîntoarcă în Grecia. H e r o d o t, *Istorii,* III, 129—137.

[48] Ecou din *Catilinara* I, cap. 11.

[49] Vezi *Frag.* 24_4 și 25_7 precum și notele 87 și 95 la *Fragmente.*

[50] Vezi *Frag.* 63 și nota 320 la *Fragmente.*

[51] În legătură cu M. Livius Drusus, vezi nota 391 la *Fragmente,* Cf. Florus, *Epitome,* III, 17 şi Seneca, *De Brevitate Vitae,* VI.

[52] Vezi *Frag.* 26_{1-3}, precum şi notele 96, 97 şi 98 la *Frag.*

[53] Thucydides, care a participat în calitate de strateg la apărarea cetăţii Amfipolis, în timpul războiului peloponesiac, nu a putut salva cetatea în faţa atacurilor generalului spartan Brasidas. După acest eşec (vezi Thucydides, *Războiul peloponesiac,* IV, 104—106, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966). Thucydides a fost nevoit să trăiască departe de patrie timp de 20 de ani (între 424—404 î.e.n.), perioadă pe care a consacrat-o operei sale, *Războiul peloponesiac;* Xenofon a fost şi el nevoit să plece în exil din Atena (pentru tot restul vieţii), în anul 394 î.e.n., sub acuzaţia de „laconofilie" (simpatie pentru Sparta). Xenofon participase la campania condusă de regele Agesilau în Asia Mică, împotriva satrapului persan Pharnabazes. Sparta l-a despăgubit, acordîndu-i un vast domeniu, Skillus, în Elida. Activitatea literară a lui Xenofon s-a desfăşurat în cea mai mare parte în Peloponeş, împletită cu grija pe care scriitorul a avut-o pentru cultivarea domeniului său. Vezi Plutarh, *Moralia, Despre exil,* XIV: „Muzele, profitînd de colaborarea cu exilul, au întocmit cele mai frumoase şi mai renumite opere: atenianul Thucydides a compus *Istoria războiului între peloponesieni şi atenieni,* pe cînd se afla în Tracia, în preajma localităţii Skapte-Hyle iar Xenofon şi-a scris operele la Skyllus în Elida".

[54] M. Valerius Corvinus, unul dintre urmaşii lui M. Valerius Maximus, fusese de şase ori consul. Cognomenul Corvinus îl dobîndise în urma înfrîngerii unui gal, cu ajutorul unui corb. Vezi Zonaras, *Epitome,* VII, 25, 8.

[55] C. Marius a fost de şapte ori consul, însă a murit la 18 zile după intrarea sa în funcţia celui de al şaptelea consulat. Vezi nota 408 la *Fragmente.*

[56] Cf. Plutarh, *Cicero,* XLIX.

[57] Anticipaţie, procedeu frecvent în discursurile de genul aceluia compus de Dio.

[58] Cicero a fost rechemat în Italia la un interval de 16 luni după plecarea sa din Roma. Appian, *Războ. civile,* II, 16 şi Plutarh, *Cicero,* XXXIII. În fapt Cicero nu s-a reîntors în Italia decît ceva mai tîrziu.

[59] Vezi XXXIX, 6.

[60] Despre felul cum ajunsese la Roma Tigranes cel tînăr, fiul lui Tigranes, regele Armeniei, vezi XXXVI, 53 (în anul 66 î.e.n.). Cf. Plutarh, *Pompeius,* XLV şi XLVIII. Tigranes cel tînăr făcuse parte din cortegiul prin care Pompeius şi-a sărbătorit triumful împotriva lui Mithridates. L. Flavius era un pretor însărcinat cu paza prizonierului regal.

[61] Adică averea lui Aulus Gabinius, unul dintre consulii anului 58. După cîte pretinde Cicero, *In Pisonem,* XII, abia acum Gabinius şi-a dat pe deplin seama de primejdia pe care o reprezenta activitatea lui Clodius pentru partida în fruntea căreia se afla Pompeius. Cît despre Pompeius, care crezuse că avea în Clodius un aliat, vezi comentariile făcute de Appian, *Războ. civile,* II, 15 şi 16, precum şi Plutarh, *Cicero,* XXXIII.

[62] Acelaşi L. Ninnius Quadratus, devotatul prieten al lui Cicero, care îl ajutase şi în trecut pe acesta împotriva lui Clodius. Vezi mai sus cap. 14 la această carte.

[63] La calendele lunii iunie, anul 58. Dio reia în XXXIX, 6—9, într-o formă ceva mai amplă, discuţia despre împrejurările politice care au dus la rechemarea lui Cicero din exil.

[64] Despre felul cum a ajuns Cato guvernator în Cipru în urma uzelilor lui Clodius, care dorea să-l înlăture de la Roma, vezi îndeosebi Plutarh, *Cato Minor,* XXXIV—XXXV; Appian, *Războ. civile,* II, 23; Appian însă, în mod greşit, aşază această misiune a lui Cato în Cipru, tocmai în anul 53, anul cînd Pompeius a girat singur consulatul; Titus Livius, *Perioch.,* CIV; Velleius Paterculus, II, 45, precum şi Cicero, *Pro Sestio,* XXVIII; *De domo sua,* VIII şi urm. Insula Cipru ajunsese protectorat roman prin testamentul lui Ptolemeu Alexandros.

[65] Acest Ptolemeu era fiul natural al regelui Ptolemeu Alexandros şi fratele lui Ptolemeu al XIII-lea Auletul. Ptolemeu s-a sinucis înainte de sosirea lui Cato în insulă.

[66] A p p i a n, *Răzb. civile,* II, 23, S t r a b o n, *Geografia,* XIV (684). Despre această întîmplare, vezi şi Cassius Dio XXXVI, 17.

[67] Expediţiile purtate de Caesar împotriva helveţilor şi apoi împotriva şefului german Ariovistus sînt povestite de Caesar însuşi în cartea I a *Răzb. gallic.* Acesta este, după toată probabilitatea, principalul izvor urmat de Dio pentru redactarea cap. 36—50 din cartea a XXXVIII-a, deşi nu este exclus ca Dio să fi avut înaintea ochilor şi textul pierdut pentru noi al lui Titus Livius cu privire la Războiul gallic. Plutarh, în biografia lui Caesar, rezumă cartea I a *Războiului gallic* în capitolele XVIII şi XIX; V e l l e i u s P a t e r c u l u s, II, 44—46, dă prea puţine indicaţii asupra începutului campaniei lui Caesar în Gallia. Confruntarea textului lui Dio cu mărturiile lui Caesar din *Războiul gallic* este aşadar strict necesară. Să se observe că Dio încearcă să explice motivele care l-au determinat pe Caesar să înceapă cucerirea Galliei într-o manieră personală (dacă nu cumva îl urmează pe Titus Livius, criticîndu-i adesea nemăsurata ambiţie personală). Vezi E. S c h w a r t z, articolul *Cassius* în R.E., III, p. 1707 şi Michel Rambaud, *L'art de la déformation historique dans les Commentaires de César*[2], Paris, Les Belles Lettres, 1966, p. 112. Aceeaşi, *Bibliografia,* indică lucrări mai vechi despre povestirea istorică a lui Cassius Dio asupra războaielor gallice, dintre care citäm: J. M e l b e r, *Der Bericht des Dio Cassius über die gallischen Kriege.* Progr. des Max. Gymnasium in München, 1891 (la p. 398), G. M. C o l u m b a, *Cassius Dione e la guerre galliche di Cesare,* AAN, XXII, Napoli, 1902 (la p. 382).

[68] Sediul neamului helvet era regiunea din preajma lacurilor Geneva şi Constanţa, care se prelungeşte spre munţii Jura şi Alpii Retici. M. R a m b a u d, *op. cit.,* p. 112 şi urm.

[69] Migrarea helveţilor era determinată de marile mişcări de triburi din sud-vestul Germaniei.

[70] Cf. *Răzb. gallic,* I, 7. Dio nu precizează că Caesar se afla încă la Roma, cînd a sosit vestea despre migrarea helve-

ţilor. Caesar s-a îndreptat imediat spre nord, în marşuri forţate, ajungînd în Gallia transalpină în luna aprilie 58. Dio susţine că intenţia helveţilor era aceea de a se fixa la poalele Alpilor; Caesar, în schimb, *op. cit.,* precizează că helveţii încercau să traverseze Provincia (sudul Franţei), pentru a se fixa în locuri mai fertile decît cele pe care le părăseau.

[71] Populaţia gallică din Provincie, care ocupa bazinul inferior al Ronului la vest de lacul Geneva.

[72] Pe Ron.

[73] Sequanii locuiau între Sena, Ron şi bazinul Rinului, întinzîndu-se către munţii Vosgi şi Jura. Era una dintre cele mai numeroase şi mai puternice populaţii din Gallia.

[74] Haeduii, de asemenea, o puternică populaţie gallică, erau vecinii sequanilor; ei ocupau teritoriul care se întindea între Sena şi Loara. Haeduii erau aliaţi ai romanilor.

[75] Cf. C a e s a r, *Războiul gallic,* I, 9 şi urm.

[76] *Ibidem,* cap. 10. În acest capitol Caesar explică că prezenţa helveţilor în regiunea Tolosei ar fi constituit o primejdie pentru provincia romană.

[77] Arar: Sena.

[78] Cf. *Războiul gallic,* I, 14.

[79] Bibracte, oraş al haeduilor (astăzi Autun). Desfăşurarea acestei lupte este descrisă de către C a e s a r în *Răzb. gallic,* I, 25—26. Dio relatează, foarte pe scurt, conţinutul acestor capitole, renunţînd la citarea numelor de populaţii şi a numelor proprii aparţinînd unor şefi galli.

[80] *Ibidem,* cap. 28. Dio nu pomeneşte nimic despre triburile tulingilor şi ale latobrigilor care-i însoţeau pe helveţi.

[81] În cap. 34 din această carte Dio continuă să insiste asupra motivelor de ordin personal care l-au determinat pe Caesar să poarte războiul din Gallia. Vezi în această privinţă *Răzb. gallic,* nota 103 la cartea I.

[82] Germanii. În povestirea sa Cassius Dio foloseşte în permanenţă de aici înainte numele de *celţi* cînd se referă la triburile ger-

manice, păstrînd numele de *galli* pentru locuitorii din Gallia. Despre împrejurările în care germanii au fost chemaţi în Gallia de către arverni şi de către sequani, vezi *Răzb. gallic*, I, 31 şi urm.

83 Caracterizarea marelui şef al triburilor germanice (suebi) făcută de haeduanul Diviciacus, în textul lui Caesar, trece drept un model de portret literar. *Războiul gallic*, I, 31. Relativ la justificarea operaţiilor de război întreprinse de Caesar împotriva lui Ariovistus, R a m b a u d, *op. cit.*, p. 115 şi urm. Vezi şi H. D a i c o v i c i u, *op. cit.*, p. 69.

84 Cf. *Răzb. gallic*, I, 34—35 şi Florus, Epitome, III, 10, 12.

85 Vesontio (azi Besançon, oraş al sequanilor, unul din neamurile gallice care ceruseră ajutorul german în neînţelegerile care dezbinau unitatea triburilor gallice. C a e s a r, *Războiul gallic*, I, 36—37. Vezi J. C a r c o p i n o, *César*[2], *op. cit.*, pp. 715 şi urm.

86 Adică pe comandanţii legiunilor.

87 În latineşte *praefecti militum*.

88 Discursul pe care Dio îl atribuie lui Caesar înaintea bătăliei de la Vesontio, corespunde, în intenţia lui Dio, discursului reprodus de însuşi Caesar în *Războiul gallic*, I, 40. Cu toate acestea, deosebirile de structură şi de concepţie sînt evidente. E. S c h w a r t z, *Griech. Geschichtschreiber*, ed. cit., p. 426 şi urm. este de părere că Dio, în expunerea sa despre războaiele gallice, scrie în spiritul lui Titus Livius, ale cărui cărţi despre expediţia lui Caesar în Gallia (astăzi pierdute) le mai avea probabil la dispoziţie. Aceeaşi părere este exprimată de E. Schwartz şi în RE., *art. cit.*, pp. 1706—1707. În acelaşi fel interpretează Schwartz şi apariţia unor numeroase comentarii şi adausuri personale în textul lui Dio (mai ales sub forma de discursuri scrise). *Epitomele* liviane pe care le posedăm au fost retuşate, susţine Schwartz, în favoarea lui Caesar.

În cuvîntarea din cartea a XXXVIII-a cap. 36—46, ţinută de Caesar în faţa comandanţilor militari ai legiunilor care urmau să-l înfrunte pe Ariovistus, Dio a găsit prilejul potrivit să introducă propriile sale păreri despre rostul războiului şi modul cum trebuie conduse operaţiile militare. Crîmpeie din

alte discursuri asemănătoare se află, de pildă, şi în *Frag.* 40_{14-16} (despre tiranie); *Frag.* 57_5; Cartea XLI, 27—36 etc. La P l u t a r h, *Caesar*, XIX, împrejurările în care Caesar pronunţă discursul din ajunul bătăliei de la Vesontio, sînt cu totul altfel înfăţişate.

89 Ecoul tucidideic referitor la doctrina despre avantajele „sîrguinţei", a activităţii depuse de „omul întreprinzător" (πόλυπραγμοσὺνη) dezvoltată de Thucydides îndeosebi în cărţile I, III şi V ale operei sale *Răzb. peloponesiac*. Această doctrină îşi are obîrşia în discuţiile despre stat, purtate de sofişti.

90 Dio introduce în acest capitol plin de consideraţii filozofice banale şi un loc comun, deseori întîlnit în *Istoriile* lui Herodot; bunăstarea individului stîrneşte invidia.

91 Cf. T h u c y d i d e s, *Răzb. peloponesiac*, I, 70, *ed. cit.*, „Într-adevăr, ei atenienii sînt dornici de a săvîrşi lucruri noi, plănuiesc şi săvîrşesc repede ceea ce au plănuit, în timp ce voi vă mulţumiţi să păstraţi cele ce aveţi, să nu reflectaţi la nici o înnoire, iar cu fapta să nu duceţi la bun sfîrşit nici ceea ce este necesar". Apropierea discursului atribuit de Dio lui Caesar cu discursul corintianului din cartea I a *Răzb. peloponesiac* este evidentă.

92 Aluzie la războaiele purtate odinioară de Roma cu latinii, sabinii, etruscii, volscii şi alţii.

93 Cf. F l o r u s, *Epitome*, I, 13; II, 4; III, 2.

94 Gallia Narbonensis. Vezi nota 1 la cartea I a *Răzb. gallic, ed. cit.*

95 O neatenţie de redactare. Ariovistus era sueb sau celt, nu allobrog. În legătură cu originea etnică a lui Ariovistus, M. R a m b a u d, *A propos d'Arioviste et des Germains*, Revue d'Études anciennes, 1959, pp. 121—133.

96 O astfel de motivare a războiului purtat de Caesar împotriva lui Ariovistus lipseşte cu desăvîrşire în *Răzb. gallic*, I, 40—41. Despre motivarea lui Caesar, vezi R a m b a u d, *op. cit.*, p. 116.

97 Sfîrşitul acestui lung discurs compus de Dio corespunde totuşi, pe alocuri, discursului lui Caesar din *Răzb. gallic*, I, 40, fapt care dovedeşte că Dio a consultat direct şi textul scris de Cae-

sar: „Chiar dacă, după toate cele ce am spus, nu mă va urma nimeni, eu tot voi pleca, însoţit numai de legiunea a X-a, de care sînt sigur şi care îmi va servi de cohortă pretoriană".

98 Dio susţine că printre cei care-l însoţeau pe Caesar se găseau şi oameni destul de luminaţi ca să-şi dea seama de realităţi şi de ceea ce urmărea Caesar.

99 Caesar l-a întîlnit pe Ariovistus numai după şapte zile de marşuri forţate. *Răzb. gallic,* I, 41.

100 Dio omite să amintească obiectul acestor negocieri, relatate de Caesar *în Răzb. gallic,* I, 43—45.

101 La Caesar, *op. cit.,* cap. 51, lucrurile sînt altfel înfăţişate: germanii au fost nevoiţi să accepte lupta, nu ei au început-o.

102 Aceste amănunte nu se află la Caesar. Ele au fost preluate, după toată probabilitatea, din Herodot, VII, 225 (descrierea bătăliei de la Thermopylae): „în acest loc, elenii se apărară cu săbiile, cîţi dintre ei se întîmplau să mai aibă, cu mîinile şi cu dinţii".

103 Nici acest amănunt nu se află la Caesar.

104 Caesar, *Răzb. gallic,* I, 54 şi Plutarh, *Caesar,* XIX.

CARTEA XXXIX

1 P. Cornelius Lentulus Spinther şi Q. Caecilius Metellus Nepos, consuli în 57 î.e.n.

2 Despre neamul belgilor şi locurile pe care le ocupau, vezi Caesar, *Răzb. gallic,* I, 1. Expediţia lui Caesar împotriva belgilor formează subiectul celei de a doua cărţi a *Răzb. gallic.* Comparată cu textul lui Caesar, expunerea lui Dio este presărată cu mari pete albe, deşi, în mod vădit, Dio rezumă cele ce a citit din Caesar. Faţă de Plutarh, biografia *Caesar,* şi de Appian, *Istoria Romană,* IV, (Despre războaiele gallice) şi *Răzb. civile,* II, Dio rămîne un epitomator. Cu privire la izvoarele folosite pentru această carte, vezi E. Schwartz; art. *Cassius,* RE. (3), col. 1700.

3 Trib belgic care locuia la nord de Marna, în bazinul rîului Aisne (Auxunos; în lat. *Axona),* afluent al Oisei. De la ei vine numele

oraşului Reims (Durocortorum Remorum). Caesar aflase situaţia critică din nord, în urma înştiinţării care îi fusese trimisă de Labienus. Cf. *Răzb. gallic,* II, 1—2.

4 *Ibidem,* 6—7.

5 Nervii, populaţie mixtă germano-belgică, care ocupa teritoriul din preajma oraşului belgian Namur. Expediţia împotriva nervilor este descrisă de Caesar în *Răzb. gallic,* II, 15 şi urm. Vezi şi Appian, *op. cit., Epitome* din IV, 4.

6 Atuaticii (aduatucii), vecinii nervilor, erau tot o populaţie mixtă. El locuiau în bazinul superior al Meusei. Vezi Caesar, *Răzb. gallic,* II, 29 şi urm.

7 După cîte aflăm din Caesar, *op. cit.,* II, 34, P. Crassus, fiul lui M. Licinius Crassus, a izbutit să-i subjuge pe rînd pe veneţi, unelli, oisismi etc. populaţii maritime care locuiau pe ţărmurile Oceanului Atlantic. Despre calităţile deosebite ale acestui legat al lui Caesar, Cicero, *Ad Fam.* XIII, 16.

8 Cf. *Răzb. gallic,* II, 35.

9 Începînd cu acest capitol, Dio rezumă cartea a III-a a *Răzb. gallic.*

10 În capitolul 6 al cărţii XXXIX, Dio reia firul povestirii despre împrejurările reîntoarcerii din exil a lui Cicero (anul 57 î.e.n.), întrerupt în cartea precedentă, cap. 30.

11 Cicero însuşi mărturiseşte în *Pro Sestio,* XXXIII că a fost ajutat de P. Cornelius Lentulus Spinther.

12 Cicero, *Pro Milone,* XIV.

13 Cicero, *Pro Sestio,* IV.

14 *Ibidem,* XL.

15 Vezi nota 58 la cartea XXXVIII. Rechemarea lui Cicero a avut loc, în mod oficial, la 25 ianuarie 57. Despre entuziasmul stîrnit la Roma de această rechemare, Plutarh, *Cicero,* XXXIII. Vezi şi N. I. Barbu, *Istoria literaturii latine,* pp. 348—349.

16 Abia spre sfîrşitul lunii august 57 î.e.n. Decretul de rechemare nu fusese publicat decît la 4 august 57.

[17] Cicero, *Ad Attic.*, IV, 1 și *Pro Sestio*, LXIII.

[18] Cicero, *De domo sua*, V; cf. Plutarh, *Cicero*, XXXIII și urm.

[19] Adică o construcție provizorie, ridicată din lemn.

[20] Ca să discute asupra măsurilor necesare de combatere a foametei, senatorii fuseseră convocați în templul Concordiei, Cicero, *op. cit.*, VIII.

[21] Adică era învestit cu o putere asemănătoare cu cea din anul 63 î.e.n. Vezi cartea XXXVI, 37. Cf. Cicero, *op. cit.*, IV—VI și *Ad Attic.*, IV, 1. Plutarh, *Pompeius*, XLIX.

[22] Lucrarea pomenită aici de Dio este menționată de însuși Cicero în *Ad Attic.*, II, 6 sub titlul de *Anecdota* (Ἀνέκδοτα). Este cunoscută și sub titlul de *De consiliis suis*.

[23] Este vorba de libertul lui Cicero, Tiro, care îi slujea drept scrib. Deoarece textul grec al lui Cassius Dio cuprinde cuvintele τῷ παιδί (sclavului), în loc de „libertului", cuvintele au fost traduse și prin „fiului său"; lucrul este evident imposibil, deoarece fiul lui Cicero, Marcus, nu avea la această dată decît 8 ani. Vezi F. Millar, *op. cit.*, p. 49.

[24] Principalul izvor asupra modului cum Cicero și-a recuperat bunurile după întoarcerea sa din exil rămîne discursul *De domo sua ad Pontifices*, ținut la 30 septembrie 57; alături de acest izvor pot fi consultate și *De responso ad Haruspices*, VI și urm. precum și Ad Attic., IV, 1 și 2.

[25] Vezi cartea XXXVII, cap. 51 și nota 134 la această carte. Cu privire la ilegalitatea adoptării lui Clodius de către un plebeu, Cicero, *De domo sua*, cap. XIII și XV. În limba greacă φρατριατικὸς νόμος : *lex curiata* care reprezenta o derogare de la dreptul familial. Numai printr-o asemenea lege se putea face o adopție *(adrogatio)*, care îngăduia trecerea unui patrician în ordinul plebei. O asemenea lege trebuia votată de către comițiile întrunite pe curii și era precedată de o anchetă asupra cazului respectiv, făcută de pontifi Jules Girard, *Manuel de Droit Romain*, *op. cit.* p. 187 și Jean Gaudemet, *op. cit.*, p. 485. *Les Organes Anciens, Les Assemblées.*

[26] Relativ la întîmplările legate de izgonirea lui Ptolemeu al XIII-lea Auletul din Egipt și reinstalarea lui pe tron de către Gabinius, afară de Dio, cele mai importante amănunte le aflăm din Cicero, *Ad Fam.*, I, 1—7; *Ad Quint.*, III, 1—9; *Ad Attic.*, IV, 16, 17 și 18; Plutarh, în biografiile lui *Pompeius* și *M. Antonius*, și Appian, *Syriaca*, LI, dau puține știri despre aceste întîmplări.

[27] Dezbaterile pentru a se găsi modalitatea ca Ptolomeu să fie readus în Egipt au durat din ianuarie pînă în martie 56 î.e.n. Au fost propuse diferite formule (printre care și aceea făcută de tribunul Canidius, ca însuși Pompeius să fie însărcinat cu readucerea în Egipt a regelui, vezi Plutarh, *Pompeius*, XLIV) cu intenția de a se păstra aparența legalității. Toate aceste propuneri au eșuat însă. În continuare, vezi cap. 16 la această carte.

[28] L. Marcius Philippus și Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, consuli în 56 î.e.n.

[29] Consulii și pretorii, magistrați superiori în republica romană, erau învestiți cu puterea pe care le-o conferea magistratura respectivă *(imperium)*, în baza unei *lex curiata;* majoritatea atribuțiilor vechilor comiții curiate fuseseră preluate de către comițiile centuriate; legea de învestitură a magistraților superiori, adusă spre 1 martie al fiecărui an, purta însă formal vechea denumire de *lex curiata*, căci era votată de comițiile întrunite pe curii. Vezi Jules Girard, *op. cit.*, la nota 25, p. 34 și Jean Gaudemet, *op. cit.*, pp. 312—313 și 485 și urm.

[30] Adică pînă în luna februarie 56 î.e.n., înainte de învestirea noilor consuli cu *imperium consulare*.

[31] Vezi *Frag.* 4_5 și nota 10 la *Fragmente*.

[32] Cato se reîntorcea din Cipru, nude fusese trimis de Clodius, la începutul anului 58. Vezi mai sus, XXXVIII, 30 și nota 64 la această carte.

[33] Vezi nota 65 la cartea XXXVIII.

[34] Între anii 58 și 56 î.e.n.

[35] Mai exact, în cursul unui naufragiu pieriseră copiile documentelor, iar în timpul unui incendiu, originalul. Plutarh, *Cato*

Minor, XXXVIII—XXXIX Cato a fost nevoit să-şi justifice activitatea prin depoziţiile verbale ale intendentului general al bunurilor regelui Ptolemeu.

[36] Cf. Plutarh, *Pompeius,* XLIX—LII.

[37] Pentru anul 55 î.e.n.

[38] Cu ajutorul unei *intercessio* tribuniciene. Tribunal care s-a opus alegerilor consulare era tocmai Caius Cato. Vezi Valerius Maximus, VI, 2, 6.

[39] Adică anul 56 î.e.n. Datorită manevrelor lui Crassus şi Pompeius, *legea curiată* pentru alegerile consulare nu a putut fi ratificată de Senat pînă la sfîrşitul anului 56.

[40] Despre ajutorul acordat de tînărul Crassus lui Pompeius, în alegerile consulare pentru anul 55 (care efectiv s-au ţinut abia în ianuarie 56) vezi şi Plutarh, *Caesar,* LII. Dintre principalele magistraturi, singură cenzura nu a căzut în acel an sub controlul triumvirilor. Ea a fost atribuită lui P. Servilius Isauricus şi lui M. Valerius Mesalla. În felul acesta, prevederile înţelegerii de la Lucca între Caesar, Pompeius şi Crassus, încheiată în luna aprilie a anului 56, aveau cele mai bune şanse de a fi traduse în viaţă.

[41] Aceeaşi informaţie şi la Plutarh, *Cato Minor,* XLII.

[42] Cf. Plutarh, *Pompeius,* LIII. Consulii, pretorii şi cenzorii erau aleşi de către comiţiile centuriate. Edilii curuli şi cvestorii de către comiţiile tribute. Vezi notele 113 şi 114 la cartea XLIII.

[43] Această informaţie asupra duratei promagistraturilor acordate consulilor din anul 55 se află în istoriografia latină numai la Titus Livius, *Perioch.,* Cf. Velleius Paterculus, II, 46 şi Suetonius, *Caesar,* XXIV, o menţionează în mod implicit, raportînd-o la durata *imperium*-ului prelungit pentru Caesar pînă la 1 martie 50; aceeaşi tăcere şi la Appian, *Răzb. civile,* II, 13, precum şi la Plutarh, *Pompeius,* LII.

Rogatio Trebonia, care răsturna toate prevederile legale cu privire la promagistraturi, a fost prezentată, după toate probabilitatea, în luna martie 55. J. Carcopino, *Hist. Rom.* vol. II, César, p. 743, nota 116; idem, *Jules César,* pp. 178—180.

[44] După ce *rogatio Trebonia* a devenit cu mari dificultăţi *lex Trebonia,* Pompeius şi Crassus, în faţa nemulţumirii exprimate de partizanii lui Caesar, au propus şi prelungirea comandamentului deţinut de acesta în Gallia, pe o durată egală cu cea a comandamentelor obţinute de ei, adică pînă în martie 50 (*rogatio Licinia-Pompeia.* Appian, *Răzb. civile,* II, 18. Plutarh, *Pompeius,* LII, precum şi istoricii romani Velleius Paterculus, II, 46 şi Suetonius, *Caesar,* XXIV, sînt de acord în a fixa această *prorogatio imperii* pentru Caesar la o durată de 5 ani, cf. *Răzb. gallic,* VIII, 39 (trad. rom. *ed. cit.,* p. 309 şi nota 36 la cartea VIII). Singur Cassius Dio în acest capitol al cărţii XXXIX vorbeşte de o durată de 3 în loc de 5 ani, cînd se referă la prelungirea comandei supreme deţinute de Caesar în Gallia. După J. Carcopino, *Hist. Rom.,* César, p. 774, nota 117, Dio menţionează în acest capitol situaţia de fapt şi nu prevederile legii *Licinia-Pompeia* din anul 55 î.e.n. cu privire la prorogarea *imperium*-ului lui Caesar în Gallia. În mod efectiv Caesar a deţinut comanda în Gallia pînă în anul 50 î.e.n. În total, comanda supremă acordată în mod legal lui Caesar în Gallia a durat 8 ani, şi anume din 58 pînă în 51 (inclusiv).

[45] Reprezentanţii autorizaţi ai opoziţiei senatoriale.

[46] Caius Ateius Capito şi Publius Aquilus Gallus, citaţi mai sus la cap. 32.

[47] Tribunul Publius Aquilus Gallus. Aceste evenimente se petreceau în luna martie 55.

[48] L. Ninnius Quadratus. Vezi nota 62 la cartea XXXVIII.

[49] *Rogatio Licinia Pompeia,* menţionată mai sus la nota 44.

[50] Q. Hortensius Hortalus, renumitul orator, fost consul în 69 î.e.n.

[51] Cassius Dio renunţă să enumere şi celelalte legi aduse de Pompeius spre votare în timpul consulatului său din 55, cum ar fi între altele o *lex Pompeia de iudiciis,* menţionată de Cicero în *Philippica,* I, cap. 8, deoarece această activitate legislativă a lui Pompeius nu a avut o însemnătate deosebită.

[52] Cicero, *In Pisonem,* cap. XXVII dă anumite informaţii despre aceste manifestări.

[53] Prodigalităţile lui Pompeius, în timpul consulatului său din anul 55, au stîrnit nenumărate ironii în cercurile senatoriale. Vezi, de pildă, Cicero, *Ad Fam.*, VII, 1, epistolă presărată cu aluzii răutăcioase la activitatea consulului, care se străduia să-şi atragă simpatia plebei. Despre aceste jocuri posedăm şi mărturiile lui Plutarh, *Pompeius*, L—LII şi ale lui Plinius, *Nat. Hist.*, începutul cărţii VIII, capitole din care probabil s-a inspirat şi Dio. Despre libertul lui Pompeius, Demetrios, pomenit în acest capitol de Cassius Dio, vezi Flavius Iosephus, *Ant. Iud.*, XIV, 4; *Răzb. Iud.*, I, 7.

[54] Aceiaşi tribuni menţionaţi mai sus, la nota 46.

[55] Cf. Velleius Paterculus, II, 46 şi Lucan, *Silvae*, III, v. 126.

[56] Expediţia lui Crassus în Partia este povestită de Dio în cartea XL a *Istoriei* sale. Sfîrşitul tragic al lui Crassus alcătuieşte cuprinsul capitolului 27.

[57] Începînd cu cap. 40 din cartea XXXIX, Dio reia firul întrerupt al expunerii sale cu privire la expediţia lui Caesar în Gallia. Campania împotriva veneţilor, populaţie gallică aşezată pe coasta Atlanticului, în sudul actualei Bretagne (vezi harta Galliei de la sfîrşitul volumului) este povestită de Caesar începînd cu cap. 8 al cărţii III din *Răzb. gallic*.

[58] Numele ofiţerilor romani reţinuţi de veneţi sînt citate de Caesar, *op. cit.*, III, 8.

[59] În textul grec *Ligros*, care transpune lat. *Liger:* Loara.

[60] Decimus Iunius Brutus, legat al lui Caesar, era fiul consulului din anul 77. El fusese adoptat de Postumius Albinus, consul în 59 şi purta cognomenul de Albinus. În cursul războiului civil a luptat alături de Caesar. El a fost acela care a contribuit la cucerirea Marsiliei, pe care a asediat-o în fruntea unei flote credincioase cauzei lui Caesar. Vezi, mai departe, cartea XLI, cap. 19. În anul 48 a fost numit guvernator al Galliei Cisalpine, pe care a refuzat s-o părăsească după asasinarea lui Caesar, hotărîre care l-a adus în conflict cu Antonius. După încheierea celui de la doilea triumvirat, Decimus Brutus, în calitatea sa de principal părtaş la complotul din 44, a căzut victimă răzbunării lui Antonius.

[61] Descrierea corăbiilor venete, cu detalii mult mai numeroase, se află la Caesar, *op. cit.*, III, cap. 13.

[62] Fazele acestei bătălii navale, prezentată într-o manieră dramatică, sînt departe de a fi povestite întocmai ca la Caesar, în III, 14 şi 15, *op. cit.* În schimb, cf. Herodot, *Istorii*, VIII, 86—87.

[63] Caesar, *op. cit.*, III, cap. 14.

[64] Morinii şi menapii locuiau la nord-est de veneţi, pe coasta Atlanticului, în regiunea porturilor Boulogne şi Calais. Vezi harta Galliei la sfîrşitul volumului.

[65] Această încercare neizbutită de a-i cuceri pe morini se află menţionată şi de Caesar, în III, 28—29 din *Răzb. gallic.*

[66] Cf. Caesar, *op. cit.*, III, cap. 17. Unellii sau venellii ocupau peninsula Cotentin din Normandia.

[67] Sporit şi prin numărul altor triburi gallice, care se alăturaseră lui Viridovix. Caesar, *op. cit.*

[68] Deoarece detaliile acestei lupte susţinute de Q. Titurius Sabinus diferă la Caesar. *Răzb. gallic*, III, cap. 18—19, faţă de Titus Livius, ipoteza lui E. Schwartz despre o informaţie mai amplă a lui Dio asupra războaielor gallice, devine cu atît mai plauzibilă. Vezi nota 88 la cartea XXXVIII.

[69] Sfîrşitul acestui capitol corespunde însă întocmai sfîrşitului cap. 19 din cartea III din *Răzb. gallic:* „căci gallii pe cît sînt ei de iuţi şi de înclinaţi să înceapă un război pe atît sînt de slabi şi incapabili să ţină piept nenorocirilor". Trad. rom., p. 147.

[70] Cf. Caesar, începutul cap. 20 din cartea III a *Răzb. gallic*, copiat de Dio. Vezi mai sus, nota 7.

[71] Descrierea acestui ţinut, făcută cu mai multe detalii, poate fi citită în Plinius, *Nat. Hist.* IV, 17. Acesta numeşte Aquitania *Gallia Comata*, adică „Gallia pletoasă", Prin *Celtica* (Κελτική) Dio înţelege Gallia celtică, care ţinea de Gallia independentă. Vezi *Răzb. gallic*, trad. rom., nota 1 la cartea I, p. 322.

[72] *Sotiati (Sotiates, Sontiates)* este numele real transmis de C a e s a r, *op. cit.* III, 21. Textul original din Dio prezintă forma eronată *apiati.*

[73] Cf. C a e s a r, III, 23. Cei care luptaseră în Spania sub ordinele lui Sertorius, de la care avuseseră multe de învăţat în privinţa tacticii militare, au fost aleşi comandanţi ai detaşamentelor gallice.

[74] Numele tuturor acestor triburi se află înşirate de C a e s a r, III, 27.

[75] Începînd cu capitolul 74 din cartea XXXIX, Cassius Dio rezumă conţinutul cărţii IV din *Răzb. gallic.* Cu privire la triburile germanice care pe vremea expediţiei lui Caesar în Gallia populau malul drept al Rinului, vezi notele 2 şi 3 la cartea IV a *Răzb. gallic,* pp. 341—342. Treverii erau o populaţie mixtă, gallo-germanică, care ocupau ţinutul dintre Rin şi Maas, adică bazinul Mosellei. Cu privire la suebi, vezi la aceeaşi lucrare nota 105 la cartea I.

[76] Cassius Dio nu menţionează convorbirile care au avut loc între Caesar şi delegaţiile germanice, reproduse în cap. 7—9 din cartea IV a *Răzb. gallic.* În general, Dio rezumă, foarte pe scurt, evenimentele descrise de Caesar în cartea IV.

[77] Cf. C a e s a r, *Răzb. gallic,* IV, 13, 1. Lucrurile sînt cu totul altfel înfăţişate de Caesar, care pune accentul pe dorinţa de trădare a germanilor. Despre măsurile nepermise luate de Caesar în această campanie, vezi nota 20 la cartea IV a *Răzb. gallic.* Caesar a fost foarte viu criticat în Senatul roman, îndeosebi de Cato, pentru faptul că a violat dreptul ginţilor, care impunea respectarea soliilor. Asupra modului deformat cum prezintă Caesar evenimentele, M. R a m b a u d, *op. cit.,* p. 102.

[78] *Ibidem,* 14.

[79] *Ibidem,* 16. Sicambrii (Sugambrii) făceau parte din puternicul neam al suebilor. Ei locuiau în dreapta Rinului, în ţinutul Ruhr.

[80] Prin *celţi,* Dio înţelege germani. Vezi nota 82 la cartea precedentă.

[81] Despre felul cum a fost construit acest pod măreţ, simplă demonstraţie a forţei romane, vezi C a e s a r, *Răzb. gallic,* IV, 17. Ubii erau o populaţie germanică, care locuiau în regiunea actualului Köln (Colonia); Ubii erau duşmanii puternicilor neamuri ale suebilor. Despre aceste evenimente vezi şi P l u t a r h, *Caesar,* XXII.

[82] Vezi nota 25 la cartea IV a *Răzb. gallic.* Despre campaniile militare ale lui Caesar din anii 56 şi 55, una dintre cele mai competente şi mai complete expuneri istorice se află la C. J u l l i a n, *Histoire de la Gaule,* ed., IV, tom III, 1921, Paris. De folos pentru înţelegerea campaniilor militare ale lui Caesar rămîne şi lucrarea lui R. A. C o n s t a n s, *Guide illustré des campagnes de César en Gaule,* Belles Lettres, Paris, 1929.

[83] Adică pe germani.

[84] Cn. Iulius Agricola, socrul istoricului Tacitus, căruia Tacitus i-a închinat o monografie. Sub Vespasian şi urmaşii acestuia, Titus şi Domiţian, Agricola a deţinut timp de 7 ani guvernămîntul Britanniei (anii 77—84), timp în care s-a distins în mod deosebit în funcţia pe care a deţinut-o. T a c i t u s, *Agricola,* XVIII—XX.

[85] Adică în jurul anului 230 e.n.

[86] Într-o încercare anterioară (vezi mai sus, notele 64 şi 65 la această carte), Caesar nu izbutise să-i înfrîngă pe morini.

[87] Prima incursiune a lui Caesar în Britannia a fost povestită de însuşi Caesar, în *Răzb. gallic,* IV, 20—38. În general, în aceste capitole, Dio îl urmează direct pe Caesar. Totuşi în capitolul 52 al acestei cărţi insistă ceva mai mult decît Caesar asupra pierderilor în oameni şi materiale de război suferite de romani. M. R a m b a u d, *op. cit.* pp. 98—100.

[88] În cinstea expediţiei lui Caesar în Britannia, au fost decretate 20 de zile pentru rugăciuni de mulţumire aduse zeilor; C a e s a r, *Răzb. gallic,* IV, 38. Deşi, în mod practic, incursiunea romană în Britannia din anul 56 î.e.n. nu a dus la nici un rezultat, răsunetul ei a căpătat o amploare extraordinară, care a contribuit la creşterea prestigiului lui Caesar şi la întărirea

ascendentului său asupra propriilor sale legiuni, cît şi asupra triburilor gallice.

[89] Astăzi Penalva del Castro. Vacceii se întindeau în vestul Spaniei, între regiunea Numantiei şi munţii Pirinei. Înfrîngerea lui Q. Metellus Nepos a avut loc în luna martie 55 şi a constituit unul dintre motivele invocate de tribunul Trebonius, pentru atribuirea celor două Hispanii (Citerior şi Inferior) lui Pompeius, care urma să le guverneze pînă în anul 50. Vezi mai sus, nota 43.

[90] Despre sosirea lui Ptolemeu Auletul la Roma şi modul în care Senatul roman îi respinsese pretenţiile, vezi mai sus, cap. 12—14 la această carte (anul 56 î.e.n.).

[91] Pompeius, după toate probabilităţile, avea consimţămîntul tacit al lui Caesar.

[92] Aceste oracole fuseseră date în anul 56. Vezi mai sus, cap. 15. Gabinius a pornit spre Egipt, însoţit de Ptolemeu, în primăvara anului 55.

[93] Zece mii de talanţi.

[94] Despre Phraates, vezi mai sus XXXVII, 6—7 şi cartea XL, 12, nota 17. Despre intervenţia lui Mithridates pe lîngă Gabinius, vezi şi Appian, *Syriaca,* LI. Phraates al III-lea a fost asasinat în anul 58 sau în anul 57; cel mai mare dintre fiii săi s-a proclamat rege sub numele de Orodes al II-lea; în anul 56, fratele său mai mic, Mithridates, s-a răsculat împotriva lui Orodes şi s-a refugiat în Syria, la Gabinius, căruia i-a cerut ajutor împotriva fratelui său.

[95] Vezi mai sus, XXXVII, 15—16.

[96] Fiica lui Ptolemeu Auletul, care fusese proclamată regină, în urma alungării tatălui ei. Vezi mai sus cap. 13 la această carte.

[97] Ştire confirmată şi de Strabon, *Geografia,* XVII, 796.

[98] Cf. Flavius Iosephus, *Ant. Iud.,* XIV, 6 şi *Răzb. Iud.,* VIII, 6. Strabon, *Geografia,* XIV, 558, adaugă că Archelaos, care fusese mare preot în Comana Pontului, pretindea că este fiul lui Mithridates al VI-lea Eupator. El a domnit în Egipt, alături de regina Berenice, timp de aproape 6 luni.

[99] Localitate situată la una dintre gurile de răsărit ale Nilului.

[100] În această bătălie pe uscat s-a ilustrat pentru prima oară Marcus Antonius, tribun militar în armata lui Aulus Gabinius. Plutarh, *Antonius,* IV.

[101] La sfîrşitul lunii aprilie 55. Gabinius s-a grăbit să se întoarcă în Syria, dar în Egipt a lăsat o puternică garnizoană pentru paza lui Ptolemeu, alcătuită îndeosebi din trupe auxiliare de germani şi de galli. Pompeius, după bătălia de la Pharsalus, cînd s-a îndreptat spre Egipt, spera ca fiul lui Ptolemeu Auletul, care urmase tatălui său la tron, să-şi aducă aminte de ceea ce făcuse el pentru părintele tînărului rege. Dar speranţele i-au fost înşelate. Pompeius avea să fie asasinat chiar de oamenii lăsaţi de Gabinius pentru paza Ptolemeilor. Vezi mai departe, XLII, 3—4. În mod practic, garnizoana romană lăsată de Gabinius în Egipt, inaugura viitoarea imixtiune a Romei în treburile politice ale Egiptului. Cf. Appian, *Răzb. civile,* V, 8, şi Cicero, *Pro Rabirio,* passim.

[102] Consulatul anului 54 revenise unor candidaţi care se urau de moarte între ei: Appius Claudius Pulcher era prieten personal cu Caesar şi rudă cu fiul mai mare al lui Pompeius; Lucius Domitius Achenobarbus, era un adversar binecunoscut al triumvirilor. La alegerile precedente pentru consulat (în 55) fusese înfrînt datorită presiunilor silnice ale lui Pompeius şi Crassus.

[103] Cicero, *Ad. Quint.* III, 2 observă, cu ironie, că Gabinius, care avusese pretenţii la triumf, s-a văzut nevoit să se furişeze noaptea în Roma. Reîntoarcerea lui Gabinius la Roma a avut loc la 28 septembrie 54. Procesul în care se ceruse pedeapsa capitală pentru Gabinius fusese intentat de L. Lentulus, care aparţinea partidei vrăjmaşe lui Pompeius, Cicero, *Ad Attic.,* IV, 16.

[104] Despre procesul lui Aulus Gabinius numeroase detalii se găsesc la Cicero, *Ad Quint.,* III, 3 şi *Ad Attic.,* IV, 16, importante pentru cunoaşterea echilibrului de forţe politice atunci în joc. Gabinius a fost achitat cu 70 de voturi împotriva a 32.

[105] Modul în care Cicero se disculpă de această bruscă schimbare de front în *Ad Quint.,* III, 9 şi *Pro Rabirio,* XII, nu a convins

pe nimeni. Cicero pretindea că dorește să trăiască în bună pace cu toată lumea, să nu moară dușmănit de nimeni!

166 Despre decesul Iuliei, în luna septembrie 54 și consecințele dispariției acestei femei, iubită atît de părintele, cît și de soțul ei, a se consulta textele lui Velleius Paterculus, II, 47, 2: Titus Livius, *Perioch.*, CVI; Plutarh, *Pompeius*, LIII și *Caesar*, XXIII.

107 C. Pomptinus fusese guvernator în Gallia. În anul 61 î.e.n. el reprimase o răscoală locală a allobrogilor. Vezi XXXVII, 47. Acest triumf, prin nimic justificat, a fost acordat lui Pomptinus în toamna anului 53, de un grup de senatori ostili lui Caesar, care doreau să întunece gloria faptelor de arme a comandantului suprem din Gallia. Vezi J. Carcopino, *Jules César*[2], 1965, p. 235.

CARTEA XL

1 Vezi nota 102 la Cartea precedentă.

2 Cf. Caesar, *Răzb. gallic.* IV, 38: „Numai două triburi din Britannia i-au trimis ostatici, pe cînd celelalte s-au sustras de la această obligație". Începînd cu cartea XL Dio rezumă cartea V din *Răzb. gallic.*

3 Peste 500 de corăbii. Vezi capitolul 2 și 5 din cartea V a Războiului gallic.

4 Britanni au luptat sub comanda lui Cassivellanus, care deținea comanda supremă a triburilor britannice în lupta împotriva invadatorului roman; aceste lupte, povestite pe larg de Caesar, *op. cit.*, IV, 11—19 sînt foarte pe scurt amintite de Dio. Despre izvoarele cărții XL și raportul între textul lui Dio și cel al lui Caesar, vezi E. Schwartz, *Griechische Geschichtschreiber*, p. 427 și urm.

5 Relativ la încheierea ostilităților în Britannia, vezi Caesar, *op. cit.*, V, 22—23.

6 Dio omite să pomenească și numele celuilalt șef eburon, Catuvolcos, Caesar, *op. cit.*, V, 24 și 26.

7 Aceste evenimente dramatice sînt mult mai pe larg și altfel povestite de Caesar, *op. cit.*, V, 32—37. După ce Cotta a fost rănit (cap. 35), Sabinus a cerut să aibă o întrevedere cu Ambiorix. Șeful gal' a acceptat propunerea, dar l-a ucis prin trădare pe Sabinus. Cotta, care refuzase să ia parte la această întrevedere, a fost ucis ceva mai tîrziu.

8 Vertico, un nervian care aparținea unei familii de origine nobilă. Caesar, *op. cit.*, V, 45.

9 Aceeași informație se află la Caesar, *op. cit.*, și la Suetonius, *Caesar*, LXI. Cf. Aulus Gellius, N. A. XVII, 9.

10 Caesar, *op. cit.*, V, 48. După Caesar, lancea aruncată în turnul de apărare nu a fost observată de către cei încercuiți decît abia după două zile.

11 Caesar, *op. cit.*, V, 49, mărturisește că a fost înștiințat de însuși Cicero asupra înaintării gallilor.

12 Aceste evenimente din cursul anului 54, povestite de Dio în mare măsură după Caesar, în primele zece capitole ale cărții XL sînt relatate și de Plutarh, *Caesar* XXIV. Cf. Suetonius, *Caesar*, LVIII.

13 Dio rezumă foarte succint în capitolul 11 din această carte evenimentele care formează subiectul capitolelor 53—58 din cartea V a *Războiului gallic.* Principala luptă care s-a dat după ce Q. Cicero a fost despresurat (cap. 52) a fost încăierarea între Titus Labienus și Indutiomar, căpetenia treverilor (vezi V, 57—58): „cînd au aflat acestea, toate trupele eburonilor și ale nervilor, care se adunaseră, se împrăștiară; după aceea, Caesar a avut ceva mai multă liniște în Gallia". Dar liniștea aceasta era numai aparentă.

14 Începînd cu capitolul 12 din cartea XL, Dio întrerupe expunerea sa cu privire la cucerirea Galliei de către romani pentru a intercala povestirea campaniei lui Crassus în Partia. Spre deosebire de Appian, care prefera să compună *Istorii* în care îngloba serii întregi de evenimente dintr-o anumită regiune, Cassius Dio adoptă, cum reiese și din compoziția cărții XL, metoda expunerii paralele.

Povestirea lui Dio despre campania lui Crassus se cuvine comparată și completată cu povestirile istorice ale lui Appian, *Istoria Romană, Syriaca*, LI și *Războaiele civile*, II, 18. Lucrarea lui Appian, *Despre parți*, menționată de istoric și în *Războaiele civile*, II, 18, nu ni s-a păstrat; Plutarh, *Crassus*, XVI—XXXIII; Strabon, *Geografia*, VI (288) și urm.; XI (510) și urm.; XIV (669); XV (702, 728, 732); XVI (743) și urm.; Flavius Iosephus, *Ant. Iud.*, XIV, 7, 1; XVIII, 2, 4, 8; *Răzb. Iud.*, 1, 8, (8, 13); Iustin, *Epitome*, cărțile XLI—XLII precum și Cicero, *Ad Fam.*, II, 17; *Ad Attic.*, IV, 13; V, 20; VI, 5.

[15] Relativ la unele fapte intermediare pînă la plecarea lui Crassus din Italia în toamna anului 54, pe care Dio le omite, intrînd direct în subiect, vezi Plutarh, *Crassus*, XVI, 77, 78, ed. cit.; să ne reamintim însă descrierea plecării lui Crassus din Roma făcută de Dio în XXXIX, 59. Crassus aspira ca prin cuceririle sale în Orient să depășească gloria lui Caesar și să pună mîna pe bogății fabuloase. Dio nu dă aici nici un detaliu asupra drumului urmat de Crassus pînă în Syria, provincie pe care urma s-o guverneze în calitate de proconsul, nici asupra activității lui Crassus după ce a ajuns în Orient. În acest capitol nu pomenește de asemenea nimic despre cupiditatea nestăvilită a proconsulului roman, unul din cei mai bogați oameni din timpul său. Vezi în schimb, mai departe, capitolul 27.

[16] Observație similară cu aceea care se află în XXXVIII, 31, unde Dio descrie începutul campaniei lui Caesar în Gallia.

[17] Vezi nota 94 al cartea XXXIX.

[18] *Talymenos* sau *Kalymenos* denumire pentru înaltul demnitar persan (satrapul) care guverna Mesopotamia.

[19] Numele apare în manuscrise cu o grafie deosebită: *Eilakes, Silakes* sau *Sillakes* (această ultimă grafie la Plutarh, *Crassus*, XXI).

[20] Crassus a vîndut ca sclavi pe toți locuitorii orașului, Plutarh *Crassus*, XVII. Se cuvine să menționăm că, spre deosebire de celelalte orașe din regiune, Nicephorium, Carrhae (Harran), Ichniae (Khones), — Zenodotium a fost singura localitate care a opus rezistență.

[21] Plutarh, *Crassus*, XVII, ridică la peste 100 numărul romanilor uciși de Zenodotium.

[22] Aceeași observație și la Plutarh, *Crassus*, XVII, ceea ce înseamnă că Dio l-a urmat îndeaproape pe Plutarh sau un izvor comun în redactarea acestor capitole; E. Schwartz, RE, III, *Cassius*, p. 1698.

[23] Dinastia Arsacizilor a fost întemeiată de un anume Arsakes, căpetenie a parților, triburi înrudite cu daii (sciți), care au năvălit în Partia în cursul secolului al III-lea î.e.n. După Arsakes, toți regii parți și-au atribuit acest nume. Între arsacizi și Antiochos al III-lea (sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n.) s-au dat numeroase lupte. În 209 parții au zdrobit puterea seleucidă. Ed. Meyer, RE, I, *Arsakes*, p. 1286.

Parții (populație iranică peste care s-au suprapus triburile scite ale parnilor și dailor), ocupau platourile înalte ale Persiei, porțiuni din teritoriul vechii Medii, precum și cîmpia Mesopotamiei; dar teritoriile controlate de parți erau mai vaste încă, întinzîndu-se de la Amu-Daria pînă la Eufrat și spre Marea Caspică. După destrămarea regatului Seleucid, în secolul al II-lea î.e.n. parții au profitat de situație pentru a închega un nou regat de tip oriental, cu diferite centre orășenești, care a înglobat în administrația sa și cetățile macedo-grecești, întemeiate în Asia; vezi articolul *Parthia* în CAN, IX, pp. 573—602, întocmit de W. W. Tarn.

[24] Cf. Xenofon, *Cyropedia*, I, 2 (10), Editura Științifică, București, 1967.

[25] *Ibidem.*

[26] Numele comandantului suprem al armatei persane, care aparținea unei familii parte, cu rang regal, Plutarh *Crassus*, XXI; Tacitus, *Anale*, VI, 42. În lupta dintre Orodes și Mithridates (vezi nota 94 la cartea XXXIX) familia acestui Surena trecuse de partea lui Orodes, de la care se bucura de mari avantaje. Plutarh, *Crassus*, XXVI.

[27] Seleucia pe Tigru a fost înființată în regiunea Babiloniei, pe malul drept al Tigrului, de către Seleucos I (Nikator), numit de Alexandru guvernator al Babilonului. După bătălia de la Ipsos (301

î.e.n.) Seleucia a devenit capitala regatului Seleucid, care s-a întins de la Marea Mediterană pînă spre fluviul Indus. Pînă la cucerirea romană Seleucia a continuat să fie unul din principalele centre comerciale și de transit între Orientul Îndepărtat și Vest.

[28] Relativ la această deputație parță vezi Plutarh, *Crassus*, XVIII, precum și Florus, *Epitome*, III, 2. Numele partului care a răspuns în chip îndrăzneț lui Crassus era Vagises. În acest capitol Dio greșește, făcînd o anticipare. Delegația parță s-a înfățișat ceva mai tîrziu lui Crassus, abia după campania militară din anul 54 î.e.n.

[29] Cf. Appian, *Războaiele civile*, II, 19: „S-a ajuns la vremuri atît de tulburi încît statul a rămas timp de 8 luni fără consuli". Cf. Florus, *Epitome*, I, 46; E. Schwartz, RE., III, Articolul *Cassius*, p. 1700.

[30] Vezi mai sus sfîrșitul capitolului 12 la această carte. Crassus a trecut Eufratul însoțit de șapte din cele opt legiuni pe care le avea cu sine (un număr de legiuni egal cu acela pe care îl avea și Caesar în Gallia) și de 4 000 de călăreți, în primăvara anului 54. Linia fortificată care se întindea de-a lungul rîului Belichos (Belik) pînă la Ichniae (actualul Khones) a căzut fără nici o rezistență. Plutarh, *Crassus*, XXIV.

[31] Așa cum îi propusese regele Armeniei, (Artabazes), aliat al romanilor, împotriva căruia se îndreptase Orodes. Vezi mai sus capitolul 16.

[32] După Dio, Augarus (Abgarus sau, după o altă grafie, Agbarus al II-lea) era șeful triburilor osroene; Plutarh, *Crassus*, XXI îl numește însă Mariamnes (sau după o altă lecțiune Ariamnes) și îl consideră un șef arab.

[33] Relativ la acest șef arab, vezi cartea XXXVI, capitolul 2 și nota 12 la această carte.

[34] În raport cu rîul Belik, care se varsă în Eufrat și cu amplasamentul orașelor Carrhae (Harran) și Ichniae (Khones), locul acestei bătălii, cunoscută în istorie sub numele de bătălia de la Carrhae, nu este cunoscut. Vezi Plutarh, *Crassus*, XXIV, XXVIII—XXXV. Articolul *Carrhae* (Harran) de Weissbach RE., X, pp. 2009—2022. Detaliile referitoare la desfășurarea

bătăliei, la deruta legiunilor romane și la retragerea lui Crassus, înșelat asupra drumurilor de un localnic, spion al parților, sînt diferit expuse de Dio și de Plutarh. E. Schwartz, RE. *Cassius*, p. 1700 atrage atenția asupra apropierilor între expunerea lui Dio și cea a lui Florus, *Epitome*, I, 46. Bătălia de la Carrhae, în expunerea plină de patetism a lui Dio, a fost comentată de Dieter Timpe, *Die Bedeutung der Schlacht von Carrhae*, Museum Helveticum, 1962, 19/2, pp. 104—130.

[35] Privitor la faptele de arme săvîrșite de tînărul Publius Crassus în Gallia, vezi ultimele capitole ale cărții precedente. Învingător în Aquitania, cu îngăduința lui Caesar, P. Crassus a sosit în Asia în cursul iernii 54—53 ca să-l sprijine pe tatăl său în campania acestuia împotriva parților. El aducea cu sine un corp de 1000 de cavaleri galli, omagiu pe care proconsulul Galliei îl aducea proconsulului Syriei.

În bătălia care s-a angajat cu parții, Publius comanda aripa dreaptă a frontului roman. Plutarh, *Crassus*, XXVIII.

[36] Conform unui obicei de ordin religios, parții nu luptau fără lumina soarelui.

[37] În număr de 4 000, după Plutarh, *Crassus*, XXXVI. Toți acești răniți au fost uciși de către parți.

[38] C. Cassius Longinus, cvestorul lui Crassus, care zadarnic îl sfătuise pe proconsul la măsuri de precauție. El a salvat rămășițele legiunilor lui Crassus datorită energiei și cumințeniei cu care a acționat după dezastrul final, întîmplat mai tîrziu în iulie 53.

[39] Despre modul înfiorător în care a fost insultat capul tăiat al lui Crassus la Artaxata, unde Orodes asista la un banchet și la o reprezentație a *Bacchantelor* lui Euripides, vezi Plutarh, *Crassus*, XLIII.

[40] Abia în anul 51 î.e.n.

[41] După tragicul sfîrșit al lui Crassus, care se soldase cu pierderea a peste 20 000 de morți și 10 000 de prizonieri, (Plutarh, *Crassus*, XLII), dezastru care a zguduit profund opinia publică romană (vezi între alții, Cicero, *De Divinat.*,

I, 16 și 20) provincia Syria a fost guvernată de C. Cassius Longinus cu titlul de *quaestor pro praetore*.

[42] Acest Pacorus (Pacoros) fusese căsătorit de Orodes cu sora regelui Armeniei, numit Artabazes (Artavasdes), care între timp îi trădase pe romani după înfrîngerea suferită și trecuse de partea lui Orodes.

[43] M. Calpurnius Bibulus, fostul coleg de consulat al lui Caesar din anul 59; propoziția concesivă care urmează „deși un decret interzicea pretorilor și consulilor să preia imediat promagistraturile", nu redă starea de lucruri exactă. Bibulus se încadra în prevederile legii cu privire la promagistraturi, promulgată în timpul consulatului lui Pompeius din anul 52. Privitor la această lege, vezi mai departe capitolele 46 și 56 din această carte, Cf. T. L i v i u s, *Perioch.*, CVIII.

[44] Aceste evenimente posterioare dezastrului de la Carrhae nu se află relatate la nici un alt istoric grec sau roman. Dio este unica sursă istorică în această privință. O confruntare utilă se poate totuși face cu C i c e r o, *Ad Attic.*, V, 20.

Războiul dintre romani și parți s-a sfîrșit în anul 51 î.e.n., în timpul consulatului lui Servius Sulpicius Rufus și M. Claudius Marcellus.

[45] Dintre represiunile sîngeroase ale lui Caesar asupra mișcării de eliberare a gallilor, Dio, după cum singur mărturisește, a menționat doar pe cele mai importante. Începînd cu acest capitol din cartea XL, Dio continuă să rezume evenimentele descrise de C a e s a r în *Războiul gallic*, VI, 2 și urm.

[46] Adică germani, *Războiul gallic*, VI, 2.

[47] Cf. *Războiul gallic*, VI, 7.

[48] C a e s a r, *Războiul gallic*, VI, 7, lămurește altfel situația; hotărîrile lui Labienus au ajuns de îndată la urechea treverilor prin intermediul gallilor care luptau alături de romani.

[49] Cf. *Războiul gallic*, VI, 9.

[50] *Războiul gallic*, VI, 10.

[51] Dio, în acest capitol, după ce a menționat în treacăt două evenimente importante din cuprinsul cărții VI a *Războiului*

gallic trece direct la rezumarea cuprinsului cărții VI, adică la marea răscoală gallică care a început în ianuarie 52 î.e.n.

[52] Cf. C a e s a r, *Războiul gallic*, VII, 3—8; P l u t a r h, *Caesar*, XXV și urm.; F l o r u s, *Epitome*, III, 10.

[53] *Războiul gallic*, VII, 10; P l u t a r h, *Caesar*, XXVI. Din ținutul arvernilor, Caesar, prin văile Ronului și ale Saônei, s-a îndreptat în marșuri forțate spre lingoni, care îi rămăseseră credincioși. Aici se aflau cantonate în lagăre de iarnă 2 legiuni, în fruntea cărora Caesar a intrat în Agendicum (Sens), februarie 52.

[54] Lăsînd la o parte povestirea despre asediul cetăților Vellaudunum (senoni), Cenabum (carnuți) și Noviodunum (biturigi), capitolul 11—14 din cartea VII a *Războiului gallic*, Dio trece la reproducerea destul de exactă a povestirii lui Caesar despre asediul orașului biturig Avaricum (cap. 17 și urm.), care a căzut după o rezistență eroică de aproape o lună de zile, în aprilie 52. Vezi J e r ô m e C a r c o p i n o, *Jules César*, *op. cit.*, pp. 211—212.

[55] Concomitent, Caesar îl trimisese pe T. Labienus, însoțit de 4 legiuni, spre nord, pentru a ocupa teritoriul actualului Paris (unde locuia tribul gallic al parisiilor). Pe insula Senei din mijlocul actualului Paris se afla pe atunci cetatea *Lutetia Parisiorum*. Labienus avea o dublă misiune: să țină în frîu pe gallii răsculați și să-i supravegheze îndeaproape pe belgi. Campania lui Labienus din bazinul Senei, amintită de Dio în capitolul 38 al acestei cărți este povestită de C a e s a r în *Războiul gallic*, VII, 58—62. În acest timp Caesar s-a îndreptat spre ținutul arvernilor (Auvergne) unde spera să cucerească orașul întărit Gergovia, sediul principal al coaliției gallice împotriva cotropitorului roman (primăvara anului 52).

[56] C a e s a r, *op. cit.*, XXXVI, pretinde că cetățuia era așezată „pe un munte foarte înalt".

[57] *Ibidem*, 46.

[58] *Ibidem*, 47—52.

[59] *Ibidem*, 63.

[60] Haeduii, pînă atunci aliaţi credincioşi ai romanilor, au fost şi ei în vara anului 52 cuprinşi de entuziasmul general şi de suflul patriotic care se înteţise în Gallia în urma eşecului lui Caesar la Gergovia. Tînărul Litaviccus, care i-a determinat pe haedui să se răscoale, era căpetenia cavaleriei, *Ibidem*, 54. P l u t a r h, *Caesar*, XXVI.

[61] Masacrul garnizoanei romane de la Noviodunum este povestit de C a e s a r în *Războiul gallic*, VII, 55.

[62] Loire. Dimpotrivă, C a e s a r, *op. cit.*, VII, 56.

[63] Vezi conţinutul discursului ţinut de Vercingetorix în faţa coaliţiei de triburi gallice, reprodus de C a e s a r, *op. cit.*, VII, 66.

[64] Sub presiunea evenimentelor, Caesar făcuse în adevăr apel la ajutorul germanilor de peste Rin, vezi *op. cit.*, VII, 65.

[65] Localitatea Alesia (Alise, St. Reine, pe masivul Auxois) în vecinătatea oraşului Dijon, unde Caesar l-a silit pe Vercingetorix să se refugieze, se afla în ţinutul mandubiilor. Din punct de vedere tactic, asediul Alesiei, mare centru cultural şi religios al gallilor prezenta anumite avantaje pe care Caesar le expune în capitolul 69 din cartea VII a *Războiului gallic*. Despre asediul Alesiei, vezi şi P l u t a r h, *Caesar*, XXVII. Relativ la lucrările de împresurare a cetăţii şi la tactica şi strategia lui Caesar, vezi J. C a r c o p i n o, *J. César* (1965), pp. 220—228, unde sînt rezumate cele mai noi date asupra acestui asediu.

[66] Dio urmînd probabil o tradiţie care n-a acordat cuvenita atenţie evenimentului, trece mult prea repede peste efortul suprem al gallilor de a despresura Alesia şi a veni în ajutorul lui Vercingetorix. Capitolul 75 din cartea VII a *Războiului gallic* conţine o trecere în revistă, făcută de însuşi Caesar, a triburilor de galli care l-au înfruntat la Alesia; foşti prieteni sau duşmani dintotdeauna ai romanilor, toţi s-au reunit împotriva lui Caesar, sub conducerea arvernilor şi haeduilor. Contrar modului său obişnuit de a înfăţişa lucrurile, Caesar însuşi, impresionat de solidaritatea patriotică care i-a reunit pe galli la Alesia, s-a văzut silit să recunoască adevărul: „Cu

toate acestea, atît de puternică a fost dorinţa tuturor gallilor de a-şi recuceri libertatea şi de a-şi redobîndi vechea glorie militară, încît au uitat şi de binefacerile primite şi de prietenie şi şi-au pus tot sufletul şi toate mijloacele în slujba războiului" (trad. rom. *ed. cit.*, p. 278). Vezi şi J. C a r c o p i n o *op. cit.*, pp. 228—232.

[67] Descrierea fortificaţiilor şi a capcanelor de război întinse de Caesar în jurul Alesiei este făcută de însuşi C a e s a r în *Războiul gallic*, VII, 72—74. Macheta acestor fortificaţii la J. C a r c o p i n o, *op. cit.*, p. 223.

[68] Cf. *Războiul gallic*, VII, 79—88, capitolele în care sînt descrise luptele finale pînă la predarea Alesiei. În cursul ultimei faze a bătăliei pentru Alesia s-au dat trei lupte înverşunate. În expunerea sa, Caesar nu uită să scoată în evidenţă valoarea militară a lui Caius Trebonius, Titus Labienus şi Marcus Antonius, locotenenţii săi.

[69] Această scenă emoţionantă a ultimului act din tragedia trăită de galli la Alesia, menţionată de F l o r u s, *Epitome*, III, 10 şi de P l u t a r h, *Caesar*, XXVII, nu figurează în expunerea lui Caesar. El se mulţumeşte să noteze pe scurt capitularea lui Vercingetorix alături de capitularea altor fruntaşi galli, *Războiul gallic*, VII, 89 (trad. rom., *ed. cit.* p. 285).

Vercingetorix a fost lăsat în viaţă pînă în septembrie 46, dată cînd Caesar şi-a sărbătorit triumful asupra regelui Juba, aliat cu forţele pompeiene. Vezi în continuare cartea XLIII capitolul 19 şi P l u t a r h, *Caesar*, XXVII. Despre soarta prizonierului gal în toţi aceşti şase ani nu se ştie nimic. Cu prilejul căderii Alesiei, Caesar a luat în robie peste 4 000 de galli. Mulţi dintre aceşti prizonieri de război au fost distribuiţi ca sclavi soldaţilor care luptaseră sub zidurile Alesiei. M i c h e l R a m b a u d, *op. cit.*, p. 294, remarcă că niciodată renumita *clementia* a lui Caesar nu şi-a găsit loc în Gallia.

[70] Toamna anului 52 î.e.n., perioadă în care, după toată probabilitatea, Caesar a publicat la Roma cărţile V—VII a *Comentariilor* sale despre *Răzb. gallic.*

[71] Acest Commius, care participase la bătălia din jurul Alesiei, (*Războiul gallic*, VII, 76 îndeosebi), fusese în trecut prieten

cu Caesar, care-l numise „rex" (şef suprem) în ţinutul atrebaţiilor. *Răzb. gallic,* IV, 21.

72 Ca de obicei, din noianul de fapte care au urmat victoriei romane de la Alesia, Dio, în loc să rezume conştiincios relatările lui Caesar şi Hirtius, se mulţumeşte să releve doar cîteva întîmplări, nu din cele mai semnificative. Iarna 52—51 î.e.n. Caesar şi-a petrecut-o la Bibracte. Principalul obiectiv urmărit de Caesar era supunerea definitivă a arvernilor şi a haeduilor; biturigii şi carnuţii au fost înfrînţi în februarie, 51; capitolele 42 şi 43 din cartea XL-a a lui Dio corespund capitolelor 7—21 din cartea a VIII-a a *Răzb. gallic,* scrisă de Hirtius. Aceste capitole conţin foarte pe scurt povestirea expediţiei de represalii din primăvara anului 51, îndreptată de Caesar împotriva bellovacilor (trib din nord-estul Galliei).

73 Eburonii, treverii, senonii, carducii, etc.

74 Mărturie despre metoda de lucru a lui Dio, care nu s-a mărginit la reproducerea fidelă a *Comentariilor,* E. Schwartz, *Griechische Geschichtschreiber, ed. cit.,* p. 430.

75 1 martie 50 î.e.n. Despre legea Licinia-Pompeia prin care i se încredinţase acest mandat, vezi XXXIX, 33.

76 Cf. *Răzb. gallic,* VIII, 51—55.

77 Copilul Iuliei şi a lui Pompeius; după Dio, XXXIX, 64, acest copil era o fetiţă.

78 Consulatul anului 54 revenise lui Appius Claudius Pulcher şi lui Lucius Domitius Ahenobarbus, duşman personal al triumvirilor. Vezi mai sus cartea XXXIX, capitolul 61 şi nota 102 la această carte. Despre amînarea alegerilor de consuli pentru anul 53, prin mijlocirea auspiciilor funeste şi a intercesiilor tribuniciene, vezi şi Cicero, *Ad Quint.,* III, 8 (14); abia în luna a şaptea (după Dio), în a opta (după Appian, *Răzb. civile,* II, 19) au fost aleşi consulii pentru anul 53; Cn. Domitius Calvinus şi M. Valerius Messala. Acesta din urmă a contracandidat împotriva lui L. Memmius, care era susţinut de Caesar. În tot cursul anului 54, Pompeius sperase neîncetat că va fi ales dictator şi că i se va încredinţa puterea supremă, Appian, *op. cit.,* II, 19—20.

79 Despre starea de lucruri atunci actuală la Roma, Cicero, *Ad Attic.,* IV, 14 şi 16; Cf. Plutarh, *Caesar,* XXVIII, *Pompeius,* LIV; *Cato Minor,* XLVII. Comentariul asupra situaţiei la Miltner, articolul *Pompeius* din RE, XXIV, 1952, pp. 2158—2160.

80 Aceleaşi evenimente, însă în mod tendenţios, sînt expuse de Cicero, mult mai pe larg în *Pro Milone,* VIII—X. Cf. Appian, *Răzb. civile,* II, 20—21.

81 În capitolul 46, cu privire la promagistraturi.

82 După Caesar, *Răzb. gallic,* VII, 90, douăzeci de zile.

83 Marcus Calpurnius Bibulus, viitorul guvernator al Syriei. Vezi mai sus nota 43. Bibulus era sprijinit de M. Cato. Intervenţia lui Bibulus a avut loc în februarie 52.

84 Cf. Plutarh, *Pompeius,* LIV; *Cato Minor,* XLVII; Appian, *Răzb. civile,* cap. 23 (trad. rom., p. 109): „Pompeius a fost primul consul care a avut la dispoziţia sa două neamuri din cele mai mari, o armată, bani şi, deoarece era fără coleg, o autoritate deplină în Roma".

85 Aceasta era cea de-a cincea căsătorie a lui Pompeius. Cornelia, fiica lui Metellus Scipio, fusese soţia lui P. Crassus, căzut în bătălia de la Carrhae. Luînd în căsătorie pe Cornelia, Pompeius refuzase oferta lui Caesar de a se căsători cu Octavia, o nepoată a lui Caesar. Acest gest semnificativ echivala cu o sfidare faţă de proconsulul Galliei. Vezi J. Carcopino, *Jules César,* p. 234.

86 Alături de această *rogatio de ambitu* (proiect de lege cu privire la luarea de mită) o altă *rogatio,* de cea mai mare importanţă încă, prezentată de Pompeius la începutul anului 52, era aceea *de vi* (cu privire la asasinarea cetăţenilor). Ambele proiecte de lege au devenit legi în februarie 52. *Lex Pompeia de vi,* îi îngăduia lui Pompeius, de acord cu Caesar de altfel (*Răzb. gallic,* VII, 1), să-l nimicească pe Milo, pe care altădată el personal îl încurajase împotriva lui Clodius. Vezi XXXIX, 8.

87 Acest proces celebru s-a deschis în zilele de 4 şi 5 aprilie. Pledoaria lui Cicero *Pro Milone* a fost ţinută în ziua de 8

aprilie. Asupra împrejurărlor în care s-a desfăşurat procesul vezi *Comentariul* lui Asconius (Orelli, pp. 38—42).

88 Tribunii Q. Pompeius Rufus şi L. Munatius Plancus. Vezi mai sus cap. 49 la această carte. Despre aceste procese, vezi Plutarh, *Pompeius*, LV şi *Cato Minor*, XLXIII. Cu privire la alte condamnări, Appian, *Răzb. civile*, II, 24. De consultat şi *Comentariul* lui Asconius la *Pro Milone*, Orelli, 32.

89 Vezi mai sus capitolul 52.

90 Vezi mai sus capitolul 46.

91 Cu privire la această măsură vezi mai sus capitolul 51. Conform unei legi mai vechi, recunoscută de Sulla (din 342, T. Livius, VII, 42) nici un consul nu avea dreptul să se prezinte din nou la alegerile consulare decît după un interval de zece ani. Pompeius, pentru a treia oară consul în anul 52, era primul care încălca aceste dispoziţii. Cu ajutorul tribunilor plebei (legea celor 10 tribuni) el obţinuse şi pentru Caesar îngăduinţa unei candidaturi excepţionale pentru consulat (primăvara anului 52). Totuşi, această favoare, acordată de Pompeius din prudenţă mai degrabă decît din lealitate, nu a înlăturat cu nimic mersul dezbinării inevitabile între Pompeius şi Caesar. Proconsulul Galliei nu avea nici un interes să-şi depună *Imperium proconsulare* din Gallia pentru a redeveni consul pe timp de un an. Plutarh, *Pompeius*, LV; Suetonius, *Caesar*, XXVIII.

92 Vezi XXXVIII, 13.

93 Relativ la candidatura lui Marcus Cato pentru anul 51 î.e.n. Cf. Plutarh, *Cato Minor*, XLIX.

94 Servius Sulpicius Rufus şi M. Claudius Marcellus. Despre alegerile consulare pentru anul 51, afară de Plutarh, *Cato Minor*, XLIX, Cicero, *Ad Attic.*, IV, 11 şi Appian, *Răzb. civile*, II, 25.

95 Nu se cunoaşte cu exactitate care era termenul cînd expira promagistratura lui Caesar. În principiu, comanda lui Caesar în Gallia înceta la 1 martie 50. Vezi mai sus XXXIX, 33 şi nota 44 la această carte. Cf. T. Livius, *Perioch.*, CVIII; Appian, *Răzb. civile*, II, 25—26; Suetonius, *Caesar*,

XXVIII—XXIX. Marcellus propunea, de asemenea, ca Caesar să nu fie exceptat de la legea care prevedea obligativitatea prezenţei la Roma a unui candidat pentru alegerile consulare. Vezi mai sus cap. 56.

96 După Appian, *op. cit.*, 26, acest Caius Claudius Marcellus era un nepot de frate al lui Marcus Marcellus, consulul din anul 51. După Suetonius, *Caesar*, XXIX, Caius şi Marcus erau veri. Colegul său de consulat a fost Aemilius Paulus, frate cu viitorul triumvir Lepidus.

97 Despre tensiunea sporită dintre Caesar şi Pompeius de la sfîrşitul anului 51, despre duplicitatea atitudinii lui Pompeius, care făcea tot ce-i stătea în putinţă ca să submineze autoritatea lui Caesar de îndată ce acesta ar fi reintrat în viaţa particulară, vezi *Răzb. gallic*, VIII, 53; Appian, *op. cit.* şi Cicero, *Ad Fam.* VIII, 8 (9).

98 C. Scribonius Curio era un tînăr aristocrat deosebit de înzestrat însă încurcat în datorii din care nu mai găsea scăpare. Despre C. Curio, vezi şi Plutarh, *M. Antonius*, 2 şi 3.

99 Acest capitol se cuvine completat cu informaţiile mai ample date de Appian, *Răzb. civile*, II, 27.

100 Dio expune extrem de sumar fapte deosebit de importante din evoluţia luptei care a început între Caesar şi Pompeius. După bătălia de la Alesia, Caesar şi-a dat bine seama că această victorie de prestigiu era departe de a rezolva situaţia în Gallia, care fremăta încă sub jugul roman. Din Plutarh, *Caesar*, XXIX aflăm că Caesar fără să renunţe la oferta de a-şi pune în lipsă candidatura la alegerile consulare din 49 pentru anul 48 (vezi mai sus cap. 56), ceruse şi prorogarea puterii sale proconsulare în Gallia pînă în anul 49. Consulii Servius Sulpicius Rufus şi M. Claudius Marcellus nu au înfăţişat însă această cerere Senatului. Marcellus, pretextînd inutilitatea acestei cereri, căci după înseşi rapoartele lui Caesar, Gallia fusese „pacificată", a propus ca puterea proconsulară a lui Caesar să ia sfîrşit, aşa cum fusese prevăzut de *Lex Vatinia*, la 1 martie 50. Această propunere, făcută în primăvara anului 51, a stîrnit o mare emoţie şi nu a găsit ecou favorabil la colegul de consulat al lui

Marcellus, *Răzb. gallic*, VIII, 53. În primăvara anului următor, adică în 50, succesorul lui M. Marcellus, consulul C. Marcellus (vezi mai sus nota 96), a redeschis problema înlocuirii lui Caesar la comanda Galliei; Appian, *Răzb. civile*, II, 26—27 și Cicero, *Ad Fam.*, VIII, 11 (3). Cu acest prilej Curio găsi că a sosit momentul să dea cărțile pe față și, printr-o *intercessio* tribuniciană (toamna anului 50) împiedică realizarea planurilor Senatului, inspirate și, în taină, sprijinite de Pompeius. Cf. Plutarh, *Pompeius*, LVIII și *Caesar*, XXX.

101 L. Aemilius Paullus, pe care Caesar îl cumpărase cu bani grei (1 500 de talanți, după Appian, *op. cit.*, 26) Cf. Plutarh, *Caesar*, XXIX.

102 Vezi *Răzb. gallic*, VIII, 54. Plutarh, *Pompeius*, LVI, așază însă toate aceste manevre după boala lui Pompeius, în timpul convalescenței acestuia; Appian, *op. cit.*, 28—29 chiar în timpul bolii, eventual înainte; Cf. Cicero, *Ad Fam.*, II, 17 (5).

103 În felul acesta Caesar, sub aparența legalității, și-a întărit considerabil forțele militare de care era perfect conștient că va avea în curînd nevoie.

104 Povestirea lui Dio este aici în concordanță cu relatările lui Appian, *Răzb. civile*, II, 31 și Plutarh, *Pompeius*, LVIII și LIX. Cf. Cicero, *Ad Attic.*, VII, 4 (2).

CARTEA XLI

1 Cartea XLI continuă nemijlocit cartea XL. Dio se referă în primul capitol din această carte la fuga lui C. Curio la Caesar, după furtunoasa ședință a Senatului, în care C. Marcellus îl invitase pe Pompeius să pornească în fruntea legiunilor sale împotriva lui Caesar (6 dec. 50).

2 Consulii aleși pentru anul 49 î.e.n. erau Caius Claudius Marcellus și L. Cornelius Lentulus Crus. Apariția neașteptată a lui Curio la ședința inaugurală a Senatului, convocată de noii consuli, a produs multă rumoare. Vezi Caesar, *Răzb. civil*,

I, 1 și urm., Appian, *Răzb. civile*, II, 32; Plutarh, *Antonius*, V. Interesante sînt și amănuntele date în această privință de Cicero, *Ad Fam.*, XVI, 1 (1).

3 În locul votului nominal obișnuit s-a procedat la o votare rapidă (*per discessionem*), care consta în deplasarea acelora ce-și dădeau consimțămîntul spre partea unde se afla cel ce înfățișa și susținea proiectul de lege.

4 Q. Cassius Longinus care a jucat ulterior un rol de seamă în cursul războiului civil. Cf. Caesar, *Răzb. civil*, 2. El era fratele lui Caius Cassius Longinus, cvestorul lui Crassus. Vezi nota 38 la cartea XL.

5 Caesar, conform acestei hotărîri luate de Senat la 4 ianuarie 49 î.e.n., era în mod oficial înlăturat de la comanda supremă a trupelor din Gallia. În locul lui a fost numit Lucius Domitius Ahenobarbus, care s-a și grăbit să se îndrepte spre Ravenna, regiune, unde se afla Caesar. Lucius Domitius era însoțit de patru legiuni de curînd recrutate. Plutarh, *Antonius*, V.

6 Cu acest prilej, așa cum aflăm din Caesar, *Răzb. civil*, I, 5. Senatul a recurs la un *senatus consultum ultimum* pentru „salvarea patriei".

7 Ariminium, actualul Rimini, în preajma Rubiconului.

8 Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 35; Plutarh, *Caesar*, XXXI—XXXII; *M. Antonius*, V, și mai cu seamă, propria relatare justificativă a lui Caesar din cap. 6—8 ale cărții întîi din *Răzb. civil.* Dio omite să povestească trecerea Rubiconului de către Caesar (12 ianuarie 49), după cum suprimă de altfel și o sumedenie de alte amănunte referitoare la marșul lui Caesar spre sud. Povestirea prescurtată a lui Dio se cuvine completată cu detaliile care se găsesc la Appian și Caesar (*op. cit.*), precum și cu știrile pe care le aflăm din biografiile lui Caesar și Marcus Antonius, de Plutarh și din biografia *Caesar* scrisă de Suetonius. Despre conținutul acestui capitol în raport cu alte izvoare istorice, vezi E. Schwartz, *Cassius*, în RE, III, p. 1700—1701. Despre omisiuni și inexactități, același, *Griech. Geschichtschreiber, ed. cit.*, p. 430—434.

[9] Titus Labienus, locotenentul lui Caesar, care purtase pe umerii săi răspunderi grele în cursul războiului de cucerire a Galliei. Despre trădarea lui Labienus, vezi și Plutarh, *Caesar*, XXXIV.

[10] Cf. Caesar, *Răzb. civil*, I, 8—9 și Cicero, *Ad Fam.*, XVI, 12.

[11] Data plecării lui Caesar spre Campania o cunoaștem din Plutarh, *Caesar*, LVI (2): 17 ianuarie 49 (sărbătorile Dionysiilor). Pompeius nu a mai așteptat reîntoarcerea solilor trimiși la Caesar. Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 37 și Plutarh, *Caesar*, XXX.

[12] Cf. Caesar, *Răzb. civil*, I, 14, relativ la panica de la Roma; Lucan, *Phars.*, I, 469—472; 481—484; II, 30—33; 68—233. Lucan este foarte aproape în expunerea sa de Dio. E. Schwartz, *op. cit.*

[13] După ce a trecut grabnic peste marșul lui Caesar spre sud, Cassius Dio preferă să insiste supărător de mult, pe un ton specific retorismului de școală, asupra scenelor emoționante care s-au petrecut la Roma, odată cu plecarea lui Pompeius; Cicero, care nu l-a urmat imediat pe Pompeius, într-un grup de scrisori adresate lui Atticus (clasate în cărțile VII și VIII), califică retragerea lui Pompeius drept „o derută rușinoasă". În realitate, deși dorea mai presus de orice să-și mențină întîietatea, Pompeius nu era încă pregătit din punct de vedere militar ca să-l întîmpine pe Caesar, care înainta cu o iuțeală fulgerătoare. Cf. Florus, *Epitome*, II, 13 (20); Lucan, *Phars.*, II, 691—693. Comparația dintre Cassius Dio, epitomatorul Florus și poetul Lucan, cu privire la modul în care acești trei scriitori au relatat războiul civil dintre Caesar și Pompeius, duce la concluzia folosirii unei surse comune, diferită de expunerea lui Caesar. După E. Schwartz, *op. cit.*, această sursă nu este alta decît Titus Livius. Pentru cuprinsul cărților XLI și XLII din *Istoria romană* a lui Cassius Dio, o verificare comparativă cu textul *Pharsaliilor* lui Lucan este de cel mai mare interes.

[14] Cf. Plutarh, *Caesar*, XXXIII—XXXIV.

[15] După mărturia lui Caesar, *Răzb. civil*, I, 16, acești soldați erau ocupați cu distrugerea unui pod. Lucius Domitius Ahenobarbus, care nu era altul decît succesorul lui Caesar la comanda supremă a Galliei (vezi mai sus, nota 5) se închisese împreună cu trupele pe care le avea (12 cohorte, respectiv 4 000 de oameni; 30 de cohorte după Plutarh, *op. cit.*), în orașul Corfinium (Pentima) din regiunea pelignilor. Lupta de la Corfinium s-a dat între 15 și 21 februarie 49. Appian, *Răzb. civile*, II, 32. Despre această bătălie, Caesar, *op. cit.*, cap. 15—18 și Cicero *Ad Attic.*, VIII, 6 și 14.

[16] În regiunea munților Abruzzi.

[17] Caesar, *Răzb. civil*, I, 23; Appian, *Răzb. civile*, II, 38; Titus Livius, *Perioch.*, CIX. După Plutarh, *Caesar*, XXIV, (3), Domitius a făcut o tentativă de sinucidere. Mărinimia calculată a lui Caesar a avut efectul scontat: contingentele de curînd recrutate pentru cauza lui Pompeius, cît și orașele italice treceau hotărît de partea lui. Pînă și Cicero în *Ad Attic.*, VIII, 9 (3) laudă atitudinea înțelegătoare a lui Caesar.

[18] La apelul lui Pompeius, după cîte aflăm din Cicero, *Ad Attic.*, IX, 9 (2), au răspuns majoritatea cetățenilor din Orient și din insule (Tyrul, Sidonul, Miletul, Smyrna, Lesbosul, Chios, Rhodos etc.). Toate aceste cetăți maritime au trimis corăbii la Brundisium. Aici Pompeius se afla în fruntea a 50 de cohorte, respectiv 30 000 de oameni. Dio omite însă să menționeze etapele parcurse de Pompeius după plecarea acestuia din Roma: Capua, Luceria, Canusium și Brundisium (Caesar, *Răzb. civil*, I, 20—23). Consulii, însoțiți de senatori, au plecat de la Brundisium spre Dyrrachium la 4 martie 49. Cicero, *Ad Attic.*, IX, 6 (3). Cf. Caesar, *Răzb. civil*, I, 25.

[19] Caesar, *Răzb. civil*, I, 24. Acestea nu au fost însă singurele încercări ale lui Caesar de a ajunge la o înțelegere cu Pompeius. Vezi mai departe Caesar, *op. cit.*, 26 și Cicero, *Ad Attic.*, VIII, 9 (4) despre alte încercări făcute de Caesar în vederea stabilirii unor întrevederi cu Pompeius. În realitate, Caesar știa foarte bine că Pompeius nu va accepta nici una dintre propunerile sale, dar dorea să arate opiniei publice că a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a evita războiul civil.

[20] În acest capitol din cartea XLI nu se găsește nici un cuvînt relativ la măsurile luate de Caesar pentru a-l împiedica pe Pompeius să părăsească portul; despre aceste măsuri vezi însă Caesar, *Răzb. civil*, I, 27—28.

[21] Cicero, *Ad Attic.*, VIII, 9 (3).

[22] La 18 martie 49.

[23] Sau Perpenna, fost consul în anul 92 și censor în 86 alături de L. Marcius Phillippus, a murit în vîrstă de 98 de ani. Despre Perperna (numele aparține unei ilustre familii etrusce) Valerius Maximus, VIII, 13 (4) și Plinius, *Nat. His.* VII, 156. Cuvintele lui Dio: „după cum am specificat" se referă la un pasaj pierdut din opera sa.

[24] În prealabil, Caesar avusese grijă, printr-o scrisoare deosebit de abilă, să-l invite pe Cicero să treacă de partea sa. Cicero, *Ad Attic.*, IX, 16. Fostul consul, care nu plecase încă din Italia, s-a văzut pus într-o mare încurcătură față de elogiile prin care Caesar îi măgulea orgoliul.

[25] Senatul fusese convocat în Cîmpul lui Marte pentru ziua de 1 aprilie 49, prin grija lui Q. Cassius Longinus și a lui Marcus Antonius, încă înainte de sosirea lui Caesar. Dacă judecăm situația după relatările lui Dio însuși (vezi mai sus, cap. 2), senatorii rămași la Roma erau foarte puțini la număr.

[26] Conținutul discursului ținut de Caesar în fața Senatului dezcompletat se află redat, în punctele lui esențiale, de însuși Caesar, *Răzb. civil*, I, 32. Vezi notele la acest capitol în trad. rom., ed. cit., p. 519.

Cu privire la modul cum senatorii au refuzat să alcătuiască solia pe care Caesar intenționa s-o trimită în Macedonia, la Pompeius, vezi Caesar, *Răzb. civil*, îndeosebi nota 164 la p. 520.

[27] Intenția lui Pompeius era aceea de a institui o blocadă pentru înfometarea Italiei, Cicero, *Ad Attic.*, IX, 7, 4; cea dintîi grijă a lui Caesar a fost, așadar, să asigure aprovizionarea Peninsulei Italice. Q. Valerius a fost trimis în Sardinia; C. Curio în Sicilia; Lucius Aelius Tubero, (propretor pentru 48) în Africa, pentru a ocupa prin forță militară aceste provincii și a asigura transporturile de grîne. Caesar, *Răzb. civil*, I, 30—31.

[28] Despre distribuțiile în bani și alimente, făcute de Caesar în anul 45, vezi Suetonius, *Caesar*, XXXVII, ed. cit. Cu privire la împlinirea făgăduielii lui Caesar, vezi cartea XLIII, cap. 21.

[29] In această privință vezi explicația lui Caesar din *Răzb. civil*, I, 33, neclară de altfel, și nota 165 la acest capitol din ed. cit., p. 520. Cf. Plutarh, *Caesar*, XXXV.

[30] După Appian, *Răzb. civile*, II, 41, era interzis „sub blestem public" ca cineva să se atingă de acești bani, depozitați în templul lui Saturn încă de pe vremea invaziei gallilor în Italia. Excepție făcea doar necesitatea ivită odată cu o nouă invazie gallică. Banii depozitați erau sub formă de lingouri de metal prețios, aur și argint, a căror valoare este citată de Plinius, în *Nat. His.*, XXXIII, 17; lingourile au fost transformate de Caesar în monedă. Acești bani îi erau strict necesari lui Caesar, care dorea să-și țină cuvîntul dat cu privire la plata soldelor, a rechizițiilor de grîne și a distribuției de sesterți pe care o făgăduise plebei.

[31] Sardinia era guvernată de M. Aurelius Cotta, prieten personal al lui Pompeius. Împotriva lui Cotta, așa cum am arătat la nota 27, a fost trimis Q. Valerius Orca, însoțit de o legiune; Sicilia, unde se afla Marcus Cato, în calitate de guvernator, a fost ocupată fără lupte de cele trei legiuni comandate de C. Curio. Cato a plecat de îndată spre Pompeius, refuzînd să facă vărsări de sînge. Vezi Caesar, *Răzb. civil*, I, 30 și notele la acest capitol din ed. cit., p. 518.

[32] Despre Aristobul, adus la Roma de Pompeius, vezi XXXVII, 15 și 16. Cf. Flavius Iosephus, *Antiqu. Iud.*, XIV, 123.

[33] Plecarea lui Caesar în Spania a avut loc la un interval de o săptămînă de la intrarea sa în Roma, și-anume în zilele de 7—8 aprilie 49. Nu este exact că Caesar „a încredințat Roma și teritoriul Italiei lui M. Antonius". Conducerea Romei a fost încredințată de Caesar lui M. Aemilius Lepidus, în calitate de prefect al orașului, iar comanda militară a tuturor trupelor cesariene, cîte au rămas în Italia, a fost dată lui Antonius. Appian, *op. cit.* În același capitol din Appian se pot citi și alte măsuri luate de Caesar în ajunul plecării sale către Spania, care

pot fi completate cu amănunte din biografiile *Caesar*, XXXV—XXXVI și *Antonius*, VI—VII, scrise de Plutarh.

[34] Caesar în *Răzb. civil*, I, 34, indică legăturile pe care massalioții le aveau cu Pompeius. Însoțit de o mică flotă de război, spre Massalia se îndrepta între timp și L. Domitius Ahenobarbus, lăsat în libertate de Caesar după lupta de la Corfinium. Ulterior, Domitius a fost numit de massalioți comandantul suprem al operațiilor de apărare împotriva lui Caesar (*op. cit.*, I, 36).

[35] Caius Trebonius, fostul legat al lui Caesar din anul 54 și Decimus Iunius Brutus Albinus (despre acesta din urmă, vezi nota 60 la cartea XXXIX); *Ibidem.*

[36] *Ibidem.* Acest C. Fabius, de asemenea, un fost legat al lui Caesar din anul 54, este pomenit în *Răzb. gallic*, V, 24. În VIII, 54, Hirtius ne informează că Fabius a avut o misiune specială de îndeplinit în ținutul haeduilor (iarna anului 50—49 î.e.n.). După cum Caesar însuși mărturisește în *Răzb. civil, loc. cit.*, C. Fabius a fost apoi trimis în mare pripă în Iberia.

[37] Lucius Afranius, fostul consul din 60 (vezi cartea XXXVIII, cap. 49) deținea încă din timpul celui de al doilea consulat al lui Pompeius (55 î.e.n.) guvernămîntul în Hispania Citerior; el era un om devotat lui Pompeius, alături de care luptase pe vremea războiului cu Sertorius. A fost ucis de cesarieni după bătălia de la Thapsus (vezi cartea XLIII, cap. 12); Marcus Petreius nu este altul decît generalul care l-a învins pe Catilina în bătălia de la Pistoria (vezi cartea XXXVII, cap. 40); după Thapsus, Petreius s-a sinucis (cartea XLIII, cap. 8) odată cu regele Iuba.

[38] Ilerda (Lerida) localitate în Catalonia, pe malul rîului Sicoris, un afluent al Hebrului.

[39] Această campanie din Iberia este povestită pe larg de Caesar, cu numeroase detalii, în *Răzb. civil*, I, 37—52. În cap. 52, Caesar recunoaște impasul în care se afla în urma blocadei instituite de pompeieni. Plutarh, în comparație cu Dio, se referă la campania din Iberia numai în cîteva rînduri, pe care le putem citi în capitolul XXXVI al biografiei *Caesar*. Cf. Appian, *op. cit.*, 42.

[40] Cf. Caesar, *Răzb. civil*, I, 53; familia lui Afranius primea, în acest timp, din toate părțile felicitări. Mulți dintre acei care ezitaseră de partea cui să treacă, au plecat pe dată la Pompeius. Cicero le luase însă înainte, căci se îmbarcase pentru Thessalonic încă de la 7 iunie 49, Cicero, *Ad Fam.*, XIV, 7 (2); despre chinurile sufletești prin care trecea, în 49, nehotărîtul Cicero, vezi *Ad Attic.*, IX, 1, (6)—7 (10); X, 8 (12). El s-a îmbarcat spre Orient de la Formiae. Referitor la acest moment de triumf pentru pompeieni, vezi Titus Livius, *Perioch.*, CX; Lucan, *Phars.*, III, 553—557; 761.

[41] Descrierea bătăliei navale din fața Massaliei, la Caesar, *op. cit.*, I, 56—58. Appian nu pomenește nimic despre această bătălie care s-a dat lîngă Frioul, la sfîrșitul lunii iunie 49.

[42] Acest capitol din cartea XLI a *Istoriei* lui Dio rezumă pe scurt, evenimentele descrise de Caesar în cartea I a *Răzb. civil*, în capitolele 71—87 (sfîrșitul cărții întîi); rezumatul corespunzător făcut de Appian, în *Răzb. civil*, II, 42—43 este însă mai precis, mai metodic făcut, dacă îl comparăm cu expunerea lui Dio.

[43] Această regulă de conduită Caesar a respectat-o după toate victoriile pe care le-a repurtat.

[44] Baetica, împreună cu Lusitania făceau parte din Hispania Ulterior (sud-vestul Spaniei).

[45] Marcus Terentius Varro, binecunoscutul scriitor și om de știință roman. Și el făcuse parte în trecut din statul-major al lui Pompeius, luptînd alături de acesta încă de pe vremea războiului împotriva piraților (63—62 î.e.n.). Deși pompeian convins, Varro era apreciat și de Caesar. Cu puțin înainte de a muri, Caesar i-a încredințat organizarea și conducerea unei mari biblioteci din Roma. Varro s-a stins foarte tîrziu din viață, în timpul lui Augustus (anul 25 î.e.n.) Despre Varro, vezi N. I. Barbu și colectiv, *Istoria literaturii latine*, ed. cit., pp. 490—502. Cf. Caesar, *Răzb. civil*, II, 17 și urm.

[46] Vezi mai sus, cartea XXXVII, cap. 52 și nota 157 la această carte.

[47] Cf. Caesar, *Răzb. civil,* II, 21, Tarraco (azi Tarragona) era principalul oraș din Hispania Citerior (nord-estul Spaniei), denumită și Hispania Tarraconensis.

[48] Acest capitol rezumă evenimentele povestite de Caesar în *Răzb. civil,* II, cap. 1—22. Massalia, după ce a rezistat toată vara blocadei pe uscat, instituită de cesarieni, a capitulat abia la sfîrșitul lunii octombrie 49.

[49] Știri despre această răzmeriță, care a izbucnit în luna noiembrie la Placentia, se găsesc și la Suetonius, *Caesar,* LXIX și la Appian, *Răzb. civile,* II, 47. Appian rezumă, în cîteva cuvinte, discursul ținut de Caesar cu acel prilej, dar Cassius Dio, după obiceiul său, compune un lung discurs în care, probabil, dezvolta și unele idei originale ale lui Caesar. În *Răzb. civil,* Caesar nu pomenește însă nimic despre Placentia.

[50] Răzmerița pornise îndeosebi de la soldații legiunii a IX-a.

[51] Adică germani.

[52] Ca și în alte discursuri compuse de Dio, opoziția sofistică „natură-convenție" revine destul de des și în acest discurs.

[53] Cf. cartea XLIII, 1 și Appian, *Răzb. civile,* II, 48.

[54] Adică în anul 48. Pentru anul 48, Caesar s-a ales pe el însuși consul, luîndu-și drept coleg pe Publius Servilius Isauricus (fiul fostului consul cu același nume).

[55] Principalele texte despre activitatea lui Caesar la Roma de la sfîrșitul anului 49 sînt: Caesar, *Răzb. civil,* III, 1—2 și Appian, *Răzb. civile,* II, 48. Această activitate, în cea mai mare măsură legislativă, desfășurată de Caesar la adăpostul titulaturii de dictator, n-a durat decît 11 zile. Caesar, *op. cit.* și Plutarh, *Caesar,* XXXVII. În acest scurt interval de timp, el a numit și schimbat pe guvernatorii provinciilor, răsplătind astfel bunele servicii care îi fuseseră aduse de partizanii săi. Decimus Brutus, de pildă, a fost numit guvernator în Gallia. Appian, *op. cit.*

[56] În legătură cu reglementarea relațiilor dintre creditori și datornici din acea vreme, vezi Caesar, *Răzb. civil,* III, 1 (ed. cit., p. 443) și nota 5 la această carte.

[57] Cu prilejul primei sale treceri prin Roma, Caesar golise tezaurul public depus în templul lui Saturn (vezi mai sus, nota 30); acum, pentru a face față nevoilor tot mai mari ale războiului, a adunat și toate ofrandele sacre din temple, pe care le-a trimis la topit, pentru a bate apoi monedă.

[58] Vezi mai sus, nota 31.

[59] Paralel cu Appian, *Răzb. civile,* 44, Dio în capitolele 41—42 din cartea XLI rezumă, la rîndul lui, povestirea lui Caesar din *Răzb. civil,* II, 23—44.

[60] Lucius Sextus Caesar era rudă cu Caesar. A fost ucis de Caesar la sfîrșitul campaniei africane.

[61] Aspis: Clupeia (în apropierea Kelibiei), oraș pe țărmul de nord al Africii.

[62] Publius Attius Varus, guvernatorul Africii, devotat cauzei lui Pompeius. Despre felul cum Varus ajunsese *legatus pro praetore* în Africa, în locul lui L. Aelius Tubero, vezi Caesar, *Răzb. civil,* I, 31.

[63] Iuba era fiul lui Hiempsal al II-lea, regele Numidiei de Est și al Getuliei. De la Caesar, *Răzb. civil,* I, 6 aflăm că în anul 49 î.e.n., la începutul conflictului între Caesar și Pompeius, la propunerea pompeienilor, Iuba fusese declarat „aliat și prieten al poporului roman". Dimpotrivă, Caesar îl declarase „inamic al poporului roman".

[64] Cf. Caesar, *Răzb. civil,* II, 41.

[65] *Ibidem.* 42, C. Curio a murit eroic, conștient de vina ce-o avea; el nimicise două legiuni din cele trei care îi fuseseră încredințate de Caesar (20 august 49). Sfîrșitul lui Curio a fost cîntat de Lucan în *Phars.,* IV, 793 și urm.

[66] Nu aceasta este și părerea lui Caesar (*op. cit.* 44). Varus a fost silit de Iuba să refuze azilul cerut de trupele lui Curio, care se refugiaseră la el. Despre expediția și sfîrșitul lui Curio vezi și Appian, *Răzb. civile,* II, 42—46.

[67] Bocchus al II-lea și Bogud erau „regii" Mauretaniei, regat care se întindea spre est de Numidia. Vezi harta de la finele volu-

mului. Bocchus stăpînea estul Mauretaniei, iar Bogud, vestul, care se întindea între aşezarea Mulucha şi ocean.

[68] Bătălia de la Pharsalus. Magistraţii anului 48, aleşi la Roma, au funcţionat concomitent cu magistraţii anului 49, care l-au însoţit pe Pompeius la Thessalonic; aceştia din urmă au continuat în mod pur formal îndatoririle ce le reveneau, cu titlul de promagistraţi.

[69] Publius Servilius Isauricus, fiul consulului cu acelaşi nume din anul 79 (P. Servilius Vatia Isauricus), care a luptat împotriva piraţilor, înaintea lui Pompeius; vezi nota 50 la cartea XXXVI. Prieten personal al lui Caesar, Servilius a apărat interesele acestuia în Italia atîta vreme cît Caesar a fost ocupat în luptele din Grecia şi din Egipt. În anul 46 a fost numit guvernator al Asiei.

[70] Cf. A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 48 şi C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 2. Sfîrşitul cărţii XLI din *Istoria* lui Cassius Dio rezumă cartea III a *Răzb. civil* scris de Caesar.

[71] Nonele lunii ianuarie (4 ian. 48); C a e s a r, *op. cit.*, III, 8.

[72] Marcus Calpurnius Bibulus, fostul coleg de consulat al lui Caesar din anul 59. Bibulus nu uitase ofensele îndurate pe vremea consulatului său. Vezi XXXVIII, 6. El era totodată şi ginerele lui M. Cato.

[73] Locul unde a debarcat Caesar pe coasta Epirului se numea Palaeste (astăzi Palasa). C a e s a r, *op. cit.;* Palaeste se găsea la distanţă aproximativ egală de Corcyra (Corfu), unde M. Bibulus se afla în fruntea unei flote de 138 corăbii şi de Oricum (astăzi Eriko), unde staţiona un alt locotenent al lui Pompeius, L. Torquatus.

[47] Vezi P l u t a r h, *M. Antonius* VII. Plutarh susţine că Antonius întîrzia să vină în ajutorul lui Caesar din pricina patrulărilor executate de corăbiile pompeiene în Marea Ionică.

[75] Întîmplarea se află povestită identic şi de P l u t a r h, *Caesar*, XXXVIII şi de A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 34.

[76] Apsos, azi Semeni, rîu care curge la nord de oraşul Appolonia (Pojani).

[77] Lucius Scribonius Libo (vezi mai sus, cap. 46 la această carte), al cărui nume revine des în cartea III a *Răzb. civil.* De fapt, după moartea lui M. Bibulus, comanda flotei nu a revenit unui singur locotenent al lui Pompeius, cum susţine aici Dio, ci „fiecare comandant îşi conducea flota cum credea de cuviinţă", C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 18.

[78] Cf. P l u t a r h, *Antonius*, VII; C a e s a r, *op. cit.*, III, 21—23.

[79] Tactica asediului îndelungat prin ridicarea unor vaste şi complicate lucrări de fortificaţie a fost mult dezvoltată de geniul militar al lui Caesar, pînă la un grad nemaiîntîlnit încă. Aceeaşi tactică a împresurării Caesar o aplicase şi în Gallia, la Alesia şi Gergovia.

[80] Cf. C a e s a r, *op. cit.*, III, 44—47; P l u t a r h, *Caesar*, XXXIX; A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 61.

[61] Dio omite să precizeze (cum de altfel omite multe alte detalii din înfruntarea dintre Caesar şi Pompeius de la Dyrrachium) că Pompeius a fost cel dintîi care a părăsit această zonă de luptă, forţîndu-şi trecerea prin sistemul de fortificaţii ridicat de Caesar. Vezi C a e s a r, *op. cit.*, III, 58 şi, mai ales, cap. 62—63; Cf. P l u t a r h, *Pompeius*, LXV şi *Caesar*, XXXIX. Cu acel prilej, Pompeius a obţinut o strălucită victorie asupra cesarienilor, de care Dio nu pomeneşte nimic. Pompeius, după cum observă Caesar, nu a ştiut să tragă nici un folos de pe urma acestei victorii care putea fi decisivă, dacă Pompeius ar fi dat dovadă de mai multă energie.

[82] Scipio nu este altcineva decît C. Caecilius Metellus (Pius) Scipio, fostul coleg de consulat din 52 şi socrul lui Pompeius. Vezi cartea XL, cap. 51 şi nota 85 la această carte.

[83] Acesta era un urmaş al regelui Odrys Cotys. El domnea peste triburile trace din regiunea Odessos. B. L e n k, RE, XVII (1936) art. *Odrysai*, p. 1903. Ulterior, după bătălia de la Pharsalus, a fost cruţat de Caesar. Vezi mai departe, cap. 63 la această carte. Se cuvine adăugat că, în anul 48, Pompeius a primit în Thessalia şi o delegaţie din partea regelui get Burebista, care îi oferea să-l sprijine împotriva cesarienilor. Această dele-

gaţie era condusă de Acornion, un cetăţean grec din Dionysopolis, aşa cum rezultă dintr-o inscripţie destul de bine păstrată. Ditt. *Syll.*³, 762, n. 31—36. Vezi C. Daicoviciu, în *Istoria României*, vol. I, ed. cit., pp. 284; 286—287. Despre personalitatea lui Acornion şi misiunea sa anterioară în Dacia, vezi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, ed. cit., pp. 33—38; 74. Nu este exclus ca Sadalas să fi acţionat în înţelegere cu şeful geto-dac din nordul Dunării.

84 Lucius Cassius Longinus, unul dintre cei trei fraţi Cassius (vezi mai sus, nota 4) se afla în Thessalia împreună cu o legiune de curînd recrutată (a XXVII-a) şi un mic corp de cavalerie. Caesar, *Răzb. civil*, III, 34. Despre lupta dintre Longinus şi Scipio vezi şi cap. 36.

85 Cn. Domitius Calvinus, fostul consul din 53, a devenit în timpul războiului civil partizan al lui Caesar; L. Cornelius Sulla Faustus (fiul dictatorului Sulla), partizan al lui Pompeius, fusese trimis în Mauretania în ajunul rupturii dintre Pompeius şi Caesar, pentru a întări în această regiune influenţa lui Pompeius.

86 Caesar a izbutit după mari greutăţi să facă joncţiunea cu trupele lui Calvinus, urcînd în marşuri forţate valea rîului Aous (Voiusa). Joncţiunea s-a făcut în apropierea localităţii Aeginium (actualmente Kalabaka), în Thessalia de Sud, Caesar, *Răzb. civil*, III, 78—79. Între timp Pompeius încerca să-şi unească propriile sale legiuni cu acelea comandate de socrul său, Scipio.

87 Gomphi, astăzi Paleo-Episkopi, în Thessalia de Sud. Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 64, Caesar, *op. cit.*, III, 80—81.

88 Dio se reîntoarce în acest capitol la momentul desprinderii trupelor lui Caesar din zona fortificaţiilor de la Dyrrachium. Vezi Caesar, *op. cit.*, III, 75—76. Genusos (actualmente Shkumbi) este un rîu care străbate Albania, vechiul teritoriu illir.

89 Cf. Caesar, *op. cit.*, III, 71. Comentariul lui Dio din acest capitol este scris cu un dezvoltat simţ politic şi într-un spirit care încearcă să fie nepărtinitor.

90 Începînd de la acest capitol pînă la sfîrşitul cărţii a XLI-a Cassius Dio descrie desfăşurarea şi urmările bătăliei de la Pharsalus (august 48). Maniera sa de a se ocupa de această bătălie

decisivă este însă în cea mai mare parte retorică. Să se observe că Dio omite să numească pînă şi numele cîmpiei unde Pompeius s-a văzut nevoit să accepte înfruntarea cu Caesar: *Pharsalus*. După ce compune o lungă paralelă literară între cei doi comandanţi supremi (cap. 54), Dio se mărgineşte să dea cîteva indicaţii vagi şi sumare relativ la forţele pe care aceştia le aveau la dispoziţie (cap. 55); apoi rezumă, pe scurt, folosind antiteze, discursurile ţinute de Pompeius şi de Caesar (cap. 57); urmează o analiză detaliată a sentimentelor încercate de oamenii aflaţi sub arme din ambele tabere (cap. 58—59) şi a felului în care aceştia au luptat (cap. 60—61).

Pentru a cunoaşte fazele bătăliei, trebuie să consultăm însuşi comentariul lui Caesar, *Răzb. civil*, III, cap. 86—99; unele detalii interesante din punct de vedere tactic, care lămuresc cauzele înfrîngerii lui Pompeius, se află şi la Plutarh, *Pompeius*, LXIX şi *Caesar*, XLIV. În general, Plutarh, în analiza sentimentelor care opuneau pe Caesar lui Pompeius, cît şi în descrierea bătăliei, *Pompeius*, LXXXI şi *Caesar* XLV, în comparaţie cu Dio, este mai puţin influenţat de obişnuitele procedee retorice. Appian, *Răzb. civile*, II, 68—82, l-a urmat pe Caesar mai îndeaproape şi, în consecinţă, expunerea lui asupra bătăliei de la Pharsalus a cîştigat probabil în exactitate. Se cuvine să remarcăm, cum e cazul cu cap. 70 din acest grup de capitole, tendinţa lui Appian de a discuta din punct de vedere critic numărul şi componenţa trupelor care s-au înfruntat la Pharsalus. De asemenea Appian (*op. cit.*, II, 80) dă şi anumite detalii care nu se află nici la Caesar, nici în alte izvoare istorice (de pildă, menţionează ordinul de zi al lui Caesar de la sfîrşitul bătăliei, ca soldaţii săi să-şi cruţe concetăţenii din tabăra adversă şi să atace numai pe aliaţi.

91 Amănunt care lipseşte din expunerea lui Caesar.

92 Dio nu pomeneşte nimic despre neînţelegerile şi certurile pentru putere iscate între senatorii pompeieni în ajunul bătăliei de la Pharsalus, amintite de Caesar, *op. cit.*, III, 82.

93 Cf. Appian, *op. cit.*, II, 70.

94 Dio se mărgineşte să reproducă în acest capitol, cu ajutorul unor antiteze, ideile principale conţinute în discursurile lui Caesar şi

Pompeius. Să observăm că indicaţiile lui Dio se potrivesc, în parte, cu frazele adresate de Pompeius şi de Caesar soldaţilor lor, în discursurile fictive din Appian, *op. cit.*, II, 72 şi 73—74, nu însă şi cu rezumatul discursului lui Caesar, făcut de însuşi Caesar în *Răzb. civil*, III, 90. Faptul denotă că Appian şi Dio au urmat un izvor comun, aparte de naraţiunea istorică a lui Caesar.

[95] Dimpotrivă, Caesar, *op. cit.* III, 90.

[96] Dio nu pomeneşte nimic despre acţiunea fostului centurion Crastinus (Crassinus, după Plutarh, *Caesar*, XLIV) care a dezlănţuit atacul cesarienilor, Caesar, *op. cit.*, III, 91.

[97] Altfel în Appian, *op. cit*, II, 80, cînd se referă la faza finală a bătăliei.

[98] Cf. Appian, *op. cit.* II, 79 „nu se auzea nici un strigăt într-o falangă atît de mare, într-o luptă atît de aprigă, nici chiar tînguitul celor care piereau sau care erau loviţi, ci numai scrîşnirea şi oftatul acelora care cădeau la postul lor cu cinste".

[99] Spre deosebire de Caesar, *op. cit.* III, 99 şi de Appian, *op. cit.*, II, 82, Dio, care este un istoric cu mari scăderi în descrierea bătăliilor celebre (vezi E. Schwartz, *Griech. Geschichtschreiber*, ed. cit., p. 430) nu citează pierderile suferite de ambele tabere, cum de asemenea, nu aminteşte nici de proclamaţia lui Caesar către pompeieni, prin care acesta se angaja să primească în rîndurile armatei sale pe toţi care s-ar fi hotărît să treacă de partea lui de bunăvoie (Appian, *op. cit.*, II, 80). În bătălia de la Pharsalus, printre alte personalităţi de seamă, a căzut şi L. Domitius Ahenobarbus, succesorul lui Caesar (numit de pompeieni) la comanda supremă a Galliei. Plutarh, *Pompeius*, LXXII şi *Caesar*, XLVI.

[100] 9 august 48 aşa cum rezultă din CIL, I² p. 324, Cf. Lucan, *Phars.*, VII, 45—57; 92—101.

[101] Tralles se află în Lydia.

[102] Caius Cornelius era un padovan, compatriot şi prieten al lui Titus Livius. Prezicerea lui C. Cornelius se află menţionată şi de Plutarh, *Caesar*, XLVII. Cf. Lucan, *Phars.* VII, 311—315.

Despre inspiraţia de origine liviană a acestui capitol, vezi E. Schwartz, RE, *Cassius*, col. 1702.

[103] Deiotarus era unul dintre tetrarhii Galatiei, care-l sprijinise pe Pompeius. În anul 52, acest dinast obţinuse Mica Armenie, cu încuviinţarea Senatului, respectiv a lui Pompeius, care pe acea vreme era consul. Ulterior, în anul 45, Deiotarus a fost acuzat de propriul său nepot că ar fi complotat împotriva lui Caesar. Pentru Deiotarus a pledat însuşi Cicero.

[104] Pharnakes era fiul lui Mithridates, care a contribuit la pierzania tatălui său. El stăpînea regatul Bosforului cimmerian, aşa cum hotărîse Pompeius. Vezi cartea XXXVIII, 12—14 şi nota 41 la această carte.

CARTEA XLII

[1] Altfel la Caesar, *Răzb. civil*, III, 93: „Dar, după ce, la semnal, soldaţii noştri se năpustiră cu lăncile întinse şi observară că pompeienii nu se mişcau din loc . . ." despre începutul acestei lupte, vezi şi Lucan, *Pharsalia*, VII, 45 şi urm.

[2] Relativ la starea sufletească a lui Pompeius după bătălia de la Pharsalus, vezi Plutarh, *Pompeius*, LXXII şi Appian, *Răzb. civile*, II, 81: „Îndată ce Pompeius văzu deruta armatelor sale, îşi ieşi din minţi, se retrase în grabă în tabără şi se aşeză amuţit în cortul său, aşa cum se spune că i s-a întîmplat şi lui Aiax, fiul lui Telamon".

[3] Adică spre gurile fluviului Peneu, unde a ajuns la căderea nopţii. Caesar, *op cit*, III, 96 şi 98; Velleius Paterculus, II, 58; Lucan, *Phars.*, VII, 712 şi urm.

[4] Îmbarcarea lui Pompeius s-a petrecut la 10 august 49. El era însoţit de o mică suită de aproximativ 30 de persoane, printre care se aflau regele Deiotarus şi cei doi Lentulus, Spinther şi Crus (amîndoi foşti consuli) Plutarh, *Pompeius*, LXXIII; Appian, *op. cit.*, şi Caesar, *op. cit.*

[5] În drumul său spre Egipt, Pompeius a făcut doar cîteva escale, strict necesare pentru aprovizionare. Despre aceste popasuri şi despre planurile lui Pompeius înainte de a ajunge în apele teritoriale

ale Egiptului, vezi în primul rînd Caesar, *Răzb. civil*, III, 102 și notele la acest capitol. La Attalia (sau Adalia), Pompeius ezita încă asupra direcției în care avea să se îndrepte; Plutarh, *Pompeius*, LXXII—LXXVI. Deiotarus a rămas la Mytilene, în Lesbos. După informațiile lui Caesar, Antiohia Syriei, cît și insula Rhodos s-au declarat ostile lui Pompeius.

[6] Ptolemeu al XIV-lea, fiul lui Ptolemeu al XIII-lea Auletul, regele repus pe tron în Egipt de Aulus Gabinus, la ordinele lui Pompeius, vezi mai sus, XXXIX, 56 și urm. Ptolemeu Auletul murise în 51 î.e.n., iar noul rege, care nu avea decît 13 sau 14 ani, fusese lăsat de părintele său sub tutela lui Pompeius, respectiv a poporului roman.

[7] Relativ la acest moment, vezi Appian, *Răzb. civile*, II, 84. Ptolemeu al XIV-lea se afla în luptă cu sora sa Cleopatra, care se refugiase în Syria, pentru a căuta ajutoare împotriva fratelui ei. Cînd Pompeius s-a apropiat de coastele Egiptului, l-a întîlnit pe Ptolemeu în apropierea muntelui Cassion, la Pelusion, în estul deltei Nilului, așteptînd atacul Cleopatrei. Despre sosirea lui Pompeius în Egipt, vezi și Caesar, *Răzb. civil*, III, 103—104; Plutarh, *Pompeius*, LXXVI și urm.; Velleius Paterculus, II, 53, Florus, *Epitome*, II, 13; 51. Din Caesar, *Răzb. civil*, III, 40 și 111 aflăm că flota egipteană îl sprijinise activ pe Pompeius, luptînd în cursul anului 49 sub comanda lui Cnaeus, fiul mai mare a lui Pompeius. Pompeius a ajuns în Egipt, după cum rezultă din Velleius Paterculus, II, 53 la 28 septembrie 49.

[8] Cf. Appian, *op. cit.*, 83.

[9] În anul 51, la moartea lui Ptolemeu al XIII-lea Auletul, rămăseseră patru copii, doi băieți și două fete. Cleopatra, fiica mai mare (care avea 16 ani), conform testamentului patern, ar fi trebuit să se căsătorească cu fratele ei, regele Egiptului, Ptolemeu al XIV-lea, în vîrstă de 13 ani. Cleopatra însă, o personalitate deosebită din toate punctele de vedere, fusese îndepărtată de la conducerea Egiptului de clica acelora care-l înconjurau pe nevîrstnicul monarh, alcătuită din eunucul Potheinos, care-l crescuse pe rege, Theodot din Chios (sau din Samos, după Appian), profesorul de retorică al regelui și atotputernicul Achillas, care

preluase comanda armatei. Appian, *op. cit.*, 84 și Caesar, *op. cit.*, 103 și 108.

[10] După Caesar, *op. cit.*, 104, în timpul războiului cu pirații din anul 67—66 î.e.n., Appian, *op. cit.*, îl numește pe acest trădător Sempronius.

[11] Appian, *op. cit.*, pretinde că cel care a făcut propunerea ca Pompeius să fie ucis mișelește a fost grecul Theodot. Același lucru îl afirmă și Titus Livius în *Perioch.* CXII.

[12] Iambi dintr-o tragedie a lui Sofocle.

[13] Tragicul sfîrșit al lui Pompeius a impresionat profund pe contemporani; istoriografia posterioară, greacă și latină, a insistat cu mare lux de amănunte asupra împrejurărilor în care Pompeius a căzut victima unui mărunt complot. Afară de locurile citate mai sus, la nota 7, moartea lui Pompeius a fost cîntată în versuri de Lucan în *Pharsalia*, VIII, v. 653 și urm. Poetul Lucan, urmînd tradiția istoriografiei latine favorabile lui Pompeius, exprimă o mare admirație față de acest om de stat roman. Odată cu Pompeius a fost omorît de egipteni și fostul consul din anul 49, Lucius Lentulus Crus, Appian, *op. cit.*, 104 (vezi nota 2 la cartea XLI).

[14] Capitolul al 5-lea din această carte conține un portret literar al lui Pompeius, construit în întregime într-o manieră antitetică, procedeu retoric preferat de Dio. Despre felul în care Caesar însuși îl înfățișează pe Pompeius în *Bellum Civile*, Michel Rambaud, *op. cit.*, p. 352 și urm.

[15] Triumful lui Pompeius în urma victoriilor sale din Orient a fost celebrat la 28 septembrie 61 î.e.n. Vezi XXXVII, 21 Cf. Lucan, *Pharsalia*, VIII, 467.

[16] Cornelia, fiica lui Scipio Metellus (vezi nota 85 la cartea XL) și Sextus Pompeius, fiul mai mic al lui Pompeius.

[17] După Pharsalus, printre alte măsuri pe care le-a luat, Caesar a acordat libertate thessalienilor (Appian, *Răzb. civile*, II, 88) și i-a ordonat lui Marcus Antonius să se înapoieze în fruntea legiunilor victorioase în Italia. Cicero, *Philipp.*, II, 24, 59. Plecat în urmărirea lui Pompeius, Caesar ducea cu sine doar o singură legiune (a VI-a) și puține trupe de cavalerie. *Răzb.*

civil, III, 102. Îmbarcarea lui Caesar a avut loc la Amfipolis, la gura rîului Strymon.

[18] *Ibidem*, 105.

[19] După plecarea lui Caesar de la Amfipolis (astăzi Neochori, convoiul cesarienilor, îmbarcat pe mici vase de transport, s-a întîlnit cu o parte din flota lui Pompeius, pe care L. Cassius (personaj necunoscut, confundat de Appian, *Răzb. civile*, II, 88, cu C. Cassius Longinus) o ducea în apele Mării Negre. Cf. Suetonius, *Caesar*, LXIII. Dacă acest Cassius ar fi avut mai multă inițiativă și curaj, ar fi putut ușor nimici transporturile în oameni și materiale aflate în slujba lui Caesar. Lucrurile însă s-au petrecut altfel. Cassius s-a predat de îndată învingătorului de la Pharsalus.

[20] În Asia, Caesar s-a oprit mai întîi în Troada, unde, ca și Alexandru odinioară, a vizitat ruinele Ilionului, Strabon, *Geografia*, XIII, 1, 27, (594). Celelalte etape ale drumului său, în urmărirea lui Pompeius, au fost Efesul, unde a primit deputății greceşti din Ionia și Eolida, și Rhodosul (ostil lui Pompeius) unde s-a întîlnit cu legiunea a XXVII-a, venită aici din Achaia, sub conducerea lui Fufius Calenus. La aceste etape, Plutarh, *Caesar*, XLVIII adaugă și Cnidosul. Vezi Caesar, *Răzb. civil*, III, cap. 105 și 106 și Appian, *Răzb. civile*, II, 89.

[21] Favorizați odinioară de Pompeius, la încheierea operațiilor militare pe care le-a condus în Orient.

[22] Caesar a debarcat la Alexandria în primele zile ale lunii octombrie 49. Vestea morții lui Pompeius a primit-o cînd se afla încă pe corabie; despre durerea de care a dat dovadă, vezi și Plutarh, *Caesar*, XLVIII, precum și Titus Livius, *Perioch.*, CXII.

[23] Inelul cu sigiliu personal al lui Pompeius. Plutarh, *Pompeius*, LXXX și Lucan, *Phars.*, X, v. 1004 și urm.

[24] Cf. Caesar, *op. cit.*, 106.

[25] În aceste considerente asupra sincerității lui Caesar, răzbat, pe cît se pare, interpretări izvorîte din cercuri propompeiene

E. Schwartz, RE, III, Cassius, pp. 1701—1702 și *Griechische Geschichtschreiber*, ed. cit., pp. 427—428.

[26] Ptolemeu al XIII-lea Auletul datora lui Caesar peste 17 000 000 de drahme. În parte, această datorie fusese achitată. Caesar pretindea acum un rest de 10 000 000 de drahme, necesare pentru întreținerea armatei. Plutarh, *Caesar*, XLVIII.

[27] Vezi nota 105, la cartea XLI.

[28] Cf. Plutarh, *Cato Minor*, LVI.

[29] Parthinii erau o populație din Illyria, care locuia la sud de Dyrrachium, în actuala Albanie. Vezi XLI, 49.

[30] În Spania (2 august 49), vezi XLI, 23.

[31] M. Octavius. Vezi XLI, 40. M. Octavius, fost edil în 50 î.e.n., a comandat o parte din flota pompeiană a cărei comandă supremă o deținuse M. Bibulus, Caesar, *Răzb. civil*, III, 5; Florus, IV, 2 (31); Lucan, *Pharsalia*, IV, 433.

[32] C. Antonius, legat al lui Caesar, era fratele lui Marcus Antonius. Cele 15 cohorte pe care le comanda la începutul războiului dintre Caesar și Pompeius fuseseră prinse prin trădare de M. Octavius, în mica insulă Curicta din fața coastei illire. Aceste cohorte au fost ulterior înrolate cu forța în armata lui Pompeius, Caesar, *Răzb. civil*, III, 4 și cap. 10.

[33] Despre asediul Salonei, port illiric pe coasta Dalmației, vezi și Caesar, *op. cit.*, 9. Ulterior, flota comandată de M. Octavius a eșuat la Epidaurum (Ragusa).

[34] Și acest capitol din cartea XLII se referă la evenimente anterioare bătăliei de la Pharsalus, povestite de Caesar în capitolele 39 și 40 din cartea III a *Răzb. civil.*

[35] Oricum (Eriko) trecuse chiar de la începutul campaniei lui Caesar de partea acestuia. Vezi XLI, 45. Cf. Caesar, *Răzb. civil*, III, 11.

[36] Marcus Acilius Caninius, care alături de Statius Murcus era însărcinat de Caesar cu apărarea Oricumului.

[37] C. Cassius Longinus, fostul cvestor al lui Crassus, care, după moartea acestuia, a preluat guvernarea Syriei. Tribun al plebei

în anul 49, Caius Longinus a fost inițial aliatul lui Pompeius (C a e s a r, *Răzb. civil,* III, 5), dar apoi a trecut de partea lui Caesar. El a luat ulterior parte la conjurația împotriva lui Caesar și a murit în 42, la bătălia de la Philippi.

38 Marcus Petreius, fostul locotenent al lui Pompeius din Spania, învins și pus în libertate de Caesar, odată cu L. Africanus. Despre rolul pe care l-a jucat ulterior în războiul african, vezi mai departe, XLIII, 2—3, precum și *Răzb. african,* XCV, București, Editura Științifică, 1967.

39 Faustus Sulla, fiul dictatorului. Despre rolul jucat ulterior de Faustus în războiul african, vezi mai departe, XLIII, 12—13 și *Răzb. african,* XCVI.

40 C. Fufius Calenus, legat al lui Caesar, care a fost însărcinat cu operațiile de transporturi pe mare și cu aprovizionarea trupelor cesariene în timpul luptelor cu Pompeius din anul 49 î.e.n. Sediul unde se afla C. Fufius în 48 era provincia greacă Achaia. Cînd Caesar s-a îndreptat spre Egipt, C. Fufius l-a ajuns din urmă în insula Rhodos, așa cum am precizat la nota 20 la această carte, aducîndu-i o legiune.

41 Vezi C a e s a r, *Răzb. civil,* III, 8.

42 Delfi, Teba și Orchomenos; C a e s a r, *Răzb. civil,* III, 56. Cucerirea Atenei de către cesarieni nu este menționată în *Răzb. civil.* Trecerea lui Caesar prin Atena a avut însă loc mult mai tîrziu, abia în septembrie 47, pe drumul de întoarcere a lui Caesar spre Roma, după bătălia de la Zela.

43 După consfătuirea din insula Corcyra, grupul pompeienilor se micșorase simțitor. Unii senatori, dintre care și Cicero, pierzînd orice nădejde în izbînda cauzei lui Pompeius, s-au înapoiat la Roma. Alții, M. Marcellus de pildă, fostul consul din anul 51 (vezi nota 94 la cartea XL), au plecat în exil, iar alții s-au îndreptat spre Fufius Calenus, care așa cum am specificat, se găsea încă în Achaia. Cato, în veșmînt de doliu (P l u t a r h, *Cato Minor,* LIII) încerca din răsputeri să ralieze pe cei rămași credincioși lui Pompeius. În drumul său spre Pompeius, despre al cărui sfîrșit nu știa încă nimic, Cato a fost alungat de la Patrai de către Fufius Calenus. După două etape făcute în

insulele Cythera și Creta, Cato s-a îndreptat spre coastele Egiptului. În apropiere de Egipt, s-a întîlnit cu convoiul care o transporta pe Cornelia, soția lui Pompeius, însoțită de Sextus. Cînd au aflat despre moartea lui Pompeius, alți fruntași de seamă din ordinul senatorial l-au părăsit, la rîndul lor, pe Cato; această hotărîre a fost luată și de Caius Cassius Longinus. Metellus Scipio, socrul lui Pompeius, se refugiase la Utica, pe țărmul de nord al Africii. Tot spre Utica s-a îndreptat și Cato, după un marș istovitor prin deșert, între Berenike (Bengasi) și Leptis Magna. Vezi P l u t a r h, *Cato Minor,* LVI; L u c a n, *Phars.,* IX, 295 și urm.; Cf. S t r a b o n, *Geografia,* XVII (20). Toamna anului 48 î.e.n.

44 Despre frații Longini, vezi mai sus, nota 37. După înfrîngerea pompeienilor în Spania, Quintus fusese lăsat de Caesar, în calitate de legat al Hispaniei Ulterior (în august 49). Vezi C a e s a r, *Răzb. civil,* II, cap. 19.

45 Cf. *Răzb. alexandrin,* LVIII—LIX, în C a e s a r, *Fragmen.te . . .,* p. 72 și V a l e r i u s M a x i m u s, IX, 4, 2.

46 Q. Longinus primise de la Caesar dispoziția să treacă în Africa, pentru a-i da ajutor; în imposibilitatea de a executa ordinul, Q. Longinus, la sosirea lui M. Aemilius Lepidus, în calitate de proconsul în Hispania Citerior, a fost înlocuit la comandă prin legatul Caius Trebonius.

47 Vezi nota 69, la cartea XLI.

48 Cassius Dio revine asupra acestor onoruri acordate lui Caesar, în cartea XLIII, cap. 14, 42, 44—45. În comparație cu Plutarh și cu Suetonius, Dio dă cele mai numeroase amănunte în această privință, cu toate afirmațiile lui că nu a menționat decît onorurile principale.

49 Prin abrogarea legii lui Sulla, repusă în vigoare de Pompeius, care prevedea scurgerea unui interval de 10 ani pentru repetarea funcției de consul. Vezi nota 91, la cartea XL.

50 Comițiile centuriate, în care se proceda la alegerea magistraților superiori. În absența unuia dintre consuli, funcționarea normală a comițiilor era împiedicată.

[51] Prin legea Pompeia din anul 53, care prevedea un interval de 5 ani între exercitarea unei magistraturi şi a unei promagistraturi. Vezi XL, 46 şi 56.

[52] Acest capitol se cuvine comparat cu capitolul LXXXVI din Suetonius, *Caesar*.

[53] Plutarh, *M. Antonius*, cap. VIII. Deoarece în anul 47, din pricina absenţei prelungite a lui Caesar, alegerile de magistraţi în comiţiile centuriate tot nu s-au putut ţine, M. Antonius era atotputernic la Roma, asistat doar de tribuni şi de edilii plebei.

[54] C. Servilius Isauricus, colegul de consulat al lui Caesar din anul 48.

[55] M. Caelius Rufus, tînăr aristocrat care îşi începuse cariera politică în 59, prin atacuri violente la adresa colegului de consulat al lui Cicero, C. Antonius Hybrida. Vezi XXXVIII, 10 şi nota 25 la această carte. Ulterior Caelius a fost apărat de Cicero în anul 56, într-un proces de drept privat. Tribun al plebei pentru anul 48.

[56] În anii 49—48 î.e.n., problema datoriilor particulare, care în urma instabilităţii politice de la Roma nu mai puteau fi achitate de debitori, dăduse naştere la grave tulburări. Pentru anul 48 fusese numit de Caesar în funcţia de pretor urban Caius Trebonius, de curînd întors din Spania. Acesta a făcut tot ce i-a stat în putinţă să îndrepte situaţia, urmînd dispoziţiile date de Caesar. Cu privire la reglementarea situaţiei datornicilor, vezi mai sus, XLI, 37 şi Caesar, *Răzb. civil*, III, 20. Cu toate acestea, nemulţumiţi cu măsurile luate de Trebonius, debitorii cereau anularea deplină a datoriilor.

[57] Caelius Rufus, care avea personal datorii, era direct interesat în această acţiune, Caesar, *op. cit.*, 21.

[58] Caesar, *op. cit.* şi Velleius Paterculus, II, 68.

[59] *Ibidem*, vezi şi Quintilian, *De Inst. Orat.*, VI, 3.

[60] Despre exilul lui Milo la Massalia, vezi XL, 54.

[61] Caesar, *op. cit.*, 22.

[62] Afară de Caesar, sfîrşitul lui Milo îl mai povesteşte şi Velleius Paterculus, *op. cit.*

[63] Divinităţi egiptene, împotriva cultului cărora pontifii romani duceau o campanie de desfiinţare. Despre Isis şi Serapis vezi cartea XL, cap. 47, relativ la decretul senatorial cu privire la desfiinţarea cultului acestor divinităţi.

[64] Bellona, zeiţa războiului. Vezi nota 424, la *Fragmente*.

[65] Probabil *Primigenia Fortuna*.

[66] Începutul anului 47 î.e.n.

[67] Abia spre sfîrşitul anului 47 (în care el guvernase cu titlul de dictator) Caesar a numit pe Q. Fufius Calenus şi pe P. Vatinius în funcţia de consuli. Vezi, mai departe, cap. 55 la această carte.

[68] Relativ la comportarea lui Antonius la Roma, în lipsa lui Caesar, vezi Plutarh, *Antonius*, cap. VI.

[69] P. Cornelius Dolabella fusese unul dintre comandanţii flotei cesariene, care a luptat în 49 pe coastele Illyriei; Suetonius, *Caesar*, XXXVI; cf. Cicero, *Ad Attic.* XI, 12 şi 14; XIV; 21.

[70] Cf. Plutarh, *Antonius*, VII.

[71] Rudă cu Caesar. Despre cruzimile acestui Caesar, vezi Suetonius, *Caesar*, LXXV.

[72] Vezi Titus Livius, *Perioch.*, CXIII. După Titus Livius, în aceste încăierări au căzut peste 800 de victime din rîndurile plebei.

[73] Cassius Dio nu cunoaşte sau nu este de acord cu autenticitatea scenei în care Cleopatra a fost introdusă, pe ascuns, la Caesar, învăluită într-o velinţă strînsă în curele. Plutarh, *Caesar*, XLIX. Independent de influenţa pe care Cleopatra a avut-o asupra lui Caesar, ajutorul pe care tînăra femeie îl cerea lui Caesar împotriva fratelui ei echivala cu cel mai nimerit pretext pentru un amestec roman în treburile interne ale Egiptului.

[74] Care purta titlul de Ptolemeu al XV-lea şi era doar în vîrstă de 10 ani. Sora cu care urma să împartă domnia Ciprului se numea Arsinoe. Vezi nota 9 la această carte.

[75] Cf. Lucan, *Phars.*, X, 107. Această scenă s-a petrecut în luna octombrie a anului 48.

[76] Despre aceşti curteni care îl tutelau pe nevîrstnicul rege, vezi mai sus, cap. 3 şi 4 la această carte şi nota 9. Ei fuseseră aceia care au pus la cale asasinarea lui Pompeius. Cf. Caesar, *Răzb. civil*, III, 108. După Caesar, Pothenus era totodată şi preceptorul regelui.

[77] Aceste evenimente sînt identic povestite de Caesar, *op. cit.*

[78] Despre această solie, condusă de Dioscorides şi de Serapion, vezi Caesar, *op. cit.*, cap. 109.

[79] Mai exact, Caesar a făcut apel la toţi cei care îi puteau veni în ajutor, la Cn. Domitius Calvinus, care se afla în Armenia Mică, la rhodieni, la cilicieni şi la Mithridates din Pergam, un fiu natural al lui Mithridates al VI-lea Eupator, a cărui autoritate se extindea şi asupra triburilor din Syria.

Cele mai importante ştiri asupra războiului pe care Caesar s-a văzut nevoit să-l poarte în Egipt sînt cuprinse în lucrarea intitulată *Răzb. alexandrin*, lucrare atribuită aceluiaşi Aulus Hirtius care a completat şi *Comentariile* lui Caesar asupra războiului în Gallia. Vezi C. Poghirc, *Studiul introductiv* la Caesar, *Fragmente ... ed. cit.*, pp. 6—7. Referitor la ajutoarele pe care Caesar le-a solicitat în Orient, după ce a fost asediat în palatul din Alexandria, vezi *Răzb. alexandrin*, I, XXVI şi Caesar, *Răzb. civil*, III, 112.

[80] În anul 55. Vezi mai sus, cartea XXXIX, cap. 58—59.

[81] Relativ la pierderile de neînlocuit din biblioteca din Alexandria, Plutarh, *Caesar*, XLIX; Seneca, *De Tranquill.*, IX şi Aulus Gellius, *Noptile Attice*, VI, 17.

[82] Cf. Caesar *op. cit.*, 111—112; Plutarh, *Caesar*, *Răzb. alexandrin*, I; V; VI; IX; relativ la contramăsurile luate de Caesar pentru aprovizionarea palatului din Alexandria cu apă dulce.

[83] Cf. Caesar, *op. cit.*, şi Lucan, *Phars.*, X, 519. Această evadare Caesar o înlesnise din motive politice. El dorea să introducă un ferment de neînţelegere în tabăra egiptenilor, ceea ce s-a şi întîmplat, căci Ganymedes l-a ucis pe Achillas.

[84] Prin decapitare, Lucan, *Phars.*, X, v. 515—520; Caesar şi Plutarh, *op. cit.*

[85] Vezi descrierea aşezării insulei Pharos la Caesar, *op. cit.* Ştirile din acest capitol despre operaţiile de război conduse de Ganymedes se cuvin completate cu *Răzb. alexandrin*, IX (3—4); X—XI—XII; XIV—XXI.

[86] Caesar după Suetonius, *Caesar*, LXIV a înotat pe o distanţă de aproximativ 300 de metri. Despre această întîmplare petrecută în luna ianuarie 47, vezi şi Plutarh, *Caesar*, Appian, *Răzb. civil*, II, 90; *Răzb. alexandrin*, XXI.

[87] Suetonius, *op. cit.*, pretinde însă că Caesar şi-ar fi salvat mantaua *(paludamentum)*, tocmai pentru a nu cădea în mîinile duşmanilor.

[88] Mai exact, Cn. Domitius Calvinus, însoţit de legiunea a XXXVII-a izbutise încă dinainte să facă joncţiunea cu Caesar. *Răzb. alexandrin*, IX şi urm. După bătălia din insula Pharos, în care au pierit peste 800 de soldaţi romani, în ajutorul lui Caesar sosea şi Mithridates din Pergam, însoţit de contingente de iudei, comandaţi de Antipatros, tatăl viitorului rege Herodes (februarie 47), *Răzb. alexandrin*, XXV. Mithridates a debarcat la Pelusion. Pentru a ajunge la Alexandria, el a fost nevoit să facă prin sud înconjurul deltei Nilului.

[89] Tatăl viitorului împărat Tiberius, primul soţ al împărătesei Livia, soţia lui Augustus.

[90] Cf. *Răzb. alexandrin*, XXV şi Flavius Iosephus, *Războiul Iud.*, I, cap. 187—189; *Antiqu. Iud.*, XIV, 131—136. Despre Dioscorides şi modul cum acesta ajunsese în tabăra egiptenilor, vezi Caesar *Răzb. civil*, III, 109.

[91] Despărţirea dintre Caesar şi Ptolemeu al XIV-lea s-a petrecut în cele mai bune condiţii: asigurările de credinţă şi prietenie,

date de ambele părți, erau însă pe deplin false, *Răzb. alexandrin,* XXIII—XXIV.

92 Marele lac Maeotis, la sud de Alexandria.

93 Mithridates își așezase tabăra la sud-est de lacul Maeotis, în vecinătatea localității Cheraea. Caesar, lăsîndu-i pe egipteni să creadă că se îndreaptă pe mare spre est, pentru a-l ataca pe regele Ptolemeu (după ce ar fi pătruns pe gura canopică a Nilului), în realitate, s-a îndreptat spre sud, pentru a veni în ajutorul lui Mithridates. El a debarcat în peninsula Cheronesos, din vestul Alexandriei și apoi, pe uscat, a ajuns fără nici o greutate la Cheraea, unde se afla Mithridates, *Răzb. alexandrin,* cap. citate.

94 Odată cu dispariția lui Ptolemeu al XIV-lea, Cleopatra devenea, în fapt, unica suverană a Egiptului. Luna martie 47. Plutarh, *Caesar, op. cit.; Răzb. alexandrin,* XXVII—XXVIII; Titus Livius, *Perioch.,* CII.

95 Cu nevîrstnicul Ptolemeu al XV-lea; vezi mai sus, nota 9 la această carte.

96 Dio nu mai socoate necesar să se oprească asupra întîmplărilor și măsurilor luate de Caesar, după victoria sa de la Cheraea. Pe Arsinoe, lipsită de sprijinul lui Ganymedes, făcut prizonier, a trimis-o la Roma. Cîțiva ani mai tîrziu, regina avea să apară în cortegiul triumfal al lui Caesar, din anul 47, luna august; vezi mai departe, cartea XLIII, cap. 19. După căsătoria Cleopatrei, regina Egiptului devenise și stăpîna Ciprului. În aparență, testamentul lui Ptolemeu al XIII-lea Auletul era respectat. În realitate, puterea romană fusese definitiv instaurată atît în Egipt, cît și în insula Cipru. Despre călătoria lui Caesar în Egiptul de Sud, Dio nu pomenește nimic, Appian, *Răzb. civil,* II, 90; Suetonius, *Caesar,* LII; Cicero, *Ad Fam.,* XV, 15 și *Ad Attic.,* XI, 17, 18, 25.

97 Vezi nota 105, la cartea XLI.

98 Vezi nota 104, la cartea XLI și *Răzb. alexandrin,* XXXIV; Plutarh, *Caesar,* L și notele la acest capitol.

99 *Răzb. alexandrin,* XXXIV și Florus, *Epitome,* IV, 2, 26

100 Despre cele 4 legiuni pe care Calvinus le avea la dispoziție, dintre care două erau formate din supușii regelui Deiotarus, vezi *Răzb. alexandrin,* XXXIV, 3—6; Plutarh, *Caesar,* L.

101 Despre Nicopolis, vezi XXXVI, 50 și notele 96 la XXXVI și 41 la XXXVII.

102 În luna decembrie 47. Calvinus a fost silit să se retragă în provincia Asia. *Răzb. alexandrin,* XXXV—XXXVI, XXXIX și urm.

103 Pontul fusese anexat aproape în întregime, la provincia romană Bithynia și acum era în mare măsură guvernat de romani. Vezi nota 41, la cartea XXXVII. Cf. Appian, *Răzb. civil,* II, 91; Suetonius, *Caesar,* XXXV.

104 Totodată și cumnatul lui Pharnakes.

105 Caesar, deși la sfîrșitul anului 48 primise știri îngrijorătoare din Italia și din Africa, a socotit că pentru menținerea dominației romane în Orient, era de datoria sa să-l zdrobească pe Pharnakes și să îndrepte urmările bătăliei de la Nicopolis. În luna iulie 47 î.e.n. Caesar a debarcat în Syria, la Antiochia, însoțit de veteranii legiunii a VI-a. În drumul său, pentru a face joncțiunea cu Calvinus și apoi, pentru a-l ajunge pe Pharnakes, a străbătut Cilicia, Cappadocia și Galatia. *Răzb. alexandrin,* LXVI—LXVIII. Vezi notele la aceste capitole.

106 Despre așezarea Zelei, vezi *Răzb. alexandrin,* LXXII; Plutarh, *Caesar,* Cf. Plinius, N, H, VI, 3.

107 Vezi mai sus, cartea XLI, cap. 63 și *Răzb. alexandrin,* LXX. Alte amănunte despre soliile lui Pharnakes la Caesar, în Appian, *op. cit.*

108 Bătălia de la Zela (2 aut. 47 î.e.n.) este pe larg descrisă în *Răzb. alexandrin,* LXIX—LXXVII. Vezi și C. Poghirc, *Studiu introductiv,* la Caesar, *Răzb. gallic,* p 41 și notele respective.

109 Dio reproduce faimoasele cuvinte ale lui Caesar *„veni, vidi, vici"*, scrise unui prieten de la Roma, cuvinte citate de toți istoricii care au comentat bătălia de la Zela.

110 Vezi XXXVI, 12—13. Cf. Appian, *Răzb. Mithrid.,* LXXXIX, CXII și CXIX.

111 Tetrarrhia trocmilor; galaţii (celţi), care se instalaseră în Asia Mică, la începutul secolului al III-lea î.e.n., se împărţeau în trei ramuri: trocmii, tolistoboii şi tectosagii. Această atribuire era o recunoaştere oficială a meritelor lui Mithridates care-l sprijinise pe Caesar în campania din Egipt. *Răzb. alexandrin,* LXXVIII; Appian, *Răzb. Mithrid.,* CXXI. Totodată, prin această hotărîre, Caesar îl pedepsea pe regele Deiotarus, care luase partea lui Pompeius. Armenia Mică, ţinut peste care Deiotarus îşi întinsese dominaţia, a fost atribuită lui Ariobarzanes al III-lea, regele Cappadociei, printr-o hotărîre a lui Caesar.

112 Cu privire la impunerile în bani, pretinse în Orient şi în Grecia de Caesar, vezi mai sus, XLI, 24 şi 6 din această carte. Cf. *Răzb. alexandrin,* LXXVII şi LXXVIII. În acest capitol Dio omite să menţioneze etapele întoarcerii lui Caesar în Italia dar, în cap. 14 din această carte, a amintit etapa opririi lui Caesar la Atena. Cf. Appian, *Răzb. civile,* II, 88.

113 Vezi mai sus, capitolul 5, la această carte.

114 Cf. Suetonius, *Caesar,* XLVI.

115 Caesar a debarcat la Tarent în luna octombrie 47 î.e.n. Imprejurările în care s-a reîntors la Roma sînt descrise de Plutarh în *Caesar,* LI.

116 Acestea sînt legile Iuliae prin care Caesar a reglementat nemulţumirile acelora care, datorită împrejurărilor, nu-şi puteau achita chiriile şi datoriile. Cf. Suetonius, *Caesar,* XXXVIII şi XLII. După Suetonius, care dă mai multe detalii decît Dio asupra acestor legi, Caesar a avut grijă să prevadă diferenţieri în paragrafele legilor sale, pentru a face o distincţie între răi platnici şi cei în reală imposibilitate de a-şi achita obligaţiile contractate. În general, Caesar a redus cu un sfert aceste obligaţii, a prevăzut înlesniri de plată, dar a refuzat cu hotărîre soluţiile propuse anterior de Caelius Rufus şi de Dolabella, anume anularea datoriilor.

117 Cf. Suetonius, *op. cit.:* „desfiinţa toate colegiile religioase afară de cele înfiinţate din vechime" (adică colegiul pontificilor, al augurilor şi al *quindecemvirilor sacris faciundis,* colegiul însărcinat de Tarquinius cu păstrarea cărţilor sibylline şi cu tutelarea cultelor străine).

118 Despre starea de spirit din Italia, la reîntoarcerea lui Caesar în octombrie 47, vezi şi Cicero, *Ad Attic.,* XI, 10 (2); 12 (4) şi 18 (2). Încă din timpul verii, Antonius încercase, dar fără succes, să potolească nemulţumirile plebei.

119 C. Sallustius Crispus, binecunoscutul istoric, ales pentru a doua oară, pretor, 11, anul 47, RE, 1920, Sallustius (seria II), vol. I, col. 1919.

120 Majoritatea acestor soldaţi aparţinea legiunii a X-a. Suetonius, *Caesar,* LXX.

121 Această scenă, petrecută pe cîmpul lui Marte, este povestită întocmai şi de Appian, *Răzb. civile,* II, 93—94.

122 Aluzie la marile distribuiri de loturi fertile pe care Caesar le-a acordat veteranilor, în special capilor de familie care aveau peste trei copii. Unele dintre aceste distribuiri au fost făcute din ultimele porţiuni din *ager publicus* din Campania, odinioară exceptat de la asemenea prevederi, în urma opoziţiei aristocrate. Vezi nota 3, la cartea XXXVIII. Suetonius, *Caesar,* XX şi XXXVIII; Appian, *Răzb. civile,* II, 10 şi III, 40. De asemenea Cicero, *Ad Attic.,* XVI, 8 (2) şi *Ad Fam.,* IX, 17 (2); XIII, 4 (2—4).

123 Campania africană a lui Caesar este povestită în scrierea istorică apocrifă *Răzb. african,* atribuit ca şi cel alexandrin lui Aulus Hirtius. Despre această lucrare vezi C. Poghirc, *Studiul introductiv* la Caesar, *Fragmente, ed. cit.,* pp. 18—27. Cf. Appian, *Răzb. civile,* II, 95.

124 Vezi XLI, 42—43.

125 P. Attius Varus şi Iuba I, unul dintre regii numizi. Vezi XLI, 41 şi 42 şi notele 62 şi 63 la această carte.

126 Vezi mai sus, capitolul 13, la această carte. Cf. Velleius Paterculus, II, 54 şi Plutarh, *Cato Minor,* cap. LVI şi LVII.

127 Pe Sextus Pompeius, cel mai tînăr dintre fiii lui Pompeius

[128] Situaţia este expusă pe larg, în mod destul de limpede de autorul *Răzb. african,* cap. I—V.

[129] Plutarh, *Caesar,* cap. LII îl numeşte *Salvitius* (sau după o altă lecţiune, Sallustius); Suetonius, *Caesar,* LIX îl numeşte *Salution* (salvatorul).

[130] Anecdota este povestită întocmai şi de Suetonius, *op. cit.*

[131] Appian, *op. cit.,* la Hadrumetum, împotriva lui Caesar au luptat fostul său locotenent Titus Labienus şi M. Petreius, care ulterior au trecut în Spania şi au fost ucişi în bătălia de la Munda, vezi XLIII, 38.

[129] Ruspina este actualul Monastir, la sud de Sussa (Hadrumetum). Caesar a ajuns la Ruspina la 1 ianuarie 46. *Răzb. african,* VI.

CARTEA XLIII

[1] Adică în anul 46 î.e.n. cînd a deţinut pentru a treia oară dictatura şi consulatul. În anul 49 Caesar fusese pentru prima oară dictator, spre sfîrşitul anului. Vezi nota 55 la cartea XLI; în 48, este consul pentru a doua oară împreună cu C. Servilius Isauricus şi este proclamat din nou dictator, tot spre sfîrşitul anului, însă pentru anul 47. Acest an a fost lipsit de consuli, de pretori şi de cvestori, cu excepţia ultimelor două luni, cînd Caesar i-a numit de formă consuli pe C. Fufius Calenus şi pe P. Vatinius. Caesar a fost reales consul în anul 46 alături de M. Aemilius Lepidus, deţinînd concomitent şi dictatura.

[2] M. Aemilius Lepidus în 49, după ce Senatul şi Pompeius au părăsit Roma, a rămas la Roma în timpul primei dictaturi a lui Caesar în calitate de *praefectus Urbi,* girînd locul consulilor fugiţi. Vezi XLI, 18 şi nota 33 la această carte. Appian, *Răzb. civile,* II, 41 şi Plutarh, *M. Antonius,* VI; în anul 48 Lepidus a fost numit *legatus pro praetore* în Spania citerior, Appian, *Răzb. civile,* II, 48.

[3] Relativ la Q. Cassius Longinus şi la cvestorul Marcellus, vezi mai sus XLII, 15 şi 29 din această carte.

[4] În acest capitol Cassius Dio se referă foarte pe scurt la începutul campaniei din Africa, condusă de Caesar spre sfîrşitul

anului 47 î.e.n, omiţînd să citeze cifre şi localităţi. Acest capitol trebuie completat cu ştirile din *Răzb. african,* V; drept bază de plecare spre Africa, Caesar a ales portul Lilybaeum, din vestul Siciliei. Aici el a întrunit 10 legiuni, din care 5 erau alcătuite din veterani. Dificultatea cea mai mare a fost rezolvarea mijloacelor de transport în oameni şi material spre Africa. Caesar s-a văzut nevoit să-şi eşaloneze transporturile. La sfîrşitul lunii decembrie s-a îndreptat spre Hadrumetum (Tunisia răsăriteană) unde nu a izbutit să-şi debarce toate efectivele. Relativ la debarcarea lui Caesar pe ţărmul african, vezi mai departe cap. 58 la această carte. Caesar aducea cu sine 6 legiuni, dar trupele au debarcat în puncte diferite pe coasta Africii de Nord. După ce au izbutit să facă joncţiunea, Caesar şi-a instalat tabăra la Ruspina (Monastir) localitate aşezată pe o peninsulă care se află între Hadrumetum (Susa) şi Leptis Minor (Lempta). Această peninsulă avea avantajul de a fi mai înaltă ca relief faţă de cîmpia înconjurătoare.

[5] Cf. *Răzb. african,* XIX, Dio rezumă doar în cîteva rînduri conţinutul capitolelor X—XIX din această lucrare.

[6] Iuba, la sfîrşitul anului 49 fusese declarat „prieten şi aliat al poporului roman" de către pompeieni şi dimpotrivă, „duşman al poporului roman" de către Caesar. Vezi XLI, 42. În schimb, regii mauretani, Bocchus al II-lea şi Bogud erau de partea lui Caesar, *Ibidem.*

[7] Acest P. Sittius fusese amestecat în aşa-numita primă conjuraţie a lui Catilina din anul 65; el avusese încă de pe atunci misiunea să-i atragă pe Bocchus şi pe Bogud de partea Romei supusă dictaturii *in spe* a lui Catilina. După descoperirea conjuraţiei lui Catilina, Sittius rămăsese în Africa, în calitate de consilier pe lîngă cei doi regi mauri. Acţiunea sa în favoarea lui Caesar a fost de cel mai mare folos pentru izbînda campaniei africane. Cf. Appian, *Răzb. civil,* IV, 54, şi Sallustius, *Catilina,* XXI, care îl numeşte Publius Sittius Numerinus.

[8] *Răzb. african,* XXV—XXVI.

[9] *Ibidem,* XXVII.

[10] Aceeaşi informaţie şi în *Răzb. african,* XXII.

[11] Aceasta este versiunea lui Dio. Din *Răzb. african,* XXXVIII—XLII rezultă însă că Caesar s-a aflat mereu în defensivă.

[12] Uzitta, localitate care se afla între Hadrumetum și Thysdra. Plecarea lui Caesar de la Ruspina la Uzitta a avut loc la 26 ianuarie 46. Vezi harta de la sfîrșitul volumului.

[13] Cf. *Răzb. african,* XXXIII.

[14] Cu puțin timp înainte de jumătatea lunii martie, Caesar și-a mutat tabăra spre sud de Uzitta, la Aggar (localitate neidentificată); între timp, Scipio și Iuba s-au întîlnit și trupele lor reunite au fost masate lîngă Tegea (Sidi Dekril?). *Răzb. african,* LXVIII și LXXXVIII.

[15] Aceste cuvinte rezumă conținutul capitolelor LXIX—LXXIX din *Răzb. african.*

[16] Descrierea așezării localității Thapsus (Ras Dimas), la 15 km sud de Leptis Minor, se află și în *Răzb. african,* LXXIX—LXXX. Bătălia de la Thapsus s-a dat în ziua de 6 aprilie, 46 î.e.n.

[17] Cf. începutul capitolului LXXX din *Răzb. african:* „Există acolo un lac sărat despărțit de mare printr-o trecere îngustă de nu mai mult de 1 500 de pași. Pe aici vroia să încerce Scipio să treacă, pentru a veni în ajutorul orașului Thapsus" *ed. cit.,* p. 130.

[18] *Răzb. african,* LXXX.

[19] Caesar, după ce a împrăștiat linia soldaților destinați de Scipio să-l blocheze în Thapsus, s-a năpustit în tabăra lui Scipio, unde n-a mai întîmpinat nici o rezistență. *Răzb. african* LXXX—LXXXVI. După datele oficiale din scriptele lui Caesar, trupele cesariene nu au avut decît 50 de morți. Cf. Plutarh, *Caesar,* LIII; Appian, *Răzb. civil,* II, 97; Titus Livius, *Perioch.,* CXIV; Florus, *Epitome,* II, 13.

[20] C. Sallustius Crispus. Vezi nota 119 la cartea XLII. Sallustius a fost numit de Caesar propretor cu puteri militare depline. Cf. *Răzb. african,* XCV—XCVII.

[21] După toată probabilitatea, Dio se referă aici la opera istorică a lui Sallustius în general: *Conjurația lui Catilina; Răzb. cu Jugurtha* și *Istorii,* din care au rămas fragmente din cărțile I—V. Cf. *Răzb. african,* XCVII (trad. rom. ed. cit., p. 139 și nota 22 la această carte).

[22] Cnaeus Pompeius, trimis în Spania de grupul senatorilor pompeieni, condus de Scipio și de Cato, spre sfîrșitul anului 47.

[23] După Appian, *Răzb. civile,* II, 100, Lucius Scipio Metellus s-a azvîrlit în mare, străpungîndu-se în același timp cu sabia. Cf. *Răzb. african,* XCVI; Titus Livius, *Perioch.,* CXIV; Vallerius Maximus, III, 2, 13 și Florus, *Epitome,* IV, 2.

[24] La 12 aprilie 47 î.e.n.

[25] Sfîrșitul lui Cato este povestit în chip asemănător de Plutarh, *Cato Minor,* LVIII—LXXII și de Appian, *Răzb. civile,* II, 98—99.

[26] În lucrarea sa intitulată *Anti-Cato,* care constituia un răspuns și totodată o refutare a elogiului funebru închinat de Cicero memoriei lui Cato (anul 46), intitulat *Cato;* vezi Plutarh, *Caesar,* LIV și Suetonius, *Caesar,* LVI. Mărturiile istoricilor vechi despre *Anti-Cato* sînt strînse la Caesar, *Fragmente,* 47, 87, 89, 96, 97, 98, 100 și 101.

[27] Vezi nota 60 la cartea XLI. Relativ la sfîrșitul lui Afranius și al lui Faustus, vezi *Răzb. african,* XCV, (ed. cit. și nota 163) Cf. Suetonius, *Caesar,* LXXV.

[28] Vezi XCVIII (ultimul capitol) din *Răzb. african:* „după aceste acțiuni se îmbarcă la Uttica la idele lui iunie (13 iunie 47) și după trei zile ajunse la Carales în Sardinia".

[29] La Roma, datorită unei întîrzieri provocată de vînturile nefavorabile, Caesar a ajuns abia la 25 iulie 46. *Răzb. african,* XCVIII.

[30] *Praefectus morum.* Această magistratură îi îngăduia lui Caesar să-și promoveze prietenii în ordine superioare acelora în care se găseau sau să le acorde diferite favoruri. Vezi mai departe capitolele 47—51 la această carte. Atribuțiile acestei magistraturi suplineau în mare parte pe cele ale censurii, odinioară mult reduse de Sulla. Cicero, *Ad Fam.,* IX, 15 (1); Suetonius, *Caesar,* LXXVI.

[31] Ulterior, în februarie 44, Caesar s-a proclamat dictator pe viață *(dictator perpetuus);* vezi în continuare nota 106 la această carte.

[32] Vezi mai sus XXXVII, 44.

[33] Acest discurs atribuit de Cassius Dio lui Caesar, după întoarcerea dictatorului din Africa (iulie 46) a fost compus, pe cît se pare, în conformitate cu crîmpeiele din scrisorile și discursurile lui Caesar, pe care Dio le avea încă la dispoziție. Ca termen de comparație, vezi, de pildă, C a e s a r, *Fragmente, Opera Apocrifă, ed. cit., Frag.* 172, p. 210 și nota 196 la acest fragment. Cu toate acestea, Fergus Millar în articolul său *Some speeches in Cassius Dio,* citat în nota 44 la cartea XXXVIII neagă orice legătură dintre acest discurs și intențiile lui Caesar în ultima perioadă din viața sa. F. M i l l a r *(op. cit.,* pp. 11—12) este de părere că discursul a fost compus conform unor scheme specifice scrierilor politice din epoca imperială tîrzie (sec. II e.n.), care promovau doctrina clemenței imperiale, bazată pe o deplină înțelegere între Împărat și Senat. În sprijinul acestei ipoteze Millar apropie discursul lui Dio de Pseudo-Sallustius, *Epistulae ad Caesarem Senem,* producție literară din timpul Antoninilor.

[34] Aceste triumfuri s-au succedat la sfîrșitul lunii august 46. Ordinea triumfurilor pe care o dă Cassius Dio este aceeași și la T i t u s L i v i u s, *Perioch.,* CXV și CXVI și la S u e t o n i u s, *Caesar,* XXXVII.

[35] Vezi XLII, 44 și nota 95 la această carte; cf. F l o r u s, *Epitome,* II, 13; 88 și A p p i a n, *Răzb. civile,* II, 101.

[36] Vezi XL, 41.

[37] Vezi în continuare nota 115 la această carte.

[38] Cf. S u e t o n i u s, *Caesar,* XLIX; despre popasul lui Caesar la curtea lui Nicomedes în Bithynia, *Ibidem,* II.

[39] Aceeași știre și la Suetonius, Caesar, XXXVII.

[40] Cf. S u e t o n i u s, *Caesar,* XXXVIII; P l u t a r h, *Caesar,* LV și T i t u s L i v i u s, *Perioch.,* CXV.

[41] Acest capitol este în concordanță cu informațiile din S u e t o n i u s, *Caesar,* XXXVIII și A p p i a n, *Răzb. civile,* II, 102.

[42] Cf. S u e t o n i u s, *Caesar,* XXVI; A p p i a n, *op. cit.,* II, 102 și P l i n i u s, *N.H.,* XXXVI, 15; despre dimensiunile și amplasamentul acestui For, vezi J. C a r c o p i n o, *César, Hist. Rom.,* vol. II, (coll. Glotz) p. 969.

[43] În centrul Forului lui Caesar se înălța edificiul templului închinat divinității Venus Genitrix, considerată de Caesar drept întemeietoarea neamului său. La Pharsalus, numele acestei divinități a fost dat drept cuvînt de ordine soldaților din tabăra cesariană (vezi XLI, 34). Templul, deși încă neterminat, a fost inaugurat de Caesar în septembrie 46. P l i n i u s, în *Naturalis Historia,* XXXV, 136 și 145 ne informează că Caesar a împodobit acest templu cu tablouri de mari maeștri greci, pe care le-a plătit cu prețuri fabuloase. În colțul de sud-vest al Forului, se înălța statuia equestră a lui Caesar. S u e t o n i u s, *Caesar,* LXI și P l i n i u s, *Naturalis Historia,* VIII, 155.

[44] Aceste jocuri de o diversitate și de un fast nemaiîntîlnit pînă atunci, au rămas în memoria contemporanilor. Afară de Dio, ele au fost descrise de Suetonius în *Caesar,* XXXIX și de Appian, op. cit.

[45] Iulia, fosta soție a lui Pompeius, decedată în septembrie 54. Vezi cartea XXXIX, cap. 64.

[46] În grecește χαμηλοπαρδαλεύς.

[47] Acest bazin *(Codeta Minor)* se afla pe malul drept al Tibrului și era alimentat cu apă din fluviu.

[48] Cf. S u e t o n i u s, *Caesar,* XXXIX. Despre cavalcada denumită „ca la Troia", vezi mai departe nota 99.

[49] Detalii asupra acestei imense acoperitori protectoare împotriva razelor fierbinți ale soarelui din iulie-august (un *velum*), se găsesc la P l i n i u s, *Naturalis Historia,* XIX, 23. Pînze de mătase multicoloră se întindeau peste For începînd de la casa Marelui Pontif și pînă la pantele Capitoliului, adică spre vestul Forului.

[50] Prin această execuție Caesar dădea o lecție drastică acelora care ar fi îndrăznit să ridice pretenții sau să formuleze critici la adresa regimului dictatorial. Sacrificarea celor doi soldați pe cîmpul

lui Marte trebuie însă pusă în legătură cu un străvechi ritual de sacrificiu; în luna octombrie era sacrificat pe altarul zeului Marte un cal *(equus october)*, al cărui cap era apoi ţintuit de zidurile templului acestui zeu. Vezi însă şi Strabon, IV, 4 (5) despre obiceiul gallilor de a ţintui deasupra uşii capetele duşmanilor doborîţi.

51 Cf. Suetonius, *Caesar*, XLI; „Reduse tribunalele la două feluri de judecători, o parte aleşi dintre senatori şi altă parte dintre cavaleri. Suprimă tribunii tezaurului care erau a treia categorie de judecători"; Suetonius, se referă aici la eliminarea *tribunilor aerarii* din activitatea judecătorească *(quaestiones)*; aceşti tribuni, creaţi pentru a plăti soldele în armată, fuseseră introduşi în activitatea judecătorească de către consulul L. Aurelius Cotta. Prin legea sa *de iudiciis*, Caesar proceda la o nivelare a celor două ordine, senatorial şi equestru, acţiune continuată apoi de Augustus. Vezi J. Gaudemet, *op. cit.*, p. 304, nota 1.

52 Cf. Suetonius, *Caesar*, XLIII; Appian, *Răzb. civile*, II, 102; Aulus Gellius, *Noptile attice*, II, 24. Ca şi Sulla odinioară, Caesar a luat măsuri severe pentru prohibiţia luxului şi a risipei, care mergeau pînă la restricţii de mîncare.

53 Cf. Suetonius, *Caesar*, XLI: „Făcu recensămîntul poporului nu în felul sau la locul obişnuit, ci pe cartiere, prin mijlocirea proprietarilor de case".

54 În această privinţă vezi observaţiile lui Cicero, în *Philipp.* I, 8.

55 Referitor la calendarul iulian, afară de Suetonius, *Caesar*, XL şi de Plutarh, *Caesar*, LIX, vezi şi Macrobius, *Saturnalia*, I, 14 şi Censorinus, *De Die Natali*, 20 (8). Reforma calendarului roman devenise strict necesară ca urmare a neglijării introducerii zilelor intercalate, începînd din anul 50, adică o dată cu izbucnirea războiului civil. Macrobius, *op. cit.*, observă că anul 46 a fost „ultimul an de confuzii" *(annus confusionis ultimus)*. În vederea stabilirii unei concordanţe mai potrivite între denumirea lunilor şi anotimpurilor în conformitate cu datele astronomice, Caesar a invitat să vină la Roma o comisie de învăţaţi alexandrini printre care se număra şi renumitul matematician Sosigenes. Despre acest învăţat, vezi Plinius, *N.H.*, XVIII, 25 şi 57. Despre datele tehnice ale reformei calendarului roman, care trecea de la un calendar lunisolar, bazat pe o împărţire de 12 luni inegale, corectate prin intercalări propuse în mod arbitrar de pontifici, la un calendar în care intercalările arbitrare erau suprimate, vezi J. Carcopino, *op. cit.*, pp. 991—992. Începutul anului, prin calendarul iulian se fixa la 1 ianuarie.

56 Corect, la patru ani. Este vorba despre anii bisecşti, care au 366 de zile, datorită adăugirii treptate a unui sfert de zi.

57 Acest capitol, lipsit de claritate şi de exactitate ştiinţifică, omite să precizeze că cele 67 de zile intercalate de Caesar nu au fost valabile decît în mod excepţional şi anume numai pentru anul 46, cînd Caesar a introdus între lunile noiembrie şi decembrie încă 3 luni suplimentare (două de 22 zile şi una de 23 zile), necesare să împlinească decalajul ivit în acel timp între cronologie şi anotimpuri; Censorinus, *op. cit.*, 20 (cu observaţia că el vorbeşte despre 90 de zile, nu despre 67); de asemenea, Caesar a introdus, pentru a fixa anul solar la 365 (resp. 366 zile, din patru în patru ani), 10 zile nu 5, cum afirmă Dio în acest capitol. Aceste 10 zile au fost astfel repartizate: lunile ianuarie, sextilis (viitorul august) şi decembrie, au primit două zile în plus; lunile aprilie, iunie, septembrie şi noiembrie cîte o singură zi. Censorinus, *op. cit.*, 9.

58 Cf. Suetonius, *Caesar*, XLI.

59 Timp de aproape doi ani Cleopatra şi soţul ei, în realitate fratele ei, care nu era decît un copil, au fost „oaspeţii" lui Caesar la Roma (după bătălia de la Thapsus). Stăpîn acum pe nordul Africii, Caesar dorea să-şi întărească dominaţia şi asupra Egiptului, în care a masat nu mai puţin de patru legiuni, Suetonius, *Caesar*, LXXVI. Caesar pregătea, fără ostentaţie, anexarea Egiptului. În timpul cît Cleopatra a fost reţinută la Roma, Egiptul era, în fapt, condus de împuterniciţii lui Caesar, în frunte cu Rufio, Suetonius, *Caesar*, XLI. Regina a fost autorizată să se întoarcă în Egipt abia după asasinarea lui Caesar, în anul 44.

60 Spre sfîrşitul anului 47, înainte de dezastrul final, Scipio şi Cato s-au înţeles să-i încredinţeze lui Cnaeus, fiul mai mare a lui

Pompeius, conducerea operațiilor împotriva cesarienilor pe teritoriul Spaniei. Conjunctura din Spania, unde soldații de sub comanda lui Quintus Cassius Longinus se răsculaseră, era propice pentru o asemenea hotărîre.

[61] Despre masarea flotei cesariene în Sardinia vezi capitolul 14 la această carte și nota 29.

[62] Vezi capitolul 1 la această carte. Acești prefecți întruneau atribuțiile pretorilor și ale cvestorilor, a căror alegere din cauza circumstanțelor nu putea fi asigurată. Vezi XLII, 21 și nota 50 la această carte.

[63] Vezi XLII, 15 și 16 și notele 46 și 56 la această carte.

[64] Vezi *Răzb. african,* XXIII.

[65] Caius Didius, care primise comanda flotei cesariene masată în Sardinia.

[66] Asupra contingentelor pe care Pompeius le avea cu sine la debarcarea în Spania și asupra acelora pe care le-a adunat pe teritoriul spaniol (în total 13 legiuni), vezi *Răzb. spaniol,* VII. Cf. Cicero, *Ad Fam.,* VI, 18, cu diferența că Cicero vorbește de 11 legiuni.

[67] Cartagena era reședința legatului *pro praetore* din Hispania citerior. Cf. *Răzb. african,* XXIII.

[68] Vezi XLI, 41 și 42.

[69] După bătălia de la Thapsus, Attius Varo (învingătorul lui C. Curio în Africa) și Titus Labienus, fostul locotenent al lui Caesar s-au raliat forțelor strînse de Pompeius în Spania.

[70] Cnaeus, în amintirea părintelui său își luase cognomenul de *Magnus.* Vezi C.I.L.², II, 6248. Cnaeus devenise stăpîn pe întreaga Hispanie citerior cu excepția orașului Ulia (Montemayor), unde se întăriseră soldații cesarieni care făceau parte din trupele aflate odinioară sub comanda lui Q. Cassius Longinus.

[71] La Obulco (astăzi Porcuna) în sudul Hispaniei citerior. Cf. *Răzb. spaniol,* II.

[72] Printre care se aflau însă legiunile de veterani, a VI-a și a X-a. Caesar sosea în Spania după alegerile consulare pentru anul 45

La sfîrșitul lunii decembrie 46, *Răzb. spaniol,* II; Appian, *Răzb. civile,* II, 103. Distanța Roma—Obulco, Caesar a parcurs-o în 26 de zile, performanță care, pentru mijloacele de transport din acea vreme era un adevărat record de viteză. Impresia pe care a produs-o apariția lui Caesar în mijlocul soldaților care luptau pentru cauza lui a fost extraordinară.

[73] Cf. *Răzb. spaniol,* III—IV.

[74] Aceste evenimente se petreceau în ianuarie 46.

[75] Vezi capitolele 1 și nota 1 la această carte.

[76] La Corduba (azi Cordova) se găsea Sextus Pompeius, care aștepta nerăbdător ajutorul fratelui său, Cnaeus. Orașul Corduba se afla la nord de fluviul Baetis (Guadalquivirul) și avea o bună apărare naturală, datorită țărmului drept al fluviului care îi mărginea cartierele.

[77] Attegua (Teba de la Vieja), se afla spre sud-est de Corduba pe un afluent al Guadalquivirului, în antichitate numit Salsus (astăzi Guadajoz). Vezi în continuare V și VI din *Răzb. spaniol.*

[78] Palisadele sistemului de încercuire.

[79] Cf. *Răzb. spaniol,* VII, XIX, Dio nu menționează masacrul locuitorilor din Attegua, îndeplinit la ordinul lui L. Munatius Flaccus. Condițiile de capitulare, cerute de Flaccus (nu de populația locală, cum pretinde Dio) corespundeau dorinței soldaților închiși în Attegua, în majoritatea lor foști dezertori din tabăra lui Q. Cassius. Aceste condiții au fost acceptate și respectate de Caesar. La capitularea orașului Attegua, Caesar a fost salutat pentru a treia oară cu titlul de *Imperator.*

[80] Prin regiunea rîului Salsus. Dio nu mai insistă asupra angajamentelor militare dintre Caesar și Pompeius, premergătoare bătăliei de la Munda. Referitor la aceste lupte vezi însă *Răzb. spaniol,* XX—XXVII, capitole în care sînt citate și localitățile spaniole care au avut de suferit de pe urma războiului civil.

[81] Despre acești șefi mauri vezi nota 67 la cartea XLI.

[82] Bătălia de la Munda (Montilla), de fapt dată în apropiere de Munda, în așa-numitul Campus Mundonensis (Llanos de Vanda) s-a dat la 17 martie 45, în timpul cînd se sărbătoreau Dionysiile

de primăvară. Plutarh, *Caesar*, LVI. Locul bătăliei, la sud de bazinul rîului Salsus, este descris în *Răzb. spaniol*, XXIX.

[83] Caesar opunea celor 13 legiuni ale lui Pompeius 80 de cohorte şi 8000 de călăreţi, *Răzb. spaniol*, XXX. Legiunea a III-a o aşezase în stînga frontului iar a X-a, în care avea toată încrederea, la dreapta.

[84] Dio nu relevă primejdia prin care a trecut însuşi Caesar, care la un moment dat s-a aruncat în vălmăşagul luptei, pentru a salva situaţia, după ce în prealabil descălecase. Cf. Plutarh, *Caesar*, LVI: „întorcîndu-se după luptă la prietenii săi, le-a spus că de multe ori se bătuse ca să cîştige victoria, dar acum a luptat ca să-şi scape viaţa". Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 104.

[85] *Ibidem*, cap. 105. P. Attius Varus şi T. Labienus au fost găsiţi morţi printre cadavrele pompeienilor. Dacă ar fi să dăm crezare autorului *Răzb. spaniol*, XXXI, pompeienii au pierdut circa 30 000 de oameni iar cesarienii numai 1 000. Disproporţia este prea exagerată ca aceste cifre să fie veridice.

[86] Cf. *Răzb. spaniol*, XXXIV.

[87] Acestor sclavi li se promisese libertatea.

[88] Corduba a căzut la 18 martie 45. După autorul *Răzb. spaniol*, XXXIV, la Corduba cesarienii au uciş 22 000 de oameni. După cucerirea oraşului, Caesar a plantat aici un platan care a fost multă vreme unul din punctele de atracţie ale Cordubei, Marţial, *Epigrame*, IX, 61, v. 6—8.

[89] Hispalis: viitoarea Sevilla. Se mai numea şi Romula.

[90] Printre care Hasta (Mesa de Asta), Carreia (El Rocadillo) şi Gades (Cadix).

[91] Cassius Dio se referă aici la noul statut pe care Caesar l-a instituit pentru Spania cînd se afla încă la Hispalis. Liberalităţile de care dădea dovadă aveau drept scop să şteargă bunele sentimente pe care spaniolii le nutriseră pentru Pompeius şi pentru fiii acestuia.

[92] Despre moartea lui Cnaeus Pompeius, vezi îndeosebi *Răzb. spaniol*, XXXII—XXXIII şi Appian, *Răzb. civile*, II, 105. Cu

privire la personajul Caesennius, Cicero, *Philipp.*, XI, 6 şi XII, 8, 9. Capul tăiat al lui Cnaeus a fost adus lui Caesar, care se afla la Hispalis (Sevilla), şi apoi a fost expus în piaţa publică (12 aprilie 45).

[93] Caius Didius a pierit la rîndul lui într-o cursă întinsă de soldaţii pompeieni, în înţelegere cu localnicii lusitani, *Răzb. spaniol*, XL.

[94] Aluzie la planurile lui Caesar de a cuceri Dacia şi Parthia. Vezi Appian, *Răzb. civile*, II, 110: „Caesar ... plănuia o mare expediţie împotriva geţilor şi a parţilor. Avea de gînd să-i atace mai întîi pe geţi, un neam vecin cu imperiul, călit în lupte şi iubitor de război ..." Cf. *Răzb. civile*, III, 25. De mare importanţă este şi informaţia lui Suetonius, în *Caesar*, LXIV „... să oprească expansiunea dacilor care se întinseseră în Pont şi în Tracia, să lupte împotriva parţilor prin Armenia Mică şi să-i atace numai după ce le va fi încercat forţele". Despre intenţia lui Caesar de a cuceri Dacia lui Burebista, vezi C. Daicoviciu *Istoria României*, ed. cit., vol. I, p. 287; R. Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, vol. II, p. 30. Această cucerire urma să facă parte dintr-un uriaş lanţ de cuceriri care, în concepţia lui Caesar, pornind din Orient şi trecînd prin Caucaz, Sciţia şi nordul Germaniei, ar fi închis întreaga Europă. Vezi Plutarh, *Caesar*, LVIII.

[95] Cf. Suetonius, *Octavian Augustus*, XCIV.

[96] Cu privire la banchetele organizate de Caesar în anul 46, vezi capitolul 21 la această carte. Relativ la banchetul din anul 45, Suetonius, *Caesar*, XXXVIII, scrie că Caesar a dat nu o masă, ci două, prima părîndu-i-se prea sărăcăcioasă; alte informaţii despre asemenea ospeţe se află la Plutarh, *Caesar*, LVII şi la Macrobius, *Saturnalia*, II, 7.

[97] Caius Fabius fusese guvernator al Asiei în anul 58. A luptat în Gallia sub ordinele lui Caesar (*Răzb. gallic*, V, 24), iar în iarna anului 50/49 a primit de la Caesar importanta misiune de a supraveghea ţinutul haeduilor. (*Răzb. gallic*, VIII, 54) de unde a fost trimis de urgenţă în Spania, (*Răzb. civil*, I, 37). Q. Fabius Maximus, unul din cei doi legaţi ai lui Caesar în războiul spaniol din 46/45. *Răzb. spaniol*, cap. II.

[98] Acesta a fost al V-lea și ultimul triumf al lui Caesar (primele patru, asupra Galliei, Egiptului, Pontului și Africei, fuseseră sărbătorite în patru zile consecutive la sfîrșitul lunii septembrie 46, așa cum Dio amintește în capitolul 19 din această carte). Al V-lea triumf a fost organizat la începutul lunii octombrie 45.

[99] În acest capitol este vorba despre sărbătoarea *Parilиilor* (sau a *Palilиilor*) în cinstea zeiței Pales (ținută la 20 aprilie 45), divinitate agrestă a vechilor romani. Tradiția susține că aceste sărbători de primăvară, care se țineau la sfîrșitul lunii aprilie, fuseseră înființate de însuși Romulus. Cu acel prilej, cînd se sărbătorea înființarea Romei, avea loc o cavalcadă a tinerilor aristocrați romani, denumită „ca la Troia" *(ludus Troiae)*; cavalcada amintea originea troiană a Romei. Vergilius, *Eneida*, V, 545—603. Despre aceste jocuri vezi R. Merkelbach. Mus. Helveticum, 18/2, 1961, *Aeneas in Cumae*, p. 96.

[100] Vestea înfrîngerii și a morții lui Cnaeus Pompeius, sosită la Roma cu iuțeala fulgerului, a produs o mare consternare printre cei care se așteptau ca Caesar să nu se mai întoarcă niciodată din Spania. Plutarh, *M. Antonius*, cap. X.

[101] Cf. Suetonius, *Caesar*, XLV.

[102] Familia Iulia *(Gens Iulia)*, din care făcea parte Caesar, pretindea că se trage direct din Iulus, fiul lui Ascanius, fiul lui Aeneas. În *Eneida* lui Vergilius, Ascanius este confundat cu Iulus.

[103] Cum s-a întîmplat, de pildă, în bătălia de la Pharsalus, cînd cesarienii aveau drept cuvînt de ordine *Venus Genitrix* (Venus născătoarea). Vezi nota 43 la această carte și Appian, *Răzb. civile*, II, 76. Suetonius, *Caesar*, VI, reproduce un fragment dintr-un discurs funebru ținut de Caesar, în care acesta se referă la originea sa. Vezi Caesar, *Fragmente, ed. cit.*

[104] Cf. Suetonius, *Caesar*, XLV și Macrobius, *Saturnalia*, II, 3.

[105] Cu un an înainte, adică în 46, Caesar fusese autorizat de Senat să poarte toga de purpură și cununa de lauri, semnele distinctive pentru un *imperator*, dar numai la sărbători (vezi capitolul 14 la această carte). Acum, prin dobîndirea titulaturii permanente de *imperator*, Caesar era, în fapt, învestit cu puterea supremă în stat. Vezi J. Carcopino, *Jules César*, ed. cit. p. 367.

[106] Ceva mai tîrziu (febr. 44) Caesar, în calitate de *dictator perpetuus*, demnitate care i-a fost conferită în mod oficial la 14 febr. 44, s-a preocupat și de transmiterea acestui titlu, ceea ce echivala cu instituirea monarhiei absolute. În anul 45 Senatul a aprobat totuși prin vot pretenția lui Caesar de a i se recunoaște dreptul la succesiune, fără însă ca în acea vreme dictatorul să se fi hotărît asupra persoanei urmașului său. Octavius a fost desemnat la succesiune abia în 44.

[107] De pildă, împăratul August a primit acest titlu de 21 de ori, Tiberiu de 8 ori, Claudiu de 27 ori, Nero de 12 ori, Vespasian de 20 de ori, Domițian de 22 ori, Traian de 13 ori și așa mai departe. Începînd cu Dioclețian, titlul de *imperator* nu se mai referă decît la demnitatea imperială, fără nici o aluzie la vreo victorie. Cf. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1914, p. 177—252.

[108] Cf. Suetonius, *Caesar*, XLVI.

[109] Încă din anul 49, la începutul Războiului civil, Caesar dispusese după bunul său plac de rezervele bănești ale statului (vezi mai sus XLI, 17 și 39). În anul 45 Caesar a retras Senatului dreptul de a bate monedă și de a controla circulația monetară. Tot el și-a asumat sarcina de a-i desemna pe *tresviri monetales* (colegiul însărcinat cu baterea de monedă, suplimentat însă cu încă un membru, CIL², IX, 2845) la dispoziția cărora a hotărît să fie distribuiți numai sclavi din propria sa casă. Suetonius, *Caesar*, LXXVI. Cu privire la problemele financiare ale statului roman, vezi mai departe capitolul 48 din această carte.

[110] Suetonius, *Caesar*, LXXVI.

[111] Q. Fabius Maximus și C. Trebonius au intrat în funcția de consuli pentru anul 45 abia în luna octombrie. Suetonius, *Caesar*, LXXVI „în al 3-lea și al 4-lea consulat, a purtat titlul de consul onorific mulțumindu-se cu puterea dictaturii decretată o dată cu consulatele. În fiecare din acești doi ani a numit în locul său cîte doi consuli în ultimele trei luni ale anului .... În ajunul calendelor lui Ianuarie un consul încetînd subit din viață, dădu această onoare, pe timp de cîteva ore, unuia care o ceru". Cf. Macrobius, *op. cit.* Despre

acest C. Caninius Rebilus sau Robillus, vezi Cicero, *Ad Fam.*, VII, 30.

112 Adică spre sfîrşitul secolului al III-lea.

113 În limba greacă: ὑπὸ τε τοῦ πλήθους. În comiţiile tribute (adunările plebei urbane) erau aleşi tribunii plebei (cărora între timp li se luase dreptul de *intercessio* în problemele politice), vezi Suetonius, *Caesar*, XVI şi începutul capitolului XXXI.

114 În comiţiile centuriate, în limba greacă ὑπὸ τε τοῦ δήμου, erau aleşi consulii, pretorii şi censorii. Cu privire la activitatea de censor a lui Caesar vezi mai sus cap. 25 şi 28. Pînă în octombrie 49 activitatea pretorilor şi a cvestorilor fusese îndeplinită de acei *praefecti pro praetore* (8 sau 6 la număr) care girau în numele lui Caesar toate sarcinile acestor magistraţi. Vezi mai sus nota 62 la această carte.

115 Vezi nota 24 la *Fragmente*. Listele senatoriale fuseseră revizuite şi restrînse în anul 50 î.e.n. de către censorii Appius Claudius Pulcher şi Lucius Piso. Vezi mai sus XXXVII, 46 şi XL, 63. La sfîrşitul anului 49, Caesar, pentru prima oară dictator, a completat locurile vacante după bunul său plac; toţi foştii senatori alungaţi de Pompeius din Senat sub diferite pretexte (îndeosebi în virtutea legii *de ambitu*, din 52) au fost readuşi în corpul senatorial. Vezi XLI, 36; Appian, *Răzb. civile*, II, 48 şi Caesar, *Răzb. civil*, III, 1 (4). În 46, după Thapsus, să ne reamintim că Caesar împuternicit cu titlul de *praefectus morum*, care îi fusese acordat pe un răstimp de 3 ani (vezi mai sus cap. 14), a reorganizat pentru a doua oară componenţa senatului îndepărtînd pe unii membri şi introducînd pe alţii. În 45, cînd a crezut de cuviinţă să recompenseze pe toţi aceia care-şi arătaseră credinţa faţă de el. Caesar a introdus în Senat pe unii urmaşi ai proscrişilor lui Sulla (cf. XXXVII, 25 şi nota 48 la această carte; XLII, 51 şi cap. 27 la această carte) Cicero, *Ad Fam.*, XIII şi Suetonius, *Caesar*, XLI, liberţi provinciali din Spania şi din Gallia (Suetonius, *Caesar*, LXXVI, oameni care nici nu vorbeau bine limba latină, care nici măcar nu ştiau unde se afla localul Curiei la Roma, *Ibid.*, LXXX), foşti centurioni şi soldaţi care se distinseseră pe cîmpul de luptă (vezi cartea XLII, cap. 51 şi Suetonius, loc. cit.). Dar porţile Senatului se deschiseseră larg îndeosebi pentru ordinul cavalerilor. În felul acesta, Senatul, care pe vremea lui Sulla avea 600 de membri, ajunsese acum la 900, pentru ca ulterior triumviratului lui Antonius, Octavius şi Lepidus să atingă cifra record de 1 000 de membri. Caesar avea asigurată preşedinţia acestui corp în calitatea lui de dictator. El avea dreptul să se aşeze pe un scaun curul ceva mai înalt decît acela al consulilor. Vezi mai sus capitolul 14 la această carte.

116 Aluzie la cei excluşi din Senat în baza legii *Pompeia de ambitu*, din 52. Vezi mai sus XL, 52 şi nota 86 la această carte. Cf. Suetonius, *Caesar*, XLI şi Caesar, *Răzb. civil*, III, cap. 1.

117 Adică a anului 45 î.e.n.

118 Vezi mai sus cap. 28 şi nota 114 la această carte.

119 Vezi mai sus nota 109 cu privire la unele probleme financiare ale statului roman. Încă din anul 49 Caesar controla în mod absolut finanţele statului şi deţinea personal cheile tezaurului public (*aerarium*); în acelaşi capitol 76 din biografia lui Caesar de Suetonius, în care avem ştiri despre emisiunile monetare din anul 47, găsim şi informaţia că sclavii personali ai lui Caesar erau însărcinaţi cu baterea de monedă cît şi cu supravegherea încasării dărilor publice. Formula bătută pe monede *ex Senatus Consulto* dispare începînd din anul 49. Ea este înlocuită prin monede care îl numesc pe Caesar *Imperator iterum* pentru a evolua în 44 spre formula *Caesar Imperator*. J. Carcopino, *Jules César*, ed. cit.

120 Vezi nota 18 la cartea XXXVII. Cu celebrarea acestor jocuri erau însărcinaţi edilii curuli sau în mod excepţional, cum a fost aici cazul, edilii plebei, împuterniciţi printr-un Senatus-Consultum.

121 *Feriae Latinae*, sărbători introduse la Roma încă de pe vremea regalităţii, se ţineau pe muntele Alban, în cinstea lui Iupiter Latiaris, de către cetăţile din federaţia latină (inclusiv Roma). Aceste sărbători erau de obicei prezidate de foşti consuli romani sau de un „dictator", special ales. În cazul de faţă acest „dictator" era un *praefectus Urbi* (πολιάρχος). Acest *praefectus*

care îi înlocuia pe consuli în timpul ceremoniei sacre pe muntele Alban era numit, după datină, de comițiile centuriate. Sarcina pe care o deținea nu dura decît 3 zile. Data serbărilor varia; ele cădeau de obicei în cadrul primului trimestru al anului.

122 Adică în anul 44.

123 Celebra tribună Rostrata, vezi nota 196 la *Fragmente*. Caesar a transportat rostrele la extremitatea occidentală a Forului, la poalele Capitoliului.

124 Aceasta a fost doar una din numeroasele măsuri luate de Caesar pentru mărirea și înfrumusețarea Romei. Din Cicero, *Ad Attic.* XIII, 20 (1) știm că în iunie 45 a fost promulgată o lege intitulată *De Urbe augenda* (despre mărirea orașului), care cuprindea proiecte grandioase în vederea sistematizării orașului și a împrejurimilor. Dintre monumentele urbanistice pe care Caesar a izbutit să le realizeze, se cuvine să amintim *Forum Iulium*, cu templul închinat zeității Venus Genetrix (vezi mai sus nota 43 la această carte), renovarea Curiei (vezi în continuare cartea XLIV, cap. 5), reconstruirea templului închinat lui Quirinus (XLI, 14 și XLV, 3).

125 Înainte de moartea lui Caesar, la Roma a fost început un imens amfiteatru, terminat sub Augustus (XLIV, 4 și 6) cf. Suetonius, *Augustus*, XXIX.

126 După exemplul lui Sulla, Caesar cu aprobarea Senatului a decis să lărgească linia de îngrădire a orașului, *pomoerium*. Vezi și Tacitus, *Annales*, XII, 23.

127 Adică în anul 146 î.e.n., an în care au fost distruse concomitent orașele Cartagina de către Scipio Aemilianus și Corintul, dat pradă jafului de către consulul L. Mummius.

128 Cf. Suetonius, *Caesar*, XLI.

129 Cn. Pompeius Strabo, fiul lui Sextus Pompeius Strabo, era rudă cu Pompeius Magnus. RE. XX, 1912 (45).

130 Acest drept Caesar și l-a arogat la 14 februarie 44 cînd a preluat dictatura perpetuă. Primul din cei doi *magistri equitum* a rămas Aemilius Lepidus. Celălalt, Octavius, moștenitorul prerogativelor obținute de Caesar (vezi mai sus nota 106) a fost

106 Ceva mai tîrziu (febr. 44) Caesar, în calitate de *dictator perpetuus*, demnitate care i-a fost conferită în mod oficial la 14 febr. 44, s-a preocupat și de transmiterea acestui titlu, ceea ce echivala cu instituirea monarhiei absolute. În anul 45 Senatul a aprobat totuși prin vot pretenția lui Caesar de a i se recunoaște dreptul la succesiune, fără însă ca în acea vreme dictatorul să se fi hotărît asupra persoanei urmașului său. Octavius a fost desemnat la succesiune abia în 44.

107 De pildă, împăratul August a primit acest titlu de 21 de ori, Tiberiu de 8 ori, Claudiu de 27 ori, Nero de 12 ori, Vespasian de 20 de ori, Domițian de 22 ori, Traian de 13 ori și așa mai departe. Începînd cu Dioclețian, titlul de *imperator* nu se mai referă decît la demnitatea imperială, fără nici o aluzie la vreo victorie. Cf. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1914, p. 177—252.

108 Cf. Suetonius, *Caesar*, XLVI.

109 Încă din anul 49, la începutul Războiului civil, Caesar dispusese după bunul său plac de rezervele bănești ale statului (vezi mai sus XLI, 17 și 39). În anul 45 Caesar a retras Senatului dreptul de a bate monedă și de a controla circulația monetară. Tot el și-a asumat sarcina de a-i desemna pe *tresviri monetales* (colegiul însărcinat cu baterea de monedă, suplimentat însă cu încă un membru, CIL², IX, 2845) la dispoziția cărora a hotărît să fie distribuiți numai sclavi din propria sa casă. Suetonius, *Caesar*, LXXVI. Cu privire la problemele financiare ale statului roman, vezi mai departe capitolul 48 din această carte.

110 Suetonius, *Caesar*, LXXVI.

111 Q. Fabius Maximus și C. Trebonius au intrat în funcția de consuli pentru anul 45 abia în luna octombrie. Suetonius, *Caesar*, LXXVI „în al 3-lea și al 4-lea consulat, a purtat titlul de consul onorific mulțumindu-se cu puterea dictaturii decretată o dată cu consulatele. În fiecare din acești doi ani a numit în locul său cîte doi consuli în ultimele trei luni ale anului .... În ajunul calendelor lui Ianuarie un consul încetînd subit din viață, dădu această onoare, pe timp de cîteva ore, unuia care o ceru". Cf. Macrobius, *op. cit.* Despre

acest C. Caninius Rebilus sau Robillus, vezi Cicero, *Ad Fam.*, VII, 30.

112 Adică spre sfîrşitul secolului al III-lea.

113 În limba greacă: ὑπὸ τε τοῦ πλήθους. În comiţiile tribute (adunările plebei urbane) erau aleşi tribunii plebei (cărora între timp li se luase dreptul de *intercessio* în problemele politice), vezi Suetonius, *Caesar*, XVI şi începutul capitolului XXXI.

114 În comiţiile centuriate, în limba greacă ὑπὸ τε τοῦ δήμου, erau aleşi consulii, pretorii şi censorii. Cu privire la activitatea de censor a lui Caesar vezi mai sus cap. 25 şi 28. Pînă în octombrie 49 activitatea pretorilor şi a cvestorilor fusese îndeplinită de acei *praefecti pro praetore* (8 sau 6 la număr) care girau în numele lui Caesar toate sarcinile acestor magistraţi. Vezi mai sus nota 62 la această carte.

115 Vezi nota 24 la *Fragmente*. Listele senatoriale fuseseră revizuite şi restrînse în anul 50 î.e.n. de către censorii Appius Claudius Pulcher şi Lucius Piso. Vezi mai sus XXXVII, 46 şi XL, 63. La sfîrşitul anului 49, Caesar, pentru prima oară dictator, a completat locurile vacante după bunul său plac; toţi foştii senatori alungaţi de Pompeius din Senat sub diferite pretexte (îndeosebi în virtutea legii *de ambitu*, din 52) au fost readuşi în corpul senatorial. Vezi XLI, 36; Appian, *Răzb. civile*, II, 48 şi Caesar, *Răzb. civil*, III, 1 (4). În 46, după Thapsus, să ne reamintim că Caesar împuternicit cu titlul de *praefectus morum*, care îi fusese acordat pe un răstimp de 3 ani (vezi mai sus cap. 14), a reorganizat pentru a doua oară componenţa senatului îndepărtînd pe unii membri şi introducînd pe alţii. În 45, cînd a crezut de cuviinţă să recompenseze pe toţi aceia care-şi arătaseră credinţa faţă de el. Caesar a introdus în Senat pe unii urmaşi ai proscrişilor lui Sulla (cf. XXXVII, 25 şi nota 48 la această carte; XLII, 51 şi cap. 27 la această carte) Cicero, *Ad Fam.*, XIII şi Suetonius, *Caesar*, XLI, liberţi provinciali din Spania şi din Gallia (Suetonius, *Caesar*, LXXVI, oameni care nici nu vorbeau bine limba latină, care nici măcar nu ştiau unde se afla localul Curiei la Roma, *Ibid.*, LXXX), foşti centurioni şi soldaţi care se distinseseră pe cîmpul de luptă (vezi cartea XLII, cap. 51 şi Suetonius, loc.

alcătuit pînă în anul 44 din două secţiuni de preoţi: *Quintii* şi *Fabiani;* în timpul ultimului an din viaţa lui Caesar s-a adăugat şi o a treia secţiune, aceea a *Iuliilor*, al căror rol era acela de a reuni cultul lui Faunus cu cel al noii divinităţi.

117 Această mărturie a lui Dio asupra divinizării lui C. Iulius Caesar, în timpul cînd mai era încă în viaţă, a fost pusă la îndoială de unii istorici, vezi J. Carcopino, *César, Hist. Rom.*, vol. II, ed. cit., pp. 999—1000. Cu toate acestea, observaţia lui Cicero care în *Philippica* a II-a capitolul 43 îl acuză pe M. Antonius că ar fi neglijat cultul lui Caesar (acest discurs a fost ţinut după moartea dictatorului, în septembrie 44), precum şi unele mărturii epigrafice (de exemplu, *Sylloge*[3], nr. 753), par să ateste adevărul afirmaţiei lui Dio. Capitolele 5 şi 6 din această carte a *Istoriilor* lui Dio corespund aproape, cuvînt cu cuvînt, capitolului 106 din *Răzb. civile*, cartea II de Appian. Vezi E. Schwartz, articolul *Cassius* din RE, III, p. 170.

118 Lucru altfel cu desăvîrşire interzis.

119 Informaţie preluată de la Suetonius, *Caesar*, LII, care citează şi numele tribunului Helvius Cinna, destinat pe cît se pare de Caesar, ca să prezinte proiectul unei legi prin care dictatorul era autorizat să ia în căsătorie pe indiferent cine ar fi dorit, cu scopul de a avea moştenitori direcţi.

120 Cu privire la motivele care l-au determinat pe Caesar să renunţe la garda personală vezi Suetonius *Caesar* LXXXVI, şi Cicero, *Ad Attic., XIII*, 52 (1).

121 14 februarie 44.

122 Caius Cassius Longinus. Vezi nota 37 la cartea XLII.

123 Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXVIII şi Titus Livius, *Perioch.*, CXVI.

124 O coroană de lauri, fixată pe o bentiţă albă, care împodobea odinioară frunţile regilor. Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 108.

125 Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXX şi Appian, *op. cit.*, II, 108.

126 Această scenă s-a petrecut la 26 ianuarie 44, la sărbătorile latine. Aceste sărbători fuseseră strămutate de Caesar din primă-

vară (vezi mai sus, nota 121 la cartea XLIII), în luna ianuarie, pentru a comemora recunoașterea lui ca dictator de către triburile latine. Suetonius, *Caesar,* LXXIX; Plutarh, *Caesar,* LX.

[27] Vezi mai sus, nota 19.

[28] La 15 februarie 44. Despre această sărbătoare vezi nota 16 la prezenta carte.

[29] În majoritatea manuscriselor βασιλείαν. Cuvîntul neavînd totuși legătură directă cu scena care s-a petrecut, căci Appian și Plutarh atestă că Caesar asista la sărbătoare suit pe tribuna Rostrata (pe care o strămutase de la vechiul ei loc din For la poalele Capitoliului), unii editori au încercat să substituie cuvîntul βασιλείαν prin βουλείαν *(in Senatum)* sau prin ἀγοράν *(in Forum).*

[30] Această scenă este relatată întocmai de Suetonius, de Plutarh, de Appian, *op. cit.*

[31] M. Iunius Brutus (poreclit *Caepio,* Appian, *Răzb. civile,* II, 111) era fiul tribunului cu același nume din anul 83, asasinat de Pompeius și al Serviliei, sora vitregă a lui Marcus Porcius Cato, tribunul plebei din 91. La Roma circula zvonul că Caesar era adevăratul tată a lui Brutus, Appian, *Răzb. civile,* 112. Comportarea generoasă a lui Caesar față de acest tînăr, care luptase împotriva lui la Pharsalus și fusese iertat, nu dezminte acest zvon. În 46, Brutus primise guvernarea Galliei Cisalpine, iar la 1 ianuarie 44 înaltul rang de pretor urban. Appian, *op. cit.*

[32] Vezi *Frag.* B 11_{10} și nota 43 la *Frag.*

[33] Plutarh, *Caesar,* LXII; *Brutus* IX și Appian, *op. cit.*

[34] Vezi mai sus, cartea XLIII, cap. 11.

[35] Cf. Plutarh, *Brutus,* cap. XIII și Valerius Maximus, III, 2 (15).

[36] Appian, *op. cit.,* despre disputa dintre Brutus și Cassius pentru pretura urbană.

[37] Numele principalilor acuzați sînt citate de Appian, *Răzb. civile,* II, 113.

de îndată trimis la Apollonia din Illyria, principala bază de organizare a uriașei expediții împotriva parților.

[131] Vezi XLII, 51.

[132] Vezi nota 117 la cartea XLII.

CARTEA XLIV

[1] Cassius Dio exprimă aici, ca și în capitolul următor, de altfel, aprobarea sa față de dictatura militară instituită de Caesar. După moartea dictatorului, pe o perioadă de cîteva veacuri *imperium* (puterea executivă militară, politică și judiciară supremă în stat) a fost deținută de „împărați" *(imperatores)* a căror tărie s-a sprijinit, în esență, pe forța armatei.

[2] Principalii conspiratori împotriva lui Caesar. Despre C. Cassius vezi nota 37 la cartea XLII, iar despre M. Brutus, nota 31 la prezenta carte.

[3] Vezi mai jos, capitolul 8 din prezenta carte. Cf. Plutarh, *Caesar,* LVII; „Aceste onoruri, într-un fel, erau pe măsura unui om, dar alții adăugînd alte onoruri nesăbuite și luîndu-se la întrecere în a-l încărca cu cinstiri de tot felul, l-au făcut să fie urît și nesuferit chiar de cei mai cumsecade oameni, din pricina măreției și neobișnuinței onorurilor votate. Se crede că și cei care-l urau tot atît de mult ca și cei care-l lingușeau se străduiau să-i înlesnească votarea acestor onoruri, ca să aibă cît mai multe pricini de învinuire împotriva lui și să pară că-l atacă cu cele mai puternice temeiuri".

[4] Referire la XLII, 20 și la XLIII, 42 și urm.

[5] *Jupiter Feretrius:* Jupiter care duce cu sine prăzile sau ofrandele. Feretrum: targă de transportat materiale, în speță, prăzile de război.

[6] *Parens patriae* Caesar a apărut cu titulatura *Pater Patriae* pe monedele emise în 44 î.e.n. Cf. Appian, *Răzb. civile,* II, 106: „Fu numit și *Pater Patriae*". Această titulatură, care aparținuse odinioară regilor Romei, nu fusese acordată în timpul Republicii decît în mod excepțional, lui Camillus, de pildă ulterior lui Marius și dictatorului Sulla.

[7] *Nova Concordia,* Plutarh, în biografia lui *Caius Gracchus,* XXVII, ne informează că în for, după uciderea lui Caius, L. Opimius ridicase şi el un templu în cinstea acestei Noi Concordii. Epitetul *Nova* i se dădea acestei Concordii pentru a fi deosebită de Vechea Concordie, onorată de Camillus. Cf. Plutarh, *Caius Gracchus,* XLII, şi Ovidius, *Faste,* I, v. 640.

[8] Cf. Suetonius, *Caesar,* LXIV şi Plutarh, *Caesar,* LVIII.

[9] Plutarh, *Caius Gracchus,* XLII.

[10] Despre renovarea vechii Curia Hostilia de către fiul lui Sulla, Faustus, vezi XL, 50.

[11] Aceeaşi informaţie la Suetonius, *Caesar,* LXXVI. S-a dat numele de *Iulus* lunii *Quintilis* (luna a cincea).

[12] *Ibidem.*

[13] *Ibidem.* Cf. Valerius Maximus, I, 6, 13; Plinius, *Nat. Hist.,* XI, 37 şi Appian, *Răzb. civile,* II, 106.

[14] Pe care însă, aşa cum specifică Dio la sfîrşitul capitolului următor, Caesar a refuzat-o.

[15] În limba greacă ἡμίθεος, lat. *semideus, heros.* În acest capitol, Dio dă informaţii preţioase despre hotărîrile luate de Caesar cu privire la divinizarea persoanei sale, măsuri care constituie baza viitorului cult imperial. Capitoliul, prin statuile cu care era decorat, prin inscripţii şi prin aşezarea carului de luptă al dictatorului în acest loc sacru amintea de gloria aceluia care devenise stăpînul absolut al statului roman. Vezi mai sus, XLIII, 14. Treptat, Caesar, care poruncise mai înainte vreme să se şteargă de pe soclul statuii inscripţia în care era numit „Semizeu", care-l înfăţişa drept stăpînul lumii, acumulează acum atributele unui „zeu". Alături de aceste atribute, afară de acele menţionate în capitolul 4 la această carte (sărbătorirea zilei de naştere *Dies Natalis,* închinarea de statui etc.), deosebit de importantă a fost instituirea de sărbători şi înfiinţarea unui colegiu de preoţi pentru oficierea cultului persoanei sale sacrosancte.

[16] Colegiul preoţilor care sărbătoreau Lupercaliile, sărbători şi jocuri în cinstea străvechii divinităţi latine Pan *(Faunus),* era

alcătuit pînă în anul 44 din două secţiuni de preoţi: *Quintii* şi *Fabiani;* în timpul ultimului an din viaţa lui Caesar s-a adăugat şi o a treia secţiune, aceea a *Iuliilor,* al căror rol era acela de a reuni cultul lui Faunus cu cel al noii divinităţi.

[17] Această mărturie a lui Dio asupra divinizării lui C. Iulius Caesar, în timpul cînd mai era încă în viaţă, a fost pusă la îndoială de unii istorici, vezi J. Carcopino, *César, Hist. Rom.,* vol. II, ed. cit., pp. 999—1000. Cu toate acestea, observaţia lui Cicero care în *Philippica* a II-a capitolul 43 îl acuză pe M. Antonius că ar fi neglijat cultul lui Caesar (acest discurs a fost ţinut după moartea dictatorului, în septembrie 44), precum şi unele mărturii epigrafice (de exemplu, *Sylloge*[3], nr. 753), par să ateste adevărul afirmaţiei lui Dio. Capitolele 5 şi 6 din această carte a *Istoriilor* lui Dio corespund aproape, cuvînt cu cuvînt, capitolului 106 din *Răzb. civile,* cartea II de Appian. Vezi E. Schwartz, articolul *Cassius* din RE, III, p. 170.

[18] Lucru altfel cu desăvîrşire interzis.

[19] Informaţie preluată de la Suetonius, *Caesar,* LII, care citează şi numele tribunului Helvius Cinna, destinat pe cît se pare de Caesar, ca să prezinte proiectul unei legi prin care dictatorul era autorizat să ia în căsătorie pe indiferent cine ar fi dorit, cu scopul de a avea moştenitori direcţi.

[20] Cu privire la motivele care l-au determinat pe Caesar să renunţe la garda personală vezi Suetonius *Caesar* LXXXVI, şi Cicero, *Ad Attic., XIII,* 52 (1).

[21] 14 februarie 44.

[22] Caius Cassius Longinus. Vezi nota 37 la cartea XLII.

[23] Cf. Suetonius, *Caesar,* LXXVIII şi Titus Livius, *Perioch.,* CXVI.

[24] O coroană de lauri, fixată pe o bentiţă albă, care împodobea odinioară frunţile regilor. Cf. Appian, *Răzb. civile,* II, 108.

[25] Cf. Suetonius, *Caesar,* LXXX şi Appian, *op. cit.,* II, 108.

[26] Această scenă s-a petrecut la 26 ianuarie 44, la sărbătorile latine. Aceste sărbători fuseseră strămutate de Caesar din primă-

vară (vezi mai sus, nota 121 la cartea XLIII), în luna ianuarie, pentru a comemora recunoașterea lui ca dictator de către triburile latine. Suetonius, *Caesar*, LXXIX; Plutarh, *Caesar*, LX.

[27] Vezi mai sus, nota 19.

[28] La 15 februarie 44. Despre această sărbătoare vezi nota 16 la prezenta carte.

[29] În majoritatea manuscriselor βασιλείαν. Cuvîntul neavînd totuși legătură directă cu scena care s-a petrecut, căci Appian și Plutarh atestă că Caesar asista la sărbătoare suit pe tribuna Rostrata (pe care o strămutase de la vechiul ei loc din For la poalele Capitoliului), unii editori au încercat să substituie cuvîntul βασιλείαν prin βουλείαν *(in Senatum)* sau prin ἀγοράν *(in Forum)*.

[30] Această scenă este relatată întocmai de Suetonius, de Plutarh, de Appian, *op. cit.*

[31] M. Iunius Brutus (poreclit *Caepio*, Appian, *Răzb. civile*, II, 111) era fiul tribunului cu același nume din anul 83, asasinat de Pompeius și al Serviliei, sora vitregă a lui Marcus Porcius Cato, tribunul plebei din 91. La Roma circula zvonul că Caesar era adevăratul tată a lui Brutus, Appian, *Răzb. civile*, 112. Comportarea generoasă a lui Caesar față de acest tînăr, care luptase împotriva lui la Pharsalus și fusese iertat, nu dezminte acest zvon. În 46, Brutus primise guvernarea Galliei Cisalpine, iar la 1 ianuarie 44 înaltul rang de pretor urban. Appian, *op. cit.*

[32] Vezi *Frag.* B 11_{10} și nota 43 la *Frag.*

[33] Plutarh, *Caesar*, LXII; *Brutus* IX și Appian, *op. cit.*

[34] Vezi mai sus, cartea XLIII, cap. 11.

[35] Cf. Plutarh, *Brutus*, cap. XIII și Valerius Maximus, III, 2 (15).

[36] Appian, *op. cit.*, despre disputa dintre Brutus și Cassius pentru pretura urbană.

[37] Numele principalilor acuzați sînt citate de Appian, *Răzb. civile*, II, 113.

[38] C. Trebonius, cvestor în anul 60, a fost ales tribun al plebei în anul 55, cînd a propus să se acorde un proconsulat excepțional lui Crassus și lui Pompeius (în Syria și în Spania) pe o durată de 5 ani. Vezi mai sus, XXXIX, 33 și 36; legat al lui Caesar în 54; consul în 45. Vezi nota 111, la cartea XLIII.

[39] Decimus Iunius Brutus Albinus vezi nota 60 la cartea XXXIV. În 48 Decimus Brutus primise guvernarea Galliei Transalpine, Appian, *Răzb. civile*, II, 111.

[40] Pe data de 18 martie, Caesar urma să plece în Orient, împuternicit de Senat cu conducerea expediției împotriva parților. Totul dă de bănuit că pentru ședința Senatului, convocată la idele lui Martie (15 martie), Caesar înscenase o ceremonie cu substrat religios, în urma căreia avea să fie proclamat „rex", titlu care i-ar fi conferit un prestigiu deosebit în ochii popoarelor din Orient. Unchiul său, L. Aurelius Cotta, fostul consul, care acum făcea parte din colegiul quindecemvirilor, urma să înfățișeze propunerea ca Caesar să fie oficial numit „rege". Suetonius, *Caesar*, LXXIX; Appian, *Răzb. civile*, 110 și 113.

[41] Despre modul cum Cassius și Brutus au hotărît complotul, vezi Plutarh, *Brutus*, I, și Appian, *op cit.*, 113. Alături de ura tenace pe care majoritatea aristocrației romane o purta lui Caesar și pretențiilor acestuia de a deveni „rege", un alt motiv care a determinat urzirea complotului a fost și opoziția față de campania în Orient hotărîtă de Caesar. Amintirea dezastrului de la Carrhae, din anul 53, nu se ștersese încă din memoria oamenilor, iar pe de altă parte, influența nocivă a moravurilor orientale constituia, la rîndul ei, un alt prilej de nemulțumire față de planurile lui Caesar.

[42] Cf. Appian, *op. cit.*, 115.

[43] Suetonius, *Caesar*, LXXXI; Plutarh, *Caesar*, LXIII; Valerius Maximus, I, 7 (2).

[44] Cf. Plutarh, *Caesar*, LXIV.

[45] Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXXI; Plutarh, *Caesar*, LXV—LXVI; Appian, *Răzb. civile*, II, 116; Velleius Paterculus, II, 57.

[46] Appian, *op. cit.*, 117; Plutarh, *Brutus*, XVII.

[47] Tillius Cimber, de pildă, l-a rugat să îngăduie reîntoarcerea fratelui său din exil, Appian, *op. cit.*

[48] P. Servilius Casca, Appian, *op. cit.*; Plutarh, *Caesar*, LXVI.

[49] Caesar a fost ucis cu 23 de lovituri de pumnal, din care după constatarea medicului care a făcut autopsia la cîteva ore după asasinat, numai una singură a fost mortală. Asasinarea lui Caesar, afară de izvoarele citate, este povestită pe larg și de Nicolae din Damasc, în biografia *Caesar*, XXIV.

[50] Lucru confirmat de însuși Cicero în *Philippica*, II, 12 (28).

[51] Suetonius, *Caesar*, LXXXII; Plutarh, *Caesar*, LXVII; Appian, *op. cit.*, 118.

[52] Printre acești profitori de ultimă oră se aflau fostul consul P. Cornelius Lentulus Spinther, C. Favonius, unul dintre cei mai de seamă lideri ai opoziției aristocrate, care luptase ani de-a rîndul alături de Cato, însuși tînărul Dolabella și alții. Vezi Appian, *op. cit.*, 119, unde se află o bună caracterizare a momentului politic: „Ei încă mai credeau că poporul roman este întocmai cum știau ei că era pe vremea lui Brutus cel Bătrîn, care desființase monarhia. Nu-și dădeau încă seama că urmăreau două lucruri care se băteau cap în cap, ca cei de față să fie și iubitori de libertate, și oameni cumpărați lesne de partea lor. Din aceste două aspecte, cel din urmă era mult mai la îndemînă, căci statul de multă vreme decăzuse cu totul".

[53] Deși era încă foarte tînăr, Dolabella fusese desemnat de Caesar pentru consulatul anului 44, după plecarea lui spre Orient. Dolabella nu îndeplinea însă nici una dintre condițiile impuse acelora care se prezentau la alegerile consulare, nu avea vîrsta de 41 de ani, nu trecuse prin *cursus honorum*. Cf. Appian, *op. cit*, 122; Cicero, *Philippica*, I, 2 și Velleius Paterculus, II, 28.

[54] Vezi Plutarh, *M. Antonius*, XIV; Cicero, *Philippica*, II, 35; Appian, *op. cit.*, 126. Asupra evenimentelor care au urmat asasinatului lui Caesar, Appian este mai puțin zgîrcit cu detaliile decît Dio.

[55] Ținînd seama de Plutarh, *Cicero*, XLII (3), de primele capitole din *Philippica* I și de *Velleius Paterculus*, II, 58 (4), ne

dăm seama că Dio a reprodus destul de fidel ideile principale exprimate de Cicero cu acel prilej, îmbrăcîndu-le totuși în haina propriei sale expuneri. Despre lecturile lui Dio din Cicero vezi notele 36 și 44 la cartea XXXVIII. În general despre discursurile ciceroniene reproduse de Cassius Dio, F. Millar, *Some Speeches in Cassius Dio*, Mus. Helvet. 18, 1961, I.

[56] Ucigașii lui Caesar, în frunte cu Brutus și Cassius. Vezi mai sus, capitolele 21 și 22.

[57] Aemilius Lepidus, în fruntea armatei. Vezi mai sus, capitolul 22.

[58] L. Valerius Poplicola. Vezi *Frag.* B 13_2 și nota 48 la *Frag.*

[59] Ecou din discursul lui Pericle ținut în fața atenienilor, Thucydides, II, 43.

[60] Tirania celor 30 de tirani, conduși de Critias, instaurată la Atena cu sprijinul navarhului spartan Lysandros, în anul 404 î.e.n.

[61] Aluzie la reinstaurarea democrației sclavagiste la Atena, după alungarea regimului oligarhic. Xenofon, *Hellenicele*, II, 4 (12—39) (trad. rom., N. I. Ștefănescu, Editura Științifică, 1965, pp. 107—113).

[62] Xenofon, *op. cit.*, 10—11; Phyle era o fortăreață în nordul Atenei, așezată în drumul spre Teba.

[63] Xenofon, *op. cit.*, 42. Atenienii, după instaurarea democrației, au jurat să uite de „orice ură", pentru a pune capăt tulburărilor interne. Este vorba despre o amnistie amintită și de Aristotel în *Constituția atenienilor*, XXXIX și urm.

[64] Ecou din Thucydides, IV, 62, 3—4.

[65] Vechi proverb grec. O victorie echivalentă cu o înfrîngere.

[66] Lucius Cornelius Cinna, care a luptat după moartea lui Sulla, alături de Marius, în rîndurile partidului democrat. Vezi *Frag.* $102_{1—12}$ și nota 399 la *Frag.* Cf. Appian, *Răzb. civile*, I, 44 și urm.

[67] C. Papirius Carbo. A devenit colegul de consulat al lui Cinna în anul 86—85. Appian, *Răzb. civile*, I, 75 și urm.

[68] M. Aemilius Lepidus, consul în anul 78, alături de Q. Lutatius Catullus. A luptat alături de Senat împotriva propu-

nerilor tribunilor Saturninus și Glaucia și s-a îmbogățit pe vremea proscripțiilor lui Sulla.

[69] Aluzie la mijloacele folosite de Caesar în anul 49, pentru a-și procura banii necesari.

[70] Cf. Thucydides, III, 44 (4).

[71] Cf. conținutul capitolului 127 din cartea II a *Răzb. civile* de Appian, cu privire la părerile care s-au înfruntat în Senat asupra viitorului ucigașilor Appian nu reproduce acest discurs al lui Cicero, ci se mărginește să-l amintească în capitolul 142 al acestei cărți: „iar Cicero ținu o lungă cuvîntare, în care lăuda foloasele pe care le-a adus amnistia.

[72] Cf. Plutarh, *Caesar*, LXVII; *M. Antonius*, XIV; Cicero, *Philipp.*, I, 13; III, 36; Titus Livius, *Perioch.*, CXVI.

[73] În acest caz, toate actele și hotărîrile lui Caesar, considerat drept tiran, ar fi fost anulate. Senatorii, care pentru a fi potoliți în opoziția lor față de Caesar primiseră de la acesta distincții, magistraturi și promagistraturi, ar fi pierdut dintr-o dată toate aceste privilegii. Observația este făcută de Appian, *Răzb civile*, II, cap. 128.

[74] Printre alții, Plutarh, *M. Antonius*, XVI.

[75] Despre dispozițiile testamentare ale lui Caesar, vezi, în primul rînd, Suetonius, *Caesar*, LXXXIII, capitol urmat de Dio, pe cît se pare. Îndată după atentat, testamentul lui Caesar care era depus la L. Piso (Appian, *op. cit.*, 135) a fost încredințat de către Calpurnia lui Antonius, împreună cu multe ale registre și acte oficiale. Pentru a-și cîștiga simpatii, Antonius a schimbat unele dispoziții și a adăugat, cu de la sine putere, anumite prevederi cu privire la unii exilați sau la atribuirea de magistraturi. Plutarh, *M. Antonius*, XV; Appian, *Răzb. civile*, II, 143.

[76] Appian *op. cit.*, susține că rămășițele pămîntești ale lui Caesar au fost aduse în for de către socrul său, L. Piso, și așezate în fața tribunei Rostrate.

[77] Acest discurs era un elogiu funebru *(laudatio funebris)*.

[78] Antonius era colegul de consulat al lui Caesar pe anul 44.

[38] C. Trebonius, cvestor în anul 60, a fost ales tribun al plebei în anul 55, cînd a propus să se acorde un proconsulat excepțional lui Crassus și lui Pompeius (în Syria și în Spania) pe o durată de 5 ani. Vezi mai sus, XXXIX, 33 și 36; legat al lui Caesar în 54; consul în 45. Vezi nota 111, la cartea XLIII.

[39] Decimus Iunius Brutus Albinus vezi nota 60 la cartea XXXIV. În 48 Decimus Brutus primise guvernarea Galliei Transalpine, Appian, *Răzb. civile*, II, 111.

[40] Pe data de 18 martie, Caesar urma să plece în Orient, împuternicit de Senat cu conducerea expediției împotriva parților. Totul dă de bănuit că pentru ședința Senatului, convocată la idele lui Martie (15 martie), Caesar înscenase o ceremonie cu substrat religios, în urma căreia avea să fie proclamat „rex", titlu care i-ar fi conferit un prestigiu deosebit în ochii popoarelor din Orient. Unchiul său, L. Aurelius Cotta, fostul consul, care acum făcea parte din colegiul quindecemvirilor, urma să înfățișeze propunerea ca Caesar să fie oficial numit „rege". Suetonius, *Caesar*, LXXIX; Appian, *Răzb. civile*, 110 și 113.

[41] Despre modul cum Cassius și Brutus au hotărît complotul, vezi Plutarh, *Brutus*, I, și Appian, *op cit.*, 113. Alături de ura tenace pe care majoritatea aristocrației romane o purta lui Caesar și pretențiilor acestuia de a deveni „rege", un alt motiv care a determinat urzirea complotului a fost și opoziția față de campania în Orient hotărîtă de Caesar. Amintirea dezastrului de la Carrhae, din anul 53, nu se ștersese încă din memoria oamenilor, iar pe de altă parte, influența nocivă a moravurilor orientale constituia, la rîndul ei, un alt prilej de nemulțumire față de planurile lui Caesar.

[42] Cf. Appian, *op. cit.*, 115.

[43] Suetonius, *Caesar*, LXXXI; Plutarh, *Caesar*, LXIII; Valerius Maximus, I, 7 (2).

[44] Cf. Plutarh, *Caesar*, LXIV.

[45] Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXXI; Plutarh, *Caesar*, LXV—LXVI; Appian, *Răzb. civile*, II, 116; Velleius Paterculus, II, 57.

[46] Appian, *op. cit.*, 117; Plutarh, *Brutus*, XVII.

[47] Tillius Cimber, de pildă, l-a rugat să îngăduie reîntoarcerea fratelui său din exil, Appian, *op. cit.*

[48] P. Servilius Casca, Appian, *op. cit.;* Plutarh, *Caesar,* LXVI.

[49] Caesar a fost ucis cu 23 de lovituri de pumnal, din care după constatarea medicului care a făcut autopsia la cîteva ore după asasinat, numai una singură a fost mortală. Asasinarea lui Caesar, afară de izvoarele citate, este povestită pe larg și de Nicolae din Damasc, în biografia *Caesar,* XXIV.

[50] Lucru confirmat de însuși Cicero în *Philippica,* II, 12 (28).

[51] Suetonius, *Caesar,* LXXXII; Plutarh, *Caesar,* LXVII; Appian, *op. cit.,* 118.

[52] Printre acești profitori de ultimă oră se aflau fostul consul P. Cornelius Lentulus Spinther, C. Favonius, unul dintre cei mai de seamă lideri ai opoziției aristocrate, care luptase ani de-a rîndul alături de Cato, însuși tînărul Dolabella și alții. Vezi Appian, *op. cit.,* 119, unde se află o bună caracterizare a momentului politic: „Ei încă mai credeau că poporul roman este întocmai cum știau ei că era pe vremea lui Brutus cel Bătrîn, care desființase monarhia. Nu-și dădeau încă seama că urmăreau două lucruri care se băteau cap în cap, ca cei de față să fie și iubitori de libertate, și oameni cumpărați lesne de partea lor. Din aceste două aspecte, cel din urmă era mult mai la îndemînă, căci statul de multă vreme decăzuse cu totul".

[53] Deși era încă foarte tînăr, Dolabella fusese desemnat de Caesar pentru consulatul anului 44, după plecarea lui spre Orient. Dolabella nu îndeplinea însă nici una dintre condițiile impuse acelora care se prezentau la alegerile consulare, nu avea vîrsta de 41 de ani, nu trecuse prin *cursus honorum.* Cf. Appian, *op. cit,* 122; Cicero, *Philippica,* I, 2 și Velleius Paterculus, II, 28.

[54] Vezi Plutarh, *M. Antonius,* XIV; Cicero, *Philippica,* II, 35; Appian, *op. cit.,* 126. Asupra evenimentelor care au urmat asasinatului lui Caesar, Appian este mai puțin zgîrcit cu detaliile decît Dio.

[55] Ținînd seama de Plutarh, *Cicero,* XLII (3), de primele capitole din *Philippica* I și de *Velleius Paterculus,* II, 58 (4), ne

[114] „Pe locul acela fu așezat mai întîi un altar, iar acuma se află templul lui Caesar însuși, care este cinstit ca un zeu". Appian, *op. cit.,* 148. Acest act al lui Caesar este amintit, în continuare, de Dio, în LV, 18 și 19.

[115] Appian, *Răzb. civile,* III, 2 vezi mai departe XLV, 9.

[116] Vezi mai sus, capitolul 22. Cicero, *Philipp.,* II, 32 și *Philipp.,* I, 13.

[117] Vezi mai sus, nota 75 la această carte.

[118] Plutarh, *M. Antonius,* XVI; Appian, *Răzb. civile* III, 13 și urm.; Suetonius, *Augustus,* XXXV și Cicero, *Philipp*, I, 7; II, 36; V, 4; VII, 5; XII, 5. Vezi, în continuare, XLV, 23 și 41.

[119] Această informație despre înrudirea prin alianță dintre M. Antonius și Lepidus este dată în exclusivitate de Dio Cassius. Asupra acestei știri istoricul revine însă de două ori în cursul cărții XLVI, 38 și 52. Cele două fiice ale lui Antonius au fost căsătorite una cu Drusus și cealaltă cu L. Domitius Ahenobarbus.

[120] *Pontifex Maximus,* șeful colegiilor pontificale încă de pe vremea regalității, era o funcție rezervată șefului de stat; după răsturnarea regalității, marele pontifice a fost ales de comițiile tribute. Pontificatul suprem era o funcție conferită pe viață și, de obicei, marele pontifice era un om în vîrstă, care trecuse prin toate treptele magistraturilor curule. După moartea lui Lepidus, demnitatea de mare pontifice a fost preluată de Augustus și a rămas, în epoca imperială, un privilegiu rezervat împăratului. Dreptul de electiune al pontificelui suprem fusese trecut de Caesar pe seama comițiilor tribute; după cum reiese din acest capitol, M. Antonius, ca și Sulla odinioară, a redat colegiilor de pontifici dreptul de a-și alege șeful suprem dar, cum remarcă Dio, „fără să fi îndeplinit nici una dintre prescripțiile legale". De aceea, Velleius Paterculus, II, 61, menționează că Lepidus a devenit Pontifex Maximus, *furto creatus.*

[79] Cf. Suetonius, *Caesar*, XVIII.

[80] Aceeaşi observaţie este făcută de Cassius Dio şi cu privire la Hannibal, vezi *Frag.* 54_{11}.

[81] *Celtica*: Germania.

[82] Cf. XLI, 12 şi 54.

[83] Vezi XLII, 47—48.

[84] Vezi XLII, 39.

[85] *Ibidem*, 43.

[86] *Ibidem*, 45.

[87] *Ibidem*.

[88] Teza lui Cassius Dio, admirator al geniului lui Caesar cu privire la interesul pe care Caesar îl avea pentru Egipt, nu este greşită. Călătoria întreprinsă de Caesar pe Nil, în Egiptul de Sud, era departe de a fi o călătorie de plăcere. Aşa cum am indicat mai sus, în nota 59 la cartea XLIII, Caesar a fost precursorul anexării Egiptului la statul roman.

[89] Vezi XLIII, 13.

[90] *Ibidem*, 28 şi urm.

[91] În afară de Milo, vezi XLIII, 50. Ceva mai mult chiar, foştilor proscrişi şi exilaţi le-a îngăduit să intre şi în Senat, vezi mai sus, nota 115 la cartea XLIII.

[92] Aluzie la faptele povestite în XLI, 62 şi XLIII, 15.

[93] Referinţă la XLIII, 25.

[94] Onorurile acordate lui Caesar sînt amintite de Dio în XLII, 19; XLIII, 14 şi 44; capitolul 4 şi urm. la această carte.

[95] Prin acordarea dictaturii perpetue, în februarie 44; vezi capitolul 8 din prezenta carte; titulatura de *Imperator perpetuus*, XLIII, 44.

[96] XLIII, 14. *Praefectus morum.*

[97] La începutul carierei sale politice, Caesar a luptat din răsputeri pentru a dobîndi rangul de mare pontifice, acordat pe viaţă. Vezi XXXVII, 37.

[98] Caesar a fost de 5 ori consul, şi anume în anii 59, 49, 48, 46 şi 45. Vezi XLIII, 49.

[99] Vezi XLIII, 44.

[100] Dictator, pentru a cincea oară, XLIII, 49; pe viață, XLIV, 8.

[101] Această titulatură *(Pater Patriae)*, apărută pe monedele din 44, fusese deja săpată pe soclul unei statui așezate în fața tribunei Rostrate. Cicero, *Ad Fam.*, XII, 3 și Suetonius, *Caesar*, LXXXIII.

[102] Vezi capitolele 5 și 50 din această carte.

[103] Mărturie prețioasă asupra gradelor divinizării persoanei lui Caesar, cf. XLIII, 14; vezi mai sus, nota 15 la această carte.

[104] Aluzie la complotul în care a pierit Romulus, Titus Livius, I, 16.

[105] Cf. XXXIX, 50 și urm.

[106] Cf. XLIII, 50 și urm.; despre preocupările lui Caesar de a extinde suprafața Romei, vezi Suetonius, *Caesar*, XLIV.

[107] Vezi XLIV, 5.

[108] Vezi XLII, 40.

[109] Caesar căpătase inviolabilitatea sacrosanctă a tribunilor la începutul anului 44, printr-un decret al Senatului. Vezi mai sus, capitolul 4 la această carte. În fapt, dictatorul își atribuise puterea tribuniciană încă din anul 47. Vezi XLII 20.

[110] Ultima parte a acestui discurs funebru, atribuit de Dio lui Antonius, se încheie în obișnuita manieră antitetică a lui Dio, cu scopul de a stîrni compasiune. Același procedeu retoric, să nu uităm, a fost folosit de Dio și în compoziția despre portretul moral al lui Pompeius, XLII, 5. Despre acest discurs ținut de Antonius, vezi Appian, *Răzb. civile*, II, 146.

[111] Această schimbare în atitudinea plebei, atîțată de Antonius, este admirabil descrisă de Appian, în *Răzb. civile* II, 146 și amintită de Plutarh, *M. Antonius*, XIV.

[112] Cf. Cicero, *Philipp.*, II, 42.

[113] Vezi mai sus, nota 19 la această carte; Suetonius, *Caesar*, LXXXV și Plutarh, *Caesar*, LXVIII; Appian, *op. cit*, și Valerius Maximus, IX, 9.

[114] „Pe locul acela fu așezat mai întîi un altar, iar acuma se află templul lui Caesar însuși, care este cinstit ca un zeu". Appian, *op. cit.*, 148. Acest act al lui Caesar este amintit, în continuare, de Dio, în LV, 18 și 19.

[115] Appian, *Răzb. civile*, III, 2 vezi mai departe XLV, 9.

[116] Vezi mai sus, capitolul 22. Cicero, *Philipp.*, II, 32 și *Philipp.*, I, 13.

[117] Vezi mai sus, nota 75 la această carte.

[118] Plutarh, *M. Antonius*, XVI; Appian, *Răzb. civile* III, 13 și urm.; Suetonius, *Augustus*, XXXV și Cicero, *Philipp*, I, 7; II, 36; V, 4; VII, 5; XII, 5. Vezi, în continuare, XLV, 23 și 41.

[119] Această informație despre înrudirea prin alianță dintre M. Antonius și Lepidus este dată în exclusivitate de Dio Cassius. Asupra acestei știri istoricul revine însă de două ori în cursul cărții XLVI, 38 și 52. Cele două fiice ale lui Antonius au fost căsătorite una cu Drusus și cealaltă cu L. Domitius Ahenobarbus.

[120] *Pontifex Maximus*, șeful colegiilor pontificale încă de pe vremea regalității, era o funcție rezervată șefului de stat; după răsturnarea regalității, marele pontifice a fost ales de comițiile tribute. Pontificatul suprem era o funcție conferită pe viață și, de obicei, marele pontifice era un om în vîrstă, care trecuse prin toate treptele magistraturilor curule. După moartea lui Lepidus, demnitatea de mare pontifice a fost preluată de Augustus și a rămas, în epoca imperială, un privilegiu rezervat împăratului. Dreptul de electiune al pontificelui suprem fusese trecut de Caesar pe seama comițiilor tribute; după cum reiese din acest capitol, M. Antonius, ca și Sulla odinioară, a redat colegiilor de pontifici dreptul de a-și alege șeful suprem dar, cum remarcă Dio, „fără să fi îndeplinit nici una dintre prescripțiile legale". De aceea, Velleius Paterculus, II, 61, menționează că Lepidus a devenit Pontifex Maximus, *furto creatus*.

BIBLIOGRAFIA

folosită pentru redactarea Comentariului la volumul I

1. J. Carcopino, *César* în *Histoire Romaine*, vol. II, Coll. Glotz, 1937.
2. Idem, *Jules César*, ed. 2, Paris, 1965.
3. Mathias Gelzer, *Caesar, Der Politiker und Staatsmann*, ed. 5, München, 1943.
4. Idem, *Pompeius*, München, 1949.
5. Idem, *M. Licinius Crassus*, RE, XIII, 1926.
6. Idem, *M. Tullius Cicero* (als Politiker), RE, XIII, 1939 (Zweite Reihe).
7. F. Geyer, *Mithridates VI Eupator*, RE, XV, 19.
8. A. Klotz, *Julius Caesar*, RE, XIV, 1917.
9. F. Millar, *A study of Dio Cassius*, Londra, 1964.
10. F. Miltner, *Pompeius*, RE, XXIV, 1952.
11. J. van Ooteghem, *Pompée le Grand, Bâtisseur d'Empire*, Louvain — Paris, 1954.
12. M. Rambaud, *La déformation historique chez César*, ed. 2, Paris, 1966.
13. E. Schwartz, *Cassius*, RE, III, 1897.
14. Idem, *Griechische Geschichtschreiber*, Leipzig, 1958, articolul *Cassius Dio*, p. 414 și urm.
15. R. Syme, *The Roman Revolution*, ed. 3, Oxford, 1960.

CUPRINS

STUDIUL INTRODUCTIV 5
NOTĂ 23
FRAGMENTE DIN CĂRȚILE I—XXXVI 27
CARTEA XXXVI 181
CARTEA XXXVII 223
CARTEA XXXVIII 269
CARTEA XXXIX 321
CARTEA XL 367
CARTEA XLI 419
CARTEA XLII 471
CARTEA XLIII 519
CARTEA XLIV 565
COMENTARIU 613
Fragmente din cărțile I—XXXVI 615
Cărțile XXXVI—XLIV 679
BIBLIOGRAFIE 821